ספר

בגדי קודש

ביסוי השוק כהלכתו
ודת יהודית כהלכתה

ובו בירור עיוני ומקיף בעניין
מיקום השוק, אופן הצנעתו, דת יהודית, והמסתעף
מיסודות ההלכה עד פוסקי זמנינו

חיברתי וערכתי בחמלת ה' עלי
אהרן יהושע בן מוהר"א **כהן**

שנת
"**בגדי קודש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת**"
לפ"ק (תשפ"ד)

לבירורים ושאלות, ולרכישת הספר
ניתן לפנות ל:

טל': **055-6769331**
דוא"ל: **6769331a@gmail.com**

הערות והארות יתקבלו בברכה
ניתן להעתיק ולצלם לזיכוי הרבים

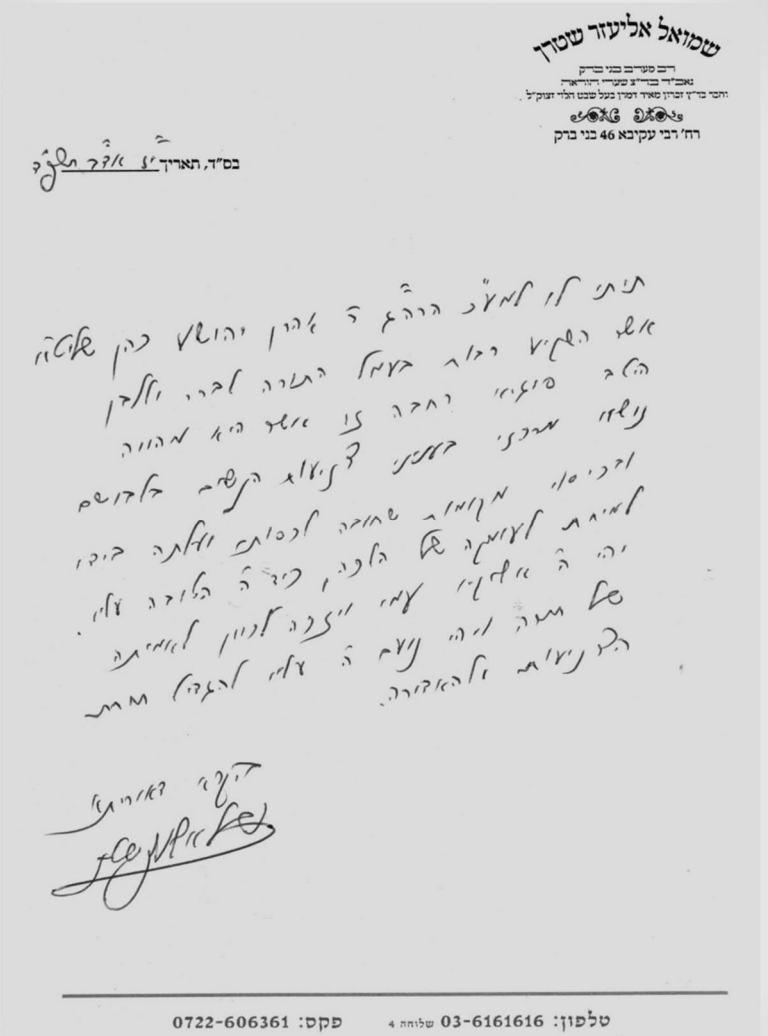

כריכה ושערים והפקת דפוס:
מכון באר שלמה - הוצאה לאור
072-3975748
bs@beer-shlomo.co.il

הסכמות

הסכמת הגאון רבי שמואל אליעזר שטרן שליט"א

מתלמידיו המובהקים של מרן הגר"ש ואזנר זצ"ל

י"ז אדר ב' תשפ"ד

תיתי לו למע"כ הרה"ג ר' אהרן יהושע כהן שליט"א, אשר השקיע רבות בעמל התורה לברר וללבן היטב סוגיא רחבה זו אשר היא מהווה נושא מרכזי בעניני צניעות הנשים בלבושם ובכיסוי מקומות שחובה לכסותם, ועלתה בידו למיחת לעומקה של הלכה, כיד ה' הטובה עליו, יהי ה' אלוקיו עמו, ויזכה לכוין לאמיתה של תורה, ויהי נועם ה' עליו להגדיל תורת הצניעות ולהאדירה.

ביקרא דאוריתא
שמואל אליעזר שטרן

הסכמת הגאון רבי דוד יוסף שליט"א

בנו של מרן הגר"ע יוסף זיע"א

ומחבר הספרים "הלכה ברורה"

הרב דוד יוסף

ראש בית המדרש "יחוה דעת" וחבר מועצת חכמי התורה

ב"ה ירושלים, ל' שבט התשפ"ד

הסכמה

ראה ראיתי גיליונות הספר הנותן אמרי שפר "**בגדי קודש**", ביאור מקיף ועמוק בדין כסוי רגל האשה ודת יהודית, אשר כתב האברך היקר והנעלה, אוצר כלי חמדה, שוקד באהלה של תורה, לילה כיום יאיר חשכה כאורה, מזכה הרבים הרה"ג רבי **אהרון יהושע כהן** שליט"א.

בעברי בין בתריו ראיתי שחקר ודרש כדרכה של תורה, ממקורות ההלכה בתלמוד ובדברי רבותינו הפוסקים ראשונים ואחרונים, צולל במים עמוקים ומעלה פנינים, הולך סביב אחר הוראותיו של אאמו"ר מרן הראש"ל רבנו **עובדיה יוסף** זצוק"ל בספריו וכתביו הרבים, וכל דבריו הינם ערוכים בסדר נפלא, דבר דבור על אופניו, בשפה ברורה ובבהירות נפלאה, לא הניח פינה זווית בדינים אלו, ודבריו הנכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, ובודאי שיש בספר זה תועלת רבה לכלל הציבור ואף לתלמידי חכמים לדעת את גדרי הלכות אלו ומקורותיהם בש"ס ובפוסקים, שכן רבים וטובים נכשלים בהם, וסומכים על שמועות לא מבוססות, ודינים אלו הינם מעיקרי התורה ויסודות הדת, ולפעלא טבא אמינא איישר חיליה לאורייתא.

והנני מתכבד לברך את הרב המחבר שליט"א, שיזכה להפיץ מעיינותיו חוצה, ויחבר עוד חיבורים נפלאים ומועילים לזכות את הרבים בישראל, ויזכה להמשיך להגדיל תורה ולהאדירה, מתוך שלום ושלוה עושר וכבוד וכל טוב, אמן.

הכותב וחותם לכבוד עמלי תורה,

דוד יוסף

הסכמת הגאון רבי שלמה יוסף מחפוד שליט"א

חבר מועצת חכמי התורה ומח"ס יד שלמה

שלמה יוסף מחפוד
אב"ד בד"ץ "יורה דעה"
ורב ומו"צ דשכונת נוה אחיעזר ושיכון ו'
בני ברק

יג טבת פד

בס"ד, יום _____

דברי ברכה

לכבוד הרה"ג אהרן יהושע הכהן שליט"א.

קבלתי ספרו החשוב 'כיסוי השוק כהלכתו' בענין חיפוי הרגל משום צניעות לכל ארכה.

וביקש ממני כבודו את הסכמתי לפסקו, ומי אני כי אבוא כשר המסכים אחר המלכים אשר משלו בכיפה מרן הגרע"י ורעהו מרן הגרב"צ אבא שאול ומרן הגר"ח קנייבסקי זכותם תעמוד לנו בדור יתום וחבול זה.

והן אמנם ביאר דבריהם באופן נאות ומורחב, באשר כבר כתב כבודו שדיני הצניעות הם הררים התלויים בשערה.

כתר זעיר, ברצוני לעורר כי נשים אפילו צנועות ביותר בביגודן אינן שמות על לב כי גם בהנהגתן חייבות לנהוג כבת מלך, ולא להרבות בשיח ודברים עם שכנים ומכרים ובעלי חנויות ובעלי הסעות וכד' וכל שעסקו עם הנשים, אלא בקצרה ובדרך כבוד בלבד.

וכמה מכשולות נוראות אשר ראו עיני בימי חלדי באו דוקא מטומאת הדיבורים היתירים וההודאות, וראוי משום קדושה וצניעות שלא תכיר האשה טובה רק לבעלה ובני ביתה.

ואסיים בברכה למע"כ כי יתבדרון שמעתתיה להוסיף קדושה בעמנו ויזכה לכל הטוב הצפון למזכי הרבים אכ"ר

שלמה יוסף מחפוד
אב"ד בד"ץ יורה דעה
בני ברק

רחוב אמרי חיים 32, בני-ברק טל:03-6769702

---

* א.ה. כך קראתי לספר כשמסרתיו לרב, אך לאחר מכן שיניתי ל"בגדי קודש", וחילקתיו לשני חלקים – "כיסוי השוק כהלכתו", ו"דת יהודית כהלכתה".

הסכמת הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א

ראש מוסדות פעולת צדיק

ומח"ס שלחן ערוך המקוצר, שו"ת עולת יצחק ועוד

פעולת צדיק

על שם מהרי"ץ זצוק"ל (ה'תע"ד - ה'תקס"ה)

עמותה ארצית להפצת תורה ומורשת אבותינו ק"ק תימן ע"א, בראשות הרה"ג יצחק רצאבי שליט"א, בני ברק

לק"י

בית מדרש כולל אברכים

מכון להוצאת ספרים וכת"י

פסקי דינים הלכה למעשה

ארגון בני הישיבות

שיעורי תורה למבוגרים

מכון להכשרת מלמדי תשב"ר

"בריך מבנים" שיעורי מארי לילדים

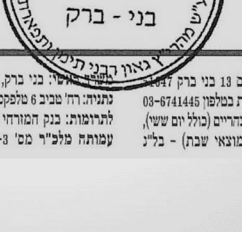
כנסים ועצרות

יומא דהילולא כ"ח ניסן

עלונים תורניים

ארגון נשים "בת מלך"

קרן "מעשה נסים"

הרב יצחק רצאבי, רח' בירנבוים 13 בני ברק 5247627 | **משרדים:** בני ברק, קושניר 5 טל': 03-6780070, פקס: 03-6780090

זמני קבלת קהל ע"י הרב או שאלות בטלפון 03-6741445 | **נתניה:** רח' טביב 6 טלפקס: 09-8658195 **למכתבים:** ת.ד. 1719 בני ברק 51117

אך ורק בין השעות 2.30 - 2.00 בצהריים (כולל יום שעי), | **לתרומות:** בנק המזרחי רח' סמילנסקי 4 נתניה סניף 422 חשבון 187111

ו-10.00 - 9.30 בערב (כולל מוצאי שבת) - בל"נ | **עמותה מלכ"ר מס'** 58-013-854-3 **מוסד ציבורי מס'** 5501308549

הסכמת הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א

ראש מוסדות פעולת צדיק

ומח"ס שלחן ערוך המקוצר, שו"ת עולת יצחק ועוד

לק"י נר ששי דחנוכה, ר"ח טבת ה'תשפ"ד ב'של"ה.

ראיתי את האור כי טוב, ואין טוב אלא תורה, ספר אמרי שפר נקוב בשם "כיסוי השוק כהלכתו"[א], אשר יזם פעל ועשה הרב הגאון אהרן יהושע כהן שליט"א, העביד את חילו עבודה גדולה (לשון הכתוב ביחזקאל כט יח) לברר עניין זה והמסתעף ממנו בהיקף גדול ועצום ובעיון רב בשקידה רבה, עמד וימודד אר"ש, גמר חיפוש מחיפוש ונר מנר לחוור הדברים כשמלה כיד ה' הטובה עליו, וכביר מצאו ידו, וירבו כמותו בישראל, בפרט לחיזוק הקדושה והצניעות שירדנו עשר מעלות אחורנית.

המקום ב"ה יערה עלינו רוח טהרה לעשות רצונו כרצונו, וזכות הרבים תלויה בהרב המחבר דנן, יהי רצון שחפץ ה' בידו יצלח.

הצב"י יצחק בכמהר"נ רצאבי יצ"ו

[א] א.ה. כך קראתי לספר כשמסרתיו לרב, אך לאחר מכן שיניתי ל"בגדי קודש", וחילקתיו לשני חלקים – "כיסוי השוק כהלכתו", ו"דת יהודית כהלכתה".

הסכמת הגאון רבי שריאל רוזנברג שליט"א

שריאל רוזנברג

אב"ד בית דין צדק - בני ברק

רב שכונת רמת דוד (פרדס ברמן)

בני ברק

בס"ד, ערש"ק שקלים תשפ"ד

סוגית כיסוי הגוף, איזה חלקים נחשבים כערוה החייבת בכיסוי, ואיזה חלקים תלויים במנהגא, הינה סוגיא ככל שאר סוגיות בהלכה, אך מעטים הם העוסקים בזה. ואפריון נמטי' להרב אהרן יהושע כהן שליט"א, אשר נשאו ליבו לברר סוגיא זו של כיסוי השוק, וחיבור זה בודאי יעורר לב המעיינים לשאת ולתת בענין זה, ישוטטו רבים ותרבה הדעת, ותתרבה קדושה וטהרת הלב בישראל.

ובאעה"ח

שריאל רוזנברג

רח' הרב יעקב לנדא 5 בני ברק 5155026 טל. 054-8450026 פקס. 03-6161319

עש"ק שקלים תשפ"ד

סוגית כיסוי הגוף, איזה חלקים נחשבים כערוה החייבת בכיסוי, ואיזה חלקים תלויים במנהגא, הינה סוגיא ככל שאר סוגיות בהלכה, אך מעטים הם העוסקים בזה. ואפריון נמטי' להרב אהרן יהושע כהן שליט"א, אשר נשאו ליבו לברר סוגיא זו של כיסוי השוק, וחיבור זה בודאי יעורר לב המעיינים לשאת ולתת בענין זה, ישוטטו רבים ותרבה הדעת, ותתרבה קדושה וטהרת הלב בישראל.

ובאעה"ח

שריאל רוזנברג

הסכמת הגאון רבי דוד פנירי שליט"א

עם גילוי דעתו של **מרן הגרב"צ אבא שאול זצ"ל** בנושא זה

בס"ד

דוד פנירי

הרב המקומי הספרדי

ע מ נ ו א ל

תאריך תמוז תשפ"ה

הנה"ל

ברוח ונתציק טובה להגה"ג הרבני רחימאל דנפשטי, הרב הראשי לישראל והחכם הצנוע והחשוב

הרה"ג ר' שלמה יחזקאל הכהן שליט"א

הגיעני פה בשעה הנעימה הזו שמחה, ותיבדי חיבור מפורט ומקיף מאוד בהלכה בדיני כיסוי שוק האשה ואמר לשחרורה נחשקה בדינו רוב הימא לחומרא וחפיר ירחי, רב שיק מלק עצום על פעמים שהתבדרות הצניעות עד שאומנם הביכה שלחני תרבות שלחרילה שוליפה שמה שאת עשות הכל מיבור המיכם בהליכותיהם בהני מלון ומחוץ... ואולם והחוץ להשמיכה למחלוקות ולמתרבות בין הצדדים. בדיעבד שם הרבנים להלכה בשעה בשעה למעשה בדי לקבל משמה שהוחה ומחברת מסתברת כדי לתלמיד לגור בדיבות בדור והדר, ומחנכים לתיבות יון שהחסידה שיניהם על ובטיפה בשבילות שהמלות שם מלעגים בהדיה ובשיה בתל.

ואנחנו מיבקים לקבל את גילוי הדעת הנ"ל שיהיה הכבד שאנו נצטרך להתפלמס איתם, וקובלים עלי עין בדי ליפול בהיבתה לתלמיד את הסתברים האלו, ולחליט את הסתברים האלו בפרט בי נפש ירבה, ולביבים אנחנו לקבל שמשפר לנו להכשל ולהתפלל לתלמידה הנדרשה מהשתתפה הנו בפרט שהקופה על פלא הנויים שנמנים לקבל שם שהבדיות ן מין שנחנו יוחסים מה יקר ווחי, שתחזק הצניעה ושמח צבויות שלא יוכל בדי לשבר את רוח לומדינו שיהיו לנו עזים ונפלאות בשלח שלה לשלחנו ויבשיל את כל עזונינו ושלוחינו הישמרו הקדש ושרגו לשמחות כשהיו הקרובים בית המקדש, והעליים בנו השעבדה העלולה לו התורה ולעין יהיה שהיה בקל שהיה ובה בעל חיבור", "הרוחני לאלוה" המצון שנחנו בדי הנהיגו ישראל שהיו שם בשת לבון שהיו שהקופתו ושם בדלו שהיו הישמרו הקדש ושרגו לשמחות כשהיו הקרובים בית המקדש, והעליים בנו השעבדה העלולה לו התורה ולעין יהיה שהיה בקל שהיה ובה בעל חיבור", "הרוחני לאלוה" המצון

ולא לא שהם בדי ליפול בהיבתה לתלמיד את הסתברים האלו, ולחליט את הסתברים האלו בפרט בי נפש ירבה, ולביבים אנחנו לקבל שמשפר לנו להכשל ולהתפלל לתלמידה הנדרשה מהשתתפה הנו בפרט שהקופה על פלא הנויים שנמנים לקבל שם שהבדיות ן מין שנחנו יוחסים מה יקר ווחי, שתחזק הצניעה ושמח צבויות שלא יוכל בדי לשבר את רוח לומדינו שיהיו לנו עזים ונפלאות בשלח שלה לשלחנו ויבשיל את כל עזונינו ושלוחינו הישמרו הקדש ושרגו לשמחות כשהיו הקרובים בית המקדש, והעליים בנו השעבדה העלולה לו התורה ולעין יהיה שהיה בקל שהיה ובה בעל חיבור", "הרוחני לאלוה" המצון

ושנחנו בדי הנהיגו ישראל שהיו שם בשת לבון שהיו שהקופתו ושם בדלו שהיו הישמרו הקדש ושרגו לשמחות כשהיו הקרובים בית המקדש, והעליים בנו השעבדה העלולה לו התורה ולעין יהיה שהיה בקל שהיה ובה בעל חיבור", "הרוחני לאלוה" המצון

ולא לא שהם בדי ליפול בהיבתה לתלמיד את הסתברים האלו, ולחליט את הסתברים האלו בפרט בי נפש ירבה, ולביבים אנחנו לקבל שמשפר לנו להכשל ולהתפלל לתלמידה הנדרשה מהשתתפה הנו בפרט שהקופה על פלא הנויים שנמנים לקבל שם שהבדיות ן מין שנחנו יוחסים מה יקר ווחי, שתחזק הצניעה ושמח צבויות שלא יוכל בדי לשבר את רוח לומדינו שיהיו לנו עזים ונפלאות בשלח שלה לשלחנו ויבשיל את כל עזונינו ושלוחינו הישמרו הקדש ושרגו לשמחות כשהיו הקרובים בית המקדש, והעליים בנו השעבדה העלולה לו התורה ולעין יהיה שהיה בקל שהיה ובה בעל חיבור", "הרוחני לאלוה" המצון

ושנחנו בדי הנהיגו ישראל שהיו שם בשת לבון שהיו שהקופתו ושם בדלו שהיו הישמרו הקדש ושרגו לשמחות כשהיו הקרובים בית המקדש, והעליים בנו השעבדה העלולה לו התורה ולעין יהיה שהיה בקל שהיה ובה בעל חיבור", "הרוחני לאלוה" המצון

ולא לא שהם בדי ליפול בהיבתה לתלמיד את הסתברים האלו, ולחליט את הסתברים האלו בפרט בי נפש ירבה, ולביבים אנחנו לקבל שמשפר לנו להכשל ולהתפלל לתלמידה הנדרשה מהשתתפה הנו בפרט שהקופה על פלא הנויים שנמנים לקבל שם שהבדיות ן מין שנחנו יוחסים מה יקר ווחי, שתחזק הצניעה ושמח צבויות שלא יוכל בדי לשבר את רוח לומדינו שיהיו לנו עזים ונפלאות בשלח שלה לשלחנו ויבשיל את כל עזונינו ושלוחינו הישמרו הקדש ושרגו לשמחות כשהיו הקרובים בית המקדש, והעליים בנו השעבדה העלולה לו התורה ולעין יהיה שהיה בקל שהיה ובה בעל חיבור", "הרוחני לאלוה" המצון

ושנחנו בדי הנהיגו ישראל שהיו שם בשת לבון שהיו שהקופתו ושם בדלו שהיו הישמרו הקדש ושרגו לשמחות כשהיו הקרובים בית המקדש, והעליים בנו השעבדה העלולה לו התורה ולעין יהיה שהיה בקל שהיה ובה בעל חיבור", "הרוחני לאלוה" המצון

הסכמת הגאון רבי דוד פנירי שליט"א

עם גילוי דעתו של **מרן הגרב"צ אבא שאול זצ"ל** בנושא זה

חנוכה פ"ד

המלצה

בואו ונחזיק טובה להאי גברא רבא רחימא דנפשאי החכם הצנוע והחשוב הרה"ג ר' **אהרון יהושע הכהן** שליט"א השוקד זה שנים רבות באהלה של תורה, וחיבר חיבור מפורט ומבוסס ממקור ההלכה בדין כיסוי שוק באשה ערוה, אשר לאחרונה נחשב בעיני רוב העם לחומרא וחסידות יתירה, כך שרק חלק זעיר של הנשים מתהדרות בצניעות זו.

לדאבוננו, הנהירה אחרי תרבות אמריקה ואירופה גרמה את זאת בכל מישור החיים, הבילויים בבתי מלון ועוד..., בארץ ובחו"ל, והשאיפה למותרות ולמתירנות היו בעוכרינו. היציאה של הנשים לעבודה במשרדי הממשלה למיניהם כדי לקבל מישרה גבוהה ומשכורת מסחררת כדי לאפשר לגור בדירות פאר והדר, וחוזרים לתרבות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בתערובת עם חילונים, גברים ונשים רח"ל.

הצפייה במכשירים הרסניים המובילים לתועבות הגויים הפכה אותנו לגויים בתחפושת יהודים, אנחנו חייבים לעצור את מגפת ההיתדרדרות הנוראה הזו, ולהוקיע את הסוחרים המגרים וקורצים לכל עין כדי ליפול ברישתם להשתלב לאופנא החדשה הארורה המשחיתה כל נפש יקרה, וצריכים אנחנו לדעת שאסור לנו להיכנע להסתגל למציאות הזו, בפרט בתקופה זו שכל הגויים זוממים להכריתנו ואין אנחנו יודעים מה ילד יום, נתחזק בצניעות ונוסיף זכויות לכל עם ישראל כדי לעשות נחת רוח ליוצרנו, והוא יעשה לנו נסים ונפלאות כאשר עשה לאבותינו ויכרית את כל שונאנו ואויבינו המבקשים רעתינו.

הרי הנביא ישעיה מתריע על בנות ציון שחיו בתקופתו אשר פרצו גדרות הצניעות בעם וגרמו לאסונות כבדים ולחרבן בית המקדש, והתקיים בנו האזהרה הגדולה של התורה "ולא יראה בל ערות דבר ושב מאחריך".

אנחנו צריכים להבין שבגדי הצניעות הן "השחפץ" הרוחני המגן עליה ועל בעלה ועל ילדיה ועל כל עם ישראל כולו בארץ ובגולה, וממילא באה אלינו ההגנה הגופנית כשם שמגן על כל איש לוחם בקרב.

הזוהר בפ' נשא מתריע על כך נוראות, ומשבח מאוד את הצניעת כאמור "אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך", ולא בשווקים וברחובות, אם אנחנו מאמינים בדברי חז"ל שבזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל ובזכותן עתידין להיגאל, הרי נעשה זאת ברצון מלא ואין צריכים לשיכנועים.

כולנו צריכים לדעת ולהבין שזו ההגנה שיש לנו בכל מצב, ואין מזרזין אלא למזורז.

ואנחנו בתקוה שכל בנות ישראל יתהדרו בלבושן כפסק הרבנים ובכללם **הרב בן ציון אבא שאול זצ"ל שאורך השמלה תהיה עד הקרסול, ולא מועיל לכסות הרגל בגרב**, ובפרט אם הוא שקוף שדינו כערוה בעששית דלא הוי כיסוי. ועלינו לצאת בהסברה באסיפת עם, באמרי נועם, כדי שהדברים יתקבלו, ואז תחזור עטרה ליושנה, וישראל ישכון לבטח. הקב"ה יראה בעונייינו, וישיב שכינתו בתוכנו, ויגאלנו גאולת עולם, ובא לציון גואל, אמן כן יהי רצון!

בכבוד התורה, דוד פנירי

הסכמת הגאון רבי אליהו בנימין מאדאר שליט"א

ראש בית ההוראה "מים טהורים" ובעל אמרות טהורות, והוראה ברורה טהרה

והצטרפות הגאון הגדול רבי מאיר מאזוז שליט"א

ראש ישיבת "כסא רחמים"

ער"ח טבת – נר חמישי של חנוכה – לסדר "כי נכון הדבר מעם האלהים" התשפ"ד

חמותי ראיתי אור, אור יקרות וקפאון, ספרא נהיר באור התורה מזהיר, הספר הבהיר, היקר והחשוב "בגדי קודש" אשר חברו הכינו וגם חקרו האברך היקר והנעלה, לשם טוב ולתהלה, החה"ש והכולל, עדיו לגאון ולהלל, השקדן בתורה, ויראת ה' טהורה, כהן שדעתו יפה, מנופה בי"ד נפה, הרה"ג כה"ר ר' אהרן כהן נר"ו יאיר ויזרח. ואע"פ שלא הכרתיו מקרוב, מ"מ מתוך כתבו של אדם ניכר אשר יראתו קודמת לחכמתו, ויגע וטרח ללבן דבר ה' זו הלכה, מפי סופרים וספרים ראשונים ואחרונים, חדשים עם ישנים, וניכר חיפושו אחר האמת, וירד למצולות הים והעלה פנינים ומרגליות, והאריך והרחיב מענין לענין באותו ענין, לברר כמה וכמה פרטים בענייני צניעות בת ישראל וקדושת עמנו. וזו הלכה העלה, שהשוק הוא החלק שמתחת לברך, וצריך כיסוי כדין כשאר כל הגוף, וצריך ללבוש שמלה או חצאית ארוכה לכסותו, ואין די בגרביים, ובפרט בגרביים בצבע הרגל וכ"ש דקות ושקופות שאינן כלום, ואין הדבר משתנה לפי רוח הנושבת בדור, אלא הוא חובה כשאר כיסוי הגוף. ודבריו חיים וקיימים. וכבר דברו בזה הרבה, וכתבו חוברות וספרים לחזק ענין זה, אשריהם ואשרי חלקם, והרחמ"ן נר"ו הביא דבריהם ופלפל בהם, והוסיף עליהם כיד ה' הטובה עליו, וכל חיזוק נוסף בצניעות, מעלתו גדולה ושכרו רב.

ואע"פ שעינינו רואות שאין דורנו עולה יפה, ואף החרדים לדבר ה' בשאר ענייניים, הנה בענייני צניעות בכלל ובכניין זה בפרט, אינם נזהרים, ומקלם יגיד להם, ונתפסים באיזו דעה או איזו סברא להקל, ולא זו בלבד, אלא גוערים במי שעושה אחרת, אין לנו להתפעל ולהתרגש מזה, וכבר כתב בזמנו מרן הגאון האמיתי ראש הישיבה נר"ו ע"ז מליצת החיד"א: "זה דור דור שוא". ואנחנו רואים בעוה"ר איך הדור יורד בענייני קדושה וצניעות עשר מעלות אחורנית, ואנשים הרחוקים איבדו כל רגש, ובלי שום בושה מסתובבים ברחובות קריה בפריצות נוראה. וזה לבדו טעם נכון כדי שאנחנו הירא ועובדי ה' נוסיף צניעות על צניעות גם בדברים שאינם חובה, וכ"ש בדבר שהוא דין והלכה גמורה. לעשות נחת רוח לפני אבינו שבשמים, ולהוסיף שמירה על עמנו, ולהשרות השכינה בתוכנו.

ויה"ר שחפץ ה' בידו של ההמ"ח יצלח, להגדיל תורה ולהאדירה, ברוב טובה וברכה. ומי שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה, יעשה עמנו נסים ונפלאות, ויראנו לטובה אות, ויגלה קץ הפלאות ברחמים גדולים, אמן.

הכו"ח לכבוד התורה והקדושה, ע"ה אליהו בנימין מאדאר ס"ט.

אני מצטרף לכל האמור. ויישר כחו. נאמ"ן ס"ט.

הסכמת הגאון רבי אהרן זכאי שליט"א

מחבר סדרת הספרים "הבית היהודי" י"ח ועוד רבות

מוסדות
אור יום טוב

ע"ש הגאון הצדיק המקובל
רבי יום טוב יהודה הלוי זצוק"ל
בראשות הגאון ר' אהרן זכאי שליט"א

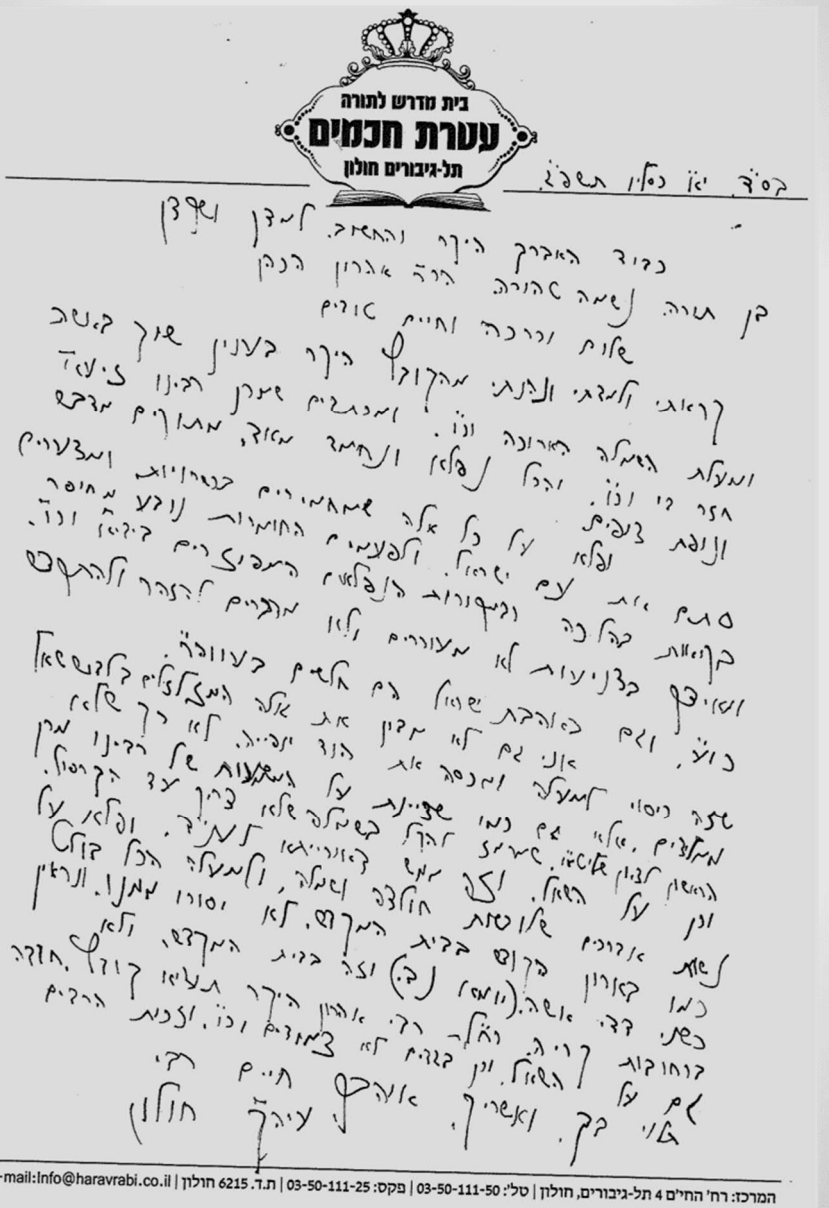
רחוב גשר החיים 10
ת.ד 36669, ירושלים
טל: 02-5389503
פקס: 02-5374658

INTITUTIONS
OR YOM TOV
In Memory of Ha'Gaon
Ha'Tsadik Ha'Mekubal
Ha'Rav Yom-Tov Yedid z"l
Founded by Ha'Gaon
Ha'Rav Aharon Zakai Shlita
10 Gesher Ha'Haim St.
P.O.B 36669, Jerusalem
Tel: 02 - 5389503
Fax: 02 - 5374658
oryomtov10@gmail.com

הסכמת הגאון הרב חיים רבי שליט"א

ראש מוסדות "עטרת חכמים" חולון

המרכז: רח' החיים 4 תל-גיבורים, חולון | טל': 03-50-111-50 | פקס: 03-50-111-25 | ת.ד. 6215 חולון | E-mail:Info@haravrabi.co.il

הסכמת הגאון רבי חיים רבי שליט"א

ראש מוסדות "עטרת חכמים" חולון

י"א כסליו תשפ"ג.

כבוד האברך היקר והחשוב למדן ושקדן, בן תורה נשמה טהורה, הר"ר אהרן הכהן. שלום וברכה וחיים טובים.

קראתי ולמדתי ונהנתי מהקובץ היקר בענין שוק באשה. ומעלת השמלה הארוכה וכו'. ומכתבים שמרן רבינו זיע"א חזר בו וכו'. והכל נפלא ונחמד מאד, מתוקים מדבש ונופת צופים.

ופלא על כל אלה שמחמירים בכשרויות ומצערים סתם את עם ישראל. ולפעמים החומרות נובע מחוסר בקיאות בהלכה ובמקורות הנפלאים המפוזרים ביבי"א וכו'. ומאידך בצניעות לא מעוררים ולא מרבים להזהר ולהתקדש כו"ע. וגם באהבת ישראל הם חלשים בעווה"ר.

אני גם לא מבין את אלה המזלזלים בלבוש "שאל", שזה כיסוי למעלה ומכסה את הוד יופייה. לא רק שלא מלמדים, אלא גם כמו שציינת על המשמעות של רבינו מרן הראשון לציון שליט"א, שמרמז להקל בשמלה שלא צריך עד הקרסולא. וכן על השאל. וזה ממש דאורייתא לענ"ד. ופלא על נשות אברכים שלובשות חולצה ושמלה, ולמעלה הכל בולט כמו בארון הקודש בבית המקדש לא יסורו ממנו (שמות כה, טו). ונראין כשני דדי אשה (יומא נד.) וזה בבית המקדש, ולא ברחובות קריה רח"ל. רבי אהרון היקר, תוציא קובץ חובה גם על השאל וכן בגדים לא צמודים[ב] וכו'. וזכות הרבים תלויה בך, ואשריך.

אוהבך, חיים רבי, חולון.

[א] מיהו עיין בספר (פרק ב, אות יד, ד"ה ולענ"ד והלאה) מה שהובא בדעתו למעשה.

[ב] בעניין איסור בגדים צמודים הארכתי בס"ד בפרק ב (אות י, והלאה). ואם לובשת בגדים שאינן צמודים, כדבעי, אז אין חיוב מעיקר הדין ללבוש גם שאל או רדיד אלא לפי מנהג המקומות, כיעויין בפרק ד באריכות.

הסכמת הגאון רבי עמרם פריד שליט"א

עמרם פריד

בני ברק

בס"ד כסלו תשפ"ד

ראיתי את הספר **"בגדי קודש"** שחיבר **הרה"ג אהרון יהושע כהן שליט"א** ובו נתבאר היכן הוא השוק (ברכות כד.) ועוד ביאר דברים בדיני הצניעות.

וכמה חשוב ללמוד את סוגיות הצניעות ככל סוגיות הש"ס לברר וללבן את המותר והאסור כי הרי בגדים הגורמים להרהור הגברים יש בזה איסור וכמבואר בחז"ל (תענית כ"ד) "שובי לעפרך ואל יכשלו בך בני אדם" ומבואר כמה הדברים חמורים.

ועוד אמרו חז"ל (סוטה כ"ב) למדנו יראת חטא מבתולה וכו' יהי רצון מלפניך שלא יכשלו בי בני אדם, ומבואר שזה יראת חטא לא ללכת באופן המושך את עין האדם וגורם למכשול.

וכתב רבינו יונה באגרת התשובה (אות ע"ח) "וצריכה האשה שתהא צנועה ונזהרת שלא יסתכלו בה בני אדם חוץ מבעלה, שהמסתכלים בפניה או בידיה יורדים לגהינום והיא ענושה בעונש כל אחד ואחד מהם, מפני שהחטיאה אותם ולא נהגה צניעות בעצמה ונכשלו בה" (ומקור דבריו הוא מהתנחומא פרשת וישלח) .

ובעיקר מה שאשה צריכה להתיפות זה בביתה וכמו שאמרו חז"ל תנחומא (שם)"שלא נתנו תכשיטים לאשה אלא שתהא מתקשטת בהן בתוך ביתה" וע"י זה מצילות אותנו מן החטא וכמו שאמרו חז"ל (יבמות ס"ג).

וכשהולכים בצורה שמושכת את העין הרי זה גורם לסילוק השכינה כנאמר (דברים כ"ג) והיה בך ערות דבר ושב מאחריך ומבואר בפסוק שע"י חסרון בצניעות זה גורם לסילוק השכינה (עי' ספרי פר' כי תצא ובמדבר רבה פ"ט) וזה גרם לחורבן בית המקדש כמו שאמרו חז"ל (יומא ט' ושבת ס"ב) שע"י שהלכו בלבושים המושך את העין נגרם חורבן בית ראשון והטעם כי היה סילוק השכינה כנ"ל.

ומאידך מעלת הצניעות גדולה מאד וזוכים בה להצלחה בחינוך הבנים והבנות, בנים צדיקים ותלמידי חכמים, [כמבואר בחז"ל שזוכים לבנים כהנים גדולים, מלאכים, נביאים, חכמים, עי' מגילה י' ע"ב וי"ג ע"ב וב"ב קכ"ג ע"א ובמדבר רבה פרשה א' ופרשה ח' ותנחומא פרשת וישלח] .

עוד אמרו חז"ל (תנחומא וישלח) שכשהאשה צנועה היא מכפרת על ביתה כמו שמזבח מכפר.

וכתב המהר"ל (גבורות השם סוף פרק ס') הרי שנשתבחו האמהות בפרט בציעות, כי עיקר שבח האשה ומדרגתה העליונה היא הצניעות.

והמחבר שלט"א בירר סוגיה זו של שוק ודבר גדול ועצום לעסוק בסוגיה זו משורש הגמרא והפוסקים ללבן היטב סוגיה זו בעיון ולישא וליתן בצדדים שבזה יה"ר שיזכה המחבר להמשיך לעמול בתורה בכל כוחו.

עמרם פריד

רחוב דניאל 28 בני ברק 5144916 • טל: 0733-260-800 • פקס: 03-5053609

הסכמת הגאון רבי אבנר עפג'ין שליט"א

מחבר סדרת הספרים "דברי שלום"

RABBI AVNER AFGEN
ROSH HAYESHIVA HAGDOLA
"BEIT HALEVI"
And institutions **"Emet veshalom"**
6 HEFEZ HAIYM ST.
ROSH HAY'IN

אבנר עפג'ין
ראש הישיבה הגדולה
"בית הלוי"
ומוסדות **"אמת ושלום"**
רח' חפץ חיים 6
ראש העין

בס"ד

ט' אדר ב' תשפ"ד

הסכמה וברכה

הן חמותי ראיתי תכריכים מאירים ומזהירים כפתוריה ופרחיה תורה בתפארתה וירב גדולתה ויופיה מעשה ידים אחד מן הרמתים חכם לב ואמיץ אונים ברוך הוא מבנים תורתו עטרה לו וכותרת ענודה על צוארו הגדיל זרועו והיתה שלימה משנתו גדול הוא שמו טעמו ונימוקו עמו אחז בקסת סופרים בחכמה פתח שערים האי ספרא רבא להאי גברא רבא

כש"ת הרה"ג **אהרן יהושע כהן** שליט"א

שהקיף וביאר בעומק וברוחב מדברי התלמודים ומרבותינו הראשונים כמלאכים ועד אחרוני אחרונים סובב הולך לו להפיץ אורו ואלקי אביו בעזרו לדון ולהסיר המכשלה להעמיד תורה בקרן אורה ויקרא שם חיבורו

"בגדי קודש"

בו דן ובו דיבר ובו ביאר בבהירות נפלאה דיש לכל בנות ישראל לכסות עצמן במקום שהוגדר דטפח באשה ערוה לבל ילכו כפעם בפעם לקראת נחשי"ם לנחש עד היכן יש לכסות השוק וכבר ידוע שגאולת ישראל תלויה הרבה בצניעות המחנה ורוב המכשלות נגרמות מחמת הלבוש שנתחדש בדור האחרון.

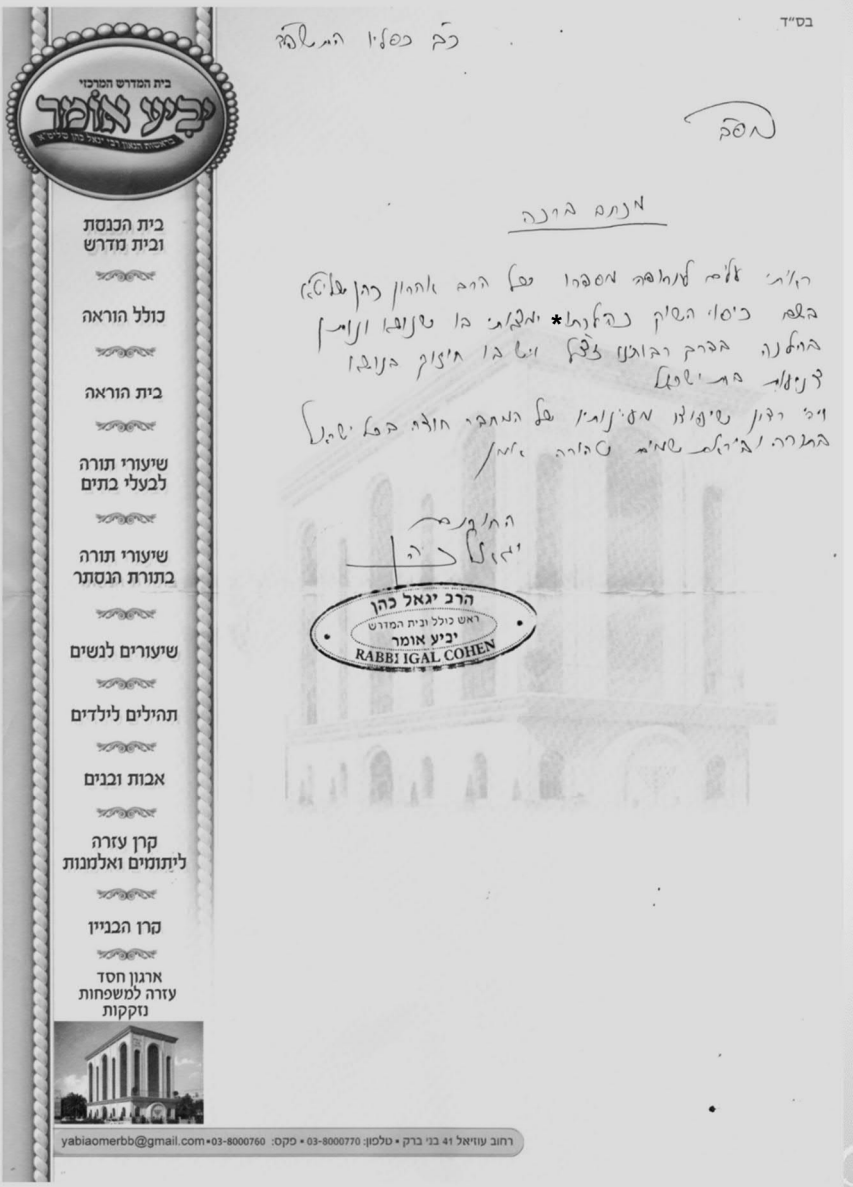
ולא נותר אלא לברכו ולהעתיר בעדו שיפוצו מעיינותיו חוצה להוציא עוד חיבורים חשובים כאלה להגדיל תורה ולהאדירה להרבות אור יקרת תפארתה מתוך שלות הנפש והרחבת הדעת דקדושה בבריאות גופא ונהורא מעליא וכטו"ס

הכו"ח לכבוד לומדי התורה בטהרה

הסכמת הגאון רבי יגאל כהן שליט"א

ראש מוסדות "יביע אומר" בני ברק

* א.ה. כך קראתי לספר כשמסרתיו לרב, אך לאחר מכן שיניתי ל"בגדי קודש", וחילקתיו לשני חלקים – "כיסוי השוק כהלכתו", ו"דת יהודית כהלכתה".

הסכמת הגאון רבי עובדיה יוסף טולידאנו שליט"א

נכדו של מרן הגר"ע יוסף זצ"ל

עובדיה יוסף טולידאנו
מח"ם שו"ת "משיב משפט" ועוד
אב"ד בבד"ץ "דרכי תורה" ירושלים

בס"ד, כח אדר ב' תשפ"ד

מילי מילי קטני

הן עדיין מהדהד באזנינו דבריו הנלהבים של מו"ז מרן זצוק"ל, בשבח צניעות בנות ישראל, והיה רגיל להביא דברי הגמרא בסוטה (מח, א) שכשרב הונא ביטל את שירת הפריצות, הוזלו המחירים באופן יוצא דופן. ואילו כשלא ביטלו זאת, היו המחירים יקרים לאין שיעור. הרי שחכמינו ז"ל תלו את המצב הכלכלי, לא בזהותו של שר האוצר ולא בנגיד הבנק, גם לא במצב הכולל בעולם, אלא במעשיהם של בני האדם ובעיקר הקדושה והצניעות.

כך - היה אומר - אנו רואים אצל יוסף הצדיק שכבש את יצרו, ובשביל צניעות שהיתה בו, הביא שובע לעולם וכלכל עולמו בחסד וזן ופרנס את כל העולם ואת כל בית אביו. חכמינו ז"ל (בראשית רבה פר' וישב פז) אומרים: "הים ראה וינוס" – מה ראה הים? ארונו של יוסף ראה, שעליו נאמר "וינס ויצא החוצה". נמצא שכל ישראל ניצלו מטביעה בזכות צניעותו של יוסף! וכן אמרו חז"ל (בראשית רבה פר' מקץ צ): פה שלא נשק בעבירה, נאמר עליו (בראשית מא, מ): "על פיך ישק כל עמי". צוואר שלא נתנו לעבירה, נאמר עליו (שם, מב): "וישם רביד הזהב על צווארו". נמצא שכל איבר נתקדש על ידו, ואשר על כן זכה וקיבל שכרו בעולם הזה ובעולם הבא.

בואו ונחזיק טובה להרה"ג ר' **אהרן יהושע כהן** שליט"א, אשר אסף איש טהור דברי הפוסקים ראשונים ואחרונים בחיזוק הצניעות וכיסוי השוק, לקדש את עמו ישראל באהבה. וכבר מרגלא בפומיה דמו"ז מרן זיע"א, שאם תראה נשות או בנות הרבנים שאינן צנועות כדבעי, דע לך כי אין זה משום שכזה ראה וקדש, אלא שאינן שומעות לאביהם / לבעליהם. וד"ל.

והגם שאינני ראוי להיות שר המסכים, לעמוד בין החכמים, מכל מקום לעשות רצונו חפצתי, להיות בין המברכים וממילא בין המתברכים. אשר על כן, גם ברוך יהיה הרב המחבר, שזוכה להרבות קדושה בעולם, ובזכות כך נזכה לגאולה השלמה, ולברכה תמידית במעשי ידינו.

חבר אני לכל אשר יראוך

ע"ה, עובדיה יוסף טולידאנו

הסכמת הגאון רבי יעקב ששון שליט"א

נכדו של מרן הגר"ע יוסף זיע"א

בס"ד.

יעקב ששון

ראש הכולל מדרש רשב"י בעי"ת בית שמש

ב"ה

כ"ה אדר הראשון התשפ"ד

ראיתי צדיק לפני, גדול בתורה וביראת ה', הרה"ג רבי **אהרן כהן** שליט"א, אשר ערך וסידר דברי הפוסקים בעניני קדושה, ואשרי חלקו שנתקיים בו מה שנאמר, ואשתשע במצותיך אשר אהבתי, ודבריו נאמרים בבינה ובהשכל, לדון ולהורות לבית יעקב את הדרך הטובה אשר ילכו בה, אשרי כל חוכי לו.

גם ראיתי אשר ציין לדברי מרן זקני זצ"ל בספר טהרת הבית חלק שני, ודבריו נאמנו מאד.

ומה יפית ומה נעמת, כאשר בזמנינו זה, כמעט נעדרת הקדושה מן העולם, והנה קם גבר חכם בעוז, לעלות בפרץ ולגדור גדר על בית ישראל, לעמוד במלחמה ביום ה', ובכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה, אתה מוצא קדושה, **ואני תפלה שיהיה הדבר לתועלת מרובה בעזה"י, כי שמענה נשים דבר ה', ותקח אזניכם דבר פיו, לקיים את אגרת הזאת, ולמוכיחים ינעם, ועליהם תבא ברכת טוב.**

ואברך לכבוד הרה"ג המחבר שליט"א, שעוד יזכה לשקוד על התורה ועל העבודה, ויעלה מעלה מעלה לגאון ולתפארת, יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה' בידו יצלח.

בברכה נאמנה,

יעקב ששון

הסכמת הגאון רבי שמעון ללוש שליט"א

מקורבו ותלמידו המובהק של הראשון לציון

הגאון הגדול רבי יצחק יוסף שליט"א

בית מדרש גבוה להוראה "תורת מרן" אלעד יכב"ץ

בנשיאות עט"ר מרן הראש"ל הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

בהנהגת הרה"ג רבי שמעון ללוש שליט"א

ב"ה

י"ב טבת התשפ"ד

הסכמה וברכה

הובא לפני החיבור הנפלא, הנחוץ והיקר, רב האיכות, **"בגדי קודש"**, העוסק בבירור גדרי "כיסוי השוק כהלכתו", והמסתעף בגדרי "דת יהודית" ועוד, ששירטט וערך האברך השקדן, נטע נעמן, היקר והחביב ונוגה לו סביב, חיכו ממתקים וכולו מחמדים, כבוד שם תפארתו, ידידינו הרה"ג ר' **אהרן כהן** נר"ו, אשר קיבץ כעמיר גורנה מדברי הש"ס והפוסקים, ראשונים ואחרונים, למען דעת יסודות הדינים אשר בהם תלויה הלכה זו כדבעי, על סעיפיה ופרטיה, וראיתיו נושא ונותן בדברי רבותינו כדרכה של תורה, במטרה ללבן הסוגיא למעשה, ובמטרה חשובה נוספת לעורר על ידי המר"מ את עיונם של חובשי בית המדרש, שיכירו כראוי נושא נכבד זה, וכבר אתמחי גברא בספרו "תהילת אהרן" בכתיבת שו"ת בהלכה וחידושים על הש"ס.

והנה בודאי "חובה קדושה" מוטלת על כל מי שבידו לפעול למען רוממות הערך הנכבד של צניעות בת ישראל, "בנות מלכים", שיהיה לבושן הולם את מעמדן, לקיים בעצמן "כל כבודה בת מלך פנימה, ממשבצת זהב לבושה" (תהלים מה יד), ופירש רש"י, "אותם שכל כבוד תלוי בהם וכו', אשר נהגו עצמם בצניעות, עתה בגדיהם חשובים ממשבצות זהב של כהנים גדולים". **וכן הורה לי אישית מרן שליט"א לחזק נושא זה וחיבור זה. ובפרט שכ"ה דעתו של מרן זצ"ל שהביע בכמה מכתבים בנושא זה, (והובאו בתוך החיבור)**, ובכל צעד שעושים בנושאים יקרים אלו מרחיבים גבולות הקדושה, ועושים מקום לשכינת עוזנו, כמ"ש "כי ה' אלקיך מתהלך בקרב מחניך" וכו'.

ולא נכון עושים אותם שלעיתים גורמים בדיוניהם חלילה לצנן מגמת קודש של ביעור הרע וסילוק הטומאה מן המחנה, כמ"ש "ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך" חלילה וחס, דאף שבפרטים מסויימים מאד יש מקום לדון לגופן של דברים מצד הגדר ההלכתי, ואף תהיה בזה נ"מ לגבי לומר דבר שבקדושה כנגד אשתו בכה"ג וכדומה (ואכמ"ל), אבל בודאי לענין לצאת ברחובה של עיר, כ"ע לא פליגי שהרצוי והמשובח הוא להיות יותר בצניעות ובאופן הגדור מהערוה והמכשול, שהרי לימדונו רבותינו עיקר מהותי: "אלקיהם של אלו שונא זימה" (סנהדרין צג.), ולכן דעת שפתיהם ז"ל (ויק"ר כד,ו) ברור מילולו: בכל מקום שאתה מוצא "גדר" ערוה, אתה מוצא "קדושה"!

ואשר על כן, אשריהן בנות ישראל שמשתדלות להתקפיד על ביגוד כפי דרך הצניעות, באופן היותר מכובד ויותר ראוי לשמור על כבודה של "בת מלך", שמכסה ברווח ולא בצמצום, ואינן מקרבות עצמן לגבולות ההלכה להימצא חלילה ב'קירבה' להנהגה של טומאה, ולכן נוהגות שיהיה מרווח בשופי גם מצד ההרחקה ממכשול, וגם מצד השיטות בהלכה.

וכ"ש אם חנן אותן ה' בהשפעה על חברותיהן ומשתדלות ללמדן דעת בנושא היקר והנכבד הזה, ובעהי"ת בזכותן יבא יום והשפעתן של כל אותן שנוהגות כך, תתרחב ותתגדל בחברה שלנו, ותתפשט כ"כ, עד שתהיה נחלת הכלל, וכבר אותן שאינן נוהגות כך ירגישו אי נעימות ותפעל בהן השפעה חברתית לטובה ולברכה, ומחנה עם ישראל יתקדש, והשכינה תשרה בינינו, ותורתן של בחורי ישראל ובני התורה היקרים המסולאים בפז תהיה גם היא אז בקדושה ובטהרה, ויעלה ערכה והשפעתה שבעתיים להאיר את העולם, בזכות אותן בנות צדקניות חכמניות, אשריהן ואשרי חלקן בעולם הזה ובעולם הבא!

ולא נצרכה אלא לברכה להרב המחבר שתצא מגמתו מן הכח אל הפועל ויתגשם חזונו, וימשיך לחבר עוד חיבורים מועילים לזכות את ישראל, ולהרחיב גבולות הקדושה, ויראה נ"ר מרובה מכל יוצ"ח, ובכל פעליו הטובים, ובגאולה השלימה בב"א.

בברכת התורה ולומדיה,
ובידידות והערכה

כולל לאברכים מצויינים "חכמת שלמה"

ע"ש המנונה היקר שלמה אסולין ז"ל

בראשות הרב יעקב ישראל טסה שליט"א

בתי הוראה "נשמע קולם" "טהרת יוסף"-אלעד

שע"י קו ההלכה הספרדי הארצי

שיעורי תורה לבני תורה ובעלי בתים

מכון "קול יוסף" להפצת משנתו של מרן זיע"א

kolyosef1@gmail.com

כתובת:

רחוב אבטליון 9 אלעד

(ביהכ"נ חלקת מחוקק)

hochmatshlomo1@gmail.com | טלפון - 055-677-2202

לתרומות: בנק פאג"י סניף 180 מספר חשבון 409-777005 על שם אוצר דעת - עבור חכמת שלמה

הסכמת הגאון רבי דוד נקי שליט"א

מח"ס "בהלכה ובאגדה"

דוד שלום נקי
מורה צדק
ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"
Email: 6410995@okmail.co.il

Rabbi David Shalom Naki
Author of the Series
"Halachah and Aggadah"

ח"י כסלו ה'תשפ"ד

הסכמה

מה נכבד היום בראותי את גיליונות הספר החשוב והנעלה **"בגדי קודש"**, אשר חיבר וערך בטוב טעם ודעת, האברך היקר והחביב, ונוגה לו סביב, שוקד באוהלה של תורה, לילה כיום יאיר כחשכה כאורה, חכו ממתקים וכולו מחמדים, מוכתר במידות ובנימוסים, גן של הדסים, רב הפעלים, מזכה הרבים, הרב הגאון רבי **אהרן יהושע כהן** שליט"א.

עברתי כמסת הפנאי בין בתרי אמרותיו, וראיתי כי כביר מצאה ידו לתור ולעיין בספרי הפוסקים, ראשונים ואחרונים, חדשים גם ישנים, צולל במים אדירים, גמר חיפוש מחיפוש, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. אשריו ואשרי חלקו שעמלו בתורה, ועושה נחת רוח ליוצרו.

אין ספק שזכות גדולה נפלה בחלקו של הרב המחבר שליט"א שלקח על עצמו לברר הלכה חשובה זו, שבעוונות הרבים פשתה המספחת אצל רבים, ואמנם מחד רבות בנות עשו חיל, אבל מאידך דוקא בהלכה זו היצר מתעתע בהן, ומקילות לעצמן בריש גלי. ומפורסמים דברי הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך זצ"ל, שהיה רגיל לומר: "הידור אחד בצניעות שווה יותר ממאה הידורים בכל התורה כולה" (הובא בעולמות של טוהר ח"ב עמוד 351 ועוד). וכבר כתב המהר"ל מפראג (גבורות השם סוף פרק ס): "עיקר שבח האשה ומעלתה העליונה היא הצניעות".

והנה כותב רבנו החפץ חיים בספרו מחנה ישראל (פרק טז ד"ה ואעו, ובפתיחה לספרו גדר עולם ועוד), רואים בימינו שהקדוש ברוך הוא כביכול מסתיר את פניו, צרות נוחתות מכיוונים שונים, ואנו שואלים: "מדוע?!", התשובה כתובה במפורש בתורה (דברים כג טו): "כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מִתְהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מַחֲנֶךָ לְהַצִּילְךָ... וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ וְלֹא יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר וְשָׁב מֵאַחֲרֶיךָ", שכאשר הקדוש ברוך הוא רואה חלילה שיש "ערוות דבר" - חוסר צניעות, הוא שב מאחורינו, כביכול לא מתחייב לשומרנו, חלילה. ומי יכול בלי שמירה של הקדוש ברוך הוא.

ואף אדם אינו יכול לומר מה אכפת לי מאשתי ובנותי, שהרי בגמרא מסכת שבת (נד ע"ב) אמרו: כל מי שאפשר לו למחות באנשי ביתו ולא מוחה, נתפס בעוון אנשי ביתו. באנשי עירו, נתפס על אנשי עירו. בכל העולם כולו, נתפס על כל העולם כולו. וכמה קשה מה שהמשנה שם מספרת על פרתו של רבי אלעזר בן עזריה שהיתה יוצאת ברצועה שבין קרניה בשבת נגד ההלכה, ואומרת הגמרא, שבאמת לא היתה הפרה שלו, אלא של שכנתו, ורק מתוך שלא מחה בה, נקראת העבירה על שמו! אם נתבונן בדברים, איזה בושת?! כל הדורות, מיליונים של עם ישראל מאז ועד לנצח נצחים, למדו וילמדו על רבי אלעזר שעבר עבירה

בשבת, אף שבאמת הוא לא עבר, רק כיון שהוא לא הוכיח אותה, הוא לא דפק בדלת להגיד לה, גברת, זה אסור. על זה כולם מזכירים אותו שעבר עבירה. מפחיד ביותר. ישמע חכם ויוסף לקח.

על כן, אשרי הנותן דעתו על דברים אלו להסביר לאשתו ובנותיו בטוב טעם ודעת. ובזמנו כשהתגלו מכתבי מרן זצ"ל באורך השמלה והחצאית שצריכות להיות עד הקרסול, דברנו על זה בכמה מקומות, ותהילות לאל, הדברים עשו רושם. וסיפר לי אחד האברכים שמיד למחרת בבוקר, בנותיו לקחו את השמלות לתופרת, והאריכו אותן. ואמנם הן לא הגיעו עד הקרסול ממש, אבל הן האריכו אותן במידה חשובה מאוד מאוד. וכבר אמר שלמה בחכמתו (משלי כב ו): "חֲנֹךְ לַנַּעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ, גַּם כִּי יַזְקִין לֹא יָסוּר מִמֶּנָּה".

איזו זכות גדולה תהיה לכל אשה ובת שתקבל את הדברים ותיישם אותם למעשה, ואף אם חוששת מֵהַחֶבְרָה, הרי כבר אמרו חז"ל במשנה באבות "לפום צערא אגרא". אך לאמתו של דבר, אין מה לחשוש ולהתבייש, כמו שאמר התנא "הוי עז כנמר", ופירש הטור (אורח חיים סימן א), מפני שפעמים אדם מתבייש מבני אדם, יותר ממה שיתבייש מפני הבורא יתברך, על כן הזהיר התנא שתעיז מצחך כנגד המלעיגים ולא תבוש בעשיית המצוות.

ולכאורה יש להבין, איך אפשר לצוות על האדם שלא יתבייש, הלוא במציאות הוא מתבייש. למשל, ישנה אשה שמתביישת ללכת עם שמלה ארוכה כהלכה, היא גדלה במשפחה וחברה שאף אחת לא הולכת כך, ובמציאות היא מתביישת, אז איך נאמר לה שלא תתבייש? והנה לא פעם שמענו על אשה ששכחה טבעת זהב בשלחן, ונזכרה לאחר שזרקו את הניילון לפח האשפה הגדול שברחוב, ולא פחות ולא יותר היא הוציאה את הניילון מהפח, וחיפשה וחיפשה עד שמצאה את הטבעת. ולכאורה, למה היא לא נמנעת לחטט בפח מחמת הבושה? אלא מאחר והיא יודעת מה היא איבדה שם, היא יודעת מה יוקרה וחשיבותה של הטבעת, לכן היא לא מתביישת, ואדרבה היא מעריכה את מעשיה, היא טופחת לעצמה על השכם, וכל מי שיודע שזו מטרתה, גם הוא ישבח את מעשיה, כי היא עושה דבר טוב ונכון להוציא יקר מזולל.

כך, כאשר אשה מבינה מה מעלתה שהיא זוכה לשמוע בקול הבורא יתברך ומכסה את רגליה כהלכה, כאשר היא מבינה מה שאמר דוד המלך על מעלת המצוות (תהלים יט יא): "הַנֶּחֱמָדִים מִזָּהָב וּמִפַּז רָב", אם כן מה יש לה להתבייש, הלוא בכל רגע היא פשוט אוספת יהלומים רוחניים ששווים הרבה יותר מיהלומים של העולם הזה, והם הם שייטיבו לה בעולם הזה ובעולם הבא. ולהיפך, אלה שלא עושות כך הן המסכנות, שלא זכו לדעת את המעלה, ואין ספק כי אם גם הן היו יודעות, היו עושות.

וכמה פלא על חכם אחד שרגיל לפסוק כמו מרן זצ"ל, ושאלו אותו על החוברת "להיות את בהלכה ובאגדה" ששם הוזכרה הלכה זו שהשמלה והחצאית צריכות להיות לכתחילה ארוכות עד הקרסול. וכתב להם מכתב שלא צריך להיות ככה. והעלים עיניו מכל המכתבים של מרן זצ"ל, וכאילו אינם כלום. ולא ידעתי למה נהג ככה, הלוא גם אם נאמר שדעתו אחרת, אבל ברור שבענייני צניעות, אין ענין לחפש להקל כמה שיותר, כי לצערנו רבו המכשולים מאוד.

ואם כבר התפרסמו מכתבי מרן זצ"ל, למה לקרר ולהחליש את הציבור, ואדרבה היה לו לחזק יותר, ולאמץ ברכים כושלות וחלושות, ומי יתן שכל בנות ישראל ילכו מכוסות לגמרי עד הקרסול, כדי למנוע מכשולים חלילה.

ובזמנו לפני כחמש שנים פרסמנו תשובה שמי שהצליח להשפיע בשבת קודש על אדם שיש לו מכשיר פלאפון טמא שישבור אותו ויקנה כשר, מותר שישבור את המכשיר בעיצומה של השבת, כי חלילה אם הוא ימתין עד מוצאי שבת, שמא היצר יתעתע בו ויצנן אותו, ובסוף הוא לא ישבור. עי"ש בארוכה. ושלח לי תלמיד חכם חשוב, שלעצם הדיון והראיות שהבאתי היה אפשר לפלפל בהם, אבל דע לך כי כלל גדול בידינו, שבדברים של צניעות וקדושה וטהרת ישראל, לא מחפשים להקל, כי אדרבה ואדרבה כמה שיותר יקפידו על הקדושה והטהרה, זו הנחת רוח של בורא העולם.

על כן מה שנהגו בנות ישראל מאז ומתמיד ללבוש חצאית ארוכה, המגיעה עד הקרסול, זהו המנהג הטוב והנכון ביותר. והמתבוננת תראה שאכן יש בכך כדי לשוות לאשה מראה הרבה יותר צנוע, וגם מכובד ויפה. וכן מצאנו בגמרא (שבת צח ע"ב): "תנא דבי רבי ישמעאל: למה המשכן היה דומה? לאשה שמהלכת בשוק **ושיפוליה מהלכים אחריה**", כלומר מכבוד האשה ללכת בבגד ארוך.

וידוע הסיפור על מלכת אנגליה שביקשה שישחילו במכפלת שמלתה חוט עופרת, כדי למנוע מצב שהשמלה תתרומם מעט ויתגלה חלק מן הרגליים, כי זה לא נאה ולא יאה לאשה חשובה כמותה. האם אין בנות ישראל צריכות לכבד את עצמן ואת מעמדן כבנות מלכו של עולם? ובוודאי שתוספת באורך החצאית מוסיפה הרבה חן, כבוד ואצילות.

אשרי הרב המחבר שליט"א שזוכה לפרסם את דעת התורה ברבים, ובוודאי זכות הרבים תלויה בו, ועליו נאמר (דניאל יב ג): "וְהַמַּשְׂכִּילִים יַזְהִרוּ כְּזֹהַר הָרָקִיעַ, וּמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים כַּכּוֹכָבִים לְעוֹלָם וָעֶד", כשם ששבעת כוכבי לכת נראים לנו כניצוצות קטנים, והאמת שהם פי כמה וכמה מיליונים מכל כדור הארץ, **כך המזכים את הרבים ערכם גדול אצל השם יתברך.** וכתב המאירי (מסכת אבות פרק ה ד"ה כל המזכה), **"ואין לך חסידות בעולם כמו המזכה את הרבים".**

צא וראה מה כתב רבנו יונה (שערי תשובה שער ג אות יט): "ודע כי נתחייב הנברא להיות ציר נאמן ועבד משכיל בכל מלאכת עבודת אדוניו. **והפועל הנאמן יהיה מהיר במלאכתו וישגיח על מלאכת הפועלים חבריו. ועיניו על דרכיהם לראות אם באמונה הם עושים, ויזהירם ויודיעם את המעשה אשר יעשון.** כי חפצו ורצונו אשר תיעשה מלאכת אדוניו בלא רמיה, על כן יחזיק ידי עושי המלאכה". וכתב על זה הגאון רבי אליהו לופיאן: הרי שלא מספיק אם אמר יאמר האדם די לי להציל את עצמי ולא ישגיח לזכות גם אחרים בקיום רצון השם יתברך, **כי רק בכך יקרא 'עבד משכיל ופועל נאמן', ולא זולת זה.** כי אם יש בכוחך להרבות פעלים לתורה ולמצוה, ואין אתה עושה כן, הרי זאת עדות ברורה כי אין עבודתך לשמים, ולא לכבוד שמים אתה עוסק בתורה ובמצוות, כי אם להרבות שכרך ותו לא. ע"כ.

ועתה מילתי אמורה לרב המחבר שליט"א, כי להוי ידוע שדברים כאלו שמפרסמים, אין

ספק שישנם שירימו גבה בשם "ההשקפה ההלכתית", שלא נכון להורות כן לרבים, כי שמא האשה תיראה משונה וחריגה משאר חברותיה. וכבר שמעתי חכם אחד שטען, שהלכה זו אינה מייצגת את התפיסה המקובלת בעולם התורה. אנחנו לא יתומים, והציבוריות החרדית לא מתחילה להתעצב רק בימים אלו, וכבר ישנה מסורת הוראה והנהגה ברורה בעניינים אלו. ובפרט שלא מעט לא מצליחים להבין את המשמעות הרגשית של חומרות מהסוג הזה, ואת המחירים הנפשיים והצניעותיים שחומרות כאלו עשויות לגבות. עכת"ד.

ונוראות נפלאתי, כי לצערנו הרב בוודאי שאי אפשר לנו להביא ראיה מ"הנהגת עולם התורה והציבור החרדי", כי עדיין לא שמענו ולא ראינו איזה בית דין ישבו ודנו על הנהגות אלו והנהיגו אותם. ולכן כמה מכשולים באמת גם יצאו תחת הנהגה זו, בראש ובראשונה זו הפאה הנכרית שבעוונות הרבים, 'רבים חללים הפילה', וכמה נפלו דרכה עקב ההרהורים שהכניסה כארס של נחש בליבם של ישראל קדושים. והאם נשתוק גם על זה וננהיג ככה את נשותינו ובנותינו, כי ככה היא "הנהגת עולם התורה והציבור החרדי"?! הלזה נקרא: "מסורת הוראה והנהגה ברורה"?! ולדברי החכם הלז, בואו ונמחוק חלילה כמה וכמה תשובות של מרן מלכא גדול הדור ופוסק הדור רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל מ"יביע אומר", "יחוה דעת", "חזון עובדיה" ועוד ועוד, כי הלכות אלו אינן תואמות את "הנהגת עולם התורה", ולמשל: חדר יחוד בחתונה, שהאריך מרן (יביע אומר חלק ה אבן העזר סימן ח. ועיין עוד בשו"ת הראשון לציון חלק ב אבה"ע סימן ט) מרבותינו הפוסקים שכתבו, שמנהג בני ספרד מדורי דורות שלא מתייחדים החתן והכלה בגמר החופה, אלא בסוף החתונה כשהולכים לביתם. וברור שיש להמשיך ולחזק מנהג קדוש וצנוע זה, שיסודתו בהררי קודש, על פי הפוסקים אשר מפיהם אנו חיים. וכך נהגו והנהיגו כל גדולי וגאוני רבני הספרדים שבדור הקודם, רבי עזרא עטיה, רבי יעקב עדס, ואחריהם: מרן רבנו עובדיה יוסף, רבי יהודה צדקה, רבי בן ציון אבא שאול, רבי יוסף עדס, רבי מרדכי אליהו, רבי שלום משאש זצוק"ל, ועוד גאוני עולם רבים. ואדרבה, ראו בזה מנהג מכוער לעשות חדר יחוד בפני קהל עם ועדה. **ועליהם ועל כיוצא בהם כתב מרן זצוק"ל: "והמערער על מנהגנו זה, משתקים אותו בנזיפה, שאינו חס על כבוד גדולי הדורות להשוות כולם תועים. ובפרט במנהג זה לעשות היחוד בפרהסיה מיד לאחר החופה".** עי"ש.

והנה בֶּעָתָה, קמו איזה ראשי ישיבות שדרכם לחקות את מנהגי האשכנזים ולהעתיקם לספרדים מבלי לעיין בשורשם של דברים בספרי הפוסקים הספרדים ובספרי מרן זצוק"ל, ומבלי להתייחס בכובד ראש שכך היה מנהג הספרדים מדורי דורות, [כמבואר בשו"ת משאת בנימין, שיירי כנסת הגדולה, גינת ורדים, שער המלך, פרי האדמה, משפט וצדקה ביעקב, רבי יהודה בן עטר, רבי שמואל הצרפתי, רבי אברהם בן דנאן, כרם חמר, תועפות ראם, רוב דגן, ארץ חיים, ועוד רבים.] ובטענות שונות ומשונות, מכריחים את הבחורים הספרדים לשנות את מנהג אבותיהם ורבותיהם גדולי עולם לעשות יחוד אחר החופה. וישנם אף שמתנים את בואם לסדר קידושין, בכך שיהיה יחוד לאחר החופה.

הל"הנהגת עולם התורה והציבור החרדי" כזו נקרא "מנהג", ונעזוב את דרך רבותינו ונלך שולל אחריהם?! הלהנהגה זו נקרא: "מסורת הוראה והנהגה ברורה"?! צא וראה מה אמר מרן זצוק"ל על ההולכים אחר מנהגים אלו וכיוצא בהם (הובא בספר "מעדני המלך" חלק א עמוד צה, וחלק ב עמוד שטז) וזו לשונו: יש ספרדים שמחקים את האשכנזים בכל דבר, כמו קוף שמחקה בני אדם, אם הם עושים יחוד - גם כן עושים יחוד. זו טיפשות, בערות. יש לנו מסורת, כן

כתב משאת בנימין, כנסת הגדולה, שער המלך, שלא עושים יחוד, אלא אחרי הסעודה מלוים את החתן לחדר שלהם וגמרנו, אך לא לעיני כל האנשים "יחוד יחוד". - - משובשים! ויש כאלו מקומות שאין להם חדר יחוד, נכנסים בתוך מעלית סתומה, 'טבעתה קבועה וחלונה סתומה'... ומתייחדים שם, לא זו הדרך ולא זו העיר. - - האשכנזים הולכים מיד לחדר יחוד, דבר זה הינו מכוער בפני כל הקהל, אם היה צריך עובר לעשייתן הם היו צודקים, אך ברכות אלו הם ברכות השבח, ולכן מנהגם מנהג טעות. הערוך השלחן כותב, חורה לי שעושים את היחוד בפני כל הקהל ומכוער הדבר! הוא קורא תגר על מנהג האשכנזים, וגם המשוכנזים שלמדו בישיבות אשכנזיות [או משוכנזות], הולכים מיד לחדר יחוד, וכי אינם מתביישים? דינים חדשים אשר לא שערום אבותינו, מרן כותב בפירוש שאין צריך יחוד, אך לא! יש להם את הרבנים שמצריכים יחוד. עכ"ל. גם הגאון רבי בן ציון אבא שאול, והגאון רבי שלמה זלמן אוירבך זצ"ל דברו דברים חריפים נגד מנהג זה, כפי שהבאנו בחוברת "הנישואין בהלכה ובאגדה". עיין שם ותרוה נחת ותרבה הדעת.

וכבר כתב רבנו אברהם בן הרמב"ם בספר "המספיק לעובדי ה'" (פרק כה ד"ה אדם): אדם שהוא שלם בדתו, ואין תאוותיו מתגברות עליו, ומלומד בתורה ובכללי ההלכה, ושלם בהגיונו ומעיין כראוי, אינו צריך שכנוע, וזאת משום שהאמת והשקר נוגדים זה את זה, ועל ידי גילוי האמת יתעלם השקר ממנו, אבל מי שיצרו גובר עליו ומעדיף הניצחון בגלל פחיתותו, ומגן על מנהגו ומה שנתחנך עליו, ובפרט אם נמצאים אצלו הגאוה וכשרון בהלכה, כמעט ברור שלא יחזור בו אפילו על ידי הוכחה ברורה ומאה ראיות. ע"כ. וכיוצא בזה כתב הריב"ש (סימן שצ) בשם הר"ן, כי בענייני התורה והמצוה, אין לנו להניח הדרך שדרכו בה רבותינו הפוסקים, ונכניס עצמנו במשעול הכרמים על פי איזה מנהג, שלא מדוחק כלל. עי"ש. לכן חלילה לנו להיות כעיור המגשש באפלה וללכת בעיניים עצומות אחר המילים היפות הללו: "הנהגת עולם התורה והציבור החרדי", מבלי לבדוק כל דבר ודבר אם תואם להוראות מרן השלחן ערוך ורבותינו הפוסקים אשר מפיהם אנו חיים. הלוא בעוונות הרבים, ישנם בחורים המוחאים כפיים בשבת ורוקדים, וזה נגד משנה מפורשת (ביצה לו ע"ב), ונגד ההלכה הצרופה ברבותינו הראשונים ומרן בשלחן ערוך (סימן שלט סעיף ג), וכל כוחם וחילם מחמת שככה נהגו אחינו האשכנזים. ועל דרך זו אוכל להביא לך עוד כמה וכמה דוגמאות, לא עת האסף. והשם הטוב יכפר בעד.

לכן גם בהלכה זו של אורך החצאית, ימשיך הרב המחבר להפיץ את דבר השם זו הלכה, וילמד דעת את העם, כי רבים לא מודעים לה בכלל. ואם היו יודעים, היו מקיימים אותה, כי ישראל קדושים שומעים לקול מורים. והניסיון הוכיח שאדרבה, כאשר מדברים בזה בשיעורי תורה, אט אט הדברים פועלים בסייעתא דשמיא.

ומה שטען עוד החכם הנזכר, שחומרות כאלו עשויות לגבות מחירים נפשיים וכו', הנה 'הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות', ודבר זה תלוי בכל אחת ואחת, ובוודאי שאם חלילה יש אשה שזה יכול להשפיע עליה לרעה, יש לבדוק את הענין, אבל מכאן ועד שמחמת כן, לא נחזק הנהגה זו ברבים, ולא נדבר עליה בשיעורים, חלילה לנו מלשתוק ולהיכשל במה שנאמר (איוב כט ט): "שָׂרִים עָצְרוּ בְמִלִּים, וְכַף יָשִׂימוּ לְפִיהֶם". והלוא זו מציאות שזקנים עם נערים נכשלים במראות אסורות מחמת החצאיות הקצרות.

לכן אשרי אדם שילמד את אשתו ובנותיו, ואשרי חלקו של החכם שידבר עם שומעי לקחו. רק ברור שיש מקומות שקל יותר לשכנע ויש מקומות שקשה יותר, ולצערנו הרב, בדרך כלל במקומות של ריכוזים חרדיים, קשה יותר לשכנע, כי כל אחת מושפעת מחברותיה מהשכונה והרחוב. ופוק חזי בענין הפאות נוכריות, שבערים חרדיות, הרבה יותר קשה לשכנע, כי בעוונות הרבה הולכות כן, מחמת הקושי החברתי. ואילו בערים שאינן חרדיות, הרבה יותר קל לשכנע את המועטות שעדיין הולכות עם פאה, כי אין תחרות חברתית, ורבות בנות עשו חיל שהולכות בכיסוי ראש של מטפחת או כובע כדת וכהלכה.

צא וראה שבעירנו "דימונה" יע"א, לפני כשנתיים החלו לבוא חסידי "גור" הי"ו להשתכן בעיר, וכבר יש כ-500 משפחות 'בן פורת יוסף', וכמעט לא תמצא אשה אחת מהן ברחוב עם פאה, כולן ממש עם מטפחות. ומה קרה? וכי ראית פעם איזו אשה גורית בשכונת "גאולה" בירושלים עם מטפחת ראש?! אלא פשוט מאחר ו"דימונה" היא לא "ירושלים", ולא "בני ברק", ולא "אלעד", ולא "ביתר", ולא "רכסים", ולא "אשדוד", ובחסדי השם עלינו כמעט לא תמצא אשה הולכת עם פאה ברחוב, נמצא שגם הנשים שבאו הנה מחסידות "גור", אין להן תחרות חברתית, ואין להן על מי לעשות 'רושם ורוח וצלצולים'...

ומה שטען עוד, שלא נכון להורות כן, שמא האשה תראה משונה וחריגה משאר חברותיה. האמת, שאין בזה שום מראה משונה, ואדרבה מראה צנוע ומכובד, ופחות מושך עיניים, וכדאי לנסות ולהיווכח בזה. ופוק חזי שכל השמלות לאירועים ארוכות, וכי זה לא מכובד ויפה. רק כמובן יש ארוך, צנוע ומהודר, ויש ארוך וחלילה צמוד ורחובי, ולא על זה דברנו.

והאמת שהכל תלוי במבט הפנימי, ותלוי איך הבעל או האבא מתייחס לזה, כי אם יבוא בגישה טובה ונעימה שזה דבר נפלא, וכמה מעלה גדולה שהיא זוכה להדר בצניעות עוד ועוד, וכמו שאמרו חז"ל (ויקרא רבה פרשת קדושים פרשה כד סימן ו), מפני מה נסמכה פרשת עריות לפרשת קדושים? ללמדך שכל מקום שאתה מוצא בו גדר ערוה אתה מוצא קדושה. אם כן, אין ספק שתוך זמן קצר יוכל להשפיע על בני ביתו ללכת בשמלה ארוכה בשמחה ובטוב לבב, ובהרגשה של "ויגבה לבו בדרכי ה'", וכמו בכל ענייני עבודת השם שאבוי לנו אם נלך בכל דבר לפי מה ש'כולם נוהגים', וזהו התפקיד החינוכי של ראש המשפחה בכל התחומים. והניסיון יעיד, כי המתרגלת ללבוש ארוך במשך תקופה, היא לא תוכל לסבול את עצמה אחר כך בבגד יותר קצר, וזה מוכיח שהצניעות מוטבעת עדיין ברגש הפנימי של נשותינו ובקל עשויה לתקן בעזרת השם.

ולחששותיו שהאשה נראית משונה, הנה שאלתי לבני ביתי, ואמרו לי שזה כבר נכנס לאופנה, והרבה בנות מודרניות הולכות ארוך - מקסי. ואפילו בסמינרים החרדים שהיו בעבר נגד זה, היום רבים נרגעו, ואדרבה מעודדים ללבוש ארוך הרבה יותר מחצי הרגל, אבל עדיין לא אוהבים שיבואו מקסי. וזה ענין של זמן...

על כן אשרי המדבר והמשפיע באמירה רכה, ובהסבר נאה ועדין, ובדרך כלל הדברים פועלים, ורואים הרבה פירות טובים. וחלילה לנו להשוות את כל הנשים שאינן שומעות לקול מורים. וכמו שהחלפת פאה לכיסוי ראש זה לא דבר פשוט, ורבים עשו והצליחו להשפיע על נשותיהם באמירה רכה ונעימה, כך הארכת השמלות והחצאיות, אט אט יכנסו בקרב הציבור,

כי מי כעמך ישראל. ולאותן שעדיין קשה להן, טוב להציע להן שינסו להתחיל בהדרגה ללכת פעם בשבוע או שעה בשבוע עם חצאית ארוכה, ואין ספק שהבא להיטהר, מסייעים בידו (שבת קד ע"א).

סוף דבר, אשרי הרב המחבר שליט"א שמחזק את הדברים, וחלילה לו להתרפות מטענות שונות ומשונות שלא יתקבלו דבריו, וכבר אמרו חז"ל בגמרא ברכות (ו סע"ב), כל אדם שיש בו יראת שמים, דבריו נשמעים. ופוק חזי ממרן מלכא זיע"א שהיה מדבר על דברים שנראים לכאורה רחוקים מן השכל שישמעו לו, וסוף דבר שאט אט הציבור תיקן את הדברים אם בענין פאות נוכריות, שכמה וכמה זכו ברוך השם לחזור בתשובה ולתת מטפחת או כובע על ראשן, וכן בעניין הברכה על הדלקת נרות שבת קודם ההדלקה, ובעוד ועוד דברים, שכאשר ראה מרן לנכון לדבר, לא חת ודיבר, וברוך השם דבריו עשו פירות טובים ומשובחים, כך שזכות הרבים תלויה בו.

ואסיים בסיפור שסיפרה מורה בסמינר "בית יעקב", הובא בחוברת "להיות את בהלכה ובאגדה" (עמוד 218): באחד השיעורים דיברתי עם בנות הסמינר על ההשקפה וההלכה בנושא החצאיות הקצרות. לאחר השיעור ניגשה אלי תלמידה וביקשה ייעוץ: "יש לי חצאית, שאני יודעת שהיא לא על פי דין, כי היא קצרה מדי", אמרה בשפל קול, "אך אינני מסוגלת לוותר עליה. היא חצאית מאד מיוחדת וקשה לי שלא ללבוש אותה". הכנות שנשזרה בקולה הוכיחה לי שהמלחמה הניטשת בתוכה אינה קלה כלל... שקלתי מה לומר לה; היא חפצה באמת לקיים את ההלכה, אך היצר אינו מוותר ועושה אף הוא את שלו... ואז השם יתברך שם בפי את המילים: "תתפללי!", כך אמרתי לה. "תפילה על עניינים רוחניים אינה שבה ריקם. תתפללי ותראי שהשם יעזור לך להתגבר". לאחר כמה ימים חזרה אליי הבת כשהיא מרוגשת ואחוזת התפעלות: "המורה! העצה של המורה עבדה מצוין! השם קיבל את התפילה שלי!", הכריזה. "איך ראית זאת?", שאלתי אותה בפליאה. "פשוט. התפללתי להשם שיתן לי כוח שלא ארצה ללבוש עוד את החצאית שאינה כהלכה", כך סיפרה. "אתמול, כאשר ניקיתי את הבית, קרה לי דבר שלא קרה לי מעולם קודם לכן! על אף זהירותי הרבה, התיז נוזל האקונומיקה בדיוק על ... החצאית הקצרה. החצאית התלכלכה ונהרסה ללא כל תקנה!", תארה התלמידה, "וזהו. כעת וודאי שאין לי ניסיון ללבוש אותה!", סיימה בתרועת ניצחון ועיניה הבורקות הוכיחו יותר מכל על ניצחונה במערכה. ע"כ.

ברכתי לרב המחבר שליט"א שבעזרת השם יתברך להמשיך ולחבר עוד ועוד חיבורים טובים ומועילים לכלל עם ישראל, ברבות הטובה, גם אחרי זקנה ושיבה, יפוצו מעיינותיו חוצה, תורה וגדולה במקום אחד, אמן ואמן.

בברכת התורה ובהוקרה והערכה רבה כיאות לכת"ר

דוד שלום נקי

הסכמת הגאון רבי אליהו בוחבוט שליט"א

כולל לדיינות לאברכים עילויים • קהילת "מקדש דוד" • בית דין למסחר ובית הוראה • פרוייקט לקירוב רחוקים בישובים • יעץ נישואין והדרכת כלות • תמיכה למשפחות בהרוסות • תמיכה לחנים למשפחות האברכים • סיוע להדפסת ספרי קודש של אברכי המוסדות • גמ"ח לאברכי המוסדות • שיעורי תורה לקהל הרחב

Instituto para a preparação de Juízes Rabínicos • Congregação Mikdash David (em construção) • Corte Rabínica e Bet Horaá • Projeto de atendimento rabínico à congregações desatendidas • Serviço de direcionamento para paz familiar • Fundo de apoio as crianças • Apoio financeiro para os Chaquilin • Edição de livros judaicos • Empréstimos sem juros para necessitados • Shiurim para publicos diversos

מוסדות ברכת אברהם
Instituições Bircat Avraham

י"ב בתמוז, שנת **"כספו שוק בריאי ההלכה"** (עם המילים תשפ"ד) לפ"ק

מכתב ברכה

בגד ללבו"ש בושתי וגם נכלמתי למשוך בשבט סופר בשבח"י שלמי"ם וכתרי אותיות, כי אנא עניא מדרס כלי חרס מחדסי אדמה מאכל לנעמיות, ברם בקשת הרב המחבר ומארותיו חובה גבן הן עשויות, ומה גם שלא באתי אלא לשנן מילתא דעבידא לאיגלויי הו"ן טוב של גילוי"ת, דכבר תורתו מכרזת מעצמה קול ענות גבורה קול ענות חרוי"א היתה כעניי"ת, כל צופיך ישר יחזה פנימו שהרב המחבר בורר לאוצר מסמוניות, ולכל בני ישראל היה אור במושבתם בגשתם אל **הקודש**

בגד שמ"ר שמירת גדרי הצניעות הן הן גופי הלכות שנאמרו בעלי"ה דשכיחי טובא אלו מצויו"ת, ומודעת זאת כי חובה רביא לכל גוברין יהודאין וגם ל"ו כנשים העבריות, ללמוד וללמד למען דעת הדק היטב דרך ישכון אור וכל מסכת הוריו"ת, כי חמקום ל"ו בקדושת שוקי האיש ירצה והברכה שרויה בדבר המטו מעיני הבריות, ושכינה צועקת והיה מהניך קדוש כי בדא שכינתא שריא לרבות כל המשריו"ת, ובחבי נשים זכיין לנפשיהו בדורות ישרים בניה כנטיעים מגודלים בנותיה כזויות, והלוא על כי אין אלקים בקרבם מצאתם צרותיה"ן וצרו"ת צרותיה"ן יען כי לא היתה בזה **קדוש"ה**

בגד יעטה חולך סיב"ב על הני ברכים כושלות ה"ן דורשין בעריות, כי בזה החשך יכסה אר"ש רבו כמו רבו הדעות וחילוקי חילוקים כחרב פיות, וכל פותה טפה בספר לנוכח יביט שזה בכח וזה אומר בכח ונפרדו המלכויות, מאן ספין ומאן רקיע דליחוי פרונקא להכנים ראשו ורובו בגוב האריות, מי יורה דעה פן תבלענו אר"ש לפני סב"ר נאון לומר על ימין שהוא שמאל ותלכנה נטויות, ואף בספרן של צדיקים מאורי עדות המזרה אשר המה לנו לתל שפונים בו כל פיות, אין הלכה ברורה במקום אחד כי נסתרי"ם דרכיהם מדידהו אדידהו הוכחשו העדויות, ובני עליה מועטים כתבו כמה קונטרסים אך אין הקוב"ן משביע ועדיין עיני ישראל תליוית, ובמקום שאין איש ניצב הנאון המחבר הנה זה בא האברך כמדרשו דורש כתרי אותיות, כהן שדעתו יפה עלה בקב"ן כרוכלא בייל ותני מכונסות או מפוזרות עירוב פרשיות, מר ניהו רב"א **הג"ר אהרן יהושע הכהן** יאריך ימים בנעימים וכל מסכת ברכו"ת יבואו אליך להחיות, אשר ירד להציל בא מהור והתעסק בטהרות כל הברכים אשר ל"ו קרא"ו בעומקן של סוגיות, ובהקבץ ניירו"ת רבות באר המים גולות עיליות, פתח צור ויזובו מים בציות, וניצב על עולתו ספר **בגדי קודש** מלא זיו אבנים טובות ומרגליות, הציב לן ציוני"ם ובהא"י ציו"ן תהיה פליטה והיה **קודש**

בגדי אהר"ן את הכל עשה יפה בעט"י יושב בסד"ר מילתא פסיקתא מי תמציות, ואף אם אמור יאמר אדם כי הפריז על המידה להיות חומרא כדינא ומשוי ליה לאחיות, מ"מ רוח המקום נוחה היטנו להרחיק מן הכיעור ומכל חרי נמרים ומעונת אריות, ואי לזאת פתח ביוצר אור וסיים במערי"ב ערבי"ם והיה טעמו כטעם תפוחי זהב במשכיות, נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו ותנהג את בינות"ו כשבויות, ונמר חיפוש מהיפוש בספרן של צדיקים התהלך בחו"ש על משענתו יסודתו בהררי **קודש**

ולא נצרכתי אלא לברכת הדיוט קלה מיני קטניו"ת, כה יוסף עשו"ת ספרים הרבה מפליא עצות מגדיל תושיות, מקו"ם שאטר להאריך ימיו ושנותיו וגם כי יזקין ישא בעול כבנעוריו וכשנים קדמוניות, גם זרעו לברכה בניו כשתילי זיתים ובנות צדקניות, מושב"ע ועומד בברכות שמים מעל הון ועושר ושלום באהלו לביתך נאוה **קודש**

מנאי קטן פעוט
אליהו בוחבוט
סין טין וקטין

ת.ד. P.O.B. 5882 ירושלים • מזכירות: Tel. do secretário 0584436669 • מס' עמותה 6430
Tel. do Rabino Bahbout +97225387523

* הערות הגאון שליט"א הובאו במקומם – עמ' קיג בהערה. ע"ש.

הסכמת הגאון רבי בנימין חותה שליט"א

מחבר סדרת הספרים "כי בו שבת" ועוד

בנימין חותה
רב קהילת אהל רחל שע"י מוסדות תורת בנימין ביתר עילית ומחבר הספרים כי בו שבת כי בא מועד ועוד וראש כולל חזון עובדיה ויביע אומר

כט' אדר ב' התשפ"ד

מכתב ברכה

הובא לפני הספר "בגדי קודש" בו האריך הרה"ג אהרן כהן שליט"א לבאר כל דבר בנושא צניעות השוק ודת יהודית בעיון עמוק ובסברא ישרה ובבהירות נפלאה, דבר דבור על אופניו.

ושנים רבות שאני מכיר את המחבר שידיו רב לו בבהירות בכל דבר שלומד, וכמאן דמנח בכיסתיה דמי, ובכל דבר חוקר ודורש הדק היטב בעומק מיצוי הדין לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

ואף שדעתי שונה במעט מזעיר מדברי המחבר כפי אשר יראה הרואה בספר ואני תפילה חלק א'* אבל אלו ואלו דברי אלוקים חיים וכל דבריו מיוסדים על אדני פז ואמינא איישר חיליה.

ואין לי ספק שספרו יעלה על שולחן מלכים מאן מלכי דרבנן.

ואסיים בברכה לרב המחבר שיזכה עוד רבות בשנים להוציא עוד ועוד חיבורים נפלאים כהנה וכהנה ויזכה עוד להגדיל תורה ולהאדירה מתוך רוחב הדעת ובריאות, ויהיה שמו כשם הגדולים, ויעלה מעלה מעלה בתורה ויראה אמן.

מנאי החותם לכבוד התורה ועמיליה

ע"ה הצב"י בנימין חותה הי"ו

---

* א.ה. עי' מה שהתייחסנו לדברים בתוך הספר, עמודים: טו, קה, קז. ע"ש.

הסכמת הגאון רבי יוסף משדי שליט"א

יוסף משדי

ראש בתי ההוראה ובית דין צדק "מדרש הוראה" בא"י.

ראש כולל הוראה "אמרי בינה".

טל. 036160950

בס"ד. אדר ב התשפ"ד

לכבוד היקר והנעלה, מזכה הרבים לארץ ולדרים, כש"ת הגרא"י כהן שליט"א.

ספרו היקר והנפלא האיר אל עבר פנינו, בבירור דיני כיסוי השוק, **והדברים ברורים בשרשן, וכפי הנראה שלא הניח פינה וזוית, ומברר הדברים בטוב טעם ודעת**, אשרי חלקו, איישר חיליה לאורייתא.

הפליגו חז"ל טובא במעלת הצניעות שאין לך מידה טובה הימנה, ושכרה רב בעלמא הדין בבני חיי ומזוני, ובעלמא דאתי, והיא מיסודות העם היהודי. [ודעת הסמ"ק שהיא מדאורייתא בכלל והיה מחניך קדוש, והובא בביאור הלכה ר"ס ג, וכ"כ הבן איש חי פ' ויצא ס"ד, ושכ"כ עוד ראשונים. וגם שייך בו משום ובחוקותיהם לא תלכו, כמבואר במהרי"ק שורש פה וביו"ד סי' קעח, וכן מצות קדושים תהיו].

וזה לעומת זה הנסיון גדול, ודין גרמא להיות האדם נמשך אחר מנהג מקומו וסביבתו (רמב"ם פ"ו מהלכות דעות) , וכמו כן טבע האדם לפרוק עול מעל צווריו, ומאחר ורבים טועים כי הצניעות היא אות עבדות, בעוד שגדר הצניעות היא כבוד האדם שלא יהיה לקלון וחרפה [עיין ברמב"ם פ"ה מדעות וברבינו מנוח פ"ה מהל' תפילה, וכבר מבואר בש"ס בכמה דוכתי. וגם פרוכת הקודש היא לאות צניעות וכבוד כמו שכתב תרומת הדשן והובא בפוסקים באו"ח סי' שטו].

דברים אלו צריך לאומרם ברבים ולפרסמן (כשבת ס.), ואדרבה יהא כנגד המשחיתים (כברכות יא.), וכמובן בצורה מכובדת כראוי להני מילי מעלייתא, ואמנם יש מן הדברים שהם בבחינת חמוקי ירכיך וכו' בסתר (כסוכה מט:). אולם בבית המדרש בודאי שיש לאומרן וכל פרט ופרט כדבעי ליה, ואם יועיל לאחד הנה מה טוב. ובברכות (סב.) אמרו דתורה היא וצריך ללמוד.

ואסיים בדברי המדרש (ריש במדבר ג) הקשור לכל הנ"ל וכיון שעמד אוהל מועד, אמר הקב"ה יפה היא הצניעות שנאמר וכו', ודיבר עמו באהל מועד (והם בחינת בתי מדרשות דידן), וסיים המדרש מכאן אמרו אשה שהיא מצנעת עצמה וכו', ראויה להעמיד כהנים גדולים.

בברכה לכל מזכי הרבים בכל הברכות האמורות בתורה.

וביקרא דאורייתא, יוסף משדי

הסכמת הגאון רבי שאלתיאל עמר שליט"א

אשר זכה ליצק מים ע"י מרן הגרע"י זיע"א בקודש פנימה

ולשמשו בעת כתיבת חיבוריו

בס"ד

ירושלים תובב"א

כבוד הרב הגאון רבי יוסף שלום אלישיב שליט"א

שלום וברכה!

הנני בזה לאשר בכתב שזכיתי לעיין בחיבורו של הרב הגאון רבי יוסף שלום אלישיב שליט"א בנושא הלכות שבת, ולהעיר את הערותי ככל אשר יעלה על דעתי.

ואכן, לאחר שעיינתי בחיבורו הנ"ל, מצאתי שהוא מרחיב את היריעה בכל הנוגע לדיני שבת, ומבאר את הדברים בצורה ברורה ומדויקת, תוך הבאת מקורות רבים מכל חלקי התורה שבכתב ושבעל פה, ומתוך הכרעה ברורה בכל הנושאים הנידונים.

ומכיוון שכך, הרי שחיבורו של הרב הגאון רבי יוסף שלום אלישיב שליט"א יהווה ספר יסוד ועזר חשוב ללומדי התורה בכל הנוגע לדיני שבת, ויש לברך את המחבר על יגיעתו הרבה בחיבור ספר חשוב זה, ולזכות את הרבים בתורה.

ולזה באתי על החתום

אחיו הצעיר

שאלתיאל עמר

הסכמת הגאון רבי שאלתיאל עמר שליט"א

אשר זכה ליצק מים ע"י **מרן הגרע"י זיע"א** בקודש פנימה
ולשמשו בעת כתיבת חיבוריו

דברי ברכה

חזיתי איש מהיר במלאכתו, מלאכת שמים, לפני מלכים יתייצב, ושם העקוב למישור, ושפתיו ברור מללו בדברים נכוחים ומוצדקים, אשר כל רואיו יגידון ויעידון שכל דבריו אמת וצדק לאמיתה של תורה.

ה"ה הרב **אהרן הכהן** שליט"א

ובעוונות הרבים חשכה ירדה לעולם, ואף בדברים הפשוטים ירדה מחלוקת לעולם, והעם נתפס לקולות ללא בירור מוצדק.

והן עתה אזר איש טהור חגורו ושינס מותניו להביא את האמת הצרופה לפתחם של גדולי ישראל שיעוררו את העם להתחזק בצניעות אשר היא מאושיות הדת של עם ישראל וכל קדושת עם ישראל עליה יכון. ויה"ר שיתקבלו דבריו בנעימים, שנאמרו מלב טהור ובראיות פשוטות, בלב כל חכם לב. ויתעוררו רבני הקהילות לדרוש ברבים על פרצה כואבת זו אשר פשתה ברחובותינו.

ואין דבריו צריכים חיזוק כלל, וברור שהיא דעת מו"ר זצ"ל, כמבואר בחיבורו באורך (מעמ' עה והלאה[א]) מכמה מכתבים. וידוע שרבנו חזר כמה פעמים בע"פ או במכתב מדבריו, ולא תקנם בספריו. וכמו שאמר רבנו כמה פעמים שאדם מעותד לטעויות, ורק אשר לא אדם יקרא, אינו חוזר בו. ויש בידינו כמה וכמה הלכות שרבנו חזר בו אע"פ שבספריו כתב להפך. ולא ידעתי מה פנה אלי באשר הדברים מפורשים ונכונים מצד עצמם, וכן ראוי לכל בת ישראל לכסות השוק עד הקרסול.

ולא נצרכה אלא לברכה, יה"ר כשם שזכית לעמוד על סוגיא זו באורך וברוחב, כן תזכה לכוין לאמיתה של תורה בכל לימודיך, ולהרבות טהרה וקדושה בעם ישראל, ובזכות נשים צדקניות נגאלו ונגאל במהרה, אכי"ר.

בברכה, עמר שאלתיאל

[א] עקב העימוד השתנו העמודים, וצ"ל עמ' קה.

בס"ד

יקותיאל אוהב ציון
אב"ד "טובה ראייתה"
ורב בעיה"ק "טבריה" ת"ו

תאריך: אדר ב' תשפ"ד

מכתב ידידות

כבוד ידידינו היקר והנעלה
הרה"ג ר' אהרן יהושע הכהן שליט"א

ספר'א טבא דמר "**בגדי קדש**" [וסימנך "ועשית בגדי קדש לאהרן"...] בענין חיוב כיסוי השוק, הגיע לבית מדרשינו, וחזינא ליה דגלייה לדרעיה ונפל נהורא, לבא'ר כל חמיר'א, כבן עזאי ב**שוק'י** דטבריה, והציע כל הסוגיא באר היטב עם ד' הראשונים ואחרונים חביבים, תורא יוצאה בהינומא, כה לחי.

וכשהבאתי בפני **מרן הגר"ד קוק שליט"א** את דבריו של כת"ר שליט"א, אחר שדן ופלפל בכמה מילי [ועוד חזון למועד להביא כל דבריו בזה בל"נ], אמר לן, שהדבר פשוט דריהטת דברי הראשו' היא, שיש חיוב לכסות את הרגל עד למטה, וכשאמרו רבותינו "שוק באשה ערוה", דברו על החלק התחתון של הרגל, וכאשר כת"ר פרס את **השמל'ה מתחלה ועד סו'ף** מפי סו"ס בטוב טעם ודעת. ואמר לי שכת"ר יכול לפרסם בשמו שכך הוא הדין הפשוט להלכה ולמעשה דאסור ללכת כשהשוק מגולה.

וכל בנות המשפחה של **מרן הגר"ד קוק שליט"א** הולכות עם חצאיות עד הקרסול, וכן נוהגת הרבנית הצדקת תליט"א [בת **הגר"י זילברשטיין שליט"א** ונכדת **מרן פוסק הדור הגרי"ש אלישיב זיע"א**], ואחריה נוהגות כן רבות בנות בטבריה ומחוצה לה, וכן נאה ויאה לכל בת ישראל. ודלא כסברות המשובשים שאומרים שזה מנהג נשות חוג מסויים, ואין לנו להמשך אחריהם ולהדמות להם, וכל הדברים הללו נובעים מתוך קלי' שנאת ישראל ושיבוש השכל הישר.

וכבר שמענו כמה פעמים מ**מרן הגר"ד קוק שליט"א** שהעקשות של האנשים בדברים מסויימים, נובעת מגאוה פנימית וכלל לא מיראת שמים או שיש להם

המשך

בס"ד

יקותיאל אוהב ציון
אב"ד "טובה ראייתה"
ורב בעיה"ק "טבריה" ת"ו

תאריך: אדר ב' תשפ"ד

"דרך" וכל מיני צחצוחי לשון שלהם, וכגון אשה החובשת לראשה פאה נכרית מסולסלת שנראית כשער טבעי ויש בה כל מיני גיהנם [שביל לבן וכעזה"ד], הרי היא בגדר "עוברת על דת יהודית" שלוקחת את הדבר שעמו היתה אמורה לכסות את ראשה ולהיות צנועה, ועושה בו מעשה הבלטה, ואמנם בד בבד היא תזהר מאד מאד שלא להכניס קטניות לפיה בפסח, וגם תזלזל באוכלים קטניות, בזמן שהדבר מותר מעיקר הדין וכל שורש איסורו הוא "מנהג", [ואכמ"ל בציונים ומקורות], בזמן שהזלזול שלה בצניעות נוגע בדברים העומדים ברומו של עולם.

והרבה הרבה יש להרחיב בענינים הנ"ל, ולא ע"ט האסף כעת, ועכ"פ יש לחזק ולעודד את בנות ישראל ההולכות בחצאיות ארוכות עד הקרסול, ודבר זה נאה ויאה לכל בת מלך, וגם ההולכות בחצאית קצרה מהנ"ל, [כמובן באורך הנורמלי שצריך להמשך תחת לברך], יגרבו גרביונים בצבע כהה שמוחש לעין הכל שהרגל מכוסה. ולמזהיר ולנזהר שלומים תן כמי נהר.

בברכה רבה
יקותיאל דטבריה

הסכמת הגאון רבי יניב נסיר שליט"א

מח"ס שו"ת הלכה למשה ג"ח ועוד

בס"ד

בית ההוראה "מעין טהור"

ע"ש מרן רבנו **עובדיה יוסף** זצ"ל

בשיאות מרנינו הגאון הגדול ר' **ברוך שרגא** שליט"א ראב"ד ירושלים

בראשות הרה"ג ר' **יניב נסיר** שליט"א

מח"ס שו"ת הלכה למשה ג"ח וספר פסקי שבת

מו"ץ וראש כולל "דור דעה" ירושלים ת"ו

Bet Hora'ah **"Ma'yan Tahor"**

Named after Maran Rabbenu **Ovadia Yosef** zt"l

Presided over by Harav **Baruch Shraga**, Ra"avad of Jerusalem
Under the leadership of Rabbi **Yaniv Nasir** shlit"a,
Author of "Halacha Le'Moshe" (3 vol.), and "Piskeh Shabbat"
Halachic Authority in Ramat Shlomo,
Posek and Rosh Kollel "Dor Va'Dor", Jerusalem

בס"ד כ"א בכסלו תשפ"ד לפ"ק

הסכמה

ראה ראיתי גליונות הספר החשוב הכי קרא שמו "בגדי קודש", העוסק בעניינים הצריכים חיזוק ובו בירור מקיף של גדר "שוק באשה ערוה" והדרך הנכונה לכיסוי השוק ע"פ ההלכה. חיברו וגם חקרו האברך החשוב שוקד באהלה של תורה ויראת ה' היא אוצרו, הרה"ג ר' **אהרן יהושע הכהן** שליט"א.

והנה כל הרואה אומר ברקאי, שפרס השמלה לאורכה ולרוחבה, ובירר הדברים ממקורם בטוב טעם ודעת בעיון נכון ובקיאות רחבה. וגם לרבות הוסיף והביא מכתבי גדולי הדור מרן רבנו הגדול ג"ע ר' עובדיה יוסף זצ"ל ומרן הגאון ר' חיים קניבסקי זצ"ל אשר הורו בצורה ברורה שכיסוי השוק צריך להיות עד הקרסול בשמלה ולא בבגד צמוד כמו גרביים.

ובאמת שעל דברים מעין אלו יאות לן למבכי על חורבן ביתנו ואורך גלותינו, כי בימי נדודים אלו זה כאלפיים שנה, חרבו יחד עם הבית, גם הרבה מעיקרי ויסודי התורה, הן בצניעות שבימי שפוט השופטים, בשנים קדמוניות לא היה עולה על לב הריקנים שבעם ישראל ללובשו, עתה לבושות בו נשות גדולים שבעם, והוא שבהיותנו בארצות איובינו מיאסונו הגויים ללמוד מאורחותיהם ולבושיהם, ועוד שבמקומות מסויימים מחשש הגויים, הורו אדמורי"ם וגדולי תורה היתר באיזה דברים שהינם כמעט נגד כל הפוסקים בכדי שלא יעברו על גופי תורה ממש, ובכל דור ירוד עוד גדר ונפערת עוד פירצה בחומת הייהדות, ומקיימים "לא שינו לבושם" בגברים, אבל אצל הנשים אינו כן, ה' יחזיר כל עמו ישראל בתשובה. ואדרבה ההיפך הוא הנכון, שעיקר חובת הצניעות ולבוש אמותינו הוא בנשים, וכאשר יתבונן האדם בזה יבין על מה ולמה יש לבכות הרבה על חורבן ביתנו. וזה גם מחמת מה שלא נתרגלו לבדוק ההלכה במקורותיה בעיון הדק היטב אלא ללמוד על פה, או משמועות וסיפורים, מודעות ועיתונים. ישיבנו ה' יתברך בתשובה שלמה ויאיר עינינו בדרך ישרה.

בית הוראה
להלכות
טהרה ורפואה

מכון
"פסקי הלכה"
להוצאת
ספרי הלכה

הכשרת
מורי הוראות
בהלכה
ורפואה

עלון הלכתי
"יניב פריון"

כולל ערב
"תורת חסד"

בשעות היום: בבית ההוראה "דור ודור" רח' האדמו"ר מליובאוויטש 50, רמת שלמה ירושלים
בשעות הערב בתיאום: רחוב קהילות יעקב 4 רמת שלמה ירושלים
פלאפון: 0527-150-637 ◆ **דוא"ל:** m3036006@gmail.com

בס"ד

בית ההוראה "מעין טהור"

ע"ש מרן רבנו **עובדיה יוסף** זצ"ל

בשיאות מדעו הארץ הגדול ר' **ברוך שרגא** שליט"א ראב"ד ירושלים

בראשות הרה"ג ר' **יניב נסיר** שליט"א

מח"ס שו"ת הלכה למשה ג"ח וספר פסקי שבת

מו"ץ וראש כולל "דור ודור" ירושלים ת"ו

Bet Hora'ah "Ma'yan Tahor"

Named after Maran Rabbenu **Ovadia Yosef** zt"l

Presided over by Harav **Baruch Shraga**, Ra"avad of Jerusalem
Under the leadership of Rabbi **Yaniv Nasir** shlit"a,
Author of "Halacha Le'Moshe" (3 vol.), and "Piskeh Shabbat"
Halachic Authority in Ramat Shlomo,
Posek and Rosh Kollel "Dor Va'Dor", Jerusalem

ונכון כתב הרב המחבר שליט"א שצריך לעשות דבר זה בשום שכל ובדרך עדינה, כי המכריח דבר זה בביתו בכח וחיל, לא ישמעו דבריו, וכבר אמרו רבותינו במסכת גיטין (ו ע"ב) כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו, סוף הוא בא לידי שלש עבירות גילוי עריות, ושפיכות דמים, וחילול שבת. ובדורנו רואים העוסקים עם הצבור שהנוהג כן למחות בתקיפות יתירה באשתו, מביא את ביתו- זאת אשתו לחולי בנפש ה"י.

ואסיים בברכה להרה"ג המחבר שליט"א שיפוצו מעיינותיו חוצה לברכה בקרב הארץ, בבריאות ושמחה שלוה ושלום וכט"ס,

הצעיר יניב נסיר ס"ט.

בית ההוראה
להלכות
טהרה ורפואה

מכון
"פסקי הלכה"
להוצאת
ספרי הלכה

הכשרת
מורי הוראות
בהלכה
ורפואה

עלון הלכתי
"יניב פריך"

כולל ערב
"תורת חסד"

בשעות היום: בבית ההוראה "דור ודור" רח' האדמו"ר מליובאוויטש 50, רמת שלמה ירושלים
בשעות הערב בתיאום: רחוב קהילות יעקב 4 רמת שלמה ירושלים
פלאפון: 0527-150-637 ◆ **דוא"ל:** m3036006@gmail.com

מכתבים מגדולי ישראל

פסק הלכה מהעדה החרדית ירושלים

משנת תרפ"ח

בעזהי"ת. בינ"ו עמ"י עש"ו

פסק הלכה

שנתפרסם בשנת תרפ"ח

בית דין צדק

לכל מקהלות האשכנזים

פעיה"ק ירושלים תובב"א

בנשיאות רבינו הגאב"ד מרן יוסף חיים זאננפעלד שליט"א [זצוק"ל]

פעיה"ק ירושלים ת"ו יום יא לחדש אייר שנת תרפ"ח.

כאשר בעוה"ר פשתה המספחת של מלבושי שחץ, ופרצו גדרי הצניעות, סמל עמנו הקדוש, מאז ומעולם, באופן מבהיל מאד, ה' ירחם.

ורבים מיראי ה' פונים אלינו להורות להם את הדין והדת.

והנה אם כי המפורסמות אין צריכות ראי', אך מחמת דדשו בה רבים בעוה"ר.

והורגלו במלבושים קצרים ובבתי יד קצרים, **עד אשר הרבה מהמון עם נשכח מהם חומר האיסור ונעשה להם כהיתר ח"ו.**

על כן הננו להודיע בזה כי כל אשה ישראלית **חייבת ע"פ דין תוה"ק** ללבוש בגדי צניעות כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם **בלא שום שינוי**

דהיינו במלבושים ארוכים עד קצה האחרון היותר אפשר ומצד הראש יכסה את כל בית הצואר כמנהג הצנועות ובבתי ידים ארוכות עד כפות הידים.

וכן בשאר הבגדים חייבות לנהוג צניעות.

וחלילה ללבוש אנפלאות מנוקבות מעשה רשת אשר הרגל נראה מתוכן. או אנפלאות מגוון עור הגוף.

כל אלה פגול הוא לנו אומה קדושה וטהורה מדור דור.

וכמו כן כל אחד **מחויב לחנך את בנותיו הקטנות** בצניעות וקדושה שגם הן תלבשנה בגדי צניעות **ולכל הפחות שהשמלה תכסה בארכה את רוב הרגל, ובתי ידים שיכסו את רוב היד.**

ובשכר זה יקויים בנו מקרא שכתוב והייתם לי סגולה מכל העמים וגו' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ונזכה לגאולה קרובה בב"א.

בד"צ לכל מקהלות האשכנזים

נאם מרדכי ליב רובין

נאם יצחק במוהר"א ז"ל פרנקיל

נאם דוב צבי קארעלנשטיין

ראיתי הכתוב מהרה"נ הבידי"צ נ"י ויאשר כחם וחילם לתקן הפרצות.

ונעה"ח המחכה לישועה קרובה יוסף חיים זאנענפלד

דברי הגאונים הצדיקים הנ"ל תקיפי דארעא דישראל זצוק"ל אינם צריכים חיזוק, ובוודאי שמנוה רבה לשמוע בקולם ולהוסיף גדרים בדרכי הצניעות כמקובל לנו מדור דור וע"ז נאמר לא תסור מכל אשר יורוך ימין ושמאל ובגדולה המצוה הזאת כי תגן עלינו בעקבתא דמשיחא ולזכותינו לראות בקרוב בביאת משיחנו בב"א.

הכו"ח טוב לחודש מרחשון תש"ל פעיה"ק ירושלים ת"ו

נאם פנחס עפשטיין ראב"ד ירושלים עיה"ק תובב"א

נאם דוד הלוי יונגרייז

נאם הק' משה ארי' פריינד

נאם ישראל באאמו"ר הגה"ק מהרי"צ זצוק"ל דושינסקי

ועיין עוד בעניין מכתב זה בתוך הספר (פרק ב, אות א ד"ה ראשית, ובהערה שם. וכן שם אות יא ד"ה וכן כתבו, ובהערה שם).

מכתבים ממרן
הג"ר עובדיה יוסף זצ"ל

הנה דעתו של מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצוק"ל הינה ידועה מאז ומעולם ש"שוק", עליו אמרו (ברכות כד.) "שוק באשה ערוה", הוא החלק התחתון שמהברך עד הקרסול, ולא העליון, ולכן **חייב לכסותו מדינא**. וכמ"ש בשו"ת יבי"א חלק ו (יו"ד סי' יד אות א).

אלא שבתחילה כתב שם רק שמקום זה יכוסה ב'גרביים' לא שקופות, ולא הצריך דוקא בגד רחב [כחצאית או שמלה] עבור חלק זה, כיעוי' ביבי"א הנ"ל.

אולם בשנים האחרונות בין כל העשרות מכתבים של מרן הגרע"י זצ"ל בשלל נושאים שפורסמו, היו כמה מכתבים בנושא זה, שבהם כותב הרב בפירוש שחוזר בו ממה שכתב ביבי"א הנ"ל שמספיק גרביים, וכעת סובר **שיש לילך עם בגד רחב** [כחצאית או שמלה] **עד הקרסול**, **ולא מועילות גרביים כלל** – אפילו כאלו שאינן שקופות.

ולהלן בדפים הבאים יובאו צילומי המכתבים.

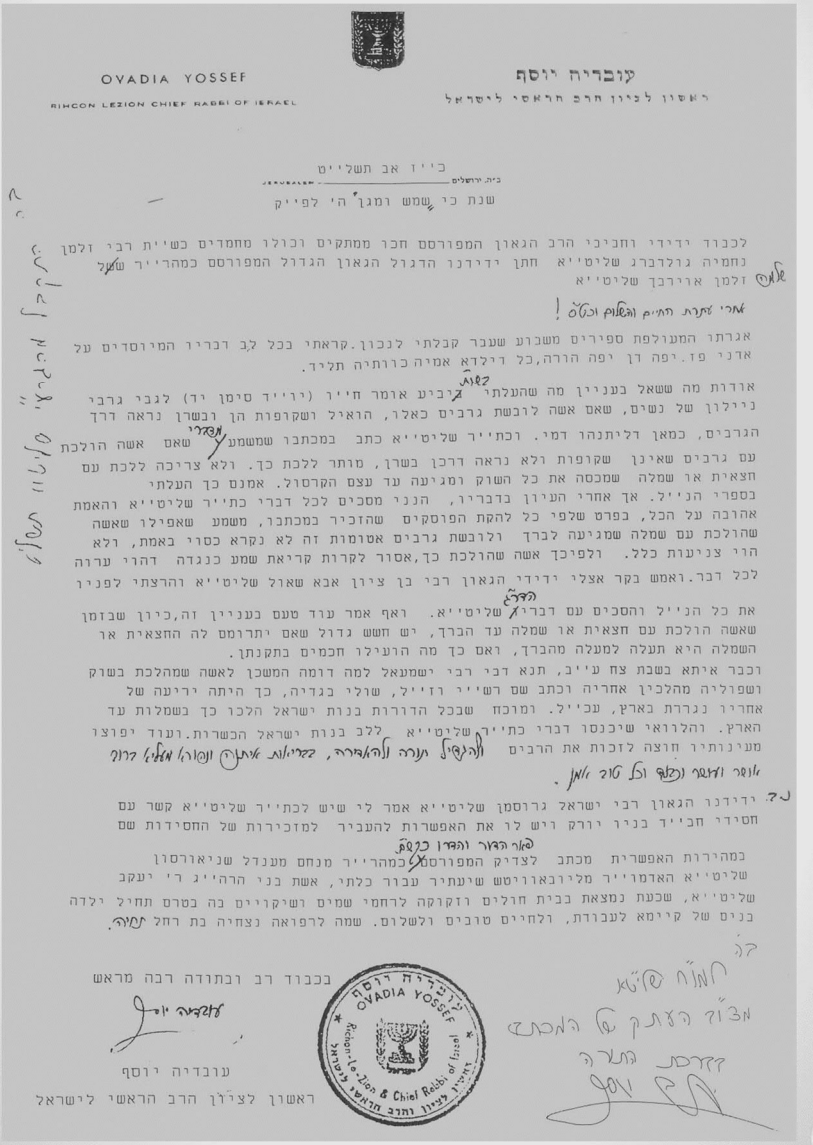
וראה עוד בגוף הספר (פרק ב אות יד) באריכות רבה בבירור דעתו בזה, בספריו ובכתביו. עש"ב. (וע"ע בהסכמת בנו הגר"ד יוסף, ונכדו הרב יעקב ששון, והרב שאלתיאל עמר, והרב שמעון ללוש – לעיל בשער ההסכמות).

וראה גם בפרק ה (אות ב ד"ה וכ"כ וד"ה וכן מוכח, ובהערה שם) שהובא באריכות מה שכתב מרן זצ"ל בכמה מקומות **שדת יהודית לא משתנה**, **ולא מועיל שינוי מנהג בכיסוי השוק**. ע"ש.

מכתב ממרן הגר"ע יוסף זצ"ל

לגאון רבי נחמיה זלמן גולדברג זצ"ל

חתנו של מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

עובדיה יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל

OVADIA YOSSEF
RISHON LEZION CHIEF RABBI OF ISRAEL

כ"ז אב תשל"ט
ירושלים

שנת כי שמש ומגן ה' לפ"ק

לכבוד ידידי וחביבי הרב הגאון המפורסם חכר ממתקים וכולו מחמדים כשי"ת רבי זלמן נחמיה גולדברג שליט"א חתן ידידנו הדגול הגאון הגדול המפורסם כמהר"ר שלמה זלמן אריבך שליט"א

שלום וברכה!

אגרתו המעולפת ספירים משבוע שעבר קבלתי לנכון. קראתי בכל לב דבריו המיוסדים על אדני פז. יפה רן יפה הורה, כל דילדא אמיה כורתיה תליד.

אודות מה ששאל בעניין מה שהעלתי בשו"ת ערביע אומר חיי"ר (יריד סימן יד) לגבי גרבי ניילון של נשים, שאם אשה לובשת גרבים כאלו, הואיל ושקופות הן ובשרן נראה דרך הגרבים, כמאן דליתנהו דמי. וכתי"ר שליט"א כתב במכתבו שמשמע מדברי שאם אשה הולכת עם גרבים שאינן שקופות ולא נראה דרכן בשרן, מותר ללכת כך. ולא צריכה ללכת עם חצאית או שמלה שמכסה את כל השוק ומגיעה עד עצם הקרסול. אמנם כך העלתי בספרי הני"ל. אך אחרי העיון נדבריו, הנני מסכים לכל דברי כתי"ר שליט"א והאמת אהובה על הכל, בפרט שלפי כל להקת הפוסקים שהזכיר במכתבו, משמע שאפילו שאשה שהולכת עם שמלה שמגיעה לברך ולובשת גרבים אטומות זה לא נקרא כסוי באמת, ולא הוי צניעות כלל. ולפיכך אשה שהולכת כך, אסור לקרות קריאת שמע כנגדה דהוי ערוה לכל דבר. ואמש בקר אצלי ידידי הגאון רבי בן ציון אבא שאול שליט"א והרצתי לפניו את כל הנ"ל והסכים עם דברי שליט"א. ואף אמר עוד טעם בעניין זה, כיון שבזמן שאשה הולכת עם חצאית או שמלה עד הברך, יש חשש גדול שאם יתרומם לה החצאית או השמלה היא תעלה למעלה מהברך, ואם כך מה הועילו חכמים בתקנתן.

וכבר איתא בשבת צח ע"ב, תנא דבי רבי ישמעאל למה דומה המשכן לאשה שמהלכת בשוק ושפוליה מהלכין אחריה וכתב שם רשי"י ז"ל, שולי בגדיה, כך היתה יריעה של אחריו נגררת בארץ, עכ"ל. ומוכח שבכל הדורות בנות ישראל הלכו כך בשמלות עד הארץ. והלוואי שיכנסו דברי כתי"ר שליט"א ללב בנות ישראל הכשרות. ועוד יפוצו מעיינותיך חוצה לזכות את הרבים ולהרבות תורה ולהאדירה, בשורות אושר ועושר ובכל טוב ואמן.

נ.ב. ידידנו הגאון רבי ישראל גרוסמן שליט"א אמר לי שיש לכתי"ר שליט"א קשר עם חסידי חבי"ד בניו יורק ויש לו את האפשרות להעביר למזכירות של החסידות שם

במהירות האפשרית מכתב לצדיק המפורסם כמהר"ר מנחם מענדל שניאורסון שליט"א האדמו"ר מלובאוויטש שינעתיר עבור כלתי, אשת בני הרה"ג ר' יעקב שליט"א, שכעת נמצאת בבית חולים ודקוקה לרחמי שמים ושיקויים בה בטרם תחיל ילדה בנים של קיימא לעבודת, ולחיים טובים ולשלום. שמה לרפואה נצחיה בת רחל תמיה.

בכבוד רב ובתודה רבה מראש

עובדיה יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל

מכתב מהרה"ג אהרן גולדברג שליט"א

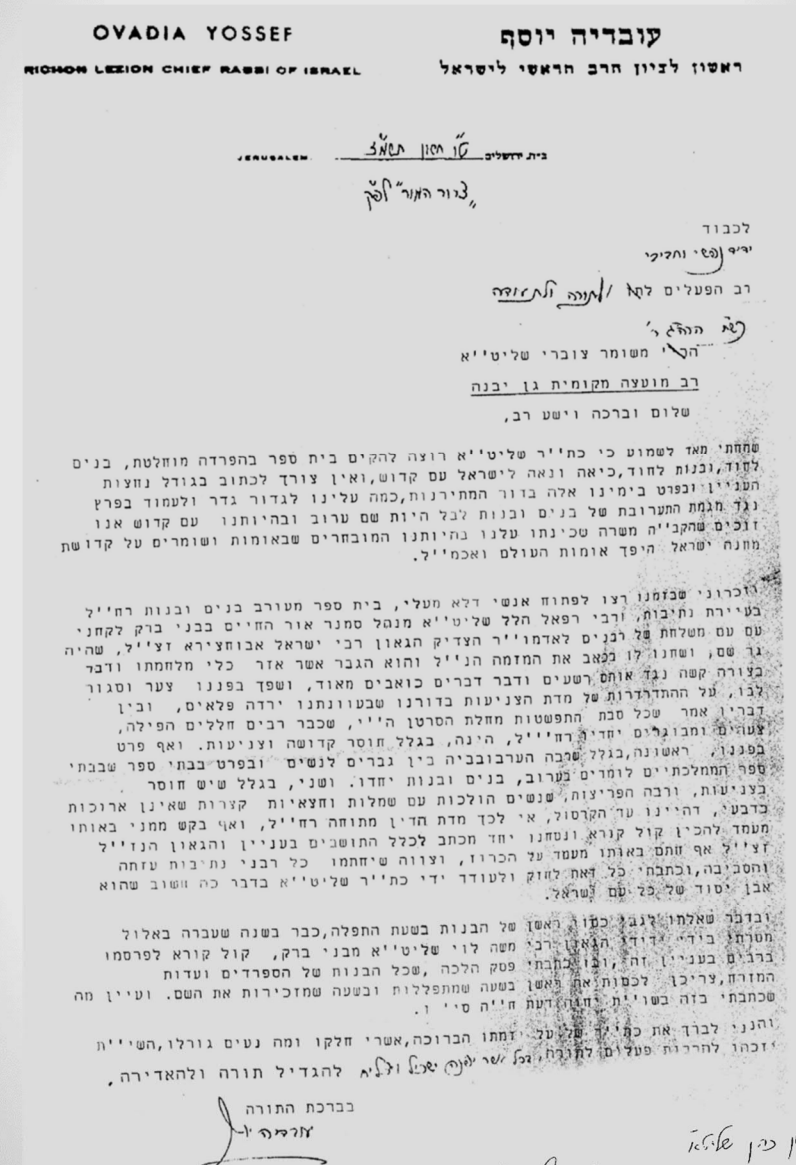
בנו של הרה"ג זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל

נכדו של מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

אודות המכתב הנ"ל

מכתב ממרן הגר"ע יוסף זצ"ל

להרה"ג משומר צוברי זצ"ל

עובדיה יוסף

ראשון לציון חרב חראשי לישראל

רחוב המור 10 ירושלים

לכבוד

רב הפעלים לחא' ולתועדה

הרה"ג משומר צוברי שליט"א

רב חוטצה מקומית גן יבנה

שלום וברכה וישע רב,

שמחתי מאד לשמוע כי כת"ר שליט"א רוצה להקים בית ספר בהפרדה מוחלטת, בנים לחוד,ובנות לחוד,כיאה ונאה לישראל עם קדוש,ואין צורך לכתוב בגודל נחוצות הענייו וכפרט בימינו אלה בדור המחירנות,כמה עלינו לגדור גדר ולעמוד בפרץ נגד מגמת המערובת של בנים ובנות לבל היות שם ערוב ובהיותנו עם קדוש אנו זוכים שהקב"ה משרה שכינתו עלנו בהיותנו המובחרים שבאומות ושומרים על קדושת מחנה ישראל היפך אומות העולם ואכמ"ל.

בזכרוני שבזמנו רצו לפתוח אנשי דלא מעלי, בית ספר מעורב בנים ובנות רח"ל בעיירת נתיבות, ורבי רפאל הלל שליט"א מנהל סמנר אור החיים בבני ברק לקחני עם עם משלחת של רבנים לאדמו"ר הצדיק הגאון רבי ישראל אבוחצירא זצ"ל, שהיה גר שם, ושחנו לו בכאב את המזמה הנ"ל והוא הגבר אשר כלי מלחמתו ודבר בעורה קשה נגד אותם רשעים ודבר דברים כואבים מאוד, ושפך בפנינו צער וסגון לבו, על ההתדרדרות של מדת הצניעות בדורנו שבעוונתנו ירדה פלאים, ובין דברין אמר שכל סבת התפשטות מחלת הסרטן הי"י, שכבר רבים חללים הפילה, צעירים ומבוגרים יחדיו רח"ל, היגה, בגלל חוסר קדושה וצניעות. ואף פרט בפנינו, ראשונה,בגלל שרבה הערבובביה בין גברים לנשים ובפרט בבתי ספר שבבתי ספר התחלכתיים לומדים בערוב, בנים ובנות יחדו. ושני, בגלל שיש חוסר בצניעות, ורבה הפריצות, שנשים הולכות עם שמלות וחצאיות קצרות שאינן ארוכות כדבעי, דהיינו עד הקרסול, אי לכך מדת הדין מתוחה רח"ל, ואף בקש ממני באותו מעמד להכין קול קורא ונשתנו יחד מכתב לכלל התושבים בעניין והגאון הנזי"ל זצ"ל אף חתם באותו מעמד על הכרוז, ועזוה שיחתמו כל רבני נתיבות עזחה והסביבה,וכתבתי כל דאת לחזק ולעודד ידי כת"ר שליט"א בדבר כה חשוב שהוא אבן יסוד של כל עם ישראל.

ובדבר שאלתו לגבי כמה ראשן של הבנות בשעת התפלה,כבר בשנה שעברה באלול מטרתי בדברי תורה לדון בדין הגאון רבי משה לוי שליט"א מבני ברק, קול קורא לפרסמו ברבים בעניין זה, וכן כתבתי פסק הלכה ,שכל הבנות של הספרדים ועדות המזרח,צריכין לכסות ראשן בשעה שמתפללות ובשעה שמזכירות את השם. ועיין מה שכתבתי בזה בשו"ת יחוה דעת חי"ה סי' ו.

והנני לברך את כת"ר שליט"א עד מאה ועשרים שנה בבריאות איתנה ונפש חפצה להגדיל תורה ולהאדירה,

בברכת התורה

עובדיה יוסף

מכתב ממרן הגר"ע יוסף זצ"ל

להרה"ג אליהו רשיד זצ"ל

עובדיה יוסף

הראשון לציון, נשיא מועצת חכמי התורה

נס"ד. ז' טבת תש"ן

שנת טוב טעם ודעת למדני

לכבוד

ידידנו הדגול איש חי הרה"ג

הרה"ג ר' אליהו רשיד שליט"א.

מייסד תנועת ללמוד וללמד

נתיבות

שלום וברכה ויישר כח.

שמח ליבי ויגל כבודי על היוזמה הברוכה,שכת"ר רוצה לפתוח בית ספר בית עקב לבנות אברכים של יוצאי תימן בעיר נתיבות. אדני אתפעיה והצניעא אף ידי תיכון עימו להצטרף ולעודד את היוזמה הנ"ל ליצירת מסגרת חדשה של בית ספר תורני לבנות יוצאי תימן בעירכם .בית ספר זה יהווה המשך להחלטה שקבלנו במועצת בזמן האחרון, לפתוח בית ספר תורני ספרדי לבנות בית יעקב, בבית ספר קארו בעה"ק ירושלים ת"ו,אשר כל מתכונת הלימודים וצורת ההוראה והתלמידות שירשמו שם, יהיו בפיקוח מאוד קפדני ובמסגרת מיוחדת לבני קלתמה.

לגבי העזרה לתקציב מתנועת ש"ס,כמו שהבטחתי לכת"ר שליט"א אמש בשיחתנו בטלפון, אי"ה אפעל בשביל דבר גדול זה ככל יכלתי. ואדבר עם יד ימיני,אשר בכל ביתי נאמן הוא ר' אריה דרעי שליט"א, שיעזור להקמת בית הספר וידאג לפריחתו ושיגשוגו.וזו דרכה של תנועת ש"ס שחרטה על דגלה מיום היוסדה,לרומם את קרן יהדות ספרד, לכלל העדות. ובפרט לבני עדות תימן. ולמפורסמות אין צריכין ראיה תנועת ש"ס כבר עזרה רבות לבני עדה חשובה זו.ועשינו כנסים בשנים האחרונות עם ר' אריה דרעי שליט"א לבני העדה שב"ה כבר רואים מהם היום את הפירות.ואציין לדוגמא את הכנס ה25 לישיבת מתימן יבא לירושלים שנערך שנה שעברה,ששלחתי בזמנו מכתבים לרבני ורבני העדה שיבואו להשתתף בכנס זה.גם פניתי לידידנו משכבר הימים הגאון המפו' כמוה"ר שמעון בעדני שליט"א חבר מועצת חכמי התורה, שידבר עם האברכים בני התורה הגרים בנתיבות-עזתה והסביבה, שירשמו את בנותיהם לשנת הלימודים תשנ"א בבית ספר זה.

כמו כן פניתי לכמה רבני תימן שיהיו לעזר ולאחסימך לכת"ר שליט"א בהקמת בית הספר, והם: ידידנו הרה"ג ר' שלום קהא שליט"א מקרית עקרון, שכתב לי שישחתים את רבני תימן שידרבנו ויעודדו את אברכים בני התורה מיוצאי תימן הגרים בנתיבות -עזתה והסביבה שירשמו את בנותיהם לבית ספר זה.וכן הזמנתי לפגישה בלשכה את ידידי היקר הרב הגאון פה מפיק מרגליות רבי יחיאל זאיד שליט"א רב ומורה צדק בפרדס כץ בבני ברק ומחבר ספר בנין עדי עד ,ואמר לי שילך לדרוש בכל אזור נתיבות -עזתה והסביבה למען הצלחת הרישום. וכמו"כ בקשתי מידידי רב הפעלים הרב הגאון ר' דוד לוי שליט"א ראש ישיבת חומת ציון בבני ברק שיעזור בעניין ,והבטיח שיעשה ככל יכלתו למען הקמת בית הספר. וכמו"כ פניתי לידידנו היקר ר' שלום בצלאלי שליט"א אשר קשריו המסעופים יהיו לעזר.

המשך

עובדיה יוסף
הראשון לציון, נשיא מועצת חכמי התורה

נסיד .....?.....

ולבקשת כת''ר שליט''א אציין את עקרי ההלכות אשר מחוייבות בהן בנות ישראל באשר הן ויהוה כתקנון קבלה לבית הספר,

א. המורות וכל צוות ההנהלה יגיעו לבית הספר אך ורק עם מטפחת או כובע ובשום אופן לא עם פאה נכרית.

ב. על הבנות להגיע עם לבוש הולם הכולל חצאית או שמלה עד הקרסולים- מקסי. (ולא כפי שפסקתי בעבר, שהשמלה או החצאית צריכה להגיע קצת למטה מהברכים ואת שאר הרגל יהיה מספיק לכסות עם גרביים שאינן שקופות. וזה אחר שישבתי על מדוכה זו והגעתי למסקנא שלא מספיק שאשה תלך עם חצאית או שמלה שמגיעה עד לברכים אלא צריכה ללכת עם חצאית זית או שמלה שמגיעה עד הקרסולים, ושוב ראיתי שעוד כמה מגדולי זמננו כתבו כך. וכן הסכים עימי להלכה ידידי הגאון ר' בן ציון א. שאול שליט''א. והנסיון הוכיח שבזמן שנשים הלכו מעט אחר הברכים הם נכשלו רבות בהכשלת הרבים בעניני צניעות ורבה הפריצות בזה רח''ל.

ג. תלמידות בית הספר צריכות לכסות את ראשן בשעה שמתפללות :בשעה שמזכירות את אלקים.

לגבי הוועדה הרוחנית, הנני מייעץ לכת''ר שליט''א, שימנה את ידידנו הדגול הרב הגאון המפורסם חו''ב כש''ת מהר''ר יוסף יעקב צובירי שליט''א לועדת יהודי תימן וחבר הרבנות הראשית לתל אביב-יפו, כיו''ר אשר למפורסמות אין צריכין ראיה לגדולתו ולכח השפעתו על בני העדה. וכחברי הועד, שימנה את ידידנו הדגול ר' סעדיה ברזילי שליט''א רבה של גני תקוה שזכה וחן הוצק בשפתותיו ודבריו נשמעים ויעמוד איתן על שמירה וההנהגה הרוחנית של בית הספר.

והחוט המשולש, הלא הוא הרב הגאון מזכה הרבים רב פעלים לתורה ולתעודה רבי יוסף רצאבי שליט''א, יו''ר אגודת השומרים לשמירת הלשון בבני ברק, אשר זכות הרבים תלויה בו וחזקה עליו שלא תצא תקלה מתחת ידו.

והנני מברכו שחפץ ה' בידו יצלח ועוד יפוצו מעיינותיו חוצה ויזכה להגדיל תורה ולהאדירה באורך ימים ושנות חיים ברבות הטובה גם אנ שיח שיחה, בשובע שמחות וכל טוב.

עובדיה יוסף

עובדיה יוסף * עזוז ראש מועצת חכמי התורה * לציון
עיריית ירושלים

מכתב מהרה"ג מאיר ראשיד שליט"א

בנו של הרה"ג אליהו ראשיד זצ"ל

אודות המכתב הנ"ל

מכתב ממרן הגר"ע יוסף זצ"ל

לאברכי כולל "אור החיים"

בס"ד

ט"ז אלול תשע"ג

לכבוד מרן הראשון לציון פאר הדור והדרו נשיא מועצת חכמי התורה רבנו עובדיה יוסף שליט"א

ראשית כל אנו מתפללים תדיר על רפואתו ובריאותו השלמה שלכבוד מרן עט"ר שליט"א ולא יעדי מינן זיווויה ויקריה ונזכה שיניחגנו עד ביאת גואל צדק במהרה אמן.

אנו אברכים ולומדים בכולל של ישיבת אור החיים בירושלים וזה זמן שיש לנו כמה שאלות וצריכים אנו את הברעות מרן שליט"א.

* לאחרונה פרסמו משרד הבריאות שצריך לחסן את הילדים בחיסון נגד מחלת הפוליו.רצינו לדעת מה דעת כבוד מרן שליט"א היות ויש החוששים מחיסון זה?

היום הוצרנו מכתב ואת המורים לצדיות
לרופאים ולחסנות הילדים נגד הפוליו.

* אחד מילדיו של אחד מהאברכים התחיל ללמוד השנה בישיבה גדולה,אך הוא הוא לא מוצא את עצמו באותה ישיבה,האם יישאר ללמוד שם או שיעבור לישיבה אחרת?

להכניס לישיבה הגדולה מצוין אודכ"ת על
כי מרן הרוצאון לציון רבי עזרא שליט"א.

*ישנן כמה מנשות האברכים בכולל ששמעו שיעור של הרב הגאון ר' דוד בניזרי שליט"א ראש כולל בבית שמש (אחיו של הרב הגאון ר' שלמה בניזרי שליט"א), במעלת הצניעות וההידור במצווה זו וקבלו על עצמן להתחזק בצניעות וללכת עם חצאיות ארוכות עד הקרסול,אך החלו עליהן ריינונים שזה לבוש רחובי וזה בולט וגורם מכשול ושאלתן בפיהן מהי דעת תורה בעניין? יורה נא "המורה" הדרך אשר ילכו בה והמעשה אשר יעשון.

ובריכון שהמכתבות בצניעות יכף היו
ההלוש עש הקרסול.

בתודה מראש לכבוד מרן שליט"א ע. יוסף

אברכים מכולל אור החיים בראשות מרן ראש

הישיבה הגאון רבי ראובן אלבז שליט"א

פעיה"ק ירושלים

מכתב ממרן הגר"ע יוסף זצ"ל

לרב בצלאל מזרחי הי"ו

עובדיה יוסף
ראשון לציון חרב הראשי לישראל

OVADIA YOSSEF
RISHON LI • RABBI OF ISRAEL

י"א אדר תשי"נ
בית ירושלים ירושלים. JERUSALEM.
שנת טוב טעם ודעת למדני לפי"ק

לכבוד

היקר והנעלה יראת ה' היא אוצרו

ר' בצלאל מזרחי הי"ו

לונדון.

שלום וברכה וישע רב,

אודות מה שכתב, ששמע בזמנו בשיעורו של רבו המנוח ידידנו הרה"ג מהר"ר אליקים נ. אלינסון זצ"ל שדעתי בעניין מקום השוק באשה, שהינו מתחת לארכובה ולא למעלה מהארכובה,ולפיכך לא מהני כיסוי של גרביים(אפי' אם אינן שקופות),אלא צריכה האשה לכסות רגליה בחצאית או שמלה שמכסה את כל השוק ומגיעה עד עצם הקרסול.אכן כן, בזמנו הרב המנוח זצ"ל שיגר לי מכתב שאלה בנדון, והשבתי לו את דעתי. וע"ע מש"כ בזה באריכות בספרי טהרת הבית ח"ב עמ' קסה, שיצא זה עתה ומשם בארה.

ולגבי מה ששאל כת"ר שליט"א אודות הבעייה הרפואית אצל הגב',אייעץ לו לפנות בהקדם לידידנו הרה"ג רבי אברהם שטינברג שליט"א מידיו רר לי ריינינים אלו. ובטוחני שהנ"ל יהיה לו לעזר רב.

ואשר כתב שבקהילת הספרדים בלונדון- קהילה בה עמד בראשותה שנים רבות ידידנו החכם הרב ד"ר שלמה גאון שליט"א ,אמור לבקר בימים הקרובים ידידי הנדיב הדגול רבי ברוך עבאדי שליט"א מז'נבה, אשמח שימסור לו דרישת שלום בשמי, ויעביר לו בשמי שזה תקופה שכתבתי לו מכתב ועדיין לא נעניתי, שהינו מוזמן לבקר שנית בבית מדרשנו לרבנים ודיינים "חזון עובדיה" המתנוסס לתפארת בעיה"ק ירושלים ת"ו, ויגיע בתור ביקור חגיגי,וביקורו יהיה לנו לכבוד גדול.

ולמען בית ה' אבקש מכבוד רום מעלתו, באם יואיל בטובו להתרים נדיבים בעם מחברי הקהילה למען בית מדרשנו,אשר נמצא בחובות גדולים,וידע נאמנה,שהכולל הינו עומד תחת פיקוחי האישי.כמו כן בראשות הכולל עומד בני היקר והחביב ,זה בני נאמן,דובר צדק ומגיד מישרים, הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א, מחבר הכרכים הנודעים "ילקוט יוסף " אשר בכל הארץ יצא קום,ומפורסם הוא בכוח פסיקתו ההלכתית אשר לא זז מהדרך אשר התויתי אליו ימין ושמאל. וב"ה הולך מחיל אל חיל "ויזרע יצחק בארץ ההיא מאה שערים, ויברכהו ה'. ידו כידי,ופיו כפי,דברו כדברי.

אשר על כן מצווה גדולה להיות עזר ואחיסמך ל"חזון עובדיה" שמוסד זה הינו ממש בבת עיני. ומה' ישא ברכה.

נ.ב מצורף ספרי עם הקדשה אישית לכבודו.

בברכת התורה
ותודה רבה מראש

עובדיה יוסף

דעת מרן הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ״ל

בעניין אורך החצאית

אנחנו בתקוה שכל בנות ישראל יתהדרו בלבושן **כפסק הרבנים וככללם הרב בן ציון אבא שאול זצ״ל** שאורך השמלה תהיה עד הקרסול, ולא מועיל לכסות הרגל בגרב, ובפרט אם הוא שקוף שדינו כערוה בעששית דלא הוי כיסוי. ועלינו לצאת בהסברה באסיפת עם, באמרי נועם, כדי שהדברים יתקבלו, ואז תחזור עטרה ליושנה, וישראל ישכון לבטח. הקב״ה יראה בעוניינו, וישיב שכינתו בתוכנו, ויגאלנו גאולת עולם, ובא לציון גואל, אמן כן יהי רצון.

בכבוד התורה
דוד פנירי *

* מתוך הסכמתו לספר זה (ראה לעיל בשער ההסכמות שהובאה ההסכמה במלואה, בכתב ידו), וראה עוד להלן בפנים הספר (פרק ב אות יא ד״ה וכן דעת הגרב״צ) באריכות.

דעת מרן הגר"ח קנייבסקי זצ"ל

בעניין אורך החצאית

*י"א שבט תשע"ז

לכבוד מרן הגר"ח קנייבסקי (שליט"א) [זצ"ל]

בנידון אורך חצאיות הנשים שמענו כמה גדרים בזה:

א. עד הקרסול (מכיון שגם השוק צריך כיסוי רחב, ולא מספיק גרביים צמודות).

ב. אמצע - בין הברך לקרסול.

ג. העיקר שלא יראו את הברך.

רצינו לשאול מהי דעת תורה בנידון.

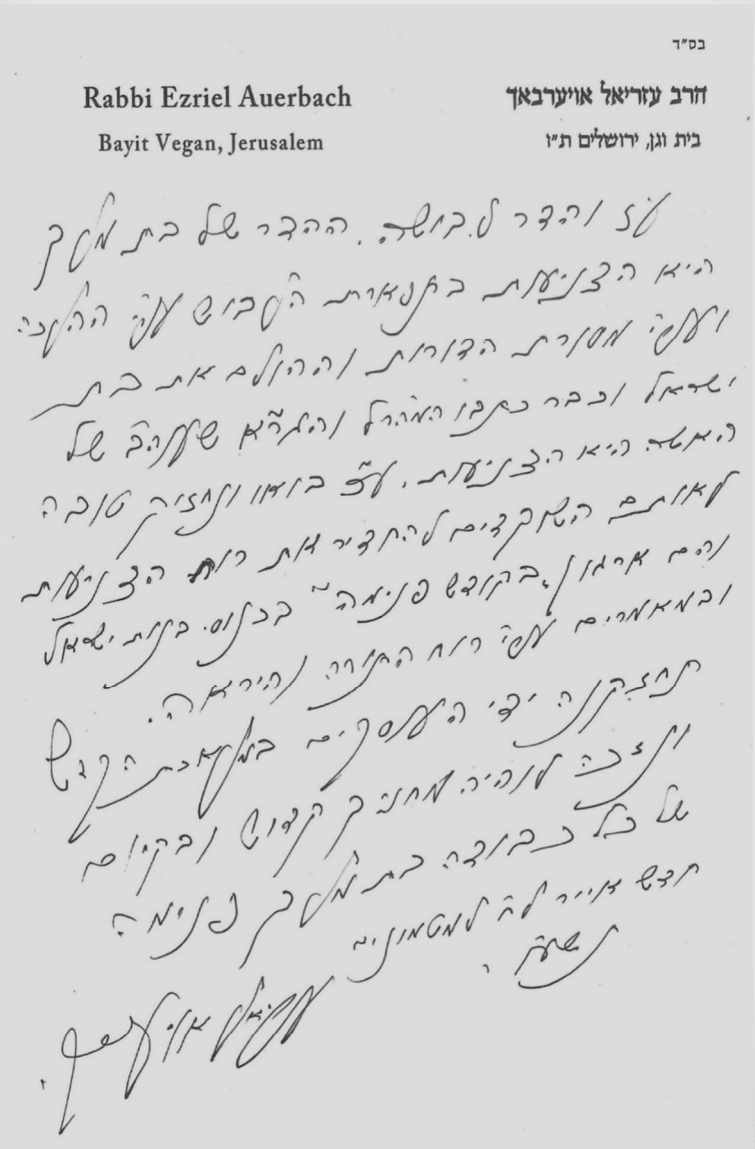
שאלה זו, הובאה קמיה מרן זצ"ל דרך נכדו – הרב ד. קולדצקי שליט"א, שזכה לדבר עמו בכתב ובעל פה בנושא זה פעמים רבות. ניתן לאמת הדברים אצלו. וע"ע בתוך הספר (פרק ב אות יא ד"ה וכן דעת הגרח"ק ובהערה שם) מה שהבאנו וכתבנו עוד בדעתו בעניין זה. ע"ש.

מכתבים נוספים בנושא זה ניתן לראות בספרים לבוש מלכות (בסוף הספר), ובגדי תפארתך (עמ' קסב). או בפניה למערכת.

* באדיבות מכון "בקודש פנימה".

מכתב ברכה

מהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א

בס"ד

חרב עזריאל אויערבאך

בית וגן, ירושלים ת"ו

Rabbi Ezriel Auerbach

Bayit Vegan, Jerusalem

מכתב זה נכתב לספר "בגדי תפארתך"
שמסקנתו היא כהעולה בספר זה.

מכתבי ברכה

מגאב"ד ירושלים הגאון רבי יצחק טוביה וויס זצ"ל

ומהרה"ג רבי שמעון יצחק שלזינגר שליט"א

S. Y. SCHLESSINGER
RABBI OF COMMUNITY JEWISAH
JERUSALEM E. ISRAEL
25 TZFANIA ST.
TEL: 02-5827326

שמעון יצחק שלזינגר
מו"צ העדה החרדית
רחוב צפניה 25
טלפון 5827326
ע"ה"ק ירושלים תובב"א

בא אלי האברך החשוב והיקר הלן באהלה של תורה יומם ולילה ומזכה את הרבים, הן בשיעוריו הנפלאים בעיני צניעות וקדושת עם ישראל, והן בחיבור ספר **בגדי תפארתך**, בירור הלכה בחדיפות ובקיאות מחז"ל וראשונים ופוסקים עד פוסקי זמנינו, על חשיבות הצניעות לבנות ישראל בכל מקומות מושבותיהם...

וכידוע לכל שזכות קיום עם ישראל הוא בזכות הנשים הצדקניות, כמו שאיתא בילקוט שמעוני על רות (ד' אות מ"ח) וז"ל שם: יתן ה' את האשה, א"ר אחא כל הנושא אשה כשרה כאילו קיים כל התורה מראש עד סוף, ועליו הוא אומר אשתך כגפן פוריה, לפיכך נכתבה אשת חיל מאל"ף ועד ת"ו, ואין הדורות נגאלים אלא בשכר נשים צדקניות שיש בדור, שנאמר זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל, לבני ישראל אין כתיב כאן אלא לבית ישראל עכ"ל. ע"כ מובטחני שכל אשה כשרה שתוסיף הידור בצניעות, תזכה להתברך בבריות גופא, ונהורא מעליא, אריכות ימים ושנים טובים, נחת דקדושה מכל יוצ"ח, ולקרב את גאולת עם בני ישראל שמחכים כולנו בכליון עינים, מתוך רחמים וחסדים גלוים בב"א.

וחתמתי שנת תהא שנת "**שפע טובה ורחמים**" לכל עם בני ישראל אמן לפ"ק

שמעון יצחק שלזינגר

ראיתי דברי הצעירים שי' ודן היטב הגאון הצדיק מהר"ר אהרן ילמך את מעלת הצניעות ומדריכים חיוב בהלכה ומעשה ומרוצים מאד מהדברים ומקריאתם אותה למעשה

יצחק טוביה וויס

מכתבים אלו נכתבו לספר "בגדי תפארתך"
שמסקנתו היא כהעולה בספר זה.

גילוי דעת שהגיע לידינו

מאת אחד מהעוסקים במלאכת הקודש

בס"ד ניסן תשע"ח

ברוך ד' ראינו ונוכחנו לדעת **כי נשים רבות מעונינות להאריך את החצאית, בהבינן שכך עיקר הדין** וההלכה, ובפרט כי תקלות ומכשולות נגרמות מגרביים שאינן עומדות בדרישות המינימליות (שקופות, צבע הרגל וכו') ובמקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר.

והנה בחודש שבט תשע"ז **התקבלו תשובות ממרן רבי חיים קנייבסקי שליט"א,** בהן הוא משיב שחצאית עד לקרסול זה **עיקר הדין ולא חומרא.**

ובאנו בזאת לצרף דעתנו לדעתו של מרן שליט"א ועל זה באנו על החתום:

הרה"ג
ראובן אלבז
חבר מועצת חכמי התורה
וראש ישיבת אור החיים

הרה"ג
שמעון בעדני
חבר מועצת חכמי התורה
וראש כולל תורה ותים

הרה"ג
בן-ציון מוצפי
פוסק וראש ישיבת "בני ציון"
ירושלים וראש בד"ץ "בני ציון"

הרה"ג
בניהו שמואלי
ראש ישיבת המקובלים "יהב שלום"

הרה"ג
אבי'גדור נבנצל
רב הע"ר העת'יקה ירושלים

הרה"ג
אהרון בוטבול
חתנו של מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל
ראש בית הוראה "אבא אומן"
ברוב כשמים שראשה שמכסה את גופה
עד הקרסול היא הצנועה באמת
בברכת, ולא יראה בך ערות דבר

הרה"ג
דוד יוסף
חבר מועצת חכמי התורה
וראש בית מדרש "חוה דעת"

הרה"ג
יצחק רצאבי
ראש בית הוראה ומכון פעולת צדיק
פוסק ק"ק יהדות ת'ימן
צריך לכסות בשמלה או בחצאית וכדו', עד הקרסול.
והשוב מאוד שהצניעות תהיה אמיתית ופנימית
מתוך בושה וכיסופי הלב, ולא תהיה **הצניעות מלאכותית,** לפי סנטימטרים וכדומה.
ולכן צריך להתך לכך את הבנות מקטנותן

הרה"ג
יחזקאל מוצפי
ראש כולל ובית הוראה
"בני ציון" בירושלים

הרה"ג
יהודה כהן
ראש ישיבת "קרי' ירושלים"
וראש בית הוראה "אבא אומן"

הרה"ג
יעקב שיכנזי
מו"צ העדה החרדית
הספרדית

הרה"ג
אהרן ירחי
רב שכונת מקור ברוך
ורב בית כנסת עזרא הסופר
גם אני מצטרף לכל הנ"ל ובאומת כך הוא מצד הדין כמו שמשמע מדברי מרן השו"ע וכן נהגו רבותינו הספרדים

הרה"ג
דוד פנירי
מו"צ ור"ן "אהבת שלום"
רב העי"ר עמנואל לשעבר
עדות מני רבו הגרב"צ
אבא שאול זצוק"ל
כפי שקבלנו מרבינו הגדול ר' בן ציון אבא שאול זצוק"ל צריכות הנשים ללבוש בגד ארוך עד הקרסול כפי שלבשו אימותינו הקדושות בדור הקודם ומצוה עלינו להנהיג את בנותינו ואת נשותינו להמשיך את דרכן, ובכנות נשים צריכות בנוסף לחוה"ת כמו שנגאלו אבותינו ממצרים וכא לציון גואל אמן

הרה"ג
חיים רבי
ראש מוסדות "עטרת חכמים"
כבר כתבנו כמה ספרים בנושא, תבורך מנשים ובקרי תשאירתך וכראי להפיץ לנשים את הספרים.

הרה"ג
צמח מאזוז
מ"מ ישיבת "כסא רחמים"
גם אני מצטרף לכל הנ"ל

הרה"ג
עקב ישראל לוגאסי
משגיח ישיבת
"המקדש שומרים" ים
וכפי שכבר כתבתי בספרים האחרונים
שהצאתי וכן הוא הנכון לאחר העיון.

הרה"ג
מרדכי כגן
ראש ישיבת מחנה ישראל ירושלים
בן הרב קגן המשגיח ומגרונדא זצוק"ל

הרה"ג
יגאל כהן
ראש מוסדות "בית אומן" דין ומו"צ
וכל המרבה קדושה בישראל
תבוא עליו ברכה

הרה"ג
דוד שלום נקי
מו"צ ומחבר הסדרה
"בהלכה ובאגדתא"
אין ספק שהוראת בשמלה קצרה, הרי היא מושכת את עיני הגברים הרבה יותר מהראוי לכך בשמלה ארוכה. ארוכה, שהצאות מוכחת שכמעט אינה מושכת להסתכל בה, ושעונה זו לבר אמורה להביא להבנה זו שכך ראוי ללכת, ואפילו אם חושבת שישנם אלו ההדרים שהם.

הרה"ג
אריה שכטר
מגיד משיעור
בזכות נשים צדקניות עתידין להנהל ובזכות אמהות שהיו צנועות אף בין כתלי ביתן זכו לילדים מיוחדים בתורה וירי"ש וישראל ערבים זה בזה **נשים שמקבלות ע"ע צניעות כפי הדין** נזכה לגאולה במהרה דיין

הרה"ג
שלום יהודה גראס
אב"ד ק"ק האלמ'ין

הרה"ג
איתמר מחפוד
אב"ד ומו"צ ראש כולל ובי"ד
"תפילה למשה"
לבישת חצאית עד הקרסול אינה הידור וחומרא אלא **הינה חובה מעצם ועיקר הדין** וכמו שהארכתי בשו"ת בית הלוי (ה"ב סי' קכ)

הרה"ג
יוסף מוגרבי
ראש ישיבת תפארת בנים
ורב שכונת קרית שרת חולון
גם אני מצטרף להנ"ל

הרה"ג
שמואל משה קרמר
מזקני ורבני ברסלב
גם אני מצטרף לנוסחו
של הרב שמעון שפירא

הרה"ג
יהושע יעקב גופברב
בן הרה"ג יצחק דוב גופברב
מגיד מישרים

הרה"ג
יקות'יאל אוהב ציון
בשם רבו הרה"ג
דוב קוק
וכן אנו יודעים אצל משפחת מרן הגר"ע קוק שליט"א כי כך דעתו לנהוג למעשה.
והרבנים משמשים וברורים.

הרה"ג
נסים יעקב עטיה
ראש כולל להוראה ודי"ט "אהלת חים ומשה"
אב"ד בד"ץ "רה דעה"
ביה"ד של בית שמש
גם אני מצטרף לרבנים הנאנים לחזק את צניעות בנות ישראל וזה מחזק את גילוי השכינה לעם ישראל. ובכבוד רב ובברכת התורה

הרה"ג
בנימין חוחה
מו"צ ורב קהילת אחדות ישראל-ביתר
גם אני מצטרף להנ"ל

הרה"ג
שמעון שפירא
ממונה'ני חסידות ברסלב
בספר פלא יועץ כתב שעיקר דין וחשבון של האשה הוא על צניעות. אז מה שיותר צניעות בין בכיסוי הראש ושמלות ארוכות מביא קדושה וברכה בבית.

הרה"ג
יצחק הכהן רבין
ראב"ד עוד "יוסף חי"

הרה"ג
מאיר דוד שמואלי
ראש ישיבת חזון אדרבי' וחבר ב"ד
לענייני שמחלוגיה של הרה"ג "ידי שליט"א

הרה"ג
ליאור גלזר
ראש מוסדות פתח הדביר
כבר נודע בשערים כמה נפץ לך הגר"ח משטרי אומנם רבי אהרן ראמ ובוזל"ל בשנת כל ס"ם מאשה מכתב להבניל אחת ושתי הצניעות מסקנות ומכון בדרך ישראל מבא ואין מסך שלי"ז יהו למעך ורי"ג והבניסה"ח ים ח"ם. בברכה.

הרה"ג
נחום דוב שפירא
מרבני חסידת ברסלב

הרה"ג
נתן דוד שפירא
מזקני חסידת ברסלב

הרה"ג
מנשה שוע
מחו"ר ישיבת "אהבת שלום" ים
חז"ל אמרו שוק באישה ערווה, אם כן הוא החלק הנעלן כיסוי, וכבר צוותו על כך שהגברים בצורה הנוכחית מכשילות ביותר, ומן הדין חייבות באורך השמלה עד לקרסול.

מכתב נדיר בעניין חיזוק בצניעות

ממרן הגר"ע יוסף זצ"ל

עובריה יוסף
ראשון לציון חרב הראשי לישראל

OVADIA YOSSEF
RISHON LEZION CHIEF RABBI OF ISRAEL

ירושלים ירי אדר תנשי"א
JERUSALEM

לכבוד

ידידנו היקר מקים עולה של תשובה

הרב הגאון ר' חנניה דרעי שליט"א

יפו

שלום וברכה וישע רב,

אודות מה ששאל על אשה שמתקשה מאוד בעת שרושבת על המשבר, וכעת שוב פעם היא הרה ומתקרבת לימי לידתה ורוצה עצה וסגולה ללידה קלה.

אכתוב לכת"ר שליט"א מה שבזמנו אמרתי לידידי הגאון ר' משה בן-טוב שליט"א בעת ביקורנו בצרפת יחד עם ידידי הגריי"ש משאש שליט"א רבה של ירושלים, ובעת ההיא שאלני מה לענות לנשים השואלות ומבקשות עצה וברכה ללידה קלה, והשבתי לו, שבזמנו נערכה מסיבה לנדיבים בבית ידידנו הגאון רבי יהודה צדקה שליט"א ראש הישיבה הגדולה פורת יוסף בשכונת גאולה, ושם נאם ידידינו חבר מועצת החכמים הגאון רבי שלום כהן שליט"א ראש ישיבת פורת יוסף המעטירה בעיר העתיקה, ואמר בשם אביו המקובל הגדול חכם אפרים הכהן זצ"ל ששמע מפי קדשו של הגאון רבי יוסף חיים זצ"ל מבגדאד, שנשים רבות עקרות וכן נשים המתקשות בלידתן בבגדאד, עקב שהנשים שם התחילו לקצר את השמלות. ועוד הוסיף, שבדורות שלפנינו היו הנשים מתעברות ללא שום עיכוב וגם היו יולדות בשובה ונחת כיון שהיו מכוסות היטב מכף רגל עד ראש. עכ"ל.

ובעניין הנ"ל יש להוסיף את מה ששח לי ידידנו הגאון רבי יוסף זליכה שליט"א רבה של פרדס כץ בבני ברק, בעת בקורי בחנוכת האגף החדש בבית מדרשו בשנה שעברה, שמר זקנו רבי סלימן זליכה זצ"ל עת היותו בגיל חיי שנים, הפציר בגריי"ח זצ"ל שיאמר לו את הסימנים אמתי יבוא משיח בן דוד, וענה לו את הסימנים הידועים שהובאו בחז"ל (עיין סוטה מט ע"ב) והלה המשיך להפציר ברב בן איש חי זצ"ל ולבסוף התרצה ואמר לו, הקשתה לשאול אולם כן אני יכול לומר לך שלפני בואת משיח צדקנו, בנות ישראל יכלו בחצי כסות רח"ל, ובעבור עוון זה בחורי ישראל נהרגים בעוה"ר.

ואציין עוד מה שהרה"ג רי בן ציון מ. חזן זצ"ל מנהל ישיבתנו הקדושה בעיר העתיקה, העיד בפני ובפני הרה"ג המקובל רבי אפרים כהן זצ"ל בזמן בקורנו במעברות העולים, שהגריי"ח זצ"ל בקש ממנו שישיג משרתות לביתו, והציב בפניו כמה תנאים בעניין המשרתות, שיהיו נערות צעירות מאוד או זקנות באות בימים, ובתנאי כפול שיהיו צנועות ומכוסות מכף רגל ועד ראש.

והשי"ת יפתח את רחמן של נשות ישראל וכל היושבות על המשבר יוציאם השי"ת מאפלה לאורה ולידו לחיים טובים ולשלום, אמן.

ומהי ישא ברכה ובכל אשר יפנה ישכיל ויצליח ויזכה לאורך ימים ושנות חיים בעושר וכבוד לכל ב"ב.

בברכת התורה

עובדיה יוסף

נ.ב. המכתב המקורי הינו ארוך, ומתפרס על עוד שני עמודים נוספים.

כאן הובא רק הקטע הנוגע לנידוננו. ניתן לקבל את המכתב המלא בפניה למערכת.

המכתב באדיבות מקורבו של מרן, רבי שלום סעדון הי"ו, שקיבל ממזכירו של מרן - הרב אמיר קריספל הי"ו.

תוכן עניינים

בגדי קודש

תוכן עניינים

❁ פרק א – מקום השוק ❁

יסוד דין כיסוי השוק, ומקומו ..... א
ראית מהראשונים בסוגיא עצמה ..... א
ראיה מהמשנה באהלות והתוס׳ במנחות ..... ג
ראיה מהשו״ע ..... ד
עוד ראיות, והכרעת הפוסקים ..... ד
בדברי הפמ״ג והמשנ״ב ..... כא
הביאור הנכון בכוונת הפמ״ג ..... כב
הרחבה וביאור דבריו שבשו״ת מגידות ..... כד
לדבריו הטעם שבשאר מקומות זה החלק התחתון .. כט
ביאור המשך הפמ״ג ..... ל
הראיות שאין באדם ג׳ עצמות ..... לב
ביאור דבריו בסדר חליצה ..... לד
העולה מכל האמור בדעת הפמ״ג ..... לז
עוד בעניין דעת הפמ״ג והמשנ״ב ..... לח
דעת החזון איש ..... מט
בדברי הגרי״ח זוננפלד ..... נ
בדעת התוספות ישנים ביומא ..... נב
סיכום ..... נח

ובהערות:

בדעת הבא״ח (עמ׳ ה). ✦ ביאור כוונת הט״ז במה שכתב שהשוק אסור אפי׳ בפחות מטפח (עמ׳ יא). ✦ בדעת כמה מגדולי זמנינו: דעת הגרי״ש אלישיב זצ״ל (עמ׳ יג), דעת הגרש״ז אוירבאך זצ״ל (עמ׳ יד). ✦ ביאור דברי המפרשים על קרא דישעיה: ביאור דברי המהר״י קרא (עמ׳ טו), ביאור דברי המצודת ציון (עמ׳ יח), ביאור דברי הרד״ק (עמ׳ יח), ביאור מחלוקת המצודת ציון ושאר מפרשים עם מהר״י קרא (עמ׳ יט), ביאור דברי המדרש שהובא ברד״ק (עמ׳ כ). ✦ אם יש בכך חשש זלזול בפמ״ג ומשנ״ב (עמ׳ לט). ✦ יסוד הצמח צדק (עמ׳ מא). ✦ האם המשנ״ב מודה שהשוק זה החלק התחתון (עמ׳ מו).

❁ פרק ב – אופן הצנעת השוק ❁

צבע הגרביים ..... נט
גרביים בצבע הרגל מושכים יותר מללא גרביים ..... סב
מכתבים מחכמי זמנינו בעניין צבע הגרביים ..... סב
גרביים בצבע הרגל אסורות גם אם הם עבות ..... סג
גרביים בצבע חום כהה ..... סג
אין לחלק בין סוגי הנשים ..... סה
גרביים שחורות מבחינה ׳מעשית׳ ..... עה
הגרביים צריכות להיות גם אטומות ..... עז
שיעור הדנייר ..... עח
האם מועיל בגד צמוד כגרביים וכד׳ ..... עט
הפוסקים שמצריכים בגד רחב עד הקרסול ..... פה
המיקילים בכיסוי גרביים ומשא ומתן בדבריהם ..... צא
בעניין סברת ׳החלק התפוח׳ ..... צז
בירור מקיף בדעת מרן הגר״ע יוסף זצ״ל ..... קה
הלובשת עד הקרסול אם צריכה ללבוש גרביים .... קכא
סיכום ..... קכה

❖ פרק ג – נושאים שונים ❖

אחריות הבעל על אשתו..... קכז
הדרכה מעשית בהנהגת עניינים אלו בבית..... קכח
סוגיא דבירית..... קלג
אם דת יהודית יכולה להשתנות..... קלה
אם שייך להקל מפני המנהג..... קלה
בעניין טענת "רחובי" או "מודה"..... קלט
האם חצאיות ארוכות מושכות תשומת לב..... קמב
אם יש לזה מקור והיאך התחיל "איסור" זה..... קמה
אין לטעון "שלא יסתכלו"..... קמו
בעניין "מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידים"..... קמז
אם ניתן ללמוד מנשות רבנים וכד'..... קנ
מה תעשה הבת ולא תחטא..... קנח
צניעות לבנות הקטנות..... קנט
סיכום..... קסא

❖ פרק ד – בביאור דעת הרמב"ם בגדרי 'דת יהודית' ❖

סתירה בדברי הרמב"ם..... קסג
ב' יישובי הפרישה..... קסג
ביאור דברי הפרישה..... קסה
אם שינוי דת יהודית תלוי בב' תירוציו..... קעד
ביאור הבאר שבע - "שני כיסויים"..... קפא
אם לבאר שבע דת יהודית משתנה..... קפא
דחיית התשובה מאהבה את ביאור הבאר שבע..... קפג
עוד הוכחות דלא משמע כהבאר שבע..... קפו
אם הקושיות הנ"ל הן גם על הפרישה בתי' א..... קפט
מו"מ בקושיא הב' של התשוב"מ על הבאר שבע. קצא
העיקר כפי' הב"ח והתשובה מאהבה ודעימיה..... קצב
סיכום..... קצד

ובהערות:

ביאור דברי הב"ח (עמ' קסד). + בירור מהו 'כפה' ו'מטפחת' (עמ' קסט). + מהו ה'כפה' הנזכר בפי"ג (עמ' קעב). + ביאור דברי הבית שמואל (עמ' קעט). + אם לפי דבריו דת יהודית משתנה (עמ' קפ). + דרך נוספת בביאור דברי הב"ש (עמ' קפ). + ביאור לשון "ככל הנשים" (עמ' קפב). + ביאורי החקל יצחק והלהורות נתן והשבט הלוי ומשא ומתן בדבריהם (עמ' קפג). + משא ומתן בדברי הלהורות נתן בביאור דברי הבאר שבע (עמ' קפד). + תירוץ החקל יצחק (עמ' קפד). + דחיית פירושו (עמ' קפה).

❖ פרק ה – ראיות שדת יהודית לא משתנה ❖

ראיות מהריא"ז והראב"ד ועוד ראשונים..... קצז
ראיות מאחרונים רבים..... רב
הוכחה מהגמ' בכתובות לנידו"ד..... רי
עוד מדברי האחרונים ז"ל בזה..... ריד
קיבלו עליהם..... רטז
ביאור לשון "מנהג" שכתבו ראשונים..... רכא
סיכום..... רכב

❖ פרק ו – ביאור דברי הראשונים בברכות (כד.) ❖

דברי הראשונים בברכות (כד.) ..... רכג
דרך א׳ בביאור כוונת הראשונים ז״ל ..... רכד
ביאור דברי האגודה ..... רכט
ביאור לשון ״דרך״ ..... רלא
דרך ב׳ בביאור כוונת הראשונים ז״ל ..... רלג
ביאור היתר ק״ש מול שיער הבתולות ..... רלח
ההוכחה לנידו״ד ..... רמג
טעם היתר גילוי ראש לבתולה ..... רסו
ביאור דברי הגרע״י בפאה נכרית ..... רעו
טעם היתר פניה ידיה ורגליה לפ״ז ..... רעט
סברת ״לא חיישי׳ לרשיעי״ ו״הלעיטהו״ ..... רפ
אין להקשות מבגדי צבעונין ..... רפד
עוד ביאור, כעין הנ״ל ..... רפה
עפ״ז נדחה ראיה מהרמב״ם גבי כסוי ראש ..... רצא
דרך ג׳ בביאור כוונת הראשונים ז״ל ..... רצב
טעם היתר פניה ידיה ורגליה לפ״ז ..... שלא
דרך ד׳ בביאור כוונת הראשונים ז״ל ..... שלא
סיכום ..... שלב
ביאור דברי כמה פוסקים בעניין זה ..... שלו

ובהערות:

משא ומתן בדברי הרב ישכיל עבדי (עמ׳ רלג). + טעם כיסוי הראש [ונפק״מ לפאה] (עמ׳ רמד): ביאור הפירוש הראשון של רש״י (עמ׳ רמד), ביאור הפירוש השני של רש״י (עמ׳ רמו), ביאור מהות ׳קללת חוה׳ להיות עטופה כאבל (עמ׳ רמו), משא ומתן בדברי החסד לאברהם בביאור רש״י בפירוש השני (עמ׳ רמט), פירוש שלישי בלימוד מ״ופרע״ (עמ׳ רנ), ראיות נוספות שטעם התורה בחיוב כיסוי הראש הוא משום פריצות (עמ׳ רנב), בצורך לשני פסוקים ״ופרע״ ו״שערך כעדר העזים״ (עמ׳ רנה), ראיות מהאחרונים בטעם כיסוי הראש (עמ׳ רנו), אם שייך להוכיח מהיתר ק״ש כנגד הבתולות (עמ׳ רנז), בעניין פאה נכרית המוזכרת בש״ס (עמ׳ רנח), בסברת הישכיל עבדי והשנות חיים (עמ׳ רנט), בדעת הרמב״ם (עמ׳ רסא), טעמא דקרא (עמ׳ רסב). + בטעם הדבר שהרמב״ם והשו״ע לא הזכירו בהדיא ׳שוק׳ (עמ׳ רסג). + האם השיער הוא יותר חמור או יותר קל מהפנים (עמ׳ רסז). + ׳רגילות׳ בקול באשה ערוה (עמ׳ רצז). + הרחבה בדינא דטפח באשה ערוה – אי קאי נמי אאחרת או לא, ואם מותר ׳ראיה׳ במקומות המכוסים של אשה אחרת (עמ׳ שיד). + ליכא דרכא אחרינא (עמ׳ שטז). + בדברי בעל הלכות גדולות (עמ׳ שיח). + בדברי הראבי״ה וההגהות מיימוניות (עמ׳ שכ). + בדברי הרמ״א (עמ׳ שכא). + בדברי רבינו האי גאון (עמ׳ שכג). + משא ומתן בדברי המעדני יו״ט (עמ׳ שכה). + אם יש להוכיח מהמשנה בכתובות (טו:) שראיה מותרת גם במקומות המכוסים (עמ׳ שכו). + למעשה (עמ׳ שכט). + בביאור דברי הראב״ד (המובא ברשב״א ודעימיה) (עמ׳ שלו). + ביאור דברי הרא״ה והריטב״א והרא״ש (עמ׳ שלז). + בביאור דברי המיוחס לר״ן (עמ׳ שמ). + בביאור הדברי חמודות (עמ׳ שמה). + בביאור דעת הגרע״י זצ״ל (עמ׳ שמז). + עוד בביאור הדברי חמודות (עמ׳ שמז). + בדברי הלבוש (עמ׳ שמח). + בדברי המהרש״ל והט״ז (עמ׳ שמח). + בדברי הרדב״ז (עמ׳ שמט). + בדברי הפרישה (עמ׳ שנ). + בדברי רבי יעקב שור בס׳ נר ערוך (עמ׳ שנ). + בדברי הגמ׳ שאין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה (עמ׳ שנ).

❖ פרק ז – אם שוק הוא דת משה או דת יהודית, ומה מקור חובת הכיסוי ❖

הקדמה ..... שנה
סוגיית טפח באשה ערוה ..... שנה
לפני עיור ..... שנח
לא תקרבו לגלות ערוה ..... שסא

ופרע את ראש האשה ..... שסח
משא ומתן במקור זה..... שסט
אם חיוב זה צריך מקור..... שפז
סיכום..... שפט

❁ **הלכה למעשה.....שצג** ❁

בגדי קודש

הקדמה

אודה ה׳ בכל לבב בסוד ישרים ועדה, הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו, על אשר זיכני ה׳ יתברך לשקוד על דלתות התורה והיראה, ועל שזיכני לחבר חיבור זה פרי עמלי ויגיע כפי בס״ד ולהוציאו לאור העולם. בפרט בנושא כה חשוב, שעדיין לא עסקו בו די הצורך, ורבים מסתמכים בעיקר על ספרי קיצורים, סברות כרסיות, השענות על שמועות, הלך אחר המנהג, וכל כיו״ב, ותורה מה תהא עליה.

ואף שבשנים האחרונות כבר יצאו כמה ספרים שדנו בנושא אורך הכיסוי הנדרש, ואין ספק שראויים הם לשבח על עבודתם החשובה שסללו את הדרך בנושא זה במקורות רבים ועוררו דיון ציבורי חשוב, מכל מקום ראיתי לנכון להוציא גם אני חיבור בנושא זה, מכמה טעמים:

א. לא ראיתי מי שהקיף בצורה יסודית את כל הנוגע לנושא בהתייחס למנהגי ״דת יהודית״ לאורך הדורות ובמקומות השונים, וכן לביאור היטב כוונת הראשונים בברכות (כד.). שאלות מרכזיות הן האם יש מקום לומר שחובת הכיסוי משתנה מזמן לזמן או ממקום למקום וכיו״ב, והאם יש מקום לומר שכיון שרגילים בצורת לבוש כזו, הדבר לא מביא הרהור.

ב. בחלק מן הספרים שעוסקים בנושא מצאתי לפעמים חוסר דיוק, כגון בהבנת הפמ״ג והמשנ״ב, שהוא אחד מהדיונים המרכזיים בנושא זה שרבים נבוכו בו. דברים נכוחים מצאתי בספר ׳השוק והזרוע בהלכה׳, ועל כן נקטתי כדרכו תוך הוספת נופך משלי בס״ד, להעמיד הדבר על דיוקו. ולא כמו שכתב בספר ׳הצניעות והישועה׳ ובספרים שנמשכו אחריו - ה׳בגדי תפארתך׳ וה׳לבוש מלכות׳. שם פירשו את הפמ״ג והמשנ״ב באופן דחוק ביותר, כשלמעשה יש דרך פשוטה ונהירה יותר המוכרחת מתוך דברי הפמ״ג עצמו, כפי שיתבאר.

ג. לעתים ראיתי שבמקצת מן המקומות הובאו דברים ללא באור וביסוס מספקים, ועל כן ראיתי צורך לברר הדברים באר היטב ולבססם כראוי על מנת שהקורא יוכל לקבלן מתוך הבנה מלאה וברורה בס״ד. לעומת זאת, בעניינים שנדונו בספרים אחרים בצורה מדויקת ומספקת, לא הארכתי בספרי, והסתפקתי בציון מקור לעיון והרחבה, ומינאי ומינייהו יתקלס עילאה.

ד. ראיתי בכמה מקומות השגות שונות על חיוב הכיסוי עד הקרסול, טענות שלאדם שאינו מונח היטב בסוגיא נראות משכנעות מאד, ולא ראיתי מי שהתייחס להשגות אלו - לשלול אותן ולבאר היטב הדברים. למעשה, נשים רבות בציבור החרדי הולכות באופן שאינו מכסה עד הקרסול, וקשה לאנשים ללכת נגד ההרגל והנהוג, ולכן נוצר מצב שבו על כל איזה גיבוב סברא כבר רוצים לומר ׳זו היא הדרך אשר הלכנו

ואשר נלך בה׳, דרך אשר לא שערום אבותינו ואמותינו בעליל. לכן ראיתי לנכון להעמיד את הדת על תילה, לבאר ולברר את ההלכה בנושא זה בכל נקודה בצורה ברורה ומקיפה.

***

לשם הבנת הנושא באופן מעמיק ויסודי, מומלץ כמובן לעיין בגוף הספר. עם זאת, ראיתי לנכון להביא כאן את עיקרי הדברים, ואידך זיל גמור.

א. ראשית, יתבאר איה מקום השוק. בדיון מעמיק ויסודי מתברר ללא כל ספק שהוא החלק התחתון של הרגל – מהברך עד הקרסול, וכך נקטו כל הפוסקים עד הדור האחרון [זולת הפמ״ג והמשנ״ב, ועי׳ באריכות בפנים הספר (פ״א אות ו) מהיכן נבעו דבריהם, ולפ״ז יתבאר היטב העניין בכל זה. ע״ש]. וממילא מכיוון שאמרו (ברכות כד.) ששוק באשה ערוה, ואסור לקרוא כנגדו, וכתבו הראשונים (בברכות שם) שאיסור ק״ש נאמר על ׳מקומות המכוסים׳, שהם מביאים הרהור, ומוכח שהשוק הוא ממקומות המכוסים, ומביא הרהור, לכן נדרש לכסותו עד הקרסול סמוך לנעליים.

ב. שנית, יתבאר שחובת הכיסוי באזור המוגדר כ״שוק״ מחייבת כיסוי מלא, אטום ורחב [ע״י חצאית או שמלה], בדומה לכיסוי שאר הגוף. מטרת חובת הכיסוי ה׳רחב׳ היא כדי למנוע את גילוי ׳צורת׳ הגוף, ולכן אסור ללבוש בגד צמוד, כמבואר בכמה מקומות (ראה פרק ב, אות י והלאה), וכך גם בשוק. [ואע״פ שהשוק ׳פחות׳ מביא הרהור משאר הגוף, מ״מ אין בכך סיבה מספקת לזלזל בסוג הכיסוי שלו - כנגד הנהוג בדורות המתוקנים. להרחבה בנוגע לטענה זו ראה בתוך הספר, פרק ב אות יג ד״ה ואם, ובהערה שם. ע״ש באורך].

וכל שכן שכיסוי השוק בגרביים בצבע רגל או שקוף – אינו מועיל כלל וכלל, כשם שבשאר האברים אין לכסות בבגד שקוף או בצבע הגוף. לכן, גם אישה שעדיין אינה הולכת עם חצאית או שמלה עד הקרסול כפי הדין, לפחות שתקפיד על גרביים באטימות מלאה ובצבע שאינו דומה לצבע רגל.

ג. עוד יתבאר, שכיסוי הגוף [ובכללו השוק] אינו רק מצד ׳מנהג בעלמא׳ שנוכל לומר שזה יכול להשתנות מזמן לזמן, אלא הוא מעיקר הדין [ויתבאר באריכות שאינו דומה לרדיד שאינו חובה כ״כ]. ויתירה מכך, גם אם נחשוב שמה שאמותינו כיסו את השוק בבגד רחב הוא רק מצד ׳חומרא׳ וכיו״ב, מ״מ מכיוון שבפועל כך נהגו כלל בנות ישראל עד פרוץ ההשכלה וכד׳ – לילך בבגד רחב גם על השוק, ממילא נהפך הדבר להיות כהלכה קבועה, שאסור לשנות אותה כלל. וגם אם בטעות השתנה המנהג, יש לחזור למנהג הראשון, כמבואר בראשונים ובאחרונים. וראה בגוף הספר באריכות, דבר דבור על אופניו בס״ד, מפי סופרים ומפי ספרים.

***

כמובן שא״א להשתנות ברגע אחד, וכל שכן אם הרצון לשינוי מגיע מצד הבעל ופחות מהצד של האשה, שצריך לדעת איך לדבר בחכמה כדי שיתיישבו הדברים על ליבה, ולא בפעם אחת או פעמיים.

וראה בזה עוד בגוף הספר (פרק ג אות ב) מה שהבאנו עצות מעשיות בזה כיצד יעשה כאשר מתקשה הבעל לשנות את אשתו ובנות ביתו. ולמזהיר ולנזהר ירבה שלומם כמי נהר.

***

ובאמת, בשנים האחרונות בין כל עשרות המכתבים של מרן הגרע״י זצ״ל בשלל נושאים שפורסמו, היו גם כמה מכתבים בנושא זה, שבהם כותב הרב בפירוש שצריך לילך עם חצאית עד הקרסול ולא מועילות גרביים – אפילו כאלו שאינן שקופות. וזאת על אף שביבי״א (ח״ו יו״ד סי׳ יד) מבואר שהקל בזה בתחילה, שמספיק גרביים כל עוד שאינן שקופות ואין המראה שלהן כמראה הבשר. אבל כאמור במכתבים כתב שהוא חוזר בו מהדברים הנ״ל, ולא מועילות גרביים כלל, וצריכה לילך דווקא עם בגד רחב [כחצאית או שמלה] המכסה עד הקרסול. וראה בזה עוד באריכות בגוף הספר (פ״ב אות יד). [צילומי המכתבים הובאו בשער ׳מכתבים מגדולי ישראל׳, אחרי ההסכמות].

כמו כן, בשנת תשע״ז פנו ארגון ׳בקודש פנימה׳ בכמה שאלות בענייני צניעות לפני **מרן הגר״ח קנייבסקי זצ״ל** (דרך נכדו הר״ד קולדצקי הי״ו. ניתן לאמת את הדברים אצלו), ובין השאלות היתה השאלה בזה״ל: בנידון אורך חצאיות הנשים, שמענו כמה גדרים בזה: א. עד הקרסול, מכיוון שגם השוק צריך כיסוי רחב ולא מספיק גרביים צמודות. ב. אמצע בין הברך לקרסול. ג. העיקר שלא יראו את הברך. רצינו לשאול מהי דעת תורה בנידון. והשיב: עד הקרסול. [צילום המכתב הובא לקמן בשער ׳מכתבים מגדולי ישראל׳ – אחרי ההסכמות. וע״ע בספר לבוש מלכות עמ׳ 267 שהובא עוד כמה שאלות ותשובות מהגרח״ק בנושא זה].

לאחר מכן, הצטרפו הרבה מחכמי הדור לפסק זה של מרן הגרח״ק, להצריך חצאית ארוכה עד הקרסול מעיקר הדין. ביניהם היה רבי דוד פנירי, והוסיף שכך דעתו של הגרב״צ אבא שאול. וכן העידו עוד כמה רבנים בשמו, עי׳ בתוך הספר (פ״ב אות יא, ד״ה וכן דעת הגרב״צ) באריכות. [צילום המכתב הובא לקמן בשער ׳מכתבים מגדולי ישראל׳]. ובספר זה יתבארו דברים ברורים אלו באריכות מיסודות הדין והראשונים ועד פוסקי זמנינו בס״ד.

***

וכאן המקום להביא את דבריו הנפלאים, מים קרים על נפש עייפה, של הגאון משנה הלכות (ח״ז סו״ס רלה), שכל דבריו שייכים גם לחיבורי בס״ד, וז״ל: וידעתי כי רבים יתמהו מה לן בדור הזה ובמדינה זו לספר ולהנהיג מנהגים קדמונים אלטפרצאטישע (פירוש, עתיקים), הלוואי שנוכל להמשיך מעמד כפי שהוא, ומי ישמע לדברים כאלו לילך אחורנית בזמן שכל העולם מקדים בכל מיני חדשות, החרדים לדבר ה׳ ידאבו לבם בזכרם ימות עולם, ומי יתנני כירחי קדם כשכל בית ישראל בקדושה וטהרה כשמחך יצירך בגן עדן מקדם, אבל בדור הזה מה נעשה לו, ותפסת מרובה לא תפסת, והפרוצים צחוק יצחקו. אמנם נשארו לנו עוד לפליטה בס״ד מעט מבני עליה בחורים המסולאים בפז שומרי תורה אמתיים שרוצים לדעת דבר ה׳ בלי פשרות וחדשות וכפתגם מרן החת״ס ״חדש אסור מן התורה״. וגם שלא יאמרו מדשתקו רבנן

ש״מ מינח ניחא להו, ולכן ליקטתי דברים אלו וידעתי ג״כ שיותר ממה שכתיב כאן יש לכתוב מזה, מ״מ לאו בעל מלאכה אחת אני והרוצה לסמוך עלי דברינו יכול לברר, ומי שרוצה לדעת יותר הרי כל התורה לפניך, זיל גמור. והשי״ת ישפות עלינו רוח טהרה ונזכה לגדל בנינו לתורה וגדולה בקדושה ובטהרה ולביאת משיח צדקנו. עכ״ל. שפתיים ישק משיב דברים נכוחים. וצור ישראל יצילנו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות.

***

ואשא תפילה לפני אבינו שבשמים, יה״ר שהספר הזה יעשה פירות רבים, לחזק את הצניעות בבנות ישראל, בדרכי אמותיהן הקדושות. וכשם שזיכיתני לסיים הספר הזה, כן תזכני הלאה להמשיך ללמוד וללמד לשמור ולעשות, ולקיים את כל תורתך באהבה, ולחבר עוד חיבורים כהנה וכהנה בש״ס ובפוסקים, ולהוציא לאור כל אשר קבלה נשמתי בהר סיני, ושיהיו כל חיבורי לש״ש לעשות נחת רוח לפניך, ושאזכה תמיד לכוון לאמיתה של תורה ויראה, ואהיה כל ימי שתול על פלגי התורה והיראה בקדושה וטהרה. אכי״ר.

ואפיים במילות תודה, לכמה וכמה מידידיי תלמידי חכמים, אשר טרחו לעבור על ספר זה והעניקו הערות והארות יקרות מפז, הן בנוגע לתוכן והן בנוגע לעניינים כלליים. כל זאת עשו מתוך אהבת התורה ורצון להטיבה, ללא כל תמורה. הייתי שמח להכיר להם טובה ולהזדקק לשמם כאן בפני כל הקוראים, אך חוששני שמא אשכח מישהו בטעות, וחלילה יבוא שכרי בהפסדי. לכן, אסתפק בברכה חמה, יעזרם ה׳ ויפוצו מעיינות חכמתם חוצה, כהנה וכהנה, להגדיל תורה ולהאדירה. יהיו בריאים איתנים ויהנו מאור תורה עליון, ויהא שמם כשם הגדולים אשר בארץ, וזכרם לא ימוש, אכי״ר.

ברקע כל העשייה הזו עומדת אשתי היקרה, מרת תהילה, אישה אשר ראויה לכל מילות השבח וההערכה. במסירות אין קץ, היא דואגת לילדינו ולצורכי הבית, ובכך מאפשרת לי להתמסר ללימוד ולכתיבה. עבודתה נעשית תמיד בטוב טעם, ומחויב אני תודה על תרומתה המשמעותית להוצאת ספר זה לאור. בלעדיה, לא היה הדבר אפשרי. היא עמוד התווך של ביתנו, והכוח המניע מאחוריי. יהי רצון שהקב״ה הטוב יגמלנה בכל טוב, בריאות איתנה, אושר ושמחה, סיפוק והצלחה בכל מעשה ידיה. ותהא זאת זכותנו המשותפת לגדל את ילדינו על פי התורה הקדושה, בדרך של מצוות, צניעות ואהבת ה׳ טהורה, אכי״ר.

אשא עיני אל ההורי׳ם היקרים והמסורים, אשר עמדו לימיני תמיד, ועזרוני ברו׳ח ובגש׳ם, ועודדוני ללא הרף לשקוד בתורה והסירו ממני כל עול כדי שאשב ואשקוד בתורה, כמאמר רבי חנינא: ״חמין ושמן שסכתני אמי הן שעמדו לי״ (חולין כד:). וגם בספר זה יש להם חלק חשוב בפרט בעצות המחכימות באופן הגשת הדברים בהקדמה לספר זה ולקונטרס ׳לכבוד ולתפארת׳ אשר תרמו רבות לשיפור איכות הכתיבה. יהא רעוא מן קדם אבונא דבשמיא, שיאריכו ימים ושנות חיים בבריאות איתנה ונהורא מעליא, ששון ושמחה ישיגו, ויזכו לראות בשמחת כל יוצאי חלציהם, כולם זרע ברך ה׳, דור ישרים מבורך, ברכה והצלחה בכל מעשי ידיהם, וכט״ס, אכי״ר.

בחירתי בשם הספר "בגדי קודש" נובעת ממה שאישה המתלבשת בצניעות ראויה, למעשה "מקדשת" את עצמה. כפי שאמרו חז"ל בויקרא רבה (כד, ו): "אמר רבי יהודה בן פזי, מפני מה נסמכה פרשת עריות לפרשת קדושים? אלא ללמדך שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה" [ועיין בתוך הספר פרק ז אות ד]. השם מרמז גם על שמי, כפי שמופיע בהמשך הפסוק (שמות כח, ב'): "ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך". את שם ההערות "לכבוד ולתפארת", בחרתי על פי המשך הפסוק הנ"ל. כוונתי לרמוז בזה שדווקא צניעות ראויה היא הכבוד והתפארת האמיתיים של בת ישראל.

הצעיר באלפי ישראל

ע"ה **אהרן כהן** ס"ט

ספר

בגדי קודש

כיסוי השוק כהלכתו

רבות מן הנשים והנערות רגילות ללבוש שמלות או חצאיות שאינן מגיעות עד קרסוליהן, אלא רק עד אחרי הברך, באופן שמכסה את חצי החלק התחתון או פחות, ומשם ומטה מסתפקות בכיסוי על ידי גרביים בלבד. פעמים הגרביים דקות, או אפילו עבות אלא שהן בצבע הדומה לרגל.

תופעה זו מעוררת כמה שאלות הלכתיות: ראשית, היכן הוא מקום ה"שוק", עליו נאמר "שוק באשה ערוה". האם מותר לכסותו באופן חלקי בלבד. גרביים שהן שקופות, האם יכולות להיחשב ככיסוי הראוי. היאך להתייחס לגרביים שצבען דומה לגוון הגוף. איסור לבישת בגד צמוד, האם הוא חל גם על אזור השוק [ולכן לא יועילו גרביים], או שמא מדובר באזור פחות בעייתי. ובכלל, האם חובת כיסוי השוק יכולה להשתנות לפי מנהגי המקום והזמן.

בספר זה, נידרש בע"ה לעומקן של שאלות אלו, תוך בחינת המקורות ההלכתיים הנוגעים לנידונים אלו, מיסודות הדין והראשונים עד פוסקי זמנינו.

פרק א

מקום השוק

פרק א - מקום השוק

יסוד דין כיסוי השוק, ומקומו ❁ ראיות מהראשונים בסוגיא עצמה ❁ ראיה מהמשנה באהלות והתום' במנחות ❁ ראיה מחשו"ע ❁ עוד ראיות, והכרעת הפוסקים ❁ בדברי הפמ"ג והמשנ"ב ❁ הביאור הנכון בכוונת הפמ"ג ❁ הרחבה וביאור דבריו בשו"ת מגידות ❁ ביאור המשך הפמ"ג ❁ ביאור דבריו בסדר חליצה ❁ דעת החזו"א במקום השוק ❁ דעת הגרי"ח זוננפלד ❁ דעת התוספות ישנים ביומא

יסוד דין כיסוי השוק, ומקומו

א. בברכות[1] (כד.) איתא, אמר רב יצחק, טפח באשה ערוה, אמר רב חסדא, שוק באשה ערוה, שנאמר "גלי שוק עברי נהרות", וכתיב "תגל ערוותך וגם תראה חרפתך" (ישעיה מז, ב-ג).

ע"כ. וידוע מה שדנו האחרונים מהו נחשב אותו "שוק". ולמעשה הפוסקים נקטו בהחלט שה'שוק' זה החלק התחתון דהיינו מהברך ולמטה, וכפי שיתבאר.

ראיות מהראשונים בסוגיא עצמה

ב. ראשית מהראשונים בסוגיא עצמה מוכח שהשוק הוא החלק התחתון. דהנה ידוע מה שהקשו הראשונים (ברכות כד.) מה התחדש ב'שוק' באשה ערוה יותר מטפח באשה ערוה, ותירץ הראב"ד (הובא ברשב"א וברשב"ץ ובעוד ראשונים שם) דהו"א שבגלל שאצל הגברים זה מקום מגולה (בזמנם) אינו נחשב לערוה לבעלה לקרוא ק"ש כנגד זה ורק מקומות הצנועים ממש שגם הגבר מכסה אותם נחשבים ערוה, קמ"ל דבאשה גם השוק הוא בגדר מקום צנוע. ע"ש.

והרא"ש והרא"ה והריטב"א (ברכות שם) תירצו דהו"א שכיון שגם אצל האשה לפעמים זה מתגלה במלאכתה וכד', לכן לא חל על זה שם ערוה ונחשיב את זה למקומות המגולים, ויהיה מותר לבעל לקרוא כנגד זה, קמ"ל דכיון שבד"כ זה מכוסה הוי כמקומות המכוסים. [וע"ע במה שביארתי בדבריהם לקמן בהערה שעל סוף פרק ו. עש"ב]. ובפסקי ריא"ז (פ"ג מברכות ה"ג אות יא) תירץ דאשמועינן שצריך להיזהר מגילוי שוקה. [והיינו שגם לפעמים לא יתגלה, כמו שביאר בספר השוק

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[1] **יש** לציין, שעיקר הסוגיא דברכות שם אינה דנה בענייני צניעות וחובת הכיסוי, אלא דנה 'אחרי' חובת הכיסוי [הן של השיער והשוק, הן של שאר הגוף], מה הדין אם התגלה – אם מותר לקרוא ק"ש כנגד זה או לא. ועיין להלן (פ"ז אות ב) באריכות אם ומה ניתן ללמוד מסוגיא זו לענייני צניעות. ע"ש באורך.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

והזרוע בהלכה (סי' כא אות ה). ע"ש. וראה בזה לקמן פ"ב אות יט ד"ה מיהו מהריא"ז].

והשתא אם נאמר ששוק הוא החלק העליון נמצא דהיתה הו"א לגמ' דהפרק העליון (עכ"פ חלק ממנו) לא יהיה חשוב ערוה אלא כמו פניה של אשה ויהיה מותר לקרות כנגדו (בגלל שאינו מקום מוצנע כ"כ שהרי אצל הגברים הוא מגולה, או שלפעמים חלק ממנו מתגלה וכנ"ל), או דהיה הו"א שמותר גם שיתגלה מידי פעם החלק העליון (לפסקי הריא"ז הנ"ל), ודבר זה לא ניתן להיאמר[2]. וכמו שכתב החזו"א (או"ח סי' טז אות ח) דמן הארכובה ולמעלה **לא אצטריך לאשמועינן**. ע"ש.

וכ"כ להוכיח הרב שבט הלוי (ח"א סי' א), וז"ל: ואי ס"ד דהיינו ממקום הברך עד הגוף, היתכן סלקא דעתך כזאת שמקום זה לא יהיה ערוה באשה, מקום שהוא המרגיל הכי גדול לערוה וכו'. עכ"ל. בפרט שכבר נאמר לפני כן ש"טפח" באשה ערוה, אלא שכתבו הראשונים דהו"א ששוק אינו בכלל טפח זה (כל אחד כדאית ליה) קמ"ל, ואם נאמר שהשוק הוא החלק העליון אינו מובן למה היה מקום לחשוב שאינו נכלל עכ"פ בטפח באשה ערוה הנז', וכי הוא פחות מביא הרהור משאר הגוף. אלא בהכרח המדובר הוא על החלק התחתון, שהוא השוק. וכ"כ להוכיח בשו"ת באר משה (ח"ח סי' קא אות ד), ובבית ברוך על החי"א (עמ' קא). ע"ש.

וכיו"ב יש להוכיח מכמה פוסקים שנקטו את דין שוק באשה ערוה בלשון של "אפילו" שוק באשה ערוה, כגון הלבוש (סי' עה ס"א), ועוד רבים, דמוכח מזה שהשוק הוא חידוש יותר משאר המקומות המכוסים, וזה מתאים כמובן לחלק התחתון ולא לעליון.

ועוד, שמעצם זה שכתב הראב"ד ודעימיה שאצל הגברים זה היה מגולה מוכח דהשוק הוא החלק התחתון, דהרי זה מה שהיה מגולה בזמנו אצל הגברים, דלא מסתבר שהיו מגלים גם את החלק העליון [בפרט שגם אצל הגברים הירך נקרא 'בשר ערוה' כדלעיל בסמוך בהערה]. וכן הוכיח החזו"א (או"ח סי' טז סק"ח), וז"ל: והרי כתבו הראב"ד והרשב"א דבאיש הוא מגולה והב"ח[3] כתב שהוא תמיד מלוכלך וכל זה אינו אלא בפרק התחתון[4]. עכ"ל. וכ"כ בספר שיחות ערבות

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[2] **בפרט** שהחלק העליון נקרא כבר בפסוק בתורה (שמות כח מב) "ערוה", כדכתיב "ועשה להם מכנסי בד לכסות בהם בשר ערוה, ממתנים ועד ירכים יהיו", והיינו שעד 'סוף' הירכיים יהיו, כלומר עד הברכים, כמו שכתב הרמב"ם בפ"ח מהל' כלי המקדש (הי"ח), ומוכח דכל החלק העליון נקרא 'ערוה' אפילו באיש, וכן אמרינן (מו"ק טז.) "מה ירך בסתר" [אפילו אצל הגברים], וכ"ש באשה הוי ערוה גמורה, ואין שום הו"א שלא יהיה ערוה. וראה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות ח, ד"ה ומדקאמר) מה שציין עוד בזה. וע"ע בספר מחניך קדוש (אות יב ובמקור הקדושה שם), ובשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' א ד"ה ונראה). ע"ש.

[3] **וכן** כתב להוכיח מדברי הב"ח בשו"ת באר משה (ח"ח סי' קא אות ה), וז"ל: וגם לשונות "מטונף ומזוהם מחמת מלאכה" "מלוכלכות בטיט וצואה" [שכתב הב"ח], לשונות כאלו א"א לפרש רק על חלק הרגל מארכובה ולמטה עד פרסות רגלים. עכ"ל. וע"ש עוד שהאריך להוכיח כן מלשונות הב"ח שם. וכן הוכיחו מדברי הב"ח הנז' בספר שיחות עריבות (תרפ"ד, דף מא ע"ג ד"ה וז"ל), ובחזו"א (סי' ט"ז סק"ח), ובשו"ת שבט הלוי הנ"ל (ד"ה וכיו"ב). ע"ש. וע"ע להלן (בפרק זה אות ה, בהערה) במה שכתבנו על דברי הט"ז, וצרף לכאן.

[4] **ומה** שכתב שם החזו"א אח"כ דאפשר שמה שכתב הראב"ד שאינו מקום צנוע באיש דר"ל דבביתו אינו מקפיד לילך מגולה קצת מן השוק. ע"ש. במחכ"ת קשה מאד שבגלל ש"אצל האיש" מתגלה "קצת" "בביתו" יחשב שהחלק
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

(תרפ"ד, עמ' מא) בזה"ל: "כי הלא מי הוא השוטה שמגלה רגלו עוד למעלה מן הקניא".

וכן הוכיחו מכאן בשו"ת באר משה (ח"ח סי' קא אות ד), ובשו"ת אז נדברו (ח"ב סי' נח), ובשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' א ד"ה ונראה), ובספר ברכת ה' (ח"א עמ' רפז). ע"ש.

וכן מוכח מעצם זה שכתבו הרא"ש והרא"ה והריטב"א הנ"ל שהשוק היה מתגלה לפעמים אצל האשה, דהרי זה לא מסתבר דכוונתם על החלק העליון שלפעמים הוא יתגלה, אלא בהכרח השוק הוא החלק התחתון. וכמו שהוכיחו כן בשו"ת באר משה (חלק ח סימן קא אות ו), ובשו"ת אז נדברו (חלק ב סי' נח), ובספר "הצניעות בהלכה" (עמוד פד), ובספר דברי שלום (עמוד קעג), ובלבוש מלכות (עמוד 57). ועיין בדברי שלום (שם) שהביא כמה דוגמאות מחז"ל אימתי היה מתגלה השוק [היינו התחתון] באופן אקראי. ע"ש.

ראיה מהמשנה באהלות והתוס' במנחות

ג. וכן מוכח להדיא מהמשנה באהלות (פ"א מ"ח), דשם המשנה מונה את כל רמ"ח אברי האדם לפי סדר עולה מלמטה למעלה, בזה"ל: מאתיים ארבעים ושמונה אברים באדם, שלושים בפיסת **הרגל**, ששה בכל אצבע, עשרה **בקרסל**, שנים **בשוק**, חמשה **בארכובה**, אחד **בירך**. ע"כ. ואם איתא שהשוק הוא למעלה מהקניא (ברך) נמצא שהתנא התחיל בחלק הכי תחתון (קרסול) והמשיך בחלק הכי עליון (שוק) וחזר לחלק שמתחת לעליון דהיינו לארכובה (ברך) ואח"כ המשיך לירך [שלא ברור באמת היכן ה'ירך' לצד זה, ועיין להלן אות ו באריכות]. וזה תמוה. ולכן גם אין לומר שאע"פ שהחלק העליון הוא השוק מ"מ זה נקרא גם ירך, ולפעמים נקרא כך ולפעמים כך אך זה אותו אחד, זה אינו, דהרי בהדיא מבואר כאן במשנה דתרתי נינהו.

וכן הוכיחו מכאן להדיא התוס' במנחות (לז. ד"ה קיבורת) וז"ל: דהא שוק דאדם נמי לא הוי כשוק דבהמות [ששם הוא החלק שאחרי הארכובה וכאן הוא החלק שלפני הארכובה] דתנן באהלות (פ"א מ"ח) ב' בשוק, חמשה בארכובה, ואחד בירך, אלמא קרי שוק עצם המחובר לרגל. עכ"ל.

וכ"ה בפירוש הרא"ש (נזיר נב:), וז"ל: שהשוק הוא קטן מן הירך, שהוא למטה מן הארכובה והירך הוא למעלה מן הארכובה, ובמס'

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הזה אינו נקרא 'מקום צנוע' באיש, ושיהיה הו"א שבגלל זה גם לא יחשב מקום מוצנע אצל האשה לגבי ק"ש כנגד [דלגבי 'לכסות' פשיטא ליה לראב"ד שצריך, אלא דההו"א היתה רק שמזה ש"אצל הגברים הוא מגולה" מוכח דאינו מקום מוצנע כ"כ (בשונה מהירך והבטן וכו' שאותם גם הגבר לא מגלה) ולא חמור כ"כ לאסור לבעלה לקרוא כנגד מקום זה]. וכן תמה הגרב"י זילבר בבית ברוך (עמ' קא), ע"ש, וכן תמה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ה סוף אות ב). אלא ודאי דהכוונה היא על החלק התחתון שאצל הגברים היה מגולה בזמנו. [ובלא"ה, כל דחייתו היא רק על תירוץ הראב"ד שבאיש פעמים הוא נגלה, אבל מדברי הריטב"א והרא"ה והרא"ש ועוד, עדיין נשארת ההוכחה וכדלהלן בפנים. וגם בדברי הראב"ד גופיה ההוכחה הראשונה הנ"ל עדיין קיימת - דאם הכוונה היא לחלק העליון (עכ"פ 'האמצעי' אם ישנו) היתכן סלקא דעתך כזאת שמקום זה לא יהיה ערוה באשה, ובודאי דלא איצטריך זה לאשמועינן, ובהכרח הכוונה לחלק התחתון (וכמ"ש החזו"א גופיה וכדהבאתי לעיל בפנים בסמוך ד"ה והשתא). גם ההוכחה שהביא לפני כן מדברי התוס' במנחות (לז. ד"ה קיבורת) במקומה עומדת שהשוק הוא התחתון (עי' בספר השוק והזרוע בהלכה סי' יא אות ג ד"ה ולכאורה). ולמעשה כן גם מסקנת החזו"א, כפי שיתבאר להלן (בפרק זה אות ז)].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אהלות (שם) דחשבינן אברי האדם, ממטה למעלה קא חשיב, שנים דשוק, חמשה בארכובה, ואחד דירך. עכ"ל.

וכן הרס"ג והרמב"ם (בפירוש המשניות שם) תרגמו "שוק – סאק", וסאק הוא החלק התחתון כידוע למביני ערבית [וכ"ה במילון של פרופ' יהושע בלאו (גדול חוקרי הערבית בדורות האחרונים). וכן הרב קפאח (בפירוש המשניות שבמהדורתו, בהערה) כתב שכיון שהשמות העבריים ידועים לא טרח לבארם כאן (ובלשון העברי 'שוק' הוא החלק התחתון, כמופיע במילונים השונים)].

וכ"כ הגר"א באליהו רבה (על המשניות שם), וזו לשונו: קורסל, הוא סמוך לפס [כף] הרגל, קנעכיל בל"א (קרסול). שוק, הוא אורך הרגל עד הארכובה. ארכובה, קני"א בל"א (ברך). חמשה בארכובה, בתוספתא (פ"א ה"ג): שנים מכאן ושנים מכאן והפיקה באמצע. ירך, הוא כל אורך מהארכובה עד הקטלית. קטלית, הוא הכף למעלה מהירך סמוך למתנים. עכ"ל. הרי להדיא שהשוק הוא החלק התחתון, מעליו הברך, ומעליו הירך.

וכן מבואר להדיא בשאר מפרשי המשנה שם, עיין עליהם [ובספר השוק והזרוע בהלכה (סימנים ו-ט) האריך לבאר דבריהם, ודברי האחרונים על דבריהם, בטוב טעם דבר דבור על אופניו. ע"ש].

וכן מוכח ממה שכתוב במשנה באהלות (פרק א משנה ח) הנ"ל שבשוק ישנם שני איברים (עצמות) ובירך ישנו רק אבר אחד, אלמא ה"שוק" הוא החלק התחתון והירך הוא החלק העליון, שהרי כן הוא במציאות - שבחלק התחתון ישנן שתי עצמות ואילו בחלק העליון ישנו רק עצם אחת. וכמו שכתב להוכיח בספר בגדי תפארתך (עמ' סט), וניתן לראות זאת בתמונה (באדיבות מכון "בקודש פנימה"):

ראיה מהשו"ע

ד. וכן מוכח מהשו"ע (סי' קצד ס"י), וז"ל: שיצא ה'רגל' ואחריה ה'שוק' ואחריה ה'ירך'. וכו'. עכ"ל. [אא"כ נאמר שיש ג' עצמות באדם, וב'רגל' כוונתו לכל החלק שמכף הרגל עד הברך, וב'שוק' כוונתו לחלק ה'אמצעי' אם ישנו, וב'ירך' כוונתו לחלק העליון. אך זה נסתר ממקומות אחרים, וכך הוא המציאות כנודע בזמנינו, שאין מעל הברך שתי עצמות (וע"ע להלן אות ו באריכות). וגם מהב"י (סי' עה) בשם הראב"ד (ברכות כד.) ומשאר ראשונים שם מוכח דהשוק הוא החלק התחתון וכנ"ל באריכות].

עוד ראיות, והכרעת הפוסקים

ה. ובאמת שיש עוד עשרות ראיות מפסוקים ומשניות, ראשונים ואחרונים, שמתבאר מדבריהם שה"שוק" הוא החלק התחתון כאמור, ותכלה היריעה כאן מלהכיל כל הראיות לדבר, והמה לא יכלו. אבל כמדומה שהראיות הנ"ל, הן לכשעצמם כבר מספיקות לומר בהחלט שהשוק הוא החלק התחתון, אך מכל מקום אציין עוד לאחרונים שכך פסקו, והביאו ראיות רבות עד אין קץ שהשוק הוא החלק התחתון ללא כל ספק, וביארו את הדברים בטוב טעם, והרוצה להחכים ידרים ויעיין בדבריהם.

דכן כתבו המקור חיים להגאון בעל חוות יאיר (או"ח סי' עה סק"א), והשו"ע הגר"ז (סי' עה ס"א, על דרך שהוכחנו לעיל אות ב מהראב"ד), והגרע"א בתשובה מה"ת (סי' כח) [ועי' בביאור דבריו באריכות בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ז)], והחת"ס (בתשובה חיו"ד סי' נ ד"ה אמת, ובחאהע"ז

ח"ב סי' סט, ובחידושיו לחולין מב: ד"ה והאיכא), והבית מאיר (אה"ע סי' יז), ובשו"ת צמח צדק (אה"ע סי' עד ד"ה ועוד י"ל), וכ"נ מהערוך השלחן או"ח (סי' עה ס"ג) וכ"ה להדיא בדבריו ביו"ד (סי' נה ס"א) ובאה"ע (סי' קסט סעיף כו) ובערוך השלחן העתיד (הל' טומאת מת סי' ו אות ח). וכ"כ בשו"ת הגאון מהר"י שטייף (סי' מג), ובעוד יוסף חי (שנה ראשונה פרשת בא סוף אות ב)[5], והרב מחניך קדוש

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[5] **בדעת הבן איש חי**

בדעת הגאון בן איש חי לכאורה מצינו מבוכה, שהרי בעוד יוסף חי (פרשת בא אות א) הביא דברי הפמ"ג, ולכאורה משמע מזה דסובר שהשוק הוא החלק העליון (וכפשטות הפמ"ג), ואילו לאחר מכן (בסוף אות ב) כתב העוי"ח, וז"ל: ודע כי סוף העצם של הארכובה שהוא הנקרא בערבי "כ'לאל" - הנה שיעור שני שלישי טפח דרכו להיות גלוי אצל כל הנשים, שאין לובשין אנפלאות בכפות רגליהן, ולמעלה משני שלישי טפח הוא בכלל מקומות המכוסין ואסור לקרות כנגדן, יען כי עצם זה של הארכובה הוא בכלל שוק, דעליו אמרו "שוק באשה ערוה". עכ"ל. ומבואר שסובר שהחלק התחתון הוא השוק, דהרי היקל ב'שני שלישי טפח' ולא יתכן שיתיר לגלות שני שלישי טפח מהחלק העליון.

ואין לומר שכוונתו על עצם הברך עצמו - ששני שליש ממנו מותר והשליש הנותר העליון אסור, שהרי כתב שהטעם שמעל שני שלישי טפח אסור הוא "**יען כי עצם זה של הארכובה הוא בכלל שוק דעליו אמרו שוק באשה ערוה**", ומשמע דס"ל שכיון שעליו אמרו שהוא 'שוק', שוב לא מועיל 'דרכן' להתיר לגלות (דאל"כ הול"ל "יען שאותו כן רגילים לכסותו", ומדכתב יען כי הוא השוק וכו' כנ"ל משמע שעצם זה שהוא בכלל שוק תו לא יועיל שום מנהג שבעולם), וא"כ איך יתכן שעצם הברך עצמו **שהוא ג"כ קרוי שוק** [וכמו שכתב "עצם זה של הארכובה הוא בכלל שוק"] חלק אחד יהיה אסור וחלק אחר (שני שלישי טפח) יהיה מותר. וגם לא מסתבר כלל ששני שלישי טפח מהברך דרכם היה לגלות אותו, בפרט שלא ימלט שבישיבה והזדמנויות שונות היה מתגלה גם שאר עצם הברך וגם הירך עצמו. [וגם מדכתב "שאין לובשין אנפלאות בכפות רגליהן" מוכח דכוונתו על שני שלישי טפח דכף הרגל, ולא של הברך, וכדלהלן].

אלא ברור ופשוט דסבר שהשוק הוא החלק התחתון. ומ"מ מה שהתיר ב"שני שלישי טפח", אין כוונתו בשני שליש שבשוק עצמו - מעל הקרסול, שהרי כתב שהשני שלישי טפח דרכן להיות מגולין אצל כל הנשים שאין לובשין אנפלאות "בכפות רגליהן" - משמע דקאי על שני שלישי טפח שמסוף 'ארכובת הקרסול' ולמטה - עד הקרקע (שזה בדיוק שני שליש טפח כפי שכל אחד יכול למדוד), ועל זה כתב שהיה דרכן להיות גלוי אצל כל הנשים שאין לובשין אנפלאות ב'כפות רגליהן'. [וכידוע שבמדינות ערב קיים תכשיט הנקרא כ'לכ'אל שהוא כעין צמיד המקיף את הרגל - ומקומו תחת בליטת הקרסול. כ"כ בספר דברי שלום עמ' קסו]. וגם כבר כתבתי שמשמעות דבריו שדבר הנקרא "שוק" שוב לא מהני 'דרכן' וא"כ איך שייך לומר ששני שלישי טפח שמעל הקרסול שהוא מהשוק עצמו יהיה מותר וימצא סותר עצמו מיניה וביה, אלא ע"כ התכוין לשני שליש טפח שמתחת לקרסול, כאמור. וכן מוכח להדיא מדסיים שההיתר הוא דוקא בשני שלישי טפח הנז' אבל "למעלה מהשני שלישי טפח" אסור משום ד"עצם זה של הארכובה" הוא בכלל שוק, ומוכח מזה דלמעלה מהשני שלישי טפח עדיין נמצא הארכובה, והרי אם ב"שני שלישי טפח" האלו התכוין למעל הקרסול, איזה ארכובה יש עוד שם אחרי שני שלישי טפח, ועל כרחך השני שלישי טפח דקאמר היינו שני שלישי טפח שמתחת לקרסול, ולזה קאמר דכיון שאת זה דרכן לילך מגולות בלא אנפלאות בכפות רגליהן, שפיר דמי, אבל למעלה משני שלישי טפח דהיינו עצם הקרסול ולמעלה ממנו הוא בכלל מקומות המכוסים ולא יעזור דרכן "יען כי עצם זה של הארכובה הוא בכלל השוק", דהיינו הקרסול עצמו הוא גם כן בכלל השוק. [דלא רק ה'ברך' נקרא 'ארכובה', אלא גם הקרסול נקרא כן, כמבואר בר"ש וברע"ב בכלים פי"ד מ"ח, ובשו"ת הרא"ש כלל כ סי' טז, ובעוד ראשונים].

נמצא א"כ סתירה בדברי הבא"ח עצמו, דבאות א' הביא את הפמ"ג הסובר שהשוק הוא החלק העליון, ואילו בסוף אות ב' מוכח שסובר שהשוק הוא החלק התחתון, ועליו נאמר שוק באשה ערוה וכנ"ל (וכ"כ בדעתו בטה"ב ח"ב עמ' קסה,

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ובנד"מ עמ' קעב. וכן בברכת ה' ח"א עמ' רצ. ע"ש), ויתירה מזו נראה מדבריו שם (באות ב) דסובר שגם עצם הקרסול עצמה הוא בכלל השוק לעניין זה, וכמבואר.

וצ"ל דהבין הרב עוי"ח את מה שכתב הפמ"ג לחלק בין מעל הארכובה ללמטה מהארכובה, דכוונתו לארכובה התחתונה [קרסול], שזה מקום החילוק, ולא הברך כמו שהבינו אחרים בדבריו, וכמו דהעוי"ח גופיה קרא (בסוף אות ב' הנז') לקרסול ארכובה וכדלעיל שכתב "העצם של הארכובה" ואח"כ "עצם זה של הארכובה" שכוונתו מוכחת לעצם הקרסול וכדלעיל [והיינו כמו שהבאנו מהר"ש והרע"ב על מתני' דכלים פי"ד מ"ח, ומהרא"ש בתשובה כלל כ סי' טז, דגם חלק זה נקרא "ארכובה" וכנ"ל].

ושו"ר שכעי"ז כתב לבאר דברי העוי"ח בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ה אות ו), אלא ששם הבין שה"ארכובה" דכתב העוי"ח, כוונתו לכל החלק התחתון דהיינו לשוק [שבבהמה הוא נקרא 'ארכובה' הנמכרת עם הראש], ולא לקרסול כפי שאני ביארתי. והיינו דהבין העוי"ח שמה שכתב הפמ"ג כל הרגל "עד הארכובה" אפשר אין חשש, היינו מהקרקע עד החלק התחתון שהוא השוק [שבבהמה מיקרי 'ארכובה' הנע"ה וכנ"ל] אין חשש, ומה שכתב עוד הפמ"ג "ומארכובה ולמעלה אפילו פחות מטפח אסור", היינו מהשוק עצמו [הנקרא ארכובה כאמור] ולמעלה. ומה שכתב העוי"ח אח"כ (בסוף סעיף ב) שסוף העצם של הארכובה שני שלישי טפח מותר, היינו מסוף ה'שוק' לכיוון מטה דהוא שני שלישי טפח, מותר [אם רגילים שם לילך יחף], אבל למעלה מב' שלישי טפח (ששם מתחיל השוק) "הוא בכלל מקומות המכוסין ואסור לקרות כנגדן, יען כי עצם זה של הארכובה [כלומר העצם התחתון, שבבהמה נקרא 'ארכובה הנמכרת עם הראש' וכנ"ל] הוא בכלל שוק דעליו אמרו שוק באשה ערוה". ע"כ. ולדבריו העוי"ח לא קאי כאן על עצם ה'קרסול' עצמה לומר שהוא מכלל השוק ואסור (כפי שאני ביארתי), אלא קאמר רק שמסוף השוק ומטה [שהוא ב' שלישי טפח עד הקרקע] מותר אם רגילים [והקרסול עצמו בכלל זה], ולמעלה מזה הוא כבר בכלל השוק עצמו - שמשם ולמעלה אסור אפילו פחות מטפח. ומה שכתב "בכלל" השוק היינו שגם החלק העליון הוא שוק אבל גם החלק התחתון הוא שוק, כחכמים, כדלהלן (בהמשך ההערה ד"ה וא"ת, במוסגר).

עכ"פ לפי העוי"ח הנז' מה שציין הפמ"ג לכמה מקורות לגבי בהמה שמבואר מדבריהם שהשוק הוא החלק העליון [דלכאו' זה סותר את דבריו הקודמים לפי הבנתו של העוי"ח בפמ"ג שהשוק הוא מעל הארכובה 'התחתונה' (קרסול) וכנ"ל], צ"ל שהבין הבא"ח דכוונת הפמ"ג בזה היא רק לאפוקי מלומר שהשוק מתחיל מהארכובה "העליונה", דלזה ציין לבהמה, דכמו שבבהמה אינו מתחיל מהארכובה השלישית העליונה, אלא התחתונה יותר, הכי נמי באדם. ואה"נ שבבהמה יש עוד חלק למטה אך באדם כל החלק הזה שבבהמה (התחתון והכף רגל) הוא קצר ואינו אלא בתוך מדרס כף רגלו, בשונה מבהמה שהוא נפרד ממדרס רגליה ולמעלה ממנו ונראה כחלק בפני עצמו [וכמו שביאר בספר שיחת חולין (עמ' תמח), וז"ל: האדם שונה מן הבהמה בכך שהאדם דורך על הארכובה התחתונה כולה, שהיא כל העצם העומדת במישור (אצל הבהמה), כי כף רגלו (של האדם) שדורך עליה היא כנגד הארכובה התחתונה שבבהמה, ואצבעותיו הן כנגד הפרסות (ושוק כנגד שוק וירך כנגד ירך). ע"ש. וכן נראה מספר התלמוד וחכמת הרפואה (עמ' 32). ע"ש. ושו"ר מה שהאריך בזה בטו"ט בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ב אותיות ב- ד). עש"ב].

או שהבין [וכך נראה יותר] שמה שציין הפמ"ג להם הוא רק לומר 'עד היכן' גבולו של השוק, כלומר דהלכתא כת"ק בחולין (פ"י מ"ד) שלשון 'שוק' כולל שני חלקים דהיינו גם החלק התחתון וגם החלק העליון. (ולפ"ז סרה ראיית החזו"א סי' טז סק"ח מבירית תחת אצעדה עומדת. וק"ל), ואה"נ בבהמה זה שני החלקים העליונים ובאדם זה כל אורך הרגל שיש בו רק שני חלקים. תדע, דהרי אם כל כוונתו היא לציין שהשוק מתחיל מהארכובה (ברך), מדוע הוצרך להגיע לראשונים שהזכיר, הלא משנה ערוכה היא בחולין (פ"י מ"ד) בין לת"ק ובין לר"י שהשוק מתחיל מהארכובה ולמעלה, ומה ראה בראשונים הנ"ל יותר מהמשנה עצמה. אלא ודאי כנ"ל, דלא ציין לראשונים הנ"ל אלא לדעת "עד היכן" גבולו של השוק, דרש"י (ויקרא ז, לב) שציין פירש כרבי יהודה שרק חלק אחד הוא השוק, והתוי"ט (פ"י מחולין מ"ד) שציין העיר על רש"י וכתב שיש לפסוק כת"ק ששני החלקים נקראים שוק ושכן העיר הסמ"ג (עשין קפג), והרמב"ם (פ"ט מהל' מעשה הקרבנות ה"י) שציין פסק ג"כ כחכמים. וזה כל כוונתו במה שציין אליהם, לומר שמהארכובה התחתונה (קרסול) ומעלה כלומר גם

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

החלק התחתון וגם החלק העליון - נקרא שוק [וזה אתי שפיר גם לפי מה שהבאתי להלן (פרק זה אות ו) בשם ספר השוק והזרוע בהלכה, שהפמ"ג חשב שיש שני פרקים מעל הברך, גם באדם, ולכן הבין שהשוק הוא החלק שמעל הברך - דהיינו ה'אמצעי', ע"ש באורך, דלפ"ז מה שהביא את הראשונים הנ"ל היינו נמי לומר ששני החלקים שמעל הברך מיקרו שוק, כאמור. ורק לפי ההבנה הפשוטה שהרבה חושבים שאף אם יש רק עצם אחד מעל הברך חשב הפמ"ג שהוא נקרא שוק, א"כ לא מובן מה הביא מהראשונים הנ"ל יותר מהמשנה עצמה כאמור].

וא"ת מה נפק"מ עד היכן גבולו, הרי ודאי דגם למעלה מן השוק הוי ערוה גם אם אינו 'שוק', י"ל חדא דאיכא למימר דלפרושי גרידא אתא, וכלשונו: ד'לשון' שוק הוא מארכובה. ועוד, דאתא למימר שבכל זה אסור אפילו בפחות מטפח וכמ"ש הט"ז (סי' עה) ודעימיה [וע"ע בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות ב ד"ה ומה)]. ואף שלפ"ז קצת העיקר חסר מן הספר, דהו"ל למימר שוק הוא מארכובה 'עד מותניה' או כיו"ב כי היכי דלישתמע שעיקר כוונתו לומר דשני החלקים הוו בכלל שוק. מ"מ מלבד שפעמים רבות לשון הפמ"ג סתום, עוד בה דהרי לא ציין כן אלא בסוגריים, ואה"נ דבגוף דבריו כוונתו רק לציין שהשוק מתחיל מהארכובה (דהיינו הקרסול לפירוש העוי"ח, או הברך לפי האמת בכוונתו וכנ"ל בקטע הקודם מהשוק והזרוע בהלכה), ובסוגריים הוא דמציין עד היכן זה, דהיינו שני החלקים. ופשוט. [וראה להרא"ש בפסקיו שסביב הרי"ף (הל' קטנות דף ט. ד"ה בגובה. וכ"ה בהל' קטנות להרא"ש, תפילין, סי' יח בס"א שהובאו בהגהה שם) שכתב שהמרפק הוא באמצע הזרוע כשם שהארכובה ברגל היא "באמצע השוק". ע"ש. וכ"ה בתוס' ר"י הזקן (שבת צב. ד"ה ובמרפקו. צויין בספר השוק והזרוע בהלכה סי' א אות א). וכן הוא ברשב"ץ (בספרו מגן אבות אמונות ודעות, עמ' 397 בהוצאת מכון הכתב). וכן נראה מלשון השבט הלוי (ח"א סי' א) דלאחר שכתב דאין לדמות שוק דידן לשוק דבהמה כתב: א"כ שוב הדרינן לסתם לשון שוק שבשאר מקומות שכולל "נמי" חלק הרגל אשר למטה. עכ"ל. וכ"ה לשון הטהרת הבית (ח"ב עמ' קסה): שמה שאמרו שוק באשה ערוה הוא "גם" לגבי מן הארכובה ולמטה. עכ"ל. וע"ע בבית ברוך על הח"א (עמ' ק). והיינו כדעת חכמים הנ"ל (וכמו שציין הפמ"ג שפסקו הפוסקים כן וכנ"ל), דשני החלקים נקראים "שוק" בבהמה, ולמדו דה"ה באדם. וע"ע במה שכתב בזה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' א הערה ד). ע"ש].

ומ"מ לפ"ז צ"ב קצת מהו שכתב הפמ"ג שמתחת לארכובה במקום שדרכן לגלות אין חשש ואילו במקום שדרכן לכסות שיעורו "טפח", הרי אם כוונתו על מתחת לקרסול כפי שהבין העוי"ח הנ"ל, כבר כתב העוי"ח גופיה להלן (הובא בדבריו כאן לעיל) שאין שם אלא רק שני שלישי טפח. אך נראה פשוט דאף שכתב העוי"ח ששני שלישי טפח הרגילות להיות מגולה ומעל זה הוא כבר הקרסול שזה מכלל השוק וכו', מ"מ השני שלישי טפח הללו הם רק בגובה, מהקרקע עד שני שלשי טפח למעלה, אבל בשטח הרגל ודאי שיתכן שיהיה שם טפח, ועל זה כתב הפמ"ג שאם הדרך לכסותם הוא טפח ואם הדרך לגלותם מותר, ופשוט.

ולבאורה אכתי יש להבין להבנת העוי"ח, מה הוא זה שכתב הפמ"ג דשוק לפעמים נקרא ירך, הרי לדבריו הפמ"ג מודה שהחלק התחתון הוא ה'שוק' וא"כ אטו החלק התחתון נקרא לפעמים ירך. ושוב מצאתי בתפארת ישראל (חולין פ"י מ"ד יכין אות מא) שכתב להדיא דהחלק האמצעי והעליון שבבהמה, כאשר מדברים על שניהם יחד נקראים ג"כ ירך. וממילא חזינן שאצל בהמה שצורת הרגל שלה שונה, שיש איתה גם פרק קטן למטה, והוא בכלל ה'רגל' יחשב, ואחרי אותו פרק לכיון מעלה השוק מתחיל, ומתמשך לכיוון מעלה שני פרקים, ושניהם יחד נקראים ג"כ ירך, א"כ הכי נמי אצל אדם לפי סדר איבריו, דהיינו שאצלו מתחיל השוק מהקרסול ולמעלה, היינו שני הפרקים למעלה, ושניהם יחד נקראים גם ירך. ודו"ק. וביותר יתבאר לפי מה שביארתי לעיל בסמוך (ד"ה או) לגבי מה שציין בסוגריים לרש"י ותויו"ט ורמב"ם - דהוא לומר שכאשר מדברים על שני החלקים יחד אז גם החלק העליון נכלל בלשון 'שוק', כחכמים, אם כן זהו מה שמסיים – שלפעמים גם להיפך, החלק התחתון נקרא יחד עם העליון 'ירך'.

ושו"ר בבגדי תפארתך (בעמ' צג בהערה) שג"כ הקשה בדברי העוי"ח דידיה אדידיה, וכנ"ל, וכתב כאמור דעל כרחך דהבין גם בפמ"ג שהשוק הוא החלק התחתון.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[**וע"ש** בבגד"ת הנז' שביארו כן גם בשלחן מלכים (להגרמ"צ לנדא, סי' ה בהלכה למשה בס"ק קמא) דכתב: וכן "כפות רגליה" במקום שדרך לילך יחף, דרכן להיות מגולין, ו[לכן] אם הם מגולים כפי המנהג שבאותו מקום, לא מקרי ערוה. עכ"ל. וש"מ שרק "כפות רגליה" מותר אבל מה שלמעלה ממנו הוי בכלל שוק ואסור. ואילו לאחר מכן (ס"ק קמג) כתב "ובשוקה מארכובה ולמעלה (משבצות זהב) וכו' אסור אפילו בפחות מטפח", הרי שאע"פ שסובר שהשוק הוא החלק התחתון וכנ"ל, בכ"ז הביא את דברי הפמ"ג, וע"כ לבאר כנ"ל שהבין בפמ"ג דמה שכתב "ארכובה" היינו הארכובה התחתונה. אמנם אי"ז מוכרח, משום די"ל דפסק הכא לחומרא והכא לחומרא, דהיינו מצד עצם הדין מה תלוי במנהג ומה לא, פסק להחמיר שרק כפות רגליה תלויים במנהג, כי מהרשב"א משמע שהשוק הוא החלק התחתון (כדלעיל אות ב), אולם לעניין חומרת הט"ז שאסור אפילו פחות מטפח פסק לחומרא כמותו, שבחלק העליון אסור אפילו בפחות מטפח. א"נ לפי הט"ז שהחידוש בשוק הוא אפילו פחות מטפח, אז גם אם נאמר שהשוק הוא החלק העליון אין הכרח לומר שהחלק התחתון תלוי במנהג, אלא רק מוכרח שאין בו את החומרא של פחות מטפח, אבל עדיין מסתבר שהוא כמו שאר הגוף שדינו עכ"פ בטפח, ולכן מצד אחד פסק שרק כפות רגליה תלויים במנהג, ואילו למעלה מהברך אסור אפילו פחות מטפח כדברי הט"ז. וק"ל. (מיהו ראה להלן בהערה, שגם בט"ז מוכרח לומר שהשוק הוא החלק התחתון. עש"ב).

גם מה שפירשו שם כך בבאר יעקב (קרויזר, עה, ד), שמחד גיסא כאן כתב כדברי הפמ"ג, ומאידך בסי' רכה הביא בשם האבודרהם "שנקטמו שוקיו או שיבשו והולך על ברכיו", וע"כ הבין בפמ"ג כנ"ל. זה אינו, שהרי להדיא כתב הבאר יעקב בסי' עה שם "קני"א", ומוכח דקאי על הברך. ומה שהזכיר בסי' רכה לשון שוק על החלק התחתון הוא משום דגם לשיטתו לשון שוק 'מושאל' על החלק התחתון, וכמו שביאר כיו"ב בספר השוק והזרוע בהלכה (בסי' ט אות ב ד"ה הנך, ובעוד מקומות). וכן מה שביארו כן גם במשנ"ב ובעבודת היום, זה אינו, כפי שהארכתי בזה מעט להלן (בפרק זה אות ו בהערה על ד"ה ולמעשה). ואכמ"ל. אלא שלמעשה להלן (אות ו) יתבאר בבירור מהיכן נבעו דברי הפמ"ג, ונחזה כולנו בעינינו אם שייך לסמוך להקל בזה או לא].

אך מ"מ יש להבהיר, דכל מה שהתבאר הוא רק להבנת העוי"ח בפמ"ג, אבל לקושטא אין נראה כן בהבנת הפמ"ג, שהרי הפמ"ג כתב "ארכובה שקורין קני"א", וקני"א היינו הברך כידוע [ודלא כפי שטעו בזה בבגדי תפארתך (עמ' רטז והלאה) שהקני"א יכול להתפרש כארכובת הקרסול, ואין דבריהם בזה נכונים כלל. וכן מוכח מסדר חליצה לפמ"ג אות ב. ובעוד דוכתי טובא. והאריך בזה הרה"ג ש. אסולין בתשובה בנושא שמסרה לי לעיון. ואכמ"ל], אלמא ס"ל שהשוק מתחיל מארכובת הברך ולמעלה ולא מארכובת הקרסול. ובאמת הרב עוי"ח בהעתיקו דברי הפמ"ג השמיט תיבת 'קני"א', כי לא היה בקי בלשון אשכנז, וחשב שכוונתו לארכובת הקרסול (או לעצם המקביל לארכובה הנמכרת עם השוק שבבהמה, דהיינו החלק התחתון, כמ"ש בשוק והזרוע בהלכה הנ"ל).

מיהו לפ"ז לכאו' הדק"ל מה שהקשיתי לעיל (ד"ה עכ"פ) מדוע הוצרך הפמ"ג לציין לראשונים שפוסקים בבהמה ששני החלקים נקראים שוק, הלא כאן השוק הוא רק מהברך ומעלה ואין מה לדון אם השוק הוא רק חלק אחד או שנים אלא רק לומר שהשוק מתחיל מהברך, ולייתי מתניתין דחולין הנ"ל [פ"י מ"ד] כפשטה דשם זה מבואר שהשוק בבהמה מתחיל מהארכובה לכו"ע [וידמה זאת לנידוננו לפי הבנתו שאין חילוק בין שוק דאדם לשוק דבהמה], ותו לא. אלא בהכרח כפי שביאר באריכות בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט) **שהפמ"ג סבר שגם באדם יש ג' עצמות כמו בהמה**, ולכן כוונתו לומר דשני החלקים שלמעלה מהברך נקראים שוק, כמו שכתבו הראשונים שציין הנ"ל שב' החלקים העליונים בבהמה נקראים שוק, וה"נ באדם לפי סברתו שיש שם עוד ב' עצמות. וזה ברור מאד בכוונתו, בלי שום ספק, כמפורש בדבריו בשו"ת מגידות (סי' כד). ולכן לפי האמת שאין ג' חלקים באדם, ממילא מוכרחים לומר שהשוק הוא החלק התחתון, וכמו שכתב והוכיח כל זה בטוב טעם בספר השוק והזרוע בהלכה הנ"ל בכמה דוכתי והבאתי תמצית כל דבריו בתוספת נופך, להלן בפנים (בפרק זה) אות ו. עש"ב.

עוד בדעת הבא"ח

ויל"ע עוד בדבריו בספרו בא"ח (פרשת בא אות יא) במה שהביא שם שכתב במקבציאל בביאור דברי האדרא רבא, שעל אף שכתוב באדרא ש'יד ורגל' לא הוזכרו בש"ס כי יתיר מערוה אינון, מ"מ כפות הידים והרגלים גם לאדרא לא

(אות ד) [עי"ש בלשונו שכתב: הנה אף שיש מן הגאונים (כוונתו לפמ"ג והמשנ"ב) שכתבו "מצד הסברא" דהוי כמו שוק דבהמה, מ"מ כבר נתבאר בראיות ברורות מן הגמרא ומן הראשונים דדוקא גבי בהמה הוי הכי, אבל לא באיש. וכו'. עש"ב]. וכן כתב בשו"ת צור יעקב (ח"ב במילואים שבסוה"ס עמ' ע) בשם המהרי"ד מבעלזא, וכתב שהוא בכלל אביזרייהו דגילוי עריות. ע"ש. [ובבירור הלכה תניינא (סי' עה עמ' רט) כתב שהוא חידוש עצום שמהרי"ד מבעלזא יתבטא כך נגד פמ"ג. וכתב על דבריו בספר השוק והזרוע בהלכה (סו"ס יט) דאין זה חידוש כלל, כי תורת אמת היא ואין מחניפין לשום אדם. וע"ש]. וכן כתבו בשו"ת באר משה (ח"ח סי' קא) [וכתב שכן "הסכמת כל האחרונים", והאריך בראיות לזה], ובשו"ת בית אבי[6] (ח"ג סי' פז). ובשו"ת אז נדברו (ח"ב סי' נח, ח"ד סי' פג, ח"י סי' לד, חי"ג סי' ט, חי"ד סו"ס כ). ע"ש. ובשו"ת יבי"א (ח"ו חיו"ד סי' יד אות א) ובספרו טה"ב (ח"ב עמ' קסה, ובנד"מ הוא בעמ' קעב), ובשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' א), והביא שם שכן דעת החיי אדם (כלל ד ס"ב). ע"ש. [ודלא כהמשנ"ב (סי' עה סק"ב ובשעה"צ שם)

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הוו ערוה, עיין שם בדבריו, דלכאורה משמע מזה שה'רגל' שהוסיף הזוהר על הש"ס שזה 'יתיר מערוה' היינו לומר שגם זה הוא כמקום מכוסה, ואדרבה חמור טפי, ומשמע לכאורה דאין הכוונה לכפות הרגל [שזה מותר גם לאדרא וכמו שכתב] אלא הכוונה למעל פרסות הרגל, דהיינו לחלק התחתון, ואפ"ה כתב שזה לא הוזכר בש"ס ורק בזוהר כתוב שיתיר מערוה אינון, וא"כ משמע שה'שוק' שכן הוזכר בש"ס, הוא החלק העליון.

והנה ספר מקבציאל לא נמצא לפנינו ולכן א"א לעמוד ממש על כוונתו באופן ברור. ומ"מ עיין בבגדי תפארתך (עמ' קצא-קצב) מה שכתב לדחות הראיה שנראית מהמופיע לפנינו בבא"ח. ושו"ר גם להג"ר יעקב משה הלל ב'אליבא דהלכתא' (גליון ט עמ' ה) מה שהאריך בביאור האדרא והבא"ח, ולדבריו נמי יוצא שהשוק הוא החלק התחתון. ע"ש. וע"ע בשמן ששון (על שער הכוונות עניין ספירת העומר דרוש י"א, עמ' שכג במהדורת ישיבת מהרח"ו) שאחרי שהביא דברי האדרא וביאר הדברים, סיים: **"אך להיותם מגולות ונמתקות לכן לא הוזכרו"**, ומוכח שמ"ש הזוהר שהן 'יתיר מערוה' אינו מוכיח שהוא מקום מכוסה, אלא אדרבה מגולות הן היות ונמתקו. ע"ש. וכן ביאר בספר קול ברמה שהוא פירוש על האדרא (דף צט ע"א), שב' אלו (יד ורגל) הם מגולות, וכ"ה שם בהגהות מהר"י צמח על זה. ע"ש. והובא בשו"ת יצחק ירנן (ח"ג סי' א, עמ' שפו), והביא שם עוד מהאמת ליעקב ניניו (מערכת המ"ם אות קי"ט) שג"כ ביאר כן. ע"ש. וממילא שפיר איכא למימר דהשוק הוא החלק התחתון ואותו הזכירו בגמרא שהוא ערוה, ועל זה הוסיף האדרא שגם כפות הרגלים הוא בעיקרון ערוה ואדרבה 'יתיר מערוה אינון' אלא שלהיותם מגולות ונמתקות לכן לא הוזכרו. וכמבואר. ובפרט שבזוהר (פר' בשלח נו:) מוכח להדיא דהשוק הוא החלק התחתון, דאיתא התם: 'פרסות' דחיות הקודש ורומיהן ככולהו לעילא מינהון 'קרסוליהון' דחיות הקודש ככולהו 'שוקי' דחיות ככולהו 'ארכובין' דחיות ככולהו 'ירכין' דחיות ככולהו וכו'. עכ"ל. וכמו שהביאוהו האחרונים. (ואגב ע"פ זה ראיתי מי שכתב, שודאי דקי"ל שהשוק הוא החלק התחתון, דמאחר שבזוהר מפורש שהשוק הוא החלק התחתון [וכנ"ל בסמוך], פשיטא דנקטינן כוותיה, דהרי כל דאיכא פלוגתא בפשט ואילו בזוהר מפורש, אזלינן כהזוהר כמו שכתבו בעלי הכללים [ציינם בשו"ת עטרת פז ח"א ג, אהע"ז סי' יב, עמ' שג. ע"ש]. אבל באמת אי"צ להגיע לזה). ואדרבה מלשון הבא"ח שם שכתב "החלק מן היד ומן הרגל שדרכו להיות מגולה, כגון הכף והאצבעות" וכו'. חזינן דרק הכף והאצבעות דרכן להיות מכוסה, ולא החלק שלמעלה ממנו. ושו"ר מ"ש בזה בספר הנפלא השוק והזרוע בהלכה (סי' כב, עמ' קנד והלאה). עש"ב.

[6] **ואמנם** שם בתחילה צידד לתלות את זה במחלוקת התוס' במנחות (לז.) עם התו"י ביומא (עא:), אך למעשה נראה שמצדד יותר שהשוק הוא החלק התחתון. ע"ש. ועכ"פ דעת התו"י כבר נתבארה להלן בפנים (בפרק זה אות ט) באריכות דאין להביא ראיה כלל מדבריהם לנידוננו. עש"ב.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

והלבושה של תורה (ח"א עמ' תקטו)[7]. וכ"כ עוד בחלק ה' (סי' עח אות ב), ובחלק י' (סי' יד). וכ"פ הג"ר יהושע נויברט (בשמעתין, גליון 11 עמ' 28-27), והשאיר דברי הפמ"ג והמשנ"ב בצ"ע. ע"ש. וכ"פ

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[7] **בלבושה** של תורה שם כתב שכוונת המשנ"ב (סי' עה סק"ב) היא לחיי אדם בכלל ד (ס"ז) שכתב שם שיש אומרים דבשוק אפילו בפחות מטפח אסור לכו"ע, דקרוב לערוה יותר משאר איברים. ע"ש. וביאר הלבושש"ת דמזה הוציא המשנ"ב שהשוק הוא החלק העליון, כי אם נימא דהשוק הוא החלק התחתון מה שייך לומר עליו שהוא גורם הרהור משאר איברים (ובפרט מהירך).

אמנם במחכ"ת זה ודאי אינו נכון, ראשית אם כוונת המשנ"ב מ"דיוק" מהחיי אדם (שמזה שכתב שהשוק הוא מקום עם יותר חשש הרהור משמע שהוא החלק העליון), א"כ כל כי האי פשוט דהיה לו לפרש ולהסביר (בשעה"צ) היכן ראה כדבר הזה בחיי אדם, ולכתוב דמדכתב החי"א שיש בשוק יותר הרהור וכו' משמע דהשוק הוא החלק העליון. ולא לסתום ולומר דהשוק הוא החלק העליון ולציין בסתמא שהמקור הוא מהחיי אדם 'היכן שהוא'. וזה ברור.

ועוד, דאם כוונת המשנ"ב לדיוק מהחיי אדם הנזכר מדוע כאן ציין לחיי אדם ואילו להלן (במשנ"ב סק"ז ובשעה"צ אות ט) שהביא דין זה עצמו שיש אומרים שבשוק אסור אפילו בפחות מטפח ציין זאת בשם הב"ח והט"ז, ולא הזכיר מאומה מהחי"א, והיה לו להשוות מקורותיו וגם כאן להביא את הב"ח והט"ז שהביא אח"כ או לכל הפחות גם שם להביא מהחיי אדם, אלא על כרחך שאין כוונת המשנ"ב כאן לדיוק מהחיי אדם הנזכר, וזה פשוט כבעיא בכותחא.

אלא ברור דכוונתו על החיי אדם בכלל ד ס"ב, ששם כתב במפורש ולא ב'דיוק' שפרסות הרגל הם תלויים במנהגי המקומות, ולזה הוסיף המשנ"ב לציין לפמ"ג - שמבואר ממנו שהשוק הוא החלק העליון, כלומר שהפרסות (כמ"ש החי"א) והחלק שמעל (כמ"ש הפמ"ג) תלוי במנהגי המקומות. אלא שצדק השבט הלוי (ח"א סי' א) בהערתו שמ"מ מהחי"א שכתב "פרסות" דוחק לפרש שכוונתו גם כהפמ"ג, שהרי לחלק שמעל הפרסות לא יכון לשון "פרסות הרגל", וכמו שתירגם אונקלוס (דברים ב, ה) "כף רגל – פרסא רגלא" (וכן מבואר ברש"י שמות י, כו, ובויקרא יא, ג. וברא"ם שם). [ומה שנדחק הלבושה של תורה שם להסביר דנקט הכי משום שזה מה שהיה רגילות להשתנות בזמנו (אך אם יהיה רגילות להשתנות גם החלק התחתון, יועיל, אלא שלא דיבר על זה), להאמור להלן בסמוך מניין להידחק כך, דבאמת זה דוחק גדול שישמיט החי"א את דין החלק התחתון מפני שבמקומו לא ראה כאלו שפרצו גדר בזה עדיין, דעכ"פ הרי את פניה וידיה ופרסות רגליה כן הזכיר, שמותר, ואיך ייתכן שיסבור שדין עצם תחתון כדין הפרסות ולא כדין השוק העליון וישמיט מלהזכירו, ומהיכן נדע דין זה? ובאמת שאדרבה לשון החיי אדם משמע שלמעשה היה דבר כזה במקומו - שהפרוצות (ואולי ר"ל הנכריות) היו 'רגילין בכך' לגלות זרועות ושוק (אלא דזה לא מהני, וכמו שכתב), ודלא כהלבושש"ת הנז', ואכן מסתבר שלא נפרץ כן בחלק עליון אלא בתחתון, והוא הוא השוק. וכמ"ש בירחון האוצר (גליון פה). וק"ל].

מיהו שוב ראיתי בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ה אות ד ד"ה עוד) שכתב לבאר מדוע המשנ"ב הבין כן בכוונת החיי אדם (ס"ב), דכיון דסבר המ"ב דהשוק הוא למעלה וכמו שכתב הפמ"ג, א"כ מה שכתב הח"א דזרועותיה ושוקה אפי' רגילין אסור הבין המ"ב דהיינו למעלה מן הקני"א, וממילא מה שכתב דפרסות רגליה תלוי במנהג לאו דוקא פרסות ממש, אלא כל מן הארכובה ולמטה פרסות קרי להו, כהא דתניא (ע"ז יא:) מנשר פרסותיה מן הארכובה ולמטה. ובחולין (קכב.) תנן עור הפרסות, ומפרש בגמ' רכובה הנמכרת עם הראש, דהיינו עד השוק, וכלשון המ"ב גופיה. עכ"ל. והיינו דאין כוונתו להוכיח מהחיי אדם דעד הברך שרי (אם רגילים כן), אלא כוונתו רק להוכיח את עצם הדבר דהפרסות שרי [כל עוד שזה לא ה'שוק'], ולמיקום השוק הוא מציין את הפמ"ג שהוא החלק העליון, ומאידך הבין שהחיי"א שציין בתחילה לא סותר את זה כי מאחר שהשוק הוא החלק העליון [לפי הבנת הפמ"ג] ממילא ניתן לומר שהחלק התחתון כולו נכלל בלשון 'פרסותיה' כפי שמצינו בגמ' ע"ז וחולין הנ"ל. מיהו עכ"פ אחרי שנתברר לן שהשוק הוא החלק התחתון דלא כהפמ"ג וכמו שנתבאר (בפרק זה) באריכות, ממילא בודאי שהפרסות באדם הן רק הכף רגל ממש, ולזה נתכוין בחיי אדם, אבל למעלה מזה הוא השוק כאמור.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ויש להוסיף שבדברי החיי אדם גופיה בספרו חכמת אדם (כלל קיג הי"א) מבואר להדיא דאיכא תלת, 'פרסות' 'שוק' ו'ירך', דכתב: וכן אם נמצא על כל אורך 'ירכה' ו'שוקה' ו'פרסותיה' מבפנים וכו'. עכ"ל. ומוכח דפרסות לחוד ושוק לחוד וירך לחוד. **וע"כ דהשוק הוא החלק התחתון** [אא"כ נאמר שמעל הברך יש שני פרקים, שאז יתכן והן השוק והירך ומתחת לזה נקרא פרסות. אלא שכמובן זה נסתר מהמציאות ומהראשונים, שמעל הברך אין אלא עצם אחת (כפי שהבאתי להלן בפנים – בפרק זה אות ו - מדברי ספר השוק והזרוע בהלכה. ע"ש)]. וכמו שהעיר בירחון האוצר (גליון פה, עמ' תקמד).

ביאור כוונת הט"ז במה שכתב שהשוק אסור אפי' בפחות מטפח

ולגוף הדבר מדוע באמת כתבו החי"א והב"ח והט"ז (סי' עה) שהשוק קרוב לערוה יותר משאר איברים ולכן אסור אצלו אפילו בפחות מטפח, דלכאורה אטו ה'ירך' פחות קרוב לערוה ופחות מביא הרהור מהשוק [וראה להלן בסמוך (ד"ה תדע, והלאה) שא"א לומר שסוברים שהשוק הוא החלק העליון].

ונראה, שאה"נ גם השוק וגם הירך נכלל בלשון שוק באשה ערוה לעניין זה, דכוונת "שוק באשה ערוה" לשיטתו היינו 'אפילו' החלק התחתון (-שוק), שאפילו זה האיסור הוא פחות מטפח, וכ"ש העליון.

ושו"ר שכן מבואר בחזו"א (או"ח סי' טז ריש סק"ח), שאם בשוק השיעור הוא פחות מטפח, א"כ הוא הדין עגבות ובטן נמי כל שהוא, דאינהו טפי בהצנע. [אלא שהקשה על זה, דא"כ הוה להו לפרש באיזה מקום שיעורו "טפח" (כגון בזרועותיה), ולכן כתב דהעיקר דלא כהט"ז אלא גם בשוק השיעור הוא טפח. ושכן משמע מהראשונים. ע"ש. וכיו"ב הקשה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' כא אות ז). וע"ש]. וע"ע בספר ביאורים במסכת ברכות (טאוב, עמ' קמט).

וכיו"ב כתב בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות ב ד"ה ומה), דאפילו אם השוק הוא רק האמצעי, מ"מ לענין ערוה דין הירך כדין השוק, דהא חומרא דשוק הוא משום שזה מקום הרהור יותר משאר איברים, וכ"ש הירך שהוא סמוך לערוה ממש, וכ"ש העגבות וכל סביבות הערוה, וא"כ מן המתנים ולמטה עד סוף השוק שיעורו בכל שהוא. ע"ש.

בפרט לפי מה שמבואר במשנה (חולין פ"י מ"ד) אליבא דת"ק דהלכתא כוותייהו, ששני החלקים נקראים שוק. וכן מבואר ברא"ש בפסקיו שסביב הרי"ף (הל' קטנות דף ט. ד"ה בגובה. וכ"ה בהל' קטנות להרא"ש, תפילין, סי' יח בס"א שהובאו בהגהה שם) שכתב שהמרפק הוא באמצע הזרוע כשם שהארכובה ברגל היא "באמצע השוק". ע"ש. וכ"ה בתוס' ר"י הזקן (שבת צב. ד"ה ובמרפקו. צויין בספר השוק והזרוע בהלכה סי' א אות א), ובהגהת צאן קדושים (מנחות לז.). וכן הוא ברשב"ץ (בספרו מגן אבות אמונות ודעות, עמ' 397 בהוצאת מכון הכתב, ד"ה וכן השוקים). ע"ש. וכן נראה מלשון השבט הלוי (ח"א סי' א) דלאחר שכתב דאין לדמות שוק דידן לשוק דבהמה כתב: א"כ שוב הדרינן לסתם לשון שוק שבשאר מקומות שכולל "נמי" חלק הרגל אשר למטה. עכ"ל. וכ"ה לשון הטהרת הבית (ח"ב עמ' קסה): שמה שאמרו שוק באשה ערוה הוא "גם" לגבי מן הארכובה ולמטה. עכ"ל. וע"ע במה שכתב בזה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' א הערה ד). ע"ש.

וא"כ יש לומר שגם אם הט"ז התכוין רק לשוק, מ"מ התכוין לשוק הכולל, דהיינו שני החלקים כאמור. ושו"ר שכן ביאר הגר"י עדס בספרו דברי יעקב (ברכות, סוף עמ' קפו, וריש עמ' קפז). וע"ש עוד. וכן ביאר בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות ב ד"ה ומה) בכוונת הפמ"ג שציין לראשונים דסברי דתרוויהו מקרו שוק, לומר דתרוויהו שיעורם בפחות מטפח. ע"ש.

נמצא דאין שום הכרח לומר שדעת הט"ז היא שהשוק הוא החלק העליון. ואדרבה יש לנו להשוותו כשאר כל הראשונים והפוסקים שהשוק הוא החלק התחתון. ולא לעשותו מוקשה בכח, ואדרבה יש כמה ראיות שהב"ח והט"ז לא סבירא להו שהשוק זה החלק העליון, כדלהלן.

תדע, דהא הב"ח (או"ח סי' עה) ג"כ כתב בתירוצו הראשון דהחידוש בשוק הוא לעניין זה שאסור אפילו פחות מטפח, ואפ"ה מוכח להדיא מתירוצו השני שסובר שהשוק הוא החלק התחתון, שכתב בתירוצו השני שהחידוש הוא דאפילו בשוק אסור להסתכל, דאע"פ שמלולכלך בטיט וצואה והו"א דמשום זה יהיה מותר "להסתכל", קמ"ל. ע"ש.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ואי כוונתו על החלק העליון אין לך תמהון לבב יותר מזה שיהיה מותר עוד "להסתכל" על החלק העליון, אלא ודאי דסובר שהשוק הוא החלק התחתון, וכמו שכתב להוכיח בשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' א), וכ"כ בייתר אריכות להוכיח מהב"ח הנז' בשו"ת באר משה (ח"ח סי' קא אות ה). ע"ש. [וע' גם בחזו"א (או"ח סי' טז סק"ח) שהוכיח מהב"ח הנ"ל באופן אחר, דהיינו מעצם זה שכתב שמלוכלך בטיט וצואה, ובפשטות היינו מטיט וצואה שבדרכים, והרי למעלה מן הארכובה ודאי לא מתלכלך מן הדרך, אלא מוכח דהוא החלק התחתון. וכן הוכיחו בשו"ת באר משה הנז', ובספר שיחות ערבות (תרפ"ד, עמ' מא), ובבית ברוך (על החיי אדם כלל ד סק"ז, עמ' ק), ובברכת ה' (ח"א עמ' רפז), והובאו בלבוש מלכות (עמ' 229). ע"ש. ואמנם בפמ"ג דחה זאת וכתב דמ"ש הב"ח אין כוונתו דמלוכלך "מן הדרך" אלא "מחמת מלאכה" וכמ"ש הב"ח בהדיא בסוף דבריו, והיינו שכורעת על ברכיה לעשות מלאכה ומתלכלך גם הפרק העליון, מ"מ אכתי ק"ק שגם החלק העליון יתלכלך עד כדי כך, וגם דכאמור זה תמוה מאד שיהיה הו"א לומר שמשום זה יהיה מותר "להסתכל" בחלק העליון וכנ"ל, ועוד שיהיה השוק קל יותר מפניה וידיה שאסור להסתכל בהם ואילו בשוק הו"א שמותר "מפני שהם נקיים והשוק מלוכלך..", אלא ודאי דהיינו החלק התחתון. ועל גוף דברי הב"ח הנ"ל ע' מה שהעיר לנכון בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' כא אות ו). ע"ש]. ומכיון שמהתירוץ השני מוכח דס"ל שהשוק המדובר הוא החלק התחתון, על כרחך כך סובר גם בתירוץ הראשון, דתמוה מאד לומר דלעולם בתירוץ הראשון (שתירץ שבשוק אסור אפילו פחות מטפח) סבר שהשוק הוא החלק העליון אלא שבתירוץ השני "חזר בו" וסובר שהשוק הוא החלק התחתון. דפשיטא דכל כה"ג הו"ל לפרש דבר חידוש זה (כגון לכתוב בתי' השני: ועוד נראה עיקר "דבאמת השוק הוא החלק התחתון" והו"א דמותר להסתכל בגלל הטיט והצואה. או כל לשון כיו"ב), ומדכתב סתמא ולא נתן שום רמז וחצי רמז שכעת מדבר פתאום על חלק אחר, ברור ופשוט דלשתי התירוצים השוק הוא החלק התחתון, וכל השינוי ביניהם הוא רק מה החידוש, דלתירוץ הראשון החידוש הוא שאפילו פחות מטפח אסור וכדמשמע מהפסוק דגלי שוק וכמו שכתב בתחילה, ולתירוץ השני החידוש הוא עצם זה שאסור להסתכל אע"פ שזה מלוכלך בטיט וצואה, וכנ"ל. וזה ברור. [וכן מוכח דהבינו כך הבאר משה והשבט הלוי והחזו"א הנ"ל, שהרי הוכיחו מהתירוץ השני שבהכרח היינו החלק התחתון, ולא העלו על דל שפתם לומר שמ"מ לתירוץ הראשון של הב"ח מוכח שהשוק הוא החלק העליון. אלא ודאי כדפירשית. וכן מוכח מעוד כמה אחרונים שכתבו דבשוק אפי' פחות מטפח אסור אע"פ שמוכח מדבריהם דהשוק הוא למטה, כגון הגר"ז (סי' עה ס"א), והעוד יוסף חי פרשת בא אותיות א-ב (וביארנו דבריו באריכות לעיל בהערה בסמוך ע"ש) והשבט הלוי (ח"י סי' יד). וכן ראיתי בירחון האוצר (גליון פה, עמ' תקמב) שכתב דכן מוכח גם באליה רבה (סק"ג), שהביא את הרשב"א שגם שוק הוא בכלל "טפח" באשה ערוה (והחידוש בו יותר משאר טפח שבגוף הוא דהו"א דמותר לקרוא ק"ש כנגד זה משום שאינו מקום מוצנע לגמרי, שהרי באיש זה מגולה), וכתב על זה: אבל הט"ז (סק"א) כתב דשוקה אפילו באשתו אסור אפילו בפחות מטפח, שהוא מקום הרהור יותר משאר אברים. עכ"ל. ומשמע בפשטות דהבין (האליה רבה) דלדברי שניהם השוק הוא אותו שוק, אלא שנחלקו האם האיסור בו הוא טפח או בפחות מטפח, וא"כ כשם שלרשב"א בהכרח השוק הוא החלק התחתון (שאותו האיש מגלה, וכמו שהוכיחו הרבה אחרונים מדבריו, כדלעיל), ה"נ לט"ז השוק הוא החלק התחתון].

וע"ע בבגדי תפארתך (עמ' קפב) ובלבוש מלכות (עמ' 230) כמה הוכחות שלא שייך לומר שהט"ז סובר שהשוק הוא החלק העליון. עש"ב. [ומ"מ מה שביארו שם את דברי הט"ז הנ"ל (כל אחד לפי דרכו), ע"ש, לענ"ד נראה יותר כמו שביארתי].

ומ"מ גם את"ל שדעת הט"ז היא שהשוק הוא החלק העליון, מ"מ פשיטא דלא משום זה נעזוב דעת כל הראשונים ושאר אחרונים שהשוק הוא החלק התחתון ונאחוז בדעת הט"ז, אלא העיקר שהשוק הוא החלק התחתון. וזה ברור. בפרט דכאמור אין שום הכרח מדברי הט"ז להיפך, ואדרבה נראה מהב"ח שגם לפירוש זה הוא החלק התחתון וכנ"ל.

ועוד, דגם לפי ההבנה שהט"ז סובר שהשוק הוא החלק העליון, מ"מ אין זה אומר שהחלק התחתון ל"ה ערוה ותלוי במנהג, כי דוקא לפי הדרך ש"שוק באשה ערוה" בא לחדש 'שגם חלק זה הוי ערוה', א"כ זה מגדיר את הקצה של המקומות המכוסים ומה שמעבר לזה לא הוי ערוה. משא"כ לפי הדרך של הט"ז, "שוק באשה ערוה" לא בא לחדש שזה ערוה אלא רק לומר שהשוק הוא חמור משאר המקומות המכוסים, שדינו אף בפחות מטפח, וא"כ ניתן ללמוד שתחת לזה אין את החידוש הזה שגם בפחות מטפח אסור, אבל מ"מ הרי הוא כשאר הגוף, שנאמר עליו טפח באשה ערוה. וק"ל.

בשו"ת משנת יוסף ליברמן (חי"ג סי' שמב) ש"ברור בלי שום ספק שהשוק של האדם הוא מהברך ולמטה". וכן פסק בפסקי תשובות (סי' עה אות ד) וסיים "ואין להקל בזה". וכן אמר לי הגרי"מ שטרן שליט"א, שפשוט אצלו בבירור שהשוק הוא החלק התחתון, דלא כהמשנ"ב[8]. וכן האריך בזה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[8] **בדעת כמה מגדולי זמנינו**

הגרי"ש אלישיב זצ"ל

בשו"ת קובץ תשובות להגרי"ש אלישיב זצ"ל (ח"א סי' יג) חכך במיקום השוק, משתי סיבות, חדא, דבסדרי טהרות (פ"ק דאהלות) כתב דמכמה ראשונים משמע דהשוק הוא החלק העליון כבהמה דלא כתוס' במנחות (לז.). ועוד, ע"פ התו"י (יומא עא:) דחלוק לשון תורה עם לשון חז"ל. ע"ש.

אמנם במחכ"ת הרמה, יש להעיר, דלעניין הסדרי טהרות שהביא, כבר ציינתי לעיל את דברי הרב השוק והזרוע בהלכה (סי' ח), ששם עמד באריכות ובטוב טעם, על דברי הסדרי טהרות הנז'. ע"ש ותרו"ץ. וראה להלן אות ו על דברי הפמ"ג, ושייך גם כאן. [וע"ע בקונטרס שוק באשה ערוה (שבסוף קונטרס הערות בענין פאה נכרית), ובספר הצניעות בהלכה (פרק י) ובספר דברי שלום (פרק ט), שעמדו ג"כ על דברי הסדרי טהרות הנז'. ע"ש]. ולעניין התו"י שיש חילוק בין לשון תורה לשון חז"ל, ראה להלן בפנים (בפרק זה אות ט) באריכות רבה, שביארתי והוכחתי שאין להביא מדבריהם שום ראיה. ובעניין מה שהביא מהחזו"א, ראה להלן אות ז. ובעניין מה שכתב שדת יהודית יכולה להשתנות, ראה לקמן פרק ד והלאה, עש"ב. ועי' בהערה על סוף פרק ו, שמתוך לשונו של הגריש"א שם, מוכח שמה שכתב שחלק התחתון יכול להשתנות לא קאי אלא על הצד שהשוק הוא העליון, אבל אם השוק זה התחתון גם הוא מודה שאינו יכול להשתנות. ע"ש. וראה שם עוד מה שכתבתי על ראיותיו מהרדב"ז ועוד. וע"ע מה שכתבתי בפרק ב (אות יב בהערה על ד"ה וכן).

וגם הגריש"א שם כתב בתחילת התשובה, לרב יצחק אייזיק רוזנבויים (מח"ס הצניעות והישועה), בזה"ל: את 'קונטרסו' אשר חיבר בענין הצניעות קבלתי לנכון, "**אך מרוב הטרדות אשר השתרגו עלי לא יכולתי לעבור עליהם ומכ"ש לעיין בהם**" אכן אחרי שקבלתי 'מכתב' כת"ר אמרתי לאו אורח ארעא לדחות את תש.ובתי לכה"פ בנוגע להדברים הכתובים במכתב הנ"ל "**והנה ברצוני להקדים אינני בא עכשיו לתקוע עצמי לדבר הלכה בענין זה**" וכוונתי במכתבי זה **רק לשאת ולתת קצת** בדברי כתר"ה. עכ"ל. הרי להדיא שלא שידד עמקים בנושא זה, ורק נשא ונתן במעט בנושא זה, ופשיטא דאין להוציא מזה כלום למעשה, עי' הוריות (ב.): אין **בית דין** חייבין (קרבן העלם דבר) עד שיאמרו להם "מותרים אתם", רב דימי מנהרדעא אמר עד שיאמרו להם "מותרים אתן לעשות", מאי טעמא, לפי שלא נגמרה הוראה. ע"ש. ואם בבית דין הוא כן כ"ש הכא, וכ"ש כשמדגיש וכותב את זה להדיא דאינו תוקע עצמו לדבר הלכה בזה אלא רק נושא ונותן בדבר, דפשיטא דאין ללמוד כלום מזה למעשה, בפרט שזה בעוד שמאידך רבים כן הורו דבריהם להלכה ולמעשה שהשוק הוא החלק התחתון דלא כהפמ"ג (והוי כעין כללא דאין ספק מוציא מידי ודאי), בפרט כל עוד שלא דוחים את הראיות הברורות שאכן השוק הוא התחתון. וגם דבריו במה שכתב בתוך המשא ומתן, כבר נתבאר דבמחכ"ת למעשה אין זה ראיה, וכפי שציינתי לעיל. וע"ע בבגדי תפארתך (עמ' קצח) במה שכתב עוד בנוגע לדעת הגרי"ש אלישיב. וע"ע בספר ויעל אליהו, שהוא ספר שבו כתב הרב אליהו פלס זצ"ל פסקים ששמע מהגרי"ש אלישיב ורשמם אצלו, ושם באות צז כתוב בזה"ל: גרבים שקופות, זאת אומרת לא שחורות, מותר, היות שלא רואים ברור רק מטושטש, ותלוי במנהג המקום, וזה מנהג בני ביתו. והרב פנחס שרייבר שליט"א אמר בשמו דהחזו"א שאיסור ערוה חל מהקרסול. וגם גרבים שחורות לא מועיל, הואיל ורואים צורת הרגל, ולכאורה צריך ללכת מקסי' כדנמסר ע"י משולם דויטש שי'. עכ"ל. [וגברת פלס (אשתו של המחבר זצ"ל) אמרה לאחד מהעוסקים בנידוננו, שהיה דיון ארוך בין הרב פלס לרב אליישיב בזה, ולמעשה זה מה שיצא למסקנא, שצריך חצאית עד הקרסול ולא מועיל גרבים, וכפי שאמר גם בשם החזו"א כמובא בספר הנ"ל כאמור. והיינו שאע"פ שהרב אליישיב עצמו חכך ב'מיקום' השוק (ולכן בני ביתו לא נהגו להחמיר בזה, כנ"ל, ותלה את זה במנהג המקום), אבל למעשה אם השוק הוא החלק התחתון – כפי שהתבאר לעיל בבירור (והרב אלישיב לא שידד עמקים בנושא זה, כפי שהבהיר בעצמו, וכנ"ל בסמוך) - אז צריך כיסוי מלא, כפי שגם
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בטוב טעם ודעת הגר"מ לוי בספרו הבהיר ברכת ה' (ח"א עמ' רפו, הערה 53). עש"ב. (וע"ע בספרו שו"ת תפילה למשה ח"ז סי' יב). וכ"כ הגר"מ מאזוז בספרו סנסן ליאיר (חידושי מס' מגילה יד: בתוד"ה שגלתה). ע"ש. וכ"כ בספר בל"ג (פכ"ב), וע"ש מה שהביא עוד בזה. ע"ש. וגם הלבושה של תורה (סי' מז אות ג עמ' תצג במוסגר) שכתב לבאר בדעת הר"ש והתיו"ט ועוד שהשוק הוא החלק העליון, מ"מ הסיק שהרבה מגדולי זמנינו נקטו בתקיפות גדולה שהשוק הוא החלק התחתון. ע"ש. (וגם את מה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אמר לרב הולנד שהרגלים צריכות להיות מכוסות באותה צורה כמו שהגב צריך להיות מכוסה. ואף שאינני רגיל להסתמך על שמועות בעלמא, מ"מ לא הבאתי את זה אלא לרווחא דמילתא, ולא על זה סמיכתי].

הגרש"ז אוירבאך זצ"ל

בדעת הגרש"ז אויערבאך מצינו קצת סתירה, דמחד גיסא במכתב משנת תשמ"ז (ראה צילומו בספר דברי שלום עמ' שלט, ועוד) כתב להגה"צ רבי יצחק אייזיק ראזענבוים (מח"ס הצניעות והישועה ועוד) בזה"ל: אז סמכתי בעיקר על המשנ"ב, אולם כבר מזמן נוכחתי לראות **שרבו מאד החולקים שהוכיחו בראיות ברורות** דשוק האמור לגבי אדם אין הכוונה לירך, ובעזהי"ת **אבקש מהמחבר לתקן הדבר**. עכ"ל. מבואר שלמעשה כעת מורה דלא כהמשנ"ב. ומאידך בשו"ת מנחת שלמה ח"ג (סי' קג אות טו בסופו, עמ' כה) כתב, וז"ל: לענין שוק, ידוע שיש סוברים שזה רק הירך, אבל רבו החולקים על זה, ולכן צריכים ודאי להקפיד לא לצאת לרחוב בלי גרבים, "**אבל אין לגעור במקום שההמון הפשוט לא מקפיד על כך**". עכ"ל. וזה כתב בשנת תשנ"ב ככתוב שם. וכיו"ב כתוב בספר מעדני שמואל (עמ' שכח) בשמו [וגם שם הוא בשנת תשנ"ב, ככתוב שם]. ואין לומר דכוונתו דלכתחילה עיקר הדין הוא דלא כהמשנ"ב, אך במקום שההמון הפשוט לא נוהג כך אין לגעור בהן, שהרי כתב במכתב מתשמ"ז "ובעזהי"ת אבקש מהמחבר לתקן את הדבר", משמע שמורה לתקן זאת אפילו אם לא נוהגים כן. וצ"ל, דכיון שבתחילה (בתשמ"ז) הוא לא עסק בזה בעצמו אלא ראה דברי אחרים, ולא נחרטו בלבו, לאחר חמש שנים כבר פג תוקף מה שקרא בזמנו, ולכן כתב כן. ואף שזה קצת דוחק, ההכרח לא יגונה. וצ"ע בדעתו. [וכמובן מי שקשה לו לקבל את המכתב הנז' יאמר ש"לא בא אלא להפיס את דעתו של המכותב...". אך אין שום עניין לעשות בכח את דעת הגרשז"א מוקשית ודחויה (מכל הראיות הברורות שאכן השוק הוא החלק התחתון ללא ספק וכנ"ל)]. ואיך שלא יהיה, אין להביא מזה ראיה לדינא כנגד שאר פוסקים הנ"ל שהאריכו בראיות ברורות שהשוק הוא החלק התחתון, ולהישען על פסק זה שלא ברור למעשה מה דעתו וגם אפילו לא נשא ונתן בנושא זה, כל עוד שלא נדחו ראיותיהם המוצקות. בפרט שמה שכתב ש"ידוע שיש שסוברים שזה רק הירך" (אלא שרבו החולקים וכו') ברור שכוונתו לפמ"ג והמשנ"ב, וכ"כ להדיא במעדני שמואל הנ"ל [וז"ל: יש להם ע"מ לסמוך, שהרי דעת המשנ"ב דלא הוי שוק"], וא"כ לאחר שכבר נתבאר מהו יסודם של המשנ"ב מהפמ"ג (כדלהלן אות ו), דחשבו שיש ג' פרקים באדם, אחד מתחת לברך ושתיים מעליו [דכן מוכח מלשונו בפמ"ג ובשו"ת מגידות ומלשון תשעה אחרונים נוספים, כדלעיל], ממילא נפל היסוד, שהרי בפועל במציאות אין שם ג' פרקים, ואין עוד קיום למשפט "אבל אין לגעור במקום שההמון הפשוט לא מקפיד על כך" שכל כולו נסמך על מה שפתח ש"יש סוברים שזה רק הירך". וברור. (וע"ע בבגדי תפארתך עמ' קצט, מה שכתבו בדעת הגרשז"א).

וראה עוד להלן בפנים (בפרק זה אות ח) בדעת הרי"ח זוננפלד, ולהלן (פרק זה אות ז) בדעת החזו"א, ולהלן (בפרק ב סוף אות א) בדעת האגרות משה.

וע"ע להלן בפנים (בפרק זה אות ו ד"ה תחילה) **דלפי הנראה הטעם שנמנעו כמה גדולים** מלהכריע נגד דברי הפמ"ג מכח כל המקומות המפורשים, הוא משום שסברו דבודאי לא נעלמו מעיני הפמ"ג ואעפ"כ כתב מה שכתב, ואיך יחלקו עליו ולא ירדו לסוף דעתו. אולם לפי מה שיתבאר היטב לקמן (אות ו) - **ע"פ דברי הפמ"ג גופיה** בשו"ת מגידות [שלא היה לעיני הגרי"ש אליישיב והגרש"ז אוירבאך] סי' כד – נחזה כולנו בעינינו מה עלתה על דעתו ומה ראה על ככה, ומעתה כל אחד יוכל להבחין אם אפשר לסמוך על זה או לא. עש"ב.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שכתב לבאר בדעת הר"ש והתיו"ט שהשוק הוא החלק העליון, כבר דחאו לנכון בטוב טעם ודעת בספר בגדי תפארתך עמ' קעט והלאה, לך נא ראה שם. וכן תמצא דחיות לכל דבריו בספר השוק והזרוע בהלכה סימנים ז-ח [אף שלא הזכירו], ובעוד ספרים שהזכרתי לעיל). וכ"כ עוד מגדולי זמנינו במכתב (תשרי תש"ע, ראה בהערה[9] את שמותם. וע"ע להלן בפרק זה אות יג בהערה) בזה"ל: חלק הרגל מן הברך ולמטה עד לקרסול, קרוי שוק, וחייב בכיסוי גמור מעיקר הדין. עכ"ל[10].

וכן עיין עוד בספר בגדי תפארתך (עמ' סו עד עמ' פ), ובספר לבוש מלכות (עמ' 45 עד עמ' 91), ובספר דברי שלום (עמ' קסד והלאה), ובספר הצניעות בהלכה (פרקים ה-יד), ובקונטרס "שוקיו עמודי שש", ובקונטרס "שוק באשה ערוה" (שבסוף קונטרס "הערות בענין פאה נכרית"), שהאריכו טובא בראיות ברורות מהתנ"ך ומחז"ל ומהראשונים ואחרונים שהשוק זה החלק התחתון. ע"ש באורך וברוחב, ומנייהו לא תזוע. וכן עיין בספר הנפלא "השוק והזרוע בהלכה", שלא הניח פינה וזוית בזה בעיון רב, שפתיים יישק משיב דברים נכוחים.

וע"ע בהערה בביאור **מפרשי הנ"ך** על הפסוק בישעיה ד"גלי שוק"[11].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[9] **הרבנים**: ניסים קרליץ, משה שאול קליין, יוסף בנימין ואזנר [בשם מו"ז בעל השבט הלוי], שמעון בעדני, שמואל דוד הכהן גרוס, נפתלי נוסבוים, פינחס שרייבר, יעקב מאיר שטרן, בן ציון מוצפי, שלמה בן שמעון, עמרם אופמן, יצחק רצאבי, מ. מ. קארפ, שלמה זלמן אולמן, אליעזר דינר, שלמה יוסף מחפוד, יוסף מאיר אלטמן, א. א. יעקובזון.

[10] **ועתה** ראיתי להרה"ג בנימין חותה שליט"א בספרו "ואני תפילה" ח"א (סימן עה) מה שכתב בנושא זה. ומסקנתו (בסעיף כח) שאע"פ שגם החלק התחתון צריך לכסותו, והיינו בבגד רחב ולא בגרביים (כמ"ש שם בסעיף ל), מ"מ המקילים לגלותו יש להן ע"מ לסמוך. ובהערות מבואר שהוא משום דעת הפמ"ג והמשנ"ב. ע"ש. אך לפי מה שיתבאר להלן בסמוך (בפנים אות ו) מהיכן נבעו דברי הפמ"ג בזה, בדברים ברורים ללא ספק, נחזה כולנו בעינינו אם שייך לסמוך להקל בזה. וכן מה שציין לכמה מאחרוני זמנינו, ראה לעיל מה שכתבנו בדעתם, ואי"צ לכפול הדברים. גם מה שכתב שם בדעת העוי"ח והחזו"א יש להשיב, כפי שביארנו היטב לעיל ולקמן.

[11] **ביאור דברי המפרשים על קרא דישעיה**

ביאור דברי המהר"י קרא

כתב המהר"י קרא על הפסוק בישעיה (מז, ב) "גלי שוק" – ירך עליון. עכ"ל. ומזה יש שרצו ללמוד דלדברי המהר"י קרא הנז' הא דאמרינן (ברכות כד.) שוק באשה ערוה, ולמדוהו מקרא דישעיה (דכתיב "גלי שוק" וסמיך ליה "תגל ערותך"), הכוונה לחלק העליון. אמנם זה אינו, וכפי שיתבאר.

ראשית יש לדעת, דפעמים מצינו שגם החלק העליון נקרא שוק בשם הכולל, כפי שהבאתי לעיל בהערה (בתוך בירור דעת הבא"ח), דלת"ק (חולין פ"ד מ"י) [דקי"ל כוותיה], שני החלקים יחד נקראים שוק [גבי 'שוק' דשלמים, שצריך לתת את שני החלקים מטעם זה]. וכן מבואר ברא"ש בפסקיו שסביב הרי"ף (הל' קטנות דף ט. ד"ה בגובה. וכ"ה בהל' קטנות להרא"ש, תפילין, סי' יח בס"א שהובאו בהגהה שם) שכתב שהמרפק הוא באמצע הזרוע כשם שהארכובה ברגל היא "באמצע השוק". ע"ש. וכ"ה בתוס' ר"י הזקן (שבת צב. ד"ה ובמרפקו. צויין בספר השוק והזרוע בהלכה סי' א אות א), ובהגהת צאן קדושים (מנחות לז.). וכן הוא ברשב"ץ (בספרו מגן אבות אמונות ודעות, עמ' 397 בהוצאת מכון הכתב, ד"ה וכן השוקים). ע"ש. וכן נראה מלשון השבט הלוי (ח"א סי' א) דלאחר שכתב דאין לדמות שוק דידן לשוק דבהמה כתב: א"כ שוב הדרינן לסתם לשון שוק
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

❁ לכבוד ולתפארת ❁

שבשאר מקומות שכולל "נמי" חלק הרגל אשר למטה. עכ"ל. וכ"ה לשון הטהרת הבית (ח"ב עמ' קסה): שמה שאמרו שוק באשה ערוה הוא "גם" לגבי מן הארכובה ולמטה. עכ"ל. והיינו כדעת חכמים הנ"ל (וכמו שציין הפמ"ג או"ח סי' עה מש"ז סק"ב שפסקו הפוסקים כחכמים וכנ"לג), דשני החלקים נקראים "שוק" בבהמה, ולמדו דה"ה באדם. וע"ע במה שכתב בזה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' א הערה ד). ע"ש. וראה עוד בבית ברוך על החי"א (עמ' ק) שלאחר שכתב את הראיה מיבמות (קיג. וברש"י שם) שהשוק הוא החלק התחתון, כתב: ובזמנו הרצאתי הדברים לפני מרן החזו"א זצ"ל והסכים לזה, אלא דהוסיף דמיבמות יש לנו ראיה רק דג"כ מה שלמטה מארכובה קרוי שוק אבל יתכן דגם למעלה מיקרי שוק. עכ"ל. ואף אנן נאמר בדידן, דאף דיש ראיה מהמהר"י קרא דמה שלמעלה גם קרוי שוק, אבל זה לא סותר שגם החלק התחתון נקרא שוק, ואדרבה מהמהר"י קרא בשיר השירים מפורש שהחלק התחתון נקרא שוק, וכדלהלן בקטע הבא.

והנה בשיר השירים (ה, טו) עה"פ "שוקיו עמודי שש מיוסדים על אדני פז" (והיינו דהשוקים מיוסדים על האדנים), פירש **המהר"י קרא גופיה**, בזה הלשון: "מיוסדים על אדני פז - כך **שוקיו** נאות תקועות **בכפות** רגליו". וש"מ דמודה המהר"י קרא דהפרק ה'תחתון' שברגל קרוי שוק.

ומעתה על כרחך דכשפירש כאן בישעיה "גלי שוק" שנגלה ה'ירך העליון' כוונתו שע"י גילוי הירך נגלה "כל" השוק, דבשם הכולל שניהם נקראים שוק, ואח"כ וגלי ערותך וכו', וממילא דרשת חז"ל (בברכות כד.) "שוק באשה ערוה" דסתמא קתני, ואין שום רמז וחצי רמז דקאי על "חצי מהשוק" (דהיינו לעליון בלבד), ברור שהכוונה עכ"פ לכל הפחות 'גם' לחלק התחתון. וגם בשום ראשון או פוסק לא נמצא שום זכר שכוונת רב חסדא היתה רק "לחלק מהשוק" [ומה שהביאה פסוק דגלי שוק ולמהר"י קרא הכוונה לחלק העליון היינו כאמור שע"י גילוי הירך 'מסתיים' גילוי השוק, ועל כולו קאי דרשת חז"ל דהוי ערוה. וזה ברור]. ואין לדחות ולומר דכל אחד בנפרד מקרי שוק, ולשון 'שוק' משמעו או חצי התחתון או חצי העליון וכאן הכוונה רק לעליון, זה אינו, חדא דלא נמצא רמז וחצי רמז בשום ראשון או פוסק שהכוונה רק ל"אבר אחד של השוק", ועוד דבאמת לא מצינו בשום מקום שחצי העליון 'בפני עצמו' נקרא שוק, ותמוה מאד לומר שהמהר"י קרא המציא מדנפשיה שגם החלק העליון בנפרד נקרא שוק בעוד שב'כל' המקומות בחז"ל החלק העליון כאשר הוזכר הוא בנפרד נקרא "ירך" [כגון בבראשית (פכ"ד פס' ט) וכמבואר גם באבן עזרא שם, וכן שם (פמ"ז פס' כט). וכ"ה בשמות (פכ"ח פס' מב. ע' רמב"ם הל' כלי מקדש פ"ח הי"ח, ומאירי נדה יג:). וכן משמע בפשטות מהפסוקים לגבי החרב על הירך (בשמות פל"ב פס' כז, שופטים פ"ג פסוקים טז ו-כא, ושה"ש פ"ג פס' ח). וכן מבואר בשופטים (פט"ו פס' יח. עי"ש במפרשים). כמו שהוכיחו מזה כמה וכמה אחרונים. וכ"ה במשנה באהלות (פ"א מ"ח). ועוד. ועי' בזה באריכות בספר השוק והזרוע בהלכה], ואפילו פעם אחת **לא מצינו בחז"ל שהחלק העליון 'בנפרד' נקרא שוק**. והמקום היחיד שמצינו על החלק העליון שנקרא ג"כ שוק הוא רק כשמדובר על 'שני החלקים גם יחד', שזה בשוק דשלמים, והחלק העליון לבדו נקרא 'ירך' בשם הפרטי, ושניהם יחד נקראים ג"כ 'שוק'. ומעתה הא דאמרו חז"ל (ברכות כד.) "שוק" באשה ערוה - לא יתכן בעליל דאיירו רק ב'חלק כזה מהשוק' [דהיינו החלק העליון] שבפועל הוא קרוי שוק **רק במידה ומדובר על שני חלקים יחד** ולא כשהוא בפני עצמו, וממילא ממה נפשך, אם הגמרא (ברכות כד.) מיירי על השוק הפרטי, הרי זה החלק התחתון, ואם כוונתה על השוק הכללי, הרי זה שניהם יחד בין החלק התחתון ובין החלק העליון. וזה פשוט וברור.

וגם אם יתעקש המתעקש לומר דגם החלק העליון נקרא לפעמים שוק אפילו כשמוזכר בפני עצמו (אף שלא מצינו בשום דוכתא כן וכנ"ל), מ"מ הרי בסתמא פשיטא שהחלק התחתון הוא הוא זה שנקרא שוק, אלא שאולי 'לפעמים' נמצא שגם החלק העליון בנפרד מקרי שוק (אף שגם זה אינו וכנ"ל), וא"כ ברור דכל כה"ג היתה צריכה הגמ' (או לכל הפחות אחד מהראשונים והפוסקים) לחדש ולומר דהכא לא איירי בשוק שמוזכר בכל דוכתא בסתמא, אלא על החלק העליון [ש'היכן שהוא' (?) נקרא שוק אף כשהוא בפני עצמו...] ומדלא מצינו כן פשיטא דגם כוונת המהר"י קרא היתה לשוק הכולל, דהיינו על שניהם יחד, שכעת מגלה את החלק העליון ומסתיים כל גילוי השוק, וכפי שביאר איהו גופיה כיו"ב בשמואל (שמואל א, ט כד. במהדו' מוסד הרב קוק), וכדלהלן בסמוך (ד"ה ובלא"ה). וזה ברור. [וגם אם יוסיף המתעקש עיקוש על עקשנותו, ויאמר

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שאף שכולם לא כתבו שמדובר ב"חצי מהשוק", אבל עכ"פ המהר"י קרא כן סבירא ליה הכי. הנה אף שגם זה אינו מסתבר, מ"מ גם אם יהיבנא ליה טעותיה הרי ב'כל' שאר הפוסקים (שנקטו סתמא שוק) מוכרח דכוונתם לחלק התחתון (שבשם הפרטי נקרא שוק) או לשניהם יחד, וא"כ ודאי דנקטינן כוותיהו].

ויש מחוכם אחד שרצה לומר, דאף דאה"נ מוכח מדברי המהר"י קרא בשיר השירים שקרא לחלק התחתון שוק, מ"מ דלמא אין זה אלא בלשון מושאל, אך השוק האמיתי והעיקרי הוא החלק העליון כדכתב בישעיה. אבל זה ודאי ליתא, שהרי אין שום סיבה להמציא המצאות מה מושאל ומה לא, ואין שום סיבה שהמהר"י קרא ימציא דבר כזה, וכל מה שהחזו"א (סי' טז סק"ח) היה לו צד בתחילה לומר שמה שמצינו שהחלק התחתון הוא השוק 'זה בלשון מושאל', היינו משום שבכל המשא ומתן שלו שם הנידון היה סביב מה שחשב בתחילה שיש מעל הברך שתי עצמות, אחד ניכר ואחד שאינו ניכר, כבהמה (חוץ מגמל) – ראה בזה להלן אות ו באריכות רבה, ולכן כתב שהשוק העיקרי הוא מעל הברך, שהרי אין סיבה שיהיה שונה שמות האיברים של אדם משמותיהם בבהמה אם יש לשניהם ג' פרקים ברגל, וממילא הוכרח לומר דלפ"ז מה שמצינו פעמים לשון שוק על החלק התחתון צריך לומר דהוא בלשון מושאל [ולזה דחה והוכיח שבאדם אין ב' עצמות מעל הברך וא"כ ע"כ שהשוק הוא החלק התחתון (לא כבהמה). ע"ש], אבל סתם להמציא המצאות שעיקר שם שוק הוא העליון ואילו החלק התחתון נקרא שוק 'רק בלשון מושאל' בלא שום סיבה שיהיה למהר"י קרא לומר כן, הוא דבר זר לחלוטין. ועוד, שלפ"ז יוצא ש'שוק' ו'ירך' הם אותו איבר רק שהחלק התחתון נקרא לפעמים שוק בלשון מושאל, והלא זיל קרי בי רב הוא ש'שוק' ו'ירך' תרתי נינהו, ככתוב במקרא ושנוי במשנה (שופטים טו ח, דניאל ב לב-לג, אהלות פ"א מ"ח), ולשון הפסוק בודאי לא נכתב בלשון מושאלת. וא"כ בשלמא אם יש ג' איברים [כפי שחשב בתחילה החזו"א, וכנ"ל], שייך לומר שהעליון הוא ירך, ומתחתיו עצם אחת הוא השוק, והתחתון השלישי ג"כ נקרא לפעמים 'שוק' – בלשון מושאל. אבל לפי האמת שיש רק שני פרקים, א"כ בע"כ שהעליון הוא ירך והתחתון הוא שוק, דהרי כאמור זה ודאי ששני איברים הם. וזה פשוט מאד.

וגם בלא כל זה, הרי דרך המפרשים לנטות לפעמים מדרשת חז"ל היכא דלא באו להשמיע דינא, אלא לפירושא בעלמא, כנודע. **וכבר מצינו בכיוצא בזה ממש** במהר"י קרא גופיה בפירושו לשמואל (שמואל א, ט כד. מהדו' מוסד הרב קוק) שנטה מפירוש הגמ' (ע"ז כה.) ופירש את השוק המוזכר בפסוק שם לשוק הכללי בשונה מהגמ' שם שפירשה אותו לשוק הפרטי וכפי שכתב בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' א אות ד). ע"ש. [ואבאר בקיצור: הגמ' בע"ז שם דרשה את הפס' (שמואל שם) "וירם הטבח את השוק והעליה (מה שעליה. רש"י) וישם לפני שאול", דהכוונה (לר' יוחנן שם) לשוק ו"האליה", ומה שנקרא בפסוק "והעליה" (דהיינו מה שעליה כנ"ל) אע"פ שהאליה אינו ממש על השוק (שהוא האמצעי) אלא נמצא על הירך (וא"כ הירך מפסיק), פירשה הגמ' שם דהיינו משום דעכ"פ "מסמכא ליה לאליה" (דאברים תחתונים סומכים לעליונים. רש"י), ואילו המהר"י קרא בשמואל שם נטה מזה, ופירש דהאליה נקרא בפסוק בלשון השוק "והעליה" משום "שהאליה מונחת על הירך", ומוכח דנטה מהגמ' שפירשה את הפסוק לשוק הפרטי דהיינו האמצעי (והאליה 'מעליה' כי היא נסמכת על איברים אלו כנ"ל) ופירש שהכוונה לשוק הכללי דהיינו יחד עם הירך שעליה ממש מונח האליה ולא רק נסמך. ומעתה אין שום הכרח לומר שמהר"י קרא חולק על שאר ראשונים (בברכות כד.) שפירשו שהכוונה לשוק התחתון שהוא עיקר שם שם שוק (כדלעיל אות ב. ע"ש). בפרט דהכא דרשת הגמ' אינו אלא אסמכתא בעלמא ולא פירוש הפסוק ממש כהיא דע"ז הנ"ל (וכמבואר להדיא בשו"ע הרב סי' עג ס"א, ועוד כמה אחרונים, שטפח ושוק באשה ערוה הוא אסמכתא בעלמא, הובאו להלן (בפרק זה אות ט בהערה על ד"ה והנה). בפרט למהר"י קרא שפשט הפסוק כאן הוא שתגלה את השוק העליון ובכך יהיה משהו נוסף דהיינו שיתגלה גם ערותה, ואילו דרשת הגמ' היא ד"כשתגלה את השוק בזה גופא מתגלה ערוה" דשוק באשה ערוה, ובהכרח דהוי אסמכתא בלבד), וכבר כתבו התוס' (יומא ד. ד"ה נכנסו) שכל היכא דהוי אסמכתא אין לחוש אם שני הדברים לא דומים ממש ולכן אף שהפסוק מירי בכלל בדם ואנן קיימינן במים, אין לחוש, ע"ש, ונמצא דק"ו הוא להכא, דהיינו דאם בקרא דשמואל הנ"ל דהוא דרשה גמורה - בכ"ז מצינו שנטה המהר"י קרא ופירש את הפסוק ל'שוק הכללי' אע"פ שבגמ' מוכח להדיא דפס' זה קאי על השוק הפרטי התחתון (וכנ"ל), כל שכן בנידו"ד דהלימוד מהפסוק בישעיה אינו אלא אסמכתא (וכנ"ל) דבזה יתכן דבמה שפירש את הפסוק ל'שוק הכללי' לא נטה כלל מהגמ' בברכות (שסתמה "שוק באשה ערוה", דפשוט שנתכוונה לכל השוק ולכל הפחות לשוק שאיירינן ביה בסתמא בכל מקום,

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דהיינו החלק התחתון), כי בגמ' כאמור אינה אלא אסמכתא שאין מדקדקין שיהיו הפרטים שווים עם מה שהפסוק דיבר ממש וכנ"ל. והרי זה כמבואר. וכיו"ב מצינו בר"ן (על הרי"ף, חולין צח:) שכתב שמה שלמדו בגמ' מ'זרוע בשלה' שכדי לבטל את האיסור צריך ששים כנגדו כאשר נתערב 'מין באינו מינו', אינו אלא אסמכתא, שהרי הפסוק הזה קאי בכלל על תערובת 'מין במינו' (ובמינו אפילו ברוב סגי ואי"צ ששים. ומה שבזרוע בשלה היה ששים אינו מחייב שהיה זה במכוון אלא שמצוותו בכך לבשל את הזרוע והאיל כאחד). ע"ש. וזה כדברי התוס' הנ"ל. ועכ"פ בלא"ה נראה כפי שכתבתי לפני כן שכל הנידון לא מתחיל, משום שבשעה שמגלה את החלק העליון מסתיים 'כל' גילוי השוק וזהו "גלי שוק" ועל כולו קאי דרשת הגמ' דהוי ערוה. וכנ"ל].

ביאור דברי המצודת ציון

והנה יש שרצו להוכיח מהמצודת ציון (ישעיה שם) שסובר שהשוק הוא החלק העליון, מדפירש שם "שוק, כן יקרא גובה הרגל ממעל".

אמנם אדרבה מפירושו במצודת דוד שם משמע ההיפך, וז"ל: חשפי שובל. גלי הרגל בלכתך בדרך, כי דרך האשה לכסות הרגל, ולא כן כשתלך בדרך (כי מפריע לה להילוכה). גלי שוק, כאשר תעבור הנהרות תגלי גם השוק. עכ"ל. והיינו שבתחילה דיבר על כף הרגל, שהרי זה נקרא 'רגל' וכמבואר ברש"י (ערכין יט: סד"ה פרט) וז"ל: "לא מקרי רגל אלא עד פרק א' שקורין קביל"א". עכ"ל. וקביל"א היינו קרסול, כמבואר במתרגם (חגיגה יג.) ובשו"ת חת"ס (אהע"ז ח"ב סי' סט), והו"ד בספר הצניעות והישועה (פי"א אות ב).

ועוד, דאם כוונתו כאן ב"חשפי שובל" על החלק התחתון שבין כף הרגל לברך (וגלי שוק היינו החלק שמעל הברך), אין הבנה מדוע זה מפריע לה להילוכה, אלא ברור שכוונתו כעת שהיתה מגלה את כף רגלה, דידוע שבזמנם היו הולכים עם בגדים ארוכים עד הקרקע [וכן כתוב (ירמיה יג כב) נגלו שוליך נחמסו עקביך, ע"ש במפרשים (וע"ע במקורות שהבאתי לקמן פרק ה אות ה)], משא"כ כשתלך בדרך ויפריע לה החצאית או השמלה להילוכה תרים את החצאית מעל כפות 'רגליה' (וכמבואר גם בעץ יוסף ומתנות כהונה על המדרש רבה רות פ"ד סי' ט ד"ה מסלקות, כל הנשים מסלקות כליהן, ופירשו, מעלות בגדיהן עם החגורה למען יהיו קלות ללכת. ע"ש), אבל השוק (היינו החלק התחתון) עדיין ישאר מכוסה, וכשתכנס לנהר תגלה גם אותו. וכ"ה ברד"ק שם (כדלהלן בהמשך ההערה). וזהו גם כוונתו במצודת ציון, דהיינו לגובה הרגל ממעל לפרסות, (וידוע שמצודת דוד ומצודת ציון זה אותו מחבר). [וראה עוד בדברי שלום (עמ' קסה, בלשון הערוה"ש שהביא שם), וצרף לכאן].

ובפרט שגם מצינו להדיא בדברי המצודת ציון (דניאל פ"ב פס' לב) שהשוק הוא החלק התחתון, וז"ל: שלשה פרקים יש ברגל, העליון קרוי ירך, האמצעי קרוי שוק, התחתון קרוי רגל. עכ"ל. וכן מבואר בדבריו על הפסוק בשופטים (טו, ח) "ויך אותם שוק על ירך", דפירש (במצודת ציון): "שוק, הוא פרק האמצעי מן הרגל [נראה ש'רגל' הוא גם שם כולל לכ' החלקים יחד עם הכף רגל, וזה כוונתו כאן פרק האמצעי מן ה'רגל'. אך עיקר שם 'רגל' נופל על החלק השוכב שדורך על הקרקע וכנ"ל מרש"י בערכין], ירך הוא הפרק העליון". וכן מתבאר מדבריו במצודות דוד שם "דימה לשוק שהיא **בתחתית הרגל**". ומוכח בהדיא שסובר שהשוק הוא החלק התחתון, והעליון נקרא ירך, וא"כ כשכותב כאן "שוק – כן יקרא גובה הרגל ממעל", בע"כ כוונתו על החלק התחתון שהוא 'בגובה מעל הכף רגל השוכבת' [כפי שבאמת חלק זה השוכב הוא לבדו נקרא 'רגל' וכמבואר ברש"י (ערכין יט: סוד"ה פרט) וכנ"ל]. והרי זה כמבואר.

ביאור דברי הרד"ק

וזה לשון הרד"ק על הפסוק בישעיה שם: חשפי שובל, חשפי כמו גלי, וכו', והרגל יקרא שובל מענין שביל שהוא הדרך. והאשה אע"פ שמכסה רגליה, בלכתה בדרך תגלה אותם ואם תעבור נהר תגלה אפי' השוק. עכ"ל. ויש שרצו ללמוד מדבריו אלו שהשוק הוא החלק העליון, דבלכתה בדרך היתה מגלה את החלק התחתון והוא נקרא רגל, ובשעת עבירתה בנהר היתה מגלה גם את החלק העליון, וזה ה'גלי שוק', וא"כ מוכח לכאורה שהשוק הוא החלק העליון.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

והשיב ע"ז בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות י בהערה), וזת"ד: אולם בפי' הרד"ק לשופטים (טו ח) וכן בספר השרשים (שורש שוק) מפורש דסובר הרד"ק שהשוק הוא החלק התחתון, וממילא ברור ד'רגליה' דכתב הכא [שהוא גילוי השובל] היינו 'כפות רגליה', והכוונה, שבדרך כלל רגליה מכוסות בבגדיה המגיעים עד הארץ [וכן כתוב (ירמיה יג כב) נגלו שוליך נחמסו עקביך, ע"ש במפרשים], וכשמחזיקה ללכת בדרך מגביהה מעט את בגדיה שלא יפריעו להילוכה - וכפות רגליה נגלות. וכן איתא במד"ר (פ"ד סי' ט), כל הנשים מסלקות כליהן, ופירש המתנות כהונה, מעלות בגדיהן עם החגורה למען יהיו קלות ללכת. עכ"ד.

ודבריו ברורים ומוכרחים, כפי שביארתי לעיל על דברי המצודות שג"כ פירש ש"כאשר תעבור הנהרות תגלה גם את השוק", ובכ"ז מוכרח בדבריו בכמה מקומות שהשוק הוא החלק התחתון וכנ"ל, וע"כ שאין להביא ראיה מזה שכשהיא עוברת בנהר מגלה את החלק העליון, אלא הכוונה היא לחלק התחתון, והוא השוק [ועי' ביאור בזה להלן בהמשך ההערה], ואדרבה מדבריהם במקומות אחרים (בין במצודות ובין ברד"ק) מבואר להדיא שסוברים שאכן השוק הוא החלק התחתון, וכנ"ל.

ועוד דהרי ה"שובל" שלפירושם הוא ה'רגל' [דלא כמהר"י קרא שפירש שזה הארכובה - ברך] על כרחך הכוונה לכף רגל עצמה [שהרי בלכתה בדרך היא מגלה את זה 'מפני שמפריע לה בהילוכה' כמבואר בדבריהם, ואם המדובר הוא על החלק שמעל כף הרגל אינו מובן כ"כ מדוע אם הוא יהיה מכוסה יפריע לה להילוכה], ומעתה אחרי שבתחילה 'חשפי שובל' - גילתה רק את השובל דהיינו את הכף רגל כאמור, בהכרח מה שכתוב אח"כ 'גלי שוק' היינו החלק שמעל כף הרגל, דהיינו החלק התחתון, והוא הוא השוק. וכן ביאר הגר"נ בן סניור (הו"ד בספר הלבוש כהלכתו עמ' 425). וע"ש. וע"ע בספר דברי שלום (עמ' רט) מה שביאר בזה בשם ת"ח מופלג מבית מדרשו של מרן החזו"א. ע"ש.

ביאור מחלוקת המצודת ציון ושאר מפרשים עם מהר"י קרא

יש להקדים, דאם כוונת הכתוב הוא 'כפשוטו לגמרי' - הן בלשון הגלי 'שוק' דפירושו השוק הפרטי דהיינו החלק התחתון [שהוא סתם שוק בכל דוכתא], והן מצד ה'ערותך' דפירושו הערוה ממש דהיינו בית הבושת = יהיה קשה, חדא דא"כ דילג התנא על הירך [דהרי כתיב רק ש'תגלה שוקה' ואח"כ 'ותגל ערותה', והיכן הירך], וגם את"ל שע"י ש"גלי ערותך" מתגלה עי"כ גם הירך, וכלול בו, מ"מ לא מובא בכתוב הסיבה שתתגלה הערוה [והירך], שהרי לגבי השוק כבר כתוב ש'גלי שוק' מפני ש'עברי נהרות', אבל ירך והערוה עצמה, זה בפני עצמן, ולא נתפרש מדוע שתגלה אותן [ובשלמא "חשפי שובל" דהיינו הכף רגל, תגלה משום טורח אריכות הדרך, שהנעל תפריע ותכביד עליה. אבל משום מה תוכרח לגלות את הערוה]. וגם הרי לשון "תגל" ערותך הוא בלשון נפעל [וכדכתב האבן עזרא שם], דמשמע שהוא יתגלה מאליו ע"י הפעולה הקודמת, ואם המדובר ב"גלי שוקך" הוא על החלק התחתון (ותגל ערותך היינו הערוה ממש, כנ"ל) אינו מובן מה עניין זה לזה, דמדוע ע"י גילוי החלק 'התחתון' מתגלה 'מאליו' ה'ערוה עצמה'.

ויש שני אפשרויות ליישב ולבאר, ובכל דרך יש בו נטיה מהפשט עצמו באחד מהלשונות הנ"ל ["שוק" ו"ערוה"]. כדלהלן:

האחד, כפי שפירשו המצודות ושאר מפרשים, שלעניין השוק אכן הכוונה לכפשוטו, דהיינו לגילוי החלק התחתון, ומאידך ה"ערוה" אין פירושו ה"ערוה" עצמה ממש [דא"כ נמצא דדילג על הירך, וגם לא כתוב למה גילתהו, וגם אינו נפעל מהפעולה הקודמת. וכדלעיל], אלא הכוונה לגוף הגילוי עצמו של השוק הכתוב לפני כן, דהיינו "גלי שוק עברי נהרות [**וכך**] תגל ערותך", ונקרא "ערוה" משום ש"כן יקרא דבר הראוי להתכסות", כלשון המצודת ציון שם, וכן הוא ברש"י (בראשית מב, ט) דפירש קרא ד"ערות הארץ": 'גילוי' הארץ, כמו (ויקרא כ יח) "את מקורה הערה" [-גילה], וכמו (יחזקאל טז ז) "ואת ערום ועריה" [מחוסרת מלבוש וגלויה], וכן כל לשון ערוה שבמקרא הוא לשון גילוי. עכ"ד.

ומאידך המהר"י קרא העדיף לומר שה"ערוה" ישאר בפשוטו ממש, דהיינו בית הבושת, ומאידך ה"גלי שוק" לא יתפרש ל"שוק" הנאמר בסתמא בכל מקום דהיינו התחתון [כי א"כ נמצא דדילג על הירך, וגם לא כתוב למה אח"כ תגלה את
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הערוה, וגם אינו נפעל מהפעולה הקודמת. וכדלעיל], אלא יתפרש לשוק העליון, שבגילויו מסתיים כל גילוי השוק, וכולו יתגלה עקב עבירתה בנהרות, ועי"ז גם "תגלה ערותה". ואע"פ דאכתי נמצא לפ"ז דדילג על החלק התחתון, מ"מ ס"ל דאה"נ זה כלול ב"חשפי שובל גלי שוק", דע"י שתחשוף את השובל - שזה לדעתו הארכובה (ברך) - ותגלה את [כל] השוק ממילא יתגלה כבר החלק התחתון, וגם סו"ס זה הוכלל בתוך ה"גלי שוק", שהכוונה בזה לסיום גילוי שני חלקי השוק, וכדלעיל; אבל המצודת ציון ושאר מפרשים ס"ל דזה דוחק, דעבור מה הטורח הזה שכתוב בפס' "שוק" ומפרשינן שהכוונה על השוק הכולל דהיינו שני החלקים גם יחד, לימא גלי "ירך" ותו לא, דהוא שם הפרטי של חלק זה העליון, וגם "שובל" משמע להו שהכוונה לכף רגל (כפי שפירשו, עיין בדבריהם, דלא כהמהר"י קרא שפירש שזה הברך), ולכן העדיפו לומר שאכן "שוק" הכוונה לשוק הפרטי המופיע בסתמא בכל מקום (דהיינו התחתון) וה"ערוה" הוא מלשון גילוי וכנ"ל [וכנראה המהר"י קרא סובר דאף שהיה יכול לכתוב גלי "ירך" מ"מ בכך שכותב גלי "שוקך", מודגש יותר הגנאי, שכלול בזה גם גילוי החלק העליון וגם התחתון, משא"כ בלשון "גלי ירך" לא מודגש הגנאי כלפי החלק התחתון, אף שהוא ממילא מתגלה]. ודו"ק מעט כי קיצרתי מעט.

ביאור דברי המדרש שהובא ברד"ק

והנה ברד"ק שם הביא 'מדרש חזית' (מדרש שיר השירים רבה ג, ג) שפירש קרא ד"חשפי שובל" שאין הכוונה לקרסול או לברך כדפירשו הראשונים במקום, אלא הכוונה "קלופי סובלתא דנהרא", דהיינו לעבור את "שבולת הנהר", והיינו "חוזק מרוצת הנהר" כדפירש הרד"ק (ישעיה כח יב) [והביא ראיה מקרא דתהילים (סט, ג) "באתי במעמקי מים ושבלת שטפתני". וכן באמת פירש"י שם: "ושבולת הוא שטף חוזק הנהר", וכ"ה כיו"ב במצודת ציון שם].

ובשו"ת בני בנים הנקין (ח"ד סו"ס ט) חשב להוכיח מזה שבהכרח השוק הוא מעל הברך, שהרי אי אפשר לחצות שבולת הנהר [שהוא מרוצת שטף הנהר וכנ"ל] בלא להגביה את השמלה מעל הברך. ע"ש. [ואין לומר דמיירי הכא בנהר רדוד שמספיק לגלות את החלק התחתון עבורו, שהרי לשון "נהר" לא משמע הכי, עיין במלבי"ם (ישעיה פי"ט פס' ח' בביאור המילות) שפירש: 'נהר' הוא הנהר המושך, והוא קטן מן הים – בעומק, אורך, ורוחב. 'נחל' הוא המתפשט ברוחב "ואינו עמוק וזועף כנהר". עכ"ל. מבואר להדיא ש"נהר" הוא עמוק (וזועף), ואילו מים רדודים שמו "נחל". וע"ע ביחזקאל (מז, ה) ש"מי שחו" (שצריך 'לשחות' כדי לעוברו ולא לעוברו ברגל. רש"י) עדיין קרויים בשם נחל].

אולם במחכ"ת דבריו תמוהים, דאדרבה משם ראיה, שהרי במדרש שם כתוב "לשעבר היית עובר בקרונין [ספינות] של כסף וזהב, ועכשיו גלי שוק עברי נהרות", ואם הכוונה שכשהיא עוברת בנהר הכוונה ממש כפשוטו בתוך הנהר, א"כ גם אם נאמר שהשוק הוא החלק העליון אכתי זה לא העלה מזור, שהרי מן הסתם נהר שעוברים עליו ספינות הרי הוא עמוק אף מעל המותנים, ויתכן אף עד שרשי שערותיו, ותצטרך לגלות לא רק את שוקה וירכה אלא גם יותר ויותר [ועי' רש"י (יחזקאל מז ה), ודו"ק מעט]. ובעל כרחך לומר שהכוונה במעבר הנהר הוא באופן של 'מצרא' שידוע לנו מכמה מעשים בגמרא, כגון בקידושין (פא.) שרבי מאיר רצה לעבור את הנהר, ולא היה שם מברא [ספינות המעבירות. רש"י], נקט מצרא וקא עבר [ופירש"י, חבל מתוח משפת הנהר אל שפתו, ואוחזין בו לעבור על דף קצר המוטל על רוחב הנהר]. וכיו"ב איתא במו"ק (ו סע"ב), ובכתובות (קיב.). ע"ש. ובאופן זה הכל כבר מובן בהחלט, שהרי בפשטות המצרא מונח בקירוב לגובה מפלס המים, ולפחות בחלק מעונות השנה [בפרט כשיש שטף של מרוצת המים כדאמרינן הכא דהוא לעבור 'שבולת הנהר', כנ"ל] צריכה להגביה את השמלה בשביל שלא תירטב, ומ"מ להגביה עד הברך אמור להיות מספיק ברווח. [ומ"מ אין זה קושיא על המהר"י קרא שפירש שגם החלק העליון מתגלה בעוברה את הנהר, דאיהו לא בא לפרש את המדרש, שהרי הוא פירש בכלל שה'שובל' הוא הברך, וב'גלי שוק' קאי על השוק הכולל וכנ"ל, ולדבריו איירי הפסוק על נהר יחסית נמוך (שלא עוברים בו ספינות). אבל אה"נ לדרשת המדרש הנ"ל מוכח דקאי על נהר עמוק ובכה"ג דמצרא, וכמבואר. וכדמצינו בדוכתי טובא דיש כמה פירושים בפסוק היכא דלא נפק"מ לדינא. וכפירוש המדרש שלמבואר היינו באופן של מצרא, כן יסבירו גם שאר מפרשים שהמדובר כאן על החלק התחתון, אלא שהחילוק ביניהם יהיה רק אם ה"חשפי שובל" הכוונה לשבולת הנהר או לקרסול, דלמדרש הכוונה לשבולת הנהר כאמור, ולשאר מפרשים הכוונה
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בדברי הפמ"ג והמשנ"ב

ו. **הן** אמת שהגאון פרי מגדים (סי' עה מש"ז סק"א) והמשנ"ב (שם סק"ב) כתבו שה"שוק" הוא מהארכובה (ברך) ולמעלה, ואילו כל הרגל (מלמטה לכיון מעלה) עד הארכובה שקורין קני"א (ברך), במקום שהולכים יחף ומגולה אפשר דאין חשש, ורק במקום שדרכן לכסותן שיעורו טפח. ע"ש.

ומבואר בדבריהם שהם סוברים ש"שוק" באשה ערוה היינו מה שלמעלה מן הברך.

ואכן רבים וטובים כששואלים אותם על מה סומכים להקל בגילוי החלק התחתון, או עכ"פ בגילוי חלקי, משיבים שזהו ע"פ דעת הפמ"ג (או"ח סי' עה מש"ז סק"א) שהשוק הוא החלק העליון, וכן פסק המשנה ברורה (שם סק"ב), ומוסיפים שאע"פ שמשמע במקומות אחרים לא כן מ"מ "דעת המשנ"ב התקבלה בציבור", וכיו"ב לשונות כאלו.

אולם באמת הדברים קשים מאד להולמם, ראשית הרי זה נגד סוגיות שונות, במשנה ובגמרא, ראשונים ואחרונים [כדלעיל אותיות ב-ה, באריכות]. והיאך נבא לסמוך על דעה יחידאה כנגד כל הפוסקים. ואפילו אם לא היתה זו דעת יחידאה באחרונים, מ"מ בזמן שזה כנגד הראשונים אין לנו אלא דברי הראשונים.

ואכן הרבה פוסקים כתבו שבאמת א"א לסמוך על זה, אלא באמת השוק הוא בבירור החלק התחתון, ולא העליון, והביאו ראיות רבות לזה מהש"ס ומהקדמונים, עד אין קץ. וכפי שהארכתי לעיל (אותיות ב-ה), והתבאר שם שכ"ה הסכמת האחרונים. עש"ב.

אולם לפי מה שיתבאר, גם אם את"ל שבעלמא יש מקום לאימרות אלו [שיש ע"מ לסמוך כיון שסו"ס דעת המשנ"ב היא כך, אף אם למעשה נמצא שזה נגד הראשונים וכד'], בנידון דידן אין לזה מקום כלל. והוא ע"פ מה שהאריך הרה"ג אליהו מדמון בספרו "השוק והזרוע בהלכה". דשם חקר בהיקף עצום בסוגיא זו, **וביאר היטב מה עלתה על דעתו של הפמ"ג בנושא זה** במה שחשב שהשוק הוא החלק העליון נגד כל הסוגיות. **ולפי זה יתבאר העניין, וכל אחד יוכל להבחין אם שייך לסמוך להקל בזה או לא.**

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

לקרסול, שבתחילה זקוקה רק לגלות אותו ולאחר מכן יהיה נצרך גם לגלות השוק כדי לשמור על הבגד שלא יתיזו עליו המים הגועשים שבאמצע הנהר]. ועוד שמעתי לדחות מידידי הרב אליהו מדמון שליט"א, דגם אם נאמר שאכן צריכה לגלות קצת יותר מעל הברך כדי לעבור את הנהר, מ"מ ברור שה'גילוי' יתייחס יותר לחלק התחתון ש'כולו' התגלה, מאשר לחלק הקטן שהתגלה למעלה מהברך, בא ואשאלך - אדם שקיפל שרווליו מעל המרפק והתגלה בכך כל החלק התחתון וגם מעט מהחלק העליון - של הזרוע, מה נחשב כאן שהוא גילה, החלק התחתון או העליון? ברור שזה נקרא שהוא גילה את החלק התחתון, דאמנם גם מעט מהחלק העליון התגלה אבל זה טפל לגילוי העיקרי, ויותר שייך לומר שהוא גילה את החלק התחתון מאשר את העליון. ה"נ לגבי השוק, אף שהתגלה מעט מעל הברך מ"מ הגילוי - "גלי שוק" - ודאי דמתייחס לחלק התחתון, שהוא התגלה. וז"פ. והוסיף, דאעיקרא לא מוכרח שזה היה נהר גבוה כל כך, דיתכן והיה נהר 'עמוק וזועף' (כלשון המלבי"ם הנ"ל) גם כשזה מגיע עד הברך. ועכ"פ לא בשלשים סנטימטר יותר ישתנה המשמעות שדוקא אז יקרא 'עמוק' ופחות מזה אינו 'עמוק' [וגם אם צריכה לגלות יותר מהברך, עדיין זה נקרא ש'החלק התחתון התגלה', כדלעיל בסמוך]. והדברים ברורים.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

תחילה ראיתי לנכון להעתיק מעט מלשון הקדמתו של הספר הנ"ל, ולאחר מכן אביא את תורף דבריו.

וזו לשונו: וכשנעיין בדבר, משונה מחלוקת זו משאר מחלוקות, כי בכל מחלוקת כשנעיין בה היטב יתבררו הצדדים לכאן ולכאן מגמרא או מסברא, אבל בנדון דידן לא מובן כלל מה עלה על דעת הפרי מגדים לומר שהשוק הוא למעלה. וכו'. ובכל הספרים שראיתי מדברים בענין זה לא ראיתי מי שיבאר מה ראה הפרי מגדים על ככה ומה הגיע אליו לומר כן, בזמן שבשום מקום לא מצאנו שוק שהכוונה בו לירך דוקא ולא לפרק התחתון, וכו'. והגרי"א רוזנבוים מזוטשקא זצ"ל בספרו הצניעות והישועה דחק לפרש דבריהם באופן שיסכימו שהשוק הוא למטה [ונמשכו אחריו בספרים בגדי תפארתך ולבוש מלכות], ונימוקו עמו, כי איך יתכן שיחליטו להיפך מן המפורש בכל מקום וכדבר האמור. ואף על פי שכוונתו רצויה להצדיק את הצדיקים ולהסיר מכשול מבית ישראל, אי אפשר להוציא דברים ברורים מידי פשוטן. ונשאר הדבר סתום באין מבין ואין פותר. **ולפי הנראה מטעם זה נמנעו כמה גדולים** מלהכריע נגד דברי הפרי מגדים מכח כל המקומות המפורשים, כי בודאי לא נעלמו מעיני הפרי מגדים ואף על פי כן כתב מה שכתב, ואיך יחלקו עליו ולא ירדו לסוף דעתו. אי לזאת הציקתני רוחי לדרוש ולתור בחכמה ולהתחקות על שרשן של דברים עד אבוא אל דברי רבותינו האחרונים הנוגעים בדבר, אבינה דעתם ודרכם, וממילא רווחא שמעתא. וכו'. ע"ש.

ומאחר שאין ספר זה מצוי כ"כ [לעת עתה], וגם קשה לקורא לעיין בכל הספר, אמרתי לא אמנע טוב להולכים בתמים, להביא כאן את תמצית הספר, בבהירות ובתוספת נופך, למען ירוץ הקורא בו.

הביאור הנכון בכוונת הפמ"ג

א)[12] **חנה** זו לשון הפרי מגדים (מש"ז סי' עה סק"א): והוי יודע דלשון 'שוק' הוא מארכובה (עיין רש"י ויקרא ז' ל"ב, ובתוספות יום טוב פרק י' דחולין משנה ד', וכן פסק הר"מ ז"ל בהלכות מעשה הקרבנות פרק ט' הלכה י'. ושוק לפעמים נקרא ירך), נמצא כל הרגל עד ארכובה שקורין קני"א שם במקום שהולכין יחף ומגולה אפשר אין חשש, ובמקום שדרכן לכסותן - טפח, ומארכובה למעלה פחות מטפח נמי. עכ"ל. והעתיקו במשנ"ב (סק"ב). ומבואר שסובר ששוק באשה ערוה, היינו מה שלמעלה מן הברך.

וידוע שתמהו רבים על דבריו, דבהרבה מקומות מפורש דשוק באדם הוא למטה מן הארכובה, ומהם משנה ערוכה בספ"ק דאהלות (משנה ח), וגמ' יבמות (קג.) וערכין (יט:) [שמבואר שם שהחליצה כשרה ב"שוק", וגם כתוב שם שזה מעל ה"איסתוירא" – קרסול, ולא מעל דמעל, אלמא השוק הוא

[12] **יש** לשים לב בציונים לאותיות שהובאו להלן, כגון כשכתוב 'ראה לעיל אות ב' וכדומה, אם הכוונה לאות ב מפרק זה, או אות ב מהביאור בכוונת הפמ"ג, או אות ב מביאור דבריו בסדר חליצה דלהלן. וסמכתי בזה על המעיין.

החלק שמעל הקרסול], ובכורות (מה.) [שוקו יוצא באמצע רגלו], מלבד לשונות הראשונים והפוסקים הרבה מאד. ומעולם לא מצינו שוק שהכוונה בו לירך[13]. ומה שהוכיח הפמ"ג משוק דשלמים (מרש"י ותויו"ט ורמב"ם וכו') ששם 'שוק' מתחיל מעל הארכובה (שני חלקים מעליו לחכמים, וחלק אחד לרבי יהודה), הרי כבר חילקו התוס' במנחות (לז. ד"ה קיבורת) דשוק דאדם לא הוי כשוק דבהמה, דבאדם השוק הוא תחת לארכובה כדתנן באהלות (פ"א מ"ח). ודבריהם מוכרחים כמבואר[14]. וז"ל החת"ס בתשובה (חאה"ע ח"ב סי' סט, ד"ה ולהיות): ודבר זה, לחלק בין בהמה לאדם, עם שהוא מוכרח בהרבה מקומות, מ"מ מפורש בתוס' (מנחות לז. סוד"ה קבורת). עכ"ל. וכהנה עוד ראיות רבות עד אין קץ – עי'במה שכתבתי וציינתי לעיל פרק א באריכות[15].

ורבים באמת חלקו על הפמ"ג מכח כל הראיות, אך יש שנמנעו מלחלוק עליו בטענה שבודאי לא נעלם הפמ"ג כל המקורות הללו, ובכ"ז כתב מה שכתב, וא"כ איך יחלקו עליו בלי לרדת לסוף דעתו (וכנ"ל בהקדמה).

אולם כאמור, בספר השוק והזרוע בהלכה שינס מתניו לעמוד ולברר מהיכן 'נבעו' דברי הפמ"ג, ומעתה נחזה כולנו בעינינו ונבחין אם שייך להקל על פי זה או לא.

תורף דבריו, דלפי המתבאר **להריא** בדברי הפמ"ג גופיה בשו"ת שלו, הנקרא שו"ת מגידות (סי' כד), יוצא שחשב הפרי מגדים שכמו שבבהמה ישנן ג' עצמות, אחת מתחת לברך ושתיים מעליו, והראשונה שמעל הברך [העצם האמצעית] ניכרת גם מבחוץ, והעליונה יותר לא ניכרת, ראה בציור (באדיבות הרב אמיתי בן דוד, מח"ס שיחת חולין), כך גם באדם **ישנן ג' עצמות** אחת מתחת לברך, ושתיים מעליו שהאחת ניכרת לעינינו, והעליונה יותר תחובה בגוף ומכוסה בבשר ולא ניכרת מבחוץ כלל.

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[13] **כלומר** לירך דוקא. אולם זאת מצאנו שלפעמים גם הירך בכלל השוק, כגון בשוק דשלמים בחולין פ"י מ"ד לחכמים, דשני החלקים ביחד נקראים ג"כ שוק.

[14] **ומדבריהם** מוכח ג"כ שאין בזה חילוק בין לשון תורה ללשון חכמים, ואף בלשון תורה שוק באדם הוא החלק התחתון, דאל"כ אין החילוק בין אדם לבהמה אלא בין לשון תורה ללשון חכמים [וכמו שחילקו התוס' ישנים (יומא עא:). ועיין להלן (בפרק זה אות ט) באריכות שאין להוכיח מדבריהם כלום לנידו"ד].

[15] **וכן** דבר פלא הוא מה שכתב ד"שוק לפעמים נקרא ירך", דמשמע ש'שוק' זה ממש אותו איבר הקרוי 'ירך' אלא שלפעמים נקרא כך ולפעמים כך, וזה לא יתכן כלל, דזיל קרי בי רב דשוק לחוד וירך לחוד בין בלשון מקרא בין בלשון חכמים [ככתוב במקרא ושנוי במשנה (שופטים טו ח, דניאל ב לב-לג, אהלות פ"א מ"ח), ד'שוק' ו'ירך' תרתי נינהו. והרי בבהמה גופא 'שוק' לחוד ו'ירך' לחוד כדאיתא ביורה דעה (ריש סי' נה), ועד שאתה משוה אדם לבהמה שהשוק הוא למעלה, תשוה אותם שהשוק אינו הירך אלא הפרק שתחת הירך, וכן מפורש ביו"ד (סי' קצד סעיף י) שגם באדם שוק לחוד וירך לחוד והשוק למטה מן הירך. וע"ע בשו"ע או"ח סי' ד (סעיף כא) שכתב "צריך ליזהר בתפילה או באכילה שלא ליגע ב'שוק וירך' ובמקומות המכוסים באדם", וכיו"ב כתב עוד בסי' קסד (סעיף ב): "מי שעומד בסעודה ונזכר שנגע ב'שוק וירך' ומקומות המכוסים באדם כו' צריך לחזור וליטול ידיו", וכן הוא בביאה"ל שם (ד"ה לחזור וליטול): "אם נגע ב'שוק וירך' ומקומות המכוסים". אלמא תרתי נינהו. וכהנה רבות]. **והנה** הפמ"ג **עצמו** ציין לחגיגה י"ג א', ושם מפורש דשוק לחוד וירך לחוד, והשוק למטה והירך למעלה.

לפי מציאות זו, מתבארים היטב דברי הפמ"ג במה שכתב שהשוק הוא מעל הברך, דמכיון שחשב שגם באדם ישנן מעל הברך שתי עצמות, א"כ מדוע שיהיה חלוק בזה האדם מבהמה, דאין שום טעם וריח לחלק בשמותם אם לשניהם יש אותם ג' איברים, ולכן כאמור סבר הפמ"ג שהחלק '**האמצעי**' שמעל הברך - הוא השוק, כמו שבבהמה הוא כך, ומהארכובה הנוספת (שלא ניכרת) והלאה הוא הירך. [ומה שמצינו בכמה מקומות שקראו לחלק התחתון 'שוק', זה לאו דוקא, ולשון מושאל הוא. ראה להלן אות ג באריכות].

נמצא דבאמת מעולם לא עלה על דעת בן אנוש לומר שהשוק הוא **ה'עליון**', דזה ודאי 'ירך' הוא, ולא זה הנידון, אלא כל מה שעלה על דעת הפמ"ג והנמשכים אחריו הוא שהשוק הוא **ה'אמצעי**', כמו בבהמה. ומעתה, דעת לנבון נקל דכאשר נתברר שבמציאות אין באדם אלא ב' עצמות [כדלהלן אות ה, ע"ש], יהיו מוכרחים לומר שה'שוק' הוא החלק התחתון, דהרי כאמור לא עלה על שום חכם לומר שהירך הוא למטה והשוק הוא למעלה, או ששניהם הם אותו איבר ולפעמים נקרא שוק ולפעמים ירך, דזיל קרי בי רב הוא שזה שתי עצמות נפרדות והעליון זה הירך ושוק מתחתיו (כדלעיל בסמוך בהערה), ולא זה הנידון, רק חשבו שיש עצם '**אמצעי**' גם באדם כמו בבהמה, והוא השוק, והעליון שבעליון הוא הירך [והתחתון שתחת הברך הוא מקביל לארכובה הנמכרת עם הראש שבבהמה]. אך לפי האמת שאין עצם 'אמצעי', ממילא בהכרח השוק זה התחתון, כאמור. וראה להלן בסמוך (אות ב) שציטטתי את דבריו בשו"ת מגידות וביארתי הדברים.

ושם בספר השוק והזרוע בהלכה, האריך עוד להוכיח כן דבר דבור על אופניו מלשונם של עשרה אחרונים, שכך חשבו – שיש ג' פרקים באדם, וכאן אמנה רק את שמותם [זולת הפמ"ג והחזו"א שיתבארו באות הבאה], והרוצה להחכים ידרים ויראה בספר הנזכר באריכות ובטוב טעם. הלא המה הפמ"ג בשו"ת מגידות (סי' כד. וראה להלן אות ב ביאור דבריו. ולהלן אות ד יתבאר דכן יש לדייק גם מדבריו בפמ"ג או"ח סי' עה אע"פ שאינו מפורש), והרע"א בתשובה (מהדו"ת סי' כח, ועי' ביאור דבריו בהשוק והזרוע בהלכה סי' ז באריכות) והברכת הזבח (מנחות לז.), והמנחת חינוך (מצוה רסג אות ח), והתפא"י (פ"א מאהלות ביכין אות מח), והסדרי טהרות (אהלות דף כה ע"א), והנחלי דבש (סי' קסט סוף ס"ק סב), והדברי יציב (חאהע"ז סי' לז אות ב), וכן התיו"ט בתחילה סבר כן (כמו שביאר בספר הנ"ל סי' ו אות ג), וכן החזו"א (סי' טז סק"ח) בתחילה סבר כן (כמו שביאר שם בסי' יא אות ג, והבאתי זאת להלן אות ב). ויש להוסיף על דבריו, דכן מפורש בערוך השלחן העתיד (הל' אומאת מת סי' ו אות ח) שג"כ חשב כן, דכתב שהברך הוא חיבור העצם הארוך עם העצם **האמצעי** שברגל (אלא שבכל זאת סובר שהשוק הוא התחתון ולא האמצעי, דלא כהפמ"ג). ע"ש. [וראה להלן אות ב ד"ה ואל, והלאה, בביאור מנין עלתה על דעתם כדבר הזה, והיאך לא הבחינו בכך].

הרחבה וביאור דבריו בשו"ת מגידות

ב) לצורך העניין אעתיק לפחות את לשונותיהם של תרי צנתרי דדהבא, הפמ"ג והחזו"א, שמבואר להדיא בלשונותיהם שחשבו שיש ג' פרקים באדם, ואידך זיל גמור בספר הנ"ל שהאריך הרחיב בזה עוד מעשרה אחרונים הנ"ל שמבואר גם בדבריהם שכך חשבו.

דהנה בשו"ת מגידות (סי' כד) - לבעל הפמ"ג - הביא בתחילה את דברי הבית שמואל (אהע"ז סי' קסט ס"ק לב) שפירש דמאי דאמרינן (בשו"ע שם סעיף לה) "חלצה מן ה'ארכובה' ולמעלה חליצתה פסולה", הכוונה לארכובה הנמצאת בין ה'שוק' ל'קולית' (קולית הוא החלק

העליון - שם נרדף ל'ירך') – שמארכובה זו ולמעלה חליצתה פסולה, ולא לארכובה הנמצאת בין ה'ארכובה הנמכרת עם הראש' ל'שוק', דשם עדיין חליצתה כשרה. וכל השוק נקרא 'מעל רגלו' שחליצתה כשרה בו. ע"כ. וכתב על זה הפמ"ג, דמלשון הב"ש הנז' יש מקום לטעות שה'שוק' - שכשר לחליצה - היינו החלק ה'אמצעי' **שמעל הברך**. כלומר, דכפי שיתבאר הפמ"ג חשב שישנן ג' עצמות מעל כף הרגל, אחד מתחת לברך ושניים מעליו, שבתוך השנים שמעליו ישנה 'ארכובה' נוספת, שאינה ניכרת מבחוץ [כמו שבבהמות (חוץ מגמל) אינה ניכרת מבחוץ, כדאיתא בחולין עו.], וה"שוק" הוא החלק האמצעי – הצמוד לברך מעליו. ומעתה הקשה הפמ"ג [במגידות שם], וז"ל: מה שכתב הבית שמואל "שוק" כשר לחליצה, יש מקום לטעות, וכ"ש במה שכתב "בין השוק לקולית". עכ"ל. כלומר, קודם כל לשון 'שוק' שסיים הב"ש ש"כל **השוק** נקרא מעל רגלו" [שחליצתה כשרה] – עלול להטעות, כי הפמ"ג סבור שהלשון 'שוק' האמיתי הוא החלק האמצעי, הצמוד לברך מעליו, כנ"ל, ונמצא שהב"ש מתיר החליצה גם מעל הברך עד העצם העליון הגמור, והרי בגמרא (יבמות קג.) אמרינן שרק 'מעל רגלו' [דהיינו בחלק שמעל כף הרגל והקרסול] חליצתה כשרה, ולא מעל הברך, דאז הוי 'מעל דמעל' שחליצתה פסולה[16]. אבל את זה עוד אפשר לדחוק שבאמת כוונת הב"ש לחלק התחתון, ומה שכתב 'שוק' הוא מפני שגם חלק זה נקרא 'שוק' בלשון מושאל, כפי שמוכרחים לומר זאת כבר ברש"י (יבמות קג. ד"ה פרט) שכתב בזה לשון 'שוק' [וראה בזה עוד להלן אות ג באריכות]. ולכן הוסיף הפמ"ג: "וכל שכן במה שכתב בין השוק **לקולית**", כלומר, שלשון זו ודאי עלולה להטעות, משום שהרי 'קולית' הוא החלק העליון שבעליון, ולא האמצעי, והיאך כתב הב"ש שהארכובה [שמעליה חליצתה פסולה] היינו זאת ש"בין השוק **לקולית**" שמשמע שהכוונה לארכובה העליונה [שאינה ניכרת, וכנ"ל] – המחברת בין השוק (עצם אמצעית שצמודה לברך מעליו) לקולית (עליונה לגמרי). מיהו גם זה עדיין הוא רק בגדר של "יש מקום לטעות", משום שבאמת אפשר לומר דכוונת הב"ש אינה לארכובה הצמודה ל"קולית" ממש [היינו הארכובה העליונה, שאינה ניכרת], אלא כוונתו ל"ארכובה הנמצאת בין השוק **לחלק בו נמצאת הקולית**", דהיינו ארכובת הברך, שמעליו נמצא גם הקולית. [א"נ גם כאן כינה את החלק שמעל הברך 'קולית' בלשון מושאל, דלפי מה שכינה את החלק התחתון בלשון 'שוק' (מושאל, וכנ"ל) ממילא מה שמעליו נקרא 'קולית' בלשון מושאל, שהרי היאך יקראנו, הלא בלשון שוק כבר השתמש לתחתון. ופירוש ראשון יותר נראה][17].

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[16] **דהיינו** דבגמ' (יבמות שם) אמרינן שרק העצם שמעל **האיסתוירא** (קרסול) כשר, דהוא מקרי 'מעל רגלו' אבל יותר מזה הוא כבר 'מעל דמעל' וחליצתה פסולה. והוסיף הפמ"ג דאין לומר דהאיסתוירא היא ה'ברך' וא"כ מעל זה חליצתה כשרה, שהרי מפורש ביבמות שם ג"כ דהאיסתוירא הזה הוא 'להדי כרעא' דהיינו בשוה עם כף הרגל (כמ"ש רש"י שם ד"ה להדי), אלמא האיסתוירא אינו הברך אלא הוא הקרסול, וא"כ רק העצם שמעל זה - דהיינו החלק שמתחת לברך, כשר לחליצה, ואילו מעל הברך הוי 'מעל דמעל' דחליצתה פסולה כאמור.

[17] **ומה** שכתב הב"ש "ולא מה שבין **הארכובה הנמכרת עם הראש** והשוק", היינו שסובר הב"ש שהחלק של **כף הרגל עד האצבעות** שבאדם - מקביל לארכובה הנמכרת עם הראש שבבהמה (אלא שבבהמה זה עומד ואצל אדם זה שוכב), וכוונתו בזה לאפוקי שלא תאמר שהארכובה - שמעליה חליצתה פסולה - הכוונה לארכובה שמעל פרסת הרגל ומתחת לשוק, דהיינו ארכובת הקרסול, שהרי מעל זה עד הברך עדיין חליצתה כשרה (כדדרשינן ביבמות קג. מקרא ד"מעל רגלו"),

ואעתיק את לשונו בשו"ת מגידות שם:

ואמת אגיד, כי מה שכתב הבית שמואל "שוק" כשר לחליצה, יש מקום לטעות, וכ"ש במה שכתב "בין השוק לקולית" [-שמהארכובה העליונה הנמצאת "בין השוק לקולית" ולמעלה, חליצתה פסולה], וכבר ראיתי למורה רעה (לשון מליצה על מורה הוראה שלא כדין) אחד שקשר עד בואו למקום שוק "ממש", וזה טעות גמור, כי שוק המוזכר כאן ברש"י (יבמות קג. ד"ה פרט) הוא לאו דוקא [ו"ל שאין כוונת רש"י לשוק 'ממש' – דהיינו לעצם ה'אמצעי', דהתם ודאי חליצתה פסולה כמו שהולך ומבאר, אלא הוא לאו דוקא כלומר כוונתו לעצם התחתון שגם הוא נקרא שוק בלשון 'מושאל', ובו חליצתה כשרה. וראה להלן אות ג]. **ובאמת 'קולית' הוא התחוב בחור בגוף כמו 'בוכנא'** (מדוך התחוב בחור של המכתשת), **ו'שוק' אחריו, ואחריו ה'רגל' "כמו בבהמה", וברגל** [היינו החלק התחתון המקביל לארכובה הנמכרת עם הראש בבהמה] **בסוף יש פרק נקרא אסתוירא** - קביל"א בלע"ז (-קרסול), וכמו שאיתא בגמ' שם (יבמות קג.) האי איסתרא עד ארעא נחית ודחי לה שאסתוירא נמצאת להדי עקב (כלומר כף הרגל, כמ"ש רש"י שם ד"ה להדי) ממולו באורך, וא"כ [-כיון שהאיסתוירא נמצאת סמוך לכף הרגל, ורק בפרק אחד מעל האיסתוירא כשר לחליצה דאל"כ הוי 'מעל דמעל' ופסול (עי' יבמות שם), ממילא] כל הרגל עד ארכובה הנמכרת עם הראש [כולל, דהיינו עד הברך] כשר לחליצה ולא יותר. עכ"ל.

הנך רואה בעיניך, דסבר הפמ"ג שיש באורך רגל האדם ג' **עצמות** כבהמה, דהיינו [מלמעלה למטה]: קולית (ירך - העליון שבעליון, ותחוב בגוף ואינו ניכר), שוק (מתחת לירך ומעל הברך), 'רגל' (מהברך ומטה, ובסופה יש 'איסתוירא' – קרסול)[18].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אלא הכוונה לארכובה שמעל החלק התחתון, דהיינו ארכובת הברך, שמעל ארכובה זו חליצתה פסולה (כדאמרינן התם דהוי "מעל דמעל").

[**ודע**, דלפי האמת שמעל הברך אין שתי עצמות (ראה להלן בפנים אות ה), א"כ אין כאן לשון מטעה, לא מצד לשון 'שוק' ולא מצד לשון 'קולית', שהרי 'שוק' הוא באמת החלק התחתון (דהא אין עצם 'אמצעית' שנוכל לומר שהיא השוק כדכתב הפמ"ג, והעליון הרי הוא ודאי נקרא קולית-ירך, ולא זה היה הנידון, ובע"כ השוק הוא התחתון), וכן מה שכתב הארכובה שבין השוק ל"קולית", באמת מעל השוק מגיעה מיד הקולית, שהרי כאמור בפועל אין מעל הברך שתי עצמות. וק"ל].

[18] **ואין** לומר שאע"פ שהפמ"ג אכן סבר שיש ג' עצמות, אבל הכוונה בזה היא באופן אחר, דהיינו: פיסת הרגל, חלק שמעל הקרסול, והחלק שמעל הברך. זה אינו, שהרי לפ"ז יוצא שמה שכתב הפמ"ג "קולית שוק ורגל" הכוונה כך, 'קולית' הוא החלק שמעל הברך, ו'שוק' היינו החלק שמתחת לברך, ו'רגל' הכוונה לפיסת הרגל, וא"כ מה תמה בזה על לשונו של הבית שמואל שכתב שהחליצה היא ב'שוק', ושהארכובה המדוברת [שמעליה החליצה פסולה] היא מעל השוק לפני הקולית? הרי מפורש בגמ' (יבמות קג.) שהחלק שמעל האיסתוירא (קרסול) כשר לחליצה [וכמו שהביא במגידות שם גופיה], וא"כ להנ"ל שהשוק הוא החלק שמתחת לברך הרי זה מצויין ולק"מ, ומאי מקשה. ועוד, שהרי בהמשך כתב [במגידות] "ואם כן כל הרגל עד ארכובה הנמכרת עם הראש (כולל) כשר לחליצה ולא יותר", והיינו כל החלק התחתון [שהרי חליצה כשרה עד הברך ולא רק עד הקרסול, וכנ"ל], ומבואר דס"ל דארכובה הנמכרת עם הראש שבבהמה היא מקבילה לחלק התחתון שבאדם, ולא לכף הרגל, ואילו להנ"ל הארכובה הנמכרת עם הראש מקבילה לכף רגל, שמעל זה השוק ומעליו הירך. ועוד, שמיד אחרי המשפט "ובאמת קוליות הוא התחוב בחור בגוף כמו בוכנא ושוק אחריו ואחריו הרגל כמו בבהמה" המשיך הפמ"ג בזה"ל "וברגל **בסוף** יש פרק נקרא אסתוירא קביל"א בלע"ז", והנה הפמ"ג כאן הולך מלמעלה למטה, קולית, ואחריו השוק, ואחריו הרגל, וא"כ לפירוש הנ"ל ש'הרגל' כוונתו לכף הרגל, מדוע אומר שהקרסול הוא "ברגל בסוף", הלא הקרסול הוא בתחילת כף הרגל כשאנו באים מלמעלה למטה, אלא ודאי ד'הרגל'
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכן בחזו"א (או"ח סי' טז סק"ח) גם כן מוכח מדבריו להדיא שכך הבין בתחילה - שיש ג' חלקים גם באדם, כמו בבהמה. דזה לשונו: ומשמע דבירית נמי "בפרק עליון – **ש**[נמצא] **בין הירך ובין הארכובה** [ברך] - הנקרא [אותו פרק] שוק בבהמה", ולא כתב בפרק עליון "שהוא עצמו הירך", אלא בפרק עליון הנמצא "בין הירך לברך", אלמא סבר שיש ג' פרקים באורך הרגל, והנדון הוא אם השוק הוא ה'תחתון' או ה'אמצעי הנמצא בין הברך לירך', והוכיח שהוא האמצעי הנקרא שוק בבהמה. וכן כתב עוד לקמיה: ומכל זה היה נראה דשוק המוזכר כאן "היינו **שוק שאצל הירך**", ולא כתב 'דשוק המוזכר כאן היינו הירך'. וכן כתב אח"כ עוד: וכן שם שוק משתמש בלשון מושאל על עצם התחתון, אבל עיקרו "**על עצם האמצעי שבין ירך לבין ארכובה הנמכרת עם הראש**". [וזהו כוונתו במה שכתב בתחילה "אבל מן הארכובה ולמעלה הוא **ככלל** ירך", דהיינו שכעת שסובר שלמעלה יש עוד ב' עצמות, א"כ החלק הראשון שלמעלה מן הארכובה הוא "בכלל" ירך ונקרא על שמו, ולא הירך עצמו, כי הירך עצמו הוא רק עצם אחד (העליון ממש) ולא כל מה שמהארכובה ולמעלה]. **ורק אח"כ** סיים: "מיהו לפי סדר המשנה [דאהלות] **אין רק עצם אחד מהארכובה** עד הקטלית [עצם המתניים – 'אגן הירכיים'] אע"ג דבבהמה יש שם ב' עצמות כדאמר בחולין (עו.). ובבכורות (מה.) אמרו, רוב בניינו [של האדם] **ב'** שוקיים וירך אחד [וראה להלן אות ה בארכיות, בביאור היאך יש ראיה ממקומות אלו שאין ג' עצמות], **וע"כ שוקיים היינו התחתון**". עכ"ל. ור"ל שלפי סדר המשנה דאהלות מוכח שמעל ארכובת הברך אין אלא עצם אחד ולא שניים [וראה ביאור הוכחה זו להלן אות ה בהערה], ומעתה א"א לומר דעיקר שם שוק הוא על העצם ה'אמצעי', דהרי כאמור למעלה מן הארכובה אין אלא ירך, ואין ג' עצמות, וממילא אין שוק אלא התחתון.

ומוכח להדיא מלשונו, שכל הפתפקותו בתחילה היתה לפי מה שסבר שיש ג' חלקים באדם

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

כוונתו לחלק תחתון שתחת הברך, ובזה א"ש שהקרסול הוא "בסוף הרגל". [וגם אם נאמר שגם כף הרגל בכלל 'הרגל' דשם, מ"מ עדיין הקרסול הוא בסוף הרגל]. וזה פשוט וברור.

וגם אין לומר שאין כוונתו שמעל הברך ישנם בפועל שני איברים אלא שיש שם "שיעור" לשני איברים וחצי התחתון של הירך נקרא 'שוק' והחלק העליון יותר נקרא 'ירך'. הא ליתא כלל, חדא דאין שום טעם וריח שהפמ"ג יחלק את החלק העליון לשני חלקים אם זה באמת איבר אחד. ועוד, דהרי על פי זה מקשה הפמ"ג על הבית שמואל שכתב "לשון מטעה", ואם איתא שהפמ"ג ידע שמעל הברך אין אלא איבר אחד א"כ מדוע מחלק את אותו איבר אחד לשניים ומקשה, לא יחלק ולא יקשה. ובלא"ה, הרי לשון הפמ"ג לא משמע כך כלל, דכשם שמה שכתב "אחריו הרגל" הכוונה לחלק התחתון והוא איבר בפני עצמו, כך גם מה שכתב קודם לכן "ושוק אחריו" הכוונה שהוא איבר נוסף שאחרי הקולית, בפני עצמו, דאל"ה היה לו לחלק בלשון ביניהם. בפרט שאחרי זה כתב "כמו בבהמה", ובפשטות משמע שהאיברים חלוקים כמו בבהמה ולא רק ש"שייך" לחלקם. וכן מבואר להדיא בלשונו במגידות להלן (סי' כו) שקרא לשוק "עצם אמצעי". וכן החזו"א דלהלן בפנים כתב להדיא בכל לשונו "פרק בין הירך לארכובה" ו"עצם האמצעי שבין ירך לארכובה", ומוכח להדיא שזה פרק ועצם נפרדת ולא חלק מעצם קיימת. וכן בסוף דבריו סיים "מיהו לפי סדר המשנה "אין רק עצם אחד מארכובה עד הקטלית אע"ג דבבהמה יש שם ב' עצמות", אלמא מעיקרא סבר שיש שם ממש "שתי עצמות" – כמו בהמה, ורק עכשיו חוזר בו (ע"פ סדר המשנה באהלות, ראה להלן אות ה בהערה ביאור דבריו) שאין אלא "עצם אחת". וכן כל האחרונים שציינתי לעיל דנו במשנה באהלות הנ"ל, ולפ"ז דנו מהו הארכובה הנזכרת במשנה שם, ופירשו שהכוונה לארכובה העליונה, שאינה ניכרת אלא בגמל, עיין עליהם, ומוכח שסברו שזה ממש שתי עצמות, שהרי ארכובה ביניהם. וזה פשוט וברור לכל מעיין היטב בדבריהם, ולא הוצרכתי לכל זה אלא מפני מי שרצה לטעון לי כנ"ל.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

כמו בבהמה (אחד מתחת לברך, ושניים מעליו), **כמפורש בדבריו**. ולכן כאשר כתב בסוף דבריו שמוכח במשנה באהלות ש"אין רק עצם אחד מהארכובה עד הקטלית", סיים שא"כ על כרחך השוק הוא התחתון, כנ"ל. וכמו שביאר כל זה [בדברי החזו"א] בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יא), וכאמור ביאר שם והרחיב להוכיח מלשון עשרה אחרונים שכך חשבו. וכ"כ בספר ביאורים במסכת ברכות (טאוב, עמ' קנה) בביאור דברי החזו"א הנז'. ע"ש. [וע"ע להלן (בפרק זה אות ז) בדעת החזו"א].

ואל תתמה היאך עלה על דעתם כן הלא עינינו הרואות שאין שום ארכובה נוספת באמצע הירך וכן אין מעל הברך אלא פרק אחד. דאין זה מן התימה, שהרי כן הוא גם בבהמה, שארכובתה העליונה אינה ניכרת אלא בגמל, כדאי' בחולין (עו.). ועי' בחת"ס (חולין מב:) שבשאר בהמות [חוץ מגמל] אי אפשר להכיר זאת מחיים עד אחר הפשטת העור. וכן ניתן לראות במציאות, שלא ניכר בבהמה החלק העליון הגמור, כלל וכלל, כי הוא מחופה בבשר עב מסביב ובגוף הבהמה – ראה בציור דלעיל. ומעתה חשבו שכשם שלפי מראות עינינו מבחוץ גם בבהמה אין אלא ב' פרקים ואעפ"כ מבואר בש"ס (וכן ניתן לראות במציאות כשמפשיטים אותה וכנ"ל) שיש בו ג' פרקים, דהיינו שמעל הארכובה יש שני פרקים – אחד ניכר ואחד (העליון יותר) תחוב בגוף ואינו ניכר לא הוא ולא ארכובתו, ה"נ באדם שאע"ג דלפי מראות עינינו מבחוץ זה נראה שמעל הברך אין אלא פרק אחד, מ"מ למעשה יש שם שני פרקים, בדיוק כמו בבהמה, וממילא השוק הוא האמצעי, כנ"ל. [בפרט שיתכן מאד שחשבו שזה איבר 'קטן' התחוב בגוף, ואינו מורגש כלל מבחוץ]. ובנוסף לזה, הרי באמת לא מצינו מפורש שיש חילוק איברים בין אדם לבהמה, ואדרבה מפשט דברי הב"ש (אהע"ז סי' קסט סקל"ב) הנז' לעיל (אות ב) היה משמע שיש ג' חלקים גם באדם – חלק המכונה 'ארכובה הנמכרת עם הראש' (כי הוא מקביל לחלק בבהמה הנמכר עם הראש) 'שוק' ו'קולית', וכמו שמבואר בשו"ת מגידות (סי' כד) כדלעיל, וכן מבואר בהדיא בתויו"ט (חולין פ"ד מ"ו ריש ד"ה הארכובה) כפי שביאר היטב בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ו אות ג). ע"ש. וכן היה משמע מחגיגה (יג. וברש"י שם) שיש ברגלי החיות ג' פרקים, ובפשוטו דמות אדם להנה (יחזקאל א ה), אלמא גם באדם איכא ג' חלקים. [מיהו לפי האמת שם פרקיהם היו כמו של בהמה, כפי שהאריך להוכיח בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ד אותיות ד-ו). ע"ש. אבל לאדם באמת אין אלא שני פרקים]. וכן משמע נמי מהא דלעניין טריפות אדם שוה לבהמה, שאם נחתכה רגלו למטה מן הארכובה לא הוי טריפה ומשם ולמעלה הוי טרפה, כדאיתא ביבמות (קכא.) ובנדה (כד.) ובאה"ע (סי' יז סעיף לב), משמע דפרקי רגליהן שווין, ודו"ק. [ועיין בשו"ת צמח צדק (אה"ע סי' עד) ובשו"ת חת"ס (אה"ע ח"ב סי' סט)]. וכיון שבבהמה סדר הפרקים הוא 'רגל' 'שוק' ו'ירך', בודאי כן הוא באדם, דמאיזה טעם יהיה חילוק ביניהם.

והוסיף בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות י), שמלבד כל זה גם היה לו סיוע מלשון אשכנז שהיה שגור בפיהם לקרוא לחלק העליון 'שוק', כי ראיתי בספר אהל יששכר להגרי"ד גולדשטיין סי' ט [נדפס גם בקובץ מוריה תש"ן גליון א-ד] שכתב בזה"ל: ואין ספק שכוונת הרד"ק [בישעיה מז, ב, על פסוק גלי שוק] "השוק", מה שמורגל בפינו, שהוא הנקרא בל"א "שענקל". ע"כ. (וע' מה שכתבתי על דברי הרד"ק הללו, לעיל בהערה על סוף אות ה. ע"ש). ושאלתי ליודעים לשון אשכנז ואמרו ש"שענקל" הוא הירך, וכן תראה בשו"ת באר משה (ח"ח סי' קא). [ואין זה בל"א הנקרא אידיש, אלא בגרמנית]. הרי שהם היו רגילים לקרות שוק לירך. עוד כתב שם באהל יששכר בהמשך התשובה, ולפי שנעלמו ממנו [מהתויו"ט

באהלות] דברי התוס', היה סובר שהשוק באדם הוא למעלה מן הברך, "כלומר **מה שאנו קורין שוק**". ובשו"ת באר משה שם כתב, שמה **שבני אדם קורין שוק** למה שבין הברך לקטלית [מתניים] טעות הוא, ואין זה שוק אלא ירך. עכ"ל. [וכן בשו"ת בית יצחק (אה"ע ח"א סי' עג אות ג) מוכח דהיה רגיל על לשונם (בטעות) לקרוא לחלק העליון שוק, וז"ל: **ובאמת** '**שיענביין**' **נקרא** כל העצם היינו הפארדערביין, מהקניא (-ברך) עד הפיס (למטה). והיינו **מהקניא** (-ברך) **עד כנגד הקנעבלין** (-קרסול), ו"**בלשונינו מהשוק עד אבר התחתון**", ונקרא [החלק התחתון המדובר] ארכובה (כמו ארכובה הנמכרת עם הראש בבהמה שהוא החלק השלישי התחתון), א"כ עדיין לא נודע אם היה הסימן למעלה "**בראש השיענביין סמוך לשוק**" או באמצע או למטה סמוך לכנגד הקנעכ"ל ולא מיקרי צמצם המקום וכו'. עכ"ל]. ואיני יודע מה הגיע אליהם לקרות שוק לירך. ואולי מתחילה בל"א "שענקל" היה השוק (וכפי שבאמת מובא ב'פירוש קדמון' המלוקט מפירושי הראשונים, ונדפס במחזור הדרת קודש ונציה ש"ס, ונדמ"ח במחזור עבודת השם בעלזא. - עיין בספר השוק והזרוע בהלכה שם אות יא), ואח"כ נשתנה הלשון לקרות "שענקל" לירך (כהיום הזה, כנ"ל), וכיון שהיו רגילים לתרגם את שענקל 'שוק', נעשה מן הירך שוק. וכיון שנתבלבלה שפתם והיו רגילים לקרות שוק לירך, הוצרך המקו"ח לשאול מהו שוק, ולהוכיח שהירך למעלה, וממילא מוכרח דהשוק למטה היפך המורגל. וא"כ יש להוסיף על הנז' לעיל (בקטע הקודם), שגם זה גרם לו להפמ"ג לומר שהשוק הוא למעלה – כלומר דמלבד שכן הוא בבהמה ואין סברא לחלק בין בהמה לאדם אם יש לשניהם ג' עצמות כנז' לעיל, גם היה לו סיוע מלשון בנ"א שקורין שוק לפרק שלמעלה מן הברך. ובכן לא יפלא על שנמשכו אחריו כמה אחרונים בשתיקה, ולא היה דבר זה מתמיה בעיניהם, כי כן היו מורגלים לקרות שוק למעל הברך. גם לא הוקשה להם אם הוא השוק היכן הירך, כי הדיעה הרווחת בזמנם היתה שלמעלה מן הברך יש שני פרקים, כמו שכתבו בפשיטות האחרונים שהזכרנו, הלא המה, הפמ"ג, הגרע"א, ברכת הזבח, מנחת חינוך, תפא"י, סדרי טהרות, נחלי דבש, ודברי יציב. גם התויו"ט מתחילה סבר כן, וכן החזו"א [ראה לעיל שציינתי איה מקום כבודם של הפוסקים הנזכרים]. עכת"ד.

ביאור מה שבשאר מקומות השוק הוא החלק התחתון

ג) ועפ"ז [שהפמ"ג חשב שיש ג' חלקים גם באדם ושהאמצעי הוא השוק] הוצרך לומר בשו"ת מגידות הנ"ל שה'שוק' דאמרינן גבי חליצה שהוא כשר - שזה החלק **התחתון** כדמוכח בגמרא (יבמות קג. וראה לעיל בהערה על ריש אות ב, ביאור ההוכחה בזה), '**לאו דוקא הוא**', אלא הוא נקרא שוק רק 'בלשון מושאל' [שהרי עיקר שם שוק הוא ב'אמצעי' כאמור].

וזאת כדאשכחן גם בבהמה - שאע"פ שבבהמה מוסכם לכו"ע שהאמצעי הוא הוא השוק ולא התחתון, בכ"ז מצינו כמה מקומות ש'בלשון מושאל' החלק התחתון של הבהמה נקרא 'שוק', כגון בחגיגה (יג. רש"י ד"ה שוק): "שוק" הוא עצם הנמכר עם הרגל. עכ"ל. וכן בחולין (מב:) פירש"י (ד"ה אלא) בהאי לישנא [גבי בהמה]: ארכובה, מקום חיבור השוק והירך שמפרקין אותה משם בשעת הפשטה. עכ"ל. ולפי ההבנה הפשוטה 'מקום חיבור השוק והירך' היינו ארכובה העליונה המחברת את החלק האמצעי עם העליון, וא"כ מהו זה שכתב "שמפרקין אותה משם בשעת הפשטה" הלא אין מפרקין אלא את הארכובה התחתונה כמ"ש רש"י גופיה שם (עו.). אלא ודאי דרש"י דיבר בלשון בני אדם, ש'מקום החיבור השוק והירך' בלשונם הוא הארכובה התחתונה, כי בלשון בני אדם גם בבהמה החלק התחתון נקרא

'שוק' ושני החלקים העליונים נקראים 'ירך' [כדמצינו נמי בלשון המשנה (בכורות מ:) "בערקוב שבאמצע הירך" ותני עלה בגמ' "קפץ העליון" (ארכובה העליונה). וכ"ה בלשון רש"י בחולין (קיט. ד"ה קולית) "הוא עצם עליון של ירך", אלמא לירך יש שתי עצמות. וכ"ה שם (קלד.) לעניין שוק דשלמים שהוא שני החלקים העליונים ופירש"י "דהיינו כל הירך". והיינו כאמור בלשון בני אדם, ולחלק התחתון קראו שוק בלשון זו אע"פ שבאמת אינו אלא 'ארכובה הנמכרת עם הראש']. וכן בחולין קכב: ד"ה רכובה הנמכרת עם הראש, פירש רש"י "שוק", והרי זה ברור דארכובה הנמכרת עם הראש איננה השוק, ובכ"ז קראו רש"י 'שוק', ובע"כ דאין זה אלא לשון מושאל בלשון בני אדם, אף שהשוק האמיתי הוא האמצעי.

ומעתה למד הפמ"ג דכ"ה גם באדם, דאע"פ שמצינו בכמה מקומות שהשוק הוא החלק התחתון (כגון בחליצה הנ"ל) מ"מ לאו דוקא הוא, ולשון מושאל בלשון בני אדם הוא לקרוא שוק לחלק התחתון, אבל השוק האמיתי הוא החלק האמצעי שמעל הברך [וכ"כ להדיא החזו"א (סי' טז סק"ח) הנ"ל, וז"ל: **וכן שם שוק משתמש בלשון 'מושאל' על עצם התחתון, אבל עיקרו על עצם האמצעי שבין ירך לבין ארכובה הנמכרת עם הראש**. עכ"ל. אלא שבהמשך כתב שמהמשנה מאהלות מוכח שאין מעל הברך אלא עצם אחת ואין שם פרק אמצעי וממילא ע"כ השוק זה החלק התחתון, וכמו שהבאתי לעיל, אבל בתחילה כשחשב שמעל הברך יש שתי עצמות והאמצעי הוא השוק, ביאר שמה שמצינו שהתחתון נקרא שוק היינו בלשון מושאל], ומעתה הכא דילפינן מקרא ד"גלי שוק" על כרחך הכוונה לשוק האמיתי ולא לשוק המושאל ולכן כתב הפמ"ג שזה מהקני"א ומעלה, דהיינו החלק האמצעי, שהוא השוק ומעליו הירך. ולא נעלם מעיני הפמ"ג מתניתין דאהלות שהשוק הוא מתחת ל'ארכובה', אלא דלפי מאי דסבר, שתי ארכובות יש באדם כמו בבהמה, וארכובה דאהלות [שמתחתיה השוק ומעליה הירך] היא העליונה דהיינו לא הברך אלא הארכובה שב'אמצע' החלק העליון. [והטעם שבלשון בני אדם התחתון נקרא שוק והשנים העליונים ירך גם בבהמה, כנראה הוא משום ששני החלקים העליונים נראים כחלק אחד (שהרי אין הארכובה העליונה ניכרת אלא בגמל) ולכן קראוהו לכולו 'ירך', ולתחתון קראו 'שוק', אע"פ שאינו אלא ארכובה הנמכרת עם הראש. (ולדידן אתי שפיר טפי, דכיון דבאדם 'באמת' השוק הוא החלק התחתון והעליון הוא ירך, ובבהמה לא ניכר הארכובה העליונה ולמראית העין אין אלא שני חלקים כאדם, קראו להן כאיברי אדם - שוק למטה וירך למעלה. ודו"ק)].

וזהו שכתב הפמ"ג "והוי יודע דלשון שוק הוא מארכובה" והביא ראיה משוק דבהמה, דר"ל דאע"ג דבעלמא קרינן שוק ללמטה מן הארכובה (כגון בחליצה, ועוד מקומות), הוי יודע דעיקר לשון שוק הוא מארכובה ולמעלה, כי השוק האמיתי אינו אלא האמצעי כמו בבהמה, וממילא שוק לעניין ערוה הוא האמצעי, דהא נפקא לן מקרא דכתיב "גלי שוק" ובפסוק ודאי הכוונה לשוק האמיתי [דגם אם נאמר שזה רק אסמכתא מ"מ מסתבר יותר שהתכוונו באסמכתא לאותו שוק ממש אע"פ שאינו מוכרח].

ביאור המשך הפמ"ג

ד) **ולפי** הביאור הנ"ל, אתי שפיר גם מה שלכאו' אינו מובן מדוע הוצרך הפמ"ג לציין [בסוגריים] לראשונים שפוסקים בבהמה ש'שני החלקים' נקראים שוק, הלא לדבריו כאן השוק הוא רק מהברך ומעלה והרי שם אין אלא פרק אחד וא"כ אין מה לדון אם השוק הוא רק חלק אחד או שנים אלא רק לומר שהשוק מתחיל מהברך, ולייתי מתניתין דחולין [פ"י מ"ד] כפשטה דשם זה מבואר שהשוק בבהמה מתחיל מהארכובה לכו"ע [וידמה זאת לנידוננו לפי הבנתו שאין חילוק בין שוק דאדם

לשוק דבהמה], ותו לא, ומה העניין לומר ששני החלקים נקראים שוק כאשר אין כאן מעל הברך אלא פרק אחד. אלא בהכרח לומר כנ"ל שהפמ"ג סבר שגם באדם יש ג' עצמות כמו בהמה, ועתה מובן, דכוונתו לומר דשני החלקים שמעל מהברך נקראים שוק, כמו שכתבו הראשונים שציין לגבי בהמה [דרש"י (ויקרא ז, לב) שציין פירש כרבי יהודה (במשנה בחולין שם) הסובר שרק חלק אחד הוא השוק, והתוי"ט (על המשנה בחולין שם) שציין העיר על רש"י הנז' וכתב שיש לפסוק כת"ק שם דשני החלקים נקראים שוק ושכן העיר הסמ"ג (עשין קפג), והרמב"ם (פ"ט מהל' מעשה הקרבנות ה"י) שציין פסק ג"כ כחכמים], וה"נ באדם לפי סברתו שיש שם עוד ב' עצמות, דג"כ תרוויהו מיקרו 'שוק' (ותרוויהו אסירי פחות מטפח כשוק) כמו בבהמה[19]. [וראה עוד לעיל (בפרק זה אות ה) בהערה במה שכתבנו בעניין זה אם שני החלקים נקראים שוק או רק התחתון]. וע"ע בספר השוק והזרוע בהלכה הנז' (סי' ט אות ב ד"ה ומה) מה שהעיר בזה.

ומה שכתב עוד הפמ"ג "**ולפעמים השוק נקרא ירך**", כתב שם (סי' ט אות ב ד"ה ומעתה) דברור שאין כוונתו דשוק וירך היינו הך ולפעמים נקרא כך ולפעמים כך, דזה לא עלה על דעת אדם מעולם וזיל קרי בי רב הוא[20] וכנ"ל, אלא ר"ל דאע"פ שאכן שוק וירך שני איברים הם כנ"ל מ"מ לפעמים בשם הכולל של שני האיברים יחד 'גם' השוק נקרא ירך [כגון מה שכתב רש"י בחולין (קלד: ד"ה וכנגדו) על שוק דשלמים (שהוא שני החלקים שמעל הארכובה): "דהיינו **כל** הירך", וכן כהא דתנן בבכורות (מ:): בערקוב ש'באמצע הירך'. וראה עוד לעיל בסמוך (ד"ה ועפ"ז) שהבאתי כמה מקומות שכתב רש"י כן. שבכל זה אע"פ שבאמת הירך הוא רק העליון מ"מ בכלליותו נקראים בלשון בני אדם שני החלקים - שוק וירך - בשם כולל 'ירך'. (ובלשון תורה נקראים בשם הכולל 'שוק' לחכמים, כנ"ל)]. אי נמי ר"ל שלפעמים השוק לחוד נקרא 'ירך' והעצם העליון נקרא 'קולית', כמו שכתב רש"י בחולין (צא.) "מקום חיבור הקולית ועצם הירך", וכן בחגיגה (יג. ד"ה רכובי) קורא לעצם האמצעי 'ירך' ולעליון 'קולית'.

וע"ש בפמ"ג שכתב בסוף דבריו "**חגיגה דף י"ג ע"א רש"י ד"ה רכובי יע"ש**", ונראה כוונתו שזהו מה שכתב לעיל ד"שוק לפעמים נקרא ירך", וכוונתו בזה ליישב מה שמצינו שלמעלה מארכובה נקרא ירך, כנ"ל, וכן בערכין

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[19] **וא"ת** מה נפק"מ עד היכן גבולו, הרי ודאי דגם למעלה מן השוק הוי ערוה גם אם אינו 'שוק'. יש לומר, חדא, דאיכא למימר דלפרושי גרידא אתא, וכלשונו: ד'לשון' שוק הוא מארכובה. ועוד, דאתא למימר שבכל זה אסור אפילו בפחות מטפח וכמ"ש הט"ז (סי' עה) ודעימיה [וע"ע בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות ב ד"ה ומה)]. ואין להקשות דלפ"ז העיקר חסר מן הספר - דהו"ל למימר שוק הוא מארכובה 'עד מותניה' או כיו"ב כי היכי דלישתמע שעיקר כוונתו לומר דשני החלקים הוו בכלל שוק, דאין זה קשה, דהא בגוף דבריו אכן כוונתו רק לציין שהשוק 'מתחיל' מהארכובה ותו לא, ורק בסוגריים הוא דמציין עד היכן זה, דהיינו שני החלקים. ופשוט.

[20] **ככתוב** במקרא ושנוי במשנה (שופטים טו ח, דניאל ב לב-לג, אהלות פ"א מ"ח), ד'שוק' ו'ירך' תרתי נינהו. והרי בבהמה גופא 'שוק' לחוד ו'ירך' לחוד כדאיתא ביורה דעה (ריש סי' נה), ועד שאתה משוה אדם לבהמה שהשוק הוא למעלה, תשוה אותם שהשוק אינו הירך אלא הפרק שתחת הירך, וכן מפורש ביו"ד (סי' קצד סעיף י) שגם באדם שוק לחוד וירך לחוד והשוק למטה מן הירך. וע"ע בשו"ע או"ח סי' ד (סעיף כא) שכתב "צריך ליזהר בתפילה או באכילה שלא ליגע ב'**שוק** ו**ירך**' ובמקומות המכוסים באדם", וכיו"ב כתב עוד בסי' קסד (סעיף ב): "מי שעומד בסעודה ונזכר שנגע ב'**שוק** ו**ירך**' ומקומות המכוסים באדם כו' צריך לחזור וליטול ידיו", וכן הוא בביאה"ל שם (ד"ה לחזור וליטול): "אם נגע ב'**שוק** ו**ירך**' ומקומות המכוסים". אלמא תרתי נינהו (וכמובא כ"ז לעיל בהערה על אות א).

(יט: ד"ה עד הארכובה) פירש"י "ומכאן ולמעלה לא הוי רגל אלא ירך", וכן לא יקשה ממה שמצינו שהשוק נכפף על הירך, כגון בנדה (נח. ובתוס' שם ד"ה חבק) - דאין אלו 'שוק' ו'ירך' באמת, אלא העצם התחתון מכונה 'שוק' כלענין חליצה, והאמצעי מכונה 'ירך', וכמו שכתב רש"י בחולין (מב:) על הארכובה התחתונה **אפילו בבהמה** "שהיא חיבור השוק והירך", ולפי האמת לא זה שוק ולא זה ירך, אלא כאמור זה בלשון בני אדם. [ובזה מתיישב ג"כ מה שקשה לכאורה על הפמ"ג מהלשון 'בתי שוקיים' דמשמע שזה מכסה את ה'שוק' ולהפמ"ג הרי אין זה השוק אלא למעלה ממנו הוא השוק, אבל להאמור דגם להפמ"ג בלשון בנ"א נקרא העצם התחתון שוק אע"פ שאינו השוק 'באמת', שפיר י"ל דנקראו כך על שם זה].

אולם כל זה כאמור על פי מאי דסבר שיש ג' חלקים באדם, אחד מתחת לברך ושניים מעליו, ולכן שייך לומר שהשוק האמיתי הוא החלק ה'אמצעי', ומעליו הירך, ומה שמצינו בכמה דוכתי שהתחתון נקרא 'שוק' אינו אלא בלשון מושאל, וכו', כנ"ל באריכות. **אבל** לפי האמת שאין מעל הברך אלא פרק אחד (ראה להלן בסמוך), ממילא אין מקום להסתפק כלל, דהרי זה ודאי שהחלק העליון הגמור הוא 'ירך' והשוק הוא עצם נפרדת ממנו (כמו שציינתי לעיל בסמוך בהערה על ד"ה ומה שכתב עוד), אלא שחשב שיש עצם 'אמצעי' כבהמה והוא השוק [והתחתון הוא כהארכובה הנמכרת עם הראש], אך לפי האמת שאין עצם 'אמצעי' ממילא בהכרח התחתון הוא השוק, כאמור.

הראיות שאין באדם ג' עצמות

ה) **וההכרח** לומר שבאמת אין באדם אלא ב' עצמות (אחד מתחת לברך ואחד מעליו), כתב שם בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות ז) הנ"ל להוכיח מכמה מקומות, חדא, שכן נודע במציאות שאין מעל הברך עוד ארכובה ועוד עצם, אלא רק עצם אחת שהיא הירך, המגיע מהברך עד אגן הירכיים [-ניתן לעשות בדיקת רנטגן]. ראה בציור:

ועוד, דהא תנן באהלות: שלשים ב'פיסת הרגל', עשרה ב'קורסל', שנים ב'שוק', חמישה ב'ארכובה', אחד ב'ירך'. ע"כ. ואם איתא דיש באדם ג' עצמות והשוק הוא "מעל הברך" [ה'אמצעי'] ששם יש עוד ב' עצמות מלבד התחתון שמתחת הברך, נצטרך בעל כרחינו לפרש כך: 'פיסת הרגל' היינו כפשוטו, 'קורסל' היינו הברך, ו'שוק' היינו החלק שמעליו, ואח"כ יש עוד 'ארכובה' [בין 'שני הפרקים' שיש מעל הברך] ולאחר מכן ה'ירך', וזה תמוה טובא, חדא דא"כ **דילג התנא על הפרק התחתון** שבין 'פיסת הרגל' ל'ברך'[21]. ועוד, דאין 'ארכובה' אלא 'דבר הנכפף

[21] **ד'פיסת** הרגל' ודאי אינה כוללת מלבד כף הרגל עצמה גם את החלק התחתון, שהרי אלו שני איברים שונים, וגם עצם מפרדת ביניהם. ועוד, שהרי כתוב במשנה שיש "שלשים" בפיסת הרגל וזאת על ידי "ששה בכל אצבע" ככתוב שם, ומוכח שבחמשת אצבעות כבר מלאו להם "שלשים" שהוזכרו כאן ולא כלול בזה גם עוד עצם נוספת כמו החלק התחתון וכד'. וכן הוכיח החזו"א (או"ח סי' טז סק"ח). וברור.

ונברך' כדכתיב (בראשית כד יא) "ויברך" הגמלים, שהבריכם [כופף והושיב] על ברכיהם (אבן עזרא שם), וכדתנן (רפ"ז דכלאים) "המבריך" את הגפן (ע' רש"י בב"ב יט: ד"ה מבריך) - שה'ארכובה' בלשון ארמי הוא 'ברך' בלשון הקודש, וכמ"ש כל זה הרא"ש בתשובה (כלל כ סי' טז), והרי למעלה מן הברך אין דבר הנכפף. ועוד, דבתוספתא (אהלות פ"א ה"ג) מפורש ד'חמשה בארכובה' היינו שנים מכאן ושנים מכאן "והפיקה באמצע" (עי' בכורות כב. וברש"י שם מה. ד"ה פיקה), ואין פיקה אלא בברך ולא בלמעלה ממנו כלל. וכן יסד רבי אלעזר הקליר (בפיוט לקדושת מוסף דר"ה, המתחיל ואתה אזון קול מפאריך) "חמישה על ברכיהם", ומוכח שה'ארכובה' הנ"ל שכתוב במשנה אחרי השוק שיש בה 'חמישה', היינו ה"ברך", שבו יש חמשה, ולא הארכובה ש[לפי מה שסברו] נמצאת באמצע החלק העליון, אלמא ה'שוק' הוא החלק שלפני הברך, דהיינו החלק התחתון. וכ"כ הרמב"ם בפיה"מ שם שהארכובה היא הברך, וכ"ה באליהו רבה שם (להגר"א). נמצא דעל כרחך ה'שוק' הוא למטה ומעליו ה'ארכובה' ואחריו ה'ירך'.

ואין לומר שאף שהשוק שהוזכר במשנה שם אה"נ הוא החלק התחתון והארכובה היא הברך כנ"ל, אבל זה רק בלשון מושאל, ועיקר שם שוק הוא האמצעי כמו בהמה, זה אינו, כי א"כ אכתי דילג על ה'עצם האמצעית'[22]. אלא ודאי שאין שם עצם אמצעית.

כללו של דבר, אם תאמר שיש ג' עצמות באדם, נמצא שהתנא דילג על אחד מהם, או על התחתון או על האמצעי, כפי שהתבאר. וע"כ שיש רק ב' חלקים באדם ולכן אין עצם מיותרת, וכך הוא סדר האיברים: 'פיסת הרגל' היינו כפשוטו כף הרגל, 'קרסול' היינו העצם הבולטת מעל הכף רגל, 'שוק' היינו החלק שמעל זה כלומר החלק שמתחת לברך, 'ארכובה' היינו הברך, 'ירך' (קולית) היינו החלק העליון [ועי"ש במשנה שמעל הכל יש עצם הנקראת 'קטלית', והוא עצם המתניים

❖ לכבוד ולתפארת ❖

ואף אם נדחוק ונאמר דהפרק התחתון נמנה מאיזה טעם בכלל ה'קרסול' (דהיינו הברך לפירוש זה כנ"ל), עדיין דילג התנא על ה'איסטוירא' (דהיינו הקרסול לפי האמת), וא"א לומר שהאיסטוירא נכלל יחד עם פיסת הרגל, שהרי כאמור מבואר במשנה שבפיסת הרגל יש שלשים עצמות ע"י שיש שש בכל אצבע, ולא ע"י איברים אחרים.

[22] **ואין** לומר שהתנא כלל אותה ביחד עם מה שכתב "ירך", דהרי כתב שמנין העצמות שיש הוא "אחד" בירך, ולהנ"ל הוי תרתי. ולומר שכלל אותה ביחד עם ארכובה ודאי לא מסתבר, וגם לשון 'ארכובה' לא יכון על זה כלל, וכנ"ל בפנים בקטע הקודם.

וגם אין לומר שב'קרסול' כלל את האיסטוירא ביחד עם החלק התחתון ומעליו יש ארכובה (ברך) ומעליו יש שוק ומעליו ירך, דהא סדר המשנה הוא: קרסול, שוק, ואח"כ ארכובה וירך, אלמא השוק הוא לפני הארכובה ולא אחריה. וכ"כ החזו"א הנ"ל, וז"ל: ומיהו לפי "סדר" המשנה אין רק עצם אחד מהארכובה עד הקטלית אע"ג דבבהמה יש שתי עצמות כדאיתא בחולין (עו.). עכ"ל. ור"ל דלפי הרע"א שהביא לפני כן שפירש שהקרסול זה הברך, א"כ קשה שחסר כאן החלק שמתחת לברך, שהרי אינו יכול להיכלל בפיסת הרגל ששם כבר יש שלשים עצמות מצד חמשת האצבעות עצמם, וכנ"ל, אבל אם נאמר שהקרסול הוא האיסטוירא (הבליטה שמעל כף הרגל) לא יהיה חסר עצם, כי אפשר לומר שהקרסול כולל גם את החלק שתחת הברך, ומעליו ארכובה ומעליו שוק ואח"כ ירך. אלא שע"ז מעיר החזו"א שזה לא יתכן מצד "הסדר" של המשנה, שלפי פירוש זה יוצא שהתנא הקדים למנות את השוק קודם הארכובה אע"פ שהכוונה בשוק כאן הוא לחלק שמעליו, וכנ"ל. וק"ל.

המאחד את שני הירכיים התחובים בו. אבל על זה לא היה כל הנידון דלעיל].

ועוד, דבהדיא תניא בבכורות (מה.): "איזהו רוב בנינו [של האדם], ב' שוקיים וירך אחד", ואם התכוונו שם בשוק לעצם ה'אמצעי' [מעל הברך עד איזשהו מקום שם] א"כ אפילו ב' שוקיים וב' ירכיים אינם רוב גופו [וכמו שהוכיח כן גם החזו"א (או"ח סי' טז סק"ח בסופו). ע"ש], אלא ע"כ הכוונה לחלק התחתון, דשני חלקים תחתונים [משני הרגלים] והירך הוו רוב גובה גופו. וכן מדלא חשיב בכלל הבנין אלא מן השוקים ואילך מכלל שהם תחילת הגובה ואין עצם אחרת תחתיה (משא"כ כף הרגל אינה נכללת בבניינו של אדם ולהכי לא התחיל ממנה). [ואין לומר דלעולם יש ג' עצמות ו'ירך אחד' הכוונה לשני החלקים העליונים, זה אינו, דהא אמרינן בנזיר (נב:) בדברי רבי יהושע ש'שלשה עצמות' הן רוב גובה האדם, דהיינו שני שוקיים וירך אחד, ע"ש היטב, ואם איתא שב'ירך' יש שתי עצמות נמצא ששני שוקיים (משני הרגלים) וירך אחת זה ארבע עצמות ולא שלש].

וכן מפורש בפסקי הרי"ד (ר"פ מצות חליצה), וז"ל: אבל אם נחתך רגלו, ו[חלצה] מן הארכובה ולמעלה, "שנחתך כל שוקו ונשאר עצם הקולית היא הירך", וחלצה בו, אינה חליצה. עכ"ל. ומוכח שאחרי השוק של החליצה [שהוא התחתון ללא ספק, דהוא 'מעל' ולא מעל דמעל, ראה לעיל בהערה על אות ב] מגיע הירך (קולית), ואין עוד איזה עצם ביניהם. וכ"ה בספר המכריע (סי' יח), וז"ל: כל עצם השוק קורא התנא 'מן הארכובה ולמטה' [שחליצתה כשרה], ומן הארכובה ולמעלה הוא "למעלה מן השוק - דהיינו עצם הירך" הנקרא קולית [ששם חליצתה פסולה]. עכ"ל. ומוכח נמי דאחרי השוק [לכיוון מעלה] מגיע הירך, ואין הפסק ביניהם בעצם אחרת.

ומעתה אין מקום לספק כלל, דכיון שאין למעלה מן הברך אלא הירך (קולית), על כרחך השוק הוא למטה, דהעליון הגמור ודאי הוא ירך (וכנז' לעיל אות ד בהערה על ד"ה ומה שכתב עוד. ע"ש), ולא הוא היה הנידון.

ביאור דבריו בסדר חליצה

ו) **ובעניין** מה שכתב הפמ"ג **בסדר חליצה** ובשאר דבריו שבשו"ת **מגידות** בעיקרון אין צורך כ"כ להאריך בזה בסדר הדברים יתר על המידה ולבאר מה נכתב לפני מה [- ולהסביר מדוע בתחילה במגידות ובפמ"ג חשב שהשוק הוא האמצעי ואח"כ בסדר חליצה נטה לומר שאולי הוא התחתון][23], **אבל בכל זאת אכתוב כאן סדר הדברים בקצרה**, ואם ירצה הקורא להחכים ידרים ויראה בייתר אריכות בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט) מה שהאריך בזה יותר.

[**א**] בתחילה כתב בשו"ת מגידות (סי' כד), שהשוק שכשר בחליצה הוא לא השוק ממש – האמיתי, דהיינו ה'אמצעי', אלא הוא התחתון (שהוא שוק בלשון מושאל, כמו שמצינו גם בבהמה לפעמים, וכנ"ל אות ג). דלא כדמשמע בפשטות בבית שמואל (אה"ע סי' קסט ס"ק לב) שהכוונה ל'שוק ממש' דהיינו האמצעי – מעל הברך, דליתא, דשם ודאי החליצה פסולה [וכפי שהתבאר לעיל אות ב באריכות].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[23] **שהרי** כל הספק מתחיל רק אם יש ג' עצמות גם באדם (אחת מתחת לברך ושתיים מעליו) – דאז באמת יש מקום להסתפק דמחד גיסא מסתבר שהוא האמצעי - כמו בהמה, ומאידך מצינו בהרבה מקומות שהחלק התחתון הוא זה שנקרא שוק (ודוחק לומר שבכולם נקרא שוק רק בלשון מושאל), אבל אם אין בכלל עצם 'אמצעית' אין עוד מה לדון כלל, שהרי העליון הגמור ודאי הוא 'ירך', ולא זה היה הנידון, וממילא ה'שוק' הוא התחתון, וכפי שהתבאר לעיל באריכות.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[ב] אח"כ ב'סדר חליצה' [הודפס בספר שם משמעון לייטער מעמוד 122 והלאה] **בתחילה** לא כתב (**באות ב**[24]) אלא שרק החלק התחתון – עד הברך - כשר לחליצה, ושכן מוכח בגמ' (יבמות קג.[25]). [וציין גם למה שכתב להלן אות יא, ששם הוסיף שכ"כ הבאר הגולה (אה"ע סי' קסט ס"ק ש*), דהארכובה דאיירינן הכא הוא הכרעיים דהיינו הקני"א[26]. וציין לבית שמואל [הנ"ל אות ב] - דכתב שהחליצה היא ב"שוק", ושדבריו צ"ע טובא, שהרי בפשטות משמע שכוונתו לשוק ה'אמיתי' - מעל הברך, והלא בגמרא יבמות הנ"ל מוכח שרק תחת הברך כשר[27]. וציין גם לעיין במה שכתב בשו"ת מגידות, והיינו כפי שהובא לעיל שגם שם (בסימן כד) תמה על מה שמשמע בבית שמואל שהשוק שכשר לחליצה הוא מעל הברך, דזה אינו, כאמור. וכדנתבאר לעיל באריכות.

[ג] בחיבורו פרי מגדים או"ח (סי' עה מש"ז סק"א) כתב שהשוק של ערוה הוא **החלק שמעל הארכובה**, דהיינו ה'אמצעי' (שסבר שיש שם עוד עצם, כנ"ל), ולא כמו לעניין חליצה ששם הכוונה ב'שוק' הוא לחלק התחתון, כי בחליצה מיירי בשוק בלשון מושאל, אבל כאן הרי למדינן את השוק מפסוק, ובהכרח הפסוק התכוין לשוק האמיתי ולא לשוק המושאל, דהיינו ל'אמצעי' – מעל הברך, ולא לתחתון.

[ד] בסוף דבריו שם בפמ"ג ציין: "**עיין בית שמואל ובאר הגולה ובספר חליצה רשמתי**" – וקאי על מה שכתב שם לעיל מיניה גבי 'שוק באשה ערוה' **ד"שוק הוא מארכובה [ברך] ולמעלה**" – דלזה ציין **לבית שמואל** [הנ"ל] דמשמע מיניה דזהו גם כן 'שוק של חליצה'

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[24] **וזו** לשונו: הקשרים והעניבה כשרים בארכובה התחתונה, דהיינו עד הקני"א (ברך) ולא קני"א בכלל, דבכל הרגל אף בשינביין (חלק תחתון) מיקרי 'מעל' ולא 'מעל דמעל', אבל בקני"א הוה 'מעל' [דמעל]. ועיין גמרא (יבמות קג.) בהא דאמר "איסתוירא עד ארעא נחית", עיין לקמן [אות] יא, וע' ב"ש סי' קס"ט אות ל"ב, וצ"ע טובא. ושו"ת מגידות. עכ"ל.

[25] **דקתני** שרק "מעל האיסתוירא" כשר, ולא מעל דמעל, והאיסתוירא הוא הקרסול ולא הברך כדאמרינן התם "איסתוירא עד ארעא נחית", ופירש"י שאין עוד פרק תחתיו בעקב.

[26] **וזה** לשונו בסעיף יא: עיין באר הגולה בהלכות חליצה [סימן] קס"ט סעיף ל"ה אות שי"ן [על לשון השו"ע "חלצה מן הארכובה ולמטה כשרה", וז"ל, פירוש] כרעיים, שקורין קני"א, דמיניה כייף וזקיף [היינו שמהקני"א ולמטה חליצתה כשרה, וא"כ רק העצם התחתון כשר לחליצה]. ועי' בית שמואל שם ל"ב [שכתב דארכובה דהכא היינו שבין השוק לקולית, וא"כ גם העצם שמעל הברך כשרה, עד הקולית], עיין מה שכתבתי לעיל אות ב' [שהשיג על זה דמהגמ' מוכח דרק למעלה מהאיסתוירא כשר ולא למעלה מהקני"א], ולא כמו שראיתי פעם אחת קשרים למעלה מקני"א. עכ"ל. [מיהו אפשר שאת זה כתב רק אחרי הדפסת הפמ"ג, כפי שמוכרחים לומר על ההמשך של סעיף יא שם (ובפריי וכו') שנכתב אחרי הדפסת הפמ"ג, כדלהלן אות ד בהערה. ע"ש. ומה שכבר בסעיף ב ציין לאות יא (אע"פ שאת סעיף ב כתב לפני הפמ"ג ואת סעיף יא כתב רק אח"כ כאמור) אין זה אלא הוספה מאוחרת, דבלא"ה הרואה יראה שהציון "עיין לקמן יא" הוכנס לא במקום הנכון, ומקומו אחר תיבת "נחית". ע"ש. וכן ראיתי שכן העתיק מו"ל שו"ת מגידות (סי' כד). וא"כ יתכן שמה שגרם הטעות בזה היא משום שזה ציון שציינו אחרי כן ושתלו המעתיק שלא במקום הנכון. וק"ל. אבל מ"מ אי"ז מוכרח, דיתכן כאמור לעיל שבתחילה כתב רק את תחילת סעיף יא, ולזה ציין בסעיף ב, ואחרי הדפסת הפמ"ג המשיך והוסיף את המשך סעיף יא. ראה להלן, והבן].

[27] **ועיין** בשו"ת מגידות המובא לעיל אות ב, שנראה דלא ברירא ליה הך קושיא על הב"ש אלא אפשר ליישבו ורק "יש מקום לטעות" מחמת לשונו. ע"ש.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שכשר, דהיינו השוק שלמעלה, אך מאידך הוסיף לציין ל**באר הגולה** (אה"ע סי' קסט ס"ק ש*) שכתב שלגבי חליצה אינו כן, כי הארכובה המדוברת שם [שמתחתיה החליצה כשרה] הוא הכרעיים דהיינו הקני"א וא"כ רק התחתון כשר, ולשון שוק מושאל הוא. והוסיף לציין למה שרשם **בסדר חליצה** – אות ב וריש אות יא (הנז' לעיל כאן אות ב) שכן הוא האמת - כדמוכח בגמ' שמעל הברך חליצתה פסולה (דקתני שרק מעל האיסטוירא כשר, ולא מעל דמעל), וע"כ השוק דהתם הוא החלק התחתון, וכנ"ל[28].

[ה] אחרי הדפסת הפרי מגדים הוסיף עוד באות יא שבסדר חליצה, וכתב: **ובפריי לאו"ח שוק באשה ערוה ובבהמה 'קולית'** (ירך) **ו'שוק' למעלה מכל הרגל** – כלומר שלגבי 'שוק באשה ערוה' – לפי מה שכתב בפריו - וכן 'בבהמה', לא רק הירך אלא גם השוק נמצאים מעל 'כל הרגל' דהיינו מעל הברך, כי השוק דהתם היינו ה'אמצעי' (ולא המושאל דהיינו התחתון). **וכאן באדם משמע ד'שוק' היינו הרגל שקורין שינבייין** (חלק תחתון) – לא כבהמה, ולא כמ"ש בשו"ת מגידות סי' כד הנ"ל דשוק גבי חליצה 'לאו דוקא', אלא הוא 'דוקא' כי כאמור השוק באדם האמיתי הוא התחתון, וא"כ גם 'שוק באשה ערוה' היינו העצם התחתון ולא כמ"ש בפמ"ג באורח חיים, ורק בבהמה הוא החלק האמצעי[29].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[28] **ובמגד יהודה** (על שו"ת מגידות סי' כד, סוף אות א) כתב שכוונת הפמ"ג במה שציין בסו"ד ל'סדר חליצה' היא לומר שבסדר חליצה - סעיף יא - חזר בו לצדד שהשוק האמיתי באדם הוא החלק התחתון [לא רק המושאל], דדוקא בבהמה השוק הוא מעל הארכובה. ורצונו לומר בזה שמעתה גם כאן בשוק באשה ערוה יש להחמיר שהשוק הוא החלק התחתון, דהא באדם קיימינן, ולא כפי שכתב לפני כן שהוא מעל הארכובה כמו בהמה. [והרה"ג ש. אסולין סייע לדבריו (בתשובה בנושא זה שמסרה לי), דכן נראה גם ממיקום ציונים אלו, הכתובים לאחר דיבור נוסף, דנראה מזה שלא נכתבו ביחד, אלא נוספו אחר כך, ונכתבו בטעות אחר ד"ה במה שכתב במקום אחר ד"ה והוי יודע, או שפשוט לא היה לו מקום על הגליון להוסיף זאת במקום המתאים, לכן הוסיף זאת אחר הדיבור שאחריו. והוסיף, שכן נראה כיו"ב ממה שציין "עי' נחלת צבי פי' דברי רב חסדא כן", דזה הרי אינו נוגע כלל לנדון היכן הוא מקום השוק, אלא הוא מקור לפי' הג' שכ' הפמ"ג בתחילת דבריו לבאר חידושו של רב חסדא ע"פ ההגהמ"י, (כמבואר למעיין בנחלת צבי), ואיך נכנס זה בין הב"ח לרש"י בחגיגה ששניהם הובאו לענין מקום השוק, אלא נראה כנ"ל שבתקופה מאוחרת יותר הוסיף ציונים ומראי מקומות הנוגעים לדבריו בדבור זה, ללא סדר מסוים].

אולם בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות ו) העיר על דבריו, דזה לא יתכן, כי אילו חזר בו לא היה מניח דבריו הראשונים כמו שהם ומסתפק בציון בעלמא למה שכתב בסדר חליצה, ובפרט שעדיין לא נדפס, והרי זו נתינת מכשול חמור לפני הקורא וכן לא יעשה. עכ"ל. ולכן פירש שם כדפירשנו בפנים שכעת עדיין לא רשם בסדר חליצה את מה שכתב ובפריי וכו', וכל כוונתו לציין לשם אם גם בחליצה השוק הוא העליון כדהכא או לא. ולכן רק ציין בזה ציונים בעלמא, כי אין נפק"מ ממש לנידו"ד. ורק אח"כ הוסיף בסדר חליצה לומר שיתכן שיש חילוק בין שוק דאדם לבהמה, כדלהלן בסמוך אות ה.

[29] **נמצא** דכאן נוטה לומר דבאמת יש חילוק בין שוק דאדם לשוק דבהמה, ו'שוק' דאדם הוא התחתון, ולא ניחא ליה לומר דבאמת אין חילוק ביניהם וגם באדם השוק הוא ה'אמצעי' אלא שבחליצה לשון שוק הוא 'לאו דוקא' (כפי שכתב בתחילה בשו"ת מגידות סי' כד וכנ"ל). ולא ביאר מדוע לא ניח"ל. ואפשר שהוא מפני שראה שכן הוא גם לשון הגמ' (קב:) "אי כתב רחמנא ברגלו הו"א ברגלו אין **בשוקו** לא כתב רחמנא מעל רגלו, דאפילו **'בשוקו'**", וכן להלן (קג.): הוה ליה איהו מעל **ושוקא** מעל דמעל. ולא ניח"ל לומר גם בזו 'לאו דוקא'. א"נ משום דמה שכתב התוי"ט באהלות דשוק הוא האמצעי אינו מוכרח וכמ"ש במגידות סי' כו, ואדרבה מסתמא לא פליג על הא דקרסול הוא עקב, וא"כ שוק דאהלות ג"כ הוא התחתון. אי נמי משום דכל הפוסקים כתבו 'שוק' בענין חליצה ובכללם הטור, וא"כ סתם לשון שוק
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[ו] אח"כ בסוף אות יא שבסדר חליצה הנ"ל כתב: **ואי"ה בפריי לאו"ח סי' עה אבאר עוד** - כנראה היה בדעתו לעשות מהדו"ב או קונטרס אחרון לפמ"ג או"ח, ולא זכינו לאורו[30].

העולה מכל האמור בדעת הפמ"ג

כל הנידון אם השוק הוא מתחת לברך או מעליו אינו אלא לפום מאי דסבר הפמ"ג [ועמו עשרה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הוא עכ"פ גם העצם התחתון. ומעתה גם כשכתב הטור באו"ח סי' עה דשוק באשה ערוה אם איתא דאין זה התחתון הו"ל לפרש ולא לסתום, וגם דברי הב"י והב"ח שם מוכיחין דמיירי בפרק התחתון כנ"ל (כ"כ השוק והזרוע בהלכה סי' ט אות ח). וראה עוד להלן בפנים בסמוך ב'העולה מכל האמור'.

[30] **ואף** שמצינו בכמה מקומות שהובא מהדו"ב של הפמ"ג (ראה לדוגמא באו"ח סו"ס תצד), מ"מ אינו מוכרח שעשה על הכל מהדו"ב, אלא יתכן שחלקים מסויימים עשה מהדו"ב וחלקים אחרים לא, כדמשמע מלשונו שם שהמדובר הוא על "הלכות פסח" מהדורה קמא ובתרא ולא קשור למהדו"ק ובתרא של שאר הנושאים (וסי' עה בכלל אלו שלא. ומה שרשם שם 'ובסדר חליצה רשמתי' ראה לעיל בסמוך אות ד), בפרט שראיתי כתוב שהפרי מגדים ערך "כמה פעמים" את חיבורו, וא"כ יתכן שבידינו נמצא מהדורה שניה ולא שלישית ובסדר חליצה התכוין לשלישית וכד' (שאינו בידינו או שלא עלה בידו לערוך פעם ג'). וזה מוכרח, שהרי כבר ציין בסדר חליצה בתחילת דבריו לפרי מגדים ("ובפריי לאו"ח שוק באשה ערוה ובבהמה - קולית (ירך) ושוק למעלה מכל הרגל") וא"כ משמע שכבר כתב את הפמ"ג, ומהו זה שמסיים 'ואי"ה בפריי לאו"ח סי' עה אבאר עוד'? אלא ודאי שכוונתו כעת שיעשה מהדו"ב או קו"א, כאמור. וכ"כ הג"ר שמואל הלוי שישא זצ"ל בספרו הצניעות בהלכה (ירושלים תשמ"ט, עמ' קד, בהערה לה).

ודלא כפי שראיתי לאחד שכתב שלעולם הפמ"ג נכתב אחרי סדר חליצה, ומה שכתב בסדר חליצה "ובפריי לאו"ח שוק באשה ערוה" כוונתו לומר ש'עתיד' לבאר עוד בפמ"ג או"ח גבי שוק באשה ערוה, אבל עוד לא כתב את הפמ"ג וא"כ הפרי מגדים הוא משנה אחרונה שהשוק הוא החלק העליון. עכ"ד.

ואינו נכון כלל, דא"כ מאי "קושיא" מקשה בסדר חליצה ממה ש"יכתוב" בפרי מגדים ששוק באשה ערוה היינו בחלק העליון [שזה סותר את השוק של חליצה], לא יכתוב ולא יקשה. ועוד, דלפי האמת, בפועל כאשר כתב אחר כך את הפרי מגדים, מדוע השאיר את הדברים כך בפשיטות - שהשוק הוא העליון כמו בהמה, הלא כבר כתב בסדר חליצה שאפשר שאדם שאני. ואת"ל שכשכתב את הפמ"ג חזר בו שוב ולא נראה לו לחלק בין שוק של אדם לשוק של בהמה, א"כ נעשה חוכא ואיטלולא בדעת הפמ"ג, דבשו"ת מגידות סבר שהשוק הוא האמצעי, ואח"כ בסדר חליצה צידד לומר דאדם שאני שאצלו השוק הוא התחתון, ואח"כ בפמ"ג שוב חזר בו וכתב בפשטות שהשוק זה האמצעי כמו בבהמה, ועוד בלי לבאר לא בסדר חליצה ולא בפמ"ג מה השתנה אצלו בעניין זה אם לחלק בין אדם לבהמה. ועוד, דהלא בסדר חליצה הנ"ל בהמשך כתב עוד "ואי"ה בפריי לאו"ח סי' עה אבאר עוד", ולפירוש הנ"ל תרתי למה לי.

אלא ודאי כדאמרן, דבשו"ת מגידות ובפמ"ג סבר שהשוק הוא האמצעי, ואח"כ בסדר חליצה ציין למה שכתב בפמ"ג הנ"ל גבי שוק באשה ערוה - שהשוק הוא האמצעי וכמו בבהמה, והעיר ע"ז דהכא (בחליצה) משמע דאדם שאני, ולזה סיים וציין שאי"ה ירחיב את זה באו"ח סי' עה עוד במהדו"ב או קו"א וכדומה, ולא זכינו לאורו, וכנ"ל. [א"נ כדרך המגד יהודה (הנ"ל בהערה בסמוך), שבאמת למעשה הפמ"ג שלפנינו הוא מהדו"ב, דהוסיף בו תיבות "ובסדר חליצה רשמתי", לרמז שחזר בו שם לצדד שאדם שאני דאצלו השוק הוא החלק התחתון. (ועי' לעיל בהערה מה שהובא מהשוק והזרוע בהלכה שהעיר ע"ז). אך מ"מ מלשונו כאן "ואי"ה בפריי אבאר עוד", משמע שרצה 'לבאר' ולהרחיב עוד בנושא, ולא רק 'לציין' בעלמא למה שכתב כאן בסדר חליצה. וצריך לומר כנ"ל דלא איסתייעא מילתא, או שכתב ולא זכינו לאורו].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אחרונים נוספים, עי' לעיל אות א] דאדם שווה לבהמה בפרקי הרגל גם מבחינה 'מציאותית', דהיינו שיש באורך רגלו ג' עצמות, אחד למטה מן הברך ושנים למעלה, אלא שהעליון הגמור אינו ניכר כי הוא תחוב בגוף למעלה במותניים ויש הרבה בשר סביבו [כפי שבבהמה הוא כך (שמבחוץ נראה שיש רק ב' חלקים ובפועל יש בתוך העליון ב' חלקים, וביחד ג'), זולת גמל שארכובתו העליונה ניכרת, כדאיתא בחולין עו.]. ולהכי מעיקרא [בשו"ת מגידות ובפמ"ג] הוה פשיטא ליה דשוק באדם הוא ה'אמצעי' כמו בבהמה, דכיון שבשניהם יש רגל ושוק וירך אין שום סברא וטעם וריח שיהיו מחולקים בשמותם, ומה שמצינו בחליצה שכתוב לשון שוק על החלק התחתון, הוא לאו דוקא ולשון מושאל הוא. אך לבסוף [בסדר חליצה אות יא] כיון שראה שבכל מקום נקרא העצם התחתון באדם שוק וקשה לומר שהכל לאו דוקא [ואולי גם מפני שמעולם לא נמצא בהדיא שנקרא האמצעי באדם שוק. ועי' עוד לעיל בסמוך אות ה בהערה כמה אפשרויות נוספות], על כורחו הוצרך לומר שיש חילוק בין אדם לבהמה. ומ"מ מסיק שם 'ועדיין צ"ע', כי זה תימה שיהיה חילוק. **ואולם באמת** אין באורך רגל האדם אלא ב' עצמות. ומעתה אין מקום לספק כלל, שהרי כאמור לא עלתה על דעתו שהשוק הוא החלק ה'עליון' [כי הוא ודאי נקרא בכלל 'ירך' וה'שוק' היא עצם נפרדת ממנו, וזיל קרי בי רב הוא, כדלעיל אות ד בהערה] אלא שהשוק הוא ה'אמצעי', וכשנתברר במציאות שאין אמצעי, ממילא בהכרח הוא התחתון.

עוד בעניין דעת הפמ"ג והמשנ"ב

והנה אחרי כל מה שהתבאר, לענ"ד **כל האריכות היא אך למותר**, והדבר ברור ללא כל ספק שהשוק הוא החלק התחתון, דעם כל מה שהיינו רוצים ליישב דעת אדונינו הפמ"ג (והמשנ"ב) אך מה נעשה שראינו בעינינו **להדיא** בדברי הפמ"ג ועוד אחרונים שנפלה כאן טעות ב'מציאות' [שחשבו שמעל הברך יש שתי עצמות וממילא ה'אמצעי' הוא השוק, בעוד שלפי האמת מעל הברך אין אלא עצם אחת, וממילא בהכרח השוק הוא החלק התחתון, כאמור]. **אבל** לצורך חיזוק העניין, אציין שבנוסף להאמור, יש עוד כמה טעמים מדוע קשה מאד לסמוך לקולא בזה.

ראשית, הרי כפי מה שהתבאר לעיל (אותיות א-ה) בכל הראשונים והאחרונים ומהסוגיא עצמה של שוק באשה ערוה מוכח להדיא שהשוק הוא החלק התחתון (ראה לעיל שם באורך). ואין אפילו **ראשון אחד** שסובר שהשוק הוא החלק העליון[31]. וכבר כתב הגרב"י זילבר בעמח"ס אז נדברו (בקונט' דיני מלבושי נשים, פ"ד) דמסתבר

[31] **וע'** בספר בגדי תפארתך ולבוש מלכות באורך רב. ושם (בגדי תפארתך עמ' עד, לבוש מלכות עמ' 50) עמדו על דברי מהר"י קרא (ישעיה מז ב) ועוד ראשונים שהיה מקום ללמוד מדבריהם שסוברים שהשוק הוא החלק העליון, וראה בזה בהערה לעיל (על סוף אות ה) מה שביארתי היטב דברי מפרשי המקרא הנז' בס"ד, גם את דברי המהר"י קרא וגם דברי שאר ראשונים מפרשי המקרא שם. ע"ש. וע"ע בקונטרס שוק באשה ערוה (שבסוף קונטרס הערות בענין פאה נכרית) שהאריך על דברי הסדרי טהרות שנראה מדבריו שסובר שיש מהראשונים שסוברים שהשוק הוא החלק העליון, והאריך לבאר דזה אינו. ע"ש. וכן האריך על דבריו בספר הצניעות בהלכה (פרק י) ובספר דברי שלום (פרק ט). ע"ש. וראה עוד באריכות רבה על דברי הסדרי טהרות בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ח), עש"ב, ושם האריך בכל ספרו בטוב טעם לבאר דבר דבור על אופניו, ולא הניח פינה וזוית מכל חז"ל ומהראשונים ואחרונים שדיברו על מיקום השוק, ש"י מד"ן.

שהמשנ"ב לא שידד עמקים בזה אלא אגב שיטפיה נמשך אחרי הפמ"ג. ע"ש. וא"כ לא שייך לסמוך להקל בזה, דלא גרע ממה שכתב המהרי"ק (שורש צד) המפורסם שהובא ברמ"א (חו"מ סי' כה סוס"ב), שאם נמצא בתשובת הגאונים היפך אותו פוסק, אמרינן דמסתמא אי הוה רואה הוה הדר ביה. ע"ש. וכפי שמצינו הרבה פעמים שכותבים הפוסקים על רבים מהפוסקים המובהקים ש'לא שידדו עמקים בזה' וכו'[32]. והוא דבר ידוע ומפורסם לכל יודע ספר. וה"נ ודאי שאם היה המשנ"ב משדד עמקים בזה, לא היה פוסק שהשוק הוא החלק העליון וכמ"ש האז נדברו הנז'. וגם הפרי מגדים שאליו ציין המשנ"ב, שהביא כמה מקורות לכך מבהמה, כבר כולם השיגו עליו מהתוס' במנחות (לז.) שיש חילוק בין שוק של בהמה לשוק של אדם. וברור שאם הפמ"ג היה רואה את התוס' הנז', היה חוזר בו (כמהרי"ק הנ"ל). וקל וחומר לפי מה שהתבאר לעיל מהיכן נבעו דברי הפמ"ג הללו.

ואין בכך שום זלזול בדברי הגאונים פמ"ג ומשנ"ב, ראה בהערה[33].

ולו יהא ספק, הרי הוי ספק דאוריתא (של "לפני עיור" ועוד. ראה לקמן פרק ז באריכות), וספק דאוריתא לחומרא, ובפרט הכא שהמחלוקת אינה שקולה 'כלל' וכל שאר הפוסקים סוברים שהשוק הוא החלק התחתון (כדלעיל אותיות א-ה באריכות), בפרט שהסוברים שהשוק הוא החלק התחתון נשענים על ראיות רבות מכל הש"ס ומראשונים בעוד שלסוברים שהשוק הוא החלק העליון אין להם שום ראיה שכ"ה גם באדם. [ומה שכתב בשו"ת אהל יששכר (גאלדשטיין, סי' ט) כמה נסיונות ראיות

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[32] **צא** ולמד מה שכתב המהרי"ט אלגזי בשו"ת שמחת יו"ט (סימן ג, דף ט ע"ג), שאע"פ שקבלנו הוראות מרן, היינו דוקא בדבר שנודע לנו בבירור שעמד על עיקר הדין ודעתו הגדולה הכריעה לפסוק כן, אבל בדבר שלא הובהר לנו שעמד בעיקר הדין, כל כהאי גונא אינו מן הראוי לפסוק בפשיטות כהוראות מרן, מאחר שלא הובהר לנו שמרן עמד בעיקר סברא זו. ע"כ. והביא דבריו מרן זצ"ל ביבי"א (ח"ח יו"ד סי' כג אות ח), והביא שם עוד פוסקים שכתבו כן. ע"ש. וכן הוא ביבי"א ח"א (חאו"ח סי' ח אות ח בגליון מספר 8). ע"ש. וכן נראה ממרן החיד"א בברכ"י (יו"ד סי' יח בקו"א אות א). ע"ש. וכמ"ש בבל"ג (עמ' קנט). וע"ש עוד. וע"ע מה שאסף בזה בספר תורת הקדמונים (ח"א סי' א), עש"ב. וא"כ כ"ש בנידו"ד, שהמשנ"ב לא נחית ולא שידד עמקים בנושא זה (וע"ע לקמן פ"ג אות יא בהערה), וקל וחומר לפי מה שהתבאר לעיל בסמוך בבירור מהיכן נבעו דברי הפמ"ג בזה.

[33] **אם יש בכך חשש זלזול בפמ"ג ומשנ"ב**

עיין בספר כבודה בת מלך (עמ' קכז בהערה) שכתב, וז"ל: ואף שי"ל דאם האדם מיקל ח"ו בכבוד המשנ"ב הרי הוא בכלל אינו מאמין בדברי חז"ל שבכל דור ודור שחכמי הזמן זוכין לרוה"ק, ופשוט דמי שאין לו רוה"ק לא היה יכול לחבר חיבור קדוש כהמשנ"ב ואם הוא אינו מאמין שהמשנ"ב נכתב ברוה"ק אזי הוא בכלל אפיקורוס וכופר בתורת השי"ת (משנה הלכות ח"ז סי' קס), ובכלל י"ל דאין לחלוק על המשנ"ב כיון שספריו נתקבלו בכל העולם ודינו כרבן של כל ישראל וכרבו מובהק (שו"ת אז נדברו ח"ז סי' סד), הנה עכ"ז לאו בכל מקום ולאו בכל דבר נתקבלו דבריו ז"ל (שו"ת משנה הלכות שם), וביוצא מהכלל בראיות גדולות יכולים גם לחלוק על המשנ"ב (שו"ת אז נדברו שם), ואשר ע"כ בנדו"ד שהוכחנו בראיות דלא כהמשנ"ב שנמשך בזה אחרי הפמ"ג, א"כ אין זה כפגיעה בכבוד מרן ז"ל בעל המשנ"ב, כי תמיד יש יוצא מהכלל (שו"ת אז נדברו שם סי' פג בנדו"ד), ואף שהלב כואב מה שהמשנ"ב לא פסק כן (דשוק למטה מן הברך, אלא למעלה) אבל האמת יקר מהכל 'ונראה בעליל שכאן לא העמיק (המשנ"ב) היטב במקורות כדרכו תמיד אלא אגב שיטפיה נמשך אחר הפמ"ג' (קונט' דיני מלבושי נשים לבעמח"ס אז נדברו פ"ד). עכ"ל הכבודה בת מלך הנז'.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שהשוק הוא החלק העליון, ע"ש, לפי המתבאר בספרינו יש להשיב על דבריו כפי שיראה המעיין היטב. ואכמ"ל. (וגם הוא עצמו סיים להחמיר בזה. ע"ש). וע"ע במ"ש על דבריו בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות י, ובהערה כ), והבאתי זאת לעיל (בהערה על סוף אות ה) על דברי הרד"ק].

ועוד, שהפמ"ג בסדר חליצה (הנדפס בספר 'שם משמעון' לייטער, עמ' 124) חזר בו ממה שכתב בשו"ת מגידות (סי' כד) שהשוק הוא מעל הברך כמו בבהמה, וס"ל לצדד ששוק דאדם שונה והוא החלק שמתחת לברך [אך נשאר בצ"ע]. ע"ש. וכ"כ בפירוש 'מגד יהודה' (על שו"ת מגידות סי' כד ד"ה מצאתי). ע"ש. וכן הביא הגר"מ גרוס שליט"א בספרו אום אני חומה (ח"ב סי' שמז, עמ' תקא), ושזה לא הודפס עדיין בזמן המשנ"ב. ע"ש. וראה לעיל (באות זו) באריכות בביאור דברי הפמ"ג בשו"ת מגידות ובסדר חליצה הנז'. ע"ש.

וזה לשון הגרמ"ש קליין בקונטרס "בירור דין שוק באשה" (פ"ז אות ז): ומה שכתב ובסדר חליצה רשמתי, ראיתי בספר מגד יהודה וכו', הנה מבואר מדברי הפמ"ג דהיה לו סתירה למש"כ באו"ח להוכיח מבהמה, דשוק למעלה מן הברך, דהרי בדין חליצה מבואר דשוק למטה מן הברך, וע"כ דיש חילוק בין שוק דבהמה דהוי למעלה מן הברך, לבין שוק דאדם דהוי למטה מן הברך, וסיים "ועדיין צ"ע", ולפ"ז הפמ"ג לא החליט אם השוק למטה או למעלה מן הברך, וגם באו"ח כתב בלשון אפשר ולא החליט. עכ"ל.

ובאות י"ד הוסיף [הגרמ"ש קליין], וז"ל: וכיון דהפמ"ג כתב דבריו רק בדרך אפשר[34], ובפרט שבסדר חליצה נשאר בדין בצ"ע, וכל יסודו של הפמ"ג הוא דשוק למעלה מן הברך משום שדימה שוק דאדם לשוק דבהמה, אבל כבר נתבאר לעיל בהוכחות דיש חילוק בין שוק דאדם

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[34] **מיהו** לענ"ד דאי משום הא לא איריא, כי אדרבה לשונו "והוי יודע" וכו' משמע שלא 'הסתפק' בזה (ורק בסדר חליצה הסתפק בזה וצידד לומר שאדם חלוק מבהמה בזה, כדלעיל בפנים). ומה שכתב אח"כ דלפ"ז עד הארכובה "אפשר" אין חשש, י"ל בג' אופנים:

א. משום שכן הוא גם לשון הראב"ד (המובא ברשב"א ברכות כד.), וז"ל: פירש הראב"ד, ד"אפשר" דוקא ממקום צנוע שבה וכו', אבל פניה ידיה ורגליה וכו' "אין חוששין להן" וכו'. עכ"ל. וזהו בדיוק לשון הפמ"ג "אפשר אין חשש". ואע"פ שהשלחן ערוך פסק להיתר בלא הסתפקות, מ"מ אפשר שהפמ"ג נמשך אחר לשון הראב"ד.

ב. משום דהפמ"ג כאן קאי בשיטת הט"ז דס"ל דהא דאמרינן שוק באשה ערוה היינו לחומרא דבשוק אפי' פחות מטפח אסור [וכמ"ש הפמ"ג מיד בסמוך "דלמעלה מארכובה פחות מטפח נמי"], וסובר בדעתו שהכוונה בשוק הוא לחלק העליון, והרי לשיטה זו אין לנו הכרח דלמטה מן השוק לא הוי ערוה אלא יש לנו רק הכרח דלמטה מן השוק לא אסור 'פחות מטפח', אבל בטפח כשאר הגוף יתכן שכן [כי דוקא לפי הדרך ש"שוק באשה ערוה" בא לחדש שגם חלק זה הוי ערוה, א"כ זה מגדיר את הקצה של המקומות המכוסים וממילא מה שמעבר לזה לא הוי ערוה. משא"כ לפי הדרך של הט"ז, "שוק באשה ערוה" לא בא אלא לומר שהשוק הוא חמור משאר המקומות המכוסים (לאסור בפחות מטפח), וממילא הדיוק יהיה שדוקא בשוק החמירו אף בפחות מטפח אבל במתחת לשוק לא החמירו פחות מטפח, אבל בטפח מיהא כן, כשאר הגוף].

ג. יתכן שכתב לשון "אפשר" מדרך ענוה, וכמו שמצינו בכמה מקומות שכתב לשון אפשר אע"פ שכפי הנראה א"א להסתפק לפסוק אחרת. כ"כ בספר ברכת ה' (ח"א עמ' רפט).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

לשוק דבהמה מהמשניות ומהגמרא, וכ"כ להדיא הרעק"א והח"ס בשם התוס', וממילא אין בו כדי סמיכה להקל. עכ"ל. וכ"כ בספר כבודה בת מלך (ווינער, עמ' קכו, הערה 22). ע"ש.

ועוד, דגם אם בכ"ז תרצה לומר שדעת המשנ"ב שהשוק הוא החלק העליון נשארת במקומה ונחשבת פסק הלכה (על אף שלדידי ודאי היה חוזר בו אם היה משדד עמקים בעניין וכנ"ל, בפרט לפי המתבאר לעיל באופן ברור ומוחלט מהיכן 'נבעו' דברי הפמ"ג בזה) מ"מ הכוונה בזה לומר שהחלק התחתון תלוי במנהג המקומות (משא"כ החלק העליון דהוי ערוה לא שייך לחלק בין המקומות), דבמקום שהולכות בלי כיסוי לזה לא הוי איסור ובמקומות שהולכות עם כיסוי הוי איסור, וכמ"ש המשנ"ב (סי' עה סק"ב), ובביאור לפי מה נקבע 'דרכן' - כבר כתב בספר מעשה איש (ח"ד עמ' קסח) בשם החזו"א, שאינו שייך בנידוננו האידנא, כי סוף סוף דרך בני אדם ללבוש גרביים, והא ראיה שהגברים מתביישים ללכת יחף, ואם יש נשים ההולכות בלי גרביים זהו מצד יצר הרע והרי הוא פריצות ולדרכי הפריצות אין יכולין לומר שכן דרכן של בני אדם, ולכן גם להפמ"ג והמשנ"ב שסברו שהשוק הוא החלק שמעל הברך מ"מ האידנא אסור ללכת בלי גרביים או בגרבי ניילון (וה"ה בצבע הרגל, ופשוט)[35]. ע"ש. (וכעי"ז כתב הגר"א בריזל זצ"ל בספר חוקת ישראל עמ'

❖ לכבוד ולתפארת ❖

35 **יסוד הצמח צדק**

עוד יש להעיר, דהנה הגאון צמח צדק (בשער המילואים, שו"ת סי' מה. וכן בחידושיו על ברכות פ"ג מ"ה אות ג) כתב, שבעיקרון היתה צריכה לכסות את כל גופה [שהרי כל הגוף הוא ערוה (כמ"ש הרמב"ם פ"ג מהל' ק"ש הט"ז), ובהכל לכאורה היה אמור להיות שייך בהו "לפני עיור" ועוד איסורים. ראה להלן פ"ז], אלא שפניה ידיה ורגליה התירו מפני דלא סגי בלאו הכי, דלא תוכל לילך אם עיניה יהיו מכוסות. ואע"פ שיכולה לילך עם כיסוי באופן שרק עיניה יהיו מגולות (וכמו שמצינו באמת שממידת הצניעות לילך כך, כמובא בשבת סה. ובפירש"י שם), מ"מ זה ודאי טירחא מילתא (והוי ככפות הרגליים, שמפני החום לא היו הולכים במקומות מסויימים עם גרביים), וגם שלא יצחקו הגוים עליהם. ע"ש. והביאו בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' צג אות ז). ע"ש. וכן הובא בשו"ת קנה בשם (ח"ג אהע"ז סי' קו). ע"ש. וכ"כ בספר שיחות ערבות (להגר"נ לעווינסקי, תרפ"ד, עמ' מא). ע"ש. וכ"כ הצניעות והישועה (פ"ג אותיות יז-יט). ע"ש. וכן מתבאר כבר מדברי המאירי (סנהדרין יט.), שכתב: "לעולם תהא אשה נזהרת בכל כוחה שלא להכשיל **בכל צד שאפשר לה להיזהר**". מבואר מדבריהם, שאין היתר לגלות אלא מה שיש לו הכרח ממש, וקשה לגלותו, כמו פניה, וכן הוא גם הטעם לכפות הרגלים, כי היה חם מאד במקומותיהן והיו רגילים כולם לילך ללא כיסוי לכפות הרגליים מפני החום, כמ"ש המור וקציעה (סו"ס צא) על מ"ש הב"י (שם סעיף ה) דאורחייהו לגלויי כרעייהו (קרסוליהן ומטה, ראה אונקלוס ויקרא יא כא. ושו"ר אריכות גדולה בזה בספר השוק והזרוע בהלכה סי' ז אות ג. ע"ש) קמי מרייהו, דהיינו משום דמרייהו נמי אינהו גופייהו בכפרים הם יחפי רגל, "דמחמת חום האקלים ההוא אורחייהו בהכי", וכן ראיתי בספריהם. עכ"ל. וכ"ה במגן גיבורים (אלף המגן סי' צא ס"ה), וז"ל: בארצות החמין שעומדין [אפילו] לפני הגדולים יחף. עכ"ל. וכיו"ב הטעם בידיים משום שצריכות לעשות מלאכותיה וכד', כמ"ש בשו"ת להורות נתן שם, וכ"כ הצניעות והישועה שם דהכיסוי מעכבה ממלאכות ביתה ומשאר מלאכותיה, והרי לא תוהו בראה לשבת יצרה (ישעיה מה, יח), ובהכרח שיהיו כפות ידיה ואצבעותיה מגולין. ע"ש. וכ"כ בשו"ת מנחת יהודה (ח"א סי' לט, עמ' תצט) דכל מה שאפשר לה לכסות ולהצניע עצמה צריכה לכסות, ואע"פ שלא נאמר משום כן שצריכה לכסות אצבעותיה ופניה ורגליה, היינו משום שלא נתנה תורה למלאכי השרת (ברכות כה:, קידושין נ. ועוד), אך מנין לנו ללמוד אפשר משאי אפשר. ושו"ר שכ"כ הצמח צדק (הנ"ל). עכ"ד. [ומה שיש מדינות ערב שמכסים את פניהן, ויתכן דאינן מרגישות בזה קושי והכרח לגלות, מ"מ אין זה מגלה על הכלל, כי באופן עקרוני זה כן קשה לכסות את פניה, ולכן לא הטריחוה עד כדי כך].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וא"כ החלק התחתון של הרגל שאין לו את ההכרח לגלותו ככפות הרגליים, אין היתר גם אם אינו ה"שוק", ואין נידו"ד תלוי בשאלה היכן נמצא מקום השוק. [אלא שלפ"ז לכאו' קשה מדוע אמרו (ברכות כד.) "שוק באשה ערוה" ולא גם החלק שמתחתיו, הלא גם החלק שמתחתיו שאינו שוק (ל'שיטה' זו) הוי ערוה כי גם הוא מקום מכוסה שהרי אין הכרח לגלותו וכאמור. וצ"ל דנקט "שוק" משום דסבירא להו לשיטה זו, שהשוק אסור אפילו בפחות מטפח, וזה מה שנתחדש בשוק באשה ערוה, שאסור אפילו בפחות מטפח, וסבירא להו דזהו דוקא בחלק העליון (שהוא השוק לשיטה זו), אבל בחלק התחתון אין איסור בפחות מטפח אלא דינו כשאר הגוף שאסור בטפח, ולכן נקט שוק ולא מה שמתחתיו, דכאמור אתא לאשמועינן שאסור בו אפי' פחות מטפח בשונה ממה שמתחתיו (ומשאר הגוף) שאמנם ג"כ אסור, אבל בטפח. וק"ל. וכ"כ בס' דברי יעקב (ברכות, עמ' קפז ריש טור ב). אבל יש מהאחרונים שכתבו שאין חילוק וגם השוק אסור לקרוא כנגדו דוקא בטפח, וכן מוכח כבר ברשב"א ובראשונים (ברכות כד.) ובב"י (סי' עה), וא"כ לכאו' הדק"ל דאם נאמר שהשוק הוא החלק העליון מדוע נקטו בגמ' דוקא "שוק" הלא גם החלק התחתון אסור מכיון שאין הכרח לגלותו. אכן באמת אדרבה מהרשב"א שם מוכח שהשוק הוא החלק התחתון, ועליו אמרו "שוק באשה ערוה", וכמו שהוכיחו מדבריו האחרונים וכמו שהבאתי לעיל (בפנים אות ב) באריכות, וא"כ קושיא מעיקרא ליתא. ודו"ק מעט].

ואין לומר שאף על החלק התחתון שייך לומר שכל כך קשה לכסותו מחמת החום וכד' ולא סגי בגילוי כפות הרגליים, זה אינו, כדמוכח מהמור וקציעה והמגן גיבורים הנ"ל, דמחמת החום גילו רק את כפות הרגלים. וכ"כ בספר שיחות עריבות הנ"ל (דף מא ע"ג ד"ה וגם). ואפשר גם שבאמת מצד החום היו מעדיפים לגלות גם את החלק התחתון, אלא שבזה פשיטא להו שאין לגלות בגלל זה.

והשתא יובנו טפי דברי החזו"א הנ"ל, שכתב שבזמנינו גם לפמ"ג והמשנ"ב אסור ללכת בלי גרביים או בגרבי ניילון (וה"ה בצבע הרגל, ופשוט) "כי דרך בני אדם ללבוש גרביים, והא ראיה שהגברים מתביישים ללכת יחף ואם יש נשים ההולכות בלי גרביים זהו מצד יצר הרע והרי הוא פריצות ולדרכי הפריצות אין יכולין לומר שכן דרכן של בני אדם", עכ"ל, דלדברי הצמח צדק הנ"ל יש לבאר בזה, דמאחר שהגברים כן הולכים עם גרביים, א"כ לא שייך להתיר לנשים לילך בלא גרביים, שהרי אין זה בכלל ההכרח שהותר, דהא קמן שהגברים לא מוכרחים לכך, ועל כרחך מה שהן מגלות הוא מדרכי הפריצות והיופי, ופשיטא דאסור. [ובפרט שמצינו עדיפא מזה, דבשוק כתב הראב"ד (המובא ברשב"א ברכות כד. והו"ד בב"י סי' עה) דאפילו דאצל הגברים הוא מקום מגולה, מ"מ אצל הנשים הוא מקום מכוסה, והוי ערוה. א"כ על אחת כמה וכמה בדבר ובזמן שאפילו הגברים מכסים אותו (כגון החלק התחתון), דכ"ש שאם הנשים מגלות אותו 'משום מה' אין זה אלא מדרכי הפריצות, ועליו להיות מכוסה, ולא על כה"ג נאמר דין רגילות]. ויש להוסיף, דבאמת האידנא גם בלא זה שהגברים הולכים עם גרביים ומכנסיים יש להוכיח שזה מדרכי הפריצות ואסור כמ"ש החזו"א, שהרי מזה שבפועל הן כן לובשות גרביים - אלא שהם בצבע הרגל - א"כ זה עצמו מראה שאין זה בגלל הכרח החום, דאטו הגרביים כשהם ב"צבע רגל" עושה שלא יהיה להם חם כמו בלי גרביים... ובהכרח אין הם רוצות כאן אלא להתייפות והוי מדרכי הפריצות כמ"ש החזו"א הנ"ל (והגם שאין הם מתכוונות ממש לפריצות, מ"מ בלשונם זה "בגלל שזה יותר יפה ומכובד". והיינו הך), ובודאי דחיובא רמיא יהיה עלייהו ללבוש גרביים בצבע שחור ולא בשום פנים בצבע הרגל (וזהו אם נימא דסגי בגרביים, אבל להלן פרק ב אותיות י, יא, טז - יבואר שצריך בגד רחב כחצאית עד הקרסול ולא סגי בגרביים). וראה עוד בבגדי תפארתך (עמ' קצז, ובמהדו' תש"פ הוא בעמ' קצח) שג"כ ביאר כן, וז"ל: דבאם אצל הגברים אשר אין להם את ייצר ההתקשטות וההתייפות, מגלים את כפות הרגלים למרות רגשי הבושה המוטבעים ממילא באנשים המשוייכים לעבודת ה', אזי מוכח שהדבר נעשה מחמת אונס חיצוני כגון בארצות חמות מאד וכד' [וגם זה הוא דוקא בכפות הרגלים, אבל בשוק כתב הראב"ד דאף דאצל הגברים מגלים אותו, מ"מ אצל הנשים הוי מקום מכוסה, דזה חמיר טפי, ופשוט], אבל באם אצל הגברים אין מגלים את הרגלים אזי ע"כ עלינו לומר דהרגשי הבושה הפנימיים מחייבים לכסות אבר זה, וממילא מה שאצל הנשים מגלים מקום זה למרות הכל [אף אי נימא דהחלק התחתון נכלל בכלל ההיתר כהמשנ"ב], אין זה אלא מחמת היצר המסית לענין ופריצות הוא. עכ"ל. [וע"ש עוד מה שכתב בדברי החזו"א הנ"ל].

מיהו שוב בינותי דמלשון החזו"א שם משמע שדרכו שונה מעט מיסודו של הצמח צדק, דהיינו שלהצמח צדק ההיתר תלוי בעצם ההכרח, ואילו לחזו"א ההיתר תלוי במה שדרך כל בני המקום גברים נשים וטף לגלותו - דאז אין

❖ לכבוד ולתפארת ❖

הגילוי מצד היופי וההתקשטות וכדומה, לאפוקי דבר שרק הנשים מגלים אותו – דאז ודאי אין זה אלא מדרכי הפריצות, ואסור. וכ"כ בספר אום אני חומה (ח"א עמ' קלט, ס"ק לט) לבאר כוונת החזו"א הנ"ל, דבמקום שהולכים נשים בלי גרביים לא חשיבא למנהג כי אין טעמם משום חום, דהרי אנשים הולכים עם מכנסיים ואינו אלא משום פריצות. עכ"ל. (והמשך דבריו שם אינם מובנים). וע"ע בדבריו בעמ' קצא (ד"ה ואף). וכיו"ב כתב בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יח ד"ה ועצם), דכיון שכל גופה של אשה (אפי' מקומות המגולים) מביא לידי הרהור, היה ראוי לה שתכסה כל גופה, אלא שלא הטריחוה לכסות מקומות המגולים שדרך 'הכל' לעולם לגלותם (זולת שוק – שגם אם הגברים מגלים אותו, בכ"ז הנשים צריכות לכסותו, כמבואר ברשב"א ברכות כד. בשם הראב"ד, ואכמ"ל), ולכן במקומות שהכל הולכים יחפים [כגון בארץ תימן כמ"ש בסערת תימן (עמ' קטז) וז"ל: בתי רגלים לא נהגו בהם אפי' אדוני הארץ, ורובם יוצאים לשוק יחפים זולת הזקנים והחלושים וכו'. עכ"ל] לא חייבוה לכסות רגליה, אבל אם אפילו האנשים מכסים רגליהם (אלא שעכ"פ מסתפקים בנעליים וכד', ולא בבגד רחב), כל שכן שחייבות הנשים לכסותן, ומה"ט נראה שגם כיסוי כף הרגל בזמנינו הוא חיוב מדינא ולא מתורת מנהג. עכ"ל. וע"ש עוד מ"ש בזה.

ובגוף דברי הצמח צדק הנ"ל [ועוד כמה אחרונים שהביאוהו וכנ"ל] אין להקשות דמה שייך להתיר לגלות פניה ידיה ורגליה בגלל שאי אפשר אחרת וזה מוכרח וקשה וכו', וכי בשביל קושי נתיר איסור. דלק"מ, דהמדייק בלשונו יראה נכוחה שכוונתו שבגלל שאי אפשר לכסות מקומות אלו, א"כ אין הגילוי בא מחמת פריצות וכד' אלא מחמת הכרח ואין זה מביא להרהור, משא"כ אם אין סיבה חזקה שמכרחת לגלות, על כרחך אין זה אלא מדרך פריצות, וממילא מביא להרהור. דזה לשונו (בחידושיו על ברכות הנ"ל): דפניה שאני, שא"א לילך בענין אחר, וערביות שיוצאות רעולות לכסות הפנים ולגלות העינים זהו דבר הקשה, אבל בשערה "למה לגלותה, אין זה רק פריצות". עכ"ל. ומשמע שה"אי הכרח" ("למה לגלותה") גורם שזה יהיה דרך פריצות. ובזה נדחו קושיות הבל"ג (פ"ד) על הצמח צדק הנז'. ע"ש. ושו"ר שכעין זה כתב בבל"ג גופיה שם להלן (פי"ח, עמ' קכא ריש טור ב). ע"ש שהאריך בזה. מיהו מלשונו של הצ"צ בשער המילואים הנ"ל משמע שכוונתו קצת שונה, דז"ל: ואיך תעורר אהבה לבני אדם, ואינו דומה לפניה שאינו מכוסה, דהא לא סגי בלאו הכי, דלא תוכל לילך אם עיניה יהיו מכוסות, ואדרבה מצינו במשנה בפרק במה אשה (סה.) ערביות יוצאות רעולות, ופרש"י 'שדרך נשים ישראליות שבערב להיות מעוטפין ראשן ופניהן חוץ מן העינים', הרי מנהג צניעות לכסות אף פניהן, וכ"כ הערוך וכו', וא"כ נהי שבמדינות אלו לא נהגו כן לכסות הפנים משום דטריחא מילתא, וגם שלא יצחקו האינם יהודים עליהם, אבל למה תגלה שערות ראשה וכו'. ע"ש. ומשמע מכל לשונו שעיקר הטעם להתיר פניה הוא מעצם זה "דלא סגי בלאו הכי" ו"טריחא מילתא" ו"שלא יצחקו הגוים עליהם", שאין למדין אפשר משאי אפשר (וע' מה שכתבתי לקמן בסוף פרק ו בהערה לעניין כביסת הנשים בנהר. ודו"ק), ולא שבגלל זה אין הגילוי גורם להרהור. (ואולי אפשר להעמיס כן גם בכוונתו בחידושיו לברכות הנ"ל. וצ"ע). ומה שהביא בבל"ג (פ"ד בהערה) הרבה מקומות בפוסקים שכתבו שאין להקל בגלל טירחא או בושה מהגויים, במחכ"ת אין זה עניין לכאן, ולא כל המקומות שווים, בפרט בנידו"ד שמדובר לגבי נשים, וגם כאמור כאן מעיקרא כך נהגו והוקבע להלכה לחלק בין שאר גופה לפניה ידיה ורגליה, וכבר כתב החזו"א (או"ח סי' ט"ז סק"ח), וז"ל: שכל גזירת חכמים בפלס שקלוה, וא"א להכביד על הציבור, ולכך הקילו בפניה. ע"ש. וכתיב (משלי ג, יז) דרכיה דרכי נועם. ואה"נ אחרי שהוקבע ההלכה, כל הרוחות שבעולם לא ישנו את ההלכה, כדלהלן, וכ"כ בבל"ג גופיה (סוף עמ' רסט).

ומ"מ מה שמוכרח מצד הסמינר או החברה אינו נחשב הכרח, דלא מיבעיא לפי ההבנה הראשונה בצ"צ הנ"ל שכאשר אין הגילוי בא מחמת פריצות אלא בגלל הכרח אז אין זה מביא הרהור, א"כ בנידוננו הרי זה עצמו מה שהם אומרים לגלות אין להם הכרח אמיתי אלא הוא רק מצד "כבוד האשה" או כל מיני סיסמאות שגויות, וא"כ אדרבה זה עניין של גילוי כדי להראות ולהתייפות, והוי דרך פריצות ומביא להרהור. אלא גם לפי מה דמשמע מלשונו בשער המילואים שעצם ההכרח גורם שיהיה מותר וכנ"ל, מ"מ זה סיבה רק מדוע מעיקרא כך נהגו, כי לזה יש הכרח ולזה לא, אבל אחרי שכך כולם נהגו כבר נהפך להיות דת יהודית ותקנה קבועה ולא יכולה להשתנות מאיזה סיבת הכרח כל שהוא, וכל הרוחות לא יזיזוה. בפרט אם המנהג בא מחמת לימוד הדבר מהגוים וכד'. ועוד, דאי אפשר כלל לדמות צורך טכני

קכז, משמיה דהחזו"א. ע"ש. וכן הוא בספר משמרת החיים פ"ג הערה מז, ובספר מקור בהלכה עמ' לב ד"ה טפח מגולה. ע"ש[36]).

ובפרט שבזמנינו גם הנשים עצמן כמעט כולן בין כה לובשות גרביים, אלא שהרבה לובשות גרביים בצבע הרגל, וזה עצמו מראה שאין כוונתם אלא להתייפות, שהרי כמובן הגרביים ב'צבע' הרגל לא עושות כאילו הם באמת בלי גרביים באופן שלא יהיה להם חם, ובמצב כזה הרי לא מועיל 'דרכן של בני אדם', וכמו שכתב החזו"א הנ"ל מצד הגברים, וכל שכן שיש לומר כן מצד הנשים כאמור. וראה לעיל בסמוך בהערה.

וע"ע להגרי"ש אלישיב זצ"ל (הו"ד בס' אשרי האיש או"ח א, פרק טז, אות טז) שכתב דאחרי שהצנועות עדיין הולכות עם גרביים עבות, ממילא עדיין שייך לומר שזהו 'דת יהודית', ולא שייך

❁ לכבוד ולתפארת ❁

ומציאותי, לבין צורך מדומה ומושגה במהותו, שכל כולו של הצורך הוא עצם הפריצות. כלומר, אין לדמות כלל צורך שהוא חיצוני, כמו הצורך לנשום ולראות וכו', שאין שם שום רצון לגלות דווקא, אלא הוא הכרח מציאותי כמו שכולם עושים גברים נשים וטף מלכים ושרים וכל העם, לבין הצורך שכל מהותו היא לגלות דווקא, וע"ז אמרו הוי עז כנמר וכו'. וייתכן גם שבאמת גם בזמנם מצד ה"הכרח" היו רוצים גם לגלות את השוק אלא שבזה פשיטא להו שאין לגלות בגלל הכרח [דהרי כתב להדיא הראב"ד (המובא ברשב"א ברכות כד.) דאע"פ שאצל הגברים הוא מגולה (כנראה ג"כ מחמת הכרח החום וכד') מ"מ אצל הנשים הוא מכוסה, והיינו טעמא, דפשיטא דטעם דהכרח לא יועיל אלא לפניה וכפות ידים ורגלים, ורק גברים דליכא בהו פריצות כ"כ היו מגלים]. וזה ברור.

ואע"פ שלשון הרשב"א בברכות (כד. ד"ה והא) בשם הראב"ד הוא: אבל פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם "מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד", ובאשה אחרת אסור להסתכל בשום מקום ואפי' באצבע קטנה. עכ"ל (וכיו"ב הוא לשון עוד ראשונים בברכות שם, וכן באחרונים כגון הפרישה סי' עה סק"א, והחיי אדם כלל ד ס"ב, והעבודת היום סי' עה ס"א, והמשנ"ב שם סק"ב). ולכאורה משמע מזה דעצם הרגילות הוא זה שמתיר ולא מצד ההכרח. אך אין זה מוכרח, כי הטעם 'מפני שרגיל בהן' [שכתב הרשב"א] אינו לבאר מדוע מותר לצאת בגילוי פניה ידיה ורגליה, אלא הוא בא אחרי שזה מגולה [מצד ההכרח] – לתת טעם מדוע מותר לקרוא כנגד זה, ובזה באמת לא קשור ה'הכרח שלה' לגלות, ולכן כתב דכיון שרגיל בזה שפיר דמי. [ואין ללמוד מזה גם לגילוי השוק שאם יהיה רגיל בזה תו לא יביא הרהור, ויהיה מותר לצאת בגילויו, כפי שיבואר לקמן פרק ו באריכות כמה אפשרויות, ואזכירם כאן בקצרה ממש, חדא, דהרבה אחרונים כתבו שההיתר כאן הוא רק לגבי פניה ידיה ורגליה, ולא לגבי שוק או שאר הגוף. ועוד, דהיתר דרגילות זה הוא רק בק"ש כנגד פניה ידיה ורגליה - בראיה בעלמא, אבל לצאת לבחוץ בגילויים עדיין אין זה מספיק, כי חיישינן שמא 'יסתכלו', דלזה לא יועיל מה ש'רגיל', דאטו בגלל שרגיל הותר לו להסתכל. ועוד, דעדיין איכא קירבה מסויימת, ואסור מצד לא תקרבו לגלות ערוה, או מצד פריצות עצמית. ועוד, דהיתרא ד'רגילות' שכתב הרשב"א בפניה ידיה ורגליה - הוא רק בבעל כלפי אשתו, שרגיל בה, אבל באחרת שלא שייך לומר ש'רגיל' בה, דכל אחת וצורת ותנועת הליכתה משלה, אין הרגילות מתירה גבם. ובאמת בנמוק"י (ברכות שם) שהוא כעין לשון הרשב"א הנ"ל, איתא להדיא שדבריו קאי על בעלה דוקא. ע"ש. וכן משמע לשון הרשב"א גופיה הנ"ל. וכ"ה להדיא בעוד הרבה ראשונים. וא"כ אין מקור להתיר זאת גם אצל אחרת. ועל זה כתב הצמח צדק ושאר אחרונים הנ"ל שעכ"פ בפניה ידיה ורגליה הותר לצאת בגילויים משום ההכרח שבדבר ואין למדין אפשר משאי אפשר. וכאמור הארכתי בזה טובא לקמן (פרק ו), קחנו משם].

[36] **וחביאו** הגרב"י זילבר בשו"ת אז נדברו (ח"י סי' לד), ותמה על מה שמורים היתר בגרביים שקופות, דהלא בזמנינו שלא הולכים 'יחף' [דהיינו בלי גרביים כלל] שוב הוי כמקומות המכוסים גם לפמ"ג ולמשנ"ב. ושוב הביא שמצא כן להגר"א בריזל בשם החזו"א הנ"ל. ע"ש.

לומר מנהג המקום בנשים דידן, כי סך הכל הצנועות עדיין הולכות בגרביים עבות. עכ״ל[37].

ודע עוד, דלפי דברי החזו״א והגרי״ש אליישיב הנז׳, לכאורה גם גרביים עבות לא יועילו, אחרי שדרך הצנועות לכסותו בבגד רחב כחצאית או שמלה, ולא בגרביים שהן צמודות. וכן הגברים מתביישים לילך עם מכנסיים קצרות והשאר גרביים בלבד.

בפרט שהרי גם ב׳רגל׳ ביאר הטעם במשנ״ב (סי׳ עה סק״ב) שהטעם שמותר לילך מגולה, הוא משום שכיון שדרכן לילך יחף, אינו מביא הרהור. ע״ש. [וכ״ה כבר ברשב״א (ברכות כד.), ובפרישה (סי׳ עה), ועוד] וא״כ גם את״ל שחלק התחתון אינו שוק, אלא ׳רגל׳, כל הטעם להיתר אינו אלא ג״כ משום שכיון שדרכן לילך גלוי, אינו מביא להרהור, וכנ״ל, וממילא השתא שעינינו הרואות שגילוי החלק התחתון כן גורם להרהור על אף שהרבה רגילות בכך, וא״א להכחיש את המוחש [וכדלהלן פ״ב אות א ד״ה ומה שכתב עוד], ממילא נפל ההיתר[38]. ואף שמשום זה בלבד אי אפשר להחליט לאסור, שהרי אם מדינא דגמ׳ חלק זה היה מותר בגילוי, קשה להמציא לאסור ע״פ הרגשות בני זמנינו, אבל מ״מ כתבתי זאת בתור צירוף בעלמא למה שנתבאר לעיל (אותיות א-ה) בבירור שהשוק הוא החלק התחתון, לרווחא דמילתא.

ועוד, שיש שכתבו שאין נידו״ד תלוי כלל במקום השוק, דמאי דאמרינן (ברכות כד.) ״**שוק** באשה ערוה״ נאמר רק לעניין קר״ש של הבעל מול שוק אשתו, אבל חובת כיסוי גוף האשה בצאתה לחוץ נלמד ממקורות אחרים, דהיינו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[37] **ונראה** שר״ל שבשביל שיהיה נחשב שמנהג המקום להקל צריך שיהיו ״כולם״ נוהגים לגלותו, אבל אם יש עדיין כאלו שמכסות אותו, הוי כמקומות המכוסים. וכן משמע קצת כדבריו מלשון הב״ח (סי׳ עה ס״ב) שכתב לגבי הכף רגל שבמקצת מקומות מותר לגלותו מפני ״שהכל״ הולכים שם יחף. ע״ש. אך יש לדחות דרובו ככולו, ואם הרוב נוהגים לגלותו סגי בזה להחשיבו כמקומות המגולים. ולפי״ז בזמנינו שרוב הציבור לא מודע לאיסור זה ולצערינו הולכות כשהשוק מכוסה רק בגרביים שהם בצבע הרגל או/גם שקופות, א״כ לכאורה יהיה מותר ללכת עם גרביים בצבע הרגל אם נומר שהשוק הוא החלק העליון [והחלק התחתון תלוי במנהג המקומות] ואזלינן בתר רובא. אך באמת מלשון הגרי״ש אליישיב הנ״ל משמע שגם אם רק אלו שמקפידות בייתר צניעות מכסים את מקום זה אע״פ ש׳נשים דידן׳ (כלשונו) לא מקפידים לכסותו כדבעי, והם הרוב, אפ״ה הוי כמקומות המכוסים, כיון שסו״ס הצנועות מכסות את זה, וההולכת גלוי (או בצבע הרגל) עלולות לגרום להרהור, ורק כש״כולם״ (או עכ״פ גם חלק מהצנועות ביותר) מגלות את זה, אז אין הדבר מביא להרהור ומותר לגלותו. [ולפ״ז כוונתו שהרוב שלא מכסות היטב הן הולכות באיסור, דמכיון שיש צנועות שמכסות היטב, ממילא גם על שאר הנשים מוטל לנהוג כהצנועות. וצ״ע]. וע״ע בהערה הבאה.

[38] **והיינו** דמאיזה טעם שלא יהיה, סו״ס היום זה גורם להרהור ונפל ההיתר של ׳רגל׳ הבנוי ע״ז שלא מביא להרהור וכנ״ל. ובאמת שאפשר לומר בזה טעמים, אולי מטעם שצריך ש״כל״ בני העיר ילכו כך, ולא סגי בחלק או רוב [ראה לעיל בהערה הקודמת]. או שבזמנינו שכח היצה״ר גבר, מביא אותנו להרהור אף במצב שרגילות לילך כן. או שכיון שאין בזה מנהג קבוע, זאת הולכת קצת מעל הברך רח״ל וזאת הולכת מעט אחרי הברך וזאת הולכת אמצע וזאת הולכת עד הקרסול וכו׳, לכן זה מביא הרהור ואין שייך לומר בזה ״רגילות״. ומ״מ מאיזה טעם שלא יהיה סו״ס יש בזה הרהור וגם למשנ״ב זה יהיה אסור, וכאמור.

אך כמובן כל זה לרווחא דמילתא, דלקושטא אין צריך לכל זה, כי פשוט וברור שהחלק התחתון הוא הוא השוק, ואינו נקרא ׳רגל׳ דליהני ביה מנהג, וכפי שהתבאר לעיל באריכות רבה.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מ"ופרע את ראשה **האשה**" (עי' סוטה ח.) שהיה שם גם גילוי ראש וגם גילוי 'גוף' (זולת פניה ידיה ורגליה שהיה כבר מגולה עוד קודם לכן) ומזה נלמד לחובת כיסוי הגוף - כשם שלומדים משם לגבי חובת כיסוי הראש, וממילא אינו תלוי במקום השוק, ולעולם בצאתה לחוץ לא הותר אלא פניה ידיה וכפות רגליה, עיין היטב בספר לבוש מלכות (עמ' 13-26). ע"ש. והארכתי בזה טובא לקמן (פרק ז). ע"ש.

ועי' גם בספר בגדי תפארתך (בחלק ה'הליכות עולם', פרק ז, עמ' קלא והלאה) שהאריך בעוד כמה טעמים מדוע יש חיוב ללכת בחצאית ארוכה עד הקרסול דוקא (אפילו אם זה לא ה'שוק'). עש"ב. וכן ראה בספר לבוש מלכות (עמ' 159) עוד בזה. וכגון הא דכיון דכך נהגו מאז ומעולם (עד פרוץ ההשכלה והמהפכה הצרפתית) לכסות הכל בלבוש רחב, הוי כאילו קבלו זאת עליהם, וממילא חל גם על זרעם וכמ"ש הריב"ש (סי' שצט) ונפסק בשו"ע (יו"ד סי' ריד ס"ב). וגם בזה הארכתי טובא לקמן (פרק ה אות ה). וזה אפילו אם נימא דהשוק הוא החלק העליון, כי מ"מ כיון שנהגו לכסות גם את החלק התחתון הוי כאילו קבלו עליהם (ועל זרעם) לכסות זאת וכאמור. ועיין שם (בבגדי תפארתך ובלבוש מלכות) מה שכתבו עוד בזה. ואכמ"ל.

ולמעשה כפי שהתבאר אין צריך לכל זה כלל[39], שהרי כבר התבאר לעיל (ריש אות זו)

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[39] **האם המשנ"ב מודה שהשוק זה התחתון**

ודע שאע"פ שיש מן אחרוני זמנינו שלחומר הקושיא והראיות הרבות, רצו לומר שאין כוונת הפמ"ג והמשנ"ב לחלוק על "כל" הראשונים דסבירא להו שהחלק התחתון הוא מקום השוק, וביארום באופן שגם הם מסכימים שהשוק הוא החלק התחתון, עי' בספר הצניעות והישועה להגה"צ רבי יצחק אייזיק רוזנבויים זצ"ל (פט"ו) שהאריך טובא בזה, וע"ע בדבריו בפי"א (אותיות ג-ה), ובשו"ת ברית הלוי (ח"ב סי' קכ). וכן בספר בגדי תפארתך (עמ' פא והלאה, ובעמ' רח והלאה) האריך לבאר בזה. ע"ש. וכן האריך בזה בספר לבוש מלכות (פרק י). ע"ש. [וכן היה משמע קצת שהבין בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' י). ע"ש. אולם עיין בספר השוק והזרוע בהלכה (עמ' לג)]. וכן כתב הה"כ בקובץ המאור (גליון רסט, התשמ"ב, עמ' 29). ע"ש. ובבגדי תפארתך (עמ' פב והלאה) הוסיפו, שיש כמה וכמה מקומות שמבואר במשנ"ב גופיה שהשוק הוא החלק התחתון [ע' משנ"ב (סי' ב סק"א וסי' צא סקי"ב, וסי' קכח סקי"ח וס"ק קי), שבכל אלו קרא לגרביים בתי 'שוקיים', ומוכח שהשוק הוא החלק התחתון וכמו שהוכיח כיו"ב בשו"ת חת"ס ח"ב (יו"ד סי' נ' ד"ה אמת). וכן מוכח עוד במשנ"ב (סי' תריד סק"ד), ובביאור הלכה (סי' שא סט"ז ד"ה שהרגל), ובשו"ע (או"ח סי' ד סכ"א, וסי' קסד ס"ב, ובביאה"ל שם ד"ה לחזור וליטול). ע"ש], וא"כ ילמד סתום מן המפורש.

מ"מ המעיין יראה שלפי האמת אין כוונת הפמ"ג והמשנ"ב כפי שביארו בספרים הנ"ל, דמה שביארו שלעולם גם הוא סובר שהשוק הוא החלק התחתון, ומה שכתב בסוגריים "וכן בפרסות רגל עד השוק [**וזהוא עד המקום שנקרא קני"א בלע"ז**] מותר", קאי על השוק, ש'הוא' עד המקום שנקרא קני"א, ע"ש, לא יתכן לומר כן, דהא א"כ מה העניין שהוא מזכיר כרגע עד היכן מקום ה'שוק', הרי עכשיו הוא איירי בכלל בחלק של ה'רגל' [שמשתנה בין המקומות], ומה לו להכניס כאן עד היכן מקום ה'שוק'. [ושו"ר שכן העיר על דבריהם בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ה אות ג). ע"ש. וכן העיר עליהם הרה"ג ש. אסולין בתשובה בנושא זה שמסרה לי]. ואף שכתבו שם (בעמ' צא) שיש עניין לדעת מהו מקום השוק כי שם הרבה פוסקים סוברים שגם בפחות מטפח אסור, ע"ש, מ"מ היה לו לכתוב זאת אח"כ כשמדבר על השוק, ומה זה עניין לכאן דאיירינן בדינא ד'רגל' שמשתנה בין המקומות. וזה ברור. וגם מהעבודת היום (סי' עה) שהוא בעצם מקור המשנ"ב (על אף שלא ציינו, וכמו שביאר בבגדי תפארתך עמ' פז, ע"ש) מוכח דסבר דהשוק הוא החלק שמעל הברך. [ויש איתי בכתובים עוד אריכות דברים בזה. ואכמ"ל]. וגם בסי' קכח בפמ"ג (א"א סק"ה) ובמשנ"ב (סקט"ז) נראה ג"כ דסברי דהשוק הוא החלק שמעל הברך [ודלא כפי שדחקו בזה בבגדי תפארתך (עמ' קפ) ובלבוש מלכות, ויש עמדי אריכות בזה בכתובים, ואכ"מ]. אלא שאעפ"כ ודאי

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דלמעשה לא נקטינן כוותיהו בזה, וכפי שהתבאר לעיל בדברים ברורים מהיכן נבעו דברי הפמ"ג, ושכן מוכח מפסוקים ומשניות ראשונים ושאר גדולי האחרונים, עיין לעיל באריכות רבה.

ומה שכתבנו לעיל (בסמוך בסוגריים) בשם הבגדי תפארתך (עמ' פב והלאה) שמאידך גיסא בכמה מקומות מבואר שהמשנ"ב גופיה סובר שהשוק הוא החלק התחתון, וא"כ ילמד סתום מן המפורש. ע"ש. הנה המעיין היטב במקומות שציינו יראה שאין מוכרח שכך המשנ"ב סובר. וגם אם מוכח שם שסובר שהחלק התחתון נקרא שוק מ"מ חשב שהוא בלשון מושאל ועיקר השוק הוא החלק העליון לדעתו כמו שמוכח בהדיא בדבריו בסי' עה (ומה שפירשו והעמיסו בדבריו שם, אינו נכון, וכפי שביארתי לעיל). ואבאר.

ראשית מה שכתבו שמזה שבכמה מקומות קרא המשנ"ב לגרביים "בתי שוקיים" (אפילו שהם סברו שהשוק הוא למעלה) מוכח שסובר שהשוק הוא החלק התחתון, שלכן נקראו בתי שוקיים. יש לדחות דסבירא ליה דהא דנקראו כן היינו משום שהם מגיעים עד הארכובה "סמוך" לשוק, כדמשמע מלשון המשנ"ב בסי' קכח הנ"ל. ע"ש. [מיהו ברש"י (שבת סג: ד"ה תחת) הנ"ל מפורש שהבתי שוקיים מכסים את ה'שוקיים', דלא כדבריו. אא"כ נאמר שהבין המשנ"ב שהוא בלשון מושאל].

ומה שהביאו מהמשנ"ב בסי' תריד שכתב (בסק"ד) בזה"ל: קב הקטע, שנקטעה רגלו, עושה כמין דפוס רגל, ויש בה בית קיבול קטן, ומכניס שם ראש **שוקו** והוא קרוי קב וכו'. עכ"ל. הנה אין זה ראיה, דעדיין יש לומר שסובר שהשוק זה החלק העליון כדכתב בסי' עה, ומה שכתב בסי' תרי"ד 'ראש שוקו' אה"נ כוונתו לראש [התחתון של] החלק העליון, דהיינו שמהארכובה ולמטה היה קטוע, ואת הלמעלה מהארכובה היה מכניסו בתוך כמין קב. ואם כוונתם להוכיח כן מהראשונים על סוגיא זו [שכתבו בזה שאת הקב מניח כתחליף ל'פרסת רגלו' (כמ"ש התוס' ביומא עח: ד"ה הקיטע) ומוכח שרק הפרסה היה קטוע וממילא כשכתבו שמכניס את 'ראש שוקו' לקב הקיטע, הכוונה שמכניס את החלק התחתון, וא"כ מוכח שהוא השוק, וכן נראה מהריטב"א שבת שם (סה:), וכן מוכח כן מהראשונים ביבמות קג.], א"כ אין זה 'הוכחה מהמשנ"ב עצמו' שסובר שהשוק זה החלק התחתון, אלא זה ['סה"כ'] הוכחה מהראשונים שם, והרי ראיות והוכחות כאלו יש כבר רבות ואי"צ להגיע דוקא להוכחה זו, רק הנידון היה על דעת המשנ"ב עצמו אם מוכח במקומות אחרים שסובר שהשוק זה החלק התחתון, וזאת לא מצינו, כאמור. **ועוד**, דלפי מה שכתב החזו"א (או"ח סי' טז סק"ח) שגם לצד הראשון שלו שהשוק הוא החלק העליון מ"מ החלק התחתון נקרא ג"כ שוק בלשון מושאל (ובכך הסביר את המשנה באהלות לפי צד זה), והשוק העיקרי הוא ה'אמצעי' [אלא שלמעשה אין עצם אמצעית באדם, וממילא נפל היסוד ובהכרח השוק העיקרי והאמיתי הוא התחתון, וכמו שסיים החזו"א] וכפי שגם התבאר לעיל באריכות בכוונת הפמ"ג, א"כ גם אם נסביר שהמשנ"ב מודה שהחלק התחתון הוא נשאר קיים ורק הכף רגל נקטעה וע"ז כתבו הראשונים שראש ה'שוק' מכניס לקב, מ"מ יסביר שהכוונה לשוק המושאל אבל השוק העיקרי הוא ה'אמצעי' - לפי מה שסבר שישנו [וכפי שהתבאר לעיל באריכות ע"פ מה שכתב בספר השוק והזרוע בהלכה. ע"ש].

ומה שהביאו מהמשנ"ב בביאור הלכה (סי' שא סט"ז ד"ה שהרגל) שכתב על דברי הרמ"א שם שכתב שמותר לצאת במנעל "שהרגל נכנס בו", שכוונתו להדגיש שדוקא במנעל דידן "שהרגל נכנס בו" מותר לצאת בו כי בכה"ג אין חשש שמא יפול ממנו שהרי זה תפוס חזק, משא"כ בזמנם הרגל לא היתה נכנסת בתוך הנעל אלא סה"כ היה כעין תחתית ש"קשור בשוק". ע"ש. ומדכתב שזה קשור ב'שוק' (ובודאי לא כוונתו שהיו קושרים את הסנדלים הללו בחלק העליון, דלמה לו לקשור רחוק) מוכח שסובר שהשוק זה החלק התחתון. הנה לפי הנ"ל בסמוך י"ל דסבר שהחלק התחתון גם כן נקרא שוק אלא שזה בלשון 'מושאל' [דעיקר השוק הוא החלק ה'אמצעי'], וכנ"ל.

ומה שהביאו שם מהשו"ע או"ח סי' ד (סעיף כא) שכתב "צריך ליזהר בתפילה או באכילה שלא ליגע ב'שוק וירך' ובמקומות המכוסים באדם", וכיו"ב כתב עוד בסי' קסד (סעיף ב): "מי שעומד בסעודה ונזכר שנגע ב'שוק וירך' ומקומות המכוסים באדם כו' צריך לחזור וליטול ידיו", וכן הוא בביאה"ל שם (ד"ה לחזור וליטול): "אם נגע ב'שוק וירך' ומקומות המכוסים". שמכל זה מוכח שגם המשנ"ב מודה ששוק וירך שני איברים הם, ולא שהשוק הוא הירך, וממילא אם הירך למעלה בע"כ שהשוק הוא למטה. הנה לפי מה שהתבאר לעיל בפנים (בתחילת אות זו) שהפמ"ג [והמשנ"ב
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

באריכות, שכל יסודו של הפמ"ג (שהוא מקורו של המשנ"ב והנמשכים אחריו) הוא בכך שחשב שיש ג' פרקים באדם, אחד מתחת לברך ושתיים מעליו, וממילא אע"פ שבודאי הירך הוא החלק ה'עליון' הגמור מ"מ מכיון שיש מעל הברך שני פרקים, הפרק הסמוך לברך מעליו הוא השוק, ממש כמו בבהמה שהחלק ה'אמצעי' הוא השוק. ומעתה כאשר נתברר [הן במציאות והן מראיות מהש"ס והראשונים. ראה לעיל שם] שאין באדם אלא ב' עצמות אחת מתחת לברך ואחת מעל, נפל פיתא בבירא (ברכות נו.), ויהיו מוכרחים לומר שהשוק הוא החלק התחתון [שהרי זה ודאי שהעליון לגמרי הוא ה'ירך', ולא זה היה הנידון, וכל הצד לומר שהשוק הוא למעלה הוא רק מפני שחשבו שיש שם עוד פרק 'אמצעי' והוא השוק, כאמור]. - וכפי שהתבאר יותר לעיל, קחם נא אליך ותברכם. ולא הוספתי טעמים על זה אלא לרווחא דמילתא בעלמא.

❖ לכבוד ולתפארת ❖

שנמשך אחריו] סבר שיש ג' פרקים באדם דהיינו אחד מתחת לברך ושניים מעליו, אין מהנ"ל שום ראיה שהמשנ"ב מודה שהשוק הוא החלק התחתון, שהרי מה שהוזכר כאן 'שוק וירך' בנפרד היינו משום דאה"נ מעל הברך יש שני פרקים [לפי מה שהם חשבו וכדמוכח מעשרה אחרונים וכדלעיל באריכות בשם הספר השוק והזרוע בהלכה] - אחד שוק והשני ירך, כאמור.

וכ"ה לגבי מה שהביאו מהמשנ"ב בסי' עד (סק"כ) שכתב "ובדיעבד יצא אפילו אם נגע הגיד בהירכים", דש"מ שהחלק העליון נקרא 'ירך' ולא שוק וממילא בע"כ ה'שוק' הוא התחתון. הנה להאמור אין מזה שום ראיה, כי כפי שנתבאר הם סברו שמעל הברך יש שני פרקים, האמצעי שוק והעליון ירך.

נמצא דכל הראיות שהביאו שהמשנ"ב במקומות אחרים מודה שהשוק הוא החלק התחתון, אינם ראיות, ואדרבה מהמשנ"ב בסי' עה (סק"ב) מוכח להדיא שסבר שהשוק הוא החלק העליון (ומה שדחקו והעמיסו שם אינו נכון וכפי שנתבאר לעיל). אלא שמ"מ דברי הפמ"ג [והמשנ"ב שנמשך אחריו] לא עולים בקנה אחד עם המציאות, דכאמור לעיל בפנים (ע"פ ספר השוק והזרוע בהלכה, בתוספת נופך) כל יסודם מתחיל ממה שחשבו שבאדם יש ג' פרקים כמו בבהמה, וכמבואר להדיא בלשון הפמ"ג בשו"ת מגידות ובעוד עשרה אחרונים וכדלעיל באריכות, ולכן כתבו דהשוק הוא החלק האמצעי (כפי שכ"ה אצל בהמה), ומעתה מאחר שנתברר במציאות שאין מעל הברך אלא פרק אחד, נפל פיתא בבירא (ברכות נו.) במחכ"ת, דכיון שהירך הוא העליון ואין שם עוד איבר אמצעי מעל הברך שנוכל לומר שהוא השוק, ממילא השוק הוא התחתון.

אם יש בכך זלזול בפמ"ג ובמשנ"ב

וכבר הבאתי לעיל בהערה מה שכתב בזה בספר כבודה בת מלך (עמ' קכז בהערה), ולצורך העניין אעתיקו שוב, וז"ל: ואף שי"ל דאם האדם מיקל ח"ו בכבוד המשנ"ב הרי הוא בכלל אינו מאמין בדברי חז"ל שבכל דור ודור שחכמי הזמן זוכין לרוה"ק, ופשוט דמי שאין לו רוה"ק לא היה יכול לחבר חיבור קדוש כהמשנ"ב ואם הוא אינו מאמין שהמשנ"ב נכתב ברוה"ק אזי הוא בכלל אפיקורוס וכופר בתורת השי"ת (משנה הלכות ח"ז סי' קס), ובכלל י"ל דאין לחלוק על המשנ"ב כיון שספריו נתקבלו בכל העולם ודינו כרבן של כל ישראל וכרבו מובהק (שו"ת אז נדברו ח"ז סי' סד), הנה עכ"ז לאו בכל מקום ולאו בכל דבר נתקבלו דבריו ז"ל (שו"ת משנה הלכות שם), וביוצא מהכלל בראיות גדולות יכולים גם לחלוק על המשנ"ב (שו"ת אז נדברו שם), ואשר ע"כ בנדו"ד שהוכחנו בראיות דלא כהמשנ"ב שנמשך בזה אחרי הפמ"ג, א"כ אין זה כפגיעה בכבוד מרן ז"ל בעל המשנ"ב כי תמיד יש יוצא מהכלל (שו"ת אז נדברו שם סי' פג בנדו"ד), ואף שהלב כואב מה שהמשנ"ב לא פסק כן (דשוק היינו למטה מן הברך) אבל האמת יקר מהכל ונראה בעליל שכאן לא העמיק (המשנ"ב) היטב במקורות כדרכו תמיד אלא אגב שיטפיה נמשך אחר הפמ"ג (קונט' דיני מלבושי נשים לבעמח"ס אז נדברו, פ"ד). עכ"ל.

דעת החזו"א במקום השוק

ז. **ואע"פ** שבחזו"א (או"ח סי' טז אות ח) כתב בתחילה ש"קשה להכריע בדבר", מ"מ לאחר מכן סיים שלמעשה "**על כרחך השוקיים היינו התחתון**". ע"ש. וראה בהערה[40]. וכ"כ בדעתו הגאון להורות נתן (ח"ה קונטרס מבעד לצמתך פ"ה אות ב ד"ה וכבר), וז"ל: ועיין בזה חזון איש (מועד סי' טז אות ח) דשוק היינו למטה מהארכובה. עכ"ל. וכ"ה בארחות הבית להגר"מ שטרנבוך (פי"ג הערה יז, עמ' קד) בדעת החזו"א. וכ"ה בספרו 'פשט ועיון' (עמ"ס ברכות, אות שעז), ושלא מועיל מנהג בזה. ע"ש. (וע"ע בתשובות והנהגות ח"א עמ' נד ד"ה לפיכך). וכן אמר הרב פנחס שרייבר בשמו דהחזו"א, שאיסור ערוה חל מהקרסול, כמובא בספר ויעל אליהו (אות צז), והוסיף, שלפ"ז גם גרביים שחורות לא מועילות, הואיל ורואים צורת הרגל. ע"ש. וכ"כ בשו"ת מחזה אליהו (ח"ב סי' סא) שכתב בשם הגר"פ שרייבר ששמע מהחזו"א, "שאם יש חיוב כיסוי לחלק התחתון מעיקר הדין [כלומר שהוא ה"שוק"] לא יתכן שיהא מותר ללבוש על איבר כזה בגד המראה את כל צורת הרגל, דלהראות צורת האבר בהדיא, קרוב לגילוי האבר ממש. עכ"ל. ובנוגע להמשך דבריו שם, עי' מה שהעיר לנכון בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יט אות ב בהערה). ע"ש. וראה עוד בבגדי תפארתך (עמ' קצה) מה שהביאו עוד כמה פוסקים שכתבו כן בדעת החזו"א. ע"ש. וזה ברור למעיין בדבריו עד סיומם וכמו שביארתי לעיל בסמוך בהערה [וראה בספר דברי יעקב (עדס, ברכות עמ' קפו) דלאחר שהביא

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[40] **עיין** בדבריו היטב שבתחילה חשב שיש ג' עצמות גם באדם כמו בבהמה, דהיינו שמעל הברך יש עוד עצם לפני הירך, וכמבואר בלשונו שם כמה וכמה פעמים, כגון שכתב: ומשמע דבירית נמי "בפרק עליון – **ש**[נמצא] **בין הירך ובין הארכובה** [ברך] - הנקרא [אותו פרק] שוק בבהמה", ולא כתב בפרק עליון "שהוא עצמו הירך", אלא בפרק עליון הנמצא "בין הירך לברך", אלמא סבר שיש ג' פרקים באורך הרגל, והנדון הוא אם השוק הוא ה'תחתון' או ה'אמצעי הנמצא בין הברך לירך', והוכיח שהוא האמצעי הנקרא שוק בבהמה. וכן כתב עוד לקמיה: ומכל זה היה נראה דשוק המוזכר כאן "היינו **שוק שאצל הירך**", ולא כתב 'דשוק המוזכר כאן היינו הירך'. וכן כתב אח"כ עוד: וכן שם שוק משתמש בלשון מושאל על עצם התחתון, אבל עיקרו "**על עצם האמצעי שבין ירך לבין ארכובה הנמכרת עם הראש**". [וזהו כוונתו במה שכתב בתחילה "אבל מן הארכובה ולמעלה הוא **בכלל** ירך", דהיינו שכעת שסובר שלמעלה יש עוד ב' עצמות, א"כ החלק הראשון שלמעלה מן הארכובה הוא "בכלל" ירך ונקרא על שמו, ולא הירך עצמו, כי הירך עצמו הוא רק עצם אחד (העליון ממש) ולא כל מה שמהארכובה ולמעלה].

אבל אחרי הכל סיים: "מיהו לפי סדר המשנה [דאהלות] **אין רק עצם אחד מהארכובה** עד הקטלית [עצם המתניים] אע"ג דבבהמה יש שם ב' עצמות כדאמר בחולין (עו.). ובבכורות (מה.) אמרו, רוב בניינו [של האדם] ב' שוקיים וירך אחד [וראה לעיל אות ו באריכות, בביאור היאך יש ראיה ממקומות אלו שאין ג' עצמות], **וע"כ שוקיים היינו התחתון**". עכ"ל. ורצונו לומר, שלפי סדר המשנה דאהלות מוכח שמעל ארכובת הברך אין אלא עצם אחד ולא שניים [וכן מדאמרינן בבכורות וכו'], ומעתה א"א לומר דעיקר שם שוק הוא על העצם ה'אמצעי' כדכתב לעיל, דהרי כאמור למעלה מן הארכובה אין אלא ירך, ואין ג' עצמות, וממילא אין שוק אלא התחתון. **שהרי כאמור כל הסתפקותו בתחילה היתה לפי מה שסבר שיש ג' חלקים באדם כמו בבהמה** (אחד מתחת לברך, ושניים מעליו), **כמפורש בדבריו**. ולכן כאשר כתב בסוף דבריו שמוכח במשנה באהלות ש"אין רק עצם אחד מהארכובה עד הקטלית", סיים שא"כ **על כרחך השוק הוא התחתון**, כנ"ל. וכמו שביאר כל זה [בדברי החזו"א] בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יא). ע"ש. וכ"כ בספר ביאורים במסכת ברכות (טאוב, עמ' קנה) **בביאור** דברי החזו"א הנז'. ע"ש. [ובספר השוק והזרוע בהלכה הנ"ל הוכיח מעוד תשעה אחרונים שמבואר בלשונם שחשבו שיש באדם ג' חלקים, אחד מתחת לברך ושניים מעליו. והבאתי תמצית דבריו לעיל אות ו, וביארתי הדברים בתוספת נופך. עש"ב].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

את החזו"א שקשה להכריע בדבר, כתב: ואחרי דבריו אלו שקשה להכריע כתב עוד לדון בדבר, **ולא עיינתי כראוי אם למפקנתו נשאר במש"כ לעיל מזה דקשה להכריע בדבר**. עכ"ל. ואתה תחזה שהחזו"א סיים שהשוק הוא החלק התחתון (וכמבואר היטב כאן בהערה). וע' בהקדמת ספר שונה הלכות (עמ' ד) שכתב שלפעמים החזו"א מסיק כך ובהמשך הענין משתנה הדין. ע"ש. והובא בבגד"ת הנ"ל. וכל זה דלא כמו שכתב הלבושש"ת ח"א עמ' תק שהביא שם כל מיני שמועות מגובבות בשם החזו"א (וע' באריכות בשו"ת ברכת יהודה ח"ה ענינים שונים סי' טז, ודון מינה ואוקי באתרין), וגם את החזו"א גופיה בספרו לא הבין, דשם להדיא מסיים שהשוק הוא התחתון וכדלעיל בהערה].

ובספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יא) האריך הרחיב לבאר בטוב טעם כל פרט בכוונת החזו"א, ותמה על דברי השונה הלכות (סי' עה ס"ט) והשבט הלוי (ל"א סי' א בגליון) והגריש"א (בקובץ תשובות ח"א סי' יג) והאז נדברו (ח"ז סי' פג) שהעתיקו רק את מה שכתב החזו"א שקשה להכריע בדבר ולא הרגישו דלפי דבריו האחרונים בטל הספק. ע"ש ותרו"ץ. [וע"ע בדבריו שם בסי' טז (אות ח) מה שכתב עוד בדברי החזו"א לגבי הזרוע].

וע"ע במה שביארו דברי החזו"א בשו"ת להורות נתן (ח"ה עמ' קלא) ובבית ברוך על החי"א (ח"א עמ' ק-קא) ובספר ביאורים במסכת ברכות (טאוב, עמ' קנה) ולעיל אות ו (בהערה על ד"ה ואין). ע"ש.

וגם את ראיותיו שצידד החזו"א בתחילה קצת להתיר, דחו האחרונים, עי' בספר השוק והזרוע בהלכה הנ"ל, ובספר הצניעות בהלכה (פרק יג), ובשו"ת אז נדברו (ח"ב סי' נח) ובספרו בית ברוך הנ"ל ובשו"ת להורות נתן הנ"ל ובברכת ה' (ח"א עמ' רפט) ובלבוש מלכות (עמ' 253-262) ובדברי שלום (עמ' קעה ו-קפד) ובשו"ת ברית הלוי (ח"ב עמ' תקלא) ובקונטרס שוק באשה ערוה (שבסוף קונטרס הערות בענין פאה נכרית. עמ' נז, ועמ' מט) ובהשוק והזרוע בהלכה הנ"ל. ע"ש. ואכמ"ל. וראה עוד לעיל (אות ו) באריכות כמה טעמים מדוע למעשה א"א להקל בזה. עש"ב.

בדברי הגרי"ח זוננפלד

ח. ולא אכחד שראיתי להגרי"ח זוננפלד בשו"ת שלמת חיים (מהדורת מכון קרן רא"ם, סי' פד, ובמהדו' בני ברק תשנ"ה הוא בסי' צא), שלדעתו לענין ערוה לא נקרא שוק אלא למעלה מהברך, דהא העיקר שעי"ז יבוא יותר לידי הרהור. ע"ש. וכן משמע מדברי הסטייפלער בקריינא דאגרתא (ח"א סי' ר, ובמהדו"ח הוא בח"ג סי' תתקמה) וז"ל: חובת בת ישראל ללבוש בגדים כשרים אשר לא יתגלה בהם אפילו משהו מהברך ח"ו הן בשעת הלוך הן בשעת ישיבה. עכ"ל. ומשמע קצת (מדלא הוסיף שהחלק התחתון צריך עכ"פ גרביים) דסבירא ליה כדעת הפמ"ג הסובר שהשוק הוא המקום שמהברך ולמעלה.

אולם כבר נתבאר היטב לעיל (אות ו) שכל יסודו של הפמ"ג שמשם נבעו דבריו הוא ע"פ מה שסבר שגם באדם יש ג' פרקים, אחד למטה מן הברך ושנים למעלה [אלא שהעליון הגמור אינו ניכר כי הוא תחוב בגוף למעלה במתניים ויש הרבה בשר סביבו – כפי שבבהמה הוא כך (שמבחוץ נראה שיש רק ב' חלקים ובפועל יש בתוך העליון ב' חלקים, וביחד ג'), זולת גמל שארכובתו העליונה ניכרת כדאיתא בחולין עו.] וכמפורש בדבריו שבשו"ת מגידות ובעוד מקומות, וממילא לאחר שהוכח [הן מהמציאות והן מהראשונים. ראה לעיל שם] שזה אינו, אלא באדם יש רק ב' פרקים - אחד מתחת לברך ואחד מעליו, א"כ נפל היסוד ונפל הבנין, וברור שהשוק הוא החלק

התחתון והירך הוא העליון, וכדלעיל שם באריכות רבה. ע"ש. [וזאת מלבד מה שנתבאר לעיל (אותיות א-ז) ששאר כל הפוסקים סוברים דמקום השוק הוא מה שתחת לברך, וחלקו על הפמ"ג והמשנ"ב בזה].

ואעיקרא מה שמשמע מלשון הגרי"ח זוננפלד שאע"פ שלעניין שאר מילי אכן השוק הוא החלק התחתון וכמו שכתבו התוס' במנחות לז. (וכמו שהקשה לו שם השואל, עי"ש), אבל "לעניין ערוה" סובר המשנה ברורה דלא הוי אלא החלק העליון, זה תמוה מאד במחכ"ת, שהרי מקור המשנה ברורה הוא בפרי מגדים, ובפרי מגדים שם כתב המקור מבהמה (וכבר השיגו עליו מהתוס' במנחות לז. שיש חילוק בין שוק דבהמה לשוק דאדם וכנ"ל. וכבר התבארו הדברים היטב מהיכן נבעו דברי הפרי מגדים, כדלעיל), ולא הביא ראיה מנידון דערוה כלל. וגם זה תמוה לומר שלעניין ערוה יש 'שמות אחרים' לאיברים. ואמנם היה מקום לומר דהפמ"ג בראיותיו רק רוצה להוכיח שבעיקרון השוק אף שהוא התחתון אבל שייך לקוראו "גם" על החלק העליון - ולגבי ערוה הכוונה 'רק' אליו [ואם כן אין כוונתו שלעניין ערוה יש 'שמות אחרים' לאיברים, אלא שלעניין ערוה הכוונה רק לאחד מהאיברים ולא לשניהם], מכל מקום אינו במשמעות לשונו שכתב "והוי יודע **דלשון שוק הוא מארכובה**", דמשמע שר"ל שהשוק 'מתחיל' מהארכובה ולא ש'גם' משם הוא השוק. וגם ודאי דכל כה"ג הוה ליה לפרש דרק לגבי ערוה הפירוש כאן בשוק הוא העליון, ומדלא כתב כן, ש"מ דסבירא ליה כן לפמ"ג בכל דוכתא. וזה פשוט וברור. (וכיו"ב כתב בשו"ת ברית הלוי ח"ב עמ' תקכט, ד"ה איברא. וע"ע בספר דברי שלום פ"ח אות א). וגם בסדר חליצה (סעיף יא) מבואר דלא ס"ל כחילוק זה, שהרי הקשה שם משוק האמור גבי חליצה לשוק באשה ערוה, ואם איתא לימא ד'שאני ערוה'. אלא ע"כ דלא סבירא ליה האי חילוק ולא זאת עלתה בדעתו. וכן מוכח עוד בפרע מגדים (סי' קכח א"א סק"ה) ובמשנ"ב (שם סקט"ז) דקראו לחלק העליון 'שוק' אף על פי דלא מיירי שם מעניין ערוה, ודלא כפי שדחקו בספר בגדי תפארתך (עמ' קפ) להסביר גם בדבריהם שם כשיטתנו [והארכתי בזה בכתובים, ואכ"מ]. [מיהו אי משום הא יש לדחות דהתם לא נחתו לשון מקרא וחז"ל בזה, אלא כתבו בלשון השגור על לשונם, ובזה היו רגילים בשפתם בטעות לקרוא לחלק העליון 'שוק' (כמו שציטט מכמה פוסקים בספר השוק והזרוע בהלכה סי' ט אות י. ע"ש. וכן מבואר להדיא בשו"ת בית יצחק אה"ע ח"א סי' עג אות ג), וזהו כשאר שיבושי לשון המצויים לרוב. אך מסי' ע"ה מוכח דגם לעניין לשון מקרא וחז"ל סבירא להו דהשוק הוא החלק העליון, וממילא אחרי דחזינן כן אי"צ לדחוק גם דכוונתם בסי' קכח ללשונם בלבד]. וגם את"ל דמאן דהו סבר חילוק זה (לחלק בין ערוה לשאר נושאים), הרי זה נסתר מכך שבראשונים בסוגיא עצמה של שוק באשה ערוה (ברכות כד.) מוכח שהשוק זה החלק התחתון, וכמו שהביאו בפוסקים שציינתי לעיל (אות ב), ומוכח דגם בערוה הוא כן. ועוד, דאם הכוונה היא כנ"ל שלגבי שאר דברים השוק הוא בין התחתון ובין העליון ולגבי ערוה הכוונה 'רק' לעליון, זה תמוה מאד, דבגמ' (ברכות כד.) ובכל הפוסקים כתוב סתמא "שוק באשה ערוה" ואין שום זכר לזה שהכוונה רק לחלק מהשוק או לאיבר אחד מהשוק. וזה ברור. [ועיין עוד בדעת הגרי"ח זוננפלד בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יח), עש"ב].

אך כאמור אין צורך לכל זה, דכבר הבאנו לעיל (אות ו) מדברי שו"ת **מגידות** לבעל הפמ"ג גופיה, שמתבאר בדבריו **מה עלתה על דעתו בנושא זה** שחשב שהשוק הוא החלק שמעל הברך נגד כל הסוגיות, ומוכח שאינו קשור לערוה דוקא. **וכל מעיין שם יוכל להכחין אם שייך לסמוך להקל בזה או לא. עש"ב.**

בדעת התוספות ישנים ביומא

ט. בשו"ת צור יעקב (ח"ב סי' א) כתב שמקום השוק תלוי בשתי תוספותים, דלתוס' במנחות (לז.) הנ"ל, השוק הוא החלק התחתון, אבל לתו"י ביומא (עא:) השוק הוא החלק העליון, כי שם כתבו התו"י שיש חילוק בין לשון תורה ללשון חכמים במיקום השוק, שבלשון תורה הוא החלק העליון, ובלשון חכמים הוא החלק התחתון, ע"ש, ולכן בנידוננו שלמדו מפסוק (ישעיה מז, ב-ג) "גלי שוק תגל ערותך", לדעת התו"י יש לילך אחר לשון המקרא שהוא החלק העליון. עכ"ד.

אמנם כדי להבין היטב את דברי התו"י הנז', ראשית אביא את לשונם: אומר ריב"א, ה'מצנפת' היא בראש כהן גדול, ו'מגבעות' היא מצנפת של כהנים הדיוטים, ולהכי כתיב 'מצנפת' בלשון יחיד (שמות כח, ד ו-לט), ו'מגבעות' לשון רבים (שם כט, ט. ויקרא ח, יג). וא"ת הא אמר לעיל (יומא כה.) נוטל 'מצנפתו' של אחד מהם, אלמא גבי כהן הדיוט נמי קרי ליה מצנפת. יש לומר, דודאי בלשון תלמוד אין חילוק, ומשונה הוא מלשון המקרא, דלשון חכמים לעצמו, שהרי כמו כן מצינו בשוק של שלמים דפליגי [חכמים] על רבי יהודה בסוף משנה דפרק הזרוע (חולין קלד:) שהיא מן הארכובה ולמעלה, אע"פ שבכל מקום בתלמוד קורא שוק מן הארכובה ולמטה כדאמר במצות חליצה (דף קג.) דהוה ליה איסתוירא מעל ושוקא מעל דמעל, וכן שוק דריש אהלות (פ"א מ"ח) חשיב ליה למטה מן הארכובה. עכ"ל.

מפשטות דבריהם משמע לכאורה שכל מקום שמוזכר ב"פסוקים" שוק הכוונה לחלק העליון, ובכל מקום שמוזכר ב"חז"ל" שוק הכוונה לחלק התחתון.

והנה ראשית גם אם נלמד את דבריהם כפשוטן ממש, שיש חילוק בין לשון חז"ל ללשון הפסוקים, מ"מ אין ללמוד מזה גם למה שלמדו בברכות (כד.) מקרא דישעיה (ישעיה מז, ב-ג) "גלי שוק תגל ערותך" דשוק באשה ערוה, שהכוונה בזה לחלק העליון, שהרי מאחר שמבואר ביראים ובאחרונים שטפח ושוק באשה ערוה הוא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא [ראה הערה[41]], ממילא הוי כלשון 'תלמוד' שהוא החלק התחתון, דהא עיקר הדבר כאן הוא "שוק באשה ערוה" וזה מימרת חז"ל (ברכות כד.), ובוודאי התכוונו בזה ללשון 'שוק' שבלשונם, ואילו הפסוק שהובא על זה אינו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[41] **וכמ"ש** בשו"ע הרב (סי' עג ס"א) שכתב, וז"ל: ואע"פ שאין הכתוב מדבר אלא בערוותו ממש, כשהיא מגולה ונראית כמו שיתבאר שם, מ"מ מדברי סופרים בשעה שה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך, דהיינו כשעוסק בק"ש או בתפילה או בת"ת, כמו שיתבאר בסי' עד, כל דבר שמביא לידי הרהור נקרא ערוה כמו שאמרו טפח באשה ערוה כמו שיתבאר בסי' עה. עכ"ל. וכן מבואר כבר ברשב"א (ברכות כד. ד"ה אמר). וכן מבואר בשו"ת פנים מאירות (ח"א סי' עד) שרק בית בושתה הוא ערוה שדיבר עליו הכתוב. וזה גם כוונת הפרי חדש (סי' עג סק"ב, וסי' עה סק"א). וכ"כ בשו"ת נחלת בנימין (סי' כט). וכ"כ בספר בני ציון ליכטמאן (סי' עה דף פו ע"ד ד"ה ונראה), וז"ל: "לא יראה בך ערות דבר" היינו ערוה ממש, איברי המשגל באיש ובאשה, וזהו דבר תורה, וחכמים הוסיפו טפח באשה דכיון שמביא לידי הרהור דינו כערוה. עכ"ל. ואע"פ שבנשמת אדם (כלל ד ס"א) נסתפק עכ"פ לגבי שוק אם הוא דאוריתא, מ"מ כבר העיר על דבריו בתועפות ראם על היראים (דף לט סע"ב, סק"ב) לדייק מדברי היראים, שגם זה דרבנן. ע"ש. וע"ע בשו"ת יבי"א (ח"ג או"ח סי' ז אות ה והלאה). וזה פשוט ומפורסם. וכן מבואר בחזון איש (סי' טז סק"ח) דכל הני אינן ערוה בעיקרו אלא חכמים אסרוהו משום הרהור וטירדא. ע"ש.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אלא אסמכתא בעלמא כאמור[42]. וכמו שכתבו בשו"ת אז נדברו (ח"י סי' לד, ד"ה ונראה[43]. וחי"ד סי' כ), ובשו"ת ברית הלוי (ח"ב סי' קכ, עמ' תקכט). ע"ש[44].

[**ובקונטרס** שוק באשה ערוה (שבסוף קונטרס הערות בעניין פאה נכרית, עמ' נו) הוסיף, דגדולה מזו מצינו, דאפילו בדרשה גמורה שאינה רק אסמכתא דרשינן במשמעות שונה מסתם לשון המקרא בתיבה זו, דהרי רש"י כתב בדברים (לג, טז) דכל 'רצון' שבמקרא הוא לשון נחת רוח ופיוס, ואעפ"כ מצינו בגמ' (חולין יג.) שלמדו לפסול מתעסק בקדשים מדכתיב "לרצונכם תזבחוהו", ודרשוהו מלשון דעת. ע"ש. וגם לפי פשוטו מצינו לפעמים שהפסוק מדבר בלשון משנה, עי' רש"י בקהלת (ג, א). ע"כ. ויש לעיין עוד בזה. עכ"פ באסמכתא כנידו"ד ודאי דנחשב כלשון חז"ל, וכנ"ל].

איברא דלקושטא בלא"ה קשה לומר שכוונתם כפשוטו - שכל מקום שכתוב 'שוק' בתנ"ך הכוונה לחלק העליון, שהרי מבואר בלשונות פסוקים אחרים בהדיא שהשוק הוא החלק התחתון, כגון הא דשופטים (טו, ח) דמבואר ברש"י וברד"ק שם (בשם התרגום יונתן) וברלב"ג שם שהוא החלק התחתון[45]. וכן מבואר בקרא דשה"ש (ה, טו, וכדפירש המהר"י קרא שם). וכן מוכח בדניאל (ב, לב-לג) כמו שמבואר שם במלבי"ם

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[42] **בפרט** דלא מסתבר שיסמוך על לשון הפסוק ששוק הוא העליון כאשר גם בלשון הפסוק יש פלוגתא בין התנאים אף לפי **התו"י** (דהרי לרבי יהודה גם בלשון תורה השוק הוא החלק התחתון, וכדמוכח מלשון התו"י שם וכדעת הי"מ בתוס' במנחות (לז.) בהבנת דברי רבי יהודה, ע"ש), ובשלמא אם היה זה דבר פשוט דשוק של מקרא הוא הירך היה עוד מקום לומר שסמך על זה (אף שזה תמוה, והיה לו לפרש, בפרט שזה אסמכתא בעלמא וכאמור), אבל לא כן הוא וכאמור. וכן העיר בספר השוק והזרוע בהלכה (עמ' עא).

[43] **וע"ש** עוד שכתב באופן נוסף, דדברי התו"י קאי רק על לשון תורה שלעניין קרבן - שלעניין הזה לשון תורה חלוק מלשון חז"ל ומשמעו החלק העליון, אבל בשאר נושאים השוק הוא החלק התחתון גם בלשון תורה. ע"ש.

אולם דבריו צ"ע, דא"כ היאך הביאו מיבמות (קג.) ואהלות (פ"א מ"ח) ראיה שלשון חז"ל חלוק מלשון תורה, הלא לדבריו כוונתם היתה שרק לעניין 'קרבן' חלוקים לשון תורה מחז"ל, שללשון תורה הוא העליון ולחז"ל הוא התחתון, והיכן מצינו לעניין 'קרבן' שהשוק הוא החלק התחתון, הלא ביבמות ואהלות לא מיירי לעניין קרבן כלל, וא"כ אין כאן חילוק בין לשון חז"ל ללשון תורה אלא בין לשון קרבן ללשון שאר דברים. וכ"כ להעיר בספר השוק והזרוע בהלכה (עמ' עא).

[44] **ומ"מ** גם אם יעלה על דעת מאן דהו לומר כחילוק זה, הוא ודאי לא בדעת הפמ"ג, דקשה לומר שעל זאת סמך הפמ"ג כנגד התוס' במנחות בלי להזכיר דברי אף אחד מהם. וכמו שכתב בשו"ת ברית הלוי (ח"ב עמ' תקכד). וכן מוכח להדיא בפמ"ג סי' קכח (א"א סק"ה) ובמשנ"ב (שם סקט"ז) - שקראו לחלק העליון 'שוק' אע"פ דלא מיירי שם מלשון מקרא אלא בלשון חז"ל, וע"כ דלא ס"ל כחילוק זה. וגם בסדר חליצה (סעיף יא) לפמ"ג [הנדפס בספר שם משמעון לייטער] מבואר דלא ס"ל כחילוק זה, שהרי הקשה שם משוק האמור גבי חליצה שהוא לשון חז"ל [ביבמות קב-קג] לשוק באשה ערוה, ואם איתא לימא ד'שאני לשון חז"ל מלשון תורה'. וכמו שהוכיח לנכון בספר לבוש מלכות (עמ' 233) ובספר דברי שלום (עמ' קפט). ובאמת נראה מדבריו בסדר חליצה שם שמצדד לחלק בין שוק דאדם לשוק דבהמה, ונשאר בצ"ע. ע"ש. אולם בטוחני שאם היה צופה ומביט לתוספות במנחות לז. שבאמת חילקו כן, היה שש לקראתן. ועכ"פ כבר התברר (לעיל אות ו) מהיכן נבעו דברי הפמ"ג, ולא זו עלתה בדעתו. עש"ב.

[45] **כמו** שהוכיחו מזה המקור חיים (סי' עה אות א) והחת"ס (ח"ב יו"ד סי' נ) והדברי יציב (אהע"ז סי' לז) והיביע אומר (ח"ו יו"ד סי' יד אות א).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ובמצודת ציון, דהשוק הוא החלק התחתון. ע"ש. [ואת"ל דדלמא שונה לשון נביאים מלשון תורה – ורק בנביאים הוא החלק התחתון, א"כ אדרבה הרי גם בענייננו המדובר הוא על פסוק בישעיה (מז, ב-ג) "גלי שוק" וכו'. וראה בזה עוד להלן בסמוך ד"ה ובספר].

ובעל כרחינו לומר דכל כוונתם היתה רק לומר ש"מצינו" שלשון תורה שונה מלשון חכמים, כלומר שאפילו שבלשון חז"ל "בכל מקום" השוק הוא החלק התחתון, מ"מ בלשון תורה "מצינו" שהשוק הוא החלק העליון, כגון הא דשלמים, אבל אין זה מחייב ש"בכל מקום" בלשון התורה הוא החלק העליון [וכלשונם: "כמו כן **מצינו** בשוק של שלמים שהיא מן הארכובה ולמטה אע"פ **שבכל מקום בתלמוד** קורא שוק מן הארכובה ולמטה". ואף שלשונם "מצינו" אינו 'מוכרח' שכוונתם שרק מצינו כן אבל לא תמיד כן (ודו"ק מעט), מ"מ כן מוכרחים לומר לפי הנ"ל. וק"ל][46]. ולכן לא קשה מה שבפסוקים הנ"ל (בקטע הקודם) הלשון שוק משמש לחלק התחתון, דכאמור לא בכל מקום הכוונה בתורה לחלק העליון, אלא רק "מצינו" שהכוונה לעליון בשונה מלשון חז"ל שלא מצינו כן כלל. וממילא גם הפסוק ד"גלי שוק" המוזכר בנידוננו אף שעדיין אפשר לומר שהכוונה לשוק העליון כפי ש"מצינו" בשלמים, מ"מ אינו מוכרח ואדרבה מסתבר שהכוונה על החלק התחתון **כשאר כל הפסוקים הנ"ל**, ולא כקרא יחידאה דשוק דשלמים (בפרט ששאר הפסוקים הנ"ל הן של נביאים כדהכא, ויותר יש לנו להשוות ביניהם מאשר להשוות לשוק דשלמים שהוא פסוק של תורה, וראה בזה עוד להלן ד"ה ובספר). ועוד, שהרי לתוס' במנחות (לז.) בהכרח השוק המדובר כאן לגבי ערוה הוא על החלק התחתון (שהרי לפירושם החילוק הוא בין אדם לבהמה ולא בין לשון תורה ללשון חז"ל) **ולא כשוק דשלמים**, וכן מוכח מהראשונים בברכות (כד.) כפי שהתבאר לעיל (אות ב) באריכות, וא"כ בוודאי עדיף לומר שגם לתו"י הוא כן, והשוק דהכא הוא כשאר הפסוקים הנ"ל דהוא התחתון, ולא כשוק דשלמים, כנ"ל, בפרט שהמדובר כאן הוא על דין דרבנן (וקרא אסמכתא) ש"בכל מקום" הוא התחתון כלשונם. ודו"ק מעט.

ובספר ברכת ה' (ח"א עמ' רפט) ובספר דברי שלום (עמ' קפט בהערה) כתבו באופן אחר, והוא דאף שלמדו (ברכות כד.) דינא דשוק באשה ערוה מפסוק, מ"מ זה מפסוק ב'ישעיה' (מז, ג), והרי **גם לשון נביאים אינו כלשון תורה**, כמ"ש ר"י בתוס' (קידושין לז: ד"ה ממחרת[47]), וא"כ אדרבה **יש לנו**

[46] **ואף** שלכאורה לפ"ז אין בזה ראיה כ"כ שיש כאן חילוק מהותי בין לשון תורה לבין לשון חז"ל [דהא באמת בשתיהם לשון שוק הוא התחתון אלא שבלשון תורה 'מצינו' פעם אחת שהכוונה לתחתון (היינו בשלמים) בשונה מלשון חז"ל דלא מצינו כן אבל אינו מוכרע שזה מורה על שינוי בלשון], מ"מ צ"ל שהביאו את זה לסמך בעלמא אף שאינו 'מוכרח' כ"כ. ודו"ק.

[47] **ואע"פ** שר"ת בתוס' שם השווה לשון תורה ללשון נביאים שם, מ"מ אין זה סותר שיתכן ויהיה לשונם שונה באיזה מקום, רק היכא דאפשר משווינן להדדי ולכן העדיף שם להשוות לשון תורה ללשון נביאים [ואף שגם הוא מוכרח לומר גם שם דעכ"פ לשון חכמים לחוד מתרוויהו (עי"ש במהרש"א), מ"מ העדיף לומר כן מאשר לומר דלשון תורה לחוד ולשון נביאים לחוד], אבל כאן שאדרבה מצינו לשון נביאים במקומות אחרים בהדיא שהשוק הוא החלק התחתון (כדלהלן בפנים), ודאי שנאמר דלשון תורה לחוד ולשון נביאים לחוד (ולשון חכמים כלשון הנביאים כדמצינו בש"ס בכמה מקומות דקרי לחלק התחתון שוק). [ולכן מ"ש בספר כתר תורה (עמ' קא) שדעת ר"ת שלא אמרינן לשון נביאים לחוד, אינו מדוייק. וק"ל].

ומעתה אע"פ שמצינו בע"ז (נח:) דאמרינן בגמ' על הפסוק במשלי שלשונו שונה מלשון חכמים: "לשון תורה לעצמו לשון חכמים לעצמו", ולכאו' מדקרי לפסוק במשלי "לשון תורה לעצמו" משמע דלשון הנביא הוא כלשון

להשוות לשון קרא דישעיה (ד"גלי שוק") **עם לשון קרא דשאר נביאים**, כגון הא דשופטים (טו, ח) דמבואר ברש"י וברד"ק שם (בשם התרגום יונתן) וברלב"ג שם שהוא החלק התחתון[48]. וכן מבואר בקרא דשה"ש (ה, טו, וכדפירש המהר"י קרא שם). וכן מוכח בדניאל (ב, לב-לג) כמו שמבואר שם במלבי"ם ובמצודת ציון, דהשוק הוא החלק התחתון. ועוד. (וכנז' כ"ז לעיל בסמוך). וא"כ ודאי דה"נ נימא דבלשון נביאים דהכא השוק הוא החלק התחתון[49]. ובקיצור, כוונת התו"י היא לחלק

❖ לכבוד ולתפארת ❖

התורה ודלא כתוס' הנ"ל דאמרי דלשון תורה לחוד ולשון נביאים לחוד. אבל לק"מ, דאע"פ שלשון תורה לחוד ולשון נביאים לחוד, הני מילי בדברים שידועים לנו באיזה הכרח שלשון הנביאים לחוד כלומר שונה מלשון תורה [כהא דכתבו התוס' בקידושין שם, דמדכתב הנביא דמעיקרא לא אכול (כלומר דכתב והדגיש "ממחרת הפסח" דמשמע דמעיקרא לא אכול. גלי הים קידושין שם), מוכח דרצה להדגיש שדוקא בט"ז אכלו, דהרי אם כוונתו על ט"ו שהוא יום מחרת 'שחיטת' הפסח אין שום נפק"מ שדוקא אז אכלו ולא ביום (שחיטת) הפסח עצמו (דהיינו י"ד) ולמה הדגיש כן, אע"כ שכוונתו ממחרת 'חג' הפסח עצמו (ט"ו) דהיינו ב-ט"ז, בשונה מלשון התורה (במדבר לג ג) שהכוונה שם למחרת 'שחיטת' הפסח. ע"ש], אבל בסתמא משווינן להו להדדי [הגע בעצמך, וכי "זית" הנכתב בתורה אינו אותו "זית" הכתוב בנביאים. ושו"ר שכ"כ השד"ח (כללים מערכת הלמ"ד כלל כו), וז"ל: ואף דאמרינן לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לחוד, אין הכוונה שיהיה בהכרח לשון חכמים חלוק בכל מקום מלשון תורה. עכ"ל. וז"פ], ולהכי אמרינן בע"ז הנ"ל שלשון תורה שונה מלשון חכמים אע"פ שהמדובר הוא על לשון נביאים, כי בסתמא משווינן להו להדדי ללשון תורה עם לשון נביאים, משא"כ בנידון דידן דיש הכרח שלשון נביאים לחוד מלשון תורה [להבנת התו"י שבלשון תורה השוק הוא למעלה].

[48] **כמו** שהוכיחו מזה האחרונים הנ"ל בהערה שלפני הקודמת.

[49] **ויש** להוכיח כן, מדאיתא בהוריות (י:) דעל מי שלא קיים מצוה לכתחילה שרצו לקרוא עליו את הפסוק "פושעים יכשלו בם", פריך "וכי רשע קרית ליה", והקשה מהר"ע עטיה דהלא מצינו בש"ס דקרי "פושע" למי שלא קיים את המצוה לכתחילה (כגון בברכות כח.), ומאי פריך הכא, ותירץ בשו"ת חזו"ע (ח"א עמ' רנא, ובנד"מ עמ' קיג) דלשון תורה (נביאים) לחוד ולשון חכמים לחוד, ובברכות (כח. הנ"ל) שהוא לשון חז"ל שפיר מצי למיקרי ליה פושע, דהיינו שכחן ועצל, אבל בלשון תורה "פושע" פירושו רשע, ולכן פריך (בהוריות י: הנ"ל) בלשון "רשע" קרית ליה, ולא קאמר "פושע" קרית ליה, כי הרי בלשון המקשה (דהיינו לשון חז"ל) "פושע" פירושו שכחן ועצל ושפיר דמי למיקרי לו הכי, ורק פושע דקרא שפירושו 'רשע' קשה ליה לגמ' מדוע נקרא כן. ע"ש. והובא בבל"ג (עמ' קנב). ומשמע דנמנע המקשן מלומר בלשון הפסוק דהיינו "פושע" מאחר שבלשון המקשן (חז"ל) הפירוש ל"פושע" הוא אחר מהמכוון כאן, ולכן נקט לשון "רשע", וא"כ ה"נ בנידו"ד אם איתא שכוונת הפסוק בישעיה באומרו "שוק" - לחלק העליון, רב חסדא היה נמנע מלומר "שוק" שלפי הלשון של עצמו הוא החלק התחתון, אלא היה אומר "ירך" באשה ערוה שנאמר וכו', ועל כרחך דשאני הכא **שהפסוק הוא של נביאים וחוי כלשון חז"ל** וכנ"ל וממילא המדובר הוא על החלק התחתון, שהרי גם ללשון הפסוק עצמו (דנביאים) השוק הוא החלק התחתון. וק"ל. [ועי' בבל"ג הנ"ל שכתב הראיה באופן שונה קצת, ולענ"ד אינו ראיה. ואכמ"ל. מיהו גם בראיה דידי היה אפשר לדחות קצת, דיתכן ולא ראי זה לשונו של ריש לקיש (דהוריות שם) לראי זה של לשון רב חסדא (בברכות שם), כלומר דאפשר דרב חסדא לא נהג בלשונו כריש לקיש הנ"ל לנקוט לפי הלשון של עצמו (חז"ל) ולהמנע מלומר את לשונו כלשון הפסוק (מאחר שהוא שונה מלשון עצמו בזה), אלא נוקט כלשון הפסוק אפילו שהוא שונה מלשונו, ולכן לא אמר 'ירך' כלשונו אלא 'שוק' כי כך הוא לפי לשון הפסוק, וסמך על הפסוק. אכן אין בזה סברא ותמוה הוא, וכפי שכתב בספר השוק והזרוע בהלכה (עמ' עא), דלא מסתבר שיסמוך על לשון הפסוק ששוק הוא העליון כאשר גם בלשון הפסוק יש פלוגתא אף לפי התו"י, דהרי לרבי יהודה גם בלשון תורה השוק הוא החלק התחתון, וכדמוכח מלשון התו"י שם וכדעת הי"מ בתוס' במנחות (לז.) בהבנת דברי רבי יהודה, ע"ש, ובשלמא אם היה זה דבר פשוט דשוק של מקרא הוא הירך היה אפשר לומר שסמך על זה, אבל לא כן הוא וכאמור]. וכ"ש דהכא עיקרו דין חז"ל אלא שהסמיכו זאת על הפסוק וכנ"ל, ופשיטא דאזלינן בתר לשון חז"ל. וכנ"ל.

בין לשון תורה לבין לשון חכמים ונביאים[50]. ומה שמצינו בלשון התורה (בראשית כד ב, שמות לב כז) דכתיב על החלק העליון "ירך", צ"ל דסבירא להו דשני שמות יש לו. והא דכתיב בשופטים (טו, ח) "ויך אותם שוק על ירך" דמשמע דתרתי נינהו (וכן מבואר בדניאל ב, לב), היינו ללשון הנביא, אבל ללשון המקרא העליון נקרא גם שוק וגם ירך. וראה עוד בהערה[51].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[50] **ובספר** השוק והזרוע בהלכה (סי' י אות א, עמ' עא) הקשה על ביאור זה, דהרי אם סבירא להו לתו"י שאין חילוק בין אדם לבהמה כלל אלא כל החילוק הוא בין לשון תורה ללשון חכמים ונביאים [דלכן הוצרכו לחלק בין שוק דתורה (שלמים) לשוק דחז"ל ולא חילקו בפשטות בין אדם לבהמה כתוס' במנחות לז.], א"כ קשה מקרא דשמואל (א, פ"ט פס' כד) דכתיב [גבי בהמה] "וירם הטבח את השוק והעליה", ופירש"י ומהר"י קרא ועוד מפרשים שם דהכוונה לשוק ולירך שמעליה, דהיינו לשני החלקים העליונים, אלמא החלק האמצעי הוא השוק ולא התחתון, וכן מבואר בסוגיית הגמ' בע"ז (כה.) דשוק זה הוא הפרק האמצעי שתחת הירך [בבהמה] ולא החלק התחתון, אלמא דגם בלשון נביאים השוק הוא החלק העליון ולא התחתון, ובשלמא לתוס' במנחות ניחא - דהתם מיירי בשל בהמה, אבל לתו"י קשיא. ע"ש. אמנם לענ"ד נראה דאין בכח זה לדחות ההבנה בתו"י, דלעולם יתכן וכוונתם כאמור [דהיינו לחלק בין שוק של התורה לשוק של חכמים ונביאים], אלא רק שיש להקשות עליהם מקרא דשמואל הנ"ל ולהוכיח מכח זה כהתוס' במנחות, אבל אינו סותר את עצם הפירוש בתו"י. בפרט שאולי באמת התו"י יתרצו דשאני התם דקאי על קרבן כהא דבקרא של התורה, וכיון דבקרא דאורייתא לשון שוק הוא החלק העליון לכן תפס הנביא בזה כלשון התורה, אבל בשאר מילי דמיירי הנביא בלשון דידיה גופיה, לשונו ב'שוק' הוא על החלק התחתון. וגם אם זה מן הדוחק, אין מכח זה לדחות את ההבנה הזאת בתו"י.

[51] **ולפי** מה שפירש הגנזי יוסף (בתו"י יומא שם) בלא"ה אתי שפיר, דכתב שם שכוונת התו"י לומר שיש חילוק בין לשון תורה ללשון חכמים לעניין זה ששוק של תורה הוא 'גם' החלק העליון ואילו שוק של חכמים הוא 'רק' החלק התחתון. ע"ש. ולפ"ז גם התו"י מודים שהשוק של האדם מתחיל מהקרסול (ובבהמה הוא מתחילת הפרק השני, דה'חלק התחתון' אצל בהמה הוא כנגד החלק של 'כף הרגל' [עד האצבעות] אצל אדם), רק הנידון אם הוא שני פרקים כלפי מעלה או פרק אחד בלבד (התחתון), דזה חלוק לשון תורה מלשון חז"ל. וממילא הפסוקים (הנ"ל בפנים) שמוכח מהם שהשוק הוא החלק התחתון, אינו סותר את דבריהם, כי בודאי גם בלשון תורה השוק באמת הוא החלק התחתון, אלא שהתווסף בו החידוש שכאשר מדובר על שני החלקים יחד שמם 'שוק', דגם החלק העליון נקרא שוק בכה"ג (מלבד שמו הפרטי ירך) בשונה מלשון חז"ל שרק החלק התחתון הוא שוק ולא העליון כלל. וכ"כ בספר הצניעות בהלכה (פרק יב). ע"ש. וע"ע בתפארת ישראל (אהלות פ"א מ"ח בועז אות יד. ויש לפלפל). ושוב מצאתי שכן כתב כבר הערוך השלחן העתיד (הל' טומאת מת סי' ו אות ח), וז"ל: והגם שבלשון תורה נקרא שוק 'שתי עצמות' ארוכות של יד, לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד [תוספות ישנים]. עכ"ל (כולל המוסגר). ע"ש.

אמנם זה דחוק מאד לענ"ד, דהרי התו"י כתבו ששוק של תורה (דשלמים) "היא מן הארכובה ולמעלה אע"פ שבכל מקום בתלמוד קורא שוק מן הארכובה ולמטה", משמע דהחילוק הוא האם השוק הוא 'מעל' הארכובה או 'למטה' ממנו ולא האם הוא 'שני פרקים' מעל הארכובה או 'פרק אחד' מעליו. ואין לומר דבכותבם "ארכובה" כוונתם על הארכובה העליונה, וע"ז קאמרי דבלשון תורה השוק הוא גם מהארכובה הזאת ו'למעלה' משא"כ בלשון חז"ל השוק הוא רק החלק ש'למטה' מהארכובה, זה אינו, דהא בפשטות נקטו כלשון המשנה (חולין קלד:) שהביאו, דתנן "מן הפרק של ארכובה", ושם בודאי הכוונה לארכובה התחתונה.

ועוד, דלפי זה מה שהביאו התו"י ראיה לגבי 'לשון חז"ל', אינו מובן, דבשלמא הראיה מחליצה, היינו שבחליצה חזינן דמהני רק בחלק התחתון ולא בחלק העליון, ומוכח שהחלק העליון לא קרוי "שוק" כלל, ומינה דלשון חז"ל שאני. אולם הראיה מהא דאהלות ק"ק, דהלא נהי דהתם קרו לחלק התחתון שוק ולחלק העליון ירך, מ"מ הרי גם בלשון התורה קרו לחלק העליון ירך וכמ"ש בשמות (לב, כז) "איש חרבו על ירכו" וכן כתוב בשופטים (פ"ג פסוקים טז, כא) ובתהילים
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

תדע, שהרי הריטב"א - אע"פ שכתב ביומא (עא:) כחילוק התוספות ישנים הנ"ל בין שוק דתורה לשוק דחכמים, בכ"ז בברכות (כד.) פירש החידוש בשוק באשה ערוה (אע"פ דכבר אמרינן דטפח באשה ערוה), דאע"ג דלפעמים הוא נגלה בכ"ז דינו כמקום מכוסה שהוא מביא לידי ערוה. עכ"ל. [ובביאור דבריו עי' לקמן סוף פרק ו בהערה באריכות]. ומוכח דס"ל דהשוק הוא החלק התחתון (ראה בהערה[52]), ובעל כרחינו לבאר כנ"ל.

וגם אם יתעקש המתעקש שלדעת התו"י הא דא"ר חסדא שוק באשה ערוה היינו הירך, כתב בספר השוק והזרוע בהלכה (עמ' עב) דמ"מ עדיין א"א להוציא מזה דלמטה מן הארכובה לא הוי ערוה, דהרי הראשונים (ברכות כד.) הקשו מאי קמ"ל רב חסדא, ותירצו דהו"א דאין זה מקום צנוע כ"כ (עי' לעיל אות ב באריכות), ופשיטא דתירוץ זה לא שייך על הירך שהוא צנוע ביותר אפילו באיש, וא"כ לדעת התו"י הדרא קושיא

❖ לכבוד ולתפארת ❖

(מה, ד) ובשה"ש (ג, ח), וכמובא כ"ז בלבוש מלכות (עמ' 48), אלא דאמרינן שבלשון תורה הוא קרוי "גם" שוק בשם הכולל - כדחזינן בשלמים, וא"כ מאי ראיה איכא מאהלות דקרו חז"ל לחלק העליון ירך, הרי גם בלשון תורה הוא כן אלא דאמרינן שזה קרוי "גם" שוק, ואיך זה נסתר מאהלות. וק"ל. ושו"ר שכן העיר בספר השוק והזרוע בהלכה (עמ' עא, סוד"ה ומלבד). ע"ש.

ומה שהכריח את הגנז"י לפרש כן נראה דהוא משום דהוקשה לו מדוע כאשר רצו התו"י להוכיח שבלשון תורה השוק הוא החלק העליון הביאו בזה רק את "רבנן דפליגי על רבי יהודה", הלא גם ל"רבי יהודה" השוק הוא החלק העליון (ורק הוא סובר שזה רק פרק אחד ולא שניים), ולכן כתב שעיקר הוכחתם הוא מזה שרבנן סוברים שהשוק הוא "שני פרקים" בשונה מלשון חז"ל שהשוק הוא רק פרק אחד, ולכן לא יכלו להביא את רבי יהודה (הסובר שגם השוק דשלמים הוא רק פרק אחד).

אמנם לקושטא אין זה הוכחה לפירושו כלל, כי י"ל דסבירא להו כהי"מ בתוספות (מנחות לז. ד"ה קיבורת) דאמרי דלרבי יהודה השוק גם בבהמה הוא החלק השלישי (האחרון כלפי מטה), ולכן לא יכלו להביא את רבי יהודה - כי לפי דבריו לא מצינו כאן חילוק בין לשון תורה ללשון חז"ל (שהרי בתרוויהו השוק הוא החלק התחתון), ורק לחכמים הסוברים דשוק דקרא הוא החלק האמצעי רואים את החילוק ששונה משל חכמים שהוא החלק התחתון. וק"ל. ושו"ר שכ"כ בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' י ריש אות א במוסגר) שכוונת התו"י לאפוקי מר"י אליבא דהי"מ בתוס' מנחות הנ"ל. ע"ש. וכל דברי ספר 'הצניעות בהלכה' הנ"ל אינם מוכרחים. ואכמ"ל. ועכ"פ מסקנתו אמת, שבנידון דידן גבי שוק באשה ערוה גם לתו"י השוק הוא החלק התחתון משאר טעמי תריצי הנ"ל.

[52] **וכמו** שכבר הבאתי לעיל (פרק זה אות ב), דאם ס"ל שהוא החלק העליון נמצא דהיתה הו"א לגמ' דהפרק העליון לא יהיה חשוב ערוה ויהיה כמו פניה של אשה ויהיה מותר לקרות כנגדו, ודבר זה לא ניתן להיאמר. וכמו שכתב החזו"א (או"ח סי' טז אות ח) דמן הארכובה ולמעלה **לא אצטריך לאשמועינן**. ע"ש. וכ"כ להוכיח השבט הלוי (ח"א סי' א), וז"ל: ואי ס"ד דהיינו ממקום הברך עד הגוף, היתכן קס"ד כזאת שמקום זה לא יהיה ערוה באשה, מקום שהוא המרגיל הכי גדול לערוה וכו'. עכ"ל. [ועי"ש שהוכיח כן גם מהב"ח שם, ועוד הוכחות]. וכן כתבו להוכיח בשו"ת באר משה (ח"ח סי' קא אות ד), ובספר בית ברוך על החיי אדם (עמ' קא). ודבריהם נאמנו מאד.

ועוד משמע כן מעצם זה שכתבו שהשוק היה מתגלה לפעמים, וזה לא מסתבר דכוונתם על החלק העליון שלפעמים הוא יתגלה, וכמו שהוכיחו כן בשו"ת באר משה (ח"ח סי' קא אות ו), ובשו"ת אז נדברו (ח"ב סי' נח), ובספר הצניעות בהלכה (עמ' פד), ובדברי שלום (עמ' קעג), ובלבוש מלכות (עמ' 57). וע' בדברי שלום (שם) שהביא כמה דוגמאות מחז"ל אימתי היה מתגלה השוק באופן אקראי. ע"ש.

לדוכתה, ונצטרך לומר כמ"ש הט"ז (סי' עה) דהתחדש בשוק שאפילו פחות מטפח אסור, וא"כ בלמטה מן הארכובה לא איירי כלל, וסתמא דמילתא שהוא בכלל שאר הגוף דטפח באשה ערוה [כי דוקא לפי הדרך ש"שוק באשה ערוה" בא לחדש שגם חלק זה הוי ערוה, א"כ זה מגדיר את הקצה של המקומות המכוסים וממילא מה שמעבר לזה לא הוי ערוה. משא"כ לפי הדרך של הט"ז, "שוק באשה ערוה" לא בא אלא לומר שהשוק הוא חמור משאר המקומות המכוסים, שדינו אף בפחות מטפח (ולא לחדש שגם זה הוי ערוה וממילא מה שלמטה ממנו לא הוי ערוה), וייתכן בהחלט שגם החלק התחתון הוי ערוה אלא שלא נאסר רק בטפח, כשאר הגוף, ולא ב"פחות מטפח" כהעליון]. ע"כ. וע"ש עוד מ"ש בזה.

סיכום

[א] שוק באשה ערוה (אות א). והרי הוא בכלל מקומות המכוסים שבאשה, ולכן חובה גמורה לכסותו מעיקר הדין [וראה לקמן (פרק ז) באריכות בבירור מקור החיוב].

[ב] "שוק" הוא החלק התחתון – שמהברך ומטה עד הקרסול. כן התברר בראיות רבות מחז"ל ומהראשונים עד אין קץ, וכן הוא הסכמת האחרונים (אות ב והלאה).

פרק ב

אופן
הצנעת השוק

פרק ב – אופן הצנעת השוק

צבע הגרביים ❁ גרביים בצבע הרגל מושכים יותר מללא גרביים כלל ❁ מכתבים מחכמי זמנינו בעניין צבע הגרביים ❁ גרביים בצבע הרגל אסורות גם אם הם עבות ❁ גרביים בצבע חום כהה ❁ שאין לחלק בין סוגי הנשים ❁ גרבים שחורות מבחינה 'מעשית' ❁ הגרביים צריכות להיות גם אטומות ❁ שיעור הדנייר ❁ האם מועיל בגד צמוד כגרביים וכד' ❁ הפוסקים שמצריכים בגד רחב עד הקרסול ❁ המקילים בכיסוי 'גרביים' לשוק – ומשא ומתן בדבריהם ❁ בעניין סברת 'החלק התפוח' [ו-10 ס"מ, וכיו"ב] ❁ בירור מקור בדעת מרן הגר"ע יוסף זצ"ל ❁ הלובשת עד הקרסול אם צריכה ללבוש גרביים

הקדמה

לאחר שהתבאר בפרק הקודם שמקום ה'שוק' הוא מתחת לברך, ללא כל ספק, מעתה יש לברר איזה כיסוי צריך לכסותו. א. מצד הצבע שלו (ויתבאר לפנינו אותיות א-ז). ב. מצד השקיפות שלו (ויתבאר לפנינו אותיות ח-ט). ג. מצד הצורה שלו, דהיינו האם מספיק בגד צמוד כגרב או שצריך דוקא בגד רחב כחצאית או שמלה וכד' (ויתבאר לפנינו אות י והלאה).

ראשית יש להדגיש, שכל הנידון של שני החלקים הראשונים הנ"ל - סביב ה'צבע' של הגרביים ו'אטימותו' וכו', הוא רק לאלו שעדיין אינן הולכות עם בגד רחב כחצאית או שמלה עד הקרסול - שלכל הפחות לבל ילכו בגרביים בצבע הדומה לרגל או שקופות, היות שהן חמורים יותר, אבל כאמור להלן (בפרק זה אות י והלאה) יבואר שלמעשה יש לילך עם בגד רחב [כחצאית או שמלה], ולא מועילות גרביים כלל - גם אם יהיו שחורות ואטומות כדבעי, מפני שלא מספיק לכסות את צבע הגוף אלא צריך גם לכסות את 'צורתו', והגרביים הרי הן צמודות ועדיין ניכרת צורת השוק בעליל, ולא מועילות כשם שבשאר הגוף אף אשה לא תלבש בגד כ'גרביון' על החזה או הירך. עיין להלן שם באריכות. [וראה עוד להלן בסוף פרק זה (אות טו) בכאשר לובשת בגד רחב עד הקרסול, כפי הדין, האם כבר אינה צריכה ללבוש גרביים (או עכ"פ אינה צריכה להקפיד בצבע הגרביים ובאטימותן וכד'), או דגם בכה"ג צריכה להקפיד בזה. ע"ש באריכות].

צבע הגרביים

א. הנה הדבר ברור לכל מבין, שאם היה מותר 'לכסות' את השוק בגרביים בצבע הרגל לא הועילו חכמים בתקנתם. **שהרי** כיסוי הגוף אינו 'גזירת הכתוב' לכסות את הגוף כדי שתוכל לומר שסוף סוף 'כיסתה' אותו, אלא הוא משום הפריצות שבגילויו [ועי'

לקמן בפרק ז באריכות בבירור מקורות חיוב כיסוי הגוף], וא"כ מה יועיל ומה יוסיף 'כיסוי' שהוא בגוון עור, בפרט שבנוסף הוא גם צמוד לו ומבליט צורתו וגוונו.

ומשום הכי בעיקרון לא היה צריך להאריך בזה במקורות, דהרי אדרבה הסברא הפשוטה היא שאסור וכנ"ל, ואם כן על המתיר להביא ראיה ולא על האוסר. אבל מכל מקום אביא כמה מהפוסקים שכתבו כן להדיא.

ראשית, כן כתבו כבר הבד"ץ לכל מקהלות האשכנזים והגרי"ח זוננפלד בכרוז פסק הלכה מלפני כמאה שנה בשנת תרפ"ח (צילום הכרוז מופיע בספר דברי שלום, עמ' שלג, ובעוד ספרים), וז"ל: "וחלילה ללבוש אנפילאות (גרביים) מנוקבות מעשה רשת, אשר הרגל נראה מתוכן, **או אנפילאות מגוון עור הגוף**, כל אלו פיגול הוא לנו אומה קדושה וטהורה מדור דור"[53]. עכ"ל. [והובא גם בספר הלבוש כהלכתו (פכ"א ה"ח), והוסיף שם בהערה בזה"ל: **מכשולות אלו היו נפוצים גם לפני כמאה שנה, וחמצב החמיר בעשור האחרון, באשר צבע הגרב טבעי יותר וסוג הבד יפה ומבריק יותר, והמכשולות הנגרמים מהן עצומים מאוד** (עדות גדולי הדור ורבים וטובים). עכ"ל]. וכ"כ הרב בן ציון אלפס בספרו מעשה אלפס – הדר זקנים (תרצ"א, עמ' 53 ד"ה שרו). ע"ש.

וכ"כ הריא"ז מרגליות זצ"ל בספר דעת הקדושה (סימן ו, עמ' קכז), וז"ל: גם מה שבזמן האחרון פשתה המספחת של הגרביים של כזבי המרשעת שמראיהן כעין מראה בשר, וישנן קלי דעת מחבלים כרם ה' ששואלים מה היא העבירה הזאת לכם, כיון שסוף כל סוף עכ"פ הרגל מכוסה. ואף אתה הקהה את שיניהם ועיני האנשים ההם תנקר ואמור להם כי הוא אביזרייהו דגילוי עריות, שידוע הוא כי יצרא דג"ע וגונדא (גדוד) דיליה שוכנים בפאריז, ושם ממציאים כל מודה ואופנה חדשה, ומצודתם פרוסה ע"י עלי נדף שלהם על כל העולם כולו (ועי' בזה בהלבוש כהלכתו פ"כ הערה ג, ובדבר גדעון ח"ב עמ' תרפב). וכו'. וכן אלו הגרביים הטרפים שאין לך פריצות גדולה מזו, שאפילו מבחוץ נראין כמין בשר מבשרה, ופשוט שהוא בכלל בגדי פרוצות, ופשיטא דאסור לבת ישראל לילך ח"ו באלו הגרביים הטרפיים של כזבי המרשעת, וכל בתי החרושת מזה ותגריהן ותגרי תגריהן וכל המקילין בזה לאנשי ביתו, עתידים ליתן את הדין, שמכשילים רבים בהם, ונקה לא ינקו מדינה של גיהנם. עכ"ל.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[53] **ומ"מ** מבואר בדבריהם דלכתחילה גם הם הצריכו ללכת עם בגד רחב (כחצאית או שמלה) ארוך לפחות עד הקרסול, כלשונם שם "כל אשה ישראלית חייבת ע"פ דין תוה"ק ללבוש בגדי צניעות כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם בלא שום שינוי, דהיינו במלבושים ארוכים עד קצה האחרון היותר אפשר" [וכ"כ בקונטרס 'כה תאמר לבית יעקב' (עמ' יז) על המכתב הנ"ל, דלמרות שלבשו גרביים עבות וצנועות (כנזכר חיובו בהמשך המכתב), עדיין יש צורך להאריך את השמלה עד הקצה האפשרי – כלומר עד הארץ או לכל הפחות עד לקרסול. וכן שמענו מהראב"ד הגרי"י פישר זצ"ל שלזה התכוון הגרי"ח זוננפלד זי"ע, וכ"ה מפורש בספר מחניך קדוש (אות טז ובהערה שם) שמחברו היה מגדולי ירושלים באותם שנים. עכ"ל], ומה שכתבו והזהירו אח"כ על הגרביים השקופות או שבגוון הרגל, צ"ל דהוא רק לומר שאם לא הולכות עם בגד רחב עד הקצה האחרון - שלכל הפחות לא יגיעו לפיגול כזה, או שכוונתם רק על 'כף הרגל' דגם בחלק הזה יתכן מאד שאסור שיהיו הגרביים שקופות או בצבע הרגל, וכמו שהארכתי לעיל (פרק א אות ו, בהערה על ד"ה "ועוד, דגם אם"), עש"ב. ועיין גם במחניך קדוש הנ"ל אותיות ח-ט. וראה בעניין המכתב הזה עוד להלן (בפרק זה אות יא ד"ה וכן כתבו, ובהערה שם).

וכן כתב לאסור בספר חוקת ישראל (נדפס בשנת תש"כ, עמ' קיא) שכן הוא בתקנות ירושלים בשנת תרצ"ו. וכ"כ הגאון רבי אהרן ראטה בצוואתו (מובא בספר תולדות אהרן, ח"ב פט"ו עמ' פג) שלא ילכו הנשים באנפלאות צבועות, כל שכן באנפלאות שנראה בשרם מתחתם אפילו שחורות, רק ילכו באנפלאות שחורות ועבות. עכ"ל. (וכ"כ עוד כיו"ב בספרו תקנות והדרכות פרק נה).

וכ"כ הגר"מ לוי בספר ברכת ה' (ח"א סוף עמ' רצא) שיש ללבוש גרביים השונות מצבע עור אדם. ע"ש. (והיינו שיהיה שונה מידיעה 'חושית ולא מידיעה 'שכלית', וכדלהלן בסמוך). וכ"פ בשו"ת משנת יוסף ליברמן (חי"ג סי' שמב) [וכתב שם שגרביים בצבע הרגל הוא משוקץ ומתועב, ואם אשה תעיז ללבוש כן בגופה העליון הלא לפרוצה גמורה תיחשב, ומה נפק"מ בין למעלה ללמטה. עכ"ל]. וכ"פ בספר כתר הצניעות (פ"י ס"ג), ובספר משבצות זהב לבושה (פי"ז ס"ד), ובספר הלבוש כהלכתו (פט"ו ס"ד, ופכ"א ס"ח), ובספר דברי שלום (עמ' רכב), ובספר שמחתי בישועתך (ח"ב ריש סי' ז), ובספר מלבושי מרדכי (עמ' תמג), ובספר עוז והדר לבושה (סוף עמ' 324), ובספר מנחת ראובן (ח"ב עמ' קפ). וכ"כ בספר הצניעות בהלכה (ירושלים תשמ"ט, עמ' סא), דבגד שהוא בגוון העור, מטעה עין הרואה לחשוב כבשר הגוף, ומביאו לידי הרהור כמו הגוף, ונמצא שיש אצלה במציאות 'מלבוש של פריצות'. ע"ש.

וכן השיב הגר"ח קנייבסקי זצ"ל (הו"ד בספר בגדי תפארתך עמ' קסב, וכ"ה בספר לבוש מלכות עמ' 129, דרך נכדו הר"ד קולדצקי, ניתן לאמת את זה אצלו) שאין ללבוש גרב בצבע הרגל ברה"ר. והוסיף ונשאל (הו"ד בלבוש מלכות שם): היום רוב בנות ישראל לובשות שמלות שאינן מגיעות עד הקרסול וגרביהן הן בצבע הרגל, והרב (שליט"א) [זצ"ל] כתב לנו שצבע רגל אסור, מה ניתן לעשות בנידון זה. והשיב: לגעור בהן. עכ"ל. וכ"כ הגרמ"ש קליין בקונטרס הלכות והנהגות הצניעות (עמ' 17). וכן מבואר בשו"ת הראשון לציון (ח"ב עמ' שצז ריש ד"ה ומזה).

ומה שכתב בשו"ת אגרות משה (חאה"ע ד, סי' ק אות ו) לצדד להקל בנידון דידן, משני טעמים, חדא ע"פ המשנ"ב שאין הברך ולמטה נחשב מקום ערוה, ועוד דגם אם הוי מקום ערוה, לא הוי מקום שמביא לידי הרהור. ע"ש. הנה ראשית מה שכתב לסמוך על דברי המשנ"ב והפמ"ג, במחכ"ת כבר כתבנו בעניותין לעיל (אות ו) מהיכן נבעו דברי הפמ"ג, וכל הקורא יוכל להבחין אם שייך לסמוך להקל בזה. עש"ב. (וע"ש עוד כמה וכמה טעמים מדוע קשה לסמוך לקולא בזה).

ומה שכתב עוד האג"מ הנז' שאינו מקום שמביא לידי הרהור, במחכ"ת אינו מובן כלל, שהרי בגמרא (ברכות כד.) להדיא אמרינן ששוק באשה ערוה, וכתבו הראשונים (רשב"א רשב"ץ השלמה ספר הבתים רא"ה ועוד, כולהו בברכות שם) שזה אסור משום הרהור (ואע"פ שבאשתו מותר, מ"מ בק"ש אסור כי היכי דלא ליטריד), מעתה אם החלק התחתון הוא השוק ועליו קאי בגמ' דהוי ערוה, נמצא דזה כן מביא הרהור, והיאך כתב דאפילו אם הוי ערוה מ"מ אינו מביא הרהור. אתמהה. וזאת מלבד כל שאר הפוסקים שכתבו כן בפשיטות שאם זה 'ערוה', צריך כיסוי, ואף אחד לא העלה על דעתו שאולי בכ"ז 'אכתי זה לא מקום שמביא הרהור'. וזה פשוט וברור. וע"ע לקמן (פרק ז) מה שכתבתי עוד בזה. ע"ש. וכן עיין להלן (בפרק זה אות ז, ובהערה שם) מה שכתבתי באריכות רבה על דברי הגרב"י זילבר בנושא. וגם החוש מכחיש זאת, דרבים מעידים שהחוש מעיד שהחלק התחתון מביא ומביא לידי הרהור. וראה גם בספר שמחתי בישועתך (ח"ב עמ' רעט, ובמהדורה אחרת בעמ' רפא) שכתב בזה"ל: "ובהיותי עוסק ב"ה עם בחורים רבים, נוכחתי בבירור שגרבי הסמינרים וכדו' הם גורמים בפועל מכשולות גמורים, וקבלתי כמה מכתבים כבר בנושא זה, שהעניין מקשה עליהם

מאד בקדושה, וכואב להם". עכ"ל. וכן בספר "צניעות" (עמ' 95) כתב שהיו לו שיחות עם בחורים ואברכים, שמאחורי הקלעים מודים על האמת, שהם נכשלים בהסתכלות על רגלי הבנות והנשים. ע"ש. וע"ש עוד (בעמ' 110) מעשה מבהיל בזה, ואעתיקו בהערה[54]. גם בספר הלבוש כהלכתו (פכ"א ה"ח בהערה) כתב דהמכשולות הנגרמים מהן (מהגרביים צבע הרגל) עצומים מאוד (עדות גדולי הדור ורבים וטובים). ע"ש. ואידך זיל גמור. וכבר כתב החת"ס בתשובה (יו"ד סי' מה) ש"הנסיון הוא עד נאמן יותר מכל הסברות הבנויות על ראיות". והו"ד בספר גן נעול (ח"ג עמ' עח). ותול"מ.

גרביים בצבע הרגל מושכים יותר מללא גרביים כלל

ב. ומלבד זה שבגרביים צבע הרגל נחשב הדבר כאילו אינה בלי גרביים וכאמור, יתר על כן כתב בספר עוז והדר לבושה (סוף עמ' 324 וריש עמ' 325) דלמעשה הרגליים מקבלות מראה מושך עוד יותר מרגליים בלתי מכוסות, כי הגרביים מסתירים כתמים שונים שעל הרגל ומעניקים לה מראה מושלם (ומבריק) שכמובן מושך את העין במיוחד [ומטעם זה גם הגויות הפרוצות לובשות גרבי רגל]. עכ"ל. וכן החוש מעיד, כפי שרבים העידו לפני.

מכתבים מחכמי זמנינו בעניין צבע הגרביים

ג. וכן יצא מכתב בשנת תשע"ב מגדולי ישראל (המובא בספר הלבוש כהלכתו, מכתב י, עמ' 143), וז"ל: כאבנו מאד לשמוע אודות המכשלה הנוראה בלבישת גרביים שקופות או בצבע הרגל אשר נתפשטה בקרב שלומי אמוני ישראל, עד כי צדו צעדינו מלכת ברחובותינו, והדבר גובל באיסורי תורה והחטאת הרבים וסילוק שכינה ממחנינו ר"ל. על כן מחובתנו להודיע כי על פי דין תורה גרביים הנ"ל אסורות בלבישה. "**ואין זה חומרא או הידור אלא חיוב גמור מעיקר הדין**". ובזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל ועתידין להיגאל, במהרה בימינו, אמן. באנו על החתום: נסים קרליץ, חיים קניבסקי, שמואל אויערבאך, שמעון בעדני. ע"כ.

עוד צוטט שם מכתב מתאריך ב' באב תשע"ג, בזה הלשון: הריני בזה לעורר על דבר הנפוץ בקרב בנות ונשי ישראל אפילו הכשרות שבהן, שלובשות גרביים בצבע רגל, והוא נוגד את ההלכה, ועל ההורים והעומדים על משמרת החינוך לעורר ולחזק ולשנות את הדבר הזה, ובזכות שמירת הצניעות כהלכה נזכה להגאל בגאולת עולם, וע"ז באתי על החתום: משה שאול

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[54] **וז"ל** שם: והנה סיפור שסיפרה אחת האמהות, יש לי בן, עלם חמודות, צדיק, לומד בישיבה טובה שממוקמת בעיר חרדית. יום אחד פנה אלי ואמר, אמא אני רוצה מצלמה. אמרתי לו, למה אתה צריך מצלמה, אתה בחור ישיבה, אם יהיה לך טיול אתן לך את המצלמה של הבית. אבל הוא התעקש "אני רוצה מצלמה משלי". לא רציתי לאכזב אותו, קניתי לו מצלמה, וכמובן וידיתי שאין בה לא אינטרנט ולא wlfl ושאר סכנות, אלא מצלמה פשוטה לחלוטין. ערב אחד ראיתי אותו לפני השינה, שוכב במטה, מדפדף במצלמה ורואה תמונות. לאחר שנרדם, הייתי סקרנית לדעת מה הוא צילם ועל מה הסתכל, אולי חברים, אולי רבנים... לקחתי את המצלמה מהמדף ליד ראשו, הדלקתי אותה, ו...חשכו עיני... המצלמה מלאה בתמונות של... רגליים של בנות! עם גרביים! רגליים.. ועוד רגליים.. ועוד רגליים.. ולפני השינה הוא מעביר לנגד עיניו עוד תמונה ועוד תמונה.. ושוטף את עיניו במראות אסורות. עכ"ל. ה' ירחם.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

קליין. מצטרף אני לקריאה של הגאון שליט"א ובזכות הצניעות נוושע, עזריאל אויערבאך, ברוך שרגא, יהודא סילמן, חיים שמרלר, נפתלי נוסבוים, שמאי הכהן גרוס. ע"כ.

ומכתב זה מופיע בצילומו בספר בגדי תפארתך (במכתבים שאחרי עמ' קכד), ושם הביא עוד מכתב בזה וחתומים עליו עשרים רבנים, וזה לשון המכתב: בעוונותינו הרבים נפרצה מאד המכשלה של קיצור השמלות, הגרביים השקופות, "ובצבע הרגל", והבגדים הצמודים לגוף, והדבר גובל באיסורי תורה והחטאת הרבים וסילוק השכינה ממחנינו ר"ל, וכו'. ע"ש. ובאו שם על החתום הרבנים: נסים קרליץ, שריאל רוזנברג, נפתלי נוסבוים, יהודה טשזנר, חיים מאיר ואזנר, משה שאול קליין, יעקב מאיר שטרן, שלמה זלמן אולמן, עזריאל אויערבאך, יוסף ליברמן, אליהו א. יעקובזון, שמעון בעדני, שלמה מחפוד, בן ציון מוצפי, עמרם אופמן, משה מרדכי קארפ, ישראל גנס, חיים יחיאל רויטמן,חיים צבי שפירא, חיים שמרלר. ע"כ.

וזעקה זו שלא ללבוש גרביים בגוון העור היתה קיימת כבר על ידי מייסדת "בית יעקב" - מרת שרה שנירר ע"ה, בצוואתה המפורסמת (נדפס בספר הזכרון אם בישראל מהדורה שלישית [תשד"מ], עמ' רי-ריא, והו"ד בבגדי תפארתך עמ' קכח), וזה לשון הצוואה שם: אליכן אקרא מורות "בית יעקב", כל אשר הנהגתי קדוש יהיה לכן וכו', לא ללבוש חולצות שקופות וכן "גרביים בצבע העור" וכיוצא בזה, וכו', שרה שנירר לנדאוי. ע"כ[55].

גרביים בצבע הרגל אסורות גם אם הם עבות

ד. ודע דכל האמור לעיל שאין ללבוש גרביים בצבע הרגל, היינו גם אם הגרביים עבות במיוחד, ולא נראה הבשר מתחתן, שהרי כל הטעם לאסור גרביים אלו הוא משום שהם נראים או מזכירים את גוון עור הרגל וכנזכר לעיל באריכות, וא"כ מה יועיל זה שלא נראה העור ה'מקורי' שתחתם. וכ"כ בספר הלבוש כהלכתו (פט"ו ה"ז), דגרביים שהם בצבע העור אסור אף שהם עבות במיוחד. ע"ש. וכ"כ עוד שם (פכ"א ה"י): השקיפות והצבע הן שתי בעיות נפרדות, ועובי הבד אינו פותר את בעיית הצבע. עכ"ל. וכ"כ בספר בגד"ת (עמ' קמא). וזה דלא כמו שרבים חושבים שאם הגרביים 'עבות' לית לן בה אע"פ שהם בצבע הרגל. דזה אינו, וכאמור.

גרביים בצבע חום כהה

ה. ואם הגרביים עבים מאד "באופן שכבר משתנה צבען לצבע חום כהה ואינן מזכירים את צבע הרגל", אף על פי שהיה מקום להקל בזה [והיינו באופן שגם בידיעה חושית לא נרגש שהוא צבע הרגל, דהרי אין מועילה ידיעה שכלית שהיא גרב אלא ידיעה חושית, וכדלעיל בשם ספר הלבוש כהלכתו

[55] **ולאחרונה** ראיתי מי שכתב בזה"ל: סיפור המצאתם של הגרבי רגל לא ממקור קדוש יהלכו, אלא אחת ממלכות אנגליה שנתמנתה בצעירותה, ולא אהבה את החוק המלכותי הקובע כי על המלכה להיות מכוסה מכף רגל ועד ראש, בקשה מחייטי המלוכה שייצרו בשבילה גרביים ארוכות בצבע הגוף כדי שתוכל ללבוש שמלות קצרות שתיראה חשופת רגליים ובכל זאת כלפי החוק האנגלי ייחשב למכוסה. האם את תורתינו נעשה כחוק האנגלי... עכ"ל. ושו"ר כן בספר והצנע לכת (דהרי, עמ' קעד), וכתב שגרביים סוג "דיאנה" קרויים על שמה של אותה מלכה. ע"ש.

(פכ"א ה"ח עמ' 184 בהערה) ועוד], מכל מקום למעשה אין להקל בזה מכמה סיבות, חדא, דדבר זה נתון לשיקול הדעת מה בדיוק נקרא חום כהה שלא מזכיר צבע רגל ומה לא, ועוד דהרבה פעמים ממרחק מה זה כן מזכיר את צבע הרגל לעיני הרואה [ועיין בלשון ספר מעשה אלפס – הדר זקנים (עמ' 53, ד"ה שרו): שרו של עשו הרוצה לכלות את ישראל והסית את בנותינו לפרוץ גדר הצניעות, לצאת בגרבים כמראה בשר שיתראו מרחוק כערומות. וכו'. עכ"ל. אלמא גם אם רק 'מרחוק' נראות כערומות זה אסור. וזה פשוט], וגם הרבה פעמים רק כשהגרב נמצאת על השלחן וכד' ואינה מתוחה על הרגל זה נראה שהיא בצבע חום כזה ששונה מהגוף, אולם כאשר היא לובשת את זה ונמתח יפה על הרגל, לא נראה כלל שזה גרב אלא נראה כמראה בשר טבעי (של אשה כזו או אחרת), במיוחד שאחרי כמה כביסות זה מתדהה. לכן אין להקל בזה. בפרט שגם בלאו הכי הרי כל זה הוא רק למי שעדיין אינה הולכת כדין - עם בגד רחב כחצאית או שמלה, ומסתפקת בגרביים שהן צמודות, ואם כן די במה שמיקילה בזה, ולא להוסיף קולא על קולא בדבר גבולי שכזה.

ועוד, שיש הרבה נשים שצבע עורם כחום כהה,

וא"כ אין יהיה ניתן להתיר, הרי אדם שהולך ברחוב ונתקל ברגליים עם הגרביים החומות, אינו מרים את ראשו (בפרט אם שומר על עיניו) ובודק אם זה מתאים לצבע הפנים ואז מהרהר...[56]

וכיו"ב כתב בספר בגדי תפארתך (עמ' קכח), דהרי כאשר הרגל מגולה לא מצינו מי שחילק בין הנשים, ויאמר שדוקא בנשים אשר גוון העור שלהן בהיר, אז קיים איסור גילוי השוק וגרימת הרהור, משא"כ ברגל בגוון עור כהה אין חשש וכו'. דזה ודאי אינו, ושניהם איסור אחד בשווה ומכשילים כאחד. וממילא ה"ה בגרביים בגוון זה, דכיון דדומות לצבע עור כהה, קיים בהם דמיון לצבע הגוף, ומכשיל כמו ראיית אבר של נשים בגוון עור כהה שצריך לכסותו. ע"כ. על כן אין להקל בזה כלל. [ומן הסתם כל אשה שישאלו אותה מדוע היא רוצה דוקא חום ולא שחור, תשובתה תהיה כי זה יותר דומה לצבע של רגל וזה יותר יפה וכו'].

וע"ע מש"כ בפרט זה להלן בסמוך (באות הבאה).

❁ לכבוד ולתפארת ❁

[56] **ובספר** שמחתי בישועתך (ח"ב סי' רעט) כתב: ואותו הדבר בצבע הגרביים, חששו שאם ילבשו שחור שלא בעובי המספיק אז יהיה ניכר צבע הרגל, ולכן יש שאמרו שעדיף חום כהה (ראה להלן אות ז), אך לפע"ד אם לא היו משנים אלא היו משאירים את השחור ומגלים דעת תורה שצריך עבה, לא היו מגיעים לצבע הרגל ושקוף וכו'. ע"ש. ואף שמבואר במס' סוטה (מח.) ובפירש"י שם (ד"ה לבטולי) שאם יש שני דברים ששניהם אסורים לגמרי, שנפרצו רח"ל, ולא ישמעו לנו לבטל את שניהם, יש לנו לבטל קודם כל את הדבר החמור יותר, ולא את שניהם יחד (ובהמשך כמובן לנסות לבטל גם את הדבר השני הפחות חמור). הכא שאני, ראה להלן בפנים (פרק ג סוף אות ב. וכן בפרק ב אות יג סוד"ה ולכן). ומשום זה גם אין להוכיח מהטהרת הבית (ח"ב עמ' תט בסופו, ובנד"מ הוא בסוף עמ' תכז) ושו"ת יבי"א (ח"ה יו"ד סי' יז סוף אות ב, וח"א או"ח סי' טז אות א) שאם מסבירים טעם הדבר אין לחוש לדלת העם, דהכא שאני שכבר ראינו בעינינו התוצאות. ועוד שכבר הבאנו בפנים טעמים אחרים לכך שיש להמנע גם מגרביים חומות. ותול"מ.

ובעצם הדבר שצבע השחור הוא המשובח לעניין צניעות, כן מבואר בתוס' (חגיגה טז. ד"ה ויעשה), וכ"ה בדרכי משה (יו"ד סי' קעח סק"א) ובש"ך (שם סק"ג) בשם מהרי"ק (סי' פח), דהגויים לובשים אדומים (ע' ברכות כ.) ואילו ישראל לובשים שחור משום צניעות, כי השחור מורה על הכנעה ושפלות. ע"ש. וכ"ה בקיצוש"ע גאנצפריד (סי' ג אות ב). וכמו שהביאו בבגדי תפארתך (עמ' קכט). והוא פשוט.

בפרט שבאמת רוב ככל הגרביים המצויים היום בקרב הנשים שלובשות גרביים בגווני הבז' וכיוצא בזה - אינם כאלו, אלא בהירים יותר (ורבים מהם גם שקופות), ויש לעורר על כך. וכ"כ לעורר בספר דבר גדעון (ח"א עמ' קצא, וח"א עמ' תרמא ועמ' תש), וכתב דיש להזהר מאד בזה ולהזהיר אחרות, כי רבות טועות בדבר מחוסר ידיעה. ע"ש.

שאין לחלק בין סוגי הנשים

ו. **כמו** כן, הדבר פשוט שאין לחלק בין אשה כהה לבין אשה בהירה כפי שחילקו לפני כמה אנשים - לומר שדוקא אשה שגוון עור בשרה בהיר כהגרביים אסור לה ללבוש גרביים בז' בהירות, אבל אשה שעור בשרה כהה (כאתיופית וכד') מותר לה ללבוש גרביים בהירות, זה אינו, שהרי כנזכר לעיל - אדם שהולך ברחוב ורואה רגל או דמוי רגל אשה אינו מרים את ראשו ובודק אם זה מתאים לצבע הפנים ואז מהרהר... ואטו לאשה שיש לה שיער שחור נתיר לה לחבוש פאה בלונדינית או להיפך? וה"ה בנידו"ד לגבי הגרביים. וגם מה יעשה אדם השומר את עיניו ומקפיד להוריד את ראשו ואינו יודע שהיא אתיופית [אא"כ תשים פתק ליד רגליה "אני אתיופית"].

וכן הדין ג"כ להיפך, שאשה שצבע עור בשרה בהיר, אין להתיר לה ללבוש גרביים בצבע בז' קצת יותר כהה בגלל "שזה לא בדיוק אותו הצבע כמו העור שלה", זה אינו, מאותו טעם האמור. (ובעוה"ר מייצרים בימינו כמה סוגים של גרביים בצבע הרגל, ונציג מקצתן: צבע מלון, סיסי, דיאנה, נטורל, ודומיהן).

וכן מובא בקונטרס תורת הבגד (עמ' 45) בשם הגרש"ז אויערבאך, וז"ל: לא אחת כאשר היו שואלים את הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל בעניין זה של צבע הגרביים היה תמיד חוזר ואומר: לא מספיק שאשה תיזהר מצבע הדומה לעור גופה, **אלא חובה על כל אשה להישמר מכל סוגי צבע העור הקיימים בעולם**, משום שבכל אשה נאמר דין "שוק באשה ערוה" ואין הבדל כלפי המכשול הנגרם ממנה, אם צבע זה תואם את גופה דוקא או את של אחרות. עכ"ל. וכ"כ בספר הלבוש כהלכתו (פכ"א ה"ט עמ' 184), וז"ל: האיסור חל על כל צבע הדומה ומזכיר את צבע הרגל גם כשאינו דומה לצבע העור של הלובשת. עכ"ל. ובהערה שם ביאר דאין מועילה ידיעה שכלית שהיא גרב אלא ידיעה חושית. ע"ש. וכיו"ב כתב בספר שמחתי בישועתך (ח"ב עמ' רעט, ובמהדורה אחרת הוא בסוף עמ' רפ) דצבע האסור נמדד כל שלרואים בלתי התבוננות זה מזכיר 'רגל' (לאו דוקא 'רגל של אותה אשה')[57]. ע"ש.

ומה שכתב הגרב"י זילבר בקונט' דיני מלבושי נשים (פ"ה), וז"ל: בגרביים אין הצבע

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[57] **וע"ע** בספר בגדי תפארתך (עמ' קכח) שכתב, וכבר שמענו שבכמה וכמה סמינרים מתרצים עצמם בכך שאמנם גרביים צבע רגל נאסרו, אבל אצלם לא הולכים עם גרביים צבע רגל, אלא החובה היא להגיע בגרביים צבע קרם, בז׳ או חום בהיר... ובדרך הלצה נראה ליישב דבריהם ולומר שכנראה הנ״ל סוברים שהאיסור של גרביים בצבע רגל היינו דווקא בצבע רגל של פיל (היינו אפור) או שימפנזה (שחור) וכן שאר בעלי חיים, אבל גרביים בצבע רגל של בן אדם דהיינו קרם, בז׳ או חום בהיר וכדו׳... בזה אין איסור. ובאמת הדברים הם הבל וכל אחד מבין לבד שגרביים צבע רגל האסורות הן הן הגרביים המונהגות והמחוייבות ע״י ׳בית יעקב׳ בניגוד מוחלט להלכה ולדעתם הברורה של גדולי ישראל בנידון, ואין לך חורבן גדול מזה. עכ"ל.

מכרעת, אפילו כצבע הבשר ממש מותר מדינא אם לא מדרכי הצניעות, זאת ועוד שתמיד יש הבדל קצת בין הגרבים למראה הבשר ממש. עכ"ל. במחכ"ת אין דבריו נכונים; **ראשית**, מה שכתב ש"אפילו כצבע הבשר ממש מותר מדינא" הוא תמוה מאד, דאטו יש כאן איזה גזירת הכתוב 'לכסות' את הגוף שתוכל לומר דבכך ש'כיסתה' ב'כיסוי כל שהוא' יצאה ידי חובה אפילו שזה נראה ממש כמו בשרה? הלא בכלל אין שום פסוק שנותן איזה ציווי על עצם כיסוי הגוף שתוכל לומר כנ"ל, אלא כל חיוב כיסוי הגוף נלמד רק מצד הפריצות שבדבר [ראה לקמן פרק ז באריכות], וא"כ אם גם אחרי הכיסוי היא נראית כמו בלי הכיסוי או דומה לו - לא הועלנו כלום, והפריצות עדיין קיימת, ואין שום מעלה ב'כיסוי' כזה מאשר בלעדיו[58]. וזה ברור.

ומה שהוסיף "זאת ועוד שתמיד יש הבדל קצת בין הגרביים למראה הבשר ממש", במחכ"ת תמוה, דהגם שיש הבדל קצת מכל מקום הלא זה דומה ומזכיר את צבע הרגל, וגם אם הרגל שלה ספציפית בהירה יותר או כהה יותר, אין נפק"מ בזה מאחר שהוא בגוון של רגל, וכנ"ל, ואדרבה בדרך כלל הגרב שהיא בגוון הרגל הינה אף מייפה אותה יותר וכדלעיל (בפרק זה אות ב). ולענ"ד דבר זה פשוט מאד ואינו צריך לפנים כלל.

ועוד, דלדבריו אטו יועיל כיסוי החזה או מקומות אחרים בגוף משום ש"סוף סוף זה מכוסה ועוד שתמיד יש הבדל קצת בין צבע הבגד לצבע של הגוף"? ודאי דליתא, ואם כן גם השוק - אחרי שהתברר שהוא החלק התחתון והוא מחוייב בכיסוי (וגם הגרב"י זילבר סובר כן, כמו שכתב בכמה דוכתי, ראה לעיל פ"א אות ה) - בודאי שלא יתכן לכסותו בכיסוי הדומה לבשר עצמו, גם אם אינו ממש באותו צבע 'של הלובשת'.

שו"ר בדבריו שבשו"ת אז נדברו (חי"ד סי' מח) שהרב השואל שם – הגרא"י רוזנבוים זצ"ל - אכן תמה בדברים נכונים על מה שכתב הרב זילבר בקונטרס הנ"ל, בזו הלשון: ואני אומר למה ידבר אדוני כדברים האלה, הרי יכולים לעשות כל בגדיה בצבע הבשר, הכי נאמר דזה אינו פריצות, וכי גרע מתמונה חצופה שעל הנייר אשר מרעישים העולם על תמונות הללו, והרי פשיטא שגורם הרהורים רעים שאסור מהתורה מקרא "ולא תתורו" וגו', ואיך אפשר להתיר זה לכתחילה. והשיב לו המחבר: כל מה שמעכ"ק כתב הרי זה נכלל במה שכתבנו "אם לא מדרכי הצניעות", כלומר שמדרכי הצניעות לא ללכת עם גרביים של מראה הבשר, אם כן למעשה אין דבר חוצץ בינינו[59]. עכ"ל. ועיין עוד בהערה מה שהארכתי בנוגע לכל מה שכתב שם.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[58] **זולת** לענין ק"ש - לאוסרים לקרוא כנגד טפח מגולה אפילו בעצימת עיניים, דלדבריהם איכא חילוק, דהני מילי בערוה ממש אבל כאשר הערוה מכוסה והוא עוצם עיניים, מותר, אף שהכיסוי הוא בצבע של הגוף, דסו"ס ערוה אין כאן כי זה מכוסה וגם הרהור אין כאן כיון שעוצם עינים. אבל מצד חיוב הכיסוי ברה"ר אין שום חילוק, דיסוד האיסור - שהוא פריצות - עדיין קיים כמו בלי הכיסוי הזה.

[59] **אמנם** מהמשך דבריו שם באותה תשובה נראה שמצדד להתיר, ע"ש, ולכאו' סותר עצמו, וכנראה כוונתו שאף שמדינא מותר, מ"מ איכא בזה צד חומרא ולזה קרי 'צניעות'. וא"כ לשונו שכתב "למעשה אין דבר חוצץ בינינו" אינו מדוקדק, דהא מלשון זו משמע שמודה בזה לרב השואל שם שלמעשה הדבר "אסור" [אע"פ שמדין תורה אין כאן איסור לדבריו שהרי סו"ס זה מכוסה, אך מ"מ אסור] מצד הצניעות ודת יהודית. וכנראה הבין שגם כוונת הרב השואל היתה
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מצד צניעות בעלמא, ולא כעיקר הדין, אך באמת זה אינו, כידוע מספרו של הרב השואל ("הצניעות והישועה"), שאסר זאת מעיקר הדין.

עכ"פ למעשה ודאי דהעיקר שזה אסור מעיקר הדין ולא חומרא וצניעות בעלמא בלבד, ואחר בקשת המחילה מהרב אז נדברו, הרואה יראה שכל דבריו שם תמוהים טובא, מתחילתם ועד סופם, ולפי מה שהתבאר בספרנו יש להשיב על כל דבריו שם, כפי שיראה המעיין היטב.

ולכן בתחילה הסתפקתי אם יש צורך להשיב על דבריו אחרי שכאמור כבר הדברים מבוארים היטב כל דבר במקומו לאורך ספר זה. אך לאחר שראיתי לכמה מזמנינו שנתלים בדברי האז נדברו, אמרתי אבוא אעירה גם לפי סדר דבריו.

וזו יצא ראשונה. כתב, וז"ל: ולאחר החידוש הנועז שלנו שגילוי בשר הוי איסור תורה, ובכלל זה גם מהמרפק עד פיסת היד ולמטה מהברכים עד הפרסות, הלוא בהכרח זה מלמד שלבוש במראה בשר אינו בכלל זה, כיון שאין כאן גילוי בשר אפילו אם נאמר שמצד ההרגש זה אותו דבר. עכ"ל.

הנה מ"ש "החידוש הנועז שלנו דגילוי בשר הוי איסור תורה" וכו', כוונתו למה שכתב לעיל מיניה בסי' מז (ד"ה ומנ"ל), דחובת כיסוי הגוף היא מצד "ופרע את ראש האשה", דלמדינן בסוטה (ח.) שיש לגלות מלבד ראשה גם את גופה, ולכן כשם שבראשה הוי חיוב דאורייתא כדאמרינן בכתובות (עב.), כך גם גופה. ע"ש. ולזה כתב כאן ש"זה מלמד שלבוש במראה בשר אינו בכלל זה כיון שאין כאן גילוי בשר".

ברם זה היה נכון אילו היה כתוב בפסוק "לא תגלה אשה את בשר גופה" וכיו"ב, דאז עוד היה מקום לומר שאין כאן אלא 'גזירת הכתוב' - שלא תגלה את בשרה, ובלבישת גרביים "כל שהן" כבר קיימה את 'גזירת הכתוב' הזו. אולם הרי בפסוק לא כתוב אלא "ופרע את ראש האשה", דהיינו שיש לגלות את ראש הסוטה, רק דלמדינן מזה שמכך שצריך לגלות את ראש הסוטה חזינן דיש "פריצות" בשיער כמו שפירש רש"י (כתובות עב סוע"א) בשני דרכים - ולפי שני הדרכים אין כאן "ציווי" לכסות את השיער שתוכל לומר שזה "גזירת הכתוב", אלא הלימוד הוא רק ש"גילוי השיער הוא פריצות", וכפי שהארכתי טובא לקמן (פ"ו אות ז בהערה) והוכחתי כן בראיות ברורות, וביארתי דאין זה נקרא דרשה בטעמא דקרא, כלל ועיקר. כיועיי"ש. וממילא גם מה שלומדים את חיוב כיסוי הבשר הוא ג"כ על דרך זו, דהיינו ש"גילוי בשר הוא פריצות", וממילא אין שום מקום לומר שבלבישת גרביים הנראות כמו בשר יקיימו ציווי זה. ולכן גם מה שהמשיך שם האז נדברו לגבי שיער, זהו רק אם נאמר שהוא גזיה"כ (וכמבואר גם בדבריו בח"ז סי' פ, דכתב דלא דרשינן בזה טעמא דקרא, ע"ש), אבל כבר התבאר דליתא.

וראיה ברורה להנ"ל, דאם נאמר דקרא ד"ופרע את ראש האשה" הוא רק 'גזירת הכתוב' ותו לא ולכן יועיל גרביים בצבע רגל, א"כ יש ללמוד כן גם לשאר חלקי גופה, דהרי הפסוק הזה מלמד על כל גופה כמבואר בדברי האז נדברו הנ"ל להדיא, וא"כ אטו יועיל כיסוי כזה גם על הירך או על החזה וכד'? [ואין לומר דרק בשוק יועיל גרביים בצבע רגל מכיון שהוא פחות מביא הרהור משאר הגוף, דהא יסוד דברי האז נדברו כאן (כפי שיתבאר יותר להלן) הוא שכאשר יש גזירת הכתוב לכסות את הגוף, והאשה לבשה בגד כל שהוא שבכך כבר קיימה את הגזירת הכתוב הזה, מעתה אין לנו "לבדות" פריצות בבגד הדומה לגוף, משום דאי אפשר לאסור מכח הפריצות וההרהור גרידא (כל עוד שקיימה את הגזיה"כ), דהא מצינו שמותר לה לצאת בגילוי פניה ובגדי צבעונין אע"פ שזה מביא הרהור (עיין להלן בייתר ביאור). וא"כ אין מקום לחלק בין השוק לשאר הגוף, דהא יסודו הנז' קיים בכל גופה].

ובאמת שהאז נדברו הנ"ל כתב (בריש דבריו שם) בזה"ל: "לא דנתי מה הדין אם כל המלבושים של מראה הבשר, כיון שזה לא נוגע למעשה כי לא רגילים בזה". והוא פלא פלאות מה יש "לדון" בדבר פשוט כזה ואיזה צד יש להתיר שאשה תראה ערומה ובלבד שתהא 'מכוסה' - בבגד הנראה כבשרה (שלכן כתב שלא דן בזה רק בגלל ש"זה לא נוגע למעשה כי לא רגילים בזה", אבל אם ינהגו כן ויהיה נוגע למעשה - יתכן שיתיר להן דבר זה). ודבריו ז"ל מרפסין איגרי טובא.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

זאת ועוד, דלקמן (פרק ז) הארכתי דבאמת אין זה ברור שאפשר ללמוד מקרא ד"ופרע את ראש האשה" לכל הגוף, כי מפשטות שאר הפוסקים משמע שהלימוד שאפשר ללמוד משם הוא רק לליבה - כפי שמגלים לסוטה רק עד ליבה כדתנן התם (בסוטה ז.), אבל שאר הגוף א"א ללמוד משם, עש"ב, ולפי הנ"ל אטו יהיה מותר "לגלות" את שאר הגוף? ומי שיבא לדרוש שאסור לגלות את הגוף נאמר לו שאין "לבדות מליבנו" איסורים דהא חזינן שלא אסרו לצאת בפניה גלויות ועם בגדי צבעונין אע"פ שגורמין להרהור? (והגזירת הכתוב היא רק לליבה, כנ"ל). ועל כרחך דשאר הגוף (זולת פניה ידיה ורגליה) אסור משום פריצות (עי' לקמן פ"ז באורך), ולפ"ז בודאי שלא יועיל ולא יציל כיסוי הנראה כבשרה, דהרי כאמור אין כאן שום 'גזירת הכתוב', אלא 'כל' האיסור הוא משום שבמראה הבשר יש פריצות, ובכיסוי הדומה לבשר לא הושג התועלת הנצרכת. ומעתה גם את"ל ששאר הגוף כן נלמד מקרא דופרע את ראש האשה (לפחות 'גם' מפסוק זה), מ"מ בודאי שאין זה 'רק' גזירת הכתוב גרידא, ואפושי פלוגתא לא מפשינן. ועוד, דמכיון שבכל הדורות הקפידו להצניע ולכסות את גופה חוץ מפניה ידיה ורגליה, ורק מזמן שנפרצו גדרות עולם (בהמהפכה הצרפתית ובתי ספר אליאנס וגונדא דילהו) נשתנה הלבוש לבגדים יותר קצרים וכו' ולגרביים הדומים לבשרה, ממילא לא יתכן לבוא ולהתיר לגלות חלקים מהגוף עם בגד הדומה לבשרה בטענה שהתקיים בזה כבר ה"גזירת הכתוב". ועכ"פ כל זה לרווחא דמילתא, דלקושטא כבר התבאר לעיל בסמוך (ד"ה ברם) שגם הפסוק "ופרע את ראש האשה" אינו גזירת הכתוב כלל, אלא כל כולו מחייב כיסוי מצד פריצות, ולא הוי דרשה בטעמא דקרא. ע"ש.

עוד כתב, וז"ל: ומה שמעכ"ק שליט"א כותב "פשיטא שגורם הרהורים רעים שאסור מהתורה "ולא תתורו" וכו', הלא גם בגדי צבעונין של אשה גורם הרהורים ואסור להסתכל גם כשתולין בחוץ [ואפ"ה יוצאין בהן]. והלוא אין לך דבר שגורם הרהורים יותר מיופי של האשה, שעל זה נאמר בעיקר "ולא תתורו", וגם אסור משום ונשמרת כמבואר בע"ז (כ.) אפילו מכוערת, ואפ"ה נשים יוצאות בגילוי פנים. עכ"ל.

דברים אלו הן לשיטתו הנ"ל שסובר שחיוב כיסוי הגוף הוא משום 'גזירת הכתוב', ולזה הרי סגי בגרביים אפילו בצבע הרגל, ורק יש משהו 'צדדי' – דיכול לגרום להרהורים, ולכן כתב להביא ראיה שלא כל דבר שמביא הרהור מחוייב בכיסוי דהא מצינו שגם בגדי צבעונין גורמים להרהורים ובכ"ז מותר לצאת בהן, וכן מצינו שגם פנים גורמים להרהורים ובכ"ז מותר לצאת בהן. אולם לפי מה שנתבאר ד'כל' חיוב כיסוי הגוף הוא משום פריצות, א"כ מוכח דגרימת הרהור שעל ידי גילוי הגוף אסורה ולא דמי לבגדי צבעונין ולפניה דקילי טפי שהן פחות מביאות הרהור (ולא אסרו אלא להסתכל עליהן), ומעתה בודאי שגם גרביים בצבע הגוף יהיו אסורות, דהרי זה כפריצות הגוף דחמירא מבגדי צבעונין ומפניה, כאמור. **ועוד**, דגם למטוניה דהרב אז נדברו דס"ל שיש כאן "גזירת הכתוב", מ"מ הרי מכיון שהוא מודה שיש בזה "גם" פריצות [ראה להלן ד"ה אך], ממילא יש לאסור גם בגרביים הדומים לצבע הגוף [וכן פאה הדומה לשיער], ומה שכתב על זה שלא כל דבר שהוא פריצות אסור לצאת בגילויו שהרי מצינו בפניה ובבגדי צבעונין שאפילו שמביא הרהור בכ"ז מותר לצאת בהן, במחכ"ת רב המרחק ביניהם, דהא הכא איירינן במקומות המכוסים דחמירי טפי, ומה ראיה היא זו מבגדי צבעונין ופניה? ועיין עוד לקמן פרק ו באריכות שאין לדמות פניה ידיה ורגליה לשאר גופה, ושם אות יב הארכתי שאין לדמות בגדי צבעונין לענייננו כלל ועיקר, עש"ב. [ואכן בהמשך דברי הרב אז נדברו (ד"ה ואודות) הרגיש בטענה זו, שהיא סותרת את דבריו דלעיל, ועי' להלן במה שכתבתי על המשך דבריו שם].

עוד כתב, וז"ל: ואם האשה תכסה ראשה היטב במטפחת מלא יהלומים או של כסף וזהב האם לא קוראים בזה "ופרע את ראש האשה" אף שאין ספק שהכיסויים הנ"ל אין לך פריצות גדולה מזו, והרי אפילו במלבוש אדום הוי פריצות (בגמ' ברכות כ.) ומי לא עסקינן שם גם באשה שמחמירה בפאה ומכסה ראשה היטב שלא יראה אפילו שער אחד אלא שהכיסוי הוא "אדום", וקרינן ביה "ופרע את ראש האשה", כלומר מקיימת בה דין כיסוי הראש ואעפ"כ הוא פריצות. עכ"ל.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אך במחכ"ת אינו מובן כלל מה העניין זה לזה, נהי שיש מינים ממינים שונים של פריצות מ"מ התורה מיירי על אחד מסוגי הפריצות - גילוי השיער, דהיינו שכשמגלים את שערות הסוטה לעיני כל, איכא פריצות, והיא מתבזה באותה פריצות, ומזה למדינן שגילוי השיער חשיב פריצות (וכפי שהארכתי לקמן פ"ו אות ז בהערה בביאור הילפותא בשני דרכים מרש"י ובדרך שלישית מהריטב"א, ע"ש באורך, ושם ביארתי יותר בעניין הבזיון בזה), ואה"נ שגם כיסוי השיער צריך להיות צנוע ולא עם "מלא יהלומים" וכדומה, אבל אינו סותר כלל שגם גילוי השיער עצמו נאסר משום פריצות. ואם כוונתו לשאול דהאם אשה הלובשת כיסוי ראש פרוץ וסטתה לא יצטרך הכהן לפרוע את ראשה מאחר שיש בה כבר פריצות בכיסוי ראשה עצמו, גם זה אינו שאלה, כי התורה בחרה לעשות לסוטה פריצות של גילוי שערה אף שיש עוד סוגי פריצויות וביניהם כיסוי ראש "מלא יהלומים", ובהדי כבשי דרחמנא למה לך (ברכות י.), [ובאמת שאפשר להטעים זאת ולומר שה"בזיון" נמצא יותר בפריצות שעל ידי גילוי גופה ושערה מאשר פריצות שעל ידי תכשיטים ויהלומים, שהרי בסוטה (ז.:) תנן שיש להסיר מעל הסוטה את כל התכשיטין אף שגם הרב אז נדברו מודה שזה פריצות כמו שכתב לעיל מיניה בסי' מז. ודו"ק. ועכ"פ תהא הסיבה אשר תהא, אין בזה שום ראיה שחיוב התורה אינו משום פריצות בשערותיה, וכמבואר].

וע"ע בהמשך דבריו שכתב, וז"ל: וברור שאשה שאין שערותיה יפות, ומתביישת לצאת בלא מטפחת, מ"מ כנגד שערה הטבעי אסור לומר דבר שבקדושה ובכלל איסור פריעה הוי, וכשמכסה ראשה במטפחת או בפאה (במקום שנהגו להתיר) אף שמתייפות בזה, מותר. עכ"ל.

והנה אם מיירי בדבריו כאן במטפחת כמו כזו "שמלאה יהלומים" כדלעיל, באמת אה"נ שיהיה אסור לצאת בזה – דהא "אין לך פריצות גדולה מזו" וכמו שכתב איהו (אלא שכתב דאיננו יכולים לאסור כן מדעתינו, וכבר השבנו על זה). ואם מיירי בכיסוי שאינו פרוץ באמת אלא שהוא 'יותר יפה' משערותיה של אשה פלונית (ששערותיה אינן יפות, כדכתב), א"כ אין כאן שום ראיה לענייננו, דהא אע"פ שאסור לצאת בשערותיה אפילו אם אינן יפות כל כך מ"מ אין זה נובע מכח 'גזירת הכתוב', אלא הוא מפני שהתורה לא חילקה, ואסרה כל שיער, ולא יתכן לתת לכל אחד תורתו בידו (וע"ע בקונטרס דברים של טעם פרק ד מה שכתב עוד בעניין זה), משא"כ כיסוי ראש במטפחת כזו שאינה מקושטת מידאי, אע"פ שבאשה פלונית יצא שהוא יותר יפה משערותיה, מכל מקום זה לא 'פריצות', משא"כ שערותיה לא שייך לחלק בזה וכאמור, בפרט ששערותיה הוא קצת 'סוג' אחר של פריצות (עי' לעיל בסמוך סוד"ה אך , בסוגריים). [וכאמור לעיל, אין זה מסברא דידי, אלא בראשונים ובאחרונים מוכח שכל צורת הלימוד הוא רק ש"גילוי השיער הוא פריצות", ואינו גזירת הכתוב כלל, וכפי שהארכתי לקמן פרק ו אות ז בהערה. עש"ב. וא"כ על כרחך לבאר כנ"ל].

עוד כתב, וז"ל: אף שאין ספק שהדין של איסור פריעת ראש הוא גם משום פריצות כמו שכתב התרומת הדשן (סי' י) ואין בזה מהחידוש שהרי ההלכה (בכתובות עב.) שאשה יוצאת בלא כתובה הוא משום ענייני פריצות ולא רק משום שהאשה עוברת על איסורים, מ"מ אין לנו לחדש מליבנו איסורים, אף שאין ספק שהכיסויים הנ"ל [עם מלא יהלומים או כסף וזהב] אין לך פריצות גדולה מזו. עכ"ל.

ולכאורה דבריו צ"ב, דאם מודה שחיוב כיסוי הראש הוא גם משום פריצות, היאך יתכן לומר שאין לנו "לחדש מליבנו" איסורים אע"פ שהכיסויים הנ"ל "אין לך פריצות גדולה מזו", וכי לזה יקרא "לחדש מליבנו"? הלא מכיון שהתורה אסרה פריצות, והכיסויים הנ"ל הינם פריצות ["אין לך פריצות גדולה מזו"] - כמו שכתב, ממילא גם הן "בכלל" האיסור. וגם את"ל שאין לדמות פריצות לפריצות, מ"מ בדבר שהוא אותו סוג פריצות ממש, כמו גרביים בצבע גוף [וכן פאה], בודאי שאינו נחשב "לחדש מליבנו" כלל.

אך נראה מלשונו, דכוונתו דאע"פ שבאמת יש בזה פריצות וגרימת הרהור, מ"מ זה לבד לא מספיק בשביל לחייב כיסוי, דהא חזינן כמה דברים אחרים שג"כ גורמים להרהור אבל אין איסור לצאת עמם כמו פניה ובגדי צבעונין. וזהו שכתב: אף שאין ספק שהדין של איסור פריעת ראש הוא "גם" משום פריצות וכו' מ"מ אין לחדש מליבנו איסורים, ע"כ, כלומר סבירא ליה כפי שהובא לעיל בדעתו - שיש כאן איזה 'גזירת הכתוב', והיא איסור עצמי, ורק בנוסף לזה יש דבר
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

❁ לכבוד ולתפארת ❁

'צדדי' שהוא פריצות וגרימת הרהור, וס"ל דרק כאשר יש איסור עצמי אפשר לומר בו "גם" איסור פריצות אבל כשאין איסור עצמי ורק מכח פריצות אנו באים, איננו יכולים לחדש זאת מליבנו. וזהו כוונתו גם כן להלן (ד"ה ואם) שכתב, וז"ל: ואם החלטנו שגילוי בשר הוי כפריעת ראש באשה, "אנו צריכים לקבל זאת כדבר חוקי שאין בזה טעמים", כלומר מלבד שזה היפך צניעות וגם גורם להכשיל הרי זה "כאיסור עצמי", דהלוא מפורסם מה שכתוב בזוהר (פרשת נשא) שערא דרישא דאתתא דאתגליא גרים שערא אחרא לאתגליא ולאפגמה לה בגין כך בעיא אתתא דאפילו טסירא דביתא לא יחמון שערא חד מרישה וכו', ויתכן שגם בגילוי בשרה יש סוד בדבר כמו בפריעת ראש ואם מפרסמים [את כיסוי הראש] בנשימה אחת גילוי בשר עם גרבים בצבע בשר בא זה ולימד ע"ז "שאינו עיקר". עכ"ל. וכוונתו בזה היא כנ"ל, דמצד עצם הפריצות א"א לאסור שהרי ראינו שמותר לה לגלות את פניה ובגדי צבעונין, ומה שמצינו טעמא דפריצות בשיער ובבשר - "אינו עיקר", כלומר אינו הטעם העיקרי בהן, אלא יסוד חיובן הוא "חוק שאין בו טעם" (או ע"פ הזוהר), ולכן גם בפאה או בגרביים הדומים לגוון הרגל, סובר דאין איסור בהן - היות ונתקיים בהן ה"גזירת הכתוב" ולא נשאר אלא ה"פריצות" שאין בכוחנו לחדש מליבינו כדקאמר.

אולם כל זה כאמור הוא לשיטתו דלעיל שהפסוק "ופרע את ראש האשה" המלמד לכיסוי הראש וכיסוי הגוף אינו אלא 'גזירת הכתוב', ורק יש דבר 'צדדי' נוסף - שהגילוי הוא "גם" גורם הרהור, ולכן כתב כאן שכל עוד אין את הגזירת הכתוב אין לנו לחדש לאסור מכח הפריצות גרידא שהרי מצינו שהתירו לגלות את פניה ובגדי צבעונין אע"פ שזה גורם הרהור, כנ"ל, אמנם לפי מה שהתבאר לעיל שאין זה נכון אלא 'כל' האיסור כאן אינו אלא 'רק' פריצות, ואין כאן שום 'גזירת הכתוב' כלל, ממילא מוכח דגרימת הרהור שעל ידי גילוי הגוף אסורה ולא דמי לבגדי צבעונין ולפניה דקילי טפי שהן פחות מביאות הרהור (ולא אסרו אלא להסתכל עליהן), ומעתה בודאי שגם גרביים בצבע הגוף יהיו אסורות, דהרי זה כפריצות הגוף דחמירא מבגדי צבעונין ומפניה, כאמור. וראה עוד לעיל (ד"ה דברים) מה שכתבתי על דבריו אלו. ועיין עוד לקמן פרק ו באריכות שאין לדמות פניה ידיה ורגליה לשאר גופה, ושם אות יב הארכתי שאין לדמות בגדי צבעונין לענייננו כלל ועיקר, עש"ב.

עוד כתב, וז"ל: היוצא מדברינו, דכמו שחז"ל חילקו בין דת משה ויהודית וגם מה זה דת יהודית מקורו בפוסקים ולאו בחדא מחתא מחתינהו, גם אנו בעקבותיהם נלך. עכ"ל.

אך במחכ"ת לפי המתבאר אין עניין זה לזה, דנהי דיש דרגות בפריצות וחלקם מ"דת משה" וחלקם מדת יהודית (וגם מה שדת יהודית לא כולן נכתבו במשנה להפסידה על ידי כך כתובתה, עי' לקמן פ"ה אות א ד"ה וכן יש), מ"מ זה לא סותר כלל את זה שעצם החיוב בכל אלו הוא משום פריצות, שהרי פריצות אינו "שחור לבן" כמו מצוות אחרות [כגון סוכה – שלמטה מעשרה טפחים פסולה ואין נפק"מ אם עשה תשע טפחים או ארבע טפחים, כי זה או פסול או כשר, ואין בזה דרגות, משא"כ בנידוננו] אלא יש דרגות בזה, כמו שמצינו שיש 'לאו' ויש 'כרת' ויש 'דרבנן' וכן ע"ז הדרך אבל כולן אסורים, ולכן גם בנידוננו אע"פ שיש דרגות בפריצות ויתכן ששוק הוא 'פחות' מביא הרהור משאר איברים (אע"פ שיש פוסקים שכתבו להיפך, דהיינו ששוק חמיר, ואכמ"ל) מ"מ מכיון שלמעשה גם שוק התחייב בכיסוי דעכ"פ גם בו יש הרהור, א"כ גם כיסוי הדומה לשוק, לא יועיל, דסו"ס לא מתקיים מטרתו בזה, כמבואר.

עוד כתב, וז"ל: ואודות הטענה הלוא במקומות המכוסים החמירו יותר כמבואר בעומדות על הכביסה וממילא נסתר קצת טענות שלנו הנ"ל (עי' לעיל סוד"ה דברים בביאור כוונתו בדבריו אלו), י"ל דגם בענין ההרהור יש הבדל בין גילוי בשר ממש ובין תמונה או גרבים הדומה לבשר, וכעין מ"ש הפמ"ג לענין פאה נכרית דיש בזה ענין רוחני, כיון דמכסה בפאה ומתקיים ופרע את ראש האשה, גם הרהור אין בזה כמו בשערות מגולות. עכ"ל.

אולם גם בזה הוא לשיטתו דלעיל שסבר שיש כאן "גזירת הכתוב" לכסות – מקרא ד"ופרע את ראש האשה", וממילא נהיה 'איסור' עצמי לגלות שערותיה, ורק 'בנוסף' יש דבר 'צדדי' - ששערותיה 'גם' גורמות הרהור, ולזה כתב כאן את דבריו אלו – שכל מה שמתווסף הרהור זהו רק כשיש את ה'איסור' שבו, הלא"ה אין הרהור, כלומר שרק כאשר

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שערותיה עצמן או הגוף עצמו גלוי - שאז יש את האיסור עצמי האמור לעיל [שהוא גזירת הכתוב לשיטתו] - ממילא נספח לזה 'גם' הרהור, אבל אם אין את האיסור עצמי הנ"ל כגון ש'מכוסה' בפאה או בגרביים בצבע גוף או שהוא 'רק' תמונה וכד', ממילא לא נהיה בזה הרהור. אך הנה מלבד שדבריו מוכחשים מהמציאות, ואינן אלא דברי נביאות. זאת ועוד, שכבר כתבתי לעיל שאין כאן 'איסור עצמי' כלל, דהא אין שום ציווי בתורה "ואשה לא תגלה את ראשה וגופה" שתוכל לומר שזה איסור עצמי [וגזיה"כ], אלא 'כל' החיוב כיסוי בראש ובגוף אינו אלא 'רק' מכך ש"גילוי השיער והגוף הוא פריצות" [דחזינן בסוטה ששיער וגוף הוא פריצות], וא"כ נפל יסודו, דהא לפ"ז כמובן לא שייך כלל לומר כדבריו הנ"ל שההרהור נובע רק אם קיים גם 'איסור' עצמי, דהא אין כאן כלל שום איסור עצמי, אלא כל כולו של החיוב כיסוי נגזר 'רק' מכח הפריצות שבו כנ"ל, ונמצא שההרהור הוא מחמת עצמו ולא קשור לאיזה איסור, ומעתה גם כיסוי הדומה לשיער או לגוף לא יציל ולא יועיל כלל. וזה ברור. ולדבריו יוצא שחלילה מותר לצפות בתמונות וסרטים של נשים וכדומה, בין צנועות ובין אם חשוף חלקים מגוף האשה, דהא כתב שכל ההרהור נובע רק כשקיים איסור עצמי של חיוב כיסוי גופה, וכנ"ל, והרי בתמונות ליכא 'איסור עצמי' כמובן דהא לא שייך בהו קרא ד"ופרע את ראש האשה" דלאו בני אנוש נינהו [ואף שהמצולמת היתה חייבת באיסור עצמי כאשר נצטלמה, מ"מ השתא מיהא דזה תמונה בעלמא ליכא איסור עצמי והוסר ה'עניין הרוחני' שכתב]. ובאמת כך הוא לשונו: "דגם בעניין הרהור יש הבדל בין גילוי בשר ממש לבין תמונה" וכו' – מצד העניין רוחני כפי שהמשיך. ומוכח דמתיר להסתכל בתמונה, דכבר אין בה פריצות משום שאין בה את העניין רוחני האמור. ובאמת שבדבריו בחלק י סי' לה מבואר שגם איהו לא מתיר אלא בתמונה צנועה (שלא נראים בה אלא מקומות המגולים כפניה ידיה ורגליה), אבל לא בתמונה של פריצות, ע"ש, ואילו כאן מתיר יותר מזה [ע"פ הסברא של "עניין רוחני"] - שהרי מיירי על מקומות המכוסים וכמפורש בדבריו. ודבריו ז"ל מרפסין איגרי טובא. [וגם בתמונה צנועה שלא נראין אלא פניה ידיה ורגליה כבר השיב על דבריו שבחלק י הנ"ל הגר"י לוי בספרו הבהיר גן נעול (צניעות, עמ' צה והלאה), עיין שם דברים נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. וע"ע בספר דבר גדעון (ח"א עמ' רכב-רכג). ואכמ"ל].

ומה שהביא סייעתא לזה מהפמ"ג שכתב שלעניין פאה נכרית יש "עניין רוחני", הנה זו לשון הפמ"ג (בסי' עה א"א סק"ה):

"דפיאה נכרית (אפילו משערותיה התלושים) אין הרהור". ולא כתוב כאן שזה "עניין רוחני" וכדומה, אלא משמע דעצם הפאה נכרית אין בה הרהור, וכנראה זהו מצד דבר טכני ומציאותי, לפי מראה הפיאות של פעם, מפני שדבר שנתלש ממנו חיותו מצד טבעו מתכער ואינו נראה כמו שיער טבעי כ"כ (וגם אם עדיין נראה כשיער מ"מ אין בו את היופי היותר גדול שיש בשיער המקורי), אא"כ מטפלים בו כמו שצריך כמו בפאות זמנינו (עי' בקונטרס סגולה מכל העמים שהאריך במקורות רבים שהפאות של זמנם לא היו נראות יפות כלל, ולפחות לא כמו שיער מקורי. עש"ב. וע"ע בספר 'והצנע לכת' דהרי, עמ' סט). וגם אם נאמר שגם בזמנם חלק מהפאות כן היה להן כמו היופי של השערות המקוריות, מ"מ ודאי לא כולן היו כך כדמוכח בלשונות הפוסקים שהביא בקונט' הנ"ל, וא"כ גם הפמ"ג יתכן דבפאה כזו מיירי, וס"ל שזהו סברת המתירים - שבפ"נ אין הרהור, ומאידך סברת האוסרים גם פאות אלו היא כנראה שאפילו הכי זה דומה לשיער ויכול לגרום מעט להרהור לכל הפחות מדת יהודית או דעכ"פ יש בזה מראית העין. וע"ע בספר ישא מדברותיך עמ"ס סוטה עמודים תיט-תצ באריכות, ובקונטרס 'הערות בענין פאה נכרית'. ע"ש. ועכ"פ גם את"ל שכוונת הפמ"ג היא מצד "עניין רוחני" כדכתב האז נדברו, הרי זה נסתר מדברי הראשונים שאין כאן שום איסור עצמי שתוכל לתלות את ההרהור בו לומר שבלעדיו אין הרהור, אלא כל האיסור כאן הוא רק מצד הפריצות, וכדלעיל.

עוד כתב אחר כך, וז"ל: ודמות ראיה ש[את ה]הרהור גורם האיסור (שרק כשיש איסור קיים "עניין רוחני" שממנו נמשך ההרהור),

דהרי בתולות פנויות יש שסוברים בשיטת השו"ע באה"ע סי' כא, שנוהגות לא ללכת בפריעת ראש, ואפ"ה פסק באו"ח סי' עה שאין איסור לקרות ק"ש כנגדה [אלמא מכיון שמעיקר הדין מותר להן לגלות, אע"פ שנוהגות לכסות, לא מביא הרהור, כי רק האיסור גורם להרהור, כי יש בזה "עניין רוחני" כפי שכתב לעיל]. עכ"ל.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אמנם במחכ"ת אין כאן לא ראיה ולא דמות ראיה;

וכדי להבין את הדברים היטב, אקדים, דהנה מצינו לכאורה סתירה בדברי השו"ע, דמחד גיסא באו"ח (סי' עה סעיף ב) כתב: "אבל בתולות שרגילות לילך פרועות הראש, מותר" לקרות כנגדן. אלמא בתולות מותרות לילך בפרוע ראש. ומאידך באה"ע (סי' כא) כתב: "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש". אלמא גם הפנויות אסורות לילך בפרוע ראש. וביישוב הדברים מצינו כמה ביאורים באחרונים, א. הב"ח והח"מ (אה"ע שם) פירשו דבאה"ע איירי בפנויה בעולה, ולכן אסורה לילך בגילוי ראש, משא"כ באו"ח מיירי ב"בתולות", ולכן מותרות בגילוי ראש. ב. הפרישה והב"ש (שם) פירשו דבאה"ע איירי באלמנה וגרושה, משא"כ באו"ח מיירי בפנויה שלא נישאה לאיש. ג. המגן אברהם (בסי' עה סק"ג) פירש דבאה"ע איירי בפריעה גמורה דהיינו בסתירת שערה, דבזה גם פנויות אסורות, אבל באו"ח איירי בעצם הגילוי, דבזה הן מותרות. [וע"ע להגאון יעב"ץ במור וקציעה (סי' עה) ובלחם שמים (רפ"ב דכתובות) ובשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' ב) שסובר שגם בתולה חייבת בכיסוי ראש, אך לא לגמרי אלא רק בקלתה, דאת הדת יהודית קבלו על עצמן בנות ישראל הנשואות ולא הפנויות. ע"ש. ולפ"ז מה שכתוב בסי' עה שהבתולות רגילות לילך פרועות ראש אין הכוונה פרועות ראש לגמרי אלא היינו ללא כיסוי מעל גבי הקלתה, והתחדש שאע"פ שעדיין מגולות קצת שערות מעל הקלתה מ"מ שרי לקרוא כנגד, משא"כ בנשואה. א"נ ההיתר לקרוא כנגד הבתולות היינו בבתולות ביתו, שבבית היו מגלים תמיד את שערותיהן, משא"כ הנשואות שרק פעמים היו מגלות בבית (לרוב הראשונים בכתובות עב:). אולם עי' בסוף דברי המור וקציעה שם שכתב שגם בבתולות לא הותר אלא שיער היוצא מחוץ לצמתן, דזהו החילוק בין קלתה שהותר בבתולות לבין רדיד הנצרך אצל הנשואות מדת יהודית, ע"ש, ולפי דבריו לא יכון לשון הטור והשו"ע דיש חילוק בין נשואה לבתולה, דלדבריו אין חילוק שהרי גם בנשואה מותר בשערות היוצאות מחוץ לצמתן. ויתכן דמודה שלשו"ע הבתולות מותרות לגלות ראשן לגמרי וכוונתו לחלוק על דבריו, וביאר הדברים שלא יהיה סתירה בין המשניות, אבל אה"נ את הטוש"ע זה לא מיישב. וצ"ע].

והשתא נחזי אנן, הלא לכל התירוצים הנ"ל, לא מצינו שאפילו שבתולה מכסה את הראש בכל זאת מותר לקרוא כנגד שערותיה (מטעם שאין בה איסור בעצם אלא רק מנהג), דהא ליתא, אלא אלו שהותר להן לצאת בגילוי שיער, הותר נמי לקרוא כנגד שערותיהן, לב"ח והח"מ היינו בפנויה שאינה בעולה, לפרישה ולב"ש היינו בבתולה שלא נישאה (לאפוקי אלמנה וגרושה), למג"א היינו לכל בתולה ששערותיה אסופות, וליעב"ץ היינו בבתולה שחובשת את קלתה, אבל לא מצינו למי שיכתוב שאפילו אם הן נוהגות לכסות את שערן בכל זאת זה לא מביא הרהור כי יש כאן עניין רוחני שכל עוד שאין איסור עצמי אין זה מביא הרהור. ותירוצו של האז נדברו שבאה"ע מיירי לפי מה שנהגו שהבתולות מכסות ראשן ובאו"ח מיירי על עיקר הדין, הוא תירוץ חדש מדברי עצמו, ולא מצאתי לו חבר בכל האחרונים, וגם הוא קשה מאד, שהרי לשון השו"ע באו"ח הוא "בתולות שרגילות לילך פרועות הראש", אלמא לא רק ש"מותר" להן לגלות, אלא גם הן רגילות ונוהגות בכך, ולא כפי שכתב האז נדברו שנוהגות לכסות. וזה ברור.

עוד כתב להביא ראיה ל"עניין רוחני" הנ"ל, וז"ל: וב[שיער] נכריות מסתפק המשנ"ב דמותר, משמע אפילו אם דרכן לכסות, ויתכן שזה יותר מדמות ראיה שהאיסור גורם להרהור, וכאמור. עכ"ל.

אולם ראשית יש להעיר ממה שכתב איהו גופיה בספרו בית ברוך על החיי אדם (כלל ד ס"ק יג), שבמקום שכל הנשים הולכות בכיסוי הראש כמו בארצות ערב, גם הרב [חיי אדם] לא הסתפק בזה, אלא מיירי בהולכות מגולות. ע"ש. [וממילא בודאי דגם המשנ"ב מיירי בזה, דהא מקורו הוא בחיי אדם]. וכן נראה לדייק מלשון החיי אדם גופיה, דזו לשונו: שערות בנשים, ערוה, ואסור בדברי תורה. ודוקא מנשואות – שיש בהם איסור תורה ליל בגילוי, אבל בתולות "שמותרין ודרכן" לילך בגילוי ראש, מותר. וצ"ע [היאך הדין ב]נכריות, כיון שאינן מוזהרות לכסות שערן, אם דומין לבתולות. עכ"ל. אלמא כל ההיתר לקרוא כנגד שיער הבתולות הוא מחמת דאיכא בהו תרתי - גם "שמותרין" וגם "דרכן לגלות", הא אם חסר אחד מהנך תרתי אסור, כגון בבתולות אם דרכן יהא לכסות לא מהני מה ש"מותרות" (ולא אמרינן שמכיון שמותרות אז יש כאן "עניין רוחני" שגורם שלא יהיה בזה הרהור), וכן בנשואות כיון שאסורות בגילוי לא מהני אף אם יהיה "דרכן לגלות"

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[ומשו"ה גבי נשואות לא הזכיר אלא "שיש בהם איסור תורה לילך בגילוי" ולא הצריך שגם יהיה דרכן לכסות, כי גם אם יהיה דרכן לגלות יהיה אסור, דהא כאמור בשביל להתיר בעינן תרתי - גם מותרות וגם דרכן לגלות, כמו בתולות]. ומעתה אם מה שהמשיך גבי נכריות מיירי כאשר הן מכסות ראשן, אם כן מאי מספק"ל, הלא ליכא בהו הנך תרתי, דהא רק "מותרות" אבל דרכן לכסות. אלא ודאי דגם בנכריות מיירי במגלות שערותיהן, ולזה הסתפק דמחד גיסא אע"פ שהן נשואות מ"מ הן דומות לבתולות שהרי אינן מוזהרות לכסות ואיכא תרתי – "מותרות" ו"דרכן לגלות", אבל מאידך גיסא הרי הן "נשואות" ויתכן דלא פלוג רבנן במילתא ואסרו "שיער הנשואות" בכל גוונא, ורק "שיער הבתולות" התירו. וכ"כ בשו"ת דברי יואל (ח"א סי' י אות יב), דאחר שהביא את דברי החיי אדם הנ"ל, כתב וז"ל: והנה כתב בטעם האיסור בנשואות בשביל שהוא אסור מהתורה ולא הזכיר שם כלל מה שדרכן לכסות, ורק בהיתר הבתולות כתב תרוויהו שמותרין ודרכן, כי להתיר צריך שני טעמים, אבל לאסור בנשואות סגי במה שאסור לגלות ואין נפק"מ אם דרכן כן או לאו. ובמה שנסתפק לבסוף בעכו"ם שאין מוזהרין לכסותו אם דומין לבתולות, בזה מבואר בפירוש שדעתו שהכל תלוי רק אם מוזהרות על זה או לאו, כי העכו"ם בודאי דרכן לילך בגילוי ראש ואינו מדבר מזה כלל האיך דרכן של העכו"ם לילך, אך כל ספיקו הוא יען שאין העכו"ם מוזהרות על זה וגזירת חז"ל היה נגד המוזהרין לכסות, או דילמא לא פלוג רבנן בתקנתן לאסור "בנשואות", נמצא שבישראל שמוזהרין על כך אינו מסתפק כלל שבודאי אסור, וכ"כ במשנ"ב וכו'. עכ"ל. וכ"כ בשו"ת משנת יוסף (ח"ד עמ' קח), וז"ל: ועל כרחך מיירי בנכריות "שמותרות ודרכן" כמו בתולות, שאל"כ מה הדמיון. עכ"ל. וע"ש. [ובטעם הדבר שצריך שיהיה גם "היתר" ולא סגי במה ש"דרכן לגלות", יתבאר לפי מה שכתב החזו"א (או"ח סי' טז סוס"ק ח) דאע"פ שבעיקרון היה מקום להתיר לקרוא כנגד שערות אשה פרוצה שתמיד מגלה שערותיה, מ"מ גם בזה הוי ערוה ואסור, מפני שסו"ס מעט הרהור שייך גם בזה, ורק בפניה ידיה ורגליה שמגולות ב"היתר" לא הוי ערוה מפני שלא רצו להכביד על הציבור, משא"כ בשערות הפרוצה המגלה ב"איסור" לא שייך בה סברת "לא הכבידו", וחשיב ערוה גם אם מגלה תמיד ו'הופחת' ההרהור. ע"ש. (וקיצרתי כאן מאד, להבנת העניין בהרחבה – עי' לקמן פרק ו אות ו). ומעתה מובן שפיר הא דבבתולה לא סגי במה ש"דרדכן לגלות" שערותיהן כפניה ידיה ורגליה, אלא הוא רק מפני שבנוסף לזה - גם "מותר" להן לגלות, דבזה שייך לומר דלא הכבידו לאסור לקרוא ק"ש כנגדן. וק"ל. ואגב, גם מדבריו מוכח דליתא להאי "עניין רוחני" שכתב האז נדברו הנ"ל שהאיסור הוא זה שגורם להרהור, דהא ע"ש בחזו"א שכתב שאשה שלא מכירה היה מקום להתיר לקרוא כנגד שערותיה אפילו שהן מגולות, ורק משום שלא פלוג (או דלא שייך בה סברת "לא הכבידו" כדכתב בסוף דבריו) הוי ערוה ואסור לקרוא כנגדן, ולא כתב לאסור מעצם זה ש"אסורה" לצאת בכך – שזה גורם להרהור, ע"פ ה"עניין רוחני" הנ"ל שהאיסור גורם להרהור, אלא ודאי דליתא].

וגם את"ל שכוונת החיי אדם להסתפק אפילו כאשר דרכן של הנכריות לכסות שערותיהן, מ"מ אינו מוכרח כלל שצד ההיתר הוא מכח "עניין רוחני" שכתב האז נדברו, אלא יש לומר דהוא ע"פ מה שמשמע מכמה ראשונים (עי' לקמן בהערה על סוף פרק ו) שטעם החילוק בין פניה ידיה ורגליה לבין שאר הגוף אינו רק משום עצם הרגילות שבדבר כמו שכתב הראב"ד המובא ברשב"א ועוד ראשונים בברכות כד., אלא משום שלא קבעו חז"ל שם "ערוה" אלא על דבר כמשמעו – "ערום", משא"כ פניה ידיה ורגליה שרגילים לגלותן לא קבעו על זה שם ערוה (עי' לקמן שם שהרחבתי לבאר הדברים), דלפ"ז הסתפק החי"א היאך הדין כאשר אמנם הרגילות היא לכסות אך לא מצד 'חיוב' - דמצד הדין היה מותר להן לגלותן, האם שייך לקרוא לזה שם "ערוה" כיון שסו"ס השתא מכוסה הוא, או דלמא כיון שאינן מוזהרות לכסותן לא מקרי ערוה, דלשון ערוה היינו שהוא ערום מהכיסוי שלו והא הנכריות לא מחוייבות בכלל בכיסוי ולא יכון לשון "ערום" על גילוי כיסוי שכזה. ונמצא דבין אם החי"א [והמ"ב] איירי בנכריות שמגלות שערותיהן ובין אם מכסות שערותיהן, אין שום ראיה שזה מצד שיש כאן "עניין רוחני" – שמכיון שמותר לנכרית לגלות אפילו שבפועל רגילה לכסות, לכן זה לא מביא הרהור, זה אינו, וכמבואר. וע"ע בכה"ח (סי' עה אות טז) שאע"פ שהבין את ספיקו של החיי אדם בנכריות המכסות את שערותיהן, מ"מ הסיק על זה, וז"ל: ונראה כיון שהאיסור הוא משום הרהור, אם הוא מגולה אסור לקרות כנגדו אם דרכם לכסות. עכ"ל. אלמא לא שמיעא ליה האי סברת ה"עניין רוחני" הנ"ל שכאשר אין את האיסור ממילא אין גם הרהור. דליתא. ולהאמור לעיל גם החיי אדם מודה לזה, ולא מיירי אלא ברגילות הנכריות לגלותן, וכנ"ל. [ובעצם הדבר האם הנכריות היו מגלות את שערותיהן מצינו מקורות סותרים, וכנראה היה חילוק במקומות או בזמנים

❁ לכבוד ולתפארת ❁

בזה. עי' רש"י סנהדרין (נח: ד"ה משתפרע), ומדרש רבה (נשא פ"ט, יג)]. וכבר כתבתי לעיל שסברת האז נדברו לתלות את ה'הרהור' ב'איסור' היא קשה מאד מכמה אנפי, וגם לא שייכת בנידוננו - שאין כאן 'איסור' עצמי קודם, אלא כל 'עיקרו' של האיסור לגלות את גופה ושערותיה הוא רק משום 'פריצות', ובודאי דלא יועיל כיסוי הדומה לאותו דבר עצמו הנאסר רק מכח פריצות. ע"ש.

עוד הביא האז נדברו את מה שכתב אחר כך הפרי מגדים הנ"ל: וקצת דמדומי ראיה מכתובות (עב.) דפריך "וראשה פרוע דאורייתא" [כלומר, אמאי תנן שהוא רק דת יהודית], ולא מוקי בפאה נכרית דלכן הוא דת יהודית, ש"מ דלית בה דת יהודית ושרי. ע"כ. וכתב על זה, וז"ל: ולכאורה אינו מובן, דלמה זה רק דמדומי ראיה ולא ראיה גמורה, [אלא] משום דהא המשנה אומרת "וראשה פרוע", ו[משא"כ] בפאה "הראש מכוסה". ומה שהגמרא משנה דהמדובר הוא ב'קלתא' דאינו מכסה כל השערות שיש נקבים - לפ"ז יהא ניחא שאין ראיה מהמשנה כנ"ל [דהא רק קלתה שהוא כיסוי מנוקב יכול להיקרא "ראשה פרוע" – כי מכל מקום יש נקבים, משא"כ פאה שסו"ס זה מכסה אלא שדומה לשערותיה יתכן דלא יכון עליה לשון "ראשה פרוע"]. אבל לפי הרמב"ם דכתב דמטפחת המכסה השערות הוי דת יהודית, דמשמע אפי' במכסה כל השערות אסור משום דת יהודית, כיון שאינה מתעטפת בצעיף כדרך כל הנשים, א"כ לפ"ז הוי ראיה גמורה דפאה אינו אסור משום דת יהודית, וכאמור. עכ"ל. ורצונו לומר דלפי הרמב"ם על כרחך לשון "ראשה פרוע" יכול להיאמר גם אם הראש מכוסה ללא נקבים, שהרי זהו מה דמסיק בגמ' – דמיירי בקלתה כזו שלדעת הרמב"ם הוא כיסוי גמור (רק בלי רדיד), וא"כ הדק"ל מדוע לא תירצה הגמ' שכוונת המשנה היא לפאה נכרית, דהא השתא ליכא למימר משום שלא יכון על זה לשון "ראשה פרוע", שהרי גם קלתה לא יכון עליה לשון זו לרמב"ם ובכ"ז הוא כתוב במשנה, ועל כרחך דאין לשון זו מחייבת שיהיה 'גלוי', וא"כ מדוע לא תירצה הגמ' שכוונת המשנה לפאה נכרית. ומזה הוכיח דהיא בכלל מותרת ואפי' דת יהודית אין בה.

אולם כמה תשובות בדבר. חדא, עי' לקמן (פרק ד) באריכות שהוכחתי שגם להרמב"ם קלתה הוא כיסוי גרוע כגון מנוקב או שקוף וכד' ולא "שני כיסויים" בעלמא [עי"ש שהוכחתי כן מדבריו גופיה בפיהמ"ש, ועוד הוכחות. עש"ב], וא"כ אין ראיה להיתר גם אליבא דשיטתו, וכמו שכתב האז נדברו עצמו אליבא דפירוש זה [אלא שסבר שהרמב"ם פירוש אחר עמו - שצריכה "שני כיסויים". ולהאמור זה אינו], כנ"ל. ועוד, דאעיקרא יש לדחות, דמה שהגמ' לא העמידה את המשנה בפאה נכרית הוא משום דפאה נכרית באמת אסורה מדאורייתא ומדת משה, דהא אכתי אית בה פריצות כמו שערותיה עצמן, ולא מדת יהודית כדתנן במתניתין [כן כתבו לדחות הישועות יעקב (סי' עה סוס"ק ג), שו"ת חקל יצחק (סי' פא ד"ה אמנם), ושו"ת יבי"א (ח"ה אה"ע סי' ה בגליון - הערה 3)]. ועוד, דגם את"ל שפאה נכרית באמת אינה אלא דת יהודית, מ"מ מה שלא תירצה והעמידה הגמ' את המשנה בפאה נכרית אינו קושיא, די"ל דעדיפא מינה קמשני - דגם קלתה אסור, אבל לעולם אה"נ דפאה נכרית נמי אסור, ואדרבה קל וחומר הוא - דאם בנות ישראל הקפידו ונזהרו שלא ללבוש קלתה [שהוא כיסוי שאינו דומה כלל לשערותיה, ורק לא מכסה 'לגמרי' את שערותיה], כל שכן שהקפידו לא ללבוש פאה נכרית שהוא כיסוי הנראה כולו כשערותיה [כן כתבו לדחות השבילי דוד (או"ח סי' ב ד"ה ובד"כ), שו"ת חקל יצחק (הנ"ל), ושו"ת יביע אומר (שם אות ג)]. ויש עוד כמה דחיות באחרונים לקושיא זו, ואכמ"ל.

עוד כתב, וז"ל: ואין לבדות מליבנו לדמות האיסור הסתכלות (שבאבן העזר סימן כא) למלבושי נשים. עכ"ל.

אולם כבר התבאר לעיל שאין הנידון כאן "לבדות" מליבנו ע"פ המובא באיסורי הסתכלות, אלא רק ע"פ המובא בדיני צניעות עצמו. אלא שהאז נדברו לשיטתו דלעיל שכל חיוב כיסוי הגוף הוא בעיקר משום גזירת הכתוב (עי' לעיל), ואם כיסתה את השוק אפילו בכיסוי הדומה לבשרה כבר קיימה בזה את ה"גזירת הכתוב", ומעתה אם תבא לאסור גרביים הנראין כבשרה (שבהן כבר קיימה את ה"גזירת הכתוב") הרי זה יקרא "לבדות" איסורים מליבנו דהא שמא התורה לא אסרה אלא רק בצירוף הגזירת הכתוב ולא מכח הפריצות גרידא. אך כבר התבאר לעיל כמה פעמים שבמחכ"ת אין זה נכון כלל, דבאמת אין כאן שום "גזירת הכתוב", אלא 'כל' הלימוד בזה הוא אך ורק ש"גילוי הגוף הוא פריצות", וממילא מובן

וע"ע לעיל (באות הקודמת) מה שכתבתי בעניין גרביים בצבע 'חום כהה' וכד', וצרף לכאן.

[ואף על פי שיש נשים שצבע עורם הוא שחור ממש, ואם כן בואו ונאסור גם גרביים שחורות מהטעם הנ"ל, זה אינו, מאחר שסוף סוף רוב הרגליים אינם בצבע כזה, ואין זה מביא הרהור [אלא אם כן מצד שזה צמוד וכפי שיתבאר להלן בסמוך (בפרק זה אותיות י, יא, טז)]. ועל כל פנים על האשה מוטל להתרחק כפי הניתן מצבע הקרוב לצבע הגוף, ואין לך צבע רחוק מצבע גוף ויותר צנוע מאשר צבע שחור. ומכל מקום מאידך גיסא ודאי שאין להתיר לנשים כאלו שצבע עורם שחור ממש, לצאת בלא גרביים, מטעמים מובנים, ואכן באמת זה מחזק את חובתה ללבוש בגד רחב כחצאית או שמלה עד הקרסול שהרי בלא זה פחות ניכר שהולכת עם גרביים].

גם מבחינה 'מעשית' אין אפשרות אחרת מללבוש גרביים שחורות דוקא

ז. ומעוד טעם יש להקפיד שהגרביים השחורות יהיו אטומות לגמרי, דאל"כ אדרבה זה עלול להבליט את הרגל, מאחר שהרגל נהיית מורכבת משני צבעים מנוגדים, דהיינו צבע השחור וצבע העור הנשקף דרך החורים, ובא לתקן ונמצא מקלקל. וכמו שכתב הגר"ש וואזנר במכתב (המובא במשבצות זהב לבושה עמ' סה, ובמהדו"ח עמ' עה. ע"פ המבואר בקונטרס הלכות והנהגות הצניעות לבנות ישראל, עמ' 17 בהערה. ע"ש).

ומטעם זה בתחילה חששו בסמינרים מלבישת גרביים שחורות, משום שבמידה ולא יהיו אטומות לגמרי אז יש חשש שאדרבה הדבר יבלוט יותר מאחר ניגוד הצבעים (דהיינו צבע העור, והשחור

❖ לכבוד ולתפארת ❖

מאליו שגם כיסוי הדומה לו הוא בכלל זה, דהא אין זה נקרא "לבדות מליבנו" - שהרי זהו כל האיסור, ואדרבה מעתה הבא להקל בזה יקרא שבא "לבדות" היתר ללא שום בסיס וכאמור. וע"ע לעיל שכתבנו דגם למטוניה דהאז נדברו שיש כאן "גם" גזירת הכתוב, מ"מ איכא "גם" פריצות והרהור, ואע"פ שמצינו שמותר לגלות פניה ולא חשו למה שגם בו שייך הרהור, אינו ראיה כלל על מקומות המכוסים כמו שוק. ע"ש, ואין צורך לכפול הדברים.

עוד כתב, וז"ל: והרי מפורש אמרו שאסור להסתכל על בגדי צבעונים, אפ"ה לא אסרו לאשה ללכת בבגדי צבעונים בשוק, וה"ה באם הבגד כמראה הבשר, וכמובן שיש עוד לחלק מבגדי צבעונין, אבל אין לדמות זה לבשר מגולה ממש. עכ"ל.

אולם כבר התבאר דזה לא ניתן להיאמר אלא לשיטתו דלעיל שכיסוי הגוף הוא 'גזירת הכתוב' [ולזה סגי בגרביים אפילו בצבע הרגל], ורק יש משהו 'צדדי' – דיכול לגרום להרהור, ולכן כתב להביא ראיה שלא כל דבר שמביא הרהור מחוייב בכיסוי דהא מצינו שגם בגדי צבעונין גורמים להרהור ובכ"ז מותר לצאת בהן (וכן מצינו שגם פנים גורמים להרהורים ובכ"ז מותר לצאת בהן). אולם לפי מה שנתבאר ד'כל' חיוב כיסוי הגוף הוא משום פריצות, א"כ מוכח דגרימת הרהור שעל ידי גילוי הגוף אסורה ואינה דומה לבגדי צבעונין ולפניה דקילי טפי משום שהן פחות מביאות הרהור (ולא אסרו אלא להסתכל עליהן), ומעתה בודאי שגם גרביים בצבע הגוף יהיו אסורות, דהרי זה כפריצות הגוף דחמירא מבגדי צבעונין ומפניה, כאמור. וראה עוד לעיל (ד"ה דברים אלו), מה שכתבתי עוד על דבריו אלו. [עוד יש להעיר, דמאחר שהודה ד"יש לחלק מבגדי צבעונין", מהיכא תיתי לבא להקל מחמת שמאידך אינו דומה "ממש" לבשר מגולה, הלא גם את"ל שזה "פחות חמור" מגילוי בשר עצמו, מ"מ מנלן שהוא כבר נהפך להיות "מותר"].

ובעניין מה שכתב אחר כך בד"ה "וברור שאשה" וכו', התייחסתי לעיל (ד"ה וע"ע בהמשך).

של הגרב), וכאמור, והעדיפו צבע חום כהה, שבכך אין כ"כ את הבעיה הנ"ל[60]. וראה עוד לעיל (אות ה בהערה, בשם ספר שמחתי בישועתך).

אולם לאחרונה לפי שראו שמבחינה מעשית אין כמעט מי שמסוגלת ללבוש גרביים אטומות ממש (ראה להלן בסמוך ד"ה וזו), לכן כתבו הרבנים שליט"א שאדרבה עדיף ללבוש גרביים שחורות ולהקפיד עד כמה שניתן שיהיה אטום, וזה עדיף מאשר שילכו עם גרביים בצבע הרגל וכמובן.

וכמ"ש בגליון יסוד הבית (גליון 105, חורף תשפ"ב), דמאחר שגרביים בצבע חום כהה עבה מאד (שפחות מזכיר צבע הרגל) הנ"ל הוא דבר הנראה בעיני הנשים כמכוער ומיושן[61], ואינו מקובל מבחינה חברתית, לצערינו הדבר מביא למצב בו לבישת גרביים בגווני הבז' - כוללת כמעט בהכרח שקיפות וצבעי עור. **כך שמבחינה מעשית** ראו רבותינו שליט"א **שהדרך היחידה** הסלולה לרבים, בה ניתן ללבוש גרביים כשרות מכל הבחינות, ללא כל קושי ובצורה שמאפשרת את קיום ההלכה בשמחה ובביטחה, היא לבישת גרביים שחורות אטומות, שבהן כמובן אין בעיה של צבעי העור, וכמו כן אין כל קושי להקפיד שיהיו אטומות, שבזה הוא כן דבר המקובל מבחינה חברתית, בשונה מגווני הבז' בהן העובי גורם למראה לא יפה ומיושן שאינו מקובל על לב הצעירות. עכ"ד.

וכן לאחרונה (בחודש תשרי תשפ"ב) יצא קריאת קודש מגדולי הדור לעורר על זה (צילומו נדפס בסוף גליון יסוד הבית הנ"ל);

וזו לשונו: וכמו כן נפרץ מאוד הענין של גרביים שצבען דומה לצבעי העור - בניגוד להלכה, ובניגוד למה שהיה מקובל בעבר שהגרביים היו כהות הרבה יותר. והמצב הרווח כיום הוא, שקשה מאוד לאשה בדור הצעיר הלובשת גרביים בגווני הבז' להקפיד שהן יהיו עבות בשלימות ובצבע שנותן תחושה ברורה של כסוי. ולמרבה הצער נשים רבות אינן עומדות בנסיון ונכשלות ומכשילות את הרבים. ואשר על כן הרינו לקרוא בזה לעשות כל מה שניתן לתיקון המצב, ובאנו לחזק את אותן נשים ונערות אשר עקב הבעיות הנ"ל החלו ללבוש גרביים שחורות - אטומות, שבהן אין את הקושי לעמוד בנסיונות הנ"ל. וחלילה להרפות ידי המתחזקות בזה, ואדרבה לעת כזאת אשר הגרביים הרגילות הולכות ומתדרדרות יש לשמוח ולברך על תיקון זה, והלואי שירבו כמותן בישראל. ולאחרונה נפרץ שגם ילדות לובשות 'גרבי רגל', ויש בכך מכשולות רבים, ועל ההורים והעומדים על משמרת החינוך מוטלת החובה לעצור פירצה זו. [ובאו על החתום]: ישראל גנס, משה שאול קליין, עזריאל אויערבאך, נפתלי נוסבוים, שמאי הכהן גרוס, ברוך שרגא, חיים שמרלר, שריאל רוזנברג, שלמה ידידיה זעפראני, מנחם מנדל לובין. ע"כ.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[60] **ונמצא** שמה שישנם כאלו שטענו שיש כיבכול התנגדות לשחור, אין זה התנגדות לצבע השחור, אלא לאלו שחשבו שבגלל שהן הולכות בצבע שחור הן יכולות ללכת בגרביים דקות וזה גרוע מאד, אבל בודאי שהנכון הוא ללכת בשחור מאשר חום והדומה לזה. וכמו שהעיר בקונטרס תורת הבגד (עמ' 44).

[61] **ועיין** בספר מעשה איש (ח"ז עמ' קי) שהחזו"א אמר "מוטב שתלבשנה גרביים ישנות ובלויות אבל אטומות, ולא גרביים המחטיאות את הרבים".
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הגרביים צריכות להיות גם אטומות

ח. ומכל מקום יש לדעת, שגם בגרביים שחורות יש להזהר שיהיו אטומות, דאם אינם אטומות, לא מהני.

וכמו שכתב כיו"ב בה"ג (ברכות סוף פ"ג, ד"ה וכי היכין דאסיר לבר ישראל), וז"ל: דאי לבישא לבושא חלישא ומיתחזי בגויה אסור. עכ"ל. וכ"כ הנמוק"י (ברכות כד. ד"ה אלא) בשם רה"ג. וכ"פ המג"א ואליה רבה ומחזיק ברכה ומקור חיים (ר"ס עה) ושאר אחרונים שם, וכ"כ בספר מנחת אהרן (דצ"ט ע"א, ובנד"מ הוא בעמ' קעו). ע"ש.

וכ"כ הגאון שבט הלוי (בדרשותיו ח"א עמ' קו ד"ה וברצוני), שבגדי הפריצות הוא אחד מ'מחלות הקיץ', ואף שספרים הקדושים מלאים מוסר על זה, אבל עדיין לא הגיעו לחצי הצורך, כי בודאי לא האמין אחד מגאוני וצדיקי הקדמונים שיבואו הדורות לדיוטא התחתונה כזאת בענין המלבושים, ואל לנו לשכוח גמרא יומא (לה:): אמרו עליו על ר' אלעזר בן חרסום, שעשתה לו אמו כתונת משתי ריבוא, ולא הניחוהו אחיו הכהנים ללובשה מפני שנראה כערום, הנה זה אמרו בזכר שעשה בגדי קודש, אלא שנראה בשרו מתחתיו, ומה יענו על המנהג הרע לעשות דוקא מלבושי נשים שהם דקים כ"כ עד שנראה מה שתחתיו. ע"ש. וכן בס' אום אני חומה (ח"ב קלט אות ב) כתב, וז"ל: ולב מי לא יבין גם בלא מקורות דבגדים שקופים גורמים להסתכלות והרהור דאחריני, ואף גורם לעצמה זלזול בלבוש הצניעות אשר בודאי יגרור אחריו טפי. עכ"ל.

וכן כתבו האחרונים להדיא לגבי נידו"ד שאין ללבוש גרביים שקופות; כן הוא בפסק הלכה של הגרי"ח זוננפלד ובית דינו מלפני כמאה שנה (שהבאנוהו לעיל פרק זה אות א ד"ה ראשית, ולהלן אות יא ד"ה וכן כתבו - ובהערה שם) בזה"ל: "וחלילה ללבוש אנפלאות מנוקבות מעשה רשת אשר הרגל נראה מתוכן".

וכפ' חידושי תורה להגה"ק בעל דברי יואל מסאטמאר זצ"ל (פרשת שופטים) כתב, נשים ההולכות בגרביים שקופות איסור גמור הוא ואין שום צד היתר בדבר. וכ"ה בשערים המצויינים בהלכה (סי' ה סק"י) [ומה שמשמע מדבריו שם שאם הגרבים אינם שקופות מהני אפילו מעל הברך, הוא תמוה ביותר ונגד כל הפוסקים. ולקושטא מאחר שמתחת לברך הוא השוק כדלעיל (פרק א), גם שם לא מהני גרבים אפילו אטומות כדלהלן (בפרק זה) אותיות י, יא, יח].

וכ"כ בשו"ת אז נדברו (ח"י סי' לד, וחי"ד סוף עמ' קד בהערה), ובשו"ת משנה הלכות (חי"ב סי' שיא). והובאו דבריהם בפסקי תשובות (סי' עה הערה 27). וכן כתבו בספר הצניעות והישועה (פי"א אות ח), ובשו"ת אגרות משה (חאהע"ז ח"ה סי' יז), ובשו"ת באר משה (ח"ד סי' קמז אות יז), ובשו"ת יביע אומר (ח"ו יו"ד סי' יד אות א) דכמאן דליתנהו דמי, וכן כתב בטהרת הבית (ח"ב עמ' קסה, ובנד"מ בעמ' קעב). ועיין שם עוד ראיות לזה.

וע"ע בספר דבר גדעון (ח"ב עמ' תרפג) ובבגדי תפארתך (עמ' קיח והלאה) ובלבוש מלכות (עמ' 125-128) שהאריכו בזה טובא. ע"ש. [ונראה דבגרביים שגוף הבד עצמו שלהם שקוף, הוו כערוה בעששית (דברכות כה:), וגרביים ששקופות רק בגלל החורים של 'אי צפיפות האריגה' הוו כקלתה המוזכר בכתובות (עב:) שאסור מדת יהודית (וע"ע להלן פ"ז אות ח בהערה). מיהו י"ל דגם אינהו לא גרעי מערוה בעששית. ודו"ק].

וכתב בהליכות שלמה (תפילה פ"כ בארחות הלכה סוף הערה 22) דלמ"ד שהשוק צריך להיות מכוסה מדינא [כדלעיל בפרק א באריכות], אסור שיראה **אפילו במקצת**. וכ"מ בשו"ת להורות נתן (ח"ב סי' א אות ג) דגם בגד "שלא נראה בשרו להדיא"

לא נחשב כיסוי משום דעכ״פ נראה קצת בשרו. ע״ש. וכ״כ בספר אום אני חומה (ח״א עמ׳ קצא ד״ה והא), ע״ש הוכחותיו. וע״ע בשו״ת משנה הלכות (חי״ב סי׳ שיא). ע״ש.

וע״ע בספר בגדי תפארתך (עמ׳ קכ הערה כט) שהאריך בראיות שגם ראיה עמומה חשיבא כערוה בעששית דלא מהניא. וכ״כ בספר לבוש מלכות (עמ׳ 125, הערה קלה). ע״ש[62].

וע״ע מה שכתבתי להלן (אות יג, ד״ה ואם באת) באריכות בעניין סברא זו - שהשוק מביא ׳פחות הרהור מהירך׳ וכיו״ב, שא״א להקל משום זה כלל ועיקר, ע״ש באורך.

שיעור הדנייר

ט. שיעור הדנייר אינו מוכרע, כי הדבר משתנה מזמן לזמן ומחֶברה לחֶברה וכד׳, כידוע, **כי 40 דנייר של שנת תשע״ד אינן אלא כעובי 15 דנייר של שנת תשנ״ה בה נקבע השיעור של ה–40** (וכמ״ש בס׳ הלבוש כהלכתו עמ׳ 135 בהערה). ונמצא שהגרביים 40 דנייר המצויות כיום, אינן אלא פחות מחצי מהשיעור שנקבע בשנת תשנ״ה. ולכן יש לתת את הדעת שאין לסמוך על מספרי דנייר למיניהם, אלא לבדוק האם זה באמת אוטם כדבעי או לא.

ובספר בגדי תפארתך (עמ׳ קכב) הביא תמונות של גרביים שונות המולבשות ע״ג בקבוק בהיר, ורואים שם שגם בגרביים שהם 70 דנייר נראה הבקבוק שמתחתיו. וכתבו בהערה שם שרק בגרביים מאה דנייר מצוי כאלו שהינם אטומות למעשה. ע״ש. וכ״כ בספר שארית יעקב (להגרי״מ מורגנשטרן, מגילה דף כד סוע״א) שמאה דנייר הוא הטוב ביותר, וכי היכי דאנשים מחמירים בעניני סת״ם וד׳ מינים שיהיו מהודרים אליבא דכל הדעות, כ״ש שעליהם להדר בעניני צניעות שהוא יסוד הבנין של כל כלל ישראל. עכ״ל.

ועכ״פ כאמור הכל תלוי במציאות, ויש לכל אחת לבדוק אם באמת לא נראים הרגליים כלל על ידי הגרביים או שכן נראים קצת (ואם הולכת עד הקרסול אינה צריכה כ״כ לבדוק זאת, וראה עוד להלן בפרק זה אות טו - אם היא חייבת בכלל בגרביים).

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[62] **וכל** זה דלא כמו שראיתי בספר לבושה של תורה (סימן מח) שכתב גיבובי סברות קלושות שגם לדעות הסוברות שהחלק התחתון הוא השוק, מכל מקום אין צריך לחלק זה כיסוי אטום לגמרי, אלא סגי בזה שהוא מטשטש את חלק זה. וזאת ע״פ מה שהמציא כלל ששוק אינו ״חייב להיות מכוסה״ אלא ״אסור להיות מגולה״, כלומר כל עוד שהוא לא מגולה ממש, אין בו איסור. ומזה הוציא שגם אם הגרביים לא אטומות לגמרי שרי, כיון שסו״ס אינו ״מגולה״. אולם אחר המחילה, זה יסוד ופלפול ללא שום בסיס. ומה שמצינו שהשוק יותר קל מהירך, אינו מוכיח כלום, דנהי שיש דרגות בגוף זו למעלה מזו, והשוק יותר קל מהירך וכד׳, אבל מכאן ועד להמציא ע״פ זה שכבר נהפך חלק זה למקום שמספיק לטשטשו בעלמא - בסברות כרס שאינן אלא ליישב את מה שנהוג בזמנינו (כאשר בכלל זה המשך לפירצה שהיתה בזמנו גרוע מזה ומאז היה התחזקות בכרוזים וכנסים שונים במשך השנים, ונעצר בחלק הזה מפני דעת המשנ״ב) — הדבר רחוק כמזרח ומערב. והלא גם איסור ׳לאו׳ הוא יותר קל מאיסור ׳כרת׳, וכי יש הו״א להקל בו בשעת הצורך וכד׳. ולכן לקושטא כיון שהשוק הוא החלק התחתון (כפי שהתבאר לעיל פ״א באריכות בראיות ברורות) ברור שצריך כיסוי גמור ואין שום טעם וריח להמציא שמספיק לו כיסוי מטושטש כל שהוא וכדומה מפני כמה ראיות קלושות ואינן קשורות ונגד הנהוג בדורות המתוקנים קודם שנפרצו גדרות עולם, כאמור. והמעיין היטב בספר הנוכחי יראה נכוחה דכל ראיותיו שם אינן נכונות כלל, ואי״צ לכפול הדברים שוב ושוב, ועי׳ בעיקר בהערה על סוף פרק ו.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ועוד יש לידע, שבדיקת הגרביים אם הם שקופות או לא, יש לעשותם מידי פעם בפעם, מאחר שתוך כדי שימוש נעשות הגרביים שקופות יותר בגלל שחיקת הבד מהמתיחה על הרגל ובלאי הכביסה, ומטעם זה כתב בקונטרס הלכות והנהגות הצניעות להגאון רמ"ש קליין שליט"א (עמ' 17) שלמעשה אין לסמוך כלל על מספר הדנייר בלבד, מכמה סיבות, אחת מהטעם הנ"ל שמהשימוש זה עלול להשתנות מידי פעם, ועוד שמבחינה טכנית אין אטימות הגרב תלויה במספר הדנייר לבד אלא גם באופן האריגה, שקיפות החוט, עובי החוט, צפיפותו, וכמות החוט בגרב [ונתברר כי היום השתכללו המכונות ומכניסים לגרב כמות קטנה יותר מבעבר, דבר המביא לדילול גדול יותר ולשקיפות]. ועוד, שברגל עבה יותר או במתיחה חזקה, שקיפות הגרב גְּדֵלָה. ועוד, שפעמים מערבים סיבי ניילון שקופים (כגון לייקרה) בחוטי הגרב. עכ"ד. וכטעמו השני כך כתבו גם גדולי ישראל במכתב ניסן תשע"ב (הובא בספר הלבוש כהלכתו בסופו, מכתב י), וזו לשונם: כמו"כ לאחרונה היצרנים טווים הגרביים מחוטים דקים יותר, "ולכן כבר אין לסמוך על עובי הדנייר", וחובה לבדוק שהגרביים יסתירו לגמרי את צבע בשר הרגל, ואין זה חומרא או הידור אלא חיוב גמור מעיקר הדין. באנו על החתום: נסים קרליץ, חיים קניבסקי, שמואל אויערבאך, שמעון בעדני. ע"כ.

והוסיפו הפוסקים (כתר הצניעות פ"ט, משבצות זהב לבושה פ"ז, הלבוש כהלכתו פי"א ס"ד, דבר גדעון ח"ב עמ' תרפד) שאת הבדיקה אם הגרב שקוף או לא, יש לעשות זאת לאור השמש או אור חזק, שלפעמים אף שבראיה שטחית לא נראה שזה שקוף, אך מול אור השמש וכד', יהיה שקוף. ע"ש.

וכל זה [בעניין שיעור הדנייר] **בגרביים שחורות, אך בגרביים בצבע הרגל, לא יועיל מה שיהיו עבים בדנייר גבוה, מאחר שפוף פוף נראים כצבע הרגל,** וכמו שהבאנו לעיל (בפרק זה אותיות א-ז) באורך בשם כל הפוסקים. [וגם גרביים שחורות ואטומות ראה להלן (בפרק זה אותיות י', יא, יח) שלמעשה אינן מועילות, מפני שהן צמודות לגוף ואינן מכסות את 'צורת' הגוף].

האם בכלל מועילות גרביים או שצריך דוקא בגד רחב כחצאית או השמלה

י. כפי שכבר כתבתי לעיל, כל הנידון ב'צבע' הגרביים וב'אטימותו' היינו לאלו שעדיין אינן הולכות עם בגד רחב כחצאית או שמלה, שלכל הפחות לבל ילכו בגרביים בצבע הרגל או שקופות - שבאלו גם המיקילים אוסרים, אבל למעשה, מכיון שכבר נתבאר (בפרק א) בבירור שהשוק הוא החלק התחתון, ללא שום ספק, א"כ נראה שיש לכסותו עם כיסוי גמור כשאר הגוף, דהיינו עם בגד רחב כחצאית או שמלה, ולא מועילות גרביים כלל - גם אם יהיו שחורות ואטומות כדבעי, מפני שלא מספיק לכסות את 'צבע' הגוף אלא צריך גם לכסות את 'צורתו', והגרביים הרי הן צמודות ועדיין ניכרת צורת השוק בעליל, ולא מועילות – כשם שבשאר הגוף אף אשה לא תלבש בגד העשוי כ'גרביון' על החזה או הירך.

ראשית, כבר בחז"ל מצינו שהקפידו מקדמת דנא לילך במלבושים רחבים המסתירים את הגוף היטב, ולא הסתפקו בכיסוי צמוד לפי צורת הגוף עצמו.

דהנה אמרינן בשבת (יב.), אמר רב יהודה אמר שמואל, אפילו להבחין בין בגדו לבגדי אשתו [לאור הנר, אסור, שמא יטה]. אמר רבא, לא אמרן אלא דבני מחוזא [שמפונקים הם, ואינם עושים מלאכה (וי"א שעושים מלאכה, אבל לא בשדות אלא חנוונים ושולחנים. ר"י מלוניל), ומשום כך גם בגדי

הגברים 'רחבים' – כמו בגדי הנשים, וממילא בשביל להבחין ההבדל ביניהם צריך 'לעיין', ולכן חיישינן שמא יטה], **אבל דבני חקליתא** [אנשי הכפרים, שהיו עוסקים במלאכת השדה] **מידע ידעי** [ניכר ההבדל בין בגדי הגברים לבגדי הנשים, כיון שבגדי הגברים שם אינם רחבים כבגדי הנשים - כדי שלא יפריעו להם במלאכתם, וממילא בנקל יכולים להבחין ביניהם, ואין חשש שמא יטה בשביל זה]. **ודבני מחוזא נמי לא אמרן אלא דזקנות אבל דילדות מידע ידעי** [פירוש, גם בבני מחוזא שאסרנו מפני שבגדי הגברים רחבים ואין הבדל בין בגדיהם לבגדי הנשים הרחבים וצריך לעיין וכנ"ל, מ"מ זהו דוקא כלפי בגדי נשים זקנות, אבל הצעירות היו לובשות בגדים רחבים 'מאד' (לשון רש"י: רחבים 'הרבה' ואין של אנשים [גם המפונקים] דומים להם), ובכך היה ניכר ההבדל ביניהם לבגדי הגברים גם בלא צורך 'לעיין' היטב בזה, ולכן אין חשש שמא יטה]. **ע"כ הגמ' ע"פ פירוש רש"י ורבינו פרחיה שם** [ומ"ש רש"י שם 'קצר' היינו קצר ברוחבו (ובלשוננו הוא 'צר'), כדמצינו בכמה דוכתי (כגון ב"ק נ: ד"ה חריצין, ב"ב יז. ד"ה שיח, ועוד). ופשוט].

ומבואר שבכל מקום בגדי אשה היו רחבים, וכל החילוק הוא האם גם הגברים היו בגדיהם רחבים או רק הנשים (וגם בזה משמע מרש"י שם שהחילוק ביניהם היה רק בבתי ידים, דבזה בני חקליתא היו בגדיהם צרים, כי רחב היה מפריע להם למלאכת השדות כנ"ל, אבל שאר הגוף לא היה הבדל ביניהם ואי"צ לומר שהיה רחב). **וכ"כ עוד ראשונים, כגון ר"י מלוניל** (שם): **"דבני מחוזי דמפנקי ובגדיהן רחבים כשל נשים". וכ"ה לשון הרא"ש** (שם סי' כח), **והארחות חיים** ('סי' רא). **וכ"כ רבינו ירוחם** (תולדות אדם וחוה נתיב יב ח"ב. דף סז טור ג): **"וכן אסור לבדוק לאור הנר אם הוא בגדו או בגד אשתו, ודוקא במקום שרגילין האנשים ללבוש בגדים רחבים כמו הנשים". וכ"כ באהל מועד** (שער השבת דרך ז נתיב ב): **"ואפילו להבחין בין בגדו ובין בגד אשתו, אם בגדיו רחבים כשל אשה, אסור".**

ויש עוד הרבה מקורות לכך שבדורות הקודמים גילוי צורת הרגל היה נחשב לפריצות, **ואפילו אצל אומות העולם, כמובא בספר לבוש מלכות** (פרקים ז-ח), **ובבגדי תפארתך** (עמ' מז והלאה), **ובספר והצנע לכת** (עמ' קעב-קעג). **עש"ב. וכ"כ בספר עולמות של טוהר בכמה מקומות** (ציטטם בספר השוק והזרוע בהלכה ריש פרק יט בהערה. ע"ש. ולתועלת הקוראים אציין זאת כאן בהערה[63]). **ולא תהיה כהנת כפנדקית.**

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[63] **וזה** לשון ספר השוק והזרוע בהלכה (בפרק יט כנ"ל): ומאחר שנתברר שהשוק הוא למטה מן הברך והוא בכלל מקומות המכוסים באשה דמדינא צריכה לכסותם, הדבר פשוט שדין השוק כדין שאר מקומות המכוסים, דלא סגי להו בכיסוי הבשר לחוד אלא צריכה לכסות גם את צורת הגוף. וזה פשוט שחובת כיסוי כוללת גם כיסוי הבשר וגם כיסוי הצורה, ואף גם עיקר ההרהור תלוי בצורה. ומטעם זה בכל הדורות שלפנינו [עד שנפרצו גדרות עולם] גילוי צורת הרגלים היה נחשב פריצות ועזות אפי' אצל אומות העולם, וכל הנשים הקפידו ללכת בבגדים רחבים וארוכים עד לארץ באופן שצורת כל השוק היתה מכוסה בכל מצב ותנועה, כמובא בספר עולמות של טוהר כרך ב', ואעתיק מדבריו בכמה מקומות. בעמ' 331, מדברי פרופ' ה. מ. יבקובסקי [שעשה מחקר שלם ומקיף על הלבוש היהודי לדורותיו], ביחס לשנת תרס"ה: "למרות שבתי האופנה החלו לקפל מעט בשרוולים, אולם גילוי צורת הרגליים היה בתקופה ההיא מעשה נועז ופריצות, ולכן המשיכו לייצר שמלות ארוכות עד לארץ המסתירות לגמרי את צורת הרגל. קיצור באורך החצאיות והשרוולים החל סמוך למלחמת העולם הראשונה ולאחריה". ובעמ' 532 ביחס לשנים תר"כ – תר"ס: "בכל התמונות רואים כיצד הנשים (יהודיות וגויות) לבושות בבגדים ושרוולים ארוכים ובצוארון סגור ומוגבה, ובעיקר הקפידו מאד שצורת הרגליים תהיה מוסתרת לגמרי בשמלות רחבות וארוכות עד לארץ. פרופ' ה.מ. מציין שהאופנה בזמנם הצליחה להחדיר... אך עדיין
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ואף שלא מבואר בזה מה הטעם שהקפידו לילך דוקא עם בגדים רחבים, מ"מ מסתבר שהוא משום צניעות, דלמה לנו לחפש סיבות אחרות אם דבר פשוט מסברא הוא שאין לילך עם בגד צמוד [כדלהלן]. ובפרט שמצינו כמה מקורות שמוכח שיש בזה חשש מכשול, כדלהלן, וא"כ בודאי שיש לנו לומר שמטעם זה הקפידו כן.

דהנה איתא במדרש רות רבה (פרשה ד, ט): "כל הנשים שוחחות ומלקטות וזו יושבת ומלקטת", וביאר המתנות כהונה שם: שוחחות, ומתוך כך "**האחוריים בולטים**", ורגליהם נראות. עכ"ל. ומוכח דיש בזה חוסר צניעות במה שבולטים האיברים. ואין לומר דאדרבה מזה שרק רות הקפידה שם על זה ושאר הנשים שם לא, מוכח דאין בזה איסור, זה אינו, שהרי מבואר שם גם שהיו דברים שהנשים האחרות היו עושות [והיא לא] אע"פ שזה באמת איסור גמור, כגון "כל הנשים משחקות עם הקוצרים, וזו מצנעת עצמה", דפשיטא דהוא איסור ממש. ואף שעדיין יתכן דאה"נ התם איסורא הוא והכא חומרא והידור של רות, מ"מ מלבד שאין זה מוכרח, גם אפילו אם נאמר כן - הני מילי בדרך ארעי כשמתכופפת להרים איזה דבר וכד', שבזה אין מכשול כ"כ, אבל לילך מלכתחילה באופן קבע בבגד צמוד על גופה וכד' בודאי שאסור ממש. [ואף שהמאירי (שבת קיג:) כתב רק שנהגה כן "כדי שלא יראה משוקה לאחריה כלום", ולא כתב מצד הבלטת האחוריים, מ"מ נראה דלאו

❖ לכבוד ולתפארת ❖

היתה חובת הצניעות דורשת הסתרה של כל מראה הרגל, והתנאות האשה בצורת רגליה היה נחשב למעשה פריצות וגסות". ובעמ' 320 "יהודיות וגויות כאחד הקפידו על שרוולים עד כף היד, שמלות רחבות וארוכות עד לארץ וצוארון מוגבה". ובעמ' 526 הערה 7: "בחלק התחתון לא היתה פרצה מעולם, כי כיסוי והסתרת כל מראה הרגליים היה חוק בינלאומי, ובכל התקופות כיסו בשמלות רחבות מאד מהמתנים ועד לארץ". ובעמ' 527 תחת הכותרת "הסרטים – מות לצניעות" מתאר את הגורם לשינוי: "פיתוח התיאטרון ובעיקר פיתוח הסרטים נתנו את מכת המות לצניעות הלבוש ולקדושת המשפחה. אם בסוף המאה התשע עשרה ותחלת המאה העשרים (סביב שנת תר"ס) הלכו עוד נשות גויים רבות בכובעים שכיסו לפחות חלק מהראש ובמלבושים ארוכים עד לארץ, הרי שכחמש עשרה שנים לאחר מכן בשנים תרע"ב – תרע"ה הלכו בערים הגדולות בחצי שרוול ובחצאיות עד לברך, וככל שנחשפו יותר למורי הדרך – במאי הסרטים ומעצבי האופנה – התדרדרו יותר". ובספר תקנות והדרכות להרה"ק בעל שומר אמונים פרק י"א כתב וז"ל: אשר נקרא אצלנו בשם צניעות היה עוד **לפריצות גדול** נחשב בימים קצת קודמים, כמו למשל בימי נעורי לא היה ניכר איזו אשה נושאת בתי שוקים, כי הבגדים היו ארוכים עד המנעלים. עכ"ל. ע"כ מספר השוק והזרוע בהלכה.

ובאמת שכן משמע כבר בירמיה (יג, כב. כמבואר שם ברד"ק ובמצודות) ובנחום (ג, ה. ראה מלבי"ם שם), וברות (ב, ה. כמבואר במאירי שבת קיג:), ובש"ס במס' שבת (צח:) ובנדה (נז: תוד"ה על, וראש פ"ח סי' א), שבגדיהם היו ארוכים עד הקרקע, וכן מהסוגיא דברכות (כד.) שביארו הראשונים דהחידוש בשוק באשה ערוה הוא דאע"פ דלפעמים השוק מתגלה [והיינו החלק התחתון כפי שביארתי בפרק א אות ב. ע"ש], קמ"ל. ומוכח דבדרך כלל הוא מכוסה 'בבגד' אלא שלפעמים יוצא שמעט מתגלה והו"א דמשום זה יהיה מותר לקרוא ק"ש כנגד קמ"ל דהוי ערוה, דאילו היה מכוסה בבתי שוקיים בלבד, היאך היה מתגלה לפעמים. וכ"ה לשון הגרי"ח זוננפלד ובית דינו (בכרוז שיצא תחת ידם בשת תרפ"ח): והנה אם כי "המפורסמות אי"צ ראיה, אך מחמת דדשו בה רבים בעוה"ר נשכח מהמון עם חומר האיסור ונעשה להם כהיתר" וכו' כי כל אשה ישראלית חייבת ללבוש בגדי צניעות "כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם" וכו' דהיינו במלבושים ארוכים עד קצה האחרון היותר אפשר. ע"כ. אלמא דברים אלו היו בעיניהם בגדר "המפורסמות א"צ ראיה", כי בזמנם עוד לא אבדה מסורת הצניעות, ורק "מחמת דדשו בה רבים נשכח מהן חומר האיסור". וכן מבואר בעוד גמרות ופוסקים, כמבואר בספרים שציינתי בפנים. עש"ב.

דוקא הוא וחדא מינייהו נקט, א"נ נקט חיסרון הקיים אף בבגד רחב שגם בהתכופפות לא מתבלט אצלו האחוריים - שאפ"ה יש בעיה אם מתגלה בכך שוקה מעט].

וראה בישעיה (פרק ג פסוק כד) "ותחת חגורה נקפה", ופירש המלבי"ם שם: **במקומות שהיו חוגרים שם בגדיהם בדוחק**, יהיה נקוף וכתות עד שא"א לחגור שם עוד. עכ"ל. דהיינו שזה היה מחטאי בנות ציון, שנענשו על הכשלת הרבים בחגורות מהודקות המבליטות את הגוף.

וכן כתב הדעת תורה (בסי' שנו ס"א ד"ה ומ"מ במוסגר, ובסי' תכו ס"א ד"ה הרואה לבנה) להוכיח כיו"ב מהגמ' במנחות (דף צח סוע"א), לגבי בדי הארון, דקרינן להו "ויראו" אע"פ שהיו מכוסות בפרוכת, משום שהיו בולטות מעט מבעד לפרוכת. ע"ש. וא"כ ה"נ בגד צמוד הוי כגלוי, וגם את"ל שבליטה בעלמא כדהתם שרי (וכ"מ קצת מהמאירי שם), מ"מ מסתבר שכשזה צמוד ממש לגוף כגרב וכד' בודאי שזה נחשב כעין גלוי, שאסור. וע"ע בקונטרס 'הרימו מכשול מדרך עמי' (עמ' 33-31) באריכות בעניין גמרא זו.

וכן מוכח במג"א (סי' ב סק"א), דבתחילה הביא דברי הגמ' (ב"ב נז:) דחלוק של ת"ח כל שאין בשרו נראית מתחתיו טפח, והעיר המג"א דהאידנא אין נזהרין בזה, ואפשר משום שהולכין הכל בבתי שוקים ואין בשרו נראית. ע"ש. ולכאו' מעיקרא מאי קשיא ליה, הרי הכל היו שמים גרביים (כפי שמסיים, וגם בקושיא ידע את זה רק לא חשב שזה יועיל), אלא ודאי דהבין שאין זה נחשב כיסוי כ"כ כיון שהוא צמוד, וממילא אף שתירץ ד"אפשר" משום שהולכין הכל בבתי שוקים שפיר דמי, מ"מ סגי דנקל בזה בגבר (שהוא משום כבוד ה'), אבל באשה מסתברא דאין להקל בזה. וכמ"ש בבל"ג (פרק כד). ע"ש.

וגדולה מזו מצינו בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' שע) דאפילו שהאשה מכוסה מכף רגל ועד ראש, אסור להלך אחריה כי על ידי הילוכה ותנועותיה "הדבר ברור שיבוא לידי הרהור" אף על פי שהיא מכוסה. ע"ש. וזהו אף על פי שאין הילוכה ותנועותיה ניכרים אלא מבעד לבגדיה, כל שכן כשרואה צורת רגליה ממש.

ואמנם התם האזהרה היא על הגבר [להיזהר מלילך אחוריה] ולא על האשה, אך זהו משום דמותרת להלך ברה"ר, ועשתה כל מה שביכולתה להצטנע, דיותר מלהתכסות בבגדים לא חייבוה, כמו שלא חייבוה לכסות פניה וידיה אע"פ שיש בהם הרהור (דמהאי טעמא אסור להסתכל אפי' באצבע קטנה כמבואר בב"ח סי' ע"ה ד"ה וכן). ולכן חובת הזהירות שם מוטלת על האיש. משא"כ אם הולכת כשהבגד הרחב קצר, שנראים צורת איבריה מתחת, הרי היא לא עשתה את מה שביכולתה, וברור שהאיסור קאי עליה, ועליה מוטלת חובת הזהירות למעט בהרהור שלא יבלטו איבריה, ולילך עם בגד רחב ארוך לפחות עד הקרסול. וכמו שכתבו להוכיח כן בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יט אות ה ד"ה אבל), ובעוד ספרים. בפרט שמבואר במאירי (נדרים דף כ.) שאסור להסתכל באשה אפי' שלא כנגד הערוה **אע"פ שהיא לבושה**. ע"ש היטב. וממילא אף שיותר מלכסות את עצמה לא חייבוה כאמור מ"מ שלא יראו את צורת שוקיה בודאי שעליה להיזהר, ולמעט בהרהור [ובפרט שלקמן (פרק ו אות ה) הארכתי דאף אם ב'ראיה' ליכא הרהור, מ"מ חיישינן שמא 'יסתכלו', זולת פניה ידיה ורגליה (דההכרח לא יגונה ואין למדין אפשר משאי אפשר - כמ"ש הצמח צדק ודעימיה, הובאו לעיל פרק א אות ו בהערה על ד"ה ועוד, ע"ש באריכות). ואכ"מ. וא"כ מכיון שאסור להסתכל גם בגרבים כנ"ל (ואף בחלק הדק. וראה בזה עוד להלן בפרק זה אות יג) לא יועיל מה שבראיה בעלמא לא בא הרהור, דסו"ס חיישינן שמא יסתכלו. ורק בפניה ידיה ורגליה היקלו לצאת בגילויים כאמור. ודע עוד, דהאמור כן הוא לא מיבעיא להרדב"ז

גופיה שכתב שם דהאיסור דלא ילך אחורי אשה הוא לאו דוקא בד' אמות, אלא כל שמבחין ורואה הילוכה ותנועת אבריה אסור וצריך למהר לעבור לפניה או שיסתלק לצדדין באופן שלא יראה תנועותיה (ע"ש), דלפ"ז ודאי שהאשה צריכה להישמר שלא תגרום למצב כזה שיראו ממש את צורת שוקיה ללא כיסוי רחב מעל, אלא אפילו להחולקים הסוברים דרק בתוך ד' אמות אסור, מ"מ הני מילי כשמכוסה בבגדים רחבים דכל המכשול הוא רק מחמת הילוכה – שמבליט את תנועת איבריה, דבזה סבירא להו דבכה"ג שהיא רחוקה מד' אמות לא נחשב מכשול גדול וקרוב שנאסר, אבל בנידו"ד בבגדים צרים, דאיכא הבלטת איבריה טפי מתנועת הילוכה בבגדים רחבים, כו"ע מודו שאסור אפילו חוץ לד' אמות. ועכ"פ על האשה להיזהר במה שיכולה, משא"כ כשהולכת בבגדים רחבים לא חייבו אותה יותר מזה וכנ"ל].

וע"ע בספר בגדי תפארתך (עמ' קו והלאה) **ובספר לבוש מלכות** (עמ' 107 והלאה) **בעוד מקורות שונים שאסור ללבוש בגד צמוד, אף שאינם מוכרחים כ"כ** [לפחות חלקם], **אבל אינם אלא לאסמכתא בעלמא לדבר הפשוט מסברא** (ראה להלן בסמוך) **ולדבר שכולם הקפידו בו בעבר לפני פרוץ ההשכלה. ע"ש.**

וע"ע בירחון יתד המאיר (אב תשע"ב, עמ' 49-47).

ע"ש[64]. [ובספר דבר גדעון (ח"ב עמ' תרפו) כתב לפרט בדין זה היאך צריך להקפיד כן בכל בגד ובגד שלא

❖ לכבוד ולתפארת ❖

64 **בדברי הב"ח והש"ך**

וע"ע בב"ח (יו"ד סי' שמ) **ובש"ך** (שם סקכ"ב), דכשקורעת את המלבוש התחתון [יחסית כלפי הבגד העליון] ומגלה בזה את המלבוש הפנימי העשוי לקבל זיעה, נחשב כאילו מגלה את ליבה ערום, והוי פריצותא. ע"ש. והביאם בחזו"ע אבלות (ח"א עמ' רלז) **ובשו"ת יבי"א** (ח"ו יו"ד סי' לב סוף אות א). וכ"כ הקיצוש"ע (סי' קצה סוף אות ג), והחכמת אדם (כלל קנב סעיף ו).

ובפשטות שם החוסר צניעות היא לא מצד הצמידות וכד', אלא מצד גילוי 'מלבוש העשוי לקבל זיעה'. כי מלבוש זול כזה שרגילים לשים אותו בפנים, סמוך לגוף, הרי הוא מזכיר את הגוף, ויש בו חוסר צניעות. וא"כ ה"נ גרביים, כיון שזה סוג בגד שרגילים ללבוש אותן בפנים סמוך לגוף, הוא מזכיר את הגוף ויש בזה חוסר צניעות, וק"ו שהוא צמוד לגוף.

ואין לומר דכוונתם היא שיש חוסר צניעות בגילוי 'בגד שרגיל להיות מכוסה' - ולפ"ז לומר שאם רגילים לגלותו שאז כבר אינו 'בגד הרגיל להיות מכוסה' אלא הוא בגד חיצון ושוב אין בו חוסר צניעות. זה אינו, דמלשונם משמע שהקפידא היא על סוג מלבוש כזה של פשתן שרגילים לשים אותו על הבשר [כמו 'גופיה' בזמנינו], שבגלל זה יש חוסר צניעות בגילויו (גם אם הוא לא צמוד), אבל לא בגלל שרגילים לראותו מכוסה. [אמנם כאמור, זהו דוקא ב'סוג' בגד כזה, אבל אם לדוגמא אשה תילך עם 'חולצה' (רחבה) על הגוף, בלי שום גופיה או בגד פנימי מתחת, לא נראה שזה יהיה בעיה, כי חולצה זה בגד ממש, ואין בו חוסר צניעות כ"כ. משא"כ גרביים וגופיה וכד', כאמור]. וזה לשון הב"ח שם: הא דקאמר רבי שמעון בן אלעזר "האשה קורעת את התחתון", אין פירושו תחתון **של פשתן** העשוי לקבל הזיעה, אלא תחתון של שאר מלבושים שעליה קאמר, דגם זה אית ביה משום צניעות, "דכשקורעת מלבוש זה התחתון [יחסית לשאר בגדים, כנ"ל] **ומגלה את המלבוש העשוי לקבל זיעה**", חשוב כאילו היתה מגלה את ליבה ערום. עכ"ל. הרי בהדיא כפי שפירשתי, דהחוסר צניעות בגילוי הלבוש הזה, אינו מפני שבדרך כלל הוא מוסתר בשאר בגדים אלא בגלל שזה סוג בגד זול הסמוך לבשרה [וממילא גם בגרביים, הרי במהותם הם בגד העשוי לקבל הזיעה, וזה שהיום מגלים אותם זהו מנהג פריצות ושיבוש להסתפק בבגד שבעיקרו הוא בגד העשוי לקבל הזיעה, אבל זה לא מפקיע מזה את הפריצות שבבגד זול כזה העשוי לקבל הזיעה]. ודו"ק.

יצמד לגוף. עש"ב. וע"ע שם (עמ' תרצד) ובלבוש כהלכתו (פי"ט) בעניין בגדי הריון].

וגם בלא כל זה, זו סברא פשוטה, דאם מגלה צורת הגוף פריצותא היא. ואדרבה לפעמים הצורה עלולה להביא הרהור יותר מאשר הצבע, שהרי אם נעמיד לפנינו שני פסלים, האחד בצורת גוף אשה אך בצבע שחור, ושני בצורת ריבוע בצבע גוף, ברור שהראשון יביא יותר הרהור. ואף שיש לומר דתרוויהו בעינן [דהיינו גם צבע וגם צורה של הגוף], מ"מ הסברא פשוטה שגם צורה לבד מביאה הרהור, וזה ברור. [וע"ע בפיהמ"ש להרמב"ם (פ"ז מסנהדרין מ"ד) שכתב דאסור להתבונן באשת איש אא"כ אינו מתכוין "**להנאת צורתה**". ודו"ק].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכן נראה מלשון הגרש"ז אויערבאך במנחת שלמה (ח"ג סי' קג אות טו) שכתב "דאשה שמגלה החלוק אע"ג שעדיין נשאר בשרה מכוסה בבגד תחתון **הסמוך לגוף** הרי זה פריצות וחשיב כמגלה את ליבה ערום". וכ"כ ללמוד משם לגבי הגרביים גופייהו בשו"ת מנחת יצחק (ליקוטי תשובות סי' ה), וז"ל: כשמתגלה החלוק באשה איכא פריצות, ואיכא משום הרהור (ש"ך יו"ד סי' שמ סקכ"ב בשם הב"ח). מכל הנזכר נראה גודל האיסור של לבישת בגדי פריצות לנשים, והעולה על כולנה גילוי השוק אפילו בכל שהוא, ואפילו אם עדיין מכוסים **בבגד הסמוך לגוף**. ולצערינו הדבר היה להיתר אף לבנות ישראל הכשרות, וכו'. והחוב מוטל [על] על איש ואיש הירא את דבר ה' לתקן בביתו שיהיה הכל עשוי כדת וכדין. עכ"ל. [וע"ש עוד שכתב שזה אסור גם לגבי ק"ש והוו ברכות לבטלה]. וכ"כ **בספר משנת יעקב** (מקאפיש, או"ח סי' עה בשם מהרי"ד מבעלז), שאסור לנשים לגלות את הגרבים **כי הוא בגד שנעשה לקבל הזיעה**, והוי כשוקיה ערומים כמ"ש הב"ח והש"ך. ע"ש. ומבואר כדביארתי.

ודברי הב"ח והש"ך הללו הובאו בכמה אחרונים, דמלבד הנ"ל בקטע הקודם, כן הובאו גם בדעת תורה (או"ח סי' עה סוף סעיף א) למהרש"ם, ובספר חק משה (מו"ק כב:). ועוד.

[**מיהו** מהריטב"א מו"ק (כב: ד"ה ואפרקסותו) מוכח דאינו סובר כהב"ח, דעיין שם שכתב לתרץ את אותו קושיא שהקשה הב"ח - מדוע האשה צריכה להחזיר הקרע לאחורה שלא יראו את מה שמתחת, הלא מתחת יש אפרקסות שאותו לא קורעים וא"כ לא יתגלה בשרה - באופן אחר מדבריו, דהיינו דצ"ל דבאמת באשה לא היה אפרקסות דבוק לבשרה, דאם היה אפרקסות למה צריכה להחזיר את הקרע. ע"ש. וא"כ מוכח דאם יש אפרקסות אין את החשש של הצניעות שהצריכו בגללו להחזיר את הקרע, ודוקא בגילוי הלב עצמו חששו. וכן כיו"ב מצינו להמאירי (שם) שכתב "ועכשיו נהגו להניח לה בגד הסמוך לבשרה שלא לקרעו". אלמא בזה סגי, ולא אסרינן ליה מצד 'בגד הסמוך לגוף'. [וכן משמע בר"י מפאריש (מו"ק שם), ומקורו בהלכות שמחות למהר"ם מרוטנבורג (סי' עז). ע"ש. אך יש לדחות דס"ל כאידך פירושא ב'אפקריסותו', ולא לבגד הסמוך לגוף]. **אלא** שעדיין אין להביא ראיה לנידו"ד להתיר לילך עם בגד הסמוך לגוף ברה"ר, כי הרי כל הבעיה של הצניעות שם היא היתה **בזמן הקריעה עצמה** - שהיתה צריכה לקרוע בחוץ בפני העם כדאמרינן במו"ק שם (והוא משום כבוד אביו. ר"י מלוניל שם), וכדכתבו הר"י מפריש והמהר"ם מרוטנבורג הנ"ל להדיא: "ולקמן נמי אמרינן שעל אביו ועל אמו צריך לקרוע מבחוץ כלומר חוץ לחדר לפני העם א"כ באשה אמאי לא חיישינן להרהורא" (וע"ז מתרץ שהיה לה אפרקסות) וכו', ע"ש היטב, אלמא כל החשש של הצניעות כאן הוא לא שתסתובב עם זה בפני הרבים, אלא על עצם הקריעה שצריכה לקרוע בפני רבים ומתגלה ליבה 'באותו הזמן' של הקריעה עצמה, וא"כ י"ל דמה שלא חששו לפריצות במה שמתגלה אז ה'בגד הסמוך לגוף', היינו משום שזה לשעה קלה וזה גילוי מעט מהבגד – במקום הקרע בלבד וגם לא ניכר כ"כ מבעד לסדק כזה מבין הקרעים (בניגוד לאם היתה מגלה את ליבה ממש, שודאי היה ניכר כמובן אפילו שזה מועט ומבעד לקרעים), אבל לילך כך ברה"ר באופן קבע ובבגד שלם כזה שהוא סמוך לגופה, מאן דכר שמיה. **ועוד**, שמ"מ יש לאסור מפני שזה 'בגד צמוד' (ללא שייכות ל'בגד הסמוך לגופה' הנ"ל. וגם אם נאמר ששם מיירי שהאפיקרסות הוא בגד ממש צמוד לגוף, מ"מ בודאי לא ניכר צורת הגוף בסדק קל שכזה, ולשעה קלה בשעת הקריעה עצמה, כנ"ל), וכפי שהתבאר בפנים באריכות, בכמה מקורות, ומסברא פשוטה].

ומעתה לא צריך לזה שום מקור, דעי' תוס' בשבועות (כב סע"ב) דבדברים שיש בהם סברא פשוטה לא צריך קרא לאשמועינן. ע"ש. [וכיוצא בזה תמצא ליעב"ץ במור וקציעה (סי' עה), שכתב לאסור בגדים שקופים (אף על פי שלא צמודים) 'בסברא' פשוטה, ורק אחר כך כתב "וראיה נמי אית לן", עי"ש].

וכן מרן הגרח"ק זצוק"ל כששאלוהו "מה הטעם שמרן מורה שהחצאית של הנשים צריך להגיע עד הקרסול, הרי הגרבים מכסות את הרגל", השיב (בעל פה): "דרך פריצות" (כך כתב לי נכדו הר"ד קולדצקי שהיה נוכח במקום). **ואחרי דחזינן דהקפידו בזה מאז ומעולם** [עד פרוץ ההשכלה והתרבות האירופית וכו'] **כדלעיל, אין לנו לנטות מזה ימין ושמאל.**

ועיין עוד להלן בסמוך שכך כתבו הרבה פוסקים להדיא גם לגבי הגרביים [מלבד הראיות שהבאנו לעיל מהרדב"ז ומהמג"א ועוד פוסקים]. וכן עיין עוד להלן (בפרק זה אות יג) שגם לגבי מקצת השוק אין להקל ולהסתפק בגרביים, אפילו שזה רק בחלק הדק של השוק הנראה כמו 'מקל' וכד'. ושאין לחלק מצד שהשוק מביא 'פחות הרהור' מהירך (או שהחלק הדק מביא 'פחות הרהור' מהחלק העבה), וכיוצא בזה. עש"ב.

הפוסקים שכתבו כן בפשיטות שצריך חצאית או שמלה עד הקרסול ולא מהני גרביים

יא. ובאמת שכן נראה גם מדברי הגר"ז (סוף סי' שא במהדו"ב, ד"ה וגם אין, עמ' תתצא במהדורת קה"ת) שכתב, שהבתי שוקיים הן במקום צנוע ואין דרכן להיות בגלוי אלא לכסות עליהם למעלה בבגדיה. ע"ש. משמע דלא סגי בגרביים אלא בעינן בגד מלמעלה.

וכ"נ מדברי הגאון רבי שמעון אגסי זצ"ל (תלמיד הבא"ח, בספרו אמרי שמעון, דרוש לצרות עם ישראל, עמ' רז, וכ"ה בחוברת שלו "דרשה" ריש עמ' נד), וז"ל: חוצפה יתירה אשכחת בבית זה (ביה"ס אליאנס), כי הנהיגו שתלכנה הנערות בחוץ במלבוש קצר עד הארכובה (ברך), ומשם ולמטה רק מכסה בתי שוקיים (גרביים), דק יכסה רגליהן. עכ"ל. (ואע"פ שהיה מקום לפרש כוונתו מצד שזה דק ונראות הרגליים, מ"מ נראה יותר כוונתו משום שצריך בגד רחב)[65]. [וכתב הגר"י שיכנזי (בספרו בני יעקב, ח"א עמ' ב בהערות): ושמעתי שהבא"ח נשאל למה אין נשים

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[65] **וע"ע** בדבריו בעמ' ר"ה (סוף הטור הראשון), שכתב: בצאתה תהיה צנועה ביותר, כדרך נשים הצנועות של דור הקודם, שהיו מתעטפות בציף מכף רגלם ועד קודקודם. עכ"ל. וכיו"ב כתב כבר רבו הגרי"ח בספרו חוקי הנשים (סוף פי"ז, עמ' עח). ע"ש. אמנם נראה דזה דרך חומרא קאמר, שהרי מבואר ברמב"ם (פי"ג הי"א) שרדיד החופה את כל הגוף אינו חיוב, אלא תלוי לפי מנהג המקומות. ע"ש. והארכתי בזה לקמן (פרק ד) בעניין דינא דדת יהודית אם יכולה להשתנות, ושם כתבתי דדוקא דבר כזה שהונהג מעיקרא בחלק מהמקומות [ולא היה מנהג קבוע שנהגו כלל ישראל כדת יהודית המוזכר בש"ס], יכול להשתנות, אבל דבר שנהגו כלל ישראל לא יכול להשתנות. [ובכך יש להסביר את כל הפוסקים שהביא בספר והצנע לכת עמ' קצג-קצו, שהם דיברו בדרך חומרא לפי מנהג מקומם או שהנשים הצנועות שבהם כך נהגו, אבל אינו חיוב גמור המחייב כל בת ישראל בכל מקום שהוא. ואדרבה כן משמע מחלק מהלשונות שהביא ששיבחו בזה נשים מסויימים, דמשמע דשאר נשי לא הלכו כך, דאל"כ מאי ריבותא בהו. ואכמ"ל].

וגם את"ל שהרדיד הזה היה מדינא דדת יהודית ממש, מ"מ יש חילוק בין זה שהוא רק תוספת צניעות, לבין דבר שהוא פריצות בעצם כנידו"ד. ע"ש באורך.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

נפקדות כ״כ בילדים בזמנו, ואמר שכיון שקודם היו הנשים הולכות עם שמלות שכיסו עד עקבם, וכעת בשביל שקצרו השמלה מעט, גרם הדבר לעקרות או לעיכוב הילודה. עכ״ל. והובא בבגדי תפארתך (עמ׳ מ), וכ״כ הגרע״י במכתב (הו״ד בריש הספר בסוף המכתבים), ועי״ש בבגד״ת בהערה מה שביארו בטעם הדבר].

וכ״כ הגאון רבי אברהם ענתבי רבה של ארם צובא (נ״ע בשנת תרי״ח) בספרו חכמה ומוסר (דרך הצניעות, פ״ג עמ׳ רכ, ובמהדו׳ מכון הכתב הוא בעמ׳ רד), וז״ל: וצר לי על דורות הללו שנהגו להפך, ואפילו חלוק שע״ג בשרם קצר הרבה, וזה פריצות הרבה, וראוי לגעור בהם ולמחות בידם על זה המנהג הרע ולבטלו, ולחזור למנהגם הראשון שיהיה ארוך עד רגליה. עכ״ל.

וכן כתבו הבד״ץ לכל מקהלות האשכנזים בכרוז ״פסק הלכה״ תרפ״ח, וז״ל: פשתה המשפחת וכו׳, רבים מיראי ה׳ פונים אלינו **להורות להם את הדין** והדת, והנה אם כי **המפורסמות א״צ ראיה**, אך מחמת דדשו בה רבים בעוה״ר, והורגלו במלבושים קצרים ובבתי יד קצרים, עד אשר הרבה מהמון עם נשכח מהם חומר האיסור ונעשה להם כהיתר ח״ו, על כן הננו להודיע בזה **כי כל אשה ישראלית חייבת ע״פ דין תוה״ק** ללבוש בגדי צניעות **כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם** בלא שום שינוי, דהיינו **במלבושים ארוכים עד קצה האחרון היותר אפשר**, וכו׳. נאם מרדכי לייב רובין, נאם יצחק במוהר״א ז״ל פרנקיל, נאם דוב צבי קרלנשטיין. ראיתי הכתוב מהרה״ג הביד״צ נ״י ויאושר כוחם וחילם לתקן הפרצות, ובעה״ח המחכה לישועה קרובה, יוסף חיים זוננפלד. דברי הגאונים הצדיקים הנ״ל תקיפי דארעא דישראל זצוק״ל אינם צריכים חיזוק וכו׳, נאם פנחס עפשטיין (ראב״ד ירושלים), נאם דוד הלוי יונגרייז, נאם הק׳ משה אריה פריינד, נאם ישראל דושינסקי. ע״כ[66]. [ומ״ש שם להזהיר גם על הגרביים שקופות ובגוון רגל, ראה לעיל בפרק זה ריש אות א בהערה].

וכן מובא (בספר משנת יעקב [מקאפיש] או״ח סי׳ עה) בשם המהרי״ד מבעלזא, וז״ל: לנשים, שלא תגלו את בתי שוקיהם (גרביים), [שאילו יראו את הגרביים] והוה כאילו שוקיה ערומים לדברי הב״ח (יו״ד סי׳ שמ הנ״ל). עכ״ל.

וכ״כ הג״ר ניסן הלוי לעווינסקי זצ״ל (בסוף ספרו שיחות ערבות, עמ׳ מא, נדפס בשנת תרפ״ד) דשם כתב שהשוק הוא החלק התחתון, ועוד כתב בזה״ל: ומזה נתגלה רעת המודה שנתפשט כעת לילך בכסות קצרה למאד, ואף שהולכות בפוזמקאות (גרביים) ארוכות, אינו מועיל, אחרי שזהו רק כיסוי אחד. ע״ש. וכ״פ הגה״צ רי״א רוזנבויים זצ״ל בספרו הצניעות והישועה (פ״ד ופט״ו), דמאחר שיש איסור ללבוש בגדים צמודים, לא מהני אנפלאות. ע״ש. וע״ע בשו״ת משנה הלכות (חי״ב סי׳ שטז) שכתב דהלוואי שילכו כולם בשמלות ארוכות, ואין

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[66] **וראה** בספר השוק והזרוע בהלכה (סי׳ יט אות ב) שאחרי שציטט נוסח פסק בית דינו של הגריח״ז הנ״ל, כתב, וז״ל: ומכל לשונותיהם מבואר שכל הדברים שהזכירו הם ע״פ המתחייב מעיקר הדין הנהוג בכל מקום ובכל זמן (אפילו שפשתה המספחת וכו׳ ודשו בה רבים וכו׳ כלשונם), ומטעם זה לא הזכירו לבישת רדיד וכיו״ב אע״פ שגם זה נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם [אמר המעתיק, מה שכתב לגבי הרדיד שגם זה נהגו מאז ומעולם אינו מוכרח, דמהרמב״ם (פי״ג מהל׳ אישות הי״א) מוכח שלא בכל מקום נהגו ברדיד החופה את כל גופה, ולכן לא נקבע הדבר ל״דת יהודית״ המחייבת כל האומה, ואילו הרדיד המוזכר בפכ״ד מהל׳ אישות (הלכה יב) שהוא ״דת יהודית״, אינו אותו רדיד החופה את כל גופה הנ״ל, אלא רדיד המכסה היטב את שערות הראש גרידא. וכפי שיתבאר באריכות לקמן פרק ד]. **בא וראה** שדברים אלו היו בעיניהם בגדר ״המפורסמות א״צ ראיה״, כי בזמנם עוד לא אבדה מסורת הצניעות, ורק ״מחמת דדשו בה רבים הרבה מהמון עם נשכח מהם חומר האיסור״. ע״כ.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בזה חשש להידמות ל'מודה' בעניין זה [וכמו שהארכתי בזה לקמן פרק ג אות ו]. ע"ש.

וכ"כ הגה"ק רבי מרדכי חיים מסלאנים זצ"ל (בספר מאמר מרדכי, מכתב לב): "והשמלה תהיה ארוכה עד העקב דוקא, ואפילו אם יהיו בתי שוקיים (גרביים) גבוהים, אסור לילך בשמלה קצרה".

וכן מטו בשמיה דהבבא סאלי (ישראל סבא קדישא, מהדו"ח, ריש פ"ט, עמ' 93 וכיו"ב מובא ג"כ בקובץ אור ישראל ח"ב עמ' יא) שהקפיד מאד על הנשים שתלכנה עם שמלה שתכסה את כל גופן, כולל הידים והרגלים עד העקב. ע"ש. (וע"ע במעשה המובא בספר סידנא בבא סאלי ח"ב עמ' נז-ס). וכ"כ הגרב"ח סעדון זצ"ל בספרו מגיד חדשות (ח"ז עמ' רצז).

ובספר ויעל אליהו[67] (ערך צניעות, אות צז) כתב בזה"ל: והרב פנחס שרייבר (שליט"א) [זצ"ל] אמר בשמו דהחזו"א, שאיסור ערוה חל מהקרסול, וגם גרביים שחורות לא מועיל, הואיל ורואים צורת הרגל, ולכאורה צריך ללכת מקסי' כדנמסר ע"י משולם דויטש שי'. עכ"ל. [ובגליון "יסוד הבית" (מס' 58) כתוב בשמו של הרב שרייבר שהחזו"א התבטא שכיסוי גרביים מועיל "אולי" לטפח הסמוך לקרסול. משמע שעכ"פ לטפח מצדד להקל, אך בדרך 'אולי'. ושמא זה כוונת תיבת 'לכאורה' צריך ללכת מקסי', דהיינו שיש מקום לומר שעכ"פ בטפח 'אולי' יועיל גרביים. אבל למעשה אין להקל בזה כפי שיתבאר באריכות להלן בפרק זה אות יג, וע"ש עוד בהערה].

וכן כתב המנחת יצחק (ליקוטי תשובות, סי' ה) וז"ל: מכל הנזכר נראה גודל האיסור של לבישת בגדי פריצות לנשים, והעולה על כולנה גילוי השוק אפילו בכל שהוא, ואפילו אם עדיין מכוסים בבגד הסמוך לגוף, ולצערינו הדבר היה להיתר אף לבנות ישראל הכשרות וכו'. ע"ש. [וה"שוק" לדעתו היינו החלק התחתון כמבואר בדבריו בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' י)].

ובספר תקנות והדרכות להרה"ק בעל שומר אמונים (פרק יא) כתב וז"ל: אשר נקרא אצלנו בשם צניעות היה עוד **לפריצות גדול נחשב** בימים קצת קודמים, כמו למשל בימי נעורי לא היה ניכר איזו אשה נושאת בתי שוקים, כי הבגדים היו ארוכים עד המנעלים. עכ"ל. וכן כתב הג"ר ישששכר דב גאלדשטיין בספרו אהל ישששכר (סי' י), וז"ל: ההליכה בבגדים קצרים עד שהרואה אותה נכשל ע"י כך בהסתכלות או בהרהור, "אפי' אין מגולה מבשרה כלום" [בגלל שמכסה רגליה (בגרביים) וכמו שכתב שם לפני כן], נקראת עוברת על דת יהודית, וכו', ולכן צריכות הרגלים להיות מכוסות בבגד, עד כדי כך שלא תהיה גורמת ע"י הילוכה שיסתכלו בה. עכ"ל.

וכ"כ הג"ר חיים דוד הלוי זצ"ל בשו"ת עשה לך רב (ח"ז עמ' שמז, סי' סה), וז"ל: יצויין

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[67] **ועי'** שם בתחילת הספר שמובא שכל מה שכתב שם הוא שמע מהגרי"ש אלישיב זצ"ל. ברם נראה שהרב אלישיב לא שמע מהרב שרייבר את הדברים הללו, אלא זהו הוספת הרב פלס. מיהו גברת פלס (אשתו של מח"ס ויעל אליהו זצ"ל) אמרה לאחד מהעוסקים בנידוננו, שהיה דיון ארוך בין הרב פלס לרב אלישיב בזה, ולמעשה זה מה שיצא למסקנא, שצריך חצאית עד הקרסול ולא מועיל גרבים, וכפי שאמר גם בשם החזו"א כמובא בספר הנ"ל כאמור, ודלא כפי שכתב בקובץ תשובות (ועי' לעיל פ"א אות ה בהערה, מה שכתבנו על דבריו שם), שזו תשובה ישנה מאד שלו. וברוך היודע.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שגרבים אינם פוטרים כיסוי שמלה, שאף שמדין כיסוי מועילים הגרבים, אבל פשוט שמדין צניעות אינם מועילים והשמלה היא שצריכה לכסות כל מקום הטעון כיסוי. עכ"ל.

וכ"כ הג"ר יצחק שרים זצ"ל בספר מוסר חכמים (עמ' 33, ובנד"מ עמ' רלו), וז"ל: ועוד צריכה שתהיה מכובדת (מלשון "כל כבודה בת מלך פנימה") מכף רגל ועד ראש מכוסה, ולא תגלה לבוש התחתון. עכ"ל.

וכ"פ הגר"י רצאבי שליט"א (הו"ד בהסכמה לספר בגדי תפארתך), בזה"ל: וכבר מזמן חזרתי בי ממה שכתבתי בשע"ה הל' מלבושי הנשים וצניעות סי' ר"ב סעיף ו' שמכמחצית השוק ומטה די בכיסוי גרביים, וכן בחוברת צניעות בת ישראל, אלא צריך להיות שם בכיסוי בלתי צמוד, עד הקרסול. ושגיאה חמורה ביד המתנגדים לכך, אדרבה לכולי עלמא כל המאריכה ה"ז משובחת. וכבר דיברתי על כך בשיעורים השבועיים, כגון במוצש"ק כי תצא התשע"א. עכ"ל. (וחזר והביע דעתו כך במוצש"ק פרשת נח תשע"ו, כמובא בקונטרס שערי יצחק של פרשה זו, עמ' 15. וע"ע בהסכמתו לספר זה).

וע"ע להגר"ש קורח זצ"ל בספרו עריכת שלחן (חי"ג עמ' קמד) שכתב שהבת משתגדל מכסה כל גופה עד העקב, והנשואות מכסות גם את העקב. ע"ש.

והרה"ג שלמה יוסף מחפוד שליט"א כתב בהסכמתו לספר הנוכחי: קבלתי ספרו החשוב וכו' וביקש ממני כבודו את הסכמתי לפסקו, ומי אני כי אבוא כשר המסכים אשר משלו בכיפה מרן הגרע"י ורעהו מרן הגרב"צ אבא שאול ומרן הגר"ח חקנייבסקי זכותם תעמוד לנו בדור יתום וחבול זה. עכ"ל. וע"ע בהסכמתו לספר בגדי תפארתך, שכתב: בנוסף [הספר בגד"ת] מעורר הוא על חובת הארכת החצאיות והשמלות עד קרוב לכף הרגל, כפי שנהגו בדור הקודם אמותינו, שנהגו בצניעות מופלגת כראוי, ולפעלא אמינא איישר חיליה לאורייתא. עכ"ל. והוסיפו חתימתם שם על זה הרבנים הרב יהושע מאמאן זצוק"ל ושיבלט"א הגר"מ מאזוז והגר"י שיכנזי שליט"א.

וכ"כ הגר"ח רבי שליט"א בהסכמה לספר בגדי תפארתך המאריך בנושא זה ומצריך ללבוש עד הקרסול, וז"ל: קראתי ולמדתי עיינתי ונהנתי מהקובץ בגדי תפארתך, "והכל אמת לאמיתה", אמת בארץ ואמת בשמים וכו'. עכ"ל, וע"ש עוד שסיים שיש לא רק "לשבח" את המכסות בחצאית עד הקרסול, אלא לומר שקצר מזה הוא איסור. ע"ש. (וע"ע מה שכתב בהסכמה לספר הנוכחי). וכן כתב הגר"א מחפוד בשו"ת ברית הלוי (ח"ב סי' קכ) באריכות מעט, ובקיצור בהסכמה לספר בגדי תפארתך, שיש ללבוש חצאית עד הקרסול. ע"ש. וכן האריך בבל"ג (פרקים כב-כד). ע"ש. וכן העלה בשו"ת אלישיב הכהן ח"ג (סי' מב אות כא). ע"ש.

וכ"כ הגר"א בנימין מאדאר שליט"א בהסכמתו לספר זה, וז"ל: וזו הלכה העלה, שהשוק הוא החלק שמתחת לברך, וצריך כיסוי כדין כשאר כל הגוף, וצריך ללבוש שמלה או חצאית ארוכה לכסותו, ואין די בגרביים, ובפרט בגרבים בצבע הרגל וכ"ש דקות ושקופות שאינן כלום, ואין הדבר משתנה לפי רוח הנושבת בדור, אלא הוא חובה כשאר כיסוי הגוף. ודבריו חיים וקיימים. וכו'. עכ"ל. וע"ש. והצטרף אליו הגאון הנאמ"ן שליט"א, בזה"ל: אני מצטרף לכל האמור, ויישר כוחו. עכ"ל. וע"ע בהסכמתו (של הרב מאדר) לספר בגד"ת (מהדו' תשפ), שכתב, וז"ל: וממילא הדבר פשוט שלא זו בלבד שאסור לגלותו (את מקום השוק) אלא דרך הצניעות היא "לכסותו בחצאית ארוכה" שדינו כשאר הגוף, ומה נואלו אותם המקילים לעצמם, ונוזפים במחמירות, ונהפוך הוא, שהדרך הנכונה להאריך השמלה ולכסות כל הגוף כדין, וכמנהג הדורות הקודמים ואמותינו הקדושות ע"ה. עכ"ל.

וכן הגר"י טוביה וויס זצ"ל גאב"ד העדה החרדית כתב (בהסכמה לספר בגדי תפארתך): והריני חותם בברכה להרב המחבר שליט"א, "ולכל המקבלים את הדברים ומקיימים אותם למעשה". עכ"ל. **וכן** הגאון הרב שמואל אויערבאך זצ"ל כשהראו לו את המכתב של הגרי"ח זוננפלד ובית דינו שצריך לילך עם מלבושים ארוכים עד קצה האחרון היותר אפשר, אמר: איך זה נפרץ כ"כ הרבה שנים כבר? צריכים לחשוב איך להחזיר. וצריכים שהבד"ץ ועוד יצאו רשמית. וכאב לו מאד, וחיזק את ידי העוסקים במלאכה, ואמר: "זה טוב מאד יפה מאד, צריכים להיות כמו שהיה פעם. זה דבר גדול, צריכים להמשיך בזה חזק, תמשיכו תמשיכו, תצליחו תצליחו". (מתועד בהקלטה של דברי קדשו).

וכן דעת הגרע"י, להצריך בגד רחב כחצאית או שמלה עד הקרסול, ולא מועילות גרביים אפילו אם הן שחורות ואטומות, כדלקמן (בפרק זה אות יד) באריכות. ועיין עוד בדברי בנו הגר"ד יוסף שליט"א ונכדו הרב יעקב ששון שליט"א והרב שאלתיאל עמר שליט"א - בהסכמתיהם לספר זה.

וכן דעת הגרב"צ אבא שאול [ראה להלן שם שהבאנו מכתב של הגר"ע יוסף משנת תש"נ, ששם כתב שדיבר בזה עם הגרב"צ אבא שאול והסכים עמו שיש לכסות בחצאית עד הקרסול. וכן תלמידו הרב דוד פנירי שליט"א כתב כן בשמו, וזה לשונו במכתב הסכמה לספר בגדי תפארתך מהדורת תשפ"ג: הריני בא לחזק את ידם של ארגון "בגדי תפארתך" שדואגים לגדור גדרים רבים בדרכי הצניעות בדרך ישראל סבא, כדי להחיש את הגאולה, כמאמר חז"ל בזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל ובזכותן עתידין ליגאל. ומעיד אני, שמורינו ורבינו הרה"ג ר' בן ציון אבא שאול זצוק"ל גילה דעתו בפניי ובפני חברי בישיבת פורת יוסף גאולה, שאין יוצאות הנשים ידי חובתן, אא"כ לובשות בגד רחב על כל הגוף, ומגיע באורכו עד הקרסול. ואשרי הנשים שמתחזקות בזה וביתר גדרי הצניעות. עכ"ל. וכ"כ בהסכמתו לספר הנוכחי. ע"ש. וכ"כ הגר"א דניאל (מח"ס שו"ת ברית אברהם ה"ח) בתשובה כת"י שמסרה לי, בזה"ל: וכן שמעתי ממו"ר הגרב"צ אבא שאול זצ"ל שאמר לי, שנראה לו פשוט שמעיקר הדין צריכות הנשים ללבוש בגד ארוך שמגיע עד כף הרגל, ולא מועיל מה שלובשות גרביים מתחת לברך, שהרי צורת הגוף עדיין ניכרת. ע"כ מה שזכיתי לשמוע מפ"ק שאמר לי באופן אישי. עכ"ל. ומה שסיים שם שהנשים נהגו להקל בזה ואין בידינו להוכיחן כלל (וכיו"ב כתב לי הרב גדעון בן משה, שחכם בן ציון אמר לו שכך הדין, אלא שאי אפשר להעמיד את הדת על תילה), הנה אי אפשר להקיש מהדור הקודם שהיו בו הרבה פירצות בצניעות (עיין להלן פ"ג אות ה ואות יא), לדור הזה, כי היום ב"ה רבים מעמי הארץ מתייהדים, ומיום ליום מתרבים לומדי התורה שלומדים את הסוגיות לאשורם ומכירים באמת ומורים לנשותיהם והם לחברותיהם וכו' וכו', ויש יותר מודעות והתעוררות לענינים אלו (ולא עלינו המלאכה לגמור). ואדרבה אם לא נעורר על כך א"א לדעת להיכן נגיע, כי ירידת הדורות עלולה להחזיר אותנו למצב הדור הקודם. ודי בזה. ובאמת שהרבה פעמים הקושי לקיים הלכה זו מגיע אחרי שחושבים שההלכה היא 'עד הברך' ושיותר מזה אינו אלא חומרא בעלמא, שאז קשה לה מאד לילך נגד הזרם ב'חומרא' בעלמא, בפרט אחרי כל הסיסמאות שמחנכים ש"אסור" לילך ארוך (וע' בזה להלן פ"ג אותיות ו-ח), דמחמתם אדרבה היא מרגישה לא טוב עם עצמה בכך ש"עוברת" על איסור זה, אבל כאשר ההלכה תהיה מוצגת בצורה הראויה דהיינו שצריך שהחצאית תגיע עד הקרסול ומי שעדיין לא הולכת כך לפחות ש'תשאף' לזה, ממילא הקושי ירד שבעתיים כמובן. וע"ע בעניין הקושי וההתמודדות שיש בעניין זה – להלן בפ"ג אות ב באריכות. וב"ה לאחרונה שמעתי גם שכהיום לאט לאט חלק מהסמינרים לפחות מעלימים עין מההולכות ארוך עד הקרסול, מה שהיה עד היום כ'איסור חמור' בעווה"ר. מיהו כל זה לרווחא דמילתא, כי לפי האמת בלא"ה כבר הארכתי להלן (פ"ג אות י) **שמפורש** בדברי הראשונים והאחרונים שגם כאשר יתכן ש"**אחד**" ישמע

תו לא שייך לומר ד"כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע", ולהעלות הדברים על ספר ודאי שצריך, עש"ב].

וכן דעת הגרח"ק זצ"ל, כפי שהשיב להרבה מהשואלים אותו. וזה לשון השאלה והתשובה מתאריך יא שבט תשע"ז: לכבוד מרן הגר"ח קנייבסקי (שליט"א) [זצ"ל], בנידון אורך חצאיות הנשים שמענו כמה גדרים בזה: עד הקרסול (מכיון שגם השוק צריך כיסוי רחב, ולא מספיק גרביים צמודות). ב. אמצע בין הברך לקרסול. ג. העיקר שלא יראו את הברך. רצינו לשאול מהי דעת תורה בנידון. והשיב: "עד הקרסול". וכן השיב לעוד אנשים מהשואלים אותו היאך הדרך הנכונה כדת, שהוא בגד רחב עד הקרסול כאמור.

ועיין בריש הספר אחרי ההסכמות, שהובא המכתב הנ"ל בכתב ידו, וראה גם בספר לבוש מלכות (בסופו, עמ' 295) ובספר בגדי תפארתך (עמ' קסב) שהובאו עוד כמה מכתבים מהגרח"ק, וכל אלו הוצגו לפניו דרך נכדו הר"ד קולדצקי (שזכה לדבר עמו בנושא זה עשרות פעמים), וניתן לאמת הדברים אצלו, ועי' עוד בהערה[68].

וראה בספר צניעות (עמ' 83) שכתב בשם הגר"ש אליהו שכן דעת הגר"מ אליהו זצ"ל [אולם עיין לו בספר דרכי טהרה השלם (עמ' 298) ובספר דברי מרדכי (פר' בלק, עמ' רח) שסובר שמספיק גרביים. אולם יתכן שאם היה יודע הקלקולים היוצאים מזה – שלמעשה

[68] **כה** כתב לי נכדו של מרן הגרח"ק הנ"ל: יום רביעי כ"ד אדר ב' תשפ"ד. לכבוד מזכה הרבים הרב הגאון רבי אהרן יהושע כהן שליט"א. בנוגע למה שבקשתם לדעת את דעת זקני מרן רבנו שר התורה הג"ר חיים קניבסקי זצוק"ל, הנה בס"ד זכיתי לדבר עימו הרבה פעמים בנושא הזה בין בכתב ובין בע"פ ואכתוב את מסקנת הדברים כפי שיצא. הנה בחזו"א סי' ט"ז אות ח' דן בנוגע למקום השוק ומסקנת דבריו שקשה להכריע בדבר, ולמעשה כבר העיד הגרב"י זילבר זצ"ל (בספרו בית ברוך כלל ד' סק"ז) שהתכתב בזה עם מרן החזו"א, ומרן למעשה הורה לו שיש להחמיר [ונתפרסם התשובה (בלי השאלה) של מרן החזו"א, בחזון איש חלק התשובות שיצא בשנים האחרונות סי' סט]. **ומאחר שכך, אמר לי מרן הגרח"ק שלכן יש להחמיר ללבוש חצאית שמגיע עד הקרסול. ואמר לי שלא לשמוע בקול אלו שלא מרשים לילך בחצאית עד הקרסול, מאחר שזה היפך דעת התורה, אלא כל המאריכה תבוא עליה הברכה.** ומ"מ אמר לי מרן זצ"ל שגם מי שהולכת בחצאית שאינה מגיעה ממש עד הקרסול אלא בחצאית שמגיעה יותר מכחצי הרגל שמהברך לעקב, ומכסה את שאר הרגל שאין בו חצאית "בגרבים עבות שאינם בצבע הרגל, ואין משתקף בהם הרגל כלל" [והיום זה לא מצוי כ"כ לצערינו] הרי זה כשר אבל מ"מ אין זה לכתחילה. ויה"ר שהספר שכתבתם יתקבל בציבור ועי"ז יתרבה הקדושה בעולם וממילא יסיר ה' חרון אף ואז נזכה לביאת משיח צדיקנו בקרוב. ידידו, דוד קולדצקי. עכ"ל.

ומבואר שסובר שהדין האמיתי הוא חצאית עד הקרסול, וכך השיב לשואלים היאך הדין. ומה שהוסיף שגם מי שהולכת בחצאית שמגיעה עד החצי שמהברך לקרסול זה 'כשר' אבל אינו לכתחילה, ובתנאי שהגרביים יהיו עבות ושאינם בצבע רגל, ע"כ, מלבד זה שמבואר מזה שאין זה לכתחילה, וההוראה צריכה להיות עד הקרסול. אבל גם ה'בדיעבד' (שגם בזה לא התפשר אא"כ תלבש גרביים עבות ושאינם בצבע הרגל וכמו שכתב), ברור לי שאינו אלא מפני 'צירוף דעת הפמ"ג והמשנ"ב' - וכפי שמבואר להדיא בתחילת הדברים במכתב כאן ובספרו שונה הלכות (סי' עה סוף הלכה ט) ובמכתבים נוספים. וא"כ לפי המבואר לעיל (פ"א אות ו) מהיכן נבעו דברי הפמ"ג והמשנ"ב, עש"ב, יש לפסוק כן בהחלטיות 'לגמרי', שצריך עד הקרסול. גם מה שכתב שדעת החזו"א היא ש"קשה להכריע בדבר", יעויין לעיל (פ"א אות ז ובהערה שם) שהרחבנו בס"ד בדעת החזו"א, דלמעשה מסקנתו איננה ש"קשה להכריע בדבר", כפי שכתב באמצע דבריו, אלא מסקנתו היא כפי שסיים שם בזה"ל "ועל כרחך השוקיים היינו התחתון", וכפי שגם כך הביאו כמה אחרונים בשמו. וע"ש שביארנו דבריו.

רוב הגרביים שקופות או בצבע רגל [כנזכר לעיל] גם הוא היה מודה להחמיר בזה – ראה להלן ריש אות יב בהערה (ד"ה ולענ"ד) ובאריכות להלן אות יג (ד"ה ועיין, והלאה). ועכ"פ אין לנו אלא דברי שאר הפוסקים בזה, דלא מהני גרביים, כפי שהתבאר ויתבאר בס"ד].

וכן לאחרונה יצא גילוי דעת מגדולי חכמי זמנינו, **בעניין זה** (הודפס צילומו בספר בגדי תפארתך מהד' תש"פ, בראש הספר. וכ"ה בספר צניעות, אחרי עמ' 92, והובא גם בריש הספר הנוכחי – אחרי ההסכמות), וכך כתוב שם: כ"ג ניסן תשע"ח. בחודש שבט תשע"ז התקבלו תשובות ממרן הגר"ח קנייבסקי זצ"ל, בהן הוא משיב שחצאית עד לקרסול זה עיקר הדין ולא חומרא. ברצוננו לבקש מהרבנים שליט"א שכל רב הסובר גם הוא כך כפסק מרן שליט"א, יצרף כאן חתימתו. וע"ז באו על החתום מרנן ורבנן, הרבנים הגאונים (לפי סדר חתימתם במכתב): רבי ראובן אלבז, רבי בניהו שמואלי, רבי אהרן בוטבול, רבי יעקב שיכנזי, רבי יהודה יוספי, רבי יעקב ישראל לוגאסי, רבי בנימין חוטה, רבי מרדכי כגן, רבי יגאל כהן, רבי דוד שלום נקי (מחבר סדרת החוברות "בהלכה ובאגדה"), רבי שמעון בעדני, רבי אביגדור נבנצל, רבי יהודה כהן (ר"י יקירי ירושלים), רבי צמח מאזוז, רבי חיים רבי, רבי אליהו בנימין מאדאר (ר"כ בכסא רחמים), רבי יקותיאל אוהב ציון בשם רבו הגה"צ דב קוק, רבי שלום יהודה גרוס, רבי ליאור גלזר, רבי יצחק רצאבי, רבי דוד פנירי [מו"צ ודיין ב"אהבת שלום", והוסיף וכתב: כפי שקבלנו מרבינו הגדול רבי בן ציון אבא שאול, צריכות הנשים ללבוש בגד ארוך עד הקרסול. וראה עוד להלן (פרק ב אות יד) שכך העיד הגר"ע יוסף בשמו של הגרב"צ. וכן ראיתי בתשובה כת"י של הגר"א דניאל (מח"ס שו"ת ברית אברהם ה"ח) שכתב עדות ברורה שכך אמר לו חכם בן ציון באופן אישי], רבי שמואל משה קרמר, רבי שמעון שפירא, רבי נחום דב שפירא, רבי נתן דוד שפירא, רבי דוד יוסף, רבי אהרן ירחי, רבי אריה שכטר, רבי איתמר מחפוד, רבי נסים יעקב עטיה, רבי יצחק הכהן רבין, רבי מאיר דוד שמואלי, רבי יהושע יעקב גוטפרב, רבי מנשה שוע. [ואע"פ שבעיקרון א"א להסתמך על כרוזים למיניהם עם חתימות רבנים וכד', כמ"ש בשו"ת משנה הלכות (ח"ח סי' קיט), ובשו"ת אז נדברו (חי"ג סי' פ), ובשו"ת בני בנים (ח"ג סי' כה), ע"ש, מ"מ לאחר בירור הדין באורך כמופיע בכל הספר, ודאי דעכ"פ חזו לאיצטרופי לרווחא דמילתא. ובפרט שיש מהנ"ל שהוסיפו כמה מילים מדנפשייהו ולא שסמכו על ניסוח כללי של הכרוז].

וכן דעת הגר"י גנס (הו"ד בספר לבוש מלכות עמ' 117 ובבגדי תפארתך עמ' מה), שאם השוק הוא החלק התחתון (וכן הוא האמת, כפי שהארכנו טובא לעיל פרק א), צריך כיסוי לה בבגד רחב כחצאית או שמלה. ע"ש. וע"ע לרבנים נוספים בהסכמות לספר זה, ולספר בגדי תפארתך, ולספר לבוש מלכות. ע"ש.

המקילים בכיסוי גרביים לשוק – ומשא ומתן בדבריהם

יב. ואמנם מצינו לכמה מאחרוני זמנינו דאע"פ דסבירא להו דצריך לכסות גם את החלק התחתון, דהוא נקרא "שוק" וכנ"ל, מ"מ לאותו חלק סבירא להו דסגי בגרביים אע"פ שזה צמוד[69].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[69] **כן** משמע מדברי הגרש"ז אויערבך בשו"ת מנחת שלמה ח"ג (סי' קג אות טו בסופו, עמ' כה), שהרי על אף שהביא שם (בד"ה אך) את הב"ח והש"ך (יו"ד סי' שמ) שאסור ללכת עם בגדים צמודים והיינו אף לגבי גרבי הרגליים, מ"מ בסוף התשובה צרפו שם תשובה נוספת ששם כתב: "לענין שוק ידוע שיש סוברים שזה רק הירך אבל רבו החולקים על זה ולכן צריכים ודאי להקפיד לא לצאת לרחוב בלי גרביים". ע"ש. משמע הא גרביים (שחורות ואטומות) מותר. [ועיין לעיל
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

❁ לכבוד ולתפארת ❁

(פ"א אות ה בהערה) שהבאנו ש'מיקום השוק' אין ולאו ורפיא בידיה של הגרש"ז, ע"ש, ואפשר דלכן אע"פ שצידד כאן שהשוק הוא התחתון מ"מ הסתפק בגרביים, אבל לפי האמת שא"א לסמוך על צד זה שהשוק הוא החלק העליון כלל וכלל וכמו שנתבאר לעיל (פרק א אות ו) באריכות רבה מהיכן נבעו דברי הפמ"ג, א"כ יתכן שגם הגרש"ז יודה דגם גרביים לא יועילו]. **וכן כתב השבט הלוי** (ח"א סו"ס א, וח"ה סי' עח אות ב) **דיש לכסות את השוק שהוא החלק התחתון בבגד או "על כל פנים" בגרביים. ע"ש.** [ומשמע דהרגיש שהדרך הנכונה יותר היא בבגד, ורק אם אינה הולכת עם בגד ארוך אז 'לפחות' תלבש גרביים, ומה שכתב בח"ה (סי' עח אות ב) בלשון "מה לי בגד מה לי גרביים", זה קאי על מה ששאל השואל שם על כאשר השמלות "ארוכות מאד" ומכסות את "רוב הרגל", אם צריך גם גרביים או לא, וע"ז השיב שאינו מבין מה כוונתו, דאם הכוונה שהשמלות ארוכות עד הקרסול (וכדמשמע מלשון השואל שהיו "ארוכות מאד") א"כ מדוע יש להצריך ללבוש גרביים, הלא אין "מצוה" בלבישת "גרביים" דוקא, ואם כוונתו שחלק מהשוק מגולה (וכדמשמע מלשון השואל שמכסות את "רוב הרגל") א"כ מה מועיל שזה "בגד ארוך", בודאי צריכה עכ"פ גרביים בשביל החלק המועט שנשאר. (וכנראה השואל הבין שכל הפרסומים שצריך 40 או 70 דנייר וכד' אינו אלא חומרא שנהגו ללבוש גרביים ולא בגלל שזה השוק, ולכן שאל האם כאשר הולכות בשמלות ארוכות (ולא מצומצמות 10 ס"מ אחרי הברך וכד') ורוב הרגל כבר מכוסה בשמלה, גם צריך גרביים, או שבכה"ג כבר לא צריך, וע"ז השיב לו השבט הלוי שאינו מבין שהרי חובת הכיסוי הוא משום שזה השוק (ולא משום מנהג בעלמא), וא"כ פשוט שצריך ללבוש לפחות גרביים. וכנ"ל). ע"ש היטב שזה כוונתו. וא"כ אין כוונתו בהתחלה לומר ש"גרביים ודאי מועילות כמו בגד", אלא להיפך בא להדגיש שבגד עד הקרסול הוא בסדר גמור שהרי זה מכסה ואין צורך להוסיף על זה גרביים. ודו"ק].

וכן נראה דעת הגר"מ לוי (בברכת ה' ח"א סוף עמ' רצא), והג"ר יהושע נויברט (בשמעתין, גליון 11), שלא עוררו אלא על הגרביים שבגוון הרגל או השקופות, משמע הא גרביים שחורות ואטומות, מהני.

מיהו עדיין אין ראיה שמתירים את הגרביים ל'כל אורך השוק' (והעיקר שהחצאית תכסה את הברך בכל מצב), דיתכן דכוונתם שצריך להקפיד בחלק שנשאר גלוי מהחצאית – שעכ"פ יהיה גרביים, אבל החצאית מגיעה עד אחרי המקום הרחב. וכן תראה להלן (ריש אות יג בהערה) שנכדו של השבט הלוי העיד בשמו שדעתו כנוסח הכרוז שם, ושם כתוב שעכ"פ עד אחרי החלק הרחב צריך חצאית.

אבל אם כוונתם ש'כל' השוק מכוסה בגרביים, מ"מ ודאי דצריך להיזהר שהברך תכוסה בכל מצב בחצאית ולא רק בגרבים, והשיעור לזה, בתחילה כתבו רבני בני ברק שהוא 10 ס"מ מתחת לברך. לאחר מכן ראו שאין זה מספיק והאריכו את זה יותר כמ"ש בקונטרס כה תאמר לבית יעקב (עמ' כא, הערה 33) וז"ל: שמענו מהגרש"ז אויערבך זצ"ל (שנת תשנ"ד) שקיבל עדויות רבות שאורך 10 ס"מ בישיבה רגילה אינו מספיק לכיסוי הברך בכל המצבים המזדמנים וה-10 ס"מ שפורסם הוא "כשגגה היוצא מפי השליט" כי ההמון מודדים את הס"מ בעמידה, ונפיק מיניה חורבא. עכ"ל. ולכן אמרו (הובא בספר הלבוש כהלכתו עמ' 408) שאורך הבגד לא יפחות מחצי הרגל שבין הברך לעקב, ואסור בהחלט ללכת בבגד שלא באורך הזה. וזה משום שה-10 ס"מ לא היה מספיק בכל המצבים וכנ"ל, וכמו שביאר בספר דבר גדעון (עמ' קצה). ע"ש. והגרמ"ש קליין (הו"ד בהלבוש כהלכתו עמ' 132) ביאר הוראה זו של "חצי הרגל שבין הברך לעקב", שהוא גם בגלל שיכסה עי"כ כמעט את כל החלק התפוח. וכן הוא לשון הגר"נ קרליץ (הו"ד בספר הלבוש כהלכתו במכתב טו, עמ' 407): וחובת השמלות להיות ארוכות מתחת הברך לפחות עד "חצי הרגל" שבין סיום הברך לעקב בכל מצב, באופן "שהחלק המתרחב של הרגל יהיה מכוסה" בשמלה בדוקא. עכ"ל.

ולענ"ד גם על הוראה זו של חצי הרגל וכד' ניתן לומר שזה כ'שגגה היוצא מפי השליט ונפיק מיניה חורבא' - כמו שאמרו על העשר ס"מ כנ"ל, כי למעשה היום רוב רובם של הגרביים המצויות הינם בצבע הרגל או דומה לו, וגם אלו השחורות - הרבה מאד מהם אינם אטומות כדבעי, ועל זה גם המיקילים הנ"ל לא היקלו בזה (ועי' בזה לעיל בפרק זה אותיות א-ט באריכות), שהרי הם מודים שהשוק הוא התחתון ורק סברו שמועיל לזה (לחלק ממנו) בגד צמוד, וא"כ אילו ההוראה תישאר ב"מספיק שיכסה את הברך בכל מצב והשאר יכוסה בגרביים" או "חצי מהברך עד העקב והשאר גרביים" ושאר גדרים משונים ופשרות אלו, אזי בגרביים המצויות מה הועלנו - דבפועל האטימות היא לא אטימות, והצבע דומה לרגל

אך מ"מ לפי המתבאר לעיל (ולהלן) נראה שאין לסמוך על דעות אלו להלכה, הן מאחר ששאר הפוסקים חולקים על כך, והן משום שזה נגד מה שהקפידו בדורות המתוקנים וקשה מאד להקל כנגד זה בלי שום מקור, ועוד טעמים רבים כפי שהתבאר ויתבאר.

דהנה יש לשים לב שהפוסקים הללו לא 'דנו' בגדרי בגדים צמודים, ולא זה היה עסקם, ועיקר הנידון בדבריהם היה סה"כ להוכיח "שהשוק הוא החלק התחתון", וצריך לכסותו, ושלא מועיל גרביים שקופים וכו', אבל לא **'דנו** אם מועיל בגד צמוד' כגרב או לא, ולא הביאו מקורות וראיות להיתר בזה. וא"כ, מכיון שבמשך כל הדורות בכל תפוצות העולם הקפידו כל נשות ישראל, לילך עד הקרסול, ולא להסתפק בגרביים וכדומה, עד שהגיעה ההשכלה הארורה ובתי ספר אליאנס וגונדא דילהו - שהחריבה כל חלקה טובה כידוע (עי' מה שציינתי בזה בפרק ג אות יא, ד"ה ובאמת), ומאז הלכו נשות ישראל – גם נשות רבנים חשובים וגדולים מאוד מאוד בפרוע ראש וגילוי הזרוע (עי' מה שציינתי בזה להלן שם ד"ה ומלבד), ובגילוי שוק וירך, ואח"כ היה התחזקות לאט לאט [בכרוזים וכנסים שונים - שיכסה את הברך בכל מצב, ושיכסה את המרפק בכל מצב וכו' וכו'], אבל נעצר בחלק התחתון של הרגל, עקב דעת הפמ"ג והמשנ"ב שהשוק הוא העליון[70], א"כ לפי האמת שהשוק הוא התחתון (ראה לעיל פרק א באריכות רבה,

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

(וגם יש נשים שמתפלפלות מהיכן מודדים את "החצי", האם מהברך הקדמית או מאחור, ומחפשות היכן יותר קצר), ולכן אין לנו אלא לחזור למנהג המקורי לכסות בבגד רחב עד הקרסול, וכך ראוי להורות גם לשיטתם. בפרט שמלשון הגר"נ קרליץ הנזכר לעיל בסמוך מבואר ד"חצי הרגל" שצריך כדי שיכסה את המקום המתרחב היינו חצי שבין "סיום" הברך לעקב, וגם צריך שזה יהיה "בכל מצב", ובפועל זה יוצא כמעט עד הקרסול, וכמו שהעיר בעלון "יסוד הבית" (גליון מס' 57). ע"ש.

[70] **בפרט** שעם הזמן יצאו לאור ספרי הלכות בנושאי צניעות אשר התבססו בקביעת ההלכות על תקנונים, כרוזים, ושמועות, ללא בירור מקור הדברים בש"ס ובפוסקים, תוך שהם חוזרים ומעתיקים גדרי אורך המלבושים המחודשים למיניהם האחד מהשני, ומסתמכים עליהם בעניים עצומות, וככל שרבו ההעתקות כך גדל הביטחון באמיתות הדברים כהלכה פסוקה ומעוגנת. ונוספו לזה עוד כל מיני היתרים שעיקרם הוא גישה חדשנית של היתרים מטעמים כגון "הציבור חלש" ו"אי אפשר להכביד על הציבור" (בהצגת ההלכה כפשוטה) [וע' בנקודה זו בספר בגד"ת בעמ' רג, ובמהדו"ח בעמ' רד]. וסוף דבר המכה בפטיש שהכריע את הכף במלחמה נגד קיצור המלבושים, הוא 'איסור' חצאית ארוכה, שכבר הפך בעוונותינו הרבים לתקנה יסודית בחלק גדול מהסמינרים, ומנע כל חיזוק אפשרי מכל מי שעוד איכשהו התעוררה להתחזק בצניעות לשוב אל דרך אמותינו הקדושות בשמירת ההלכה בטהרתה (בגדי תפארתך, עמ' נו, וע"ש עוד בדבריהם להלן עמ' רכ-רכב מה שהאריכו עוד בזה).

ולכן אין להתפעל מכרוזים שונים מהדור הקודם שכתוב בהם "שיכסה את הברך בכל מצב", וכדומה, ולא הוזכר אפילו גרביים, כי המצב בזמנו היה גרוע יותר שהרי מטעם זה הוצרכו לעורר בזה הרבה, כנזכר בפנים, ולא הפליגו לעורר גם על החלק התחתון, עקב דעת הפמ"ג והמשנ"ב, ולכן נשאר כך. אבל כבר התבאר לעיל פרק א בדברים ברורים שלפי האמת השוק הוא החלק התחתון, וא"כ עלינו להמשיך את חיזוק שיירי הפרצות שנשארו.

וכיו"ב כתב בקונטרס כה תאמר לבית יעקב (עמ' כא), וז"ל: כידוע כמה מהרבנים החותמים על המכתב הנ"ל דעתם כמקילים דשוק הוא החלק העליון של הרגל, והברך הוא חלק מהשוק, לכן נוסח המכתב היה כהוראה המוסכמת לכו"ע שמהתורה חובה לכסות בשמלה את הברך בכל המצבים, אולם לדינא שהכרעת הפוסקים ורוב החותמים דכל הרגל נקרא שוק, חובה מדין תורה שהשמלה תסתיר כראוי לכל הפחות את צורת החלק המתרחב של הרגל מתחת לברך, אפילו אם לובשת גרביים, כי למכשול הנגרם מראיית צורת הרגל בגרביים צמודות אין הבדל בין מעל לברך לתחתיו
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ושם אות ו התבאר מהיכן נבעו דברי הפמ"ג והמשנ"ב, עש"ב), וכיסוי בעיקרון חייב כיסוי צורה [כפי שכל אחד מבין בשאר הגוף], וכך נהגו בדורות המתוקנים קודם שנפרצו גדרות עולם (עי' לעיל פ"ב אות י ובהערה שם באריכות), ממילא אף שהורגלנו שהשוק מגולה (לפחות בצורתו) וקשה לקבל שצריך בגד רחב, מ"מ א"א לומר כן מסברא בעלמא בלא מקור[71] – כנגד הנהוג בדורות המתוקנים, והרוצה לחדש שהשוק שונה משאר הגוף ומועיל לו בגד צמוד כנגד מה שהקפידו בזה בדורות המתוקנים – עליו הראיה, ומכיון שאף אחד לא הביא ראיה לקולא בזה (ואדרבה יש ראיות שצריך גם בחלק הזה בגד רחב, ראה לעיל בפרק זה אות י) ולא 'דנו' בזה, כנזכר לעיל, לכן עלינו לנקוט כהפוסקים (הובאו לעיל אות יא) שחייבו בגד רחב עד הקרסול, כמנהג המקורי, וכפי שהקפידו על זה בדורות קודמים לפני שנפרצו גדרות עולם, כאמור.

עוד יש להתבונן בזה, כי יתכן מאד שהפוסקים שהזהירו בעניין הגרביים שקופות וצבע רגליים וכו', לא נחתו להצריך בגד רחב, היות ובכך ייצא כעין אפושי 'פלוגתא' בין הנהוג - שהיו הרבה הולכות אפילו בלי גרביים (כהמשך לפירצות שהיו בזמנו, כנ"ל) או גרביים שקופים וכיו"ב - לבין

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ובודאי שראיית החלק המתרחב של השוק מביא להרהור וחייבים להסתירו בשמלה בדוקא מדין בגדים צמודים וכנ"ל בפרק הקודם. עכ"ל. ודפח"ח. ומ"מ גם מה שחילק שם בין המקום הרחב לדק, גם זה אינו כמנהג המקורי בדורות המתוקנים שלפני ההשכלה, וראה להלן בפנים שקשה מאד לסמוך על זה מכמה טעמים.

עוד יתכן, שרצו להציל את מה שיש - שלפחות יתוקן הפירצה של פחות מהברכיים (כפי שמצינו בגמרא סוטה [מח.]

ובפירש"י [שם ד"ה לבטולי], לבטולי הא מקמי הא, ע"ש), ובהמשך לחזק יותר. וע"ע בקונטרס כה תאמר לבית יעקב הנ"ל שכתב כעי"ז (בסוף הערה 31) - שהמכתב שם היה לגדור למקומו ושעתו לכה"פ לצאת דעת המקילים. ע"ש. וכ"כ בספר קול ה' בהדר (עמ' 91, הו"ד בס' בגדי תפארתך עמ' נה) בזה"ל: "במשך השנים פורסמו הוראות שונות לגבי אורך החצאית, זאת כדי לגדור במקומו ובשעתו מה שהיה ניתן". וכ"כ הגרמ"ש קליין (הו"ד בספר הלבוש כהלכתו פט"ו סוף הערה ז), וז"ל: ובדור שלפנינו היתה ההוראה הנפוצה להכשיר חצאית ארוכה 10 ס"מ למטה מהברך, וזאת מחמת שהמצב היה ירוד מאוד, ובבחינת "תפשת מועט תפשת", וגם החצאיות היו רחבות יותר. עכ"ל. וכיו"ב כתוב בבגדי תפארתך (עמ' קלח). ע"ש.

וזאת מלבד מה שכתב בשו"ת בני בנים (ח"ג סי' כה) שאין לסמוך על כרוזים למיניהם אליבא דהלכתא, וז"ל: ואין מורים מתוך קול קורא, כי אחד מחבר את הנוסח ומחתים אחרים ורוב החותמים סומכים על החותמים הראשונים בלי להתעמק בפרטים, ואי אפשר לעמוד על מקור הדברים וסמכותם, ותשובה מנומקת אחת שווה כרוזים הרבה אפילו כשחתמו גדולים על הכרוז עצמו. עכ"ל. וע"ע בשו"ת משנה הלכות (ח"ח סי' קיט), ובשו"ת אז נדברו (חי"ג סי' פ) מה שכתבו עוד בעניין זה שאין לסמוך כ"כ על כרוזים למיניהם. [ומן הסתם פעמים שהחותם חותם להורות שצריך לתקן 'לפחות' את הפירצה המובאת בכרוז זה, אבל לא מדקדק לשנות את נוסח הכרוז כנגד חתום אחר ולתקן את הפירצה 'לגמרי', אלא רק את מה שאפשר להציל בינתיים ואת מה שמעוררים כעת. וד"ל].

[71] **וידוע** מה שכתב ר"א בן הרמב"ם (בספר מלחמות השם, עמ' פט): והנה נתבאר לנו כי החכמים ז"ל אינם מעיינים הדעות ולא מביטין אותם אלא מצד אמיתם ומצד ראיותיהם, לא מפני האומר אותו יהיה מי שיהיה. עכ"ל. וכבר כתב המאירי (ב"ב קל:): ומעתה בכל עניני הוראה ומשא ומתן אין ראוי להורות ככל הנמצא כתוב לחכם או למחבר או למפרש בדבר מחודש ביותר אם להקל אם להחמיר אא"כ בראיה, וסוף הדברים אשרי מי שבא לכאן "ותלמודו בידו". עי"ש. וכיו"ב יש הרבה. ועיין בזה בהערה הבאה.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הדין האמיתי שצריך בגד רחב, ולכן הסתפקו להצריך עכ"פ גרביים (אטומות וכו'), ולא עלה על דעתם שצריך לזה 'בגד רחב'[72]. אבל לפי האמת שמנהג זה אין מקורו טהור, א"כ מה שנהוג - אין

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[72] **ועכ"פ** כל עוד שלא פירש לן פוסק מה הדחיה לזה שהגרביים הם כבגד צמוד, אין לחכם אלא מה שעיניו רואות. וכפי מה שיש להשיב על אותם אלו שטוענים כנגד מה שחכם אחד הקשה על חכם שקדם לו, מכמה פוסקים וכד', שהם טוענים שמסתמא היה לחכם הקודם מה לענות על זה, ובזה ידוע ומפורסם שאין טענתם טענה, מאחר שאין לחכם אלא מה שעיניו רואות. וכ"ש בנידו"ד, שיתכן שמה שגרם להם שלא לנחות לזה הוא מה שהיה נהוג גרוע מזה והוי כעין אפושי פלוגתא, כאמור.

וכיו"ב מבואר בגמ' (ב"ב קל: קלא.), אמר להו רבא לרב פפא ולר"ה בריה דרב יהושע, כי אתי פסקא דדינא דידי לקמייכו וחזיתו ביה פירכא, לא תקרעוהו עד דאתיתו לקמאי אי אית לי טעמא אמינא לכו ואי לא הדרנא בי, לאחר מיתה לא מיקרע תקרעוהו ומגמר נמי לא תגמרו מיניה, לא מקרע תקרעיניה דאי הואי התם דלמא הוה אמינא לכו טעמא, "מגמר נמי לא תגמרו מיניה, דאין לדיין אלא מה שעיניו רואות". ע"כ. וע"ש בפירש"י. וה"ה בנדו"ד דמכיון שאותם פוסקים שמיקלים בגרביים בחלק התחתון, לא עלה על דעתם לדון אם יש לחוש בזה לבגד צמוד, ולא נחתו לזה, ממילא אמרינן שפיר דאין לחכם אלא מה שעיניו רואות, בפרט שיש להקת פוסקים דמסייעת לן.

והראני ידידי הרה"ג מאיר סבג שליט"א (מח"ס שו"ת מעולפת ספירים ב"ח ועוד), דכן כבר מבואר בכמה פוסקים, דהנה כתב הב"י (או"ח סי' רנג ד"ה כל דבר) בזה"ל: "ורבינו [הטור שהקשה שם על דברי הרמב"ם] נראה שלא עלה על דעתו פירוש זה, ולפיכך הוקשה לו דעת הרמב"ם". ע"ש. ומבואר דלא אמרינן שמסתמא ידע פירוש זה והיה לו מה לדחות זאת. וכן מבואר עוד בב"י (בסי' שלה ס"ג ד"ה כתב עוד) שהקשה על דברי הר"ר ישראל איסרלן (בעל תרומת הדשן) מדברי ר"י בתוספות (מגלת קיז:) ואחרי שכתב "ושמא יפרש מה"ר ישראל (את דברי ר"י שם) דהיינו לומר וכו'" כתב: "מיהו פשט דברי התוספות לא משמע הכי וכו', ועוד דאם כן היה לו לה"ר ישראל להביא דברי ר"י ולפרשם כן, ומדלא הביאם יש לחוש שנעלמו ממנו". עכ"ל. וכ"כ הרדב"ז (ח"ג סי' תקסד) וז"ל: אם לא הביא דברי הראשון, נראה שלא ראה את דבריו, ואמרינן אילו היה רואה את דבריו היה חוזר בו. עכ"ל. וכן כתב בשו"ת מים עמוקים (סי' כו) אודות מה שנשאל שם בכאשר אחד מן הפוסקים כתב עליו שהוא מסופק בו, ולא ידע מאי ידון ביה, ואחד מן הפוסקים פשיט ליה מדקדוק אחר מדברי הגמרא, האם אמרינן שהפוסק ההוא ידע אותו דקדוק ודחי ליה וא"כ הוי מחלוקת הפוסקים, או דלמא אמרינן דלא עלה על לבו הדקדוק ההוא ואי הוה שמיע ליה הוה הדר ביה. ואחר שכתב דודאי יש לסמוך על מי דפשיט ליה מטעם שאין ספק מוציא מידי ודאי, הוסיף עוד טעם: ועוד דליכא לספוקי שמא האומר לא ידענא מאי אידון ביה ידע הראיה ההיא אלא שהוא דוחה אותה, דא"כ היה מביא הראיה והיה דוחה אותה, וכמו שכתבו התוס' (ב"ב כב.), וכן מבואר במס' שבת (יט:) ובכתובות (סט.). ע"ש ראיות ברורות לזה. וכן מבואר בשו"ת משאת בנימין (תלמיד הרמ"א, סו"ס צה) שכתב וז"ל: והטור ז"ל לא הרגיש בזה, שאילו הרגיש, לא היה תופס על הרמ"ה. עכ"ל. וע"ע בביאור הגר"א (סי' ב סק"ג) שכתב על הא דהקשתה הגמ' (שבת סא.) על דברי ריו"ח מברייתא, ומסיק: דלמא רבי יוחנן הא מתניתא לא הוה שמיע ליה ואי הוה שמיע ליה הוה הדר ביה, ואי נמי שמיע ליה וקסבר אין הלכה כאותה משנה. ע"כ. וכתב ע"ז הגר"א שם, דבאמת הברייתא עיקר, ומאי דקאמר עוד אביי אי נמי שמיע ליה וקסבר אין הלכה כאותה משנה, הוא לרווחא דמילתא, דאל"כ בכל תיובתא נימא הכי. ע"כ. מבואר להדיא בדבריו דלא אמרינן שידע הפוסק לקושיא ההיא והיה לו מה לענות. (וכיו"ב ראה בחגיגה ד.). וע"ע בתשובת נודע ביהודה (מהדו"ת חאו"ח סי' צט, הו"ד בס' בל"ג עמ' כה) שכתב בזה"ל: מצאתי חילוק בדבר לפרש דברי ר"ת במקום שספו תמו כל התמיהות שתמהו עליו, "והראשונים והאחרונים שתמהו עליו היא מפני שלא עלה על דעתם לפרש דבריו כן". עכ"ל. ויש עוד כאלו רבות בפוסקים. ואכמ"ל. ומעתה מכיון שאותם פוסקים שכתבו להקל בגרביים, לא עלה על דעתם לדון אם יש לחוש בזה לבגד צמוד, ולא נחתו לזה, אין לנו אלא מה שעינינו רואות.

זה המנהג המקורי (וכנ"ל), ואין שום מצוה לבאר מנהג כזה או מעין זה ולהמציא קולא מסברת כרס כנגד הנהוג בדורות המתוקנים שהלכו עם בגד רחב עד הקרסול ולא הסתפקו בגרביים, כאמור. ואין שום מקור להקל בזה. וכן תראה שמרן הגרע"י בתחילה ביבי"א לא נחת להצריך בגד רחב אלא רק כתב דלא מהני גרביים שקופות וכו', עד שעוררו לכך הגאון רבי זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל (עי' באריכות להלן בפרק זה אות יד) שגם זה לא מועיל עד שיכוסה בבגד רחב כחצאית או שמלה.

וכן ראיתי להגאון רבי אברהם דניאל שליט"א (מח"ס שו"ת ברית אברהם ה"ח) שהעיר בזה [בתשובה כת"י] על הגאון בעל השבט הלוי הנ"ל, וז"ל: ומ"מ מה שכתב שבט הלוי ששוק באשה ערוה היינו מתחת הברך, ולכן חייבת מן הדין לכסותו בבגד "או על כל פנים בגרביים". וכן כפל דבריו בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' עח אות ב) והשיב לשואל שלא מובן מה הסתפק אם צריכה לכסותו בבגד עד כף הרגל, דמה לי לכסותו בבגד או בגרביים, שהעיקר שצריכה לכסותו, ושכן הסכימו עימו ולא כמשנ"ב. ע"ש. - לפי מש"כ לעיל דבריו בזה תמוהים, שאם ס"ל כדבר פשוט ששוק באשה ערוה הוא מתחת לברך, א"כ מה יועיל מה שתכסה חלק בזה רק בגרביים, והרי סו"ס צורת הרגל ניכרת, ולא מהני כיסוי רק בבגד רחב שאין הצורה ניכרת. וכנראה שהרב שבט הלוי ראה מנהג פשוט שנוהגות שלובשות רק גרביים מתחת לברך, ומזה הסיק דודאי שרי[73], אך כפי מה שנתבאר הרי אין בזה תשובה למנהג העולם אא"כ נאמר שהמנהג הוא משום שסמכו על זה שאין זה בכלל שוק, וכדעת המשנ"ב (א.ה. ובדורות המתוקנים קודם שנפרצו גדרות עולם לא היה כדבר הזה, ראה לעיל), ורק שנהגו לחומרא לכסות בגרביים. [וכן מבואר בספר

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וראה עוד להלן. ועכ"פ העיקר להלכה כהפוסקים שכתבו להדיא לחוש לזה. וזה ברור. וע"ע בנושא זה באריכות בקונטרס 'ירך גיבור' המובא גם בסו"ס בגדי תפארתך (עמ' רכ, והלאה).

וע"ע בשו"ת משנה הלכות (ח"ח סי' קלו), דבמקום מנהג שנהג עלמא מקדמת דנא, ובא גדול ורוצה לשנות או לבטל מנהג הקדום, כה"ג נמי אפילו קטן יכול לחלוק ולמחות ואין זה בכלל חולק כי אדרבה הגדול הוא דחולק על כל הקודמים אליו ורוצה לעקור מה שנטעו הם כבר, וע"ז נאמר לא תסיג גבול עולם גבול שגבלו ראשונים. ע"ש. ואע"פ דהתם הגדול רוצה "להנהיג" דבר ששונה ממה שנהגו מקדמת דנא ואילו הכא יש שרוצים "להישאר" בדבר שהוא שונה ממה שנהגו מקדמת דנא, מ"מ אין לחלק בזה, דזיל בתר טעמא, דכל כה"ג יש לן לילך בתר מה שנהגו מקדמת דנא בדורות המתוקנים, ולא לנהוג בדבר שנהיה לאחר ההשכלה וכיו"ב.

[73] **וכן** מתבאר להדיא מתוך דברי הגרב"י זילבר זצ"ל בקונטרס דיני מלבוש נשים (עמ' י), שכתב, שאורך השמלה הוא מדיני מלבוש צניעות, שמלבוש קצר נובע ממנהגי פריצות של הגויים, דמנהג זה להתלבש בשמלה קצרה אפי' רק עד הברך ועד בכלל וכ"ש קצר יותר לא שערוהו אבותינו ואבות אבותינו, משא"כ המשך השוק סגי ליה בגרביים. ע"ש. וכן מתבאר מדברי הגרי"ש אליישיב בקובץ תשובות (ח"א סי' יג ד"ה אבל), ומדברי הר"י ליברמן בשו"ת משנת יוסף (חלק יג, סי' שמב ד"ה וכמו). ע"ש. אולם האמת היא שמקור מנהג זה הוא מהתפשטות דרכי הפריצות בעולם סמוך לפני מלחה"ע הראשונה, וזהו אותו "מנהג" עצמו שאח"כ הוסיף לקצר השמלה יותר ויותר עד שלא נשאר ממנה כלום, אבל מקודם לכן נהגו ללכת בשמלה שהיתה מכסה לא רק את רוב רובה של הרגל אלא את כל כולה, וגילוי צורת קצת מן השוק היתה נחשבת פריצות אפי' אצל אומות העולם כדלעיל (פ"ב אות י ובהערה שם באריכות), וא"כ יש להוכיח מזה להיפך, שאורך השמלה יהא עד הקרסול. ודברי הגרב"י זילבר צריכים להאמר בנוסח זה "שמנהג זה להתלבש בשמלה קצרה שאינה מכסה את כל אורך הרגל לא שערוהו אבותינו ואבות אבותינו". וכמו שהעיר כל זה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יט אות ד). ע"ש.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הליכות בת ישראל (עמ' עא), שכתב שיש אומרים שהשמלה חייבת לכסות כל הרגל עד פרק כף הרגל, ובמקורותיו ציין להסוברים שהשוק הוא החלק התחתון. וכתב על זה: "ולא נהגו כן". כלומר שנהגו להקל בזה לא כדיעה זו אלא על סמך הדיעה הראשונה הסוברת שהשוק הוא למעלה. ולכאורה הא מנא ליה, הלא איהו כתב להדיא בעמוד שאח"כ שממנהג בנות ישראל לגרוב גרביים, וא"כ מוכח דנהגו לכסותו והיאך כתב שלא נהגו כן. אלא ודאי דהבין שמה שנהגו ללבוש גרביים לא מועיל לפי מה שהשוק הוא למטה, ורק לצד שהוא למעלה מובן חבישת הגרביים - שהן בתור חומרא]. עכ"ל.

ומכיון שכן, נמצא, דלפי מה שהתבאר לעיל (פ"א אות ו) באריכות מהיכן נבעו דברי הפמ"ג והמשנ"ב במה שכתבו שהשוק הוא העליון (מלבד מה ששאר הפוסקים חולקים על דבריהם, כמבואר שם), עש"ב, ממילא ודאי שיש לנקוט כדבר פשוט שצריך בגד רחב כחצאית או שמלה ולא מועיל גרביים.

ואם באת לעשות חילוקים בעניין ההרהור, שהשוק מביא הרהור פחות מהירך, ולכן לזה מועיל בגד צמוד ולזה לא, וכן על זה הדרך, ראה להלן באות הבאה (ד"ה ואם באת) באריכות, שאין לומר כן מכמה טעמים. עש"ב.

בעניין סברת 'החלק התפוח'

יג. וחנה יש 'כרוזים' שכתוב בהם דאע"פ שאכן לא מועילים גרביים גם לגבי השוק והיינו אפי' לחלק התחתון, מאחר שזה צמוד וכנ"ל, מ"מ זהו דוקא במקום ה'תפוח' והבולט של השוק, דבזה לא מהני בגד צמוד, אך למקום הדק שבשוק סגי בגרביים[74], דאין זה נראה אלא כ'מקל'. וראה

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[74] **כן** כתבו בכרוז "פסקי הלכה בצניעות הלבוש" הנכתב בתשרי תש"ע (צילומו מובא בקונטרס כה תאמר לבית יעקב, עמ' ל, ובספר דבר גדעון ח"ב, בסופו בחלק הכרוזים, כרוז כא), וז"ל: חלק הרגל מן הברך ולמטה עד הקרסול קרוי 'שוק', וחייב בכיסוי גמור מעיקר הדין, על כן יש להקפיד על אורך החצאית תחת הברך, שתכסה את הרגל (לכל הפחות) ממקום שמתחילה הרגל להתרחב (שהוא כ-10 ס"מ מעל בליטת עצם הקרסול), שיש פריצות ומכשול בראיית צורת השוק בחלקו המתרחב, וכדין בגדים הצמודים לגוף. עכ"ל. וחתמו שם הרבנים: ניסים קרליץ, משה שאול קליין, יוסף בנימין ואזנר [בשם מו"ז בעל השבט הלוי], שמעון בעדני, שמואל דוד הכהן גרוס, נפתלי נוסבוים, פינחס שרייבר, יעקב מאיר שטרן, בן ציון מוצפי, שלמה בן שמעון, עמרם אופמן, יצחק רצאבי, מ. מ. קארפ, שלמה זלמן אולמן, אליעזר דינר, שלמה יוסף מחפוד, יוסף מאיר אלטמן, א. א. יעקובזון. ע"כ. [וכיו"ב יצא כרוז כבר בשנת תש"ל מבד"ץ העדה החרדית, שיש ללבוש שמלות ארוכות שיגיעו לפחות 20 ס"מ מהריצפה (ראה צילום הכרוז בקונטרס כה תאמר לבית יעקב, עמ' כט), והטעם הוא כי אצל רוב הנשים הוא המקום שהרגל מתחילה להתרחב, ולפחות את זה צריך לכסות בשמלה, וכמו שביאר בקונטרס הנ"ל (עמ' יט)].

ועיין כיו"ב בספר דעת הקדושה להריא"ז מרגליות זצ"ל (סי' ו, עמ' קכז) דסגי בזה שהבגד העליון מכסה את רוב הרגל [אבל החלק המועט הנשאר אי"צ 'בגד עליון', אך בגד תחתון כגרביים מודה שצריך גם בחלק הנותר, שהרי כולו נקרא 'שוק', וכמו שהדגיש שם שלא יהיה 'בגד עליון' קצר אלא מכסה רוב הרגל. וכן מוכח בדבריו שם שאסר בתקיפות גרביים בגוון הרגל, הא גרביים מיהא בעי (שחורות)]. ונראה פשוט שכוונתו שהשמלה תכסה את רוב הניכר של כל הרגל, או שהכוונה שתכסה את "רוב החלק התחתון", דאילו היתה כוונתו רוב הרגל הכללית והיינו מעט יותר מן הברך, אין הדבר מסתבר כלל, שהרי לא ימלט שבאופנים מסויימים כגון בישיבה, יתגלו הברכיים. וע"כ דכוונתו כנ"ל, דרוב רובה של הרגל יהיה מכוסה בבגד עליון והשאר בגרביים. וע"ע בשו"ת משנת יוסף (חלק יג סי' שמב) שכתב ג' מידות בזה. אך במחכ"ת לא נהירא, ואין ראיה ממנהג של בנות דורינו ודור שלפנינו, אלא כפי שנהגו בדורות שקודם ההשכלה ובתי ספר אליאנס וגונדא דילהו, וכפי שהתבאר ויתבאר בע"ה.

בהערה'[75]. וזו אחת מהסיבות לשיעור "חצי הרגל" שבין הברך לעקב[76].

ראשית אגיד, דגם לדבריהם, שאר השוק, דהיינו ה'חלק הדק', צריך לכסותו בגרביים שחורות ואטומות, ולא בגרביים הדומים לצבע הגוף או שקופות, שהרי הם מודים שהשוק הוא התחתון וצריך 'לכסותו', ורק סברו שמועיל לזה (לחלק הדק) בגד צמוד, וא"כ 'כולו' צריך שיהיה מכוסה בכיסוי שמכסה את הצבע ולא שדומה לו ולא שקוף (ועי' בזה לעיל בפרק זה אותיות א-ט באריכות), דהא רק מצד בעיית הצמידות שבו מועיל לדבריהם לחלק הדק שאינו בולט כאמור. וזה פשוט, ומבואר גם בדבריהם.

אבל אעיקרא, גם מצד ההיצמדות – קשה מאד להקל בזה מ'סברא' ולומר שלחלק הדק סגי בבגד צמוד כגרביים. כי מלבד מה שהתבאר כבר לעיל כמה ראיות דגם לעניין השוק לא מהני בגד צמוד כגרביים, ומשמעות הדברים היא גם לגבי החלק הדק (ראה לעיל בפרק זה אות י מהרדב"ז ומהמג"א, ועוד. וכן באות יא באריכות). גם, מצד הסברא אינו מובן כ"כ, משום דאע"פ שאותו חלק נראה גם כמו 'מקל', מ"מ הרי זהו צורתו של איבר זה, וסו"ס ניכרת צורת החלק הדק של השוק [וכמו שאף אחד לא יטען ח"ו על מקומות מרכזיים וצנועים בגוף שהם רק כ"כעמוד רחב"]. ואין זה אלא כעין 'פשרה' בלא בסיס אמיתי.

ואם באת לעשות חילוקים שונים ולומר שהשוק מביא 'פחות הרהור' משאר הגוף, או שהחלק הדק מביא 'פחות הרהור' מהחלק העבה, ולכן סגי ליה בבגד צמוד, וכיו"ב, זה לא מעלה ולא מוריד, דנהי שזה פשוט שיש דרגות בגוף, זו למעלה מזו, והשוק יותר קל מהירך וכד', אבל מכאן ועד להמציא ע"פ זה שכבר נהפך חלק זה למקום שמספיק לטשטשו בעלמא - בסברות כרס שאינן אלא ליישב את מה שנהוג בזמנינו (כאשר בכלל זה המשך לפירצה שהיתה בזמנו גרוע מזה ומאז היה התחזקות בכרוזים וכנסים שונים במשך השנים,

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[75] **ואין** הכוונה שרק מקום הבולט הוא מקום השוק, דזה אינו וכדמוכח במאירי (ריש פ"ח דנדה) שכתב "הבשר שבשוק", משמע שהבשר זה רק חלק מהשוק ולא כל השוק, הו"ד בס' בל"ג (עמ' קנג), וזה פשוט מאד [ודלא כחכ"א שראיתי שטעה בזה], אלא הכוונה שהוא מקום שיותר מושך את העין ומביא להרהור, כי החלק הדק שמתחת לו נטפל לרגל ואינו בולט כ"כ אף אם הוא צמוד, והפוסקים המקילים בחלק הדק לא חיישי כולי האי לאסור גם את זה. וכיו"ב ביאר הגרמ"ש קליין והגר"נ קרליץ (הו"ד בספר הלבוש כהלכתו, פט"ו סוף הערה ז), וז"ל: שיסוד האיסור היצמדות אינו אלא מחמת שרואים את צורת הגוף וחיטובו, אבל החלק הקטן של הרגל שאין בו שום צורה ואינו אלא כעין "מקל" אין בו איסור של בגד נצמד. עכ"ל. והנה מה שכתב שהחלק הדק הינו כ"מקל", נראה שאינו אלא מליצה בעלמא, שהרי מה אכפת לן כאיזה חפץ זה נראה, סו"ס בולט צורת האבר של האשה, אלא עיקר כוונתו שזה לא בולט ומגרה את היצר כמו המקום המתרחב, וכאמור [אלא שמ"מ למעשה אין להקל בזה, אלא יש ללבוש בגד רחב כחצאית או שמלה עד הקרסול, ראה להלן באריכות].

[76] **כמובא** בספר הלבוש כהלכתו (עמ' 132): על החצאית להיות ארוכה באופן שיכוסה כל החלק התפוח שברגל, וזו אחת מהסיבות לקביעת שיעור אורך החצאית עד חצי הרגל שבהן הברך לעקב - א. שעל פי רוב לא יתכן לכסות את הברך בכל מצב אלא בשיעור זה, ב. משום] שבשיעור זה מכוסה (כמעט) כל החלק התפוח שברגל, ומן הראוי להאריך יותר מחצי הרגל באופן שהחלק התפוח יכוסה בשלימות. עכ"ד. וכן הוא לשון הגר"נ קרליץ (הו"ד בספר הלבוש כהלכתו במכתב טו, עמ' 407): וחובת השמלות להיות ארוכות מתחת הברך לפחות עד "חצי הרגל" שבין סיום הברך לעקב בכל מצב, באופן "שהחלק המתרחב של הרגל יהיה מכוסה" בשמלה בדוקא. עכ"ל. וע"ע בקונטרס כה תאמר לבית יעקב (עמ' כא).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ונעצר בחלק הזה מפני דעת המשנ"ב. וראה בזה להלן פ"ג אות ה ואות יא, ובמצויין שם) – **הדבר רחוק ואינו נכון, ואין לזה בסיס אמיתי. ושמא למחר תאמר שמספיק בגד צמוד גם לתחילת הירך** (הסמוך לברך) **כי הוא מביא 'פחות הרהור' מסוף הירך** (הסמוך למתניים) **וכן על זה הדרך. ועוד, דגם בגילויו הגמור של השוק יש 'פחות הרהור' משאר הגוף** (וכן בגילויו הגמור של חלק ה'דק' יש פחות הרהור מהחלק העבה) **ואעפ"כ חייב בכיסוי דסוף סוף יש הרהור, ומנין לנו לבדות שלענין חובת כיסוי הצורה אע"פ שיש הרהור א"צ לכסות בבגד רחב בשונה משאר הגוף כי הוא מביא 'פחות הרהור'** [בפרט היום שנתקהו החושים ורגש הצניעות נפל ארצה, וקשה 'להחליט' מעצמינו מה מביא הרהור ומה לא. בנוסף למה שכשם שפרצופיהן שונין כך דעותיהן שונות, כדלהלן], **ואדרבה בהיפך מצינו, שכתב הט"ז** (או"ח סי' עה סק"ב) **דשוק חמיר טפי דאפי' פחות מטפח אסור, שהוא מקום הרהור יותר משאר איברים** [וע"ע בספר בגדי תפארתך (עמ' סב) שהביא עוד הרבה פוסקים דס"ל הכי]. **ואם לחשך אדם דהט"ז סבר דשוק הוא למעלה** (אע"פ שזה אינו וכדביארתי לעיל בפרק א אות ה בהערה, בסופה), **אף אתה אמור לו, דמה יענה לכמה אחרונים שכתבו דבשוק אפי' פחות מטפח אסור אע"פ שמוכח מדבריהם דהשוק הוא למטה, כגון הב"ח** [כמ"ש החזו"א סי' טז סק"ח, ובשבט הלוי ח"א סי' א, ובשו"ת באר משה ח"ח סי' קא אות ה] **והגר"ז** (סי' עה) **והעוי"ח** (פר' בא אותיות א-ב. ראה לעיל פ"א אות ה בהערה שביארנו דבריו באריכות), **וכן השבט הלוי** (ח"י סי' יד). **וגם מצד גרימת ההכשלה מצינו שצניעות הרגלים חמורה משאר הגוף, שהרי אפילו הצדיקים שעיניהם בארץ, יכולים להכשל על ידה, וכמ"ש המהרש"א** (מכות כד. בחידושי אגדות ד"ה ועוצם) **שלהסתכל בפני אשה אפשר להיזהר ע"י שלא יגביה עיניו, אבל כשרגל האשה מגולה לא סגי בכפיפת ראש, אלא צריך לעצום עיניו. ע"ש**[77].

כללו של דבר, אין לך דבר באשה שאינו מביא לידי הרהור, אם מעט ואם הרבה, וממילא כשאנו דנים על דבר אם הוא חייב בכיסוי, אין הנידון 'אם יש' הרהור או לא, אלא עד כמה היא מחוייבת מן הדין לכסות עצמה ולמעט בהרהור. וכיון שהשוק חייב בכיסוי, וכיסוי כולל כיסוי הצורה, אין שום מקור לבדות שלא יצטרך לכסות צורתו או צורת מקצתו, אלא רק בסברת כרס נגד מה שנהגו בדורות קודמים קודם ההשכלה. כמ"ש בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יט אות ה). **ע"ש**[78].

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[77] **ואגב** גילוי השוק חמור יותר משיער, כמבואר ברא"ש (כתובות פ"ב סי' ג), ובטור (אהע"ז סי' סה), וכדכתב להדיא הלבוש (אהע"ז שם ס"ב), וזו לשונו: "ובפריעת הראש שזה אינו מביא 'כל כך' הרהור", ע"ש. וכן מבואר ברמב"ם (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) שהיקל לקרוא כנגד שיער אשתו אע"פ שכנגד שאר גופה אסור. ע"ש. (ויבואר דבריו בארוכה לקמן בפרק ו אות ו בהערה). וכן מצינו כמה חילוקים לדינא בתוצאה ממה ששוק יותר חמור משיער, ראה בספר בגדי תפארתך עמ' צט, ובספר והצנע לכת דהרי (עמ' מג-מד).

[78] **וע"פ** דברים אלו יש להשיב על מ"ש בספר "חישבתי דרכי" חלק ב בסופו [שבהחלט המחבר היה צריך לחשב דרכיו קודם שכתב דבריו שם. ראה לדוגמא היאך שיבש שם את כוונת התוס' במנחות לז. ע"פ פלפול מבריק (שאינו מתחיל כלל, כיעויין בתוס' הנז' שדימו את הדברים לגבי נידון הזרוע שם, ובזרוע לא שייך לומר את דבריו שם. ע"ש היטב. וגם בלא זה אין דבריו מחוורים בלשון התוס' כלל. ואכ"מ). וע"ע בקונטרס 'בת מלך פנימה' שהאריך להשיב בטוב טעם על שאר דבריו שכתב שם לגבי הפאה נכרית, ואכ"מ], שכתב בזה"ל: אין שום הוכחה לדמות כיסוי הרגל לכיסוי שאר הגוף, דמנלן לדמות מילתא למילתא בזה, אטו נאמרה גזירה שווה משאר הגוף ולמדין ואין משיבין. וכו'. אין לזה שום מקור מהש"ס ושו"ע. עכ"ל.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וזה אינו, דאטו אנן אתינן 'לחדש' איזה דבר, להיפך, המיקל בזה בא לחדש ולהוציא מהכלל את השוק לומר שמספיק לו כיסוי דק כגרב, וזה מנלן, הלא בכל הדורות המתוקנים הקפידו שלא לילך כן, ורק בדורות האחרונים בהמשך לפירצות היותר גדולות שהיו ואח"כ היה התחזקות, זה נשאר, ע"פ דעת הפמ"ג והמשנ"ב (וראה באריכות לקמן בפ"ג אות ה), אך לפי המתבאר לעיל (פרק א אות ו) מהיכן נבעו דברי הפמ"ג, כל אחד יוכל להבחין שלא שייך לומר שהשוק הוא מעל הברך, עש"ב, (בנוסף למה שכל שאר גדולי האחרונים פסקו בהחלט שהשוק הוא התחתון כדלעיל שם אותיות א-ה), וא"כ מהיכן לנו לבדות דבר זה מסברת כרס שהשוק יצא מהכלל שאע"פ שצריך כיסוי אינו צריך כיסוי צורה - כנגד הנהוג בדורות המתוקנים. אין לזה שום מקור לא בש"ס ולא בראשונים ולא באחרונים (ולא בנהוג בדורות המתוקנים, כנ"ל), ואדרבה מצינו ראיות להיפך, כנ"ל בפנים (אות י).

ולכן גם מה שכתב שם עוד: והרי כל הטענה להוכיח שגרב אינו כיסוי מספיק היא ש"הרי פשוט שא"א לכסות את איברי הגוף המוצנעים בכיסוי דק כעין גרביים, ולמה יהיה דין הרגל שונה", וטענה זו סותרת את עצמה, דמאותו טעם שבשאר האיברים פשוט יותר שא"א לכסותם בכיסוי דק כזה, זה גופא גם הטעם שבאמת אין לדמות מילתא למילתא. עכ"ל. - גם זה אינו נכון כלל, שאין כוונת הטענה הזו "להוכיח" משאר הגוף לשוק, אלא סה"כ להראות שכיון שהשוק חייב בכיסוי, וכיסוי בעיקרון חייב כיסוי צורה 'כפי שכל אחד מבין בשאר הגוף', א"כ אף שהורגלנו שהשוק מגולה (לפחות בצורתו) וקשה לקבל שצריך בגד רחב, מ"מ א"א לומר כן מסברא בעלמא בלא מקור – כנגד הנהוג בדורות המתוקנים קודם פרוץ ההשכלה, והרוצה לחדש שהשוק שונה משאר הגוף ומועיל לו בגד צמוד – עליו הראיה.

ואחדד זאת, אילו היה לנו מקור מהש"ס או מהראשונים שמועיל בגד צמוד בשוק - או לחילופין אילו גם בדורות המתוקנים שקודם ההשכלה היו הולכות עם בגד צמוד על השוק - והיינו צריכים 'להבין' מדוע, אכן היה אפשר 'ליישב' ולומר שאף שהגוף דרוש כיסוי צורה מ"מ 'הבינו חז"ל או הראשונים' שלגבי השוק לא החמירו להצריכו כיסוי כזה, אבל הרי באמת ההיפך הוא הנכון, בדורות המתוקנים הקפידו לילך עם בגד רחב גם בכיסוי השוק, וכדלעיל באריכות, וגם יש לזה סימוכין בדברי הפוסקים כדלעיל, וא"כ אין שום מקום להמציא מסברת כרס כנגד זה קולא לדינא בשוק יותר משאר האיברים [בפרט היום שנתקהו החושים ורגש הצניעות נפל ארצה, ולא שייך להחליט מעצמינו מביא הרהור ומה לא, בנוסף למה שכשם שפרצופיהן שונין כך דעותיהן שונות]. גם מה שכתב שם: זיל בתר טעמא, שסיבת החיוב להצנעת האיברים הוא הרהור, והחוש מוכיח דלאו כל אפיא שוין. עכ"ל. כבר השבנו ע"ז בפנים, דזה שהשוק מביא 'פחות' הרהור אינו מספיק מקור לומר שבזה כבר פנה זיוה פנה הדרה לעניין כיסוי הצורה, ובכל הגוף יש דרגות שונות של מביא הרהור יותר או פחות, והמחדש להוציא דבר מהכלל – עליו הראיה. [גם בהלכות בנושאים אחרים, קיימים איסורים חמורים יותר ופחות – כגון איסור 'לאו' 'כרת' וכדו', ובכ"ז ברור לכל שאין לנו להקל מדעתינו 'מסברא' ולומר שמפני ש'לאו' הוא פחות חמור מ'כרת' אז במקום צורך גדול או באופן מסויים אפשר להקל בו, הא ליתא (אא"כ לפי הכללים הכתובים בהדיא כגון עשה דוחה לא תעשה וכיו"ב). כך גם כאן, אפילו אם השוק 'פחות' חמור משאר הגוף, אי אפשר לבא ולהקל בסוג הכיסוי 'מסברא', כנגד הנהוג בדורות המתוקנים, וכאמור. ולכן גם מה שכתב אח"כ דאחרי דעיקרא דדינא ד"שוק באשה ערוה" הוא חידוש וכמ"ש הרשב"א (ברכות שם) א"כ מנין לנו 'להרחיב' החידוש בשוק גם לעניין כיסוי הצורה, ע"ש, אינו נכון, דזה לא נקרא 'להרחיב', אלא זהו הדין המקורי, שדבר הטעון כיסוי – טעון גם כיסוי צורה, כפי שהקפידו בכל הדורות טרם ההשכלה, וכמשמעות דברי הפוסקים כדלעיל, ועל המיקל להביא הראיה. ועוד, שזה שהשוק הוא דבר מכוסה הוא מובן מאליו עוד קודם הסוגיא בברכות שם, וכל הנידון שם התחיל 'אחרי' שיש חיוב לכסות והשוק מכוסה, היאך הדין כאשר נתגלה, האם הבעל יוכל לקרות ק"ש כנגד או לא. ולזה התחדש שגם בשוק החמירו אף בק"ש, אבל לעניין שבעיקרון הוא מכוסה – היה ידוע ופשוט עוד מלפני כן ולא הוצרך לזה מימרא מיוחדת לשוק. וע"ע בזה להלן בהערה על סוף פרק ו, ובפרק ז. ואכמ"ל].

גם מה שחשב שם להביא סמך לדבר מכיסוי השיער, שלא מצינו שצריך להסתיר את צורת השיער, אלא אפשר לכסות אותו במטפחת מהודקת למרות שצורתו ניכרת. וכו'. ע"ש. אין בזה שום סמך ושום כלום, וכי לשיער יש איזה צורה כל שהיא, נהי שלכל שערה ושערה יש לה 'צורה' כעין חוט דק אבל הרי לא מדובר שהאשה מכסה כל שערה ושערה משערותיה בבגד צמוד שניכר צורת השערה.. אלא מכסה את כל השערות יחד, וא"כ אין בזה שום 'צורה', דהדבר משתנה

בפרט שכשם שפרצופיהן שונים כך דעותיהן שונות (במדבר רבה כא, ב), ומה שלזה לא מביא הרהור לשני כן מביא הרהור, ואי אפשר לקבוע בצורה 'החלטית' שאין זה מביא הרהור. במיוחד בדורינו שנתקהו החושים בדברים אלו מחמת הרגילות, שבודאי דאין לנו הרשות לחדש סברות להקל מחמת "שאנו בקיאים" בהגדרת דבר הגורם הרהור[79].

ובשלמא אם כך היה הדין או לכל הפחות המנהג מאז ומעולם שהחצאית תהיה עד אחרי המקום הרחב, והיה מוטל עלינו לבאר מדוע הדבר כן, היה אפשר לבאר כנ"ל (לחלק בין המקום הרחב לדק שפחות מביא הרהור), אבל מאחר שבפועל אין זה אלא מנהג שמקורו לא טהור, אין שום מצוה לבאר מנהג כזה ולהמציא קולא מסברת כרס כנגד הנהוג בדורות המתוקנים[80].

ועוד, שבמציאות גם אם תכסה עד המקום הרחב, הרי שבעליה במדרגות וכיו"ב יתגלה המקום הרחב, וא"כ כשם שהורו לגבי הברך שצריך 10 ס"מ מתחת לברך כדי שלא יתגלה הברך, ה"נ לגבי המקום הרחב צריך לכסות יותר ממנו כדי שיהיה מכוסה בכל מצב. [ובאמת שכן הוא לשון הגר"נ קרליץ (הו"ד בספר הלבוש כהלכתו במכתב טו, עמ' 407): וחובת השמלות להיות ארוכות מתחת

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בגודל השיער ובאורכו ובסוג תסרוקת וכד'. ובנוגע לשאר הדברים שכתב שם, הרואה יראה שכבר השבנו על הכל בספר זה, ואי"צ לכפול הדברים שוב ושוב.

[79] **וגדולה** מזו מצינו להגרש"ד פינקוס בספר נפש שמשון (שבת קודש, עמ' קעה), וז"ל: כולם יודעים איך אנשים מתלבשים היום. לפני מאה או מאתיים שנה המציאות בעולם היתה שונה לחלוטין. הסבא מקלם זצ"ל מספר, שכשהגיע לעיר קלם, נשים וגברים היו הולכים בשני צדי הרחוב. [ולא מדובר על מקומות של פריצות, מדובר על עיירה קטנה ברוסיה לפני כמאה וחמשים שנה]. והיום? אם נשים וגברים הולכים בצד אחד של הרחוב אף אחד לא יאמר שזו פריצות. **יתכן שזו באמת פריצות, אולם אנחנו איננו מרגישים בכך** כלל. מדוע? כי זוהי האוירה של המדינה התרגלנו לחיות כך את המציאות. עלינו לדעת, כי אוירת החיים שלנו כיום לקוחה ומושפעת מהגויים. כל צורת החיים, מה מונח בראש שלנו שהוא יפה וטוב, הכל נלקח מהגויים. אך עדיין בידינו לשנות את כל הלך הרוח הגויי ולשוב לחיים אמיתיים עם הרבש"ע כפי שחיו בדורות קודמים. עכ"ל. ולא שבאתי ללמוד מזה הלכה למעשה שכך צריך להנהיג את רחובותינו, גברים בצד אחד ונשים צד אחר, שהרי לא בהכרח שהיו נוהגים כן בכל המקומות (ומעוד טעמים), אבל לענייננו בודאי דיש ללמוד שלא תמיד מרגישים שזה פריצות, ואין ללמוד ממה שפלוני לא מרגיש שזה פריצות, בפרט דכשם שפרצופיהן שונים וכו' כדלעיל.

[80] **וגם** הכרוז שחתומים עליו כמה רבנים שהובא לעיל, שכתוב שם בנוסח הכרוז לכסות את 'מקום הרחב', בפועל שמעתי שלא היה זה אלא המצאה של המחתים שהחתים את הרבנים לחילוק זה כדי לחזק את המצב שהיה גרוע הרבה כידוע (ובאמת נחל קצת הצלחה בזה), עד שנהפך אצל רבים כ"הלכה למשה מסיני" וסברא מבריקה. אך כאמור אין זה אלא מעין פשרה בלא בסיס אמיתי. ויש להוסיף ממה שכתב בשו"ת בני בנים (ח"ג סי' כה) שאין לסמוך על כרוזים למיניהם אליבא דהלכתא, וז"ל: ואין מורים מתוך קול קורא, כי אחד מחבר את הנוסח ומחתים אחרים ורוב החותמים סומכים על החותמים הראשונים בלי להתעמק בפרטים, ואי אפשר לעמוד על מקור הדברים וסמכותם, ותשובה מנומקת אחת שווה כרוזים הרבה אפילו כשחתמו גדולים על הכרוז עצמו. עכ"ל. וע"ע בשו"ת משנה הלכות (ח"ח סי' קיט), ובשו"ת אז נדברו (ח"ג סי' פ) מה שכתבו עוד בעניין זה שאין לסמוך כ"כ על כרוזים למיניהם. [ואף שגם אני הקטן הבאתי לפעמים כעזר וסיוע לדברי מאיזה כרוז או שניים, מ"מ אין זה אלא בצירוף בעלמא לדברים המנומקים שכתבתי בס"ד, ובכה"ג שפיר דמי להביא לרווחא דמילתא גם מאיזה כרוזים].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הברך לפחות עד חצי הרגל שבין "סיום הברך" לעקב "בכל מצב", באופן שהחלק המתרחב של הרגל יהיה מכוסה בשמלה בדוקא. עכ"ל. ומבואר ד"חצי הרגל" שצריך [כדי שיכסה את המקום המתרחב] היינו חצי שבין "סיום" הברך לעקב, וגם צריך שזה יהיה "בכל מצב", ובפועל זה יוצא כמעט עד הקרסול, וכמו שהעיר בעלון "יסוד הבית" (גליון מס' 57). ע"ש].

ועיין עוד בירחון אור תורה (טבת תשפ"ג, מכתב סב, עמ' שכד) שכתב הה"כ, וזת"ד: דאפילו אי נימא דרק חלק מהשוק [המקום השמן שבשוק] צריך כיסוי [רחב כחצאית או שמלה, ואילו לחלק הדק שבשוק סגי בגרביים], מ"מ כיון שאינו קו ברור, דכל אחת יכולה לפרש מהיכן מתחיל החלק השמן כפי דעתה, וילפי מקלקלתא, ומזה נתקצרו החצאיות בימינו אצל כמה נשות אברכים ובנות סמינרים עד הברך ממש בעוה"ר ועינינו רואות וכלות, וגם ירידת הדורות יש, ואם בדורינו הצדיקות הולכות עד אמצע הרגל, הרי בדור הבא ילכו עד הברך כמו שמתחילים לראות. משא"כ אם מורים שצריך לכסות את כל השוק הויא מילתא פסיקתא וקו ברור וקשה לפרוץ בו פרצות, וגם אם יפחתו הרי הגיעו לאמצע הרגל. ודי בזה למבין. עכ"ד. וע"ש מה שכתב עוד בזה.

וכ"כ בספר שמחתי בישועתך (ח"ב סי' ד, עמ' רעט, ובמהדורה אחרת הוא בעמ' רפ), וז"ל: ודע דנראה ברור שאם לא היו מקילים בזה אלא היו מקפידים שיהיה אורך לכל הפחות עד הקרסול, לא היו מגיעים לצרת הקיצור, כי מי יעיז לשנות באיבחת חרב (ע"ש יחזקאל כא כ) אחת מארוך שלם לקצרו כ"כ ח"ו, ואילו העיזו הלא בושת פנים תכסם מיד מתגובת כולם והיו שבים וחוזרים בהם. משא"כ מחצי המרחק וכדו' כן מעיזים להפחית מעט, שאין ההפרש ניכר כ"כ לעיניהם (כי באמת מהיכן ישכילו את מה שלא ישכילו מלמדיהם להסביר מה הפרש יש בין סנטי"מ זה לזה). ואותו הדבר בצבע הגרביים, חששו שאם ילבשו שחור שלא בעובי המספיק אז יהא ניכר צבע הרגל, ולכן יש שאמרו עדיף חום כהה, אך לפע"ד אם לא היו משנים אלא היו משאירים את השחור ומגלים דעת תורה שצריך עבה, לא היו מגיעים לצבע הרגל ושקוף, כי אילו העיזו לשנות משחור עבה לדק תיכף היו נתפסים בקלקלתם עקב כך שבזה ניכר השינוי מיד עקב ניגוד הצבעים, אך מחום עבה לחום דק אין ניכר כל כך ההפרש ובמשך הזמן הדק ממשיך להידקק והתוצאות לצערנו נראות בשטח. ועוד, הנה אם היו משאירים דין אורך עד הקרסול אז היינו ניצולים אפילו אילו שינו צבע הגרביים, כי האורך היה מכסה, אבל כששינו דין האורך היפך התורה וגם שינו את הגרביים לחום ומטה אזי נוע התנועעה ארץ, פור התפוררה, וכבד עליה פשעה. וק"ל. עכ"ל. [וראה עוד לעיל (בפרק זה אות ה בהערה ובריש אות ז) מה שכתבנו בעניין ההידרדרות לגבי הגרביים, דבתחילה אמרו לילך עם גרביים חומות כהה כי שחורות אם לא יהיו אטומות מספיק אזי אדרבה יהיה זה בולט יותר משא"כ חומות, לאחר מכן הלך ופחת עד שנהיה כצבע רגל ממש והשתרבב הדבר בין כולם מבלי משים. ע"ש][81].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[81] **ודע** עוד שגם אין להקל שהחצאית תגיע לא ממש עד הקרסול אלא עד 'פחות מטפח' לקרסול, ולטעון דדוקא "טפח" באשה ערוה, אך פחות מזה מותר לגלות. דזה אינו, דהרי כל מאי דאמרינן דדוקא "טפח" באשה ערוה, היינו דוקא לעניין הבעל – שבעיקרון הרי מותר לו להסתכל על אשתו, אלא שבק"ש 'החמירו' שלא להסתכל בשעה שקורא "כי היכי דלא ליטריד" (כמ"ש הראשונים בברכות כד.), ולעניין חומרא זו אה"נ הגבילו - דהוא דוקא כשהתגלה בה טפח (וכדאמרו בברכות שם על האי מילתא ד"טפח באשה ערוה" - "באשתו ולק"ש"), דרק בטפח איכא הרהור עד כדי שיגרום טירדה המפריעה לכוונה בק"ש. אך לעניין צניעות כלפי אחרים דחמיר טפי וגם בלי שום קשר לק"ש יש בזה משום צניעות,
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בפרט שאילו יתירו לילך בחצאית שאינה עד הקרסול, אלא עד אחרי המקום הרחב, יצטרכו להוסיף תנאים שונים, כגון שחייבת לילך עם גרביים - כדי לכסות את הנותר גלוי מן השוק, ושהגרביים לא יהיו שקופות, ושלא יהיו בצבע הדומה לגוון הרגל וכו'. וכל כה"ג אין לעשות כן, כי **התנאים ישכחו והחיתר ישאר לעד**.

וכמו שמצינו כיו"ב בהרבה מקומות, כגון בשדי חמד (ח"ז מערכת חמץ ומצה, סי' י אות ג, עמ'

❖ לכבוד ולתפארת ❖

אסור אפילו פחות מטפח, דגם בזה יש הרהור קצת, וכמו שכתב הבא"ח בספרו חוקי הנשים (פי"ז), וז"ל: אסור לה לעשות שום צורת לבוש וגזירת בגדים שמהם יתגלה "משהו" מבשרה, כי האשה אסור לה שיתגלה "מאומה" מגופה, מלבד פניה, וכו'. ע"ש. וכ"כ השל"ה (בשער האותיות, ערך צניעות אות ב. והובא בספר טהרת יו"ט חי"ג עמ' קלה, ובעוד ספרים), וז"ל: שלא יראה ולא ימצא ולא יהיה מגולה מכל גופה אפילו במשהו, שלא יכשל שום אדם במראית עין ורבותינו ז"ל אמרו שכל המסתכל באצבע קטנה מהאשה כמסתכל במקום התורפה. עכ"ל. והיינו מהמקומות המכוסים. וכ"כ בשו"ת אור לציון (ח"ב פ"ו הערה יא), וז"ל: ועוד נראה, שאף שלדעת מרן רק טפח באשה ערוה, מ"מ ודאי שאין לאשה לגלות אף פחות מטפח, וכגון שלובשת בגד שיש בו חורים, שעכ"פ הדבר אסור משום צניעות, ודת יהודית. ע"ש. וכ"כ הלב העיברי (עמ' עז בהערה) שהאיסור בגילוי הגוף הוא אפילו פחות מטפח, והעיר על לשון החת"ס שהיה משמע ממנו שרק טפח. ע"ש. [ושמא גם החת"ס לאו דוקא נקט טפח]. וכן כתב בשו"ת להורות נתן (ח"ה עמ' קעה והלאה) שלא נאמר דין זה של "טפח" אלא לעניין ק"ש ולא לעניין כיסוי. עש"ב. וכ"כ בספר אום אני חומה (ח"א עמ' מה, ועמ' פז). ע"ש. וכ"כ הגר"י רצאבי בש"ע המקוצר (אה"ע א, עמ' רסב, הערה לא). וראיה לדבר, מדפריך הש"ס (ברכות כד.) על רב יצחק דאמר טפח באשה ערוה, "למאי, אילמא לאסתכולי בה וכו', אלא באשתו ולק"ש", ואם איתא שפחות מטפח יכולה לגלותו, הו"ל לשנויי דפחות מטפח לא חייבת לכסות. אלא ודאי דלעניין כיסוי לא שנא. וכ"כ להוכיח בס' לבושה של תורה (עמ' שצז), וכיו"ב בספר הלבוש כהלכתו (עמ' 33). והביא שם שכן כתב בספר כבודה בת מלך (במבוא לפ"ב סוף אות ב), ובאג"מ (אהע"ז סי' נח ד"ה ולכן). ע"ש. וע"ע בדברי הלבושה של תורה שם בעמ' קסז מ"ש עוד בזה. וכן ראיתי בשו"ת מנחת יהודה (עמ' תצז-תצח) שהביא כמה דוגמאות שמצינו שלעניין ק"ש לא החמירו ואילו לעניין פריצות עדיין איכא. וביאר הטעם כנ"ל, דבאמת גם בפחות מטפח יש הרהור, אלא שרק מקום המגולה בשיעור טפח הוא גורם הרהור "גדול" כדי שיגרום ל"טירדא" המפריעה בכוונה בק"ש, אבל לעניין צניעות אסור גם הרהור בדרגה הנמוכה מזה. והביא שם בשם אחיו רבי יעקב (מח"ס שו"ת שאל יעקב ב"ח) שמצינו כיו"ב ברש"י בברכות (כד.): אשתו כגופו, ורגיל בה וליכא הרהור "כולי האי", עכ"ל, הרי שבאופן המותר לקרות גם יש הרהור רק שאינו אלא "הרהור קטן" ולא הרהור כולי האי שיאסר לקרות מחמתו. וע"ש עוד.

ומ"מ מי שמתקשה לשכנע את אשתו ובנותיו, אז לפחות יאמר לה שהחצאית תגיע עד אחרי המקום המתרחב, באופן שמשם ועד הקרסול יש פחות מ-8 ס"מ, וגם תלבש גרביים שחורות ואטומות (אבל גרביים בצבע הרגל [או שמזכירות אותו] אין להקל כלל, דכמאן דליתא נינהו). דבכה"ג זה גם פחות מטפח, וגם מכוסה בגרביים שחורות ואטומות, וגם בד"כ מהמקום הדק ולא הרחב, ואיכא תלתי קולי [חדא שהוא פחות מטפח (ואע"פ שנתבאר שלעניין צניעות אין חילוק בין טפח לפחות, מ"מ זה יותר קל וחזי לאיצטרופי), ועוד שסו"ס זה מכוסה בגרביים שחורות ואטומות (ואע"פ שנתבאר שכיון שזה צמוד לא מהני, מ"מ חזי לאיצטרופי), ועוד שהנשאר הוא מהחלק הדק ולא הרחב (ואע"פ שנתבאר שאין לחלק בזה, מ"מ חזי לאיצטרופי)]. וכן שמעתי שכיו"ב מורה ובא הגר"מ מאזוז שליט"א. ואע"פ שגם בזה לכתחילה אין להקל, אלא יש ללבוש עד הקרסול ממש וכדלעיל, מ"מ מי שלא הצליח לשכנע את אשתו ללבוש עד הקרסול ממש, ינסה לומר לה לפחות שבינתים תלבש כך, דהיינו שהחצאית או השמלה תגיע עד פחות מטפח לקרסול [טפח הוא 8 ס"מ], והשאר תכסה בגרביים שחורות, ולאט לאט תתחזק עד שתילך בחצאית עד הקרסול ממש.

357), וז"ל: ונראה דלקבוע הלכה לדורות לעשות באופן שיש חשש איסור אלא שנבוא לעשות תיקונים להסיר החשש הנ"ל, אין לעשות כן, כי אחר שיתפשט ההיתר ע"י תיקונים – ההיתר יתפשט לגמרי, ומעט מעט לא יזכרו ולא יפקדו אין גם אחד מהתיקונים הצריכים כלל וכו'. כי אף אם באמת יהיה מותר ע"פ הדין על אופני תיקון, חלילה חלילה להתיר לעשות כן לכתחילה אחר שעינינו רואות וכלות את אשר נמשך מכיוצא בזה, והרי אמרו (תמיד לב. וכיו"ב באבות פ"ב מ"ט) איזהו חכם הרואה את הנולד, והרי ראינו את הנולד כבר בעניינים אחרים ומהם נלמוד לנדון הבא לפנינו כיוצא בזה וכו', הוא הדבר אשר דיברתי – כי אחר שניתן רשות להתיר ע"י המצאת תיקונים, אין איש שם על לב תיקונים הנצרכים, ישתקע ולא יאמר שום זכר תיקון, כי אם בזאת יאמר נא ישראל דבר זה התירו הפרושים, הותר מקצתו הותר כולו, ואין זכרון לתיקונים הנצרכים להההיתר אחר שנפרץ גדר האיסור. עכ"ל.

והדברים מדברים בעד עצמם לגבי נידוננו, כי באזניי שמעתי כמה אברכים שסיסמתם בפיהם ש"העיקר שיכסה את הברך", דחשבו שהכל תלוי אם החצאית מכסה את הברך שאז זה בסדר - גם אם לא לובשת גרביים כלל, וכל מה שלובשות גרביים אינו אלא לתוספת נוחות או בתור חומרא בעלמא בלבד - וממילא אע"פ שהן בצבע הדומה לגוף או שקופות אינם רואים בזה בעיה, שהרי היא סה"כ 'החמירה' בלבישת גרביים אלו – ולכן גם אם אם לא תחשיבם ככיסוי, דל מהכא כאילו ליתנהו דג"כ שפיר דמי לפי מחשבתם כאמור. ומיני מחשבות אלו מגיעות משום שכאשר אומרים חילוקים מעין אלו "שהעיקר שיכסה את הברך, והשאר יהיה מכוסה בגרביים" או שהעיקר שיכוסה 'חצי רגל' או 'מקום הרחב' או 10 ס"מ ושאר גדרים ופשרות אלו, זה נותן הרגשה שהשוק הוא לא באמת צריך כיסוי, שהרי אילו היה צריך כיסוי מדינא היה צריך לכסותו לגמרי ללא חילוקים, ומעתה הדרך פתוחה להם להקל בגרביים בצבע רגל וכיו"ב כנ"ל.

ולכן למעשה אין מקום לעשות חילוקים בעניינים אלו. וכיו"ב מצינו כבר בש"ס (שבת קלט.) "לפי שאינם בני תורה", ופירש"י, ומקילי טפי. דהיינו דאע"ג דיש מקום להתיר, אבל כיון שיש חשש שיקלו יותר, אסור. וכיו"ב כתוב בפרדס הגדול (סי' רמא) וכ"ה בתשובות רש"י (מהדורת מכון אבוקה סי' שס, וכתב שם בהערה שאינו מרש"י אלא מאחד מבני דורו), וז"ל: מנהג של בני אדם שכיון שמתירים להם שום דבר מתוך דוחק, סוברין בה שהותר מעיקרו "ומקילין יותר". עכ"ל. וכ"כ בלחם הפנים (על הקיצוש"ע סו"ס קיד): וכבר ראינו כי בעתים הללו אם מתירין לעם הארץ איזה דבר, הרי הוא מתיר לעצמו יותר, והמכשלה גדולה בעוונתינו הרבים. עכ"ל. בפרט דאיירינן הכא בדיני עריות, וכבר אמרו חז"ל (חגיגה יא:) שגזל ועריות נפשו של אדם מחמדתן ומתאוה להן, ופירש רבינו חננאל, דכיון שהנפש מתאוה לעריות, אין מדקדקין בדינים אלו של עריות שלא כתובים בהדיא בתורה אלא רק נלמדים מדרשה [כגון ביתו מאנוסתו, אם חמיו, אם חמותו, דנפקי מדרשה בסנהדרין (עה.). רש"י שם (ד"ה בסתרי). כי בעריות הכתובים בהדיא בתורה פשוט שמדקדקים, כמ"ש שם בהדיא בגמ'] היטב, ובאין להתיר האיסור. וכיו"ב כתב רבינו יהונתן מלוניל שם: ולפי שחמדת עריות יש בלב האדם בין שיראנה בין שלא יראנה, יהפך אחר ההיתר [משא"כ גזל, רק כשרואה אותו נפיש יצריה. ע"ש]. עכ"ל. וכ"ה ברמב"ם (פכ"ב מהל' איסורי ביאה הי"ז): ולפי שדעתו של אדם קרובה אצל עריות, אם נסתפק לו דבר ששמע מורה להקל. עכ"ל. כלומר שגם דבר שרק נסתפק (ולא לגמרי ברור לו), ורק שמע (בלי שלמד מעצמו ובלי שום הוכחות), כבר רץ להורות להקל (כלומר לא נוהג כן בעצמו אלא גם מורה כן לאחרים). [ועי"ש ברמב"ם עוד

(בהלכה יח) שכתב שאין לך דבר בכל התורה כולה שהוא קשה לרוב העם אלא לפרוש מן העריות]. **ואם בדבר שנלמד מדרשה** (כגון בתו מאנוסתו וכד' וכנ"ל) **לא מדקדקים היטב, כ"ש בגדרי הצניעות שנשכחו מאיתנו** [ואף המעוניין להעמיק בסוגיות אלו יתקשה למצוא ידיו ורגליו, ומתוך ההעדר מסתפקים רבים בספרי קיצורים, סברות כרסיות, השענות על שמועות, הלך אחר המנהג, וכל כיו"ב] **שמכח ספק עלולים יותר לנטות להקל, ולשכוח את התנאים הנצרכים וכיו"ב.**

וכן מצינו כיו"ב בעוד הרבה מקומות בפוסקים, עי' בקונטרס ידי כהן (חומר בקודש, עמ' עז. וכ"ה בספקא טבא, עמ' קעד), **ובלבוש מלכות** (פרק ו אות ב), **ובבגדי תפארתך** (עמ' קלב), **ע"ש באריכות.** [והגם שבעלמא אין לגזור גזירות מדעתינו, נראה דיש לחלק בין הדברים. ועוד, דשאני הכא שכבר ראינו ורואים הפירצה היוצאת מכיו"ב, ולכן אין מקום להקל, ולכל הפחות לא לפרסם היתרים מעין אלו. וכל אלו שנחוץ להם להסביר שמותר חצאית שאינה ארוכה, 'לזכותן' נזקפים רבבות רבבות של איסורים כתוצאה מכאלו ששמעו לדבריהם בדבר אורך החצאית אבל לא נתנו ליבן לענין הגרביים (שלא יהיו שקופות ובצבע הדומה לרגל וכיו"ב). אם יש למאן דהו כתפיים רחבות והוא יכול לחדש בסברא נגד אמותינו ולהתיר גרביים, עליו לקחת אחריות של כל התוצאות של זה, ושזה לא יתדרדר לגרוע מכך. זה כמו אדם שיצא לו איזה קולא מחודשת בהלכות ייחוד, כאשר המציאות היא שבאותו מקרה תמיד קורה מקרים חמורים, והוא יתעקש לצעוק את הקולא שלו בקול רם, על אף התוצאות העגומות. וע"ע בהקדמה למשנ"ב איש מצליח חלק ג. ע"ש. ולפי דבריו אתי שפיר בלא"ה. וע"ע בירחון האוצר (גליון פה עמ' תקנז). ואכמ"ל].

וכל זה בנוסף לכך שלדאבון ליבנו ברוב מוסדות החינוך "מחייבים" לילך עם גרביים בצבע הדומה לרגל, ו"אוסרים" לילך עם גרביים שחורות, וממילא אם נתיר לילך עם חצאית שאינה עד הקרסול, נמצא שהן מגלות את שוקיהן [את הגרביים בצבע רגל (או שקופות), שנחשבים כמו השוק עצמו, כדלעיל (בפרק זה אותיות א-ט באריכות)], **וזאת אפילו אם החצאית תהיה ארוכה עד אחרי המקום הרחב - דמ"מ החלק הדק ישאר גלוי** (ו'מכוסה' רק בגרביים שצבעם דומה לרגל, וגם רובן שקופות כידוע). **ולכן בודאי שיש להורות בהחלט שהחצאית צריכה להגיע עד הקרסול, ולא עד אחרי המקום הרחב, כלל ועיקר.** (וע"ע בבגדי תפארתך עמ' רב מה שכתב בזה).

בירור מקוף בדעת מרן הגר"ע יוסף זצ"ל

יד. וכדעת המקילים דסגי בגרביים (שחורות ואטומות) לחלק התחתון של הרגל, כן היתה בתחילה דעתו של מרן הגר"ע יוסף זצ"ל, וכדמשמע ביבי"א (ח"ו יו"ד סי' יד) הנ"ל, שכתב שם שאין ללכת עם 'גרביים שקופות'[82], דכמאן דליתא דמו, ע"ש, ומשמע הא גרביים אטומות שרי אע"פ שאינה מכוסה בחצאית עד הקרסול. וכן מבואר שם במסקנא דדינא שבסוף התשובה שם. ע"ש. ומ"מ

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[82] **בספר** ואני תפילה ח"א (סימן עה בהערה) הביא את היבי"א הנ"ל, וכתב ע"ז: אלא שלא הבנתי מה ענין בשקיפות, אם נהגו כדין 'רגל' אז גם שקופות נהגו ויהיה שרי כמו בלי גרביים בכלל. ואולי באותו זמן שכתב כן לא נהגו או משום פריצות כתב כן וצ"ב. עכ"ל. אך אין כאן שום שאלה כלל, דהלא גם ביבי"א שם [עוד קודם המכתבים] סבר בבירור שהשוק הוא התחתון, כמבואר להדיא בדבריו שם, ומשו"ה צריך לזה כיסוי מדינא, אלא שלא נחת להצריך 'בגד רחב' כשאר הגוף [עד אשר עוררו לכך הגרז"ן והסכים עמו במכתב משנת תשל"ט והלאה], וא"כ מה מקום יש לשאול עליו "שיהיה מותר בגרביים שקופות אם נהגו כן כמו בלי גרביים", כאשר הגרע"י סובר שזה השוק ושוב לא מועיל מנהג בזה. וזה פשוט.

פשוט שהכוונה בזה לגרביים שחורות וכיו"ב, דאילו גרביים בצבע הדומה לרגל, בודאי דלא מהני כלל, דלא גרע מפאה נכרית. וכ"מ בשו"ת הראש"ל (ח"ב עמ' שצז ריש ד"ה ומזה). ע"ש. וראה בזה לעיל (בפרק זה אותיות א-ז) באריכות. וזה פשוט מאד.

אולם בשנים האחרונות נתפרסמו כמה מכתבים מכת"י של מרן זצ"ל, שכתב בהם בהדיא שהוא חוזר בו ממה שכתב ביביע אומר הנ"ל, ואינו מועיל אא"כ תלבש בגד רחב כחצאית או שמלה עד הקרסול.

וזה לשונו במכתב הראשון בנושא זה אחרי היבי"א הנ"ל[83]: כ"ז אב **תשל"ט**. לכבוד ידידי וחביבי הרב הגאון המפורסם, חכו ממתקים וכולו מחמדים, כש"ת רבי זלמן נחמיה גולדברג (שליט"א) [זצ"ל], חתן ידידנו הדגול הגאון הגדול המופרסם כמוהר"ר שלמה זלמן אויערבך (שליט"א) [זצ"ל]. אחרי עתירת החיים והשלום וכט"ס. אגרתו המעולפת ספירים משבוע שעבר קבלתי לנכון. קראתי בכל לב דבריו המיוסדים על אדני פז. יפה דן יפה הורה, כל דילדא אמיה כוותיה תליד. אודות מה ששאל בעניין מה שהעליתי בשו"ת יבי"א ח"ו (יו"ד סי' יד) לגבי גרבי ניילון של נשים, שאם אשה לובשת גרביים כאלו, הואיל ושקופות הן ובשרן נראה דרך הגרביים, כמאן דליתנהו דמי. וכת"ר שליט"א כתב במכתבו שמשמע מדברי שאם אשה הולכת עם גרביים שאינן שקופות ולא נראה דרכן בשרן, מותר ללכת כך, ולא צריכה ללכת עם חצאית או שמלה שמכסה את את כל השוק ומגיעה עד עצם הקרסול. אמנם כך העליתי בספרי הנ"ל, אך אחרי העיון בדבריו, הנני מסכים לכל דברי כת"ר שליט"א, והאמת אהובה על הכל, בפרט שלפי כל להקת הפוסקים שהזכיר במכתבו, משמע שאפילו שאשה שהולכת עם שמלה שמגיעה לברך ולובשת גרביים אטומות זה לא נקרא כיסוי באמת, דלא הוי צניעות כלל. ולפיכך אשה שהולכת כך, אסור לקרות קר"ש כנגדה דהוי ערוה לכל דבר. ואמש ביקר אצלי ידידי הגאון רבי בן ציון אבא שאול (שליט"א) [זצ"ל] והרצתי לפניו את כל הנ"ל, והסכים עם דברי הדר"ג (שליט"א) [זצ"ל], ואף אמר עוד טעם בעניין זה, כיון שבזמן שאשה הולכת עם חצאית או שמלה עד הברך, יש חשש גדול שאם יתרומם לה החצאית או השמלה היא תעלה למעלה מהברך, ואם כך מה הועילו חכמים בתקנתן. (אמר המעתיק, ומ"מ אין זה טעם העיקרי, אלא הוא רק 'טעם מוסיף', כי עיקר הטעם הוא כנ"ל שיש ללבוש בגד רחב עד הקרסול ולא גרביים). וכבר איתא בשבת (צח:), תנא דבי רבי ישמעאל למה דומה המשכן לאשה שמהלכת בשוק ושפוליה מהלכין אחריה, וכתב שם רש"י, וז"ל: שולי בגדיה, כך היתה יריעה של אחריו נגררת בארץ. עכ"ל. ומוכח שבכל הדורות בנות ישראל הלכו כך בשמלות ארוכות עד הארץ. והלוואי שיכנסו דברי כת"ר שליט"א ללב בנות ישראל הכשרות. וכו'. בכבוד רב ובתודה רבה מראש. עובדיה יוסף. עכ"ל.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[83] **והודפס** צילומו בספר לקט ופרט (ח"ט עמ' מט), ובקובץ בית יוסף (גליון מו עמ' כג), ובקובץ יעלה הדס (ח"ד עמ' מב), ובקונטרס בא השמש (עמ' כח), ובעלון ותתענג בדשן (גליון 44). והובא גם בריש הספר (לאחר ההסכמות), וע"ש עוד שהובא מה שכתב לי הרה"ג אהרן גולדברג שליט"א (בנו של הגר"ז נחמיה גולדברג זצ"ל שאליו מופנית תשובת מרן זצ"ל) בעניין מכתב זה.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ובמכתב נוסף[84] מתאריך ט"ו חשון **תשמ"ז**, כתב, וזה לשונו: לכבוד ידיד נפשי וחביבי רב הפעלים לתורה ולתעודה כש"ת הרה"ג ר' משולם צוברי שליט"א. וכו'. וזכרוני שבזמנו רצו לפתוח אנשי דלא מעלי, בית ספר מעורב בנים ובנות רח"ל בעיירת נתיבות, ורבי רפאל הלל שליט"א מנהל סמינר אור החיים בב"ב, לקחני עם משלחת של רבנים לאדמו"ר הצדיק רבי ישראל אבוחצירא זצ"ל, שהיה גר שם, ושׂחנו לו בכאב את המזמה הנ"ל, ובין דבריו אמר שכל סבת התפשטות מחלת הסרטן ה"י, שכבר רבים חללים הפילה, צעירים ומבוגרים יחדיו רח"ל, הינה בגלל חוסר קדושה וצניעות, ואף פירט בפנינו, ראשונה בגלל שרבה הערבוביה בין גברים לנשים ובפרט בבתי ספר שבבתי ספר הממלכתיים לומדים בערוב בנים ובנות יחדיו. ושני, "בגלל שיש חוסר בצניעות, ורבה הפריצות, שנשים הולכות עם שמלות וחצאיות קצרות שאינן ארוכות כדבעי, דהיינו עד הקרסול", אי לכך מדת הדין מתוחה רח"ל. וכו'. בברכת התורה, עובדיה יוסף. עכ"ל.

מבואר מזה (בפרט מהמכתב הראשון) שהגר"ע יוסף חזר בו ממה שמבואר ביבי"א ובטהרת הבית דמהברכיים ולמטה סגי בגרביים, אלא צריך לכסות גם שם דוקא בבגד רחב כחצאית ולא סגי בגרביים. והטעם פשוט, משום שגרביים הינן צמודות לגוף ממש, והרי צריך לכסות גם את 'צורת' הגוף, ולא רק את צבע הגוף, וכפי שהתבאר לעיל (בפרק זה אותיות י-יג) באריכות[85].

והנה לכאורה היה מקום להעיר ממכתב אחר מהגר"ע יוסף זצ"ל (צילומו נדפס בירחון קול סיני תשרי תשע"ח), ששם כתב וז"ל: ירושלים ח' אלול **תשמ"ב**. לכבוד הגב' שרה שוורצברט בני ברק, שלום וברכה. בתשובה למכתבך מיום כ"ז אב, בענין אם צריך ללבוש גרביים, הנה בספרי הפוסקים מתבאר שאם השמלה מגיעה עד

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[84] **צילומו** נדפס בעיתון 'הדרך' ד' שבט תש"פ, וכן הובא בגליון ותתענג בדשן הנ"ל. והובא צילומו גם לעיל בריש הספר (בשער 'מכתבים מגדולי ישראל' - לאחר ההסכמות). ובמצגת שיצאה לאחרונה הוסרט חתנו של הרב צוברי (הרב חיים סולימן שליט"א, ראש מוסדות "תורה וחסד") שהוא מאמת את המכתב הזה, וכה דבריו: נתבקשתי לאשר את אמיתות המכתב בעניין אורך החצאית שקיבל מר חמי ממרן הגר"ע יוסף זצוק"ל, מר חמי כיהן למעלה מיובל שנים כרבה הראשי של גן יבנה, כשהציבור ביקש ממנו לפתוח בית הספר, הוא פנה לרב עובדיה כדי לדעת איך להנהיג את הציבור שמה, במה להקפיד. והתשובה של הרב עובדיה בעניין האורך הזה של החצאית. המכתב הזה נמצא ברשותי, והוא מכתב אוטנטי (מקורי). עכ"ל. וכן כתב לי אישית שהמכתב הנ"ל נמצא ברשותו, כמובא לעיל בתחתית צילום המכתב של מרן.

[85] **בספר** ואני תפילה ח"א (סימן עה בהערה) הביא את המכתבים שכתב הגרע"י שחוזר בו ממ"ש ביבי"א שמועיל גרביים אטומות וסובר שצריך דוקא בגד רחב כחצאית או שמלה, וכתב על זה: "אלא שאיני יודע מדוע חזר בו, וצריך ביאור". אך באמת אדרבה ה'צריך ביאור' הוא מדוע סבר בתחילה דמהני גרביים, וכי מועיל לכסות את הגוף בבגד צמוד כאשר צורת הגוף ניכרת, הלא מכיון ששוק מחוייב בכיסוי, וכיסוי כולל גם כיסוי צורה, וכך נהגו בדורות המתוקנים שקודם פרוץ ההשכלה, ממילא אין מקום לבדות קולא בזה שאע"פ שצריך לכסותו, לא צריך לכסות את צורתו, ללא מקור נגד המנהג המקורי בזה. ועי' בזה באריכות לעיל בפרק ב. [אלא שלענ"ד הנראה בזה הוא, שבתחילה לא נחת מרן לזה, משום שבכך היה איכא כעין אפושי 'פלוגתא' בין הנהוג - שנהגו הרבה לילך אפי' בלי גרביים או גרביים שקופות וכיו"ב (וכידוע היו פרצות יותר גדולות, ואכמ"ל) - לבין הדין האמיתי, ולכן לא עלה על דעתו זה הדבר שיהיה צריך בגד רחב, אלא רק שלא מועיל גרביים שקופות וכו', עד אשר עוררו לכך הגרז"ן במכתב משנת תשל"ט והלאה, שמאחר שהוא צריך כיסוי מדינא, ממילא צריך בגד רחב].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הקרסולים (מקסי) כך שהשוק מכוסה, אין צורך בגרביים, אבל לפי הנוהג בימינו שהשמלה או החצאית מגיעה רק קצת למטה מהברכים, ונשאר השוק מגולה, צריך ללבוש גרביים. וכן פסק בשו"ת מנחת יצחק (חלק ששי סימן י). ואין בדין זה הבדל בין ספרדים לאשכנזים. רצוי מאד עד כמה שאפשר שלא יהיו הגרביים שקופות שהבשר נראה מתחתיהן. בכבוד רב, עובדיה יוסף. עכ"ל. ולכאורה משמע מזה שסובר דכן מהני גרביים, ולא בעינן חצאית, דלא כהמכתבים הנ"ל.

וצ"ל דהתם נתן את הרע במיעוטו, דהיינו לפי הנוהג העגום שהולכות הרבה נשים עם חצאיות קצרות שלא עד הקרסול, יש להם עכ"פ ללכת עם גרביים אטומות (והיינו שחורות וכנ"ל באורך), ובפרט שזה הרי היה נידון השאלה שם, האם צריך ללבוש גרביים, ולזה אמר שלאלו שהולכות עם חצאית שלא עד הקרסול חייבות לכסותו עם גרביים, אבל אה"נ מעיקר הדין יש לילך עם חצאית עד הקרסול ולא להסתפר בגרביים. וכן דייק לישניה דפתח "שאם השמלה מגיעה עד הקרסולים (מקסי) כך שהשוק מכוסה, אין צורך בגרביים", ורק הוסיף "אבל לפי הנוהג בימינו שהשמלה או החצאית מגיעה קצת למטה מהברכים", משמע דכלפי אותו מנהג אמר האי מילתא, אך כבר מילתו אמורה שלכתחילה אין לנהוג כן אלא יש לכסות בחצאית עד הקרסול.

ובעל כרחנו לבאר כן בדעתו, דאל"כ נמצא חוכא ואיטלולא, דבתחילה ביבי"א הנ"ל כתב להתיר דסגי בגרביים (שחורות ואטומות, כנ"ל), ואילו אח"כ בשנת תשל"ט חזר בו לאסור ולהצריך חצאית וכדכתב במכתב הראשון הנ"ל לרב גולדברג, ושוב אח"כ בשנת תשמ"ב (במכתב הנז' לעיל בסמוך) חזר בו להתיר, ואח"כ בשנת תשמ"ז שוב חזר בו לאסור (כדלעיל. וראה לקמן עוד כמה מכתבים). אתמהה.

ואין לומר שדעתו להקל, ורק "לחומרא" כתב במכתבים עד הקרסול, דמלשונו במכתבים מוכח להדיא שכוונתו מעיקר הדין (ראה להלן ד"ה וחכם אחד – באריכות בנוגע לטענה זו), ועל כרחינו לומר כדלעיל שב-ה' המכתבים (דלעיל ולהלן) דעתו לאסור, אלא שבמכתב של שנת תשמ"ב הרע במיעוטו תפס, וכנ"ל[86].

ועו"ל דאין לסמוך על המכתב הנ"ל, כפי שמצינו בב"י (או"ח סי' רסג) שכתב על הסתירה בדברי התרומת הדשן, שיש לסמוך על מה שכתב בספר תרומת הדשן יותר ממה שכתב בכתביו, דמה שאדם כותב בספר יותר מדקדק בו ממה שכתב בכתביו. ע"ש. וא"כ אין לסמוך על מכתב זה. **וזהו בשונה** מהמכתב שכתב להרב גולדברג הנ"ל, דשאני במכתב ההוא שכותב בהדיא שחוזר בו ממה שכתב ביביע אומר, דבכה"ג ודאי דסמכינן על הכתבים. ובפרט במכתב שנביא להלן (ד"ה ושוב) משנת תש"נ ששם כתב בלשון "ולא כפי שפסקתי בעבר, וכו', וזה אחר שישבתי על

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[86] **וכיו"ב** מצינו להאדמו"ר מסאטמר בקונטרס חידושי תורה ודרשות (עמ' ריח) שכתב, וז"ל: ואף כי אותם הגרביים שכבר נהגו בהם עבים קצת, גם הם אינם מניחים את דעתם של היראים ושלימים, "אולם עכ"פ בחרנו הרע במיעוטו" מה שאין כן אלו שלובשים גרביים דקות ושקופות ומראיהן רע כמראה הבשר איסור חמור ונורא יש בזה, ואין הדעת סובלתן, לכן מן הנכון שלא המצא במחנינו אפילו אשה אחת שתקל בדבר החמור הזה ולא אפונה כי אלמלי ידעו חומר האיסור בוודאי לא היו מעיזות לעבור עבירה כזו, אלא שהיצר הרע מתעה ומפתה אותן באמרו "עשה כך ואין שום איסור בדבר", שכבר הורגלו בעבירות בכגון אלו. עכ"ל.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מדוכה זו, והגעתי למסקנא וכו'", שבודאי שסמכינן על מכתב כזה נגד מה שכתב בספר. וזה פשוט.

מיהו לכאורה אכתי צ"ע, דהא בטהרת הבית (ח"ב עמ' קסה) כתב, וז"ל: ובמקומותינו אין רגילות ללכת בגילוי השוק שתחת הארכובה (ברך), אלא יש שלובשות גרביים דקות ושקופות, וידוע שבגד שקוף כמאן דליתיה דמי, וכמ"ש בה"ג וכו', וכ"כ בשו"ת באר משה ח"ד (סי' קמז אות יז) לגבי גרביים שקופות ומראיהן כמראה הבשר. ע"ש. ואם נאמר שהשוק הוא למעלה מן הארכובה יש להן ע"מ שיסמוכו, אולם בשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' א) הוכיח במישור שמה שאמרו שוק באשה ערוה הוא גם לגבי מן הארכובה ולמטה וכו'. וכ"כ בשו"ת הגאון מהר"י שטייף (סי' מג) ע"פ דברי התוס' במנחות (לז.), ושלכן הדבר פשוט שצריך למחות בנשים שהולכות בבתי שוקיים שקופות. ע"ש. ולכן יש להחמיר גם בחלק התחתון שמתחת לארכובה שיש עליו דין שוק באשה ערוה. עכ"ל הטה"ב. משמע לכאורה מדבריו דעומד בדעתו שביביע אומר הנ"ל, שדוקא שקופות הוא דאסור, הא אטומות שפיר דמי אע"פ שאינן מכוסות בבגד רחב כחצאית. דכשם שכתב מרן במכתב לרב גולדברג שמשמע מדבריו ביבי"א הנ"ל להקל, שדוקא גרביים שקופות אסור אבל אטומות מותר, ואי"צ בחצאית עד הקרסול [אלא שכעת חוזר בו מזה, ואכן יש ללבוש חצאית עד הקרסול], ה"נ נידוק מדבריו בטהרת הבית הנ"ל שדוקא גרביים שקופות אסור, הא גרביים אטומות שרי אע"פ שאין חצאית מעל. והרי הטהרת הבית נדפס בשנת תש"נ (במהדורה הראשונה), והוא אחרי המכתבים הנ"ל שכתב שם להדיא שחוזר בו מהיביע אומר הנ"ל.

אולם אם נתבונן נראה[87] שיש חילוק בין מה שכתוב ביביע אומר לבין מה שכתוב בטהרת הבית, כי בטהרת הבית לא הזכיר לשון ש"אין ללבוש גרביים שקופות" דתדוק מינה הא גרביים אטומות שפיר דמי, אלא רק הזכיר שלפמ"ג מה שנהוג ללכת עם גרביים שקופות יהיה מותר, כי לשיטת הפמ"ג זה לא השוק (וה"ה שלדבריו יהיה מותר כשהשוק מגולה לגמרי, אלא דמרן קאי על מה ש"במקומותינו יש שלובשות גרביים שקופות"), אך אנן דסבירא לן שגם החלק התחתון בכלל שוק הוא, וכדמסיים הטה"ב, ה"ה שגרביים אטומות אפשר שיהיו אסורות, שהרי כשסיים לא הוסיף ש"אסור גרביים שקופות" שתוכל לדייק מזה "הא גרביים אטומות שפיר דמי", אלא רק כתב: "ולכן יש להחמיר גם בחלק התחתון שמתחת לארכובה שיש עליו דין שוק באשה ערוה". עכ"ל. וממילא א"א לדייק מדבריו לא לכאן ולא לכאן. ויבואו המכתבים ויכריעו שצריך כיסוי רחב כחצאית. משא"כ ביבי"א (ח"ו חיו"ד סי' יד), דשם אכן כתב לשון זה על לבוש הנשים "לדינא" (ולא רק אליבא דהפמ"ג), ש"אין ללבוש גרביים שקופות דכמאן דליתא דמי", ע"ש, ולכן שם באמת אפשר לדייק ולומר הא גרביים אטומות מותר, וכמו שכתב מרן במכתב לרב גולדברג שכן משמע מדבריו ביבי"א להקל, אלא שכעת חוזר בו מזה, ואכן יש ללבוש חצאית עד הקרסול. ע"ש. אבל בטהרת הבית לא כתב לשון זה אליבא דידן כלל ועיקר, ואין לך מהיכן לדייק כן מדבריו. ודו"ק היטב.

[87] **ועיין** בהסכמת הרה"ג יעקב ששון (נכדו של מרן זצ"ל, ומח"ס אביר הרועים ג"ח) לספר הנוכחי, שכתב בזה"ל: גם ראיתי אשר ציין לדברי מרן זקני זצ"ל בספר טהרת הבית חלק שני, **ודבריו נאמנו מאד**. עכ"ל.

וגם אין להביא ראיה ממה שהביא שם בהמשך מדברי מהר"י שטייף, ע"ש, דאע"פ שמדברי מהר"י שטייף אכן יש להוכיח שסובר דמהני גרביים כל עוד שאינם שקופות, מ"מ עיקר כוונת הטה"ב היא להביא מדברי מהר"י שטייף ראיה לנידונו שכתב לפני כן שאע"פ שלפמ"ג יהיה מותר מה שנהוג בזמנינו שהולכות עם גרביים שקופות מ"מ אנן לא קי"ל כוותיה דהפמ"ג, והדבר אסור, ולזה הביא שפיר ראיה מדברי מהר"י שטייף. אך לא נחת לנידון אם עכ"פ צריך גם חצאית. וק"ל. [וע"ע להלן בסמוך בהערה במה שכתבתי מדוע באמת מרן לא הוסיף בטה"ב שם "מה כן צריך" כלפי החלק התחתון – אם מספיק לזה גרביים או שצריך חצאית].

ועוי"ל, שעיקר נידון הטה"ב שם הוא הרי לעניין איסור ההסתכלות של הבעל במקומות המכוסים, והיינו דאין להסתכל על השוק מגולה של אשתו כשהיא נדה, וע"ז קאמר שבמקומותינו שיש שלובשות גרביים שקופות דכמאן דליתא דמו, אזי לפמ"ג יהיה מותר לבעל להסתכל, ולדידן זה אסור. וממילא אין לדייק מזה הא גרביים אטומות מותר לבעלה להסתכל על זה לכו"ע, דאטו אם נמצא כתוב ש"אסור לבעל להסתכל על גבה" זה אומר שעל כריסה מותר? אלא זה אסור וזה אסור וחדא מיניהו נקט, וה"ה כאן מה שכתב שלדידן אסור להסתכל על השוק כשהוא עם גרביים שקופות, לעולם ה"ה כשהוא עם גרביים אטומות, אלא דקאי על השוק הנהוג היום (לצערינו) האם מותר להסתכל עליו או לא, וע"ז כתב שאסור, ועוד דנקט את הדבר הפשוט והמרווח שאסור, ואחרי דכבר קאי בגרביים שקופות, המשיך וקאמר אם יש לנשים ע"מ לסמוך או לא, ואחר שהסיק שזה אסור כי גם זה השוק כמ"ש השבט הלוי ועוד, אה"נ שגם גרביים אטומות אסורות, אלא דקאי על מה שדיבר לפני כן גבי ראיית הבעל במקומות המכוסים וכאמור.

משא"כ ביבי"א הנ"ל, שכתב להדיא לעניין לבוש האשה (ולא לעניין הסתכלות הבעל) שיש לאשה ללבוש גרביים שאינם שקופות, ודאי שאפשר לדייק שמספיק שתלבש את זה ואי"צ חצאית מעל הגרביים (ובמכתב חזר בו, כנ"ל). וק"ל. וביאור ראשון יותר נראה.

ואע"פ שזה קצת דוחק בהבנת דברי הרב בטהרת הבית, אבל זה מוכרח, דבודאי עדיף לומר כן מאשר לעשות חוכא ואיטלולא בדבריו זיע"א ולומר שבתחילה (ביבי"א אומר) פסק להקל, וחזר בו (במכתב לרב גולדברג בשנת תשל"ט) לאיסור, וחזר בו (בטהרת הבית) להקל [וראה להלן (ד"ה ושוב, וד"ה ולאחרונה, וד"ה וכעת) מכתבים נוספים אח"כ, ששם שוב כותב שאכן חוזר בו לאיסור]. אלא ודאי שאחרי שחזר בו במכתב לרב גולדברג לאסור, כן היתה ונשארה דעתו, ומה שכתב בטהרת הבית צריך להסביר כנ"ל.

א"נ גם אם נסביר דברי הטהרת הבית כפי הנראה לפום ריהטא (שמיקל), מ"מ אפשר שקטע זה היה מוכן עמו בכתובים מלפני כן, וצירף את זה בטהרת הבית במקומו, ולא נחת לשים לבו אם יש שם משהו שחזר בו או לא. ודבר זה ידוע לכל הרגיל בכתיבה והוצאת ספרים וכד'. וכן אמר הרה"ג שאלתיאל עמאר שליט"א [וגם בזה, אע"פ שבסתמא לא אמרינן הך מילתא "שהוא חזר בו ומה שכתב בספר זה היה עמו בכתובים מלפני כן", מ"מ כאן שבמכתבים כותב מפורש שחזר בו, צריך לומר כן. ופשוט].

ושוב הגיע לידי צילום מכתב מז' טבת **תש"נ** (והוא אותו שנת ההוצאה של הטה"ב, והודפס בקובץ בית יוסף גליון מו עמ' א. וראה בראש הספר בשער 'מכתבים מגדולי ישראל' שהובא צילום המכתב, וכן הובא מכתב מבנו ר' מאיר ראשיד אודות מכתב זה. ע"ש), שלאחר שחיזק את ידו של הרב אליהו ראשיד שרצה לפתוח בית יעקב בנתיבות, כתב לו בזה"ל:

ולבקשת כת"ר שליט"א אציין את עיקרי ההלכות אשר מחוייבות בהן בנות ישראל, על הבנות להגיע עם לבוש הולם, הכולל חצאית או שמלה עד הקרסולים – מקסי. ולא כפי שפסקתי בעבר, שהשמלה או החצאית צריכה להגיע קצת למטה מהברכים ואת שאר הרגל יהיה מספיק לכסות עם גרביים שאינן שקופות. וזה אחר שישבתי על מדוכה זו, והגעתי למסקנא שלא מספיק שאשה תלך עם חצאית או שמלה שמגיעה עד לברכים, אלא צריכה ללכת עם חצאית או שמלה שמגיעה עד הקרסולים, ושוב ראיתי שעוד כמה מגדולי זמנינו כתבו כך. וכן הסכים עימי להלכה ידידי הגאון רבי בן ציון א. שאול (שליט"א) [זצ"ל]. עכ"ל.

הנה שפתיו ברור מללו, דחזר בו ממה שכתב ביבי"א שמספיק גרביים לחלק התחתון של הרגל, אלא צריך בגד רחב כחצאית או שמלה, עד הקרסול. והרי מכתב זה כאמור נכתב בשנת **תש"נ** - שהוא השנה שיצא הטה"ב, וא"כ ע"כ לבאר בטה"ב כמו שכתבתי. ועוד, דגם אם יבא המתעקש ויאמר דדעת הטה"ב היא דסגי בגרביים, מ"מ הרי במכתב הנז' כתב להדיא דלא סגי בגרביים, והרי ודאי שאת הטהרת הבית לא כתב כולו באותה שנה, אלא היה מוכן איתו בכתובים מלפני שנת תש"נ ורק סיום העריכה וההכנה להדפסה היה בשנת תש"נ, ואילו המכתב הנ"ל ודאי הוא היה בשנת תש"נ, וא"כ בודאי דדעתו האחרונה להצריך חצאית עד הקרסול. והוא ברור ופשוט.

ולאחרונה הגיע לידי צילום מכתב נוסף ממרן זצ"ל מתאריך י"א אדר תש"נ (ושוב נדפס בקובץ בית יוסף תשפ"ד, סי' קט עמ' קפג. והבאתי צילומו בריש הספר), וזה לשונו: לכבוד היקר והנעלה, יראת ה' היא אוצרו, ר' בצלאל מזרחי הי"ו, לונדון, שלום וברכה וישע רב, אודות מה שכתב, ששמע בזמנו בשיעורו של רבו המנוח ידידנו הרה"ג מהר"ר אליקים ג. אלינסון זצ"ל (ועיין בשו"ת יחו"ד ח"ז עמ' תטז הערה 7) שדעתי בעניין מקום השוק באשה, שהינו מתחת לארכובה ולא למעלה מהארכובה, ולפיכך לא מהני כיסוי של גרביים (אפי' אם אינן שקופות), אלא צריכה האשה לכסות רגליה בחצאית או שמלה שמכסה את כל השוק ומגיעה עד עצם הקרסול. אכן כן, בזמנו הרב המנוח זצ"ל שיגר לי מכתב שאלה בנדון, והשבתי לו את דעתי [הנ"ל - שצריך בגד רחב עד הקרסול, דאם כוונתו שהוא פירש לו דעתו והיא דעה אחרת, הו"ל לפרושי מהי. ופשוט], וע"ע מש"כ בזה באריכות בספרי טהרת הבית ח"ב עמ' קסה, שיצא זה עתה, ומשם בארה. עכ"ל. והנה מה שציין לטהרת הבית אינו לנידון עצמו של בגד רחב כחצאית או שמלה, דשם לא כתב כן להדיא לכאן או לכאן, אלא כוונתו רק לציין לעצם זה שכתב שם שהשוק הוא החלק התחתון, ומ"מ מזה שלא הרגיש שבמה שכתב בטה"ב זה סותר את מה שכתב לרב אלינסון שצריך דוקא חצאית או שמלה עד הקרסול, על כרחך דכוונתו בטה"ב כדפירשתי ואין לדייק משם דאין צריך בגד רחב (כחצאית או שמלה) עד הקרסול, אלא לכל הפחות לא לדייק לכאן או לכאן, ויבואו המכתבים ויכריעו, כנ"ל. ודו"ק.

וראה עוד מכתב נוסף (פורסם במגזין "המוביל" גליון 39, עמ' 11, ובקובץ בית יוסף גליון מח סי' לח עמ' עז), וז"ל השאלה שם: ט"ז אלול **תשע"ג**. ישנן כמה מנשות האברכים בכולל, ששמעו שיעור של הרב הגאון ר' דוד בניזרי שליט"א ראש כולל בבית שמש (אחיו של הרב הגאון ר' שלמה בניזרי שליט"א) במעלת הצניעות וההידור במצווה זו, וקבלו על עצמן להתחזק בצניעות וללכת עם חצאיות ארוכות עד הקרסול, אך החלו עליהן רינונים שזה לבוש רחובי וזה בולט וגורם מכשול, ושאלתן בפיהן מהי דעת תורה בעניין? יורה נא המורה הדרך אשר ילכו בה והמעשה אשר יעשון. והשיב מרן זיע"א בכתב יד קדשו: אשריהן שהולכות בצניעות, שכך היא ההלכה, עד הקרסול. עכ"ל.

וכתבו ב"המוביל" הנ"ל, וזה לשונם: "נציין שמשמשו בקודש של מרן רבינו הגדול זיע"א הרב צבי חקק נר"ו מסר למערכת, כי הוא זוכר שמרן זיע"א כתב את המכתב לאברכים בישיבת אור החיים שהיה חולה ובחולשה גדולה מאוד, כפי שניכר על צורת הכתב". וכ"כ בהערה בקובץ בית יוסף שם (הערה כג). וע"ש. וכן אני הקטן התקשרתי לרב צבי חקק, ואימת את המכתב הזה[88]. וע"ע בקובץ בית יוסף (חלק מט, סי' רלא, עמ' תשח) מה שכתבו בדעתו של מרן זצ"ל. וע"ע במה שכתב מרן זיע"א במכתב לרב חנניה דרעי (הובא לעיל בשער 'מכתבים מגדולי ישראל'). ע"ש.

וחכם אחד רצה לבאר לי דברי מרן זצ"ל באופן אחר, דהדבר אין ולאו ורפיא בידיה. וכן חכם אחר רצה לומר שמה שכתב במכתבים הוא "חומרא", ואילו בטה"ב קאי אעיקרא דדינא. **אולם** אין נראה כן כלל מלשונו במכתבים, ואצטט;

א. במכתב משנת תשל"ט כתב: "שאפילו שאשה שהולכת עם שמלה שמגיעה לברך ולובשת גרביים אטומות **זה לא נקרא כיסוי באמת, דלא הוי צניעות כלל**. ולפיכך אשה שהולכת כך, אסור לקרות קר"ש כנגדה דהוי ערוה לכל דבר".

מבואר מלשונו שזה 'לא צניעות כלל' ולא נקרא כיסוי (ועוד חידש שאפילו לק"ש לא מהני). וכן משמע מעצם הדברים שכותב ש"חוזר בו" מדהיקל ביבי"א שמספיק גרביים בחלק התחתון, ואילו היו דבריו אלו רק בתור עצה בעלמא וחומרא וכד' א"כ אין כאן 'חזרה' אלא הוספה שעצה טובה להחמיר עד הקרסול. אלא ודאי כדאמרן.

ב. במכתב משנת תשמ"ז כתב בשם הבבא סאלי שסיבת התפשטות מחלת הסרטן ה"י היא בין היתר בגלל: "שיש חוסר בצניעות, ורבה הפריצות, שנשים הולכות עם שמלות וחצאיות קצרות שאינן ארוכות כדבעי, דהיינו עד הקרסול, אי לכך מדת הדין מתוחה רח"ל". וכו'.

משמע שזה מעיקר הדין ולא חומרא בעלמא, דאטו משום חומרא בעלמא מדת הדין מתוחה עד כדי כך?

ג. במכתב משנת תש"נ כתב: "ולבקשת כת"ר שליט"א אציין את עיקרי ההלכות אשר '**מחוייבות**' **בהן בנות ישראל באשר הן ויהוה כתקנון קבלה לבית הספר**, על הבנות להגיע עם לבוש הולם, הכולל חצאית או שמלה עד הקרסולים – מקסי. **ולא כפי שפסקתי בעבר**, שהשמלה או החצאית צריכה להגיע קצת למטה מהברכים ואת שאר הרגל יהיה מספיק לכסות עם גרביים שאינן שקופות. **וזה אחר שישבתי על מדוכה זו**, והגעתי למסקנא **שלא מספיק** שאשה תלך עם חצאית או שמלה שמגיעה עד לברכים, אלא **צריכה** ללכת עם חצאית או שמלה שמגיעה עד הקרסולים".

והנה כתב בלשון "חיוב" ולא חומרא. וכן מלשון שכתב "וזה אחר שישבתי על מדוכה זו, והגעתי למסקנא וכו'", נראה שפוסק בהחלטיות שאסור. ועוד, כיצד יתכן ומשום "חומרא" לא תתקבל לבית הספר. וכן מוכח מזה שכותב "ולא כפי שפסקתי בעבר", ואילו היו דבריו אלו רק בתור עצה בעלמא וחומרא וכד' א"כ אין כאן סתירה

[88] **ובמכתב** הזה הובא עוד שאלה, בעניין חיסוני הפוליו, וכתב: "היום [ט"ז אלול תשע"ג ככתוב שם בראש המכתב] הוצאנו מכתב שעל ההורים לציית לרופאים ולחסן את הילדים נגד הפוליו", ואכן בקובץ בית יוסף שם עמ' עה, הובא המכתב המדובר, בעניין הפוליו מתאריך ט"ו אלול תשע"ג [וכנראה נכתב בט"ו ובפועל פירסמו אותו בט"ז]. ע"ש.

למה שכתב בעבר אלא 'הוספה' - שעצה טובה להחמיר עד הקרסול. אלא ודאי כדאמרן. וכנ"ל.

ד. וכן משמעות הדברים במכתב משנת תש"נ לרב בצלאל מזרחי, דכתב **ש"לא מהני כיסוי של גרביים** (אפי' אם אינן שקופות), אלא **צריכה** האשה לכסות רגליה בחצאית או שמלה שמכסה את כל השוק ומגיעה עד עצם הקרסול".

וראה עוד בהערה מדוע לא דיבר על כך וכו'[89].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[89] **ואכן** קצת צ"ע מדוע לא כתב כן מרן בגליון יבי"א הנ"ל, שהוא חוזר בו ממה שכתב שם. וכן מדוע לא דיבר ע"ז בשיעורים וכד', בעוד שיהיו רבים בינתיים שימשיכו לנהוג כמשמעות היביע אומר הנ"ל להקל, ולא פרסם זאת אלא במכתבים. וגם בטהרת הבית הנ"ל מדוע לא כתב שצריך חצאית עד הקרסול (אלא שגם לא כתב להיפך, כדביארתי בפנים). וכן העיר הגאון רבי אליהו בוחבוט שליט"א (בשולי הסכמתו, ואביאנה כאן), וז"ל: ומחיבת הקודש אמור יאמר העבד את הנלע"ד לפי קוצר השגתי ומיעוט ערכי עלי בביאור דעתו דעת עליון של מרן מאור ישראל מוהרע"י זלה"ה בנושא חצאית עד הקרסול, דהנה מצד אחד כבר פורסמו כמה וכמה מכתבים שבהם מבשר מבשר ואומר כי הד"ר הוא לכל חסידיו בהאי דינא ודעתו מעתה להחמיר בזה, אך מאידך לא פירסם ברבים כלל כי הדר תבר לגזיזיה ממה שנקט להיתרא בשו"ת יביע אומר ובספרו הבהיר טהרת הבית, רק כתב על זה בכמה מכתבים פרטיים (לא מכתבים ציבוריים) ושח על כך בשיחות עידוד לבני ביתו בקודש פנימה לפני ולפנים, וזאת למרות שמאז שנת ה'תשל"ט (שאז כתב להגרז"נ גולדברג זצ"ל מודים דרבנן על האיסור) עלו על משב"ח הדפוס שוב ושוב ספריו הנזכרים בחיי חיותו וביוזמתו, וגם מאז דרוש דרש בפני קהל ועדה אין ספור פעמים בנושא הצניעות ובכל זאת נמנע מלהעלות את הנושא הנ"ל על אף שנוגע למעשה ממש לכל בנות ישראל, ובמקצת מכתבים אף עולה מרוח הדברים כעין הנח"ה סובר"ת דהאיסור הוא רק בגרביים שקופות וכו'. עכ"ל. [וראה להלן המשך דבריו].

והנה לעניין השאלה מדוע לא כתב כן בגליון, אינו שאלה כ"כ, כי נראה שהגליונות שמרן כתב, לא רשם זאת ע"מ שיודפס אח"כ וכד', אלא לעצמו, וכידוע שהרבה פעמים מגליונות צומח תשובות שלימות, דהיינו כשאדם רושם בגליון שלו באיזה תשובה - הערה או שכ"כ איזה פוסק וכד', אז כל פעם שרואה עוד מי שדיבר בזה מוסיף לו לגליון ההוא, וכך לאחר תקופה מצטבר רשימת פוסקים שדיברו בזה, והוא תועלת עבורו לכשיכתוב עוד בנושא זה. וא"כ אין כ"כ תימה מדוע לא כתב כן בגליון שחוזר בו, כי כאמור הגליון לא נועד לצורך הציבור (כדי שיצטרך לכתוב שם - שידעו שחזר בו) אלא לצורך עצמו. **וגם** בלא"ה, הרי מרן זצ"ל לא התיישב לעבור על כל היבי"א לעשות לזה "מהדו"ב" או משהו כזה, אלא מידי פעם היה מוסיף בגליון דברים שנתחדשו לו, ויש כמה דברים שחזר בהם מדבריו הראשונים, ולא מצאנו להם רמז בגליון. על כן בודאי אין להביא מכך שום ראיה.

וגם בעניין שאר השאלות הנ"ל, מדוע לא תיקן את זה בספרים וכיו"ב, קודם כל יש לדעת שגם אם לא נדע בסודו התשובה לשאלות אלו, מ"מ אין זה נפק"מ לענין דעתו להלכה, דהרי עכ"פ במכתבים כתב שדעתו למסקנא שיש ללבוש חצאית או שמלה עד הקרסול ולא מועיל גרביים, וכותב שם מפורשות שחזר בו מהיבי"א שאסר שם את הגרביים רק אם הם שקופות (או בצבע הדומה לרגל), ומשמעות לשונו הוא שזה מעיקר הדין ולא חומרא בעלמא וכדביארתי לעיל בפנים, ומה שלא דיבר על כך בשיעורים ולא תיקן את זה בספרים וכו' זה שאלה, אך על כגון דא נאמר "מקושיא לא מתים", דמה נעשה ובמכתבים פירש להדיא דעתו וכאמור. וכן השיבו לי בפשיטות נכדו של מרן זצ"ל הג"ר יעקב ששון (מח"ס אביר הרועים ג"ח) והג"ר שאלתיאל עמר שליט"א אשר זכה ליצק מים ע"י מרן בקודש פנימה ולשמשו בעת כתיבת חיבוריו. והם ודאי מבינים "קצת יותר" מאיתנו את סדר כתיבתו של מרן זיע"א. ועי' בהסכמת הרב שאלתיאל לספר זה שכתב: "וידוע שרבנו חזר כמה פעמים בע"פ או במכתב מדבריו, ולא תקנם בספריו. וכו'. ויש בידינו כמה וכמה הלכות שרבנו חזר בו אע"פ שבספריו כתב להפך". עכ"ל. וע"ש עוד מה שכתב בזה, וכן עי' בהסכמתו של הג"ר יעקב ששון מה
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

❖ לכבוד ולתפארת ❖

שכתב עוד בזה. (וראה להלן בפנים בסמוך סוד"ה ולענ"ד, שהבאנו שבנו הראשל"צ הגר"י יוסף שליט"א סיפר שמרן אכן דיבר על כך עם בנות המשפחה).

ומה שלא עורר על כך ברבים כמו בעניין פאה נכרית וכד', אע"פ שגם זה נוגע לכל, מ"מ א"א להביא מזה ראיה, שהרי בעצם הדבר שהשוק הוא החלק התחתון כך היתה דעתו מאז ומעולם עוד במשנתו הראשונה קודם למכתבים, כמבואר להדיא כבר ביבי"א (ח"ו סי' יו"ד סי' יד אות א), ולכן אסר שם גרביים שקופות [וה"ה בצבע הדומה לרגל, ופשוט, וכ"כ בשו"ת הראשון לציון ח"ב עמ' שצז ריש ד"ה ומזה. ועיין בזה באריכות לעיל בפרק זה אותיות א-ז], ועם כל זאת - לא עורר על כך בלווין ובשיעורים על אף שרבות בנות הולכות כן (ורק על פאה נכרית דיבר) וגם בנות ביתו היו הולכות כן וכו' וכו', וא"כ לא שייך לשאול על אורך החצאית שבמכתבים, דמה שתענה לזה תענה לזה. ואת"ל שאע"פ שגם בתחילה סבר דלא כהפמ"ג והמשנ"ב וכאמור, מ"מ לעניין "למחות ולעורר" בזה לא רצה משום שסו"ס יש את דעת הפמ"ג והמשנ"ב, הנה מלבד שזה לא מחלוקת שקולה כלל, זאת ועוד, שגם אם נניח שבאמת הסיבה שנמנע מלמחות בזה היתה בגלל שסו"ס יש את הפמ"ג מ"מ למעשה לפי מה שהתבאר לעיל (פ"א אות ו) באופן ברור מאד מהיכן נבעו דברי הפמ"ג בזה – ע"פ דבריו עצמו בשו"ת מגידות, לא יהיה אפשר לצרף את זה כלל לקולא. עש"ב. ולכן בודאי שמוטל עלינו לעורר בזה גם לפי הנחה זו.

ובאמת שאפשר לתת בזה קצת השערות, כגון שרצה קודם כל שישתרש מחאתו על הפאה נכרית, ואח"כ יוכיח על החצאיות הקצרות, דתפסת מרובה לא תפסת. וכעי"ז מצינו בסוטה (מח.) דאמרינן "לבטולי הא מקמי הא", דהיינו שאם יש שני איסורים שהעולם עובר עליהם רח"ל, ואם תמחה בשניהם יחד לא יקבלו, יש להקדים למחות בחמור יותר, ולא למחות בשניהם יחד, כי אם תמחה בשתיהם ביחד לא יקבלו. ולאחר שתמחה בחמור יותר תעבור למחות בפחות חמור (כן מבואר ברש"י שם ד"ה לבטולי). [וכיו"ב כתב הרשב"א בתשובה (ח"ה סי' רלח) - הראני ידידי הרה"ג גבריאל מנחם יצחקי נר"ו. וכבר האריך בזה חמיו בספרו בל"ג (עמ' מח). ע"ש]. וה"נ בנידו"ד. וראה גם בלשונו של מרן זצ"ל לרב גולדברג במכתב משנת תשל"ט הנ"ל: "**והלוואי** שיכנסו דברי כת"ר שליט"א ללב בנות ישראל הכשרות". והניח למבקשי האמת לגלות את האמת מעצמם. ולכן לכל היותר ניתן לומר שס"ל שעניין בגד רחב בשוק הוא 'פחות חמור' מפאה נכרית ולכן העדיף למחות בפאה נכרית מאשר בעניין הגרביים, אבל עדיין זה וזה איסור גמור כמבואר להדיא בלשונו, כאמור. או לחילופין י"ל שגם אם חומרתם שווה פחות או יותר, מ"מ מרן זצ"ל ידע שעניין הגרביים היא מלחמה כמעט אבודה, ולכן העדיף למחות קודם על הפאה. בפרט, שנושא הפאה הוא פירצה ישנה - שכבר צווחו עליה רבים מהפוסקים עוד בשנים קדמוניות, ואין הוא מה"מעוררים" דבר חדש, ולכן יש הרבה יותר סיכויים שישמעו לו (וכולי האי ואולי), משא"כ עניין הגרביים שהיא פירצה יחסית יותר לאחרונה, ופחות כתבו בזה, היה בזה מן החדש, והרבה פחות סיכויים שיהיו שומעים לו בזה, בפרט שרבים תולים עצמם על הפמ"ג והמשנ"ב, ולכן העדיף לעמוד בפרץ לעניין הפאה. [אלא שמ"מ מי ששאל אותו מה דעתו בעניין הגרביים, אמר לו את הדין האמיתי שיש ללבוש בגד רחב עד הקרסול ולא מועיל גרביים, דבמצב כזה בודאי לא שייך לומר שלא ישמע לו, שהרי בא לשואלו. וכפי שבאמת השיב בחמישה מכתבים הנ"ל]. וכעי"ז כתבו לי הרב גדעון בן משה והרב אברהם דניאל בדעת חכם בן ציון אבא שאול זצ"ל, שאע"פ שסבר שכן הוא "מעיקר הדין" שצריך לילך בבגד רחב עד הקרסול ולא מועילות גרביים מאחר שהן צמודות, מ"מ לא עורר על כך מפני שלא ישמעו לו. ע"כ.

אך מ"מ, למעשה, א"א להקיש מהדור הקודם שהיו בו הרבה פירצות בצניעות (עיין להלן פ"ג אות יא), לדור הזה, כי היום רבים מעמי הארץ מתייהדים, וב"ה מיום ליום מתרבים לומדי התורה שלומדים את הסוגיות לאשורם ומכירים באמת ומורים לנשותיהם והם לחברותיהם וכו' וכו', ויש יותר מודעות והתעוררות לענייניים אלו (ולא עלינו המלאכה לגמור). ואדרבה, אם לא נעורר על כך א"א לדעת להיכן נגיע, כי ירידת הדורות עלולה להחזיר אותנו למצב הדור הקודם. וד"ל. ובאמת שהרבה פעמים הקושי לקיים הלכה זו מגיע אחרי שחושבים שההלכה היא 'עד הברך' (שיכוסה בכל מצב) ושיותר מזה אינו אלא חומרא בעלמא, שאז קשה לה מאד לילך נגד הזרם ב'חומרא' בעלמא, בפרט אחרי כל הסיסמאות שמחנכים שפריצות זה צניעות וצניעות זה פריצות - ש"אסור" ללבש ארוך (ועי' בזה להלן פ"ג אותיות ו-ח), דמחמתם אדרבה היא

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מרגישה לא טוב עם עצמה בכך ש"עוברת" על איסור זה, אבל כאשר ההלכה תהיה מוצגת בצורה הראויה דהיינו שצריך שהחצאית תגיע עד הקרסול ומי שעדיין לא הולכת כך לפחות ש'תשאף' לזה, ממילא הקושי ירד שבעתיים כמובן. וע"ע בעניין הקושי וההתמודדות שיש בעניין זה – להלן בפ"ג אות ב באריכות. וב"ה לאחרונה שמעתי שכהיום לאט לאט חלק מהסמינרים מעלימים עין מההולכות ארוך עד הקרסול. יה"ר שלאט לאט אדרבה גם יעודדו לזה כפי שראיתי מכתב חיזוק שיצא לאחרונה שם משבחים הרבנים (אף אשכנזים) אריכות החצאיות יותר ויותר, אך מ"מ לצערינו בסמינרים לא שינו את התקנון ע"פ מכתב זה, וכן לעניין הגרביים עדיין יש התנגדות יותר גדולה מאשר החצאית הארוכה (אלא שאם החצאית ארוכה כבר פחות יש בעיה בסוג הגרביים – עי' להלן בפנים אות טו). [מיהו כל זה לרווחא דמילתא, כי לפי האמת בלא"ה כבר הארכתי להלן (פ"ג אות י) שמפורש בדברי הראשונים והאחרונים שגם כאשר יתכן ש"אחד" ישמע, תו לא שייך לומר ד"כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע", עש"ב. אלא שיתכן שמרן זצ"ל העדיף למחות קודם בפאה דפסת מרובה לא תפסת וכנ"ל]. ועכ"פ השואל לדבר הלכה, ברור שיש לומר לו את האמת הצרופה שהחצאית תגיע עד הקרסול, כפי שמרן השיב במכתבים, שהרי בזה לא שייך לומר ש"לא ישמעו", שהרי אינך בא להוכיח אותה בזה שתוכל לדון אם תשמע או לא, אלא אדרבה שואלת היאך ההלכה, וכנ"ל. אך באמת, כאמור, לא זו בלבד, אלא היום שיש יותר התחזקות ומודעות לעניין זה - יש גם לעורר על כך בחכמה, וישמעו, וכנ"ל.

ובעניין מה שכתב בטהרת הבית, הנה ראשית כבר ביארתי היטב בפנים לעיל בסמוך (ד"ה אולם) שא"א להוכיח מהטהרת הבית דמהני גרביים, אלא רק אולי לשאול מדוע סתם דבריו לאמר שהחלק התחתון צריך כיסוי ולא עורר שהכיסוי הנצרך הוא כיסוי רחב. אך להאמור י"ל שגם כאן הוא מהטעם הנ"ל. אולם בזה אפשר לומר עוד, שהוא גם משום שכדי לכתוב דבר זה בספר רצה לעיין בסוגיא היטב ולכתוב תשובה מקיפה על זה כדרכו בקודש (א"נ הרי טה"ב קעסיק ותני בדיני טהרה, אלא שהסתעף לדיני שוק באשה ערוה בגלל הסתכלות הבעל במקומות המכוסים, ולכן לא רצה להסתעף שם יותר מידאי לברר האי מילתא), וקיים בעצמו "עוד חזון למועד" (חבקוק ב, ג), ולכן לא נחת שם עדיין לבאר איזה כיסוי כן צריך, דהיינו אם צריך חצאית או סגי בגרביים אטומות שחורות. ורק כששואלים אותו למעשה במכתב וכד' (שצריך להשיב לנשאל מיידית ואין דרך במכתבים לכתוב תשובה מקיפה וכד' וכמובן), השיב בקצרה שצריך עד הקרסול. אלא שלצערנו לא זכינו ל"עוד מועד" הזה, עקב טרדותיו בתשובות אחרות [שכנראה יותר ישמעו לו בהן. או שהוא פשוט מעשה שטן שהשכיח מהרב לטפל בתשובה בעניין זה וכד', שמספיק "הפריע לו" מרן ביוצאו כנגד הפאות].

ועכ"פ כל זה השערות, ולו יהי אלא ספק - אין ספק מוציא מידי ודאי, כשניצב ועומד מול עינינו מכתבים מפורשים שכותב שחוזר בו ומצריך עד הקרסול. ואטו כשכותב מרן למאן דהו שחוזר בו ממה שכתב ביביע אומר, הוא לא חזר בו באמת? אתמהה.

ועל כגון דא יש להליץ את דברי הרא"ש (פ"ג דמו"ק סי' כח) שאין להעמיד דין אפילו לחומרא, מכח קושיא, דשמא יש תירוץ לקושיא ונתרועע היסוד ונפל הבנין. עיין שם. והביאוהו האחרונים. וכ"ש הכא שאם ניזיל בתר הקושיא יהיה הדבר לקולא.

עוד כתב לי הגר"א בוחבוט הנ"ל: על כן נראה לפקצ"ד דמרן מלכא זלה"ה שמיע ליה כלומר סבירא ליה דאע"ג דמעיקר הדין מסתברא טפי לאסור ולהצריך חצאית עד הקרסול, מ"מ סוף סוף יש להן על מה שיסמוכו כפי שאכן היתה מאמנה אתו מלפנים בספריו הבהירים הנזכרים, כי על כן מרן זיע"א לא ראה לנכון לצאת במלחמת מצוה על הענין הזה כפי שעשה לענין הפאה הנכרית ושאר הנושאים שהיו בנפשו. עכ"ל. [וראה להלן המשך דבריו].

אמנם, ראשית מלשונו במכתבים לא משמע שזה היה רק בבחינת "מסתברא טפי", אלא מדינא, בפרט מלשונו במכתב לרב אליהו ראשיד, דכתב וז"ל: "ולבקשת כת"ר שליט"א אציין את עיקרי ההלכות אשר 'מחוייבות' בהן בנות ישראל באשר הן ויהווה כתקנון קבלה לבית הספר, על הבנות להגיע עם לבוש הולם, הכולל חצאית או שמלה עד הקרסולים – מקסי. ולא כפי שפסקתי בעבר, שהשמלה או החצאית צריכה להגיע קצת למטה מהברכים ואת שאר הרגל
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

יהיה מספיק לכסות עם גרביים שאינן שקופות. 'וזה אחר שישבתי על מדוכה זו, והגעתי למסקנא' שלא מספיק שאשה תלך עם חצאית או שמלה שמגיעה עד לברכים, אלא 'צריכה' ללכת עם חצאית או שמלה שמגיעה עד הקרסולים". וכן הוא משמעות שאר מכתבים כפי שביארתי בפנים לעיל בסמוך.

ומה שכתב שמרן סבר שאע"פ שמסתברא טפי להצריך עד הקרסול מ"מ יש להן ע"מ שיסמוכו "כפי שאכן היתה מאמנה איתו מלפנים בספריו הבהירים הנזכרים", הנה יש לשים לב שבספרים הנז' מרן זיע"א לא 'דן' כלל בעניין כיסוי צמוד (כגרביים) ולא הביא איזה ראיה או סברא שיועיל בגד צמוד על השוק, ולא נחת מרן לזה כלל, וזהו כנראה משום שבכך היה איכא כעין אפושי 'פלוגתא' בין הנהוג - שנהגו הרבה לילך אפי' בלי גרביים או גרביים שקופות וכיו"ב (וכידוע היו פרצות יותר גדולות, ואכמ"ל) - לבין הדין האמיתי, ולכן לא עלה על דעתו זה הדבר שיהיה צריך בגד רחב, אלא רק שלא יועיל גרביים שקופות ולכן כתב שם רק על זה ולא כתב להצריך בגד רחב. עד אשר עוררו לכך הגרז"ן במכתב משנת תשל"ט, והלאה, שמאחר שהחלק התחתון הוא השוק ונצרך לכיסוי מדינא, ממילא נצרך לבגד רחב דוקא, ואין שום מקור ובסיס לחלק בין השוק לשאר הגוף, וכאשר היה בדורות המתוקנים קודם שנפרצו גדרות עולם, כפי שהארכתי לעיל. ומעתה, קשה לומר שמטעם זה סבר שיש להן ע"מ שיסמוכו, שהרי כאמור גם ביבי"א אין בסיס מראיה או סברא להקל בדבר ולהוציא מהכלל את השוק שהוא ערוה בשונה משאר טפח בגוף שהוא ערוה, כדי שתוכל לומר שעליו יוכלו להיסמך. [וידוע לרגיל בספריו שאין דעתו של מרן זצ"ל נוחה מלתת סברת כרס בלא ראיה מבוססת. ואכמ"ל בזה].

עוד כתב הגר"א בוחבוט: ובפרט שהדבר עלול לגרום לבנות להתעמת מול הסמינרים (שכידוע הסמינרים מקפידים להיפך, לבלתי תהיה החצאית עד הקרסול מפני שהדבר בינתיים מצביע על סגנון לא רצוי, ותקנון כזה קיבל את תמיכתו של הגרי"ש אלישיב זצ"ל), ואף אם הסמינרים לא יסלקו את הבנות על "חטא" כזה מ"מ יהיו הבנות בעיני הסמינר כבנות שוליים המורדות בכללי המסגרת, והתייחסות כזו עלולה בנקל לגרום לבנות עצמן (שאינן נשים בוגרות אלא עדיין בונות את עצמן ואת צביונם ואת הדימוי העצמי) לירידה רוחנית במידה זו או אחרת (ואכמ"ל), כך שיש בזה שעת הדחק של ממש כל עוד שהאיסור לא התקבל אצל מנהלי הסמינרים ואצל הרבנים העומדים בראשם. כי על כן בהאי מילתא מרן מלכא זלה"ה קביל עליה שתיקותא, ובחר לו בשב ואל תעשה עדיף, ודו"ק. עכ"ל.

ראשית, מה שכתב שהתקנון של הסמינרים קיבל את תמיכתו של הגרי"ש אליישיב, אכתוב בזאת את אשר שמעתי ממגידי אמת בעניין זה, דהכי הוה עובדא, אחד ממנהלי הסמינרים בירושלים עלה למעונו של הגרי"ש אליישיב, ושאלו עד היכן צריכה להגיע החצאית - על מנת לכתוב זאת בתקנון של הסמינר. התכופף הגריש"א, וסימן לו בידו עד החצי שמהברך עד הקרסול [וזאת כדי להבטיח שהברך יכוסה בכל מצב – לשיטתו בקובץ תשובות (ח"א סי' יג) שנסמך על הפמ"ג, ועי' מה שכתבתי לעיל (פ"א אות ה בהערה) על דבריו שם]. אותו מנהל סיפר לאחד מידידיי את מעשה זה, והוסיף ואמר לו ש"על פי זה" כתב בתקנון של הסמינר שהחצאית צריכה להגיע עד חצי שמהברך עד הקרסול "ולא יותר", כי הגריש"א סימן בידו את התחום הנ"ל, והבין שזהו בין לעניין שלא להפחית מכך ובין לעניין שלא להוסיף [ומה שגרם לו לכך הוא משום שזה היה "מילתא דפשיטא" אצל המנהל הזה שחצאית עד הסוף זה רחובי וכד', ולכן ממילא היה גם ברור לו שהגבול שסימן לו הגריש"א עד החצי כוונתו בזה היא ש"לא יותר"...]. אולם באמת, הדבר ברור שלא זאת עלתה בדעתו של הגריש"א, דהמקום שסימן לו היתה כוונתו עד היכן ה"מינימום" שצריך לכסות (לשיטתו) ולא שיותר מזה יש איזה איסור [וע"ע לקמן פ"ג אותיות ו-ח בעניין "איסור" זה].

ומה שהוסיף וכתב על פי זה שאפשר דלכן מרן לא עורר בזה בציבור מפני שזה עלול לגרום לבנות להתעמת מול הסמינרים ולהיות בעיניהם כבנות שוליים המורדות בכללי המסגרת, וזה עלול לגרום לירידה רוחנית וכו'. הנה ראשית גם לדבריו, אינו מובן מאי איכפת ליה מהסמינרים, מספיק שהיה מורה לנשואות שיעשו כן, שאינם כפופות לסמינרים, ואילו לבנות הסמינרים היה אומר להן שאכן אין להם להתעמת עם ההנהלה כדי שלא יהיה להן ירידה רוחנית בכך וכו' כפי שכתב. אלא ודאי שלא זו הסיבה. ועוד, שהרי במכתבים השיב לשואליו כדת וכדין שיש ללבוש בגד רחב

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

כחצאית או שמלה עד הקרסול, ולא עשה את החשבון שזה עלול לגרום לבנות להתעמת מול הסמינרים וכו' וכו'. אלא ודאי דליתא. גם, הרי בפאה מרן לא עשה חשבון כזה, שאולי זה יגרום לאשה להרגיש משונה וסוג ב' וכו' (אף שיש מקום לחלק קצת). [גם איני יודע עד כמה מרן ז"ל ידע שבסמינרים קיים "איסור" מוזר כזה שאסור לילך ארוך]. זאת ועוד, שדבריו אלו היו שייכים להיאמר אילו היה מרן זצ"ל סובר שזה רק חומרא בעלמא, אך לפי מה שהוכחתי לעיל בפנים, דסבירא ליה שדבר זה הוא מעיקר הדין, קשה מאד לומר שרק בגלל סיבה צדדית כזו של עימות עם מנהלי הסמינרים ימנע ולא ידבר על זה, והיה צריך לחשוב רק 'איך' לדבר על זה ולא 'אם' לדבר על זה. ובעל כרחינו לומר שזה היה משיקול פנימי שידע שלא ישמעו לו, בדיוק כפי שאמר הגרב"צ אבא שאול שאע"פ שאמר להדיא שדעתו שלא מועיל גרביים (אפילו אטומות) בכל זאת הוסיף ואמר שהוא לא עורר על כך מפני שלא ישמעו לזה (והוי כעין ילמד סתום מן המפורש), וכנ"ל. וכבר התבאר שהיום ב"ה יותר ויותר הולכות כך, ואין זה חריג כלל, ויש לומר דברים אלו ברמה, וישמעו.

ובעצם הטענה שכתב שאם תהיה ההוראה לבנות הסמינרים לילך ארוך אזי יתכן שהן יהיו בעיניהם כבנות שוליים המורדות בכללי המסגרת וזה עלול לגרום לירידה רוחנית, לענ"ד זה תלוי מאד איך מנחילים את זה לבנות, ואיך הבעל או האב מתייחס לזה, שאם הוא בא בגישה שזה הדבר הכי נפלא בעולם, והוא יודע נפש בהמתו ומשכיל להתנהג בחכמה, תוך זמן קצר ישפיע על בנות ביתו לנהוג כך בשמחה ובטוב לבב, ובהרגשה של "ויגבה לבו בדרכי ה'", וכמו כל ענייני עבודת ה' שאבוי לנו אם נלך בכל דבר לפי מה ש'כולם נוהגים', וזהו התפקיד החינוכי של ראש המשפחה בכל התחומים (וכמ"ש הר"ד נקי בהסכמתו לספר זה. ע"ש). ובאמת שזה טעות נפוצה אצל רבים, וצריך לדעת שאין שייכות בין הדברים, דיש את ההתעוררות לעצם חשיבות הנושא, ומאידך - כמו בכל דבר - יש את הנושא של ויגבה ליבו ואת השלום בית וכו', שזה ענין של כל אחד ואחד - להתבונן איך להתנהג באשתו ובבנותיו באופן הראוי, אך לא יעלה על הדעת להימנע לגמרי מלפרסם את הדברים בעקבות חשש כזה או אחר. זאת ועוד, שהרי הבנות יודעות בעצמן שלובשות כך מתוך הקפדה על צניעות, וממילא בודאי לא ירגישו בעצמן שהן מה"שוליים", אלא להיפך. ויותר מזה יש לדעת, שאדרבה לפעמים בכך שהיא שונה מאחרות זה יכול לשמור ולהגן עליה מלרדת ברוחניות, משום שבכך שהיא ניכרת לצניעותא באורך החצאית וכד', יש פחות נסיון בחברה, כגון שהבנות ימנעו מלהראות לה פלאפון שאינו כשר וכיו"ב, כי הלא "היא מהצדיקות".

ואמנם בכל כלל יש יוצא מן הכלל, ותמיד יתכן ויהיו מקרים שונים, כגון אם זה בא בחשבון ש"או שתלך קצר יותר או שיסלקו אותה לבית", אה"נ שעדיף שתשאר בסמינר, דאין הצר שוה בנזק המלך, כי אם תישאר בבית היא עלולה לרדת עוד ועוד אם אינה חזקה בעצמה, אלא שכמובן בתחילה יש לבדוק אולי קיים מוסד לימודי שלא אוסר ללבוש ארוך, ולנסות להתאים להן חברה וסביבה שממעטת ניסיונות מעין אלה. ואם אין, אז תנסה לדבר [בכתב או בע"פ] עם ההנהלה שאצלה זה מגיע ממקום של שמירת ההלכה והצניעות האמיתית ולא ממקום של להידמות לאופנה וכד', תוך הקפדה לילך כך תמיד וגם בקיץ. אך אם גם זה לא עזר, אין ברירה ובסמינר תילך כפי המקסימום שניתן מבחינת הסמינר, אך בחוץ במשך היום ובשבתות (וכן לכשתנשא) תילך כדין. וע"ע בזה להלן (פ"ג אות יב). ע"ש. אך מ"מ בודאי שלומר שאין להורות כן מחשש זה - זהו ממש לא נכון. וידוע המעשה על החזו"א המובא בספר לשכנו תדרשו (ח"א עמ' רב) שהחזו"א אמר שאין להתחשב במה שאחרות לובשות, והעיקר שהאשה יודעת את האמת שבנותיה לבושות כפי שהתורה דורשת ואילו אלה שאינן הולכות כך הן - הן המשונות ומובן שאין להתחשב במה שהמשונות אומרות עליהן.

ובנוסף לכל זה, שמעתי באומרים לי, שהמציאות כיום השתנה הרבה ממה שהיתה בעבר ב"ה, דבשנה או שנתיים האחרונות כבר הרבה פחות מעירים על כאלו שמגיעות עם חצאית או שמלה ארוכה, ובטח שלא רואים אותה כ"בנות שוליים". ולכן גם את"ל שמרן הגרע"י נמנע מלדבר על זה מהסיבה הזו, מ"מ אין זה עניין למציאות היום.

עוד כתב, וז"ל: ונמצא לכאו' לפ"ז, שהעצה היעוצה להעמיד דת על תילה בנ"ד, איננה לשכנע את הציבור למרוד בסמינרים, אלא להשפיע אצל גדולי ישראל עיני העדה (ובפרט של אחינו בשרנו בני אשכנז) שיש בזה חשש גדול לאיסור
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מן הדין או לכל הפחות חומרא חשובה מאוד שנחוץ להדר בה יותר ממאכלי מהדרין וכיו"ב, ושמהם תצא תורה והוראה למנהלי הסמינרים אם לא לעודד עכ"פ לאפשר לבנות להקפיד בזה (ואה"נ דמתוך הקפדה ליצור חצאיות ארוכות עם מראה אצילי המצביעות על סגנון מכובד), ולצורך זה יפה עשה הגאון המחבר שליט"א לעסוק במלכת מלב"ן הדק היטב בכל הנושא מהשורש ולהעלותו על שלחן מלכים מלכי רבנן ע"י חיבו"ר לטהרה ביסודיות, כך שיוכלו דווקא רבנן ותלמידהון להעמיק עוד ולהגיע לתובנות חדשות בסוגיא דנן. וכאמור לא נצרכתי אלא לברכת הדיוט קלה, ולחזור כקוף בפני אדם על זאת הברכה אשר ברך מרן מוהרע"י זלה"ה לגרז"נ גולדברג זצ"ל בפתגמא הדין במכתבו הנ"ל, דז"ל: "והלוואי שיכנסו דברי כת"ר שליט"א ללב בנות ישראל הכשרות". עכ"ל הגר"א בוחבוט הנ"ל.

אולם כנראה הרה"ג לא ידע את המציאות הכואבת, הידועה לכל המתעסק בעניינים אלו בציבור - שלבוא ולדבר עם מנהלי הסמינרים לשנות את ההנהגה ואת ה"תקנון הקדוש" הרי זה ברכה לבטלה [עד כדי כך שאחד מהעוסקים בעבודת קודש זו שנים רבות כתב לי שזה בערך אותו מהלך כמו הרעיון לשכנע את ראשי המדינה בחשיבות לימוד התורה ובנזק גיוס החרדים...], שהרי למעשה כבר פנו אליהם אין ספור פעמים רבנים גדולים שונים – מהציבור האשכנזי, ולא עזר כלום, והתקנון נשאר אותו תקנון – "לאסור" גרביים שחורות ו"לאסור" חצאית ארוכה, ואכמ"ל. ולכן לענ"ד לא מפי מנהלי הסמינרים אנו חיים, והעצה היעוצה היא כנ"ל, לחנך את בנות הבית בדרך האמיתית, ובחכמה, להורות שכך הדרך הנכונה, בבחינת ויגבה ליבו, וכפי האפשר – כמו שכתבתי לעיל בסמוך, עי"ש. והלא עינינו הרואות שהשינוי המיוחל הגיע ואט אט אנו רואים הרבה בנות סמינר עם חצאיות ארוכות, וזה תוצאה של כל הפעילות "בציבור" שיש בעניין זה, שהנושא עולה, ואט אט הבנות מדברות על זה עם ה"מורות", ומעמידים את ההלכה האמיתית על בירורה, ומפנימים שזה ההלכה וצריך להתיישר עם זה לאט לאט, ואז המצב משתנה. זו עובדה.

ועוד, שגם בלא קשר לבנות הסמינרים, יש להורות כן בציבור עבור הנשים הנשואות - שאינן כפופות לסמינרים, וכנ"ל.

בפרט שבעקבות כך גם לבנות יהיה ממילא הרבה יותר קל בזה – כאשר רואה את אמא שלה מקפידה על כך ללבוש ארוך, דכידוע דבר שנהוג בבית הרי הוא משריש היטב הלאה לבני הבית, וגורם חוסן מפני הציבור. ולכן מה שכתב ש"לצורך זה יפה עשה הגאון המחבר שליט"א לעסוק במלכת מלב"ן הדק היטב בכל הנושא מהשורש ולהעלותו על שלחן מלכים מלכי רבנן ע"י חיבו"ר לטהרה ביסודיות, כך שיוכלו דווקא רבנן ותלמידהון להעמיק עוד ולהגיע לתובנות חדשות בסוגיא דנן", אינו מדוייק, דהן אמת שזה אחד ממטרות הספר כמובן ללא שום ספק, אבל מלבד זאת, גם למטוניה דמר, יש סיבה לעורר על כך מפני הנשואות שאינן כפופות לסמינרים, וגם הלא לשואלים דבר הלכה ודאי שיש להורות להן כך, כפי שהשיב מרן זצ"ל גופיה – במכתבים. [ולקושטא, להאמור יש צורך בכך גם עבור בנות סמינר וכד', ככל האפשר, וכנ"ל].

סוף דבר, במכתבים מרן זצ"ל כתב להדיא שלא מועיל גרביים, אפילו כאלו שאינן שקופות, וצריכות מעיקר הדין ללבוש בגד רחב כחצאית או שמלה, עד הקרסול. ואמנם קיימות שאלות מדוע לא עורר בזה בציבור כמו גבי פאה, אך א"א לבנות ע"פ שאלה זו איזה קולא, אחרי שבמכתבים מפורש שדעתו כך היא 'בהחלטיות', וכנ"ל. וגם אם תרצה לומר שלא רצה למחות בזה מאיזה סיבה כגון שלא היו שומעים לו וכד', הנה היום אכשור דרא, ויש יותר מודעות לנושא זה בקרב הציבור, וכנ"ל. וגם אם חשב שיש לפעול מול מנהלי הסמינרים בזה, מ"מ אחרי שנוכחנו לראות שאין זה עוזר וכנ"ל, אין להימלט מלהשפיע בקרב הציבור עצמו [וגם את"ל שהסיבה שנמנע מ"למחות" הוא משום שלגבי השוק יש ע"מ לסמוך – הרי זה יהיה בצירוף דעת הפמ"ג והמשנ"ב שלא מצריכים כיסוי כלל בחלק הזה, ומעתה אחרי שהתברר מהיכן נבעו דברי הפמ"ג בזה - עי' לעיל פ"א אות ו באריכות - ממילא יש לעורר בזה ללא שום ספק. ועוד, שאין זה סיבה מספקת בשביל לא לעורר בזה כלל, שהרי כאמור מפורש במכתבים שסבר שזה מעיקר הדין ולא חומרא בעלמא וכנ"ל, אלא לכל היותר להעדיף את המחאה של הפאות על פני זה, וממילא אנן דאזלינן בתריה יש לנו להיות בבחינת מוסיף והולך לעורר גם בזה. ועוד, שלעניין המשיב לדבר הלכה בודאי שמוטל עליו לדעת ולהורות את עיקר הדין ואת האמת הצרופה].

וע״ע לקמן בפרק ה (אות ב ד״ה וכ״כ וד״ה וכן מוכח, ובהערה שם) שהובא באריכות שכתב מרן זצ״ל בכמה מקומות שדת יהודית לא משתנה, ולא מועיל שינוי מנהג בכיסוי השוק. ע״ש.

ולענ״ד יתכן שמה שגרם להרבה אברכים (וכן לשאר אינשי) לטעות בזה ולהורות לנשותיהם ללכת כך בחצאית קצרה ושאר השוק מכוסה בגרביים בצבע הדומה לרגל או שקופות, ״והעיקר שיכסה את הברך״, הוא ממה שהבינו במה שכתב בילקוט יוסף (אוצר דינים לאשה ולבת פרק ס ה״ה, עמ׳ תשפה) וז״ל: בנות הלובשות חצאיות קצרות למעלה מן הברך צריך להשתדל להשפיע עליהן בדרכי נועם ללבוש חצאיות או שמלות צנועות ״באופן שמכסות את הברכים גם בעת ישיבתן״. עכ״ל. ומזה חשבו שהכל תלוי אם החצאית מכסה את הברך גם אם לא לובשת גרביים כלל, וכל מה שלובשים גרביים אינו אלא לתוספת נוחות או בתור חומרא בעלמא בלבד. אך המעיין שם בהלכה הקודמת (הלכה ד) שכתב ״הנשים חייבות לילך תמיד עם גרביים שאינן שקופות״, ראה יראה שגם הרב ילקו״י מצריך ללכת עם גרביים. והיאך סרו עיניהם ולא הביטו בהלכה ד׳, וראו רק הלכה ה׳ והבינו מה שהבינו. וגם את״ל שאכן ראו גם את הלכה ד׳ שצריך גרביים, כנראה הבינו שכיון שמועיל גרביים אז גם גרביים בצבע הדומה לרגל מועילות, והוא רחום יכפר עוון, דמה הועילו חכמים בתקנתם אם זה בגוון אותו הצבע. וזה דבר פשוט מאד, וכנ״ל (בפרק זה אותיות א-ז) באורך מכל הפוסקים. וכן מבואר להדיא בדברי הרב ילקו״י גופיה בשו״ת הראשון לציון (ח״ב עמ׳ שצז ריש ד״ה ומזה), שצריך שהגרביים לא יהיו שקופות, ולא כמראה הבשר. ע״ש. [וראה לעיל (בפרק זה אות ה בהערה, ובריש אות ז) איך השתרש לבישת גרביים אלו לצערינו. ע״ש]. ואמנם אמת שמבואר בדברי הילקו״י הנז׳ שהוא סובר דמהני גרביים (כמובן שחורות ואטומות) במקום השוק ולא בעינן שם דוקא חצאית. וכן כתב להדיא בשו״ת הראשון לציון (ח״ב אהע״ז סי׳ ב) ובילקו״י אוצר דינים מהדו״ח (עמ׳ רח). ע״ש. וכן נראה דעת אחיו הגר״ד יוסף שליט״א בספרו הלכה ברורה (ח״ה סי׳ עה סוף סעיף ז, עמ׳ לב) ובטהרת הבית הקצר (סי׳ יב הלכה נ, ובנד״מ עמ׳ קסז). אך נראה דלאחר המכתבים שנתגלו לאחרונה, יחזרו בהם ויודו דבעינן חצאית עד הקרסול וכדברי רבי אבה״ו, שהרי מקורו של הילקו״י הוא מהיבי״א (ח״ו סי׳ יד אות א) הנ״ל [שהרי ציין בהערות ״ראה לעיל הערה ג״, ושם הביא דברי היבי״א הנז׳], וכן ההלכה ברורה שם ציין לטהרת הבית הנ״ל, וא״כ לאחר שנתגלה לאחרונה המכתבים הנ״ל שכתב שם שהוא חוזר בו מדברים אלו, נפל היסוד ונפל הבנין [ועי׳ בהסכמת הגר״ד יוסף לספר זה, שחיזק את הדברים, ושרבים נכשלים בזה וכו׳. ובתחילה כשהבאתי לרב את הספר (עוד בהיותו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכששלחתי את השאלה הנ״ל להרה״ג דוד שלום נקי נר״ו (מח״ס בהלכה ובאגדה) [ולא כתבתי לו עדיין את אשר נלע״ד שכתבתי בפנים], כתב לי בזה״ל: צריך להתיישב בדברים, וכרגע מה שהלב חושק הפנאי עושק. אבל תדע שכלל בידינו, שבענייניים של צניעות אין מה לחפש כמו בהלכות שבת, שורה תחתונה זו המציאות שהחצאיות הקצרות יותר מושכות את העין ומכשילות את הרבים, אל תחפש להקשות ולפלפל ולהוכיח מה דעת מרן, כי גם לו יצוייר שהצלחת למצוא ישוב אמיתי ולהראות שלא צריך עד הקרסול, לא הרווחת כלום, ורק גרמת מכשול לעיניים והלב של הרבים. לכן אדרבה עצה טובה קמ״ל להראות את המכתבים של מרן, ואותם לפרסם כמה שיותר, כי אין מה לעשות זו מציאות שנכשלים רבים, ואת זה חייבים לעצור, והלוואי שתהיה גם אתה שותף בזיכוי הרבים הגדול הזה להציל רבים מעוון. תבורך מפי עליון. עכ״ל. וע״ע מה שכתב לי הרה״ג הנ״ל בהסכמה לספר זה.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

'קונטרס'), אמר לי עוזרו שהרב אמר שצריך להתיישב בזה ולחשוב איך לכתוב את זה, כדי שהדברים יתקבלו בקרב הבנות, ולכן לא כדאי לעכב את ההדפסה בשביל זה בינתיים. אולם בפועל ההדפסה עוכבה הרבה (עקב הוספות רבות והרחבה גדולה מאד בס"ד), ולכן שלחתי לרב שוב, וכתב הסכמתו המובאת כאן בריש הספר].

וכן הביאו בירחון "משנתו של מרן בעניני צניעות" (הובא בספר מנהגי הראש"ל ח"ב עמ' 254) ובחוברת "בדרך המלך נלך" (עמ' 23), שסיפר הגר"י יוסף שליט"א בזה"ל: זוכר אני איך שבאחד הימים כאשר היו בביתינו מבנות המשפחה, אבא שם לב שהן הולכות בחצאיות ארוכות מאוד, ואז רמז להם אבא שהוא רוצה לומר להם משהו, מיד התקרבו אליו כולן ואמר להם: "דעו לכם דרך הצניעות האמיתית היא ללכת דווקא בשמלות ארוכות אשר מכסות לגמרי את כל הרגלים, ואף אם ילעגו או יעירו לכם תמשיכו ללכת כך ואל תשמעו להם". עכ"ל. וכ"כ הרב אברהם זיאת (בקובץ משנת יוסף גליון ב עמ' ע) ששמע מעשה זה מהגר"י יוסף שליט"א.

ובאמת שמכתבים הנ"ל נתפרסמו בקובץ הזכרון "בית יוסף" לפני שנים מספר, **לפי בקשתו המפורשת של הראש"ל שליט"א, שביקש שהציבור ידעו דעתו האמיתית של מרן זצ"ל,** כפי שאמר הרב אליהו דניאל אוזן נר"ו (יו"ר המרכז למורשת מרן ועורך קובץ בית יוסף הנ"ל), והוסיף: מרן הראש"ל אמר לנו, שנתן לנכדה שלו להקליד את המכתב של מרן לרב גולדברג, כדי שתפנים את הדברים, וכשסיימה והביאה לו את הדברים מוקלדים, אמר לה: ראית? מה דעתך על זה? והיא השיבה לו: "אבל לא אומרים לנו ככה בסמינר"... עכ"ל. והוסיף וכתב לי שהראש"ל אמר לו שיבוא יום ויכתוב את זה. וע"ע בהסכמתו של הגר"ש ללוש שליט"א לספר הנוכחי מה שכתב בשם הראשל"צ שליט"א בזה, וכן עיין לו בעלון אור השבת (גליון 78 אות ב), שכתב, וז"ל: ומרן הראש"ל שליט"א, אע"פ שבילקו"י אוצר דינים לאישה ולבת כתב כמו היבי"א, אבל לאחרונה ראה את המכתבים ממרן זצ"ל, ומשום כך הנחה את ידידנו מזכה הרבים רבי אליהו דניאל אוזן שליט"א (עורך קבצי 'בית יוסף') לפרסם ולהפיץ את המכתבים הללו בקובץ בית יוסף שיוצא לאור מידי שנה, ושיש להנהיג בצורה כזאת כל אחת מבנות הישראל ולהשפיע בדרכי נועם את כולן להתחזק בזה. עכ"ל.

וביותר יש לתמוה על אותם אלו שלגבי פאה מדברים תמיד כנגד, שזה נראה כמו שיער ממש והוא פריצות וכו' (ועי' בזה לקמן פ"ו אות ז בהערה באריכות), בו בזמן שאשתו לובשת גרביים בצבע הדומה לרגל, והלא גם בזה שייך אותה סברא כמו בפאה, דלא הועילו חכמים בתקנתם ע"י כיסוי זה. והוא ברור ופשוט לכל בר דעת ומחפש האמת.

וגם לאלו שהתירו פאה הכא יודו לאסור, חדא שהרי יש אומרים שגם מה שהתירו בפאה היינו דוקא פאה שאינה נראית ממש כשיער, אבל פאה שנראית ממש כשיער גם הם יודו שאסור, וכמ"ש הגרש"ז אויערבאך בספר הליכות שלמה (תפילה פ"כ) שחלק ניכר מהפאות של זמנינו נוגדות לגמרי את רוח הצניעות, וכללא דמלתא, שאין זה מדרך הצניעות שיהא המראה דומה לפנויה, אלא צריך שיהא **ניכר בקלות** שאין זה שער טבעי. ע"ש. וכ"ה דעת הגרי"ש אלישיב (בספר אלא ד' אמות, עמ' שיד) שגם לפמ"ג, הפאות שהם כמו שיער טבעי, אסורות. ע"ש. וכ"ה דעת הגר"ח קנייבסקי ועוד פוסקים (ע' בספר גם אני אודך – תשובות הרב מאיר סבג, סוף עמ' תקפח, והלאה. ועיין בזה באריכות בקונטרס 'סגולה מכל העמים' ובשאר קונטרסים היו"ל ע"י ארגון 'הכתר'. עש"ב). וה"ה הגרביים שבצבע הרגל (או שמזכירים צבע הרגל) שודאי שהם אסורים לכו"ע. ועוד, דגם את"ל שאין חילוק כזה לגבי פאה, מ"מ מסתבר שכל מה שאותם פוסקים שהתירו פאה היינו דוקא בשיער, שהוא משהו

חיצוני לגוף ויותר קל משאר הגוף [וכמבואר בהרא"ש (כתובות פ"ב ס"ג). ע"ש. ולהדיא בלבוש (אהע"ז סי סה ס"ב). ע"ש. וכן מבואר ברמב"ם (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז, לכס"מ שם) שהיקל לעניין קריאת שמע לקרוא כנגד שיער ואילו כנגד שאר הגוף לא. ע"ש. והארכתי בדבריו לקמן פרק ו אות ז בהערה], **משא"כ** בכיסוי הגוף, ודאי דיודו דלא מהני כיסוי כזה. הגע בעצמך, וכי ללבוש חולצה צמודה ממש כגרב, בצבע הגוף (עם תווית קשורה לחולצה, שניכר ואין חשש מצד 'מראית העין'), וכי למתירים פאה יתירו גם את זה? ודאי שלא (ואפילו אם אינו בצבע הגוף אבל צמוד כגרב, כל בר דעת מבין שזה פריצות), והוא הדין לגרביים, שהם כיסוי לשוק - ערוה, שלא יועילו בכה"ג. ופשוט.

בפרט שמצינו שגילוי השוק חמור יותר משיער, כמבואר ברא"ש (כתובות פ"ב סי' ג), **ובטור** (אהע"ז סי' סה), **וכדכתב להדיא הלבוש** (אהע"ז שם ס"ב), וזו לשונו: "ובפריעת הראש שזה אינו מביא כ'כל כך' הרהור", ע"ש. וכן מבואר ברמב"ם (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) שהיקל לקרוא כנגד שיער אשתו אע"פ שכנגד שאר גופה אסור. ע"ש. (ויבוארו דבריו בארוכה לקמן בפרק ו אות ו בהערה). וכן מצינו כמה חילוקים לדינא בתוצאה ממה ששוק יותר חמור משיער [ראה בספר בגדי תפארתך (עמ' צט), ובספר והצנע לכת דהרי (עמ' מג-מד)].

וגם מבחינת גרימת ההכשלה יש להיזהר בשוק יותר מאשר שאר בגדים, שהרי אפילו הצדיקים שעיניהם בארץ, יכולים להכשל על ידה, וכמ"ש המהרש"א (מכות כד. בחידושי אגדות ד"ה ועוצם) שלהסתכל בפני אשה אפשר להיזהר ע"י שלא יגביה עיניו, אבל כשרגל האשה מגולה לא סגי בכפיפת ראש, אלא צריך לעצום עיניו. ע"ש. [וכשם שבשיער התורה יכלה שלא לאסור ואז כולם יהיו 'רגילים' בזה, ופחות הרהור, ובכ"ז אסרה מכיון שעדיין יש בזה הרהור או מכיון שזה מצב של קירבה לערוה (ראה להלן פ"ו אות ז באריכות), א"כ כל שכן גילוי הגוף שאין להקל בזה גם אם כולן תלכנה כך. וראה בזה עוד לקמן פרק ד והלאה באריכות רבה].

הלובשת עד הקרסול אם צריכה ללבוש גרביים

טו. והנה יש לברר, האם כל הנידון דלעיל סביב 'צבע' הגרביים ו'אטימותן' היינו רק לאלו שעדיין אינן הולכות עם בגד רחב כחצאית או שמלה מעל, או שגם ההולכת עם בגד רחב עד הקרסול [-כפי שהתבאר לעיל (אותיות י-יד) שכך ההלכה למעשה], צריכה לחשוש על צבע הגרביים מחשש שמא יעלה ויתגלה מעט.

ושו"ר להגר"ש ואזנר בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' עח אות ב) והגר"ע יוסף במכתב (ראה לשונו לעיל אות יד, ד"ה והנה לכאורה) והגר"מ אליהו (בשו"ת הרב הראשי תש"נ-תשנ"ג, עמ' 371) **שכתבו**, שאם לובשת חצאית ארוכה עד הקרסול, שוב אינה צריכה ללבוש גרביים.

והנה יש מקום לדון בזה עוד מדברי הראשונים ז"ל, דעי' להריטב"א (ברכות כד. ד"ה שוק) שכתב: שוק באשה ערוה, קמ"ל שאע"פ שפעמים הוא נגלה, דינו כמקום מכוסה, שהוא מביא לידי ערוה. עכ"ל. ומקורו מהרא"ה (שם) דכתב "ואע"ג דזימנין דמגלי". ומשמע שהיה רגילות מסויימת שהשוק מתגלה מידי פעם מאליו, והיינו כנראה משום שאין בגדיה ארוכין ביותר עד הקרקע, אלא עד סוף השוק ממש, ולפעמים הוא נגלה כגון אם תשחה להגביה דבר מן הארץ. ודוחק לומר שכוונתו באיסורא.

מיהו אי משום הא לא איריא, די"ל דהכוונה כלפי בעלה, דבביתה באמת היה מתגלה לפעמים

מעט משום עבודות הבית וכד' ואולי אפילו היתה מגלה כן בכוונה כדי להקל מעליה במלאכותיה, כעין מה שמצינו ברות רבה (ה, ט) "כל הנשים מסלקות כליהן" למען יהיה קל ללכת, וה"ה כדי לעשות מלאכותיהן בנוח. ובזה בודאי אין קפידא אלא דהו"א דלגבי ק"ש נמי יהיה מותר כיון דאינו מקום מוצנע כ"כ שהרי בביתה לא מקפידה לכסותו תמיד, ואזלינן בתר ביתא (ועי' בזה לקמן פרק ו אות טו בהערה בסוגריים ד"ה ואגב), קמ"ל דלגבי ק"ש אסור לקרוא כנגד זה כיון שסו"ס בדר"כ הוא מכוסה שפיר חשיב מקום המוצנע, אבל לעולם בחוץ אימא דצריכה להיזהר שלא יתגלה שוקה בכל גוונא.

והרא"ש (בתוספותיו ברכות כד.) כתב כעין הנ"ל "דלא תימא פעמים שהאשה מגבהת בגדיה ואין דרכו להיות מכוסה", ובזה בהכרח לא מיירי דוקא בבגד המכסה עד סוף השוק שבשעת שחיה וכד' מתגלה מאליו, אלא הוא מתרומם ע"י ש"פעמים שהאשה מגבהת בגדיה" כלשונו, והיינו בעל כרחך בביתה ובחצרה בשעת מלאכתה להקל מעליה וכנ"ל [דא"א לומר שלפעמים מגלה הכוונה ברשות הרבים, דפריצות הוא, ובהדיא כתב הרא"ש (נדה פ"ח סי' א) שאין דרך אשה להגביה חלוקה ויראה בשרה, וכ"ה שם בתוס' ובתוס' הרא"ש (נז: ד"ה על)]. וממילא גם בריטב"א הנ"ל אפשר לפרש כן. וכמו שכתב בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות יב, ד"ה וכל). ע"ש. וע"ע לקמן (בהערה על סוף פרק ו) מה שהארכתי בכוונת הרא"ה והריטב"א והרא"ש הנ"ל. ע"ש.

ועכ"פ מהשבט הלוי והגר"ע יוסף והגר"מ אליהו הנ"ל מוכח דסבירא להו דלא חיישו להכי כ"כ. ובאמת בחזון איש (או"ח סי' טז סק"ח) העלה צד בתחילה לומר שהחלק התחתון אינו השוק משום דבמקום דהולכות יחפות על כרחך מגולה קצת הפרק התחתון, ומזה משמע לכאורה דהשוק הוא החלק העליון. ע"ש. ומוכח מדבריו דבעיקרון בדבר שבאמת הוא ערוה, אסור שיתגלה אפילו מעט גם בדרך ארעי, ומשום הכי הוכיח שמזה שבהכרח מתגלה לפעמים החלק התחתון משמע דזה לא השוק. ואם כן לפי מאי דנקטינן שהשוק הוא החלק התחתון וכמ"ש כל הפוסקים (ראה לעיל פרק א באריכות) וגם החזון איש גופיה סיים בזה שהשוק הוא החלק התחתון [לא כפי שכתב בתחילה "וקשה להכרייע בדבר", וכפי שהארכתי לעיל (פרק א אות ז), ע"ש ובהערה שם] אם כן בעל כרחך דלפי הנחתו דלעיל שבהכרח מתגלה מעט מהחלק התחתון, בהכרח לא חיישינן לגילוי מועט זה אפילו שהוא השוק, וכנראה הטעם הוא כנ"ל. ומכל מקום נראה דהוא בתנאי שיהיה מכוסה על כל פנים גם בשעת ישיבה. וכיוצא בזה מבואר בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' צג) ואעתיק דבריו בהערה[90].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[90] **וזה** לשונו שם: ומה שכתב החזון איש ז"ל (או"ח סי' טז סק"ח) שאם באנו לאסור גם פרק הקנה א"כ אף מקצתו אסור, ולא נהיגי לאסור מקצתו. נראה [לדחות] עפ"י מה שכתב במעדני יו"ט (ברכות פ"ג על הרא"ש סימן ל"ז), דהא דהקילו בקריאת שמע כל שאינו טפח מגולה באשה, היינו לפי שאינו יכול להזהר ולהשמט ממיעוט גילוי, ויבוא לידי ביטול ק"ש אם נחמיר שלא לקרות אפילו במיעוט גילוי, עיי"ש, הרי שקשה ליזהר שלא יתגלה אפילו פחות מטפח, והיינו טעמא דלא נהיגי לאסור מקצת הקנה שהוא סמוך לכף היד, שאי אפשר להזהר בזה דמכיון שהידים עסקניות הן מתרמי בקל שהבגד המכסה את הקנה נשמט קצת למעלה, והוי כמו פחות מטפח דלא החמירו, ודמיא להא דכתב הרמ"א (או"ח סי' עה ס"ב), דשערות הנשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן מותר לקרות ק"ש כנגדן, ע"ש, והיינו משום שאי אפשר לצמצמן ובהכרח הן יוצאין מצמתן, עיין במשנה ברורה שם. אבל ודאי ברור דמה שאפשר לכסות מהקנה צריך לכסות.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

איברא דלקושטא עצם המונח של החזו"א שכשהולכת עד הקרסול בהכרח מתגלה מעט, אין זה מוכרח, וכמו שהעיר בשו"ת אז נדברו (ח"ב סי' נח), וז"ל: ומה שתמה על החזו"א, נכונים הדברים, וזה פשוט, שהרי עינינו הרואות שלהבדיל (מפני הקטרוג) הולכות יחפות ובגדיהם עד הקרסולים ולא נתגלה השוק. עכ"ל. [וע"ע בספר השוק והזרוע בהלכה סי' יא אות ח]. ולפ"ז אם ידוע על בגד מסויים שאף שבעיקרון הוא מכסה עד הקרסול אבל לפעמים כן מתגלה מעט מן השוק אין הכרח שיהיה מותר, ויתכן שיהיה חייב בגד רחב ממש שיגרום שלא יתגלה גם מעט מהשוק גם בהתכופפות להרים חץ וכד' או לכל הפחות ללבוש גרביים (שחורות). אלא שכמובן גם אין הכרח מזה לאידך גיסא שאסור.

ולכאורה יש להביא ראיה להיתר ממה שמצינו אצל רות המואביה (מדרש רות ד, ט), שכל הנשים היו שוחחות (מתכופפות) על מנת ללקט העומרים, ואילו רות לא כן, אלא התיישבה ואח"כ לקטה, וביאר במתנות כהונה שם: "שוחחות – ומתוך כך האחוריים בולטים, ורגליהם נראות". משמע שכולן היו מתכופפות ורגליהן נראות בשעת הכיפוף.

אלא שמזה עצמו א"א להוכיח להיתר, שהרי מבואר שם גם שהיו דברים שהנשים האחרות היו עושות [והיא לא] אע"פ שהוא באמת איסור גמור, כגון "כל הנשים משחקות עם הקוצרים, וזו מצנעת עצמה", דפשיטא דהוא איסור ממש, וא"כ שמא גם מה שהן היו לובשות בגד שבשעת השחייה מתגלה רגליהן, הוי נמי איסורא ולא רק חסידות של רות.

אך לכאו' גם מרות עצמה אפשר ללמוד עכ"פ שעצם זה שהבגדים ארוכים עד הקרסול סגי, אפילו אם היא בלי גרביים - גם אם יתגלה מעט בתנועות אחרות, שהרי בבגדים כאלו היא הלכה, אלא שזהו בתנאי שתזהר בתנועות שכן אפשר להזהר מזה כגון שלא לשחות אלא להתיישב ואז ללקוט, כפי שרות עשתה שם.

אמנם מלבד שקשה להיזהר בזה, דהא תצטרך לשיב לב כל פעם שמתכופפת וכד' שלא יתגלה לה, זאת ועוד די"ל דאה"נ גם משאר תנועות שעלולות לגרום לגילוי מעט, נזהרה רות, אלא דשם מיירי בשחייה ולכן קמשבח שנזהרה בשחייה, אבל אה"נ גם בשאר תנועות נזהרה. ועוד, דאפשר דשאני התם שמה שעלול להיגלות הוא "רגליהן" כלשונו של המתנות כהונה הנ"ל [והיינו כגון שהן ארוכות ביותר אחרי הקרסול, ובשחייה היה מתרומם עד הקרסול], ומשו"ה מותר לילך כן (ורק צריך להיזהר היכא דאפשר כגון כשמתכופפת, כאמור), אבל אם עלול להתרומם ולהתגלות מעט מן "השוק" דלמא חמיר טפי דיהיה חובה לכסות בחצאית ארוכה יותר או עכ"פ בגרביים (שחורות).

אך שו"ר בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' ט אות יב) שהביא מה שכתב הרב משיבת נפש עה"ת (למהר"ר יוחנן לוריא, מחכמי אשכנז לפני יותר מחמש מאות שנה) בפרשת בהעלותך (עמ' ריד), ש"אשה חשובה" "ראוי" לה שיהיו בגדיה ארוכים ונגררים על הארץ, כמו שמצינו במשכן (שמות כו, יב) "וסרח העודף וכו' תסרח על אחורי המשכן", והיינו "משום צניעות, שאם תגביה איזה דבר מן הארץ לא יהיו נראים שוקיה יחף", דטפח באשה

❖ לכבוד ולתפארת ❖

עכ"ל. וה"נ נימא לגבי השוק דאע"פ שלפעמים מתגלה מעט מן המעט, לא חששו לזה, בפרט כשרגילים בזה דעכ"פ ל'מועט' ו'ארעי' כזה הוא מהני.

ערוה. עכ"ד. וכתב על זה דמשמעות לשונו שאין בזה איסור מן הדין אלא רק ראוי לאשה חשובה.

והוסיף דכן נראה גם מדברי המאירי (שבת קיג:) שגם אם עלול להתגלות לפעמים מעט מן השוק, הוא רק בגדר ראוי לכסות לגמרי ולא חובה מן הדין, שכתב, וז"ל: אע"פ שהצניעות משובחת אצל הכל, בנשים מיהא משובחת ביותר, "וראוי" לה שתצדד עצמה בכל צד שלא יהא שום צד של פריצות נמצא בה, דרך הערה אמרו ברות המואביה וכו' דבר צניעות ראה בה, עומדות מעומד נופלות מיושב, ואינה שוחה ליטלן כדי שלא יראה משוקה לאחריה כלום. עכ"ל. משמע דמדינא לית לן בה במועט שכזה ובארעי, ורק 'ראוי' שלא יהא שום צד של פריצות (שלא יתגלה השוק אפילו מעט ובארעי), כפי שנהגה רות.

מיהו מהריא"ז (ברכות כד.) משמע דגם זה אסור וע"ז נאמר "שוק באשה ערוה". דכתב, וז"ל: וכן שוק באשה ערוה, שאין גילוי השוק כגילוי הפנים וצריכה האשה להזהר בגילוי שוקה וכו'. עכ"ל. וכתב ע"ז בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' כא אות ה), וז"ל: ולדבריו לא קשיא מאי קמ"ל רב חסדא הרי כל מקום שדרכה לכסותו הוי ערוה, דהא גופא קמ"ל שצריכה לכסות שוקה. וא"כ יש לתמוה על שאר ראשונים ואחרונים שלא עלה על דעתם תירוץ פשוט כזה. אלא ודאי זה לא יתכן, כי הוא דבר פשוט וא"צ לפנים אפי' לגוי בשוק [כדלעיל (בספר הנז') סי' יט בהערה], ולא יעלה על הדעת שתלך אשה בשוק מגולה. וי"ל שאין כוונת הריא"ז לחדש את עצם חובת כיסוי השוק, אלא שצריכה להזהר בגילוי שוקה, דהיינו להזהר שלא יתגלה, כי גם אם בגדה ארוך ומכסה את כל השוק עדיין הוא עלול להתגלות, וקמ"ל רב חסדא דשוק מיקרי ערוה וצריך להיות מכוסה לעולם, ולאפוקי ממאי דמשמע מהמאירי ומהמשיבת נפש דלעיל סי' ט' אות י"ב [הנ"ל] דמדינא לית לן בה. עכ"ל. וע"ש עוד שהכריח כן ממה שפירש הריא"ז גם את "שער באשה ערוה" לעניין שצריכה להיזהר בגילוי שערה, דבהכרח קמ"ל כעין הנ"ל, שצריכה להיזהר שלא יתגלה כלל משערה אפילו מועט דאל"כ מקרא דופרע את ראש האשה למדינן, ובזה יומתק לשון רש"י בשבת (ס.) וכו'. ע"ש.

ולדינא, נראה שאע"פ שמעיקר הדין יש לנקוט כהמשיבת נפש והמאירי, שכל שהחצאית מגיעה עד הקרסול תו אין לחוש שבתנועות מסויימות בעלמא יתגלה מעט מן המעט מהשוק, מ"מ צריך לשים לב שהחצאית תהיה ארוכה ובגיזרה כזו שגם "בישיבה" לא יתגלה מהשוק, דלא היקלו אלא כאשר רק בתנועות מסויימות בעלמא יתגלה מעט מן המעט - כגון כאשר תשחה להרים דבר מהארץ וכיו"ב - כמבואר בדבריהם (עיין לעיל) – שאז יש מקום להקל כעין מה שמצינו שאין יצה"ר שולט לשעה קלה, כדאיתא בירושלמי (סוטה פ"ג ה"א, דף יג:) הובא בתוס' (סוטה יט. ד"ה וכהן). ע"ש[91]. משא"כ כאשר מתגלה מהשוק באופן קבוע כגון כשיושבת וכיו"ב [וזה יכול להתגלות גם בפני אנשים זרים כגון באוטובוס וכיו"ב], אין להקל. והמחמירה ללבוש בכל אופן גרביים, לחוש לריא"ז, תבוא עליה ברכה, בפרט דגם להמשיבת נפש והמאירי הנ"ל בודאי שממידת הצניעות ראוי ללבוש גרביים גם כשלובשת עד הקרסול, כמבואר בדבריהם גופא

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[91] **בפרט** שמה שמתגלה הוא פחות מטפח, שפחות שולט בו היצר [ואע"פ שבעיקרון פחות מטפח אינו מתיר את 'גילויו', אלא מתיר רק את ק"ש כנגדו, כמו שהארכתי לעיל (אות יג, בהערה על ד"ה וכ"כ), ע"ש מה שביארתי בזה, מ"מ בצירוף שזה ארעי בעלמא לא חיישינן כולי האי מעיקר הדין].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[עי' לעיל], וכן משמע מהגר"ז (סוף סי' שא במהדו"ב, ד"ה וגם אין, עמ' תתצא במהדו' קה"ת. מיהו לפי מה שפירש בספר השוק והזרוע בהלכה סי' כג אות ו, אין ראיה. ודו"ק). ע"ש. וכן נראה כוונת הגרי"ח בספר חוקי הנשים (פי"ז ד"ה אשה. מיהו יש לדחות דכתב לשים גרביים מצד כפות הרגליים בלבד). ע"ש. והיינו בגרביים שחורות, דאילו גרביים בצבע הרגל כמאן דליתא נינהו (וכנ"ל פ"ב אותיות א-ז. ע"ש).

ומ"מ ראיתי בספר דבר גדעון (ח"א עמ' קצז) שהעיר לנכון שגם כשהחצאית או השמלה ארוכה כדבעי עד הקרסול וה'שוק' מכוסה, מ"מ יש לדון מצד גילוי 'כפות הרגלים', שלפי מה שכתבו הפוסקים [אז נדברו (ח"י סי' לד), ולבושה של תורה (ח"ב סי' נג), ואום אני חומה (ח"א עמ' קלט, סי' עה, ס"ק לז) ועוד], דהאידנא רובא דעלמא אין דרך לילך בכפות רגליים מגולות אף בקיץ, לכן גם כפות הרגליים חשיבי מקום מכוסה, ויש לכסותם עכ"פ בגרביים (דלכפות רגליים מהני גרביים, כפי המנהג, משא"כ שוק דלא מהני מנהג). וכן מתבאר מהחזו"א, ראה בהערה[92]. ולכן כאשר לובשת נעליים פתוחות (או סנדלים וכד'), שנראה מתוכו כף הרגל, צריכה בכל מקרה ללבוש גרביים אפילו כשהחצאית מגיעה עד הקרסול - כדי שלא יראה הכף רגל שדרכו היום להתכסות וכנ"ל. ורק כאשר לובשת נעליים סגורות שלא נראה כף הרגל מהם כלל, והחצאית מגיעה ממש עד הנעליים, בזה נחלקו המשיבת נפש והמאירי עם הריא"ז הנ"ל.

סיכום

[**א**] לאחר שהתבאר (בפרק א) שהשוק הוא החלק התחתון שמתחת לברך, יש לברר איזה סוג כיסוי צריך לכסותו. ומצויים ג' בעיות בזה: א. מצד הצבע. ב. מצד השקיפות. ג. מצד הצורה. כדלהלן.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[92] **עיין** בספר מעשה איש (ח"ד עמ' קסח) בשם החזו"א, שכתב שבזמנינו גם להפמ"ג והמשנ"ב שסברו שהשוק הוא החלק העליון מ"מ האידנא אסור ללכת בלי גרביים או בגרבי ניילון (וה"ה בצבע הדומה לרגל, ופשוט), כי סוף סוף דרך בני אדם ללבוש גרביים, והא ראיה שהגברים מתביישים ללכת יחף, ואם יש נשים ההולכות בלי גרביים זהו מצד יצר הרע והרי הוא פריצות ולדרכי הפריצות אין יכולין לומר שכן דרכן של בני אדם. ע"ש. (וכעי"ז כתב הגר"א ברייזל זצ"ל בספר חוקת ישראל עמ' קכז, משמיה דהחזו"א. ע"ש. וכן הוא בספר משמרת החיים פ"ג הערה מז, ובספר מקור בהלכה עמ' לב ד"ה טפח מגולה. ע"ש. והביאו הגרב"י זילבר בשו"ת אז נדברו ח"י סי' לד). ועיין לעיל (פרק א אות ו, ד"ה "ועוד, דגם", ובהערה שם) מה שביארנו עוד בכוונת החזו"א. ע"ש. (וע"ש עוד מה שכתבנו בד"ה "וע"ע להגרי"ש" ובהערה שם). א"כ נמצא דלדידן דרק כפות הרגליים תלויות במנהג, גם בזה אינו אלא אם גם הגברים רגילים לגלותו, אבל מכיון שהגברים מכסים אותו על כרחך דמה שהנשים מגלותו אינו אלא להתייפות ומדרכי הפריצות, ולא חשיב 'דרך בני אדם' בכך, כמ"ש החזו"א הנ"ל לגבי החלק התחתון אליבא דהפמ"ג והמשנ"ב. וכ"כ בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יח ד"ה ועצם), דכיון שכל גופה של אשה (אפי' מקומות המגולים) מביא לידי הרהור, היה ראוי לה שתכסה כל גופה, אלא שלא הטריחוה לכסות מקומות המגולים שדרך 'הכל' לעולם לגלותם (זולת שוק – שגם אם הגברים מגלים אותו, בכ"ז הנשים צריכות לכסותו, כמבואר ברשב"א ברכות כד. בשם הראב"ד, ואכמ"ל) ולכן במקומות שהכל הולכים יחפים [כגון בארץ תימן כמ"ש בסערת תימן (עמ' קטז) וז"ל: בתי רגלים לא נהגו בהם אפי' אדוני הארץ, ורובם יוצאים לשוק יחפים זולת הזקנים והחלושים וכו'. עכ"ל] לא חייבוה לכסות כפות רגליה, אבל אם אפילו האנשים מכסים רגליהם (אלא שעכ"פ מסתפקים בנעליים וכד', ולא בבגד רחב), כל שכן שחייבות הנשים לכסותן, ומה"ט נראה שגם כיסוי כף הרגל בזמנינו הוא חיוב מדינא ולא מתורת מנהג. עכ"ל. ע"ש. וע"ע בדבריו בסי' יז (אות ג) מה שהאריך בכיסוי כפות הרגליים מדברי הראשונים. ע"ש.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[כ] אסור לכסות את השוק בגרביים הדומות לצבע הרגל (אות א). ואדרבה לפעמים זה מייפה את הרגל יותר מאשר ללא גרביים (אות ב).

[ג] גרביים הדומות לצבע רגל אסורות אפילו אם הן עבות ואטומות, היות והעובי פותר את הבעיה של השקיפות ולא את הבעיה של הצבע (אות ד).

[ד] גם גרביים בצבע חום כהה יש להימנע מללובשם, מכמה סיבות (אות ה).

[ה] אין לחלק בין סוגי הנשים, אלא גם לאשה כהה אסור ללבוש גרביים בז' בהירות, וגם לאשה בהירה אסור ללבוש גרביים חומות כהה. דאין חילוק אם צבע זה תואם את צבע גופה דוקא או את צבע של אחרות (אות ו).

[ו] גם מבחינה מעשית יותר קל ללבוש גרביים שחורות דוקא (אות ז).

[ז] אסור לכסות את השוק בגרביים שקופות, ואפילו במקצת (אות ח).

[ח] אין שיעור קבוע למספר ה'דנייר' הנדרש, כי הדבר משתנה מזמן לזמן ומחברה לחברה, ומעוד סיבות, אלא יש לכל אשה לבדוק האם זה באמת אוטם את רגליה כדבעי או לא (אות ט).

[ט] כל הנ"ל הוא רק לאלו שעדיין אינן הולכות עם בגד רחב כחצאית או שמלה עד הקרסול – שלכל הפחות לא ילכו בגרביים בצבע הדומה לרגל או שקופות. אבל למעשה, גם זה לא יועיל, אלא יש לילך דוקא עם בגד רחב [כחצאית או שמלה], ולא להסתפק בכיסוי של גרביים - גם אם יהיו שחורות ואטומות היטב, מפני שלא מספיק לכסות את 'צבע' הגוף אלא צריך גם לכסות את 'צורתו', והגרביים הרי הן צמודות ועדיין ניכרת צורת השוק, ולכן כאמור יש לכסותו בבגד רחב כחצאית או שמלה – עד הקרסול, וכפי שהלכו בדורות המתוקנים קודם ההשכלה ובתי ספר אליאנס וכדומה, שנפרצו גדרות עולם (אותיות י-ד).

[י] הלובשת כדין דהיינו חצאית או שמלה עד הקרסול, אם לובשת נעליים פתוחות שכפות רגליה נראות, צריכה ללבוש גם גרביים - כדי לכסות את כפות רגליה. אך אם לובשת נעליים סגורות, מעיקר הדין אינה צריכה גם גרביים, אלא שצריכה להיזהר שהחצאית תהיה ארוכה ובגיזרה כזו שעל כל פנים בישיבה לא יתגלה מהשוק. ואף על פי שעדיין לא ייבצר שבהזדמנויות אחרות יכול להתגלות מעט מן המעט, כגון כשמרימה חפץ מהקרקע וכדומה, מעיקר הדין אי"צ לחשוש לזה, אך מכל מקום ראוי ללבוש גרביים בכל מצב [והיינו גרביים שאינן דומות לצבע רגל, כנזכר לעיל] (אות טו).

פרק ג

נושאים שונים

פרק ג – נושאים שונים

אחריות הבעל על אשתו ❁ הדרכה מעשית בהנהגת עניינים אלו בבית ❁ סוגיא דבירית ❁ אם יש להתיר מצד דת יהודית – אם דת יהודית יכולה להשתנות ❁ אם שייך לומר כאן "פוק חזי מאי עמא דבר" או "הלך אחר המנהג" וכיו"ב ❁ אם יש חשש "איסור" בחצאיות ארוכות – אם זה רחובי או דומה ל"מודה" ❁ אם חצאיות ארוכות מושכות תשומת לב ❁ אם יש לזה מקור וחיאך התחיל "איסור" זה ❁ אין לטעון "שלא יסתכלו" ❁ שלא שייך כאן "מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידים" ❁ אם ניתן ללמוד מנשות רבנים וכד' ❁ מה תעשה הבת ולא תחטא ❁ צניעות לבנות הקטנות

אחריות הבעל על אשתו

א. יש טוענים, שאין לבעל להתערב בצניעות של אשתו, והיא תעשה כפי שהיא נתחנכה בזה, ועליו מוטל ללמוד תורה וכו'.

אמנם אין זה נכון, כי מי יורה לה דיעה אם לא הבעל שידאג להורות לה את הדרך הנכונה בצניעות ובהלכה בכלל.

וכבר אמרו ב'מדרש אגדה' (בראשית א, כח) "וכבשוה" - וכבשה כתיב, הזכר כובש את אשתו שלא תצא לדרך, "ולא תעבור על דת יהודית". ע"כ. וכיו"ב איתא נמי במדרש 'בראשית רבתי' (וישלח, פרק לד פס' א): א"ר יהודה ב"ר שלום, צריך אדם שיזהיר את אשתו שתהא צנועה וכו', שכן מצינו (בראשית א, כח) "ומלאו את הארץ וכבשוה", "וכבשה" כתיב (חסר ו"ו), שהאיש כובש את אשתו שלא תצא לשוק. ע"כ. [והיינו שלא תרבה לצאת לשוק, וכ"כ בילקוט שמעוני (בראשית א, כח): האיש כובש את אשתו שלא תצא לשוק "שאם הרבתה" רגל באה לידי זנות, לידי קלקול, וכו'. ע"ש]. וכן פסק הרמב"ם (פי"ג מהל' אישות הי"א). וכן מבואר עוד במדרש רבה (פ"ט אות יב), ובילקוט שמעוני (תהלים אות תשנ), וכהנה עוד רבות במדרשים שונים.

וז"ל הרמב"ם (פ"ד מהל' סוטה הל' יט): וכל מי שאינו מקפיד על אשתו ועל בניו ועל בני ביתו ומזהירן ופוקד דרכיהן תמיד, עד שידע שהן שלמין מכל חטא ומעוון, הרי זה חוטא שנאמר וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא. עכ"ל. ואדם שלא מקפיד על צניעות אשתו, נקרא "אדם רע", כדאמרינן בגיטין (דף צ סוע"א), ואמרו שם שהוא דומה לאדם שזבוב נופל לתוך התמחוי שלו ומוצצו ואוכלו. ע"ש. וכן מבואר בשבת (נד:), כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה נתפס על אנשי ביתו (ונענש על עבירות שבידן. רש"י שם. דנחשב כאילו עשה עבירות אלו בעצמו. מאירי שם ד"ה דברים). ע"כ. [וע"ע בסוטה (ג.), וברמב"ם (הל' אישות פט"ו מהל' אישות הי"ז)].

וכ"כ הפלא יועץ (ערך נשים), וז"ל: וגם כן חובה מטלת על האיש להוכיח במישור, בחיך

מתוק, את אשתו ואת בנותיו והנלוות אליו, ולהמשיכן מכל סדר נזיקי"ן, ושתהיה כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מה, יד), צנועה, צופיה הליכות ביתה (משלי לא, כז), ובזה אישה יראת ה' היא תתהלל (שם לא, ל). עכ"ל. וכיו"ב כתב בערך אהבת איש ואשה, וז"ל: ועליו מוטל להוכיחה בנועם שיח, ולהדריכה בדרכי הצניעות וכו'. ע"ש.

וכיו"ב כתב כבר הגחיד"א בספרו מורה באצבע (סי' א סק"ט), וז"ל: אך בפה מתוק ידריכנה לעבודת ה' ולצניעות ודרך ארץ וירחיקנה מלשה"ר ושאר סדר נשים וסדר נזיקין, ועליו מוטל להוכיחה ולהדריכה כמו שאמרו רז"ל. עכ"ל.

וכן האריך בזה הח"ח בספרו גדר עולם (פ"ו), והוסיף: ואל יחשוב האדם בנפשו לאמר, כבר אמרתי לה פעמים ושלש ואיננה שומעת לי, ומה לי לדבר עוד בענין זה? [התשובה לזה:] יתבונן האדם בעצמו, האם היה מתנהג כך כשהיה רואה שאשתו מקלקלת כל עסקיו שהוא עושה? בודאי היה צועק עליה לאמר "מה תעשי, לבד שאין את מסייעת לי, עוד תקלקלי כל מחייתי, במה נחיה אני וכל אנשי ביתי, האם נמות מפני שטותך", והיה מתחכם בכל מיני עצה להעריך לפניה את גודל שטותה, פעם לשון רכה ופעם בלשון קשה, עד שהיתה מתבוננת בעצמה להסיר איולתה מעליה. כן בענייננו צריך תמיד להוכיחה בענין זה, ולהעריך לפניה את גודל הקלקולים היוצאים מזה, שיהיה ע"י מר באחרית גם לה גם לו, וכו'. ע"כ. וע"ש עוד במה שהביא משל יפה בזה. [ומה שהמשיל כן לאשה המקלקלת עסקיו, היינו כי מצינו שחסרון צניעות האשה הינו חורבן לכל ענייני הבעל ברוחניות ובגשמיות, וכמ"ש המעבר יבוק (פט"ו). ועוד].

וע"ע בספר הצוואה (עמ' סו), וז"ל: בניי, הגם כי תמיד הנהגתי אתכם על השלום ולא לחרחר ריב עם שום אדם ח"ו, וכל שכן עם אשתו, שהוריתי אתכם תדיר לקבל כל מיני בזיונות וחירופים מאשתו ולשתוק על דבר כבוד ה', אבל כל זה במצערת אותו במילי דעלמא, אבל דבר ששייך לענין פירצת התקנות ח"ו "או עניני פריצות" או גידול בנים ולהדריכם על דרך הצניעות ויראת שמים והנהגת הצניעות של היראים האמיתיים, על זה ח"ו לא תהיו ענוים רק תצאו באש ובמים, כי כל אלו האבות ובעלי רחמנים שרוצים רק השלום בענין זה, ראינו בחוש כי כל בניהם רח"ל יוצאים לתרבות רעה, ואם לא בניהם אז בני בניהם ח"ו, ואם מסר נפשו ולא הועיל אז אין לו עונש מן השמים כאשר כתבתי בשלחן הטהור במאמר הצניעות, ועל פי רוב בעזרת ה' יתברך בודאי יועיל ויועיל הרבה. עכ"ל. וע"ש עוד.

וע"ע בספר לבושה של תורה ח"א (סימן י) שהאריך בזה. וכן עיין עוד בגליונות "יסוד הבית" (גליון 87-82) מה שכתבו עוד בזה. וראה עוד להלן בסמוך.

הדרכה מעשית בהנהגת עניינים אלו בבית

ב. ישתדל הבעל כפי יכולתו לדבר בנחת על ליבה של אשתו בעניין זה, שתלבש חצאית עד הקרסול, ולשון רכה תשבר גרם. בפרט שאין זה עניין של חטא יחיד לעצמו אלא גובל בהכשלה לרבים.

וכתב בספר בגדי תפארתך (עמ' קב), וז"ל: אמנם חובה קדושה היא להדגיש, שבדורינו רוב רובן של הנשים, אינן מודעות כ"כ לחומרת העוון, אחר ובעוונותינו הרבים כמעט שאין דמויות הוד לחיקוי עבורן, והבלבול בהוראה נורא ואיום, ורוב

רובם של הספרים העוסקים בצניעות אינם מלמדים הלכה למעשה דת משה ויהודית כיאות, אלא רק מנסים לגדור פרצות שלא שיערום אבותינו, ולהחזיר את המצב ל'פריצות הפחות גרועה', שהיתה בשלב קודם של תהליך ההתדרדרות (כאילו זה הדרך הנכונה). על כן נראה שדרך התוכחה הראויה והיעילה בזמנינו היא דוקא בלשון רכה, כדברי החזון איש (יו"ד סימן ב' ד"ה ונראה דאין) לגבי ביטול דין "מורידין ואין מעלין" בפורקי העול בזמנינו, וז"ל: וכיון שכל עצמנו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת. עכ"ל. ע"כ.

וע"ע בספר מעדני מלך (ח"ב עמ' 182), שהובא בזה מדברי מרן הגרע"י זצ"ל, וז"ל: לכן כל אחד יחזיר עטרה ליושנה, ו'דברי חכמים בנחת - נשמעים', לא בצעקות ולא בקטטות ולא במריבות ומדנים, רק בנחת, 'בשובה ונחת תוושעון' (ישעיה ל, טו). יסביר לבני ביתו שכך ההלכה, ואפילו אם רעייתו אינה רוצה לשמוע לו, באומרה כך נהגה אמי וסבתי, יקח אותה בטובות, ולאט לאט יכנס הדבר בשכלה. עכ"ל. וכ"ה שם בעמ' 247, וז"ל: לכן כל מי שהוא ירא שמים באמת שאינו עושה מהשפה ולחוץ 'מצות אנשים מלומדה', יוכיח את אשתו, ו'הוכח תוכיח' אפילו מאה פעמים במשמע, לא ירשה לה בשום אופן, הוא אינו יוצא ידי חובתו בלי שיוכיחנה. וכו'. אלא שיאמר בניחותא כי היכי דליקבלו מיניה, לא בכוח והמולה. לו היתה אשה אחת שעושה כן היה אפשר למחות בה [בחוזקה], אך בזה פשתה המספחת, ויש לה טענה למה פלונית הולכת כך ולמה רבנית פלונית הולכת כך [ולכן יוכיחנה בניחותא, כנ"ל]. עכ"ל.

ויסביר הבעל לאשתו את עניין החצאית הארוכה בשכל וברגש, דהיינו **בשכל** – שכן היא ההלכה וכמבואר בפוסקים, וגם אי אפשר ללמוד מהדור האחרון וכו'[93]. **וברגש** – יש להביא את הדברים בגישה שזה הדבר הכי נפלא בעולם; כי אם האבא או הבעל יודע נפש בהמתו ומשכיל להתנהג בחכמה, תוך זמן קצר ישפיע על בנות ביתו לנהוג כך בשמחה ובטוב לבב, ובהרגשה של "ויגבה לבו בדרכי ה'". וכן יכול להסביר לה את העניין שהנשים לא כל כך מודעות לו, דהיינו שזה גורם הרהורים לבחורים (וגם לנשואים), ועלול לפגוע בנשמות הגברים. (ועיין במה שהביא בזה בספר 'צניעות' פרק ו). ויכול גם להראות לה את הנכתב לעיל בריש הספר (פרק ב אות א, ד"ה ומה שכתב עוד) שרבים מעידים שזה גורם להם למכשולות, והבאתי שם (בהערה) גם מעשה מבהיל על זה. ע"ש. אך כמובן לא יאמר זאת בליווי 'הפחדות' וכד' חלילה, אלא רק כדי לעורר תשומת לבה לנקודה זו שאשה פחות מודעת לה.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[93] **ויכול** לעשות לעצמו ליקוט קטן מכל הספר הנוכחי – את הדברים שיכולים להשפיע על אשתו לפי דעתו, וידבר איתה על נקודות אלו. כי כאשר נדרש מהאדם שינוי שקשה לו מאד לעשותו, יצרו נוקפו שמא אינו חייב בשינוי זה, ועל כן יקל על האדם השינוי כאשר יתברר לו שאכן הוא מחוייב בכך, ולכל הפחות שיידע גודל החשיבות של זה. וכך גם בעניינו. אך חשוב להדגיש שראוי שזה יהיה באופן שלא תרגיש שהוא אומר לה כך רק בגלל ש'הרבנים אומרים כך', כי האשה רוצה להתלבש באופן שחושבת שבעלה באמת רוצה בזה, ועל כן מוטל על הבעל להחדיר לעצמו עד כמה הדברים הם מיסודות היהדות והם הכלי להשראת השכינה בביתו בפרט ובכלל ישראל בכלל, ואל יתייאש בגלל שהדרך ליישם את הדברים כה רחוקה אצלו, אלא יפעל בענין במתינות בזהירות ובסבלנות 'אך בקביעות'. וכמ"ש בקונטרס יופי פנימי (עמ' 24-23).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכמובן אם לא בפעם אחת, יאמר לה זאת מידי פעם בפעם, עד שיכנסו דבריו לליבה.

[וניתן לנסות להשתנות באופן הדרגתי, כגון שבתחילה תתחיל עם פעמיים בשבוע, ולאח"מ תוסיף עוד יום של התחזקות, עד שתלבש לגמרי חצאית עד הקרסול תמיד][94].

ואחרי שיש מצידה אפילו 'רצון' להשתנות, ניתן לקנות לה איזה מתנה ויעודד וישבח אותה על רצונה הטוב, וכן בהמשך הדרך. ויכול להוסיף ולומר לה שהקב"ה מסתכל בשמים ויודע ורואה את הניסיון שלך, ותקבלי על זה שכר עצום (בעוה"ז ובעוה"ב) על התגברות ושינוי בזה מתוך רצון לא להכשיל אף אחד. בפרט שיתכן שממנה יראו חברותיה וכן יעשו, ויעלה הכל לזכותה.

ויש לדעת שכל שינוי, קטן ככל שיהיה, הוא משמעותי וראוי להערכה, בפרט שידוע שישנו קושי גדול במציאת חצאיות ארוכות וצנועות כראוי, ולכן על הבעל להשתתף ולהבין קושי זה, ולהעריך מאד את מאמציה, ולהיות קשוב לרגשותיה, וייתן לה תחושה שהיא לא לבד. וכאשר תתחיל בפועל להשתנות ימשיך ויעודד אותה ויזכיר לה מידי פעם את הייתרונות של השינוי, ויתן לה תחושה שהיא מתקדמת בכיוון הנכון, עד שיהיו הדברים כשיגרה בס"ד[95].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[94] **ועל** אף שיש קושי בדבר, יעודד אותה כפי יכולתו וכדלהלן. וראה עוד בספר 'צניעות' (עמ' 99) שכתב, וז"ל: מידי פעם עולות מחשבות לאשה, איך אצליח לקיים את זה, אולי זה יותר מידי מחמיר בשבילי, ועוד שאלות מהסוג הזה. לכן חשוב להסביר, שאת כרגע בתהליך "למידה" של נושא הצניעות, ויש להתאזר בסבלנות, כי אדם שיוצא ממקום חשוך למקום מואר, התגובה הראשונה של העיניים היא סינוור, והאור החזק נראה פתאום כחושך, רק לאחר זמן מסויים כשהעיניים מתרגלות לאור הגדול, הן מתחילות ליהנות ממנו. גם ברוחניות זה כך, אנחנו חיים בעלמא דשקרא, והאמת של ה' לפעמים היא מציאות אחרת לגמרי, וכשנהיה מפגש בין השנים נהיה סינוור, לכן תני לזמן לעשות את שלו, ולאט לאט המחשבה, המוח, הלב וההגיון יתרגלו לאמת האמיתית, ואז תרגישי כמה היא מתוקה ונעימה. עכת"ד. וכמובן לפעמים מההימשכות והסחיבה של הדבר יכול רק לגרום לנטישת הדבר ולשכחת חשיבות העניין, ויעבור הזמן בלא שינוי כלל, וחבל, לכן כל ערום יעשה בדעת, האם ללכת בצעדים מהירים יותר או לאט לאט אבל לפחות עקבי.

[95] **וכאן** המקום לציין בעניין מה שיש טוענים שהמקפידות על ההלכה בדבר שחברותיהן מזלזלות בו - עלולות להחשף לפגעים נפשיים וכו'. דראשית יש להשיב - שכיום ברוב ככל המקרים אין זה נכון מציאותית כלל. אלא כיום הדבר הפך לנחלת הכלל [כלומר, שאינו חריג בציבור, אלא יש כאלו ויש כאלו] - ונשים ובנות רבות לובשות כן או מטעמי צניעות, או מטעמי אופנה, ואין הדבר חריג בחברה כלל (חוץ מבסמינרים ששם הבנות עוברות כפיה מצד הצוות, ולא מצד החברה, כך שהמדד שם לקיום ההלכה הוא מצד החוסן של הבת לעמוד מול הצוות, ולא בעיות נפשיות שנגרמות מצד החברה).

ועוד, שגם אם זה נכון מציאותית, אטו התורה שלנו כפופה לגחמות של החברה? וכי כל הלכה הנלמדת בבית המדרש - לפני שמסיקים את המסקנות יש להתייעץ עם העזרת נשים?! אדרבה יש לחנך את הבנות לחוזק וגאוות יחידה, וכמובן יש להתאים להם חברה וסביבה שממעטת ניסיונות מעין אלה. בפרט שבאמת הכל תלוי במבט הפנימי, ותלוי הרבה איך הבעל או האב מתייחס לזה, שאם הוא בא בגישה שזה הדבר הכי נפלא בעולם, והוא יודע נפש בהמתו ומשכיל להתנהג בחכמה, תוך זמן קצר ישפיע על בנות ביתו לנהוג כך בשמחה ובטוב לבב, ובהרגשה של ויגבה לבו בדרכי ה', וכמו כל ענייני עבודת ה' שאבוי לנו אם נלך בכל דבר לפי מה ש'כולם נוהגים', וזהו התפקיד החינוכי של ראש המשפחה בכל התחומים (וכמ"ש הר"ד נקי בהסכמתו לספר זה). וכמובן שבכל כלל יש יוצא מן הכלל, ותמיד יתכן ויהיו מקרים שונים, אבל לומר שאין להורות כן מחשש זה - זהו ממש לא נכון. וידוע המעשה על החזו"א המובא בספר לשכנו תדרשו (ח"א
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

עמ' רב) שהחזו"א אמר שאין להתחשב במה שאחרות לובשות, והעיקר שהאשה יודעת את האמת שבנותיה לבושות כפי שהתורה דורשת ואילו אלה שאינן הולכות כך הן - הן המשונות ומובן שאין להתחשב במה שהמשונות אומרות עליהן.

וכמובן שזה נכון שבפועל כשמגיעים לעולם המעשה - יש הלכה של "למימרינהו בניחותא כי היכי דליקבלו מיניה" וכדו', וגם יש לפעמים דין של כשם שמצווה לומר דבר הנשמע וכו' [מיהו עיין להלן (בפנים אות י) שהארכתי שאפילו אם רק 'אחד' ישמע כבר צריך לומר - ולא אומרים 'כשם שמצוה לומר דבר הנשמע' וכו' ומוטב שיהיו שוגגין וכיו"ב, וכן הבאתי עוד כמה טעמים לזה. עש"ב], אבל אסור בשום פנים ואופן לשנות את ההלכה בכי הוא זה, ואסור להתיר שום דבר בגלל זה, אלא מותר במקרים מסויימים רק לשתוק ולא לומר דבר. וע"ע במאירי סנהדרין (ז.): "אע"פ שהפשרה נבחרת לעניני ממונות, לענין איסור אינו כן ואל יאמר הדיין נתיר לו את זו כדי שלא יאכל את זו וכיוצא בזה" וכו'. וכמובן שבכל כלל יש יוצא מן הכלל, ותמיד יתכן ויהיו מקרים שונים, אבל לומר שאין להורות כן מחשש זה - זהו ממש לא נכון, וכנ"ל.

ולכן גם אני הקטן לא כתבתי חלילה לעשות כן 'בכפייה' ולהכריח את אשתו או את אחרות, שחייב לילך כך ואם לא אז את רשעית ויש לך מקום בגיהנום וכו' וכו'. אלא אדרבה הקדשתי כמה עמודים על זה מה לעשות ואיך לדבר עם אשתו על זה – כמופיע כאן בפנים. ובאמת אדרבה אשמח מאד אם מאן דהו יעבור על הדברים, ויתן מעצותיו היאך כדאי לפעול בצורה נכונה באופן שישמעו ולא יגרום נזק חלילה. אבל מכאן ועד להפוך את הקערה על פיה ובגלל זה לומר שזה רק 'חומרא בעלמא' או 'חסידות' – אינו נכון כלל, וכמבואר.

ואדרבה לענ"ד הרבה פעמים הקושי לקיים הלכה זו מגיע רק בגלל שחושבים שההלכה היא 'עד הברך' ושיותר מזה אינו אלא חומרא בעלמא, דלכן קשה לה מאד לילך נגד הזרם ב'חומרא' בעלמא, בפרט אחרי כל הסיסמאות שמחנכים ש"אסור" לילך ארוך (וע' בזה להלן [בפרק זה] אותיות ו-ח) - דמחמתם אדרבה היא מרגישה לא טוב עם עצמה בכך ש"עוברת" על איסור זה. אך כאשר ההלכה תהיה מוצגת בצורה הראויה, דהיינו שלפי הדין החצאית אמורה להגיע עד הקרסול, ומי שעדיין לא הולכת כך לפחות ש'תשאף' לזה, ממילא הקושי ירד שבעתיים כמובן, שהרי אין שום קושי 'בעצם' בלבישת חצאית ארוכה עד הקרסול, שהרי יש רבות בנות שהולכות כן ואין להם בזה קושי ולא נוצר להם בזה שום בעיה נפשית וכיו"ב, אלא הקושי הוא מה שהיא שונה מכולם ו'נגד הזרם', לא מ'עצם' לבישת בגד שכזה, ולכן אם הרבנים יורו [בלשון רכה] ששורש ועיקר ההלכה צריכה להיות כך, דהיינו עד הקרסול, ויתחילו לאט לאט להתרבות נשים שהולכות כן (כל אחת לפי היכולת והחזק שלה ברוחניות), כפי שבאמת אנו רואים היום שב"ה מיום ליום מתרבים לומדי התורה שלומדים את הסוגיות לאשורם ומכירים באמת ומורים לנשותיהם והם לחברותיהם וכו' וכו', ויש יותר מודעות לענינים אלו, וזאת בלי שהרבנים הגדולים יעוררו בנושא [ובסמינרים עוד כופים להיפך] - כ"ש כאשר יעוררו וילמדו עוד ועוד את הנושא לאשורו, אזי בודאי ששוב לא יהיה בזה שום בעיה נפשית. ושו"ר שכיו"ב כתב בשו"ת אז נדברו (חי"ד סי' מח ד"ה ואני), וז"ל: כל הקשיים הוא בעבור שיושבות שזה אינו עיקר וזה רק ממילי דחסידות או סתם מחפשים חומרות, אבל אם יתקבל אצלן שזה אסור מדינא אין שום קושי להתקבל, הלא על כעי"ז כבר אמרו ז"ל "וסוגה בשושנים". עכ"ל. [נ.ב. אם הרבנים לפני עשרות שנים כשבאו ועצרו את פירצות השרוולים הקצרים והגילוי ראש וכו' היו עושים את כל החשבונות שזה 'נגד המקובל' וכיו"ב - ה' ירחם היכן היינו היום. צריך לדעת 'איך' לעשות, ולא 'אם' לעשות. ועי' בשו"ת יבי"א (ח"ג אה"ע סי' כא אות ח ד"ה ואחרי) שהביא את דברי הישכיל עבדי שכתב ש"מסבירים לבעל את מצב הזמן, ומפייסים אותו, ומשתדלים בכל עוז לקרב השלום, ולהציל בנות ישראל מידי עושקם בכל מה שאפשר להציל", וכתב על דבריו, דיש לתמוה על זה, שבמחכ"ת נעשה רחמן יותר מידאי על העוברות על דת, וכו', ותחת זה היה לו לומר שמפייסין את האשה ומסבירין לה דרכי תוה"ק ושעליה לחזור בתשובה ולנהוג בצניעות וכו'. ע"ש].

עוד יש לשים לב, שכנגד זה יש את הקושי הגדול והרב שיש לבחורים, וכמו שכתב בספר שמחתי בישועתך (ח"ב עמ' רעט), וז"ל: "ובהיותי עוסק ב"ה עם בחורים רבים, נוכחתי בבירור שגרבי הסמינרים וכדו' הם גורמים בפועל מכשולות גמורים, וקבלתי כמה מכתבים כבר בנושא זה, שהעניין מקשה עליהם מאד בקדושה, וכואב להם". עכ"ל. וכן
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

חשוב לציין למה שראיתי בקונטרס 'יופי פנימי' (עמ' 22), שכתב, שהרצון לחיזוק הנעשה על ידי הבעל חייב להיות מבוסס על זה שדואג לטובת אשתו ומכח חוזק קשר החיבה שביניהם, כי אסור שהאשה תחוש שבעלה אינו מרוצה ממנה, דאם היא תרגיש כן זה עלול ח"ו להפריע בשלום הבית ביניהם, אבל אם תבין שזהו באמת טובתה ורק את טובתה הוא דורש ומתוך חיבתה ולא שכופה עליה רצונו ח"ו, יש יותר הסתברות שתשמע לו לאט לאט. וכן חשוב מאד שהאשה תרגיש שהבעל מבין עד כמה דבר זה קשה לה, כי אם היא תרגיש שהוא אינו מבין אותה בדבר זה, תקטן מאד השפעתו עליה, כיון שהיא תרגיש שדרישותיו אינן תואמות את כוחותיה באמת [בפרט אם הוא חתן טרי, שעליו להיזהר לומר דברים אלו בעדינות רבה. אך מאידך פעמים שאדרבה בתחילת הנישואין זה יותר קל, כי אז האשה רוצה למצוא חן יותר בעיני החתן, ושואלת אותו איזה בגדים הוא רוצה וכו', ואם ידבר על ליבה כבר מתחילת הדרך שכך הוא רוצה – שתלך עם בגד רחב עד הקרסול, ושלפחות תשאף לשם לאט לאט, אזי יהיה לה יותר קל לשנות ולהתגמש כפי רצונו – למצוא חן בעיניו]. וכמובן יש להחמיא לאשה על בגדים צנועים, שזה הולם אותה, כבת ישראל כשרה וצנועה, ובכך יתבססו הדברים 'בתכונותיה', כי הנהגת הצניעות למעשה איננה אוסף של 'חוקים', אלא היא צריכה להיות קניין במידות האשה, כי הקב"ה טבע טבע זה באשה, אלא שעולמינו המודרני הצליח קצת לקלקל טבע זה, אמנם קלקול זה הוא חיצוני, ובפנימיות טבע האשה עדיין נוטה לזה, ואופייה מנוגד לחוסר צניעות, כפי שהנסיון יעיד שהמתרגלת ללבוש רק ארוך במשך תקופה, אם יש לה איזה רגש אמיתי של צניעות, לא תוכל לסבול את עצמה אח"כ בבגד יותר קצר, וזה מוכיח שהצניעות מוטבעת עדיין ברגש הפנימי של נשותינו ובקל עשויה לחזור, ובעז"ה נעשה ונצליח. וע"ע בהסכמה של הרה"ג דוד נקי שליט"א לספר הנוכחי, שהאריך בעניין המבט הנכון על ההנהגה בבית ובעניין מה שחוששות שלא תרגיש שהיא 'משונה'. עש"ב[96].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בספר "צניעות" (עמ' 95) כתב שהיו לו שיחות עם בחורים ואברכים, שמאחורי הקלעים מודים על האמת, שהם נכשלים בהסתכלות על רגלי הבנות והנשים. ע"ש. גם בספר הלבוש כהלכתו (פכ"א ה"ח בהערה) כתב דהמכשולות הנגרמים מהן (מהגרביים צבע הרגל) עצומים מאוד (עדות גדולי הדור ורבים וטובים). ע"ש. ואידך זיל גמור. [ואברך אחד שח לי על צערו בזה שהוא ראה אברך עם אשתו שהיה לה חצאית קצרה וגרביים בצבע הרגל, ונכנס בו יצר הרע חזק, שעד עכשיו הוא מקפיד עליהם. וד"ב]. ומאי אולמיה צער דידהו מצערא דידהו, ואדרבה צערא דהגברים עדיף, כי הנשים שעושות הצער הוא ע"י איסור ואילו צער הגברים הוא באונסם.

[96] **אך** אם בכ"ז מתקשה הבעל לשכנע את אשתו ללבוש חצאית עד הקרסול [ואל יתפלא האדם על כך, דעיין להלן (בפרק זה אות יא) שאפילו גדולים וטובים פעמים לא הצליחו לשכנע את נשותיהם], לפחות יאמר לה שתלבש חצאית באורך כזה שיכסה בכל מצב עכ"פ את המקום הרחב (התפוח) שבולט בחלק התחתון שמתחת לברך [כ-15/20 ס"מ מהרצפה]. ועדיף יותר עד פחות מטפח [טפח הוא 8 ס"מ] לקרסול (ראה לעיל בפרק ב בהערה על סוד"ה ועיין), וגם זה בתנאי שתלבש גרביים שחורות ואטומות, כי בגרביים שמזכירות צבע הרגל [או שקופות] אין מקום להקל כלל, כאמור (והיינו בשביל החלק הדק שנשאר, שגם הוא ודאי שחייב כיסוי, אלא שיותר קל להקל בו לעניין זה שיועיל בו גם בגד צמוד למי שעדיין לא הולכת כפי הדין עד הסוף, אך ודאי שצריך שיהיה הכיסוי שחור ואטום. ואם עדיין רואה האבא או הבעל שלא תקבל ממנו כן, אז לפחות שתתחיל להפחית מזה לאט
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

סוגיא דבירית

ג. ודע, שאין להוכיח דסגי בגרביים ממה דאמרינן בשבת (סג.) שמותר לאשה לצאת בשבת בבירית (כעין צמיד העומד להחזיק בתי שוקיה), ופירש"י (שם סג: ד"ה תחת אצעדה) דאין לחשוש שתשלוף את הבירית להראות לחברתה, דלא מיגליא לשוקה. ע"ש. ולכאו' אם אסור ללכת עם גרביים בלא חצאית מעל, לכאורה אין לחוש שאם תשלוף יתגלה שוקה, שהרי גם אם יפול הבתי שוקיים עקב הורדת הבירית מ"מ הרי ישאר השוק מכוסה ע"י החצאית, אלא ודאי לכאורה שהיו הולכות עם חצאיות קצרות והגרביים היו גלויות ואם תשלוף את הבירית יתגלה השוק. זה אינו, כי עיקר כוונת הגמ' שם הוא בשעה שמרימה את החצאית להוציא את הבירית, שאז כשהחצאית מורמת ומוציאה את הבירית יפלו הבתי שוקיים ויתגלו שוקיה, אבל אה"נ שלא בשעת הוצאת הבירית היו השוקים מכוסות כדבעי בחצאית. ועל כרחנו לבאר כן שהרי מבואר בגמ' שם שיתכן וה"בירית" הוא על רגל אחת ואילו "כבלים" הוא על ב' הרגליים, ע"ש, ואם נאמר שהיו חצאיות קצרות ורק הגרביים היו הכיסוי שם, היאך שייך שילכו רק עם בירית אחת וברגל השניה תלך בלי בירית, הרי נמצא שברגל השניה אין את הבירית שמחזיק את הבתי שוקיים, והולכת עם שוק מגולה רח"ל. אלא ודאי כנ"ל שהחצאית היתה ארוכה עד הקרסול, ולכן ברגל השניה אין חשש בעצם זה

❖ לכבוד ולתפארת ❖

לאט עד שתמנע מהם לגמרי בעז"ה), ולאט לאט ישפיע עליה כפי יכולתו שתלבש חצאית או שמלה עד הקרסול. (וגם מי שלא הצליח לשכנע את אשתו אפילו לכסות החלק הרחב, לפחות ישפיע עליה בעניין הגרביים, שיהיו שחורות, וכאמור).

וזאת כעין מה שמצינו בגמ' סוטה (מח.) שאם יש שני איסורים שניפרצו בציבור רח"ל, ולא ישמעו לנו לבטל את שניהם, יש לנו לבטל קודם כל את הדבר החמור יותר, ולא את שניהם יחד. ופירש"י (שם ד"ה לבטולי): אם אין שומעין לנו לבטל את שניהם נקדים לבטל את זה שהוא כאש בנעורת. עכ"ל. וה"נ בנידו"ד. **ויש** להדגיש דכפי שמשמע מדבריו בהמשך יש לנסות לבטל גם את הדבר השני הפחות חמור, ולא להתעלם ממנו כליל. ופשוט. [ואף שיש מקום לחלק בין הדברים, דהתם הוי שני פירצות שלא בהכרח תלויים אחד בשני – וממילא אם נעמוד רק על החמור יותר לתקנו בזמן שהפירצה הפחות חמורה עדיין תשאר, לא בהכרח שמהפחות חמורה יתדרדרו לשוב לעשות את הפירצה החמורה, משא"כ בנידו"ד שגם אם נעמוד על הפירצה החמורה דהיינו הגרבי רגל, ובתחילה אכן יצייתו וילבשו גרביים שחורות, מ"מ יש לחוש שמהקולא של החצאיות הקצרות יבואו לחזור וללבוש גרבי רגל, כי ברגע שמקילים בחצאית אע"פ שמצריכים גרביים וכו' עדיין זה נותן הרגשה שהשוק הוא לא באמת צריך כיסוי, שהרי אילו היה צריך כיסוי מדינא היה צריך לכסותו לגמרי בבגד רחב ללא חילוקים, ומעתה הדרך פתוחה להם להקל בגרביים בצבע רגל, וא"כ לכאורה יש לנו לגדור ולהעמיד דבר על עמדו לאסור גם את הפירצה הפחות חמורה דהיינו דיש לכסות בבגד רחב את כל חלקו של השוק, ולא להסתפק (אף בחלקו) בגרביים אפילו שחורות, כדי שלא ידרדרו שוב [עיין באריכות רבה בבגדי תפארתך (עמ' קלב)] מ"מ אם אין ברירה זה מה שיעשה, ולאט לאט ידבר על ליבה לכסות בחצאית עד הקרסול]. וכן נראה דעת הגאון רבי יעקב יוסף זצ"ל, שכך פורסם בשם "מכתבו האחרון" שכתב באחרית ימיו (הו"ד בספר דבר גדעון, ח"א עמ' קצח, וצילומו נמצא שם בח"ב בסופו בחלק ה"לקט מודעות כרוזים", כרוז יח), בזה הלשון: ורציתי מאד לעורר על הענין החשוב ביותר, וזהו אורך החצאיות של הנשים. שצריך הרבה להקפיד ולהשתדל ולהתחזק שלא תראה צורת הרגל, שח"ו אם לא מקפידים בזה, זה מביא מכשולים רבים, השם ישמור ויציל. ונא שהנשים הצדקניות תדענה, שחובה היא שהחצאית או השמלה צריכים לכסות "את כל החלק המתרחב של הרגל", שזהו עיקר הצניעות של בת ישראל, ועדיף ביותר שיכסה את כל הרגל (ר"ל גם כף הרגל), או עד הקרסול, וכו'. ע"ש. ואמנם שמעתי מבנו של הרב יעקב יוסף זצ"ל שלא ידוע לו ממכתב זה, אבל הודה שכך דעתו של אביו, שעדיף עד הקרסול. וראה עוד בירחון אור תורה (חשון תשפ"ג, עמ' קעא) מה שכתב הרב אליהו כהן מירושלים בשם הרב יעקב יוסף. ע"ש.

שאין בירית שיחזיק את הבתי שוקיים, וכל החשש הוא כשתרים החצאית להוציא את הבירית שאז יש חשש שיתגלה השוק.

אלא שלכאו׳ קשה ממה שכתב שם רש״י בתחילתו בזה״ל: שהבירית עומדת בשוק להחזיק בתי שוקיה ״שלא יפלו ויראו שוקיה״. עכ״ל. ומשמע לכאו׳ שאם תסיר הבירית לא יחזיקו מעמד הבתי שוקיים, ויראו שוקיה, ולזה היה מיועד הבירית להחזיק הבתי שוקיים שלא יפלו ויראו שוקיה, ולא משמע שהוא רק כאשר תבוא לשלוף את הבירית ותרים החצאית.

וצ״ל דאין כוונתו שאם לא היה בירית אז היה גילוי שוק כללי כלפי הציבור, שהרי באמת החצאית היתה ארוכה עד הקרסול, אלא כוונתו לגילוי פנימי שיהיה מתחת לחצאית שיראו שוקיה בתוך החצאית, ואם תשאל אם יש כיסוי מעל הבתי שוקיים, למה מיועד הבירית, הרי גם אם יפלו הבתי שוקיים עדיין יהיו השוקיים מכוסים ע״י החצאית וכאמור, י״ל דמ״מ עושה כן ליתר צניעות, שהרי כל המטרה של הבתי שוקיים הם ליתר צניעות תחת החצאית, וכמו שכתב השלחן ערוך הרב (סוף סי׳ שא במהדו״ב, ד״ה וגם אין, עמ׳ תתצ״א במהדורת קה״ת), וז״ל: שהבתי שוקים עצמן עשויין רק לצניעות ולא לנוי כלל, כי הן במקום צנוע ואין דרכן להיות בגלוי אלא לכסות עליהן למעלה בבגדיה. עכ״ל. וממילא בשביל שאכן יחזיק ויעמוד לה תוספת צניעות זו, היא שמה על זה בירית.

ויותר נראה לומר ע״פ מה שכתב בשו״ת פנים מאירות (ח״ב סי׳ קפג) והובא בסדרי טהרה (סי׳ ק״ץ ס״ק מ״ה) והוזכר בפתחי תשובה (שם ס״ק כ״ו), שבגדים שלהם היו כולם פתוחים מבית הצואר עד למטה [דהיינו שלא היו תפורים מקשה אחת כחצאית וכד׳, אלא בשעת לבישה נדבקו הצדדים ע״י קצת כפתורים או איזה אבזם וכד׳, כעין הקרוי בזמנינו ׳פראק׳], וכפי הנראה מתקנת עזרא שתיקן לאשה לחגור בסינר משום צניעות, אבל מלבושים שלנו כולם תפורים [והם כשמלה שמכניסים הראש בהבגד מלמעלה]. ע״ש. ולפ״ז הרבה פעמים היו עלולים להתגלות השוקים ברוח וכד׳ [וזה הרבה יותר מצוי מאשר תזוזת חצאית וכד׳], ומש״ה תיקן עזרא (ב״ק פב.) ללבוש סינר, ופירש״י שם ״דוגמת מכנסים קטנים״, וזה כעין ״בתי שוקים״ דהכא שהיה תופסם הבירית, ולולא הבירית היו נופלים ויראו שוקיה, משא״כ כשלבושה בתי שוקים שחורות אז גם כשזז הבגד העליון [העשוי כפראק וכנ״ל] לא ניכרים בתי שוקיה ואינו בולט מבעד לבגד כלל. ודו״ק.

וע״ע בס׳ בגדי תפארתך (עמ׳ ר-רא) ובשו״ת ברית הלוי (ח״ב עמ׳ תקלא ד״ה ועוד) מה שכתבו לדחות ולבאר בהך סוגיא דבירית. וכן עיין בספר לבוש מלכות (עמ׳ 166-170) מה שהאריך לדחות הראיה מסוגיא דבירית, ולהוכיח שאכן החצאית היתה עד הקרסול. ע״ש.

ושו״ר מה שהאריך בזה בטוב טעם בספר השוק והזרוע בהלכה (סי׳ יט אות א, וסי׳ כג), וזה תורף דבריו בקצרה: בתי שוקיים דידהו לא היו נמתחים ונצמדים על השוק אלא כעין מכנסיים, וכדמוכח נמי התם שאם תסיר את הבירית יפלו בתי שוקיה על רגליה כמ״ש רש״י שם (ס. ד״ה ותיהוי). ולשון המשנ״ב (סי׳ קכח ס״ק טז): בתי שוקיים הוא ׳מנעלים׳ ארוכים המגיעים עד ארכובות הרגל. וע״ש שיש של בגד ויש של עור, ויש בתי שוקיים עם מכנסיים ביחד שמגיעים עד המתניים. ויש בתי שוקיים של ברזל והם מגפיים הנזכרים במשנה בשבת פ״ו מ״ב ובכלים פי״א מ״ח כמו שפירש שם הרע״ב. ובמקו״ח להחו״י (סי׳ צא סעיף ו) הביא מספר היראה שיהיו לו ׳מכנסיים׳ מיוחדים לתפילה, וכתב ע״ז ונראה לי שר״ל ׳בתי שוקיים׳. ע״ש. ובענין בירית גופה כתב הפמ״ג בראש יוסף שבת (ס. ד״ה פיסקא ולא

במחט) דלא חיישינן דלמא שלפא "דלמא בתוך כך יפלו המכנסיים". וכן נהגו בהרבה מקומות בתימן, שהיו לובשין מכנסיים[97] שהיו מסתירים את צורת הרגל כנזכר בשו"ע המקוצר (אהע"ז ח"א עמ' רס, הערה כה), ובחלק מהמקומות שם לא לבשו מכנסיים, ולכן היתה שמלתן עד סמוך לארץ כמ"ש בש"ע המקוצר (שם עמ' רסא, בהערה בריש העמוד). ואע"ג דבכל דוכתא משמע יותר שהיה דרכן לילך בבגדים ארוכים לכל הפחות עד הקרסול (ראה במקורות שציינתי לקמן פ"ה אות ה בהערה), מ"מ מה שמצינו כאן שבגדיה קצרים עד אמצע השוק (כדלהלן מהריטב"א) ואת השאר מכסה בבתי שוקיים (מכנסיים) אפשר שכן היה מנהג איזה מקום, אי נמי לא היו נוהגות כן אלא הילדות שקשה עליהן ללבוש בגדים ארוכים ביותר. והרי כבלים מפורש בגמ' (שבת סג:) שלא היו הולכות בהם אלא בתולות של משפחה אחת שהיו בתוליהן נושרים. וכן מצינו שכתב הרמב"ם בפ"ט מהלכות כלים (ה"ד) לענין בירית עצמה, שהבנות מניחות אותה. וגם ב'מכנסיים' האלו עי' בריטב"א (שבת ס. ד"ה ותיהוי) שכתב דגבי בירית ליכא בסילוקה אלא גילוי שוק 'מועט', כמו מחט העשוי לכרוך שער 'מועט' היוצא מחוץ לקישוריה ובהסירה אותו מתגלה מעט שער זה. [ואפשר דכן הכוונה גם בזה לאותו קצת מן השוק שא"א לצמצם לכסותו בחצאית (עכ"פ בתנוחות מסויימות), שעבור זה היו מוסיפין בתי שוקיים]. עכת"ד. ועיין שם עוד.

אם יש להתיר מצד דת יהודית – אם דת יהודית יכולה להשתנות

ד. ואין לומר שכיסוי השוק נכלל בעניין של "דת יהודית", והיינו מנהג בנות ישראל הכשרות, ובמידה וכעת אין מנהג בנות ישראל הכשרות ללבוש כן, שוב אין איסור. זה אינו, דהרבה פוסקים כתבו שאין דת יהודית יכולה להשתנות [בפרט שגם יתכן וזה בכלל דת משה, עי' לקמן פרק ז באריכות]. וכתבתי על זה כמה פרקים בפני עצמם בסוף הספר הנוכחי בס"ד (פרק ד והלאה), קחנו משם.

אם שייך לומר כאן "פוק חזי מאי עמא דבר" או "הלך אחר המנהג" וכיו"ב

ה. ודע עוד, שאין לומר "פוק חזי מאי עמא דבר" (ברכות מה., עירובין יד:), ולטעון שכיון

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[97] **מדוע אין חיוב לכסות את הזרועות ב'שאל' כמו שיש לכסות את השוק ב'חצאית'**

ועל פי זה יתבאר מה שלכאו' יש לשאול מדוע לגבי הזרועות אין חיוב ללבוש 'שאל' כמקביל ל'חצאית', ומאי שנא.

אולם לפי האמור שבאמת גם בשוק [חלק תחתון] היה מועיל כעין מכנסיים [אלא שמציאותית שום אשה לא תרצה לילך כך היום] וכך נהגו בחלק מהמקומות בתימן וכנ"ל [אך למעלה מזה אסור, והוא משום 'פיסוק רגליים' (עי' פסחים ג. ובספר השוק והזרוע בהלכה סי' כג אות ט), ולא משום עצם הבלטת איברי הגוף השייך בכל הגוף] - ממילא כך גם בזרועות זה מהני, אבל אה"נ בשרוולים של בגד לייקרה וכד' הנצמד לגוף כמו גרביים - ברור שאינו מועיל, וכבר עוררו בזה אחרים. [מיהו בחלק התחתון של הזרוע הסמוך לכף היד יש נידון בין אחרוני זמנינו אם נקרא זרוע ולכן מצינו שרבים מיקלים בזה יותר, אבל בפשטות לפי האמת גם הוא הזרוע. ואכ"מ]. ועוד שזרוע הוא יותר קל ולכן מספיק לזה בגד רחב אפילו שאינו מסווה את הצורה הכללית של הזרוע כמו 'שאל', משא"כ ברגליים מצינו חומרא פרטית של 'פיסוק רגליים' [בלי קשר ל'בגד צמוד' השייך בכל הגוף, כנ"ל] ולכן ההקפדה בו היא לכסותו דוקא בחצאית ולא במכנסיים (ורק במקומות מועטים מצינו שנהגו בחלק מועט מהשוק ללבוש מכנסיים [רחבות] כנז' לעיל).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שרבות נוהגות כך, אין אחר המנהג כלום. וכפי שיתבאר. **ראשית, יש לדעת את השתלשלות הדברים ומהיכן נולד מנהג זה**, ואח"כ להחליט אם הוא מנהג הגון, ואפשר לסמוך עליו, או לא.

דהנה הדבר פשוט כביעתא בכותחא שכך נהגו כל נשות ישראל במשך כל הדורות בכל תפוצות העולם, לילך עד הקרסול, עד שהגיעה ההשכלה הארורה ובתי ספר אליאנס וגונדא דילהו - שהחריבה כל חלקה טובה כידוע (עי' מה שציינתי בזה להלן בפרק זה אות יא, ד"ה ובאמת), ומאז הלכו נשות ישראל **גם נשות רבנים חשובים וגדולים מאוד מאוד בפרוע ראש וגילוי הזרוע** (עי' מה שציינתי בזה להלן שם ד"ה ומלבד), **ובגילוי שוק וחלק מהירך** (וללא גרביים) רח"ל.

ומעתה, כולם מסכימים שאם פתאום יבוא מי שיבוא ויצעק שאין למחות במיקילים בגילוי ראש, ובגילוי זרוע מעל המרפק, היות וכך היה המנהג של נשות הרבנים ובנותיהן, הלא ללעג וקלס יחשב... **אלא** שהקב"ה כינסנו לארץ הקודש ולאט לאט חזרו למלבושים הקדושים של אמותינו, מכל מיני תקנות וכרוזים למיניהם [שיכסה את הברך בכל מצב ואת המרפק וכו' וכו'] כידוע. **אבל** מכיון שדעת המשנ"ב (סי' עה סק"ב) שהשוק הוא החלק שמעל הברך, נמשך המנהג להקל בזה גם אחרי שגדרו פירצות ובדורות קצת יותר מתוקנים[98]. **אך לקושטא**, עדיין לא איפרק מחולשא, חדא, הלא זה נגד סוגיות שונות, במשנה ובגמרא, ראשונים ואחרונים, שמוכח להדיא שהשוק הוא החלק התחתון [כיעויין באריכות לעיל פרק א]. והיאך נבא לסמוך על דעה יחידאה כנגד כל הפוסקים. ואף שכמה מאחרוני זמנינו נמשכו אחרי המשנ"ב, עדיין זה בגדר יחידאה. כמו שמוכח בכמה מקומות, עי' בהערה[99]. ואפילו אם

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[98] **בפרט** שעם הזמן יצאו לאור ספרי הלכות בנושאי צניעות אשר התבססו בקביעת ההלכות על תקנונים, כרוזים, ושמועות, ללא בירור מקור הדברים בש"ס ובפוסקים, תוך שהם חוזרים ומעתיקים גדרי אורך המלבושים המחודשים למיניהם האחד מהשני, בזמן שהם מסתמכים בעיניים עצומות על שאר ספרים, וככל שרבו ההעתקות כך גדל הביטחון באמיתות הדברים כהלכה פסוקה ומעוגנת. ונוספו לזה עוד כל מיני היתרים שעיקרם הוא גישה חדשנית של היתרים מטעמים כגון "הציבור חלש" ו"אי אפשר להכביד על הציבור" (בהצגת ההלכה כפשוטה) [וע' בנקודה זו בספר בגד"ת בעמ' רג, ובמהדו"ח בעמ' רד]. וסוף דבר המכה בפטיש שהכרייע את הכף במלחמה נגד קיצור המלבושים, הוא 'איסור' חצאית ארוכה, שכבר הפך בעוונותינו הרבים לתקנה יסודית בחלק גדול מהסמינרים, ומנע כל חיזוק אפשרי מכל מי שעוד איכשהו התעוררה להתחזק בצניעות לשוב אל דרך אמותינו הקדושות בשמירת ההלכה בטהרתה (בגדי תפארתך, עמ' נו, וע"ש עוד בדבריהם להלן עמ' רכ-רכב מה שהאריכו עוד בזה).

[99] **דהנה** מבואר בפוסקים ש"דעה יחידאה" הוא לאו דוקא יחידאה ממש, אלא שהיא מעט מאד יחסית לאחרים. וכמו שהביא בזה ידידי הגר"מ סבג (בספרו הנפלא גם אני אודך מתשובותיו, עמ' תש"ו בהערה) ע"פ הגמ' במו"ק (כ.) "אמר ליה יחידאה היא ולא סבירא לן כוותיה", ופירש בתוס' רא"ש (ד"ה יחידאה), וז"ל: אע"ג דקתני וזקנים שעמו, מ"מ החלוקים עמהם היו מרובין מהם. עכ"ל. וכן ראה להגאון משנ"ב בבאה"ל (ריש סי' שכ) במחלוקת עשרה ראשונים מול שלשה, דמכנה להם בלשון "יחידאי נינהו לגבייהו", וכ"כ עוד כיו"ב בביאור הלכה (סי' רסו ד"ה לשמטן), ובשעה"צ (סי' תקד אות ג). ע"ש. ועוד. וכל שכן בנידו"ד, שהפוסקים שהעתיקו את המשנ"ב, לא יישבו את כל ההוכחות כנגד. וכמ"ש כיו"ב בשו"ת משנה הלכות (ח"ח סי' קיט), וז"ל: ...סומכין על פוסק מובהק כל אחד לפי דרכו, ולמשל הרבה מרבנים סומכים על כג"ק מרן הגר"מ פינשטיין שליט"א (זצ"ל) והני כלהו רבנן הגם שהם הרבה במספר מ"מ לענין הלכה אפילו כחד לא נחשבין, שכולן בחדא שיטה נינהו. וגדולה מזו כתב הש"ך דרבינו ירוחם והטור כיון שהיו תרוייהו תלמידי הרא"ש לא נחשבו אלא כחדא שיטה וכחד נחשבו לגבי הרא"ש. עכ"ל. וע"ש עוד.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

זה לא היתה דעת יחידאה, מ"מ בזמן שזה **כנגד כל הראשונים** אין לנו אלא דברי הראשונים. ובאמת הרבה פוסקים כתבו שבאמת א"א לסמוך על זה, אלא אכן השוק הוא בבירור החלק התחתון, ולא העליון, והביאו ראיות רבות לזה מהש"ס ומהקדמונים, עד אין קץ. וכפי שהארכתי לעיל (פרק א אותיות א-ה), שכן הוא הסכמת האחרונים. ע"ש. **אולם** לפי מה שהתבאר לעיל, גם אם את"ל שבעלמא יש מקום לאימרות אלו [שיש ע"מ לסמוך כיון שסו"ס דעת המשנ"ב היא כך, אף אם למעשה נמצא שזה נגד כל הראשונים וכד'], **בנידון דידן אין לזה מקום כלל**. והוא ע"פ מה שהאריך הרה"ג אליהו מדמון בספרו "השוק והזרוע בהלכה", ששם חקר בהיקף עצום בסוגיא זו, **וביאר היטב מה עלתה על דעתו של הפמ"ג בנושא זה** במה שחשב שהשוק הוא החלק שמעל הברך נגד כל הסוגיות. **ומעתה כל אחד יוכל להבחין אם שייך לסמוך להקל בזה או לא**. והבאתי תמצית דבריו לעיל (פרק א אות ו). עיין שם באורך בתוספת נופך ותרו"ץ. וע"ע במה שכתבתי להלן (בפרק זה אות יא) שאין ללמוד מנשות הרבנים וכיו"ב. עש"ב.

וכבר כתב הפרי חדש (סי' תצו סוד"ה עשירי) ע"פ הריב"ש בכמה מקומות, שאם נמצא במנהג שמץ איסור אין לקיימו, ואדרבה אמרינן (בירושלמי פאה פ"ז ה"ה) אם הלכה "רופפת" בידך פוק חזי מאי עמא דבר, מכלל שאם אינה רופפת לא משגחינן במאי דעמא דבר. ע"ש.

וכ"ה להדיא בשו"ת הרא"ש (כלל נה אות י), וז"ל:

וכן אמרינן בירושלמי (שם) במקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג, פירוש אם יש רפיון בהלכה שאין ברור לך כמי נפסקה ההלכה וראית שנוהגין, הלך אחר המנהג, **דיש לתלות שנראה לגדולים שהנהיגו המנהג שהלכה כן**, "**אבל במקום שאין רפיון בהלכה אין לך לילך אחר המנהג שהוא כנגד ההלכה**". עכ"ל. ומבואר להדיא שבמקום שאין רפיון בהלכה שוב לא תלינן לומר שהיה נראה לגדולים שהנהיגו המנהג שהלכה כן, אלא תלינן לומר שהוא מנהג בטעות. ומאחר שנתבאר הדין כאן באורך וברוחב, לא שייך לטמון את הראש בחול ולהקל מפני ש"כך המנהג" ו"כך מקובל". וכן כתבו עוד רבים מהפוסקים. וכבר האריכו בזה אחרוני זמנינו בראיות ברורות, שאין לילך אחר המנהג במצב כזה, ואספו כעמיר גרונה מדברי הראשונים והאחרונים בזה, והרוצה להחכים ידרים לראות בדבריהם, ראה ביבי"א (ח"ב או"ח סי' כג אות טו), ובעין יצחק (ח"ג עמ' תרלו, תרסד, ועוד), ובבל"ג (פ"כ, עמ' קלח), ובספר בגדי קודש לר"ש דרור (שמעו בני, עמ' 248 והלאה). עש"ב. ואכמ"ל.

וכעת הגיע לידי קונטרס "תורת המנהג" לרב יוס"ח כהן נר"ו, וראיתי שהאריך בזה טובא להוכיח ולבאר דברי הראשונים והפוסקים בטוב טעם, ולא הניח פינה וזוית, כיד ה' הטובה עליו. ע"ש[100].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[100] **והנה** יש שהקשו על דברינו ממה שכתב הגאון רבי יעקב חגיז בשו"ת הלק"ט (ח"א סי' ט): וזה כלל גדול שהיה מוסד בידנו אם הלכה רופפת בידך פוק חזי מאי עמא דבר, כי פשוט הוא אשר באהבת השם את עמו ישראל יסיר מכשול מדרכיהם ולא יטו כל העולם אחר היחיד אילו סברתו דחויה. עכ"ד.

אולם באמת, אדרבה היא ראיה לסתור, שהרי שם מיירי בעניין ברכה אחרונה על שתיה שלא בשיעור כדי 'שתיה' אלא כדי 'אכילה' (פרס), שעל זה כתב שם שיש לברך ברכה אחרונה אפילו ששהה באכילתו יותר משיעור 'כדי שתיה' כל עוד שזה היה 'כדי אכילת פרס', ומהסיבה הנ"ל שרבים נוהגים כן ומאהבת ה' את עמו וכו', ע"ש, והשתא, הלא אנן קי"ל שאין לעשות כן, דהיינו שלא מברכים ברכה אחרונה בשהה שיעור אכילת פרס, אלא רק אם שתה מהר בשיעור
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ועוד, דהרי מתבאר מדברי הרא"ש הנ"ל דכל מאי דאמרינן "פוק חזי מאי עמא דבר" היינו דבגלל שכך המנהג "יש לתלות שנראה לגדולים שהנהיגו המנהג שהלכה כן", וא"כ בנידו"ד שהדבר ברור וידוע שמקורו ושורשו של המנהג היום להקל בחצאיות קצרות הלא הוא מן המהפכה הצרפתית והמלחמות וכו' (עי' בריש אות זו ובמצויין שם), ממילא לא שייך לתלות שהונהג כן מפני שהיה נראה לרבנים שההלכה כך, שהרי כאמור הטעם שהונהג כך אינו מפני רבנים אלא מפני משכילים, כידוע.

ואת"ל דסו"ס יש לאחוז ולהיתלות במה שלא מחו הרבנים אח"כ, אינו ראיה, ולא על זה נתכוונו באמרם פוק חזי וכו' אלא רק פוק חזי היאך אותם גדולים פסקו והנהיגו, וכדמוכח מהרא"ש הנ"ל שכתב שאם אין רפיון בהלכה אין לילך אחר המנהג ולא כתב שעדיין יש לתלות שהרבנים של הדור ההוא חשבו אחרת והתירו ולכן לא מיחו. וע"ע כיו"ב בספר הלבוש כהלכתו (עמ' 235), ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב עמ' תקנו ד"ה הן). ע"ש.

וגם כבר כתב מהר"ח פלאג'י בשו"ת סמיכה לחיים (חיו"ד סי' ד) בשם מו"ז החקרי לב, וז"ל: שאין המנהג מועיל במחלוקת הפוסקים, כי אם במנהג שידענו שנתפשט מזמן הרבנים הקדמונים, שהיה בידם כח להכריע במחלוקת הראשונים, אבל בדורותינו שנתמעטו הלבבות ואין בנו כח להכריע כי אם לפסוק הלכה ע"פ הרוב, אם ראינו המנהג להתיר אף שידעו בו חכמי העיר ולא מיחו י"ל שלא נגלו להם כל דעות האוסרים, וחשבו שרבו המתירים, וכל כי האי הו"ל מנהג בטעות שאינו מנהג, וכ"ש בזה"ז

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שתיית רביעית, ואע"פ שבדורו נהגו כן - מ"מ אין מנהג זה נכון להלכה, וא"כ ממקום שבאים להביא את דבריו להראות שלא יתכן שיטו אחרי היחיד וכו' - הוי תיובתייהו. וכמו שהעיר בספר תורת הקדמונים ח"א בהערות הרב המחבר בשולי הסכמת הר"י יוסף (בנו של הגר"א יוסף). עש"ב.

ועל כרחך דכל כוונת הלק"ט היא דוקא כשההלכה "רופפת" בידך, אך אם וכאשר המעיין בפוסקים ראה יראה בבירור שאין הלכה זו רופפת, ליכא למימר הכי (וכנ"ל בנידונו עצמו). בא ואשאלך, וכי חסר מקרים בפוסקים שבאו ושינו מנהגים לא טובים? וכי תאמר כן גם על המנהג שנהגו לילך בפריעת ראש [גם נשות הרבנים ובנותיהן וכו', עי' להלן (בפרק זה) אות יא ד"ה ומלבד] שזה בסדר ומאהבת ה' את עמו וכו'? אלא על כרחך כאמור - שרק בסתמא אמרינן שנוהגים בסדר, וכמדוייק בהא דאמרו שאם הלכה "רופפת" וכו', אבל ברגע שאתה יודע מהיכן נשתרבב מנהג זה, אין לנו לומר כן.

ועכ"פ גם את"ל אחרת בכוונת המהר"י חאגיז מ"מ בראשונים ובשאר אחרונים כתוב להדיא שדוקא כשההלכה רופפת וכד' אזלינן בתר המנהג, וכדלהלן בפנים, בפרט דמלשון המהר"י חאגיז מבואר שסבר שזה עצמו הטעם של 'פוק חזי מאי עמא דבר' - היינו מצד מה שבאהבת השם את עמו ישראל יסיר מכשול מדרכיהם וכו', וא"כ הרי מהרא"ש (כלל נה אות י) שהבאתי בפנים מבואר שלא זה טעם הדבר, אלא הוא מפני "**שיש לתלות שנראה לגדולים שהנהיגו המנהג שהלכה כן**", ומשום זה סיים: "**אבל במקום שאין רפיון בהלכה אין לך לילך אחר המנהג שהוא כנגד ההלכה**". ומעתה יש לנו לדון מהיכן נבע מנהג זה לילך בכשהחלק התחתון מגולה (או 'מכוסה' בגרביים), והרואה יראה שאין מקורו טהור, וכפי שציינתי לעיל. [בפרט שבסמינרים כבר רבות בשנים נוהגים 'לחייב' דוקא גרביים בצבע הדומה לרגל, ו'לחייב' דוקא קצר ולא ארוך עד הקרסול, ומי שלא באה כך מסלקים אותה הביתה, נגד גדולי הדור – גם האשכנזים (עי' להלן [בפרק זה] אות ז) - ונגד היגיון פשוט שצניעות זה 'כיסוי' ופריצות זה 'גילוי' ולא להיפך, וממילא מובן מאליו שהרחוב נראה כך, דמקרא מלא הוא "חנוך לנער ע"פ דרכו גם כי יזקין לא יסיר ממנה", וא"כ ברור שא"א להביא ראיה מ'מנהג' כזה לומר דכיון שנוהגים כן אז סימן שזה בסדר, דכאמור אדרבה נהפוך הוא דדעת גדולי ישראל לא כן. והדברים פשוטים].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שזכינו שנדפסו תורתן של ראשונים שהדורות שלפנינו לא זכו בזה. ע"ש. וחזר והביאו בשו"ת חקקי לב (חאו"ח סי' ד, ד"ג סע"ג). ע"ש. [והובא ביבי"א הנ"ל].

ומבואר, דרק במנהג שהונהג בדורות הקדמונים שייך להיתלות במנהג, כי סו"ס הגדולים שבאותו דור קדמון יכלו להכריע מעצמן מה ההלכה בזה אפילו אם אחרים חלקו עליהן, ולכן אם הונהג באותו מקום להקל, תלינן שהגדול של הדורות הקודמים הנהיג כן, ומזה נמשכו להקל כך, ובזה יוכרע ההלכה ה'רופפת' לדינא, משא"כ מנהג שהתחיל בדור האחרון, שאי אפשר לומר שהונהג על פי גדול שסובר שכך ההלכה, שהרי אותו גדול שבאותו הדור לא פוסק "מעצמו" אלא מכריע בין הגדולים דמקדמת דנא, ואם נתברר לן שהרוב אוסרים נמצא דהגדול ההוא לא הכריע כדין, כגון שנעלם מעיניו שגם פלוני אוסר וכ"ש אם לא הודפס בזמנו הספר פלוני.

ומעתה בנידון דידן שהמנהג להקל בגילוי החלק התחתון (או בכיסוי בגוון הרגל והדומה לו או בכיסוי צמוד) הונהג רק בדורות האחרונים (לאחר פרוץ ההשכלה וממשל הצרפתיים ובתי ספר אליאנס וגונדא דילהו, ראה לעיל בתחילת אות זו), לא שייך להכריע ולהיתלות במנהג, אלא יש לדון כיצד הדין, ומכיון שהמעיין בסוגיות ובראשונים יראה שאין מי שסובר שהשוק הוא החלק העליון, וכן כל ההיתר של הפמ"ג והמשנ"ב נתלה על הדימוי של אדם לבהמה וכבר נתבאר והוכח מעל כל ספק שיש חילוק ביניהם (כדלעיל בפרק א באריכות רבה, ושם אות ו שלמעשה בהכרח גם הפמ"ג והמשנ"ב יודו לזה), ממילא הוי כמנהג בטעות, ובודאי שיש לבטלו ולכסותו כדין [ומאחר דהוא הוא ה'שוק באשה ערוה' ממילא לא רק דגרביים שבצבע הרגל לא מהני אלא צריך גם שיכוסה בבגד רחב - ככל טפח באשה ערוה שמלבד כיסוי הגוף עצמו יש גם לכסות את 'צורתו' ולא מהני אלא בגד רחב, וכדלעיל פ"ב אותיות י והלאה. עש"ב].

אם יש חשש "איסור" בחצאיות ארוכות – אם זה רחובי או דומה ל"מודה"

ו. יש שטוענים שאין ללבוש חצאית ארוכה עד הקרסול, היות וחצאית כזו הינה רחובית ודומה ל"מודה" וכו'.

אך כבר אחיכו עלה כולי עלמא, עיין לדוגמא להגאון מאונגוואר זצ"ל בשו"ת משנה הלכות (חלק יב, סי' שטז) שהשיב למי שכתב שיש לנשים צנועות למנוע מללבוש בגדים ארוכים כאלו שמקורם אינו מתוך צניעות, וזו לשונו: ולפענ"ד גם את הטוב נקבל, והלואי שילכו כולם בשמלות ארוכות, ואדרבא לאחר שהם ישנו ה"מעדע" ויחזרו למקורם אנחנו בשם אלוקינו נלך ונדרוש מהנשים אם בשעת ה"מאדע" לא היה קשה לכם ללבוש שמלות ארוכות אם כן למה לא יעשו כן גם שלא בשעת ה"מאדע" והנשים הצנועות יקבלו מאיתנו, ובמקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר. ע"כ. ודבריו נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת.

ועיין היטב בעוי"ח (בא אות א) במה שכתב במנהג 'מעשה ילדות' (מודה בלע"ז) ללבוש שרוולים ארוכים עד כף היד אע"פ שהבוגרות יותר נשארו במנהגם (לגלות הקנה), ומאידך בחוקי הנשים (פרק יז) קילס מנהג זה, ותמה על המתנגדים וכתב כי החושב כן (שאין לנהוג כן כי הוא מנהג הצעירות) אינו מבין היות ומנהג זה מאד נכון. ע"ש. אלמא כיון שסו"ס הוא מנהג צניעות שפיר דמי והכי עדיף, אע"פ שזה היה ה'מודה' של הצעירות, וכמו שהוכיח לנכון בספר בל"ג (פכ"ה, עמ' קסג). עי"ש.

בפרט שכהיום ונהפוך הוא וכל הפרוצות והרחוביות[101] הולכות עם קצר או מכנסיים וכד', והלוואי שילכו כולם עם ארוכות. ואדרבה אילו מנהג הקלות דעת ללכת כן כ"ש שזה אמור לחייב אותנו החרדים לדבר ה' ללכת כן, כדי שלא יהיה חלול השם, דיציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא? וגדולה מזו מצינו בספר אורך ימים לגר"ש בנבנשתי (נדפס בשנת ש"מ, פרק ב) שכתב בזה"ל: כל בת ישראל תקח מוסר מצניעות נשי ישמעאל וכו'. ע"ש. וכיו"ב כתב מהר"י ענתבי בספרו חכמה ומוסר (מאמר דרך הצניעות פ"א) דיש ללמוד בקל וחומר מנשי הנכרים בעניין הצניעות. ע"ש. [כ"כ להעיר בבל"ג (עמ' קסד), וע"ש עוד]. וכ"כ בספר צרור החיים (מהד' תפ"ח [במהד' תרל"ח חסרים תיבות. ע"ש], סוף פרק ח), וז"ל: ולכן ראוי לבנות ישראל שעכ"פ אם לא רוצים ליקח מוסר הנביאים, יקחו וילמדו דרכי הצניעות מבנות ישמעאל. עכ"ל. וע"ע כיו"ב בפלא יועץ (ערך מחשבה), ובמנורת המאור (נר ז סי' שלו).

וכן אמר הגרא"מ שך זצ"ל (הובא בספר ארחות הבית, עמ' קמב): נוצר היום מצב רח"ל, שאצל הערבים, להבדיל, הולכים יותר בצניעות מאשר אצל אחינו בני ישראל, והרי זה חילול ה' נורא, שהעם הנבחר ירוד ומחולל כבודו בין הגויים. ע"כ. וע"ז יש להליץ מאי דאמרינן בסנהדרין (לט:) על האמור בתוכחה "וכמשפטי הגויים לא עשיתם" (יחזקאל, ה, ז), דהיינו לא עשיתם כמנהגיהם הטובים, אלא רק כמנהגיהם הרעים. ע"ש. ובספר בל"ג הנ"ל (עמ' קסה) כתב עוד, דאדרבה האם חצאית קצרה זה לא "מודה", וראה איך הולכים בערים הטמאות כמו פריז ורומא ובמשרדים "המכובדים" שם, ובאמת שבעו"ה רוב ככל הלבוש החרדי היום מגיע מאופנות טמאות של גוים, ו"מתפארים" בזה בשלטי החנויות, **ועד שבאו** "**להתרחק**" **לשיטתם מ"אוכלסיות מסויימות" הרי הם מתדמים לגויים הארורים**, ועוברים גם על איסור של "ובחוקתיהם לא תלכו" כמ"ש ביבי"א (ח"ו חיו"ד סי' יד סוף אות א) וכו'. ע"ש. [וכי לימוד אנגלית, מחשבים, אזרחות, היסטוריה שרובו תולדות העמים ומלחמותיהם עם שמות של גויים רוצחים שפלי שיא השפל, פסיכולוגיה מתאורייתם של מחברים גויים ובשם אומרם, טיולים שונים, מצגות, מופעים שונים, הליכה לקניונים פרוצים, כל זה התבדלות מהרחוב... ורק לבוש ארוך "זה הבעיה שנשארה לפתור בכדי להיבדל מהם"... (שמחתי בישועתך ח"ב סי' ד, עמ' רעט)].

וע"ע בקונטרס כה תאמר לבית יעקב (סוף עמ' כח) שכתב, דגם המודרניות והמקולקלות ההולכות ארוך, זה באופן צר מאוד (בגזרות 'דג', או 'כד', אשר מבליטות את צורת הגוף, כניסת המותניים והאגן, ר"ל), ואין לבושם דומה כלל לנשים

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[101] **מיהו** חכ"א אמר לי ש"רחוביות" הכוונה ל"מרושלות" ולא מסודרות ולא מכובדות, וכיו"ב. [ולא הכוונה ל"מודה" וכד']. אולם גם טענה זו אינה מובנת כלל כמובן. ודיינו שנשותינו יהיו מכובדות 'לפחות' כמו האמהות הקדושות... [ובבגד"ת (עמ' קסה) כתבו שגישה זו של יחוס "מכובדות" לדברים נגד התורה, הינה גישת המשכילים הארורים, שהיו מייחסים מכובדות לדרכי הגויים, ולועגים לדרכי התורה, ובכך הטעו המונים מדרך ה' רח"ל].

וע"ע במלבי"ם (שמואל ב, פרק י) שכתב בזה"ל: והלבוש הארוך היה הדרת פנים וכבוד. עכ"ל. וכן מבואר בבן איש חי בספרו תורה לשמה (סי' צט) וז"ל: בגד הקצר הוא גרוע הרבה, וכו', ולא ילבש הקצר, כי זה שהוא כמדתו נחשב מכובד יותר. ובאמת שכבר בגמרא (שבת צח:) דימו חז"ל את האשה שמהלכת בשוק "ושפוליה מהלכין אחריה" למשכן שהיריעה של אחריו נגררת בארץ, אלמא זה מראה על מכובדות וחשיבות, ובודאי שאם היה איזשהו גנאי בלבישת שמלה ארוכה לא היו חז"ל מדמים המשכן לאשה זו. וע"ע בזה בספר לבוש מלכות (עמ' 214).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הצנועות שהולכות בחצאיות רחבות או בקפלים ופליסה, אשר מצניעים כראוי את הגוף. לכן בודאי לא נדמים בבגדים אלו לגויים ומודרנים. ע״ש. [וע״ע במה שהובא באות הבאה בשם הילקו״י במהדו״ח]. ועיין עוד בקונטרס ׳בגדים הדוקים׳ (בני ברק תשס״ו, עמ׳ לו).

וזו לשון מרת שרה שנירר ע״ה מייסדת בית יעקב (בספר אם בישראל תשט״ו, ח״א עמ׳ 163, ובמהדורה אחרת הוא בעמ׳ 160): אין בכוונתי לומר כי כאשר האופנה היא ללבוש חצאית בגזרה מסויימת למשל, עלינו להתלבש בצורה שונה או הפוכה, לא, כל דבר שבאופנה ואינו מנוגד לדיני ישראל מותר, ברם נשי דורנו השתעבדו כליל לאופנה, וחובה עלינו לפדות אותן משעבודן זה. עכ״ל. וכ״ש לעניין החצאיות הקצרות שהם הם האופנה הרחובית ה׳ ירחם, דבודאי מוטל עלינו לפדות נשות ישראל משיעבודן לחצאיות אלו. וע״ע בשו״ת ויזבח אלקנה ח״ה (אהע״ז סי׳ ב) שהאריך לדחות טענה זו. עש״ב.

ולשבר את האוזן, משל למה הדבר דומה, לאדם חרדי ההולך לשרת בצבא, ולומד באוניברסיטה, אך מקפיד לילך ״ללא כיפה״, ע״מ להיבדל ממחנה המזרחי, כן הוא בנידון דידן (בגדי תפארתך, עמ׳ קנז). וכיו״ב יש לשאול, אם החילונים ברחוב יעשו קרחת או תספורת רגילה כי זה אופנתי, אז כל בני הישיבות צריכים לעשות קוקו כי קרחת או תספורת רגילה היא ׳רחובית׳? ואם האופנה ברחוב תהיה פתאום רק ׳חצאיות׳, הבנות החרדיות יתחילו ללבוש מכנסיים כי חצאית זה ׳אופנתי׳ ו׳רחובי׳? (קונטרס האמת והחינוך אהבו, עמ׳ 33).

ואצטט בעניין זה מכתב שכתבו גדולי ישראל שליט״א בכסלו תשע״ז (הודפס בספר לבוש מלכות עמ׳ 219, וכן הובא בשו״ת ויזבח אלקנה ח״ה עמ׳ רסו): לפני עשרות שנים הייתה מציאות שבה אסרו הסמינרים על התלמידות ללבוש חצאיות ארוכות עד לקרסול, וזאת במטרה למנוע מהן להידמות לחוגי ה״מזרחי״ ולרוח שאר הרחוב הקלוקל, אמנם דא עקא שבמרוצת השנים והתחלפות האופנה וההוראות הלא ברורות, הלכו החצאיות והתקצרו עד כי הגענו למצב שבו נשים ובנות חרדיות אינן מכסות כראוי אפילו את הברך. בנוסף קיימת ירידה רוחנית נוספת גם בנושא הגרביים השקופות (וה״ה בצבע הרגל) עד כי בימינו המראה הכללי של אשה חרדית יוצר תחושה שכביכול היא הולכת ללא גרביים רח״ל, ובוודאי שלא לכך התכוונו כאשר ביקשו להתרחק מסגנון הדומה לבנות המזרחי והרחוב הקלוקל אשר כידוע בין השאר מתאפיינים בהימנעות מלבישת גרביים, והנה בזמננו הסיבות שגרמו בזמנו לאסור את החצאיות הארוכות אינן תקפות, וכל שכן במצב בו קיצור השמלות והגרביים השקופות גורמות החטאת והכשלת הרבים בגילוי השוק והרהורי עבירה קשים מעבירה, ואשר על כן בקשתינו לכל מנהלי המוסדות די בכל אתר ואתר שלא למנוע חלילה מבנות כשרות החפצות לתקן ולהוסיף צניעות על מלבושן ע״י לבישת שמלות ארוכות, אלא לעודד לבישת שמלות ארוכות ורחבות מבד יציב המכסות את כל השוק כראוי עד הקרסול, ובוודאי שלא לסלקן ממקום לימודן, ובזכות תיקון זה בודאי נזכה לגאולה קרובה ושלימה במהרה בימינו אמן. [ובאו על החתום הרבנים:] עזריאל אויערבאך, יהודה סילמן, נפתלי נוסבוים, מנחם מנדל פוקס, ברוך שרגא, שמאי קהת גראס הכהן, חיים שמרלר, משה מרדכי קארפ. עכ״ל. [ומה שכתב בספר הלבוש כהלכתו (פרק כז הערה נה) דפעמים חצאיות ארוכות עד הקרסול משמש כסמל ושם נרדף להידרדרות, וגרבים שחורות משמש לעיתים כסמל לפריצות. ע״ש. כל זה ממש מגוחך לומר שכאשר לובשת יותר צנוע אז היא מתחילה ׳להידרדר׳, אך גם אם נניח שהיו זמנים כך, האידנא זה ודאי לא משמש כסמל להידרדרות וכד׳, וכפי שכתבו

במכתב הנז' לעיל בסמוך, ובכה"ג גם בלבוש כהלכתו כתב שם שאין בזה שום חשש. ע"ש. בפרט כאשר כך ננחיל להם - שילבשו כן לשם צניעות. וזה ברור. עוד כתב בלבוש כהלכתו (שם), שאם היא לובשת גרבים בצבע הרגל (או הדומה לו) ודאי שאין להתיר לבוש חצאית אמצע, ויצא שכרן בהפסדן עשרת מונים. ע"ש. וזה באמת לדאבונינו המציאות כיום בהרבה בנות שחושבות שיש 'מצוה' לא להאריך עד הקרסול ולכן לובשות חצאית שאינה ארוכה עד הקרסול, ולובשות גרבים בצבע הדומה לרגל, וזהו ודאי שלא כדין וכאמור].

האם חצאיות ארוכות מושכות תשומת לב

ז. **עוד** יש שטוענים שהחצאית הארוכה עד הקרסול הינה מושכת תשומת לב מאחר שהיא בולטת ומשונה משאר הנשים. וכיו"ב ראיתי בילקוט יוסף (אוצר דינים, פרק ס' ה"ד) שכתב וז"ל: ויש נשים ההולכות בשמלה ארוכה המגיעה עד הקרסוליים כך שהשוק מכוסה, אך הנכון הוא 'להחמיר' בזה אחר שהוא לבוש בולט ושונה, ובכל הדברים הללו יש לנהוג כמנהג בנות ישראל הכשרות והצנועות. עכ"ל. ומלבד שדבריו צ"ע ממה שסיפר בעצמו מדברי אביו (הבאנוהו לעיל פרק ב אות יד, סוף ד"ה ולענ"ד) שאמר לבנותיו "דעו לכם דרך הצניעות האמיתית היא ללכת דווקא בשמלות ארוכות אשר מכסות לגמרי את כל הרגלים, ואף אם ילעגו או יעירו לכם תמשיכו ללכת כך ואל תשמעו להם". מלבד זה, גם עצם טענה זו נסתרת מדברי הפוסקים וכדלהלן.

ושו"ר שבילקו"י אוצר דינים מהדו"ח (סיון תשפ"ב, עמ' ריז) תיקן את הדבר, וכתב: מה שכתבנו שנהגו להמנע מכל דבר שהוא לבוש בולט ושונה, כי פעמים שהם ארוכות אך אינם צנועות - כי הם צרות מלמעלה, ורחב למטה והוא בולט ואינו צנוע, ופעמים שהשמלות הארוכות הן צרות וצמודות והם לבוש רחובי ופרוץ, או פתוח מעט מלמטה. אך אם הבגד ארוך וצנוע הרי הוא מבורך. עכ"ל. [וע"ע לעיל (פ"ב אות יד, בסופו) מה שכתבנו בדבריו. ולמעשה כפי שהבאנו שם, המכתבים של מרן זצ"ל (שמצריך חצאית עד הקרסול) נתפרסמו בקובץ הזכרון "בית יוסף" לפני שנים מספר, לפי בקשתו המפורשת של הראש"ל שליט"א, שביקש שהציבור ידעו דעתו האמיתית של מרן זצ"ל].

ובעניין זה שאין להתחשב בזה שהוא קצת משונה יש להביא ממדרש רבה (פ"ד, ו. עמ' לח במהד' וגשל), דאיתא התם, כל הנשים שוחחות ומלקטות, וזו יושבת ומלקטת. ע"כ. ומבואר יותר במדרש רות זוטא (פ"ב פס' ג): ולא היתה נראית אחת מאצבעותיה, שבשעה שהיתה רואה שיבולת בקומתה – היתה עומדת ונוטלת, וכשהיתה רואה שיבולת מושלכת - היתה יושבת (רובצת ולא מתכופפת) ולוקטת אותו. ע"כ. וכ"ה בגמ' (שבת קיג:): דבר צניעות ראה בה, [כאשר היו השיבולים] עומדות - [ליקטה] מעומד, [ואילו כאשר היו השיבולים] נופלות – [ליקטה] מיושב. ע"כ. ואיתא עוד במדרש שם אח"כ (פס' ז): התחיל הנער מספר בשבחה ובצניעות שבה, הרי יש לה כמה ימים שהיא עמנו שלא נראית אפילו אחד מאצבעות ידיה ורגליה. ע"כ. ומבואר שאפילו שכל הנשים היו עומדות ומתכופפות אפ"ה התנהגה בצורה שונה וישבה (רבצה) לקצור את השיבולים השוכבות, וגם עקב זה כפות רגליהן של שאר נשים היו מגולות ואילו שלה היו מכוסות, ולא

חששה שבכל זה אולי הוא בעייתי מצד שזה שונה ובולט, ואדרבה נשתבחה בזה[102].

עוד איתא במדרש רבה (רות שם): "כל הנשים מסלקות כליהם, וזו משלשלת כליה". ופירשו העץ יוסף והמתנות כהונה (שם), שהכוונה בזה, שכולן היו מסלקות ומעלות את בגדיהן באחיזת החגורה למען יהיה קל ללכת. ע"ש. ורות היתה משלשלת כליה, אע"פ שבגדיה היו עד הרצפה, ולא חששה לזה שהיא שונה משאר הנשים (וגם כנראה עקב כך אצבעותיהן וכפות רגליהן היו נגלות ואילו שלה היו מכוסות, וכנ"ל), ואדרבה נשתבחה בזה.

עוד איתא במדרש שם: כל הנשים משחקות עם הקוצרים, וזו מצנעת עצמה. ע"כ. ומוכח דאע"פ שהיא היתה יושבת דומיה ולא צוחקת איתם, דאין בזה חשש שהיא משונה, ואדרבה שבח הוא לה [ואע"פ שבזה הוא מעיקר הדין, כדאיתא בכתובות (עב:) שהמשחקת עם בחורים עוברת על דת יהודית, מ"מ הרי גם אצלינו יש לכסות את השוק לכל הפחות מדת יהודית (וע' לקמן פ"ז באריכות). וגם שאר הראיות הנ"ל מוכיחות בהדיא גם על דבר שאינו מן הדין].

וכן יש להוכיח מהגאון רבי יוסף חיים בספר חוקי הנשים (פרק יז), שאף שהעיד על מנהג עירו ללכת בשמלה עליונה פתוחה מלפנים ומן הצד (ולא שחשפה משהו מגופה, ואפ"ה קרא לה חרפה ובזיון), אפ"ה ציוה את זוגתו הרבנית ללכת במלבושים הצנועים המכסים היטב את כל גופה, אף שלפי תארו שם היתה יחידה בזה. וכמו שהביא ראיות אלו בבל"ג (עמ' קסז). ע"ש. וכן העיר בקובץ משנת יוסף (קובץ ו תגובה ו).

וכמו כן מצינו גבי רבקה ותמר, כמובא במדרש (בראשית רבה, פרשת חיי שרה) "שתיים הם שנתכסו בצעיף וילדו תאומים, רבקה ותמר, רבקה - 'ותקח הצעיף', תמר - 'ותכס בצעיף ותתעלף'". ונמצא כי רבקה ותמר היו שונות בכך שהלכו עם צעיף, שאל"כ אזי כולן היו יולדות תאומים, ולמרות שהנהגה זו היתה מיוחדת להן, אעפ"כ נחשב הדבר למעלה גדולה עד שזכו בגינה לשכר לידת תאומים. וכמו שהביאו בספר בגדי תפארתך (עמ' קנט). וגם אם נאמר שכל מה שכיסו היה רק בבית חמיה, כדמשמע בגמ' (סוטה י:), מ"מ הרי לכאו' היא ביקשה להצניע עצמה בבית חמיה ונמצאת בפועל 'בולטת' ושונה, וע"כ דכיון דהוא שינוי מחמת צניעות לית לן בה, ואדרבה שבח הוא וכאמור[103].

וע"ע בספר בל"ג (עמ' קסח) שהביא ששמע מהגר"מ בראנדרסופר (בעל שו"ת קנה בושם)

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[102] **ואמנם** ראיתי מי שכתב שיש חילוק בזה בין אם השינוי בא מחמת 'התנהגות' לבין אם בא מחמת 'לבוש' שונה. אולם לא ידעתי שיחו, דהלא ממה נפשך אם שינוי שבא מחמת צניעות, חשבינן ליה לפריצות שמא יסתכל בפניה וכד' בגלל השינוי, א"כ מאי שנא אם השינוי בא ע"י לבוש אחר או על ידי התנהגות שונה. ומדחזינן בהתנהגות שונה שאדרבה שבח הוא לה כיון שסו"ס השינוי בא מחמת צניעות, ולא חיישינן שימשוך עיני הרואים, א"כ ה"ה בלבוש שונה, דמאי שנא. בפרט שהרי גם כאן השינוי היה לא רק בהתנהגות אלא הם גילו את האצבעות והיא לא. וראה עוד באלשיך (פ"ב פס' ה) שכתב שהיה בה "צניעות גדול ורב על כל יתר נשים" ושהיתה "המיוחדת בצניעות לעין כל", ואעפ"כ נשתבחה בזה.

[103] **ואף** שי"ל דהתם שאני שהרי פניה היו מכוסות, אבל כאשר פניה גלויות דלמא אסור ללבוש משהו משונה אפילו שהשינוי בא מחמת צניעות שמא יסתכל בפניה עי"ז. אבל זה אינו, שהרי גם שם שפניה מכוסות הלא סו"ס ידיה היו מגולות, וראה באגרת התשובה לרבינו יונה (אגרת עח) שכתב: וצריכה האשה שתהיה צנועה ונזהרת שלא יסתכלו בה בני אדם חוץ מבעלה, שהמסתכלים בפניה "או בידיה" יורדים לגיהנם והיא ענושה בעונש כל אחד, וכו'. עכ"ל. וביאר

וכן מפי הגר"ש וואזנר, שמאחר ובדור הזה לצערינו בין כה מסתכלים, א"כ אם כבר מסתכלים ודאי עדיף שתתלבשנה בצניעות... (וכעין סברא זו כתבו בספר בגדי תפארתך, סוף עמ' קנח. ע"ש).

וגם לעניין זה הוא דבר שלאחר פעם פעמיים מתרגלים לזה [שהרי אין כאן יופי מיוחד או הבלטת איברי האשה וכד'], ולא ימשוך את העין, משא"כ בגרביים שצמודות ומבליטות צורת האברים, לא יועיל רגילות. [וכעי"ז ראיתי בשו"ת מעיין אומר (חי"ב תשובה עב בהערה). ע"ש. ואגב שם מרן זצ"ל הליץ בעד ה'שאל' אפילו במקום חילוני, ולא אמר שזה בולט וכו' או שאר טענות מסגנון זה. וכן מובא בקונטרס בדרך המלך נלך (עמ' 71) שכשנשאל הגרע"י האם רדיד הוא חוסר צניעות כי אולי "היא בולטת"? השיב: אבל רואים אשה צנועה, היא בולטת בצניעותה, זה לא מכשיל גברים. עכ"ל].

ועוד ראיות לזה ראה בבגדי תפארתך (עמ' קנח-קנט), ובלבוש מלכות (פרק ט). ע"ש. וכתבו שם דכמו שפשוט וברור שאשה המגיעה למקום בו לובשות הנשים בפריצות, אין לאשה להתלבש כמותן על מנת שלא להתבלט, אלא אדרבה תצניע את עצמה ככל שתוכל, ה"נ בנידוננו. וע"ש עוד שכאמור הביאו לכך עוד ראיות.

וע"ע בקונטרס 'הרימו מכשול מדרך עמי' (עמ' 29-30) מה שהעירו על מי שרצה להביא ראיה מהגמ' (ע"ז יח.) שיש "איסור" להחמיר בצניעות, דליתא. ע"ש.

והטעם לזה נראה פשוט, דסוף סוף הגם שזה שונה משאר נשים, אין זה יביא לידי הרהור, מאחר שזה צנוע ולא מבליט שום אברים, וגם אינו משונה מחמת צבעים ויופי וכד' (ע' אגרת התשובה אות עח, ובשו"ת אז נדברו חי"ד סי' מז). וכיו"ב כתב בספר צניעות (עמ' 216) לגבי לבישת ה"שאל", שאין לאוסרו בגלל שזה עלול למשוך את העין מחמת שזה שונה, שהרי כל האיסור של "ולא תתורו" הוא אחרי "לבבכם" ואחרי "עיניכם", אבל אם זה לא מושך אלא את העין ולא את הלב, כלומר שלא מביא הדבר לידי הרהור, אין איסור. ע"ש. [זאת על דרך ה'דרש' אבל פשט הפסוק אינו כן]. ושמעתי מי שהגדיר את זה שהעיקר הוא - שלא למשוך את ה'לב', ולא רק את 'תשומת הלב'. ושו"ר שכ"כ בספר הלבוש כהלכתו (עמ' 329-330). וע"ש עוד מה שהוכיח כן.

וגם המציאות מכחישה טענה זו שזה 'מושך', דהרי עינינו הרואות שאין החצאיות הארוכות מושך את העינים ולא כלום, בפרט שזה אותו בגד רק יותר ארוך, ולא בגד אחר שהוא משונה לחלוטין מהבגדים הרגילים, וגם בפרט שכאשר אין בכלל כיסוי בחלק הזה (כלומר בחלק התחתון של הרגל) זה עצמו בעייתי, ואף שלובשות גרביים, מ"מ אין זה נחשב כיסוי מאחר שהוא צמוד וכ"ש אם הוא בצבע הרגל דכמאן דליתא הוא. ומ"מ גם את"ל שזה מעט גורם להבלטה אפ"ה נראה דאין לומר מחמת זה שכבר נהיה עדיף ללכת קצר עם גרביים [שזה עוד יותר מבליט (אע"פ

❁ לכבוד ולתפארת ❁

בשו"ת אז נדברו (חי"ד סי' מז) שאין כוונתו שהיא צריכה לכסות את פניה או ידיה, אלא לגרום שלא יסתכלו על זה על ידי תכשיטין וכד', וכן שיש לה למעט ביציאתה כדי שלא יכשלו בראיית פניה או ידיה, אף אם היא בלי תכשיטין. ע"ש. ומדהזכיר רבינו יונה "ידיה", הדרא הראיה לדוכתא דאע"פ שכיסו את פניהם שהוא כיסוי משונה גם בזמנם וכנ"ל, אפ"ה נשתבחו בזה, ולא חיישינן שמא יסתכל בידיה בגלל זה. אא"כ נדחוק שגם ידיה היו מכוסות, אך כמובן הפשטות היא שלפחות ידיה היו מגולות. והטעם, משום שסו"ס זה שינוי שלא מחמת יופי אלא אדרבה צניעות היא, וכדהלן, וה"נ בנידו"ד דהשינוי הוא מחמת צניעות ולא מחמת יופי. וראה עוד להלן.

שכולם לובשים כך) שהרי בגדים צמודים מבליטים צורת הגוף] מאשר ללבוש ארוך עד הקרסול. והדברים פשוטים[104].

וכן דעת הגרש"ז אויערבך זצ"ל והגר"ש ואזנר זצ"ל והגר"נ קרליץ זצ"ל שהמאריכה את החצאית, הרי זו משובחת, והתנגדו למלחמה נגד חצאיות ארוכות וצנועות מאחר ותוספת אורך הוא תוספת צניעות (כן הביא בשמם בקונטרס כה תאמר לבית יעקב, עמ' כו, וכיו"ב בקונטרס 'בגדים הדוקים' ב"ב תשס"ו עמ' לז). ונתקיים בהם דברי רבינו סעדיה גאון בוידוי של יו"כ "את אשר התרת אסרתי ואת אשר אסרת התרתי" (הגרש"ז אויערבך, הו"ד בקונטרס 'בגדים הדוקים' שם. וכן בקובץ משנת יוסף גליון ז, סימן מז, עמ' שכח).

וכן כששאלו את הגר"ח קנייבסקי זצ"ל שמורות בסמינרים דורשות מבנות הלובשות חצאית עד הקרסול לקצר אותן, האם זה נכון לעשותו? השיב: "זהו חטאה" (הובא צילום המכתב בריש הספר, וכן בספר בגדי תפארתך עמ' קסב, ובספר לבוש מלכות עמ' 220. וע"ש. וניתן לאמת זאת אצל נכדו הר"ד קולדצקי, שהוא היה המוליך והמביא במכתבים אלו). וכן ראיתי בקונטרס 'האדם השלם המקודש בקדושתו יתברך' (הדרכות והנהגות ששמע מהגראי"ל שטיינמאן זצ"ל, עמ' לג) שכתב שכשנשאל הגראי"ל על מה שבסמינרים מקפידים שהחצאית תגיע עד חצי הברך לא פחות "ולא יותר", התפלא על זה ואמר "לי ידוע שמה שיותר ארוך זה יותר צנוע". ע"ש. וע"ע בקונטרס בגדים הדוקים הנ"ל ובקובץ משנת יוסף הנ"ל מה שכתבו עוד בזה.

אם יש לזה מקור והיאך התחיל "איסור" זה

ח. ואל יחשוב הקורא כי הדבר יצא מפי איזה גדולים ללבוש בדוקא חצאית קצרה, דאעידה נאמנה, דבדברי עם מנהלים בענין זה, תלו עצמם בתקנון של איזה סמינר גדול בירושלים, וסמכו שמה שהם עושים זה ע"פ גדולים, וכשנפגשתי עם המנהל הרוחני של אותו הסמינר והצגתי לו דעת הגדולים הסותרים את טענת "האופנה", ובקשתיהו שיאמר לי מאיזה גדול יצאה ההוראה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[104] **ויש** שהקשו על זה מהא דאיתא בשבת (סב:) על הפסוק "הלוך וטפוף", שהיו מהלכות ארוכה בצד קצרה, ופרש"י: שתראה צפה על ראש חברתה והוא נוי לה. עכ"ל. ובשינוי מעט איתא בויקרא רבה (פט"ז): הלוך וטפוף תלכנה, כשהיתה אחת מהן ארוכה, היתה מביאה שתי קצרות, אחת מכאן ואחת מכאן, כדי שתראה ארוכה. וכשהיתה אחת מהן קצרה, היתה מביאה שתי קצרות, והיתה נותנת ברגליה קונדיריקון עבה, כדי שתראה ארוכה. ע"כ. וכיו"ב הוא לשון המדרש איכה רבה (פי"ד, יח), ומדרש איכה זוטא (פ"א, כה). ע"ש. ולכאו' מוכח דיש איסור להבליט את עצמה.

אמנם אין זה קושיא, דשאני התם שניכר שהשינוי בא כדי להבליט בגובהה כדי שיראוה וכד', והוי כנוי כדפירש"י הנ"ל "והוא נוי לה", בפרט ששם הגדילה לעשות והביאה נשים קצרות שיהיו בסמוך לה כדי שיהיה ניכר השינוי, אבל כאשר השינוי לא בא מחמת יופי ולא בא כדי להבליט אלא אדרבה הוא בא להסתיר עוד ועוד, אין חשש, וכדמוכח מרות ועוד, וכנ"ל. וגם אם יתעקש המתעקש ללמוד משם שאסור ללבוש בגד משונה גם אם הוא לשם תוספת צניעות, מ"מ ודאי שיש חילוק בין העניינים ויש שמושכים וחצאיות ארוכות המציאות מוכיחה שאין זה מושך את העין, וכל האומר כן אינו אלא מפני ששגור בפיו כל מיני סיסמאות היצר. וזה פשוט. בפרט דהכא איירינן בכיסוי שצריך מעיקר הדין, ולא יעלה על הדעת שכאשר רוצה לכסות את גופה כדין נחשוש מפני שהיא בולטת בין הפרוצות, ולא מדובר כאן בתוספת צניעות שאולי היה מקום לשאול אם היא טובה על אף שהיא בולטת או לא. וגם פשיטא שעדיף שימשכו עיניהם לבגדים ארוכים וצנועים מאשר לבגדים קצרים וצבעוניים מינים ממינים שונים. ודי בזה.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שאסור להאריך החצאיות, והמשכי"ל בעת ההיא ידום, ואין קול ואין עונה, והיה מצטמ"ק ורע לו, שלא היה לו במי להתלות, והדבר היה לפלא בעיניי איך כל העולם תלי תניא בדלא תניא (כ"כ בס' בל"ג, עמ' קסה. וע"ע בספר בגדי תפארתך [עמ' קנב-קנג] בעניין "מקור" 'איסור' זה. ובספר לבוש מלכות [עמ' 203] כתב: "וכבר שמענו מפי אחד מחכמי הדור שליט"א, כי נדמה לו שאיסור זה נולד בחדר המורות". וע"ע מה שהבאתי בפ"ב אות יד בהערה, מהמעשה שהיה עם הגריש"א בעניין זה). ועל ההולך לפי איזה "תקנון" של בית ספר או סמינר וכד', נאמר לו "דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין".

ועל אף שזה קשה - אחר שהורגלו להקל בזה, מכל מקום כבר כתב רבינו יונה באגרת הקודש (אות מה, והובאו דבריו בשו"ת משנה הלכות חלק יב סימן שי) דהמונע עצמו מלעשות מצוה לפי שלא קיבל כן מרבותיו (נראה דרצונו לומר שרבותיו לא אמרו לו כן בהדיא), או מפני שלא הורגל בה, ואינו רוצה לקיים מה שלא הורגל בה, אין לו חלק לעולם הבא שהוא ככופר במצוות חס ושלום. ע"ש.

ועיין עוד בלבוש מלכות (עמודים 221-203) וכן בבגדי תפארתך (עמודים קנא-קעב) מה שכתבו להשיב בטוב טעם באריכות כנגד כל מין ממיני טענות "איסור" ללבישת חצאיות ארוכות. ע"ש ותרו"ץ.

אין לטעון "שלא יסתכלו"

ט. וכתב בקובץ משנת יוסף (גליון ז סימן מז אות יג), וזת"ד: וידעתי כי יש טוענות טענת הבל "אל תסתכל", וחולקות על גמרא מפורשת (נדרים לב:) שמבואר שם שחמשה אברים אינם ברשותו של אדם לשלוט עליהם, ומהם אלו העיניים (שעל כרחו יראה בעיניו. ר"ן שם), וכן הוא במדרש תנחומא (תולדות סימן יב). ע"ש. אא"כ יזכה במתנה כפי שניתן לאברהם אבינו (כמבואר שם). ע"ש. וכבר כתב הגרי"ח בספרו חוקי הנשים (פרק א, ד"ה ממעשה) בזה"ל: ונמצא כי צריכות "להתבונן" "ולהתאמץ" "להישמר" "ולהיזהר", במיוחד בזה הזמן מהקלקול הגדול אצל הבחורים אשר מרקד בין עיניהם השטן. ע"ש. ואילו הני נשי "פוסקות" בקלות ופשיטות פטור לעצמם מליזהר ועוד יש להם טענות "אל תסתכל". עכת"ד. וע"ע בספר אום אני חומה (ח"ב עמ' תיח), שכתב, וז"ל: ומהאי טעמא נסתר טענת הני נשי שאין לובשות כדת, וכשמוכיחים אותם משיבים שיתגברו אחרים מלהסתכל, והוא טענת הבל ושטות, דכן הטביע הבורא יתברך בטבע. עכ"ל. וע"ש עוד ראיותיו לזה. ושו"ר בספר גם אני אודך (תשובות הרב מאיר סבג נר"ו, עמ' תרד והלאה) שהאריך בטוב טעם ודעת כיד ה' הטובה עליו, מדברי המדרשים והפוסקים, כנגד טענה זו של "שלא יסתכלו". ע"ש ותרו"ץ. וע"ע בקונ' ותרגז הארץ (עמ' 14 והלאה). ואכמ"ל. וע"ע באליה רבה (או"ח סי' תער) שכתב שאם החוטא אינו אנוס, אז זה חשיב גדול המחטיאו יותר מן ההורגו, משא"כ אם החוטא אנוס, חטא המחטיא קטן יותר. וקילסו המשנ"ב בשעה"צ (שם סק"ט), והו"ד בספר בל"ג (עמ' יט), וע"ש עוד מה שפלפל בזה. וא"כ הכא אדרבה כיון שיש בידי הגבר בחירה והאשה מכשילה אותו, הו"ל גדול המחטיאו יותר מן ההורגו דחמיר טפי מאילו היה האיש מוכרח להסתכל רק עליה, וכאמור.

ובפרט בנידון דידן - דהיינו כיסוי השוק, שכבר כתב רבינו המהרש"א (מכות כד ע"א) שלהסתכל בפני אשה אפשר להיזהר על ידי שלא יגביה עיניו, אבל כשרגל האשה מגולה לא סגי בכפיפת ראש, אלא צריך לעצום עיניו. עי"ש.

ועיין עוד לקמן (פרק ו אות יא) מה שהארכתי בנקודה זו.

אם שייך כאן "מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידים"

י. יש שטוענים שאין להורות הלכות מעין אלו בציבור היות ו"מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין" (שבת קמח:, ביצה ל., ב"ב ס:), וכן "כשם שמצווה לומר דבר הנשמע כך יש מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע" (יבמות סה:).

אך באמת זה אינו שייך כאן, דכל מאי דאמרינן הכי היינו דוקא כשהדבר ידוע לנו בודאי שלא יקבלו, אבל בספק שמא יקבלו צריכים למחות בידם. וכמ"ש התוס' בשבת (נה. ד"ה ואע"ג) ובע"ז (ד.) ובב"ב (ס:), והרי"ף והרא"ש (רפ"ד דביצה, ל.), ועוד ראשונים. וכ"פ המשנ"ב (סי' תרח סק"ג). וע"ע בספר ירון ושמח (פ"ג הערה 45) שהאריך בזה [ושם כתב שעכ"פ במשער שלא יקבלו אע"פ שלא "ברור" לו שלא יקבלו, אמרי' מוטב שיהיו שוגגין. ע"ש]. והכא שמא יהיו כאלו שיקבלו.

ואע"פ שחלק ודאי לא יקבלו, מ"מ כיון שחלק כן יקבלו (ואפילו רק אחד), לא אמרינן בכה"ג מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין, וכמו שכתב רבינו יהונתן מלוניל (ב"מ לא.), וז"ל: "כך מצוה שלא לומר לאדם דבר שאינו נשמע", כלומר שיודע בודאי שלא יהיה נשמע אפילו "לאחד מהם", כדאמרינן (ביצה ל.) מוטב שיהו שוגגין ואל יהו מזידין, אבל אם "עולה בדעתן" "שאחד מהן" ישמע למוסרו, אינו רשאי להעלים עיניו מלייסר את הרבים להוציא יקר אחד מזולל. עכ"ל. וכ"כ החמדת ימים (ח"א שער השבת פט"ו, עמ' שא בנד"מ), וז"ל: ואף אם הכלל לא יקבלו, שמא המיעוט יקבלו ממנו, ואף אם יהיה "איש אחד" שיקבל ממנו המוסר, דבר גדול פעל ועשה, ועליו נאמר (ירמיהו פט"ו פס' יט) "אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה". עכ"ל. וכ"כ הרה"ג ר' אברהם סופר בספר הערות והערות (ירושלים תשל"ו) בתשובה לבעל גידולי טהרה (סי' א) [הו"ד במאור ישראל ח"ב עמ' שה], שאם יש "ספק" שמא "אחד" מהשומעים יחזור למוטב, ודאי שצריך להוכיח אותם בכלל [בכלליות], להציל את האחד מן השומעים. ע"כ. וכן נראה משו"ת איתן אריה (סי' עד). ע"ש. וכיו"ב כתב הגר"א פלאג'י בספרו אברהם אזכור (ח"ב, מערכת המ"ם אות מ, דף כט ע"ד), וז"ל: דיין היושב על כסא ההוראה אפילו שיודע שלא יקבלו, על ספק המיעוט שיקבלו חיובא רמיא ליה להוכיח. ע"ש. וכ"כ הגר"א ענתבי בספרו אהל ישרים (דף לג סוע"א, ובנד"מ עמ' נח): ואל יאמר הדורש המוכיח מה איכפת לי בדרשה, שהרבה פעמים דרשתי ולא הועיל, ועל חנם אני טורח ואדרבה מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, אף אתה אמור לו אי מהא לא ארייא דכיון שדורש ברבים לא ימנע מאיזה "אחד מהשומעים" שיכנסו הדברים באזנו ומתעורר לשוב ולמחר ולמחרתו באיזה זמן יעלה על לב אחד רשע לשוב, ובכל דרשה שדורש "אם ירויח בשובו לאיש אחד" דוקא די, וכמה שכרו מרובה שקיים נפש אחת מישראל, דהוי כאלו קיים עולם מלא וכו'. ע"ש. וכ"כ המילי דחסידותא (על ספר חסידים סי' א), וז"ל: וגם לשון הנבואה מורה שאין מבחינים בכך אחר רוב, וגם [-אלא גם] אם יש לתלות שלא ישמע רק אחד, מוטל להדפיס לאפרושי מאיסורא. וכו'. וגם אם "רק אחד" "ספק" אם ישמע, מוטל להודיע בדפוס כנ"ל אם אי אפשר שיודיע בעל פה או שרק ע"י דפוס יש ספק שאולי ישמע. עכ"ל. וכן מבואר בדברי הרב תעלומות חכמה (קהלת יא א), וז"ל: כי אי אפשר שלא יכנס בו איזה דבר באיש אחד ברוב ימים. ע"ש. וכ"כ בשו"ת משנה הלכות [ח"ד סי' עב, והו"ד בס' דבר ה' (עמ' קסג), ובס' זהב לבושה (עמ' תיב). ע"ש], וז"ל: דכל זמן שלא ברור ליה (אם ישמעו לתוכחתו או לא) מחויב לעשות הכל, ואפילו חושב רק שיציל אדם אחד, כבר מחוייב בדבר. עכ"ל. וע"ע בדבריו שהובאו בספר משבצות זהב לבושה (עמ' קנב), דאחרי מה שכתב שם דלא

אמרינן כלל זה דמוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין אלא בכה"ג שבוודאי לא ישמעו, אבל בספק מחוייב למחות, וכנ"ל, הוסיף: דבמקום אמירת או הדפסת תוכחה לרבים, גם אם כל הציבור שוגגים חייבים להדפיס או לומר את התוכחה, שמתוך רבים ודאי יהיו כאלה שישמעו ויקבלו, וכמ"ש המג"א (סי' רסג ס"ק ל) בשם ספר חסידים (סי' רסב), וכפי שביאר דבריו הרב מחצית השקל שם [וכ"פ הכנה"ג והביאו הכה"ח (או"ח סי' תרח ס"ק יב)]. וע"ש. וכ"כ בשו"ת שער שמעון אחד (סי' מט, עמ' קצח), עי"ש שציטט מכתב שהשיב לו הגר"ע יוסף זצוק"ל (מתאריך ט"ז אייר תשכ"ו), דבודאי שמצוה רבה להוסיף ולהוכיח כל שיש תקוה "שאחד מן השומעים" יחזור למוטב. וכו'. ע"ש. וע"ע בשו"ת מקוה המים (ח"ה סוף עמ' יב). וכן כתב הגר"י זילברשטיין (הו"ד בקובץ ווי העמודים וחשוקיהם, קובץ מב, עמ' סח), שאם יש ספק שאולי אחד ינצל מעבירה, שוב לא אמרינן מוטב שיהיו שוגגים. ע"ש. [וע"ע בספר אחותי כלה סוף עמ' שי].

ועוד, דהכא ע"י ההוכחה ישמעו גם הנשים האחרות השארית הנמצאה לפליטה המתנהגות בצניעות וימשיכו בצניעותם, ולא ינהגו כאותן נשים הלובשות גרביים בצבע רגל וכן חצאיות קצרות, דבכה"ג לא אמרינן מוטב שיהיו שוגגים וכו', וכמו שכתב כיו"ב התשב"ץ בתשובה (ח"ב סי' מז), דמאי דאמרינן מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין, היינו דוקא כשכולם שוגגים, אבל בדבר ש[רק] מיעוטן שוגגין [והשאר לא עוברים על האיסור] מצוה למחות בידן, כדי להזהיר אחרים שלא יבואו לידי מכשול, דברייתא ילפי מקלקלתא ולא מתקנתא. עכ"ל [ויש להסביר כוונתו שכאשר חלק מהציבור לא עוברים על האיסור, כן יש למחות בציבור (ולא אמרינן מוטב וכו'), כדי להודיע לאחרים שלא עוברים על האיסור, שלא ללמוד מהעוברים על האיסור, א"נ כוונתו כדי שלא ילמדו האחרים ממה שלא מוחים בעוברים על האיסור][105].

וכיו"ב כתב בשו"ת טוטו"ד תליתאה (ח"ב סי' ז) דלא אמרינן מוטב שיהיו שוגגים אלא כשהדבר אינו מפורסם ואין חשש דנפיק מיניה חורבא שילמדו אחרים לעשות כן, והחשש רק לגבי העושים, דוקא בזה שייך לומר מוטב שיהיו שוגגים, אבל היכא שהדבר מפורסם, ואם יראו שת"ח שותקים יאמרו ש"מ דניחא להו וילמדו לעשות כן, בזה חייבים למחות וכו'. ע"ש. [וכ"ה בהגהות חכמת שלמה על או"ח סי' תרח]. וכן דייק בשו"ת פני יצחק (ח"ה סי' א, דף ג סע"א) מדברי הרמב"ם. א"כ ה"ה בנדו"ד דלא אמרינן מוטב שיהיו שוגגין. וכ"כ מרן הגר"ע יוסף זיע"א בשו"ת יבי"א (ח"ה אהע"ז סי' ה במילואים, בנד"מ הערה 9) ובמאור ישראל (ביצה ל. ד"ה מוטב, והובא בילקו"י שבת א כרך ג סוף עמ' קיז). וע"ש עוד, שכל דבריו שם שייכים גם לנידו"ד.

ועוד טעם מדוע לא שייך לומר בזה 'מוטב שיהו שוגגין ולא מזידים', משום דכלל זה נאמר רק כשאדם חוטא לעצמו [כגון שאוכלות לעצמן וכד' בעיוה"כ עד שחשיכה. עי' או"ח סי' תרח], שאז יש

[105] **איברא** דלפי מה שכתב השעה"צ (סי' תרח סק"ג) לבאר כוונת הרשב"ץ דהיינו דוקא כשהמיעוט שוגגין, אז אמרינן שכדי שהרוב לא ילמד מהמועט, יש להוכיח ולא אמרינן מוטב שיהו שוגגין וכו', אבל כשהרוב שוגג, ורק מיעוט לא נכשלים בזה, אמרינן שפיר מוטב שיהיו שוגגין וכו'. ע"ש. [ולפי דבריו מה שכתב התשב"ץ בתחילת דבריו שהוא דוקא כש"כולם" שוגגים, לאו דוקא הוא, אלא הכוונה רובם]. לפי זה בנידו"ד שלצערינו הרוב נכשלים בזה, לא שייך טעם זה. אלא שמ"מ משאר טעמים שהוזכרו כאן, אין לומר מוטב שיהו שוגגין.

אופנים שאין מחוייבין להוכיחו, אבל כשמחטיא אחרים – חובה להוכיחו כדי למנוע הכשלת אחרים (כ"כ בקונטרס 'בגדים הדוקים', בני ברק תשס"ו, עמ' כ. בשם גדולי הדור. ע"ש).

ועוד טעם מדוע אין לומר בנידוננו מוטב שיהיו שוגגים ולא מזידים, נראה לומר על פי מה שכתב מהר"י טייב בערך השלחן (או"ח סי' שיח ס"א סק"ג), שהאריך להוכיח דהאומר מותר שוגג הוא. ע"ש. ועיין עוד בדבריו בסי' רנג (סק"א). וכן ראה להט"ז (יו"ד סי' צט סק"ט) שגם כתב כן, והובא דבריו במג"א (סי' קד סק"ו). ע"ש. ואם כן בנידוננו הרי מסתבר שגם אלו שלא ישמעו לנו בכל הכתוב כאן, אין זה בגלל שיקבלו שהדבר אסור ויהיו מזידים לעבור על כך, אלא בגלל שעדיין יהיה בפיהם אמתלאות שונות למה זה מותר, כי יש כאלו רבנים שמתירים, ועוד כל מיני טענות שונות ומשונות של היצר, ולפי האמור שהאומר מותר הוי שוגג, גם הם לא יחשבו למזידים, ואם כן לא שייך לומר מוטב שיהיו שוגגים "ולא מזידים", שהרי כאמור גם אחרי שיקראו את הכתוב כאן יחשבו עדיין לשוגגים אף אם ימשיכו בטעותם.

ומלבד כל זה כבר כתב השיטה מקובצת (ביצה ל.), וז"ל: והעיד הריטב"א בשם רב גדול מהאשכנזים, ומטי בה בשם המהר"ם מרוטנבורג, שלא אמרו מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידים, אלא בדורותם, אבל בדורינו שמקלין בכמה דברים ראוי לעשות סייג לתורה ואפילו בדרבנן מחינן וקנסינן להו דלא לעברו כלל, ושכן הוא במדרש ירושלמי. והדבר נ"ל נכון. עכ"ל. וראה בהערה בביאור דבריו[106]. וע"ע בשו"ת משנה הלכות (ח"ז סוף סי' רלה). ע"ש.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[106] **לכאורה** יש להבין דברי הריטב"א הנז', דהרי אם יש בכוחינו לקונסם ולהענישם עד דפרשי, מדוע אמרו: מוטב שיהיו שוגגים "ולא יהיו מזידים", הרי אם נקנוס ונעניש, כן יפרשו ויחזרו למוטב וכאמור. ומדוע רק בדורינו שמקלין בהרבה דברים קנסינן וענשינן עד דפרשי ואילו בדורם לא.

ומצאתי למהר"ם בולה בספרו חיי עולם (דרוש ב' לפרשת וישלח, דף נח טור ב) שביאר דאע"ג דבידינו להענישם ולהפרישם מ"מ כשהם שוגגים אי אפשר להענישם עכשיו על מה שעשו, כיון שלא עשו אלא בשוגג, ואי אפשר למחות בהם אלא בדברים בלבד להודיע להם דאיסורא עבדי ולהתרות בהם שלא יעשו פעם אחרת, וכיון דברור לן דלא מקבלי בדברים ויבואו לעשות במזיד, משו"ה אמרינן הנח להו דמוטב שיהיו שוגגין ולא מזידין, דמה בידינו לעשות כיון דלפי שורת הדין אינם ראויים עכשיו לעונש כיון שהם שוגגים ולא נוכל למחות אלא בדברים בלבד, וכיון דלא מהני בהו מחאה זו משום הכי שבקינן להו דמוטב שיהיו שוגגים ולא מזידים. אמנם כל זה בדורותם שלא היו מקלים בשאר דברים, לכן לא עשו אלא מה שהוא מן הדין, משא"כ בדורינו שמקילין בהרבה דברים, חייבים אנו למחות ולהעניש אע"פ שכרגע הם שוגגים. עכת"ד. ע"ש.

אלא שלכאו' כל זה שייך דוקא אם אכן מחינן וקנסינן להו באופן שבאמת לבסוף ישמעו לן [ובכה"ג לא אמרינן מוטב וכו' כמ"ש התוס' ועוד ראשונים הנ"ל שאפילו ב"ספק" אם ישמעו לנו, יש להוכיח, ולכן כאן אף שבסתמא לא ישמעו לנו מ"מ מחינן וקנסינן עד שישמעו לנו, ובכה"ג ודאי שיש להוכיח ולקנוס, ואע"פ שכרגע הם רק שוגגים מ"מ כיון שמקילין בהרבה דברים שפיר דמי לעשות כן וכנז' לעיל מהמר"ם בולה], אך בדורינו שאין בכוחינו לקנוס וכד', א"כ לא שייך טעם זה, והדרינן לכללא דאם ודאי שלא ישמעו אין להוכיח, ואם יש ספק, יש להוכיח. וכמו שכתב בספר הנפלא ירון ושמח (עמ' פא), והביא כן גם בשם הכתב סופר (חאו"ח סי' נז), שהכל לפי הזמן והמקום. ע"ש. וכ"כ הכה"ח (סי' תרח אות ט). אך שו"ר בשו"ת פני יצחק אבולעפיא (ח"ה או"ח סי' א, בנד"מ עמ' י) שנראה שהרגיש בזה, וכתב, וז"ל: והגם דבזמן הזה אין ידינו תקיפה למחות בידם ולקונסם ולהכריחם לחזור בהם למוטב, מ"מ חיובא רמי עלן לגעור בהם ולקיים בהם מה ששורת הדין שלנו נותנת
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אם ניתן ללמוד מנשות רבנים וכד'

יא. יש שנתלים במה שראינו לנשות הרבנים מגיעות עד הקרסול, וטוענים ש"אף אנו נלך מהדור האחרון שלבשו חצאיות שאינן בעקבותיהם". אולם צריך לדעת, שאין לנו ללמוד

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

לצד הפחות, וזה ודאי בידינו גם עכשיו בזה"ז ג"כ בלי ספק, וזה פשוט וברור לכל יודעי דת ודין ויודע ספר. עכ"ל. ונראה דכוונתו דאע"פ שלא נוכל לחייבם על ידי קנס והכרח, מ"מ אם לא נמחה כפי יכולתינו ימשיכו ויעשו ככל העולה על רוחם להקל בעוד דברים, משא"כ בזמנם שהיו גדורים במעשיהם טפי. ובהכי אתי שפיר. וק"ל. [וע"ע לגאון עוזינו החיד"א בספרו שם הגדולים (ח"ב דף ו ע"ב, ובנדפס בווארשא הוא בדף יא ע"ד), והו"ד בשד"ח (כללים, מערכת מ"ם כלל ט). ודו"ק].

וכן הביאו את דברי השיטה מקובצת הנ"ל להלכה החיד"א במחזיק ברכה (או"ח סי' תרח סק"ב), היד מלאכי (כללי הדינים אות תלד), המחצית השקל (או"ח סי' תרח סק"ג), השדי חמד (אסיפת דינים, מערכת ה"א, סי' ב אות ה), הגר"מ סתהון בספר כנסיה לשם שמים (סוף פ"י), שו"ת שארית יוסף (ידיד, ח"ב עמ' כב). ועוד.

והנה בשו"ע (סי' תרח) ובחונים עליו הביאו דינא דמוטב שיהיו שוגגים ולא יהיו מזידים, ולכאורה מזה מוכח דלא סבירא להו כהריטב"א הנ"ל. וכן העיר מהר"א הכהן מסאלוניקי בספרו טהרת המים (דף לה ע"ג). ע"ש. אלא שהמהר"י אבולעפיא בשו"ת פני יצחק הנ"ל דחה דבריו, וכתב בזה"ל: אחרי המחילה רבה אין מקום לדבריו ז"ל כלל, כיון דבזמן כל הפוסקים הבאים על השלחן והבאים אחריהם שציין הוא ז"ל עדיין לא נדפסה שטמ"ק על ביצה כלל, ולא נתגלו להם דברי הריטב"א הנ"ל כידוע, א"כ הא ודאי דאמרינן בפשיטות דאילו הוה שמיע להו לכל הפוסקים הנז' דברי הריב"א הנ"ל ודאי דהוי הדרו בהו והוו דיינו כוונתיה וכטעמיה באין ספק כלל וכו'. ע"ש. ברם כל זה שייך דוקא כלפי השו"ע והחונים עליו, דעלייהו י"ל דאילו ראו חד מקמאי הלא הוא הריטב"א הנ"ל, הוו הדרו בהו, אך על הראשונים שהביאו דין זה לא שייך לומר שאילו ראו דבריו היו חוזרים בהם, דמאי חזית. וכן ראיתי להגר"א חזן (בנו של החקרי לב) בספרו עמודי הארזים על ספר יראים (סי' לז סוף אות י) שכתב על עדות הריטב"א הנז', וז"ל: אכן רואה אנכי דאין עדות זה מועיל לנו אחר דראינו דהרא"ש (כלל ב סי' א) ורבותיו והטור (יו"ד סי' רצג) והשו"ע (שם סעיף ג) פסקו כן דגם בזמן הזה אמרינן "מוטב וכו'" אפילו בדברי תורה, והרי הר"מ מרוטנבורג רבו של הרא"ש והרא"ש העיד בתשובה הנזכרת בשם רבותיו שלא למחות מטעם זה, וכן הרב תרומת הדשן (סי' קצא) דעתו כן, [לכן] אנו אין לנו אלא דעת זה (לומר מוטב וכו' גם האידנא). והתימה להרב מחזיק ברכה ז"ל דלא נרגש מכל זה והביא דברי השיטה מקובצת כמשנה סתמית. עכ"ל. וכן העיר מדנפשיה הרה"ג דקל כהן בשו"ת אלישיב הכהן ח"ב (סי' מח, עמ' שיט). ע"ש. מיהו אפשר קצת ליישב לפי מה שכתבתי לעיל בפנים (פ"ב הלכה טז, ד"ה ועוד דכל). ודו"ק. ועכ"פ ודאי דדברי הריטב"א הנ"ל חזו לאיצטרופי עם שאר הסברות הנ"ל דלא אמרינן בנידו"ד מוטב שיהיו שוגגים ולא מזידים.

וע"ע בשו"ת חקקי לב (ח"א חיו"ד סי' מג, דף עא ע"א), שכתב וז"ל: ולא אמרינן בכה"ג מוטב שיהיו שוגגין ולא מזידין, כיון דעכ"פ ע"**פ הוראת חכם נהגו בדבר היתר**, [ולכן] **אומרים להם שחכם זה לא יפה הורה וכייפינן ליה לחזור למנהג הראשון**. ע"ש. וא"כ ה"ה בנדו"ד, שהרבה נתלים במשנה ברורה (סי' עה סק"ב) שחשב שהשוק הוא החלק העליון, וע"פ זה נהגו בזה היתר, וא"כ פשוט אומרים להם דבדברי הש"ס והראשונים במקומות רבים מוכח שהשוק זה החלק התחתון, ולמעשה מוכרח שגם המשנ"ב יודה לזה [כפי שהתבאר לעיל (פ"ב אות ו) באריכות], וכן הכריחו אחרונים רבים (בני אשכנז ובני ספרד כאחד, כדלעיל שם), ושוב לא שייך בזה מוטב שיהיו שוגגין ולא מזידין. וכן יש הרבה שנתלים בדברי מרן הגר"ע יוסף ביבי"א שאע"פ שמודה שהשוק הוא החלק התחתון מ"מ לא הצריך בזה אלא גרביים (אטומות. ובודאי הכוונה ל'שחורות' אטומות, דבצבע הרגל לא הועילו כלום, כדלעיל פ"ב אות יח-יז). וא"כ בודאי דכשאיהו גופיה כותב שחוזר בו ממה שכתב ביבי"א (וכמו שנתבאר לעיל פ"ב אות יד באורך וברוחב), ומצריך בגד רחב כחצאית או שמלה עד הקרסול שוב לא אמרינן בזה מוטב שיהיו שוגגים.

אלא רק מהתלמוד והפוסקים, בפרט בנושא רגיש זה, ואין להביא ראיה כלל ממה שנוהגות נשות הרבנים בזה, מכמה טעמים, וכפי שיתבאר.

ראשית, עי' להגרר"י דידובסקי זצ"ל בספרו מחניך קדוש (עמ' ט, ובנד"מ עמ' יב. וראה בפתיחה לספר הנ"ל שנכתב על הגאון המחבר שהיה בקי בשני התלמודים בע"פ ושאף החפץ חיים שיבח את ספריו) שכתב, וז"ל: "ואין להסתכל כלל על נשים אחרות שמקצרות מזה השיעור (עד הקרסול, כפי שכתב שם קודם לכן) כי בעקבתא דמשיחא מצוי גם בת"ח ויראי שמים שיש להם נשים שאינן צנועות כבנות ישראל הכשרות ואין ללמוד ממנהגן כלל". עכ"ל.

צא ולמד גם ממה שכתב בשו"ת מהרי"ף (סי' מז, ד"ה וגם אני), וז"ל: וגם אני היום כמו **חמשים שנה ויותר** שעמדתי מתהלך בו בתם לבבי בקרב ביתי, ואפילו נוות ביתי אינה שומעת לי בדבר הזה, שאומרת לי בפירוש "אני הולכת בדרך שהולכים כל היהודים". עכ"ל. וע"ע להגאון האדר"ת בספרו זכור לדוד (הוצאת אהבת שלום, עמ' פב) שכתב שנשים דעתן קלות ולא ישמעו לבעליהן ולמוכיחין. ע"ש.

וע"ע להרב נימוקי אורח חיים (סי' עה ס"ב) שכתב: ולא הארכתי לסלסל בדבריהם, כי בעוונותינו הרבים, רבים מהם (מהפוסקים שיצאו נגד פאה נכרית) בעצמם, דהיינו הם ונשיהם ובנותיהם, לא נזהרו בזה כלל, על כן הוא לצחוק מכאיב בעיני העם אזהרת תקנתם. עכ"ל. וע"ע בספר זהב לבושה (פי"ב אות ו) מה שכתב באורך בזה. וכן עיין עוד בספר הכתר והכבוד לחי עולמים (עמ' קלו והלאה) מ"ש בזה. [ויש להוסיף, דכבר לימדונו חז"ל (בראשית רבה, כו, ה) "כל פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה". ע"ש. וע"ע במה שאמר כיו"ב מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל (הו"ד בספר דברי שלום עמ' קג, ועוד ספרים). וע"ע בשערי תשובה (שער ג, סוף אות נט). ע"ש. ודי בזה]. וגם בזמנינו אנו, כתבו לי העוסקים במלאכת הקודש, שכמה רבנים אמרו להם במפורש שדעתם היא שצריך עד הקרסול אע"פ שאין נשותיהם הולכות כך.

וכבר כתב הגר"ע יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר (ח"ה אהע"ז סוף סימן ה), וז"ל: ואין להתפעל כל כך ממה שעינינו הרואות כמה נשי רבנים ואדמורי"ם שמקילות בזה, כי שלא ברצון חכמים עושים, וידעתי מכמה רבנים שאין תקיפה למחות בנשותיהם על פתגם דנא, אע"פ שאין דעתם נוחה ממנהג זה וכו', ואין לנו ללמוד ממנהג נשים שאין להם חכמה אלא בפלך, שאנו אין לנו אלא דברי רבותינו הפוסקים ראשונים ואחרונים שמהם תצא התורה ודבריהם לנו לעינים. עכ"ל. וע"ע בספרו טהרת הבית (ח"א עמ' שעג, ובנד"מ בעמ' שצב) שכתב בשם שו"ת מעט מים (סי' עט) דאין להשגיח במנהגי הנשים שדעתן קלה. ע"ש. וכ"כ בספר משיעורי הראשון לציון (ח"א עמ' פב), וז"ל: גם אלו הרבנים שנשותיהם יוצאות בפאה, אין ללמוד מהן, כי יש תלמיד חכם וטבעו חלוש ואין בכוחו למחות באשתו או בבתו, ואין ללמוד מכך שמתיר הוא את הפאה. עכ"ל. וכ"כ עוד שם בחלק ג' (עמ' פו), וז"ל: ואי אפשר להביא ראיה מאיש זה או אחר שנוהג כן, כי לא כל אחד שולט באשתו, והמביא ראיות מכך הרי הוא מתרץ תירוצים להנצל מגיהנם, ולאן יברחו הנוהגים כן. ועל כן כל היכול להוכיח בזה יוכיח. עכ"ל. וע"ע בשיעורו המובא בספר מעדני מלך (ח"ב עמ' 233), וז"ל: יש רבנים, כשאני אומר לו "למה אשתך הולכת בפאה", הוא עונה "יש לי ממנה כמה ילדים, אם אגרשנה להיכן אלך עם הילדים". וכשלא מעמידים את הדת על תילה אי אפשר ללמוד מאיזה נשים שהולכות כך [גדולים ככל שיהיו]. עכ"ל. וע"ש עוד בעמ' 234, שכתב: אלה עבירות שהאדם משלה את עצמו שהם מותרים [בטענה ש]הנה רב פלוני שביתו הולכת כך, הנה אדמו"ר

פלוני ששתו כך", כך לומדים הלכות?. עכ"ל. ושם בעמ' 243 כתב: הכרתי כמה נשות רבנים שהיו הולכות בגילוי הראש לגמרי, אפילו לא בפאה נכרית. אפשר לומר שזה מותר? הלא זהו איסור מדאורייתא, אלא שלא היה בידם למחות, ואמרו מוטב שיהיו שוגגות ולא יהיו מזידות, אך מכאן להסיק מסקנא שזה מותר? עכ"ל. וע"ע בפתחי תשובה (יו"ד סי' צט סק"ה. צויין בקובץ משנת יוסף גליון ז, סוף עמ' שלא). ע"ש.

ואם מנשות הרבנים אין ללמוד, כ"ש שאין ללמוד משאר נשים, וכמ"ש בספר דבר גדעון (ח"ב סוף עמ' תשעד), וז"ל: ועל מה שטוענות הבנות, שאם כן מדוע רואים אנו שלא נזהרות בזה אחרות ח"ו, גם אלו הנקראות חרדיות, שני תשובות יש בדבר, האחד, כי צריך ללמוד את הדינים בזה בדקדוק, כמו בכל התורה כולה, שכדי לקיים צריך ללמוד את ההלכות, ורבות לא מודעות שאכן צריכין ללמוד דינים אלו, בחושבם שכאילו אין כאן מה ללמוד, ולא היא. ועוד, שהרי אנו נמצאים בתקופת עקבתא דמשיחא תחת שלטון הערב רב בעוה"ר, שכל מגמתם לעקור תורה ומצוות מעם ישראל, ובפרט את עניני צניעות וקדושה, ועושים כל מאמץ בזה חלילה, לכן מבלי משים לב נכשלות רבות בזה, ועל כן אין מכך שום ראיה. עכ"ל. וע"ע כיו"ב בילקו"י (פורים, עמ' קלט), שאין ללמוד ממנהג נשות הרבנים. ע"ש.

ומלבד זה, ראה בספר דרש בחכמה (עמ' תקמט) להג"ר ראובן שראבני זצ"ל שכתב שם בזה"ל: אתם צריכים לדעת **שבאותם הימים היה מאד קשה למצוא אשה שתסכים ללכת עם כיסוי ראש, תופעה מצויה היתה שגם נשים שהיו יראות שמים ודקדקו בכל המצוות נכשלו בזה מחמת הלחץ החברתי והלכו גלויות ראש**. תופעה זו שהיתה נפוצה באירופה השתרשה באותו הדור גם בארץ ישראל. אני זוכר שמר אבי סיפר לנו שכשהוא התחתן באותו הזמן **אמי היתה אחת היחידות שהסכימו מלכתחילה ללכת עם כיסוי ראש. חכם יהודה צדקה סיפר לי שכשהוא היה בתקופת השידוכין הוא נאלץ ללכת לבבל בשביל לחפש אשה שמסכימה לכסות את הראש כי כאן בארץ ישראל כמעט לא היה בנמצא כזאת, ולכן גם כשבמשך הזמן כבר השתנתה התופעה, מכל מקום היו עוד נשים שכך התרגלו שהולכים וכשגדלו לא הסכימו לכסות ראשן על אף שבשאר הדברים היו מדקדקות על עצמן מתוך יראת שמים, זו תופעה שקשה היום להסביר אותה אבל כך היה**. עכ"ל. וכיו"ב כתב כבר בשו"ת וישב יוסף (בורלא, נדפס בשנת תרס"ה, יו"ד סי' א, דף י ע"ג), וז"ל: הני נשי דפרצו גדר להיות פרועי ראש הגם כי הן בעין **רובא דעלמא שערן נגלין ברוב המדינות**, לא משום זה נתיר וכו', ואפי' פעיה"ק ירושלים ת"ו מקום המשפט, שמה הרשע, הני נשי פרוצות הנה סרו מהן מסוה הבושה וגילו את שערן, **וגדולי הדור ככשו פניהם בקרקע ואין בידם למחות** וכו'. ע"ש.

וכיו"ב כתב באגרות משה (או"ח ח"א סי' מב), וז"ל: ובזמננו שבעוה"ר "**רוב הנשים הולכות פרועות ראש**", אף שהוא באיסור וכו'. עכ"ל. וע"ש עוד בסי' מג. וראה עוד להלן ממה שהבאתי מדבריו באבן העזר.

וכן אמר לי ר' פנחס כהן הי"ו (סבא של אשתי) שאינו זוכר בזמנו – לפני כשמונים שנה - נשים עם כיסוי ראש בטוניסיה (!), והוסיף שגם נשות רבנים הלכו בלי כיסוי ראש זולת אולי בודדות. וכששאלתיו איך לא התנו החתנים כך בחתונה שהאשה תילך אחר הנישואין עם כיסוי ראש וכד', השיב לי שהבנות לא היו מוכנות לכך, אז מה אתה רוצה שיעשו, וכי לא יתחתנו? (זהו בתוניס, אך בג'רבא היו שמרנים יותר ולא התפשט מנהג קלוקל זה בזמנו, עד זמן מאוחר יותר כפי הקיים היום, כמו שסיפרה לי סבתא שלי שתחי'). וכן אמר לי ראש מכון מורשת יהדות בבל ה"ה הרב יעקב זמיר

נר"ו, שאפילו **בכבל**, לפני כמאה שנים, היו הולכות **חשופות זרוע אפילו מעל המרפק** ויותר, **וגם בנות של רבנים** וכד', וזו היה תרבות שהגיע מאירופה [שהקימו בתי ספר אליאנס, והמורות הגיעו מלובשות כך, והתלמידות אחריהן, וכן הלאה], ולא היה בידם למחות. וכן תראה להרה"ג סבא דמשפטים הגאון כמהר"ר רפאל אנקאווה זצ"ל בתשובה שנדפסה בשו"ת שושנים לדוד (חאה"ע סי' כה) שכתב "דמה שטען הבעל שיוצאת לשוק בגילוי הראש, כל השומע ילעג לו, כי הלא זה זמן רב שפשתה המספחת ואפילו בנות רמי ואפרכי עושות כן, וכל הנושא בזמן זה מידע ידיע שבודאי תהיה פרועת ראש, ואדעתא דמנהגא שייף עייל להתחייב בכתובה. ומה טענה היא להרים ראש לבא בטענת עוברת על דת". ע"כ. [ועיין בשו"ת יבי"א ח"ג (אה"ע סי' כא אות יב) מה שהעיר על דבריו לעניין כתובה. עכ"פ למדין אנו מתוך הדברים את המציאות הנוראה שהיתה אז, וא"א לקרוא לזה כלל 'מסורת' הצניעות].

ועי' גם ב'קובץ דרושים' (ח"ד סי' טו, נדפס בשנת תרפ"ה) שכתב על זמנו – לפני קרוב למאה שנה (!) ש"**בדורנו**" **רבתה הפריצות, וגילוי הגוף נעשה פרוץ ביותר, ואפילו בחטא בנות ציון שגרמו לחורבן הבית, לא מצינו גילוי גוף כמו בימינו. ורק בדור המבול היתה כזאת**. ע"כ. וע"ש עוד מסימן ו עד סימן כב, אריכות בתוכחות חריפות נגד גילוי הגוף והשיער שהיה בזמנם. ומשמע מתוך הדברים שם שזה היה גם בבתים של החרדים לדבר ה' ומקיימים שאר מצוות, ע"ש, בפרט דלא מסתבר שהדרשות שם היו עבור 'פורקי עול' כחילונים בזמנינו. וכן מתבאר בשו"ת אגר"מ (אה"ע ח"א סי' סט), שכתב לשואל בזה"ל: והנה מהשאלות ששאלת יש דברים שקשה לדבר בהם, **מצד רוב הפירצה, שאף הרבה כשרים ויראי ה' נפרצו בזה בעוה"ר**. ועי' בט"ז (חו"מ סי' שצג) בשם מהרש"ל - אף בדורם לענין זרועות מגולות. ולכן לא אשיב בזה ושומר נפשו ירחק מכל כיוצא בזה, אך בדברים האחרים אשיב הנכון לע"ד. עכ"ל. ואתה דע לך.

וע"ע באורך בזה בספר בגדי תפארתך (עמ' נג בהערה) שציטט הרבה מקורות לכך שהיו בזמנם הרבה נשים שהיו הולכות בגילוי הראש וצווחו על זה גדולי ישראל ואין מענה. עש"ב.

ומעתה דעת לנבון נקל, דבודאי שאין ללמוד מנשות הרבנים בזמן האחרון, ואדרבה יש ללכת אחור ולראות היאך נהגו אמות אמותינו לפני כן, וראה בזה באורך בספר לבוש מלכות (פ"ז ופ"ח עמ' 162 והלאה) שהאריך טובא בזה בראיות ברורות שכן היה מנהג באורך הלבוש מאז ומעולם, ללבוש חצאית או שמלה לפחות עד הקרסול. עש"ב. וע"ע בבגדי תפארתך (פ"א ופ"ב). וכן עיין בספר עולמות של טוהר ב"ח בכמה מקומות [וציטטתם בספר השוק והזרוע בהלכה פרק יט בהערה. והעתקתיו לעיל (פ"ב אות י בהערה). ע"ש]. ואכמ"ל ולהביא כל הראיות. והרוצה להחכים ידרים ויראה בספרים הנז'.

וגם יש לדעת שיש הרבה פעמים שזה מגיע מחוסר ידיעה, משום שאין "שלחן ערוך" מסודר על הלכות צניעות, אלא אנו למדים זאת מסוגיות העוסקות בתוצאות נלוות של הלבוש הבלתי צנוע, כגון מדין טפח ושוק באשה ערוה (ברכות כד.) דקאי על ק"ש כנגד הדברים שרגילים לכסותו ומזה למדים גם מה היה מכוסה [שאחרי שזה צריך להיות מכוסה דנה הגמ' היאך הדין בק"ש מול טפח או שוק שנתגלו], וכן מדין דת משה ויהודית (כתובות עב. וגיטין צ.:) דקאי על חוסר צניעות המשמש כסיבה לגירושין ולהפסד כתובה, או ממקומות אחרים [עי' לקמן פרק ז באורך רב בס"ד], וכן אין סוגיות מפורשות או שו"ע שמלמד שאסור ללבוש בגדים צמודים, אלא למדים כן מהרדב"ז ומעוד מקורות שונים המפוזרים ברחבי הש"ס [עי' במה

שכתבתי וציינתי לעיל (פ"ב אותיות י-יא), ובספר בגדי תפארתך (עמ' קו והלאה), ובספר לבוש מלכות (עמ' 107 והלאה), ובספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יט)], וכן אין סוגיות המלמדות שאר גדריה המדויקים של הצניעות, מה מותר ומה אסור. וא"כ לא פלא שתלמידי חכמים גדולים שבקיאים באו"ח יו"ד אהע"ז וחו"מ וכו' נשותיהם היו הולכות כך, מאחר שהלכות צניעות לא מופיע שם, ואינן ברורות בהגדרות מדוייקות לא בש"ס ולא בפוסקים, וממילא יתכן והדבר בא מחוסר ידיעה בענין. צא ולמד מזה שאפילו גאון הגאונים שכל רז לא אניס ליה רבינו עובדיה יוסף זצ"ל, כל עוד שלא קיבל מכתבו של הרב גולדברג, לא ידע זאת [איסור בגד צמוד בגרביים], ולכן דעתו היתה בתחילה שמספיק גרביים, ורק אחרי שהרב גולדברג כתב לו המכתב חזר בו להצריך חצאית עד הקרסול ולא מהני גרביים (וכמו שהבאתי לעיל פ"ב אות יד באריכות). וא"כ כ"ש על שאר הרבנים שיתכן ולא ידעו זאת בכלל [וגם אם אח"כ באיזה זמן מן הזמנים אחרי הנישואין כן נתוודע להם דין זה (בפרט אם זה אחרי כמה שנים) יתכן שאחרי שכבר נשותיהם התרגלו לילך במלבוש קצר ולהסתפק בגרביים לכסוי השוק, היה קשה לנשותיהם לשמוע בקול מורים ולשנות מלבושיהם לנהוג היפך מה שנהגו והיפך מה שנהוג, וכנ"ל], וממילא אין ללמוד מנשותיהם כלום. וכיו"ב כתב להדיא בשו"ת משנה הלכות (ח"ח סי' קיט), ואעתיק לשונו בהערה[107]. וע"ע בהסכמתו של הגאון רבי שריאל רוזנברג שליט"א, שכתב

❁ לכבוד ולתפארת ❁

[107] **וז"ל** המשנה הלכות שם (לגבי דין מדיני עירובין): ברם מה שכתב מעכ"ג (מעלת כבוד גדולתו) שרוב הרבנים ובני תורה סוברין שאסור לערב, באמת כי נקודה זו צריך ביאור, ולפענ"ד דבר זה צריך עיון גדול, מהו הנקרא רוב "רבנים" וגם "בני תורה", דלכאורה לענין הלכה הנפ"מ [היא רק] מהרבנים שהם מורי הוראה **ובקיאין בהל' עירובין**, ולמשל יש כמה רבנים באמעריקא **שמעולם לא פתחו הש"ע בהל' עירובין הגם שבקיאין בשאר הלכות**, וכמה יש רבנים הנקראים מחנכים מנהלי ישיבות קטנות או גדולות ואפילו ראשי ישיבות אשר יש מהם שלא למדו בהלכה כי הם מקדישים ים כל ימיהם וכל כחותיהם ללימוד התורה בגפ"ת ומפרשי הש"ס ולא הלכה למעשה כידוע בזמן הזה אשר ב"ה הצליחו הרבה עם הדור החדש אבל מ"מ מענין הלכה המה רחוקים וגם אינם פוסקים שאלות כלל אלא סומכין על פוסק מובהק כל אחד לפי דרכו, ולמשל הרבה מרבנים סומכים על כג"ק מרן הגרמ"פ שליט"א [זצ"ל] והני כלהו רבנן הגם שהם הרבה במספר מ"מ לענין הלכה אפילו כחד לא נחשבין, שכולן בחדא שיטה נינהו. וגדולה מזו כתב הש"ך דרבינו ירוחם והטור כיון שהיו תרוייהו תלמידי הרא"ש לא נחשבו אלא כחדא שיטה וכחד נחשבו לגבי הרא"ש. ויש הרבה בני תורה שנמשכין אחרי גדולים אחרים והנה ודאי כי אשרי חלקם של בני תורה שהם נשמעים לגדוליהם ואין לך דבר גדול מזה, אבל עם כל זאת א"א לחשוב אותם שהם קובעים ההלכה בענין עירוב כי הם אינם יודעים בהלכה ולא הגיעו להוראה כמובן. עכ"ל קדשו. וע"ע בשו"ת רב פעלים (ח"ב חיו"ד סי' לו) שכתב שלא ראינו בבתי המדרש אשר פה עירינו שמניחים מזוזה, ולפי פסק מרן שקבלנו הוראותיו צריך לקבוע מזוזה, ועל פי הרוב נראה שהחכמים פה עירינו לא שמו ליבם על זה, ולא העלו על דעתם מה שפסק מרן ז"ל על חיוב המזוזה בבית המדרש. ע"כ. וכעי"ז כתב עוד בח"ב או"ח (סי' כח). ע"ש. ובספרו בא"ח (שנה ראשונה פקודי אות יב) כתב וז"ל: וגם אסור לדון סמוך למנחה גדולה וכמו שכתב מרן ז"ל, ופה עירינו אין הדיינים נזהרים בזה, "ואין להם על מה שיסמוכו". עכ"ל. וע"ע בארחות צדיקים (שער כו ד"ה העונות) שכתב: וככה יש בכל המצוות עניינים שאפילו "גדולי הדור" הזה אינן נזהרין בהן, מחמת שאינם שמים על לבם ומחמת שאינן לומדים המצוות והמדות הטובות הזה. עכ"ל. וע"ע בספר בל"ג (פרק כח) באורך בכל זה, בדוגמאות רבות בש"ס ובפוסקים שמצינו כן. ושו"ר שגם הרה"ג רבי יוסף סעדו שליט"א האריך בנושא זה בקונטרס כבוד חכמים (עמ' ח והלאה), ושאין ללמוד משתיקתם של רבנים שאינם מוחים בנושא זה. עש"ב ותרו"ץ.

ואם הדברים אמורים בהלכות עירובין (או מזוזה) שיש לפנינו גמרא ערוכה ושו"ע מסודר על הלכות אלו, ואפ"ה כתב המשנ"ה והבא"ח ועוד שאין לסמוך על כל מיני פוסקים, שהרבה מהם לא בקיאים בהלכות אלו, על אחת כמה

"סוגית כיסוי הגוף - איזה חלקים תלויים במנהגא, הינה סוגיא ככל שאר סוגיות בהלכה, **אך מעטים הם העוסקים בזה**" וכו'. ע"ש. [וכן אני הקטן כשהלכתי לכמה תלמידי חכמים **גדולים** ומפורסמים והראתי להם את ספר זה עבור הסכמה, השיבו לי שאינם מבינים בנושא זה, או שאינם רוצים 'להיכנס' לזה. וחכם מפורסם אחד הוסיף שאשתו מקילה בזה והרבה מקילות בזה, ולכן 'אינו רוצה להיכנס לזה'. וחכם מפורסם אחר אמר לי שצריך שהחצאית תגיע 10 ס"מ מתחת לברך, ושאלתיו מדוע, והשיב "כדי שיכסה את החלק הרחב",

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכמה שיש לומר כן בהלכות צניעות, שכאמור אין על זה שו"ע או רמב"ם מסודר [אלא למדים כן מסוגיות שונות כדלעיל בפנים], שבודאי הרבה רבנים על אף שהם ת"ח עצומים בשאר נושאים, אפ"ה בנושא זה הם לא שידדו עמקים, וכפי שנוכחתי לראות כמה פעמים.

וצריך לדעת דבר פשוט, לא 'כל' פוסק עסק 'בכל' הנושאים בתלמוד ובפוסקים באותו העיון שעסקו בו אחרים, אפשר לראות בכל נושא ונושא שיש שעסקו בו יותר ויש שעסקו בו פחות, ואין לנו לילך אלא אחר מי שבירר את הנושא המדובר ספציפית לאשורו ולרחבו, והוא נקרא הגדול באותו נושא, וזה שהרב השני גדול יותר בשאר הדברים אינו אומר כלום לגבי הנושא 'הקטן' הזה.

מדוע אין "הלכות צניעות" בש"ס ופוסקים

ובנוף הדבר מדוע אין לזה סוגיות מפורשות בש"ס או בפוסקים, ראיתי בספר בגדי תפארתך (בהקדמה) שביאר העניין, וז"ל: והנה יש להקדים שסוגיות אלה בניגוד לשאר סוגיות, אינם מפורשות וערוכות כלל לא בש"ס ולא בפוסקים לא בראשונים ולא באחרונים. ונראה לבאר טעם הדבר ע"פ דברי הרמב"ם (בפירוש המשניות, מנחות פ"ד מ"א) לגבי הא דאין משניות סדורות בנושא סת"ם וציצית, אלא רק גמרא, וז"ל: וסיבת זה בעיני, לפי שהיו הדברים האלו מפורסמים בזמן חיבור המשנה והיו עניינים ידועים ונהוגים ביד כל העם פרט וכלל, ואין ענין מהן נפלא משום אדם וכו'. עכ"ל [הרמב"ם]. (וכ"כ מדנפשיה החת"ס בחידושיו לגיטין עח. ד"ה ואל תתמה. ע"ש). [וע"ע בספר גם אני אודך תשובות הרב רן יוס"ח אבוחצירא, סי' יג]. וה"ה בנושא הצניעות שהיה ברור בעם ישראל עד פרוץ ההשכלה הארורה, ולא היו צריכים עבור זה גדרים הלכתיים מפורשים. (וכן ביאר להדיא בשו"ת להורות נתן ח"ה קונטרס מבעד לצמתך, פ"ה אות ג. ע"ש. וכעי"ז ראה בשו"ת שבט הקהתי ח"ד ריש סי' יג). [בפרט לפי מה שכתב הצמח צדק (הבאתי דבריו באריכות לעיל פ"א אות ו בהערה על ד"ה ועוד) שהחיוב נקבע בגלל ההכרח, שפניה ידיה (ורגליה במקומות החמים) זה דבר הכרחי לגלות, ולכן לא הקפידו על זה חז"ל אם הנשים יגלום, דההכרח לא יגונה וא"א ללמוד אפשר משאי אפשר וכו' וכ"כ עוד כמה אחרונים (עיין לעיל שם). וממילא אין צורך לכתוב על זה הלכות מסודרות, היות ושאר הגוף אינו מן ההכרח כפניה ידיה ורגליה, ממילא צריך לכסות ואי"צ לזה גדרים והלכות. וגם היה פשוט להם שכל דבר שצריך כיסוי, צריך כיסוי צורה]. משא"כ בזמנינו שנשתכח מסורת הצניעות, הוצרכו יותר לכתוב ספרים וחוברות בבירור ההלכה בזה. בפרט שכתב הרמב"ם (הל' איסורי ביאה פכ"ב הי"ז, ע"פ הגמ' בחגיגה יא.) דדעתו של אדם קרובה אצל עריות, אם נסתפק לו דבר ששמע, מורה להקל, עכ"ל [וראה עוד בזה להלן בסמוך בפנים], ואם דבריו אמורים עוד בזמן המשנה, אזי בימינו הדברים על אחת כמה וכמה. ונמצא שבעוד שמסורת הצניעות נשכחה מאיתנו, והסוגיות אינן סדורות כלל בתוככי הש"ס והפוסקים כאמור [ואף המעוניין להעמיק בסוגיות אלו יתקשה למצוא ידיו ורגליו, ומתוך ההעדר מסתפקים רבים בספרי קיצורים, סברות כרסיות, השענות על שמועות, הלך אחר המנהג, וכל כיו"ב], מלבד זה, עוד נוסף יצה"ר בתחום זה, אשר מטעה את האדם לקלות ראש בהוראה, אף יותר משאר תחומים. ולכן הוצרכו בדורינו לספרים ובירורים הלכתיים ביסודות הדין. עכת"ד הבגדי תפארתך. וכיו"ב ראיתי לחכ"א שכתב, דעניינים אלו לא רק שהיו פשוטים וידועים, אלא גם לא היה בהם שאלות ונסיונות באותו הדור, דכל השאלות והנידונים באים מכך שבאים ורוצים להקל, ואז מתעוררים לדון עד כמה מותר, מה יש מקום להתיר, ומה אסור ממש ואין להתירו, וכד', אך כאשר אין את הרצון להקל כלל, וכולן הולכות כראוי וכדת אין צורך להזדקק כלל לשאלות אלו. עכ"ד. וע"ע בספר הלבוש כהלכתו (עמ' 22), שנתן עוד טעמים לדבר. ע"ש. וראה עוד להלן פרק ו (אות יג, ד"ה וכיו"ב ובהערה שם).

עכ"ד, והרי כל אחד יוכל לבחון במציאות אם יש לדברים אלו קיום, שהרי 10 ס"מ מתחת לברך הוא הרבה לפני המקום הרחב, ועוד דדבר זה אינו אלא 'סלט' משני שיעורים שונים שנאמרו מבעלי דיעות שונות, דהיינו השיעור 10 ס"מ נאמר מהרבנים שסברו שהשוק הוא החלק העליון (או שלחלק העליון לא מועיל גרביים ולתחתון כן) - דבשביל שהחצאית תכסה את הברך בכל מצב אמרו שיגיע 10 ס"מ מתחת לברך (וגם בזה ראו אח"כ שלא הועיל לכסות בכל מצב ואמרו שצריך שיגיע עד חצי שבין הברך לעקב - ראה לעיל פ"ב ריש אות יב בהערה, ובאות יג), לעומת זאת השיעור של 'המקום הרחב' הוא בכלל לסוברים שהשוק הוא התחתון וצריך לכסותו כדבעי אלא שכלפי הבעיה של 'בגד צמוד' בגרביים הם טוענים שאין בזה בעיה אלא ב'מקום הרחב' שבולט טפי ולא במקום הדק. והרב הנ"ל עירבב שתי הגדרות אלו שאינם קשורים כלל (וגם כאמור אינם תואמים במציאות). ודי בזה][108].

בפרט דאיירינן הכא בדיני עריות, וכבר אמרו חז"ל (חגיגה יא:) שגזל ועריות נפשו של אדם מחמדתן ומתאוה להן, ופירש רבינו חננאל (ד"ה ופירשה) **דכיון שהנפש מתאוה לעריות, אין מדקדקין היטב בדינים אלו של עריות שלא כתובים בהדיא בתורה** אלא רק נלמדים מדרשה [כגון ביתו מאנוסתו, אם חמיו, אם חמותו, דנפקי מדרשה בסנהדרין (עה.). רש"י שם (ד"ה בסתרי). כי בעריות הכתובים בהדיא בתורה פשוט שמדקדקים, כמ"ש שם בהדיא בגמ'] **ובאין להתיר האיסור. וכיו"ב כתב רבינו יהונתן מלוניל שם: ולפי שחמדת עריות יש בלב האדם בין שיראנה בין שלא יראנה, יהפך אחר ההיתר** [משא"כ גזל, רק כשרואה אותו נפיש יצריה. ע"ש]. עכ"ל. וכ"ה **ברמב"ם** (פכ"ב מהל' איסורי ביאה הי"ז), וז"ל: **ולפי שדעתו של אדם קרובה אצל עריות, אם נסתפק לו דבר ששמע מורה להקל.** עכ"ל. כלומר שגם דבר שרק **נסתפק** (ולא לגמרי ברור לו), ורק **שמע** (בלי שלמד מעצמו ובלי שום הוכחות), **כבר רין להורות לחקל** (כלומר לא נוהג כן בעצמו אלא גם מורה כן לאחרים). [ועי"ש ברמב"ם עוד (בהלכה יח) שכתב שאין לך דבר בכל התורה כולה שהוא קשה לרוב העם אלא לפרוש מן העריות]. **ואם בדבר שנלמד מדרשה** (כגון בתו מאנוסתו וכד' וכנ"ל) **לא מדקדקים היטב, כ"ש בגדרי הצניעות שנשכחו מאיתנו** [ואף המעוניין להעמיק בסוגיות אלו יתקשה למצוא ידיו ורגליו, ומתוך ההעדר מסתפקים רבים בספרי קיצורים, סברות כרסיות, השענות על שמועות, הלך אחר המנהג, וכל כיו"ב] **שמכח ספק עלולים יותר לנטות להקל.**

ובאמת עד פרוץ ההשכלה ובתי ספר אליאנס וגונדא דילהו היו הולכות (לכל הפחות)

[108] **וע"ע** בספר עולמות של טוהר (ח"ב עמ' 525), שכתב, וז"ל: בפרקי אבות (פ"א מ"א) נאמר: "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה". כך עוברת תורתנו הקדושה במסורת מוצקה ומסודרת מדור לדור, הרב מדריך את תלמידיו, מראה את ההלכה, את כלליה ופרטיה. עד היום עוברת התורה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. מובטחים אנו שלא תשכח תורה מישראל, כאמור "כי לא תשכח מפי זרעו". אולם מצוה אחת ויחידה לא עברה דרך בתי הכנסיות והמדרשות, וזוהי מצות האשה לכסות את עצמה במלבושי צניעות. באופן טבעי עברה מצוה זו דרך עולם הנשים, אלא שלצערנו, בושתנו וחרפתנו, שלטו בה ידי זרים, ונתקיים בנו דברי רבי אלכסנדרי (ברכות יז.) שאמר "ריבון העולמים, גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב, שאור שבעיסה ושיעבוד מלכויות". בנושא צניעות הלבוש חברו יחד, גם 'היצר הרע' (השאור שבעיסה) שהוא יצר הגאוה ויצרא דעריות, וגם 'שעבוד מלכויות' – שיעבוד אופנת הגויים בשל היותינו בגלות ומרגישים חובה להידמות לגויים ולמלבושיהם – תחת שיעבוד זה הלכה ונרמסה מצוה זו עד עפר ומתחתיו. עכ"ל. וע"ש עוד. ואם כי אין דבריו מדוייקים "לגמרי" במה שכתב שמצוה זו לא עברה דרך בתי מדרשות, מ"מ בודאי שזה לא באותה מידה כלל כמו שאר ההלכות. וכנ"ל בפנים.

עד הקרסול - ראה מקורות לזה באריכות לעיל (פ"ב אות י, ובהערה שם), ע"ש, ולאחר מכן לאט לאט התדרדר במלחמות וכד', ראה באריכות בספר לבוש מלכות (עמ' 195-198) שפירטו מאימתי והיאך התחילה התקצרות החצאיות, מפי ספרים ומפי סופרים וחוקרים. ע"ש. וראה עוד בזה ב'מה טובו אהליך יעקב' (עמ' ב), ובשו"ת משנה הלכות (חי"ב סי' שי), ובשו"ת באר חיים מרדכי (ח"ג סי' נב ד"ה ולא), ובספר בנין שלום (עמ' סב) בשם בעל הרבבות אפרים, ובספר אמרי שמעון (להר"ש אגסי תלמיד הבא"ח. עמ' רו והלאה), ובשו"ת משנת יוסף (ליברמן, חי"א סי' ב, ד"ה מקור האופנות), ובאוצר המכתבים (ח"ג מכתב אלף תתפד ריש ד"ה תשובה), ובספר עולמות של טוהר ב' חלקים, ובספר והצנע לכת (דהרי, עמ' יא והלאה). וע"ע במה שכתבתי לעיל (פ"ב אות יב בהערה) שבמשך הדורות האחרונים ניסו לירד להציל מה שאפשר, ובתחילה אמרו שתכסה החצאית עשר ס"מ אחרי הברך, לאחר מכן כתבו שיכסה חצי השוק, או שיכסה את כל החלק המתרחב, אבל עיקר ההלכה היא כאמור שיש ללבוש חצאית או שמלה עד הקרסול, ומ"מ ביני וביני השתרבב המנהג להקל גם אצל גדולים, בפרט שהרבה גדולים לא היה בידם למחות [ראה בספר והצנע לכת (דהרי, עמ' כ בהערה 17) מקורות רבים לכיוצא בזה שמצינו בפוסקים שניסו למחות ולא עלתה בידם או שמעיקרא לא מחו משום מה. עש"ב], ונוסף לזה הבלבול הגדול שיש בציבור בנושא זה אחרי שרבים נמשכים שכך הורה המשנ"ב "ודעתו התקבלה בציבור", אף שבאמת במחכ"ת א"א לסמוך על זה, וכפי שהתבאר לעיל (פרק א) באריכות רבה, ועוד היו בדורות האחרונים פירצות גדולות יותר שהיו מגלות אף מעל הברך, עם שאר אופנות שונות של האירופיים והצרפתיים ובתי ספר אליאנס וגונדא דילהו, והמכה בפטיש מה שבסמינרים 'מחייבות' את הבנות לילך עם גרביים בצבע רגל וחצאיות קצרות, והתוצאה באה מאליה - ש'כולם הולכות כן', ואחרי שכולן הולכות כן נהפך המסובב להיות הסובב, שמעתה כיון ש'כולן הולכות כן' סימן שזה בסדר ואין למחות בידם... ועל זה ידוו כל הדווים. [וע"ע לעיל (פ"ב אות ז) שהבאנו דבתחילה אמרו לילך עם גרביים חומות כהה כי שחורות אם לא יהיו אטומות מספיק אזי אדרבה יהיה זה בולט יותר משא"כ חומות, לאחר מכן הלך ופחת עד שנהיה כצבע רגל ממש והשתרבב הדבר בין כולם מבלי משים].

וע"ע בבגדי תפארתך (עמ' נו), שכתבו: עם הזמן יצאו לאור ספרי הלכות בנושאי צניעות אשר התבססו בקביעת ההלכות על תקנונים, כרוזים, ושמועות, ללא בירור מקור הדברים בש"ס ובפוסקים, תוך שהם חוזרים ומעתיקים גדרי אורך המלבושים המחודשים למיניהם האחד מהשני, בזמן שהם מסתמכים בעיניים עצומות על שאר ספרים, וככל שרבו ההעתקות כך גדל הביטחון באמיתות הדברים כהלכה פסוקה ומעוגנת. ונוספו לזה עוד כל מיני היתרים שעיקרם הוא גישה חדשנית של היתרים מטעמים כגון "הציבור חלש" ו"אי אפשר להכביד על הציבור" (בהצגת ההלכה כפשוטה) [וע' בנקודה זו בספר הנ"ל בעמ' רג, ובמהדו"ח בעמ' רד]. וסוף דבר המכה בפטיש שהכריע את הכף במלחמה נגד קיצור המלבושים, הוא 'איסור' חצאית ארוכה, שכבר הפך בעוונותינו הרבים לתקנה יסודית בחלק גדול מהסמינרים, ומנע כל חיזוק אפשרי מכל מי שעוד איכשהו התעוררה להתחזק בצניעות לשוב אל דרך אמותינו הקדושות בשמירת ההלכה בטהרתה. עכ"ל. וע"ש עוד בדבריהם להלן (עמ' רכ-רכב) מה שהאריכו עוד בזה.

ועיין עוד בתורת משה להגאון חתם סופר (אבות פ"ג מ"ט, ובחלק מהדפוסים הודפס בסוף פרשת אמור) שכתב לפרש בדרך מליצה את הא דתנן באבות (שם) "מי שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת", דפירושו מי שחכמתו מרובה

"על ידי" מעשיו, כלומר שלא למד אלא רק שימש וראה מעשים אצל גדולים, אין חכמתו מתקיימת [משום דבעינן ידיעה יסודית בש"ס ופוסקים בכדי לפסוק הלכה], אולם אם מעשיו מרובין מחכמתו - דהיינו "על ידי" חכמתו, שלמד הרבה, ונוסף לזה גם שימש ת"ח, אז חכמתו מתקיימת. והו"ד בספר לבושה של תורה (ח"א עמ' תנז). וע"ע בשו"ת מעט מים (סי' עט, ד"ה הילכך) שאין לסמוך על מנהג הנשים, אלא יש לנו לילך אל הספרים, שהם מורים לנו דרך הישרה. ע"ש. [וע"ע בארחות יושר (ערך תפלה, עמ' קא) שכתב: והעיקר שבכל דבר צריך לראות מה כתוב בתורה ובשו"ע, וזהו רצון ה', והמזלזל בזה הוא בכלל אפיקורוס ח"ו ולעוה"ב לא יקבלו כלל תירוץ זה שראו אחרים שמזלזלים בזה. עכ"ל]. וע"ע במה שהארכתי לעיל (בפרק זה אות ה) שלא שייך לומר כאן "פוק חזי מאי עמא דבר".

מה תעשה הבת ולא תחטא

יב. כל האמור נכתב למי ששולטת בעצמה ואינה תלויה באנשים או מוסדות כאלו ואחרים, שיש לה לנהוג כפי הנ"ל. אבל לצערינו יש סמינרים שלא מסכימים ללכת עם חצאיות עד הקרסול וכן יש כאלו שלא מסכימים ללכת עם גרביים שחורות וכד', ופושטים רגל לחייב דוקא בצבע רגל, וכבר צווח על זה בספר בגדי תפארתך (עי"ש בכל הספר דברים חוצבי להבות אש 'נגד המתנגדים' לבגדי הצניעות הללו) ובעוד ספרים, וכאן באה הבת ושואלת מה עליה לעשות.

והנה לעניין הגרביים, אם היא הולכת עם חצאית עד הקרסול ולזה לא עושים לה בעיות בסמינר, אז אין כ"כ בעיה בגרביים בצבע הדומה לרגל וכנז' לעיל בפ"ב אות טו (ותלבש נעליים סגורות), ע"ש. וכן אם יכולה לשים גרביים חומות מאד ועבות באופן שלא מזכיר צבע הרגל, תלבש אותם לפחות (אמנם הרבה פעמים זה קשה מבחינה חברתית, מאחר שנראה הדבר כמיושן).

אך דא עקא שכאמור גם לגבי החצאית הארוכה יש סמינרים שאוסרים ללובשה [ואז לא יעזור גם גרביים בצבע חום או שחור וכנ"ל בפרק ב]. **והשיב** על זה בספר "צניעות" (עמ' 96), וז"ל: שלב א' – ברוך ה' יש בארץ סמינרים טובים שהולכים בצניעות האמיתית, אולי תוכלי ללכת לאחד מהסמינרים האלה. שלב ב' – אם אין לך אפשרות לעבור סמינר, תנסי לדבר עם ההנהלה ולהסביר שאצלך זה מגיע ממקום של שמירת ההלכה והצניעות האמיתית ולא ממקום של להדמות לרחוב ולאופנה. לפעמים זה מתקבל באזני ההנהלה, ובפרט כאשר את עקבית והולכת כך גם אחר הצהרים ובבית. [ויכולה לפנות אל ההנהלה גם בדרך מכתב אם מתביישת לדבר על כך]. שלב ג' – אם גם זה לא עוזר – אין ברירה, כל עוד את לומדת בסמינר הזה עליך להשמע לתקנון, במיוחד שברוב שעות היום את נמצאת רק עם בנות ולא מכשילה אף אחד, ובדרכך הביתה, תורידי את החצאית כמה שאת יכולה יותר למטה. בעזרת ה' כשתסיימי את הלימודים תקימי את ביתך בצניעות האמיתית. עכ"ל. ולגבי האפשרות האחרונה שכתב שבדרכה הביתה תוריד את החצאית כמה שיכולה יותר למטה, הכוונה בזה שתבוא מתחילה לבית הספר או הסמינר עם חצאית מסוג כזה שאפשר לקפל אותה למעלה כלפי פנים כדי ש'תקוצר' החצאית (או כזו שאפשר להרים אותה למעלה גם בלי לקפל. אלא שלפי מה ששמעתי, בבתי ספר והסמינרים מכריחים אותם להכניס את החולצה בחצאית, וממילא לא שייך שבבית ספר היא רק תרים את החצאית יותר למעלה, כי זה ייראה מוזר לעין כל, ולכן הפתרון הוא רק לקפל את החצאית פנימה אם הדבר אפשרי), וכך תעשה בכניסתה לסמינר, וביציאתה תסיר הקיפולים ותורידנה יותר למטה, כדי שהחצאית תכסה יותר [עד הקרסול וכנ"ל. ולכל הפחות שיכסה עכ"פ את החלק

הרחב שזה כ-15 ס"מ מהקרקע[109] (אלא שבזה תצטרך דוקא גרביים שחורות וכנ"ל), ובמשך היום תלבש עד הקרסול].

ויש ליתן את הדעת על האמור כאן, כי בזה תלוי כל עתיד הילדה והבחורה, שהרי הרבה נשים שכעת לא הולכות כך, קשה להם מאד לשנות את דרכם גם אם יוכיחו אותם וכד' [וגם יש מנשות הרבנים שלא שינו דרכם, כדלעיל (בפרק זה אות יא) באורך. ע"ש], משא"כ אם נרגיל אותם מהבית ספר והסמינר ללכת כך, שוב לא יהיה להם קושי כל כך בזה גם לכשיגדלו.

צניעות לבנות הקטנות

יג. ולפיום יש לעורר מה שנתפשט, שמלבישים את הילדות הקטנות בבגדים לא צנועים, ובפרט בשמלות קצרות, ובגרביים שאינן צנועות (עיין לעיל בפרק ב באורך), ומורים היתר לעצמן מאחר דקטנות הן. וזה אינו, דכבר כתב הביאה"ל (סי' עה ס"א ד"ה טפח) שדין טפח באשה ערוה שייך אפילו בקטנה מבת ג' שנים ואילך שהיא ראויה לביאה.

ומה שכתב החזו"א (או"ח סי' טז אות ח) שדין טפח באשה ערוה אינו בילדה כל זמן שאין היצה"ר עליהן מחמת קטנותן [וכן נראה דעת מרן הגרע"י ביבי"א (ח"ו חאו"ח סי' יד סוף אות ב)]. גם לדעתו הוא תוספת רק של חצי שנה ותו לא, אבל מגיל שלש וחצי לכו"ע יש לילד דין טפח באשה ערוה, וכמו שביאר הגרי"ש אלישיב בספר אשרי האיש (פט"ז אות טו). וגם למה שכתב הגר"ח קנייבסקי (בספר דעת נוטה ח"א הערה 60) שהחזו"א אמר לו שהוא מגיל ז' [ובאור לציון (ח"ב פ"ו תשובה יב) כתב שהוא בערך בגיל שש או שבע], מ"מ הוסיף שם שכל זה לעניין ק"ש, אך לעניין צניעות גם החזו"א אמר שיש להלבישה מגיל ג'. וכן מוכח

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[109] **ותמוך** בזה על ספר מחניך קדוש (אותיות יד-טז) שחילק בזה בין נשואה שצריכה חצאית או שמלה ממש עד הקרסול, לקטנה יותר דיכולה קצת פחות מזה בתנאי שלובשת גרביים אטומות (ושחורות). ע"ש. ואף שמשאר הפוסקים נראה שלא חילקו בזה, מ"מ על שעת יציאתה מהבית ספר או הסמינר, במקום שאי אפשר, תסמוך על זה, ובעיקר שיכסה את החלק הרחב כאמור (ושאר השוק יכוסה בגרביים שחורות ואטומות), ובשאר היום תלבש ארוך עד הקרסול כדבעי. [ואגב שהזכרתי את דברי המחניך קדוש הנ"ל, ראיתי להעיר במה שראיתי לחכ"א שרצה להביא ראיה מספר מחניך קדוש הנ"ל שבגד צמוד בשוק אינו איסור מהדין אפילו בנשואה, דאל"כ מדוע חילק בזה בין בתולה לנשואה. עכ"ד. אולם זה אינו, דהא מה שיש חילוק בין בתולה לנשואה (מה שלא מצינו בשאר הגוף) אינו מוכיח אלא שהבגד צמוד בשוק הוא 'פחות חמור' משאר בגד צמוד, אבל עדיין אין ראיה שאינו אסור מדינא, ואדרבה מבואר שם בלשונו שהוא מדינא דכתב על זה דברים חמורים, ע"ש, משא"כ לבתולות דקילי סבירא ליה דלא החמירו בהן כ"כ, וגם בהן כתב (באות טו) שזהו דוקא ב'קטנה' [וכתב שתלבש "לכל הפחות שליש מן עצם הארכובה עד 'סוף' הפרסה", שזה בערך חצאית אמצע. אך כמובן השאר יכוסה בגרביים], אך ב"בוגרת" יש להאריך החצאית יותר. ע"ש. וכיו"ב מצינו בכיסוי ראש שאע"פ שהתורה חייבה את הנשואה להצניע שערותיה מחמת פריצות (עי' להלן פ"ו אות ז בהערה באריכות) ואת הבתולה לא חייבה, בכל זאת אין זה אומר שהנשואה אינה חייבת מהדין לכסות את שערותיה, אלא זה סה"כ אומר שהשיער הוא 'פחות חמור' משאר הגוף ולכן היקלה בו התורה לבתולה (ועי' בזה לקמן פ"ו אות ח). וה"נ בבגד צמוד לשוק, אע"פ שהיקל בזה המחניך קדוש לקטנה, וכן היקל קצת לבוגרת [שכתב דיש להאריך יותר, ומשמע שלא חייב עד הקרסול ממש כנשואה], מ"מ אין זה אומר שלנשואה מעיקר הדין מותר, אלא לנשואה אסור באיסור גמור אך 'פחות חמור' (כמו בשאר דיני התורה שיש דרגות של איסורים 'לאו' ו'כרת' וכדו' ובחלק מן המקרים נדחה האיסור בזה ולא בזה וכד', ובכל זאת האיסור לכשעצמו הוא איסור גמור ולא ניתן להקל בו מצד שהוא 'פחות חמור' מחבירו). בפרט שכאמור משאר פוסקים לא משמע כחילוק המחניך קדוש. ובפרט בזמנינו שמצוי גרביים בצבע הדומה לגוף וכו', שבודאי ראוי שלא להקל בדברים אלו].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בספר מעשה איש (ח״ו עמ׳ צ) ובחוט שני (שבת ח״א-ב, עמ׳ שיד) שגיל ז׳ לא נאמר אלא לענין ק״ש, אך לעניין צניעות גם בפחות מזה יש להקפיד. ע״ש. וק״ל. וממילא נוהגים בה כל דיני הצניעות הנ״ל בספר זה.

ובספר משבצות זהב לבושה (בסוף הספר, במקורות והבהרות לפרק כד ס״ד) כתב, דכן הוא דעת הגר״ח קנייבסקי זצ״ל, דכל שיודע הקטן לבצע המצוה (ר״ל כל מצוה שהיא) כתקונו, אע״פ שאינו מבין כל עניין המצוה וחשיבותה, חייב אביו לחנכו במצוה זו. וסתם קטנה בת שלש אפשר ללמדה מעשה לבישת הבגדים כתקונו, ועל כן חינוכה הוא בחיוב. והוסיף, ובאם בגיל שלש עדיין אינה בת הבנה לזה, צריך רק להרגילה מטעם חנוך לנער, שאינו חיוב. עכ״ד. וכן נראה דעת הגר״ע יוסף זצ״ל בספריו יביע אומר (ח״ו חאו״ח סי׳ יד אות ג) והליכות עולם (ח״א פרשת בא אות ו). ע״ש. [דאף דלעניין קר״ש כנגדה נראה דסובר שם (בסוף אות ב) כהחזו״א, מ״מ לעניין חיוב חינוכם כתב שם (באות ג) שיש להרגילם בבגדי צניעות]. וע״ע בספר ילקו״י (חינוך קטן, עמ׳ שלב). וכן נראה דעת רוב הפוסקים, עי׳ בספר דבר גדעון (ח״ב עמ׳ תשעא והלאה) שהאריך בזה, ע״ש בדבריו ובספרים שציין שם. ואכמ״ל עוד בזה, והרוצה להחכים ידרים ויראה בספר דבר גדעון הנ״ל. ויש להזהר ולהזהיר בזה, מפני שרבה המכשלה בזה, שמלבישים לילדות קטנות גרביים בצבע הרגל [וכן עוררו בזה גדולי הדור לאחרונה בקריאת קודש תשרי תשפ״ב (העתקתיו לעיל פ״ב אות ו, ד״ה וכן). ע״ש], וגם אם לובשות גרביים שחורות או לבנות מ״מ לובשות חצאיות קצרות גבוליות, ופעמים רבות מצוי היום שהגדילו לעשות ולהלבישן חצאיות כאלו שאפילו לברך אינן מגיעות, דזה פריצות גמורה (וגם אם נימא דלא שייך בהו חשש הרהור, מ״מ ודאי שמצוות חינוך יש כאן, וגם מכוער הדבר. ופשוט).

ואפשר שמ״מ כיון שכאמור יש דיעות שאין בגיל שלש חשש הרהור, ורק מצד חינוך יש להלבישם בגדי צניעות מגיל זה, לכן אפשר יותר להקל להם בזה שהחצאית תהיה ארוכה באופן שיכסה עכ״פ חצי הרגל התחתון או באופן שיכסה את המקום הרחב (אך פחות מזה אין להקל כלל בפרט בילדות, שמצוי שקופצות בחבל וגומי וכד׳). ובגיל שש או שבע ילבשו כראוי עד הקרסול. וכיו״ב כתב בכרוז פסק הלכה משנת תרפ״ח להגרי״ח זוננפלד ובית דינו (הובא לעיל) שכתבו בזה״ל: וכמו״כ כל אחד מחוייב לחנך את בנותיו הקטנות בצניעות וקדושה, שגם הן תלבשנה בגדי צניעות ולכל הפחות שהשמלה תכסה בארכה את רוב הרגל, ובתי הידים שיכסו את רוב היד. עכ״ל. וכוונתם רוב החלק התחתון. [אלא שאיני רואה סיבה להלביש אותם כך, דהלא אין להן בגיל זה קנאה ותחרות בלבוש, ובשביל מה להרגיל אותם בכח לכזה מלבוש, וכדלהלן]. ומ״מ פעמים שבגדי שחץ ופריצות גמורים כגון חצאיות או שמלות קצרות ללא גרביים (או עם גרביים בצבע רגל) מסתבר שיש לאסור גם קצת לפני גיל שלש (וע״ע בקובץ תשובות להגרי״ש אלישיב ח״ב או״ח סי׳ ח). וע״ע בספר בגדי תפארתך (עמ׳ קיח, ועמ׳ קמה). וכן עיין גם בספר הצניעות והישועה (פרק יג) באורך רב. ע״ש.

ואדרבה, בגיל כזה אין לילדה עדיין כל הפרעה וקושי מבחינה חברתית או הֶרְגֵּל וכד׳, ולמה לנו להרגיל אותה בחצאית קצרה ובגדים שאינם צנועים, עדיף לנו להרגיל אותה בבגדים צנועים כבר מגיל זה, כדי שאח״כ לא יהיה לה קושי כ״כ כיון שכבר הורגלה בכך, משא״כ אם נרגיל אותה מקטנותה בבגדים קצרים, אזי לכשתגדל יהיה קשה לה השינוי ללבוש בגדים ארוכים וצנועים יותר, בנוסף להפרעה החברתית שבדבר.

ולכן יש לחנכן ג״כ להזהר מגילוי מקומות המכוסים אפילו באקראי, כמו בקפיצה

בחבל או בגומי (דבר גדעון ח"ב עמ' תשעו בשם הפוסקים), ולכן נראה שאע"פ שכתבנו לעיל (פ"ב אות טו) שאשה הלובשת חצאית עד הקרסול מעיקר הדין אי"צ ללבוש גרביים, מ"מ בילדות שרגילות לקפוץ בחבל וכד' זה שונה, מאחר שבזמן קפיצתם בחבל ובגומי וכד' מתגלה רגליהם, ולכן צריכות ללבוש גרביים (והיינו שלא בצבע הרגל וכנ"ל פ"ב באורך, ולילדות בד"כ המקובל להלביש בצבע לבן וכד').

ויש להורים לדעת כי ימי הילדות הוא הזמן הטוב ביותר לנטיעת רגשי הצניעות בלב, וככל שרגשות הצניעות חזקים יותר, הצניעות מושרשת יותר (משבצות זהב לבושה פכ"ד. ע"ש. והו"ד בדבר גדעון ח"ב עמ' תשעג). וכעין מה שכתב השל"ה (שער האותיות אות דרך ארץ): ויתחיל להדריכו במידות טובות בקטנותו, כי כל מה שקונה בנפשו בילדותו נשאר כן בטבע קיים כל ימיו, וזהו שאמר "חנוך לנער על פי דרכו" בעודו נער קטן ינהוג במידות טובות, ואז גם כי יזקין לא יסור ממנה. עכ"ל. וראה בספר בטוב ירושלים להמגיד הירושלמי ר' בן ציון יאדלר (עמ' נה, נד' בשנת תשכ"ז. הו"ד בבגד"ת עמ' נה) שכתב דבתחילה התחילו רק בתינוקות (בנות קטנות) לקצץ בשולי הבגדים ובשרוולים ובגרביים, באומרם עדיין קטנה ופעוטה היא וכשתגדל תתנהג בצניעות, אך הורים אלו לא שמו לב על מה שאמר הכתוב "חנוך לנער וכו'", וכן היה בעוה"ר, ככל שגדלו הנערות גדלה הפריצות עמהם, בקיצור הבגדים וביחוד ברגלים. ע"ש. (וע"ע בספר עולמות של טוהר, עמ' 134-133).

ויש להדגיש, כי בראש ובראשונה, על ההורים להאהיב את מידת הצניעות בלב הבנות הטהורות, וללמדן את גודל מעלת הצניעות ושכרה. יש להבהיר להן כי הצניעות איננה רק מעלה גדולה ונפלאה בלבד, אלא שזהו עיקר תפקיד האשה והבת. ומאידך התנהגות בחוסר צניעות כרוך באיסורים חמורים מאד, ובכך יוכלו לעמוד בנסיונות הזמן. עוד יש ללמדן, כי הצניעות באה לשמור על כבוד האשה ואינה נטל שקשה לעמוד בה, ובכך לא יסתכלו על זה כדבר קשה, אלא כדבר נעים ויפה (דבר גדעון ח"ב עמ' תשעד. ע"ש). כמו"כ יש לחנכן בלשון רכה, שאין לבת ישראל כשירה ללכת אחר בגדי האופנה שרובם המוחלט אינם כלל לפי גדרי הצניעות, וחנוך לנער על פי דרכן גם כי יזקין לא תסור ממנה (שם עמ' תשעה).

ולכן כדאי לאמהות להתלוות אל בנותיהן הגדולות (דאילו הקטנות בלא"ה לא הולכות לבד) בשעת קניית בגדיהן, כדי להשגיח שאכן קונות הן בגדים העונים על דרישות הצניעות כהלכה (הגרי"מ ליפקוביץ' בספרו דרכי החיים ח"א פכ"ה עמ' תמא, ויסודות הבית וקדושתו פ"ד ס"ז, הו"ד בס' דבר גדעון ח"ב עמ' תשעג).

סיכום

[א] יש לבעל ללמד בדרכי נועם את אשתו ובנות ביתו את דרכי הצניעות כדת של תורה, ואינו יכול לפטור עצמו בטענה שאין אחריות אשתו או בנותיו עליו (אות א).

[ב] יש לעשות כן בחכמה ובדרכי נועם, ולא באימה יתירה ח"ו (אות ב), והובאו בפנים הדרכה וייעוץ היאך להנהיג עניינים אלו בבית.

[ג] דת יהודית אינה משתנית בין הזמנים (אות ד).

[ד] אין להקל מחמת שכך המנהג (אות ה).

[ה] טענות "איסור" חצאיות ארוכות [כי זה רחובי או דומה למודה או מושך תשומת לב] - אינן נכונות כלל, והן היפך דעת תורה (אותיות ו-ח).

[ו] אין לאשה אפשרות לגלות את השוק ולטעון

על הגברים "שלא יסתכלו" (אות ט).

[ז] אין לומר בזה "מוטב שיהיו שוגגין ולא מזידין" (אות י).

[ח] אין ללמוד מנשים אחרות שמיקלות בזה, ואפילו מנשות רבנים וכיו"ב (אות יא).

[ט] הובאו עצות היאך יש לנהוג לעניין מעשה כאשר בסמינר אוסרים עליה ללבוש כן (אות יב).

[י] יש לחנך את הבנות לצניעות עוד בהיותן קטנות, ומגיל שלש עד שש המיקל להלבישן חצאית המכסה חצי שוק והשאר גרביים, יש ע"מ לסמוך, אך כל מהאריך הרי זה משובח, ומגיל שש-שבע יש להלבישן כדין בבגד רחב כחצאית או שמלה עד הקרסול, הן מדין חינוך והן מדין צניעות, בפרט בדורינו שהמיקלה בזה בילדותה עלול להיות לה קושי גדול יותר לכשתגדל, כי בנוסף לקושי בעצם השינוי גם הרי יש קושי מבחינה חברתית, אך אם תורגל ללבוש כדין עוד מילדותה הקושי יוקטן שבעתיים (אות יג).

ספר

בגדי קודש

דת יהודית כהלכתה

לאחר שנתבאר בפרקים הקודמים באריכות שה"שוק" הוא החלק התחתון, ושאין להיפטר מכיסויו בטענות שונות שהובאו לעיל, נבוא כעת לדון בנוגע למה שיש היום שטוענים, שאף שאמת נכון הדבר שהשוק הוא החלק התחתון, מ"מ אפ"ה מותר לגלותו, מכיון ש"דת יהודית משתנה", דהיינו שאע"פ שכך נהגו אמות אמותינו לכסות את השוק, מ"מ זה לא מצד חיוב עצמי, אלא רק "מכיון שכך נהגו", ואין זה מחייב את כלל ישראל לכסותו, כפי שמצינו ברמב"ם (פי"ג מהל' אישות הי"א) לגבי רדיד החופה את כל גופה שמבואר בדבריו שזה תלוי במנהג המקומות אע"פ שכתב (בפכ"ד הי"ב) שמדת יהודית יש ללבוש רדיד, וא"כ ה"נ יש לומר בנידו"ד, שאע"פ שמדת יהודית יש לכסות את השוק [דאע"פ שלא הוזכר במשנה בכתובות עב. מ"מ זה נלמד במכל שכן מגילוי הזרוע וכמו שכתב רבינו מיוחס דברים כד א], מ"מ זה לא מחייב לכל המקומות לנהוג כן, אלא רק במקומות שנוהגים כן הוי חיוב, אבל אם ישתנה המנהג להקל בזה, אינם חייבים לחזור למנהג הקודם ולכסות כי אין בזה חיוב גמור על אף שהוא מדת יהודית, וכרדיד הנ"ל.

אמנם לפי מה שיתבאר, אין טענה זו נכונה. ולצורך העניין אחלק את הנושא לד' פרקים:

א. בביאור דברי הרמב"ם בגדרי דת יהודית. ובו יבואר שאין להביא ראיה מרדיד החופה את כל גופה שמשתנה בין מנהגי המקומות, לנידון דידן בכיסוי השוק [פרק ד].

ב. ראיות שדת יהודית לא משתנה [פרק ה].

ג. ביאור דברי הראשונים בברכות (כד.), שלכאורה היה משמע מהם שהכל תלוי ברגילות, ויתבאר שזה אינו [פרק ו].

ד. האם גילוי השוק נאסר מדין דת יהודית או מדת משה, ומהו מקור חובת כיסוי הגוף [פרק ז].

פרק ד

בביאור דעת הרמב"ם בגדרי דת יהודית

פרק ד - גדרי 'דת יהודית' ברמב"ם

סתירה בדברי הרמב"ם ❁ ב' יישובי הפרישה ❁ ביאור דברי הפרישה ❁ אם שינוי דת יהודית תלוי בשני תירוציו ❁ ביאור הבאר שבע – "שני כיסויים" ❁ אם לבאר שבע דת יהודית משתנה או לא ❁ דחיית התשובה מאהבה את ביאור הבאר שבע ❁ עוד הוכחות דלא משמע כהבאר שבע ❁ אם הקושיות הנ"ל הן גם על הפרישה בתירוץ קמא ❁ מו"מ בקושיא השניה של התשובה מאהבה על הבאר שבע ❁ העיקר כפירוש הב"ח והתשובה מאהבה ודעימיה ❁ סיכום

סתירה בדברי הרמב"ם

א. הנה ידוע מה שנתקשו האחרונים בדברי הרמב"ם (הל' אישות), דבפרק י"ג (הי"א) כתב: "מקום שדרכן" שלא תצא אשה לשוק בכיפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית נותן לה בכלל הכסות רדיד הפחות מכל הרדידין. עכ"ל. דמשמע דרדיד תלוי במנהג המקומות. ואילו בפרק כ"ד (הי"ב) כתב: ואי זו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל. ואלו הן הדברים שאם עשתה אחת מהן עברה על דת יהודית, יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד "ככל הנשים", אף על פי ששערה מכסה במטפחת. עכ"ל. ומבואר שרדיד הוא דת יהודית שנהגו בה כל הנשים. וכיו"ב יש להקשות בדברי הטוש"ע, דבסי' ע"ג הביאו דברי הרמב"ם הנ"ל דפרק י"ג, ואילו בסי' קט"ו הביאו דבריו דבפרק כ"ד הנ"ל.

ב' יישובי הפרישה

ב. וביישוב דבריו כתב הפרישה (אהע"ז סי' קטו סק"ט, ויש דפוסים שהוא בסק"י) ב' תירוצים, וז"ל: "ככל הנשים", ר"ל שדרכן בכך באותו מקום, אבל אין ר"ל ככל הנשים שבעולם, דהא כתב לעיל (סי' עג) "במקום שדרך הנשים שלא לצאת בכיפה שעל ראשה לבד, עד שיהיה עליה רדיד", משמע שאין בכל מקום נוהגין לצאת ברדיד. או י"ל, שיש חילוק בין כיפה למטפחת, כש'כיפה' בראשה - אז אין נוהגין בכל המקומות ברדיד, אבל כשאין כיפה בראשה אלא 'מטפחת בעלמא' - בכל המקומות אין נוהגין לצאת כך בלא רדיד. עכ"ל.

כתירוצו הראשון כ"כ מדנפשיה האור לציון (ח"א סי' יא), וכן נראה משו"ת קנה בושם (ח"ג אה"ע סי' קו ד"ה והוא). **וכתירוצו** השני כן ביארו גם הגאון תשובה מאהבה (סי' מח), ובשו"ת ר"ע הילדסהיימר (חאהע"ז סי' לו), והאגרות משה (ח"א

סי' נח), ובשו"ת בן דוד (סי' ל). וכן נראה מדברי הב"ח (אהע"ז סי' קטו), שפירש דברי הרמב"ם דמטפחת דקאמר היינו 'כיסוי שיש בו נקבים'. וממילא הרדיד שעליה הוא רק בשביל שיכסה היטב את ראשה לבל יראו שערותיה בין הנקבים, ולא כדי שיחפה את כל גופה[110]. וכן משמע

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[110] **ביאור דברי הב"ח**

הנה ז"ל הב"ח (אהע"ז סי' קטו): ופירש רש"י, קלתה סל שיש לו מלמטה בית קיבול להולמו בראשה ובית קיבול למעלה לתת בו פלך ופשתן. ומדברי הרמב"ם (אישות פכ"ד הי"ב) נראה דפירש קלתה היא מטפחת שיש בה נקבים כנקבי הסל כמו הסבכות. ואפילו הכי כיון שאין עליה רדיד פירוש צעיף ככל הנשים, תצא בלא כתובה. וכ"כ הערוך בערך קלת, דאע"פ שבשוק בכפה של ראשה לבדה שרי מדאורייתא, דת יהודית אסרה בשוק עד שתתן על ראשה דבר אחר, אבל בחצר בקלתה אין בה משום פריעת ראש. עכ"ל (של הערוך). עד כאן לשונו (של הב"ח).

וכוונתו שמרש"י מבואר שהבין שקלתה היינו **סל ממש**, שמניחה אותו על ראשה. ואילו מדברי הרמב"ם נראה שפירש שמה שהגמ' כתבה 'קלתה' הוא לא מה שנקרא כן בשם המקורי, דהיינו סל, אלא רצונה לומר **בד כיסוי** "שיש בו נקבים **כנקבי הסל כמו הסבכות**" (כלשון הב"ח), ובלשון מושאל הגמרא קראה לזה "קלתה", כי הכיסוי הזה מלא נקבים כמוהו. ומה שסיים שכ"כ הערוך, היינו שגם הערוך פירש דלא כרש"י שכתב שמדובר בסל ממש, אלא מדובר ב'כפה', וכנראה הבין הב"ח שהיינו ג"כ כעין הרמב"ם שהוא כיסוי רעוע שרואים בו את השיער כמו סל שיש בו חורים [אלא שא"כ ק"ק מדוע סתם הערוך וכתב "שתתן על ראשה דבר אחר", דמשמע שאין כאן בעיה בצורה של הכיפה (דא"כ היה צריך לבאר לאידך גיסא כיצד הוא הכיסוי שאין בו בעיה זו), אלא העיקר שתיתן על ראשה 'דבר אחר' ולא כיפה. מיהו ראה להלן שהערוך גופיה (ערך כפה) הביא ב' פירושים מהו 'כיפה', א. כעין פיסת בד הנכרך סביב ראשה והראש מגולה למעלה כלפי השמים (ראה להלן באריכות מהמרכבת משנה פ"ג מהל' סוטה סוף ה"א, ועוד). ב. כמו שפירשו רש"י (שבת נז: ד"ה אבל, ובעוד מקומות) ומאירי (שם) בפירוש השני ועוד ראשונים שהוא מעין כובע קטן שתחת הסבכה, וכתב בפסקי הרי"ד שם שכיפה זאת מנחת האשה על ראשה תחת השבכה, כדי לחמם את ראשה, "ואינה מכסה כל ראשה אלא כנגד קדקדה היא". עכ"ל (וע"ע ברמב"ן שם). ונמצא שלפי ב' הפירושים שהביא הערוך גופיה, אין הכיפה מכסה את כל הראש, ומעתה י"ל דמשו"ה הצריך שתשים על גבי הכיפה "דבר אחר" - שישלים את הכיסוי שתהיה מכוסה בכל הראש. ולא שהכיסוי הראשון הוא כיסוי דק או מנוקב וכד' שהצורך מעליו יהיה לכיסוי טוב (עבה וללא נקבים) כפי שביארנו ברמב"ם. וכ"כ המרכבת משנה (פ"ג מהל' סוטה סוף ה"א), שהרמב"ם והערוך פליגי, דהערוך מפרש שקלתה הוא כיפה והרמב"ם מפרש שהוא מטפחת. (ואפשר שגם הב"ח מודה לזה, שהרי עיקר כוונתו לומר שהרמב"ם והב"ח אינם סוברים כרש"י שמדובר ב'סל' ממש)].

ואמנם כעת ראיתי בספר והצנע לכת (דהרי, עמ' ס) שהביא מספר תורת הצניעות לחכ"א שליט"א, שהקשה כמה קושיות על מה שנראה בפשטות מהב"ח שהוא התכוין שזה מנוקב ונראות שערות. ומכח קושיותיו כתב שלעולם באמת המטפחת מכסה את הראש היטב ולא יוצאות שערות מהמטפחת, וכל כוונת הב"ח זה רק להסביר במה המטפחת דומה לקלתה, בכך שיש בה נקבים, אבל בפועל היא מתלפפת על הראש כמה שכבות באופן שכבר לא נראים שערות מהנקבים. ע"ש. (ושו"ר שכ"כ גם בשו"ת ברכת ראובן שלמה ח"ו סי' מז).

אבל במחכ"ת אין זה נראה כלל, דהא מכיון שכתב הב"ח "כמו הסבכות" מוכח דכוונתו לבגד שנראין ממנו השערות, וכמו שמצינו בכמה מקומות שפירש כן הרמב"ם, כגון במס' כלים (פכ"ד מט"ז), שכתב: סבכה, כסוי שנותנות הנשים על ראשיהן והיא רשת שנקביה דקין מאד, ולפיכך נקראה סבכה, "**כדי שייראה השער מתחתיה**". עכ"ל. וכ"כ בעוד דוכתי. [וע"ע בלשונו בפירושו לאהלות (פ"ח מ"ד): ובתנאי שלא יהא בנקבי השבכה נקב שיש בו טפח על טפח. עכ"ל].

ומה שכתב שם דמהשו"ע (אהע"ז סי' קטו) שכתב ששערה מכוסה ב"מטפחות" משמע דאפי' עם כמה מטפחות הוי עוברת על דת ללא רדיד. הנה בדפוס ראשון של השו"ע שהודפס בחיי מרן (ונציה שכ"ה) כתוב "במטפחת" (וכן הגירסא בשו"ע
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מהתויו"ט (כתובות פ"ז מ"ו) שכתב בלשון: שיש "על ראשה" רדיד ככל הנשים. משמע שהרדיד הזה הוא רק כיסוי על הראש (ולא רדיד החופה את כל גופה כדפירש הפרישה בתירוצו הראשון. אמנם אינו מוכרח כ"כ). וכן נראה שמצדד היביע אומר ח"ד (אהע"ז סי' ג אות ב), וכ"ה להדיא בח"ה (אהע"ז סי' ה' אות א). ע"ש. וכ"כ הגר"מ לוי בברכת ה' (ח"א עמ' שג) שהעיקר כפירוש הב"ח הנ"ל ודלא כמהר"י קצנלבויגן (המודפס בבאר שבע סי' יח, ראה להלן בפרק זה אות ה). ע"ש. וכ"כ הגרי"ש אליישיב (קונטרס דעת רבותינו עמ' 8, הובא בספר הכתר והכבוד לחי עולמים עמ' רל) שהעיקר כדברי התשובה מאהבה, שכן מוכח למעיין בסוגיא בכתובות וברמב"ם. ע"ש.

ביאור דברי הפרישה

ג. וחיינו דהוק"ל לפרישה דמדכתב הרמב"ם בפכ"ד (ובטור סי' קטו) "ככל הנשים" משמע שכל הנשים נהגו להתכסות ברדיד, ואילו לעיל בפי"ג (ובטור סי' עג) משמע שרק חלק מהמקומות נהגו כן, וע"ז תירץ **חדא** דאין כוונת הרמב"ם "ככל הנשים שבעולם", אלא כוונתו "ככל הנשים שבאותו מקום", ואה"נ יש מקומות אחרים שאינן נוהגות להתכסות ברדיד, כפי שכתב בפי"ג. **ובתירוץ השני** כוונתו דלעולם "ככל הנשים" דקאמר היינו כפשוטו ממש כל הנשים שבעולם [דאל"כ הול"ל "כנשי מקומה"], דכל העולם הקפידו בזה להתכסות ברדיד, אמנם זהו דוקא כשיש על ראשה 'מטפחת' בעלמא, שאינו כיסוי טוב [ככל הנראה היינו כיסוי עם נקבים, וכמ"ש הב"ח שם "קלתה היא מטפחת שיש בה נקבים כמו הסבכות", וכמ"ש גם השטמ"ק (כתובות עב:) בשם רש"י מהדו"ק[111], התרומת

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

המתוקן הידוע "פרידמאן"). וכ"ה גם ברמב"ם (שלשון השו"ע מועתק ממנו) ובטור שם ובארחות חיים (הל' כתובות סי' לג) וברבינו ירוחם (מישרים נתיב כג חלק ח) ובסמ"ג (עשין מח) ובעזרת נשים (שער ז), וברור שזו הגירסא הנכונה.

ורוב קושיותיו של החכ"א הנ"ל שם כבר השבנו עליהם כאן בהמשך המאמר. והשאר, הרואה יראה שאין בהם ממש ואי"צ להשיב עליהם. וכן הבינו בדעת הב"ח בשו"ת תשובה מאהבה (סי' מח ד"ה ובאמת), ובשו"ת להורות נתן (ח"ה בקונטרס מבעד לצמתך שבסוה"ס פרק י אות ב), ובשו"ת אגרות משה (אה"ע סי' נח), ובשו"ת יבי"א (ח"ד אה"ע סי' ג). ועוד. וכן עיקר. ותול"מ.

[111] **ואמנם** ראיתי שיש שמפקפקים על זה, היות וברש"י שלפנינו לא הוזכר אלא שהוא 'סל' שמניחה בו פלכיה, ולא מוזכר משהו מעניין הנקבים שיש בו, ומשמע שלא זו הבעיה (ולכן רצו לפרש שהטעם דקלתה אסורה הוא, דמכיון שזה לא מיוחד לכיסוי, אין בזה תחושת צניעות וכו'. ראה להלן). ועוד, שיש שמפקפקים ואומרים שאין זה רש"י במהדו"ק אלא בכלל פירוש ריב"ן.

מיהו גם אם נאמר כן, הרי ריב"ן היה תלמידו וחתנו של רש"י, ומסתבר מאד שכתב דבריו אליבא דרבו רש"י. וכמו שראיתי בקובץ אמונת עתיך (גליון 95 עמ' 87, הערה 32) שכתב, וז"ל: אמנם יש המייחסים חיבור זה לחתנו, ריב"ן, אך הואיל והריב"ן, תלמיד מובהק של רש"י, כתב את פירושו בלומדו בפניו וע"פ שיטתו, נראה שאפשר לייחס לרש"י את התוכן ועיקר כוונת הלשון. מדובר אפוא, במעין 'מהדורא בתרא' של רש"י ולא במהדו"ק. עכ"ל.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הדשן (סי' י), והבאר שבע (ריש סי' יח) ועוד, בפירוש קלתה[112]. או שהוא כיסוי דק (ושקוף[113]) כדפירש הקרבן העדה (בירושלמי פ"ז ה"ו ד"ה בקפלטין) וכ"פ האג"מ (אה"ע ח"א סי' נח סוד"ה והחת"ס) שכ"ה כוונת הרמב"ם. או שהוא "מטפחת בעלמא" כלומר בד שאינו מיוחד לכיסוי הראש, אלא סתם בד בעלמא, דלא מהני כי צריך כיסוי המיוחד לכיסוי (כן פירש הלהורות נתן ח"ה עמ' קפה ד"ה ומה, את דברי הפרישה)[114] - דלכן צריך מדינא דדת יהודית להוסיף כיסוי נוסף טוב [-בלא נקבים, ולא שקוף, ומיוחד לכיסוי, כדלעיל בסמוך], ולא היה שינויים במקומות בעניין זה. אבל אם יש עליה כיסוי טוב, אין עוד מה להוסיף אלא רדיד על 'כל גופה' וזה באמת אינו דין מחייב מצד עצמו, אלא תלוי לפי מנהג המקומות, וזהו מה שמבואר בפי"ג שהיו מקומות שלבשו על ה'כיפה' [כיסוי טוב] רדיד כזה החופה את כל הגוף[115] והיו מקומות שלא לבשו.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[112] **ואמנם** בפירוש המשניות (גיטין רפ"ח) פירש הרמב"ם קלתה דהתם, דהוא כלי שמקבצות בו הנשים מה שהן טוות.

ע"ש. וא"כ הכא דכתב "מטפחת" לכאורה משמע דהוא דבר אחר, מ"מ אין זה מחייב תמיד אותו הפירוש, וכפי שכתב המאירי (כתובות עב.), וז"ל: ואע"פ שברוב מקומות פירושה סל קטן שמנחת בו פלכיה, בכאן נראה שפירושו כעין כובע מבגד גס שצונפת בו. ע"ש. ואע"פ שבמאירי שם קרא לכיסוי הנצרך מעל הקלתה הזה "מטפחת", מ"מ צ"ל שבלשון הרמב"ם ובזמנו קראו "מטפחת" לבגד שהוא כעין קלתה, ואילו הכיסוי הנצרך מעליו היה קרוי "רדיד" שהוא כאמור כיסוי מלא ללא נקבים, שבלשון המאירי נקרא "מטפחת". וק"ל.

וע"ע בפיהמ"ש שבת (פ"ט מ"ה) שפירש "שבכה - מטפחת הראש", וכ"ה שם בפט"ו מ"ב. ע"ש. (כ"ה לתרגום הר"י קפאח שם). והרי 'שבכה' הוא כיסוי ראש מעשה רשת, כמבואר בדבריו בפיהמ"ש כלים (פ"ח מ"ג, פ"ט מ"ז, פכ"ד מט"ז), וא"כ נמצא מוכח שמטפחת הוא מעשה רשת. וע"ע לקמן בזה.

[113] **שו"ת** בן דוד (סי' ל אות ב), שו"ת מעשה אורג (ח"ב עמ' רז, ד"ה וגם), שו"ת יביע אומר (ח"ד אה"ע סי' ג סוף אות ב, וע"ע בח"ה אה"ע סי' ה אות א), וכן אמר לי הרה"ג מאיר עוזר שליט"א, שכן הוא זוכר את סבתו (מארצות ערב) שהיתה לה מטפחת משי שקופה (יחסית), ושמסתבר מאד שזה כוונת הרמב"ם. ועיין עוד במה שכתב במאמרו בירחון אור תורה (תשמ"ח, סי' פט) שהאריך להוכיח שהפירוש השני של הפרישה [שהמטפחת היתה מנוקבת או שקופה] הוא העיקר. עש"ב.

[114] **וזה** כעין ביאור הבאר שבע שאביא להלן (פרק זה אות ה), אלא שלבאר שבע צריך ששני הכיסויים יהיו מיוחדים ועשויים לשם כיסוי (ולא בדים שניטלו מעלמא), ואילו לפרישה בתירוצו השני הנז' (לפי פירוש הלהורות נתן) הכיסוי הראשון הוא אפילו כל בד שתמצא וכלשונו "מטפחת בעלמא", ורק לכיסוי השני צריך בד המיוחד לשם כיסוי הראש (וראה עוד להלן אות ז ובהערה שם, מה שכתבתי בעניין הצרכת בד מיוחד "לשם כיסוי", וביאור מהותו). ועוד נפק"מ, דלפרישה אם תלבש כיסוי אחד שמיוחד לכיסוי השיער סגי בזה, אלא שאם לובשת מטפחת בעלמא כתב הרמב"ם שצריכה להוסיף כיסוי אחר שמיוחד לשיער מדין דת יהודית, אבל באמת ה"ה שיכולה 'להחליף' אותו [אלא שאם תשאיר את המטפחת ההיא ורק תוסיף עליו כיסוי המיוחד לשיער יהיה לה נוח יותר כשתחזור לביתה שתצטרך רק להסיר הכיסוי המיוחד לשיער וזהו. וכך צריך לבאר לשאר הפירושים בדעת הפרישה הנ"ל (דהיינו שזה מנוקב או דק ושקוף) דה"ה שאפשר להחליף לכיסוי מלא. מיהו עיין להלן בסמוך בהערה שלפירושים אלו אתי שפיר טפי בלא"ה], וכמ"ש הרב להורות נתן שם, ואילו להבאר שבע "בעינן שתי כיסויים דעבידי לכיסוי" ולא יועיל כיסוי אחד כלל.

[115] **והוא** הרדיד המוזכר בספרי (פרשת שלח, פיסקא קטו), וכמו שכתב הרב אהלי יהודה נג'אר (על הספרי שם, דף לה ע"א) דהרדיד דהתם אינו כסתם רדיד דהוא צעיף על ראשה וכמ"ש הערוך (ערך רד), אלא הוא כיסוי החופה את ראשה ורוב גופה (וכ"כ גם המג"א בזית רענן על הספרי שם) וגם עשוי לשם כיסוי כזה, דרק מפני זה חייב בציצית. ע"ש. ובספרי דבי רב (על הספרי שם, עמ' עז) כתב, דמין בגד ומלבוש הוא, כמו "נשאו את רדידי מעלי" (שה"ש ה, ז). ושכן נראה מהתוס'
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

לפי תירוצו הראשון של הפרישה, הרדיד המוזכר בפכ"ד - שהוא דת יהודית - זהו אותו רדיד שבפי"ג דהיינו רדיד החופה את כל הגוף שמבואר שם שלא בכל המקומות הקפידו עליו [ולפ"ז אין הבדל בין כפה למטפחת, אלא שניהם כיסויים טובים (ואולי צורתם וכד' שונה זה מזה), ובין על זה ובין על זה יש להוסיף מדת יהודית גם רדיד החופה את כל גופה 'לפי מנהג המקום']. **אבל** לפי תירוצו השני, הרדיד המוזכר בפכ"ד (ובסי' קט"ו) שהוא דת יהודית אינו מחייב דוקא שהוא כמו אותו רדיד שבפרק יג שחופה את כל הגוף, אלא העיקר שמעל הכיסוי המנוקב יהיה כיסוי טוב[116] [ללא נקבים כלל, ולא שקוף, ומיוחד לכיסוי], דהא גם בכיסוי קטן על ראשה מגיע התועלת שנצרכת בו מדת יהודית לשיטתו, כל עוד שהוא כיסוי גמור[117]. וכ"ה לשון התויו"ט (כתובות פ"ז מ"ו): שיש "על ראשה" רדיד ככל

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

(מנחות מא. ד"ה תכלת) שהביאו הך ספרי בלשון "כסות". ע"ש. [ע' רש"י שה"ש שם, שרדידי הוא תכשיט מרוקע ומרודד, ובאבע"ז שם פירש שהוא צעיף. ועכ"פ הכלל הוא שזה כיסוי מרודד, ופעמים יכול להשתמע על כל הגוף, ופעמים רק על ראשה (ובערוך הנ"ל נראה דבסתמא פירושו בגד לראש, אא"כ יש הכרח לפרש אחרת כגון בספרי שם וכאמור), ופעמים גם יכול להשתמע לתכשיט מרודד].

[116] **וצריך** שהכיסוי יהיה חזק שלא יחליק וכד' ושיתפוס את כל השערות, דהרי כפי הנראה זה בעצם הטעם שהיו חובשות מלבד הרדיד גם כיסוי מנוקב מתחתיו, וכמו שביאר בספר את צנועים חכמה (ח"א עמ' קג), ואלו הם דבריו: הסבכה [ראה לעיל בהערה שהבאתי שה'מטפחת' היא ה'סבכה', וכמ"ש הרמב"ם בפיהמ"ש (שבת פ"ט מ"ה, ופט"ו מ"ב. לתרגום הר"י קפאח שם)] היא המחזיקה את שערות הראש במקומן, והכיסוי הנוסף מכסה את החורים שיש בסבכה. כיסוי זה השני הוא ה'רדיד', והוא מועיל רק כאשר השבכה מונחת על הראש ומחזיקה את השערות שלא תהיינה מפוזרות, והרדיד שמונח עליה בא לכסות את השערות שאחוזות בה הנגלות דרך חורי הסבכה. משא"כ אילו לא היה שבכה, השערות מתפרעות, והרדיד [שהוא הכיסוי שמעליו] אינו יכול לכסות את השיער היוצא מחוצה לו כי אין מה שיחזיק את השער, וממילא אין בכוחו של הרדיד למנוע גילוי שערות הראש כדבעי. ע"ש. [ואע"פ שיתבאר להלן בהערה שמלבד המטפחת והרדיד יש גם 'כפה' שהוא כעין פיסת בד המתלפף סביב הראש, ואיתו היתה יושבת בביתה, וא"כ לכאורה הוא כבר יעשה את החזקת השיער שמתפזר, מ"מ צ"ל שמאיזה טעם הכיפה לא היתה נתפסת היטב בשערות לאוחזן היטב, או שבצאתן היו רגילות להסיר הכיפה ולהחליפה לשבכה (אולי משום שהכיסוי שמעליו נתפס עליו יותר טוב מאשר על הכיפה הזו, או משום טעם אחר). ולהרמ"ל שחור (שהבאתי להלן שם) שפירש שהכפה שנמצאת איתו בבית זה כעין כובע קטן באמצע ראשה (והמסביב הוא זה שנשאר גלוי) אתי שפיר בלא"ה]. ולכן גם היום, אם הולכת עם כיסוי אחד, לא מהני אא"כ הוא תפוס טוב [ובאמת הרבה נוהגות לחבוש קודם כמין כובע מבד מסויים שתופס את השיער ומונע החלקה וכד' ורק מעל זה חובשות את המטפחת]. וע"ע בקונטרס 'מטפחת ורדיד' (עמ' 7) שכתב: יש לשאול, מדוע לא השתמשו לכיסוי הראשון במטפחת מבד שלם ומלא (אלא במנוקב וכד' ורק הכיסוי השני שמעליו היה אטום). [ומבאר:] אולי העדיפו רשת זאת על פני בד שלם מאחר ורשת נושמת יותר ולכן לא מחממת את הראש [והכיסוי העליון לבדו לא יספיק מפני השערות המתפזרות וכנ"ל] ואולי גם נתפסת טוב יותר על השיער וקל לקושרה וגם קל יותר לכבסה, ואולי גם מפני שקל יותר לקושרה לראש בסיכות שנכנסות בקלות דרך הנקבים. ואולי גם מפני טורח אריגת הבד ויקרותו בזמנים ההם גרם שעשו את הכיסוי הראשון מעשה סבכה שעשוי מפחות חוטים ויותר קל לעשותו, וכן משמע בפסחים (נה.) "אבל לא יתחיל בתחילה בארבעה עשר, אפילו 'צלצול קטן', אפילו 'שבכה קטנה'", הביא שתי דוגמאות לבגדים 'חגורה' ו'שבכה', שאריגתם נעשית במהרה. ואולי אפשר לומר עוד, שרצו להתקשט בבית בשיער הנראה דרך הנקבים אבל לא בפריעת ראש גמורה [ר"ל ולכן כשתגיע לביתה לא תצטרך אלא להסיר את הכיסוי העליון ולא תצטרך לטרוח 'להחליפו'], וכן משמע בפירוש המשנה לרמב"ם מסכת כלים (כד, טז) וז"ל: סבכה, כסוי שנותנות הנשים על ראשיהן והיא רשת שנקביה דקין מאד [ולפיכך נקראה סבכה (מלשון סיבוך)], כדי שייראה השער מתחתיה. עכ"ל הרמב"ם. עכ"ד.

[117] **ומה** שפירש שם הפרישה לפני כן את הרדיד שהוא 'החופה את כל גופה וכמ"ש לעיל בסי' עג', הוא משום דקאי בפירוש הראשון בדברי הטור, אך לפירושו השני שכתב אח"כ שהחיסרון כאן הוא שיש לה רק מטפחת בעלמא
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הנשים. וכן מצינו הרבה כיו"ב בביאור מהות רדיד [דכן פירש הרמב"ם גופיה (בפיהמ"ש כלים פכ"ט מ"א): רדיד, "מלחפה". ופירשו בהערה שם שהוא 'כסוי לראש'. (וגם לתרגום הר"י קאפח שתרגם "מעטה", אינו מוכרח שהוא מעטה על כל הגוף). וכ"ה להדיא לשון הרע"ב (כלים שם): רדיד, צעיף דק שהאשה מכסה בו "**ראשה**". עכ"ל. וכן הוא בערוך (ערך רד), וז"ל: פירוש רדיד בלשון ישמעאל (הוא) "רדא", והוא צעיף דק שמכסה האשה "**על ראשה**". עכ"ל. (והובא גם בתוס' ב"ב קנו: סוד"ה כבינתי). וכיו"ב מצינו עוד בפיהמ"ש בשבת (פט"ז מ"ד[118]) ובנדרים (פ"ז מ"ג) לשון רדיד שאינו על כל הגוף[119]. וראה עוד מקורות והסברים בזה באורך בספר

❖ לכבוד ולתפארת ❖

(עיין פירושו בפנים לעיל בסמוך), אינו מוכרח שהרדיד הנצרך מעליו הוא הרדיד החופה את כל גופה, אלא יתכן בהחלט שהרדיד אינו חופה את כל גופה, והעיקר שהוא כיסוי מלא וטוב ללא נקבים ולא שקוף, שהרי זה היה החיסרון ב'מטפחת' לפירוש זה, וכמבואר [וכדלהלן בסמוך שמצינו הרבה מקומות לשון 'רדיד' על כיסוי שאינו עוטף את כל גופה].

וגם את"ל שהרדיד המוזכר בפכ"ד הוא ג"כ רדיד החופה את כל גופה, מ"מ הרי אין זה מעיקר חיובי הדת יהודית עצמה [דהלא כאמור הבעיה שם היתה מצד שהכיסוי הראשון היה גרוע, ולא מצד שהוא לא מכסה את כל גופה, וא"כ מספיק 'כיסוי טוב' אע"פ שאינו חופה את כל גופה], אלא מכיון שבמקומו ובזמנו נהגו שה'כיסוי הטוב' יהיה 'כיסוי כזה העוטף את כל הגוף' תפס הרמב"ם בפכ"ד את הדין בלשון של "אין עליה רדיד". ומאחר שאין זה מעיקרי חיובי דת יהודית כאמור, לכן יש בזה שינויים בין המקומות ולא בכל מקום הקפידו על זה, כמבואר בפי"ג, אבל עצם הדת יהודית [שצריך כיסוי גמור] הוא מתורת צניעות בסיסית שהקפידו על כך בנות ישראל, ואינו ניתן לשינוי.

[118] **כ"ה** בחלק מהתרגומים [אולם בחלק מהתרגומים תרגמו "סודר קטן"]. ואף שבתחילת המשנה שם כתוב (בפיהמ"ש) "רדיד המכסה את כל גופה", מ"מ הרי אף אחד לא מכחיש שיש סוג כזה של רדיד, ובו מיירי בפי"ג מהל' אישות (הי"א) וכנ"ל, אלא עיקר הנידון כאן הוא על כך שלא רק זה נקרא רדיד, אלא גם בד קטן "על הראש" נקרא רדיד אף שאינו על כל הגוף.

[119] **והנה** מצינו גם לכמה מהראשונים שכתבו שרדיד הוא צעיף, דהר"ש והרא"ש שם הביאו את התרגום יונתן עה"פ (בראשית לח, יד) "ותכס בצעיף", שתירגם: וכסית ברדידא. אלמא רדיד זה צעיף. וכן פירש האבע"ז על הפסוק בשיר השירים (פ"ה פס' ז) "נשאו את רדידי": בלשון ישמעאל כמו צעיף. וכ"ה בתפארת ישראל (כלים שם יכין אות ח). ולא מבואר בדבריהם מהו הצעיף הזה, האם הצעיף הוא כיסוי לראשה בלבד, או שהוא כיסוי על כל גופה. אכן כבר הבאתי מהרע"ב והערוך שפירשו שהרדיד הוא צעיף "שמכסה בו ראשה". ואף שי"ל שכוונתם שהרדיד הוא סוג כזה של צעיף שמכסה את ראשה, ועדיין לא בהכרח שכל צעיף הוא כן, וא"כ אולי הראשונים הנ"ל שכתבו צעיף סתמא נתכוונו לצעיף המכסה את כל גופה, מ"מ זה לא מסתבר, דלמה לן לעשות מחלוקת בחינם לומר שנתתכוונו לצעיף אחר, אדרבה אפושי פלוגתא לא מפשינן, ועדיף לנו לומר שנתכוונו לאותו צעיף שפירשו הרע"ב והערוך את הרדיד, דהיינו שמכסה בו "את ראשה". וז"פ. וכן פירש הרשב"ם (בראשית שם) "ותכס בצעיף" שכסתה "ראשה" בצעיף (ואת "ותתעלף" פירש שכיסתה גם פניה). וכן נראה מהרס"ג שם, שכתב (ע"פ התרגום המובא בחומש דרך הקדמונים שם): "והתכסתה בצעיף, ושמה הכיסוי על פניה", וכן הוא להדיא בפירוש נוה שלום על הרס"ג שם (מודפס בכתר תורה בראשית שם), ע"ש. וכן מוכח לכאורה מפירוש רס"ג על רות (פ"ג פס' טו), עי' בנוה שלום בבראשית פכ"ד פס' סה, ודו"ק. וממילא מוכח שרדיד בסתמא פירושו כיסוי על ראשה ובודאי לא מחייב שיהיה על כל גופה. ואמנם מצינו ראשונים שכתבו ש"צעיף" פירושו שמכסה גם את פניה (ראה ספר השרשים לרד"ק ערך צעף, וכן הוא בפירושו על בראשית לח יד), מ"מ אין זה אומר אלא ש"צעיף" מכסה גם את פניה, אבל לא מחייב שהם מפרשים את "רדיד" שהוא צעיף, דאולי רדיד זה לא מכסה את פניה, וגם אם יפרשו כן זה לכל היותר מכסה גם את פניה, ולא מחייב שכיסה את כל גופה שכתב עליו הרמב"ם בפי"ג שהוא תלוי במנהגי המקומות.

שו"ע המקוצר (קדושה עמ' רמז בהערה). ע"ש. והיינו שבסתמא 'רדיד' פירושו כיסוי שמרדדים ושוטחים אותו (כמו שנראה מרש"י שה"ש ה, ז. וע"ע בתרגום אונקלוס שמות לט, ג), והכא בפכ"ד היינו על פני הראש וסביבותיו, ולאו דוקא על כל הגוף, ואדרבה בכל הנ"ל פירושו כמו צעיף שהוא על ראשה בלבד, וכאמור. ולכן בפי"ג דמיירי על כיסוי חיצוני על כל הגוף (בנוסף לכיסוי טוב שכבר קיים על ראשה) שהוא תלוי במנהגי המקומות הדגיש וכתב "שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית", ואילו בפכ"ד דמיירי על כיסוי מלא בלא נקבים והוא על ראשה בלבד, כתב "רדיד" סתמא, דכאמור מצינו שרדיד סתמא פירושו כיסוי "על ראשה" וכנ"ל, ובפרט דהכא הרי איירי על דינא ד'ראשה' פרוע, ובודאי דלא הוצרך לפרש דעל סוג כזה של רדיד שעל הראש הוא מדבר. ופשוט][120].

❖ לכבוד ולתפארת ❖

וגם לא מחייב שזה עיקר ייעודו של הרדיד, וממילא לא בכל מקום משתמשים בו גם לכיסוי פנים, דאטו הרדיד של הדיין (ע' רמב"ם סנהדרין פכ"ג ה"ג) היה גם על 'פניו' של הדיין.

120 **בירור מהו 'כיפה' ו'מטפחת'**

הנה בין לתירוץ הראשון ובין לתירוץ השני, 'כיפה' המוזכרת בפי"ג הוא כיסוי גמור ולא מנוקב [דבמנוקב לכו"ע הקפידו על זה בכל המקומות] אלא שמעל זה יש מקומות שנהגו להוסיף רדיד החופה את כל גופה (ובזה רק נחלקו - דלתירוץ ראשון הרדיד הזה הוא אותו אחד דהוי מדינא דדת יהודית המוזכר בפכ"ד, וס"ל דגם אותו לא בכל המקומות הקפידו, ולתירוץ השני הוא תוספת שהונהגה בחלק מהמקומות [ורק היא תלויה במנהגי המקומות] כי הדת יהודית עצמה (דפרק כד) הוא רק להצריך כיסוי גמור שאינו מנוקב, וזה הקפידו בכל מקום).

ויש להקשות מלשון הרמב"ם (פ"ג מהל' סוטה ה"ה): והיא עומדת ביניהן בלא רדיד ובלא מטפחת אלא בבגדיה "וכפה שעל ראשה כמו שהאשה בתוך ביתה". עכ"ל. משמע שיש עניין בדוקא שהיא יושבת בכפה רק בביתה, וכנראה היינו משום שכפה **אינו כיסוי גמור**, ולכן היא יושבת איתו רק בביתה ואינה יוצאת איתו, ועוד דהרי 'מטפחת' לכל היותר היא כיסוי מלא לראשה (ולפירוש השני בפרישה הוא אף מנוקב וכד') ומינה ד'כיפה כמו שהיא יושבת בתוך ביתה' הוא כיסוי גרוע מזה, ואינו כיסוי מלא, ולכאורה זה סותר את הנ"ל ש'כיפה' (דכתב הרמב"ם בפי"ג) הוא כיסוי גמור. [ויש גירסאות שגרסו שם כופח, אולם נראה דהיינו הך. וע' בספר את צנועים חכמה (ח"א עמ' קז)].

כמו כן קשה לגבי ה'מטפחת'. מחד גיסא לפירוש השני בפרישה הנ"ל הוא כיסוי גרוע [ולכן הוצרך מדינא דדת יהודית כיסוי גמור כדי שתוכל לצאת אף לבחוץ], ומאידך בהל' סוטה הנ"ל משמע שעם ה'מטפחת' היתה יוצאת אף לבחוץ, דה'כפה' הוא הכיסוי הגרוע שנמצאת עמו בביתה, ולא המטפחת.

ולקושיא זו השניה נראה לומר, שאף שה'מטפחת' היא יחסית יותר טוב מ'כיפה' ולכן לא נמצאת עמה רק בבית כמו ה'כפה', וכמ"ש הרמב"ם בהל' סוטה הנ"ל, מ"מ גם לא היתה יוצאת איתו לרה"ר, כי היה ג' כיסויים, אחת היתה לובשת בבית, ואחת בחצר [ומחצר לחצר דרך מבוי], ואחת ברה"ר.

דהיינו שהכיפה היתה כיסוי גרוע טפי ממטפחת, שאת הכיפה היא היתה לובשת רק בביתה, כלשון הרמב"ם בהל' סוטה הנ"ל "כמו שהאשה בתוך ביתה", ואילו ה"מטפחת" (שזה קלתה) הוא אמנם כיסוי יותר טוב אך עדיין עם קצת נקבים [וראה לשון הרמב"ם (בפיהמ"ש כלים, פכ"ד מט"ז) שפירש את הסבכה (שהיא בעצם המטפחת, וכמ"ש בפיהמ"ש שבת פ"ט מ"ה, ובפט"ו מ"ב. ע"ש. לפי תרגום הר"י קפאח שם) שהיא רשת שעיניה (נקביה) "דקות מאד" (ועל כן נקראה 'סבכה', מלשון סיבוך) "כדי שיראה השער מתחתיה", ולכן ברה"ר צריך כיסוי נוסף עליו], ואיתו היתה הולכת לא רק בביתה אלא גם מחצר לחצר בתוך המבוי, וכמו שכתב הרמב"ם בפכ"ד מהל' אישות (סוף הי"ג), וז"ל: וכן אם יצתה בראשה פרוע "מחצר לחצר בתוך המבוי" הואיל ושערה "מכוסה במטפחת" אינה עוברת על דת. עכ"ל. משמע דוקא בתוך המבוי, אבל עדיין לא ברשות

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הרבים. ועם רדיד דהיינו כיסוי מלא ללא נקבים כלל היתה הולכת גם ברה"ר ובמבוי מפולש וכמו שכתב שם לפני כן בהלכה יב "ואיזו היא דת יהודית וכו', יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד". ובנוסף לזה היו מקומות שהיו לובשות גם רדיד המכסה את כל הגוף, וכמו שכתב בפרק י"ג: "מקום שדרכן" שלא תצא אשה לשוק בכיפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית. עכ"ל. ואתי שפיר הכל [מלבד הקושיא הראשונה לגבי הכיפה, שבה נדון להלן].

ותחילות לאל מצאתי להגאון מרכבת המשנה (על הרמב"ם הל' סוטה שם) שכך כתב להדיא [וגם ביאר את תארם], דיש ג' סוגי כיסויים, כיפה, מטפחת, ורדיד. עם 'כיפה' היתה לבושה רק בתוך ביתה והוא כעין פיסת בד הנכרך סביב ראשה והראש מגולה למעלה כלפי השמים, ועם 'מטפחת' היתה לבושה גם בחצר (וכן מחצר לחצר דרך מבוי אינה עוברת על דת, אבל אסור לכתחילה), ובשוק היתה יוצאת גם עם 'רדיד'. ע"ש. והוא כדברינו, ואתי שפיר. [ועל המיקום שכתב - 'ביתה' 'חצרה' ו'דרך מבוי' ו'רה"ר', ראה להלן].

והביא שם ראיה דכן פירוש ה'כפה', ממה שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות (כלים פכ"ח מ"ה), דפירש את ה'כפה' שהוא "צניף שצונפות הנשים על ראשיהן", ובתרגום הר"י קאפח תרגם שם: "מטפחת שהנשים לופפות על ראשן". והיינו כנ"ל ש'כיפה' אין זה 'סתם מטפחת', אלא מטפחת כזו שהיא כעין פיסת בד ש'לופפות אותה על ראשן' (והראש מגולה למעלה כלפי השמים). ולפ"ז צ"ל שגם מה שכתב הרמב"ם בפיהמ"ש (כלים פכ"ט מ"א) גבי "כפה של זקנה" שהוא "מטפחת הראש", ע"ש, שכוונתו בזה ג"כ ל'סוג' של מטפחת, שלופפות אותן על ראשן. ודו"ק. [ובעל כרחינו לומר כן שאין הכיפה והמטפחת שווים, שהרי בהלכות סוטה (פ"ג ה"ה) הנ"ל כתב להדיא דיש ג' כיסויים: רדיד, מטפחת, וכפה. וע"כ לבאר כנ"ל]. והמרכה"מ הנ"ל הוכיח כן מעוד מקומות ברמב"ם, שאין לכפה בית קיבול, אלא הוא נכרך סביב הראש, והראש מגולה כלפי שמים (ומקבל טומאת מדרס). ע"ש. וציין לחולין (קלח.) "כפה של צמר היתה מונחת בראש כהן גדול, ועליה ציץ נתון". [וארחיב בזה להלן בסמוך בע"ה]. ועפ"ז ביאר המרכה"מ את דברי הגמ' ביומא (מז.) לגבי קמחית דאמרה דמעולם לא ראו קורות ביתי "קליעת" שערי, דהכוונה בזה היא דלגבי הצדדים (קצה שערותיה סביב הראש) כולן היו מכסות בביתן ב"כיפה" (הנ"ל), ואילו קמחית התחסדה וכיסתה בביתה גם את אמצע ראשה דהיינו "קליעותיה". [וע"ש עוד שכתב שבהעמדה שניה היה מסיר לסוטה גם את הכפה, ושזה כוונתו בהלכה י"א שם. וע' סוטה (ח סע"ב). וזה דלא כמ"ש בשיח יצחק (יוסטמאן, סוטה שם)].

וכן יש להביא ראיה לדבריו בפירוש ה'כפה', מהסוגיא בשבת. דהנה אמרינן בגמ' (בדף נז.) במלבושי ותכשיטי האשה, שאסור לה לצאת ב'כבול' לרה"ר (דחיישינן שמא תשלוף ותראה לחברתה). ומפרשינן בגמ' (שם ע"ב) דהיינו "כיפה של צמר". עוד אמרו במתניתין שם, דאסור לה לצאת ב"טוטפות". ופירש הרמב"ם בפירוש המשניות (שם פ"ו מ"א): "טוטפות" – ציץ הנקשר על המצח מאוזן לאוזן. וכו'. "כבול" - פיסת בד הנקשרת ג"כ על המצח, והטוטפת נתונה עליה, כדי שלא תכאיב את המצח, ולפעמים מתקשטים בה ללא טוטפת. עכ"ל. והיינו שהכבול הזה שנקרא "כיפה של צמר" (כנ"ל) היה פיסת בד שמקיף את המצח והולך אחור [עד העורף ונקשר שם, וכמ"ש הרמב"ם בפ"ט מהל' כלי מקדש ה"ב, וכדלהלן], וזהו מה שכתב הרמב"ם בחיבורו (שבת פי"ט ה"ז) "לא תצא אשה וכו', ולא בכבול של צמר **שמקפת אותו סביב לפניה**", וכמו שביאר הרב בני ציון ליכטמאן (סי' שג, סק"ה) שכוונת הרמב"ם בחיבורו הוא כפי שכתב בפיה"מ הנ"ל. ע"ש. וכן פסק בשו"ע (סי' שג ס"ב), וז"ל: לא תצא בכפה של צמר, דהיינו חוטי דעמרא דגדילין ועבידי כי הוצא (וע' בב"ח שכתב שצ"ל "כי המנא", דהיינו שעשויים כמין חגורה. וכ"ה בלשון הרא"ש שם פ"ו סי' ב, וכן נראה מרבינו חננאל), ורחבים כשתי אצבעות כשיעור ציץ. עכ"ל.

וכן מתבאר ע"פ מה שכתב רב נטרונאי גאון (בתשובותיו מכון אופק, עמ' 595, והובא גם באוצר הגאונים שבת ח"ב סי' קעה) שה'כיפה' של צמר המבואר כאן בלבוש ה'נשים', פירושו כ'כיפה' של צמר שהיתה בראש 'כהן גדול' במסכת חולין (קלח.), דתניא, "כיפה של צמר" היתה מונחת בראש כהן גדול, ועליה ציץ נתון, לקיים מה שנאמר (שמות כח, לז) "ושמת

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אותו על פתיל תכלת" [שהכיפה של צמר היתה עשויה מתכלת]. ע"כ. וכן כתבו הרי"ף (שבת נז:, ובדפי הרי"ף הוא בדף כו.:) ורבינו חננאל (שבת שם), שהכיפה של צמר דאמרינן הכא פירושו כההיא דהיתה על הכהן גדול. ע"ש. ופירש רבינו חננאל הנ"ל, וז"ל: "והן חוטין גדילין מעשה עבות, רחבין בשתים ושלש אצבעות כגון [כמו] אבנט". וכ"ה בספר הנר (שבת שם) בשם רב שרירא שאון. וכיו"ב כתב הרי"ף שם, וז"ל: ופירוש כיפה של צמר, חוטי דעמרא דגדילין ועבידן כי הוצא (צ"ל המנא-חגורה, ראה לעיל בסוף הקטע הקודם), ורחב שתי אצבעות כשיעור ציץ (כדאמרי' בשבת סג: ששיעור הציץ הוא ב' אצבעות), כדאמרינן (חולין קלח.) כיפה של צמר היה מונח בראש כה"ג וכו'. עכ"ל. וכ"ה ברא"ש (פ"ו סי' ב), ובטור (סי' שג), ובשו"ע (שם ס"ב). וכן כתב המאירי (שבת שם, ד"ה ולא) בשם וי"מ. וכ"כ ביתר ביאור ר"א בן הרמב"ם בפירושו על התורה (שמות כח, לז), וז"ל: ושמת אותו על פתיל תכלת, ששני קצות הציץ נקובים, שנכנס בהם פתיל התכלת, ובהיותו פתיל אחד, לא שני פתילים, היה הפתיל בהכרח נכנס בשני קצות הציץ בתוך שני נקביו ונשאר אמצע הפתיל על המצח תחת הציץ, כמו שהזכיר אבי אבא ז"ל. עכ"ל. [ור"ל שאם היה 'שני פתילים' אחד יוצא מהנקב הימני ואחד יוצא מהנקב השמאלי (והיו מקיפים את הראש משני הצדדים ונפגשים בעורף ונקשרים), אז היה נמצא שמתחת לציץ לא היה שום פתיל, והרי כתיב ושמת אותו "על" פתיל תכלת, ולכן בהכרח היה כאן רק 'פתיל אחד', שהיה יוצא ונכנס בשני הנקבים ונקשר מאחור ואז ע"כ היה אמצע הפתיל מתחת לציץ]. והרי זה כמבואר. (אלא שכתב אח"כ שנראה שהיה רחב מעט פחות מרוחבו של ציץ, כדי שלא יהיה נראה לעין. ע"ש. וכנראה כוונתו מצד יופי וכבוד הציץ שלא יהיה בולט ממנו כלום למעלה או למטה, רק מצדדיו. וכן נראה מההערת המו"ל שם). וזה גם כוונת הרמב"ם בהלכות כלי המקדש (פ"ט ה"ב) שכתב, וז"ל: ופתיל תכלת למטה ממנו (מהציץ) נכנס מנקב לנקב, כדי שיהיה נקשר בפתיל כנגד העורף. עכ"ל. וכמו שכתבו התורת חיים (חולין שם), והמעשה רוקח (על הרמב"ם פ"י ה"ג), והר המריה (על הרמב"ם שם, סק"ז), ובזה תירצו את קושית הכס"מ (על הרמב"ם שם). ע"ש. [וע"ע במלבי"ם (שמות כח, לז), ובמעשי למלך (על הרמב"ם שם), ובפני יהושע (שבת סג:). ואכמ"ל].

אתה הראת לדעת מכל הנך, דהכיפה של צמר שלבשה האשה (המוזכר בשבת נז.) אינו כיפה המכסה את הראש באופן רגיל, אלא רק מקפת אותו. [ואע"פ שבלשונינו אין אנו רגילין לקרוא לכיפה כן, אבל כך הוא מפורש בראשונים, וכנ"ל. וגם מצינו לשון "כיפה" כיו"ב בעירובין (יא:) וביומא (יא:), לגבי שׂער בצורת קשת לעניין חיובו במזוזה. וכ"ה ביבמות (פ.) בסימני סריס (ע' ברי"ו תא"ו נתיב א' ח"ד דף ט"ז ע"ב). והיסוד הוא ע"פ מה שכתב הרד"ק בספר השרשים (ערך כפף), ש"כפה" הוא מלשון כפיפה. ע"ש היטב. וכ"ה במצודת ציון (איוב טו, לב)]. ועם כפה זו היתה בבית, וכמו שכתב הרמב"ם בהל' סוטה (פ"ג ה"ה) שהסוטה עומדת ביניהן ו"כפה שעל ראשה כמו שהאשה בתוך ביתה", וכדביאר המרכבת המשנה שם, וכנז' לעיל.

ואמנם מצינו לראשונים אחרים שפירשו את "כיפה של צמר" באופן אחר, כגון רש"י (שבת נז: ד"ה אבל, ובעוד מקומות) ומאירי (שם) בפירוש השני ועוד ראשונים [ובערוך (ערך כפה) כתב את שני הפירושים], שכתבו שהוא מעין 'כובע קטן' שתחת הסבכה. וע"ע ברמב"ן וברשב"א שם. אבל כל הבירור כאן הוא אליבא דהרמב"ם מה הוא נתכוין בכותבו "כיפה", ובדעתו אין שום ספק שנקט כפירוש הר"ח והרי"ף ודעימייהו, וכאמור. ומ"מ באמת גם לפי פירוש הראשונים הסוברים שהוא כובע קטן, אין זה בהכרח שהוא מכסה את כל הראש, ואדרבה בפסקי הרי"ד שם שביאר הדברים יותר כתב להדיא שאינו מכסה את כל הראש אלא הוא רק כנגד קדקדה, וז"ל: כיפה של צמר, שמנחת האשה על ראשה תחת השבכה, כדי לחמם את ראשה, "ואינה מכסה כל ראשה אלא כנגד קדקדה היא", ופעמים שהיא משימה ידה תחת השבכה, ומוציאתה ואינה מגלה ראשה בעבור זה. עכ"ל. וע"ע ברמב"ן שם. וא"כ גם לשיטה זו מובן מה שכתב הרמב"ם בהל' סוטה הנ"ל שעם הכיפה הזאת היתה יושבת בביתה, דכאמור גם לשיטות אלו הכיפה אינה מכסה את כל שערה אלא הוא רק כנגד קדקדה. [ואמנם ראיתי מי שכתב שמכיון שלא הזכיר הרמב"ם בהלכותיו (פי"ט ה"ז משבת) "כיפה", אלא רק "כבול של צמר שמקפת אותו סביב לפניה", א"כ חזר בו מפירוש המשניות, ופירש את המילה כבול כהירושלמי (פ"ו ה"ב) שפירש כבול "טבוסה" (שהוא סוג תכשיט, כמ"ש הערוך בערך טבוסה). אולם פשוט שאין זה נכון כלל, דלמה לן למימר שחזר בו מפיה"מ בלא שום טעם, הרי כשם שהוא לא כתב בלשונו בהלכותיו "כיפה", גם לא כתב "טבוסה" או פירוש אחר, וא"כ למה נאמר שתפס פירוש הירושלמי יותר מהבבלי. ומה שכתב אותו אחד גם לדייק מלשון הרמב"ם בהלכותיו הנ"ל שכתב ש"מקפת אותו סביב לפניה", ולא שהוא על המצח בלבד מתחת

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

לטוטפות, דמשמע מזה שחזר בו. הרי כבר ביארנו לעיל באריכות שגם לפי מה שכתב בפירה"מ היא קושרת אותו בעורף (וכמ"ש הרמב"ם בהל' כלי מקדש פ"ט ה"ב), ונמצא שהוא מקיף את פניה, ולא רק על מצחה. וכבר הבאתי שכ"כ גם הבני ציון ליכטמאן (סי' שג סק"ה) שכוונת הרמב"ם בחיבורו הוא כפי שכתב בפיה"מ הנ"ל. וזה ברור מאד. וגם אם יהיבנא ליה טעותיה שדעת הרמב"ם בפירוש ה"כבול" כהירושלמי שהוא תכשיט, מ"מ זה דוקא בפירוש ה"כבול", שבזה העדיף (לשיטתו) משום מה לנקוט כהירושלמי שפירוש הכבול הוא 'תכשיט' ולא 'כיפה' כהבבלי, אבל בפירוש ה"כיפה" עצמו לא השתנה דעתו, והרי הכא איירינן ב"כיפה". וזה פשוט מאד].

ואגב, מה שהצריך המרכבת המשנה הנ"ל בחצר 'מטפחת', מבואר בדבריו שם, דהוא משום הירושלמי (כתובות פ"ז ה"ו) דאיתא התם דהיוצאת בקפלטין (מטפחת) לחצר אין בה משום פרוע ראש. ע"ש. הא בלא מטפחת יש בה משום פרוע ראש אף בחצר. ומוכח דבעינן בחצר מטפחת. מיהו נראה מלשון המרכבת המשנה שם דסובר כן גם בדעת הבבלי אלא דבירושלמי מפורש הוא (ע"ש), וצ"ל דס"ל דהא דאמרינן בבבלי "ואלא בחצר א"כ לא הנחת בת לא"א שיושבת תחת בעלה", אין הכוונה שם כרש"י ותוס' (דפירשו דכוונת הגמ' להקשות דאם מיירי בחצר א"כ מדוע דוקא עם קלתה שרי שם דמשמע דבלא קלתה [מטפחת] הוי דת יהודית ואסור, הרי א"כ לא הנחת בת וכו', אלא מותר בחצר אף בלא מטפחת), דלפירושם יוצא שבחצר שרי גם בלא מטפחת, אלא כוונת הגמ' לשאול דאם מיירי בחצר "פשיטא" ד"עם קלתה" שרי, דאל"כ לא הנחת וכו' - וכדפירש גם הב"ח (אהע"ז סי' קטו). [ולפ"ז צ"ל דהירושלמי הנ"ל שכתב כן שהיוצאת "לחצר" עם מטפחת אין בו משום פרוע ראש, סובר דאינו פשיטא]. וע"ז משני, דמיירי ב'מחצר לחצר דרך מבוי', דע"ז חידש ריו"ח - דאפילו בכה"ג אין בקלתה משום פרוע ראש. ומה שכתב המרכבת המשנה שמחצר לחצר דרך מבוי אסור לכתחילה, הוא מלשון הרמב"ם הנ"ל (פכ"ד מהל' אישות הי"ג) שכתב על זה שרק "אינה עוברת על דת", דמשמע דלכתחילה מיהא אסור, וכנראה ס"ל דהא דאמר רבי יוחנן (כתובות עב:) 'קלתה אין בה משום פרוע ראש' (ואסקינן דהיינו מחצר לחצר דרך מבוי) היינו רק לעניין שאינה עוברת על דת אבל לכתחילה מיהא אסור, וכיו"ב למד הב"י (אהע"ז סי' קטו) בדעת הטור (שם) [אלא שהב"י כתב רק ש"אינו הגון"], ועי"ש בדרכי משה (אות ד) מה שדחה דברי הב"י. ומאי דאמרינן בירושלמי שם דלמבוי יש בה משום פרוע ראש, היינו למבוי מפולש וכמו שכתב הרמב"ם בפכ"ד מהל' אישות הי"ב, וכדביאר המ"מ שם. ונמצא לפי האמור בדעת הרמב"ם (ע"פ המרכבת המשנה), כך: בבית - מותרת עם כיפה, ובחצר - מותרת עם מטפחת, ובמבוי שאינו מפולש - במטפחת אינה עוברת על דת (אבל לכתחילה אסור וצריך רדיד שהוא כיסוי ללא נקבים), וברה"ר (או במבוי מפולש או בחצר שבוקעים בה רבים) - היוצאת במטפחת הויא עוברת על דת, דצריך שם רדיד (והיינו כיסוי מלא ללא נקבים וכנ"ל).

ומ"מ אין בכל הנכתב בקטע האחרון נפק"מ לגוף נידון דידן, כי גם אם נאמר דהירושלמי והבבלי חלוקים, ולדעת הבבלי מותר בחצר אפילו בלא מטפחת (כדפירשו שם רש"י ותוס' וכנ"ל), מ"מ הפירוש של 'כיפה' ו'מטפחת' לא משתנה, והיינו דלבבלי ייצא פסקן של דברים כך: בבית ובחצר - מותרת לילך גם בלא מטפחת (דלא כהירושלמי שבחצר צריך מטפחת) אבל עכ"פ דוקא עם כיפה [ובזה פליג הרמב"ם (לפי המרכבת משנה כאמור) על רש"י ותוס' שהתירו שם פריעת ראש לגמרי], ומחצר לחצר דרך מבוי - צריך מטפחת (אע"פ שמנוקבת, דזהו היתרא דקלתה דאסיקנא דמחצר לחצר דרך מבוי איירי), וברה"ר (או במבוי מפולש) - צריך רדיד שהוא צעיף (המכסה היטב ללא נקבים. דזהו דינא דדת יהודית להוסיף על קלתה = מטפחת מנוקבת). [ונראה דהכריח את המרכבת המשנה לומר דהרמב"ם פסק כהירושלמי (וסובר דגם הבבלי מודה לזה וכנ"ל בקטע הקודם, דלא כרש"י ותוס'), משום דמפשטות הרמב"ם משמע שהיה איזה איזה שימוש במטפחת גם לעניין לכתחילה, ולא רק לעניין שאינה עוברת על דת, וזהו כהמבואר בירושלמי דבחצר מותרת לכתחילה לילך עם מטפחת (ובמבוי אינה עוברת על דת), משא"כ לפי פשטות הבבלי מותרת שם גם עם כיפה לכל היותר. וק"ל].

מהו ה'כפה' הנזכרת בפי"ג

ועכ"פ לפי כל זה נמצא דה"כיפה" המוזכר ברמב"ם בהל' סוטה הוא כיסוי גרוע, דלכן היא יושבת איתו רק בביתה [ולמבואר במרכה"מ הנ"ל היינו שהיתה מקפת סביב הראש ולמעלה כנגד השמים היה מגולה], ולכאורה הקושיא הראשונה שהקשנו בתחילת ההערה במקומה עומדת, דהלא לכו"ע (לשני התירוצים של הפרישה הנ"ל) הכיפה המוזכרת בפי"ג מהל'

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אישות הוא כיסוי גמור [והרדיד שמעליו אינו אלא בשביל שיחפה את כל גופה, ולא בכל מקום הקפידו עליו, וכנ"ל באריכות], ונמצא דסתרי אהדדי.

וצ"ל דעם אותו רצועה היה ניתן לעשות שימושים שונים, כשהיא היתה בתוך ביתה הסתפקה בליפוף סביב ראשה באופן שקליעותיה שבאמצע ראשה היו מגולים (וזהו הכיפה שברמב"ם בהל' סוטה שהיתה עם זה בבית), ואילו ביציאתה לבחוץ היתה מלפפת על כל ראשה (וזהו הכיפה שברמב"ם בפי"ג מהל' אישות שהיה כיסוי גמור וכנ"ל). וכעין זה כתב בספר את צנועים חכמה (ח"א עמ' קמב). ע"ש. או די"ל דתרי כיפה נינהו, אחת מתלפפת סביב ראשה ואמצע ראשה מגולה, ואחת הוא כעין כובע על כל ראשה והוא כיסוי גמור. ועיין בערוך (ערך כפה) שהביא את שני הפירושים, ואפשר דאין כוונתו דפליגי, אלא לפעמים מתפרש כך ולפעמים כך. [וגם בשו"ת חקל יצחק (סי' פא ד"ה איברא) כתב דשני מיני כפות יש. ע"ש. ואמנם הוא כתב שאחת כעין סבכה ואחת כיסוי גמור, אולם לפי דרכנו שהמטפחת היא סבכה מנוקבת (וכמו שהבאתי לעיל בשם הרמב"ם גופיה. וראה בזה עוד להלן) ואילו הכיפה הוא פיסת בד המתלפף סביב ראשה, צ"ל באופן אחר, שאחת מתלפפת סביב ואחת כיסוי גמור וכאמור].

והנה גם הרמ"ל שחור זצ"ל בספרו בגדי כהונה (עמ' קנו-קנז) כתב לבאר שיש ג' סוגי כיסויים, רק באופן שונה קצת מהמרכבת המשנה הנ"ל, כי למרכה"מ בבית היתה עם פיסת בד המתלפפת, ובחצרה או מחצר לחצר דרך מבוי (תלוי לפשטות הבבלי או לירושלמי וכנ"ל) היתה עם מטפחת (מנוקבת. והיא הקלתה), וברה"ר עם רדיד (דהיינו כיסוי גמור, ובחלק מהמקומות נהגו ברדיד שחופה את כל גופה). ואילו לרמ"ל שחור הנז', בביתה ובחצרה (ומחצר לחצר דרך מבוי) היתה עם כיפה שהיא כמין כובע קטן על אמצע ראשה וסביב הראש היה מגולה (וזה הקלתה), וברה"ר היתה מוסיפה גם כפה כזו שהיא פיסת בד המתלפף סביב ראשה המכסה את המקום הגלוי הנשאר (ובחלק מהמקומות נהגו גם לכסות הכל ברדיד החופה את כל גופה).

ובייתר ביאור, לדברי הרמ"ל שחור יש שני סוגי כפה, האחד שהוא כעין "כובע", כמין חצי כדור חלול, והשני שהוא מין "צעיף" שאין לו בית קיבול ולא היה לה צורה קבועה להשתמש בה, פעמים היתה האשה עוטפת בה ראשה כמו במטפחת, ופעמים היא צונפת את הצעיף סביב ראשה ואמצע הראש מגולה, ופעמים שהיתה האשה לובשת גם כיפה [מין כובע] על ראשה, וגם כפה [מין צעיף] מסביב לראשה. [וע"ש שכתב שזה תלוי אם כתוב "כיפה" או "כפה", ד"כיפה" (עם יו"ד, ופ"א רפה), הוא כעין כובע, ואילו "כפה" (בלי יו"ד, והכ"ף פתוחה ופ"א קמוצה) הוא כעין צעיף. וע"ש הוכחותיו לזה]. ומנהגן של הנשים היה, ללבוש בבית כיפה כמו כובע על הראש לכיסוי שערותיהן שבמרכז הראש, ובשוק היו חופפות סביב ראשן גם כפה שהיא צעיף, והיו מקומות שלא היו מסתפקות ביציאתן בצעיף שסביב הראש והכובע שבתוכו, אלא היו מוסיפות רדיד החופה את כל גופן. ע"ש.

ועפ"ז ביאר שם, דהכפה שכתב הרמב"ם בפי"ג מהל' אישות הי"א, שמבואר שם שלא בכל מקום נהגו להוסיף מעליו רדיד, דיש מקומות שהיו הולכים בלעדיו ומסתפקים בכפה, היינו שהיה להם גם הכיפה שהוא מעין כובע על אמצע הראש וגם כפה שהוא מין צעיף שמכסה סביב הראש, ונמצא שהיו מכוסות לגמרי (והרדיד שחופה כל הגוף היה תלוי במנהג המקומות), ואילו הכיפה המוזכרת בפ"ג מהל' סוטה (ה"ה) שעמה היתה יושבת בתוך ביתה דוקא, היינו הכיפה שהוא מעין כובע, והמטפחת המוזכר שם הכוונה לכפה שהוא מין צעיף [ואיתו היו יוצאין לחוץ], והרדיד שם הכוונה לרדיד החופה את כל גופה במקומות שנהגו כן, כלומר שהיה הכהן מסיר מהסוטה את הרדיד החופה את כל גופה, וכן את הכפה שהוא הצעיף [וכלשון הגמ' (סוטה ח:) "לפיכך כהן נוטל **כפה** מעל ראשה ומניחו תחת רגליה", ובלשון התוספתא (פ"ג ה"א) "לכך נוטל כהן **צעיפה** מעל ראשה ומניח תחת רגליו"], ומשאיר אותה עם הכיפה שהוא מעין כובע שאיתו היתה בבית. ו'קלתה' שכתוב בגמ' כתובות (עב:) שהיא דת יהודית, היא הכיפה [מין כובע], שכשיוצאת לחוץ צריכה לחפוף למעלה בצעיף שיכסה את המסביב, משום דת יהודית. ע"ש.

וצ"ל שהבין שמה שכתב הרמב"ם בדינא דדת יהודית שלא מספיק "מטפחת" אלא צריך גם רדיד, שאין כוונתו על דינא דקלתה ממש (כי כאמור פירש ש'קלתה' זה לא מטפחת אלא זה ה'כיפה שהוא מעין כובע', ומדין דת יהודית צריך ומספיק שתוסיף
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אם שינוי ד"י תלוי בכ' תירוציו

ד. לכאורה היה נראה שנידו"ד - אם מנהגי דת יהודית הינם הנהגות מחייבות בבסיס ויסוד היהדות או שהינם חלוקים לפי מנהגי המקומות - תלוי בשני תירוצי הפרישה הנז'.

דלתירוץ הראשון יש ראיה לכאורה ש'דת יהודית' תלויה במנהגי המקומות, שהרי כאמור לפי תירוץ זה הרדיד המוזכר ברמב"ם בפכ"ד שהוא דת יהודית הוא אותו רדיד שבפרק י"ג שמתבאר שם שהוא תלוי במנהגי המקומות, אלמא גם דבר שהוגדר כדת יהודית לא הקפידו עליו בכל המקומות.

משא"כ לתירוץ השני ליתא ראיה זו כלל, שהרי כאמור לפי תירוץ זה הרדיד המוזכר ברמב"ם בפכ"ד שהוא מדת יהודית, אינו מחייב כלל שהוא אותו רדיד המוזכר בפי"ג שהוא תלוי במנהגי המקומות, אלא הא כדאיתא והא כדאיתא, וכדלעיל באות הקודמת באריכות, ע"ש, וא"כ מה שמבואר ברמב"ם בפי"ג שלא בכל המקומות הקפידו על רדיד, אינו קאי על דברים הנצרכים מ'דת יהודית', שהרי שם מיירי ב'תוספת' רדיד אחר - דהיינו כאשר כבר יש עליה את הכיסוי הנצרך מ'דת יהודית' כדבעי בלא נקבים כלל [ולא שקוף, ומיוחד לשם כיסוי כדלעיל אות ג] ובכ"ז מוסיפה עוד רדיד גדול המסווה את הראש יחד עם כל הגוף, על זה דוקא כתב שלא בכל מקום הקפידו על זה. אבל אה"נ מה שהוזכר בגמרא כתובות (עב:) שהוא 'דת יהודית' דהיינו כשאינה מכוסה אלא בבגד עם נקבים וכד' (ראה לעיל) שאז צריכה לחבוש מעל זה כיסוי [אפילו שאינו חופה את כל

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

"מטפחת", שתכסה את המסביב, ואי"צ גם רדיד), אלא כוונתו על מנהג נוסף, שבמקומות שנהגו להוסיף מלבד המטפחת שהקיפה סביב הראש (ונמצא מכוסה לגמרי) גם רדיד החופה את כל הגוף, הרי זה נכלל בגדר דת יהודית.

ונמצא דגם לפי פירוש זה אין ראיה ד"דת יהודית" תלויה במנהגי המקומות, כי דוקא במנהג שהונהג אח"כ רק בחלק מהמקומות, כגון הרדיד החופה את כל גופה, בזה אמרינן דאע"פ שבאותו מקום יש לנהוג כנהוג שם מ"מ אין זה מחייב את כלל בנות ישראל וכמ"ש הרמב"ם בפי"ג, משא"כ דת יהודית שקיבלו עליהם עוד בזמן הגמרא, דהיינו כגון שיש ללבוש צעיף מסביב הכובע שבאמצע ראשה, דמשמע שזה היה קבלת כלל בנות ישראל בזמנם, תו לא פקע. וכיו"ב נכתוב להלן בפנים (אות י) בדעת הפרישה בתירוצו הראשון. ע"ש. [ומ"מ לכאו' יש לעיין לפי פירושו מדוע בביתה היתה יושבת בכיפה (שהוא מעין כובע), הלא ממ"נ אם זה הקלתה וכאמור הרי בגמ' (כתובות עב:) איתא שאי"צ את הקלתה בביתה וחצרה שהרי אם כן לא הנחת וכו', ולא נצרכה אלא למחצר לחצר דרך מבוי כמבואר שם. ובשלמא להמרכה"מ הנ"ל שה'קלתה' זה המטפחת והיא כיסוי הראש (ולא רק סביב הראש. אלא שהיתה מנוקבת וכנ"ל) ואילו ה'כפה' שהיא סביב לראש (שאיתה היא בביתה) אינו 'קלתה', אתי שפיר, כי באמת בביתה אינה עם קלתה (אמנם לא בפרוע ראש לגמרי אלא מעין חגורה הסובב את ראשה. ובגמ' לא כתוב שהיתה פרועה ראש לגמרי, אלא שלא היתה עם קלתה). אבל להרב בגדי כהונה הנ"ל שהקלתה היא הכיפה שהוא מעין כובע, ואיתה יושבת בתוך ביתה, צריך ביאור, שהרי כאמור בביתה לא היתה עם קלתה. וצ"ל דהבין שהרמב"ם פסק כהירושלמי דאף בחצירה צריך קלתה, והבין גם שה"ה בביתה (אלא שאפילו בחצירה סגי בקלתה). או כמ"ש האגרות משה (חאה"ע סי' מח) שלא לדינא מצריך הרמב"ם שבביתה תכסה בכיפה ד(א"כ) היה לו לכתוב זה במקומו בפכ"ד מאישות שיש עוד דין שלישי (ג.) שבביתה תכסה בכיפה, (ב.) ומחצר לחצר דרך מבוי צריכה מטפחת דוקא שלא להתחשב עוברת על דת, (א.) ובשוק ומבוי מפולש צריכה רדיד. ולכן משמע שכוונתו רק לדין הסוטה, שאף מתחילה קודם שהגיע זמן שהכהן יגלה שערה מ"מ אין מניחין אותה ללבוש רדיד ומטפחת אלא כיפה, שלזה אין שום חשיבות, דגם בביתה רגילה ללובשה ששם אין לובשת לחשיבות, אבל אין כוונתו שלובשתו לכיפה גם בביתה בשביל איסור פריעת ראש דודאי גם להרמב"ם מותרת אף שאוסר בחצר להב"ח. עכ"ל]. ומ"מ לענ"ד נראה יותר כהמרכבת המשנה הנ"ל. והארכתי דיו. ותן לחכם ויחכם עוד.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

גופה אלא העיקר 'כיסוי מלא'] - לא היה שינוי בין המקומות בזה, וזהו שכתב הרמב"ם בפכ"ד לגבי דת יהודית "ככל הנשים", ר"ל דכל הנשים שבעולם הקפידו לשים כיסוי מלא (לא דוקא שחופה את כל גופה) ע"ג הכיסוי הגרוע. ומכיון שבכל המקומות נהגו בזה, לעולם אימא לך דהיא חובת צניעות הנכונה לאומה היהודית, דמשו"ה הקפידו על כך בנות ישראל בכל המקומות כאמור, ולא יכול להשתנות בין הזמנים. ואף שבעיקרון אין זה מוכרח, דדלמא גם לתירוץ זה אע"פ שאת הכיסוי הנצרך מדת יהודית נהגו כן "בכל מקום" כאמור מ"מ אין זה חובת צניעות בסיסית ואולי זה יכול 'להשתנות'. מ"מ המחדש שדבר שהקפידו עליו כל האומה היהודית לפני כן "בלא חילוק בין המקומות" - יכול ביום מן הימים להשתנות, עליו הראיה, ומדברי הרמב"ם הרי אין ראיה, כאמור, ולכן לתירוץ זה בודאי דאין שום מקור להקל בזה.

אבל באמת, נראה פשוט דגם לתירוץ ראשון של הפרישה, אע"פ שאכן חזינן שלשון "דת יהודית" נופל גם על דבר שאינו צניעות בסיסית, ויש בו חילוקי מנהגים בין המקומות, וכנ"ל, מ"מ אין זה אלא סה"כ ראיה ש"מצינו" לשון דת יהודית על דבר שאינו חובה גמורה, אבל אינו מחייב ש"כל דבר" שהקפידו עליו בדורות המתוקנים הוא אינו צניעות מחייבת. בפרט דברמב"ם איירי ב'רדיד החופה את כל גופה' דזה מובן טפי מדוע לא הקפידו עליו בכל המקומות, וא"כ בודאי דא"א להקיש מזה לכל דבר, כלל ועיקר. וזה פשוט מאד.

ושו"ר שכ"כ בפשיטות בשו"ת קנה בושם (ח"ג אה"ע סי' קו ד"ה מ"מ), וז"ל: נראה פשוט דאף דלא מפורש בדברי הפרישה הגדרה מפורשת במאי הדבר תלוי [כלומר באיזה חלקים מגדרי הצניעות הדבר תלוי במקומות], מ"מ "הדבר מובן מאיליו" כי לגבי דבר הנוגע לעצם כיסוי או גילוי גוף הבשר לא מסתבר כל כך לחלק בין מקום למקום, ואם סדר הנשים אז היה שיהיו צווארן מכוסה ובכלל מקומות המכוסים יחשב - בכל המקומות היו נוהגין כן, ואין כל החילוקים הללו אמורים רק בנוגע לגבי הלבוש החיצוני של הגוף, שהדבר תלוי לפי מקומו ושעתו[121]. עכ"ל. וע"ש. ומבואר שדבר שהיה בכלל מקומות המכוסים בזמנו, אז בכל המקומות נהגו כן, ואין חילוקים בזה. ורק ב'רדיד', שהוא חיצוני להגוף, תלוי לפי מנהגי המקומות[122].

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[121] **מה** שכתב שהרדיד תלוי גם לפי "שעתו", לכאו' אין לזה הכרח, שהרי ברמב"ם לא מבואר אלא שלא בכל המקומות הקפידו על זה, אבל מנלן שבאותן מקומות עצמן שנהגו להחמיר בזה הדבר יכול להשנות לפי שעתו, ואדרבה מכיון שנהגו בזה לגדר וסייג הוי כנדר כדלקמן (פ"ה אות ה) באריכות. ע"ש.

[122] **תדע**, שהרי החלק העליון של הזרוע אע"פ שגם הוא רק בכלל "דת יהודית" ואינו דת משה [כמבואר בכתובות (עב.:), וראה לקמן פרק ז שהארכתי בזה. ואת"ל שהוא דת משה אז גם השוק הוא דת משה כדביארתי שם. ומה שנקטתי בלשוני "החלק העליון" של הזרוע - זהו רק לדבר המוסכם לכו"ע, אבל באמת יש עיקולי ופישורי דגם החלק התחתון נקרא זרוע לעניין זה, עי' באריכות בספר השוק והזרוע בהלכה. ואכ"מ], אפ"ה לכו"ע מוסכם דלא מהני ביה שינוי, ואין להשוותו לרדיד, וכן שאר חלקי הגוף הרי לא כתוב בתורה שיש לכסותם, אלא שבנות ישראל הבינו מעצמם שצריך לכסותם, כדי להתרחק מהערוה, ונהגו כן, וראה בזה להלן פ"ז, ואפ"ה בודאי דלא מועיל בהו שינוי מנהג, בשונה מרדיד, וא"כ כיון דחזינן דבודאי דיש דברים דאע"פ דמקרו "דת יהודית" בכ"ז לא תלויים במנהגי המקומות, א"כ שוב א"א "להביא ראיה" מרדיד ולומר שכשם שברדיד אע"פ שהוא דת יהודית בכ"ז לא בכל מקום הקפידו על זה, ה"נ בשוק אינו מחייב בכל מקום אלא רק במקום שנוהגים לכסותו, דהרי עכ"פ מצינו גם כנגד זה בזרוע ושאר הגוף דלא מהני ביה שינוי מנהגי המקומות אע"פ

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דמקרו דת יהודית, ומאי אולמיה להביא ראיה מרדיד שיש שינוי במנהגי המקומות מאשר להביא ראיה משאר הגוף 'דכוותיה' - דלא מהני ביה שינוי מנהג, ואדרבה יש לנו יותר לומר דכיון דמצינו בהדיא בברכות (כד.) שגם שוק הוי ערוה וש"מ דדבר תאוה הוא [עי' פירש"י שם ד"ה קולך, שאפילו לגבי קול שלא כתוב עליו ערוה בהדיא בכ"ז אמרינן התם דהוי ערוה משום דמדשבח לה קרא ש"מ תאוה הוא, וכן הוא גם לגבי שיער (וכמ"ש בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' טו ד"ה אבל, וכ"ה להדיא כבר בנמוק"י שם, ופשוט), א"כ כ"ש שוק דלמדו מקרא דהוי ערוה (אף דהוא אסמכתא) פשיטא דמעורר תאוה הוא. וז"פ], א"כ לא יועיל בו מנהג, כשאר הגוף, ולא לדמותו לדבר חיצוני כרדיד. וכל המשנה ידו על התחתונה, ועליו הראיה. ובשלמא אילו היה לנו מקור קדום שהיה אומר שגם בשוק מועיל מנהג, והיה מוטל עלינו לבאר מדוע, היה אפשר 'ליישב' שזה דומה לרדיד [אע"פ שזה היה תירוץ דחוק, דהרי אין זה דומה וכנ"ל], אבל לפי האמת שאין מקור כזה, וסברות אלו נאמרים חדשים לבקרים רק בשביל לנסות ליישב מה שנוהגות היום כהמשך לפירצות הגדולות שהיו בעבר ע"פ ההשכלה וכו' ונעצרו בחלק התחתון עקב דעת הפמ"ג והמשנ"ב, לכן אין שום מקום להמציא מסברת כרס שיהיה דומה לרדיד כאשר החילוק ביניהם מבואר, ואדרבה יש לנו להשוותו לזרוע ולשאר הגוף, וכנ"ל. וזה פשוט מאד. בפרט שבאמת יש כמה הוכחות מהראשונים שלא מועיל שינוי מנהג בזה (ראה להלן פ"ה אות א), וכן רבים מהאחרונים כתבו להדיא שלא מועיל בו שינוי לפי מנהג המקומות (כדלהלן שם אות ב והלאה), לכן הדבר פשוט ומוכרח שאין לדמותו לרדיד, כלל ועיקר.

וע"ע בספר הלבוש כהלכתו (פ"ג הערה א, עמ' 35), שכתב דבכלל "דת יהודית" יש שני חלקים: הראשון - הנהגות פריצות, והן רוב ההנהגות השנויות במשנה (כתובות עב.), כגון טווה בשוק, ומראה זרועותיה לבני אדם, וטווה ורד כנגד פניה, ומשחקת עם הבחורים, והקולנית, שכל אלו הן הנהגות פריצות, וכלשון הרמב"ם (אישות כד, יב) כדרך שעושות הגויות הפרוצות, ולכן נקרא שמן "דת יהודית", והנהגות אלו אסורות מדאורייתא משום לפני עיור לא תתן מכשול כמבואר בפרק א' וכן מבואר במנחת שלמה (ח"ג סי' קג אות טו), וכן מפורש בגיטין (צ:) שהטווה בשוק "מצוה מן התורה" לגרשה. והטעם שאינו כלול ב'דת משה' הוא מפני שדברים אלו אינם כתובים מפורש בפסוק, וכמבואר בכתובות (כב.) שהתורה כתבה רק את כללי הדברים ולא הוצרכה לכתוב את הפרטים המובנים בסברא (אמר המעתיק, ע' בזה לקמן בסוף הספר פרק ז). והחלק השני הכלול בדת יהודית הוא - הנהגות והידורים אשר נהגו בהן בנות ישראל להחמיר יותר משורת הדין כגון המנהג שנהגו לשים כיסוי נוסף על הראש (אמר המעתיק, היינו להבנת הבאר שבע שדין הרדיד היינו משום שני כיסויים, אבל מ"מ כן יש לומר ג"כ כיו"ב להבנת הפרישה [בתי' הראשון] שדין הרדיד הוא משום בגד החופה את כל גופה, שכל זה הוא תוספת צניעות), וגם על סטיה קלה מדרכי הצניעות תצא בלא כתובה, וכ"כ הרמב"ן והרשב"א (גיטין פט.) "הואיל ולא נהגה כמנהג הצנועות", וכן מבואר בפירוש המשניות להרמב"ם שכתב "וכל כיוצא בזה מן הפריצות, ומעוט הצניעות", מכפילות הלשון מבואר דשני ענינים כלולים בדת יהודית, א. הנהגת פריצות, ב. סטיה קלה מדרכי הצניעות. וכן ברמב"ם (אישות כד, יב) לגבי שני כיסויים כתב ואין עליה רדיד 'ככל הנשים', ואילו לגבי טווה בשוק כתב 'כדרך הגויות הפרוצות'. וגם משמע בדבריו שגם כלפי החלק של 'סטיה קלה' הוא לאו דוקא חובת שני כיסויים השנויה במשנה, אלא כל סטיה קלה מדרכי הצניעות היא בכלל עוברת על דת יהודית. ע"כ. וממילא שפיר י"ל שחלוקים ב' עניינים אלו, שהרדיד שהוא רק תוספת צניעות, אינו קבוע אלא תלוי במנהג המקום, אבל כיסוי מקום המכוסה שהוא פריצות בעצם, אינו תלוי במנהג כלל.

ודע עוד, שהדבר פשוט שכ"ה גם לגבי הגרביים - שאסורות מצד שהן צמודות ועדיין ניכר צורת הגוף [ראה לעיל פ"ב אות י והלאה באריכות] - דג"כ לא מועיל בהם שינוי מנהג המקומות, דזה רחוק מאד מלהשוות אותן ל"רדיד העוטף את כל גופה" שהוא הרבה יותר חיצוני, שהרי ברדיד גם בלעדיו יש לה בגד רחב ולא צמוד (ובודאי לא כגרביים) אלא שחסר לה בגד חיצוני שעוטף את כל גופה, משא"כ גרביים שחסר כאן כיסוי בסיסי שיסתיר את צורת השוק. בפרט שאם נתבונן, ההרהור תלוי מאד ב"צורה" של גוף האשה; לדוגמא, אם נעמיד לפנינו שני פסלים, האחד בצורת גוף אשה אך בצבע שחור, והשני בצורת ריבוע בצבע גוף, ברור שהראשון יביא יותר הרהור [וראה עוד לעיל שם באריכות בעניין בגדים

ועוד, שאין מכאן [לפי תירוץ א' של הפרישה] ראיה אלא שיש דברים שהיו תלויים ב"מנהגי המקומות", אבל אין ראיה ש"באותו מקום שנהגו להחמיר", יכול להשתנות[123]. וכיו"ב כתב בספר

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

צמודים], וא"כ הדבר מובן מאליו שאין לדמות כלל אשה שמכוסה בבגד צמוד, לאשה שכולה מכוסה בבגד רחב ורק חסר לה 'רדיד' חיצוני העוטף את כל גופה, דרב המרחק ביניהם.

הגע בעצמך, דהרי בגד (אטום) צמוד בכל חלקי הגוף בודאי שלא יכול להשתנות, וכל שכן בגד מנוקב בשאר הגוף לא יכול להשתנות אע"פ דהוי בדיוק כ'קלתה', וא"כ מאי שנא הגרביים בשוק שכן יוכלו להשתנות. ואם באת לומר שהשוק מביא 'פחות הרהור' משאר הגוף וכד', זה לא מעלה ולא מוריד, דנהי שהדבר פשוט שיש דרגות שונות בכל הגוף, זו למעלה מזו, והשוק יותר קל מהירך, וכן על זה הדרך, וגם כשהרגילות לגלות אז יש 'פחות' הרהור, אבל מכאן ועד להמציא מסברת כרס שנהפך הדבר להיות 'היתר' כאשר רגילים לגלותו בשונה משאר הגוף, והעיקר ליישב את המנהג ה'קדוש' שתחילתו היתה מתרבות הגויים וההשכלה וכד' (ראה לעיל פ"ג אות י ובמצויין שם), הדבר רחוק מאד ואינו נכון. ושמא למחר תאמר שמועיל מנהג לבגד צמוד גם בתחילת הירך (הסמוך לברך) כי הוא מביא 'פחות הרהור' מסוף הירך (הסמוך למתניים), וכן על זה הדרך. אלא ודאי אין לנו להמציא המצאות לפי דרגות שונות שיש בגוף, אלא רק מה שמצינו מצינו, דהיינו פניה ידיה ורגליה, דבהם מועיל מנהג ותו לא. ולכל היותר ניתן לומר דזה 'פחות חמור' משאר הגוף, אבל להופכו להיתר אין לזה מקום, כאמור [בפרט שאדרבה הרבה פוסקים כתבו שהשוק חמיר טפי משאר הגוף לעניין שאסור לבעל לקרוא ד"ת מולו אף בפחות מטפח, בשונה משאר חלקי הגוף דרק בטפח אסור לו לקרוא, וכמ"ש הב"ח (סי' עה) והט"ז (שם סק"ב), מפני שהשוק מקום הרהור יותר משאר אברים. ע"ש. וע"ע בספר בגדי תפארתך (עמ' סב) שהביא עוד הרבה פוסקים דס"ל הכי, וע"ע במה שכתבתי לעיל פ"ב אות יג ד"ה ואם באת]. **וכל המשנה** (ממנהג של קדמת דנא. ולא ממנהג שנלקח מהגוים וההשכלה וכו', שהמשנה ממנהג כזה אדרבה תבא עליו ברכה) **עליו הראיה. וכ"ש אם לובשת גרביים בצבע הדומה לרגל דכמאן דליתא נינהו** (ראה לעיל פ"ב אותיות א-ז באריכות. ואדרבה גרע טפי, דמייפות את הרגל כדלעיל שם אות ב), **דפשיטא דהוי פריצות בעצם ובודאי דלא מהני שום מנהג לזה, ולא מתחיל להידמות לרדיד ולא מעט.** [ולכן מה שכתב בשו"ת אור לציון (ח"א סי' יג) ליישב את המיקילים בפאה במקום שנוהגים להקל בזה, ע"פ המבואר ברמב"ם הנ"ל שהרדיד העוטף את כל גופה תלוי במנהג המקומות, ע"ש, במחכ"ת אינו נכון כלל, דמהיכ"ת ללמוד פאה מרדיד שהוא דבר חיצוני לחלוטין. וכל שכן לפי מה שיתבאר שהעיקר כהפירוש הב"ח והתשובה מאהבה ודעימיה כדלהלן דלפ"ז נפל היסוד ואין מקום ללמוד משם כלל, כפי שיתבאר. וראה עוד בעניין הפאה לקמן (פ"ו אות ז בהערה) באריכות. ע"ש].

וכ"כ בספר לבוש מלכות (עמ' 152 והלאה). ע"ש. וע"ש עוד בעמ' 95 והלאה.

ויתירה מזו משמע במג"א (סי' ב' סק"א) שאפילו לגבי צניעות הגברים לא מהני מנהג (ולכן הוצרך לתירוצו שם) [אלא דשם הוא לת"ח], וכ"ש לגבי צניעות הנשים. [בפרט שכבר אמרו חז"ל (במדבר רבה כא, ב): "כשם שפרצופיהם אינם שוים, כך אין דעותיהם שוות". ואם לפלוני הדבר לא מביא לו מביא לו הרהור מנין לו שגם לשאר אינשי הוא כך. וכן העיר בזה בספר הלבוש כהלכתו (פ"ג הערה יז), וכתב שגם הגברים אינם יכולים לקבוע את פרטי ההלכות לפי סברותיהם, מהטעם האמור, וכ"ש נשים שאין מושגים אלו נתפסים בהבנתם כ"כ. ע"ש].

ומ"מ גם אם יתעקש המתעקש לומר שיש לדמות את כיסוי הגרביים הצמודות ככיסוי הרדיד על כל גופה (אע"פ שלענ"ד הדבר פשוט שרב המרחק ביניהם, כנ"ל), וממילא לכאורה היה מקום לומר שכשם שמצינו ברדיד שתלוי במנהג המקומות הכי נמי בגרביים אם יהיו רגילות לילך בגרביים ללא חצאית מעל, יועיל שינוי. זה אינו, מהטעמים הברורים דלהלן בפנים בסמוך מיד.

[123] **ואין** להקשות שהרי בזמן הגמ' הרדיד הזה היה דת יהודית בכל מקום ואפ"ה השתנה בזמן הרמב"ם לפי המקומות, זה אינו, חדא, שהרי לפירוש זה עוד מזמן המשנה הרדיד הזה היה תלוי במנהגי המקומות, וכמ"ש האור לציון (ח"א סי' יג), דשם כתב כתירוץ א' של הפרישה הנז', וביאר בזה"ל: ונראה שהרמב"ם למד כן מן המשנה בכתובות (דף ס"ד ע"ב), דקתני המשרה את אשתו ע"י שליש לא יפחות לה וכר, ונותן לה כיפה לראשה וחגור למתניה, ומנעלים וכו'.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אום אני חומה (ח"א עמ' קצב, ד"ה וכבר, וד"ה ואדרבה). ע"ש.

ועוד, דגם הקולא במקומות שלא החמירו בו אין זה אלא בדבר שמעיקרא לא הונהג בכל מקום, ורק בחלק מהמקומות הקפידו (כדלעיל בסמוך בהערה), דלכן אע"פ שבאותו מקום יש לנהוג כנהוג שם מ"מ אין זה מחייב את כלל בנות ישראל במקום שמעיקרא לא הקפידו על זה שם, אבל בדבר שהקפידו כולם על כך כנידו"ד (ראה לעיל פ"ב אות י, ובהערה שם), ולא מצינו חילוקי מנהגי מקומות בזה אלא אחר פרצות ההשכלה וכיו"ב (ראה לעיל פ"ג אות ה ואות יא ד"ה ובאמת), אין שום ראיה שזה יכול 'להשתנות' - הן מצד דחזינן שבנות ישראל הבינו מעצמם שכך ראוי לאומה קדושה לנהוג ולהתרחק מהערוה והיא היא החובת צניעות הנכונה לאומה היהודית (ונהפך לחלק מה"דת" שלנו היהודים), דמשו"ה הקפידו על כך בנות ישראל בכל המקומות.

וכן פשט לשון המאירי (כתובות עב.), שכתב, וז"ל:

ודת יהודית הוא נאמר על מנהגים "הנהוגים באומה" מצד צניעות. עכ"ל. משמע שהמדובר הוא על מנהג יסודי של "האומה" שלנו, ולא על מנהג המשתנה לפי "המקום והזמן", דליתא. וכ"כ הח"ח בספרו גדר עולם (פרק א), וז"ל: דת יהודית היינו "**מה שהנהיגו מעולם האומה הישראלית**" וקבלו על עצמן להזהר בזה משום צניעות. ודבר זה וכיוצא בזה הוא בכלל מה שאמר הכתוב אל תיטוש תורת אמך. עכ"ל[124]. [וכן מפורש בדבריו

❁ לכבוד ולתפארת ❁

וכלים וכו'. ע"כ. ונתקשה הרמב"ם, דכיון דמדת יהודית אסורה בקלתה, ה"ה דאסורה נמי בכיפה עד שתתן על ראשה רדיד. וא"כ אמאי לא קתני במתניתין דנותן לה רדיד. וכו'. ולכן פירש הרמב"ם דחיובא דדת יהודית (דהיינו רדיד) תלוי במנהג המקומות, וכיון שהמשנה מיירי בעניה שבישראל, לכן נקטה ג"כ החיוב הפחות ביותר, והיינו במקום שאין נוהגות הנשים לילך עם רדיד, שלכל הפחות מחוייב ליתן לה כיפה. עכ"ל. אלמא לפירוש זה עוד מזמן המשנה היה חילוקי מקומות בזה, וא"כ אין ראיה שבאותו מקום שהחמירו זה יכול להשתנות. ונהי שדוחק הוא שבמשנה אחת מיירי במקום שאין לובשים רדיד ובכמה משניות לאחריה מיירי במקום שלובשים רדיד בלא לפרש כלום לא בזו ולא בזו [וכמו שכתבתי להלן (אות יא, ד"ה ועוד) שזו אחת הסיבות שאין נראה כפירוש זה בדברי הרמב"ם והטוש"ע, וע"ש מה שכתבתי בזה], מ"מ לפירוש זה על כרחינו לפרש כן, וכנ"ל.

זאת ועוד, שגם אם נאמר שאף לפירוש זה דבר שהוזכר בש"ס שהוא דת יהודית זה היה נהוג בכל המקומות, ורק בזמן הרמב"ם זה השתנה, א"כ אדרבה י"ל לאידך גיסא, שבזמן הגמ' היה נהוג רק לכסות את 'קלתה' דהיינו את הכיסוי המנוקב, ולכן במשנה בדף סד ע"ב כתוב רק לשים 'כיפה' שזה לא כמו קלתה אלא כיסוי אטום, ולכן לא צריך כיסוי מעליו, ומה שהרמב"ם כתב בדיני דת יהודית להוסיף 'רדיד' דלפירוש הנ"ל הוא רדיד 'החופה את כל גופה', היינו לפי מנהג מקומו וזמנו של הרמב"ם שנהגו 'להוסיף' על הכיסוי הנצרך בגמ' דהיינו כיסוי אטום גרידא, רדיד החופה את כל גופה, וכמו שמצינו כיו"ב בב"י (או"ח סי' שח סעיף כט) שכתב דאע"פ שבש"ס (שבת קכו:) כתוב שאסור לטלטל חצב וחרדל בשבת, מ"מ הרמב"ם (פכ"ו מהל' שבת הט"ז) כתב שמותר, משום שהיו מצויים צביים ויונים, ונקט דין הש"ס לפי מקומו וזמנו. ע"ש. וה"נ י"ל בנידו"ד. ולכן היכא דנהוג (להוסיף רדיד כזה) נהוג והיכא דלא נהוג לא נהוג, אבל אין ראיה שבאותו מקום שנהוג זה יכול 'להשתנות'.

[124] **וכיו"ב** ראיתי בספר והצנע לכת (דהרי, עמ' קעו בהערה) שכתב, ש'דת יהודית' שזה בעצם 'מנהג בנות ישראל' כמ"ש הראשונים ועוד, הינו מראה מקום לדעת מה רצון ה', שלא תעשה מעשים של חוסר צניעות, ושעלולים להכשיל. כלומר התורה ציותה בכלליות להיות צנוע, קדוש, ומובדל מהגוים, לא ללכת בחוקותיהם, לא להכשיל, לא להתקרב לערוה, ועוד. אך לא פירטה את כל מה שנכלל בציווים אלו, ואותם פרטים נלמדים ממנהגן של בנות ישראל בדורות המתוקנים [ומ"מ כיון שלא כתוב בתורה בהדיא, לא הוי אלא דת יהודית. ועיין בזה לקמן פרק ז בהערה באריכות]. עכ"ד.

בשעה"צ (סי' עה אות ה), שאם זה דת יהודית, אינו יכול להשתנות. ע"ש]. וע"ע להגר"ש הלוי ואזנר זצ"ל בדרשות שבט הלוי (ח"ב שערי תשובה שער מאה ושלשה עשר עמ' יח), שכתב בזה דברים ברורים, וז"ל: "והנה ענין דרך בת עמי הנזכר במשנתינו דכתובות פ"ז דת משה ויהודית, איננו קורא אותם דת תורה שבכתב ותורה שבע"פ, דאינם סתם גזירת התורה דאורייתא או דרבנן, אלא כך הנהיגו חכמי ישראל בימי משה וצדיקי הדורות, בהרגישם ברוח קדשם שעליהם שאי אפשר בשום אופן לקיים סגולת קדושת ישראל אם לא בגדרי צניעות ידועים בכל דבר שנקרא ערוה, שוק באשה ערוה, שיער באשה ערוה, קול באשה ערוה, ולא יתכן תורת אמך אלא ע"י צניעות של אמך, ואי אפשר לקיים תורה לדורות בלי הצניעות והקדושה ההולמת התורה, וכאשר התנה הקב"ה זה לתנאי לפני מתן תורה, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. ובלי קדושת הנפש לא תתכן קדושת התורה, ומי שאמר אחרת משקר בנפשו ומשקר בירושת התורה, והרוס דרך בת עמי זה הוא בעוכרינו, והיינו הרימו מכשול מדרך עמי". עכ"ל. וע"ע לקמן פרק ה באריכות. והן מצד שכל מנהג שהוא לסייג וגדר, אף אם הוא חומרא בעלמא, הוי כנדר, וכל שכן אם כל בנות ישראל נהגו בדבר זה, כדלקמן (פ"ה אות ה, ועי"ש דגם אין לזה התרה כלל). עש"ב.

וכיו"ב מבואר בפמ"ג בספרו 'אם לבינה' (ערך צעף) שבשביל להתיר צריך "שנהגו כן [להקל] מקודם מתן תורה ועד עתה". וכן תראה עוד כיו"ב בשדי חמד (מערכת הדל"ת אות ב), שבשביל להתיר צריך שהמנהג לגלות יהיה "מימי קדם דור אחר דור". ע"ש. הא אם משנים קדמניות נהגו לאסור בדבר, שוב לא מועיל גם אם אח"כ נשתנה המנהג לקולא[125].

וכל זה הוא מלבד מה שרוב ככל האחרונים נקטו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ולפ"ז דת יהודית לא הוי רק מצד 'מנהג שנהגו' בעלמא - שכיון שנהגו הוי כחומרא שקיבלו על עצמם והוי כנדר להם ולזרעם כפי שכתב הריב"ש והשו"ע (יו"ד סי' ריד) כדלקמן (פ"ה אות ה) באריכות, אלא זה חיוב 'בעצם', כמבואר.

125 **ביאור דברי הבית שמואל**

ובהיותי בזה, ראיתי להגאון בית שמואל (אה"ע סי' קטו סק"ט), שכתב, דאמרינן בירושלמי (פ"ז ה"ו) דהיוצאת בקפלוטות "היינו רדיד", אין בו משום פריעת הראש בחצר, אבל במבוי יש בו משום פריעת הראש, דהיינו דת יהודית. עכ"ל.

ויש להבין, דהנה אמנם ידוע שדעת הירושלמי דלא כהבבלי, וסובר דבחצר אסור לילך פרועת ראש, אלא צריך לפחות קלתה (ויש שמבארים כן גם בבלי, ואכמ"ל, ועיין מזה קצת לעיל בהערה בסמוך) [ובמבוי וברה"ר גם קלתה אסור], אבל מ"מ צ"ב מהו ה"רדיד" שעליו נתכוין הב"ש ש'אסור' לצאת בו במבוי (וכ"ש ברה"ר) ויש בו משום דת יהודית, הלא הרמב"ם (פכ"ד מהל' אישות) כתב שמדת יהודית אדרבה אין להסתפק במטפחת אלא יש לילך "דוקא עם רדיד" (ולרוב הפוסקים פירושו כיסוי אטום ואינו מחייב שיכסה את כל גופה וכנ"ל, אמנם גם למפרשים האחרים קשה). אלמא הרדיד הוא כיסוי מעולה שיש לצאת עמו אפילו לרה"ר והיאך כתב הב"ש ש"במבוי יש בו משום פריעת הראש דהיינו דת יהודית", ומכלל זה יש לשאול מדוע בחצר צריך את הרדיד הזה, הלא גם לירושלמי שמצריך בחצר 'קלתה' מ"מ רדיד לא צריך.

אך שוב בינותי, דנראה דהב"ש הבין שמה שכתב הרמב"ם דעוברת על דת יהודית "אם אין לה רדיד כשאר נשים", אין פירושו שאין לה כלל לבוש כזה שנקרא "רדיד" (כפי שלשאר נשים יש לבוש כזה), אלא כוונתו שאמנם יש לה "רדיד" אבל 'אין לה אותו סוג של רדיד כזה שהוא כמו שיש לשאר נשים' 'אע"פ שיש לה' איזה 'מטפחת' ר"ל איזה בד מסויים. ולפ"ז אתי שפיר לשון הב"ש שם שכתב "ואם ראשה מכוסה בקלתה או בשאר דבר אלא שאינו מכוסה כדרך הנשים", דר"ל שכל הבעיה בקלתה היא שזה לא כדרך הנשים (ואולי הוא גם אטום לשיטתו), ולכן ה"ה "שאר דבר" שאינו כדרך
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

כתירוץ ב' של הפרישה וכנ"ל (בפרק זה אות ב) ויש קושיות על שאר הפירושים כדלהלן (אותיות ז-י) וגם יש כמה הוכחות כפירוש הפרישה השני ודעימיה בפרט מדברי הרמב"ם גופיה בפירוש המשניות כדלהלן (אות יא) - דלפ"ז בודאי דאין מקור לומר שדת יהודית יכולה להשתנות, וכנ"ל.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הנשים, וממילא גם א"ש מה שכתב אח"כ ש'קפליטין היינו רדיד', כי הכוונה בזה לאיזה סתם רדיד (כיסוי) שאינו כדרך הנשים [ולא בא אלא לפרש מהו "קפליטין", לומר דזה כיסוי]. ואף אם זה נראה עדיין קצת דוחק בלשון הרמב"ם, מ"מ כן מוכרח שהבין עכ"פ הב"ש בדעתו. [ודע דאין ללמוד מזה טענת הבל שיש "איסור" ללבוש חצאיות ארוכות בגלל שאינו מצוי כ"כ לצערינו, ולכאורה הוי 'כיסוי שונה משאר כיסויים שדרך נשים ללבוש היום', דמלבד זה שכיום ב"ה זה יותר מצוי, וגם החוש מכחישו שאין דבר זה בולט, גם כל הנידון כאן היה על "סוג" הכיסוי, שאם הוא משונה במיוחד זה אסור, אבל אם זה בסגנון אותו בגד אלא שהוא יותר ארוך אין זה משונה כ"כ בפרט שכאשר אין בכלל כיסוי בחלק הזה (כלומר בחלק התחתון של הרגל) זה עצמו בעייתי, ולכן בודאי שאין 'בעיה' ללבוש בגד ארוך עד הקרסול (ואדרבה חובה הוא), ואף שלובשות גרביים, מ"מ אין זה נחשב כיסוי מאחר שהוא צמוד וכ"ש אם הוא בצבע הרגל דכמאן דליתא הוא (וכפי שנתבאר כ"ז באריכות בפרק ב). ובפרט שהנידון בדברי הב"ש הוא על שני סוגי כיסויים שלא בהכרח אחד יש בו צניעות יתירה על חבירו, ורק בגלל שלא רגילים באחד מהם הוא אסור עקב היותו משונה, אבל אם בכיסוי אחד יש צניעות יתירה על חבירו אדרבה יש להעדיף אותו אף אם הוא קצת משונה. וגם בפרט שאין נראה בפוסקים שהבינו כהב"ש. וזה ברור. וע"ע מה שהארכתי בזה לעיל בפנים (פ"ג אות ז). ע"ש].

אם לפי דבריו דת יהודית משתנה או לא

ולפי פירושו ג"כ אין ראיה (מהרדיד החופה את כל גופה דאיתא בפרק יג שלא בכל מקום הקפידו בזה) שדת יהודית יכולה להשתנות, שהרי לדבריו, הרדיד שבפכ"ד הנזכר כ"דת יהודית" לא מדובר שם בסוגי כיסויים גרועים וטובים, ארוכים וקצרים, אלא מדובר על כיסוי שונה משאר נשים, שלכו"ע הוא בולט, והמונח 'כיסוי שונה ובולט' משאר נשים, לא יכול להשתנות. ודו"ק. משא"כ בפרק יג מיירי הרמב"ם בנידון איזה אורך צריך להיות הכיסוי העליון, ובזה אה"נ האורך הזה שחופה את כל גופה ככיסוי חיצוני, תלוי במנהג המקומות, דאינו מדיני דת יהודית כמבואר. ואע"פ שבתחילה כתב הב"ש לשון "קלתה" ועכשיו שינה לשונו לרדיד, היינו משום דעכשיו קאי על הירושלמי דקאמר בלשון "קפליטין" וזה אינו "קלתה" אלא סתם בגד (אבל הרעיון הוא אותו רעיון, דהיינו כיסוי שונה), ולכן שינה הב"ש ופירש דכוונת הירושלמי ל"רדיד" ר"ל סתם בגד שאינו ככל הנשים [והרמב"ם העדיף לקרוא ל'סתם בגד' (שאינו כדרך הנשים) "מטפחת", שיש עליה רק את זה ואין עליה "רדיד ככל הנשים" כלומר בד כזה שהוא ככל הנשים. וק"ל].

דרך נוספת בביאור דברי הב"ש

ויש מקום לפרש את הב"ש בדרך מעין הנ"ל אבל שונה קצת, דהיינו דעוברת על דת יהודית "אם אין לה רדיד כשאר נשים", ג"כ אין פירושו שאין לה כלל לבוש כזה שנקרא "רדיד" (כפי שלשאר נשים יש לבוש כזה), אלא כוונתו דאכן יש לה רדיד אבל הוא "**לא מכסה כשאר הנשים**", דהיינו שמעט שערות מתגלות (ולא כפי שכתבתי לעיל שהוא משונה בעצמותו מכיסויים של שאר נשים).

אבל לכאורה לא משמע כן כ"כ ברמב"ם שכתב "ואין עליה רדיד ככל הנשים", דמשמע שהכיסוי בעצמותו שונה משל כל הנשים, ולא שאין עליה רדיד "שמכסה" כשאר נשים. ודו"ק. [אמנם יתכן והב"ש הבין באמת כאמור, אלא שהשאלה היא עליו, שמהרמב"ם לא משמע כן].

ועכ"פ לנידוננו גם אם נימא כפירוש זה, א"א להוכיח מהרדיד דפי"ג שדת יהודית תלויה במנהגי המקומות, כי הרדיד שחופה את כל גופה אינו אותו רדיד שהוזכר בדיני דת יהודית, ולכן לא בכל מקום הקפידו על זה, ורק העניין ש'יכסה את כל השערות' הוא זה שנצרך מדיני דת יהודית (כנ"ל), ואכן אינו יכול להשתנות.

ביאור הבאר שבע – "שני כיסויים"

ה. וע"ע בבאר שבע (סי' יח) שביאר [בשם מהר"י קצנלנבוגין] דברי הרמב"ם בפכ"ד שהצריך רדיד ע"ג המטפחת, באופן אחר מהפרישה, דבאמת המטפחת המוזכרת בפכ"ד היא כיסוי גמור (ודלא כהתירוץ השני של הפרישה הנ"ל שיש חילוק בין כיפה למטפחת) וגם הרדיד המוזכר שם אינו דוקא החופה את כל הגוף (ודלא כהתירוץ הראשון של הפרישה שלפ"ז מוכח שהרדיד תלוי במנהגי המקומות), אלא הרדיד הנוסף הוא בשביל כיסוי נוסף, דצריך 'שני כיסויים'. והוסיף, דאפשר שלא רק שצריך שני כיסויים אלא צריך גם שיהיו שניהם 'עבידי ביחוד לכיסוי השיער' (ולא לשם הנחת חפצים שם כקלתה דפירש"י כתובות עב: ד"ה קלתה שהוא עשוי לתת בו פלך ופשתן), וזהו מה שחידש הרמב"ם, שלא רק "קלתה" שהיא גם מנוקבת וגם לא עשויה לשם כיסוי - לא מהני, אלא אפילו מטפחת, שהיא להיפך גם 'כיסוי גמור' וגם 'עשויה לשם כיסוי', לא מהני, כי זה רק כיסוי אחד, וצריך שני כיסויים כאלו כמו מטפחת - שיהיו גם כיסויים גמורים וגם עבידי לשם כיסוי, כאמור. עכ"ד. ע"ש.

אם לבאר שבע דת יהודית משתנה או לא

ו. ולפי דבריו ג"כ אין מכאן ראיה דדבר שהקפידו עליו בנות ישראל והוא "דת יהודית" אינו דבר צניעות מחייב, דהלא מה שמבואר ברמב"ם פרק י"ג שלא בכל מקום הקפידו על רדיד, לא מיירי ברדיד הנצרך מ'דת יהודית' [שהוא 'כיסוי שני' מעל כיסוי הראשון לפירושו], אלא מיירי ברדיד המכסה את כל הגוף כמו שכתוב שם, שזה באמת לא הוצרך ב'דת יהודית', אלא נהגו כן רק בחלק מהמקומות[126]. אבל בפרק כ"ד גבי "דת יהודית", שכולן נהגו כן והוי כחלק מה'דת' שלנו, לא איירינן אלא ב'שני כיסויים' - בלי קשר ל'כיסוי כזה שמכסה את כל הגוף' - שהרי גם בכיסוי גמור קטן שנוסף על ראשה מגיע התועלת שנצרכת בו מדת יהודית לשיטתו וכנ"ל[127], והוא לעולם לא

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[126] **וא"כ** צ"ל דבמקומות שלא נהגו לחבוש הרדיד דשם, היה עוד כיסוי מתחת הכפה, כדי שיהיו עכ"פ שני כיסויים, שזה נצרך מהדת יהודית לפירוש זה, ועיקר כוונת הרמב"ם שם היא לומר שבמקום שנהגו להוסיף רדיד החופה את כל גופה, צריך ליתן לה זאת (הפחות שבהם), אבל לא נכנס לגוף הכיסוי הפשוט (הכפה), מה וכמה יש בו, ובשו"ע (סי' עג) בכלל השמיט את הכפה, כי זה לא הנידון שם כלל כאמור. [ולהפרישה (בפירוש השני הנ"ל) אתי שפיר בלא"ה, דהרי לדבריו הדת יהודית מצריכה רק שיהיה 'כיסוי גמור' ללא נקבים וכו', ולכן כיון ש'כיפה' זו דפי"ג היתה 'כיסוי גמור' (לא כמו מטפחת. ראה לעיל) לכן היו מקומות שנהגו לצאת ב'כיפה' בלבד. משא"כ לבאר שבע דהדת יהודית מצריכה 'שני כיסויים' לכאו' היה קשה היאך היו מקומות שנהגו בכיפה בלבד, ולזה כתבתי כאן דצריך לומר שהיה עוד כיסוי מתחת אלא שלא הוא היה הנידון].

[127] **ולכן** נקט 'רדיד' סתמא, דהיינו שאינו בדוקא כזה שחופה את כל גופה, וכמו שמצינו סוג רדיד כזה בהרבה מקומות. וכפי שהארכתי לעיל אות ג על דברי הפרישה בתירוצו השני, קחנו משם.

וכפי שכבר כתבתי לעיל (אות ג, בהערה על ד"ה לפי) - גם את"ל שהרדיד המוזכר בפכ"ד הוא ג"כ רדיד החופה את כל גופה, מ"מ הרי אין זה מעיקר חיובי דת יהודית עצמה [דהלא כאמור הדת יהודית נצרכת רק כדי שיהיה 'שני כיסויים' ותו לא], אלא מכיון שבמקומו ובזמנו נהגו שה'כיסוי השני' יהיה 'כיסוי כזה העוטף את כל הגוף' תפס הרמב"ם בפכ"ד את הדין בלשון של "אין עליה רדיד", ומאחר שאין זה מעיקרי חיובי דת יהודית כאמור לכן יש בזה שינויים בין המקומות
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

משתנה[128].

❖ לכבוד ולתפארת ❖

ולא בכל מקום הקפידו על זה, כמבואר בפי"ג, אבל עצם הדת יהודית [שצריך 'שני כיסויים' לפירוש זה] הוא מתורת צניעות בסיסית שהקפידו על כך בנות ישראל ולא ניתן לשינוי.

[128] **ובשו"ת** להורות נתן (ח"ה עמ' קפה) כתב מצד אחר, דהיינו שבאמת גם מה שהזכיר הרמב"ם בפכ"ד שצריך ב' כיסויים משתנה במנהגי המקומות (ודייק כן ממ"ש הרמב"ם שם "ככל הנשים". וראה להלן בסמוך שאין זה מוכרח), אלא שמ"מ "המשנה והגמ' בכתובות" גבי דת יהודית לא מיירי בזה אלא בקלתה המנוקבת, ורק "הרמב"ם" הוסיף שגם כיסוי מלא לא מהני אלא צריך ב' כיסויים (כנראה לפי מנהג שנהגו אח"כ בחלק מהמקומות במקומו ובזמנו), ולכן זה משתנה, אבל הדת יהודית של הגמ' (שאסור קלתה המנוקבת) לא משתנה לעולם, דחיוב צניעות המובא במשנה ובש"ס אינו ניתן לשינוי. ע"ש.

מיהו לענ"ד נראה דאי משום הא לא איריא, שהרי הבאר שבע הנ"ל כתב ש'קלתה' שהוזכר בש"ס הוא "לאו דוקא", דהיינו שהגמ' סה"כ כתבה שקלתה 'לא מועילה', אבל מה 'כן מועיל' הגמ' לא כתבה, ובזה ביאר הרמב"ם (לפי פירוש הבאר שבע) דמה שמועיל הוא דוקא אם יש 'שני' כיסויים ה'מיוחדים' לכיסוי (ועיין להלן בזה), וא"כ חזינן דגם זה נצרך מהדת יהודית "של הגמרא" [ולא כפי שכתב הלהורות נתן שרק איסור קלתה נכלל בדת יהודית של הגמ' ולא השני כיסויים שהוא רק הוספה של הרמב"ם לפי מה שהשתנה המנהג אחר כך בזמנו כנ"ל]. אלא שכאמור בפנים, עדיין אין ראיה מזה שדת יהודית יכולה להשתנות, שהרי מה שמצינו בפי"ג שמשתנה מיירי על כיסוי שחופה את כל גופה, ולא על 'שני כיסויים' שהוא מהדת יהודית והוא לעולם לא יכול להשתנות.

ביאור לשון "ככל הנשים"

ומה שדייק שם מדכתב הרמב"ם גבי הרדיד (שהוא שני כיסויים לפירוש זה) 'ככל הנשים' דמשמע שיש בזה קפידא שיהיה 'ככל הנשים'. ע"ש. אינו מוכרח, כי מה שכתב הרמב"ם וראשה פרוע ואין עליה רדיד 'ככל הנשים' היינו כדי לבאר באיזה רדיד מיירי, דהיינו הרדיד הידוע שבכל הנשים, שצורתו היתה מפורסמת, שבכל המקומות נהגו בו כיון שהוא חובה [להניחו ע"ג ה'כיסוי הראשון' (לבאר שבע) או ע"ג הכיסוי המנוקב (לב"ח ודעימיה)], בשונה מלעיל בפרק יג, ששם מיירי על רדיד שאינו קבוע בכל מקום, ולכן שם הוצרך לפרש יותר: שלא תצא אשה לשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה "רדיד החופה את כל גופה כמו טלית". וכיו"ב כתב בקונטרס 'מטפחת ורדיד' (עמ' 9-8). ע"ש. [וגם את"ל שכוונתו לתלות את זה במה ששאר נשים חובשות, יש לומר שכוונתו בכותבו "ואין עליה רדיד ככל הנשים" שאין עליה רדיד מ'סוג' כזה של כל הנשים, אבל לא אם בכלל לשים רדיד שזהו הדת יהודית עצמו. וק"ל].

ויותר נראה שזה כעין טעם וביאור לדת יהודית, דהיינו שצריכה להוסיף רדיד מכיון ש'כך נוהגים כל הנשים', דהיינו כל נשות ישראל הצנועות, וכפי שפתח הרמב"ם בהלכה זו "ואי זו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל" [וכ"כ הרשב"א (בשו"ת חלק ה' סי' רמו): "שנהגו היהודים לנהוג בנות ישראל בצניעות". וכן כתבו עוד ראשונים], דעל זה כתב שמשו"ה אם היא מכוסה רק במטפחת ואינה מכוסה ברדיד ככל נשות ישראל (בדורות המתוקנים), הויא עוברת על 'דת יהודית', דכך הוא המנהג המתוקן שצריך להיות, כפי שבנות ישראל נוהגות בדורות המתוקנים. ורחוק מאד לומר שעלתה בדעתו לתלות זאת במנהג שבאיזה זמן יהיו מקומות שכל הנשים ישנו את לבושיהן [ואם כוונתו על אותו הזמן עצמו שיש מקומות שנהגו כן ויש שלא, הו"ל לפרש כן בהדיא כאן בפכ"ד ש"הכל כמנהג המדינה", ולא לסמוך על דיוק כזה של "ככל הנשים" (שאדרבה בפשוטו משמע להיפך, דהיינו שכך נוהגות 'כל' הנשים, וכפי שהבין הפרישה בתחילה אלא שבתירוץ הראשון 'נדחק' לפרש שהכוונה לכל נשי אותו מקום, אבל ברור שזה דוחק גדול) או על סתירה מדבריו שבפי"ג], אלא כאמור כוונתו שכך הוא המנהג המתוקן שכל בנות ישראל נוהגות וצריכות לנהוג. וזה ברור לענ"ד. וכן ביאר לשון זו הרה"ג מאיר עוזר שליט"א. וכן סתמות הפוסקים שהביאו את דברי הרמב"ם ולא עלתה בדעתם לומר שזה תלוי במנהג (ולכל היותר יהיה בכלל חומרא שנהגו בנות ישראל, והרי מבואר בריב"ש ובעוד הרבה ראשונים וכ"פ בשו"ע ביו"ד סי' ריד שמנהג כזה לא יכול להשתנות כלל ועיקר. כפי שיתבאר לקמן פ"ה אות ה באריכות).

דחיית התשובה מאהבה את ביאור הבאר שבע

ז. **אמנם** לקושטא כבר בא חכם ודחה דברי הבאר שבע הנ"ל, הגאון תשובה מאהבה (ח"א סי' מח). וז"ל: הנה דברים האלה אין הדעת סובלתן, לומר ששער ראש האשה צריך כלי בתוך כלי[129]

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[129] **ביאורי החקל יצחק והלהורות נתן והשבט הלוי ומשא ומתן בדבריהם**

ואמנם בשו"ת חקל יצחק (סי' פא, עמ' רכב) ביאר שהעניין ב'כלי בתוך כלי' הוא משום חומרת גילוי שיער וכדאיתא בזוהר וכו', ולכן הצריכוהו שמירה יתירה, עי"ש, אך אינו מחוור לענ"ד ואכמ"ל (וע"ע במה שכתבתי להלן בהערה זו על דברי השבט הלוי והצמח צדק), וגם לא ענה על הך דהצריך הבאר שבע דעבוד 'לשם כיסוי', מאי טעמא דהך מילתא [מלבד שאר הקושיות על פירוש זה, והוכחות כפירוש התשובה מאהבה והב"ח ודעימיה, כדלהלן בפנים אות ז והלאה].

ובשו"ת להורות נתן (ח"ה עמ' קפה) הביא קושיית התשובה מאהבה הנ"ל, דמה סברא איכא בשני כיסויים ודעבידי לשמה וכו', וכתב לבאר, דלגבי מה שהצריך 'שני כיסויים', הוא מנהג צניעות יתירה ללבוש בגד עליון 'כטלית' (ולגבי הא דהצריך דעבידי לשמה - ראה להלן בהערה הבאה משמו). ע"ש.

אך לענ"ד לא משמע כן בבאר שבע הנ"ל, אלא משמע שהצורך הוא ב"שני כיסויים" גופייהו, ולא שהכיסוי הנוסף הוא נצרך מצד זה 'שהוא עוטף את כל הגוף'. ע"ש היטב. מיהו אפשר שכוונת הרב להורות נתן היא שעל ידי הכיסוי השני הוי צניעות יתירה לעניין שיהיה מובטח שיתכסה היטב כל השערות ולא יתגלו אפילו מעט (כהשבט הלוי דלהלן) אלא שיש מקומות שהכיסוי השני נעשה באופן שנמשך 'לכל גופה'. ע"ש בלשונו.

ושו"ר בשו"ת שבט הלוי (ח"ה אהע"ז סי' קצט ד"ה ובתשובת) שכתב שע"י שלובשת רק מטפחת בלי רדיד, מקצת שערותיה מגולות, ע"ש, ונראה שהבין שהצורך ברדיד על גבי המטפחת [להרמב"ם], היינו משום שבדרך כלל במטפחת בעלמא יוצאים קצת שערות מלפניה או מאחריה (לא בגלל נקבים), ולכן צריך עוד כיסוי, כיעוי"ש. [ושו"ר שכן נראה כבר מדברי הצמח צדק (על המשניות ברכות פ"ג משנה ה אות ג). ע"ש].

וגם לפי פירוש זה, אין הכרח דהרדיד דדת יהודית (המוזכר בפכ"ד, ובסי' קטו) הוא רדיד החופה את כל גופה (כהא דלעיל פי"ג וסי' עג), שיהיה מוכח מזה ש'דת יהודית' אינה דבר קבוע (כדלעיל שם שהרדיד החופה את כל גופה תלוי במנהגי המקומות), אלא העיקר בדת יהודית הוא שיכוסה ב'כיסוי ע"ג כיסוי' שעל ידי זה יתכסו כל השערות היטב ללא חשש גילוי מעט מהשערות, והוא לעולם לא משתנה [וכפי שהארכתי לעיל בפנים 'רדיד' סתמא לא מחייב כלל שהוא מכסה את כל הגוף, ואדרבה כאשר כך הוא צריך לפרש ולכן בפי"ג הוצרך לפרש "רדיד החופה את כל גופה" ובפכ"ד כתב "רדיד" סתמא], ואילו הסוג רדיד הזה 'שמכסה ועוטף את כל הגוף' הוא זה שתלה בפי"ג (וסימן עג) במנהג המקומות כאמור.

וגם אם נאמר שהרדיד של פרק כ"ד הוא אכן רדיד העוטף את כל הגוף, מ"מ אין זה מעיקר חיוב הדת יהודית, דהרי לדת יהודית לפי הבאר שבע אין צורך ל'כיסוי שמכסה את כל הגוף' אלא סה"כ שיכסה כל השערות היטב ללא חשש גילוי (לביאור השבט הלוי ודעימיה בכוונת הבאר שבע וכנ"ל), ורק בגלל שבמקומו של הרמב"ם נהגו שה'כיסוי השני' יהיה 'כיסוי העוטף את כל הגוף' לכן תפס הרמב"ם את הדין בלשון של "אין עליה רדיד", אבל הוא לא מחיובי דת יהודית שנהגו בכל המקומות והוקבע לדינא, כאמור.

אמנם בגוף פירוש השבט הלוי ודעימיה, ראה בהלבוש כהלכתו (עמ' 144) שהעיר דקשה לומר על בנות ישראל שבזמן המשניות שלא היו מוצלחות כבנות דורינו, וראה עוד ברש"י (שבת נז: ד"ה כליא ושם ס. ד"ה אוגרת) שהיו להן עצות אחרות שלא יפרחו השערות ולא היו זקוקות לכיסוי נוסף. ע"ש.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וצריך דעבוד לשמה [כלומר] דעביד ביחוד לשם כיסוי[130]. ו[עוד], איך יעלה על דעת שרבינו משה [הרמב"ם] הוסיף מדעתו דבר שאינו נזכר בתלמוד [דהלא בתלמוד לא כתוב אלא ש"קלתה נמי לא", ומהיכ"ת להוסיף שכיסוי דלא עביד לשם כיסוי נמי לא מהני אף על פי שהוא לא מנוקב כקלתה. ושצריך שניים כאלו], ולא עוד אלא שישתוק מגוף הדבר שנזכר בש"ס דהיינו קלתה, ומנא ליה חידוש זה מאמר שלא נזכר בגמרא[131], ועוד הס לא להזכיר להיות מצוה או רשות לגרש בנות ישראל ולהיות יוצאות בלא כתובה ב'סברות כרסיות' להמציא שהן עוברות על דת יהודית בדברים שאינם מפורשים בגמרא והראשונים[132]. ובאמת כבוד תורתו הקדושה שגה בזה, כי המטפחת שנקט הרמב"ם

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

130 **משא ומתן בדברי הלהורות נתן בביאור דברי הבאר שבע**

ואמנם בלהורות נתן (דלעיל בהערה הקודמת) כתב לבאר ע"פ מה שכתב המהר"ם חאגיז בספר אלה המצוות (מצוה רסב) שבנות ישראל החמירו על עצמן "דוקא במכסה קבוע" כרדיד, ולא במטפחת "שהיא ארעי וכגלוי דמיא". עכ"ל. כלומר דבר שהוא ארעי ועתידים להסירו למטרות אחרות (כניגוב ידים וכיו"ב) אינו נראה לרואים ככיסוי טוב ויכול להביאם לידי הרהור, שהרי שמא תיכף תסירהו. וק"ל. [וכעי"ז ראיתי לחכם אחד שפירש כוונת הרמב"ם, שבמטפחת בעלמא אמנם היא 'מוסתרת' באיזה כיסוי, אבל אינה 'לבושה' בדבר שהדרך להתלבש בו, וכמו שתשים על הראש 'מגבת' או 'קופסת קרטון', שאמנם לא רואים את השיער אבל זו תחושה לא צנועה. וייתכן וזהו גם כוונת המהר"ם חאגיז הנז', אם כי מלשונו נראה יותר כפי שביארתי].

אך לענ"ד זה יכון רק לפרישה בתירוצו השני הנ"ל שלא הצריך אלא כיסוי נוסף מעל כיסוי גרוע כזה, שלזה י"ל שה'כיסוי הגרוע' היינו כיסוי כזה ש'הוא ארעי' (כפי שבאמת ביאר בדעתו שם הלהורות נתן, כדהבאתי לעיל), אבל בבאר שבע א"א לבאר כך, שהרי הבאר שבע הֵצריך **ש'שני הכיסויים' יהיו "עבידי לשם כיסוי"**, ובזה לא יבוא הטעם של המהר"ם חגיז הנ"ל, שהרי אם הכיסוי השני - שאותו רואים הרואים - מיוחד לשם כיסוי ואינו ארעי, מדוע צריך שגם הכיסוי הראשון התחתון המכוסה מעין כל - יהיה עשוי לשם כיסוי? אין בזה שום סברא. ולכן הערתו של התשובה מאהבה על הבאר שבע במקומה עומדת. [ובשו"ת אז נדברו (ח"י סי' כח) כתב: דגם מטפחת מכסה היטב השערות, אלא שרדיד הוא מדרכי הצניעות שאינו קשור כ"כ להשערות, אלא בכיסוי היטב הראש וסביב הראש כדרך של רדיד שמכסה היטב. עכ"ל. וצ"ב כוונתו. ואולי ר"ל דזה כעין סדין סביב הראש והכתפים, שאינו ניכר בליטת הראש מהגוף כ"כ. וצ"ע. ועכ"פ זה ודאי לא כוונת הבאר שבע שכתב שצריך "שני כיסויים" בלי קשר להסוואת בליטת הראש וכיו"ב וכנ"ל. וגם האז נדברו שם העיר על זה דמלשון המשנה (והרמב"ם והשו"ע) דקורא לה (ללא הרדיד) "פריעת ראש" משמע שזה נוגע להשערות, דקלתה אינה מכסה היטב. ע"ש].

131 **ויתירה** מזאת, מכך שהגמ' נקטה שהאיסור בדת יהודית הוא לצאת ב'קלתה' - שזה כיסוי מנוקב, בזה"ל: דאורייתא קלתה שפיר דמי "דרבנן קלתה נמי לא", מוכח דבכיסוי מלא שאינו מנוקב מותר אפילו שזה רק כיסוי אחד, דאל"כ לא היה לגמ' לסתום כ"כ, ועדיפא הול"ל "מדאורייתא 'כיסוי אחד' שפיר דמי, דת יהודית לא מהני [אלא צריך שניים כאלו]".

132 **תירוץ החקל יצחק**

ואמנם ראיתי בשו"ת חקל יצחק (סי' פא) שכתב לבאר בדעת הרמב"ם, דנהי דעצם 'קלתה' היא כלי עם נקבים, מ"מ יש לו ב' קיבולים, וארוג להן ב' השולים (-התחתיות) כעין שני קלתות המדובקין בשוליהן ממש, ובית קיבול אחד (התחתון) מיוחד לכסוי הראש והבית קיבול השני (העליון) משמש לתת בו פלך כמו שפרש"י (כתובות עב: ד"ה קלתה), וא"כ ממילא הוא כסוי מעליא, דע"י שני השולים נסתמין הנקבים, ואעפ"כ איכא ביה דת יהודית, כי צריך שני כיסויים כדברי הבאר שבע, ומה ששינה הרמב"ם הלשון וכתב "מטפחת" ולא "קלתה" [כפולה], היינו משום שבירושלמי כתוב זאת
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בלשון "קפליטין", ופירש הפני משה דהוא מטפחת, ואם היה מעתיק "קלתה" היה צריך לבאר כנ"ל מדוע זה כיסוי גמור, ולכן העדיף להביא לשון הירושלמי. ע"ש.

ולפי פירושו לכאורה מיושבת קושיית התשובה מאהבה הנ"ל ד'היאך יתכן שהרמב"ם הוסיף מדעתו דבר שאינו נזכר בתלמוד ולא עוד אלא שישתוק מגוף הדבר שנזכר בש"ס דהיינו קלתה ומנא ליה חידוש זה מאמר שלא נזכר בגמרא' וכו', דלפירוש החקל יצחק הרדיד של הרמב"ם (בפרק כד) באמת אינו הוספה על דברי הגמ' אלא הוא עצמו מדת יהודית דדינא דגמרא, כי בגמ' גופיה ג"כ מיירי בקלתה שהיא כפולה ובכך מכסה את ראשה היטב ובכ"ז הצריכה הגמ' כיסוי מעל זה.

ועל דרך זה אפשר להסביר כיו"ב גם לפי הפרישה בתירוץ קמא הנ"ל, שכתב שצריך מעל הכיסוי הגמור אשר על ראשה גם כיסוי החופה את כל גופה, שלכאורה ג"כ תמוה דהלא בגמ' לא מוזכר אלא שבגד המנוקב לא מהני, ומהיכ"ת שגם כיסוי גמור לא מהני. אבל להחקל יצחק הנ"ל לכאו' אתי שפיר, דלדבריו קלתה גופיה באמת היא כיסוי מלא, כי היא היתה כפולה, ואת זה אסרה הגמ' מדת יהודית, וס"ל לרמב"ם (לפירוש קמא של הפרישה) שזהו משום שצריך 'כיסוי החופה את כל גופה'.

דחיית פירושו

אך לענ"ד אין נראין דברי החקל יצחק במחכ"ת, דמלבד שבמציאות אין זה נראה כ"כ שבגד בצורת בית קיבול ישר והפוך יסתום את הנקבים כדבעי שלא יראו את שערותיה שבקצה ראשה מלמעלה וכן מאחורה, בראשה המתעגל. [וגם מהבאר שבע מוכח להדיא שהבין את קלתה כפשוטה, שהיא מנוקבת, ע"ש, דלא כהחקל יצחק. ושמא לזה י"ל דכוונת החקל יצחק לפרש מדנפשיה את הרמב"ם ב'כעין' דרך הבאר שבע].

גם כל מה שנדחק שם לומר כן הוא כדי שלא יהיה סתירה בין הבבלי שכתבו 'קלתה' שהוא כיסוי מנוקב לבין הירושלמי שכתוב קפליטין שהוא 'מטפחת', דהיינו כיסוי מלא, וכבר כתב הב"י (אהע"ז סי' יז) דכל היכא דמצינן לפרושי בגוונא דלא ליפלגו הבבלי והירושלמי, עדיף טפי אע"פ שהפירוש יהיה דחוק קצת. ע"ש. ולכן פירש שבין לבבלי ובין לירושלמי צריך כיסוי נוסף אפי' אם יש כבר כיסוי 'מלא', ואע"פ שבבבלי מוזכר קלתה, היינו כפולה שבכך הוי כיסוי מלא כמו המטפחת, ומעל זה צריך עוד כיסוי, וכנ"ל. עכת"ד. אבל באמת אדרבה גם אם נימא כהתשובה מאהבה ודעימיה (שגם המטפחת היינו מנוקבת) ליכא סתירה, דבין קלתה המוזכרת בבבלי ובין המטפחת דהירושלמי, היינו בגד מנוקב (או בגד דק ושקוף שנראים השערות תחתיה כמו שבאמת פירש שם הקרבן העדה "בגד דק שמנחת על ראשה". עיין לעיל בפנים אות ג ובהערה שם). ואע"פ שכתב שם שדוחק לומר שהמטפחת מנוקבת, שהרי מצינו מטפחת שעשויה לקינוח ולכסת ולתכריך ולעוד שימושים (עי' כלים פכ"ד מי"ד, ובסוף פכ"ו, ובפכ"ח מ"ה), מ"מ מלבד שי"ל דגם הנך אינם אטומים לגמרי, אלא יש בהם מעט נקבים [וראה לשון הרמב"ם (בפיהמ"ש כלים, פכ"ד מט"ז) שפירש את הסבכה: שהיא רשת שעיניה (נקביה) "**דקות מאד**" (ועל כן נקראה 'סבכה', מלשון סיבוך) "כדי שיראה השער מתחתיה", ע"ש, אלמא אפי' אם הנקבים ממש דקים, השיער יוצא ונראה]. עוד בה, דאין זה מחייב שכל המטפחות דבר אחד הם, אלא יתכן דיש שעשויות עם נקבים ויש בלי נקבים (ע' שו"ע המקוצר אהע"ז ח"א סוף עמ' רמז. ודו"ק מעט), והרמב"ם נקט "מטפחת" סתמא כי כך היה רגילות בפי כל בזמניהם לקרוא לאותו כיסוי שעל ראשן [לא כזמן הגמרא שקרו לזה (או השתמשו ב)קלתה, ולא כזמנינו שמטפחת זה כיסוי אטום].

ולכן גם אין להקשות דאם איתא שכל הבעיה במטפחת היא שהיא מנוקבת, ליפלוג וליתני בדידיה, ולימא "ואין עליה מטפחת אטומה ככל הנשים, אע"פ ששערה מכוסה במטפחת נקובה", ומדוע הוצרך להגיע ל'רדיד'. דלפי האמור לק"מ, דכך היה רגילות בזמן הרמב"ם לקרוא לאותו כיסוי המנוקב שעל ראשן, "מטפחת", ולא היה להם שני כיסויים ששניהם נקראים בשם כללי "מטפחת" רק אחד אטומה והשני נקובה, אלא כל אחד היה לו שם פרטי, זה 'מטפחת' וזה 'רדיד'. ואולי גם בצורתו היה שונה קצת, אבל לנידוננו זה היה מנוקב וזה לא (ודלא כשו"ת שמ"ש ומגן ח"ב חאהע"ז סי' ט"ז

הקדושה שגה בזה, כי המטפחת שנקט הרמב"ם היא נמי מעשה רשת כמו סל, ומטפחת וקלתה אחת היא, שאינם מכסים כל הראש והשערות נראות מתחתיהן, וכמו שכתב גם הבית חדש ריש סימן קט"ו. עכ"ל[133]. ודפח"ח. ודבריו עולים בקנה אחד עם תירוץ השני של הפרישה הנ"ל.

עוד הוכחות דלא משמע כהבאר שבע

ח. וכן נראה מהב"י (אהע"ז סי' קטו) ומהגר"א (שם סק"י) שכתבו שה'מטפחת' דאיירי בה השו"ע (בסי' קטו, והרמב"ם בפרק כד) גבי דת יהודית, הוא 'פירוש' ממש לקלתה, ולא שזה 'הוספה' של הרמב"ם לומר שלא רק קלתה ה'מנוקבת' לא מהניא אלא גם כאשר זה יהיה כיסוי מלא כמטפחת לא מהניא כי צריך 'שני כיסויים' (כפי שרצה לומר הבאר שבע). וכן משמע מדברי הרמב"ם גופיה, שהרי אם זה רק 'הוספה' על קלתה דאיירי בה הש"ס א"כ הוה ליה לרמב"ם לכל הפחות לכתוב ראשית את ההלכה לפי שורת הדין והמנהג הראשון, ואח"כ להוסיף "ולפי שנהגו כעת

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ד"ה וכן. ודקדוקו מלשון הרמב"ם שכתב אע"פ ששערה "מכוסה" במטפחת, דלכאו' משמע שהוא אטום, קלוש הוא כנגד כל הראיות כנגד. ועיין עוד בסוף ההערה הבאה מה שכתבתי בעניין דקדוק זה, שאינו מוכרח כלל). ושו"ר שכ"כ **בספר דבר ה'** (עמ' קפח-קפט), וע"ש.

[133] **ומה** שהטור הביא את הרמב"ם אחרי שכבר הביא את הגמרא עצמה דקלתה לא מהני מדת יהודית, אינו כדי להוסיף ולומר דלהרמב"ם צריך גם רדיד החופה את כל הגוף, או דלהרמב"ם צריך שני כיסויים (כמ"ש הבאר שבע), אלא היינו משום שבתחילה הביא את לשון הגמרא סתמא, ולאחמ"כ הביא את לשון הרמב"ם דהוא פירש מהו אותו 'קלתה', דהוא מטפחת. וכמו שכתב הב"י שם. ע"ש. [ובשו"ת תשובה מאהבה (שם) כתב שהוא משום דהטור רצה לאשמועינן דלאו דוקא קלתה, אלא ה"ה מטפחת וכל דבר שאינו מכסה את כל השערות. ע"ש. ומשמע מדבריו שמבין שגם הרמב"ם מודה שקלתה פירושו סל שמניחה בו פלכיה וכד' כדפירש"י (כתובות עב רע"ב), ומטפחת זה דבר אחר, אלא שהחיסרון בזה ובמטפחת אחד הוא, דהיינו שיש בהן נקבים. אולם מהב"י הנ"ל ומהגר"א סק"י (שאביאם להלן בפנים אות ח) משמע שהבינו שמטפחת הוא "פירוש" **ממש** לקלתה דהכא. ואולי הבין הרב תשובה מאהבה דלאו דוקא הוא, ודוחק].

ויש שרצו לדקדק מלשון הרמב"ם שכתב לשון "אע"פ ששערה מכוסה במטפחת, דמשמע דהמטפחת היתה כיסוי גמור, דאילו הכיסוי היה מנוקב מאי "אע"פ" איכא, הרי זה איסור גמור לילך עם כיסוי מנוקב. אמנם הרי גם הגמרא (כתובות עב:) כתבה: "דת יהודית 'אפילו' קלתה נמי אסור", ובדעת רש"י והתה"ד (סי' י) ועוד ראשונים לכולי עלמא הכוונה בקלתה היא לכיסוי מנוקב, ואפ"ה קתני "אפילו", ועל כרחך לומר בפשיטות דכאשר באים להגדיר את "דת יהודית", כותבים דאע"פ שיש כיסוי שמועיל עבור הדת משה (כיסוי מנוקב), בכ"ז ל"דת יהודית" לא די בזה, ויש להשלימו עם כיסוי אחר. וזה פשוט, ולא הוצרכתי לכותבו אלא מפני שראיתי כאלו שנשתבשו ע"י דקדוק זה.

עוד ראיתי שכתבו לדייק דמדכתב הרמב"ם: אע"פ ששערה "מכוסה" במטפחת, משמע דמיירי בבגד שהוא אטום, דאי בבגד מנוקב אינו מכוסה כ"כ. אמנם גם זה אינו ראיה, שהרי מהתורה ודאי דזה נקרא מכוסה, ורק מדת יהודית הוא דבעינן כיסוי אטום. **ופשוט.** [וע"ע בפירוש מהרז"ו הארוך על המדרש רבה (בראשית פ"א סי' א) שכתב, וז"ל: וההפרש שבין 'כיסוי' ל'צניעות', שהכיסוי שייך בדבר שנראה לעין, אלא שאינו נראה ערום כי אם מכוסה, והצניעות נוסף על זה שאפילו בכיסוי אין רואין אותו. ע"כ. ומשמע לכאו' כאמור שכל עוד ש'אינו נראה ערום' מקרי כיסוי, אפילו אם יהיו בו איזה נקבים וכד' (אלא שאינו נקרא עדיין 'צניעות'). אך אינו מוכרח, כי עיקר כוונתו לומר ש'צניעות' פירושו שלא ניכר אפילו צורתו והכיסוי שלו משא"כ לשון 'כיסוי' נופל גם על כה"ג שזה מכוסה אפילו שניכר צורתו. אבל לא נכנס לעניין עד כמה יהיה בו כיסוי בשביל שיקרא מכוסה. וק"ל].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

להוסיף רדיד גם על כיסוי גמור, הרי זה ג״כ בכלל דת יהודית״[134], אלא בע״כ דדבריו הם כפירוש ממש לקלתה המנוקבת של הש״ס שמעל זה צריך כיסוי גמור (כפירוש הפרישה בתירוצו השני והתשובה מאהבה ועוד).

וכן מוכח להדיא מדבריו בפיהמ״ש (כתובות פ״ז מ״ד), שכתב: ״ראשה פרוע״ - אפילו עם ׳מטפחת׳ על ראשה. עכ״ל. ומשמע שה׳מטפחת׳ שכתב היא היא כוונת הגמרא ב׳קלתה׳ [-שפירשה את המשנה ד״ראשה פרוע״ שזהו אפילו כשיש עליה ׳קלתה׳, דעד״ז כתב ג״כ הרמב״ם, רק במקום ׳קלתה׳ כתב ׳מטפחת׳, וזה פירוש לזה או עכ״פ בשניהם יש אותו חיסרון], דבשלמא בחיבורו ׳משנה תורה׳ עוד יש מקום לטעון שאולי כוונתו ׳להוסיף׳ על דברי הגמ׳ לפי מנהג מקומו וזמנו [וגם זה דוחק, כדלעיל], אך בפירוש המשניות לא יתכן ש׳יפרש׳ את המשנה אליבא ד׳מנהגו׳.

וכן נראה עוד מהשו״ע (סי׳ עג), דלא כבאר שבע. דהנה שם הביא דינו של הרמב״ם דפי״ג בלא להזכיר את הכיפה, וז״ל: ואם באותו מקום אין דרך לצאת אשה לשוק (השמיט – ״בכפה שעל ראשה בלבד״) עד שיהא עליה רדיד החופה את כל גופה, נותן לה רדיד הפחות שבכל הרדידין. עכ״ל. ומדלא הזכיר את הכיפה משמע שאין כאן ברדיד של פי״ג עניין של ׳שני כיסויים׳, אלא ״רק״ עניין של ׳חיפוי כל גופה׳. והשתא, בשלמא לפי שני פירושי הפרישה הנ״ל באמת זה כל מטרתו של הרדיד שם, לכסות את כל גופה, כי הכיפה המוזכרת בפי״ג הוא כיסוי גמור ולא מנוקב [דבמנוקב בכל המקומות הקפידו שלא ללובשו כדכתב בפכ״ד] ומצד עצמו הוא בסדר, ולכן הרדיד שמעליה שנהגו בחלק מהמקומות אכן אינו אלא בשביל ש׳יכסה את כל גופה׳[135]. משא״כ לפי פירושו של הבאר שבע יוצא שכפה אף שהיא כיסוי גמור – לא מספיקה מצד עצמה, כי צריך ׳שני כיסויים׳, והרדיד נצרך [לכל הפחות גם] בשביל ׳שני כיסויים׳ גופייהו[136], ואילו מהשו״ע הנ״ל

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[134] **וזהו** כוונת התשובה מאהבה הנ״ל במה שהקשה ״איך יעלה על דעת שרבינו משה [הרמב״ם] וכו׳ ישתוק מגוף הדבר שנזכר בש״ס דהיינו קלתה״. וגם לפי מה שפירשתי לעיל בהערה שהבאר שבע הבין ברמב״ם שהשני כיסויים זה לא הוספה של מנהג חדש בזמן הרמב״ם וכד׳, אלא גם הגמרא הצריכה זאת ומה שכתבה ד״קלתה״ לא מהניא לאו דוקא הוא, דה״ה כיסוי גמור כמטפחת לא מהני עד אשר יהיו שני כיסויים גמורים (ראה לעיל), מ״מ לא היה לו להשמיט את קלתה, אלא לומר ״אין עליה רדיד ככל הנשים אע״פ ששערה מכוסה **בקלתה או** מטפחת״, וגם את״ל שאין זה מוכרח מ״מ מפיהמ״ש דלהלן בסמוך בודאי מוכח לא כן, אלא דה׳מטפחת׳ היא היא הקלתה, או עכ״פ בשניהם יש אותו חסרון, ולא ש״קלתה לאו דוקא והוא הדין מטפחת לא מהניא״. ראה להלן בסמוך. וע״כ שהמטפחת היא עצמה מנוקבת או שקופה וכד׳ [ראה לעיל אות ג ובהערה שם], כקלתה.

[135] **וב״ז** רק נחלקו שני התירוצים - דלתירוץ ראשון הרדיד הזה הוא אותו אחד דהוי מדינא דדת יהודית המוזכר בפכ״ד, וס״ל דלא בכל מקום הקפידו על זה, ולתירוץ השני הוא תוספת שהונהגה בחלק מהמקומות (ורק בה הקפידו בחלק מהמקומות בלבד) כי הדת יהודית עצמה (דפרק כד) הוא רק להצריך כיסוי גמור שאינו מנוקב, ובו הקפידו בכל המקומות.

[136] **רק** בגלל שבמקומו של הרמב״ם נהגו שה׳כיסוי השני׳ היה ׳כיסוי העוטף את כל הגוף׳ תפס הרמב״ם בפי״ג בלשון ״עד שיהא עליה רדיד החופה את כל גופה״, וכן בפכ״ד ״אין עליה רדיד״.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

משמע שהרדיד הזה מיועד "רק" בשביל חיפוי כל גופה, בלי קשר ל'שני כיסויים', דאל"כ לא היה לו להשמיט את הכפה, וכאמור[137]. ודו"ק מעט.

ועוד יש להעיר שלפי פירוש הבאר שבע ק"ק לשון הרמב"ם (שם) "ראשה פרוע", דמשמע שזה מגולה עכ"פ קצת, ככל לשון "פרוע" שבכל מקום, ולא שזה מכוסה כדבעי אלא שצריך שיהיה כיסוי 'נוסף'[138].

וכן אמר לי הרה"ג מאיר עוזר נר"ו לדייק מלשון הגמרא (כתובות עב:) שכתוב "דת יהודית קלתה **נמי אסור**", ואם איתא שצריך 'שני כיסויים' הוה ליה למימר "דת יהודית **לא פגי** בקלתה", שהרי לפי זה אין 'איסור בעצם הקלתה', אלא אדרבה **צריך את הקלתה** בשביל הכיסוי הראשון אלא שהוא לא מספיק, אבל מדאמרינן שקלתה 'נמי אסור' משמע שיש בו פסול בעצם, דהיינו שהוא מנוקב או שקוף וכד', וצריך כיסוי אחר טוב בלי חסרונות אלו אשר הוא מצד עצמו טוב גם בלעדי הקלתה, ולכן כתוב "קלתה נמי אסור". וק"ל.

ועוד, דלהבאר שבע שהדת יהודית היא "שני כיסויים" מדוע כתב הרמב"ם שני שמות של כיסויים - "מטפחת" ו"רדיד", הו"ל למימר דעוברת על דת יהודית אם אין לה "שני מטפחות" [או שני רדידים][139].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[137] **אא"כ** נאמר שבכפה דפי"ג היה מתחתיו באמת עוד כיסוי ונמצא דיש שם כבר שני כיסויים וממילא הרדיד שמעל זה אכן אינו אלא בשביל לחפות את כל גופה, ורק בפכ"ד מדובר שהיה לה בתחילה רק מטפחת ולכן הרדיד שם נצרך רק כדי שיהיה 'שני כיסויים'. אלא שזה דוחק [דא"כ בפי"ג עיקר מטרתו של הרדיד החופה את כל גופה הוא רק לתוספת 'על' השני כיסויים, ואילו בפכ"ד עיקר מטרתו של אותו רדיד עצמו הוא עבור שני כיסויים גופייהו. אא"כ נאמר שהרדיד דפכ"ד הוא רדיד אחר דהיינו שהוא לא חופה את כל גופה ואינו אלא 'כיסוי נוסף' בשביל שיהיה שני כיסויים, אלא שא"כ קשה מדוע חילק בשמותם 'מטפחת' ו'רדיד', הול"ל 'שתי מטפחות' או 'שתי רדידים' כדלהלן]. ועכ"פ גם אם נאמר כך ממילא א"א להוכיח כלל מכאן שדת יהודית לא היתה בכל מקום, כי שאני הכא שיש כבר את הכיסוי של הדת יהודית דהיינו שני כיסויים (לפירוש זה), ורק הרדיד שמעליו החופה את כל גופה שאינו מדיני 'דת יהודית', היה תלוי לפי המקומות, וכנ"ל.

[138] **בשלמא** בלשון המשנה (עב.) דקתני "יוצאה וראשה פרוע" לא קשה, דשם באמת נראה מתוך דברי הבאר שבע הנ"ל שגם איהו מודה שה"ראשה פרוע" דמתניתין הרי זה ע"י קלתה מנוקבת, ורק כתב שה'רמב"ם' קאי לחדש שזה לאו דוקא, כי אפילו אם הכיסוי הוא גמור ומיוחד לשם כיסוי אפ"ה לא מהני לבדו, אלא צריך עוד כיסוי כזה מעליו, וכנ"ל, ולכן מלשון המשנה לא קשה, רק על מה שרצה להסביר ברמב"ם (דקאי על שני כיסויים גמורים כנ"ל) קשה דהרי גם הרמב"ם כתב לשון זו של "ראשה פרוע" ומשמע שהכיסוי שיש הוא מנוקב.

[139] **מיהו** לזה י"ל כפי שרמזתי לעיל, שאכן באמת גם לבאר שבע אע"פ שעיקר ה'דת יהודית' מצריכה רק 'שני כיסויים' ותו לא, מ"מ ה'כיסוי השני' שהוזכר ברמב"ם בשם "רדיד" הכוונה לרדיד החופה את כל גופה, אלא שאינו מעיקר חובת הדת יהודית שבשבילה מספיק 'שני כיסויים' אפילו שאינם חופים את כל גופה, ולכן כתב את השני כיסויים בשני שמות "מטפחת" ו"רדיד". אך מלבד שזה דוחק גדול כפי שכבר הערתי לעיל, דבודאי כל כה"ג היה הרמב"ם כותב קודם כל שורת הדין והמנהג הראשון, ואח"כ היה מוסיף "ולפי שנהגו כעת להוסיף רדיד גם על כיסוי גמור, הרי זה ג"כ בכלל דת יהודית". זאת ועוד, שמ"מ גם לפ"ז יוצא שהרדיד הזה אינו מעיקר חיובי הדת יהודית, אלא רק בגלל שבמקומו של הרמב"ם נהגו שה'כיסוי השני' יהיה 'כיסוי העוטף את כל הגוף' תפס הרמב"ם את הדין בלשון של "אין עליה רדיד", אבל הוא לא מחיובי דת יהודית שנהגו בכל המקומות והוקבע לדינא [שזה לבאר שבע ה'שני כיסויים' דוקא].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אם הקושיות הנ״ל קיימות גם על הפרישה בתי׳ א

ט. וחנה מה שהקשה הגאון תשובה מאהבה דלא מסתבר לומר שצריך שהשיער יהיה ב׳כלי בתוך כלי׳ וכן שצריך שיהיה ׳עשוי ביחוד לשם כיסוי׳ וכו׳, כמובן זה קשה רק לפירוש הבאר שבע שהרדיד שכתב הרמב״ם בפכ״ד שיהיה מעל המטפחת (דהוא דת יהודית) היינו רק עוד כיסוי גרידא כדי שיהיה ׳שני כיסויים׳, דעל זה תמה שפיר דלא מסתבר להצריך כלי בתוך כלי וכו׳ וכנ״ל, אבל לפירוש הראשון של הפרישה הנ״ל שהרדיד שעל המטפחת (דפרק כד) הוא אותו רדיד הנזכר לעיל בפי״ג דהיינו כזה ׳שחופה את כל הגוף׳, א״כ שפיר י״ל טעמא במילתא, דהיינו דהכיסוי הזה הוא כדי להסוות את חילוק הראש עם הגוף וחילוק הידים מהגוף, ולעשות הכל כחטיבה אחת, ולא סתם כלי בתוך כלי. ופשוט. וכן מה ששאלנו מלשון הש״ע (סי׳ עג) שהשמיט את הכפה שם, ומשמע שכל העניין ברדיד הוא רק כדי שיכסה את כל גופה ולא בשביל שני כיסויים, זה ג״כ קשה רק על הבאר שבע, ולא לפרישה כמובן. וכן השאלה מדוע כתב הרמב״ם שני שמות כיסויים ״מטפחת״ ו״רדיד״, זה קשה רק לפי הבאר שבע שכוונת הרמב״ם להצריך ׳שני כיסויים׳, דלפ״ז אין טעם לכאורה לנקוט שתי ׳סוגים׳ של כיסויים, כנ״ל. אך לפי הפרישה לא קשה, כי באמת לדבריו הם שני סוגי כיסויים שונים, המטפחת היא כיסוי על הראש והרדיד הוא כיסוי העוטף את כל הגוף, ולא סתם ׳שני כיסויים׳[140].

אמנם שאר השאלות לכאורה קיימות באותה דרך כיו״ב גם על הפרישה (בתי׳ הראשון);

חדא, הקושיא השניה של התשובה מאהבה הנ״ל - דקשה שהרמב״ם יוסיף מדעתו דבר שאינו נזכר בתלמוד, שהרי לא נזכר בתלמוד אלא ש׳קלתה׳ [כיסוי מנוקב] לא מהני, ומהיכא תיתי לומר שגם ׳כיסוי גמור׳ לא מהני אא״כ יכסה ברדיד על כל גופה, ועוד להוציא אשה מבעלה בגלל זה [ואדרבה משמע שרק כשמנוקב לא מהני, אבל בכיסוי מלא שפיר דמי אע״פ שהוא כיסוי שלא חופה את כל גופה. וכדלעיל בהערה על אות ז], ולא עוד אלא שישתוק מגוף הדבר שנזכר בש״ס דהיינו קלתה[141]. ועוד, דאין נראה כן מהב״י (אהע״ז סי׳

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[140] **וכן** הקושיא מלשון הש״ס דקתני קלתה ״נמי אסור״ ולא קתני ״לא סגי״ בקלתה - דמשמע שיש פסול בעצם הקלתה וצריך כיסוי אחר שיספיק גם בלעדי הקלתה הזו (ראה לעיל), לכאורה אי״ז קשה אלא לבאר שבע שגם אם תחבוש כיסוי אחר עדיין תצטרך את הכיסוי הראשון (כדי שיהיה שני כיסויים), דע״ז קשה דהו״ל למימר ״לא סגי״ בקלתה, אבל לפי הפרישה בתירוץ ראשון אכן יש פסול בעצם הקלתה, שאינה מכסה את כל גופה, ואם תחבוש רדיד המכסה את כל גופה תו לא תצטרך את הכיסוי הראשון, ולכן אי״צ לכתוב ״לא סגי״ בקלתה.

מיהו שוב נראה דהמציאות אינה כך, כי כשהלבוש הוא על כל הגוף, אין זה מכסה היטב את השערות (וכך אמרה לי סבתי שתחי׳), ובע״כ תצטרך לכיסוי ראש נוסף מתחת. וא״כ הדק״ל. וק״ל.

[141] **דאין** לומר שגם לפירוש הראשון של הפרישה, המטפחת שהזכיר הרמב״ם היא מנוקבת, והויא ממש כקלתה דהש״ס דאמרינן דלא מהניא, אלא שהצריך מעל זה רדיד החופה את כל גופה. וא״כ נמצא שלא השמיט את קלתה דהש״ס. זה אינו, חדא דא״כ עדיפא מינה היה לרמב״ם לכתוב: אין עליה רדיד ״אע״פ ששערה מכוסה **בכיסוי על ראשה**״, דאפ״ה הויא עוברת על דת, ולמה נקט ״אע״פ ששערה מכוסה **במטפחת**״ אם כוונתו במטפחת לנקובה לפי פירוש זה.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

קטו) ומהגר"א (שם סק"י) שכתבו שהמטפחת דאיירי בה השו"ע (בסי' קטו, והרמב"ם בפרק כד) הוא "פירוש" ממש לקלתה, ולא שזה "הוספה" של הרמב"ם [לומר שלא רק 'קלתה' המנוקבת לא מהניא אלא גם כאשר זה יהיה כיסוי מלא כ'מטפחת' לא מהניא כי צריך 'רדיד המכסה את כל הגוף' (כפי שרצה לומר הפרישה בתירוץ הראשון)], וכן משמע מהרמב"ם גופיה, שהמטפחת שכתב, הוא 'פירוש' לקלתה, בפרט ממה שכתב בפירוש המשניות [כפי שביארתי לעיל אות ח. ע"ש][142]. ועוד, דלפי פירושו ק"ק לשון הרמב"ם (שם) "ראשה פרוע", דמשמע שראשה מגולה עכ"פ קצת, ככל לשון "פרוע" שבכל מקום, ולא ש'ראשה מכוסה' כדבעי אלא שצריך שיהיה כיסוי נוסף החופה את כל גופה.

ועוד יש להקשות על פירוש הפרישה הראשון, דבפשטות משמע שהנידון הוא מצד ש'ראשה' פרוע, ולא ש'גופה' פרוע [דגם את"ל שגם לפרישה המשנה מיירי בעניין שראשה פרוע כגון שזה כיסוי מנוקב והרמב"ם קאי על מנהג שהונהג אח"כ, להוסיף רדיד על 'גופה' (עיין להלן אות י ד"ה ועכ"פ), מ"מ הרי גם הרמב"ם כתב (בפרק כד) לשון "ראשה פרוע" ומשמע דמיירי בזה ולא ברדיד העוטף את כל גופה].

ועוד, דלפרישה בפירוש הראשון יוצא כאמור שהרדיד דכתב בפכ"ד הוא תלוי במנהגי המקומות (אלא שאין להביא ראיה מזה לנידו"ד כלל, ראה לעיל אות ד), וא"כ הו"ל לכתוב בהדיא

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ועוד, שרק בתירוץ השני של הפרישה אסיק אדעתיה שהמטפחת היא כיסוי גרוע כמנוקבת וכד', אבל בתירוץ ראשון חשב שהיא כיסוי טוב אלא שאינו חופה את כל גופה כרדיד.

[142] **ואמנם** היה מקום ליישב את שני קושיות אלו [דקשה שהרמב"ם יוסיף מדעתו דבר שאינו נזכר בתלמוד וכו', ועוד שמוכח מהב"י והגר"א (וכן משמע מהרמב"ם גופיה) שהמטפחת היא 'פירוש' לקלתה ולא הוספה] ולומר שאה"נ זה גופא כוונת הגמ' לגבי קלתה, כלומר ד'קלתה' שאמרה הגמ' - פירושו באמת בגד אטום לגמרי, וזה גם כוונת הרמב"ם במה שכתב 'מטפחת', ועל זה אמרינן בגמ' שאי"ז מספיק מדרבנן, אלא צריך מעל זה 'רדיד החופה את כל גופה'. [ואמנם בדעת הבאר שבע א"א לתרץ כן, שהרי להדיא הבאר שבע כתב בתוך דבריו ש'קלתה' זה כיסוי מנוקב, רק שביאר שדעת הרמב"ם היא לומר דלא רק קלתה שהיא מנוקבת לא מהניא אלא גם כיסוי אטום לא מהני כל עוד אין עליו כיסוי נוסף. אבל הפרישה שלא כתב כן לכאורה יהיה אפשר להסביר כן שבאמת קלתה עצמה זה כיסוי אטום, וצריך מעל זה רדיד החופה את כל גופה, כאמור].

אך זה דוחק, כי מפשטות הפוסקים (ע' לדוגמא באר שבע סי' יח הנ"ל) משמע שזה דבר מוסכם שקלתה היינו כיסוי מנוקב כמו סל. [וכ"פ הרמב"ם גופיה דקלתה היינו סל (פיהמ"ש בכורים פ"ג מ"ח). וי"ל]. וכן משמע בפשטות מדברי הב"י (סי' קטו), וכמו שביארתי להלן בפנים (אות יא, ד"ה וכן עוד משמע). וכן משמע מלשון הריב"ש (הו"ד בשטמ"ק כתובות עב:) שהוא כעין לשון הרמב"ם הנ"ל עם מעט שינוי, דז"ל: "ששערה מגולה" בלי רדיד כדרך שאר הנשים, אבל קלתה על ראשה, בהא לאו דאורייתא אלא משום דת יהודית. ע"כ. ואם קלתה היה כיסוי שמכסה היטב את השיער אלא שאינו מחופה ברדיד החופה את כל הגוף, לא הוה קרי ליה "שערה מגולה". וכן דייק בספר והצנע לכת (עמ' נט) מרבינו ירוחם (מישרים נתיב כג חלק ח) שכתב בזה"ל: ראשה פרוע, כגון שערה מכוסה במטפחת על ראשה ואין עליה רדיד כשאר הנשים, ואפילו הכי איבדה כתובתה, "דאי מגולה מכל וכל" פשיטא דאפי' מה"ת אסור מדכתיב ופרע את ראש האשה. עכ"ל. ומשמע דהמטפחת היינו ש"לא מגולה מכל וכל", כגון שהיא מנוקבת. וכן נראה שהבין הרב להורות נתן (ח"ה קונט' מבעד לצמתך, פרק י), דזה פשיטא דבש"ס מיירי בכיסוי מנוקב וזה הקלתה, ובו לא מועיל שום שינוי מנהג, והרמב"ם מיירי על רדיד שהוא כיסוי חיצוני מעל (כל אחד כדאית ליה), ובו דוקא מועיל מנהג. ע"ש. וכן החקל יצחק (סי' פא) הוצרך להידחק ולומר דמיירי בשני קלתות הפוכים, שבכך מתכסה לגמרי השערות, והיינו נמי משום דפשיט"ל ש'קלתה' לכשעצמה זה כיסוי מנוקב (אלא שעצם פירושו קשה מאד, כפי שהארכתי לעיל בהערה).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בהלכות אלו דהיינו בפכ״ד (שזה עיקר מקומו) ״הכל לפי מנהג המדינה״ או כיו״ב, כדי לידע שבמקומות שאינם רגילים לילך עם רדיד לא הוי דת יהודית, וקשה מאד לומר שסמך על מה שכתב לפני כן בהלכות ׳נתינת כסות לאשה׳ (פי״ג).

וכן העיר בילקו״י (שבת א כרך ג, עמ׳ קי) דאם אכן ס״ל לרמב״ם דדת יהודית משתנה, למה השמיענו זאת רק בהבלעה דרך סתירה בדבריו מפרק כ״ד לפרק י״ג, ולא השמיענו זאת להדיא ובעיקר מקומו בפרק כ״ד דמיירי בדין דת יהודית. עכ״ל. [ואף שי״ל דרמז זאת גם בפכ״ד - בכך שכתב ״ככל הנשים״, מ״מ מסתבר דאם איתא הוה ליה למיכתב הכי במקומו ׳בהדיא׳. ועוד, שאדרבה מה שכתב ׳ככל הנשים׳ הפשטות היא שהכוונה שכך נוהגות ׳כל׳ בנות ישראל (בדורות המתוקנים), וכמו שהבין הפרישה עצמו בקושייתו, אלא שבתירוץ הראשון ׳נדחק׳ שהכוונה ל״ככל נשי אותו מקום״, אבל להפוך את הקערה על פיה לומר שהרמב״ם רמז זאת (שזה תלוי לפי אותו מקום) במילים אלו, זה לא יתכן, כאמור, ולא זאת עלתה בדעתו. וזה ברור. וראה בזה עוד לעיל בהערה על אות ו].

משא״כ לפי הב״ח והתשובה מאהבה והפרישה בתירוצו השני ודעימייהו, אתי שפיר כל זה.

מו״מ בקושיא השניה של התשובה מאהבה על הבאר שבע (ועל הפרישה בתי׳ הראשון, כדלעיל)

י. מיהו לכאורה קושיא השניה של התשובה מאהבה הנ״ל [דקשה שהרמב״ם יוסיף מדעתו דבר שאינו נזכר בתלמוד, ולא עוד אלא שישתוק ממה שמוזכר בתלמוד וכו׳. כדלעיל אות ז] יש ליישב, די״ל דכל זה נכלל ב׳דת יהודית׳ דאיתא בש״ס, דהיינו כל מה שנוהגות הנשים להוסיף בצניעותן, כל מקום לפי מנהגו, שבמקום שלובשין גם רדיד (היינו כיסוי ע״ג כיסוי – לבאר שבע, או כיסוי החופה את כל גופה – לפרישה בתירוץ הראשון) יש ללבוש גם את זה. וממילא לא חשיב ׳דבר שלא נזכר בתלמוד׳, כי בתלמוד מיירי כשלא נהוג ללבוש רדיד ע״ג המטפחת אלא היה סגי להו במטפחת ללא נקבים ע״ג הקלתה המנוקבת, ודבר הלמד מענייני הוא שכאשר ינהגו ללבוש כיסוי נוסף ע״ג כיסוי גמור, הרי הוא ג״כ יהיה בכלל הדת יהודית. ובזמן הרמב״ם ובמקומו נהגו להוסיף עוד כיסוי (כל אחד כדאית ליה, כנ״ל בסוגריים בסמוך) מעל הכיסוי הגמור, ולכן הביא את דינא דגמרא לפי המציאות בזמנו ובמקומו.

ומה שלא הביא הרמב״ם דינא דקלתה המוזכר בגמרא, צ״ל דבכלל מאתיים מנה, שאם על מנהג להוסיף רדיד ע״ג המטפחת שהיא כיסוי גמור (לפירוש הבאר שבע והפרישה בתירוץ הראשון) כתב שהוא דת יהודית להוציא אותה מבעלה במקום שנהגו כן, כ״ש שעל מנהג לשים כיסוי גמור מעל כיסוי מנוקב (קלתה), שיהיה ג״כ דת יהודית.

אמנם מהבאר שבע הנ״ל משמע שכוונתו היא שהכיסוי השני הנוסף (הנצרך מעל הכיסוי הגמור) עצמו היה נצרך עוד בזמן הגמ׳ [ולא שבזמן הגמ׳ היה נצרך רק כיסוי גמור מעל כיסוי ׳מנוקב׳ ורק אח״כ בזמן הרמב״ם ובמקומו התווסף מנהג לשים כיסוי נוסף גם ע״ג כיסוי גמור כנ״ל], דהרי כתב שמה שהגמ׳ כתבה ש׳קלתה׳ לא מהניא הוא ׳לאו דוקא׳, ולא שבזמן הש״ס הוא כן ׳דוקא׳ ורק כעת נשתנה וצריך גם רדיד לפי המנהג. ודו״ק. וא״כ הדרא קושיית התשובה מאהבה על הבאר שבע לדוכתה, דהיאך יתכן שהרמב״ם יוסיף מדעתו דבר שאינו נזכר בתלמוד, שהרי לא נזכר בתלמוד אלא ש׳קלתה׳ [כיסוי מנוקב] לא מהני, ומנין שגם כיסוי גמור לא מהני אא״כ יוסיף כיסוי נוסף, ועוד להוציא אשה מבעלה בגלל סברא דידיה [אבל מה שהוסיף ושאל התשובה מאהבה ״היאך יעלה על הדעת וכו׳ ולא עוד אלא שישתוק מגוף הדבר שנזכר בש״ס

דהיינו קלתה", לזה עדיין י"ל כנ"ל שבכלל מאתיים מנה, דאם מטפחת לא מהני כ"ש קלתה]. **ועכ"פ** גם אם נאמר 'על פי דרכו' ונסביר אנחנו שכוונת הרמב"ם היא כזאת - שבזמן הרמב"ם ובמקומו נהגו להוסיף על פני מה שנהגו בזמן הגמ', וכן נסביר כך את כוונת הפרישה (בתירוצו הראשון, דבבאר שבע מוכח דלא ס"ל כן וכנ"ל, אך בפרישה אין ראיה כנגד) - ובכך יובן שזה לא נחשב כדבר 'שלא הוזכר בתלמוד' כי בתלמוד מיירי כשלא נהוג ללבוש רדיד ע"ג המטפחת אלא היה סגי להו במטפחת ללא נקבים ע"ג הקלתה המנוקבת, ודבר הלמד מעניינו הוא שכאשר ינהגו ללבוש כיסוי נוסף ע"ג כיסוי גמור, הרי הוא ג"כ יהיה בכלל הדת יהודית, וכנ"ל, מ"מ עדיין **אין זה מיישב אלא את הקושיא השניה של התשובה מאהבה, אבל שאר הקושיות עדיין יהיו קשים** על הבאר שבע (ועל הפרישה בתירוץ הראשון) – ראה לעיל אותיות ח-ט באריכות. משא"כ לפירוש הב"ח והתשובה מאהבה והפרישה בתירוץ השני ודעימיה - אתי שפיר כל זה[143].

העיקר כפי' הב"ח והתשובה מאהבה ודעימיה

יא. ועכ"פ למעשה נראה ברור לתפוס לעיקר כפירוש הב"ח והתשובה מאהבה ודעימיה הנ"ל, מכמה טעמים.

חדא, דכן נראה **מדברי הרמב"ם גופיה** בפיהמ"ש (כלים פכ"ד מט"ז). דתנן התם שלש סבכות הן וכו' ושל יוצאת לחוץ. ופירש הרמב"ם (בפיהמ"ש שם), ש'סבכה' היא רשת שנקביה דקות מאד והשיער נראה תחתיה (וכ"כ שם בפ"ח מ"ג ופ"ט מ"ז).

והנה על מה שכתוב שם (בפכ"ד הנ"ל) "של יוצאת לחוץ" פירש: שהיא מיועדת לכשתצא "מבית לבית באותו מבוי עצמו" [שאז] היא נותנת

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[143] **ומ"מ** לעניין נידוננו – האם יתכן כדבר הזה ש'דת יהודית' של הש"ס לא היתה בכל המקומות – גם אם נאמר שבאמת כוונת הרמב"ם היא כנ"ל שבזמן הרמב"ם ובמקומו נהגו 'להוסיף' על פני מה שנהגו בזמן הגמ', ונתכסו בשני כיסויים ולפרישה (בתי' ראשון) נתכסו ברדיד החופה את כל הגוף [אע"פ שכאמור בלא"ה העיקר כפירוש הב"ח והתשובה מאהבה ודעימיה], הנה לפ"ז יוצא שאין חיוב הרדיד שעל המטפחת (שהצריך הרמב"ם בפכ"ד) מדין דת יהודית 'של הגמרא', כי כאמור בגמרא איירי בקלתה שהוא כיסוי עם נקבים, שצריך מעל זה כיסוי גמור, **וזה אכן הקפידו בכל המקומות**, אלא שלאחר מכן באיזה מקומות נהגו גם להוסיף כיסוי נוסף (לבאר שבע) או רדיד החופה את כל הגוף (לפרישה בתי' ראשון), ועל זה קאי הרמב"ם בפכ"ד (וממנו תלמד בק"ו לקלתה המוזכרת בגמ', כנ"ל), ודוקא בזה לא הקפידו בכל המקומות כמבואר בפי"ג. ועוד, שגם את"ל שלא הקפידו בכל המקומות [או שתאמר שסו"ס הרמב"ם קראה 'דת יהודית' אע"פ שלא בכל המקומות הקפידו ע"ז, וא"כ י"ל כן גם על דת יהודית של הש"ס], עדיין אין ראיה שדיני דת יהודית שהוזכרו בגמרא יכולים "להשתנות", כי לפי האמור התם מיירי במנהג שהונהג אח"כ ונהפך לדת יהודית, ובזה אה"נ מובן שפיר שיכול להיות תלוי לפי מנהגי המקומות – כי הרי 'מעיקרא' איננו חיוב ורק בחלק מהמקומות הקפידו, וממילא אע"פ שבאותו מקום יש לנהוג כנהוג שם מ"מ אין זה מחייב את כלל בנות ישראל במקום שמעיקרא לא הקפידו על זה שם, אבל בדבר שהקפידו כולם על כך כבנידו"ד (ראה לעיל פ"ב אות י, ובהערה שם), ולא מצינו חילוקי מנהגי מקומות בזה אלא אחר פרצות ההשכלה וכיו"ב (ראה לעיל פ"ג אות ה, ואות יא ד"ה ובאמת), אין ראיה שזה יכול 'להשתנות', ואדרבה נראה שלא יכול להשתנות, **וכפי שכתבתי לעיל אות ד** - הן מצד שבנות ישראל הבינו מעצמם שכך ראוי לאומה קדושה לנהוג ולהתרחק מהערוה והיא היא החובת צניעות הנכונה לאומה היהודית, דמשו"ה הקפידו על כך כל בנות ישראל בכל המקומות, והן מצד שכל מנהג שהוא לסייג וגדר, אף אם הוא חומרא בעלמא, הוי כנדר, ועוד שגם את"ל לא כן, בודאי שזהו דוקא ברדיד שהוא כיסוי חיצוני בעלמא, משא"כ בכיסוי הגוף ממש וצורתו. עש"ב.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אותה על ראשה. עכ״ל. ושמעינן מזה ש״מבית לבית באותו מבוי״ היתה יוצאת עם ׳סבכה׳, שהוא בגד מנוקב כאמור. ואת אותה ׳סבכה׳ הזו קרא לה הרמב״ם כאן במשנה תורה (פכ״ד הי״ג) ׳מטפחת׳, דז״ל: אם יצתה בראשה פרוע ״מחצר לחצר בתוך המבוי״ הואיל ושערה מכוסה ב׳מטפחת׳ אינה עוברת על דת. עכ״ל. [והיא ה׳קלתה׳ דאמרינן בגמ׳ (כתובות עב:) שאין בה משום פרוע ראש ומסקינן שהיינו כאשר יוצאת ״מחצר לחצר דרך מבוי״]. ומינה דה׳מטפחת׳ שהזכיר שם בהלכה יב לאסור לצאת איתה ל״רשות הרבים״ בלא רדיד [וכ״ה בלשונו בפירוש המשניות (כתובות שם): ״ראשה פרוע״ - אפילו עם ׳מטפחת׳ על ראשה. עכ״ל] היינו אותה ׳סבכה׳ [וכן מבואר בדבריו בפיהמ״ש בשבת (פ״ט מ״ה), שפירש ״שבכה - מטפחת הראש״, וכ״ה שם בפט״ו מ״ב. ע״ש. (כ״ה לתרגום הר״י קפאח שם)] - שהיא כיסוי עם נקבים כנ״ל, והיא היא ה׳קלתה׳ שהוזכרה בגמרא דמדת משה מהניא ואילו מדת יהודית לא מהניא אלא צריך שתחבוש מעליה רדיד, דהיינו כיסוי אטום, ובכך יוצאת לרה״ר. **וכ״כ** במשניות סייעתא דשמיא (כלים שם, הערה עה), דמפיהמ״ש שם יש ראיה לפירוש הב״ח הנ״ל[144].

ועוד ראיה ברורה לפירוש זה, שהרי במשנה (כתובות סד:) תנן המשרה את אשתו ע״י שליש לא יפחות לה וכו׳, ונותן לה כיפה לראשה וחגור למתניה, וכו׳, ע״כ. **ולא כתוב במשנה שיש ליתן לה גם רדיד**, ולפירוש הראשון של הפרישה וכן להבאר שבע על כרחך נצטרך לומר שהוא משום שמיירי במקום שלא נהגו לשים מעל זה רדיד, וא״כ מדוע במשנה שאחרי כמה משניות (שם עב.) כתוב שהיוצאת וראשה פרוע - דלפירוש זה היינו בלא רדיד החופה את כל גופה (או בלא ׳כיסוי שני׳ לבאר שבע) - הוי עוברת על דת יהודית, והרי לא נהגו שם כן וכמבואר במשנה (סד:) הנ״ל לפירושם, כאמור. [ודוחק גדול לומר שהמשנה הראשונה מיירי במקומות שלא נהגו להניח כיסוי נוסף ובכמה משניות שאחריה מיירי במקומות שכן נהגו]. ועל כרחך דבאמת הרדיד החופה את כל גופה אינו מדינא דדת יהודית כלל, אלא הוא ״תוספת״ שהקפידו עליה בחלק מהמקומות, כי מדת יהודית מה שצריך הוא רק להוסיף כיסוי ׳גמור׳ מעל גבי הכיסוי ה׳מנוקב׳ ותו לא, ומשו״ה המשנה (סד:) שלא הזכירה שיש ליתן לה רדיד אלא רק ׳כיפה׳, היינו משום שכיפה דהתם הוא כיסוי גמור, ולכן אין צורך ברדיד, ורק אם נהגו שם לילך גם ברדיד החופה את כל גופה צריך ליתן לה גם רדיד. ומה שמבואר במשנה להלן (עב.) שאם לא שמה מעליה גם ׳רדיד׳ הרי היא עוברת על דת יהודית, אינו מיירי ב״רדיד ע״ג כיפה״, אלא היינו ברדיד ע״ג ״קלתה״ כדאמר בגמ׳ שם עמוד ב׳ (ובלשון הרמב״ם ״מטפחת״) - והוא כיסוי מנוקב [או כיסוי דק ושקוף קצת, ראה לעיל אות ג ובהערה שם],

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[144] **ואע״ג** שבפיהמ״ש שם פירש עוד פירוש בכוונת המשנה ״יוצאת לחוץ״, ע״ש, מ״מ אין נחלקו הפירושים היאך יצאה לחוץ, אלא רק למה התכוונה המשנה, האם לסבכה שיוצאת לחוץ (מחצר לחצר בתוך המבוי) או לסבכה העשויה למשחק המתחזים. ולכן על אף שבחיבורו משנה תורה (כלים פכ״ז הט״ו) כתב דין זה של ״יוצאת החוץ״ בפירוש אחר מהנ״ל, מ״מ אין זה סותר את המציאות שיצאה עם סבכה זו מחצר לחצר דרך מבוי וכנ״ל. [והטעם שבאמת בחיבורו נקט כפירוש השני, נראה דהיינו משום שב״חלוק של יוצאת החוץ״ (כלים פכ״ח מ״ט) פחות שייך להסביר כפירוש הראשון הנ״ל, שהרי בחלוק מנוקב לא יוצאים אף מחצר לחצר דרך מבוי, ולכן באמת בפירוש המשנה שם (בפכ״ח) לגבי חלוק נקט רק את הפירוש השני שהחלוק עשוי למשחק. א״נ י״ל שנקט יותר כפירוש הזה משום שבזה מובן טפי מדוע היא טהורה מכלום, משום שאינה עשויה לבגד וכיסוי אלא רק למשחק, משא״כ אם מיירי בכיסוי שעשוי לצאת איתו עכ״פ מחצר לחצר דרך מבוי מדוע טהור, הרי סו״ס הוא בגד וכיסוי שם. (ויש שתירצו שהוא מאחר שאינה עשויה לכסות בה את ראשה אלא לקשט השערות הנראים דרך הסבכה)].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ולכן שם זה חיובא מ'דת יהודית' להשים מעל זה רדיד דהיינו כיסוי אטום ללא נקבים, בלא שינוי לפי מנהגי המקומות כלל. [וכן נראה גם מדברי הרמב"ם גופיה, דהרי מחד גיסא בפי"ג כתב: "מקום שדרכן שלא תצא אשה לשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית, נותן לה בכלל הכסות רדיד". ומשמע שב'סתמא' אין צריך ליתן לה אלא 'כפה' (וכפי שכתב כן בסתם לפני כן), ורק ב"מקום שדרכן וכו' - נותן לה בכלל הכסות רדיד". ומאידך בפכ"ד כתב בסתמא שמדת יהודית צריכה ללבוש רדיד ולא רק ב"מקום שדרכן וכו'", ובע"כ שזה לא אותו הרדיד וכפי שנתבאר. וזה ברור][145].

וכן עוד משמע כפירוש זה גם בפשטות דברי מרן הב"י (אהע"ז סי' קטו) שבתחילה הביא הטור שם את דברי הגמרא לגבי קלתה בלשון: יוצאה וראשה פרוע אפילו אין פרוע "לגמרי" אלא קלתה בראשה [-ומשמע שקלתה היינו מנוקבת כפי' התרוה"ד סי' י' ועוד], וכתב ע"ז הב"י "שם בגמרא". לאחר מכן הביא הטור את דברי הרמב"ם (פכ"ד) הנ"ל שאע"פ שמכוסה במטפחת יש להשים ע"ז רדיד, וכתב הב"י ע"ז "הוא פירוש למה שאמרו בגמרא דאוריתא קלתה שפיר דמי" וכו'. ומשמע בפשטות שהבין שאין חילוק בין מה שהביא הטור לפני כן לבין מה שהביא מיד אח"כ מהרמב"ם, אלא רק זה הלשון של ה'גמרא' וזה 'פירושו' של הרמב"ם, דאל"כ הו"ל להב"י להדגיש זאת כדרכו כידוע לרגיל בדבריו, וממילא מדכתב הטור בתחילה שכשלובשת קלתה אין ראשה פרוע "לגמרי" דמשמע בפשטות שכוונתו כמו התרוה"ד (סי' י) שיש עליה כיסוי עם נקבים (אמנם אין זה הכרח גמור), א"כ זה גם כוונת הרמב"ם.

וכן משמע בדברי הריב"ש (הו"ד בשטמ"ק כתובות עב:) שהוא כעין לשון הרמב"ם הנ"ל עם מעט שינוי, דז"ל: "ששערה מגולה" בלי רדיד כדרך שאר הנשים, אבל קלתה על ראשה, בהא לאו דאורייתא אלא משום דת יהודית. ע"כ. ואם קלתה היה כיסוי שמכסה היטב את השיער ורק הוא ללא רדיד החופה את כל ה"גוף", לא הוה קרי ליה "שערה מגולה" (וראה עוד לעיל בהערה). ומעתה הרדיד שהצריך מעל זה היינו כיסוי אטום, דבכך כבר מגיע לתועלת שיש להשלים בחסרון שבקלתה [ועכ"פ חזינן מהב"י דהבין שלא כדברי הבאר שבע הנ"ל שכתב שהרמב"ם לאוסופי אתא על דברי הטור הקודמים, דלא כן הוא, אלא היא היא, וכמו שכתבתי לעיל אות ח].

סיכום

יב. נמצא שיש כמה פירושים בדברי אותו 'רדיד' שכתב הרמב"ם בפרק כד שיש חובה מ'דת יהודית' לחובשו מעל גבי ה'מטפחת', **א.** פירוש הב"ח (אה"ע סי' קטו), והפרישה (שם) בתירוצו השני, שהרדיד דפכ"ד הוא סה"כ בשביל להשלים ולכסות בכיסוי גמור 'את הראש' מעל הכיסוי הראשון שהיה גרוע. וכן הסכימו כפירוש זה: הר"ע הילדסהיימר (בשו"ת חאהע"ז סי' לו) והאגרות משה (ח"א אה"ע סי' נח) ושו"ת יביע אומר (ח"ד אהע"ז סי' ג אות ב, וביותר בח"ה אה"ע סי' ה אות א)

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[145] **ועיין** לעיל [אות י ד"ה ועכ"פ] מה שכתבתי שיתכן דגם הפרישה בתירוצו הראשון מודה לזה שעיקר דת יהודית של הש"ס הוא בכיסוי גמור ע"ג כיסוי מנוקב אלא שסובר שהרמב"ם קאי על מנהג שהונהג אח"כ לשים רדיד החופה את כל הגוף, ולפ"ז קושיא זו האחרונה אינה קשה על דבריו, אך מ"מ גם לפ"ז יוצא שלגבי דת יהודית שהקפידו בכל המקומות על זה (ועוד מימי קדם בזמן הש"ס), אין ראיה שיכולה להשתנות, ראה לעיל שם בהערה. וגם בלא"ה ראה לעיל בסמוך שמהרמב"ם גופיה משמע שהתכוין כהב"ח והתשובה מאהבה. ותול"מ.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ושו״ת בן דוד (סי׳ ל) והגר״מ לוי בברכת ה׳ (ח״א עמ׳ שג) והגרי״ש אליישיב (קונטרס דעת רבותינו עמ׳ 8, הובא בספר הכתר והכבוד לחי עולמים עמ׳ רל), כדלעיל. **ב.** פירוש הבאר שבע, שה׳רדיד׳ נצרך סה״כ בשביל שה׳ראש׳ יכוסה ב׳שני כיסויים׳. **ג.** פירוש הפרישה בתירוץ הראשון, שהרדיד של פכ״ד הוא נצרך בשביל לכסות את כל גופה (כדי להסוות את חילוק הראש והידים וצורתם מהגוף, ולעשות הכל כחטיבה אחת). [ראה בכל זה באריכות לעיל].

לפי ב׳ הפירושים הראשונים הנ״ל, הרדיד הזה שבפכ״ד אינו דוקא כזה ׳החופה את כל גופה׳ כדמיירי בפי״ג, אלא גם ברדיד אטום ׳קטן׳ שמכסה את ראשה בלבד סגי עבור זה, שהרי גם בזה מגיע התועלת שנצרכת בו מדת יהודית לשיטתם – שיהיה אטום וכד׳ או כיסוי שני [ומצינו בהרבה מקומות ש׳רדיד׳ פירושו כיסוי לראש בלבד אא״כ מפרש להדיא שזה סוג רדיד החופה את כל הגוף, כדלעיל אות ג והלאה באריכות]. וכן משמע בתויו״ט (כתובות פ״ז מ״ו) כמו שביארתי לעיל (אות ב).

וממילא לשיטתם נמצא דא״א להביא ראיה מהרמב״ם ש׳דת יהודית׳ משתנה [ושאינו דבר הנצרך לכל בת ישראל להקפיד בו בעצם, אלא רק במקום שנהגו], כי מה שמצינו בפי״ג שלא בכל מקום הקפידו ברדיד, זהו דוקא ברדיד דמיירי התם, כפי שכתב ״רדיד החופה את כל גופה״, וזה מנהג בפני עצמו שהחמירו בחלק מהמקומות ותו לא, אבל מנהג שנהגו כל בנות ישראל, הוי דת יהודית בעצם, וכחלק מה״דת״ שלנו היהודים – כמו הרדיד שכתב בפכ״ד שנחשב ׳דת יהודית׳, שהוא רדיד כזה שסה״כ תפקידו לכסות את הראש טוב ללא נקבים וכו׳ (לפרישה בתי׳ ב׳) או כדי שיהיה שני כיסויים (לבאר שבע), ולא מחייב שיכסה את כל גופה, ולכן הוא לעולם דבר צניעות שנהגו בנות ישראל להתרחק מהערוה כראוי לאומה היהודית, ולא שיהיה רפורמה בזה באיזה זמן. ועוד, שאחרי שנהגו בזה לגדר וסייג, הוי כנדר. כדלעיל (אות ד).

ע״ש. [וגם את״ל שהרדיד המוזכר בפכ״ד הוא ג״כ רדיד החופה את כל גופה, מ״מ אי״ז מעיקר הדת יהודית, אלא מכיון שבמקומו ובזמנו נהגו ש׳הכיסוי הגמור׳ (או ה׳כיסוי השני׳ לבאר שבע) יהיה ׳כיסוי העוטף את כל הגוף׳ תפס הרמב״ם בפכ״ד את הדין בלשון של ״אין עליה רדיד״, אבל לא בכל מקום הקפידו על הסוג כיסוי הזה, אך עצם הדת יהודית, דהיינו כיסוי אטום (או ׳כיסוי שני׳), בכל מקום הקפידו על זה, ואינו ניתן לשינוי, כאמור].

אמנם לפירוש הג׳ הנ״ל [שהוא התירוץ הראשון של הפרישה] שהרדיד דפכ״ד הוא כזה החופה את כל גופה, לכאורה היה משמע שהוא משתנה בין המקומות, דהרי מדבריו בפי״ג מבואר שרדיד כזה תלוי בין המקומות.

אך מ״מ - כפי שנתבאר לעיל (אות ד ד״ה אבל והלאה) באריכות – גם לפירוש זה אין מכאן ראיה לנידו״ד כלל לומר שכיסוי השוק או כיסוי צורתו יכול להשתנות לפי מנהג המקומות. ע״ש. ועוד, דבלא״ה כבר כתבתי לעיל (אות יא) שנראה ברור לעיקר כפירוש הב״ח והתשובה מאהבה הנ״ל והפרישה בפירושו השני ודעימיה [כי מלבד שיש כמה קושיות לפי פירוש הפרישה הראשון והבאר שבע (וכפי שהתבאר לעיל אותיות ז-י באריכות), גם כן נראה מדברי הרמב״ם גופיה בפירוש המשניות, וכן יש עוד כמה הוכחות לפירוש זה כדלעיל (אות יא). עש״ב].

לכן למעשה, מכיון שאין מהרדיד שום ראיה שדת יהודית יכולה להשתנות כפי שהתבאר, ובנוסף משמעות הראשונים שאין דת יהודית יכולה להשתנות [כדלקמן (פרק ה אות א)], וכן הרבה אחרונים כתבו להדיא שאינה יכולה להשתנות [כדלקמן (שם אותיות ב-ה) באריכות], וגם יש כמה הוכחות לכך [כדלקמן שם], ממילא בודאי שיש לנקוט שדת יהודית לא יכולה להשתנות, וגם כאשר השתנה המנהג לגלות את השוק או את צורתו, לא יועיל ולא כלום, וכפי שהתבאר ויתבאר, באריכות [וראה עוד לקמן פ״ז שבכלל יתכן וכיסוי השוק הוא נחשב דת משה ולא רק דת יהודית].

פרק ה

ראיות שדת יהודית לא משתנה

פרק ה – ראיות שדת יהודית לא משתנה

ראיה מהריא"ז והראב"ד ועוד ראשונים לנידו"ד דלא מהני שינוי מנהג בגילוי השוק ❁ ראיות מאחרונים רבים ❁ הוכחה מהגמ' בכתובות לנידו"ד ❁ עוד מדברי האחרונים ז"ל בזה ❁ "קיבלו עליהם" ❁ ביאור לשון "מנהג" שכתבו הראשונים

ראיה מהריא"ז והראב"ד ועוד ראשונים לנידו"ד דלא מהני שינוי מנהג בגילוי השוק

א. ובאמת שבנידון דידן מצאנו דברים מפורשים כבר בדברי חד מן קמאי דלא מהני שינוי מנהג בזה, הלא הוא הריא"ז, בפסקיו למסכת ברכות (פ"ג ה"ג סי' יא), שכתב: וכן שוק באשה ערוה, "**שאין גילוי השוק כגילוי הפנים**". עכ"ל. ומוכח שהשוק והפנים חלוקים הם בעצם - שגילוי השוק חמור טפי וצריך להיזהר מגילויו משא"כ הפנים, ולא ששניהם שווים ורק החילוק ביניהם הוא בפועל מה הרגילות לכסות ומה לא (ואם ישתנה ויתרגלו לגלות גם את השוק יהיה מותר), דליתא, דהרי כתב "שאין גילוי השוק כגילוי הפנים". ושם הרי מיירי על 'כיסוי' השוק ולא לגבי ק"ש, ע"ש, ונמצא דדבריו הם מפורשים לגבי נידוננו עצמו, דלא מועיל בזה מנהג, בשונה מהפנים. [ואמנם שאר הראשונים פירשו את הסוגיא שם לעניין ק"ש ולא לגבי כיסוי, מ"מ לא מסתבר שנחלקו בגוף הדין אלא רק במה איירי הסוגיא, ואדרבה נראה שמה שהראשונים האחרים לא פירשו כמוהו הוא משום דלזה לא איצטריך לאשמועינן וכבר פשוט הוא, ולכן פירשו דאיירינן גבי ק"ש מול אשתו - דבזה יש חידוש, ועי' בזה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' כא אות ה)].

וכן משמע מלשון הרשב"א (ברכות כד.) בשם הראב"ד, שכתב בזה"ל: והא דאמר רב יצחק **טפח באשה ערוה** ואוקימנא באשתו ובק"ש, פירש הראב"ד ז"ל דאפשר דוקא **ממקום צנוע שבה**, ועלה קאתי רב חסדא למימר **דשוק באשה מקום צנוע** וערוה הוא וכו'. עכ"ל. ומשמע מלשונו דרב חסדא בא 'לפרש' דגם שוק הרי הוא **בכלל ה'טפח באשה ערוה**' שאמר רב יצחק, כי גם הוא נחשב כמקום צנוע שדרכה האשה לכסותו (אפילו שהאיש לא מכסה אותו), ומכיון שהשוק הוא **כלול** ב'טפח' שהוזכר לפני כן כאמור, ממילא כמו שבשאר טפח באשה הוא 'ערוה בעצם' ולא יועיל מנהג, מי הוא ואיזה הוא אשר יאבה להוציא מהכלל את השוק ולומר מסברת הכרס ששוק 'אינו ערוה ממש' ולעשות פלגינן דיבורא שלגבי שאר הגוף זה ערוה 'ממש' ולגבי השוק זה ערוה 'לא ממש'.

ובשלמא אם היו אלו שתי מימרות שונות היה אפשר לומר שכל אחד התכוין לסוג ערוה אחרת (ערוה בעצם ושלא בעצם), אבל כאמור מהרשב"א מוכח דמרב חסדא למדינן שזהו כוונת רב יצחק עצמו וא"כ הכל כלול בדבריו "טפח באשה ערוה", ונמצא ש'ערוה' חדא היא, ואין שום מקור להמציא שהם חלוקים שזה ערוה בעצם וזה לא (ואע"פ שב'דרגת חומרתם' אכן הינם בדרגות קצת שונות כמובן, מ"מ זה לא מעלה ומוריד לעניין דינא.

וראה בזה באריכות לעיל פ"ב אות יג ד"ה ואם באת). וק"ל. [וע"ע לקמן (בהערה שעל סוף פרק ו) שהארכנו בביאור דברי הראב"ד הללו]. ודברי הראב"ד הללו הובאו מלבד ברשב"א הנ"ל גם בהרבה ראשונים, כגון בהשלמה ובמאורות וברשב"ץ (כולהו בברכות שם), ובעוד ראשונים. אלמא כולהו סבירא להו ד"ערוה" חדא היא, בין השוק ובין שאר הגוף, דלא מהני בהו חילופי מנהגים, כאמור.

וכן מבואר יוצא לפי מה שפירש הר"ד עראמה (על הרמב"ם פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) שרב חסדא דאמר 'שוק באשה ערוה' בא לפרש את דברי רב יצחק שאמר 'טפח באשה ערוה', לומר דהכוונה ב'טפח' הוא רק למקומות המכוסים, כגון שוק. [ועפ"ז הסביר דזה הטעם שהשמיט הרמב"ם את דין 'שוק' באשה ערוה, משום שזה כלול ב'טפח מגולה' שכבר כתב, שבלשון זו כבר מוכרע שהמדובר הוא על מקום שראוי להיות מכוסה, כמו שדייק הב"י (סי' עה) והכס"מ (על הרמב"ם שם) מלישנא ד'מגולה']. ע"ש[146]. נמצא דלדבריו השוק כבר כלול בטפח באשה ערוה, ואינו אלא דוגמא בעלמא למקום מכוסה, וא"כ מהיכ"ת לחלקו מסברת כרס ששאר המקומות המכוסים הם "ערוה בעצם" ומשתנים לפי המקומות, ואילו שוק הוא "לא ערוה בעצם", הלא גם השוק וגם שאר מקומות המכוסים בדיבור אחד נאמרו – "טפח באשה ערוה", כפי שפירש את זה רב חסדא, כאמור, וא"כ כשם ששאר מקומות מכוסים הוו ערוה בעצם, ה"נ שוק. וזה ברור.

וכן משמע מלשונות כמה מהראשונים שכתבו בביאור מהות דת יהודית שהוא מנהג "שנהגו" בנות ישראל[147], ולכאורה צ"ע מה עניין זה ש"נהגו", לזמן הזה, והכי הוה להו למימר "מנהג שנוהגות בנות ישראל" דאז היה אפשר[148] לפרש שהכוונה לכל מקום וכל זמן לפי מנהגו. אלא על כרחך, שרצונם לומר שזה "המקור" למה שצריך לנהוג כן גם אחר כך, דכיון "שנהגו" כך בנות ישראל מאז ומעולם זהו ההנהגות צניעות הנכונות לאומה היהודית המחייב את הדורות הבאים. וא"כ מוכח דזה הנהגה מחייבת ולא דבר

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[146] **יש** לשים לב, דאע"פ שבעיקרון דברי הר"ד עראמה שווים עם דברי הראב"ד דלעיל, מ"מ יש ביניהם חילוק דק, והוא מהיכא למדינן שמה שאמר רב יצחק 'טפח באשה ערוה' זהו במקומות המכוסים דוקא, האם "רב חסדא עצמו" אשמעינן הכי, או שלמדים כן "אנחנו" מתוך חשבון הדברים בדברי רב חסדא. דהיינו, לפי הר"ד עראמה זה גופא מה שהשמעינו רב חסדא באומרו 'שוק באשה ערוה' – לומר שמה שאמר רב יצחק 'טפח באשה ערוה' הכוונה לאיברים כדוגמת השוק, דהיינו מקומות המכוסים. אבל לראב"ד לא זו כוונת רב חסדא לומר, אלא הוא בא 'אחר נקודת מוצא כזו' שרב יצחק מיירי רק במקומות המכוסים, על זה הוא דן מה כוונתו ב'מקומות המכוסים' הללו, האם דוקא אלו המכוסים לגמרי אצל כולם - גם אצל גבר, דחמירי טפי, אבל במקום שהוא פחות חמור, שרק האשה מכסה אותו אבל הגבר לא, כמו השוק - לא הוי ערוה, כלומר דלא החמירו בק"ש בדרגה זו, או דלמא גם השוק הוי ערוה. וע"ז אומר "שוק באשה ערוה", שגם זה נחשב ערוה כשאר הגוף. אלא ש"אנחנו" מכלל דבריו למדים שרב יצחק מיירי רק במקומות המכוסים, שהרי אם אפילו במקומות המגולים מאי אתא לאשמועינן רב חסדא בשוק. ודו"ק.

[147] **זה** לשון רש"י (כתובות עב. ד"ה דת יהודית): דת יהודית, "שנהגו" בנות ישראל. עכ"ל. וכ"ה לשון ר"י אלמנדרי שם. וכ"כ הרמב"ם (אישות פכ"ד הי"ב): ואי זו היא דת יהודית, היא מנהג הצניעות "שנהגו" בנות ישראל. עכ"ל. וכ"ה ממש לשון הסמ"ג (עשין מח) והארחות חיים (כתובות סי' לג) והריא"ז (כתובות שם). [ואע"פ שמצינו לתוס' רי"ד (כתובות שם) שכתב בלשון: שהנשים "נוהגות" בו דרך צניעות. ע"ש. מ"מ אין זה סותר שהכוונה בזה היא שכך הן נוהגות מאז ומעולם עד עתה. ואין טעם לעשותו חולק על שאר הראשונים הנ"ל. וז"פ].

[148] '**אפשר**' אך לא מוכרח (ראה בהערה הקודמת בסוגריים).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שתלוי במה ש"נוהגות" בנות ישראל כאן ועכשיו, אלא במה ש"נהגו" - כלשון הראשונים, כאמור.

וכ"ה בהדיא בספר עזרת נשים (ריש שער ז), וז"ל: "בנות ישראל **כבר נהגו על עצמן** מנהג צניעות, והעוברת על מנהג זה נקראת בלשון חכמים עוברת על דת יהודית", ומוכח בהדיא דאין הנידון הוא על מה ש"נוהגים" כל דור ודורשיו אלא על "יסוד" המנהג שהיות ו"כבר נהגו כן על עצמן" זה מחייב גם את דורות הבאים של בנות ישראל. וכן נראה מלשון ספר הבתים (מצוה רכד), שלאחר שהביא את מנהגי דת יהודית המוזכרים במשנה בכתובות (עב.), כתב: כל אלו העניינים מראים התפרצות ותכונה רעה. עכ"ל. ובפשטות אין הכוונה מצד ש'אין נהוג כן באותו זמן ובאותו מקום', אלא זה 'תכונה רעה' בעצם. כן פשט לשון המאירי (כתובות שם): ודת יהודית הוא נאמר על מנהגים "הנהוגים באומה"[149] מצד צניעות. עכ"ל. משמע שהמדובר הוא על מנהג יסודי של "האומה" שלנו, ולא על מנהג המשתנה לפי "המקום והזמן", דליתא. [ובאמת שגם לכאורה מעצם לשון "דת" יהודית בפשטות משמע שהכוונה שכך הוא ה"דת" של היהודים (וברבינו מיוחס דברים (כד א) איתא כל אלו בלשון "דת יהודים") - לנהוג בצניעות, ולא שחלילה זה יהיה מותר ביום מן הימים לפי המקום והזמן[150]].

ועי' בתוספתא (כתובות פ"ז ה"ה) דאיתא בזה הלשון: יוצאה וטווה בשוק וכו' מפני שלא נהגה עמו "כדת משה וישראל", ע"ש, וכן מובא לשון זו בראבי"ה (סי' תתקיט; ח"ג עמ' פב במהדו' דבליצקי). ע"ש. והרי כלשון זו מצינו גם גבי טיפת דם כחרדל – עי' באבודרהם (פרק מאאות ב), וז"ל: כדת משה "וישראל", כדת שהנהיגו בנות ישראל שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבות שבעה ימים נקיים. עכ"ל. והרי בודאי שמה שנהגו וקיבלו על עצמם להחמיר בטיפת דם כחרדל לא ישתנה לעולמים (כמ"ש בשו"ת הרשב"א ח"ב סי' רסח. וכ"כ עוד ראשונים - ראה להלן אות ה ד"ה וכיו"ב), וא"כ ה"נ בעניינו גבי "דת יהודית" הנאמר גם עליו לשון "כדת משה וישראל" כנ"ל, ג"כ לא יוכל להשתנות

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[149] **וכ"כ** החפץ חיים בספרו גדר עולם (פרק א): דת יהודית היינו "**מה שהנהיגו מעולם האומה הישראלית**" וקבלו על עצמן להזהר בזה משום צניעות. ודבר זה וכיוצא בזה הוא בכלל מה שאמר הכתוב אל תיטוש תורת אמך. עכ"ל. [וכן מפורש בדבריו בשעה"צ (סי' עה אות ה), שאם זה דת יהודית, אינו יכול להשתנות. ע"ש]. וע"ע להגר"ש הלוי ואזנר זצ"ל בדרשות שבט הלוי (ח"ב שערי תשובה שער מאה ושלשה עשר עמ' יח), שכתב בזה דברים ברורים, וז"ל: "והנה ענין דרך בת עמי הנזכר במשנתינו דכתובות פ"ז דת משה ויהודית, איננו קורא אותם דת תורה שבכתב ותורה שבע"פ, דאינם סתם גזירת התורה דאורייתא או דרבנן, אלא כך הנהיגו חכמי ישראל בימי משה וצדיקי הדורות, בהרגישם ברוח קדשם שעליהם שאי אפשר בשום אופן לקיים סגולת קדושת ישראל אם לא בגדרי צניעות ידועים בכל דבר שנקרא ערוה, שוק באשה ערוה, שיער באשה ערוה, קול באשה ערוה, ולא יתכן תורת אמך אלא ע"י צניעות של אמך, ואי אפשר לקיים תורה לדורות בלי הצניעות והקדושה ההולמת התורה, וכאשר התנה הקב"ה זה לתנאי לפני מתן תורה, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. ובלי קדושת הנפש לא תתכן קדושת התורה, ומי שאמר אחרת משקר בנפשו ומשקר בירושת התורה, והרוס דרך בת עמי זה הוא בעוכרינו, והיינו הרימו מכשול מדרך עמי". עכ"ל. ומבואר מכל זה שהוא הנהגה יסודית של העם היהודי, ולא משתנית לפי הזמנים וכיו"ב. וע"ע לעיל (פ"ד אות ד בהערה על ד"ה "ועוד, דגם"). ע"ש.

[150] **וע"ע** בילקו"י שבת (מהדו"ח, ח"א כרך ג, עמ' קי) שכתב דאם נימא דדת יהודית משתנה "אם כן בטלה דת יהודית, ובמקום מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל יהפוך מנהג הפריצות שנהגו בנות העכו"ם לדת יהודית". עכ"ל. ולכאורה אינו מובן מאי קאמר, הלא זה גופא הנידון, האם דת יהודית יכולה להשתנות או לא. וכנראה כוונתו כמו שכתבתי בפנים, דלשון "דת יהודית" משמע שזה מנהג יסודי בדת של היהודים, ולא יכול להשתנות.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

לעולמים. בפרט ש"דת משה" בודאי לא יכול להשתנות, והרי בתוספתא קתני הכל בחדא מחתא - "כדת משה וישראל", משמע בפשטות דעניינם אחד הוא, מיסודות הדת, ולא דבר שיכול להשתנות[151].

וגדולה מזו מצינו בערוך (ערך כרכל) שכתב שאין דרך בנות ישראל להתכסות בבגד אדום משום שהוא פריצות ומביא לידי עבירה. ע"ש.

ומשמע שאפילו אם כולן ילכו כך הרי זה פריצות, דאם נאמר שהאיסור בזה הוא רק כאשר האשה "יוצאת דופן" ולובשת אדום כנגד הנהוג, א"כ לא יכון לשון הערוך הנ"ל שכתב שאין דרך בנות ישראל ללובשם משום פריצות, דהלא להנ"ל הדבר הוא להיפך, דהיינו שמה שזה פריצות הוא משום שדרך בנות ישראל לא ללובשם. אלא ודאי דליתא. וכ"כ בספר אום אני חומה (ח"ב עמ' שמא), וזה לשונו: ודבר זה לא הותר אם נהגו רבים בזה, דהא מ"מ גורם להרהור עבירה דאחריני. עכ"ל. וע"ש שכתב דאפשר דמקור הערוך לעניין בגד אדום שאין דרך בנות ישראל בכך הוא ע"פ הגמ' בכתובות (עב:) לחד מאן דאמר גבי טווה בשוק שהכוונה "טווה ורד כנגד פניה" ופירשו התוס' שם משמיה דר"ת שטווה צמר אדום שיפול על פניה מזהוריתו וכו' וכ"כ הרמב"ם (פכ"ד מהל' אישות ה"ב), וסבירא ליה דכשם שעל פניה הוי צבע אדום פריצות ה"ה בגד, וכו'. ע"ש. ומעתה, מכיון דמשמע מלשון הערוך שאין דבר זה משתנה וכנ"ל, וגם מצינו שזהו מדיני דת יהודית, ממילא נמצינו למדין דענייני דת יהודית לא משתנים[152].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[151] **והנה** במתניתין (עב.) תנן בתוך "דת יהודית" את "ראשה פרוע", ופריך בגמ' דהא דאורייתא היא, ומשני "דאורייתא קלתה שפיר דמי, דת יהודית אפילו קלתה נמי אסור". וראיתי חכ"א שכתב לדייק, דהגמ' לא כתבה בלשון 'אוקימתא' – ד"הכא מאי עסקינן כגון שיצאה עם קלתה על ראשה", אלא רק פירטה ש'יש מקרה שאסור מדאורייתא ויש שאסור רק מדת יהודית' (קלתה), ומשמע שהמשנה באמת מיירי בכל הפריעות, הן בלי קלתה והן עם קלתה, ורק הסיבה שכתבה כן ב'דת יהודית' ולא ב'דת משה' הוא משום שיש שני כיסויים ורצתה לכלול בדבריה 'גם' אופן שהוא אסור רק מדת יהודית, דהיינו קלתה, ונמצא שכשהמשנה כתבה "וראשה פרוע" התכוונה גם על אופן הדאורייתא דהיינו בלי שום כיסוי. והשתא אי נימא דיש חילוק בדינא ביניהם שדת משה יכול להשתנות ודת יהודית לא, מסתבר שהמשנה לא היתה כוללת את זה בחדא מחתא מאחר שדינם חלוק. אלא ודאי דענייניהם אחד, להעמיד הדת על תילה, או מדת משה או מדת יהודית, בלא אפשרות לשינוי וכדומה. [ואמנם ראיתי להרב מעשה רוקח (פכ"ד מהל' אישות סעיף יא) שכתב דהטעם שהתנא לא שנה את פריעת ראש בלא קלתה, בדת משה, משום שאין זה כתוב בתורה בהדיא משא"כ שאר ענייני דת משה המנויים במשנה, איסורם מפורש בתורה. ע"ש. אולם במחכ"ת מלשון רש"י (כתובות שם ד"ה דאורייתא היא) "ואמאי לא קרי ליה דת משה" מוכח להדיא שזה יכול להישנות בכלל דת משה, והגמ' בתירוץ הגמ' לא חזרה בה מדבר זה, אלא רק כתבה דאיירינן בכיסוי דרבנן, ולא משמע דהשתא קושיא מעיקר ליתא משום דלא איירינן במשנה באיסורים שאינם מפורשים בתורה, אלא נלענ"ד דהביאור בזה הוא כנ"ל. ואכמ"ל].

[152] **וע"ע** בגליון אליבא דהלכתא (גליון נז, עמ' קפא), שכתב, וז"ל: ואמנם כיום ישנם שהעמידו כל נושא הצניעות על ענין זה "שלא תהא יוצאת דופן", אך בדברי רבותינו הקדמונים לא מצאנו כלל שהזכירו ענין זה כשהזהירו על הצניעות. ומה שמצאנו הוא שהזהירו על התקשטות ועל גרימת מכשול הרהור ויצה״ר [וזאת מלבד גודל מעלת וחובת הצניעות מצד עצמה. גם ללא קשר להכשלת אחרים]. ומה שמצאנו בדורנו שהזהירו שלא תמשוך את העין. פשוט שאין הכוונה בזה לעניין משיכת העין בצורה שיוצאת דופן דוקא הלא"ה שרי, אלא עיקר הכוונה בזה ל״עין רואה ולב חומד" וכו'. דהיינו שמכשילה בהסתכלות אסורה והרהור. ואף שסברא פשוטה היא שגם הנהגה או הופעה משונה ויוצאת דופן המושכת את העין [במובן המקובל] יש בזה חוסר צניעות. מ״מ אי״ז עיקר הנושא. ובודאי שאין להשתמש עם זה לאידך גיסא להקל
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכן יש לדייק מלשון המגיד משנה (פכ"ד מהל' אישות הי"ג). דהנה כתב שם הרמב"ם לגבי תקנת עזרא לחגור סינר בתוך ביתה משום צניעות, שאם לא חגרה, אינה עוברת על דת ולא הפסידה כתובתה. וכתב על זה הרב המגיד, וז"ל: ופשוט הוא - שאם לא עשתה שאינה עוברת על דת יהודית – שהרי לא הזכירוה (במשנה). עכ"ל. וכ"כ הכס"מ שם, וז"ל: ומה שכתב שאם לא חגרה לא עברה על דת, פשוט הוא, שהרי לא הזכירוה בגמרא. עכ"ל. ואם איתא שמהות "דת יהודית" היא 'מנהג צניעות בנות ישראל באותו זמן ובאותו מקום', א"כ מה ראיה היא זו "שלא הזכירוה בגמרא", הלא מהות דת יהודית היא מנהג צניעות לפי הזמן והמקום וממילא אם נוהגים צניעות בחגירת סינר מדוע שלא נחשיבנו כדת יהודית, אלא ודאי דמהות דת יהודית היא לא מנהג המקום אלא דרגה מסויימת של צניעות שנהגו בה בנות ישראל להיות בצניעות, וכמו שכתב הראב"ד בהשגותיו על הרי"ף (בגיטין פט.) ש"אין מוסיפין עליהן [על הדת יהודית המוזכר במשנה] אלא כיוצא בהן"[153]. ולכן כתבו שפיר המ"מ והכס"מ הנ"ל שמזה שלא הזכירו במשנה גם חגירת סינר שהוא חידוש טפי, משמע שאין זה בדרגה של הדת יהודית להפסידה כתובתה. ואף שגם בדרגה הפחותה עדיין יש איסור (כמבואר במ"מ ובכס"מ ובראב"ד שם, וע"ע בב"ש אהע"ז סי' קטו סק"ט), מ"מ לא הכלילוה בעניין דת יהודית להפסידה כתובתה משום זה[154].

❖ לכבוד ולתפארת ❖

בחוסר צניעות מחמת שבעוה"ר אינה יוצאת דופן. [וראיתי לאחד שהיטיב להגדיר זאת, שכיום עשו עיקר הצניעות על "לא למשוך תשומת לב". ובאמת העיקר הוא "לא למשוך את הלב"]. עכ"ל.

[153] **וזהו** גם כוונת המאירי (כתובות עב.), שכתב, וז"ל: ומדברת עם כל אדם, ר"ל שמשחקת עמהם דרך חוצפא, "וכן כל כיוצא בזה לפי מה שעיני דיין רואות", וגדולי הרבנים מפרשים בעניין אחר, והכל אמת, שהכל לפי עניין החוצפא. עכ"ל. (וכיו"ב כתב החלקת מחוקק אהע"ז סי' קט"ו סק"ד). דאין ללמוד מדבריו שדת יהודית תלויה ועומדת במנהג, חדא דאין כוונתו על דברים 'שמשתנים' אלא על 'דוגמאות נוספות' כיוצא בהן שלא הוזכרו במשנה, כמו שכתב הראב"ד הנ"ל בפנים. זאת ועוד, דיש לומר דלעניין צד החומרא אה"נ דת יהודית יכולה להשתנות אם הדבר מסמל פריצות וכיו"ב לפי ראות עיני הדיין, אבל דבר שהוגדר כבר כדת יהודית, לעולם אימא לך שלא יכול להשתנות לפי הזמנים, וכמו שנתבאר. [וגם את"ל דגם לעניין קולא איתמר, יש לחלק בין הפסד כתובה לבין איסור, וכמו שמצינו כיו"ב בראב"ד ובמ"מ וכס"מ הנ"ל ובב"ש אהע"ז סי' קט"ו סק"ט. וע"ע בזה להלן (אות ד בהערה על ד"ה ועוד נראה להביא). ע"ש].

[154] **ואין** לומר דלעולם מהות "דת יהודית" היא מנהג 'שנוהגות בנות ישראל באותו זמן ובאותו מקום', אלא שגם מה שנהוג באותו זמן ומקום לא הוי דת יהודית אלא בדרגה של פריצות גבוהה יותר אך בדרגה הפחותה מזה לא הוי דת יהודית, וזהו מה שכתבו המ"מ והכס"מ ש"מזה שלא הזכירוה בגמרא" מוכח שלא הוי דת יהודית כי זה בדרגה הפחותה יותר, זה אינו, כי מלשונם משמע שהם קאי אחרי שכבר ידוע אצלם שדוקא בדרגה מסויימת של צניעות הוי דת יהודית אבל בדרגה הפחותה לא הוי דת יהודית, דמשו"ה כתבו בפשיטות דמדלא הזכירוה בגמרא משמע שזה בדרגה הפחותה שכאמור איננה בכלל דת יהודית, אבל אם כהנ"ל שמהות דת יהודית היא מנהג של אותו זמן ומקום, א"כ מהיכן היה ידוע להם שזה תלוי בדרגות מסויימות, עד כדי כך שכתבו שזה "פשוט", ומהיכא הפשיטות הלזו, והרי לא מצינו שום חילוק בזה [ואין לומר משום דסו"ס לא הוזכרו במשנה, זה אינו, דהא זה ודאי שהדוגמאות במשנה הן לאו דוקא, שהרי יש דברי פריצות גדולים מזה ולא כתובים במשנה], ובשלמא אילו היו כותבים קודם כל את עצם החילוק ואח"כ מסבירים שיצא מכלל זה סינר - כגון "ומה שכתב שאם לא חגרה לא עברה על דת היינו משום '**דרק בפריצות טפי חשיבא דת יהודית כהני דתנן במתניתין**, **אבל בדרגה הפחותה לא**', ומדלא תנן נמי סינר ש"מ דאיהו מהדרגה הפחותה" - אתי שפיר, אבל הרי סתמו וכתבו בפשיטות רק ש"פשוט הוא מדלא הזכירוה בגמ'", אלמא שהיה להם כבר פשוט שיש דרגות בזה [דלכן לא

ראיות מאחרונים רבים דלא מהני שינוי בדת יהודית

ב. וכן מצינו באחרונים רבים מאד דלא מהני מנהג ורגילות לשנות גילוי השוק, או שאר דת יהודית, וחלקם כתבו את זה אפילו לגבי ק"ש כנגד זה, וכל שכן[155] לגבי יציאה לחוץ.

ראשית, כן מבואר להדיא בפמ"ג (או"ח סי' עה סק"ב) שאחרי שכתב שהשוק הוא מעל הברך, הוסיף "נמצא" כל הרגל עד ארכובה שקורין קני"א, שם במקום שהולכין יחף ומגולה אפשר אין חשש. עכ"ל. אלמא רק לפי מה שסבר שהשוק זה מעל הברך נמצינו למדין שמתחת לזה מועיל מנהג (וגם זה הוא בדרך אפשר), אבל לולא זה לא יועיל מנהג, וא"כ לפי האמת שהשוק הוא החלק התחתון ללא ספק (כדלעיל פ"א באריכות, והתבאר שם אות ו מהיכן נבעו דברי הפמ"ג בזה, ע"ש), א"כ נמצא שלא יועיל בו מנהג.

וכן מבואר במשנ"ב (סי' עה בשעה"צ אות ה), שכל שהוא דת יהודית, אי אפשר להקל אף אם כולן תלכנה כך. ע"ש.

וכן מבואר יוצא מדבריו בספרו גדר עולם (פרק א), וז"ל: דת יהודית היינו "**מה שהנהיגו מעולם האומה הישראלית**" וקבלו על עצמן להזהר בזה משום צניעות. ודבר זה וכיוצא בזה הוא בכלל מה שאמר הכתוב אל תיטוש תורת אמך. עכ"ל. והיינו שבנות ישראל הבינו מעצמם שכך ראוי לאומה קדושה לנהוג ולהתרחק מהערוה, והיא היא החובת צניעות הנכונה לאומה היהודית (ונהיה כחלק מה"דת" שלנו היהודים), דמשו"ה הקפידו על כך בנות ישראל בכל המקומות, ונכנס לכלל קרא ד"אל תטוש תורת אמך". [וע"ע לעיל (פ"ד אות ד, ד"ה "ועוד, דגם") בזה. וראה גם להלן (אות ה ד"ה וכ"ה) שיתכן שכוונת הח"ח מצד נדר, שאחרי שנהגו להחמיר בכך לגדר וסייג, הוי כנדר. ע"ש]. וכ"כ עוד בגדר עולם הנ"ל פרק ח, וז"ל: ואין חילוק בין בתולה לנשואה, ולא הותר לבתולה רק ללכת בפריעת ראש, אבל שאר דברים המכוסים אין נפקא מינה כלל. ואפילו במקום שדרך כל הנשים הבתולות ללכת כך, אפילו הכי אין שום היתר לעשות כמנהג

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

נצרכו אלא לכתוב שסינר הוא מהדרגה הפחותה שהרי לא מוזכר בגמ'], וכאמור מהיכן נולד להם הפשיטות הזו, אלא ודאי דהיה פשוט להם הכי כי זה כל המהות של דת יהודית, דהיינו דרגה של צניעות החמורה טפי שמי שאינה נוהגת בה מפסידה כתובתה, ולכן שפיר כתבו בפשיטות דמדלא הזכירו במשנה דרגה זו של חגירת סינר בבית, אלמא זה לא הוי בדרגה של דת יהודית המפסידה כתובתה, ולא הוצרכו להקדים ולומר שיש חילוק בין דרגות הצניעות. ודו"ק.

ואין להתעקש ולומר דאע"פ דאה"נ מהות דת יהודית היא דרגת צניעות החמורה טפי שנהגו בנות ישראל, מ"מ אותו דרגה עצמה אינן אלא באותו זמן ומקום אבל אם אחר כך ישתנה המנהג אין בזה איסור, זה אינו, דאין זה אלא המצאה, ומנין לבדות כן מליבינו, בשלמא אם כל מהות דת יהודית היתה 'מנהג שנוהגים באותו זמן ובאותו מקום', היה שפיר אפשר לומר דלכשישתנה המנהג אין בזה שום איסור, אבל כפי שהתבאר שמהות דת יהודית היא מנהג של סייג לערוה בדרגה מסויימת שנהגו האומה היהודית מאז ומעולם, מהיכא תיתי לומר דלכשישתנה יהיה הדבר מותר. ודיינו אם נאמר שלעניין כתובה שוב לא נוכל להפסידה, אבל להפוך את זה 'להיתר' אינו נראה כלל. ועוד שכבר הבאנו ממשמעות ראשונים רבים שמה "שנהגו" בנות ישראל בצניעות מחייב מכאן ולהבא את כלל ישראל לנהוג כן (ורק לעניין הפסדת הכתובה תלוי בדרגות שונות של צניעות, כאמור) - ראה לעיל בפנים בקטע הקודם. ותו לא מידי.

[155] **דכפי** שיתבאר באריכות לקמן (פ"ו אות ה) יש כמה פוסקים שחילקו ביניהם (ע"ש שהרחבתי להסביר הדברים). וממילא אם בק"ש החמירו, כ"ש לגבי יציאה לחוץ.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הפרוץ הרע הזה, וכמו שכתבו כל הפוסקים. עכ"ל. וכן מבואר באליה רבה (סי' עה סק"ב) שאין מועיל רגילות בגילוי הזרועות [ואף שלכאורה ראייתו מהרוקח אינה מוכרחת כ"כ, עיי"ש (ועי' בזה בספר השוק והזרוע בהלכה סי' טז אות ב), אבל עכ"פ מוכח דכך ס"ל].

וכ"כ בתפארת שמואל על הרא"ש (פ"ג דברכות סימן לז), וז"ל: דוקא מה שדרך הנשים לגלות, כגון הפנים הצואר והידים, אבל במקום שרגילים בגילוי זרועתיהן, וצוארן פתוח וכו', זהו מנהג רע וקורא אני עליהם חוקים לא טובים וטפח באשה ערוה[156]. ע"כ. והביאו הפתחי עולם (סי' עה סק"ג), והכה"ח (שם סק"ג), והמשנ"ב (בגדר עולם הנ"ל).

וכן מבואר יוצא מדברי המהרש"ל (ב"ק פ"ה סי' ז והט"ז (חו"מ סי' שצג סק"א), שדת יהודית אינה יכולה להשתנות, כפי שיתבאר לקמן (בהערה על סוף פרק ו). ע"ש.

וכ"כ הגאון צמח צדק (בתשובותיו חאהע"ז סי' לק"ט וכ"ה בחידושיו על הש"ס פ"ג דברכות), וז"ל: והאם נאמר שאם ירצו לנהוג הנשים לגלות שוקן בימי הקיץ זמן החום יהיה מותר ונאמר שאין בזה משום שוק באשה ערוה שהרי נהגו כן, ישתקע הדבר ולא יאמר, דכיון שהוא ערוה לא מהני מנהג. ע"ש. והובא גם בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' צג אות ז). וכ"כ בתורת חיים (סי' עה סק"ב) דגילוי זרועות זהו מנהג רע ולא תלוי ברגילות. וכ"כ החיי אדם (כלל ד ס"ב) שזרועותיה ושוקיה אפילו רגילין בכך כדרך הפרוצות, אסור. ע"ש. והביאו המשנ"ב הנ"ל. וכ"כ העבודת היום (סי' עה ס"א). וכ"כ בשו"ת לבושי מרדכי מהדו"ת (או"ח סי' כא) דאפילו במקום דרגילים לגלות הזרועות, זו פריצות ואיסורא קעבדי. ע"ש. וכ"כ בספר מגיד תעלומה (לבעל בני יששכר, בחידושיו לברכות כד.) שלא מועיל מנהג בזה. ע"ש. וכן כתב הרב מפוזנא [לפני למעלה מ- 400 שנה] בספרו לב טוב (עמ' רז). ע"ש. וע"ע בספר באר בשדה (נדפס בשנת תר"ו, ריש פרשת עקב), שכתב, וז"ל: "את המשפטים האלה" וכו' – כמנהגם והילוכם, והיינו דברים שנהגו בהם ישראל לעשות סייג לתורה, וכגון מנהג אבותיהם ודת יהודית, שכל זה נכלל במלת "משפטים", ודברים אלו הם הקלים בעיני העם ודשים אותם ברגליהם, וכו', עי"ש. ומשמע שהדת יהודית הוא 'סייג' לתורה בעצם "כפי שנהגו אבותיהם", דזה מחייב גם את הדורות הבאים. ודו"ק מעט.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[156] **והנה** חכם אחד רצה לומר, דיתכן שכוונת התפארת שמואל היא דוקא באופן פרוץ מרובה, דהיינו שגם צוארה מגולה וגם זרועותיה וכד', אבל זרועותיה לבד או שוק לבד וכד' יועיל מנהג. עכ"ד.

אך ראשית, מתחילת לשונו של התפארת שמואל מוכח לא כן, דהרי כתב דזה דוקא בפניה ידיה ורגליה, משמע דדוקא בזה ולא במשהו אחר. **ועוד**, דהרי התפא"ש קאי על הרא"ש שם שפירש הא דאמרינן "טפח באשה ערוה" שזה דוקא "בדבר שרגיל להיות מכוסה באשה", ובראב"ש א"א לפרש פירוש אחר אלא יש רק שתי אפשרויות - או שהכוונה כפשוטו מה שרגיל להיות מכוסה ואפילו משאר חלקי הגוף, או שהכוונה "בדבר שרגיל להיות מכוסה **באותו הזמן** (בדורות המתוקנים)" (דאי אפשר לומר סתם שהתכוין שרגיל להיות מכוסה "בחלק מהאיברים" כי היכי דתוכל לומר מסברת כרס לאיזה איברים התכוין ולהוציא את השוק וכד', דהא סתמא קתני, וזה פשוט), והנה התפארת שמואל בחר לבאר בזה"ל: לאפוקי מה שדרך נשים להיות מגולה כגון הפנים והצואר והידים, אבל וכו' זרועותיהם וכו' זהו מנהג רע וקורא אני בהם חוקים לא טובים וטפח באשה ערוה. עכ"ל. שמע מינה דהבין כהבנה ב', דכאמור אין ביאור 'באמצע', דהא סתמא קתני "בדבר שרגיל להיות מכוסה", וע"כ נתכוין למה שרגיל להיות מכוסה באותו הזמן (דהיינו בדורות המתוקנים) ולכן לא הוצרך לפרש. ודו"ק. וזה ברור.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכ״כ ר״א בריזל בסידור זמירות (בחלק והיה מחניך קדוש שבסוה״ס, עמ׳ ו) וז״ל: במקום שנתפרצו ח״ו, ורגילות הנשים לגלות זרועותיהן או לגלות לפנים מן הצואר, בודאי הם ערוה, כי שם הדין תורה שמוכרחים להיות מכוסים, ואוי להן הלובשות בגדי פריצות והן חוטאות ומחטיאות את הרבים אשר כל רואן עושה איסור גמור, וכו׳, ועליהן הכתוב אומר יען כי גבהו בנות ציון וכו׳, ובעוה״ר שדם אלפים ורבבות מאחינו בית ישראל שנשפך דמן כמים הלא מהפריצות הארורה ועדיין אין עומד בפרץ, נשים רחמניות - התעוררו משינתכן, תתקנו ביניכן גדרי הצניעות, ונזכה לישועה שלימה בב״א, וכו׳, **ואם שוקה מגולה אז אפי׳ פחות מטפח הוי ערוה וכו׳, ולא מהני אם דרכן לגלותו כי זה הפקרות גמור**. עכ״ל.

וכ״כ הגאון ר״ע יוסף שלזינגר (בפירושו לב העברי על צוואת רבו החת״ס, תרפ״ד, עמ׳ עז), וז״ל: לא תאמר מפני שכבר רבו הפרוצות, והמנהג כן וכו׳, ע״כ קאמר רבינו (החת״ס) ״כנהוג״, דאף אם נהוג כן, פריצות היא, כיון שהיה אצל אמותינו ובנות ישראל הצנועות דרכן לכסות, ולא יעלה על הדעת לומר מחמת פריצות הדור יהיה ניתר הערוה של תורה ח״ו. עכ״ל.

וכ״כ בספר מחניך קדוש (תרצ״א, אות ד) דאם מגולה מן השוק לא מהני כלל מנהגן של פרוצות. וכ״כ עוד בספרו קיום התורה (פ״ד אות יד), דלא מהני בזה רגילות כלל.

וכ״כ בשו״ת מגדלות מרקחים (לבנו של הערוגת הבושם. בדרשות, דרוש לה), וז״ל: והנה רבים אומרים דבזמנינו כיון דהמנהג הוא כך, לא הו״ל עוברת על דת יהודית, אבל אין זה אלא תירוץ של הבל, דמנהג שנתיסד ע״י נשים שאינן צנועות אינו מנהג [דאזלינן בתר המנהג שבדורות המתוקנים]. וכו׳. עכ״ל. [וע״ש עוד].

וכ״כ בשו״ת פרדס רימונים (דף צ ע״א) דדת יהודית לא תשתנה לעולם על אף שנפרצו רבות בזה, גם לעניין כתובה (וע׳ בזה להלן אות ד בהערה על ד״ה ועוד נראה). ע״ש באריכות.

וכ״כ בשו״ת ים הגדול (סי׳ פ) שאע״פ שרוב הנשים נהגו לגלות זרועותיהן ופשתה המספחת בהרבה מבנות ישראל מהדור הזה לגלות זרועותיהן, מ״מ לא הותרה הרצועה, והבעל יכול למחות על זה ולגרשה כדין העוברת על דת יהודית. ע״ש. [ומה שכתב שם בשם הב״ח לגבי שוק שאם הדרך לגלותו מותר, תמוה מאד, שהרי הב״ח לא התיר אלא את כפות רגליה, וכדמשמע מלשונו, וכ״כ הרבה אחרונים בשמו, ומהיכ״ת שכן הדין גם לגבי השוק. ושגגה נפלה מקולמוסו. וזה ברור].

וכ״כ הגאון מטלז בשו״ת עדות ביהוסף (סי׳ כט ענף ד) דדת יהודית לא תליא במנהגא. ע״ש. וכ״כ בלקט קמח החדש (סי׳ עה סקי״ט) דמה שאסרו בש״ס בהדיא פשוט שאסור ולא ישתנה, אף שכעת זה דבר הרגיל שלא כמו בימי קדם בעוה״ר. ע״ש.

וכ״כ בשו״ת באר משה (חלק ח, סי׳ קא, עמ׳ קנו), וזו לשונו: רק פרסות רגליה מותר וגם זה במקום שדרך לילך יחף הא בלא״ה לא, אבל כל שלמעלה מפרסות רגליה, היינו שוקה, הוא ערוה ואסור אפילו רגילין כך, כי שוק באשה ערוה. וכו׳. עכ״ל.

וכן נראה מדברי רבי עקיבה פרוש בעל משנת רבי עקיבה בקונטרס קדושת ישראל (עמ׳ כא. נדפס בסוף ספר אבני שיש רוטמן). ע״ש. וכן מבואר בדברי הרש״ר הירש בספרו חורב (פרק פא סעיף תקלט) שלעולם לא תוכל האופנה להכשיר חשיפת חלקים מגופה וכיו״ב. ע״ש.

וכ״כ בשו״ת משנה הלכות (ח״ו סי׳ רסא) שגם בזמן הזה שהדור פרוץ, נשאר וקיים הדין של העוברת על דת יהודית, וזאת התורה לא תהא מוחלפת. ע״ש.

וכ"כ להדיא החזו"א (או"ח סי' טז אות ח), דאם השוק הוא החלק התחתון וממילא הוי בכלל ערוה, פריצות הוא, ולא מהני ליה מנהגא. ע"ש. וא"כ אחרי שנתבאר שאכן השוק הוא החלק התחתון, ועליו אמרו שוק באשה ערוה [וכן דעת החזו"א גופיה וכמו שהארכתי לעיל פ"א אות ז], ממילא נמצא דדעתו דלא מהני ביה מנהגא.

וכ"כ הגאון רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל בשו"ת משפטי עוזיאל (חלק ז אבן העזר סוף סימן צד), וזו לשונו: וכל הדברים אלה שהם אסורים מדת משה "או דת יהודית", אינם תלוים במנהג, לפי שמנהג עבירה אינו מנהג כלל, ומצוה וחובה לבטלו. עכ"ל. ועי' בהערה מה שכתבתי בביאור המשך דבריו שם[157].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[157] **והנה** לכאורה יש לעיין ממה שכתב בסוף דבריו שם, וז"ל: וכיון שכסוי הראש זה נעשה מנהג הכל שוב אין בו משום עובר על דת יהודית. עכ"ל. ומלשון זו נראה לכאורה שסובר שדת יהודית יכולה להשתנות, היפך ממה שכתב כמה קטעים קודם לכן.

ובשביל להבין דבריו יש להביא את מה שכתב קודם לכן. דשם בתחילה הסתפק לגבי פאה נכרית, האם דינה כקלתה או שהיא עדיפה עליה, וכתב שלא מצא בזה דבר מבורר, והמשיך ודן לגבי המנהג שראה, וז"ל: אבל כן ראיתי בבתי רבנים וגאונים חסידים ואנשי מעשה, שלא מחו בנשותיהם שישבו בבית ובחצר בפאה נכרית, ובשוק בכובע שעל ראשיהן, והיינו ודאי משום ד'כובע' שעל פאה נכרית, ואפשר על הראש ממש, חשוב כ'צעיף' שעל הראש להתיר אפילו בשוק. עכ"ל. ועל זה סיים וכתב את הלשון הנ"ל: ועל זה יש להורות, פוק חזי מאי עמא דבר, ואין למחות בידם, דכיון דפלטנו מאיסור תורה, וכיון שכסוי הראש זה נעשה מנהג הכל, שוב אין בו משום עובר על דת יהודית. עכ"ל. והיינו דהשתא קאי על "סוג" הכיסוי השני, דאף שכתוב ברמב"ם ובשו"ע שצריך 'רדיד' (-צעיף) על גבי הכיסוי הראשון, והיינו שצריך שני כיסויים [כדמשמע מדבריו שם דאזיל כהבאר שבע שהובא לעיל פ"ד אות ה. ע"ש], מ"מ אין זה מחייב דוקא סוג כזה של כיסוי דהיינו 'צעיף' (ובלשון הרמב"ם רדיד), אלא ה"ה כל כיסוי אחר כגון 'כובע' (כל עוד שזה לא מפחית מהצניעות, לאפוקי נידו"ד שאף אם נהגו ב'כיסוי' גרביים, לא מהני, בפרט שזה לא נחשב כיסוי וכמו שכתבו הפוסקים וכדלעיל פ"ב באריכות), וזה כוונתו בדבריו: משום **דכובע** שעל פאה נכרית חשוב **כצעיף** להתיר אפילו בשוק וכו', ולזה סיים "וכיון **דכיסוי ראש זה** נעשה מנהג הכל", כלומר הסוג הזה, "שוב אין בו משום עוברת על דת יהודית", אבל קלתה לכשעצמה לא יעזור שום מנהג להתיר בזה וכמו שכתב להדיא קודם לכן וכנ"ל בפנים.

ומה שכתב: משום דכובע שעל פאה נכרית "ואפשר על הראש ממש" חשוב כצעיף שעל הראש להתיר אפילו בשוק. (ע"כ). לכאורה צ"ב, דהיאך יועיל כובע על הראש ממש, הלא לדבריו הצעיף שע"ג המטפחת (קלתה) נצרך משום שצריך שני כיסויים, וכדמשמע מדבריו שם, וא"כ להאמור לא יועיל מנהג בזה להתיר כיסוי אחד [וגם לא משמע מדבריו שם שההיתר הוא משום מנהג (שהרי כתב שזה "נחשב" כצעיף, ולא שאחרי שנהגו זה מותר גם ללא צעיף)], ומדוע החשיב את זה כצעיף שהוא כיסוי שני. וצ"ל דס"ל כהפרישה (אה"ע סי' קט"ו סק"י) בתירוצו השני לפי הבנת הלהורות נתן (ח"ה עמ' קפו) שכתב דכוונתו שאם נתנה עליה "מטפחת בעלמא" כלומר בד שאינו מיוחד לכיסוי הראש, אלא סתם בד בעלמא, לא סגי בזה, וצריך כיסוי נוסף המיוחד לכיסוי. ע"ש. וזה כעין ביאור הבאר שבע (סי' יח), אלא שלבאר שבע צריך ששני הכיסויים יהיו מיוחדים ועשויים לשם כיסוי ולא בדים שניטלו מעלמא, ואילו לפרישה בתירוצו השני הנז', הכיסוי הראשון הוא אפילו כל בד שתמצא וכלשונו "מטפחת בעלמא", ורק הכיסוי השני צריך בד המיוחד לשם כיסוי הראש. ועוד נפק"מ, דלפרישה אם תלבש כיסוי אחד שמיוחד לכיסוי השיער - סגי בזה, אלא שכתב הרמב"ם שאם לובשת מטפחת בעלמא תוסיף כיסוי אחר שמיוחד לשיער, אבל באמת ה"ה שיכולה להחליף אותו (אלא שאם תשאיר את המטפחת ההיא ורק תוסיף עליו כיסוי המיוחד לשיער יהיה לה נוח יותר כשתחזור לביתה וחצירה שתצטרך רק להסיר הכיסוי המיוחד לשיער וזהו), וכמ"ש הרב להורות נתן שם. (ועי' מ"ש בזה לעיל בהערה ד"ה וזה כעין). ולפ"ז יובן מה שכתב המשפטי עוזיאל הנ"ל שאף כובע שעל הראש ממש יחשב כצעיף, דזהו משום שהכובע הוא מיוחד לכיסוי ואינו מטפחת בעלמא ובכה"ג שפיר דמי אפילו שהוא כיסוי אחד וכאמור.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכן מבואר בדברי הישכיל עבדי (ח"ו סי' נד) לגבי מכנסיים לנשים, דאע"פ שלעניין דת יהודית א"א לחייב להוציאה מאחר שכולן הולכות כן ואינה בוגדת בבעלה (וע' בזה להלן אות ד בהערה על ד"ה ועוד נראה), מ"מ הוי פריצות ואסור. ע"ש.

וראה עוד בבא"ח (שנה ראשונה, בא אות ח) שכתב: ונשי הערבים, שדרכם לגלות זרועותיהן, אע"פ שדרכן תמיד בכך, לא יקרא כנגדם. עכ"ל. מיהו יש לדחות קצת, דהתם אפשר שרק חלק מבני העיר דהיינו נשי הערבים, היו הולכות עם זרועות מגולות, אבל אם רוב או כל בנות העיר הולכות מגולה אימא דשרי. אבל מ"מ לדינא לא נראה שיחלק בזה, וכן נראה מדברי הכה"ח (סי' עה סוסק"ב) בדעת הבא"ח. ע"ש.

ושו"ר שכ"כ בשו"ת יבי"א (ח"ו סו"ס יד), שהבא"ח לרבותא נקט הכי, שאפילו נשים ערביות שאינן מצוות על דרכי הצניעות ודרכן בכך אפ"ה אסור לקרות ק"ש כנגדן, וכ"ש נשים יהודיות שנצטוו על הצניעות עפ"ד תוה"ק, וההולכות בגילוי זרועות עוברות על הדין, אע"פ שזה דרכן כסל למו, פשיטא שאסור לקרות ק"ש ולברך כנגדן. וע"ש. וכן נראה להדיא מדברי הגרי"ח גופיה בעוי"ח (פרשת בא סוף אות ב) שכתב ששני שלישי טפח מהקרקע עד עצם הקרסול במקום שדרכן לילך מגולה מותר לקרוא, ואילו עצם הקרסול ולמעלה אסור "יען כי עצם זה של הארכובה הוא בכלל השוק דעליו אמרו שוק באשה ערוה", ולא כתב "יען שאותו כן רגילים לכסותו", אלמא עצם זה "שהוא בכלל שוק" תו לא יועיל שום מנהג שבעולם (ובעצם דברי העוי"ח ובביאור דבריו - ראה באריכות לעיל פ"א אות ה בהערה).

וכיו"ב מבואר בשו"ת אז נדברו (ח"א סי' יג) דאין לומר כיון שנוהגים רבים כן תו ליכא בזה הרהורא. ע"ש. וכן צידד עוד בחלק י' (סי' כח, עמ' פ) דמסתבר מאד דאפילו אם נאמר דלענין כתובה נשתנה ההלכה, מ"מ אין זה לעניין מה שנוגע לצניעות עצמה. ע"ש. וכן הוא בהערה שם (עמ' פא) ביתר פשיטות, וז"ל: דאפילו אם נאמר דאם אין מנהג בזה אין הדין דיוצאות בלא כתובה, אבל ודאי אינו מדרכי הצניעות. עכ"ל.

וכ"כ הגאון דברי יואל (בשו"ת ח"א סי' י) דאין מועיל לזה שום רגילות כלל וכלל. ע"ש בדבריו באורך רב בזה מפי ספרים ומפי סופרים (והבאתי חלק מדבריו להלן בפרק זה אות ד). וכ"ד הגה"ק בעל האמרי אמת בספר אוסף מכתבים (עמ' טז). ע"ש.

וכ"כ האדמו"ר מזוטשקא בספרו הערות בצניעות (אות ו) ובספרו הצניעות והישועה (פ"ז אות יא. ובמהדורא בתרא גם בעמ' קלג), דמה שאמרו דהוי ערוה היינו בהחלט ולא ישונה לעולם שאפילו יתרגלו מאה שנים בגילוי עדיין האיסור במקומו עומד, ולא יתהפך האיסור להיתר בשום אופן שבעולם. ע"ש.

וכ"כ בשו"ת שלמת חיים (או"ח סי' עד) דמה שהוא רגיל ע"י פריצות לא נקרא רגילות. ע"ש. וכן מבואר עוד בפסק הלכה מהעדה החרדית (המובא צילומו בספר דברי שלום עמ' שלג, ובעוד ספרים, ובריש

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ואגב מה שכתב המשפטי עוזיאל בח"ט (סי' ל) "שרוב נשי עירינו הלכו כבר בשערותיהן, ומיעוט שבמיעוט נושאים שייטלים (פ"נ)", אינו סותר את הנ"ל שכתב שיצאו בשוק בכובע שע"ג הפ"נ (ורק בחצר היו בלא הכובע), וכמו שכבר העירו בקונטרס שקר החן (עמ' 61) דהיינו משום שבח"ט מיירי על עירו של השואל שם "ליביטשוב" ככתוב שם כמה שורות קודם לכן, ע"ש, ואילו בח"ז מיירי על מנהג עירו, ירושלים. וזה פשוט, ודלא כמי שראיתי שנשתבש בזה.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הספר בשער מכתבים מגדולי ישראל), דעל אף ש'פשתה המספחת' ודשו בה רבים והורגלו במלבושים קצרים ובבתי ידים קצרים ונעשה להם כהיתר (כמו שכתוב שם בנוסח הכרוז), בכל זאת כתבו שם דחייבת כל אשה ללבוש בגדי צניעות כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם, בלא שום שינוי, דהיינו במלבושים ארוכים עד קצה האחרון היותר אפשר. ע"ש. וכן כתב בשו"ת דברי יציב (חלק יורה דעה, סימן נו ד"ה ולזה) שדת יהודית לא יכולה להשתנות ורק מצד ובחוקותיהם ליכא בכה"ג. ע"ש. ועיין עוד בדבריו באהע"ז (סימן לז).

וכ"כ בשו"ת יביע אומר (חלק ו, או"ח סימן יג אות ב) בהדיא לגבי שוק, דלא מהני ביה מנהג. וכן מבואר יוצא עוד מדבריו שם (בסו"ס יד), וכן מדבריו שבחלק א (או"ח סימן ו אות יא), ובחלק ג (חלק אבן העזר סי' כא)[158], ובחלק ד (אה"ע סימן ג אות

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[158] **שכתב** שגם בעוברת על דת והולכת גלויות זרוע משום דלא משמע לה איסורא, תצא בלא כתובה, ודלא כהישכיל עבדי בזה (אם לא ממה שכתב באות יג, ע"ש). מיהו לכאורה מעצם דברים אלו אין כ"כ ראיה, דיש לומר דמיירי כשרק מועטות הולכות גלויות זרוע, ולא רובם או כולם, ולכן לא מהני מה שהיא מגלה זרועה, אבל אם רובן או כולן תלכנה כך שמא ישתרי. אך ראשית, מלשון הישכיל עבדי שם לא משמע הכי דהא כתב שם להקל בזה היות ו"לפי המנהג השורר אין נראה להמון שהוא פריצות, שהרי אפילו הנשים היותר חרדים לא מדקדקים בזה", ולא כתב שלפי המנהג השורר [שאפילו היותר חרדים לא מדקדקים בזה - כדכתב] נהפך הדבר להיות 'היתר', אלא רק 'אין נראה להמון שהוא פריצות'. והגרע"י לא חלק עליו בזה (ואף שבאות ח כתב על דבריו דאין נראה המציאות כדבריו, מ"מ לא נראה שחולק בעצם העניין שהדבר לא נהפך להיות היתר), ועוד, דעיין שם בלשון הגרע"י שכתב (אות ט בד"ה ואחרי) "דמהיכא תיתי לחלק חילוקים מדעתינו בין הזמנים", וכ"כ אחר כך (אות י) "וכבר מילתי אמורה שאין לחלק בין הזמנים מבלי יסוד מוסד בזה". וא"כ ה"ה אם כולן ילכו כך אין לחלק בזה מדעתינו. ואין לומר דדוקא לעניין הקולא שכתב הישכיל עבדי מצד שהיא לא רואה את זה כפריצות ולא שמיעא לה איסורא סבירא ליה להגרע"י דאין לחלק בכך, אבל לעניין צניעות דיש סברא לומר שכבר רגילים בזה, יודה שיש לחלק ולהתיר בזה, דזה אינו, דהא כתב להדיא שם (אות י), וז"ל: והדבר פשוט מאד שגם למה שכתבו קצת אחרונים דבזמן הזה שהנשים יוצאות לרה"ר בראש פרוע מותר לקרות ק"ש כנגדן, ואין בזה משום שער באשה ערוה, היינו דוקא לגבי הקורא ק"ש למול פני הנשים הללו, משום דלא חיישינן בכה"ג להרהור, אבל להתיר לנשים לצאת ברה"ר בראש פרוע, ח"ו שיעלה על לב אדם להקל בזה. ובפרט לפי פשטות הגמ' דהוי מדאורייתא. עכ"ל. ומוכח דסבירא ליה דאין לחלק בזה בעניין הפריצות שבדבר אע"ג דלעניין הרהור מותר לקרוא ק"ש כנגד, ועי' מה שביארתי בדבריו אלו לקמן (פ"ו אות ט). ע"ש וצרף לכאן. ועוד מבואר מדבריו אלו דגם בדבר דרבנן לא מהני מנהג, ולא רק בדבר שהוא דאורייתא, דהא רק הוסיף "בפרט" לפי פשטות הגמ' שהוא דאורייתא, משמע דגם אם זה דרבנן אין זה משתנה ו"הדבר פשוט מאד". [ואע"ג דיש לומר דכוונתו בזה לדרבנן מכח תקנה (כהתרומת הדשן הסובר שכיסוי ראש זה מאזהרה דרבנן ולא ממנהגא כשאר דת יהודית. ואכמ"ל), ולא מכח מנהג דדת יהודית, מ"מ הרי היבי"א שם קאי גם על עניין הזרוע שהוא דת יהודית כמבואר בכתובות (עב.). אא"כ נאמר שהוא סובר שגילוי הזרוע ממש אסור מדאורייתא ורק גילוי אגב טוויה הוי דרבנן (ועי' בזה לקמן פ"ז אות ד בהערה), דאז אה"נ אין מכאן ראיה לעניין שאר ענייני דת יהודית. אך מ"מ פשטות דבריו שם משמע שלעניין יציאה לחוץ לא מהני רגילות (ורק לעניין ק"ש כנגד מהני, וכנ"ל). ע"ש בכל דבריו. וכן משמע מכמה מקומות אחרים בספריו וכדלהלן בפנים. ועכ"פ לעניין שוק ודאי דהוא כמו זרוע בזה דלא מהני מנהג, ויתכן אף יותר חמור ממנו (כמובאר ברבינו מיוחס דברים כד א, ועי' מה שביארתי בדבריו באריכות לקמן פ"ז אות ו). ואע"פ שלעניין כתובה צידד שם ביבי"א אות יג להקל בזה שלא להפסידה, מ"מ מלבד שגם שם כתב להדיא שאעפ"כ "מידי איסור לא יצאה" (ורק לעניין הפסדת כתובה יש מקום לומר שלא הפסידה כדכתב שם), זאת ועוד דגם זה לא כתב אלא בתור לימוד זכות וצירוף לשאר דברים, כדהדגיש בדבריו שם. ע"ש].

ב)[159], ובחלק ה (כדלהלן בקטע הבא), וכן בהליכות עולם (ח"א עמ' קכא-קכב). ע"ש. וכן מבואר בספרו טהרת הבית (טה"ב ח"ב עמ' קסד [ובנד"מ עמ' קעא], וכמו שיתבאר להלן בהערה שעל סוף פרק ו, ד"ה ודלא).

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[159] **ביאור דעת היבי"א בדת יהודית**

הנה ביבי"א ח"ד הנ"ל דן לגבי רווקות, האם חייבות לילך עם שיער 'אסוף', או לא, ובתחילה הביא כמה אחרונים שהוכיחו שמותר להן לילך ללא שיער אסוף דלא כהמג"א (סי' עה סק"ג) שכתב שצריכות לאסוף. והוסיף, דיתכן והאידנא דנהגו הבתולות לילך עם שיער פרוע, גם המג"א יודה שיהיה מותר, והביא ראיה לכך מהא דכתבו הרמב"ם (פכ"ד מהל' אישות הי"ב) והשו"ע (אהע"ז סי' קטו ס"ד) דלא סגי במטפחת אלא צריך גם רדיד מעל, והאידנא לא נהגו בזה באין פוצה פה ומצפצף, וע"כ לומר דאתי מנהג ומבטל מנהג. ושוב דחה שאין ראיה משם, די"ל שהמטפחת דקאמר הרמב"ם היינו שהיא שקופה באופן ששערה ניכר עדיין, וכמ"ש הב"ח (אהע"ז סי' קטו) ולכן הצריך הרמב"ם רדיד (כיסוי אטום), אבל אי"צ רדיד החופה את כל הגוף. וכתב דשו"ר בשו"ת תשובה מאהבה (ח"א סי' מח) שכתב על הבאר שבע ששגה בזה, כי באמת המטפחת היא מנוקבת וכו'. ע"ש. וממילא אין הכרח שגם המג"א יודה האידנא שיהיה מותר שיער מפוזר, משום שבאמת אין ראיה מהרמב"ם הזה ששינוי מנהג מהני, כאמור. ולכן סיים היבי"א שהסיבה להקל ברווקות שאינן צריכות לאסוף השיער, הוא משום שרוב האחרונים חלקו על המג"א בזה [ולא בגלל שגם המג"א יודה האידנא, דליתא, וכאמור]. ע"ש. ומוכח שדעתו נוטה לפירוש הב"ח והתשובה מאהבה (ועוד אחרונים, כפי שהארכתי לעיל), שהמטפחת היא מנוקבת. וכ"כ להדיא בחלק ה (אה"ע סי' ה אות א) בפשיטות, שהמטפחת דכתב הרמב"ם, היינו שהיא שקופה או עשויה מעשה רשת, וכדכתבו הב"ח והתשובה מאהבה. ע"ש. [וראה לעיל פרק ד באריכות, שהוכחתי כדבריהם מדברי הרמב"ם גופיה בפיהמ"ש, ומעוד מקומות. עש"ב]. ומעתה, אין מקור לומר שדת יהודית יכולה להשתנות, ומכיון שאין מקור מסתבר שלא היה אומר מסברא דנפשיה שדת יהודית יכולה להשתנות. וכן משמע מתחילת דבריו שם דכתב, וז"ל: ולכאורה יש לומר שאף המג"א יודה להקל במקום שנהגו היתר בדבר, דהא בכתובות אמרינן וכו'. עכ"ל. אלמא בשביל לומר דבר כזה שאם ישתנה המנהג יהיה מותר הוצרך להביא לזה מקור, ולא יתכן לומר כן מסברא בעלמא, וא"כ מאחר שסיים שאין ראיה מהרמב"ם, ממילא אין לבדות כן מליבינו. וכן משמע בלשונו בח"ג (אה"ע סי' כא אות ט ד"ה ואחרי) שכתב "ומהיכא תיתי לחלק חילוקים מדעתינו בין הזמנים". וכ"כ אחר כך (אות י) "וכבר מילתי אמורה שאין לחלק בין הזמנים מבלי יסוד מוסד בזה". וע"ע לעיל בהערה הקודמת. [וכן מצינו מעין זה בדבריו בכמה דוכתי, כגון ביבי"א ח"ב (או"ח סי' ט אות יב) ובח"ז (או"ח סי' ט אות ב), ועוד].

ואמנם ראיתי מי שכתב שמה שהביא ביבי"א (בחלק ד הנ"ל) את הב"ח והתשובה מאהבה אינו אלא לומר שיש עוד סניף להקל בנשים נשואות שאינן צריכות רדיד, אבל לא לעניין שע"פ זה נתבטל דבריו דלעיל דאתי מנהג ומבטל מנהג.

אולם זה אינו, דכל הרואה יראה דכתב להדיא "אולם שוב בינותי שאף מדברי הרמב"ם והשו"ע אין כ"כ ראיה", שי"ל דמטפחת דקאמר היינו שהיא שקופה וכו' ושו"ר שכ"כ גם בתשובה מאהבה וכו'. ע"ש. **ומוכח דחוזר בו מהטעם שכתב לעיל מיניה להקל ברווקות שלא להצריך לאסוף השיער, עקב שינוי המנהג**, דאין ראיה להתיר מסיבה זו, וכאמור, ולא שרק בא לומר סניף נוסף בקולא של הרדיד. ועוד דכפי שכבר הבאתי לעיל בסמוך הרי היבי"א סיים מיד אח"כ "ומכל מקום דעת רוב האחרונים שהבתולות יוצאות פרועי ראש בשערות סתורות דלא כהמג"א" – דהיינו דמכיון שנפלה הסברא דאתי מנהג ומבטל מנהג, הוצרך לומר טעם אחר להקל בזה דמ"מ רוב האחרונים סבירא להו דלא כהמג"א. אלמא לא כתב דברים אלו רק בעניין סניף נוסף בקולא של הרדיד, אלא גם לעניין הקולא בדברי המג"א שא"א להתיר מסיבה שדת יהודית יכולה להשתנות אלא רק בגלל שרוב האחרונים פליגי עליה (וכן משמע גם מלשונו בתחילת דבריו, דכתב "ולכאורה" יש לומר שאף המג"א יודה להקל וכו', משמע דרומז שבהמשך דבריו יחזור בו מדבריו אלו). וזה פשוט לכל מעיין.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ע"ש. וכ"כ בנו הילקו"י (שבת מהדו"ח, ח"א כרך ג' עמ' קי) להדיא, שדת יהודית לא יכולה להשתנות. ע"ש מה שכתב בזה. (וע"ע במה שכתבתי בדבריו לעיל סוף אות א בהערה).

וכ"כ הברכת ה' (ח"א עמ' רפט) שהחלק התחתון הוא הנקרא שוק "ואסור מדינא לגלותו ולא ממנהגא בלבד". ע"ש. וכן כתב עוד אחר כך (בעמ' רצד), וז"ל: שוקה ושאר מקומות צנועים שבגופה, גורמים הרהור אפילו אם אין דרכן להיות מכוסים לעולם. עכ"ל. וכן כתב הגר"י נויברט (ב'שמעתין', גליון 11 עמ' 27) שדת יהודית לא יכולה להשתנות. ע"ש.

וכן מוכח בכל הפוסקים שדנו בסוגיית פאה נכרית ואסרו, דעל אף שכבר נשתרבב טובא שנשים רבות הולכות עם זה, בכ"ז צווחו ככרוכיא על ה'פריצות' הנובעת מזה. ואציין כמה דוגמאות בזה, בשו"ת דברי חיים (ח"ב סי' נט) אסר הפאה מצד דת יהודית אע"פ שכתב (ביו"ד ח"א סי' ל ד"ה ואך) שכבר נשתרבב המנהג.

וכן בשו"ת תשורת שי (סי' תקע) כתב דאף שאם כל הנשים הולכות בפאה כבר אין מראית העין, מ"מ אסור משום "פריצות ודת יהודית". ע"ש. וז"ל הייטב פנים (בתוכחת מוסר לי"ג מידות אות כח): לכן הנני להזכיר את הנשים ולבקש מאיתם

❖ לכבוד ולתפארת ❖

עוד ראיתי שיש שכתבו, שעדיין י"ל שלא חזר בו מסברא זו של אתי מנהג ומבטל מנהג (דהיינו שמנהגא דדת יהודית משתנה כל פעם), שהרי אחרי שרצה להביא ראיה שגם המג"א יודה האידנא עקב שינוי המנהג, מההיא דהרמב"ם והשו"ע לגבי רדיד, הוסיף: ודמי למ"ש מהר"ם אלשקר (סי' לה) להתיר במקום שנהגו הנשים לצאת בשערות שחוץ לצמתן. ע"ש. וכו'. ורבו האחרונים שסמכו על דבריו, ובודאי שהנוהגות היתר בדבר יש להן ע"מ שיסמוכו, וה"נ במה שנהגו הנשים לצאת במטפחת או בכובע בלי שום צעיף או רדיד, כיון שהכל נהגו כן, בכה"ג אתי מנהג ומבטל מנהג. ע"כ. ולא נראה שחזר בו מהיתרו זה, ומוכח דעדיין סובר דאתי מנהג ומבטל מנהג, ומה שהביא אח"כ את פירוש הב"ח והתשובה מאהבה ברמב"ם, היינו דוקא לעניין שיש להתיר את המטפחת בלא הרדיד גם בלי סברת המהר"ם אלשקר אלא בגלל שהצורך ברדיד הוא רק במטפחת מנוקבת, אבל בעיקרון סברת המהר"ם אלשקר בעינה עומדת. עכ"ד.

אמנם גם זה אינו נכון, שהרי דברי מהר"ם אלשקר אינו מטעם ש"אתי מנהג ומבטל מנהג", שהרי כתב שם המהר"ם אלשקר שעוד מימות ביהמ"ק נהגו כן, ע"ש, ונמצא דלעולם לא היה מנהג אחרת קודם לכן שתוכל לומר ד"אתי מנהג ומבטל מנהג", והיבי"א לא הביא את המהר"ם אלשקר אלא ללמד שמצינו כה"ג דהמנהג מהני, אבל אינו ראיה ממש לדבריו דלעיל דהמנהג מבטל מנהג.

[**ואגב** בעיקר נידונו שם שהיקל לבתולות לצאת בשערות סתורות ע"פ רוב האחרונים דלא כהמג"א, לכאורה נראה דהאידנא בנות ישראל הכשרות נהגו להחמיר בזה שהרווקות אוספות את השיער, כהמג"א, ובכה"ג דהוא לחומרא כו"ע מודו דאזלינן בתר מנהגא וכדלעיל (בהערה על אות א). ושו"ר שכ"כ הג"ר יוסף סעדו שליט"א בקונטרס כבוד חכמים (עמ' י). בפרט ששמעתי מחכ"א שחקר את העניין בספרי ההיסטוריה וכד' ועלה בידו שבמקומות שהבתולות היו מגלות את הראש, תמיד הקפידו על אסיפת שיערן (ביציאתן לבחוץ עכ"פ), וא"כ בודאי דהוי מנהג הקובע לשאר הדורות כפי שיתבאר בהמשך מהריב"ש והשו"ע יו"ד סי' ריד ועוד - ראה לקמן (פ"ה אות ה) באריכות. ויש עוד לדון לחייב לעשות כן מצד אחר, ואכמ"ל. וע"ע מה שכתב בזה בספר והצנע לכת (דהרי, עמ' פב). וראה גם בשבט הלוי ח"א בהקדמה, שכתב ש"שערות מוסתרות הוא פריצותא שאין כמוהו ונלקח מן הירודים שבאנושות". ע"ש. ובאמת שכבר בראב"ד (עמ"ס עדויות פ"ג מ"ד) מבואר שאפילו "נפקת ברא" – שמפקירה עצמה לעבירה ורוצה להתייפות בשערה, מבינה שלא יתכן ללכת באופן שיתפזר שערה. ע"ש. וממילא גם להחולקים על המג"א וסוברים דמה שמבואר באבן העזר שגם פנויה חייבת בכיסוי ראש, הכוונה לאלמנה או גרושה, אפ"ה אין זה אלא מצד חובת כיסוי ראש עצמו, אבל עדיין יש בזה פריצות בפיזור שערה, בלי קשר לחובת התורה, וגם בפנויה].

ולהזהירם לבל ילכו בראשיהם בפאה נכרית "כאשר עד עתה", כי כפי הנשמע הוא פריצות גדול, אוי לעיניים. ע"כ. מוכח מכל זה שלא מועיל שינוי מנהג ורגילות בזה. וכן ביבי"א (ח"ה אהע"ז סי' ה) האריך לאסור הפאה, על אף שתשובתו שם סובבת על מה שפשתה המספחת בזה, ע"ש, וכן מבואר עוד בדבריו שם (אות ח, במה שכתב ע"ד הישכיל עבדי), שאפילו במקום שנהגו להקל בפאה, דתו ליכא משום מראית העין, מ"מ יש לאסור. אלמא לא מתחשבינן בשינוי המקומות בזה, ולעולם יש הרהור כפי שכתב שם. וכן נראה מדבריו בספרו מאור ישראל ח"ב (ביצה, ל.) בשם הלחמי תודה. ע"ש. וכ"ה במכתב שהובא במעדני מלך (ח"ב עמ' 246) ובקובץ משנת יוסף (יט, עמ' מז), דאפילו אם באותו מקום כבר נהגו רבות להקל בזה, בכ"ז אסור. וכן מתבאר מדבריו שהובאו בספר משיעורי הראשון לציון (ח"א עמ' פג, ד"ה אך). ע"ש. וביבי"א הנז' (אות א) הביא את הערוך שפירש את הירושלמי באיסור 'קפליטין', שהוא דת יהודית, שהכוונה לפאה נכרית, ע"ש, ואם איתא דסבירא ליה דדת יהודית משתנה, מאי ראיה היא, אדרבה מכיון שהיום נהגו רבות להקל בזה, משרא שרי, אלא על כרחך דס"ל דדת יהודית לא משתנה. וזה ברור[160]. [ועיין לקמן (פ"ו אות ט) שביארתי היטב א"כ מדוע התיר הגרע"י לקרוא ק"ש כנגדה]. (וכן בנידוננו כתב להצריך כיסוי רחב עד הקרסול, וכמו שנתבאר לעיל פ"ב אות יד באריכות, על אף שהמנהג לא היה כן).

וכל הממשמש בפוסקים ימצא עוד כהנה וכהנה כיו"ב שהזהירו על פריצות על אף שכבר רבו ההולכות כן. [וע"ע בספר לבוש מלכות (פרק ד) ובספר בל"ג (פרק יט) מה שכתבו עוד בזה].

והגרח"פ שיינברג זצ"ל (הו"ד בספר הלבוש כהלכתו עמ' 238) התבטא: זו דברי הרפורמים שהתורה ודת יהודית משתנים לפי המקום והזמן. ע"כ. ישמע חכם ויוסיף לקח.

הוכחה מהגמ' בכתובות לנידו"ד

ג. וכן יש להוכיח דלא מהני שינוי מנהג בדת יהודית, מהא דאיתא בגמ' כתובות (עב:), אמר ר' אסי אמר ר' יוחנן, קלתה אין בה משום פרוע ראש. הוי בה ר' זירא, היכא, אילימא בשוק, דת יהודית היא, ואלא בחצר א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה וכו'. ע"ש. והיינו דאם מיירי בחצר מדוע דוקא בקלתה אין משום פרוע ראש אבל ביוצאת בגילוי השיער ממש איכא משום פרוע ראש[161], הלא רבות בנות היוצאות בחצר בגילוי שער ונמצא שלא הנחת וכו'

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[160] **ואין** לדחות דלעולם י"ל שמודה שדת יהודית משתנה, ומה שאסר פאה הוא מצד שיש בה גם עוד חששות, כגון שמא יסרקו את הפאה בשבת, או מראית עין וכד', זה אינו, דהרואה יראה בלשונותיו שעיקר טעמו לאסור הוא מצד פריצות. ופשוט.

[161] **והיינו** פרוע ראש מדת יהודית, דאין לומר דהכוונה ד'אלא בחצר' הוא דאז איכא פרועת ראש מדת משה (בלא קלתה), ולכן פריך 'א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו וכו', אבל אם זה היה דת יהודית אכן לא היה פריך דבאמת י"ל שהוא משתנה, זה אינו, שהרי דוחק לומר דהיה הו"א כזה קיצוני דהיה בחצרה דת משה, בזמן שלמסקנא אפילו דת יהודית אין בו, וגם מהיכי תיתי לומר שיהיה דת משה בחצר. ולפי פירוש הב"ח (אהע"ז סי' קטו) אתי הראיה שפיר טפי, דלדבריו פירוש הגמ' "ואלא בחצר א"כ לא הנחת בת וכו'", היינו דאם מיירי בחצר "פשיטא" ד"עם קלתה" שרי ואין בו משום פרוע ראש, דהרי אילו יש בו משום פרוע ראש א"כ לא הנחת בת וכו', ע"ש, ולפ"ז דמיירי עם קלתה, פשיטא דלא הוי אלא דת יהודית כדאמרינן בגמ' דאפילו בשוק "דת יהודית היא", וכ"ש בחצר, ואפ"ה קאמר דזה פשוט דמותר דאילו
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

(כ"ה לפרש"י ותוס' ורוב הראשונים). ואם איתא דדת יהודית משתנה, אמאי אמרה הגמ' "א"כ לא הנחת וכו'", הלא כיון דהשתנה המנהג ורבות בנות היוצאות לחצר בגילוי שער יתבטל איסור דת יהודית ויהיה מותר, אלא ודאי שאין דת יהודית יכולה להשתנות [ואם דת יהודית של חצר לא יכולה להשתנות כ"ש דת יהודית של יציאה לבחוץ]. וכמ"ש להוכיח כן בספר דת משה וישראל (פ"ב ענף ג' עמ' כז, ובדת משה וישראל שבתוך ספר "סוגיא פאה נכרית" הוא בעמ' סו)[162].

❖ לכבוד ולתפארת ❖

הוה אסור (משום דת יהודית כאמור) "לא הנחת בת וכו'", ומוכח דאע"פ דכולן נוהגות כך הוי דת יהודית. ועיין לעיל (פ"ד אות ג בהערה) שגם מדברי המרכבת משנה משמע שמסביר כהב"ח בבבלי. וכן ביאר השיירי קרבן (על הירושלמי שם). וכן הסיק הב"ש (אהע"ז סי' קט"ו סק"ט) [אלא שהוא עשה פשרה, וכתב דהפריעת ראש בחצרה אף שהוא אסור כהירושלמי וגם בבלי אפשר להסביר כן כהב"ח, מ"מ לעניין דת יהודית (להוציאה בלא כתובה) לא הוי, מאחר שבלא"ה הרבה ראשונים הסבירו שהדבר מותר. ע"ש היטב. אבל אין בזה נפק"מ לראיה דידן].

[162] **ויש** חכם אחד שעדיין מתעקש לומר, שזה גופא כוונת הגמרא באומרה "אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה", דהיינו שאם נעמיד את דברי ריו"ח בחצרה, ודוקא עם קלתה מותר אבל בפרוע ראש יש בו משום דת יהודית, אין הדבר יכול להיות, שהרי א"כ נצטרך לגרש את כולן, ועל כרחך דכיון שאין המנהג כן, תו אין בו משום דת יהודית. עכ"ד.

אך פשוט שאין זה נכון, שהרי הגמרא מקבלת את ההנחה שזה דת יהודית, דהיינו שמצד עצמו יתכן שרבי יוחנן מיירי בחצר ושיוצא מזה שבלא קלתה יש בזה משום פרוע ראש - אע"פ שכולן לא הולכות כך [ולא אמרינן שדת יהודית משתנה], אלא ששואלת 'דא"כ לא הנחת בת לא"א שיושבת תחת בעלה' - כלומר שאם יש בזה דת יהודית כולן היו צריכות להתגרש. ואילו לפירוש הנ"ל הגמ' פשוט היתה צריכה 'להכחיש' ולומר "והא לאו הכי הוא" כלומר שאין מנהג כזה בחצר לילך בכיסוי ראש כדי שתאמר שזה 'דת יהודית', ותו לא מידי, או לחילופין שלא תקשה כלום כי י"ל דריו"ח מיירי על זמנו ומקומו, והשתא השתנה, אבל השתא דפריך "א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה", מוכח בבירור כנ"ל שהגמ' קיבלה את ההנחה שאילו ריו"ח היה באמת קאי על חצר – להצריך קלתה - **היה בזה דת יהודית** אע"פ שכולן נוהגות לצאת לחצר בלי קלתה, אלא דקאמר דלקושטא **לא מסתבר דריו"ח קאי על זה כי א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה** [ועל כרחך לומר שכיון שאין שם רואין, אין בזה חיוב של דת יהודית. כמ"ש הריטב"א והנמוק"י (שם). ומה שהגמ' לא פירשה זה הטעם, נראה בפשטות דהוא משום שזה ודאי שכל עוד לא 'חידש' איזה אמורא שיש דת יהודית גם כשאין רואין – נשאר הדבר על הסברא הפשוטה שאין כאן חיוב כזה ומותר, רק כל הנידון בגמ' היה האם רבי יוחנן התכוין לחדש דבר זה (שאפי' שאין רואין יש בזה משום הנהגת צניעות ודת יהודית) או לא, ומעתה כשהגמ' אומרת שמסתבר שריו"ח לא דיבר על זה (דא"כ לא הנחת וכו') ממילא ודאי הדבר מותר ואי"צ להסביר מדוע, דאדרבה זו הסברא הפשוטה]. וזה פשוט.

[**ובשלמא** אם הסיבה של אותם הטוענים שדת יהודית משתנה, היתה בגלל שאע"פ שמצד הדין ה'דת יהודית' היא הגדרה קבועה והיה אמור לאסור אפילו שכולן מקילים בזה מ"מ 'לא שייך שנאסור את כולם על בעליהן', א"כ היה מובן שפיר דזה בדיוק קאמר הש"ס ש"אם כן לא הנחת בת לא"א שיושבת תחת בעלה" - דלכן אנו מוכרחים לשנות את הדת יהודית כאן. אבל באמת הטעם של אותם הטוענים שדת יהודית משתנה היא לא בגלל זה, כי אם כהנ"ל לא מובן מדוע לא אמרינן דיקוב הדין את ההר, ולא יחזרו להיות תחת בעליהן עד אשר ישובו לנהוג כדת יהודית. אלא הטעם שלהם הוא דמאחר שהשתנה המנהג, כבר אין בזה חשש צניעות, כי 'דת יהודית' אינה הגדרה קבועה אלא משתנה לפי המקום והנוהג, ומעתה הדרינן להנ"ל דא"כ הגמ' לא היתה צריכה לומר דא"כ לא הנחת בת וכו', אלא "**והא לאו הכי הוא**" (או משהו בסגנון זה), כלומר דא"כ בכלל לא מתחיל כאן הדת יהודית שהרי המנהג לא כן והדת יהודית משתנה לפי המנהג. אלא בע"כ דדת יהודית הוא **מנהגים שנהגו בנות ישראל והבינו מעצמם, שכך ראוי לאומה קדושה לעם ישראל, להתרחק מהעריות בדברים הללו** (**וזאת אפילו שיכלו שלא לנהוג כן, וממילא כולן יהיו רגילין בזה וכו'. כי סו"ס עדיין יש בזה הרחקה מהעריות הראויה לנו נשות היהודים**

ויש שרצו לדחות ולומר דמאי דאמרינן "אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה", אין הכוונה שממש כולן היו הולכות כן, דתמוה לומר שנשות האמוראים היו הולכות פרועות ראש בחצרותם ובטירותם, אלא הכוונה שהיו הרבה מנשות ישראל שהיו עושות כן, ולפ"ז אין ראיה לנידוננו, כי לעולם י"ל דמנהגא דדת יהודית משתנה, אמנם זה דוקא אם המנהג השתנה גם אצל הגדולים ובני התורה, אך אם הדבר השתנה רק אצל שאר העם, לא חשיב מנהג לעקור המנהג הקודם, וממילא בנידוננו שגם הרבה מנשות הרבנים והגדולים נהגו בכך, שפיר הוי מנהג שעוקר מנהג. עכ"ד.

אמנם אין כן משמעות הראשונים, דזה לשון רש"י (במהדו"ק, הנדפס בשטמ"ק שם): "שהרי **כולן** רגילות לצאת בחצר פרועות ראש". וכיו"ב הוא לשון הר"ן שם "ואם כן **כולהו** נפקן, **שאין אשה נזהרת בחצרה**"[163]. וגם את"ל שלאו דוקא "כולן" אלא הכוונה "רובן" וכלשון הריטב"א והנמוק"י (כתובות שם): "שרובן" הולכות בפרוע ראש בחצרן כיון שאין שם רואין. עכ"ל. מ"מ ודאי שמתוך הרוב הזה היו הרבה בני תורה ויראי שמיים, ואע"פ שלנו קשה להבין את זה, מ"מ זהו מאחר שכבר הורגלנו אחרת, אבל באמת אין בזה מן התימה שהיו הולכות כן בביתם ובחצרם מאחר שסו"ס אין שם רואין וכלשון הריטב"א [וקיימו את מצוות התורה כפשוטו (דהתורה אסרה עליהן "לצאת" בפרוע ראש, אבל בבית שרי), דלפני שיצאו לחוץ כיסו את הראש].

וכן בתשובות רבי אליעזר (ח"א סי' כב, דף ס"ו ע"ד, ובנד"מ שם ד"ה ויש להטעים) פשיטא ליה הכי, וז"ל: דודאי כל היכי דאיתא הך לישנא דא"כ לא

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

– '**דת יהודית**', **גם אם ישתנה המנהג חלילה וכיו"ב**), וע"ז הגמ' דנה האם ריו"ח התכוין לומר שהיה מנהג כזה שלא לצאת לחצר עם קלתה או לא, וקאמר דאם נאמר שהיה מנהג כזה, א"כ לא הנחת, דנצטרך לגרש אות כולן].

ואין להקשות דלדברינו שאין דת יהודית משתנה, א"כ מאי קאמר דא"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה, הלא אם זה דת יהודית לילך עם קלתה בחצר, יקוב הדין את ההר, ולא יחזרו לישב תחת בעליהן עד שיצאו לחצר כדין דת יהודית. דלק"מ, דאה"נ אם הגמרא לא היתה מוצאת שום פשט בדברי ריו"ח, אלא רק את הפשט שאמר את דבריו על חצר (שצריך קלתה), אכן יקוב הדין את ההר, אבל מ"מ כל היכא דמצינן לאוקומי מנהג על מקומו, ולא להוציא נשות עם ישראל מבעליהן, ודאי דעבדינן הכי [דכבר מצינו להרבה פוסקים שכתבו ליישב המנהג, כ"ש מנהג כזה של כלל ישראל (והיינו מנהג שבדורות המתוקנים, לא כמנהג שבדורות הללו שמקורו מההשכלה והגויים וכו' (עיין לעיל פ"ג אות ה, ואות יא ד"ה ובאמת)], ולכן הגמרא מנסה למצוא דרך אחרת בהסבר דברי ריו"ח, ואכן אביי (ואיתימא רב כהנא) אמר דמיירי במחצר לחצר דרך מבוי. וזה ברור.

[163] **ומה** דאיתא ביומא (מז.) לגבי קמחית שכסתה שערה גם בביתה, "הרבה עשו כן" ולא הועילו. ע"ש. היינו שבאותו הדור אחרי שראו מה קמחית זכתה (לבנים כהנים גדולים), ניסו ג"כ הרבה לנהוג כך, ולא הועילו כי לא היתה מטרתם לשם שמים אלא כדי שגם בניהם יהיו כהנים גדולים (כמ"ש הבן יהוידע והרב משה מימראן בחידושיו שם), אבל אינו מחייב שנשאר כך המנהג לדורות, כדמוכח בכתובות (עב:) הנ"ל. וגם את"ל שכן, מ"מ "הרבה" יכול להשתמע גם מיעוט מתוך הכלל, כי הרוב לא היה כקמחית (כגמ' בכתובות הנ"ל), וממילא מתוך הרוב האלו ודאי שהיו הרבה בני תורה ויראי שמיים וכדלהלן.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הנחת בת לאברהם אבינו, מותר לכתחילה אף לצדיק גמור. ע"ש. [וראה שם הוכחתו לזה, ויל"ע בזה. ואכמ"ל. מיהו נשמע מלשונו דפשיטא ליה הכי][164].

וכן יש להוכיח מגוף דברי רבי יוחנן (כתובות עב: הנ"ל), דאמר 'קלתה אין בה משום פרוע ראש' (ואסקינן מחצר לחצר דרך מבוי), דלכאורה יש להבין מה בא להשמיענו בזה. בשלמא תנא דמתניתין (עב.) ניתן לומר שנקט את הנהוג בזמנו, כדי להבהיר לנו מה הרעיון של דת יהודית, אבל ריו"ח מאי אתא לאוסופי, וכי הוא סתם בא לספר לנו מה הנוהג בזמנו, למאי נפק"מ, הרי אם הכל תלוי במנהג, פוק חזי מה נוהגים. אלא ודאי, דדת יהודית הוא גדרים הנצרכים לכל בת ישראל, שנהגו בנות ישראל בזה והקפידו על כך, להתרחק מהערוה באופנים האלו, ונהפך לחלק מה"דת" שלנו היהודים. או שזה עכ"פ דברים שנהגו כך וקיבלו עליהם כלל ישראל, ואינו יכול לזוז ע"פ שינוי מנהגי המקומות – ראה לעיל (פ"ד אות ד ד"ה ועוד, והלאה) באריכות מעט [וכעין הוכחה זו תמצא בחלקת בנימין (יו"ד סי' קיד ס"ג בביאורים), הו"ד בספר והצנע לכת (דהרי, עמ' קצו בהערה). ע"ש].

וע"ע בשו"ת להורות נתן (ח"ה עמ' קפה) **שכתב ג"כ** שדת יהודית לא משתנה, והוכיח כן, וז"ל: ובודאי שאין לומר דחיוב צניעות שנהגו בנות ישראל המבואר במשנה ובש"ס יהא תלוי במנהג, וראיה לזה, דהרי בש"ס שם אמר ר' יוחנן קלתה אין בה משום פרוע ראש, ופריך רבי זירא, היכא, אילימא בשוק, דת יהודית היא, ומשני מחצר לחצר ודרך מבוי. ע"ש. והשתא אי נימא דתליא במנהג, אם כן הו"ל לתרץ בפשיטות, דמה שאמר ר' יוחנן דקלתה אין בה משום פרוע ראש, מיירי כשהמנהג לצאת בקלתה בלבד, והו"ל לאשמעינן חידוש דין גדול, דאף שמבואר מהמשנה שקלתה אסורה משום דת יהודית מ"מ כשהמנהג לצאת בקלתה שפיר דמי, אלא ודאי פשוט דאין זה תלוי במנהג, דחיוב צניעות המבואר במשנה לא שייך להתירו ע"י מנהג, ובכל גוונא אסור. עכ"ל. וכיו"ב כתב להוכיח בילקו"י (שבת א כרך ג', עמ' קי). ע"ש[165].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[164] **וראה** עוד בגמ' (שם בעמוד א) דפריך על הא דתנן ד"דת יהודית" יוצאה וראשה פרוע, דהלא דאוריתא היא, דכתיב "ופרע וכו'", ופירש"י (ד"ה דאורייתא היא) "ואמאי לא קרי ליה דת משה". ומשמע קצת דאין נפק"מ בעצם אם זה דת יהודית או דת משה, אלא שאלת הגמ' רק מדוע "לא קרי ליה" דת משה - ולא מדוע "לא הוי" דת משה, כי אין חילוק ביניהם בעצם הדין, וכל החילוק הוא רק היאך 'נקראים'. [ושו"ר שכ"כ לדייק בספר הצניעות והישועה (פ"ה אות כג). ע"ש]. וכן משמע מרש"י מהדו"ק (המובא בשטמ"ק, סוד"ה ופרע), שכתב: אלמא שמעינן מהכא דמדאורייתא הוי, "והיאך אתה קורא אותו דת יהודית", משמע כנ"ל שכל הנידון הוא מדוע 'אתה קורא' לו דת יהודית, ולא שיש איזה שינוי מהותי ביניהם 'לדינא'. ואם איתא שדת יהודית משתנה ודאי שיש חילוק ביניהם, שדת משה לא משתנה ואילו דת יהודית כן. אלא ע"כ דגם דת יהודית לא משתנה. אמנם אין ראיה זו מוכרחת כ"כ.

[165] **מיהו** לכאורה יש לדחות הראיה, די"ל דקים ליה לגמרא שבמקומו של ריו"ח לא היו יוצאות לשוק עם קלתה (בפרט שרבי יוחנן היה סמוך ונראה לזמן התנאים ואף למד אצל רבי כותב המשניות בצעירותו, ולא מסתבר כ"כ שנשתנה המנהג בזמן קצר זה), ומש"ה לא שייך לומר שבא להתיר לצאת בשוק עקב שינוי המנהג שהשתנה מזמן המשנה. וע"ע במה שהוכיח דת יהודית לא משתנה בספר הלבוש כהלכתו (עמ' 236) מהראשונים בגיטין (פט.), ולכאו' ניתן לדחות על דרך מה שכתבתי כאן. ודו"ק. אבל מ"מ נראה מלשון הרב להורות נתן שם דפשיטא ליה הכי גם מסברא, אלא שהביא גם הוכחה לכך, ע"ש, ולכן גם אם הראיה לא מוכרחת וכנ"ל, מ"מ דעתו כך מסברא פשוטה.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

עוד מדברי האחרונים ז"ל בזה

ד. וראה עוד להגאון צמח צדק בחידושיו על ברכות (פ"ג אות ג' וכ"ה בשער המילואים שו"ת סי' מה) שבעיקרון היתה צריכה לכסות כל גופה [שהרי כל הגוף הוא ערוה (כמ"ש הרמב"ם פ"ג מהל' ק"ש תהט"ז), ובהכל לכאורה היה אמור להיות שייך בהו "לפני עיור" ועוד איסורים. ראה להלן פרק ז], אלא שפניה ידיה ורגליה התירו מפני דלא סגי בלאו הכי, דלא תוכל לילך אם עיניה יהיו מכוסות. ואע"פ שיכולה לילך עם כיסוי באופן שרק עיניה יהיו מגולות (וכמו שמצינו באמת שממידת הצניעות לילך כך, כמובא בשבת סה. ובפירש"י שם), מ"מ זה ודאי טירחא מילתא (והוי ככפות הרגליים, שמפני החום לא היו הולכים במקומתיהם עם גרביים), וגם שלא יצחקו הגוים עליהם. ע"ש. [ועיין לעיל בריש הספר (פרק א אות ו, בהערה על ד"ה "ועוד, דגם") מה שהארכנו בביאור דבריו]. והביאו דבריו בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' צג אות ז), ובשו"ת קנה בשם (ח"ג אהע"ז סי' קו). ע"ש. ובספר שיחות ערבות (להגר"נ לעווינסקי, תרפ"ד, עמ' מא). ע"ש. וכ"כ הצניעות והישועה (פ"ג אותיות יז-יט). ע"ש. וכן מתבאר כבר מדברי המאירי (סנהדרין יט.), שכתב: "לעולם תהא אשה נזהרת בכל כוחה שלא להכשיל **בכל צד שאפשר לה להיזהר**".

והנה לפ"ז בודאי דלא יתכן לומר דמהני שינוי מנהג על גילוי השוק, מאחר דסו"ס הרי בזה אין הכרח. ואין לומר דמ"מ כל זה בגילוי הבשר ממש, ולכן אם אין בזה הכרח אסור, אבל אם האשה מכסה בגרב אע"פ שהיא בצבע הרגל, אין בזה איסור הגם שאין הכרח. זה אינו, דאין לזה שום סברא, דהרי אם חובה לכסות כל מקום שאינו מוכרח לגלותו, ממילא יש לכסותו כגדרי ההלכה, ומאחר שנתבאר בארוכה שאין להסתפק בבגד צמוד וכ"ש אם הוא בצבע הרגל (ראה לעיל פ"ב באריכות), ה"ה נמי בגרב שאסור ללבוש גרב שקופה או בצבע הרגל או אפילו שחורה, אלא בעינן בגד רחב כחצאית וכד' דמלבד כיסוי האיבר עצמו צריך גם כיסוי צורתו (וכפי שהתבאר באריכות לעיל שם).

וע"ע להגאון דברי יואל (בשו"ת ח"א סי' י אות יא), שהוכיח כן מתרגום יונתן, וז"ל: הוצרכתי לבאר כל זה, לפי דבריו שכתב שע"י רגילות הפירצה פסק יצרא דהרהורי עבירה ובטל הטעם [ר"ל ולכן האריך לעיל שאע"פ שבטל הטעם לא בטל התקנה וכו', עי"ש בדבריו שם באורך, ועכשיו מוסיף:] אבל עיקר הדבר ליתא, דמאן יימא לנו שע"י רגילות הפירצה בטל הטעם של הרהורי עבירה, ראשית הלא אדרבה מחמת גודל הפירצה מתרבה כח התאוה בעולם, ומתגבר יצה"ר עוד יותר להרהורי עבירה רח"ל, וחכמים ז"ל (ברכות כד.) למדו מקרא דגילוי שער מרבה כח התאוה [עי"ש בפירש"י ד"ה קולך שכתב כן לגבי קול, וה"ה לשיער, וכמ"ש בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' טו ד"ה אבל, וכ"ה להדיא כבר בנמוק"י שם, ופשוט]. ומבואר בתרגום יונתן סוף בראשית על הכתוב "ויראו וגו'": וחמון בני רברביא ית בנת אנשא ארום שפירן הינון וכחלן ופקסן, ומהלכין בגילוי בישרא והרהירו לזנו ונסיבו להון נשין מכל דאתרעיו, עכ"ל, הרי שבדור המבול היה הפירצה של גילוי בשר, וזה הביא למה שהביא רח"ל. והנה גם בגילוי בשר כתבו הטעם בשביל ש"דרכו להיות מכוסה" ולכן מותר לברך נגד פניה וידיה בשביל שדרכם להיות מגולה וליכא הרהורא, ונמצא לפי דבריו [של השואל שם הטוען שבגלל רגילות ליכא הרהורא] שבדור המבול שהיה דרכם לילך בגילוי בשר לא היה לו להזיק, דהוי לפי דבריו מקומות הרגילין להיות מגולה, אבל חזינן בתרגום יונתן [הנז'] דאדרבה ע"י שהיו רגילין בגילוי בשר זה הביא יותר להרהורי עבירה רח"ל עד שבאו לידי השחתה גמורה רח"ל. גם אינו דומה רגילות של עבירה לרגילות של היתר שמה שנעשה בעבירה

מזיק יותר ואמרו חז"ל עבירה גוררת עבירה ופירש"י ז"ל (שם באבות פ"ד מ"ב), וז"ל: כיצד עבירה גוררת עבירה, דמתוך עשייתה של זו תכשל לו באחרת ותקרנה לו שתים, שכן דרך היצה"ר מוסיף והולך להכשילו בעבירה כדי לטרדו מן העולם, [עכ"ד], הרי שרגילות של עבירה מוסיף כח היצה"ר ואינו ממעטו, ואולי מחמת גודל הפירצה שהרבה כ"כ הרהורי עבירה בעולם היה מהראוי לגזור אף נגד הבתולות שדרכם להיות מגולה, אך ודאי שאין לנו לגזור גזירות מדעתינו מה שלא אסרו חז"ל, אבל מה שאסרו חכז"ל, וכבר נתפשט בכל ישראל עוד מזמן הש"ס בודאי שאין בכוחינו להתיר מחמת הפירצה ועכ"פ אינו דומה רגילות של עבירה לרגילות של היתר. עכ"ל.

ועוד כתב שם, דודאי דגם בפניה ידיה ורגליה אע"פ שאין שם הרהור כ"כ כמו מקומות המכוסים, מ"מ קצת מיהא איכא, אלא שלא חששו חז"ל לזה בפניה ידיה ורגליה, ואיך נוסיף אנן למימר הכי על שאר המקומות, וגם מנא לן ללמוד מזה היתר אף לעוברי עבירה, כיון שודאי איכא למיחש להרהורא. בכל אופן ואופן לא מצינו בדברי חכז"ל להקל אף בזה, והראשונים ז"ל לא דברו מהרגילים באיסור כי אטו ברשיעי עסקינן, ולא עבדי תקנתא לרשיעיא, ובפרט שאין הטעם מוזכר בגמרא, ויוכל להיות שהיה להם עוד טעמים אחרים להחמיר יותר בנשואות וכמו שמבואר בגמ' (ע"ז כ.) שחמור יותר באשת איש אפילו היא מכוערת, וצ"ל דכיון שהאיסור חמור יותר, מתגבר יותר היצה"ר, וכמ"ש הראשונים ז"ל בטעם שגדול המצווה ועושה, דבכל מה שמחוייב יותר, יש יותר התגברות היצה"ר. עכ"ד הגאון דברי יואל. וע"ש עוד שהאריך טובא בכל זה.

ועי' בלשון הנודע ביהודה בספרו אהבת ציון (דרוש ה, ד"ה ושמואל), שכתב, וז"ל: והנה בעוה"ר שכיח הרבה בקהלתנו שבכל יום שבת קודש הולכים נשים ובתולות מקושטות ומכשילות רבים וכו', ודרך הנשים במקומות אחרים כשהולכות ברחובות לאיזה צורך הולכות בצניעות מכוסות בבגדים והולכות בצירי רשות הרבים וכל כבודה בת מלך פנימה. עכ"ל. ומבואר מדבריו שגם התקשטות שאינה 'יוצאת דופן', אלא "שכיח הרבה בקהילתנו" [ורק "במקומות אחרים" מכסות את התכשיטים הללו בבגדים והולכות בצירי רה"ר וכו' כפי שכתב], בכל זאת "מכשילות רבים" – כלשונו.

ועוד נראה להביא מעין ראיה לזה דדת יהודית לא יכולה להשתנות לעולם, שהרי כבר כתב המאירי (כתובות עב.) וז"ל: ואחר כך פירש פרטים שבדת יהודית, וכולם ענינים של צניעות, "ומתורת שהם דברים של פריצות ויוצאים מהם דרכים ושבילים לזנות". עכ"ל. וראה עוד בלשונו בסוטה (כה.): וכן העוברת על דת יהודית רצונו לומר "שפרוצה ביותר" ושלא כמנהג בנות ישראל כגון טווה בשוק וכו'. וכיו"ב הוא לשון הרמב"ם (בפיה"מ שם): וכל כיו"ב מן הפריצות ומיעוט הצניעות. עכ"ל. וכן מבואר בדבריו במשנה תורה (פכ"ד מהל' אישות הי"ב) שלעוברות על דת יהודית קרי להו 'פרוצות'. ע"ש. וכ"כ הרא"ש (פ"ז דכתובות סוף סי' ט), שדת יהודית זה משום חציפותא ומשום חשש זנות. ע"ש. ורבינו ירוחם (מישרים נתיב כג ח"ח, דף מח ע"א) כתב "טווה ורד וכו' כדרך הזונות". וכן הערוך (ערך בתול ב) כתב על "טווה ורד בשוק" ש"הרי זו עזות מצח ופריצות", וכ"ה בלשון תוס' רשב"א משאנץ (כתובות עב:)[166]. ולא מסתבר שדברים שהם

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[166] **ואע"פ** שיש מהראשונים שכתבו לשונות כאלו שדת יהודית הוא דבר שנהגוהו בנות ישראל לצניעות, או "לצניעות בעלמא", וכיו"ב, מ"מ לא נראה שהן חולקים על הנ"ל, אלא עיקר כוונתם שהנהגות אלו הן לא איסור תורה

"פריצות" ו"עלול להביא לזנות" וכו' יועיל להם הרגל להוציאם משם פריצות, דאף אם לעניין הפסד כתובה אין זה פריצות גמורה וכו' וזה משתנה[167], מ"מ לעניין חיוב צניעות 'נחית דרגא', ואיסורא מיהא איכא.

והרי הסיבה שמעיקרא לבשו ארוך ורחב הוא מטעם שבנות ישראל הבינו שצריכים כאן סייג, כי הם דברים שיוצאים מהם דרכים ושבילים לזנות" כלשון המאירי הנז', וזהו אע"פ שיכלו שלא ללבוש כן וממילא יהיו 'רגילים בזה', דאפ"ה ראו בזה סייג, כי לולא זה לא נפקינן מידי פריצות, וממילא אין שום מקום לומר שישתנה הדין כאשר יהיו רגילים בזה.

"קיבלו עליהם"

ה. עוד יש להעיר, מהא דכתב הריב"ש בתשובה (סי' שצט) בשם הרמב"ן במשפט החרם (הנד'

❁ לכבוד ולתפארת ❁

שציותה את האשה להדיא לא לילך כך וכך, אלא הוא הנהגה של בנות ישראל מצד עצמם, לצניעות. אלא שמ"מ ההפסד כתובה בזה הוא משום שבתוצאה מדברים אלו יש חשש של זנות וכד' כמו שכתבו הראשונים הנ"ל בפנים, שזה מה שנוגע לבעל שלכן יוכל להימנע מלשלם לה כתובתה (כמו שאר איסורים שם שאינו יכול להפסידה כתובתה אא"כ עשתה איסור הנוגע אליו. כיועיין בראשונים שם). ועי' בלשון רש"י (גטין פט. ד"ה פריצותא) שפירש 'פריצותא בעלמא' – ששיחקה בשוק או מיעך לה בין דדיה. עכ"ל. ומוכח כנ"ל. ואכמ"ל.

[167] **דלעניין** להוציאה בלא כתובה יש לצדד בזה מצד שסו"ס אינם עושים כן משום שרוצים לזנות, אלא משום שיגרא, ולא נחשדו למעול מעל בבעליהן, וכמ"ש ביבי"א (ח"ג אהע"ז סי' כא אות יג, וח"ד יו"ד סי' א, וח"ה אהע"ז סי' ה במילואים), אבל מ"מ ודאי דמסתברא דאין דבר כזה (שעיקרו פריצות ושבילים לזנות) יכול להשתנות ולהתהפך להיות ממש "היתר", דגם אם מידי עבירה יצאנו מידי הרהור לא יצאנו. וק"ל. וכ"כ ביבי"א שם, שאף אם לגבי חיוב גירושין ליכא בזה"ז, מ"מ איסורא דדת יהודית איכא. וכ"כ בשו"ת אז נדברו (ח"י סי' כח), דמסתבר מאד דאפילו אם נאמר דלענין כתובה נשתנה ההלכה, מ"מ אין זה לעניין מה שנוגע לצניעות עצמה. ע"ש. וכן הוא בהערה שם (עמ' פא) בייתר פשיטות, וז"ל: דאפילו אם נאמר דאם אין מנהג בזה איו הדין דיוצאות בלא כתובה, אבל ודאי אינו מדרכי הצניעות. עכ"ל. וכ"כ בספר הצניעות והישועה (פ"ה אות כד). ע"ש. וכ"כ בספר הלבוש כהלכתו (עמ' 237) דהחשש שמא תזנה אינו אלא לבאר מדוע באיסורים אלו יש קפידא דבעל והפסד כתובה יותר מחילול שבת ואכילת חלב, אבל עצם איסור הפריצות אסור לא מטעם הנ"ל, אלא מחמת מידת הצניעות ומשום איסור החטאת הרבים כמבואר בפרק א, ועוד דאם בדורות הקודמים היתה הנהגה כזו מתאימה רק לחשודה בזנות, הרי שהנהגה כזו נוגדת את מידת הצניעות המינמלית כרחוק מזרח ממערב. ובהנהגות אלו יש פריצות בעצם, כמו שמצינו בכמה מקומות. ע"כ. וע"ש. וע"ע בספר והצנע לכת (דהרי, עמ' קפג). וגם לגבי עניין הכתובה יל"ע מהגמ' בכתובות (עב:) דלא הנחת וכו', ויש לדחות. ודו"ק. וע"ע בשו"ת פרדס רימונים (דף צ ע"א) שהאריך לדחות הסברא הנ"ל, וכתב שדת יהודית לא תשתנה לעולם על אף שנפרצו בזה, גם לעניין כתובה. ע"ש באריכות. ואכמ"ל. ועכ"פ לעניין איסורא כו"ע מודו, בפרט שאפשר שלא כל מנהג קנסו חז"ל להפסידה כתובתה וכבר מצינו פעמים שמחלקים בין איסור לבין הפסדת כתובתה (עי' ראב"ד בהשגותיו על הרי"ף בגיטין פט., וכן במ"מ (פכ" כגון בב"ש אהע"ז סי' קט"ו סק"ט). וגם אפשר שמאחר ואין ההוצאה בגט מוטלת כחובה על הבעל, אלא היא רק מצוה וי"א רשות (עי' באהע"ז סי' קטו ס"ד ובנו"כ), לכן במצב כזה שמה שהאשה עוברת על הדת יהודית הוא מכח השפעת הסביבה, ראוי לפעול בחכמה ולתקן את הדבר בדרכים אחרות, ולא לילך לגירושין. [בפרט שלא התרו בה, וגם אם התרה בה יל"ע אם היא טוענת שהדבר מותר כי כך אמר לי "רב פלוני", האם זה נחשב שעוברת על ההתראה]. ועכ"פ זה לא עיקר נידוננו, והוי כל זה כמיל"ה שלא בזמנה (דנידוננו הוא על עצם האיסור שבדבר, דבודאי דישנו וכאמור).

בסוף החידושים עמ"ס יבמות כתובות וכו', מהדורת זכרון, סוף עמ' רו. וכ"ה בשו"ת הרשב"א המיוחסות להרמב"ן, סי' רפח), שקבלת הרבים חלה עליהם ועל זרעם. ומבואר מדבריו שם שהוא מדין נדר. והוסיף על זה הריב"ש (שם), **שאפילו בדברים שלא קבלו עליהם בני העיר בהסכמה אלא שנהגו כן מעצמם לעשות גדר וסייג לתורה אף הבנים חייבין לנהוג באותו גדר**, כדאמרינן במס' פסחים פרק מקום שנהגו (נ:) בעובדא דבני בישן. וכן הבאים מחוץ לעיר לדור שם, הרי הם כאנשי העיר וחייבים לעשות כתקנתן. ע"כ. וכן פסק כל זה מרן בשלחנו הטהור (יו"ד סי' ריד ס"ב). וכ"כ המהרי"ק (שורש קמד) והובא בשו"ת דברי ריבות (סי' נב) ובשו"ת קול גדול (סי' נב). וכמו שהביא כל זה היבי"א (ח"ד חיו"ד סי' יא אות ד)[168]. וכיו"ב מבואר ברא"ש (פסחים פ"ד סי' א). ע"ש. וא"כ ה"נ נימא הכי, דכיון דמאז ומעולם היו הולכות עם בגד רחב כחצאית או שמלה עד הקרסול[169], ממילא הוי דת היהודית כקבלת הרבים החלה עליהם ועל זרעם, ואין דבר זה יוכל להשתנות. ועפ"ז ביאר בספר בל"ג (עמ' קלג) את דברי הפמ"ג (ערך צצף) שכתב שכאשר "כל בני מדינה מקודם מתן תורה ועד עתה הנהיגו כך, אפשר אין זו עוברת על דת יהודית". ע"כ. ומוכח שהיינו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[168] **וגם** למה שכתב שם הפת"ש (ס"ק ה) מתשובת זכרון יוסף, דהקבלה חלה על זרעם דוקא כשכבר הנהיגו גם את זרעם כן, דאז דוקא הוי כנדרו גם לזרעם, ע"ש, הנה מלבד מה שהקשה על זה היבי"א (ח"י חאו"ח סי' נה ח"ג סי' כט ד"ה ותבט), ע"ש, זאת ועוד, דבע"כ כוונת הזכרון יוסף רק על דור ראשון לבד דבעינן שיקבלו המנהג, דאם תאמר שכל דור צריכים קבלה לעצמם וכשלא קבלו אינם בכלל המנהג נמצא דלא חל המנהג על זרעם כלל, שהרי תלוי בקבלתם אם יקבלו על עצמם יתחייבו בו ואם לא לאו, אלא ע"כ רק הדור הראשון צריכים לקבל ולנהוג כן ואז הוי כנדרו עליהם ועל זרעם וחל החיוב על כל הדורות, וא"כ בנ"ד שנהגו כן כל הדורות מאז, ממילא כל הדורות הבאים אחריהם בכלל חיוב המנהג אע"פ שבדור שלנו השתנה המנהג, וגם אם לא ירצו לקבל על עצמם מנהג זה. וכמו שביאר בספר הצניעות והישועה (פ"ט אות ג). ע"ש. ויש עוד מה לפלפל בזה, ואכמ"ל.

[169] **כדמשמע** בירמיה (יג, כב. כמבואר שם ברד"ק ובמצודות) **ובנחום** (ג, ה. ראה מלבי"ם שם), **וברות** (ב, ה. כמבואר במאירי שבת קיג:), **ובש"ס במס' שבת** (צח:) **ובנדה** (נז: תוד"ה על, **וראש"** פ"ח סי' א), וכן מהסוגיא דברכות (כד.) שביארו הראשונים דהחידוש בשוק באשה ערוה הוא דאע"פ דלפעמים השוק מתגלה [והיינו החלק התחתון כפי שביארתי במקום אחר], קמ"ל. ומוכח דבדרך כלל הוא מכוסה בבגד אלא שלפעמים יוצא שמעט מתגלה והו"א דמשום זה יהיה מותר לקרוא ק"ש כנגד קמ"ל דהוי ערוה. וכ"ה לשון הגרי"ח זוננפלד ובית דינו (בכרוז שיצא תחת ידם בשת תרפ"ח): והנה אם כי "המפורסמות אי"צ ראיה, אך מחמת דדשו בה רבים בעוה"ר נשכח מהמון עם חומר האיסור ונעשה להם כהיתר" וכו' כי כל אשה ישראלית חייבת ללבוש בגדי צניעות "כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם" וכו' דהיינו במלבושים ארוכים עד קצה האחרון היותר אפשר. ע"כ. אלמא דברים אלו היו בעיניהם בגדר "המפורסמות א"צ ראיה", כי בזמנם עוד לא אבדה מסורת הצניעות, ורק "מחמת דדשו בה רבים נשכח מהן חומר האיסור". וכן מבואר בעוד גמרות ופוסקים, כמבואר בספר לבוש מלכות (פרקים ז-ח) שהאריכו טובא בזה להוכיח שכן היה המנהג מאז ומעולם. ע"ש. וע"ע בזה בבגדי תפארתך (עמ' מז והלאה). וכן מובא באריכות בספר עולמות של טוהר (ב' חלקים) בכמה מקומות, וראה בזה עוד באריכות לעיל (פ"ב אות י בהערה). וע"ע בספר חוקי הנשים לבא"ח (פרק יז) שכתב שאפילו באירופה ששערם היה מגולה בעוה"ר, בכל זאת לא היה מתגלה מגופם אלא רק פניהם וצווארם כפות ידיהם וראשם. ע"ש. [ומ"מ לאחר זמן גם לבושם הארוך התקצר עוד ועוד, והתפשט אפילו לבגדד, וקיצרו גם את הזרועות מעל המרפק בעוה"ר, והברך היה מתגלה בשופי, ועוד ועוד, ולאח"מ שהתכנסנו לארץ הקודש יצאו הרבה כרוזים וכנסים שונים בעניין, שיש לכסות את המרפק בכל מצב, וכן את הברך בכל מצב, אבל זה נעצר בחלק התחתון - עקב דעת הפמ"ג והמשנ"ב, אולם כבר התבאר בפ"א אות ו באריכות מהיכן נבעו דברי הפמ"ג והמשנ"ב הללו, וא"כ מוטל עלינו להמשיך ולגדור את הפרצות, כפי שהלכו בנות ישראל קודם הפרצות. וע"ע בזה לעיל פ"ג אות ה, ואות יא ד"ה ובאמת].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דוקא אם מזמן מתן תורה הנהיגו כך, אז אין זה עוברת על דת יהודית, אבל אם מעיקרא אכן היה נהוג לאסור, לא יעזור שום שינוי מנהג והרגל בזה כלל. והיינו ע"פ הנ"ל שקבלת הרבים חלה עליהם ועל זרעם גם אם נהגו כן מעצמם, וכאמור[170].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[170] **ודוחק** לומר דמה שנהגו כן מעיקרא לא היה משום צניעות אלא לפי שגם הגוים נהגו כן, ובכה"ג לא באו דברי הריב"ש, וכמו שראיתי לאחד שכתב כן, דזה מנלן שמה שנהגו כן לא היה משום צניעות, אדרבה הכי מסתברא יותר שהיה זה משום צניעות, וגם מנלן שהגוים ג"כ נהגו כן. בפרט שהרי להדיא אמרינן (ברכות כד.) שהשוק מעורר תאוה [דשוק באשה ערוה, ועי"ש בפירש"י ד"ה קולך, שאפילו לגבי קול שלא כתוב עליו ערוה בהדיא בכ"ז אמרינן התם דהוי ערוה משום דמדשבח לה קרא ש"מ תאוה הוא, וכן הוא גם לגבי שיער (וכמ"ש בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' טו ד"ה אבל, וכ"ה להדיא כבר בנמוק"י שם, ופשוט), א"כ כ"ש שוק דלמדו מקרא דהוי ערוה (אף דהוא אסמכתא) פשיטא דמעורר תאוה הוא. וז"פ], **ובודאי דמסתבר** דלהכי כיסו אותו כדבעי כדי שלא לעורר אהבה עד שתחפץ. ומה שכתב המהר"ם אלאשקאר (סו"ס לו) לגבי מעט שערות היוצאות מצמתן, וז"ל: וכל שכן דאפי' בארצן לא היו מכסות אותו משום איסור אלא שלא היה מנהג ארצן לגלותו דאפילו רוב הגויות לא היו נוהגות לגלותו. ע"ש. הנה ראשית שם הרי ידע דבמקום שנהגו לכסות אין זה היה משום איסור, וכלשונו, אבל הכא מנין שהוא כן, אדרבה מסתמא היה כן הדבר לצניעות דשוק באשה ערוה ולא מצינו חילוקי מנהגים בזה כלל כפי שמצינו במעט שערות היוצאות מצמתן (כמו שהביא שם המהר"ם אלאשקר שעוד בימי חז"ל נהגו כן, ע"ש, וגם הפסוק דופרע את ראש האשה אינו על זה דהקרא קאי רק על מה שהיה מכוסה וזה לא מכוסה גם אז לפי המהר"ם אלשקר כנז' שם. וכמ"ש גם השבילי דוד סי' עה סק"ב). וגם מנין שאף הגויות היו נוהגות כן דנימא שאין זה משום צניעות וכנ"ל. [ועוד, שגם אם הגויות נוהגות כן, אדרבה זה מראה שהוא דבר טבעי ומובן מאליו שיש לכסות דבר זה, שהרי אפילו גויות מבינות זאת. וראה בזה לקמן (פ"ז אות ז ד"ה וכיו"ב) באריכות, וצרף לכאן]. ובפרט לפי הרבה אחרונים שכתבו שדברי המהר"ם אלאשקר הנ"ל אינם אלא לבית, דלפ"ז י"ל דבזה דוקא יש לתלות יותר דמה שנהגו לכסות אינו מצד צניעות דאין בה צורך כ"כ בבית, אלא מטעם הרגל המדינה, אבל כיסוי ברשות הרבים שיש בו צניעות יש לומר דאדרבה מסתמא טעם החומרא הוא משום צניעות, ואף שגם הגויות הולכות כן יש לתלות יותר שגם מבלעדי הגוים היו מחמירות בזה שיש בזה טעם לשבח על פי התורה, וא"כ נידון כמנהג להחמיר. וכמו שכתב לנכון בספר בל"ג (עמ' קסז). ע"ש. וגם אם אין ראיה לכך, מ"מ מכיון שמאז ומתמיד (עד פרוץ ההשכלה) היו הולכות עד הקרסול, בודאי דעל המשנה להביא ראיה ולא עלינו. וכן פשטות הגמרא (שבת צח:) שהמשילו את המשכן לאשה ששיפוליה מהלכין אחריה, וכמו שביאר לנכון בספר משנת יוסף ליברמן על אגדות הש"ס (שבת שם), וז"ל: כי האשה לרוב צניעותה שלא יתראה ח"ו משהו מהמכוסה, היא עושה בגדים ארוכים מאד שנגררים לארץ, כן המשכן לרוב כבודו וקדושתו היה צריך להיות הכל מוצנע ומוסתר בתוכו לבלתי היותו גלוי לעין כל, ולכן היתה הירייעה נגררת בארץ. עכ"ל. וכבר מבואר כן להדיא בספר משיבת נפש (דוד זקנו של המהרש"ל, במדבר פרק ח) על דברי הגמ' בשבת שם, שהיה זה משום צניעות. ע"ש. וכ"כ להדיא התויו"ט בפירושו "טוב טעם" על רבינו בחיי (שמות כו, ז. אות ג). וזה ברור.

וחכ"א טען לי שמ"מ כל דברי הריב"ש והשו"ע ועוד, שקבלת הרבים חלה עליהם ועל זרעם, היינו דוקא כאשר לאחר שנהגו כן כולי עלמא נשאר המנהג, אלא שאחד (או עכ"פ מועט) רוצה לשנות, דבזה אמרינן שאסור לו לשנות מאחר שכבר קיבלו אבותיהם עליהם ועל זרעם, אבל אם בפועל נשתנה המנהג לא כפי המנהג הראשון, כלומר שכולם כבר מקילים בדבר, אתי מנהג ומבטל מנהג. עכ"ד. אמנם אין זה נכון, כי המעיין בדברי מרן שם (ובנו"כ שם שדנו אם יש על זה התרה או לא) יחזה דמוכח דהוי מדין נדר, וכן מבואר להדיא מדברי הרמב"ן במשפט החרם הנ"ל, וממילא מה לי אם טרם השתנה המנהג או שכבר השתנה, סו"ס הרי רובץ עליהם חיוב הנדר. וכ"כ להדיא בשו"ת חוות יאיר (סי' קכו) שאין בכח בני הקהילה "אפילו יסכימו כולם להתיר נדרם והנהגתם", להקל במה שנהגו להחמיר, הואיל שחל גם על דורות הבאים ועל רחוקים הבאים לדור. עכ"ל. ומוכח דהוי מדין נדר, ומה יועיל הא דנשתנה כבר. וגם כל היכא שנתקבל על ידי כלל ישראל לא שייך התרה וכדלהלן, וכ"ש שלא יעזור שינוי מנהג.

וכ"כ בשו"ת יהודה יעלה אסאד (או"ח סי' לח בהגהת בן המחבר), דלאחר שהביא תשובת הריב"ש הנ"ל כתב, וז"ל: וכל דבר שנאסר משום הנהגת אבותינו ומשום גדר, אין לו היתר כלל, עיין תשובת רשד"ם חיו"ד (סי' מ) ועוד. ע"ש.

וכ"כ השבילי דוד (סי' עה ס"ק ב), וז"ל: וכן מה דאסור משום דת יהודית ג"כ אין להתיר במקום שנתפרץ ולומר דעכשיו דנוהגות כן שוב אין זה דת יהודית, דאין דת יהודית בטל בשביל זה לעולם, דעכ"פ לא גרע משארי מנהגים שנתפשטו בכל תפוצות ישראל מזמן המשנה אשר א"א לבטל ע"י התפרצים נגד המנהג בעוונותינו הרבים, ועיין בחת"ס סי' לו (כצ"ל). עכ"ד. והיינו ככל הנראה כפי מ"ש הריב"ש הנ"ל[171]. וע"ע בספר אמרי יעקב על החכמת אדם (עמ' סג).

וכ"ח לשון הכהן הגדול בעל הח"ח בספרו גדר עולם (ריש פרק א) לגבי נידון דידן: דת יהודית היינו מה שהנהיגו מעולם האומה הישראלית וקבלו על עצמן להזהר בזה משום צניעות, ודבר זה וכיוצא בזה הוא בכלל מה שאמר הכתוב אל תיטוש תורת אמך. עכ"ל. וכ"כ עוד שם בפרק ח. ע"ש. ונראה דרמז בזה לדברי הגמ' בפסחים המובאת בריב"ש הנ"ל, דהעובר על קבלה שקיבלו עם ישראל עליהם (כגון דת יהודית) הרי הוא עובר על "אל תטוש תורת אמך".

וכיו"ב מבואר כבר גם בשו"ת הרשב"א (ח"ג סי' תיא), וז"ל: ואפילו נהגו האבות מנהג קבוע לגדר בלי קבלה צריכין הבנים לנהוג אחריהם, וכמו שאמרו בירושלמי (פסחים פ"ד ה"א, כה:) אתם אל תשנו ממנהג אבותיכם נוחי נפש, ובשמנו של גיד אמרו (חולין צא. צב: פסחים פג:) ישראל קדושים "נהגו" בו איסור, ואמרו (נדה סו.) בנות ישראל הן "החמירו על עצמן" שאפילו רואות דם וכו', וכל הפורץ בדברים אלו כפורץ גדר התורה שהאבות שורש לבנים. עכ"ל. וכ"כ לעיל מיניה (סי' רלו). ע"ש.

וכ"כ בחלק א' (סו"ס צח, ד"ה ומלבד), וז"ל: ויש דברים שגדרו גדר, כמקום שנהגו שלא להדליק נר בליל יום הכיפורים, או שלא לעשות מלאכה בערבי פסחים, או בתשעה באב, ובכל אלו אין מתירין להם ואפילו נשאלו. עכ"ל. וכ"כ בח"ב (סי' רסח), וז"ל: ויש מנהג שנהגו מעצמן שלא בתקנת חכמים, לגדר ולהתקדש במותר להם, ואסור לעבור עליו כגופי תורה, כשומנו של גיד שאמרו (חולין דף צ.) שמנו של גיד מותר וישראל קדושים נהגו בו איסור, ובנות ישראל הן החמירו

[171] **והנה** בשבילי דוד שם כתב עוד: ולענין לקרות ק"ש בבית במקום שמתפרצין לילך פרועה ואין דרכן לכסות אולי קלקלתן תקנתן, דאין שוב בזה איסור ערוה כאן דאין דרכן שם לכסות, דאף שדת יהודית אסורה גם במקום שנהגו כן, מ"מ אין בזה איסור ערוה. עכ"ל. ונראה כוונתו, דאע"פ דלעניין ראיה בעלמא שרי מאחר שרגילים בזה, ולכן מותר גם לקרוא ק"ש כנגדה, מ"מ לענין יציאה לחוץ - אסור, דלעניין זה עדיין יש לחוש שמא 'יסתכלו', או דלעניין זה יש חשש מצד 'קירבה לעריות' אפילו אם מצד עצם הראיה ליכא למיחש להרהור. ועוי"ל דכוונתו לחלק דדוקא לעניין ק"ש "בבית" (כלשונו) מותר, משא"כ לעניין יציאה לחוץ אסור, דהיינו דדוקא לבעלה שרגיל בה - דהא מותר לו להסתכל עליה וגם נמצאת תדיר בקרבתו וגם בה – מותר לקרוא ק"ש כנגד, משא"כ לעניין יציאה לחוץ איסורא קעברי היות ולשאר אינשי ודאי לא הוי רגילות חזקה כזו, שהרי אסור להם להסתכל ולא ברשיעי עסקינן, ולא יעזור שום שינוי דת יהודית בזה. וראה בכל זה לקמן פרק ו באורך וברוחב. ואכמ"ל.

על עצמן שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבות עליה שבעה נקיים. עכ"ל. וכ"כ בשו"ת הריב"ש (סי' מד), וז"ל: יש דברים מותרין מן הדין, וישראל נהגו בהן איסור מעצמן, שלא מתקנת חכמים, לגדר ולהתקדש במותר להם, ובמנהג כזה אסור לעבור עליו כגופי תורה, כשומנו של גיד הנשה (חולין צא. צב: פסחים פג:), וכן בנות ישראל החמירו על עצמן שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבות עליה שבעה נקיים (נדה סו.). עכ"ל.

וכ"כ המהרש"ל בתשובה (סי' ו) והוסיף שגם לא מועיל לזה פתח וחרטה, וז"ל: חששו בנות ישראל והחמירו על עצמן לישב ז' נקיים אפילו על טיפת דם כחרדל כמו שביאר המגיד משנה (פי"א מהל' איסורי ביאה ה"ד), וכל חכמי הדור תפסו גזירתו עד יום הזה, ולא מצינו מי שפקפק ח"ו בזה. ואין לומר מאחר שהנשים קבלו חרטה על מנהגם, נמצא שיש להם עתה מנהג בטעות, ובוודאי אתה רשאי להתיר להם המנהג על ידי חרטה כמו שכתב להדיא האשר"י בפרק מקום שנהגו (פסחים פ"ד סי' ג) אהא דאמרינן דברים המותרים ואחרים נהגו בו איסור שאי אתה רשאי להתיר בפניהם, היינו בלא חרטה משום לא יחל דברו אבל החכם יכול להתיר בחרטה ופתח [ע"כ], ואם כן אין לך פתח גדול מזה משום חשש הרגש טבילה כו'. זה אינו, חדא דאין שייך לומר להתיר בחרטה אלא מה שנהגו מקצת ההמון ולא כולו, כדמשמע הלשון ואחרים נהגו בו איסור, אבל מה שנהגו בו כל ישראל וקבלו עליהם אי אפשר להתיר, כמו שאי אפשר להתיר חומרא דר' זירא, משום דהוי דבר שנאסר במניין שצריך מניין אחר להתירו, ואי אפשר להתקבץ כל הגולה כאחת להתיר הדבר, ואם כן איך יבא מקצת העם להתיר האיסור על ידי סיבה וחרטה שפגע בהן, מה שנתפשט ונאסר לכל ישראל. עכ"ל. והובא להלכה בש"ך (יו"ד סי' ריד סק"ד), וסיים: "ופשוט הוא". וכן הובא להלכה בחיי אדם (כלל קכז הלכה ט), ובשכנה"ג (הגה"ט יו"ד סי' ריד אות י), ובשו"ת צ"צ (או"ח סי' נו), ובשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סי' עו), ובעוד פוסקים (ע' בספר הנפלא כל נדרי פרק עו הערה יא). וכ"כ בשו"ת שאילת דוד (דף יג ע"ב), וכתב שמה שנהגו כל ישראל הוי כתקנת בי"ד הגדול שאין דבר עומד לנגדו. ע"ש.

וכ"כ רבה של ירושלים הגאון רבי יוסף בורלא בשו"ת וישב יוסף (חיו"ד סי' א), וז"ל: אמינא מילתא ולא מסתפינא, דאפילו אם היה הדבר כי אין לו שום שורש מן התורה או מדרבנן לאסור איסר שערן של הנשים להיות פרועות ראש כי אם משום מנהגא מקום שנהגו בו בתורת מנהג ויודעים שאין בו איסור אלא שעשו משום סייג ונדר והחרימו על עצמן בזה, אין מתירין להן אף על פי שבאין לחזור, כמו שהאריך והרחיב הרב פרי חדש (בסימן תצו בדיני מנהגי איסור), אלא אם היה המנהג בטעות. והני נשי בתחילה מה שנהגו לכסות ראשן היה בתורת מנהג משום סייג לערוה ולכן אין מתירין להן, שכל דבר המותר ואסרו על על עצמן משום גדר הו"ל כאילו קבלו על עצמן כאיסורין שאסרתן התורה שאין להם היתר לעולם כמו שכתב הרשב"א ז"ל הביאה הבית יוסף סימן ריד ביו"ד, וכן דעת מהרי"ק בשורש קיד, והריב"ש בסימן מד. עכ"ל. ועי"ש עוד באורך בעניין זה שדת יהודית לא יכולה להשתנות[172]. [יש לציין שרוב הפוסקים הנ"ל בנוגע לדינו של הריב"ש

[172] **ואמנם** בהמשך דבריו כתב הוישב יוסף שיש חילוק בין דבר הרמוז בתורה לבין דבר שלא רמוז בתורה כגון בגד אדום – שבו יועיל שינוי המקומות. ע"ש. אך לא הביא שום ראיה לדבריו, וסותר את עצמו ממה שכתב בתחילת דבריו להדיא שאפילו אם "אין לו שום שורש מן התורה או מדרבנן" אלא רק מנהג שנהגו בנות ישראל לסייג,

ודעימיה ראיתים בספר זהב לבושה (פרק ב), כמובן שפתחתי כל דבר בפנים והוספתי עוד מדילי בס"ד].

וכ"כ הראב"ן (שו"ת בתחילת הספר סי' י): ואפילו אם לא הוי כי אם מנהג וחומר שהחמירו עליהם אבות ראשונים, אין לנו לשנות את מנהגם וחומר שקיבלו עליהם. עכ"ל. וכעין זה ראה בשו"ת חתם סופר (ח"א חאו"ח סי' לו): ובחצרה כבר קבלו עלייהו אבות אבותינו בכל מקום ששמענו שנפוצו ישראל לאסור עכ"פ, ואפשר העוברת על זה יוצאת בלא כתובה שכבר נעשה ממנהג זה דת יהדות. עכ"ל. והביאו הביאה"ל (סי' עה) והוסיף "ואם כן הו"ל דין גמור שקיבלו עלייהו כהך דיעה האוסרת, וכמ"ש המג"א (סי' תקנא סק"ז)". עכ"ל. וראה עוד בשו"ת נודע ביהודה (מה"ת חיו"ד סי' קסא), וז"ל: שכיון שזה סיפור מנהגם של ישראל, אנו למדים ממנהגם שהוא תורה. עכ"ל. והובאו דבריהם בבגדי תפארתך (עמ' קלא-קלב), ועי"ש עוד ובלבוש מלכות (עמ' 159), מה שכתבו בכל זה.

וע"ע בספר אום אני חומה (ח"א עמ' קצב) שג"כ כתב ככל הנ"ל, וז"ל: והכי נמי בנידו"ד מה דנהגו עד שחדרה האופנה הוי כקיבלו עלייהו, ולפ"ז יש לדון על הנאמר בשו"ת אור לציון (סי' יא). עכ"ל.

ביאור לשון "מנהג" שכתבו הראשונים

ו. ומה שהראשונים כתבו זאת בלשון "מנהג" [כגון מה שכתב רש"י (כתובות עב.) דת יהודית "שנהגו בנות ישראל" ואע"ג דלא כתיבא. וכיו"ב כתבו עוד ראשונים], אין זה נתינת טעם (כי באמת הטעם הוא משום שיש בזה משום פריצות) – כדי שתאמר שזה 'תלוי' במנהג ואם ישתנה המנהג יהיה מותר, אלא זה רק נתינת 'מקור'[173], דהיינו שהמקור לאסור דברים אלו הוא ממה שכך נהגו מאז ומעולם בנות ישראל (בדורות המותקנים), אבל לא כתוב כאן שאחרי שהכל נהגו לאסור – לפתע יוכל להשתנות.

וכן נראה מלשון הרמב"ם (פכ"א מהל' איסורי ביאה הי"ז) שכתב: לא יהלכו בנות ישראל "פרועי ראש" בשוק. עכ"ל. ופירש הגאון ר"ח כסאר זצ"ל בספרו שם טוב (על הרמב"ם שם), וז"ל: לומר, דאפילו **שערותיה מכוסה** אסור לצאת וראשה פרוע, וכדאיתא בכתובות (דף עב.:), ורבינו ז"ל כבר כתב ביאור זה בפכ"ד מהלכות אישות. עכ"ל. והיינו דאע"פ ששערה מכוסה בקלתה (מטפחת בלשון הרמב"ם), לא יהלכו כך בשוק. וכאן הרי לא הזכיר לשון "מנהג", אלא כתב בסתמא "לא יהלכו

❖ לכבוד ולתפארת ❖

לא מועיל שינוי בין הזמנים, ואף סייע והביא לכך כמה מקורות, וכפי שהעתקתי בפנים, ולכן ברור שכדבריו הראשונים יש לנקוט לדינא. וע"ע לעיל (בפרק זה אות א ד"ה וגדולה) שבאמת מלשון הערוך משמע שגם בעניין בגד אדום לא יכול להשתנות. ועכ"פ לענייננו בעניין כיסוי השוק, בודאי שאינו יכול להשתנות גם לדבריו האחרים הנ"ל, דהא ממה נפשך, אם נחשיב את כיסוי הגוף כרמוז בתורה א"כ אין זה משתנה כלל וכמו שכתב איהו, ואם נחשיב את זה כלא רמוז בתורה אז גם שאר הגוף יועיל בו חילופי מנהגים (דהא אין פסוק מיוחד לירך יותר מאשר לשוק), והא ודאי ליתא. ועיין לקמן פרק ז במה שהארכתי בבירור מקור חובת כיסוי הגוף, ובסופו (בהערה) ביארתי שאין לומר ששאר הגוף הוא דאורייתא והשוק הוא דרבנן. ע"ש.

[173] **כשם** ש"דת משה" אינו נתינת טעם, דהיינו "בגלל שזה איסורי תורה", שהרי באמת לא כל איסור תורה שהאשה תעבור נחשב הדבר לעוברת על דת משה (אלא רק מה שמכשילה אותו וכיו"ב, וכמ"ש הראשונים שם), אלא הוא נתינת מקור לדברים המנויים בזה, דהיינו שאיסורם מן התורה, וכך גם בדת יהודית המקור לאסור דברים אלו הוא ממה שכך נהגו מאז ומעולם בנות ישראל. ולכן גם אם ישתנה המנהג, אין שום ראיה שבגלל זה הדבר יהפך להיתר.

בנות ישראל פרועי ראש בשוק", אע"פ שכאמור מדובר בדבר שהוא רק דת יהודית, שהרי יש עליה כבר קלתה, וחסר עליה את הרדיד הנצרך מדת יהודית כמו שכתב בפרק כד (וראה לעיל פ"ד באריכות מהו אותו רדיד). ועל כרחך שהמנהג הזה של דת יהודית הוקבע להיות דין ולא ישתנה לעולמים.

תדע, דהרי אם ישתנה המנהג שלא לשבת ז' נקיים על טיפת דם כחרדל אטו יהיה הדבר מותר בגלל שהלשון בגמרא (מגילה כח:) אמר רבי זירא "בנות ישראל הן החמירו על עצמן" שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבות עליו שבעה נקיים? והלא להדיא כתבו הראשונים שדבר זה לא משתנה לעולמים (כדלעיל אות ה ד"ה וכיו"ב).

וכבר הבאתי לעיל (אות א) לשון התוספתא (פ"ז ה"ה) לגבי דת יהודית שכתוב עליה לשון "כדת משה וישראל" כמו שכתוב כן על טיפת דם כחרדל כמבואר באבודרהם (פרק מא אות ב). ע"ש. אלמא שווים נינהו. וכן אטו שאר הדברים במשנה (כתובות עב.) שהוכללו ב"דת יהודית" כגון מדברת עם כל אדם (שמדברת עם הבחורים דרך שחוק או מאריכה בדברים עמם יותר מדאי. שטמ"ק שם ע"ב בשם תלמידי רבינו יונה), ושאר דברים, וכי בגלל שאת זה "נהגו בנות ישראל" (שהרי גם הם נכללו בלשון "דת יהודית") הדבר יוכל להשתנות.

ועוד ראיה ברורה לזה, דהרי הרא"ה (ברכות כד.) כתב: טפח באשה ערוה - במקום "שנהוג" להיות מכוסה. ע"ש. והלא "טפח באשה ערוה" נאמר על כל הגוף, ואם נבא לדייק מלשון "מנהג" שזה 'תלוי' במנהג ואם ישתנה המנהג שוב לא יהיה בזה איסור - אטו כל הגוף תלוי בחילופי מנהגים? אלא ודאי דאין כוונתו 'לתלות' את זה במנהג, אלא המנהג הוא 'המקור' לכיסוי הגוף - שבנות ישראל נהגו והקפידו לכסות את גופן, וזאת מפני שהבינו שזה דבר שנצרך לסייג מקריבה לערוה (וראה להלן פ"ז באריכות), וכוונת הרא"ה לומר שטפח באשה ערוה הוא בחלקים בגוף שנהגו בדורות המתוקנים לכסותן, לאפוקי פניה ידיה ורגליה. וזה ברור.

ובאמת שאדרבה מלשונות רבים מהראשונים שכתבו לשון "מנהג" משמע שזה מנהג מחייב לדורות הבאים, וכמו שהארכתי לעיל (בפרק זה אות א). ע"ש[174].

סיכום

נמצינו למדין, דאין מקום לומר דמאחר שהורגלו לילך בשוק או בצורתו מגולה, הותרה הרצועה. דזה אינו, דכאמור מפי סופרים ומפי ספרים, דת יהודית לא יכולה להשתנות.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[174] **וכל** זה דלא כשו"ת שושנים לדוד (דף יא ע"ב) וספר דברים אחדים (אות מה), שכתבו לדקדק מלשון השו"ע שכתב בלשון מנהג. דליתא. וכן סובר שדת יהודית יכולה להשתנות בשו"ת אג"מ (אה"ע ח"א סוף סי' סט), מיהו גם לדבריו אין זה שווה בכל דבר, שהרי בזרועות כתב בח"א (מאו"ח סי' מב-מג), שאפילו שהרבה נשים הולכות בזרועות מגולות, לא מהני, וצריך לעשות מחיצה כדי שלא יתראו הזרועות. ע"ש. אלמא גם זרועות מגולות שאינו אלא מדת יהודית כמבואר בכתובות (עב:), אפ"ה מודה דלא מהני שינוי. ומעתה י"ל דכל שכן שוק. וע"ע באג"מ ח"ט (סי' יז ד"ה והנה). וע"ע במה שכתב האג"מ באה"ע סי' נז, ובמה שהעיר על דבריו באמרי יעקב על החכמת אדם (עמ' סג). ע"ש. ועכ"פ אין לנו אלא דברי הראשונים (עי' לעיל אות א) דלא מהני שינוי בדת יהודית, וככל שאר האחרונים, וכנ"ל.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

פרק ו

ביאור דברי הראשונים בברכות (כד.)

פרק ו – ביאור דברי הראשונים בברכות (כד.)

לכאו' יש משמעות בראשונים שמועיל שינוי מנהג ❁ דרך א' בביאור דברי הראשונים ז"ל ❁ ביאור דברי האגודה ❁ ביאור לשון "דרך" ❁ דרך ב' בביאור דברי הראשונים ז"ל ❁ ביאור היתר ק"ש מול שיער הבתולות ❁ ההוכחה לנידו"ד ❁ טעם חילוק בתולה מנשואה בכסוי ראש ❁ ביאור דברי הגרע"י זצ"ל בעניין הרהור בשיער ❁ טעם היתר גילוי פניה ידיה ורגליה לפ"ז ❁ אין לומר בזה "לא חיישינן לרשיעי" ו"הלעיטהו לרשע וימות" ❁ אין להקשות מיציאה בבגדי צבעונין ❁ עוד ביאור, כעין הנ"ל ❁ עפ"ז נדחה ראיה מהרמב"ם גבי כיסוי ראש ❁ דרך ג' בביאור דברי הראשונים ז"ל ❁ טעם היתר גילוי פניה ידיה ורגליה לפ"ז ❁ דרך ד' בביאור דברי הראשונים ז"ל ❁ סיכום

לכאו' יש משמעות בראשונים שמועיל שינוי מנהג

א. ואנכי חזון הרביתי בדברי חד מן קמיא הלא הוא רבינו הראבי"ה (ברכות סי' עו) שכתב, וז"ל: כל הדברים שהזכרנו למעלה לערוה, דוקא בדבר שאין רגילות להגלות, אבל בתולה הרגילה בגלוי שיער, לא חיישינן, דליכא הרהור, וכן בקולה שהרגילה. עכ"ל. והועתק והובא ככתבו וכלשונו גם במרדכי (ברכות סי' פ).

ומלשונו "כל הדברים שהזכרנו למעלה" מוכח לכאורה דמיירי גם לגבי שוק באשה ערוה, דמועיל רגילות, ולא רק לגבי שיער הבתולות ופניה ידיה ורגליה.

וכן היה מקום לדייק מדברי הגהות מיימוניות (פ"ג מהל' ק"ש אות ס), שכתב, וזו לשונו: וכל אלה דוקא שאין רגילות להגלות, אבל בתולה הרגילה בגלוי שיער[175], לא חיישינן, דליכא הרהור, וכן בקול לרגיל בו. עכ"ל. ומלשונו דכתב

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[175] **והיינו** אפילו בחוץ כדמשמע בטור (סי' עה) וז"ל: אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש, מותר, עכ"ל, ודוחק לומר שכוונתו "לילך" בתוך הבית, דלשון "לילך" משמע בחוץ. ועוד דהרי בבית משמע מהגמ' בכתובות עב: שגם הנשואות היו הולכות פרועות ראש, וא"כ מאי שנא בתולות מנשואות ומדוע רק כנגד בתולות התירו לקרוא הרי אותו הטעם שייך גם בנשואות, אלא ע"כ שכוונתו לבחוץ שבזה רק הבתולות היו רגילות. [מיהו יש לדחות שגם הנשואות היו הולכות בד"כ מכוסה בבית אלא שלפעמים היו מגלות שם, משא"כ בתולות שהיו מגולות בבית לעולם. ועיין בזה לקמן בהערה שעל אות טו, בסוגריים ד"ה ואגב]. וכן כתוב להדיא בשטמ"ק (כתובות טו: ד"ה וראשה) בשם הלקוטי גאונים, וז"ל: וראשה פרוע פירושו מגולה, וכך היו נוהגין לבתולה ולא לאלמנה, והאי דאמרינן (כתובות עב.) "ופרע את ראש האשה" ותנא דבי רבי ישמעאל מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרועי ראש, איכא למימר בנשואות קא מיירי. מלקוטי הגאונים. עכ"ל. [ומוכח
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

"וכל אלה" וכן מדמסיים "וכן בקול לרגיל בו", נראה לכאורה דלאו דוקא לגבי פניה ידיה ורגליה או שיער הבתולות נאמר האי מילתא דמהני רגילות, אלא הוא הדין לשאר דברים שהוזכרו ל'ערוה', דאם יהיה רגילות לגלותם תו לא יהיה הרהור.

וראה עוד בחידושי הרא"ה (ברכות כד. ד"ה ובגמ'), וז"ל: ובגמ' אמרינן דטפח באשה ערוה פי' במקום "שנהוג" להיות מכוסה. עכ"ל. וע"ע בשו"ת נחלת לוי (ח"ג סי' ח). ע"ש. ושו"ר שלכאורה מפורש כן באגודה (ברכות סי' עג, דף קעו ע"ד, ובנד"מ עמ' לח), וז"ל: טפח באשה ערוה, שוק באשה ערוה, "במקום שדרך לכסות". עכ"ל.

ולכאורה כן יש לדייק גם בלשון הטור והשו"ע (סי' עה) שכתבו בזה"ל: "טפח באשה ערוה **במקום** שדרכה לכסותו", עכ"ל, דמשמע נמי דטפח באשה ערוה שהוא במקומות המכוסים, הוי ערוה רק במקום שדרכה לכסותו, אבל אם יהיה מקום שלא מכסים אותו, לא יהיה ערוה.

אולם האמת יורה דרכו, דאין להוכיח מכל הנ"ל כלום. וארבע תשובות בדבר:

דרך א' בביאור דברי הראשונים ז"ל

ב. ראשית לגבי מה שכתבו הטוש"ע "טפח באשה ערוה **במקום** שדרכה לכסותו" פשוט דאין כוונתם לומר 'שאם יש מקום דהיינו ארץ או עיר או שכונה שהדרך בה שלא לכסותו יהיה מותר לקרוא ק"ש כנגד', אלא כוונתם כמו שכתבו להדיא הב"י (ד"ה טפח) והב"ח (ד"ה ומ"ש רבינו טפח) והמאמר מרדכי (סק"א) לומר '**באיזה מקום וחלק מן הגוף**' אסור, דע"ז קאמרי "במקום" כלומר **בחלק מהגוף** "שדרכה לכסותו" דהיינו שדרכן של בנות ישראל לכסות, לאפוקי המקומות המגולים, כגון שערות הבתולה (וכמו שסיימו בזה) או הפנים וכפות הידים והרגלים[176] - דאינהו לא הוו ערוה. אבל בשאר איברים המכוסים, כגון שוק וכד', אינו תלוי במקומות כלל. נמצא שאין שום ראיה מהשו"ע שמקומות המכוסים היו שנויים בחילוקי מקומות וכד' ולהוכיח שבמקום שלא מקפידים לכסות מותר, אלא הדבר ברור שרק פניה ידיה ורגליה תלוי במנהגי המקומות, אבל המקומות המכוסים, דעליהם איירינן ב"טפח באשה ערוה" כמ"ש הראשונים, אין בהם חילוקי מקומות כלל. [ובעניין מה שכתבו לשון "שדרכה" לכסותו, ראה להלן בפרק זה אות ד, ובפרק ז אות ז סוד"ה וכיו"ב].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מדבריו דעוד בזמן המשנה הבתולות היו הולכות בפרוע ראש, כפי שהוכיח מהמשנה בכתובות (טו:)]. וכן מוכח מהפוסקים שדנו האם ארוסה חייבת בכיסוי ראש או לא, משמע הא קודם שנתארסה לכו"ע אינה חייבת. וכן יש להוכיח לכאורה מהאור זרוע (שבת סי' פד אות ב, הובא ברמ"א סי' שג ס"ב. וע' תוספת שבת שם סק"ח). מיהו שו"ר קונטרס "שערך כעדר העזים", שדן בזה באריכות רבה, והעלה שהעיקר כפשט הגמרא והרמב"ם והטוש"ע, שגם בתולה חייבת בכיסוי ראש, ואין בידי כעת פנאי לעיין בזה כדי הצורך, ועברתי על כולו רק לפו"ר, וראיתי שלכה"פ חלק מהראיות שם אינם מוכרחות, אבל יש כאלו שאכן צריך לעיין בהם, ועוד חזון למועד אי"ה.

[176] **וי"א** גם שערות יוצאות מחוץ לצמתן. אך י"א דזה אינו אלא כלפי בעלה אבל בחוץ אסור, ועי' בזה בספר בל"ג (עמ' כג והלאה בהערה), **ובס'** גם אני אודך (תשובות הרב מאיר סבג, עמ' תריז והלאה), **ובשו"ת** מנחת יהודה (נסיר, ח"א אה"ע סי' לט). עש"ב. ואכמ"ל.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכיו"ב כתב הר"א בריזל בסידור זמירות (בחלק והיה מחניך קדוש שבסוה"ס, עמ' ו), וז"ל: מה שאמרו טפח מגולה "במקום שדרכה לכסותו", כבר פירשנו מהתפארת שמואל [ראה להלן בקטע הבא] שזה דוקא לאפוקי כגון הפנים שבמקומות שדרכן לכסות את הפנים, אז אם טפח מגולה הוי ערוה, או הצואר והידים שבמקומות שדרכן לכסותן אז אם טפח מגולה הוי ערוה, ואם דרכן לגלותן אז אינו ערוה, אבל במקום שנתפרצו ח"ו ורגילות הנשים לגלות זרועותיהן או לגלות לפנים מן הצואר, בודאי הם ערוה, כי שם הדין תורה שמוכרחים להיות מכוסים[177]. ואוי להן הלובשות בגדי פריצות והן חוטאות ומחטיאות את הרבים אשר כל רואן עושה איסור גמור, וכו', ועליהן הכתוב אומר יען כי גבהו בנות ציון וכו', ובעוה"ר שדם אלפים ורבבות מאחינו בית ישראל שנשפך דמן כמים הלא מהפריצות הארורה ועדיין אין עומד בפרץ. נשים רחמניות, התעוררו משינתכן, תתקנו ביניכן גדרי הצניעות, ונזכה לישועה שלימה בב"א, וכו'. ואם שוקה מגולה אז אפי' פחות מטפח הוי ערוה וכו' ולא מהני אם דרכן לגלותו כי זה הפקרות גמור. עכ"ל.

ומעתה בכך יל"פ גם את לשון המרדכי והראבי"ה ועוד הנ"ל שכתבו "דוקא בדבר שאין רגילות להגלות", דכוונתם כאמור לאפוקי דוקא איברים שעוד בזמנם היה רגילות לגלותם, כפניה ידיה ורגליה, שבהם מהני מנהג להתיר. וכן משמע לשונו שכתב דוקא "בדבר" שאין רגילות להגלות, ולא כתב דוקא "אם" אין רגיל להגלות (ואע"פ שההגהות מיימוניות לא כתב "בדבר", כך צריך לפרש בדעתו, שהרי מקור דבריו הוא מהראבי"ה).

וכיו"ב ביאר התפארת שמואל על לשון הרא"ש (פ"ג סי' לז) שכתב "ודבר 'שרגיל' להיות מכוסה באשה" דכוונתו "לאפוקי מה שדרך נשים להיות מגולה כגון הפנים והצואר והידים, אבל נראה בעיני במיקל (אולי צ"ל במקום. כ"כ בירחון האוצר גליון פה עמ' תקנ) שרגילות הנשים לגלות זרועותיהם, ו[פתחי צואריהן] רגילין להיות פתוח עד סמוך לדדיה, זהו מנהג רע, וקורא אני בהם חקים לא טובים וטפח באשה ערוה". עכ"ל. הרי שאפילו שהרא"ש כתב לשון דבר "שרגיל" להיות מכוסה, בכ"ז פירש התפארת שמואל שהכוונה בזה למה שרגיל באותו הזמן של הרא"ש ולא במה שנפרצו אח"כ, והיינו **משום דמהדורות המתוקנים שפיר ילפינן** אבל אם ישתנה משהו להיות רגילות לגלות דבר שאז היו רגילות לכסותו, לא יועיל ולא מידי. ומעתה, כיון שבזמנים המתוקנים – שקודם ההשכלה ובתי ספר אליאנס וגונדא דילהו - היו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[177] **מיהו** מלשונו משמע שהבין שלשון "במקום" הכוונה באמת לארץ או עיר או שכונה (לא כפי שפירשו כהב"י והב"ח והמאמ"ר שבפנים בקטע הקודם), אלא שזה לא נאמר לעניין הצד קולא דכאן, אלא לעניין הצד חומרא – דמאי דאמרינן שמקומות המכוסים הוו ערוה, לא תימא שזה רק בדבר שראויים להיות מכוסים מצד עצמם ומצד הדין, אלא כל טפח שדרך אותו מקום לכסותו הוי ערוה, כלומר **במקום שדרכן לכסות שם גם איזה דבר שמעיקר הדין הוא מקום מגולה כגון פניה או ידיה או רגליה, הוי ערוה**, כיון שעכ"פ באותו מקום דרכן לכסות גם אותו, אבל לא בא בזה לגרוע ולומר שגם במקום שדרכן לגלות איזה דבר שמעיקר הדין הוא מקום מכוסה, שלא יהיה ערוה, דזה אינו, אלא בזה נשאר הדין דהוי ערוה בכל מצב ובכל מקום. כך משמע מלשון הר"א בריזל הנז', אבל כאמור בקטע הקודם, מלשון הב"י והב"ח והמאמ"ר הנ"ל משמע דהבינו שה"במקום" שדרך לכסותו הכוונה ל"מקום בגוף" (לאפוקי פניה ידיה ורגליה) ולא ל"מקום מגורים", וכנ"ל. אך אין בזה נפק"מ לעניין דינא [וראה להלן בפנים (אות ד) דגם לפי האחרונים הנז', יל"פ את לשון "שדרכה" לכסותו, על דרך מה שפירש הר"א בריזל הנז' את לשון "במקום", דהיינו משום צד החומרא - שאם יהיה "דרכן לכסות גם את פניה או ידיה או רגליה", יהיה ערוה. וע"ש עוד פירוש בלשון זה].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

רגילים לכסות את השוק כדבעי, ובבגד רחב, (עיין לעיל פ"ב אות י), ממילא גם אם ישתנה המנהג להקל, לא יועיל. [וכידוע אופנות דורות אלו אינן בשאיפה לצניעות, ואינן מנסות להיות צנועות, אלא להיפך השאיפה היא למינימום - באמרם ש"זה מספיק צנוע" וכיו"ב, ואחרי שזה כבר 'משעמם', חלילה עלולים לירד עוד. וא"כ בודאי שא"א ללמוד מהם מה נקרא "צנוע". וע"ע לעיל (פ"ג אות ה, ואות יא ד"ה ובאמת)], וזהו גם כוונת הרא"ה הנ"ל במה שכתב דטפח באשה ערוה במקום "שנהוג" לכסותו, דהיינו במה שנהגו אז בדורות המתוקנים, לאפוקי פניה ידיה ורגליה שכבר אז היו רגילים לגלותן, שבזה מועיל חילופי המנהגים. אבל לא עלתה על דעתם שאם ביום מן הימים ישתנה המנהג לחשוף חלקים אחרים מגופה, זה יהיה מותר. ואין לומר שכיון שסו"ס כתב הרא"ה לשון של 'מנהג' אז זה יכול להשתנות אם המנהג יהיה להיפך, דזה אינו – ראה לעיל (פ"ה אות ז).

וראיה ברורה לכל זה, שהרי הראשונים הנ"ל בתחילת דבריהם שם כתבו גם "טפח באשה ערוה" הנאמר על כל הגוף, וא"כ אח"כ שכתבו: "כל הדברים שכתבנו למעלה" דוקא בדבר שאין בו רגילות (או לשון כיו"ב, ראה לעיל) וכו' [ע"כ], אטו התכוונו שכל הגוף הוא תלוי אם יש בו רגילות או לא. אלא ודאי דדבריהם דמהני רגילות קאי על מה שמתוך הדברים הנ"ל כבר אז היו מגולים, כגון שיער הבתולות או פניה ידיה ורגליה, שבאלו מועיל רגילות וכאמור, אבל לא לשאר מקומות המכוסים כגון שוק וכיו"ב. וכן הרא"ה דלעיל שכתב במקום "שנהוג" להיות מכוסה, הרי כתב את זה על "טפח באשה ערוה", שהוא בכל הגוף, ואטו כל הגוף תלוי בחילופי מנהגים, אלא ודאי דאין כוונתו לתלות את זה במנהג דאם ישתנה המנהג יהיה מותר, אלא כוונתו לומר שטפח באשה ערוה הוא בחלקים בגוף שנהגו בדורות המתוקנים לכסותן, לאפוקי פניה ידיה ורגליה, וכנ"ל, דה'מנהג' הוא רק ה'מקור' לדבר זה, אבל לא לסיבת דבר זה שאם ישתנה יהיה מותר.

ואין להקשות דאע"פ דאה"נ הראשונים נחתו לחלק רק בין שאר הגוף לדברים שהיו מגולים בזמניהם דהיינו פניה יגיה ורגליה (ושערות הבתולה), כאמור, אבל מ"מ 'זיל בתר טעמא', ואילו יהיו רגילים לגלות גם את שוקה יהיה מותר מאותו טעם - כיון שרגילים בזה. זה אינו, דשאני פניה ידיה ורגליה דקילי ופחות מביאים הרהור משאר הגוף. כמו כן לגבי קול שאין בו ממש היקלו שמועיל רגילות, וכן לגבי שיער הבתולות היקלו מאחר ששיער פחות מביא הרהור[178] משאר הגוף [כמבואר ברא"ש בכתובות (פ"ב סי' ג), ובטור (אהע"ז סי' סה), וכדכתב להדיא הלבוש (אהע"ז שם ס"ב): "ובפריעת הראש שזה אינו מביא 'כ"כ' הרהור", ע"ש. וכן מבואר ברמב"ם (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז, לכס"מ שם) שהיקל לעניין ק"ש לקרוא כנגד שיער ואילו כנגד שאר הגוף לא. ע"ש], אבל שוק או שאר איברי האשה שהיו מכוסים בדורות המתוקנים, לא מצינו שהיקלו בהם מחמת רגילות. והחילוק ברור בין פניה ידיה ורגליה לבין שוק ירך ושאר איבריה,

[178] **ומה** שאסרו לקרוא כנגד שיער הנשואה (דלכאו' מאי שנא שערה משער הבתולה), היינו משום מי שמכיר אותה מכוסה, שאז אם זה מגולה, יביא לו הרהור, ואגב זה אסרו לקרוא כנגדה לכל העולם דהיינו אף למי שלא מכיר אותה מכוסה (ונדמית לו כבתולה), דלא פלוג. ומ"מ אין להתיר משום זה לצאת בפאה ולומר שכיון שכולם מכירים אותה כך אין בזה הרהור ויהיה מותר לצאת כך, דזה אינו, וכמו שיתבאר כל זה לקמן (בפנים, בפרק זה אות ב) באריכות בס"ד.

וכמו שגם כתבו כן להדיא הפוסקים, וכדלהלן בסמוך. ואם תאמר שסו"ס גם השוק מביא 'פחות' הרהור משאר הגוף, וא"כ אולי יש לדמותו לפניה ידיה ורגליה דיועיל בו חילופי מנהגים, זה אינו, דנהי שהדבר פשוט שיש דרגות שונות בכל הגוף, זו למעלה מזו, והשוק יותר קל מהירך, וכן על זה הדרך, אבל מכאן ועד להמציא מסברת כרס שבשוק מועיל שינוי בין המקומות בשונה משאר הגוף, והעיקר ליישב את המנהג ה'קדוש' שתחילתו היתה מתרבות הגויים וההשכלה וכד' (ראה לעיל פ"ג אות י ובמצויין שם), הדבר רחוק מאד. ושמא למחר תאמר שמועיל מנהג גם לתחילת הירך (קצת מעל הברך) כי הוא מביא 'פחות הרהור' מסוף הירך (הסמוך למתניים), וכן על זה הדרך. אלא ודאי אין לנו להמציא המצאות לפי דרגות שונות שיש בגוף, אלא רק מה שמצינו מצינו, דהיינו פניה ידיה ורגליה, דבהם מועיל מנהג ותו לא. וכיו"ב כתב בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' סג סוף אות ו): כל שלא מצינו בהדיא מה שמותר פשיטא דהכל בכלל האיסור, והנה לא מצינו שהתירו אלא פניה ידיה ורגליה ותו לא. עכ"ל. [בפרט שאדרבה הרבה פוסקים כתבו שהשוק חמיר טפי משאר הגוף לעניין שאסור לבעל לקרוא ד"ת מולו אף בפחות מטפח, בשונה משאר חלקי הגוף דרק בטפח אסור לו לקרוא, וכמ"ש הב"ח (סי' עה) והט"ז (שם סק"ב), מפני שהשוק מקום הרהור יותר משאר אברים. ע"ש. וע"ע בספר בגדי תפארתך (עמ' סב) שהביא עוד הרבה פוסקים דס"ל הכי]. וכל המשנה (ממנהג של קדמת דנא. ולא ממנהג שנלקח מהגוים וההשכלה וכו', שהמשנה ממנהג כזה אדרבה תבא עליו ברכה) עליו הראיה. וע"ע במה שכתבתי לעיל (פ"ב אות יג ד"ה ואם באת) בעניין זה של סברת הקולא עקב דרגות שונות בגוף.

וכן כתבו להדיא אחרונים רבים, כגון החיי אדם (כלל ד ס"ב), דאחר שכתב שמותר לקרוא כנגד פניה ידיה ופרסות רגליה, הוסיף: אבל זרועותיה ושוקה, אפילו רגילין בכך כדרך הפרוצות, אסור. עכ"ל. והיינו אף דס"ל שהשוק הוא החלק התחתון וכמו שלמד בדעתו השבט הלוי (ח"א סי' א) ושאר פוסקים (זולת המשנ"ב), בכ"ז כתב דכנגד השוק אסור אפילו אם דרכן בכך באותו מקום. וכן יש להוכיח על אותו דרך מהמחניך קדוש (אות ד). ע"ש.

וכ"כ המשנ"ב (סי' עה סק"ב), וז"ל: אבל זרועותיה ושוקה, אפילו רגילין לילך מגולה כדרך הפרוצות, אסור. עכ"ל. [ואפילו בשיער החמיר שם אם היא נשואה. וראה בזה לקמן (פרק ו, אות ו והלאה)]. ואע"ג שהמשנ"ב גופיה ס"ל (שם) שהשוק הוא החלק שמעל הברך, אין לומר דדוקא לשיטתו אסור לקרוא כנגד השוק אפילו כשרגילים, אבל לדידן דקי"ל דהשוק הוא החלק התחתון (כפי שמוכח בהרבה סוגיות ובעשרות או מאות ראשונים ושאר האחרונים, וכדלעיל בפרק א באריכות, ועי"ש באות ו באריכות מהיכן נבעו דברי הפמ"ג והמשנ"ב בזה שעפ"ז יתבאר העניין, וכל אחד יוכל לבחון אם שייך להקל בזה. עש"ב) אה"נ שבזה אם המנהג לגלות יהיה מותר לקרות כנגדו, זה אינו, דמהיכא תיתי, הלא אם באת לדייק ממה שכתבו הראשונים טפח באשה ערוה שוק באשה ערוה וכו' "במקום שדרך לכסות", אלמא השוק תלוי במנהגי המקומות, א"כ גם למשנ"ב ייצא הדין שבמקום שדרכם לגלות את החלק שמעל הברך יהיה מותר לקרות כנגדו, שהרי זה השוק לשיטתו דקתני עלה במקום שדרך לכסות כאמור, ומדכתב המשנ"ב שאינו כן, אלא ההיתר הוא דוקא פניה ידיה ורגליה, על כרחך דהבין שמה שכתבו הראשונים והטוש"ע (סי' עה) טפח באשה ערוה "במקום שדרכו לכסות" הם לאפוקי רק פניה ידיה ורגליה ותו לא, וכפי שהארכתי לבאר לעיל, וא"כ כן הוא גם לדידן, וזה ברור [וכבר כתבתי בסמוך שאם לא נאמר כן, נצטרך לומר שבכל גופה מהני רגילות, וזה לא ניתן להיאמר]. וכבר כתבתי לעיל (פ"ה אות ב) שכן מבואר להדיא במשנ"ב (סי' עה בשעה"צ אות ה), שכל שהוא דת

יהודית, א"א להקל אף אם כולן תלכנה כך. ע"ש. וא"כ לפי האמת שהשוק הוא התחתון, והוא הדת יהודית [לכל הפחות, ועי' להלן פ"ז שיתכן שהוא דת משה], אינו יכול להשתנות.

וכן מבואר גם מדבריו בספרו גדר עולם (פרק ח), וז"ל: ואין חילוק בין בתולה לנשואה, ולא הותר לבתולה רק ללכת בפריעת ראש, **אבל שאר דברים המכוסים** אין נפקא מינה כלל - ואפילו במקום שדרך כל הנשים הבתולות ללכת כך, אפילו הכי אין שום היתר לעשות כמנהג הפרוץ הרע הזה, וכמו שכתבו כל הפוסקים. עכ"ל. הא קמן שכל דבר המכוסה, לא מהני ביה מנהג, אפילו אם כולן ילכו כך, וא"כ נמצאת למד דלפי האמת שהשוק הוא התחתון, לא יועיל בזה מנהג [שהרי מבואר בראשונים שהשוק הוא מקום המכוסה באשה, ורק פניה ידיה ורגליה הן מקומות המגולים, אלא שהיה מקום לדון האם מה שהוגדר כמקום המכוסה יכול להשתנות לפי דרך המקום או לא, ובזה מבואר בח"ח כאן להדיא דמקום המכוסה לא יכול להשתנות, כאמור].

ועל דרך זו יש להוכיח מעוד שאר האחרונים שכתבו כדברי החיי"א והמשנ"ב, וכמו שהבאתי לעיל (פרק ה אות ב) אמבוהא דספרי שכתבו כן. ע"ש באריכות רבה.

וכן יש להוכיח מהחזו"א (סי' עה ס"ק ח ד"ה ובשיער) שכתב שאסור לקרוא כנגד שיער נשואה אפילו אם היא פרוצה ודרכה לגלותו [ראה להלן (בפרק זה אות ו) באריכות בביאור דבריו], ע"ש, ולכאו' הרי כתב הראבי"ה (סי' עו) הנ"ל שכל הדברים שהזכרנו לערוה הוא דוקא בדבר שאין רגילות לגלותו, וא"כ גם בנשואה פרוצה הוא היה אמור לכאורה להתיר לקרוא כנגד שערה, דאף דבודאי עדיין מחוייבת בכיסוי, מדין תורה, מ"מ לקרוא כנגד [דבזה איירי הראבי"ה והחזו"א] היה אמור להיות מותר כפי שכתב הראבי"ה שהאיסור הוא רק בדבר שרגיל להיות מכוסה. ועל כרחך דהבין החזו"א דכוונת הראבי"ה דוקא לדברים שרגילות לגלותו כבר בזמנו, בדורות המתוקנים, ולא לשאר האיברים אף אם ישתנה ההרגל לגלותם חלילה. ולכן אסר לקרוא כנגד אשה נשואה המגלה שערותיה שלא כדין (וראה הטעם להלן אות ו באריכות), דכאמור לא לזה התכוין הראבי"ה. וכן יש להוכיח על דרך זו ממה שכתב עוד (או"ח סי' טז סק"ח) לגבי שוק, דלא מהני בזה מנהג, ע"ש, ולכאורה הרי הראבי"ה כתב שכל הדברים שהזכרנו לערוה הוא דוקא בדבר שאין רגילות לגלותו, כנ"ל, וא"כ מדוע כתב דלא מהני בזה מנהג, ועל כרחחך דהבין דברי הראבי"ה כנ"ל[179].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[179] **אלא** שאפ"ה היה מקום ללמוד להתיר לקרוא גם כנגד שערה, לא מעצם לשונו [דכאמור מ'לשונו' א"א להוכיח אלא רק החילוק בין המקומות המכוסים למקומות המגולים שבדורות המתוקנים], אלא מצד העניין, כלומר כשם שהותר לקרוא כנגד שער הבתולה כך יהיה מותר לקרוא כנגד שער הנשואה כאשר רגילה תמיד לגלותו, וע"ז דחה החזו"א שם שסו"ס כיון שמחוייבת לכסותו, לא הקילו לקרוא כנגדה (וכמו שיתבאר להלן אות ו באריכות), ע"ש. אבל כל זה בשיער – שלזה הוקשה כנ"ל מאי שנא שיער הבתולה משיער הנשואה, אך בשוק לא מתחיל אצלו הנידון, דלא מצינו בשום מקום ששוק עצמו הותר לקרוא כנגדו בבתולה וכד' שתוכל לשאול מאי שנא שזה מותר וזה אסור. ואם תרצה ללמוד משערות הבתולה או פניה ידיה ורגליה, כבר כתבנו לעיל (באות זו ובפרק ה אות ב) שפשוט שיש חילוק ביניהם וכמו שכתבו כל האחרונים.

ואף שמלשון הראשונים הנ"ל והראב"ד (המובא ברשב"א ובעוד ראשונים בברכות כד.) משמע שעיקר החילוק בין פניה ידיה ורגליה לשאר הגוף הוא שבזה רגיל ובזה לא רגיל, צ"ל דסבירא להו לאחרונים ז"ל לפי דרך זו דכוונת הראשונים היא לומר שאע"ג דהיה מקום לאסור גם את פניה ידיה ורגליה מפני שסו"ס הם מביאים הרהור עכ"פ מועט, מ"מ מכיון שרגיל בהו אין לחשוש בהן, אבל בשאר האיברים זה לא מתחיל, מכיון שהם חמורים יותר ובודאי לא יועיל בהן גם
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ביאור דברי האגודה

ג. ומה שכתב באגודה הנ"ל (ברכות סי' עג, דף קעו ע"ד, ובנד"מ עמ' לח): טפח באשה ערוה, שוק באשה ערוה, "במקום שדרך לכסות". ראה בהערות לאגודה הנד"מ (שם הערה קלג), דכתב דזה קאי על "טפח באשה ערוה" דוקא ולא על "שוק באשה ערוה". ע"ש. ור"ל דאילו זה היה קאי על "שוק באשה ערוה" אז בהכרח ה"**במקום** שדרך לכסות" – היה מתפרש "מקום מגורים" דהיינו "בארץ או עיר או שכונה וכד' שהדרך לכסות", לאפוקי מקום מגורים שמגלות אותו [דהא א"א לומר שכוונתו "מקום **בגוף** שדרך לכסותו", דא"כ מאי בא לאפוקי בזה, הלא איירי על השוק ולא על מקום אחר], אבל כיון דקאי על טפח שבכל הגוף, א"כ ה"במקום" שדרך לכסות אינו מתפרש ב"מקום מגורים" אלא "מקום בגוף" - לומר שלא כל גופה ממש הוא ערוה, אלא רק במקום בגוף שדרכה לכסות - **לאפוקי פניה ידיה ורגליה** דעלייהו לא נאמר טפח באשה ערוה כשרגילים לגלותם, וכמו שפירשו להדיא הב"י והב"ח והמאמ"ר (הובאו לעיל ריש אות ב) את לשון הטוש"ע (סי' עה ס"א) שכתבו ג"כ ממש כלשון האגודה על טפח. אבל לא באו לומר שבמקומות המכוסים עצמם יש חילוק בין 'מקום מגורים' שרגילים לכסותו למקום שרגילים לגלותו, דזה אינו [תדע, דא"כ ייצא שכל גופה יהיה תלוי במנהג המקום (דהרי קאי כולהו על "טפח" באשה ערוה הנאמר על כל הגוף), והא ודאי ליתא, וכמו שכתבתי לעיל אות ב ד"ה וראיה]. וראה עוד במבוא כללי לספר האגודה מאת המו"ל הגר"א בריזל (הנדפס בתחילת ספר האגודה על ב"ק וב"מ שבהוצאתו. פ"ה אות ג), **שכתב** שכן דרכו של רבינו האגודה, לכתוב דבר בסוף וקאי על לפני כן, כמו הדוגמא שם שהביא את דברי אביי ואח"כ את רבא, ולבסוף סיים וכן הלכה, וקאי על דברי אביי. ע"ש. וכ"ש בנידו"ד, וה"ק: "טפח באשה ערוה, שוק באשה ערוה", [דהיינו] ב[כל] מקום שדרך לכסותו [אבל פניה ידיה ורגליה, מותר]. והרגיל

❖ לכבוד ולתפארת ❖

מנהג. וק"ל. ומה שהוכרחו לומר כן הוא משום מה שכתבתי כאן בפנים (ד"ה וראיה) – דאי לא נימא הכי ייצא שכל הגוף תלוי ברגילות, שהרי הראשונים קאי על "טפח באשה ערוה" הנאמר על כל הגוף ובזה הוציאו מהכלל את פניה ידיה ורגליה, ואם נאמר שכוונתם רק לחלק שבזה רגיל ובזה לא, ייצא כאמור ששאר טפח באשה ערוה, דהיינו כל הגוף, ג"כ תלוי ברגילות, והא ודאי ליתא, אלא בעל כרחינו לבאר כנ"ל. וע"ע לקמן (אות טו, בהערה על ד"ה וכ"ה). ע"ש. [אך לענ"ד באמת יותר נראה שמתחילת דברי הרשב"א ושאר ראשונים הנ"ל משמע שכל החילוק בין שאר הגוף לפניה ידיה ורגליה הוא רק 'שבזה רגיל ובזה לא רגיל' - וממילא ה"ה לשאר הגוף אם יהיה רגיל דשרי [וכדלקמן בפנים (בפרק זה) אות טו ד"ה תדע, ע"ש], אלא שלהדיא מיירי התם 'באשתו' דוקא [וכמו שביארתי שם באריכות. ע"ש], דאילו באחרת כתבו להדיא אח"כ שגם זה אסור, אלא שעדיין הינך רוצה לומר שכל מה שכתבו אח"כ שבאחרת אסור אף בפניה ידיה ורגליה הוא רק בהסתכלות אבל בראיה מותר, א"כ מעתה אימא לך שה'ראיה' שהותר במקומות אלו הוא רק בגלל שבנוסף לכך גם זה מקומות קלים, אבל במקומות החמורים יותר לא. ודו"ק. וכמו שנכתוב להלן (אות טז ואות יז) באריכות. ע"ש. ויתכן דזהו ג"כ כוונת האחרונים הנ"ל שהתירו רק בפניה ידיה ורגליה ושערות הבתולה, משום דאינהו איירו כלפי אשה אחרת, דלא איירינן באנשים ש'נשותיהם' פרוצות (בפרט אם אמרינן דאזלינן בתר מה שרגילה בין בבית ובין בחוץ לגלותו וכמו שבאמת כתב המשנ"ב בסק"י, וממילא בשביל להתיר יותר מזה יצטרכו לדבר באופן שהם מגולות גם בחוץ, וכאמור באנשים שנשותיהם פרוצות לא מיירי), אלא באנשים שרוצים לקרות ק"ש כנגד 'נשים אחרות' פרוצות, ולכן כתבו שכל ההיתר הוא רק בפניה ידיה ורגליה ותו לא, אבל אה"נ באשתו גם הם יודו דאם היא רגילה לגלות יותר מפניה ידיה ורגליה יהיה מותר (ובזה יש לדון אם אזלינן בתר מה שרגילה לגלות בבית או גם בחוץ (באיסור). ועיין מה שאכתוב בזה לקמן אות טו בהערה בסוגריים ד"ה ואגב). ומ"מ צ"ע בזה למעשה, כיון דמפשט לשון האחרונים משמע שגם באשתו אין להקל אלאבפניה ידיה ורגליה ותו לא גם אם האשה תהיה רגילה לגלות בבית יותר].

בלשונות הראשונים עיניו לנוכח יביטו שהרבה פעמים יש בדבריהם שינויים מעין אלו, כי הרבה פעמים דרכם להעתיק או לקצר לשון הראשונים הקודמים להם, ולפעמים גורם להטעיות שונות [כגון מה שסיפר לי חכ"א שיש ש"ך באיזה מקום שהביא דברי ספר האגור ופלפל הרבה בדבריו ועשה מזה 'מטעמים', והרבה אחרונים תמהים על חידושיו אלו וכו', בעוד שבפועל המעיין בדברי האגור יראה שדבריו לקוחים מהמהרי"ל החדשות שיצאו 'לדפוס' אח"כ (ע"י מכון י-ם), ואנו שזכינו לאורם, רואים שהש"ך במחכ"ת לא כיון יפה בכוונת המהרי"ל, ואין מקור לחידושיו ומטעמיו, ולשון האגור הטעתו]. ואכמ"ל. ולכן לקושטא כיון דחזינן בלשונות רבים של הראשונים [וביניהם הטור והש"ע (סי' עה)] שכתבו משפט זה "במקום שדרכה לכסותו" על "טפח באשה ערוה", א"כ ברור שזה גם כוונת האגודה, וע"ז קאי, ולא על שוק. וז"פ. וכאמור הכוונה בזה הוא כמו שפירשו הב"י והב"ח והמאמ"ר הנ"ל דהיינו שהטפח באשה ערוה הוא 'במקום וחלק מהגוף' (ולא 'במקום מגורים' – ארץ, עיר או שכונה) שהדרך לכסות - לאפוקי פניה ידיה ורגליה, וממילא אין מקור ללמוד על השוק שיהיה תלוי במנהג ה'מקומות'.

ובאמת שגם כן מסתבר, דהרי אם נאמר שה"במקום שדרך לכסות" שכתב האגודה קאי על "שוק באשה ערוה", נמצא שכביכול הוק"ל לאגודה דהלא יש מקומות שמגלים את השוק, וכי גם שם השוק הוא ערוה, ועל זה השיב דאה"נ האמור כאן דהשוק הוא ערוה היינו רק במקומות שהדרך לכסותו, אבל במקומות האחרים שרגילים לגלותם – לא הוי ערוה. ונמצא שהיו מקומות עוד בזמנו שלא היו מכסות את השוק, וזה ודאי לא שמענו, דהדבר ידוע ומפורסם שעד פרוץ ההשכלה, לא היה כפירצה זו של גילוי השוק [ורחוק מאד לומר שכוונתו לאפוקי מקום שאולי 'בעתיד' ישתנה המנהג ויגלוהו, דאין זה במשמע לשונו כלל וכלל, כי הוא לא בא לחדש איזה דבר על העתידות, ומאין לו שבעוד כמה מאות שנים יקלקלו כל חלקה טובה, ויגלו את השוק, אלא רק הוק"ל על המצב הנוכחי וכנ"ל]. ובע"כ דקאי א"טפח באשה ערוה", והוק"ל האם "כל מקום בגוף" הוי בכלל זה, הלא א"כ מאי קמ"ל רב חסדא בשוק, וע"ז השיב דרק במקום שדרכה לכסותו, לאפוקי פניה ידיה ורגליה, והו"א דשוק ג"כ לא הוי ערוה לעניין זה (כיון דאע"פ שהוא מקום מכוסה אצל הנשים אבל הרי הגברים מגלים אותו ומוכח דהוא קיל טפי), קמ"ל. וברור. ודו"ק מעט.

וכיו"ב ממש מצינו ראינו לאגודה גופיה בדיבור הבא, שכתב: "שיער באשה ערוה קול באשה ערוה" – פירש ר"י כל זה איירי להסתכל בה, אבל לענין ק"ש שרי לקרות אם ראש אשה מגולה. עכ"ל. והרי שם בהכרח קאי על תחילת הד"ה, דהיינו על ה'שיער באשה ערוה', שהרי לא שייך 'להסתכל' על ה'קול' באשה ערוה ועוד שסיים בהדיא "ראש אשה מגולה", וא"כ לא רחוק הוא מלומר שגם כאן מה שכתב האגודה "במקום שדרך לכסות" קאי על תחילת הד"ה ולא על השוק, ואדרבה כן מסתבר, וכנ"ל. **בפרט** דהכא כל הלימוד שטפח באשה ערוה "במקום שדרך לכסות" (לאפוקי פניה ידיה ורגליה כנ"ל) אינו מעצם לשון "טפח באשה ערוה", שהרי אדרבה בפשטות משמע טפח מכל הגוף, אלא הוא מזה שרב חסדא הוצרך לבאר שגם שוק באשה ערוה, דמוכח שרב יצחק ב'טפח באשה ערוה' אינו כולל את כל הגוף ממש, דאילו היה כולל את כל הגוף מאי קמ"ל רב חסדא בשוק, אלא כאמור רב יצחק אמר את דבריו עם הגבלה מסויימת שע"ז רב חסדא בא להשמיענו שגם שוק נכלל בגבול זה, דהיינו דוקא "במקומות המכוסים" (והו"א ששוק אינו נחשב בכלל זה, דאסרו רק במקומות המכוסים 'לגמרי' [אצל כולם] – דחמיר טפי, ולא בשוק שאצל הגברים הוא מגולה, קמ"ל שאסרו גם במקום שהוא מכוסה רק אצל האשה, כשוק), ומזה הוציא האגודה ודעימיה שבמקומות

המגולים כפניה ידיה ורגליה מותר. וזהו גם כוונת הרשב"א (ברכות כד.) בשם הראב"ד, שכתב בזה"ל: אמר רב חסדא שוק באשה ערוה. וכו'. **והא דאמר רב יצחק טפח באשה ערוה** פירש הראב"ד ז"ל דאפשר **דוקא ממקום צנוע שבה ועלה קאתי רב חסדא** למימר דשוק באשה מקום צנוע וערוה הוא אע"פ שאינו מקום צנוע באיש, וכו', אבל פניה ידיה ורגליה וכו' אין חוששין להן. עכ"ל. כלומר מתוך דברי רב חסדא שמעינן דרב יצחק מיירי במקומות המכוסים. וק"ל. וכן ביאר הגר"א (סי' עה סק"א) שמקורו של השו"ע שטפח באשה ערוה זה רק במקום שדרכה לכסות, הוא משוק, כנ"ל. וממילא אפש"ל דלכן האגודה המתין וכתב "במקום שדרך לכסות" רק אחרי שכתב "שוק באשה ערוה", כי משם למדינן הכי כאמור (כן ביאר בקונטרס שוק באשה ערוה בהקדמה). וע"ע להלן (בסוף פרק זה, בהערה) שהארכתי בביאור דברי הראב"ד הללו.

ביאור לשון "דרך"

ד. ולכאורה יש להקשות דנהי דלשון "במקום" שדרכה לכסותו, הכוונה למקום 'בגוף' - לאפוקי פניה ידיה ורגליה, וכדפירשו האחרונים, וכנ"ל, מ"מ אם איתא ששאר המקומות לא תלויים במנהג, הו"ל לכתוב במקום "שצריך" לכסות (לאפוקי פניה ידיה ורגליה), ולמה להו לכתוב בלשון "שדרך" לכסותם, וכן המרדכי והראבי"ה הנ"ל הו"ל למיכתב "דוקא בדבר ש'אין צריך' לכסות" ולמה להו לכתוב בלשון ש'אין רגילות' לכסות, ומדכתבו הכי משמע לכאורה שהמקומות המכוסים תלויים בדרך.

אך זה אינו, דמלבד די"ל שנקטו לשון זו בגלל הצד החומרא, לומר שאם גם את ידיה ורגליה יהיה "דרך" ורגילות לכסות ממילא גם יהיה חובה לכסות אותם, אבל לא על הצד קולא לומר שאם ישתנה דבר שרגילים לכסותו ויתחילו לגלותו יהיה מותר, דזה אינו. וכן ביאר הר"א בריזל (ראה לעיל ריש אות ב, ובהערה שם).

גם י"ל דנקטו כן משום דאילו הוו כתבי במקום ש"צריך" לא ידעינן מהו אותם המקומות ש"צריך" לכסותם דהוו ערוה, ולכן נקטו לשון ש"דרך" לכסותם, דבהכי ידעינן שהאיברים שהדרך אז היה לכסותם הם אותם המקומות שנקראים ערוה דאסור לקרוא כנגדם [ולא העלו על דעתם שבאיזה זמן מן הזמנים תבוא ההשכלה שתפרוץ כל חלקה טובה שכבר לא יהיה ברור לאינשי מהי ה'דרך' הנכונה בכיסוי הגוף], ולעולם חיוב גמור לכסותם לעולם, ולא תלויים כלל ב'דרך המקום'. וזה יובן ביותר לפי מה שיתבאר לקמן פ"ז (אות ז ד"ה וכיו"ב). ע"ש.

ועוד, דבלא"ה לק"מ, שהרי מצינו דוכתי טובא שכתוב בלשון "דרך" בנות ישראל, והכוונה שכך הוא הדין, ראה מדרש רות רבה (סוף פכ"ב) "אין דרכן של בנות ישראל לילך לבתי תיאטראות ולבתי קרקסאות של גוים וכו' ואין דרכן של בנות ישראל לדור בבית שאין בו מזוזה", וכמו שהעיר בזה הר"א קלצקין בספרו דברים אחדים (תרפ"ט, עמ' לב). ע"ש. וכיו"ב כתב הגרב"י זילבר (בקונטרס מלבושי הנשים אות ב). הו"ד בספר כבודה בת מלך (עמ' ד). ע"ש.

וראה עוד במדרש רבה (נשא פ"ט טז [ה, יח], עמ' קנו במהד' וגשל): "את פרשת מדרך של בנות ישראל שדרכן להיות מכוסות". וכן מצינו בעירובין (פו.) "שאין דרך ישראל לבא בשבת", ופירש המאירי (בבית הבחירה ובחידושיו שם) שהוא משום שנמצא מחוץ לתחום ואסור לחזור [ודלא כמ"ש בס' מקור הברכה (מצוה ל"ת כד, ד"ה ובזה)]. אלמא אף דהוי איסור גמור (לבא מחוץ לתחום)

אפ"ה קתני במתניתין דהוא "אין דרך" [וכפי שציין הגאון ר"מ אריק בספרו טל תורה (עירובין פו. וכ"כ הרב המחבר עוד בשו"ת אמרי יושר ח"ב סו"ס מה), וכ"כ בספר אהל ישעיהו (ב"ק י., עמ' רטז)]. וכן מבואר במשנה (מעשר שני פ"ד מ"י) דתנן "אין דרך" בני אדם להיות כונסין חולין לקרבן (לתוך כלי קדוש), אע"פ שיש בזה איסור משום מעילה [וכמו שהוכיח בטל תורה הנ"ל, ובשו"ת דובב מישרים (בנד"מ ח"א סי' כד, ד"ה ובעיקר, ובמהדו"י הוא בח"ג סי' קו)]. וכן מצינו ברש"י (ב"ק י. ד"ה חייב) שכתב "שאין דרך להסיק בכלים", אע"פ שיש בזה איסורא דבל תשחית כדאיתא בשבת קכט. [וכמו שכתבו בטל תורה (ב"ק שם), ובספר אהל ישעיהו (שם)]. וכן מבואר ברש"י בתמורה (לא: ד"ה חלב) כמ"ש הטל תורה (תמורה שם), וכן בדבריו בכתובות (עב סע"א) כמ"ש בשו"ת חלקת יעקב ח"ב (סי' ד אות ה) [מיהו מההיא דכתובות יש מקום לדחות לפמ"ש מהר"י פערלא (עשין צו, דף שכה ע"ב ד"ה איברא – השני). ע"ש. אולם אין דבריו מוכרחים, עי' באיילת אהבים (כתובות שם) ועוד, ודו"ק, והארכתי בזה לקמן פ"ז אות ו בהערה]. וכן מבואר בתוס' (חולין קכה: ד"ה יכול), וכמ"ש בשו"ת דובב מישרים הנ"ל. וכן מצינו בט"ז (או"ח סי' רפו סק"ב) [וכמו שציינו בטל תורה (עירובין הנ"ל), ובשו"ת דובב מישרים הנ"ל]. ע"ש. וכ"כ בשו"ת עמק הלכה (ח"א דף ריד, וח"ב דף ו ע"ב), והביא חלק מהציונים הנ"ל. ע"ש. וכן מצאתי להגאון מהרש"א אלפאנדרי בשו"ת סבא קדישא (ח"א חו"מ סי' לב ד"ה ועמו, והלאה), ופירש דכיון דמן הדין אינן יכולות, לכן אין דרכן בכך. ע"ש. ועיין עוד להלן (בהערה על ריש אות ה, ד"ה והנה) שכן ביאר כיו"ב ביבי"א את לשון הבא"ח. ע"ש. שוב ראיתי אריכות בזה בספר בית אהרן (מגיד, חלק ז עמ' רלד-רמא), שהביא עוד כמה דוגמאות וביאורים בזה. עש"ב. ודון מינה ואוקי באתרין.

ומוכרחים אנו לומר כן, שהרי כאמור הטוש"ע כתבו להדיא **טפח** "במקום שדרכה לכסותו", ואי נימא דזה תלוי ב'דרך' ייצא שכל הגוף תלוי בדרך, והא ודאי ליתא.

וכן פירשו הרבה מהאחרונים שכוונת הטוש"ע היא לאפוקי פניה ידיה ורגליה ותו לא, וכדלעיל (בפרק זה אותיות א-ב) באריכות - אע"פ שכתוב בטוש"ע לשון "שדרכה" לכסותו. ומוכרח לבאר כנ"ל. ועוד, דאינהו גופייהו כתבו לשון דרך, כגון החיי אדם (כלל ד ס"ב), וזו לשונו: כל גופה של אשה, מה "שדרכה" להיות מכוסה, נקראת ערוה, אבל פניה וידיה כפי המנהג וכו' וכן פרסות רגליה במקום שדרך לילך יחף, מותר, אבל זרועותיה ושוקה אפילו רגילין בכך כדרך הפרוצות, אסור. עכ"ל. ולכאורה יש סתירה בדבריו מרישא לסיפא, דברישא כתב שטפח בכל גופה נאסר רק "מה שדרכה" להיות מכוסה, ובסיפא כתב שלא מועיל מה שהדרך לגלות אלא בפניה ידיה ורגליה, וע"כ לומר דא"א ללמוד כלום מלשון "דרכה", ובא לאפוקי מה שאין הדרך לכסות, כלומר מה שלא חייבת, כגון פניה ידיה ורגליה. וברור. ועיין בלשון החפץ חיים בהקדמה לספרו גדר עולם, שכתב בלשון: וכבר אמרו חז"ל (ברכות כד.) דטפח באשה במקום **שצריך** להיות מכוסה הוא בכלל ערוה. עכ"ל. ומבואר כדאמרן, שה'דרך' דנכתב בנושא זה, הכוונה מצד האיסור, שצריך לכסותו.

נמצא לפי כל האמור בדרך א' בביאור דברי הראשונים, שמה שהתירו לקרוא ק"ש כנגד פניה ידיה ורגליה, וכן קולה הרגיל בו, ושערות הבתולה, אין זה אלא בדברים אלו, ולא שאר גופה כגון שוקה וכד'. וראה עוד להלן (אות יח) סיכום הדברים לפי דרך זו. ע"ש.

דרך ב' בביאור דברי הראשונים ז"ל

ה. ואמנם הישכיל עבדי (ח"ד סי' ט) התיר לקרוא בעוה"ר[180]. ע"ש. - וכנראה שסבר דמה שכתבו ק"ש גם כנגד זרועות מגולות, כל שהרגילות כן הראשונים והטוש"ע [דטפח באשה ערוה שאסור

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

180 **משא ומתן בדברי הרב ישכיל עבדי**

ואגב שהזכרתי דבריו, אמרתי לדון בדברי קדשו. דהנה שם כתב להביא ראיה לדבריו ממ"ש הבן איש חי (שנה ראשונה בא אות י), וז"ל: אשה שמניקה את בנה ומגלה דדיה, אסור לקרות או לברך כנגדה, אפילו היא אשתו, וכ"ש באשה אחרת. וי"א דכיון דהאשה דרכה לגלות דדיה בזמן היניקה, הרי הדדים נחשבים אותו זמן כמו כפות הידים והפנים, ורק אם אינה מניקה, שדרכה להצניע דדיה, ומקפדת על זה, אז אסור לקרות כנגדה, ויש לסמוך על סברא זו בשעת הדחק. עכ"ל. והבין הרב ישכיל עבדי הנ"ל שהמחלוקת בין ב' דיעות אלו היא האם אזלינן בתר אותה אשה או דאזלינן בתר שאר בנות המקום; דהדעה הראשונה סוברת דאזלינן בתר שאר בנות המקום, ומכיון ששאר נשים מכסות דדיהן, אסור לקרוא גם כנגד המניקה המגלה. ואילו הדעה השניה סוברת דאזלינן בתר אותה אשה עצמה, ומכיון שהיא רגילה לגלותו כאשר מניקה את בנה, חשיב כמקומות המגולים ושרי לקרות כנגדה. והוסיף, דלדעה השניה גם אם היא רגילה לגלותו אפילו שלא בזמן יניקה, יהיה מותר לקרות כנגדה, מדתלה הבא"ח (בדיעה השניה) ב"מקפדת" שלא בשעת יניקה שאז אסור, דמשמע שאם היא לא מקפידה גם שלא בשעת יניקה, אע"פ ששאר בנות המקום כן מקפידות, מותר לדעה זו לקרות כנגדה, משום שאחרי שרגיל בזה נחשב ככפות הידים והרגלים.

וע"פ זה ביאר הישכיל עבדי, את מה שכתב הבא"ח שם באות יב, לגבי אורח ההולך במקומות שרגילים לכסות כפות רגליהן, אע"פ שאשתו אינה נוהגת בכך [כי במקומה דרכן של נשים לילך בכפות רגליהם בגלוי], מ"מ הוא צריך להזהר שם בזה לחשוב כפות הרגלים כולם ממקומות המכוסים, כפי מנהג המקום ההוא, ואסור לקרות כנגדן. עכ"ל. וביאר הישכי"ע דסתם כאן הבא"ח כהדיעה הראשונה שהביא באות י' הנ"ל לגבי מניקה, דאזלינן בתר בנות המקום ולא כדעה השניה שתלוי אם היא עצמה מקפדת.

וכן ביאר עפ"ז את מה שכתב הבא"ח שם באות ח', וז"ל: ונשי הערבים, שדרכן לגלות זרועותיהן, אע"פ שדרכם תמיד בכך, לא יקרא כנגדם. עכ"ל. דגם כאן סתם כהדיעה הראשונה שהביא באות י' הנ"ל לגבי מניקה, דאזלינן בתר בנות המקום ולא כדעה השניה שתלוי אם היא עצמה מקפדת.

וע"פ כל זה רצה הרב ישכיל עבדי לומר, שכשם שבדדיה יש חולקים הסוברים דאזלינן בתר האשה עצמה וכפי שהביא הבא"ח באות י' הנ"ל, כך גם במקרים השניים דהיינו בכפות רגליה ובזרועותיה שכתב הבא"ח באות יב ובאות ח הנ"ל, ג"כ יסברו דאזלינן בתר דידה ומותר, וכשם שבדדיה כתב הבא"ח שאפשר לסמוך עליהם בשעת הדחק, כך לגבי האנפילאות וזרועותיה אפשר לסמוך עליהם בשעת הדחק, דאזלינן בתר דידה.

וחוסיף, דגם הדעה הראשונה שבאות י' לגבי מניקה הסוברת דאזלינן בתר שאר הנשים, ולא בתר האשה עצמה שמגלה, מ"מ אם באמת גם שאר הנשים מגלות דדיהן, מותר לקרוא ק"ש כנגד, דכל מה שהחמירו במניקה הוא משום דלא אזלינן בתר דידה אלא בתר עלמא אבל אה"נ אם כולן ילכו כך מותר, ודייק כן מדכתב הבא"ח באות ח' הנ"ל שנשי הערבים שדרכן לגלות זרועותיהן אע"פ שדרכם תמיד בכך, לא יקרא כנגדם, דמדכתב דבריו דוקא על נשות הערבים משמע שהוא בגלל שסו"ס שאר בנות ישראל מכסות, ואזלינן בתר שאר בנות המקום, משא"כ אם גם נשות ישראל ילכו כך בזרועות מגולות, יהיה מותר לקרוא כנגדה לכו"ע. עכת"ד של הרב ישכיל עבדי, עם תוספת ביאור (ואף שדבריו בקיצור נכתבו, כך כוונתו [בדף יא רע"א]).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

והנה מה שכתב להוכיח ממה שכתב הבא"ח באות י' לגבי מניקה, שאם היא עצמה לא מקפידה בכך ומגלה דדיה 'אפילו כשלא מניקה', מותר, העיר על דבריו בשו"ת יבי"א (ח"ד או"ח סי' יד אות ג), שמה שכתב הבא"ח "אם אינה מניקה, שדרכה להצניע דדיה, 'ומקפדת' על זה, אז אסור לקרות כנגדה", אין רצונו לאפוקי שאם 'אינה מקפדת' יהיה מותר אפילו שאינה מניקה, אלא כל כוונתו הוא רק תחילת דבריו שכתב להתיר כנגד המניקה גרידא, שהיא מגלה לצורך היניקה של התינוק, לכן לא החמירו בקריאה נגדה ושוויהו כפניה ידיה ורגליה, אבל אם היא אינה מניקה, שבסתמא כולם מקפידות על זה לכסותו, לא יעזור שהיא תהיה רגילה לגלותו, דזה לא יהפך ממש לפניה ידיה ורגליה (ורק אם היא צריכה לגלות דדיה מפני הצורך של היניקה היקלו, וכאמור). ואעתיק את לשונו של הרב ביבי"א הנ"ל: גם מה שהביא הרב ישכיל עבדי סמוכין להתיר ד"ז ממ"ש בבן איש חי (פר' בא אות י) וז"ל: אשה שמניקה את בנה ומגלה דדיה אסור לקרות ק"ש ולברך כנגדה אפי' היא אשתו. וי"א שכיון שדרך האשה לגלות דדיה בעת היניקה, הרי דדיה נחשבות אותו זמן כמו כפות ידיה ופניה, ורק אם אינה מניקה שדרכה להצניע דדיה ומקפדת ע"ז אז אסור לקרות כנגדה. ויש לסמוך ע"ז בשעה"ד. עכ"ל. וכ' ע"ז, ומדתלה הדבר בה במקפדת שלא בשעת יניקה, מבואר שאם אינה מקפדת גם בשעה שאינה מניקה הו"ל כמו כפות הידים, ודון מינה לגילוי זרועות בזה"ז שמכיון שאין מקפידות לכסותן הו"ל ככפות ידיה, ע"כ. ובמחכ"ת אין פירושו נכון בד' הבא"ח, אלא כל אשה בשעה שאינה מניקה דרכה להצניע דדיה, וסתם אשה מקפדת על כך, ורק הפרוצות ביותר אינן מקפידות, ולכן אפילו אם אומרת שאינה מקפדת גם בשעה שאינה מניקה, אסור לקרות כנגדה, דבטלה דעתה אצל כל אדם. והו"ל כמ"ש הגאון מליבאוויטש בס' צמח צדק על הש"ס (בפ"ג דברכות סוף אות ד): והאם נאמר שאם ירצו הנשים לנהוג ללכת בימות הקיץ בשוק מגולה, שאין בזה משום שוק באשה ערוה, מפני שנהגו כן, ישתקע הדבר ולא יאמר, דודאי כיון שהוא ערוה לא מהני מנהג בזה, שמנהג כזה הוא אותיות גהנם, וכמ"ש השל"ה. ע"ש. וע"ע בשו"ת צור יעקב ח"ב (סי' א [בהערה]). ע"ש. וכ"ש כאן שאפילו נשים שאינן צנועות מקפידות לכסות דדיהן, זולת הפרוצות ביותר, שבודאי שאסור לקרות ק"ש נגד דדיה המגולות. ומכ"ש שרוב האחרונים פסקו לאסור גם בשעה שמניקה, כמ"ש הח"א והמשנ"ב ועמודי השלחן והכה"ח. וכן העלה להלכה בשו"ת לבושי מרדכי חאו"ח מה"ת (סי' כא). ע"ש. ונשים צנועות גם בשעה שמניקות בניהן מקפידות לכסות דדיהן במטפחת וכיו"ב. ואף הבא"ח שסמך ע"ז בשעה"ד מפני הצורך של היניקה לתינוק, אבל הללו שהולכות בזרועות מגולות אינן עושות זאת לצורך כל שהוא, וא"כ אין מקום להקל בזה כלל. עכ"ל.

אמנם דברי מרן זצ"ל לא נתבררו לי כ"כ, דאם הבין שגם לדעה זו של הי"א (שהובא בבא"ח), לא יעזור בדדיה רגילות כלל, כמו שוק שכתב הצמח צדק שהביא, א"כ מדוע כאשר היא מגלה בזמן היניקה כן מותר לדעה זו.

והיה אפש"ל שכוונתו כפי שסיים דהיקלו מפני הצורך של היניקה לתינוק, **אך** לכאו' לא משמע מלשונו כן שהרי לשונו הוא: "ואף הבא"ח שסמך על זה בשעת הדחק מפני הצורך של היניקה לתינוק וכו'", משמע שה'יש אומרים' עצמו סבר שאפשר להקל גם ללא השעת הדחק והצורך יניקה של התינוק, ורק 'הבא"ח' שכתב על דיעה זו שיש לסמוך עליה בשעת הדחק, כתב כן רק אם הגילוי הוא לצורך והכרחי דהיינו מפני היניקה (אבל בעלמא לא, וממילא אין ללמוד כן למקרה שהם מגלות ללא צורך כהנידון של הישכי"ע), וממילא אם הי"א עצמו סובר להקל בלי קשר לצורך ההכרחי של התינוק וכו', א"כ הדרינן לשאלתין דצריך טעם מדוע היקלו כשמגלה בשעת יניקה, הלא כאמור לא מהני מנהג בדדיה, כשם שלא מועיל מנהג בשוקה כמו שהביא מהצמח צדק.

וצ"ל דאכן ס"ל שגם לי"א גופיה הטעם שהיקלו הוא רק מפני הצורך של היניקה, ומה שכתב "ואף הבא"ח שסמך ע"ז בשעת הדחק מפני הצורך של היניקה וכו'", לאו לשון מדוקדק הוא, אלא ה"ק ד"אף היש אומרים שהיקלו במניקה, וסמך עליהם הבא"ח בשעת הדחק", לא היקלו אלא מפני הצורך של היניקה לתינוק, אבל כשמגלות ללא שום צורך לא היקלו, וממילא גם הבא"ח לא יקל בזה אף בשעת הדחק, וא"כ אין להקל בנידון דידן כלל, דלא כהישכיל עבדי שהתיר בשעת הדחק גם את זה.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מיהו עדיין ק"ק דלשון הבא"ח שכתב "דכיון דהאשה דרכה לגלות דדיה בזמן היניקה, הרי הדדים נחשבים אותו זמן כמו כפות הידים והפנים", משמע שההיתר הוא מכיון שזה נחשב כמקומות המגולים, ולא דמשום הצורך ההכרחי של התינוק היקלו.

ואפשר דמרן זצ"ל הבין שהכל בצירוף כחדא מילתא הוא, דהיינו משום שדרכה בכך בזמן זה, ויש כאן צורך של היניקה, לכן היקלו, ואף שלא הזכיר זאת כך כוונתו.

אבל מ"מ גם גוף סברא זו צ"ב קצת, דאם בעיקרון גם היש אומרים מודים דלא מהני רגילות בדדיה ועדיין מביא הרהור, א"כ מה מהני שעת הדחק ודהתינוק שצריך לינוק ושצריכה לגלות בגללו, הלא אין אנו דנין עליה אם להתיר לה משהו או לא (שנוכל לומר שבגלל הצורך של היניקה נתיר), אלא אנו דנין כלפי הקורא ק"ש כנגד, ומה לי אם היא רגילה בגלל היניקה או בגלל משהו אחר ה"י.

ואפשר דמרן זצ"ל סובר, דהנה בפניה ידיה ורגליה (ושערות הבתולה) מהני מנהג לכו"ע, אבל בדדיה אע"פ שגם בזה 'הופחת' ההרהור אם רגילה בכך מ"מ כיון שזה חמור יותר, אכתי מביא קצת הרהור וא"א להתיר לקרוא כנגד (וכפי שכתב הצמח צדק לגבי שוק), אלא שאם רגילה בכך משום צורך (בגלל היניקה) לא החמירו להכביד עליו כל פעם, משא"כ אם רגילה בלי שום צורך לא שייך 'לא להכביד' בגלל גילוי כזה (כעין סברת החזו"א סי' ט"ז סק"ח שכתב כן אפילו על פניה ידיה ורגליה שהקולא בזה היא רק מפני שלא הכבידו. וראה בזה להלן בפנים אות ו). וע"ז כתב דהרבה אחרונים חלקו על זה, וכתבו שאף אם מגלה לצורך היניקה, אסור לקרוא כנגד, דבזה לא מהני מנהג ורגילות 'כלל'. ושגם לדיעה זו (ולבא"ח שסמך עליה בשעת הדחק) היינו כאמור דוקא אם מגלה לצורך היניקה, אבל לא בלי שום צורך כהנידון דהישכיל עבדי.

או י"ל שהסברא בזה היא שכיון שמניקה וזה דרך העולם והכרחי לגלות מפני ההנקה, ממילא בצירוף מה שרגיל בזה אין הדבר מביא לו הרהור, משא"כ כאשר אינה מניקה ומגלה בלא הכרח, מביא לו הרהור אפילו שרגילים בזה. וכמו שכתב סברא זו בשו"ת לב חנון (ח"א סי' י, עמ' לט). אמנם מלשון היבי"א שכתב "מפני הצורך של היניקה לתינוק", משמע שזה קולא בגלל הצורך לתינוק, ולא בגלל שאחרי שזה נעשה בשביל התינוק אין הדבר מביא לו הרהור כ"כ. וצ"ע.

ועפ"פ מבואר מדברי מרן זצ"ל, שהבין שמה שהיקל הבא"ח בשעת הדחק לקרוא כנגד דדיה, היינו דוקא בשעת ההנקה עצמה, שהרי על זה יכון לשונו ביבי"א שכתב "מפני הצורך היניקה לתינוק", אבל לענ"ד יש מקום בראש לפרש דברי הבא"ח שנתכוין על כל "תקופת" ההנקה [בפרט שהרי בזמן ההנקה עצמה רוב הדד מכוסה על ידי ראש התינוק, ונמצא שאין בגלוי טפח (והלא איסור ק"ש כנגד הוא דוקא בטפח), ובע"כ דקאי להתיר גם שלא בזמן ההנקה עצמה אלא בתקופת ההנקה אע"פ שהאשה אינה מגלה את דדיה אלא בזמן ההנקה עצמה כמובן. ושו"ר שכן הבין בדברי הבא"ח גם בקונטרס תורת הקטן (חדוק, עמ' יח). ע"ש] - כי סבירא לה לדיעה זו, שמכיון שהרבה פעמים היא רגילה לגלות את דדיה עבור ההנקה, אז גם אם התגלה דדיה שלא בשעת היניקה, אין הדבר מביא לו הרהור, מאחר שרגיל בגילוי זה בתקופה זו, וכדמשמע מלשונו שההיתר הוא מכיון שזה נחשב כמקומות המגולים, ולא דהוא גם משום הצורך ההכרחי של התינוק, וכנ"ל. משא"כ הדיעה הראשונה סוברת שמכיון שרוב היום היא לא מניקה, אין להחשיב את זה כמקומות המגולים מפני שעות ההנקה, וכמ"ש להדיא הלבושי מרדכי (חאו"ח מה"ת סי' כא), והוכיח כן מהראשונים (בברכות כד.) שכתבו שהחידוש בשוק דהוי ערוה הוא, שאע"פ שפעמים הוא מתגלה בכ"ז הוי ערוה, וא"כ כ"ש דדים דלא מהני מה דפעמים היא מגלה. ע"ש.

ואפשר שכך הבין הרב ישכיל עבדי, ומשו"ה דייק את דבריו הנ"ל, שהרי מזה שהותר כל "תקופת" ההנקה - אפילו שלא בזמן היניקה עצמה, מוכח שלא היה כאן איזה קולא עבור צורך היניקה עצמה כמ"ש מרן זצ"ל, אלא ההיתר הוא מעצם זה שרגילה בזה לפעמים, דלכן זה לא מביא לו הרהור. ולכן נקט שמה שכתב הבא"ח "ומקפדת" הוא בדוקא.

אלא שהרב ישכיל עבדי הבין שהמחלוקת של ב' הדיעות היא האם אזלינן בתר דדיה כלומר דאפילו ששאר נשים רגילות לילך מכוסות מ"מ כיון שהיא עצמה מניקה נחשב אצלה דדיה כמקומות המגולים, וכך סוברים הי"א שהביא

❁ לכבוד ולתפארת ❁

הבא"ח, והדיעה הראשונה סוברת דאזלינן בתר עלמא, דכיון דכולם רגילות לכסות, אז גם אצלה נחשבים דדיה כמקומות המכוסים. ומשו"ה הוקשה לו מדוע בהלכה ח' כתב "ונשי הערבים, שדרכן לגלות זרועותיהן, אע"פ שדרכם תמיד בכך, לא יקרא כנגדם", הרי אזלינן בתר דידה, כמניקה הנ"ל, וע"ז כתב דבאמת כאן קאי לסברא ראשונה שבמניקה הנ"ל, דהיינו דאזלינן בתר שאר נשים, ולא בתר דידה. וגם בהלכה יב שכתב הבא"ח שאם היא רגילה לגלות רגליה בשונה משאר המקום, אזלינן בתר שאר בנות המקום, דגם כאן קאי לסברא ראשונה, דלא אזלינן בתר דידה. וכנ"ל.

אך לפענ"ד דבריו תמוהים, דאיך יעלה על הדעת לומר דאזלינן לפי האשה עצמה איך שהיא רגילה לגלות, וכי בגלל שאשה פלונית רגילה בעצמה לגלות כבר נעשה כלפי כל אדם 'רגילות' ופנה זיוה פנה הדרה? אתמהה. **ובאמת** הדבר ברור שלק"מ ממה שכתב הבא"ח לגבי ערביות, כי גם הדיעה השניה שבסעיף י' שמקילה במניקה, אינו משום "דאזלינן בתר דידה" (שלכן יהיה קשה מערביות), אלא משום דאזלינן בתר מה שרגילה אשתו לגלות בבית [וס"ל שגם מה שרגילה לפעמים לגלות בבית, הוי רגילות. והדיעה הראשונה סוברת דלא מהני בכה"ג אא"כ תהיה תמיד רגילה לגלות בביתה, או דס"ל דבכלל אזלינן בתר מה שרגילות לילך בחוץ], וא"כ אינו שייך כלל לנידון של הערביות, דהתם אפילו שמגלות בין בבית ובין בחוץ לא מהני, משום דבנשים אחרות לא מהני רגילות בזרועות, וכמו שכתב הרהמ"ח בעוי"ח (שם אות א) בשם התפארת שמואל [ורק פניה ידיה ורגליה הותר בהם. וגם זרועותיה בחלק התחתון סובר הרב עוי"ח דמהני מנהג, וכנראה סובר דמה שהזכר בכתובות עב: מראה זרועתיה לבני אדם, היינו שמראה מכל חלקי זרועה, דהיינו גם מהחלק העליון, ובזה הוי דת יהודית ולא מהני מנהג כמ"ש הבא"ח הלכה ח' הנ"ל לגבי נשות הערבים וכמו שהביא גם בעוי"ח אות א' מהתפארת שמואל הנז'], משא"כ באשתו שרגיל בה טפי, בזה נחלקו שתי הדיעות הנ"ל די"א דאזלינן בתר מה שרגילה לגלות בביתה בשעת ההנקה (ואה"נ דבזה ה"ה בזרועות [של אשתו] וכד'), וכך סוברים הי"א שהביא הבא"ח. אך הדיעה הראשונה סוברת דלא מהני רגילות אפילו באשתו שרגילה לגלות בבית אם זה רק מידי פעם כדדיה שזה רק בשעת ההנקה (או שסוברים דלא מהני רגילות דידה כלל, אלא רק בפניה ידיה ורגליה), אבל רגילות של נשים אחרות לא מהני כלל (זולת פניה ידיה ורגליה) וכאמור. [ושוב ראיתי שכעי"ז העיר בספר שערי יוסף (ח"א עמ' קיב) על דברי הישכיל עבדי הנז'. ע"ש].

ומה שכתב הרב ישכיל עבדי לדייק ממה שנקט הבא"ח באות ח' את דבריו לגבי זרוע הערביות, דמשמע שאם גם היהודיות היו מגלות אותו, היה מותר לקרות נגדם [לכו"ע]. לענ"ד אינו מוכרח כלל, כי י"ל בפשיטות דאורחא דמילתא נקט, דעיקר כוונתו היא שאפילו אם יהיו רגילות לגלות הזרוע, לא מהני, ונקט ערביות כי כן המציאות שהם מגלות, אבל אה"נ גם אם חלילה אף בנות ישראל יגלו זרועותיהן לא מהני. וזה פשוט. וביבי"א (ח"ו או"ח סו"ס יד) הנ"ל כתב לדחות את הראיה ממ"ש הבא"ח בערביות באופן שונה קצת, וז"ל: דבריו תמוהים, שהבא"ח לרבותא נקט הכי, שאפילו נשים ערביות שאינן מצוות על דרכי הצניעות ודרכן בכך אפ"ה אסור לקרות ק"ש כנגדן, וכ"ש נשים יהודיות שנצטוו על הצניעות עפ"ד תוה"ק, וההולכות בגילוי זרועות עוברות על הדין, אע"פ שזה דרכן כסל למו, פשיטא שאסור לקרות ק"ש ולברך כנגדן. עכ"ל.

והנה הרב ישכיל עבדי שם רצה גם לבאר כן גם במשנ"ב (סי' עה סק"י) שכתב דאפילו אם דרך אשה וחברותיה באותו מקום לילך בגילוי ראש בשוק כדרך הפרוצות אסור וכמו לענין שוקה וכו', דלא מיירי אלא באופן שלא כל הנשים שבמקום ההוא רגילות בכך, דכן מדוקדקים דבריו שכתב "אם דרך אשה זו וחברותיה וכו' כדרך הפרוצות", דלשון זה "וחברותיה" מורה ובא דרק היא וחברותיה הני נשי שכמותה, רגילות בכך. והיינו דסיים "כדרך הפרוצות", ר"ל דנשים אלו יוצאות מכלל הצניעות שבאותו מקום ונוהגות כדרך הפרוצות שבאותו מקום, דהו"א דכיון דאינם מקפידות לא הו"ל ערוה לדידה, קמ"ל דכיון דנשים הצנועות דרכם לכסות הו"ל ערוה ואסור גם באותן המגלות, דומיא מה שכתב הבא"ח בנשי הערבים שדרכם לגלות זרועותיהם וכן באנפילאות כנ"ל. וכך ביאר גם בדברי החיי אדם (כלל ד' סי' א' ס"ב) שכתב "אבל זרועותיה ושוקה, אפילו רגילים בכך כדרך הפרוצות, אסור", שכוונתו ג"כ דוקא אם שאר בנות המקום לא הולכות כן, אבל אם כולן הולכות כן אה"נ שיהיה מותר לקרוא כנגדה. עכ"ד. ע"ש.

לקרוא ק"ש כנגדו הוא דוקא במקומות שרגילים להיות מכוסה] אין כוונתם לאפוקי רק פניה ידיה ורגליה, אלא ה"ה לכל גופה - האיסור לקרוא כנגד הוא רק אם רגילים לכסותם אבל אם רגילים לגלות מותר לקרוא ק"ש גם כנגדם דתו ליכא הרהור [וכן נראה מלשונו בתחילת דבריו שם], ומה שנקטו הראשונים 'פניה ידיה ורגליה' היינו משום שזה מה שהיה מצוי בזמנם שהיה הדרך לגלות, אבל אה"נ אם ישתנה הדרך לגלות עוד חלקים מגופה, יהיה מותר לקרוא כנגד זה, שהרי רגילים בזה, כפניה ידיה ורגליה.

מ"מ בודאי שאין כוונתו אלא לעניין ק"ש כנגד, אבל לעניין לצאת כך גם הוא מודה שאסור. וטעם החילוק, משום דלעניין ק"ש כנגד הנידון הוא על ראיה בעלמא (דאילו הסתכלות בלא"ה אסור) ובזה ס"ל שכבר הורגל העין ולא מביא הרהור, בין בפניה ידיה ורגליה ובין בשאר הגוף אם רגילים בכך, דזיל בתר טעמא, אבל לצאת כך לבחוץ עדיין אינו מעלה מזור, ואסור, משום דאכתי חיישינן שמא 'יסתכלו', דהרי הסתכלות אסורה גם בדבר שרגילים בזה – אפילו בפניה ידיה ורגליה וכ"ש בשאר איברים [ועל האשה להישמר בצניעותה כפי יכולתה, שלא יסתכלו עליה. דאף דבעלמא אמרינן דברשיעי לא עסקינן, שאני הכא דאין עיניו בידו, ויצרא דעריות גביר דאין אפטרופוס לעריות, ואיסור הסתכלות קיל להו לאינשי. וראה עוד להלן (בפרק זה אות יא) באריכות בזה. ומה שהותר לצאת בגילוי פניה ידיה ורגליה, יתבאר להלן אות י].

וכן מוכח מדברי הישכי"ע שם להדיא (אות ג) שאחרי שהביא את מה שכתב בשו"ת וישב יוסף בורלא (יו"ד סי' א-ג) דלא מהני מנהג בפריעת הראש, כתב דאינו עניין לנידו"ד [שהיקל 'לקרוא' כנגד הפרועות ראש], דאנן לא באנו למצוא היתר להני נשי שפרצו גדר ח"ו אלא כל עיקר דברינו הם בנוגע לעיקר השאלה 'לקרות כנגדם', דכיון דאין כאן חשש הרהור ולא טרידי בהו, מותר. ע"ש. וכ"כ עוד שם (אות ד) דאף להאוסרים שערן היוצא מחוץ לצמתן (ואפילו משי שחור על פדחתן כדי להתייפות), מ"מ אינו ענין לנידו"ד, דסו"ס כולהו מודו דלענין הרהור אין כאן חשש ומותר לקרות כנגדן, ומעין דוגמא תמצא במרן הב"י (סי' עה) שכתב על הרמב"ם והשמיט קול ושיער משום דמשמע דלשמוע ולהסתכל קאמר, ולא לענין ק"ש. הרי לך דאפילו דהוי ערוה לענין להסתכל יש מקום להתיר לענין ק"ש. ע"ש. ועתה אשאל אם אין חשש הרהור ולכן מותר לקרוא כנגד, מדוע בכל זאת אסור לצאת כך, ואף דמלשונו שם משמע שהוא משום ש"אסור להם לשנות מנהגם הקודם", מ"מ היא גופא למה נהגו קודם לאסור בזה, ועל כרחך דמ"מ חיישינן שמא יסתכלו, וא"כ מה השתנה [מיהו לגבי נידונו שם דהיינו פריעת ראשה, עדיפא הול"ל דגם אם אין הרהור מ"מ איכא גזיה"כ, ולא

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ובמחב"ת א"א לומר כן, שהרי בפניה ידיה ורגליה הצריכו החיי אדם והמשנ"ב שכולם ילכו כן [כמו שכתב המשנ"ב (שם סק"ב): אבל פניה וידיה "כפי המנהג שדרך להיות מגולה באותו מקום". וכן לשון החיי"א הנ"ל], ומינה דבזרועותיה ושוקיה (ושערותיה לדעת המשנ"ב והחזו"א ודעימיה) שכתבו דלא מהני הרגילות, היינו אפילו אם כולן ילכו כן. וזה ברור. ושוב מצאתי שכ"כ הח"ח להדיא בספרו "גדר עולם" (פרק ח), וז"ל: ואין חילוק בין בתולה לנשואה, ולא הותר לבתולה רק ללכת בפריעת ראש, אבל שאר דברים המכוסים אין נפקא מינה כלל, ואפילו במקום **שדרך כל הנשים** הבתולות ללכת כך, אפילו הכי אין שום היתר לעשות כמנהג הפרוץ הרע הזה, וכמו שכתבו כל הפוסקים [הלא המה האליה רבה בשם הרוקח, ובספר תפארת שמואל, ובספר חיי אדם]. עכ"ל. הנה מפורש בדבריו שאפילו אם "כל הנשים" מגלים איזה מקום מהמקומות המכוסים, לא מהני. ותו לא מידי.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

יעזור רגילות כלל להתיר עצם האיסור תורה. אך מ"מ לנידו"ד (דמיירי על גילוי גופה) נלמד סברא זו דיש לחלק בין ק"ש לבין לצאת לחוץ, דבזה חיישינן שמא יסתכלו, דודאי לא התיר הישכיל עבדי לצאת לחוץ עם גילוי זרועות אף אם כולן הולכות כן ח"ו, והיינו מהטעם האמור, דגם אם הרהור דרך ראיה בעללמא בשעה שקורא ליכא (ולכן התיר ק"ש כנגדן), אכתי חשש הסתכלות איכא]. וכן מבואר בדבריו בח"ו (סי' נד) לגבי מכנסיים לנשים, דאע"פ שלעניין דת יהודית א"א לחייב להוציאה מאחר שכולן הולכות כן ואינה בוגדת בבעלה (וע' בזה לעיל פרק ה אות ד בהערה על סוד"ה ועוד נראה), מ"מ הוי פריצות ואסור. ע"ש.

ומעתה גם לגבי שוק, אפילו אם נאמר דכוונת הראשונים להתיר היא בכל גופה - לומר שאם יהיו רגילים בכך יהיה מותר[181] (ולא רק בפניה ידיה ורגליה ושערות הבתולה, כפי שכתבתי לעיל אות ב מכל שאר האחרונים), מ"מ כל זה לעניין 'לקרוא כנגד' שהנידון הוא על ראיה בעלמא, ובזה כיון שהורגלו תו ליכא הרהור כאמור, אבל לעניין יציאה לבחוץ, עדיין אסור, דחיישינן שמא 'יסתכלו', דאטו היוצאת בתל אביב וכיו"ב בבגדים חשופים מעל ומעבר לכל מידה, אינה עוברת על שום איסור 'כיון ששם הדרך הוא כך ורגילים בזה'? והדברים פשוטים.

ביאור היתר ק"ש מול שיער הבתולות

ו. **והראיה** לזה, דהנה לעניין שיער באשה ערוה, שכתוב להדיא בראשונים הנ"ל שכנגד שער הבתולה מותר לקרוא מטעם "דהואיל והבתולות רגילות לילך בשיער מגולה ליכא הרהור", לכאורה יש להבין, אטו יש הבדל בין צורת שער הבתולות לבין צורת שער הנשואות שאפשר לומר שבזה רגיל ובזה לא רגיל.

וכבר עמד בזה החזו"א (סי' טז סוס"ק ח), וז"ל: ובשיער דמותר בפנויה ואסור בנשואה, לכאורה לא היה ראוי לאסור אלא באשה שהוא מכירה ורואה אותה תמיד בשיער מכוסה וכי מגלה השתא חשיב ערוה, אבל רואה אשה שאינו מכירה וראשה פרוע לא עדיפא מפנויה. אבל לא משמע כן בפוסקים, אלא הכי קבעו חכמים דשיער נשואה כיון דחייבת לכסות עשאוה כערוה לכו"ע. עכ"ל.

והנה תחילה וראש יש לבאר דבריו ולאחר מכן (אות ז) אבאר ההוכחה מדבריו לנידו"ד.

בתחילה נתקשה החזו"א בדבר היתר הראשונים לקרוא ק"ש כנגד שערות ה'בתולה', כפי שהקשיתי לעיל, דאטו יש איזה הבדל בין השערות של הנשואה לבין השערות של הבתולה שנוכל לומר שבזה רגילים ובזה לא, כנ"ל.

וע"ז כתב החזו"א, דלכאו' אה"נ כל האיסור בק"ש מול שער 'נשואה' הוא דוקא בנשואה שמכיר אותה, דלכן אע"פ שבסתמא הוא רגיל בשיער ואין

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[181] **אין** כוונתי ש'נחתו לזה', כי ברור שלא עלתה על דעתם שבדורות הללו יקלקלו כל חלקה טובה, ויחשפו יותר ויותר, אלא כוונתי שלפי חשבון סברתם (לפי דרך זו) - שהחילוק בין פניה ידיה ורגליה הוא רק בגלל שבזה רגיל ובזה לא – מינה נלמד דאם גם בשאר איברים יהיה רגיל, יהיה מותר 'לקרוא כנגד', כמו פניה ידיה ורגליה, דזיל בתר טעמא. אבל עדיין איסור יציאה באיברים אחרים גלויים - במקומו עומד, מחשש שמא 'יסתכלו', ועוד טעמים, ורק בפניה ידיה ורגליה התירו גם בזה, כדלקמן (בפרק זה אות י).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הדבר מביא לו הרהור בראיה[182] וכאמור מ"מ בגלל שאותה הוא רגיל לראות מכוסה, לכן כאשר רואה שערה מגולה מביא לו הרהור. משא"כ נשואה שלא מכירה (או בתולה) לא מביא לו הרהור (בראיה בעלמא), ולכן מותר לקרות כנגדן.

אלא ששוב כתב, שלא משמע בפוסקים שכל האיסור של "שיער באשה ערוה" - שאסור לקרוא כנגד שיער אשה מגולה - הוא דוקא בנשואה שמכיר אותה, אלא משמע דכן הוא בכל אשה, וא"כ הדק"ל מאי שנא שיער של זו הבתולה משיער של הלזו הנשואה.

ולכן כתב דצ"ל דהכי קבעו חכמים, דשיער נשואה כיון דחייבת לכסותו עשאוה כערוה אפילו שלא מכירה.

וחיינו דאע"ג דבאמת אין הבדל בין בתולה לבין נשואה שלא מכירה לגבי עצם הראיה - דבתרוויהו לא מביא הרהור כיון שרגיל בזה[183], מ"מ אחרי שיש שמכירים את האשה הזאת מכוסה [כגון בעלה שרק לפעמים היה מגולה שערותיה בביתה אבל בדרך כלל היה מכוסה (ראה לקמן פרק ו אות טו בהערה בסוגריים המתחילות בד"ה ואגב), או שאר בני משפחתן, או אפילו השכנים, שרגילים בהן, דאף שפשוט שאסור להם להסתכל עליהן, מ"מ נתקלים בהם ורואים ראיה בעלמא מידי פעם (ויש שכתבו ש'לצורך' - בשעה שמדבר עמה - מותר להסתכל), ובדרך כלל כשהם רואים אותן, הרי הן מכוסות], ולדידהו פשיטא דכשנתגלה שערה הוי ערוה ומביא הרהור, לכן אסרו לקרוא כנגד שערה - על כולי עלמא[184], גם על אלו שלא מכירים אותה[185]. וזה כוונתו בכותבו "אלא הכי קבעו חכמים דשיער נשואה כיון דחייבת לכסות עשאוה כערוה לכולי עלמא", דאין כוונתו ב"לכולי עלמא" – "לכל השיטות", אלא לכל העולם גם אלו שלא מכירים אותה בכיסויה, ופשוט.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[182] **אא"כ** יסתכל בהדיא ולכן אסור לצאת כך מחשש שיסתכלו, כדלהלן אות ז, או מצד 'קירבה לעריות' כדלהלן אות יג.

[183] **ורק** לעניין לצאת כך יש חילוק האם חיישינן שיסתכלו או לא וכדלהלן אות ז, או האם נאסר בה מצד 'קירבה לעריות' או לא כדלהלן אות יג.

[184] **בפרט** שהבעל מכירה בדרך כלל מכוסה (רק לפעמים היה מגולה בביתה, ולא היתה מקפידה בזה, אבל בדרך כלל היה מכוסה, ראה לקמן פרק ו אות טו בהערה בסוגריים המתחילות בד"ה ואגב) ואילו נתיר לכל העולם לקרות כנגד שערה משום שרגילים בשיער מגולה ולא מכירים אותה בשיער מכוסה, ייצא שלבעל יהיה אסור לקרות כנגד שיער אשתו ולאחרים יהיה מותר, והדבר זר עד למאד, ולכן לא חילקו ועשו שערותיה ערוה לכל העולם.

[185] **וכן** ביאר הגר"מ לוי בברכת ה' (ח"א עמ' רצב), וז"ל: וצריך לומר שבאמת שער מגולה של אשה אינו מביא לידי הרהור כיון שאנשים רגילים לראות שיער מגולה, שהרבה בתולות הולכות בגילוי ראש, ודוקא שער של אשה שדרכה לכסותו יש בו חשש הרהור כשמגולה. ומ"מ אסרו חכמים על כל בני אדם לקרוא כנגדו אע"פ שאינם רגילים לראותו מכוסה, שבכלל אין מכירים את האשה, דלא פלוג חכמים בזה וכל שער שאסור לאדם אחד לקרוא כנגדו מפני שבא לידי הרהור, אסרוהו חכמים לכל העולם. עכ"ל. [וכתב דשוב ראה לחזו"א הנ"ל שכתב דהכי קבעו חכמים דשער נשואה כיון דחייבת לכסות עשאוה כערוה לכו"ע. וכתב ע"ז: ולפעד"נ שהטעם בזה הוא כמש"ל בס"ד, שאסרו לכו"ע מפני שלא רצו לחלק בין מי שמכירה למי שאינו מכירה דלא פלוג. ע"ש. ונראה דאין כוונתו בזה לחלוק על החזו"א, אלא רק לבאר הטעם של מ"ש החזו"א ד"הכי קבעו חכמים", דהוא משום לא פלוג בין מי שמכיר לבין מי שלא מכיר. ורק אח"כ החזו"א דן לאסור בעניין ק"ש מצד טירדא מועטת (שבעיקרון נמצא גם בפניה ידיה ורגליה, אלא שלא הכבידו על הציבור בזה) שלפ"ז יש לאסור גם באשה נשואה שהולכת תמיד בלא כיסוי, כדלהלן בסמוך. ודו"ק היטב. וכן נראה שהבינו תלמידיו בהוראה ברורה (טהרה, בביאוה"ל הארוך שבסוה"ס סי' קצה). ע"ש].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וע״ז דן החזו״א היאך יהיה כאשר מדובר בפרוצה שמגלה תמיד שערותיה, ונמצא שכל העולם לא רגילים לראותה מכוסה [ונהי דבעצם יציאתה לחוץ יש פריצות משום דחיישינן שמא יסתכלו כדלהלן (אות ז), מ״מ לגבי ק״ש מולה שהנידון הוא על ראיה בעלמא, אולי יהיה מותר שהרי אין זה מביא הרהור לאף אחד (בראיה) וכאמור]. ולזה כתב דזה אינו, כי הטעם שאין לקרוא כנגד נשואה שלא מכירה, אין זה משום ״לא פלוג״ - בין אלו שמכירים אותה מכוסה לאלה שלא מכירים - גרידא [שאז נאמר שבפרוצה דאין בה לא פלוג, שרי], אלא גם משום שסו״ס יש מקום לעשות השיער ערוה אף אם מותר בו ראיה בעלמא ורגילים בו, משום דכל שחייבין לכסותו עשאוהו ערוה גם אם רגילים בו, דסו״ס שייך ביה טירדא מעט (אף שהותר בו ראיה), ורק פניה ידיה ורגליה וכן שערות הבתולה שהם מגולים בהיתר לא החמירו בהם חכמים לעשותם ערוה לאסור ק״ש מולם.

והא לך לשונו: ונראה דאפילו פרוצה שיוצאת תמיד בראש פרוע אסור, דלא היקלו חכמים בפריצות, והרי גם פניה וידיה יש בהן איסור בהסתכלות ויש מקום לאסור לקרות ק״ש [גם בראיה] אף נגד פניה, אלא שכל גזירת חכמים בפלס שקלוה וא״א להכביד על הציבור ולכך היקלו בפניה ובשיער פנויה מ״מ בנשואה שחייבת בכיסוי לא היקלו, וכ״כ במ״ב. עכ״ל. והיינו, דבאמת אף בדבר שמותר בו ראיה כמו פניה ידיה ורגליה היה מקום לאסור לקרות ק״ש כנגד ולהחשיבו כערוה, מטעם דסו״ס יש חשש דמיטריד קצת שהרי לא הופקע ממנו ההרהור לחלוטין (והרְאַיה שהרי הסתכלות אסור גם בו), וא״כ היה מקום להחמיר בק״ש לאסור כנגדו אף שזה ראיה בעלמא (וכעין שמצינו באשתו שאפילו שבעלמא מותר מ״מ לגבי ק״ש אסור. וי״ל), אלא שכל גזירת חכמים בפלס שקלוה, ולא החמירו אלא בדבר שחייבין לכסותו [אף אשה פרוצה], משא״כ פניה ידיה ורגליה או שערות הבתולה.

ולפי ביאור זה, לעניין עצם הראיה, שיער הוא ממש כפניה ידיה ורגליה, שמי שלא מכיר ורגיל לראותו מכוסה, מותרת לו הראיה בעלמא אפילו בשל נשואה, אלא שלעניין ק״ש החמירו ואסרו גם על מי שלא מכיר, כי סו״ס יש טירדא מסויימת שבפניה ידיה ורגליה ובשיער הבתולות לא הכבידו על הציבור, מה שאין כן שיער נשואה שמחוייבת לכסות לא שייך קולת ׳לא הכבידו׳[186].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[186] **אמנם** יש מקום לבאר כוונת החזו״א באופן אחר, דהיינו, שלעולם גם שיער אסור אפילו בראיה בעלמא (זולת שיער בתולה), ומה שהביא ללמוד מפניה ידיה ורגליה אין כוונתו דהכא בשערות הנשואה (שלא מכירה או הפרוצה) הוא ממש כמו שם שבאמת מותר בראיה בעלמא ובכ״ז אסור לקרוא כנגד (אא״כ מצד שלא רצו להכביד בפניה ידיה ורגליה ושיער הבתולה משא״כ בשיער הנשואה הפרוצה) וכנ״ל, אלא הא בהא תליא ור״ל דאפילו בפניה ידיה ורגליה היה מקום לאסור ראיה בעלמא וממילא להצריך כיסוי ולאסור לקרות כנגדו, אלא שכיון שלא רצו להכביד על הציבור הקילו בכל זה, וכן בשיער הבתולה לא רצו להכביד, משא״כ שיער נשואה שבלא״ה חייבת בכיסוי לא שייך לומר שלא רצו להכביד, אלא אסרו גם ראיה וקריאה כנגד אף אם לא מכירה או הולכת תמיד מגולה שלא כדין.

וכן נראה שהבין בשו״ת מחזה אליהו (פאלק, סי׳ ט אות ז), ע״ש דהעולה מדבריו היא שהבין שכוונת החזו״א היא כך, שבתחילה הסתפק שאולי לעניין ק״ש כנגד שיער, אסור רק בנשואה שמכירה, אבל אשה שלא מכירה אף שמחוייבת בכיסוי מדין תורה מ״מ לרואה שלא מכיר לא מביא לו הרהור, דלא גרע מפנויה, ויהיה מותר בשערה ראיה בעלמא וק״ש כנגד. וע״ז כתב דמהפוסקים משמע לא כן אלא שהאיסור לקרות ק״ש כנגד שער הנשואה הוא בכל אשה אף שלא מכירה,
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ומשמע שיש הרהור אף באשה שלא מכירה [דלכן אסרו ק״ש כנגד] וממילא אסור גם ראיה, ולזה הוק״ל מאי שנא מפנויה, ותירץ דכך קבעו חכמים שכל היכא שיש חיוב לכסות אז גם אסור ׳ראיה׳ לכל העולם גם אם לא מכירה, כפי שיבאר בהמשך, וממילא אסור גם לקרוא כנגד, וע״ז הוסיף, שגם אם היא פרוצה והולכת תמיד כך שאז יש יותר לדמותה לפנויה אפ״ה אסור מהטעם האמור, דכך קבעו חכמים שכל היכא שיש חיוב לכסות אסור גם ראיה וכן לקרוא כנגד כאמור, שהרי אפילו בפניה ידיה ורגליה היה מקום לאסור ראיה בעלמא וממילא לחייב אותו בכיסוי ולאסור גם לקרות כנגדו, אלא ששם לא רצו להכביד על הציבור והיקלו בכל זה, וכן בשיער הבתולות כיון דזה רק שיער שאינו גורם הרהור כ״כ כמו שוק וכד׳ לא רצו להכביד על הבתולות להצריך אותם בכיסוי (דאיכא טעמא דכי היכי דליקפצו עלה, ועוד טעמים. ראה לקמן אות ח) ומשו״ה גם התירו בהם ראיה בעלמא, וכן לקרוא ק״ש כנגד, דהא בהא תליא, משא״כ שיער הנשואה שחייבת לכסותו אין סיבה להקל בה ראיה בעלמא, והעמידו את הדבר על עיקר הדין, שאסור בו ראיה בעלמא, גם אם לא מכירה וגם אם עוברת על הדת ורגילה לילך כך בגילוי הראש [וממילא גם בכיסוי העשוי משיער, דהיינו פאה, יהיה אסור], וכיון שאסרת בו ראיה ממילא אסור גם לקרוא כנגד. משא״כ שוק והדומה לו לא שייך להתיר לבתולות או נשואות מצד שלא רצו להכביד על הציבור וכו׳, כי הוא גורם הרהור יותר חזק משערותיה ומפניה ידיה ורגליה. ע״ש. [ולכאורה ק״ק דא״כ מה התחדש באיסור שער באשה ערוה שאסור לקרות כנגד שערה, הלא זה כבר אסור בלא״ה לראות. ושמא לדעתו החידוש בעיקר הוא באשתו, אבל אה״נ באשה אחרת אין חידוש, דאסור לראות ואסור לקרות, כפי שבאמת בהכרח כן הוא (לכו״ע) גבי טפח, שפשוט שאסור בו גם ראיה בעלמא (כדמוכח בב״ב נז:), ומ״מ נתחדש בטפח באשה ערוה, שגם לגבי אשתו שמותר לו (אפילו להסתכל) מ״מ לקרות ק״ש כנגד אסור]. ובנוסח אחר [בביאור דברי החזו״א לפי המחזה אליהו הנ״ל]: רְאִיָה (וק״ש כנגד) תלוי ועומד באם יש ציווי לכסות שערה או לא, דאם יש חיוב לכסות, דהיינו בנשואה, אז החמירו דגם ׳רְאִיָה׳ בשערה אסור (ולא שרק לעניין ק״ש החמירו בכה״ג) אפילו שרגילים בזה מחמת הבתולות ויש פחות הרהור, כי מ״מ עדיין איכא קצת הרהור, ומחמת שהיא נשואה ודרושה הרחקה טפי, חייבה תורה לכסות את ראשה, וממילא גם אסרו בזה ראיה וק״ש כנגדו, דאין לומר בזה סברת ד׳לא הכבידו׳ כק״ש מול שיער הבתולות דלהלן, שהרי מאחר שהנשואה מחוייבת לכסותו א״כ האיש לא אמור לראות את זה בדרך כלל ואין כאן הכבדה עליו אם יאסרו עליו את זה [וגם בפרוצה שתמיד הולכת עם גילוי שיער, לא שייך שחז״ל ׳לא יכבידו׳ מפני עוברי רצונו, בפרט דזה פחות שכיח (עכ״פ בזמנם)]. אך אם אין חיוב לכסות השיער, דהיינו בבתולה, אז היקלו גם בראיה ובק״ש כנגד שערותיה כיון שרגילים בה ואזיל ליה ההרהור הגדול [משא״כ שאר הגוף (זולת פניה ידיה ורגליה), דחמירי טפי וגם אחרי שרגילים בזה איכא הרהור גדול], ורק נשאר הא דעדיין איכא מעט הרהור אך כיון שבבתולה בדרך כלל זה מגולה לכן ׳לא הכבידו׳ לאסור בזה את הראיה וק״ש של האיש. ע״כ.

אך לענ״ד מלשונו של החזו״א קצת יותר נראה כפי שביארתי בפנים, שבעצם ה׳רְאִיָה׳ מודה החזו״א דהותר גם בשיער הנשואה שלא מכירה, דמהני ביה רגילות לעניין ראיה כמו פניה ידיה ורגליה (ומ״מ אין רְאִיָה מזה שגם יהיה מותר לצאת בפאה כפניה ידיה ורגליה כפי שיתבאר להלן אות ז), ורק ׳בק״ש׳ יש מקום לדון דסו״ס איכא נמי טירדא מועטת [דלא הופקע מהם ההרהור, שהרי הסתכלות עדיין פשיטא דאסורה], ובזה חילק בין שערות הבתולה ופניה ידיה ורגליה שלא הכבידו, לבין נשואה (בין שמכירה ובין שלא מכירה ואפילו רגילה לילך כך תמיד שלא כדין) שהשאירו כעיקר מה שצריך להיות, שאסור בק״ש משום טירדא מועטת, דלא שייך בה קולת ׳לא הכבידו׳, וכאמור. איברא דבתורת ההסתכלות (סי׳ יד סעיף נט-ס) ובהסתכלות בהלכה (עמ׳ מט) כתבו שבאשה נשואה אסור אפילו ראיה בעלמא כנגד שערותיה, ומדסתמו משמע דמיירי אפילו במי שלא מכירה, ומשמע דהבינו כהמחזה אליהו הנ״ל, אך לענ״ד נראה יותר כפי שכתבתי בפנים שרק לעניין ק״ש אסר החזו״א. וכן מוכח מדברי החזו״א בסו״ס טז (ד״ה כ׳ המרדכי). ע״ש היטב ודו״ק. ועכ״פ כן מוכח שסוברים למעשה מרן הגרע״י זצ״ל והגר״מ לוי, כפי שיתבאר להלן שמתירים לקרות ק״ש כנגד שערות נשואה הפרוצה בגילוי שיער או בפאה דלא כפי שסיים החזו״א, ומוכח דסבירא להו דראיה שרי אף בשיער הנשואה, דאל״כ היאך התירו לקרות ק״ש כנגד, אטו משום ק״ש סר צילו של איסור ראיה דאיכא כבר בלא הק״ש, אלא ודאי דסבירא להו דשיער שרגילים בו

ובשו"ת יביע אומר (ח"ו או"ח סי' יג אות ג) הקשה על החזו"א שכתב שמה שהתירו כנגד פניה ידיה ורגליה של אשה אחרת היינו "כדי שלא להכביד על הציבור" [וממילא באשה שרגילה תמיד לילך מגולה אסור, דלא שייך בפרוצה קולא זו של לא הכבידו], דהלא פניה ידיה ורגליה זה היתר גמור וכמ"ש הרמב"ם (בפכ"א מהל' איסורי ביאה ה"ב) דדוקא כש"נתכוין ליהנות" אסור[187]. והוסיף שכמו"כ מצינו בשערות שהותר בהם ראיה בעלמא כמ"ש השטמ"ק (כתובות יז.) בשם הרמ"ה. וגם על טפח באשה ערוה שנתגלה כתב הר"ר יונה שמותר ראיה בעלמא[188], דלא כהב"ח (סי' עה). והאריך בראיות לזה. אך לכאורה לפי מה שביארתי לעיל בסמוך, כוונת החזו"א לומר דאפילו שמותר בהם ראיה בעלמא [כראיות שהביא ביבי"א שם] מ"מ היה מקום לאסרם לדיני ק"ש כנגד ולעשותן כערוה משום דסו"ס אכתי שייך בהן טירדא מועטת, ורק משום שלא רצו להכביד על הציבור מותר, משא"כ שיער הפרוצה השאירו על עיקר הדין לאסור. וכנ"ל. וגם להבנת המחזה אליהו שהבאתי לעיל בהערה דהק"ש תליא באיסור או היתר ראיה (ואם חזינן דהתירו ראיה ה"ה דהותר גם ק"ש), מ"מ כוונת החזו"א היא דהטעם גופיה שמותר לגלות ושמותר בהו ראיה בעלמא [וממילא ק"ש כנגד] בפניה ידיה ורגליה הוא משום שלא הכבידו על הציבור. [ושמא כוונת מרן זצ"ל להקשות גם על זה, דמכל הפוסקים שהביא משמע שראיה במקומות המגולים הוא היתר גמור ולית ביה אפילו סרך הרהור לאסור ק"ש מולו. בפרט לפי מה שהביא מרבינו יונה שכתב שמותר גם לעניין ק"ש ראיה בעלמא במקומות המכוסים של אשתו נדה, ולא אמרינן דבזה אסור (כי לא שייך בו קולת "לא הכבידו") -

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

עקב הבתולות וכיו"ב מהניא בהו רגילות בראיה בעלמא ובנוסף לזה סבירא להו שגם לעניין ק"ש זה הותר ולא אמרי דאיכא ביה טירדא מועטת כהחזו"א [אבל עדיין אין זה ראיה להתיר גם לצאת בפאה כפי שיתבאר להלן בסמוך אות ז].

[187] **והוסיף** דמה שכתב האשכול (אויערבאך. ח"א הל' ק"ש סי' ז, עמ' טו) שאסור אפילו בראיה, היינו דוקא לגבי ק"ש דבזה החמירו, הא לאו הכי אה"נ דמודה דמותר ראיה. ע"ש. ולכאו' בלא"ה לק"מ דהתם קאי על ערוה (או לכל היותר גם על טפח באשה ערוה), ולכן אסור אפילו בראיה בעלמא כדמוכח בב"ב (נז:), אבל הכא הרי איירי בפניה ידיה ורגליה, ובזה גם האשכול יודה שהותר ראיה. ואפשר דשווי ליה להרב ביבי"א ראיה בטפח "מכוסה" 'של אשתו' (כדאמרינן בברכות גבי טפח באשה ערוה "באשתו ולק"ש") כמו "פניה ידיה ורגליה" של אשה אחרת, ומדבכ"ז אסר האשכול, הוצרך לומר היבי"א הנ"ל דשאני התם דאיירינן בק"ש, אבל בראיה בעלמא בלי ק"ש מותר אף אם היא נדה וכן באחרת במקומות המגולים. וכן מוכח בטה"ב (ח"ב סוף עמ' קס, ובנד"מ עמ' קסז) שלמד דין ראיה בעלמא במקומות המכוסים של אשתו נדה מדהותר ראיה באחרת במקומות המגולים, אלמא דמשוה ביניהם. ודו"ק.

[188] **והיינו** באשתו דוקא, שהרי באשה אחרת אין האיסור דוקא בטפח אלא אפילו באצבע קטנה, ומדכתב טפח מוכח דקאי באשתו, ועלה כתב דבראיה מותר. ועוד, דאי קאי על אשה אחרת שאפ"ה מותר בראיה בעלמא בטפח מגולה, א"כ דוק מינה שבפניה ידיה ורגליה מותר אפילו הסתכלות, וכמו שכתב שם רבינו יונה קודם לכן שהאיסור הוא דוקא במקום מכוסה, והרי להדיא אמרינן (ברכות כד.) דאסור להסתכל אפילו באצבע קטנה. אלא ודאי דקאי על אשתו דעלה כתב שמותר בראיה בעלמא במקום המכוסה (ובמקום הגלוי מותר אפילו הסתכלות). ושו"ר שכ"כ בשו"ת תפילה למשה (ח"ז סי' ז, עמ' סח). וע"ע במה שכתבתי בזה להלן בהערה (ד"ה ומה שכתב רבינו). אלא שכפי שכתבתי (בהערה הקודמת) מרן זצ"ל סובר שמקומות המגולים של אשה אחרת שווים למקומות המכוסים של אשתו, ואם במקומות המכוסים של אשתו היקל רבינו יונה בק"ש מולו בראיה בעלמא (והאשכול החמיר עכ"פ בק"ש, כדלעיל בהערה הקודמת), ה"ה שיהיה מותר בראיה בעלמא במקומות המגולים של אשה אחרת, ולא רק "שלא הכבידו על הציבור" כמ"ש החזו"א.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דממילא ה"ה באחרת במקומות המגולים (כפי שביארתי לעיל בהערה דשוו אהדדי) שיהיה ג"כ מותר בהם ק"ש כנגד, ולא רק שלא הכבידו על הציבור. אלא שבאמת האשכול (אויערבאך. הל' ק"ש, סי' ז) פליג על רבינו יונה הנז', וסובר שאסור לקרוא ק"ש כנגד מקומות המכוסים של אשתו אפילו בראיה, וא"כ אכתי אפשר לומר שמה שהיקלו באשה אחרת במקומות המגולים (שזה באותה דרגה וכנ"ל) זה רק בגלל שלא רצו להכביד על הציבור, וכדברי החזו"א. אך מ"מ מרן השו"ע הביא את רבינו יונה בב"י (סי' עה), וא"כ מוכח דאנן נקטינן דאינו רק משום שלא הכבידו, אלא הוא היתר גמור, וכדברי מרן זצ"ל. ודו"ק. וצ"ע][189].

ההוכחה לנידו"ד

ז. **והשתא** לאחר כל האמור, שבשיער שרגילים בו אין הדבר מביא להרהור, דמשום הכי מותר לקרוא קריאת שמע כנגד שער הבתולות[190], אם כן יש לשאול מדוע כתבו הראשונים (ראה להלן בסמוך בהערה באריכות) שטעם מצוות כיסוי הראש הוא משום פריצות, הלא אפילו עכשיו שהנשואות מכסות הראש בכל זאת אמרינן דמאחר שהבתולות הולכות בגילוי הראש אין זה מביא הרהור, כי רגילים בזה[191], ואם כן אדרבה אם גם הנשואות תלכנה מעיקרא בגילוי הראש, עוד יותר יהיה רגילות בכך ולא יביא הרהור, והיאך שייך לומר שהתורה ציוותה לכסות את הראש משום פריצות. ואין לומר דבאמת חיוב כיסוי הראש הוא גזירת הכתוב גרידא, ולא מצד פריצות, דהלא כאמור, בראשונים מפורש שטעם התורה 'מעיקרא' לכסות היה משום פריצות, ולא ש'אחרי שהתורה ציותה לכסות [מ'גזירת הכתוב'], אם אשה תגלה כיסויה הוי פריצות' - ראה

[189] **ומ"מ** נראה לעיקר כהיבי"א, דגם בנשואה אם רגילה לילך שלא כדין, דהיינו מגולית ראש, מותר לקרוא כנגד – כמו בתולה. ודלא כהחזו"א. שהרי הטור כתב שהחילוק בין בתולה לנשואה הוא בכך שבזה רגילים ובזה לא, ואילו להחזו"א אין זה החילוק אלא בשניהם יש מקום להתיר כי רגילים בשיער הבתולות ואין מביא הרהור כל כך, ומאידך גם בשניהם יש מקום לאסור (ק"ש, ולמחזה אליהו גם ראיה) משום טירדא והרהור מועט, רק שבבתולה לא הכבידו והתירו לקרות ק"ש כנגד (וראיה), ולנשואה לא שייך "לא להכביד" אחרי שכבר בין כה יש חיוב כיסוי ראשה, ולכן אסרו לקרות ק"ש כנגד (ולמחזה אליהו אסרו גם ראיה בעלמא אף ברגילה לגלות), ונמצא שהחילוק הוא רק אם הכבידו או לא, ולא שבזה יש רגילות ובזה לא. משא"כ לשיטת היבי"א והגר"מ לוי, באמת החילוק הוא לענין רגילות, שבבתולה יש בה רגילות לכל העולם בשערות גלויות משא"כ נשואה שאין בה רגילות עכ"פ למי שמכיר אותה [ומשום זה אסרו לכל העולם (דלא פלוג) אא"כ היא באמת רגילה בזה או בפאה], ולא משום שרק בנשואה הכבידו. ודו"ק היטב.

אמנם זהו לפי ההבנה המקובלת שההיתר בבתולות הוא בתולות דעלמא, אך לקושטא לענ"ד נראה יותר שכל ההיתר בבתולה הוא בכלל על בתולות ביתו, ולא על בתולות דעלמא, דלא שייך בהו רגילות כלפי אדם זר. ויתבאר בזה לקמן (בפרק זה אות טו) באריכות. ולפירוש זה בכלל אין מקור להתיר דבר שנאסר לאדם זר, 'מפני רגילות'.

[190] **ואפילו** כנגד שער הנשואות שלא מכירן היה מקום להתיר, אלא שמאחר שיש שמכירין אותן וכלפיהם ודאי מביא הרהור, לא חילקו חכמים, וכנ"ל (אות ו) באריכות.

[191] **ושאני** אשה נשואה דלא פלוג ממי שמכירה וכנ"ל.

בהערה[192] באריכות. ועוד, דגם את"ל שחיוב כיסוי הראש הוא משום 'גזירת הכתוב' גרידא והפריצות הוא רק אחרי שהתורה ציותה מגזיה"כ לכסות, שאם כעת היא מגלה הוי פריצות, עדיין לא איפרק

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[192] **טעם כיסוי הראש [ונפק"מ לפאה]**

הנה ראיתי שיש שרצו לומר שמה שהתורה הצריכה כיסוי ראש, אינו מצד צניעות, אלא הוא משום 'גזירת הכתוב' גרידא.

ועל פי זה הוציאו שאין איסור לחבוש פאה נכרית, מכיון שבזה קיימו את גזירת הכתוב 'לכסות'. אולם כפי שיתבאר הדבר נסתר מראשונים ואחרונים דמפורש בדבריהם באופן ברור ומוחלט, דטעם התורה להצריך כיסוי ראש הוא משום חשש פריצות, וממילא פשוט וברור שלא יועיל פאה [ולהלן יתבאר שלא שייך לטעון בזה דלא שדרשינן טעמא דקרא].

ראשית כ"ה לפי המבואר במקור עצמו של חיוב כיסוי הראש (כתובות עב.), לפי שני הפירושים (ברש"י שם ד"ה אזהרה). כפי שיתבאר.

ביאור הפירוש הראשון של רש"י

דהנה בפירוש ראשון כתב רש"י, וז"ל: מדעבדינן לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה מכלל דאסור. עכ"ל. **ובמקור** דבר זה שפריעת הראש לסוטה הוא 'מדה כנגד מידה' למה שפרעה באיסור, ביאר הגאון רבי מנחם מרדכי פרנקל תאומים זצ"ל (הודפס בקובץ בית אהרן וישראל שנה יח גליון ה, סוף עמ' עט) דרש"י בפירוש זה הבין דמה דתנן (סוטה ח:) "היא גילתה את עצמה לעבירה המקום גילה עליה", הכוונה שהיא 'גילתה את ראשה', לפיכך 'גילה המקום עליה' - כלומר שהמקום ציוה שיפרע הכהן את ראשה [ודלא כפירוש שאר המפרשים שם. עיין עליהם]. וכ"נ שהבין בספר סוגיא דפאה נכרית (עמ' קנה ד"ה והביאור). ע"ש. וכן נראה כבר מרבינו יהונתן מלוניל (כתובות שם), וז"ל: ואמרינן במסכת סוטה **"היא גלתה לו את ראשה, לפיכך הכהן מגלה לה את ראשה"**, אלמא דלא היה לה לגלות את ראשה וכו'. עכ"ל. [וכ"ה בשיטמ"ק שם]. ודו"ק שמילים בסגנון זהה (לתיבות שהדגשתי) הוא במשנה בסוטה שם, ולא בגמ' שם, ומוכח כדפירש הרמ"מ פרנקל תאומים הנ"ל. וכן מבואר שהבין את דברי השטמ"ק הנז' בפירוש כתר כהונה על הספרי (נשא פי"א אות ס) [אלא שכתב שזה דוחק בלשון המשנה ולכן יותר נראה כפירוש רש"י. ע"ש. ולהאמור גם רש"י נתכוין לפירוש השטמ"ק. ועי' בזה להלן (ד"ה והנה מצינו), ואכמ"ל], וכ"ה להדיא במדרש הגדול (נשא ה, יח): למה היה פורע את ראשה, לפי שהלכה כבנות גוים פרועות, אמר הקב"ה, היא פרעה ראשה לאחר בסתר אני פורעה לכל בגלוי, **דתנן** במדה שאדם מודד בה מודדין לו, היא קישטה עצמה לעבירה והמקום נולה, **היא גילתה עצמה לעבירה והמקום גילה עליה**. ע"כ. משמע שהמקור ל'מידה כנגד מידה' בעניין כיסוי הראש הוא ממשנה זו, כדברי הרמ"מ פרנקל תאומים הנז'. והכי איתא להדיא כבר במדרש רבה (נשא פ"ט י"ג): "ופרע" למה, שדרך בנות ישראל ראשיהן מכוסה, ולכך היה פורע ראשה ואומר לה, את פרשת מדרך בנות ישראל שדרכן להיות מכוסות ראשיהן, והלכת בדרכי הגויים שהן מהלכות ראשיהן פרועות [עכ"פ חלקם, ע' רש"י סנהדרין (נח:). משא"כ בנות ישראל כולן מכסות], הא לך מה שרצית". ע"כ. וכן הוא במדרש 'לקח טוב' (נשא ה, יח): "היא גילתה שערה לנואף, לפיכך כהן פורע את ראשה".

[**כאמור** אין כוונתי שבגמ' בסוטה (וכן במדרשים הנזכרים) מפורש כגוף פירש רש"י במקור חיוב כיסוי הראש, שהרי לא כתוב שם כלום על מצוות 'כיסוי הראש', אלא רצוני רק לומר ששם מבואר ה'מידה כנגד מידה' במה שפורעים לה את ראשה כנגד מה שהיא גילתה את ראשה, וע"ז בנה רש"י את ביאורו (הראשון) בחיוב כיסוי הראש, כפי שיתבאר. **ואף** דאיתא בסוטה שם "היא פרסה לו סודרין נאין על ראשה" ומשמע לכאורה שלא גילתה לה את ראשה כנ"ל אלא אדרבה כיסתה אותו (ורק זה היה "בסודרין נאין"), תירץ בקונטרס 'בת מלך פנימה' (עמ' 54), דצ"ל דעשתה את ב' הדברים, תחילה התקשטה בסודרין נאין, ואח"כ גילתה את שערה והתקשטה בשערה הקלוע (או בסדר הפוך), ועוד דבלא"ה הרי בכל מה דאמרי' התם דעושים לה מדה כנגד מדה כמו שעשתה (עיי"ש בסוטה ח: וט. כמה וכמה דברים) הלא אין הכוונה דבאמת ידעינן שכך עשתה, אלא דעושים לה דברים כנגד הדברים שבד"כ דרך הנואפות לעשות, וא"כ יש שמתקשטות בסודרין נאין ויש שמתקשטות בקליעת השיער, ולכן עושים לה כנגד ב' הדברים. ע"כ. ועי"ש. **אלא** שלכאורה אכתי לא איפרק מחולשא,
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דנהי שעצם זה דאמרינן "שפירסה לו סודרין נאים" אינו סתירה למאי דאמרינן שגילתה את ראשה (די"ל דעשתה שניהם, או דמענישים אותה לפי כל דרכי הנואפות, כנ"ל), מ"מ משמע שהעונש שצריך כעת לפרוע את ראשה הוא על מה שפירסה סודרין נאין ולא כדפרש"י שהוא מדה כנגד מדה על "מה שפרעה את ראשה" (דמזה למדינן שלא היה לה לגלות את ראשה כמ"ש בר"י מלוניל ובשטמ"ק ובאחרונים הנ"ל), דהא הכי אמרינן התם "היא פירסה לו סודרין נאין על ראשה לפיכך כהן נוטל כפה מעל ראשה ומניחו תחת רגליה". מיהו י"ל שעצם הגילוי הוא כנגד מה שגילתה את ראשה כדפירש"י, ואת זה אמרינן במשנה שם (לפי פירוש זה, וכנ"ל בשם הרמ"מ פרנקל תאומים): "היא גילתה את עצמה לעבירה המקום גילה עליה". אלא שהברייתא ביארה דבר נוסף, שאת אותו כיסוי ראש שמסיר ממנה (ומגלה בו את ראשה) יש להניחו 'תחת רגליה' – לביזיון, דהיא השתמשה בכיסוי ראשה לעבירה ולכן הכהן מניחו תחת רגליה].

וביאור הלימוד לפירוש זה, הוא דמדחזינן דענשינן לה על כך שגילתה את ראשה בפני אדם זר, אלמא עשתה איסור בכך, דאל"כ מדוע נענשה על כך.

וכן מבואר בר"י מלוניל ובשיטמ"ק הנ"ל: ואמרינן במסכת סוטה היא גילתה לו את ראשה, לפיכך הכהן מגלה את ראשה, **"אלמא דלא היה לה לגלות את ראשה"**. עכ"ל.

וכן ביאר ההפלאה (ברש"י שם), וז"ל: לפירוש ראשון, מוכח מהעונש, שעשתה עבירה בתחילה בגילוי ראשה. עכ"ל.

וכן ביאר בשו"ת חסד לאברהם (תאומים, מהדו"ת אה"ע סי' פז ד"ה ואחר), וז"ל: דדרשינן טעמא דקרא דהיינו טעמא דמגלה שערה - שהוא מידה כנגד מידה על שעשתה איסור לגלות שערה לפני הבועל, אלמא דאסור לגלות שערה. עכ"ל.
וכן מבואר מדבריו בד"ה ואולם, וז"ל: לפי ענ"ד נראה שיש בזה [בפאה נכרית] איסור דאוריתא לפי מה שפירש"י בכתובות שם "אזהרה לבנות ישראל שלא תצא בפרועת הראש מדעבדינן לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה מכלל דאסור", וכיון "דעיקר האיסור משום פריצות שהיא מתנאית לבני אדם", מה לי שער עצמן או שער נכרית שעשויות באופן שנראין כשער עצמן, תורה אחת להם ואסור מה"ת. עכ"ל. [וראה עוד להלן במה שהארכתי על מ"ש שם בביאור הפירוש השני של רש"י].

וכן ביאר הגרי"פ פערלא (בפירושו על הרס"ג, עשה צו) דלפירוש הראשון של רש"י ביאור הדבר הוא, דלמדינן מהעונש לאיסור, כי אין עונש בלא אזהרה וכיון שהעונש מפורש בקרא הרי זה כאילו האזהרה מפורשת בקרא, ועכ"פ מיהת כיון דחזינן שענש הכתוב עלה ש"מ דאסור לעשות כן, ע"ש.

וכן הבינו בשו"ת מנוחת משה יונגרייז (ריש סי' נד), ועוד כמה אחרונים (עי' בקונטרס 'בת מלך פנימה' עמ' 52).

נמצא לפי כל זה, דבהכרח יש פריצות בעצם הגילוי שיער - גם אם כולן תלכנה בגילוי הראש, ולא שהפריצות הוא רק באשה שמגלה ראשה בשעה ש'כולם מכסות אותו' ואילו כולן היו מגלות שערן [או לובשות פאה נכרית] אין בזה פריצות, זה אינו, כי הרי כאמור לא כתוב בפסוק שום 'ציווי לכסות' את שערה ("לא תגלה אשה את שערה" וכיו"ב) שתוכל לומר שזה רק 'גזירת הכתוב' ולא נאסר משום פריצות, אלא 'כל' הלימוד של חיוב כיסוי הראש הוא ממה שרואים בפסוק שגילוי הראש הוא פריצות, דמזה למדינן שכיון שזה פריצות – צריכות הנשים לכסות את ראשן (ואם איתא שהפריצות היא רק בשעה שהיא חריגה מכולם, התורה לא היתה מצווה 'מעיקרא' לכסות את הראש ובכך לא היתה אף אחת 'חריגה'. ועל כרחך דליתא, אלא אפילו אם כולן תלכנה כך ויש 'פחות' הרהור, עדיין איכא פריצות, דקצת הרהור עדיין איכא בכל גוונא, או דאכתי איכא חשש שמא 'יסתכלו', או משום עצם הקירבה לערוה שיש בזה. ראה להלן בפנים באריכות).

ואין לומר דשאני התם בסוטה ששאר הנשים היו הולכות מכוסות [שלא מחיוב כל שהוא, שהרי עכשיו הפסוק מצווה על זה] והיא גילתה, ורק משו"ה חשיב פריצות, כי היא היתה 'חריגה', אבל אם כולן תלכנה כך לעולם אימא לך דלא הוי פריצות. הא ליתא, דהא אמרינן "תנא דבי רבי ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" ומשמע שזה אזהרה כללית ומקור לבנות ישראל לכסות את הראש, ואילו להנ"ל אין כאן אלא אזהרה שאם כולן הולכות מכוסות אסור

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

לאחת להיות חריגה ולגלות ראשה. [וגם לפי הצד הנ"ל נמצא דאם כולן תלכנה פרועות ראש ממש בלי שום כיסוי, לא יהיה איסור. והא ודאי ליתא. ואכמ"ל]. אלא על כרחך דמסתבר להו לחז"ל דלא שנא, אלא עצם זה שמגלה שערותיה בפני אחרים הוי פריצות אף אם כולן תלכנה כך.

[**ברם** לכאורה יותר מזה יש לשאול, היאך למדה הגמ' מסוטה לחיוב כיסוי הראש, דלמא שאני התם שהסוטה גילתה את ראשה 'לבועל' דרך ניאוף, ולכן אסור, אבל מנין ללמוד שאסור גם 'לצאת בפרוע ראש' – בסתמא דהיינו שלא במתכוין לגילוי מיוחד עבור הבועל וכיו"ב ח"ו. **ונראה** לבאר בהקדים מה שלכאו' יש לשאול, דאם לומדים מסוטה א"כ הוה לן למילף ממש כדהתם, דהיינו כמו דחזינן בסוטה שעל מה שגילתה את ראשה נענשה שפורעים את ראשה ברבים ומבזים אותה בכך, ה"נ כל אשה שתילך פרועת ראש יש לנו להעניש אותה בכך שנגלה את ראשה במעמד רבים ונבזה אותה בכך כמו בסוטה שעושים לה כן משום זה – מידה כנגד מידה, כנ"ל. וזו לא שמענו. אלא על כרחך לומר דזה ודאי שעונש כזה של פריעת הראש וביזיונה ברבים ענשה תורה רק למי שהגדילה לעשות כן בייחוד לפני הבועל, ואין ללמוד כן לסתם אשה ההולכת כן בפרוע ראש ברה"ר, ברם מסתבר להו לחז"ל שאם בעשתה כן בייחוד לפני הבועל ענשה תורה עד כדי לבזותה ולגלות ראשה א"כ 'נחית דרגא' בכה"ג שיוצאת בפרוע ראש ברה"ר – דעכ"פ איסורא מיהא איכא אע"פ שאינה עושה כן עבור בועל בייחוד, דקריבה לעורה הוא. והשתא דאתינן להכי יש לתרץ בכך גם את הקושיא דלעיל (קודם הסוגריים) דדלמא שאני התם שהיתה הסוטה 'חריגה', דלהאמור נחית דרגא לאיסורא מיהא. ודו"ק. **מיהו** לכאורה עדיין יש להקשות, דהא אמרינן התם ג"כ "היא האכילתו מאכל בהמה לפיכך קרבנה מאכל בהמה, היא השקתו יין משובח בכוסות משובחים לפיכך כהן משקה מים המרים במקידה של חרש", ולכאו' לפי פירוש רש"י הנ"ל ייצא שאסור לאשה להאכיל אחרים מעדנים או להגיש בכוסות משובחים, שהרי גם באלו עבדינן לה מידה כנגד מידה (וכן הקשה בישועות יעקב אה"ע סי' כא, דף כז ע"א). וזו לא שמענו. **אמנם** לפי האמור שעיקר הלימוד כאן אינו בנוי רק על ה"מידה כנגד מידה" (דא"כ היה צריך להעניש בבזיון ברבים כל אשה היוצאת בפרוע ראש, כנ"ל), אלא הוא בצירוף סברת חז"ל - דמסתבר להו לחז"ל דכיון דשם פרעה ראשה לפני הנואף וזה אחד מגורמי העבירה וקירובו ועבדינן לה עונש הבזיון וכו' ה"נ יש מיהא לאסור (בלי העונש דעבדינן לסוטה) על כל אשה לצאת בכך - א"כ לא רחוק הוא לומר דלהאכיל מעדנים וכד' מסתבר להו לחז"ל דאין לאסור בזה בעלמא, כיון שכאמור בלא"ה האיסור הוא ע"פ סברת חז"ל בדברים אלו והם אמרו והם אמרו, בפרט שסתם קישוט הוא כדי להתייפות ומביא קירוב הדעת בעניינים אלו, משא"כ אכילה, ודו"ק. וע"ע בבל"ג (עמ' קיט) מה שהאריך בתירוץ קושיא זו. ועכ"פ יהא התירוץ אשר יהא, אין זה אלא קושיא צדדית על פירש"י (בפירוש קמא הנז'), אבל זה ודאי מבואר שהטעם לפ"ז הוא משום פריצות].

עד כאן התבאר לפי הפירוש האשון של רש"י.

ביאור הפירוש השני של רש"י

וכעת אבאר פירושו השני, וז"ל: "א"נ מדכתיב ופרע מכלל דהאי שעתא לאו פרוע היא, ש"מ אין דרך בנות ישראל לצאת בפרוע ראש". עכ"ל. דהיינו, שמזה שהתורה הסכימה עם מנהג זה שנהגו בנות ישראל שלא לצאת פרועות ראש, אלמא חובה לכסות הראש (וראה עוד בסוף הספר פרק ז אות ו בהערה - בשם המהרא"ל צינץ ועוד, בביאור צורת הלימוד מן המנהג).

וחנה מה שנהגו בנות ישראל כך, א"א לומר שהוא משום 'גזירת הכתוב', כי הרי 'הכתוב' בא **אחרי** מה שכך נהגו (ונותן למנהג תוקף של איסור), ולא להיפך. ועל כרחך דמה שהיה דרכן לכסות הוא משום פריצותא, וע"ז התורה הסכימה ונתנה לזה תוקף של איסור מהתורה.

ביאור מהות 'קללת חוה' להיות עטופה כאבל

ואמנם ראיתי לחכם אחד שרצה לומר, שמה שנהגו בנות ישראל כן אינו משום חשש צניעות וכד' אלא הוא מצד קללת חוה, כדאמרינן בעירובין (ק:) דעשר קללות נתקללה חוה, ואחד מהם "עטופה כאבל". ופירש"י (ר"ה עטופה): "בושה לצאת בראשה פרוע". ולכן גם הגויים נהגו לכסות ראשן (כדאיתא ברש"י סנהדרין נח.). אלא שבגלל שהתורה הזכירה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

זאת גבי סוטה (ופרע וכו') נהפך הדבר לאיסור דאורייתא, אבל אין הטעם משום פריצות, ומעתה מותר 'להערים' על הקללה הזו ולחבוש פאה וכד'. עכ"ד.

אולם ראשית אקדים דזה ודאי שא"א ללמוד משם שחיוב כיסוי הראש הוא 'רק' קללה ותו לא, שהרי בין הקללות שם מובא גם שהיא אסורה לבי תרי, דהיינו לשני אנשים, וכי שם האיסור הוא רק 'קללה', הלא מקרא מלא הוא (ויקרא כ, י). אלא ודאי ששם הוא רק הסתכלות כללית על המציאות הקיימת, שאשה איננה נישאת עם שני גברים מחמת האיסור הקיים כבר מצד עצמו, וכיון שיש בכך מימד מסויים של גנות, החשיבה הגמ' את זה כ'קללה', אף שיש בו חובה בלא"ה. וה"ה לענייננו, האיסור לאשה לצאת בפרוע ראש כבר קיים, אלא שכיון שיש בכך מימד מסויים של גנות, נחשב הדבר כ'קללה'.

ברם החכם הנ"ל רצה לומר, דהכא שאני שהאיסור עצמו שהתורה אסרה לצאת בגילוי ראש, כל יסודו [לפירוש השני ברש"י] מהדרך שנהגו בנות ישראל לכסות ראשן, והדרך הזו היא תוצאה מהקללה, בלא טעם פריצות וכד', ולכן הוי גזירת הכתוב גרידא ותו לא (משא"כ איסור אשת איש נלמד מהפסוק בלא קשר לדרך ולכן אין יסודו רק מקללה).

ולזאת אשיב, דזה אינו מכמה טעמים. חדא, הרי רש"י כתב דש"מ ד"אין דרך **בנות ישראל** לצאת בפרוע ראש", ואם איתא שכוונתו לדרך מצד הקללה שנתקללה חוה אם כל חי א"כ אין זה דרך דוקא בבנות ישראל, אלא דרך כלל העולם. אלא ודאי דאף שאצל הנכריות ג"כ יש בושה בפריעת הראש כמ"ש רש"י בסנהדרין הנ"ל, וזהו תוצאה מקללת חוה, מ"מ לבנות ישראל היה בזה הקפדה טפי, דמשום צניעות נגעו בה [וע"ע במדרש רבה (נשא פ"ט י"ג): "ופרע" למה, שדרך **בנות ישראל** ראשיהן מכוסה, ולכך היה פורע ראשה ואומר לה, את פרשת מדרך בנות ישראל שדרכן להיות מכוסות ראשיהן, והלכת **בדרכי הגויים שהן מהלכות ראשיהן פרועות**". והיינו כאמור שבגויים היו 'פחות' מקפידים בזה (אף שגם אצלן חלקן היו מקפידות בזה כנ"ל), דאין זה אלא מקללת הבושה, וכנ"ל, משא"כ בנות ישראל הקפידו על זה טפי, משום צניעות. וע"ע במשך חכמה (בראשית ג, טז) שכתב, וזת"ד: בגמ' עירובין (דף ק:) חשיב עשרה קללות שנתקללה. וחשיב 'מנודה לכל אדם' - דאסירה לבי תרי (לשתי גברים), והכוונה בזה, שאינו מדבר ממה שאסור מצד הדת והשבע מצוות, רק חשיב כולהו מילי אשר הם מסוג הנמוסי והדרך ארץ, דמצד הטבע והנימוס שהאשה אסורה לשנים (ואילו האיש מותר לישא הרבה), דאם אשה תנשא לשניים יבטל יישוב העולם, כי יאבד הייחס דלא ידע אביו את בנו ומי הוליד, ויהרס כל מוסדות הישוב, כי מי יעמול על זרע בני בלי שם? וכו'. ע"ש. וה"נ בעניינו י"ל דעיטוף הראש הוא עניין כללי בכל הנשים, ו'איסור' גילוי הראש נמשך מדרך 'בנות ישראל' להקפיד בזה טפי משום צניעות וכנ"ל].

וע"ע בפירוש 'אהבת חסד' על אבות דר"נ (אמשטרדם תקל"ז, פרק א, דף ג ע"ב) שכתב דהאי 'עטופה כאבל' דקאמר לאו א'שערות' דראשה קאי, דעל זה לא היה צריך רש"י לפרש הטעם משום 'בושה' דהלא איסורא דאורייתא נמי איכא דכתיב ופרע את ראש האשה וכן אמרינן בכתובות (עב.), אלא אעטיפת כל הראש עם פניה קאי, שכן דרך בנות ישראל הצנועות לצאת, וכן אמרינן בשבת (סה.) ערביות יוצאות רעולות, ופירש"י דרך נשים ישראליות בארצות ערב להיות מעוטפות ראשן ופניהם חוץ מן העינים. ע"כ. (וע"ש שכתב שרש"י דייק כן מלשון "עטופה כאבל" דמשמע ליה דלאו אשערות לחוד קאי, ולכן פירש הדבר משום בושה). נמצא לפי דבריו, שדרך בנות ישראל לכסות הראש המוזכר בכתובות (עב.) אינו משום הקללה, כי הקללה אינה אלא על התוספת כיסוי אפילו על הפנים, אבל עצם כיסוי השערות אינו נובע משם אלא הרי זה עניין אחר, ומהו אם לא משום צניעות. וז"פ.

ועוד, דגם את"ל שדרך בנות ישראל לכסות ראשן המוזכר בכתובות (עב.) נמשך מקללת חוה, מ"מ כבר מצינו בכמה מקומות שה'בושה' וה'צניעות' עניינם אחד הוא, שהיא מתביישת ששערה חשוף לעין תאווה של הגברים, כגון בנדרים (כ.) "כל המתבייש לא במהרה הוא חוטא, ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני", וזה נסמך לאיסורי הסתכלות האמורים שם לפני כן, ומשמע שהכל ענין אחד הוא. וכן מפורש במאירי שם, שאחרי שהביא שם את איסורי הסתכלות באשה וכו', כתב "וכלל הדברים יהא מסוה הבושת על מצחו תמיד" וכו'. ע"ש. דהיינו שמי שמסתכל על נשים הוא לא מתבייש, וזה גורם לקירוב הדעת, וממילא לא במהרה הוא חוטא, ולכן צריך שיהיה מסוה
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הבושת על מצחו תמיד. וכן באשה - הבושה והניוול שיש לאשה בפריעת ראשה היא היא הפריצות, דבאיש הבושה היא ב'הסתכלות' על האשה ובאשה הבושה היא ב'גילוי' של זה, וכשמסירים את מסוה הבושה עלול להגיע קירוב הדעת ופריצות. וכן מפורש בתוס' רי"ד בנמוק"י ובריטב"א (כולהו בכתובות עב.) ובעוד מקומות, כפי שאבאר להלן (בהמשך ההערה ד"ה ונראה).

וע"ע לגאון עוזינו רבינו החיד"א בספרו 'כסא רחמים' על אבות דר"נ (פרק א) הנ"ל, שאחרי שהביא את דברי הרב 'אהבת חסד' הנ"ל הוסיף: ואפשר דמאחר דחוה גרמה שיהיה יצר הרע, צריכה להיות עטופה, שלא יתגרה יצר הרע באדם הרואה אותה. עכ"ל. ויש להסתפק אם כוונתו רק 'להוסיף' על דברי הרב אהבת חסד הנז', ולומר שמה שהתקללה בבושה של גילוי הפנים (שכך נוהגים בחלק מהמקומות לכסות הפנים חוץ מן העינים, וכנ"ל), היינו משום שהיא גרמה ליצה"ר וכו', או שכוונתו לומר בזה פירוש אחר מהאהבת חסד, דלעולם הכוונה בקללה זו היא לגוף הכיסוי ראש המבואר בכתובות (עב.) ולא לגילוי הפנים, ומה שרש"י פירש 'בושה' לצאת פרוע, אין כוונתו לבושה ערטילאית בעלמא, אלא כוונתו לבושה שמונעת קירבה ופריצות, והיא באה מחמת מה שגרמה שיהיה יצר הרע, ועליה לדאוג שלא יתגרה יצה"ר באדם הרואה אותה ולכסות 'שערות' ראשה. עכ"פ מבואר מדבריו שחובת כיסוי הראש הוא משום צניעות, שלא יתגרה אדם הרואה אותה.

וראיה ברורה לכך ש'דרך בנות ישראל לכסות ראשן' הוא משום צניעות, כי אם נאמר שהוא רק מצד קללת חוה שהאשה תתבייש בגילוי הראש ותו לא, א"כ מהיכא תיתי ללמוד מהפסוק 'איסור' לצאת בפרוע ראש, הלא בפסוק סה"כ מצינו ש'הדרך' לכסות הראש וא"כ שמא מותר לגלות הראש (גם בלי פאה) ומה שהתורה אמרה שצריך לפרוע ראש הסוטה דמשמע שהיה מכוסה היינו משום שסו"ס היה בושה לגלות מצד קללת חוה 'בלבד', ומהיכן נולד 'איסור'? וכי מהא דכתיב "נעליכם ברגליכם" "נעלך לא בלתה" "שלף איש נעלו" וכד' נימא דכיון דחזינן שלבשו נעליים ממילא איכא חיובא לחבוש נעלים? וכן "וחלצה נעלו מעל רגלו" האם נימא: מכלל דעד השתא לאו חלוץ הוה ש"מ אין דרך בני ישראל לילך חלוצי נעל ואיכא חיובא ללבוש נעל? אלא ודאי דשאני הנך דאף אם התורה רואה בזה דבר מוסכם ונכון, מ"מ מהו הדבר הנכון שהתורה הצדיקה אותו, רק העובדה המציאותית הזו שאנשים אינם רוצים להנגף בדרכים מאבנים וקוצים וכדומה, ולכן הם נוהגים ללבוש נעלים, עובדה זו אין בה עניין רוחני ותורני, ומשום כך אין בזה שום חיוב מהתורה. משא"כ לגבי כיסוי ראש, כיון שהתורה הזכירה את המנהג הנ"ל, שנהגו בנות ישראל לילך בכיסוי ראש, **והמנהג הוא משום ענין רוחני ותורני** (דבנות ישראל הקפידו על זה טפי באופן החלטי, משא"כ הנכריות לא כולם הקפידו, כדלעיל מהמדרש רבה. או שהבושה המוזכר בעירובין היא היא הצניעות, כנ"ל), כלומר משום הענין של ההימנעות מפריצות, בזה ודאי מסתבר, שכשהתורה הזכירה אותו ואנו למדים על כך שהיא רואה את הדבר כמוסכם ונכון, יש בכך הסכמה על עצם הדבר הזה, דהיינו הסכמה על כך שהדבר באמת נחשב כפריצות וראוי לכסותו. [או שמהפסוק רק למדים שכך דרך בנות ישראל, ומשמע להו לחז"ל שמה שדרכן בכך הוא משום שזה גורם מכשול, וממילא המגלה שערותיה עוברת בלפני עיור, וכמו שפירש הגרי"פ פערלא עשין צו דף שכה ע"ב ד"ה איברא – השני. ע"ש]. אך אילו דרך בנות ישראל לכסות השיער היה מצד הקללה בעלמא בלבד, לא היה אפשר ללמוד מזה 'איסור', כנ"ל.

וע"ע בקונטרס 'בת מלך פנימה' (עמ' 28) ובספר 'ישא מדברותיך' עמ"ס סוטה (עמ' תכט-תל) מה שכתבו בעניין קללת חוה (ובכללות טעם חובת כיסוי הראש). ע"ש.

הכלל העולה, מה שכתב רש"י בפירושו השני "א"נ מדכתיב ופרע מכלל דהאי שעתא לאו פרוע היא, ש"מ **אין דרך בנות ישראל לצאת בפרוע ראש**". עכ"ל. היינו שדרך בנות ישראל שלא לצאת פרועות ראש **משום צניעות**, ולא מחמת קללה בלבד.

ומעתה נמצא שגם אם כולן תלכנה ח"ו בגילוי ראש [או בפ"נ] יש בזה פריצות 'בעצם', דהרי כאמור דרכן של בנות ישראל לכסות ראשן משום פריצות אפילו שיכלו מעיקרא שלא לכסות וממילא גם יהיה בזה 'פחות גרימת הרהור',

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אלמא גם בכה"ג הוי פריצות. ולא שייך לומר שזה דרשה בטעמא דקרא וקי"ל דלא דרשינן, דהא הכא עיקר האיסור מגיע מדרכן של בנות ישראל שהוא משום פריצותא וכאמור, אלא שהתורה הסכימה עם מנהג זה ונתנה לזה תוקף של דאורייתא, ושאני משאר איסורי התורה שהן 'איסור עצמי' דאז אין לנו לדרוש טעמא דקרא ולהוציא הלכות [וראה בזה עוד להלן באריכות]. וזה ברור.

משא ומתן בדברי החסד לאברהם בביאור רש"י בפירושו השני

ואמנם ראיתי בשו"ת חסד לאברהם (תאומים, מהדו"ת אה"ע סי' פז, ד"ה ואולם - הראשון) הנ"ל שכתב, דהא דחיוב כיסוי הראש הוא מטעם פריצות היינו דוקא לפי הדרך הראשונה של רש"י הנ"ל שזה נלמד בדרך 'מידה כנגד מידה' - שהתנאתה לבועלה, וכנ"ל, אבל לדרך השניה של רש"י הלימוד הוא מ'גזירת הכתוב' - דהיינו מדהוצרך **'להתיר'** לפרוע ראשה בסוטה, אלמא דבלי זה היה 'אסור' לפרוע הראש - דאילו היה מותר לפרוע לא היה צריך פסוק להתיר בסוטה, ומשום איסור זה בנות ישראל מכסות את הראש, ולא בהכרח משום צניעות וכד'.

אולם לדבריו כאמור נמצא דהלימוד הוא לא בכך שהפסוק מגלה לנו את המציאות והמנהג המתוקן ש'מדפרע לה ש"מ דלפני כן היתה מכוסה וכך דרכן' וכו', אלא הלימוד הוא מזה שהוצרך להתיר לפרוע ראשה של הסוטה, ש"מ דבעלמא אסור. [ולכן כתב שפיר דיתכן דזה גזירת הכתוב גרידא]. **אך** במחכ"ת לשון רש"י לא משמע כן, דהרי כתב: מדכתיב ופרע "מכלל דהאי שעתא לאו פרוע היא" ש"מ אין דרך בנות ישראל לצאת בפרוע ראש. עכ"ל. וכן הוא לשון **ר"י אלמנדרי** (ד"ה דאורייתא): מדכתיב "ופרע" מכלל דההיא שעתא לאו פרוע הוא - אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש. עכ"ל. וכיו"ב הוא לשון **התוס' ריי"ד** (כתובות שם ד"ה ראשה, ובפסקיו ד"ה ואי. בפירושו הראשון): "אלמא עד השתא לא הוה פרוע". מבואר שהדיוק מהפסוק הוא לא לעניין **"הדין"** - שמזה שהוצרך להתיר פריעת ראשה כאן ש"מ דבעלמא אסור [דתוכל לומר דזה גזיה"כ], אלא הדיוק הוא בעניין **"המציאות"** - דמדכתיב "ופרע" מוכח **"דהאי שעתא לאו פרוע היא, ודרך בנות ישראל לכפות הראש"** - דהיינו דמאי דחזינן בפסוק הוא רק שעד עכשיו היא היתה מכוסה וכך דרך בנות ישראל, ותו לא, אלא שמעצם זה שכך נהגו בנות ישראל לכסות ראשן, למדינן שאסור, כי מה שדרכן היה בכך ונזהרו מלגלות ראשן פשוט הוא דזה מצד פריצות וקירבה לעריות וכדביארתי לעיל, וא"כ אין זה גזירת הכתוב. וכן משמעות לשון **הספרי** (נשא, יא): "לימד על בנות ישראל שהן מכסות את ראשיהם". וכן מבואר שהבינו בדברי רש"י בפירושו השני, בהפלאה (ברש"י שם), והגרי"פ פערלא (עשה צו, דף שכה ע"ג ד"ה איברא – השני), ועוד. ע"ש **היטב** (שהקשו היאך למדו מן המנהג, הלא מצינו פעמים שלא למדין מזה ודחינן "דלמא מהגא בעלמא הוא", ותירצו דהכא שאני, ושפיר למדין, וכמו שהארכתי להלן פרק ז אות ו בהערה. ע"ש. ואם נאמר שהבינו כהחסד לאברהם הנ"ל מאי קושיא, הלא אין הלימוד הוא מהמנהג והמציאות שלפני כן היתה מכוסה אלא מדיוק שדוקא את הסוטה 'הותר' לפרוע ולא שאר נשים, אלא ודאי דהבינו כדפירשית). וכן נראה מלשון מהרא"ל צינץ (בספרו אילת אהבים עמ"ס כתובות ברש"י שם), דכתב בזה"ל: "כתיב ופרע, דודאי מכוסה היה". וכן נראה לשון החיי אדם (כלל ד אות ה), וז"ל: מדכתיב ופרע ראש האשה מכלל שהיה מכוסה. עכ"ל. וכן הבין הגר"י ראפ (אב"ד נאווידוואר) בספרו יוסף לקח (עמ"ס כתובות שם, בגמ'), וז"ל: "פירוש השני, מדעושה לה הכהן לנולה בפריעה מוכח שאין דרך כן" [ולא 'מוכח שבעלמא אסור']. ע"ש.

ועוד, דהנה לפי דרכו הוסיף שם החסד לאברהם, דלפירוש ב' ברש"י, על כרחך קרא דסוטה לא אתי **"לחייב"** לפרוע ראש הסוטה אלא **"להתיר"** לפרוע את ראשה - ומזה למדינן דמדהוצרך 'להתיר' בסוטה אלמא בעלמא אסור, דאילו קרא אתא "לחייב" לפרוע ראש בסוטה מנא לן למילף שבעלמא איכא איסורא, דלמא בעלמא 'רשות' הוא דהיינו אפשר לגלות הראש ואפשר לכסותו, בשונה מבסוטה ש'חייב' לגלות. ע"ש. **אך** כאן הבן שואל, דאם איתא דכאשר הפסוק בא "לחייב" לגלות את ראשה של הסוטה א"א ללמוד שבעלמא יש חיוב לכסות (אלא יתכן והוא רק דרך רשות כאמור), א"כ מנא ליה לש"ס באמת לומר דקרא אתי "להתיר" ומזה ללמוד דמדהוצרך להתיר ש"מ דבעלמא אסור, דלמא בא "לחייב" לגלות ראש הסוטה ומינה דבעלמא אין חובה אבל גם אין איסור אלא רשות כאמור. **אלא** ודאי דזה אינו, דבאמת גם אם
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

❁ לכבוד ולתפארת ❁

הפסוק בא "לחייב" את הסוטה לפרוע את ראשה, שפיר למדינן דבעלמא יש "חובה" לכסות, ולא שזה רק רשות, כי למדינן מעצם המציאות הזאת שהוצרך לגלות דש"מ דעד השתא היתה מכוסה וכך היתה דרכן משום פריצות (ולא דש"מ ד'עד השתא היה עליה איסור' דזה מנלן, דלמא עד השתא רק לא היה חובה לגלות, וכאמור), וכמו שמבואר בראשונים וכן בדברי רבים מהאחרונים, וכנ"ל. וגם הרב חסד לאברהם גופיה מיד אחרי זה (ד"ה ואחר) נתחבט בזה, והקשה על כך מהגמ' בסוטה (ח.) דמוכח שם דקרא אתי "לחייב" לגלות ראש הסוטה ולא "להתיר" כפי שכתב איהו. (ובאמת שכך פשטות הסוגיא והפוסקים, ולא מצינו למי שיכתוב שפריעת הראש לסוטה אינו אלא רשות). ומכח קושיא זו כתב דהעיקר כפירוש ראשון ברש"י ומשום זה אסר פאה דהוא פריצות. ע"ש בכל דבריו. [אך לפי האמור אי"צ להגיע לזה, דלעולם שפיר י"ל כפירוש השני של רש"י שנקטו לעיקר, ובכ"ז למדינן שפיר איסור גילוי ראש, והוי פריצותא, וכפי שנתבאר באריכות].

וגם למטוניה דהרב חסד לאברהם שכוונת רש"י בפירוש השני ללמוד מזה דמשמע בפסוק שרק כעת הותר לגלות ראשה הא בעלמא אסור [ולא מדמשמע בפסוק שה'דרך' לכסות], וכן קצת משמעות המאירי (כתובות שם) דפירש 'כלומר זאת ולא אחרת' (מיהו יש לדחות דכוונתו שדוקא 'זאת' מגלים לה אבל 'לא אחרת' אלא נשארת מכוסה וש"מ דדרך בנות ישראל לכסות ראשן, וכעין הפירוש השני של רש"י), הנה אחרי שבדרך הראשונה של רש"י הוכרח לומר שטעם התורה משום פריצות, ושלא אמרינן שזה נקרא דרשה בטעמא דקרא באופן שלא דרשינן [וראה להלן הטעם], וכמבואר בדבריו, ממילא ה"נ יש לומר כן גם לפירוש השני של רש"י, דעד כאן לא נחלקו ב' הפירושים אלא מהו מקור הלימוד, ולא אם זה טעם התורה או לא. ואפושי פלוגתא לא מפשינן. [וכן מוכח להדיא במאירי הנז' שטעם התורה הוא משום פריצות, ראה מה שכתבתי להלן בהמשך ההערה (ד"ה ודוחק). וכבר כתבתי להלן דכן מוכח בגמ' עצמה, שהרי בחצרה מותר לה לצאת בפרוע ראש משום שאין רואין, ואם זה 'גזירת הכתוב' היאך שייך לחלק בזה, אלא ע"כ דכל הלימוד כאן הוא שגילוי השיער הוא פריצות, והיכא דליכא רואין ממילא אין פריצות ושרי. וראה בזה להלן בהמשך ההערה באריכות].

פירוש שלישי בלימוד מ'ופרע'

והנה מצינו כמה לשונות בראשונים דמשמע מדבריהם פירוש שלישי בדרך הלימוד של חיוב כיסוי הראש באשה. דזה לשון התוס' רי"ד (הנ"ל. בפירושו השני): ופרע את ראש האשה וכו' בסוטה שעושין כדי לנוולה, **אלמא ניוול הוא לאשה לצאת בפריעת הראש**. עכ"ל. וכיו"ב כתב ג"כ הנמוק"י (שם): **ופרע את ראש**. **וכיון דלנוולה אמר כן, ש"מ ניוול הוא לה**. עכ"ל. וכן משמעות לשון רש"י עה"ת (במדבר ה יח. ובעניין מה שהזכיר שם רש"י את סתירת ה'קליעות', ראה ברא"ם שם שזה עניין צדדי שהגילוי היה עד כדי פיזור השיער כדילפינן מריבויא, אך הלימוד לעניין כיסוי הראש נלמד מעצם הגילוי. ויש עוד מה להאריך בזה, ואכ"מ).

ונראה לבאר הכוונה בזה, דכיון דחזינן בתורה שזה ניוול לגלות את שערה, דבהכי מיענשה, א"כ בע"כ זה פריצות, דבדבר שהוא פריצות שייך ניוול ובושה בגילויו, וכמו שמצינו בכמה מקומות, ראה לדוגמא בנדרים (כ.) "כל המתבייש לא במהרה הוא חוטא, ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני", וזה נסמך לאיסורי הסתכלות האמורים שם לפני כן, ומשמע שהכל ענין אחד הוא. וכן מפורש במאירי שם, שאחרי שהביא שם את איסורי הסתכלות באשה וכו', כתב "וכלל הדברים יהא מסוה הבושת על מצחו תמיד" וכו'. ע"ש. והיינו שמי שמסתכל על נשים הוא לא מתבייש, וזה גורם לקירוב הדעת, וממילא לא במהרה הוא חוטא, ולכן צריך שיהיה מסוה הבושת על מצחו תמיד. וה"נ בענייננו - הבושה והניוול שיש לאשה כשפורעים את ראשה מלמדנו שיש בזה פריצות, דבאיש הבושה היא ב'הסתכלות' על האשה ובאשה הבושה היא ב'גילוי' של זה, וכשמסירים את מסוה הבושה עלול להגיע קירוב הדעת ופריצות. וק"ל. וכן מפורש בריטב"א (כתובות עב. ד"ה ראשה), וז"ל: דכיון דאמרה תורה לפרוע ראשה "**כדי לנוולה**", מכלל דפריעת הראש "**פריצות**" היא באשה. עכ"ל. ומוכח כדפירשית. וכיו"ב מצינו בגמ' בקידושין (פא:) שכשהבת **בושה** לעמוד ערום בפני אביה אסור לאביה לישון עמה בקירוב בשר, ומפרש הש"ס מאי טעמא, **יצר אלבשה**, דהיינו שבגיל כזה שהיא בושה לעמוד ערום לפניו, מרגישה היא ביצר הרע, ואיכא למיחש בזה להרגל עבירה. ע"ש. ומוכח

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שהבושה והצניעות עניינם אחד. וכן מבואר בב"ק (צ:) באותו שפרע ראש האשה וחייבו רבי עקיבא ליתן לה ארבע מאות זוז משום בושת, ומבואר שבעצם גילוי דבר שיש בו פריצות יש בו בושת (ואין לומר דדוקא שם היה לה בושה כי אחרי שיש חיוב כיסוי אז אם היא מגלה הרי היא מראה שהיא פרוצה ולכן שייך בזה בושה, דזה אינו, שהרי לא היא גילתה את ראשה אלא אחר גילה לה, וא"כ אינה פרוצה, ומה לה להתבייש, אלא ודאי היינו משום שבדבר שיש בו פריצות יש בו בטבעו גם בושה שהוא גלוי). וכ"מ בשו"ת באר משה (ירושלימסקי, ח"ב עמ' תפג): דענין בושה הוא ענין צניעות. עכ"ל. וכן מצינו (בראשית ב, כה) שאדם וחוה קודם החטא "לא יתבוששו" (ועי"ש בפירש"י), וכן כתיב (ישעיה מז, ג) "תגל ערותך גם תראה חרפתך" (עי"ש במצודות וברד"ק), ועד"ז אמרו (יבמות סג:) שאין לך משוקץ ומתועב לפני המקום יותר ממי שמהלך ערום בשוק, וע"ע בתענית (טז.) ובסנהדרין (כו:) שהגמ' מנגידה את 'צנעה' ל'בזיון', ע"ש, וכן במדרש ילמדנו (בראשית יד) אמרו על נוח שהשתכר וחשף את עצמו שהוא "ביזה את הצנוע", וע"ע בלשון הרמב"ם (הל' עדות פי"א ה"ה): וכן הבזויין פסולין לעדות וכו' והם האנשים שהולכין ואוכלין בשוק בפני כל העם, וכגון אלו שהולכין ערומים בשוק בשעה שהן עסוקין במלאכה", וכל שכן באשה שהדבר נוגע לאיסור הרהור והסתכלות של האחרים. וכן בנדה (טז:) נדרש הפסוק במשלי "בוזה דרכיו" על מי שהתנהג באופן שאינו צנוע בענייני אישות. וע"ע תוס' סנהדרין (דף כ' ריש ע"א ובבל"ג עמ' רפ בהערה). וראה עוד בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יז אות ד) ובספר כבודה בת מלך (סוף עמ' ח), בכמה דוגמאות שמצינו לשון 'בושה' על ענייני צניעות. ע"ש. [וע"ע להרב יוסף לקח (כתובות עב. ד"ה ופרע)]. ועי' בזה עוד בקונטרס 'הערות בעניין פאה נכרית' (אות ב. עמודים יז-יח). ע"ש. וכיו"ב מצינו עוד בכמה דוכתי, ואכמ"ל. [וכשם שאצל האיש – אם יילך בלי חולצה ברחוב, יתבייש מחמת חוסר הצניעות שבדבר ויהיה לו זה לניוול (אא"כ בדור שחוצפא ישגא וכו'). כך גם בפריעת ראש האשה, מחמת חוסר הצניעות שבדבר הרי זה לה לניוול]. וע"ע בשו"ת עדות ביהוסף (רוזין, סי' כט, דף צא ע"ד) שביאר באופן אחר, דהיינו שהלימוד שאסור לצאת בפרוע ראש לרה"ר הוא, מזה דחזינן דבסוטה היה ניוול אצלה גילוי השיער אף דבוודאי שער לנשים תכשיט הוא אליה, א"כ על כרחך היינו טעמא, משום דאסור מה"ת לצאת לשוק בפרוע ראש כמו דאסור לצאת בבשר מגולה ולהכי בסוטה צוותה התורה לגלות שערה - בכדי להראות פריצותה [שכך היא עשתה, גילתה את שערה וכו', והיא פרוצה] וזה הוא לה לניוול, והוא ברור. עכ"ד. וכן משמע קצת בספרי דבי רב למוהר"ד פרדו (על הספרי נשא, יא): דכיון דמצוה לפורעה, שמע מינה דניוול הוא לה, שדרך בנות ישראל לכסות ראשן מפני הצניעות. עכ"ל. ובאופן קצת שונה ביאר בקונטרס 'בת מלך פנימה' (עמ' 51-52) בכוונת הריטב"א והנמוק"י והרי"ד הנ"ל, שכוונתם לומר שכיון שזה ניוול אלמא כולן רגילות לכסות ראשן (דלכן כשמתגלה היא מתביישת להיות שונה), וש"מ דדרך בנות ישראל לכסות ראשן. ע"ש. אולם לענ"ד מלשון הראשונים הנ"ל לא משמע כדבריהם, אלא שעצם הניוול מגלה שזה פריצות, כי הניוול והבושה והפריצות עניינם אחד, כנ"ל. עיין היטב בלשונם. (ועכ"פ לכל הפירושים הללו מוכח דטעם התורה בחיוב כיסוי הראש הוא משום פריצות).

[**ולפ"ז** מה שכתב הריטב"א בריש דבריו שם "ופירש רש"י", קאי רק על הפירוש הראשון שהביא שם (שהוא הפירוש השני של רש"י שכמבואר ברש"י עצמו נקטו לעיקר), אבל הפירוש השני הנז' אינו פירוש של רש"י אלא הוא פירוש נוסף מלבד פירש"י שהביא בתחילה. **מיהו** יש מהאחרונים שנראה שהבינו גם ברש"י בפירושו הראשון כדברי הרי"ד הנמוק"י והריטב"א הנז', עי' בפירוש כתר כהונה (על הספרי פרשת נשא פי"א אות ס). וכן צידד ביבי"א (ח"ד אה"ע סי' ג אות א). ע"ש. ולפ"ז נמצא דהריטב"א הביא את ב' הפירושים של רש"י (רק בסדר הפוך), וה"פירש רש"י" שכתב הריטב"א בתחילה - קאי על ב' הפירושים. וכמ"ש בקונטרס בת מלך פנימה (עמ' 53). אך לפירוש זה קשה לשונו של רש"י, במה שכתב מדעבדינן לה הכי לנוולה "מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה" מכלל דאסור, דלפירוש הנ"ל מה עניין המידה כנגד מידה לכאן, הלא הלימוד נלמד מעצם זה שמענישים אותה בבזיון זה, שזה מראה שהוא פריצות, וכנ"ל. שו"ר בקונ' 'בת מלך פנימה' הנ"ל, שביאר דלפירוש זה צ"ל דאכן ה"מידה כנגד מידה" אינו בהכרח לגוף הלימוד, וכוונת רש"י הוא רק לבאר דהא דפורעים את ראשה הוא כדי להענישה בבזיון זה, וא"כ ע"כ דניוול הוא לה. ע"ש. (ושם ביאר דגם הלהורות נתן משמע שהבין ברש"י כהכתר כהונה הנז', ע"ש). **עכ"פ** מדברי הר"י מלוניל והשטמ"ק ושאר האחרונים מוכח דלא הבינו כך ברש"י, וכמו שהבאתי לעיל בתחילת ההערה הזו].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ואין לפרש דכל כוונת הריטב"א היא רק 'אחרי שהתורה ציוותה לכסות את הראש' - דאז הוי פריצות אם היא מגלה, זה אינו, דבשלמא אם היה כותב שלומדים מהכתוב ש"יש חובה לכסות את ראשה", וע"ז היה **מוסיף** "ופריצות הוא" [או לחילופין שהיה כותב **בעלמא** ש"פריעת הראש פריצות הוא לאשה"], אז היה אפשר לומר דכוונתו שהפריצות הזו היא 'אחרי' מה שהתורה ציותה, אבל הרי הוא כותב "מכלל" דפריעת הראש פריצות הוא באשה, וכידוע המילה "מכלל" בארמית פירושה "למדים מכך", והיינו שמהפסוק אפשר "ללמוד" ש"פריצות הוא לאשה", ולא שיש בדבריו אלו איזה 'הוספה' צדדית ומשנית ש'אחרי' ציווי התורה ממילא נהיה כאן פריצות. בפרט שאם נאמר שכוונתו רק 'להוסיף' שאחרי ציווי התורה יש בזה פריצות, נמצא שזנח את העיקר ולא ביאר לנו כלל היאך למדינן מהפסוק לחייב כיסוי הראש, וכתב רק את מה שקרה אחרי הציווי של התורה – שיש בזה כעת פריצות, וזה תמוה כמובן. אלא בעל כרחך כנ"ל שמהפסוק עצמו אנו למדים דגילוי הראש פריצות הוא ולכן חייבות בנות ישראל לכסותו. ונמצא דאפילו שאם כולן ילכו מעיקרא בלא כיסוי [או בפאה נכרית] יהיה 'פחות הרהור', מ"מ אכתי חשיב פריצות, שהרי התורה יכלה לא לאסור גילוי הראש וממילא יהיו 'רגילים' בזה ו'פחות' יגרום הרהור, ובכ"ז אסרה, כאמור.

גם אין לומר דכוונת הריטב"א שהסוטה עשתה פריצות בכך ששאר הנשים היו הולכות מכוסות [שלא מחיוב כל שהוא, שהרי עכשיו הפסוק מצווה על זה] והיא גילתה, ורק משו"ה חשיב פריצות, הא ליתא, דא"כ אין זה אזהרה כללית ומקור לבנות ישראל לכסות את הראש, אלא אזהרה שאם כולן הולכות מכוסות אסור לאחת לגלות ראשה מחמת פריצותא, והיאך למדינן מכאן מקור ל"אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש", דמשמע כאמור שזה אזהרה כללית שכל בנות ישראל לא יגלו ראשן, ולא להזהיר שבת ישראל לא תפרוץ גדר ותהיה משונה ממה שהשאר מכסות. וגם לפי זה נמצא דאם כולן תלכנה פרועות ראש, לא יהיה איסור. והא ודאי ליתא. ועוד דלזה לא היו צריכים להביא פסוק, דדבר פשוט הוא שאם כולן הולכות מכוסות ואחת מגלה את שערותיה אין לך פריצות גדולה מזו. אלא ודאי דמסתבר להו לחז"ל דכוונת התורה היא דעצם זה שמגלה שערותיה בפני אחרים הוי פריצות אף אם כולן תלכנה כך. וכן מוכרח לפי מה שהתבאר לעיל בדרך לימוד חיוב כיסוי הראש לפי הריטב"א, דלפ"ז ודאי הכוונה לפריצות בעצם, שהרי הניוול הנאמר כאן הוא סימן שזה פריצות, וכנ"ל. ודו"ק. וזה פשוט וברור.

ראיות נוספות שטעם התורה בחיוב כיסוי הראש הוא משום פריצות

וכן יש להוכיח עוד ממה דהתירו לרוב הראשונים (כתובות עב:) לגלות ראשן בביתה או בחצר וכו', דאם איתא שהוא "גזירת הכתוב" שצריך לכסות, מהיכי תיתי לחלק בין רה"ר לרה"י. ואין לומר דלעולם הוא גזירת הכתוב אלא שהגזה"כ באמת היתה רק על רה"ר, זה אינו, חדא, דאם כן מאי טעמא לא נמשיך ונעשה אוקימתא יותר מדוייקת שחובת הכיסוי אינה אלא בבית המקדש, ולא בכל רה"ר. אלא ודאי דטעם התורה הוא משום הצנעה, ולכן בכל רה"ר שמצויים שם זרים, צריכה לכסות, ואילו בחצר שאין מצויים שם זרים, אינה צריכה לכסות. ועוד, דהא לך לשון הריטב"א והנמוק"י (כתובות שם): שרובן הולכות בחצרן בפרוע ראש "כיון שאין שם רואין". אלמא הטעם שבחצר מותר אינו "משום דשם אין גזירת הכתוב", אלא משום דשם אין רואין. ומוכח דטעם כיסוי הראש הוא משום פריצות, ולא חשיב דרשה בטעמא דקרא [כדלהלן באריכות].

ואין לומר דלעולם עיקר החילוק הוא שברה"ר יש גזיה"כ ובחצר אין, ומה שהוצרך הריטב"א לומר דבחצר אין רואין היינו משום דאחרי שרגילים בחוץ לילך מכוסות - מגזירת הכתוב - אז שוב יש בזה פריצותא אם רואין אחת בלא כיסוי, ומעתה נהי דבחצר אין גזיה"כ מ"מ יש צד לאסור משום פריצות שהרי רגילים ברה"ר לראות השיער מכוסה, וע"ז כתב הריטב"א דאפ"ה מותר כי אין שם רואין, זה אינו, כי תמוה לומר שאת האיסור 'עצמו' ישמיט הריטב"א ולא יבאר מדוע איננו בחצר [כי אין שם גזיה"כ] ויסביר רק את ה'נספח' לגזיה"כ שאין בו פריצות כי אין שם רואין, אלא ע"כ **דזה גופא כל האיסור – משום פריצות**, ואת זה מבאר הריטב"א דבחצר אין רואין וממילא התורה לא אסרה בו, שהרי אין כאן פריצות. **ועוד**, דבפשטות משמע מלשונו שעיקר החילוק בין רה"י לרה"ר הוא שבזה יש רואין ובזה לא - ולו יצוייר
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

איזה מקום ברה"ר שאין שם רואין באיזה זמן ג"כ יהיה מותר להן לגלות ראשן שם, ואם איתא שברה"ר יש 'גזירת הכתוב' בלי קשר לפריצות מדוע יהיה מותר, אלא ודאי דהכל חדא הוא, דהאיסור הוא הפריצות, ותו לא מידי.

וכן הוא להדיא בתרומת הדשן (סי' י), וזו לשונו: דודאי איסור גילוי הראש דהתם (באשה) איננו אלא משום פריצות דגברי, והיכא דלא שכיחא רבים כגון בחצר אין קפידא. עכ"ל. ואין לומר דכוונתו שרק 'אחרי המצב הקיים שאסרה תורה לגלות הראש' איכא משום פריצות אם אשה תהיה חריגה ותגלה, הא ליתא, שהרי א"כ לא העלה בזה מזור לפירכתו שם. דהנה שם דן התרומת הדשן לעניין ברכה ב'כיסוי ראש' [גם לגבר], האם כובעין שהם קלועין מקש חשיבי 'כיסוי' או לא. והביא ראיה ממה שמותר לאשה לצאת בכיסוי ראש גרוע מעין זה דהיינו קלתה (-מדאוריתא אף ברה"ר, ומדרבנן רק מחצר לחצר דרך מבוי), אלמא כיסוי כזה חשיב כיסוי. ושוב כתב נסיון פירכא לראיה זו, דדלמא שאני כיסוי ראש דאשה דקיל טפי מברכה - שהרי בחצר אינה צריכה כיסוי ואילו בברכה צריך כיסוי גם בחצר, וא"כ שמא דוקא משו"ה מהני כיסוי כזה באשה דקיל, אבל באיש לגבי ברכה דחמיר טפי כאמור - לא יועיל. וע"ז תירץ דאין זה פירכא, כי מה שבאשה לא צריכה כיסוי בחצר אין זה משום 'קולא' בשורש הכיסוי, אלא רק משום המציאות ששם אין רואין ולא שייך שם טעם הכיסוי שהוא משום פריצותא, משא"כ בכיסוי הראש בשעת ברכה ששם הטעם משום כבוד ה' דזה שייך בכל מקום, לכן יש לכסות גם בחצר, אבל בשורש הכיסוי אין חילוק, שהרי אם המציאות היתה שגם בחצר גם יש פריצות מסויימת, היתה חייבת לכסות הראש גם בחצר. עכת"ד. ומעתה, אם איתא שיסוד חיוב כיסוי הראש באשה אינו מטעם פריצות אלא מחיוב עצמי [גזירת הכתוב] שאותו חיוב עצמי איננו אלא ברשות הרבים (ורק אחרי שיש חיוב וכולם מכסות, ממילא נהיה פריצות אם אחת תהיה חריגה), א"כ יוצא שבאמת יש חילוק 'בעצם' בין רה"ר לחצר, שבחצר אין חיוב כיסוי ראש וברה"ר יש, והיאך כתב התרומת הדשן שאין חילוק בעצם, אלא ודאי שאין כאן שום חיוב עצמי אלא הכל מתחיל ונגמר מצד הפריצות שבדבר שהוא מצד עצמו שייך בכל מקום בלי חילוק וקולא מסויימת (אלא שבחצר יש איזה דבר צדדי שמחמתו לא שייך בו החיוב, דהיינו שאין שם רואין, אבל החיוב 'בעצם' היה שייך גם שם), וזו כוונת התרומת הדשן. וק"ל.

ואף שהתרומת הדשן סובר שכסוי הראש של האשה הוא מדרבנן בלבד, מ"מ חזינן מיניה שיסוד הדבר הוא מצד פריצות, ולא מצד חיוב עצמי ללא טעם, ורק הוא סובר שאותו חשש פריצות אינו קרוב כ"כ כדי שיהיה אסור מדאורייתא (והיינו מ'גזירה דרבנן' ולא ממנהג דת יהודית שנהגו בנות ישראל, עיין היטב בלשונו, וכ"כ בספר 'אברהם שנית' (פרשת נשא דף יט ע"ד): גזירה אלימתא דרבנן דאסמכוה אקרא לאפוקי דת יהודית שהוא מנהג בנות ישראל. ע"ש. וכן משמעות לשון 'אזהרה' לבנות ישראל, דמשמע שיסודו אינו מנהג בנות ישראל אלא מאזהרה שהזהירו את בנות ישראל או מדאוריתא או מדרבנן. ומ"מ גם אם הכוונה למנהג בנות ישראל, מבואר להדיא שיסוד המנהג בזה הוא מצד פריצות). אך נשמע מיניה דגם לכל שאר הראשונים שכיסוי הראש הוא דאוריתא, יסודו משום פריצות. דאפושי פלוגתא לא מפשינן. הגע בעצמך, וכי ישר בעיניך לומר שלתרוה"ד הסובר שחיוב כיסוי הראש הוא מדרבנן יהיה אסור פאה (כפי שהתבאר להדיא מדבריו שיסוד חיוב הכיסוי הוא מצד פריצות), ואילו לשאר הראשונים שחיוב כיסוי הראש הוא מדאורייתא יהיה מותר פאה כי לדבריהם זה 'גזירת הכתוב'. יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא?.

ועוד ראיה פשוטה לדבר, דהרי מושג 'דת יהודית' היינו שבנות ישראל נהגו כן וקיבלו על עצמן על אף שלא נכתב בתורה, כמפורש בראשונים (רש"י, שיטמ"ק, פסקי הרי"ד, ועוד. בכתובות שם), ואם איתא שאין בגילוי השיער פריצות בעצם, מאי האי דנהגו לכסות את הקלתה (שהוא כיסוי מנוקב שמעט שערות יוצאות ממנו), הרי בשלמא אם חיוב כיסוי הראש של התורה [שמסתפק בקלתה] הוא משום דגילוי הראש הוא פריצותא אפילו אם מעיקרא כולן היו הולכות בגלוי, מובן שפיר דבנות ישראל נהגו להוסיף על זה עוד צניעות דהיינו לכסות את הקלתה, לכיסוי מושלם. אך אם נאמר שכיסוי הראש של התורה הוא בכלל 'גזירת הכתוב' ותו לא א"כ מאי האי דהוסיפו על הגזיה"כ לכסות גם את הקלתה, הרי מעיקרא אין בזה משום פריצותא, וממילא אם יסתפקו בקלתה וכולן ילכו כן, לא יהיה בזה עוד שום חשש מצד השערות
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

היוצאות מקלתה שהרי כך יהיה הרגילות, וקיימו בזה כבר את ה"גזירת הכתוב", אלא ודאי דגם אם כולן ילכו כן יש בזה עדיין קצת פריצות ולכך נהגו לכסות אף את הקלתה הזאת.

ודוחק לומר דאה"נ ב'דת יהודית' נהגו בנות ישראל להוסיף צניעות ולמנוע יותר את הפריצות, אפילו שגם אם כולן היו הולכות בקלתה היה 'פחות' פריצות, אך התורה שהצריכה עכ"פ את הקלתה ואסרה גילוי גמור אינו משום פריצותא שהיה בלא הקלתה, אלא רק מגזירת הכתוב. דזה דוחק טובא, דבפשטות הדת יהודית היא הרחבה לדת משה בעניין הזה, ולא דבר שאינו מעניינו, ואם בנות ישראל שהחמירו על הקלתה להצריך כיסוי גמור הוא מפני צניעות, כך גם מה שהתורה אסרה גילוי ראש הוא משום צניעות. וזה פשוט לכל מבין. וכן מבואר להדיא במאירי (כתובות עב.) שכתב, וז"ל: "**וכולם ענינים של צניעות ומתורת שהם דברים של פריצות ויוצאים מהם דרכים ושבילים לזנות, ופירש בהם 'יוצאה בשוק וראשה פרוע' ופירשו בגמ' שזו מן התורה היא** ובכלל דת משה וכו', ואילו זו שנכללה בדת יהודית ולא בדת משה הוא כשאינה יוצאה בגילוי שיער לגמרי אלא שהניחה קלתה על ראשה, "ומן התורה אין זו פרועת ראש לגמרי אף בשוק, **אלא שבדת יהודית אין זה מספיק עד שיתכסה במטפחת**". עכ"ל. ומדפתח **שכולם ענינים של צניעות ופריצות** וכו' **וכלול בזה גם ראשה פרוע אלא שזה מהתורה** ורק קלתה זה מדרבנן, משמע שהכל עניין אחד הוא, וכשם שדת יהודית הונהגה מעיקרא משום צניעות וכנ"ל כך גם הכיסוי של התורה הוא משום צניעות, וכן מוכח להדיא מדסיים שבדת יהודית "**אין זה מספיק עד שיתכסה במטפחת**", אלמא הדת יהודית היא 'תוספת' לדאורייתא, ועניינם אחד, ומשמע שזה לא רק במצב העכשווי שכולם מכסות שאז הוי פריצות אם אחת תהיה חריגה ותגלה, אלא משמע **שעצם החיוב** של הכיסוי הגמור הנצרך מדת יהודית, הוא 'המשך' לחיוב הנצרך מהתורה דהיינו קלתה, וכלשונו "שבדת יהודית אין זה מספיק עד שיתכסה במטפחת" וא"כ תרוויהו משום צניעות נתקנו. וזה ברור. ועוד, דגם אם נאמר כחילוק זה (שמהתורה אין חיוב 'צניעות' בכיסוי ראש אלא העיקר שיכסה, ורק מדת יהודית נהגו צניעות לכסות הראש), הנה אחרי שכך נהגו בנות ישראל לכסות משום חשש לחוסר צניעות שיש בקלתה גם אם כולן ילכו כן, א"כ מה נשתנה השתא להתיר פאה (שהוא גילוי גדול פי כמה מהשערות ש'יוצאות מהקלתה'), הלא א"א לומר דכיון דכולן הולכות כן ליכא פריצות, דהרי גם בנות ישראל בתחילה שנהגו לכסות את הקלתה היינו אפילו שיכלו להישאר כולן בקלתה גרידא ואפ"ה החמירו א"כ ה"נ הכא לא יועיל מה שכולן ילכו בפאה וכד'. ואם תאמר דאה"נ טעם קבלתן של בנות ישראל מעיקרא לכסות את קלתה נשאר גם עכשיו אלא שאחרי שנשתנה המנהג אין בזה דררא דמנהגא, ואף שלא השתנה המנהג לילך עם קלתה מ"מ השתנה לילך עם פאה. הא ליתא, וכפי שהוכחתי בכל ספר זה באריכות דדת יהודית לא יכולה להשתנות אחרי שכך נהגו כן מעיקרא דחשיב כקיבלו עליהן לכסות (ואין כאן אפילו 'בטל טעם', דהרי אותו טעם שהחמירו על עצמן מעיקרא אפילו שיכלו להישאר כולן עם קלתה, שייך גם האידנא וכאמור). נמצא שאפילו אם נאמר שחיוב התורה הוא מ'גזירת הכתוב' - עדיין יהיה איסור ללבוש פ"נ מצד 'דת יהודית', כמו קלתה. אלא שבלא"ה כבר הוכחנו שדת יהודית זה הרחבה לדת משה ולא דבר שאינו מעניינו, וממילא ודאי שכך גם טעם התורה מעיקרא משום צניעות ולא רק טעם הדת יהודית.

וכן מבואר להדיא בספר מעלות המידות לאחד מן הראשונים (בעל ה'תניא רבתי'), פרק ט (ד"ה בני), וז"ל: ולפיכך כתוב בסוטה "ופרע את ראש האשה", ואמרו חז"ל, מכאן לבנות ישראל שלא תצאנה בפריעת הראש, שכן שערות האשה דבר פריצות וערוה ומרגילין את האדם לידי הרהור עבירה. עכ"ל. ואין לומר דכוונתו שאחרי שיש "גזירת הכתוב" לכסות את הראש ממילא יש בזה משום פריצות, דבשלמא אם היה כותב את זה בעלמא ד"פריעת הראש היא פריצות" עוד אולי היה אפשר להעמיס שהכוונה בזה היא דוקא 'אחרי שרגילים לכסות', אבל מה זה עניין לכאן שבא לבאר את הפסוק "ופרע" וכו' ומבאר "שכן שערות האשה דבר פריצות" וכו', אלא בע"כ דכוונתו שזו גופא כוונת התורה. ופשוט.

וכן מבואר במגיד משנה (פכ"א מהל' איסורי ביאה ה"א), שאחרי שכתב שהכתוב "לא תקרבו לגלות ערוה" בא ללמד למנוע מלהתעדן באחת מכל העריות ואפילו בלא ביאה, וכו', הוסיף: וכבר אמרו (כתובות עב.) ביוצאה וראשה פרוע שהוא אסור מן התורה. עכ"ל. ומשמע **שהתורה חידשה** בכיסוי הראש **שגם זה הוא בכלל 'סוג של' קריבת ערוה** (ולא רק חיבוק ונישוק וכד') [ועיין בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' ב, בדברי הרב השואל)], ואין לומר שכוונת המגיד משנה היא לומר ש'אחרי

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שהתורה ציותה לכסות הראש' אזי מי שתגלה את ראשה יהיה קיים בה איסור ששייך להרחקה מן העריות, אבל אין זה 'טעם התורה מעיקרא'. הא ליתא, דא"כ היאך מביא זאת לשם "ראיה" לשיטת הרמב"ם שאיסור קירבה לעריות שאסרה תורה הוא לאו דוקא במעשה עבירה – מכך שאפילו פריעת ראש אסור, הלא שם אי"ז אלא גזיה"כ ואינו קשור להרחקה מן העריות. ואל תשיבני שכוונתו להוכיח ממה שאחרי שהתורה כך ציותה [מ'גזירת הכתוב'] ממילא הוי ריחוק מן העריות, זה אינו, דהרי לפי זה אין לו שום "ראיה", שהרי זה עצמו הנידון האם יש בדברים שאינם המעשה עצמו משום לא תקרבו או לא, ומהיכן הביא הוכחה לזה. וע"כ שהבין שזהו גופא ציווי התורה בכיסוי הראש. וזה פשוט וברור. [וגם להרמב"ן המובא במ"מ שם, דפליג על הרמב"ם וסבר ששאר קירבות אינם אסורים מן התורה, צ"ל דסבירא ליה דפריעת ראש שאני, שהוא פריצות תמידית לרבים, שהולכת בגילוי ראש בפני כל, וחמיר טפי, ולכן נחשב קירבה לערוה, משא"כ התקרבות חד פעמית בעלמא, לא נחשבת קריבה האסורה מהתורה אא"כ בא עליה. א"נ יתכן שהרמב"ן הבין דמה שהתורה אסרה לאשה לצאת בפרוע ראש באמת אינו מצד לאו ד'לא תקרבו', אלא התורה ציותה את האשה להיות צנועה ולכסות את ראשה כדי "שלא להכשיל", שלא יהיה מצב תמידי שעלול לגרום להחטיא את הגברים בהרהור והסתכלות, משא"כ להרמב"ם אליבא דהמ"מ התורה בפריעת ראש חידשה שגם הגילוי שיער יש בו 'קירבה' מצד האשה, וכדמוכח מדברי הרמב"ם גופיה בהל' איסורי ביאה פרק כא הי"ז שהביא את דין פריעת ראש בדיני הרחקה מן העריות, ומזה הוכיח המ"מ בקל וחומר לשאר קירבות דבודאי דאסירי מלא תקרבו דלא כהרמב"ן. אבל בין למר ובין למר כיסוי הראש הוא מדאורייתא משום צניעות, דאפושי פלוגתא לא מפישנן. ודו"ק. (כיו"ב ביאר לי ידי"נ הרה"ג מאיר סבג שליט"א). ועכ"פ גם אם יתעקש המתעקש לומר ע"פ קושיא זו דהרמב"ן סובר שפרועת ראש הוא מהרחקה מדרבנן בלבד (אך קשה מאד לומר כן מדעתינו ולבנות תילי תילים ע"פ איזה 'קושיא' בדעת הרמב"ן שלמעשה לא מבואר בדיוק היאך באמת דעת הרמב"ן בזה) ויסבור כהתרומת הדשן דלעיל, מ"מ זהו מצד גזירת חז"ל, דיש להרחיק מהערוה בדבר זה, ולא ממנהגא בלבד וכמו שכתבתי לעיל. ובודאי דלא שייך להשתנות]. **וכהנה יש עוד רבות בראשונים.** ואכמ"ל. (והטעם שבתולה לא חייבת בכיסוי ראש, ראה להלן בפנים אות ח).

בצורך לשני פסוקים 'ופרע' ו'שערך כעדר העזים'

וע"פ דברי המ"מ הנ"ל יובן טפי מדוע הגמ' (ברכות כד.) הביאה מקור לאיסור ק"ש מול שער גלוי - "שער באשה ערוה" - מפסוק בשיר השירים "שערך כעדר העזים", ולא מקרא ד"ופרע את ראשה האשה", משום שקרא ד"ופרע" לא מיירי בעניין הרהור הרואה וכד', אלא מצד עצם הקירבה שיש בזה [תדע, דגם היבי"א והברכת ה' המתירים לקרוא ק"ש כנגד נשים שרגילות לגלות את ראשן בעוה"ר או לילך עם פאה וכד', בכל זאת סוברים דאיכא פריצות לצאת לחוץ בפאה. וע"כ הוא מטעמא דאמרן, דסו"ס איכא קירבה בזה אע"פ שבראיה בעלמא אין חשש להרהור. כפי שהארכתי עוד לבאר בזה לקמן בפנים אות יג, וע"ע באות ט והלאה באופ"א, דחיישינן שמא 'יסתכלו', עש"כ].

ומ"מ גם אם לא נאמר כהמ"מ, יש לתרץ קושיא זו בכמה אופנים, חדא, י"ל משום שהעדיפה הגמ' להביא פסוק המשבח 'להדיא' את השער שהוא נוי, ולא בדרך **עקיפה** - דחזינן שהאשה "צריכה לכסות שערה מפני אדם שרואה את נוי השיער". ועוד שאע"פ שלפי האמת טעם כיסוי הראש הוא משום פריצות, וכנ"ל באריכות, מ"מ אינו 'מפורש', משא"כ בקרא דשיר השירים חזינן להדיא שהוא נוי, דלכן משבחו. בפרט ש'קול' באשה ערוה נלמד ג"כ מפסוק בשיר השירים, וי"ל דהעדיפה הגמ' להביא פסוק מאותו מקור לשני הדברים (וכיו"ב מצינו בתוס' בב"מ לב סוע"א, ועוד – עי' עין יצחק ח"א עמ' רכה ובמציין שם). ועוד שחיוב כיסוי הראש בחוץ אינו מלמד בהכרח להרהור כלפי אשתו לאסור ק"ש כנגד שערה (דבזה מיירי בברכות כד. לרוב הראשונים) בפרט שהיא מגלה את ראשה בבית לפעמים (לרוב הראשונים בכתובות עב:) וא"כ אינו מביא הרהור כ"כ לבעלה, וי"ל דלכן הביאה הגמ' פסוק בשיר השירים דחזינן ששער הוא נוי, ומשמע ליה דהיינו אף לבעלה (וכ"כ בשו"ת משנת יוסף ח"ד עמ' קט). [ועכ"פ בודאי שאין לבנות מדיוק קלוש זה תילי תילים – לומר שכיסוי הראש הוא 'גזירת הכתוב' ולכן לא הביאה הגמ' בברכות ראיה מקרא דופרע את ראש האשה, וכמו שראיתי לאחד שרמה לומר כן, דזה כנגד כל הראשונים, וכנ"ל].

ובעניין שאלה הופכית - מדוע הגמ' בכתובות לא הביאה את הפסוק שהביאה בברכות ("שערך כעדר העזים") - עי' באריכות בקונטרס 'בת מלך פנימה' (אות יא, עמ' 26-23) בטוב טעם. ע"ש.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ראיות מהאחרונים בטעם כיסוי הראש

וכן מוכח בדברי האחרונים, שטעם התורה בחיוב כיסוי הראש הוא משום צניעות, כגון בלבוש (אה"ע סי' כא), דכתב בזה"ל: ולא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק, אחת פנויה ואחת אשת איש, "שזה הוא פריצות לאשה", וגם יש בזה סוד ע"פ הקבלה. עכ"ל. ודוחק לומר דכוונתו שזה פריצות רק 'אחרי הציווי' שאשה צריכה לכסות הראש [שרק אז מי שמגלה את ראשה היא 'חריגה' ומושכת עין], שהרי כתב את זה כטעם לגוף האיסור הכללי על בנות ישראל שצריכות לכסות את הראש, ולא כטעם לציווי פרטי לאשה שלא תפרוץ גדר כי זה פריצות. ועוד דאם היה כאן איזה 'גזיה"כ' עצמית בלי קשר לפריצות, היה לו לומר שלא תלכנה פרועות ראש וכו' **ככתוב בפסוק ופרע** וכו' וגם זה פריצות לאשה וכו'. ומדלא רמז לפסוק כלל, מוכח דזה גופא טעם הפסוק. וק"ל.

וכן מבואר להדיא ביערות דבש (ח"א דרוש ו ד"ה והנה) שכתב וז"ל: וזהו ודאי, בשוק ברבים ודאי דאוריתא לילך בכסוי ובצניעות, ואפילו גילוי שיער דאוריתא בשוק. עכ"ל. ומוכח ש"טעם התורה" לכסות הראש הוא משום פריצות, דאם איתא דגוף ציווי התורה הוא סה"כ 'גזירת הכתוב' ורק אחרי שיש גזירת הכתוב נסרך מזה פריצות, א"כ לא היה לו לומר ד[גילוי הגוף הוי מדאוריתא ו]אפילו גילוי שיער "דאוריתא" בשוק, דהלא מה עניין זה לזה, הרי **התורה** לא ציותה לכסות את הראש משום פריצות כלל, אלא שבפועל יהיה פריצות אם אשה תגלה אחרי צווי התורה שכולן יכסו, אבל לא לזה התורה נתכוונה בדבריה, וא"כ היה לו לומר "ואפילו גילוי שיער יש בו פריצות בשוק", ומדהזכיר שאפילו גילוי שיער "דאוריתא" בשוק, מוכח שזה עצמו הוא טעם התורה לכסות, משום פריצות. ודו"ק מעט.

וכ"כ להדיא בשו"ת מים רבים (ח"ג סי' כט ד"ה אכן), וז"ל: דטעמא דאיסור פריעת ראש, משום פריצות. עכ"ל. וכ"כ בשו"ת עדות ביהוסף (רוזין, סי' כט, דף צא ע"ד), וז"ל: דהתורה אסרה לבנות ישראל שיצאו בפרוע ראש לרשות הרבים משום פריצות. עכ"ל. מבואר להדיא שטעם התורה מעיקרא כשאסרה לבנות ישראל גילוי ראש הוא 'משום פריצות'.

וכן מוכח מהאחרונים שלמדו מקרא ד"ופרע את ראש האשה" גם לעניין חובת כיסוי הגוף (ראה לקמן פ"ז אותיות ה-ו), ואם איתא שמפסוק זה אין ללמוד אלא 'גזירת הכתוב' של כיסוי ותו לא, א"כ יועיל כיסוי כגרב בצבע הרגל על כל הגוף, שהרי בזה מתקיים 'גזירת הכתוב' ממש כמו בפאה, ומאי שנא. אלא ודאי דליתא, והחיוב היוצא מפסוק זה הוא עצם הפריצות שבדבר (גם אם כולן תלכנה כך, דאל"כ התורה לא היתה מצווה לכסות ולא היה פריצות), ולא 'גזירת הכתוב' בלבד.

וכן מבואר בדברי מהר"ש קלוגר בשו"ת שנות חיים (סי' שטז), וז"ל: דהרי עיקר האיסור שלא תצא אשה בשערה מכח שיבוא לידי הרהור דברים בה ולידי פריצות. עכ"ל.

וכן מבואר מדברי שו"ת מהר"י הלוי - אחיו ורבו של הט"ז (סי' ט), שפסק שם לאסור פריעת הראש גם בארוסה (והביאו דבריו להלכה רעק"א בהגהותיו לשו"ע או"ח סי' עה, וכן המ"ב שם סקי"א ושעה"צ אות יט), וזו לשונו בתוך דבריו: "אלא ע"כ שגם בתולה ארוסה אינה יוצאה בראשה פרוע לחצר וכ"ש למבוי כמו נשואה, דבתרווייהו איכא למיחש להרהור". ומבואר דחיוב הכיסוי הוא משום הרהור, ולא שרק אחרי חיוב התורה לכסות אם תגלה ראשה יהיה הרהור, אלא טעם התורה עצמה שחייבה לכסות הוא משום הרהור, שהרי על פי טעם זה מכניס גם את ארוסה בכלל חיוב התורה.

וכ"כ התורת שבת (סי' שג סק"י), וז"ל: שכיון שדומות לשער עצמן הרי היא פועלת בהן איסור ערוה, כאשר נודע לתורה שפועלת כן כשיער עצמה. ולכן איסור גמור הוא ללכת בפאה נכרית לבהכ"נ או לרה"ר. עכ"ל.

ובאמת שיש עוד הרבה מקורות שיש פריצות בגילוי השערות, אלא שבהם יש מקום לדחות דדלמא כוונתם רק אחרי שהתורה ציוותה לכסות הראש, דאז אם אשה תגלה שערה ותהיה 'חריגה' יהיה בזה פריצות, אבל אם כולן תלכנה בגלוי [או בפ"נ] אולי לא יהיה בזה פריצות, ולכן הבאתי עד כה רק מקורות שמוכח בהם להדיא דאינו כן, דהיינו שטעם התורה מעיקרא **לחייב בכיסוי הראש** הוא משום פריצות אפי' שיכלה לא לחייב בכיסוי הראש וממילא יהיה 'פחות'
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הרהור, דמ"מ עדיין איכא פריצות (דקצת הרהור עדיין איכא בכל גוונא, או דאכתי איכא חשש שמא 'יסתכלו', או משום עצם הקירבה לערוה שיש בזה. ראה להלן בפנים באריכות). [ומעתה גם בראשונים שאין מוכרח שכך הוא טעם התורה מעיקרא, נפרש כן, ואי"צ 'להידחק' דכוותם 'רק' במצב העכשווי שהנשים מכסות והיא 'חריגה'. כגון ברי"ד (שבת נז.): "שאין דרכה של אשה לגלות שערה משום פריצות", וכן בשיטמ"ק (נדרים ל: ד"ה נשים) בשם הרי"צ גיאות: "ונשים לעולם מכוסות מפני הצניעות". ועוד. וכן מדקבעו השו"ע (אה"ע סי' כא) והרמב"ם (איסו"ב פרק כא) איסור פריעת ראש בדיני 'הרחקה מן העריות', משמע דעניין מצוה זו היא מצד הרחקה מן העריות. וע"ע באריכות בקונטרס 'דברים של טעם' פרקים א-ג. וצרף לכאן]. וע"ע מה שהארכתי טובא לעיל (פ"ב אות ו) על דברי האז נדברו בנושא זה.

אם שייך להוכיח מהיתר ק"ש כנגד הבתולות

והנה יש שכתבו להוכיח מזה שהטוש"ע ועוד כמה ראשונים כתבו להדיא שמותר לקרוא ק"ש כנגד שיער הבתולות "כיון שרגילים בהם", דחזינן מזה דכשרגילים בגילוי השיער תו לא מביא הרהור, ומעתה גם נשים נשואות אם ילבשו פאה נכרית ויהיו רגילים בזה, שפיר דמי ולא יהיה בזה פריצות, ומה שכתבו הראשונים שגילוי השיער הוא פריצות זהו רק במצב העכשווי שהנשואות מכסות את ראשן, דמעתה אם אשה תהיה 'חריגה' ותגלה שערותיה בודאי יהיה בזה פריצות, אבל אם כולן יגלו את הראש לא יהיה בזה פריצות (אלא שיעברו על ה'גזירת הכתוב', ולזה ישימו פאה ויפתרו את הבעיה). ועוד שאם טעם התורה הוא משום פריצות, מדוע בתולות הותרו בגילוי הראש, וכי להן מותר להיות פרוצות.

אולם באמת זה אינו, חדא דבראשונים ובפוסקים דלעיל מוכח להדיא שטעם התורה מעיקרא להצריך כיסוי הוא משום פריצות, והיינו אפילו שהתורה יכלה שלא להצריך כיסוי וממילא יהיו רגילים בהן ויהיה 'פחות' הרהור, בכ"ז התורה הצריכה כיסוי, דאכתי איכא פריצות. וכנ"ל באריכות.

ומה שהביאו ראיה מק"ש כנגד הבתולות שכתבו הראשונים שמותר כי רגילים בהן, הנה אין לראיה זו שום התחלה, דהא גם למטוניה עדיין יהיה קשה היאך הותר לקרוא כנגד שיער הבתולות 'מאחר שרגילים בהן', הלא גם אם נאמר שחיוב הכיסוי מעיקרא היה רק מצד 'גזירת הכתוב', מ"מ בודאי יש 'פריצות' עכ"פ אחרי שהתורה ציותה את הנשואות לכסות - כפי שכתבו הראשונים להדיא שהוא פריצות, וא"כ מוכח דעכ"פ השתא שהנשואות מכסות ראשן, יש פריצות בשערות, ולא אמרינן שכיון שרגילים בשיער (אצל הבתולות) אין זה מביא הרהור, וא"כ היאך כתבו הראשונים שמותר לקרוא כנגד הבתולות כיון שרגילים בזה. וכן היאך מותר לבתולות לצאת בפרוע ראש, הלא השתא מיהא יש פריצות בזה. [ואין לומר שדוקא בשיער הבתולות רגילים ובנשואות לא, דאטו יש איזה חילוק בין סוג השערות של הבתולה לשערות של הנשואה שתוכל לומר שבזה רגיל ובזה לא. אלא ע"כ כמ"ש החזו"א (סי' טז סק"ח) והיבי"א (ח"ו או"ח סי' יג אות ג, בשם החזו"א הנז') והברכת ה' (ח"א עמ' רצב), שבאמת שער מגולה של אשה אינו מביא לידי הרהור כיון שאנשים רגילים לראות שיער מגולה, שהרבה בתולות הולכות בגילוי ראש, ודוקא שער של אשה שדרכה לכסותו יש בו חשש הרהור כשמגולה. ומ"מ אסרו חכמים על כל בני אדם לקרוא כנגד שיער הנשואה אע"פ שאינם רגילים לראותו מכוסה (שבכלל אין מכירים את האשה), דלא פלוג חכמים בזה וכל שער שאסור לאדם אחד לקרוא כנגדו מפני שבא לידי הרהור, אסרוהו חכמים לכל העולם. משא"כ שיער הבתולות שתמיד הוא מגולה. (וראה לעיל אות ו באריכות בנקודה זו). וא"כ הדרא קושיא לדוכתין, דממה נפשך, היאך כתבו הראשונים שזה פריצות והיינו לכל הפחות שאחרי שהנשואות מכסות אז זה פריצות, הלא א"כ גם בתולות יצטרכו לכסות הראש, וגם א"כ יהיה אסור לקרוא אף כנגד הבתולות ולא נימא דמותר מטעם שרגילים בזה, דהא כאמור לכה"פ השתא שהנשואות מכסות כתבו הראשונים דפריצותא הוא]. ועל כרחך שזה שני עניינים שונים, ואין ללמוד אחד מהשני, דכפי שביארתי בפנים באריכות יש חילוק ביניהם מכמה צדדים, חדא, דאף דלעניין ראיה בעלמא אין שיער מביא הרהור כי רגילים בזה ולכן מותר לקרוא ק"ש כנגד שיער הבתולות מ"מ אסור לצאת בגילויו משום דחיישינן שמא 'יסתכלו' (ראה להלן בפנים אות ט והלאה), או משום דסו"ס יש בזה 'קירבה לעריות' או פריצות עצמית (ראה להלן בפנים אות יג) ובבתולות היקלו (ראה להלן בפנים שם). ועוד יתכן, דההיתר בק"ש מול הבתולות היינו דוקא בתולות ביתו כגון אחיותיו
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

או בנותיו, שבהן שייך לומר שהאדם רגיל בהן, ועלייהו דיברו הראשונים גבי ק"ש כנגד בתולות - דק"ש אדם קורא בביתו, ולא על בתולות דעלמא, דבאלו לא מהני רגילות כלל (ראה להלן אות טו והלאה).

בעניין פאה נכרית המוזכרת בש"ס

ובעניין פאה נכרית המוזכרת בש"ס, כבר נכתבו ספרים רבים, ואכ"מ, וראה לדוגמא בספר תורת הקדמונים (ח"ב סי' קלט), שהאריך בראיות ברורות מהראשונים שהפאה היתה תחליף ל'שיער' ולא ל'כיסוי', ומטרתה עבור אלו שיש להן שיער דליל, להראות כאילו הינם בעלות שיער, ולא היו גלויות כלל אלא כמו השיער – שברה"ר הוא מכוסה תחת הסבכה, ובבית ובחצר הוא מגולה (כמ"ש רוב הראשונים בכתובות עב:). עש"ב בדברים ברורים. ויש להוסיף על דבריו שכך מבואר גם בספר הנר (שבת סה.), שכתב: פיאה נכרית, קליעת שיער התלושה, וצוברתה על שיערה עם קליעתה שתראה כבעלת שיער [או כגון קרחנית]. ואח"כ (ד"ה כל שהוא): אבל כל מה שנתנה "תחת השבכה" כגון אם היה דבר שנראית בו "כבעלת שיער" וכו'. עכ"ל. מבואר שהפאה נכרית שהיתה כדי שתראה כבעלת שיער היתה מתחת השבכה.

[מיהו מה שהביא בתורת הקדמונים שם בסוף התשובה מרבינו פרחיה שכתב דבפאה נכרית 'חיישינן שמא יפול ואתי לאתויי' ודייק מזה דמשמע מדבריו שהפאה היתה גלויה ולכן חיישינן שמא יפול, וביאר דמ"מ משמע מלשון רבינו פרחיה שזה לא פאה גלויה לחלוטין כמצוי בזמנינו אלא כעין צמות המשתלשלות מאחור שלא בשטח הראש וזה באמת לא חייב כיסוי מעיקר הדין וכמו שכתוב בבא"ח (פרשת בא), ע"ש, אין זה נכון, כי אף שאכן הצמות שהזכיר הבא"ח היו יוצאות מהכיסוי (מהצדדים ומשתלשלות לאחור לכיוון העורף ונכנסות שם בכיסוי) מ"מ כשיצאו לרה"ר היו מכסים את זה, ורק בבית זה היה מגולה, והדבר ברור ומוכרח מהמציאות שהיתה בזמן הבא"ח כפי שבדקתי עם חוקרי מורשת בבל, ויש גם ראיות לכך. ואכ"מ. והארכתי בזה בהערה לקמן סוף פרק ו בהערה (במה שכתבתי על דברי הר"ן). ע"ש. וא"כ גם אם נבאר כן ברבינו פרחיה – שהפ"נ היתה יוצאת מהשבכה ומשו"ה חשש שמא יפול, מ"מ ברשות הרבים זה היה מכוסה בכעין רדיד. אך לכאורה בלא"ה יש לומר דמה שחשש רבינו פרחיה 'שמא יפול' אינו מכריח שהפאה היתה גלויה, כי גם אם היתה מתחת השבכה עדיין זה עלול ליפול כיון שזה גוף זר ולא מחובר לראש ממש (וגם לא תמיד זה מיוצר 'בדיוק' לפי גודל ראשה באופן שיחזיק מעמד בכל תנוחה ובכל זמן), ולכן עלול להכביד ולא להחזיק מעמד באיזה זמן וליפול (יחד עם הסבכה), ומכיון שודאי היא לא תחזיר את זה שוב להניחה בראשה - כדי שזה לא יפול שוב, היא תטלטל את זה ד' אמות ברה"ר, להביאו לבית (ואח"כ היא תתקן אותו שיהיה בצורה שלא יחליק לה), ומשו"ה זה אסור, אבל לעולם הפאה היתה מכוסה, כמבואר בשאר ראשונים, וכנ"ל]. אלא שהיו שרצו לומר דאף שהפאה שבש"ס היתה מכוסה מ"מ אם יחבשו כולן פאה נכרית לא יהיה בזה איסור כיון שרגילים בזה ומה שהתורה אסרה הוא רק מצד גזירת הכתוב, ולזה הארכתי לעיל בראיות ברורות דליתא.

ומה שהרבה אחרונים כשדנו בנושא זה לא כתבו לדון מצד טעמא דקרא, נראה שהוא משום שהרי אילו היה משנה או גמרא ערוכה לפנינו, שהיה כתוב בה "מותר לצאת בפאה נכרית לרשות הרבים בלא כיסוי מעליה" וכיו"ב, אטו היינו מתפלפלים בטעם של כיסוי הראש? הגמרא להדיא התירה את זה. ולכן גם בפועל שאין גמרא כזו, הרי השלטי גיבורים הבין כך בגמרא (וכבר כתבתי שמהראשונים מוכח להדיא שלא כדבריו), וזה היסב את עיון האחרונים לפלפל בראיות מהגמרא לכאן ולכאן, אבל לא נחתו כ"כ לאסור מכח הטעם של כיסוי ראש, בפרט שהרבה מהפאות בזמנם לא היה בהם את היופי שיש בשערות המחוברות לראשה ולכן פחות נחתו לדון מצד איסור התורה שאסרה יופי השערות שהוא דרגת יופי יותר גדולה (עי' בקונטרס סגולה מכל העמים באריכות במקורות שהפאות של זמנם לא היו נראות יפה כלל, ובודאי לא כמו שערותיה המקוריות. עש"ב. וע"ע בספר והצנע לכת (דהרי, עמ' סט). וגם אם נאמר שחלק מהפאות כן היה להן כמו היופי של השערות המקוריות, מ"מ ודאי לא כולן היו כך כדמוכח בלשונות הפוסקים שהביא בקונט' הנ"ל, וא"כ לפחות חלק מהאחרונים לא נחתו לדון מצד איסור התורה עצמה כיון שאין שערות הפאה היו יפות כמו שערה), ועוד אפשר דפחות נחתו לדון בזה היות ובפשטות יש מקום לומר שזה בכלל מאי דקי"ל דלא דרשינן טעמא דקרא, אע"פ שלפי האמת כלל זה לא שייך כאן, וכפי שיתבאר. ועכ"פ לכל היותר היה להם מקום לדון אם שייך כאן הא דלא דרשינן טעמא דקרא או לא, אך לא ראו צורך לדון בזה כ"כ כי אין בזה נפק"מ אם הגמ' להדיא התירה את זה, ולכן דנו יותר על עיקר הדברים אם הפאה של הש"ס באמת היתה מגולה או לא, אבל כאמור אחרי שמהראשונים מוכח שהפאה היתה מכוסה, הכל לא מתחיל, ואין לנו לדון אלא מצד טעם כיסוי הראש,
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ואחרי שהתבאר כאן באריכות שטעם התורה הוא משום פריצות, אפילו שיכלה שלא לצוות וממילא יהיו יותר 'רגילים' בזה, אלמא איכא פריצות גם אם כולן תלכנה אם שערות גלויות או פאה וכיו"ב, וכללא דלא דרשינן טעמא דקרא לא שייך הכא, כדלקמן. ועכ"פ, אין לחכם אלא מה שעיניו רואות. ויש עוד הרבה מה להאריך בזה, אך אכ"מ. [ואגב, בפשטות בדורות המתוקנים שהיו מכסים את הפאה במטפחת ביציאתם לחוץ (כדלעיל), אזי גבי סוטה - הכהן יכול לפרוע את את המטפחת שלה ולגלות את הפאה נכרית שלה, ואי"צ להסיר גם אותה, כי גם בגילוי הפאה נכרית יש בושה כמו שערה, שהרי הפאה בזמנם היה תחליף ל'שיער' - לאלו שהיה להם שיער דליל (ולא תחליף ל'כיסוי') וכנ"ל, ומה שהיום אין בושה לנשים לילך עם פאה נכרית אין זה אלא מחמת קילקול הדורות וההרגל בזה שחושבות שזה מותר והרבה הולכות כך שנים רבות הם ומורותיהן וכו', והרי גם אם היו אומרים לה שמותר לילך עם גילוי ראש ממש וכולן היו הולכות כן שנים וכו' גם כן לא היה בושה בזה - כמו שהיה לפני עשרות שנים באירופה בפרט (והתפשט לעוד מקומות) שהיו כולן הולכות בגילוי ראש ולא הרגישו בזה בושה בעוה"ר (וצווחו ע"ז גדולי הדור ואין מענה, עי' לעיל פ"ג אות יא ד"ה ומאחר, באריכות), אבל כמובן זה לא אומר שבדורות המתוקנים זו לא היתה בושה, וא"כ ה"נ ממש לגבי פאה שהוא היה בזמנם תחליף לשיערותיה, וכנ"ל. (וכן הוא גם לעניין הגוף, הרי אשה חופשית אין לה בושה לילך עם גוף חשוף, אע"פ שבדורות המתוקנים (וגם בדורנו בנשים החרדיות) הרי זה בושה לילך כך). וכ"כ להדיא בשו"ת חסד לאברהם (תנינא, אה"ע סי' פז סוד"ה ואחר). ודלא כמו שכתב בשו"ת לבושי מרדכי (יו"ד סי' קסח). ועי' לקמן בהמשך ההערה דלא הוי דרשה בטעמא דקרא. עש"ב].

בספרת הישכיל עבדי והשנות חיים

ואמנם ראיתי בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז אה"ע סי' טז אות ג) שרצה לתת טעם להיתר בזה. דאחר שהביא דברי השלטי גיבורים, כתב וז"ל: ונראה בטעם הדבר, דהוא משום דקים להו לרבנן דאין היצה"ר שולט אלא בדבר הדבוק בגוף האשה עצמה, היינו הדבר הדבוק בגוף הערוה עצמה, דאין שליטה להיצה"ר אלא בדבר שיש לו נפש חיונית לא בדבר שאין לו נפש חיונית, ולכן בנתלש מגוף האשה, דניטל ממנו נפש החיונית, הרי פקע ממנו אותה הערוה שהיתה עליו בזמן שהיה דבוק בגוף האשה, דהרי היא כפגר מת שאין ליצה"ר שליטה בו, ולכן התירו להסתכל בו, דכיון שאין ליצה"ר שליטה בו הרי לא יבוא לידי הרהור. עכ"ל.

אולם כבר תמהו עליו אחרוני זמנינו דאין זה אלא דברי נביאות, עי' במה שכתב בשו"ת יבי"א (ח"ה אה"ע סי' ה), וז"ל: ומה שכתב הישכיל עבדי בטעמו של השלטי הגיבורים, אין אלו אלא דברי נביאות, שהואיל והפאה מחוברת יפה לשערותיה אסור לצאת בה לרה״ר, כי לא ינקו מהרהור עבירה המסתכלים בה בעוברה בראש כל חוצות. עכ"ל. (וע"ע במה שביארתי בדעת הגרע"י להלן בפנים בפרק זה אות ט). וכ"כ בקונטרס 'צניעות בת ישראל' להגר"י רצאבי שליט"א (עמ' נה), וז"ל: ומה שכתב בשו"ת ישכיל עבדי (הנ"ל) וכו' וכן עוד סברות שנכתבו בזה, המה לא יועילו ולא יצילו מאומה לפי המציאות שהיא כאלף עדים שלא זו בלבד שבאים לידי הרהור, אלא יש המגיעים אף לידי ערעור. ויצר הרע שולט ושולט בכיפה שליטה גמורה, החזיר פושט טלפיו בפרהסיא ואומר טהור אני, יען שהתירו פרושים את הדבר. עכ"ל. וע"ש עוד. ובאמת שמאד יש להתפלא על סברת הישכיל עבדי הנ"ל, דאטו לדבריו יהיה מותר לראות סרטי תועבה [או לפרסם תמונות של נשים בראש כל חוצות] יען ש"אין לזה נפש חיונית, והרי הוא כפגר מת שאין ליצר הרע שליטה בו"? חלילה וחס. ואם באת לעשות חילוקים שיש שני סוגי פריצות, באחד היצר הרע שולט אפילו שניטל ממנו נפש החיונית ובשני לא, הרי זה דברי נביאות על נביאות ללא שום בסיס, ובודאי שאינו נכון כלל. ובאמת שגם הישכיל עבדי גופיה בתחילה הבין מסברא שיש לאסור זאת, וכמו שכתב שם באות א, אלא שבאות ג' כתב להסביר דברי השלטי גיבורים שהתיר בדבר דצריך לומר ד"קים להו לרבנן" דאין היצה"ר שולט אלא בדבר הדבק בגוף וכו', כלשונו, וא"כ לאחר שהתבאר מהראשונים שהפאה נכרית היתה מכוסה תחת הסבכה (כדלעיל בסמוך), ממילא ברור שלא שייך כלל לומר ד"קים להו לרבנן" הכי - כאשר רבנן כלל לא דיברו בזה (כאמור), והדר דינא לאסור בזה מדינא לכו"ע. וברור.

וכיו"ב יש להעיר בדברי הגר"ש קלוגר בשו"ת שנות חיים (סי' שטז) שכתב שמה שהתיר המג"א פאה נכרית זהו דוקא בזמנים ומקומות שהיו רובן הנשים כשרות ולא הוי דרכן לילך בגילוי שיער שלהן, לכן לא יבואו לידי הרהור,
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דמידע ידעי דאין השערות שלהן. אבל בעוה"ר בזמן הזה שיש הרבה פרוצות שהולכין בכוונה בשיער שלהן א"כ אף ההולכת בפ"נ מה מהני זה, הרי הרואה לא ידע, ויחשוב דשלה הוא זה, ובפרט במדינות רוסיא דהגזרה שם כן והרבה הולכין בגילוי ראש מכח הגזרה דבודאי הרואה יאמר שגם זו כאחת מהם וסוף סוף יבוא לידי פריצות והרהור. עכ"ד. ולפי זה יוצא לכאורה גם קולא לאידך גיסא, שבערים שרובן ככולן חרדיות שלא מגלות ראשן יהיה מותר ללבוש פאה נכרית, דלא יביא את האדם לידי הרהור - דמידע ידע דאין זה שערותיה. אולם כאמור בקטע הקודם זה קשה מאד מן המציאות. בפרט דגם בזה יש לשאול דאטו לדבריו יהיה מותר לפרסם בראש חוצות תמונות נשים עם שערותיהן [אפילו המקוריות] מכיון שמידע ידעי דאין זה אלא תמונה, וכן אטו בערים החרדיות יהיה מותר [כאשר יתרגלו כולן לילך כך] ללבוש בשאר הגוף בגד בצבע וצורת הגוף ממש (כמו גרב בצבע הרגל, על שאר הגוף) מכיון "דמידע ידע שאין זה גופה אלא בגד", חלילה וחס, וא"כ מהיכא תיתי בשיער הראש להתיר כן, נהי שהשיער מביא 'פחות' הרהור, מ"מ סו"ס מביא הרהור והיאך יתכן לכסות בדבר הדומה לו ממש, בשלמא אילו היה לנו היתר מפורש לצאת בגילוי הפאה נכרית, לחיי, דבכזה מצב היינו מוכרחים לחלק בין שיער לשאר הגוף ולומר דבשיער מועיל 'ידיעה' ובשאר הגוף לא, אבל כבר התברר לעיל בסמוך שהפאה הנכרית המוזכרת בש"ס לא היתה גלויה אלא מתחת לשבכה (להשלים שיערות לאלו שהיה להן שיער מדולדל), וא"כ אין לנו את הרשות להמציא חילוק כזה.

ובאמת שגם הרב שנות חיים לא כתב כן אלא לבאר את המג"א שהעתיק דברי השלטי גיבורים להלכה, דלזה כתב ש'צריך לומר' שבזמנו של הש"ס והמג"א זה לא היה מביא הרהור [כיון שהנשים היו כשרות, ולכן ידעו הגברים שזה לא שיער המקורי], אבל לפי מה שהתבאר שההנחת יסוד של השלטי גיבורים שהפאה המוזכרת בש"ס היתה גלויה נסתרת מדברי הראשונים, ממילא אין מקום עוד לבדות חילוק זה ללא שום מקור, וכאמור. וע"ע בקונטרס 'הערות בעניין פאה נכרית' (עמ' ל) שכתב דלמעשה גם המקילים לא נהגו כוותיה דהרב שנות חיים הנז', דהא גם במדינות שהיו פרוצות היו לובשות פאה נכרית. וע"ש עוד מה שכתב בזה. וע"ע במה שכתבתי לעיל (פ"ב אות ו, בהערה ד"ה ומה שהביא) על דברי הפמ"ג בעניין זה, ושם (ד"ה אולם גם) על סברת ה'אז נדברו' בזה. ע"ש. וע"ע בקונטרס 'בת מלך פנימה' שהאריך בטוב טעם ודעת על מי שרצה לומר שהצניעות המוזכרת בעניין כיסוי ראש היא 'צניעות עצמית' כלפי האשה [וממילא כאשר מניחה פאה שרי דסו"ס היא מרגישה שהניחה כיסוי וסגי בזה]. דזה אינו נכון כלל ועיקר, עי"ש באורך רב ובדברים נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת.

ועכ"פ חשוב לדעת, שהדיעה הזו באחרונים (שמתירה), לא באה מתוך לימוד הסוגיא, אלא היא באה אחרי המנהג, ובתור הצדקה ו'סמך' (כלשון השט"ג, שהוא הממציא הראשון של ההיתר, וכל השאר הלכו אחריו) למנהג. מצינו הרבה היתרים למנהגים שנועדו ליישב בדוחק מנהג שנפוץ בזמנם. לא כל היתר מהווה סמך אמיתי לבוא ולנהוג כן, ואם פשטות הסוגיות ופשטות הסברא אינה כן, חייבים לנהוג לפיהם. כל שכן כאשר מבואר בדברי אותם הנותנים סברא בנידון זה שלא כתבו כן מצד עצמם, ואדרבה לדעתם לא היה שייך להתיר ע"פ סברא זו, אלא רק אחרי שהביאו את השלטי גיבורים (שהוא עצמו לא כתב אלא 'סמך' ע"פ המנהג שהתחיל בדורו, כנ"ל) הוכרחו לתת בזה סברות, וממילא כאשר התבאר שבראשונים מבואר שהפאה היתה מכוסה תחת השבכה כדלעיל ודלא כהשלטי גיבורים שחשב שהפאה היתה גלויה (ותלה את דבריו בזה כמבואר בדבריו), א"כ פשוט שאין מקום להקל בזה ע"פ סברות שאין להם בסיס אמיתי. וכן ראיתי להג"ר שבתי לוי שליט"א בגליון 'הלכה שבועית' (גליון 60), שכתב וז"ל: ובאמת שהדברים פשוטים לכל יודע ספר, שא"א להתיר איסורים ע"פ סברות בעלמא אא"כ יש ראיה מגמרא, וע"ז אמרו בש"ס כמה פעמים 'וכי מפני שאנו מדמים נעשה מעשה?', ורק במקום שהסברא פשוטה לפי טעם התורה יש לומר דין ע"פ סברא זו, אבל בנד"ד הרי איפכא שמעינן, וכמש"כ לעיל דהסברא נוטה לאסור מפני ששער הפאה פועל את אותה פעולה שעושה השיער המחובר לראשה ממש, ולכן פשוט שהשט"ג לא היה מתיר אילולא שהיתה לו ראיה [וכבר התבאר שבראשונים מבואר שאין ראייתו ראיה]. עכ"ל. וזה ברור.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בדעת הרמב"ם

והנה יש שרצו להביא ראיה מהרמב"ם (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) שהשמיט דינא ד"שיער באשה ערוה", וביאר הכס"מ שהוא משום שסובר שזה נאסר רק 'להסתכל' [באשה אחרת], אבל ק"ש כנגד מותר. ע"ש. דמשמע מזה שראיה בעלמא מותרת בשיער, ואינו מביא הרהור, שהרי התיר לקרוא ק"ש כנגד שער אשה, וממילא מה שנאסר לצאת לרה"ר בגילוי ראש על כרחך לדעתו אינו משום צניעות, שהרי כאמור לא נאסר 'לראות' שערה, אלא הוא משום גזירת הכתוב בלבד שציוותה התורה לכסות את הראש. עכ"ד.

אמנם לדבריו, ייצא שלפי מה שהשמיט הרי"ף דינא ד'טפח' באשה ערוה וביאר הראב"ד (הובא ברשב"א ברכות כד.) שהוא משום שסובר שזה לא לדינא שהרי קי"ל דאפילו עגבות לית בהו משום ערוה – נוכל לומר דלפ"ז "אין חובה לכסות את הגוף", שהרי סובר הרי"ף שלהלכה כל הגוף אינו ערוה ואפילו העגבות. **אלא** הדבר ברור ופשוט שכוונת הכס"מ היא שהרמב"ם סובר ש"שיער באשה ערוה" נאמר רק לגבי דיני עריות - שאסור 'להסתכל באשה אחרת', אבל לא לעניין 'דיני קריאת שמע' כלפי אשתו. **ואבאר**, דהנה בגמ' (ברכות כד.) בתחילה סלקא דעתין דדינא ד"טפח באשה ערוה" מיירי לגבי "להסתכל" על אשה, ופריך א"כ אפילו אצבע קטנה אסור כדאמר רב ששת וכו'. ומסיק "אלא באשתו ולק"ש". דהיינו שדינא ד"טפח באשה ערוה" בא לחדש רק לגבי אשתו - דאף שבעלמא מותר לו להסתכל עליה, בשעת ק"ש אסור. ואח"כ הגמ' הביאה עוד מימרא, אמר רב ששת, שיער באשה ערוה וכו'. ובמימרא זו האחרונה נחלקו הראשונים, לדעת הרבה מן הראשונים (רשב"ץ רשב"א ראב"ד ועוד), גם מימרא זו - שיער - נאמרה לגבי ק"ש, כמו ב'טפח באשה ערוה' הנ"ל, דהיינו דקאי על אשתו - שבעלמא מותר להסתכל בשערה וקמ"ל דבשעת ק"ש אסור. אבל הרמב"ם סובר, דמימרא דשיער קאי על ההבנה הראשונית שהיתה גבי טפח, דהיינו דקאי לעניין הסתכלות באשה אחרת; כלומר דדוקא גבי טפח נתחדש לאסור 'באשתו' - בשעת ק"ש להסתכל בטפח מגולה ממנה (דאל"כ מאי אירייא 'טפח' ו'ממקומות המכוסים', אצבע קטנה נמי כדאמר רב ששת וכו'), אבל לגבי שיער לא נתחדש דין זה, ואינו נאמר אלא לגבי הסתכלות, דהא בשיער א"א להקשות ממה דאמר רב ששת כל המסתכל באצבע קטנה וכו', דהא זה נאמר על הגוף אבל על השיער מנין, ולכן מביאה הגמ' מימרא נוספת דשיער באשה ערוה, שאסור להסתכל גם על שיער של אשה אחרת (וכ"ש בשעת ק"ש), אבל לקרוא כנגד שיער אשתו לא נאסר (דכאמור ס"ל דדוקא גבי 'טפח' התחדש האיסור באשתו בק"ש כנ"ל, אבל בשיער לא, ו'שיער באשה ערוה' קאי על הסתכלות באחרת).

ונמצא שמה שכתב הכס"מ שלהרמב"ם מותר לקרוא כנגד שיער, לא מיירי גבי אשה אחרת כלל, אלא רצונו לומר כאמור דאמנם בטפח החמירו ב'אשתו' גבי ק"ש, בשיער לא החמירו 'באשתו' גבי ק"ש. אלא רק אסרו בו את איסור הסתכלות (באשה אחרת) כמו גופה. והיינו טעמא, שאע"ג דבעלמא מותר לו לראות ולהסתכל על גופה של אשתו בכ"ז בק"ש אסור משום הרהור - כדי שלא 'יטרד' (כלשונות הראשונים בברכות כד.), ברם כל חומרא זו (כי היכי דלא ליטרד כאמור) היינו דוקא במקומות שמביאים הרהור חזק דהיינו במגולה טפח מהגוף (זולת פניה ידיה ורגליה) אבל בשיער ש'פחות' מביא הרהור (כמבואר ברא"ש בכתובות פ"ב סי' ג, ובטור אהע"ז סי' סה, וכדכתב להדיא הלבוש אהע"ז שם ס"ב: "ובפריעת הראש שזה אינו מביא 'כל כך' הרהור", ע"ש), וגם פעמים מגלה אותו בביתה ורגיל בזה טפי, בזה 'לא החמירו' בק"ש לומר שזה עלול 'להטריד' אותו, אלא נאסר רק כלפי אשה אחרת, ובהם אכן האיסור לצאת בהם הוא משום פריצות (ולא 'גזה"כ' גרידא), כי סו"ס מידי הרהור לא יצאנו 'לגמרי' (אף שהוא 'פחות' משאר הגוף וכנ"ל).

ואמנם לפי מי שסובר (ראה לקמן אות טו בהערה) שדברי הרמב"ם בטפח קאי נמי על אשה אחרת (שאע"פ שמותר עכ"פ ראיה בעלמא, בכל זאת בק"ש אסור, ע"ש), לכאורה מוכח דמדלא הזכיר שיער באשה ערוה עכ"פ לגבי אחרת ש"מ דגם לגבי אחרת אין הרהור בראיית השיער. **אך** שוב בינותי דאדרבה, לפי דיעה זו הרי ראיה בעלמא מותרת גם בשאר הגוף (ורק בק"ש החמירו, בטפח), וא"כ מדוע אסור לנשים לצאת חשופי גוף? הרי ראיה בעלמא מותרת לפי דיעה זו (אפילו כשהדרך לכסות, ק"ו אם כולן תלכנה חשופות ויהיו יותר 'רגילים' בזה). אלא בע"כ דעדיין יש חשש ש'יסתכלו' או שעדיין אסור
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

❁ לכבוד ולתפארת ❁

מצד קירבה לעריות או מצד פריצות עצמית וכד' (ראה לעיל בפרק זה אות ה והלאה, ואות יג), וא"כ גם מה שבשיער מותר ראיה בעלמא לשיטה זו (וגם לא אסרו בק"ש לרמב"ם) אינו הוכחה כלל לעניין טעם איסור יציאה לרה"ר בשיער מגולה, שהרי זה נאסר מהיבטים אחרים כאמור (ובק"ש החמירו לאסור גם 'ראיה' דוקא בגוף שהוא חמור, ולא בשיער שהוא 'פחות' חמור וכנ"ל, א"נ החמירו דוקא בדבר שהוא דומיא דקרא (לא יגלה בך 'ערות' דבר) דהיינו מגופה, ולא משיער שהוא יותר 'חיצוני'). וראה בזה עוד להלן בפנים (אות יד). מיהו בלא"ה להלן (בפרק זה סוף אות טו בהערה) הוכחנו באריכות דלא כשיטה זו בהבנת הרמב"ם, אלא הרמב"ם מיירי רק באשתו, אבל אחרת בלא"ה אסור, גם בשערה, וגם בראיה בעלמא, כנ"ל. עש"ב.

וראיה ברורה לכל זה, דהא בספר הבתים (שער ק"ש שער חמישי, סעיף ל) כתב בלשון הזה: יש מן הגדולים שכתב שלא אמרו שער וקול באשה ערוה "אלא לצניעות", אבל לא לענין ק"ש, ומפני זה אין אנו נזהרים מלקרוא לפני הבתולות פרועות ראש. עכ"ל. ומוכח דאף אם מותר לקרוא ק"ש כנגד, מ"מ אסור לצאת כן "משום צניעות", אלמא לא תליא הא בהא, וע"כ דהוא מהטעמים שכתבתי. והדברים ברורים.

טעמא דקרא

והנה אחרי ככלות הכל, שהתברר לנו היטב מפי ספרים וסופרים, דמה שהתורה ציוותה לכסות את הראש הוא מטעם פריצות, ואינו 'גזירת הכתוב' גרידא, נותר לנו לברר, האם בגלל שאנו יודעים שזה הטעם - נוכל להוציא מזה הלכות, כגון שגם פאה אסור, שהרי גם בזה יש פריצות כשיער, או דלמא נימא שהכל טוב ויפה מבחינת 'דרוש וקבל שכר', אך לעניין להוציא מכך דין איננו יכולים, דהא קי"ל דאין דורשים טעמא דקרא.

אולם באמת הדבר מוכרח, דלא שייך לומר בזה הך כללא 'דלא דרשינן טעמא דקרא', דא"כ יש כבר להקשות על גוף דרשת הגמ' [לפי פירוש ראשון של רש"י] - מנין ללמוד מפסוק זה 'מידה כנגד מידה', כלומר שמה שפורעים את ראש האשה הוא על מה שהיא התנאתה לפני הבועל ולהוציא מזה חיוב לכסות הראש, דלמא הוא גזיה"כ לפרוע את ראש הסוטה בלי קשר למה שעשתה לפני הבועל? ועוד, היאך התירו לפרוע ראש בבית (לרוב הראשונים בכתובות עב:) משום שאין שם רואין (וכמ"ש הריטב"א שם, וכדלעיל, ולא משום שהגזיה"כ היא רק על רה"ר), הלא זה דרשה בטעמא דקרא שהוא משום פריצות דלכן בבית שאין פריצות מותר, וקי"ל דלא דרשינן. **אלא** ודאי דבכה"ג לא חשיב דרשה בטעמא דקרא.

והטעם דבאמת לא חשיב דרשה בטעמא דקרא, נראה ברור שהוא משום דחשיב כעין טעם המפורש בפסוק, דפשיטא לחז"ל שזהו טעם התורה, כפי שמצינו בתוס' הרא"ש (ב"מ צ. ד"ה היתה) לגבי איסור ד"לא תחסום", דכתב דדרשינן התם טעמא דקרא דהיינו משום טובתה של בהמה, משום דפשוט שזה הטעם של התורה. וכיו"ב כתב הרא"ש עוד בתשובה (כלל י אות ג) לגבי הא דאמרינן ביבמות (כט:) ונדרים (עג:) דיבם מפר נדרי יבמתו וכן בנדה (מו:) אמרו דקטנה שהשיאוה אמה ואחיה יכול הבעל להפר לה אע"ג דהנישואין הן דרבנן, וביארו בגמ' בכל אלו דהיינו משום דטעמא דקרא דהבעל יכול להפר נדרי אשתו הוא משום דכל הנודרת על דעת בעלה היא נודרת. וכתב ע"ז הרא"ש בתשובה הנ"ל דלא חשיב טעמא דקרא משום ש"הוא טעם עיקרי". ע"ש. וכוונתו כנ"ל לגבי לא תחסום, דפשוט שזה הטעם של התורה. וכמו שביאר בספר כללי טעמא דקרא (עמ' לט). ע"ש. וכ"כ בשו"ת אמרי שפר (סי' לד אות ה ד"ה וכן). עש"ב. וכ"כ מהר"י ענגיל (בספר גליוני הש"ס ב"ב קנד.) "דכל שהטעם קרוב לכו"ע דרשינן טעמא דקרא". ע"ש. וה"נ הכא מה שהגמ' דרשה הטעם שהוא משום מידה כנגד מידה לא חשיב דרשה בטעמא דקרא באופן שלא דרשינן, כי הכא פשיטא להו לחז"ל שמה שציוותה התורה לפרוע את ראשה הוא משום מידה כנגד מידה על הפריצות שעשתה בפריעת ראשה כלפי אדם זר (הבועל). וכן לפירוש השני של רש"י שדרך הלימוד הוא מכך שרואים בפסוק שדרך בנות ישראל לכסות את ראשן, ג"כ בהכרח הוא משום פריצות ולא שייך לומר בזה דלא דרשינן טעמא דקרא ואין כאן אלא גזיה"כ, שהרי עיקר האיסור לפירוש זה מגיע מ'דרכן של בנות ישראל', ובזה הרי בודאי לא שייך לומר שמה שדרך בנות ישראל היה לכסות את ראשן הוא משום "גזירת הכתוב", שהרי הכתוב בא אחרי שכך הדרך (ו"מסכים עם הדרך הזה") ולא הפוך.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ונמצא, שכללא ד"לא דרשינן טעמא דקרא" לא שייך הכא כלל, דהא אין שום ציווי בתורה שכתוב בו "אשה לא תגלה את ראשה" שתוכל לומר שזה רק 'גזירת הכתוב' - "לא לגלות את הראש", אלא רק למדים [לפי שני הפירושים] מהא דחזינן בקרא גבי סוטה ש'**גילוי הראש הוא פריצות**' "וממילא" אשה צריכה לכסותו, וכנ"ל באריכות, ומעתה כאשר תלמד לאסור פאה נכרית אין זה נקרא "דרשה בטעמא דקרא", אלא זה כלול בתוך ה"פריצות" שהזהיר הקרא בעצמו, דמאי שנא נוי של שיער או נוי של הדומה לו ממש [ופעמים רבות אף יפה ממנו], משא"כ שאר ציוויי התורה "לעשות כך" או "לא לעשות כך" – הרי זה 'איסור עצמי' ומשו"ה אין לנו לדרוש שם טעמא דקרא ולהוציא על פיו הלכות. וזה ברור.

ועוד, דכתב הערוך לנר (סנהדרין נד. במתניתין אם אדם וכו') דלא אמרינן דאין לדרוש טעמא דקרא אלא רק לענין שלא להוציא דין נגד משמעות הקרא גופיה שלא חילק, אבל היכא דבמה דהפסוק איירי לא מפקינן יהיה הטעם מה שיהיה, אלא דעדיין איכא נפקותא לענין דינים שלא עליהם ציוה הכתוב הזה, בזה כו"ע מודו דדרשינן טעמא דקרא. ע"ש. וכיו"ב כתב הנודע ביהודה (קמא אה"ע סי' פ אות ח). ע"ש. (ועי' בזה באריכות בספר כללי טעמא דקרא כלל ז'. וע"ש עוד לעיל מיניה בעמ' כו-כז שהאריך בדוגמאות רבות מהש"ס שמצינו שדרשו טעמא דקרא והשליכה הגמ' מזה לדינים אחרים בפשטות ולא תלינן במ"ד דדרשינן טעמא דקרא, אלא הוא לכו"ע. וביאר שם בעמ' קצב כאמור דהיינו משום דהטעם עצמו הוא נכון אלא דאי אפשר להגביל ולהגדיר דין התורה עצמו לפי הטעם, אך מה שאינו נוגע בדין התורה עצמו שפיר יש ללמוד מטעמי המצוות מה רצון התורה. ע"ש). וא"כ ה"נ בכיסוי הראש, מה שהגמ' דרשה הטעם שהוא משום מידה כנגד מידה אינו מוציא כלום ממשמעות הכתוב שסה"כ ציוה לפרוע את ראשה של הסוטה, ורק על ידי זה משליכים לדינים אחרים שאשה צריכה לכסות את ראשה [כדחזינן בסוטה דהוא פריצותא, דלכן הענישו אותה במידה כנגד מידה כאמור]. והשתא דמ"טעם" אתינן עלה שפיר אין לאסור אלא היכא ששייך הטעם אבל בחצר יהיה מותר [וכן בחוץ יהיה אסור גם פאה] דאין כאן סתירת משמעות הכתוב שכאמור סה"כ ציוה לפרוע את ראש הסוטה (דבשלמא אם התורה היתה מצוה "אשה לא תגלה ראשה" וכיו"ב, אז היה שייך לומר שאם נתיר בחצר יהיה כאן דין נגד משמעות סתימות הפסוק. אבל כאמור אינו כן). וכן לפירוש השני של רש"י דלמדים ממה דחזינן דעד השתא היה מכוסה, שדרך בנות ישראל לכסות ראשן, ג"כ בזה שאתה לומד שהוא משום פריצותא וממילא בחצר מותר [וכן בחוץ שאסור היינו גם בפאה] אין זה מוציא ממשמעות הכתוב שום דבר, שהרי הכתוב סה"כ ציוה לפרוע את ראשה של הסוטה בלי שום קשר לחיוב כיסוי ראש של האשה. וק"ל. (ולפי ביאור זה, אם יהיה לסוטה פאה, צריך להסיר לה גם את הפאה דאל"כ הרי זה הוצאת דין נגד משמעות הקרא שציווה לפרוע את ראשה ולא חילק. משא"כ לפי הביאור הראשון). [ויש להוסיף על כל הנ"ל, דמאי דלא דרשינן טעמא דקרא הני מילי לקולא אבל לחומרא לכו"ע דרשינן טעמא דקרא, וכמ"ש החסד לאברהם הנ"ל, ועוד פוסקים, עי' יבי"א (ח"א או"ח סי' לז אות א ואות ט), והליכו"ע (ח"ב עמ' רנד). ברם זה יכון רק לעניין לאסור פאה - דזה לחומרא, אבל בטעם ה'היתר' בגילוי ראש בחצר ע"פ טעמא דקרא - דזה לקולא, נצטרך לומר כהתירוצים דלעיל. עוד יש לציין, דאעיקרא הא דלא דרשינן טעמא דקרא, לאו מילתא פסיקתא היא, עי' ביבי"א (ח"ב סי' י אות יב, וחי"א סי' ט אותיות ב-ג) דדעת הרבה אחרונים דלהלכה דרשינן טעמא דקרא. ע"ש. וכן בטה"ב (ח"א עמ' קכב, ובנד"מ עמ' קל) ובחזו"ע שמיטת כספים ופרוזבול (ריש עמ' קכח) כתב דאיכא בזה עיקולי ופשורי. וכ"כ בספר מאור ישראל (ח"ב עמ' סב). ע"ש]. וע"ע באריכות בעניין טעמא דקרא בנידוננו, בקונטרס 'דברים של טעם' (פרק ז), והוסיף שם (בד"ה וגם, והלאה) דאפילו אם נחשב הדבר כדרשה בטעמא דקרא דלא דרשינן, מ"מ הכא אסור, כמו שמצינו כעין זה בכמה דוכתי. עש"ב.

בטעם הדבר שהרמב"ם והשו"ע לא הזכירו בהריא 'שוק'

ואגב שהבאנו לעיל דברי הרמב"ם, שהשמיט שיער וקול, ראיתי לנכון לבאר נקודה חשובה בזה.

דהנה ראיתי להרב שמואל עדס נר"ו בירחון האוצר (גליון פו) שחשב לומר שכשם שהרמב"ם השמיט שיער וקול – מפני שסובר שזה נאמר רק לגבי הסתכלות ושמיעה באשה אחרת וכנ"ל באריכות, ה"נ מה שהשמיט הרמב"ם 'שוק' הוא ג"כ מפני שזה נאמר דוקא לגבי הסתכלות באשה אחרת ולא לגבי ק"ש, דבק"ש מותר לקרוא כנגד השוק [והיינו שוק של אשתו, וכנ"ל לגבי שיער].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

❁ לכבוד ולתפארת ❁

אולם דבריו תמוהים מאד, חדא, אם כן מימרת רב חסדא ד"שוק באשה ערוה" להיכן אזלא. ומה שכתב הה"כ שם שהרמב"ם סובר ששוק באשה ערוה נאמר רק לגבי הסתכלות [באשה אחרת] ולא לגבי ק"ש מול שוק אשתו, כמו שיער הנ"ל, אינו נכון, דא"כ הדק"ל מאי איריא 'שוק' הא כל גופה אסור [ואפילו אצבע קטנה נמי], דהרי בהסתכלות באשה אחרת אין חילוק בין מקומות המכוסים למגולים. ובשלמא שיער וקול [שאכן הרמב"ם סובר שלא נאמר לגבי ק"ש מול אשתו, אלא לגבי הסתכלות בשיער של ערוה ושמיעת קול זמר של ערוה, כמ"ש הכס"מ שם ועוד אחרונים], התחדש דאי משום אצבע קטנה, הו"א דהני מילי מגוף האשה עצמה, אבל שיער שהוא 'חיצוני' לגוף עצמו או קול שאין בו ממש (עי' ראבי"ה סי' עו) הו"א דאין איסור, קמ"ל, אבל שוק פשוט שאינו גרע מאצבע קטנה ומאי קמ"ל. ומה שכתב הה"כ "והגם שכבר נאמר אצבע קטנה ע"י רב ששת נשנה בדין שוק ע"י רב חסדא", אין זה מעלה מזור למכתו, דהרי גם אם רב חסדא [שוק באשה ערוה] לא קאי 'לאוסופי' על רב ששת [שאסור להסתכל על אצבע קטנה וכו'] אלא מימרא בפני עצמה היא, מ"מ מדוע נקט "שוק", הלא אסור להסתכל בכל גופה ואפילו על אצבע קטנה, כאמור. ומה שכתב שם לנסות להשיב על זה די"ל "דכל אמורא נקט בלשונו דבר אחר, ועיקר הדבר לומר שנאסר כל שהוא בהסתכלות, ועיקר חידושו של רב חסדא לדרוש דין שוק מהפסוק של גלי שוק". עכ"ל. אינו מובן מה השיב, דהלא מכיון דלדברי הה"כ מימרת שוק היא לעניין 'הסתכלות', א"כ מה העניין להביא מקור מפסוק שאומר שה"שוק" הוא ערוה, בזמן שאפילו אצבע קטנה היא ערוה לעניין זה שאסור להסתכל.

ומה שהביא הרב עדס מהב"ח (בתירוץ ב) שהתחדש בשוק שאפילו שהוא מלוכלך הוי ערוה וכו'. הנה במחכ"ת דבריו קשים מאד להולמם, וכפי שכבר העיר ידידי הרה"ג אליהו מדמון שליט"א בספרו הנפלא השוק והזרוע בהלכה (סי' כא אות ו), וז"ל: ותימה, דאטו כולי עלמא אנשים ונשים עושי מלאכה בחומר ובלבנים הם שיהיו שוקיהן מטונפים תמיד [באופן שכבר יהיה הו"א שמותר להסתכל על זה], ובפרט הנשים אין דרכן לעשות אלא במלאכות הבית ואין בהם טינוף שוקיים כלל. ועוד, דכיון שלפי האמת הן כיסו את השוק [ורק בהו"א חשבו שמותר להסתכל על זה ואולי גם לפ"ז היו יכולות לגלות, אבל בפועל היו מכסות כמובן] א"כ איככה תטנפם (הלא גם את"ל שהיו עובדות גם בחוץ בטיט וכד' מ"מ ודאי שלא הותר לגלות את השוק מפני זה בפני כל). ועוד, דלדבריו שהחידוש בשוק הוא ש'אסור להסתכל' בשוק אפילו שהוא מטונף, א"כ כן הוא גם לפי האמת לענין כף הרגל – ששם יהיה מותר להסתכל, דהא רב חסדא לא קאמר אלא שוק אבל רגל לא הויא ערוה וכמ"ש הב"ח גופיה בראש הדיבור, וא"כ נמצא שאין איסור הסתכלות ברגליה של אשה [ו'כל המסתכל באצבע קטנה' מיירי רק באצבע של יד], וזו לא שמענו. ואדרבה בהדיא אמרי' בירושלמי (חלה פ"א ה"ב) המסתכל בעקיבה של אשה כמסתכל בבית הרחם, והביאו ר"נ גאון (בברכות שם), והכי קיי"ל בטוש"ע (יו"ד סי' קצה סעיף ז), וכ"כ הב"ח גופיה שם. [ואעיקרא, הא דאמרינן כל המסתכל באצבע קטנה של אשה יש לפרש דהיינו אצבע קטנה של רגל שהיא קטנה שבאצבעות. (ובכלים פ"ב מ"ב תנן שיעורן כדי סיכת קטן, ופי' הרע"ב כדי סיכת אצבע קטנה וכו' והכי מפורש בשבת, ושם בשבת (פ"ח מ"א) כתב דהיינו אצבע קטנה שברגל). אלא דבשבת (סד:) פירש"י תכשיטין שבחוץ, טבעת, לומר לך כל המסתכל באצבע שהיא מקום טבעת כמסתכל במקום כומז, מבואר דמיירי באצבע של יד שהיא מקום טבעת. (אבל אין זה סותר את זה שגם באצבע של רגל אסור). ושמא יש לדקדק לאידך גיסא מדפירש"י בברכות תכשיטין שבחוץ אצעדה וצמיד, ולמה לא פירש כפירושו בשבת שהוא דבר נאה ומתקבל, אם לא משום דמשמעות 'אצבע קטנה' היא של רגל ואינה ענין לטבעת. וכ"ה להדיא בפירוש ר"ש בן ישועה על הרמב"ם (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז. הודפס בקובץ בית אהרן וישראל סיון תשפ"ד) לאחד מהראשונים: "אצבע קטנה – שהיא זרת רגלה"]. עכ"ל. ודבריו ברורים.

אלא באמת הדבר ברור שהרמב"ם לא השמיט כלל את דינא דשוק באשה ערוה, אלא השוק נכלל במה שכתב 'אם היה מגולה טפח לא יקרא כנגדה', והיינו מהמקומות המכוסים. וכמו שפירש הכס"מ שם, וז"ל: ומ"ש ואם היה מגולה טפח מגופה היינו דוקא ממקום מכוסה שבה ולישנא דמגולה דייק הכי. עכ"ל. וביתר ביאור בב"י (סי' עה): ודקדק [הרמב"ם] לומר "אם היה מגולה טפח מגופה", לרמוז למה שנתבאר בסמוך דידיה ופניה וכל מקום שאין דרך לכסותו שרי, דהא לא שייך לומר 'מגולה' אלא במקום שדרכו להתכסות. עכ"ל. וכיון שמבואר בדברי הרמב"ם שהדין כאן זה דוקא כש'התגלה' ממקום המכוסה, ממילא שוק נמי בכלל זה ולא הוצרך לפרשו [וראה להלן בייתר ביאור].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

תדע, דאם איתא דס"ל להרמב"ם דשוקה לא חשיב 'מקום שדרכו לכסות' לאסור ק"ש כנגד, היה לו לב"י (הנ"ל בקטע הקודם) לתפוס חידושא דנקט הרמב"ם 'מגולה' טפח - לומר דהוא לאפוקי **שוקה** דלא חשיב מקום שדרכו לכסות, וכ"ש ידיה ופניה, ומדוע כתב רק שהרמב"ם דקדק זאת רק לאפוקי 'ידיה ופניה' וכו'. אלא ודאי שבזה גם הרמב"ם ס"ל כדברי הטור ושאר ראשונים דשוקה הוי בכלל מקום שדרכו לכסות. וכמו שדייק בספר עצי הגפן (עמ' ח, ד"ה ח). ע"ש. וגם בלי דקדוק זה, עצם זה שהב"י הביא את הרמב"ם בשתיקה בב"י, ולא הזכיר שום זכר שהוא חולק על הטור ושאר ראשונים וסובר דשוק באשה לא נאמר לגבי ק"ש, מוכח שהוא מודה שהשוק הוא מקום מכוסה. וז"פ. וכן שאר האחרונים סתמו בזה ולא פירשו שלדעת הרמב"ם אין דין כזה בק"ש ששוק באשה ערוה, אלמא סבירא להו דמודה הרמב"ם שבדין ק"ש נאמר.

ובאמת שגם כן כתבו להדיא כמה אחרונים בדעת הרמב"ם [שהרמב"ם כלל את שוק ב'אם היה מגולה טפח לא יקרא כנגדה', כאמור]. דכ"כ המעשה רוקח (על הרמב"ם שם), והמשרת משה (עטיה, על הרמב"ם שם), והתורת חיים (סי' עה סק"ב). וכיו"ב כתב הרב בני ציון ליכטמאן (סי' עה סק"ג ד"ה אשר). ע"ש. גם הצל"ח (בברכות כד.) הקשה על הכס"מ שכתב שהרמב"ם השמיט קול ושיער מפני דמיירי בהסתכלות, דאכתי קשה מדוע השמיט שוק. ע"ש. ולא עלתה על דעתו לומר דאה"נ גם זה הוא משום דנאמר רק לגבי הסתכלות. וע"כ דהא ודאי ליתא. וכ"ה לפי דברי הר"ד עראמה (על הרמב"ם שם), כדלהלן בסמוך.

והטעם שהרמב"ם והשו"ע כללו את זה ב'טפח', בשונה מהגמ' שהובאו בזה שתי מימרות [טפח לחוד ושוק לחוד], היינו משום דבשלמא בגמרא – שרב יצחק אמר "טפח באשה ערוה" והיינו דוקא מקומות המכוסים - הו"א דזה דוקא במקומות המכוסים "אצל כולם" (כגון הירך, הבטן ושאר הגוף) שזה חמור ממש. משא"כ שוק - שאינו מקום מכוסה אצל כולם שהרי "**אצל הגברים**" זה מגולה - אולי לא הוי ערוה (לעניין שהבעל יוכל לקרות כנגד זה), קמ"ל רב חסדא שגם שוק באשה ערוה. אבל השו"ע הרי כבר כתב: טפח באשה ערוה במקום "שדרכה" לכסותו, וא"כ שמעינן כבר דכל מה ש"**האשה**" מכסה הוא ערוה, ובשביל מה יכתוב גם את שוק בנפרד. וכן הרמב"ם כתב שאם היה מגולה [איבר שמכוסה. כס"מ] טפח "מגופה" לא יקרא כנגדה. וא"כ שמעינן כבר דכל מה "שמכוסה מגופה 'של **האשה**' והתגלה" הוי ערוה, ובשביל מה יכתוב גם את שוק בנפרד. (משא"כ הטור סבר שהחידוש בשוק הוא באופן אחר, וכמ"ש אביו הרא"ש בתוספותיו לברכות שם, ולכן הוצרך לכתוב גם את שוק בנפרד. ודו"ק כי קיצרתי). וכמו שביאר כל זה לנכון בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' כא אות ג). ע"ש. וע"ע להר"ד עראמה (על הרמב"ם שם) שפירש דרב חסדא שאמר 'שוק באשה ערוה' בא לפרש את דברי רב יצחק שאמר 'טפח באשה ערוה', דהכוונה בטפח הוא רק למקומות שלא היה ראוי להיות מגולה, כגון שוק. ע"ש. ועפ"ז הסביר דזה הטעם שהשמיט הרמב"ם את דין 'שוק', משום שזה כלול בטפח 'מגולה' שכבר כתב, שבלשון זו כבר מוכרע שהמדובר הוא על מקום שראוי להיות מכוסה דהשתא 'התגלה', כמו שדייק הב"י והכס"מ דלעיל.

ואף שהדברים ברורים, מ"מ גם אם יתעקש המתעקש לומר שהרמב"ם 'השמיט' דינא דשוק באשה ערוה בק"ש וסובר שמותר לקרוא כנגד שוק מגולה של אשתו, מ"מ אין לזה שום גילוי היתר לעניין צניעות - לומר שאין חובה לכסותו. כי זה שהותר לקרוא ק"ש כנגד שוק אשתו (לפי צד זה), אינו הופך את זה לכך שהשוק הוא 'מקום מגולה' שאין הרהור בגילויו וכד' כפניה ידיה ורגליה ורק במקום שנהגו חייבות לכסותו, אלא הוא אמנם לעולם באמת 'מקום המכוסה' וחייב לכסותו 'בעצם' משום צניעות, אך לעניין ק"ש לא החמירו בזה, והיינו משום דגבי ק"ש איירינן בדבר שהוא היתר, דבעלמא מותר לו לראות ולהסתכל על גופה של אשתו, אלא שבכ"ז בק"ש אסרו משום הרהור - כדי שלא 'יטרד' (כלשונות הראשונים בברכות כד.), לכן כל חומרא זו (כי היכי דלא ליטרד כאמור) החמירו דוקא במקומות שמביאים הרהור חזק דהיינו במגולה טפח מהגוף (זולת פניה ידיה ורגליה) אבל שוק ש'פחות' מביא הרהור, וגם פעמים מגלה אותו בביתה ורגיל בזה טפי, בזה 'לא החמירו' בק"ש לומר שזה עלול 'להטריד' אותו (לפי פירושו של הרב עדס הנ"ל), אלא נאסר רק כלפי נשים אחרות, ובהם אכן האיסור לצאת בהם הוא משום פריצות - כי סו"ס מידי הרהור לא יצאנו 'לגמרי' (אף שהשוק הינו 'פחות' חמור משאר הגוף וכנ"ל. דזה שהאיברים בגוף אינם בדרגה אחת אלא יש בהן דרגות שונות של גרימת הרהור ומכשול, אינו הופך את מה
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מחולשא, שהרי עדיין יש לשאול היאך הותר לקרוא כנגד שיער הבתולות 'מאחר שרגילים בהן', הלא גם לצד האמור יש 'פריצות' עכ"פ אחרי שהתורה ציותה את הנשואות לכסות - כפי שכתבו הראשונים להדיא שהוא פריצות - ומוכח דעכ"פ השתא שהנשואות מכסות ראשן, לא אמרינן שכיון שרגילים בשיער (אצל הבתולות) אין זה מביא הרהור, וא"כ כאמור היאך שייך לומר שמותר לקרוא כנגד שיער הבתולות מחמת רגילות.

ובעל כרחך לומר, דהגם שבאמת אם רגילים בגילוי הראש אפילו רק הבתולות, אין זה מביא הרהור לעניין לקרוא ק"ש כנגד, וכנ"ל, מ"מ היינו דוקא התם, שהנידון הוא ודאי רק לגבי ראיה בעלמא [בשעה שקורא], שהרי להסתכל בלא"ה אסור, ובראיה אה"נ דלא מביא הרהור מאחר שרגיל בזה בכך שהבתולות הולכות בפרוע ראש, אבל לצאת לבחוץ בגילוי עדיין איכא צד פריצות, מחשש שיסתכלו, וזהו טעם התורה שציוותה לכסות הראש אפילו שאם לא היתה מצווה לא היה מביא הרהור לגבי ראיה בעלמא (וגם עכשיו לא, מפני הבתולות), דמ"מ התורה חששה שמא 'יסתכלו' על שערותיה וימשכו אחריה וזהו ה'פריצותא' שכתבו הראשונים הנ"ל [וע"ע לקמן אות יג באופן אחר קצת. ע"ש].

טעם חילוק בתולה מנשואה בכסוי ראש

ח. ועל פי הדברים הללו[193] יתבאר מה שלכאורה יש לשאול, דאם התורה אסרה גילוי הראש משום פריצות (כפי שנתבאר לעיל בהערה על אות ז באריכות בראיות ברורות), א"כ מדוע לבתולה מותר, וכי בשיער בתולה ליכא פריצותא ובנשואה איכא, ומאי שנא שיער משאר איברי הגוף שלא מצינו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שהוא בדרגה פחות חמורה ל'היתר', דא"כ אין לדבר סוף, וכל איבר שהוא פחות חמור מהאחר תהפכנו להיתר, ולא ישאר בסוף אלא בית הערוה שהוא הכי חמור, אלא ודאי דלכל היותר יש לומר דשוק הוא 'דרגה פחות חמורה', אבל לעניין דינא אין נפק"מ ביניהם. ומה שמצינו מצינו. משא"כ לגבי ק"ש גבי הבעל, שאני, כמבואר. ומה שהיה בעבר, בעיקר הסתמכו הוא על דברי הפמ"ג והמשנ"ב שחשבו שהשוק זה החלק העליון, אבל לפי מה שהתבאר לעיל פרק א אות ו מהיכן נבעו דברי הפמ"ג א"א להקל בזה). והיינו כמו שבשיער אע"פ שהשמיט הרמב"ם את דינו כאן, וסובר שמותר לקרות ק"ש כנגד שיער אשתו, מ"מ מה שאסרה תורה 'לצאת' בגילויו הוא משום צניעות (כמפורש בהרבה ראשונים, ואינו משום 'גזירת הכתוב' גרידא, וכפי שהארכתי בתחילת הערה זו), אלמא אין הדברים תלויים זה בזה. וכן מפורש בספר הבתים שאין הדברים תלויים זה בזה, וכנ"ל. ומעתה ה"נ לגבי שוק לפי הצד שהרמב"ם כביכול השמיט את זה, דאין מזה ראיה כלל לעניין גילויו ברה"ר אם הוא תלוי במנהג או לא. וז"פ.

[193] **היינו** על פי מה שהתבאר לעיל אותיות ו-ז שבעיקרון 'ראיה בעלמא' מותרת בשיער כאשר רגילים בזה, אלא שבכ"ז התורה אסרה לנשואה לצאת בפרוע ראש מחשש ש'יסתכלו', בשונה משאר מקומות המכוסים שבהן אסור אף ראיה - דלפ"ז ניחא טפי הא דהיקלו בבתולה גבי שיער אע"פ שלא מצינו כן בשאר הלבוש, משום שכאמור שיער יותר קל, שהרי בו מהני רגילות להתיר ראיה, ואע"ג דעדיין איכא למיחש שמא 'יסתכלו' מ"מ היקלו בבתולה בדבר הקל מפני שהיא פחות דרושה הרחקה מאשת איש, ומעוד כמה טעמים כדלהלן בפנים. וכן מצינו בעוד מקומות שהשיער יותר קל משאר הגוף, כפי שיובא להלן בהערה בסמוך [ברם לפי דברי הישכיל עבדי (הובא לעיל ריש אות ה) גם שאר הגוף מותר בראיה אם רגילים לראותו מגולה (אלא דעדיין איכא למיחש שמא יסתכלו, ולכן אסור לגלות אף שיתרגלו, וכפי שביארתי לעיל שם), אך מ"מ חזינן במקומות אחרים ששיער יותר קל משאר הגוף, כדלהלן בהערה בסמוך. וכאמור בגלל ששיער הוא יותר קל, היקלו בזה עכ"פ בבתולה שפחות דרושה הרחקה מאשת איש, ומעוד כמה טעמים, כדלהלן בפנים].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

חילוק בזה בין בתולה לנשואה [ואף דבפסוק (ופרע את ראש האשה) מיירי בנשואה מ"מ הרי אין זה גזירת הכתוב גרידא אלא הלימוד מהפסוק הוא שגילוי הראש הוא פריצות וכנ"ל, וא"כ בשביל להתיר בבתולה צריך טעם לחלק, דאל"ה יש ללמוד זה מזה, דהא תרוויהו פריצות הוא, ומאי שנא גילוי שיער מגילוי שאר מקומות המכוסים דאין מחלקים בהן בין בתולה לנשואה]. אך לפי האמור לעיל יובנו הדברים טפי, כי כפי שהתבאר שיער אינו חמור כשאר מקומות המכוסים[194], דבשאר מקומות המכוסים אסור אף ראיה בעלמא (ראה להלן בפרק זה אות טו בהערה[195]) משא"כ שיער מותר וכדלעיל באריכות, אלא דאכתי יש מקום לחשוש שמא אדם 'יסתכל' עליה ומזה הטעם אסרה תורה גילוי ראש לנשואה, אך מ"מ בבתולה לא החמירה תורה בזה, משא"כ שאר מקומות המכוסים דחמירי טפי, דאסור בהן גם ראיה בעלמא, לכן לא מצינו בהן חילוק בין בתולה לנשואה. וזאת בנוסף למה שמצינו בעוד כמה מקומות[196] ששיער 'פחות' מביא הרהור משאר מקומות המכוסים, וי"ל דמשו"ה חילקו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[194] **אך** מאידך גם אינו קל כפניה ידיה ורגליה, שפניה ידיה ורגליה גם נשואה מותרת לגלותם אא"כ נהגו לכסות, משא"כ שיער דחמיר טפי מהנך, כאמור. א"נ גם אם הוא קל כפניה ידיה ורגליה, מ"מ כבר כתב הצמח צדק ועוד כמה אחרונים (ראה לעיל פ"א אות ו באריכות) שבעיקרון גם אותן היו צריכים לכסות אלא שלא הטריחה תורה משום שאי אפשר, ואין למדין אפשר משאי אפשר. משא"כ שיער. וע"ע בזה להלן בהערה הבאה.

[195] **ואמנם** שם יתבאר דרך אחרת בנידון זה, דיתכן שגם שיער נחשב כמקומות המכוסים ואסור בו ראיה בעלמא, ומה שהותר לקרוא כנגד שיער הבתולות היינו בבתולות ביתו דוקא. עש"ב.

[196] **כמבואר** בראש"ש (כתובות פ"ב סי' ג), ובטור (אהע"ז סי' סה), וכדכתב להדיא הלבוש (אהע"ז שם ס"ב), וזו לשונו: "ובפריעת הראש שזה אינו מביא 'כל כך' הרהור", ע"ש. וכן מבואר ברמב"ם (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) שהיקל לקרוא כנגד שיער אשתו אע"פ שכנגד שאר גופה אסור. ע"ש. [והתבארו דבריו באריכה לעיל בפרק זה אות ז בהערה. ע"ש]. וכן מצינו כמה חילוקי דינים המראים ששוק יותר חמור משיער, ראה בספר בגדי תפארתך (עמ' צט), ובספר והצנע לכת דהרי (עמ' מג-מד). ואכמ"ל.

האם השיער יותר חמור או יותר קל מהפנים

וראיתי מי שהקשה, דמדברי הרא"ש (הנ"ל בסמוך) מוכח ששערותיה יותר קלים אפילו מפניה, דכתב שם שעל פני הכלה אסור להסתכל אפילו ביום הראשון אבל על שערותיה וההינומא (ותכשיטיה) מותר, דאת זה התירו [ביום הראשון] כדי לחבבה על בעלה. ע"ש. וכן מבואר בטור (אהע"ז סי' סה ס"ב), ובלבוש שם [וכתב הטעם משום שאלו אינם מביאים הרהור כ"כ]. ע"ש. וא"כ היאך שייך לומר שדוקא בבתולה הקילו לגלות שערותיה ואילו בנשואה החמירו, הלא מכיון שנשואה מותרת לגלות פניה ק"ו שתוכל לגלות שערותיה; ומזה רצה 'להוכיח' שכיסוי השיער לנשים אינו אלא גזירת הכתוב.

אולם זה אינו, דהא בראשונים ובאחרונים מפורש שכיסוי הראש אינו גזירת הכתוב, אלא משום צניעות (וכמו שהארכתי לעיל באות הקודמת בהערה, בראיות ברורות ללא ספק). ומה שהביא מהרא"ש הנ"ל דמבואר ששיער יותר קל מפניה, יש לדחות דשאני התם דאיירינן בהסתכלות – בפני כלה, ולגבי הסתכלות אמרינן דהסתכלות ב'פניה' חמיר טפי משום שיש בו יותר צורה המאפיינת אותה וכד' ולכן אסור להסתכל בפני הכלה ורק בשערותיה היקלו בה, משא"כ כאן שאנו דנים לגבי יציאת אשה כך לרחוב, אפשר דיותר חוששים משערותיה שהיופי שבו אינו נמצא דוקא בהתבוננות בו וכיו"ב מאשר פניה שהיופי שבו נמצא בעיקר בהתבוננות יתר. ובפרט לפי מה שמבואר במגיד משנה (פכ"א מהל' איסורי ביאה ה"א) - אתי שפיר טפי, דאחרי מה שכתב שהפסוק "לא תקרבו לגלות ערוה" בא ללמד שנמנענו מלהתעדן באחת מכל העריות ואפילו בלא ביאה, וכו', הוסיף: וכבר אמרו (כתובות עב.) ביוצאה וראשה פרוע שהוא אסור מן התורה. עכ"ל.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בגילויו בין בתולה לנשואה[197].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ומשמע שהתורה חידשה בכיסוי הראש שגם זה הוא בכלל 'סוג של' קריבת ערוה (וע' בזה באריכות להלן פ"ז אות ד), וא"כ יש לומר דהקירבה לערוה קיימת יותר בשיער שאין לה שום טעם לגלותו אם לא משום היופי שבו (ומ"מ בבתולה היקלו כדלהלן), משא"כ הפנים טבע כל העולם לגלותו, דהאופן הרגיל של השימושים בעיניים ובאזניים ובאף ובפה הן כשהאברים הללו מגולים [ואף שאפשר 'להסתדר' בזה גם כשהפנים מכוסות, מ"מ אין זה אלא על ידי המצאות, אבל האופן הרגיל והפשוט אינו כן], ולכן אינו גורם כ"כ קירבה ולא הטריחוה לכסותו.

ושו"ר בקונטרס 'בת מלך פנימה' (עמ' 21) שתירץ באופן אחר, דנהי דהפנים נאות יותר מן השיער, מ"מ פנים המקושטות בשיער הן נאות הרבה יותר מאשר פנים ללא שיער, וא"כ י"ל דאף שאת הפנים עצמן אכן אינה מחוייבת לכסות הגם שנאות הן, מ"מ אם מוסיפה יופי על פניה – ע"י שיער – אסרה תורה, וחייבה לכסותו, כדי להרחיק עוד יותר את החשש שייכשלו בה בהסתכלות ובהרהור. עכ"ד. ודפח"ח. וע"ש עוד.

ועוד יתכן, דאה"נ גם פניה ידיה ורגליה היה צריך לכסות, וה"ה שערותיה, ומה שבכ"ז התירו פניה ידיה ורגליה הוא משום ההכרח שבדבר וכמ"ש הצמח צדק (והארכתי בדבריו לעיל בריש הספר פ"א אות ו, בהערה על ד"ה ועוד. והבאתי עוד כמה אחרונים שהביאוהו להלכה וביארתי הדברים. ע"ש), וכן שערות הבתולה הותר כי היכי דליקפצו עלה כמ"ש המדרש כתובה והיעב"ץ והמים רבים כמו שהבאתי לעיל, משא"כ שיער האשה שעושה כן כדי להראות את יפיה, פשוט דזה לא הוי 'הכרח', דזה הכרח בדיוק היפך רצון התורה. [ומה שיש מדינות ערב שמכסים את פניהן, ויתכן דאינן מרגישות בזה קושי והכרח לגלות, מ"מ אין זה מגלה על הכלל, כי באופן עקרוני זה כן קשה לכסות את פניה, ולכן לא הטריחוה עד כדי כך].

[197] **דהנה** צריך לדעת יסוד פשוט. הרבה אנשים חושבים שעניני הצניעות הם 'שחור לבן', כלומר או שגילוי מסויים הוא פריצות, וממילא הוא אסור בכל אופן שיהיה ואין לו מקום כלל, ושום שיקול אחר לא יכריע כנגדו, ואם בכל זאת רואים שהוא מותר באופנים מסויימים, ואיננו איסור גורף ממש, מוכח מזה שהוא אינו אסור משום פריצות כלל; ומכח זה טוענים, דאם שיער הוא אסור כי זה פריצות א"כ מדוע הותר לבתולה, וכי מותר לבתולה להיות פרוצה, וכיו"ב עוד שאלות מסגנון זה; ומזה אצים ורצים להוכיח שאין חיוב כיסוי הראש אלא 'גזירת הכתוב', ללא קשר לצניעות.

אולם, כמדומה שכל מי שלמד אי פעם סוגיא תורנית כדבעי, הטענה הזו היא זרה מאד לאזניו, דהרי כמעט כל המצוות והדינים בתורה אינם חתוכים ופסקניים, ואינם מקיפים את כל האופנים והאפשרויות ממש ללא יוצא מן הכלל, ותמיד יהיו מקרים בהם הדין והמצוה לא יהיו חלים בהם, מפני סיבות שונות נוספות שנמצאות באותו מקרה אשר מחמתם משתנה הדין כולו. וכן הוא בעניינו לעניין צניעות, הדבר פשוט שיש דרגות בחומרת האיסור, דכשם שפשוט לכל בר דעת ש'לא הרי גילוי השוק כגילוי הירך' (אף שלעניין דינא אין נפק"מ ביניהם ושניהם צריכים כיסוי גמור, ולכן הקשו הראשונים מה התחדש בשוק שהוא ערוה, הלא כל מקום שצריך כיסוי הרי הוא ערוה. אך עכ"פ בודאי שהירך מביא יותר הרהור מהשוק), כך ברור לומר ש'לא הרי גילוי השיער כגילוי הגוף'. וכמו שמצינו בכמה מקומות ששיער יותר קל משאר מקומות המכוסים, וכדלהלן. ומעתה אין פלא במה שהתורה ציוותה לכסות את ראש הנשואה מפני הצניעות (כפי שהוכחתי לעיל אות ז בהערה באריכות רבה), ואפילו הכי לא החמירה כן בבתולה - מהטעמים שהוזכרו בפנים. [הערה זו ראיתיה לחכם אחד שכך כתב, ודבריו ברורים]. ובפרט לפי מ"ש המגיד משנה (פכ"א מאיסו"ב ה"א) שיסוד פריעת הראש הוא מטעם הרחקה מן העריות (וכן מתבאר ממה שהביאו הרמב"ם והטוש"ע את דין זה בדיני הרחקה מן העריות – רמב"ם בפכ"א מאיסו"ב הי"ז, והטוש"ע סי' כא. וע"ע לקמן פ"ז אות ד) דלפ"ז מובן טפי, שהרי "קירבה" אינו דבר 'מוחלט' שחור או לבן, אלא הינו ענין יחסי, דהתורה הצריכה בזה הרחקה עד גבול מסוים, ולכן באותם אופנים שהם קלים יותר אינה חייבת לכסות. וזה פשוט וברור.

אלא שלכאורה עדיין יש לשאול, נהי ששיער יותר קל משאר הגוף וכדבר האמור, מכל מקום מה החילוק לעניין זה בין בתולה לנשואה שבגללו יש להקל לבתולה (בדבר הקל, היינו שיער, כאמור).

אולם באמת מצינו כמה טעמים לחלק בין בתולה לנשואה[198]. **א.** ראשית, סברא פשוטה היא דאשת איש צריכה להוסיף בצניעותה ולהרחיק יופיה מעיני זרים יותר מן הפנויה. ולא מיבעיא מפנויה טהורה דאינה ערוה כלל, אלא אפילו מפנויה נדה[199] דערוה לכל היא, מכל מקום אשת איש חמירא טפי לענין הרחקה מזרים, כיון שמיוחדת לבעלה. וכמו שמצינו בכמה מקומות, עיין בהערה באריכות[200].

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[198] **נעזרתי** בזה במקורות וביאורים שכתב בקונטרס 'דברים של טעם' (פרק ה), בתוספת נופך וקצת מקורות נוספים. וע"ש עוד מה שכתב בזה. ועיין גם בלבושה של תורה (סי' כא) שהאריך בזה. וע"ע בבל"ג (דף קיט טור ב) מ"ש בזה.

[199] **הנה** לעניין מה שאשת איש חייבת בכיסוי ראש ואילו פנויה 'נדה' לא חייבת, אע"פ דתרוויהו ערוה לכל העולם, מלבד מה שיתבאר להלן בסמוך דאשת איש חמירא משאר ערוה אף מנדה, עי"ש, גם יש לדעת דאעיקרא הא דכתב הפמ"ג (סי' עה) דפנויה נדה הויא ערוה, לאו מילתא פסיקתא היא, דמהחינוך (מצוה רצו) מבואר שאלו שנתפס בהן קידושין, לאו בכלל עריות הן. ומשמע דגם פנויות נדות לאו בכלל עריות הן, שהרי גם בהן נתפס קידושין. ואע"פ שהמנחת חינוך שם (אות כא) כתב שגם פנויה נדה בכלל ערוה היא אפילו שתופס בה קידושין, ע"ש, מ"מ בשו"ת פני יהושע (ח"ב סי' מד) פלפל בזה בארוכה והסיק שאינה ערוה. וכמו שציין המנחת חינוך שם בסו"ד (אלא שכתב שלא התפנה לעיין בו). שו"ר בגן נעול על הל' יחוד (עמ' נ-נה) שהביא בזה פלוגתא דרבוותא בראשונים ובאחרונים. ע"ש. ומ"מ גם לסוברים שפנויה נדה חמורה כאשת איש, יתכן שאחרי שכבר היקלו בדבר (בזמנם שהבתולות היו טובלות), לא ראו חז"ל להחמיר, כי סו"ס אחרי שהתורה לא אסרה, והחשש הוא רק שמא יסתכל וזה רק שיער (וגם יש את העניין של כי היכי דליקפצו עלה) לא גזרו לאסור בזה השתא.

ושו"ר כיו"ב להגר"ח קנייבסקי (הו"ד בקונטרס 'הערות בענין פאה נכרית', עמ' כה) שנשאל מאי שנא אשת איש מפנויה נדה, הלא שניהם אסורים לכל העולם, וא"כ מצוי המכשול בהם בשווה, ומדוע היא חייבת בכיסוי ראש והיא לא. והשיב "לא פלוג רחמנא", דהיינו שבפנויה לא חילק רחמנא בין נדה ללא נדה (בפרט בזמנם ש'רובן' היו טובלות), [וכידוע מצינו סברת 'לא פלוג' גם בדברים דאורייתא כמ"ש התוס' בזבחים (ז: ד"ה ריצה). ע"ש. וכן מבואר בתוס' ביבמות (ו.), וכמ"ש הקובץ הערות (סי' כו אות א). ועי' בזה באריכות להגרי"ח סופר שליט"א בספרו נר יהודה (סי' טו). ע"ש]. אך כאמור גם בלא כל זה, ערוות 'אשת איש' חמורה טפי משאר עריות כמו 'נדה' וכד', וכפי שיתבאר בהערה הבאה.

[200] **עי'** ברמב"ן (סה"מ ל"ת שנג) שהביא את דרשת הגמ' בשבת (יג.) "מקיש אשה נדה לאשת רעהו מה אשת רעהו הוא בבגדו והיא בבגדה אסור אף אשתו נדה הוא בבגדו והיא בבגדה אסור", וביאר: "כלומר שהדבר ידוע שבאשת רעהו אסור הוא לעשות כן, שאפילו ההסתכלות בה אסור וקולה ערוה, והכתוב מזהיר ממנה ׳הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה׳ וכו', וא״כ אף נדה והעריות של שאר, אסורות לגמרי מטעם הקריבה". ומבואר בדברי הרמב״ן, דחובת ההרחקה מאשת איש פשוטה יותר מנדה ושאר עריות [ועי"ש דלדעת רבי פדת ועולא (בשבת יג.) באמת כ"ה לדינא, דמן התורה אין חובת הרחקה אלא מאשת איש ולא מנדה ושאר עריות].

ובפשטות טעם הדבר משום חומר איסור אשת איש, ולא משום דא״א במיתה ונדה בכרת [דהא ברמב"ן מבואר דההרחקה מאשת איש פשוטה מכל העריות, גם מאותן שבסקילה ושריפה החמורים מחנק], אלא דאיסור אשת איש מצד עצמו ומהותו חמור טפי, ופשוט טפי לאיסור, ראה בחינוך (מצוה לה): "מלבד שיש בענין הניאוף עם אשת איש צד גזל שהוא

ב. בנשואה יש יותר חשש שיהרהרו בה משום חומר איסור א"א (כדלעיל[201]), עי' בהערה[202].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דבר ברור שהשכל מרחיקו, גם כי הוא סיבה לאיבוד נפשות, כי ידוע הדבר בטבע בני איש שמקנאים על ניאוף בת זוגם עם אחרים" [ועיי"ש עוד שהאריך בהפסדים הנולדים מאיסור זה].

וגם בני נח שלא הוזהרו על נדה, הוזהרו על אשת איש, כדאי' כסנהדרין (נח.) דילפי' מ"ודבק באשתו ולא באשת חבירו" (וגם ישראל הבא על אשת איש עובר גם בעשה זה, כמבואר בתוס' קידושין יג: ד"ה לכו"ע ובראשונים שם).

ועי' כרש"י עה"ת (שמות כ יג) "לא תנאף - אין ניאוף [בשום מקום. רא"ם] אלא באשת איש", וגם האבן עזרא דפליג וסובר שלשון ניאוף הוא שם כללי לזנות, גם עם הפנויה, מ"מ מודה שם שאשת איש הוא תועבה גדולה, בפרט שגורם רעה גדולה לרעהו, ועוונו חמור יותר, ולכן הוכפל בפסוק (ויקרא כ, י) "ואיש אשר ינאף את אשת איש, אשר ינאף את אשת רעהו", להודיע חומר העבירה בזה. ע"ש.

וע"ע בסנהדרין (נח:) דכתב רש"י: שהיו רגילות אף הנכריות "הנשואות" שלא לצאת בראש פרוע. עכ"ל. [ועי' מה שכתב הח"ח בהקדמת ספרו גדר עולם בהערה, וז"ל: שנשי העם אשר אנחנו יושבים בקרבו ג"כ נזהרות מזה "מצד הצניעות" כידוע. עכ"ל]. הרי מבואר דגם הנכריות הבינו דעצם היותה נשואה ומיוחדת לבעלה זוהי סיבה להצריכה תוספת צניעות והרחקה יתירה מעיני זרים, ומחמת כן עליה לכסות את ראשה כאשר היא יוצאת לרה"ר.

[ומ"ש בשו"ת יבי"א (ח"ה אה"ע סי' ה אות ו) ד"מה לי איסור כרת ומה לי איסור סקילה", לא קאי שם אלא לעניין מי שרצה לומר שיש חשש שמא יתקרבו אליה כאשר יחשבו שהיא פנויה, ולכן הצריך לעשות היכר שהיא נשואה, כדי שלא יתקרבו אליה (ואם תלבש פ"נ הרי לא יהיה היכר), דלזה כתב לדחות שכיום שגם הפנויות הן ערוה מצד שהן לא טובלות והרי הן נדות א"כ שוב אין מקום לחלק בזה, דהא גם אם יחשבו שהיא פנויה הרי היא נדה ולא יבואו להתקרב אליה אפילו שאיסורה בכרת בשונה מאשת איש שאיסורה בחנק (או בסקילה אם נערה המאורסה היא), וא"כ אין סיבה להיכר זה. אבל לפמ"ש המ"מ (פכ"א מהל' איסו"ב ה"א) שחיוב כיסוי הראש הוא מצד קירבה לערוה - שעצם זה שמגלה את הראש הרי זה נחשב "קירבה" דלכן התורה חייבה לכסותו כדי לעשות הרחקה, א"כ שפיר דמי לחלק בין איסור חמור יותר לאיסור קל, שלאיסור החמור מצריכים הרחקה טפי. ודו"ק היטב].

[201] **היינו** דלטעם א' החילוק הוא בעניין 'הרחקה מן העריות' שלא יגרם כאן מכשול, דבגלל שאשת איש חמורה יותר – דרושה להרחקה ושמירה יותר שלא יבואו למכשול החמור, וזהו אפילו אם החשש למכשול באיסור החמור הוא באותו מידה כמו החשש למכשול באיסור הקל, דמ"מ באיסור החמור בעינן למיעבד הרחקה טפי. אך לטעם ב' החילוק הוא לעניין מידת החשש שיבוא לידי הרהור, דבאשת איש היות והיא חמורה יותר - יש יותר חשש שיבא להרהר בה מאשר פנויה שפחות חמורה ממנה (אף אם היא נדה, וכנ"ל בטעם א), כי הייצר מיפה את האיסור החמור יותר, וכדלהלן.

[202] **איתא** בגמ' ע"ז (כ.) "שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפי' מכוערת", וביאר בזה בעל בני יששכר בספרו אגרא דכלה (עה"ת פ' לך לך עה"פ 'כי אשה יפת מראה את'), וז"ל: "וביותר תתגדל החן בהיותה אשת איש מהיותה פנויה, להיות אריא דרביע עליה איסור אשת איש, וכמו שמצינו לרז"ל שאמרו בזה"ל 'לא יסתכל אדם בפנויה יפה ובאשת איש אפילו מכוערת', כי היצר מייפה אצלו האיסור החמור". וכ"כ בס' מחזה עינים (להמגיד מבריסק, מחזה ב הערה א), וז"ל: "ולמה באשת איש אפילו מכוערת, ונראה כי איסור אשת איש מייפה אותה, ככתוב (משלי ט יז) מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם". וכ"כ בשו"ת דברי יואל (או"ח סי' י' אות יא), וז"ל: "דכיון שהאיסור חמור יותר מתגבר יותר היצה"ר, וכמ"ש הראשונים ז"ל בטעם ש'גדול המצווה ועושה' - דבכל מה שמחויב יותר יש יותר התגברות היצה"ר". וכ"כ בשרית אז נדברו (חי"א סי' נא) וז"ל: "ובא"א אפי' מכוערת משום חומר האיסור גם היצר מתגבר וגורם נמי התפעלות המחשבה" (ועי"ש עוד טעם).

ועיין עוד בהערה[203].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ולפ"ז י"ל כן גם לענין כיסוי הראש, דמטעם זה יש לא"א להוסיף בצניעותה ולהסתיר נוי שערה יותר מן הפנויה, דכיון דאשת איש חמור איסורה אף יותר משאר עריות וכנ"ל בטעם א', חומרת האיסור גורם שיהא בה יותר חשש הרהור.

ואע"פ שגם בפנויה שייך מים גנובים ימתקו, כדמוכח מסנהדרין (עה.), מ"מ באשת איש איכא טפי מים גנובים ימתקו, כדמוכח לעיל שם (כו:), וכמו שביאר לנכון הערוך לנר עמ"ס סנהדרין שם (עה.). וכן מוכח מנדרים (צא:) וכמ"ש הבן יהוידע (שם, וע"ש מה שביאר ע"פ זה את המשך הפסוק). וזה איתא כבר להדיא ברש"י על משלי שם (ט, יז): אין טעם ביאת פנויה כטעם אשת איש. עכ"ל. [ומ"ש הכלי יקר (שמות כ, ח. ד"ה ולא תגנוב) שהפסוק מים גנובים ימתקו הנ"ל מיירי בפנויה, ל"ז להבין, דזה נסתר מהגמ' בנדרים הנ"ל. וכן העיר הרב רייניץ מהדיר בעל הטורים (בהוצ' פלדהיים. דברים ה טז, הערה 79). ע"ש. וכן יש לעיין מדברי האבן עזרא על הפסוק "לא תחמוד" (שמות כ יד) שכתב דאחרי שידע שאשת רעהו אסרה ה' לו, יותר היא נשגבה בעיניו מבת מלך בלב הכפרי, ע"ש, דצ"ע מהגמ' הנ"ל דמוכח דאדרבה כל שיש לו טפי איסור בדבר, הוא יותר מתאוה ורוצה. ושוב כתב לי ידי"נ הרה"ג מאיר סבג שליט"א, וז"ל: במה שהתקשה בדברי האבן עזרא, אכן הקושיא נכונה, אולם אחר העיון נראה לי ברור, שהוא דיבר למי שהגיע למדרגת האמונה שהכל מאת ה', מה שמגיע לו יהיה שלו ומה שלא לא, ואחר שישכיל זאת, אז יהיה בעיניו נשגבה יותר, אבל מי שעדיין לא הגיע לאמונה כזו ולא חי את זה בכל רגע ורגע אכן מים גנובים ימתקו. ודו"ק. עכ"ל].

[203] **איברא** שיש להקשות לפי טעמים א ו-ב' הנ"ל, א"כ מדוע ארוסה לא חייבת בכיסוי ראש לדעת השיטמ"ק (כתובות טו:) ועוד, הלא היא אסורה עליו כמו נשואה וא"כ שייך בה נמי חומרת ההרחקה עקב חומרת אשת איש כנ"ל בטעם א' וכן שייך בה נמי מים גנובים ימתקו כנ"ל בטעם ב', ואף שהכתוב שממנו נלמד חיוב כיסוי הראש באמת לא מיירי בארוסה, כדאמרינן בסוטה (כג סע"ב), וכ"כ ביד אליהו רגולר (פסקים סי' עט), מ"מ צ"ב הטעם, בפרט שהרי הלימוד מהפסוק ד"ופרע" הוא סה"כ ש'גילוי השיער הוא פריצות' אלא שא"א ללמוד לפנויה כיון דפנויה קילא מנשואה ויש בה פחות 'מים גנובים' כנ"ל, אך ארוסה מאי איכא למימר.

ועי' בקונטרס דברים של טעם (סוף עמ' 13) שתירץ, דחומרת וחובת ההרחקה המיוחדת באשת איש היא משום דמיוחדת לבעלה, וי"ל דהוא דוקא בנשואה שכבר נכנסה לגמרי לרשות בעלה. ע"כ. א"נ י"ל דהסוברים שארוסה לא חייבת בכיסוי ראש, נקטו דטעם החילוק בין נשואה לבתולה לעניין כיסוי ראש היינו כטעם ג' דלהלן - משום יצרא אלבשה וסבירא להו דזהו דוקא ב'יצרא אלבשה' של הנישואין, לא של הקידושין. [או דסבירא להו שחיוב כיסוי ראש הוא מזמן שהיא בעולה, שאז בנוסף למה שהיא אשת איש וחמירא וכו' כדלעיל גם היא יותר נוחה להתפתות, דבין כה אין לה כבר בתולים, משא"כ בתולה פחות נוחה להתפתות, דלא תרצה להפסיד בתוליה, כדלהלן בסמוך].

כמו"כ לכאורה לא מובן מדוע בעולה אע"פ שלא נתקדשה ולא התחתנה יש פוסקים שחייבוה כיסוי ראש, הרי כאן לכאורה לא שייכים לא טעם א' (דמשום חומרת א"א החמירו להרחיק יותר) ולא טעם ב' (דכשהיא א"א איכא מים גנובים ימתקו).

וחנה אי נימא דגם דיעה זו סוברת כטעם ג' דלהלן, אתי שפיר טפי. אך אפשר לומר דלעולם סבירא להו כאחד מב' טעמים אלו, ואע"פ שלפי טעמים אלו עדיין אין לחייב את הבעולה בכיסוי ראש כאמור, מ"מ סבירא להו דבבעולה יש טעם אחר, כי על בעולה יש חובת צניעות יתר מאשר פנויה בתולה, וכדמשמע מלשון הרמב"ם (פכ"א מהל' איסורי ביאה ה"ג) שמותר להסתכל בפני הפנויה "בין בתולה ובין בעולה", ולבדקה בין בתולה בין בעולה. עכ"ל. ומשמע שבעיקרון יש איזה חומרא בצניעות בבעולה על פני בתולה (אלא שאפ"ה לגבי הסתכלות בשביל שידוכין הותר גם בעולה). ואולי הטעם משום דבתולה היא פחות נוחה להתפתות, דלא תרצה להפסיד את בתוליה, משא"כ בעולה שבלא"ה אינה בתולה, יותר נוחה להתפתות (ואולי זה גם משליך על ההרהור), ולכן בעולה התחייבה בכיסוי ראש בשונה מבתולה, דכאמור בעולה בעיא הרחקה טפי. [וראה לעיל בסמוך בסוגריים דאפשר דמטעם זה גם ארוסה בתולה קילא - אע"פ שהיא סו"ס אשת איש וכו', מאחר שהיא
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ג. נשואה שיש לה שייכות לאישות, נכנס בה התאוה והיצה"ר, ולכן צריכה הרחקה יותר מהפנויה או משאר ערוה כגון נדה או בת בתו וכד'. וכמבואר להדיא בגמ' ובראשונים[204].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

פחות נוחה להתפתות]. ועי' רש"י (שבת פ. ד"ה בעירניות) שמשמע מדבריו שהכיסוי אינו בהכרח רק למנוע את ה'הסתכלות' או ה'הרהור' בדבר שמגולה, אלא עצם זה שיש כאן דבר מגולה, הרי זה יכול להביא לידי קריבה לעריות, ופירצה קוראת לגנב [והבאתי דבריו להלן בפנים (בפרק זה אות יג). ע"ש], וממילא בבתולות (או אולי גם ארוסות) - שפחות נוחות להתפתות כאמור - פחות הקפידו בהן על צניעות יתירה של כיסוי הראש.

ועכ"פ הדבר ברור שאין להמציא מכח קושיות אלו, דחיוב כיסוי הראש אינו אלא גזירת הכתוב, ו'לא קשור לצניעות כלל', וכו', דהא **מפורש בראשונים** שטעם חיוב כיסוי הראש הוא מטעם צניעות [ראה לעיל בהערה (בפרק זה, על אות ז) באריכות], וממילא מה שנשאר זה רק להבין את דבריהם ולבאר כל החילוקים בזה בין בתולה / ארוסה / אלמנה וגרושה / בעולה, וכאן הצענו כמה אפשרויות, ויל"ע עוד בפוסקים בזה [וע"ע בשו"ת ברכת יהודה ברכה (ח"ד אה"ע סי' ז) שהוכיח שבאמת גם אלמנה וגרושה חיוב כיסויים הוא מדאורייתא, וממילא לא יועיל פאה נכרית גם אצלם. ע"ש. ושוב הראני ידידי הגר"מ סבג תשובה מכת"י שלו שהאריך בזה בחילוקי הדינים באלו], ועוד חזון למועד נקי נדר (וע"ע מה שכתב בזה בקונ' דברים של טעם פ"ה הנ"ל. ע"ש). ועוד, דאדרבה אילו חיוב כיסוי הראש אינו אלא משום 'גזירת הכתוב' ותו לא, ג"כ קשה, מאי טעמא דהפוסקים הסוברים דארוסה חייבת בכיסוי ראש, הלא הפסוק לא מיירי בארוסה אלא בנשואה, וכן מאי טעמא דהפוסקים הסוברים שבעולה חייבת בכיסוי ראש, הלא הפסוק מיירי באשת איש, ולא בכזו שרק נבעלה.

[204] **עיין** להריטב"א (קידושין מהדו"ב פא: ד"ה אמר), שכתב על הא דאמרינן התם שההיתר לישון עם ביתו בקירוב בשר הוא דוקא כשאין הבת בושה לעמוד לפניו ערומה, ודוקא כשלא נתקדשה, וביאר הטעם בזה בזה"ל: דכיון דבושה לעמוד לפניו ערומה, טעם ביאה ידעה ומרגשא ביצר הרע ואיכא למיחש להרגל עבירה, ואפילו לא הגיעו לכלל שנותיהן ולא הביאו סימני נערות אסור לישן עמהם בקירוב בשר. ואם נתקדשה לדעתה אע"פ שאין בושה לעמוד לפניו ערומה, אסור. מאי טעמא, יצר אלבשה, ואיכא למיחש להרהור עבירה. עכ"ל. וכ"כ היד רמ"ה והמאירי (קידושין שם). ע"ש. ועיין בלשון מהרר"ד בירדוגו בספר תורות אמת (אה"ע סי' כא ס"ז) שביאר בזה בזה"ל: "שיש בה טעם ביאה, וגופה נשתנה לחשוק בה איש". עכ"ל.

משמע דשני דברים אלו [טעם ביאה ידעה – אע"פ שלא נבעלה בפועל, וכ"ש אם נבעלה. וכן כשנתקדשה] - משליכים לעניין הרהור והרגל עבירה, דכיון דיש לה כבר שייכות לאישות, נכנס בה התאוה והיצה"ר, ולכן בעיא הרחקה טפי. וזאת בלי קשר לדרגת החומרא שיש בה, אלא רק מצד עניין האישות המשליך להרהור וקירבה, כאמור. ולכן פנויה גם אם היא תהיה חמורה באותו דרגה של אשת איש פחות או יותר, כגון שהיא נדה וכיו"ב, אינו עניין לנידון, דכאמור בנתקדשה או נבעלה שיש בה ענייני אישות נכנס בה התאוה והיצה"ר טפי, ולכן בעיא הרחקה טפי. וכמבואר בגמ' שם בהדיא, שאפילו בנכדתו שאסורה עליו מערוה דבת בתו, בכ"ז לא נאסר לישן עמה בקירוב בשר אא"כ התקדשה והויא אשת איש, דאז יצרא אלבשה.

ומעתה י"ל דזהו ג"כ טעם חילוק חיוב כיסוי הראש בין בתולה אפילו אם יהיה בה איסור אחר כגון שהיא נדה, דאין חייבת בכיסוי ראש, מכיון שיש בה פחות שייכות לאישות ולא נכנס בה התאוה והיצה"ר כ"כ, לבין נשואה, שחייבת בכיסוי ראש, מכיון שיש בה יותר שייכות לאישות ונכנס בה התאוה והיצה"ר טפי כאמור, אלא שבזה נחלקו האחרונים עד כמה צריך שתהיה קרובה לנישואין בשביל שנאמר שנתלבש בה היצר ודרושה הרחקה זו של כיסוי הראש, די"א דכבר בקידושין התחייבה בזה, וי"א שרק כשנבעלה, וי"א שבנישואין גם אם לא נבעלה, ואכמ"ל. (וע"ע בהערה הקודמת מה שהובא מהרמב"ם ועוד. ע"ש).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ד. וכל זה בנוסף[205] לסברא דאיכא למימר דהתורה היקלה לבתולה בגילוי הראש כי היכי דליקפצו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכביאור זה כן כתב בשו"ת מים רבים (ח"ג אה"ע סי' כח), וז"ל: דשאני בתולה שעדיין לא טעמה טעם חטא, ואון ועמל אין בקרבה. עכ"ל. וכן ביאר בשו"ת משנת יוסף (ח"ד או"ח סי' ב), וז"ל: דזו שבאה לידי אישות שייך בה הרהור וחייבת להצטנע ולכסות הכל חוץ מפניה וידיה וכו', משא"כ בתולה כיון שאינה חייבת ובסתמא אין בה ענייני הרהור ואישות, לא נאסר ולא נהגו בכיסוי שיער כלל. עכ"ל. והביא ראיה מדברי המאירי הנ"ל. וכמו שהביא כל זה בקונטרס 'דברים של טעם' (פ"ה אות ב), והוסיף דאע"פ שבגמ' קידושין שם מבואר דגם בפנויה אם היא גדולה יצרא אלבשה ואסורה בקירוב בשר, מ"מ י"ל דדוקא לענין קירוב בשר דחמיר טפי החמירו גם ב'יצרא אלבשה' של גדולה פנויה, משא"כ חיוב כיסוי ראש הוא רק ב'יצרא אלבשה' של אשת איש. וע"ש מה שכתב עוד בכל זה.

וע"פ כל האמור, מה שיש ששואלים מה ההבדל בין רגע קודם שהתחתנה לרגע שאחרי שהתחתנה, אינו קושיא, כדאיתא להדיא בגמ' קידושין הנ"ל. והרי זה כמבואר.

וע"ע בשו"ת הב"ח החדשות (סי' נה) לענין מ"ש בס' חסידים שכל מקום שאנשים ונשים רואים זה את זה אין לומר שהשמחה במעונו משום דאיכא הרהורי עבירה, דהני מילי בנשים נשואות אבל בבתולות אין שם הרהורי עבירה. ע"ש. [ועי' מה שכתבו על דבריו בשו"ת דברי יציב (חאה"ע סי' מ אות ו), ובספר הצניעות והישועה (פכ"ב עמ' שעה, ובנד"מ עמ' קכז), ובספר תקנת השבים (סוף עמ' תי)]. וכן מצינו ביש"ש (יבמות פ"ח סי' טו) שכתב דאפשר שלהסתכל בבגדי צבע של פנויה מותר, אע"פ שבאשת איש אסור. ע"ש.

ומה שמצינו לכמה ראשונים שסוברים ששיער באשה ערוה לא נאמר לגבי ק"ש [וראה לעיל (בהערה על אות ז, בסופה) מה שהרחבתי בביאור שיטתם], וחלקם הביאו ראיה מכך שמעשים בכל יום שקוראים כנגד שיער הבתולות, ולכאו' מאי ראיה דלמא שאני בתולות שפחות מביאים הרהור כנ"ל, צ"ל דסבירא להו דעניין זה לבד אינו מספיק בשביל לחלק לעניין טירדא שנאסרה בק"ש [בפרט דבנידוננו דכיסוי הראש איכא נמי סברא דליקפצו עלה, משא"כ בק"ש שאינו עניין לזה]. ואכן אם לא היה להם מנוס, בודאי שהיו דוחים דשאני בתולות, שהרי מפורש בגמ' קידושין הנ"ל שיש יותר חשש הרהור באשת איש, וכן מפורש בע"ז כ. כדלעיל, אלא דיותר הסתבר להו לומר דאין חילוק בזה לעניין זה ושער באשה ערוה נאמר לגבי 'הסתכלות' באחרת, ודו"ק.

[205] **יתכן** שטעם זה אינו בפני עצמו, אלא הוא 'בצירוף' אחד הטעמים דלעיל, כלומר דאפשר דעל פי אחד הטעמים דלעיל - שבבתולה יש פחות לחשוש להרהור או פחות הצריכו בה הרחקה וכד' - זה לא היה מספיק בשביל להקל לה בגילוי ראש, אך בצירוף שיש טעם להקל לה כי היכי דליקפצו עלה, היקלו לה לגלות ראשה, כאמור. [ולפ"ז יובן מה שלכאו' קשה דלטעם זה אין סברא להקל בארוסה לגלות הראש, שהרי לא שייך בה סברת 'כי היכי דליקפצו עלה', שהרי היא כבר ארוסה. אך להאמור דעיקר הקולא שיש כאן היא ע"פ הטעמים דלעיל (וע"ש מה שכתבתי בביאור החילוק בין ארוסה לנשואה), ורק 'בצירוף' טעמא דכי היכי דליקפצו עלה' היקלו לה לגלות ראשה, א"כ י"ל דלא חילקו בזה ואף היכא דלא שייך סברת דליקפצו כגון שהיא ארוסה היקלו כל היכא דאיכא בה קולא לפי המבואר בטעמים דלעיל. ודו"ק. ועוי"ל דגם בארוסה עדיין אפשר דתתפרק החבילה, ולא חילקו וחייבו כיסוי ראש עד אשר תהיה נשואה גמורה].

וע"ע בקונטרס 'דברים של טעם' (עמ' 15), שהוסיף, דבימי קדם היו הבנות נישואות בגיל מוקדם מאד כידוע, ולכל היותר בגיל 13 או 14, ונמצא שרוב רובן של הפנויות לא היו אסורות באיסור ערוה - נדה. וכעי"ז כתב במשנת יוסף (ח"ד או"ח סי' ב), וז"ל: "ואולי דגילוי שער הבתולות נובע מכך שהשיאו אותן בילדותן, כתוס' קידושין מא. ד"ה אסור וכו' ועי"ז נשתרבב המנהג שגם ילדות גדולות ונערות ואפי' בוגרות לא כיסו שערן". [וע"ע בתוס' (כתובות נז: ד"ה בגרה) דאם בגרה ורק אח"כ התקדשה נותנין לה רק חודש להשלמת הכנת התכשיטין ולא י"ב חודש, משום "דמסתמא הכינה כל תכשיטיה שאם ימצא
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

עלה להשתדך, כמ"ש הגאון יעב"ץ והמדרש כתובה והמים רבים (ראה הערה[206]), משא"כ נשואה דלא שייך האי טעמא דליקפצו.

והנה הוצרכנו לכל החילוקים הללו רק לעניין יציאה לרה"ר בגילוי ראש, דבעיקרון איכא למיחש שמא 'יסתכלו' עליה ויבואו להרהור (ראה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

לה בעל יהא הכל מוכן". משא"כ אם התקדשה בעודה נערה, אינה מודאגת, שהרי היא כבר מקודשת, ולכן נותנין לה י"ב חודש להכין תכשיטיה. ע"ש. ומוכח שבזמנם להתחתן בזמן הבגרות (12.5) היה "מאוחר" מידאי והנערה כשרואה שזמן הבגרות מתקרב היא חפצה להכין כל תכשיטיה קודם לכן כדי שלא יהיה מאוחר מידאי, ומיד כשתיבגר תהיה יחסית מוכנה ולא תצטרך להמתין י"ב חודש אלא רק חודש אחד]. עוד יש שציינו בזה לדברי המפרשים בשמואל ב' (יג, ב) "כי בתולה היא", ופירש"י "כי בתולה היא - צנועה בבית ואינה יוצאת לחוץ", ובמצוד"ד שם: "ומדרך הבתולות לשבת בית", וברד"ק שם: "ודרך הבתולות בישראל להיות צנועות בבית ולא תצאנה החוצה". וא"כ יתכן דלהכי לא נתחייבו הבתולות לכסות ראשן כי בטבען אין דרכן להיות מצויות בחוץ בין אנשים, ומילתא דלא שכיחא היא. [ואף דהיום נשתנה הדבר ולא חזינן הכי, מ"מ התורה דיברה לפי דרך בנות ישראל שבימי קדם, דבאמת נהגו כפי הטבע האמיתי והפנימי של בנות ישראל דכל כבודה בת מלך פנימה. וע"ע בקונטרס 'שערך כעדר העזים' (עמ' 28 והלאה) מקורות רבים שהבתולות לא היו יוצאות מהבית]. עוד יש לידע, דבאמת אין הדבר מוסכם דפנויה אינה חייבת בכיסוי הראש, דהנה לשון הרמב"ם (פכ"א מאיסו"ב הי"ז) והטור והשו"ע אה"ע (סי' כא ס"ב) הוא: "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש", אלא דהפוסקים הוכיחו דבתולה מותרת, ולכן ביארו לשון הרמב"ם והשו"ע בדרכים שונות, הב"ח והח"מ שם פירשו דאיירי בפנויה בעולה, הפרישה והב"ש שם פירשו דאיירי באלמנה וגרושה, והמ"א בסי' עה פירש דגם פנויה אסורה בפריעה גמורה דהיינו בסתירת שערה. אמנם יש שהבינו דברי הרמב"ם והשו"ע כפשוטם ואסרו גם לפנויות, והיו מקומות שאכן כך נהגו. עי' בזה במור וקציעה להיעב"ץ (או"ח סי' עה), ובשיירי קרבן על הירושלמי (כתובות פ"ז ד"ה לחצר), ובשו"ת מים רבים (סי' כט), ובשו"ת עדות ביהוסף (ח"א סי' כט סוף ענף ד), ובשדי חמד (ח"ו ריש מערכת דת יהודית). ע"כ. [וע"ע בקונטרס "שערך כעדר העזים" שהאריך בעניין כיסוי ראש לפנויות, ואמנם לא עיינתי היטב בכל דבריו אך לפום ריהטא יש הרבה מה להעיר בדבריו, ואכמ"ל].

[206] **במור** וקציעה (סי' ע"ה ד"ה ולענין פריעת ראש דבתולה וכו') כתב, וז"ל: בנשואה בלבד, אכן בפנויה בתולה אין שום איסור כלל, אלא היתר גמור, וכך נאה להן להיות להן היכר שעומדות להנשא, ואינה רשאה לנוול עצמה להיות עטופה כאבל אלא קלועה ככלה וכו'". עכ"ל. [ואף שאיהו כתב את זה על שיטתו שסובר שגם בתולה צריכה כיסוי, אך לא כיסוי גמור, ע"ש, מ"מ לשאר הפוסקים שסוברים שבתולה הותרה בפריעת ראש גמורה, צ"ל שכך הוא ג"כ מאותו טעם, וכמדרש כתובה דלהלן], וכ"כ גם המדרש כתובה (מלפני מאתיים שנה, כתובות עב. בגמ' ד"ה ראשה) דעל הבתולות לא קפיד קרא וגם חז"ל לא הקפידו עליהם, כי היכי דליקפצו עלייהו. ע"ש. וכ"כ בשו"ת מים רבים (סי' כח סוד"ה אכן, וסי' ל ד"ה ועל). ע"ש.

ואמנם עניינא ד"ליקפצו" היה שייך יותר בזמנם כידוע והאידנא הוא פחות מצוי (אלא יותר על ידי 'בידורים' וכד' ואח"כ פגישות וכו'), מ"מ אחרי שבזמנם התירו משום זה, שוב לא גזרו מחדש, בפרט שגם בזמנינו מצוי לפעמים שבחור רואה בחורה על מנת לבדוק אם מוצאת חן בעיניו, כגון שאחד מקרוביה מראה לו אותה באיזשהו הזדמנות, וכפי ששמעתי כמה מעשים כאלו. בפרט שלא רק לבחור עצמו מותר לראות, אלא גם לאביו או לאחיו או לקרובו מותר לראות עבורו ולהציע לו אח"כ, כמו שכתוב להדיא במדרש תנחומא (וישלח אות ה) ובאבות דרבי נתן (פ"ב ה"ה). וכ"פ הרב יפה ללב (ח"ד חאהע"ז סי' כא סק"ח), ובס' אום אני חומה (ח"א עמ' צז). וכ"פ בשו"ת עולת יצחק (ח"א סי' קעו), והוסיף, דמה שכתוב במדרש הנ"ל שמא ישאנה לעצמו או "לבנו או לאחיו", לאו דוקא הוא, אלא גם לאחרים, ומה דנקטי אביו ואחיו, משום דמצוי שהם המתעסקים לשדך לו. וע"ש. וכ"כ בספר גן נעול (ח"ג עמ' קטו). ע"ש.

ומ"מ כתב בקונטרס דברים של טעם (עמ' 16), וז"ל: אמנם גם פנויה לא הותר לה אלא הנוי הרגיל והפשוט של השיער מצד עצמו, אבל לא הותר לה לייפות ולתקן שערה באופן כזה הגורם טפי להרהור ומכשול מצד צורת השיער ועיצובו, וכעין דברי המ"א בסי' עה דגם פנויה אינה מותרת לצאת אלא בשיער קלוע [או עכ"פ אסוף] אבל לא בשיער

לעיל אות ה והלאה) ולקירוב הדעת (ראה להלן אות יג) וכו', דלעניין זה לא מהני רגילות (וכפי שהתבאר שם), ולכן צריך להגיע לחילוקים הנ"ל מדוע בבתולה היקלו ובנשואה החמירו, אבל לעניין ק"ש מול אשה זרה, אי"צ להגיע לחילוקים הנ"ל[207], דשם פשוט ומרווח יותר ההיתר, משום דבודאי הנידון שם הוא לגבי 'ראיה' כנגד שערה (ד'להסתכל' בשערה אין מקום לדון בק"ש, דהא בלא"ה אסור), והרי ב'ראיה' כן מהני רגילות (וכנ"ל אות ו), ולכן כתב הטור שטעם ההיתר לקרוא ק"ש כנגד שיער הבתולות הוא מטעמא ד'רגילים' לראות שערותיהן מגולות, ולא מיטריד. וע"ז היה קשה לחזו"א ודעימיה הנ"ל (אות ו) א"כ מאי טעמא דאסור לקרוא כנגד שיער הנשואה, הלא כיון שרגילים ב'ראיית' שיער ואין זה מביא הרהור, א"כ היאך שייך לאסור לקרוא כנגד שיער הנשואה מטעמא דבזה לא רגילים, אטו יש הבדל בין שיער הנשואה לשיער הבתולה שתוכל לומר שבזה רגילים ובזה לא [ואמנם יש הבדל מצד החומרא שיש בזה יותר מזה וכנ"ל, אבל הכא לא איירינן בחילוק זה וכנ"ל, אלא אמרינן דבזה רגיל ובזה לא, וכנ"ל, והרי לעניין 'רגילות' אין סברא לחלק בין שיער בתולה לשיער נשואה]. ותירצו דבאמת בתרוויהו בעיקרון 'רגילים' בשיער – כאשר זה 'ראיה' כאמור, ואינו מביא הרהור, אלא שבנשואה מכיון שיש שמכירים אותה ורגילים לראות אותה מכוסה ואם זה יתגלה לפניהם הרי זה בודאי יביא להם הרהור בכל גוונא, לכן החמירו על כל העולם שלא לקרוא ק"ש כנגד שערותיה (גם לאלו שלא מכירים אותה) משום לא פלוג, בפרט שהבעל מכירה בדרך כלל מכוסה (רק לפעמים היה מגולה בביתה, אבל בדרך כלל היה מכוסה, ראה לקמן פרק ו אות טו בהערה בסוגריים המתחילות בד"ה ואגב)

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

סתור, וגם החולקים עליו י״ל דמודו בעיקר הדבר דאסור לה לתקן ולייפות שערה באופן הגורם בודאי למכשול. ע"כ. וע"ש שהביא סימוכין לכך.

[207] **ואדרבה** החילוק הראשון לא שייך גבי היתר ק"ש, דהא דוקא לעניין לצאת לרה"ר בגילוי ראש דיש לאסור מצד סייג לקירבה לערוה, בזה מהני לומר ד'באיסור החמור יותר יש לעשות לו סייג יותר גדול', אבל לעניין לקרוא כנגד אינו עניין לסייג כזה או אחר, אלא נאסר משום הטירדה הנגרמת לו מראייתו בזה, ולכן הוצרך הטור לומר דטעם ההיתר לקרוא כנגד שערות הבתולות הוא משום דרגילים בהו, אך זהו בראיה בעלמא (דלהסתכל בלא"ה אסור), אבל לעניין יציאה לחוץ עדיין צריך לעשות סייג לערוה שלא יסתכלו ושלא יבואו למכשול, דלזה לא מהני רגילות, לכן צריך לחילוק דלעיל שבאיסור החמור יש לעשות לו סייג יותר גדול.

וכן לטעמא דהיעב"ץ והמדרש כתובה והמים רבים דלעיל דבבתולה היקלה תורה כי היכי דליקפצו עלה להשתדך, א"כ אין סברא זו מועילה לומר ש'אין' הרהור אלא רק שיש כאן שיקול אחר כנגד החשש של ההרהור דהיינו כי היכי דליקפצו עלה, אבל עדיין ההרהור קיים בשניהם בשוה לכאורה, ולכן הוצרך הטור לומר דהטעם דבכ"ז יש להקל לקרוא כנגד שערותיהן, משום דרגילים בזה. אלא דזה מהני רק לקרות כנגד שהנידון הוא בראיה בעלמא כנגד (דלהסתכל בלא"ה אסור), דלזה מהני רגילות, אבל לצאת לחוץ עדיין איכא למיחש להסתכלות ולהתקרבות לערוה, לזה הוצרכנו לעיל לטעמא דכי היכי דליקפצו עלה, דמשום שיקול זה לא חששו בגילוי הדבר הקל - היינו שערותיה. וגם לשאר טעמים הנ"ל [דבגלל חומר האיסור של נשואה יש בה יותר הרהור בבחינת מים גנובים ימתקו, או בגלל דבנשואה יצרא אלבשה, כנ"ל, ע"ש] עיין לעיל דיתכן דטעם ההיתר בגילוי שערותיה לא מספיק מצד אותם טעמים לחוד אלא רק בצירוף טעמא דכי היכי דליקפצו עלה, וא"כ אתי שפיר נמי הא דהטור הוצרך לטעמא דרגילים בראיית שערותיהן, דכאמור סברת דליקפצו לא שייכת לעצם ההרהור והטירדא גבי ק"ש. וגם אם נאמר דאותם טעמים הם בפני עצמם ולא בצירוף סברת כי היכי דליקפצו, מ"מ הטור נקט טעם יותר מרווח, דבראיה בעלמא מהני רגילות, כמו שביארתי בפנים.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ואילו נתיר לכל העולם לקרות כנגד שערה משום שרגילים בשיער מגולה ולא מכירים אותה בשיער מכוסה, ייצא שלבעל יהיה אסור לקרות כנגד שיער אשתו ולאחרים יהיה מותר, והוי חוכא ואיטלולא ודבר זר עד למאד, ולכן לא חילקו ועשו שערותיה ערוה לכל העולם[208], וכנ"ל (אות ו) באריכות.

ביאור דברי הגר"ע יוסף זצ"ל בעניין הרהור בשיער ופאה נכרית

ט. ובכך יובן היטב מה שכתב מרן זצ"ל ביבי"א (ח"ה אהע"ז סי' ה) שהיוצאת בפאה "לא ינקו מהרהור עבירה המסתכלים בה בעוברה בראש כל חוצות". ומבואר שם בדבריו מיד אחרי זה (אות ח, במה שכתב ע"ד הישכיל עבדי), שאפילו במקום שנהגו להקל בפאה (דתו ליכא משום מראית העין) מ"מ יש לאסור, ע"ש, וכן מוכח מתחילת התשובה שם דתשובתו סובבת על מה ש"פשתה המספחת וכו'". וכן נראה מדבריו בספרו מאור ישראל ח"ב (ביצה, ל.) בשם הלחמי תודה. ע"ש. וכ"ה במכתב שהובא במעדני מלך (ח"ב עמ' 246) ובקובץ משנת יוסף (יט, עמ' מז), דאפילו אם באותו מקום כבר נהגו רבות להקל בזה, בכ"ז אסור. וכן מתבאר מדבריו שהובאו בספר משיעורי הראשון לציון (ח"א עמ' פג, ד"ה אך). ע"ש.

ולכאורה אינו מובן, דהרי כתב ביבי"א ח"ו (או"ח סי' יג), שמותר לקרוא ק"ש כנגד שיער אשה נשואה שרגילה לילך תמיד ללא כיסוי ראש, דאע"פ שעוברת על הדין מ"מ מאחר דהטעם שאסור לקרוא כנגד הוא משום הרהור, ובאשה זו ליכא הרהור, דרגילה בכך, אין לאסור לומר דברים שבקדושה כנגד שערה, ומכ"ש באשה שאינו מכירה ואיננו יודע אם נשואה היא ועוברת על דת או בתולה פנויה היא, שאין לאסור בזה משום שיער באשה ערוה. ע"ש. וא"כ מדוע כתב שבפאה "לא ינקו מהרהורי עבירה המסתכלים בה בעוברה בראש כל חוצות".

וביו"ב יש להקשות בדברי מרן זצ"ל בהליכות עולם (ח"א עמ' קכג) שמחד גיסא כתב שם שאין לאשה לצאת בפאה נכרית, ומאידך באותו סעיף עצמו כתב שאשה שרגילה לצאת בגילוי ראש מותר לקרוא כנגדה, דכיון שרגילה בזה ליכא הרהור[209]. ולכאורה הני תרתי סתרי אהדדי, דאם מותר לקרות כנגד פאה משום שאין בזה הרהור

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[208] **ולחזו"א** הדין כן גם ברגילה לילך כן תמיד, דאפ"ה אסור, משום דרק בפניה ידיה ורגליה ובשערות הבתולה לא הכבידו לקרוא ק"ש כנגד זה (בראיה כמובן) אבל לא בשיער הנשואה שאמור להיות מכוסה, אך להגרע"י דוקא אם רגילה בדרך כלל לכסות ורק כעת נתגלה אבל בכה"ג שרגילה תמיד לגלות, אף שהוא באיסור, לא גרע מבתולות, ושרי - בראיה, כדלעיל אות ו. ע"ש.

[209] **וגם** באשה כשרה יש נפק"מ, כאשר שמה פאה בתוך ירכתי ביתה ואין שם אנשים אחרים זולתן, שמותר כן מעיקר הדין (כמ"ש בטה"ב ח"ב עמ' קעג בנד"מ) [זולת מצד עבודה זרה], שלכן גם מותר לבעלה לקרוא כנגדה, כמו שכתב בהליכות עולם שם.

ולכאורה זה דלא כמו שכתב ב'טה"ב הקצר' (עמ' קסח), שאף שמותר לבעלה להסתכל בשעת נידתה על שערות ראשה כאשר רגילה כן בבית מ"מ אסור לו לקרוא ק"ש כנגדה. וכנראה סבר דלעניין נידה אזלינן בתר רגילותה בבית, ואם רגילה בבית לגלותו ל"ה מקומות המכוסים כלפיו אף שמתכסה בחוץ, אבל לעניין ק"ש סבר דאזלינן בתר רגילותה בחוץ, דאם מכסה בחוץ אע"פ שבתוך ביתה מגלה, יש על זה שם ערוה שאסור גם לבעלה לקרות ק"ש כנגד. אולם

אחרי שרגילים בה, מדוע א"כ יש לאסור לצאת עמה לרה"ר, ותמוה לומר שסותר עצמו מיניה וביה באותו סעיף[210].

ועד"ז קשה בדברי הגר"מ לוי זצ"ל בספרו ברכת ה' ח"א, שבעמ' רצג כתב שאפשר להקל לברך כנגד שער של אשה נשואה שעוברת על דת ואינה מכסה שערה אע"פ שצריכה לכסותו ע"פ ההלכה, שכיון שאין דרכה לכסותו אין בו חשש הרהור. וביאר דבריו בהערה שם שהוא משום שאין הרהור בעצם השיער, בשונה משוקה ושאר מקומות בגופה שגורמים הרהור אפילו אם אין דרכן להיות מכוסין לעולם, אלא שיער מביא הרהור רק אם דרכו להיות מכוסה והשתא נתגלה, ואסרו למי שלא מכירה משום לא פלוג ממי שמכירה, ולכן באשה שדרכה לילך תמיד פרועת ראש, כיון ששום אדם אינו רגיל לראותה מכוסה, לא אסרו. [ולא ס"ל דאכתי איכא למיסר משום טירדא מועטת כמו שסובר החזו"א הנ"ל אות ו]. ומכח זה פסק בהלכה יג (עמ' רצג) שמותר גם לברך כנגד שער של פאה נכרית מגולה שלובשת אפילו אשה נשואה, וביאר דבריו שהטעם הוא משום הנז' לעיל במי שעוברת על הדת ומגלה ראשה וכנ"ל. ובאותה הלכה עצמה המשיך וכתב: "אע"פ שאסור בהחלט לאשה נשואה לצאת לרחוב בפאה נכרית מגולה ואין להקל בזה כלל". וכנז' לעיל לכאורה הני תרתי מילי סתרי אהדדי, והוא תימה גדולה שיסתור עצמו מיניה וביה באותו סעיף, כאמור.

אלא ע"כ לחלק כהנ"ל, דאין הנידונים שווים, דשאני ק"ש שהנידון הוא כלפי קריאה כנגדה, שרואה אותה בחלל זוית ראייתו, ובזה אמרינן שבאמת אין הדבר מביא הרהור [אא"כ רגיל לראותה מכוסה והשתא נתגלה. ואגב זה אסרו גם למי שלא מכירה, משום לא פלוג וכנ"ל], משא"כ לעניין לצאת כך אכתי איכא למיחש ש"יסתכלו" עליה ויבואו לידי הרהור, דלגבי "הסתכלות" אין חילוק בין רגיל ללא רגיל כמובן. וזה ברור.

ושוב הראוני כן מפורש בדברי מרן זצ"ל ביבי"א (ח"ג אה"ע סי' כא סוף אות י), וז"ל: והדבר

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

לכאורה מדברי מרן זצ"ל כאן מוכח דאזלינן בתר רגילותה בביתה גם לעניין ק"ש [ומ"מ כמובן היתר זה הוא רק לבעלה, לא לאדם אחר]. ולקמן (בהערה על אות טו שבפרק זה בסוגריים ד"ה ואגב) הארכתי עוד בנקודה זו.

[210] **ובקובץ** בית יוסף גליון מו (עמ' רנב) תירץ הרב משה בוטון נר"ו, דלגבי כיסוי הראש שהוא מדאוריתא (כמבואר ביחו"ד ח"ה סי' סב) פסק להחמיר, משא"כ לגבי ק"ש כנגד פסק היבי"א להקל, משום דיש כאן ב' ספיקות והאיסור דרבנן: א. דעת רוב הראשונים שלא אסרו חז"ל ק"ש כנגד שער אשה. ב. אף להחולקים דס"ל שאסרו חז"ל לק"ש כל דבר הגורם הרהור, אולי שער אשה בזמננו אינו גורם הרהור. ע"ש. אולם לענ"ד לא נהירא, דאם אמת נכון הדבר שיש בזה הרהור ולכן אסור לצאת לחוץ בפאה נכרית, א"כ היאך על ידי שקורא ק"ש כנגד נהיה הדבר קל יותר ויהיה מותר, נהי דבדין ק"ש עצמו הוא רק דרבנן [כי האיסור תורה בק"ש מול ערוה הוא רק על הערוה עצמה, וכמו שכתבו האחרונים, עי' לקמן (בפרק ז אות ח בהערה)], אך עדיין איסור הרהור עצמו במקומו עומד, דלהיכן הלך, אטו משום שנכנס לדין אחר של ק"ש שהוא דרבנן פקע האיסור שיש בלי ק"ש. אתמהה. ומה שהביא מהראשונים הסוברים שלא אסרו חז"ל ק"ש כנגד שער באשה, אינו ענין לכאן, דאינהו התירו כנגד שיער אשתו דוקא, וכדלעיל אות ז בהערה, ע"ש. [שו"ר בשו"ת חסד לאברהם (תנינא חאה"ע ס' פז סוד"ה ואולם) שכתב כעין הדברים הנ"ל, ע"ש, אך נראה דכוונתו כלפי אשתו, דלגבי אחרת אין תירוץ זה מעלה מזור, וכנ"ל. ולכן א"א לתרץ כן בדעת הגרע"י שהתיר לקרוא כנגד פ"נ אפילו של אחרת, וע"כ לומר כדלהלן בפנים].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

פשוט מאד שגם למה שכתבו קצת אחרונים דבזמן הזה שהנשים יוצאות לרה"ר בראש פרוע מותר לקרות ק"ש כנגדן, ואין בזה משום שער באשה ערוה, היינו דוקא לגבי הקורא ק"ש "**למול**" פני הנשים הללו, משום דלא חיישינן בכה"ג להרהור, אבל להתיר לנשים **לצאת** ברה"ר בראש פרוע, ח"ו שיעלה על לב אדם להקל בזה. ובפרט לפי פשטות הגמ' (כתובות עב.) דהוי מדאורייתא. עכ"ל. והיינו משום מה שנזכר לעיל, דגם אם בראיה בעלמא "למול" שערותיה אין הרהור כי רגילים, מ"מ אין היתר לצאת בכך לרה"ר דחיישינן שמא "יסתכלו"[211].

ובאמת שכן משמע גם מלשונו בתשובה גבי פאה נכרית עצמה (ח"ה אה"ע סי' ה, אות ח), שכתב בזה"ל: אסור לצאת בה לרה"ר כי לא ינקו מהרהור עבירה "המסתכלים"[212] בה בראש כל חוצות. עכ"ל. וכ"ה בשיעורו המובא בספר מעדני מלך (ח"ב עמ' 234) שאחרי שהאריך לדבר בעניין הפאה נכרית, הוסיף: זו הדרך של התורה, צריך להתרחק מדברים של פריצות, לעשות סייג לתורה, שחס ושלום אנשים לא "יסתכלו" בשערותיה. עכ"ל. ומבואר שחיישינן שמא "יסתכלו" על שערותיה או על הפאה, והרי זה כמבואר[213].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[211] **ואין** לומר דכוונתו שאין היתר לצאת כך משום הגזירת הכתוב גרידא ולעולם פריצות אין כאן, זה אינו, דהא רק אח"כ כתב "ובפרט לפי פשטות הגמרא דהוי מדאורייתא". אלמא לפני כן התכווין גם בלי קשר למה שזה אסור מהתורה או לא, אלא שיש פשוט חילוק בין ק"ש "כנגד" אשה עם שער מגולה, לבין לצאת כך לרה"ר דסו"ס איכא למיחש שמא "יסתכלו", וכנ"ל.

[212] **ואע"פ** שביעקרון יש מקום לומר שמה שנקט לשון "הסתכלות" לאו דוקא הוא, מ"מ אין שום טעם לומר כן, דמפני מה נאמר שכוונתו "לאו דוקא" ונעשהו מוקשה [ממה שהתיר לקרוא כנגד פ"נ], נימא דכוונתו "דוקא" ואז אין שום קושיא. וכבר כתבתי שכן נראה להדיא מדבריו בחלק ג (אה"ע סי' כא סוף אות י), וכנ"ל בסמוך. וזה ברור.

[213] **ונמצא** לפי האמור (אותיות ו-ט) שעם תחילת דברי החזו"א שעיקרו של האיסור לקרות כנגד שערות האשה הוא משום מי שמכירה (ואגב זה גזרו על כל העולם גם למי שלא מכירה) - גם הגרע"י והג"ר משה לוי זצ"ל מודים לחזון איש, ומה שחלקו עליו הוא באשה שרגילה לילך בפרוע ראש תמיד, שהחזון איש כתב שאפ"ה אסור לקרוא כנגד כי אפילו בדבר שראיה בעלמא בו מותרת (כפניה ידיה ורגליה) בכל זאת בקריאת שמע היה מקום לאסור לקרות כנגד זה, ורק משום שלא רצו להכביד על הציבור לא אסרו לקרות כנגדם משא"כ בדבר שמחוייב כיסוי לא היקלו אפילו אם כולם רגילים בכך וכנ"ל, והגרע"י והגרמ"ל חולקים וסוברים שפניה ידיה ורגליה הוא היתר גמור (בראיה בעלמא), וכן כנגד שערותיה מותר לקרוא כנגד הרגילה בכך תמיד, ולא אמרינן דאכתי איכא טירדא מועטת ובפניה ידיה ורגליה לא הכבידו וכו', אלא בראיה ליכא הרהורא בכה"ג [ומ"מ לגבי שאר הגוף לא מהני רגילות גם לגבי ראיה בק"ש, וכמו שכתב בשו"ת יבי"א בכמה מקומות (ח"ו או"ח סי' יג אות ב, וסוף אות ה, ושם בסי' יד אות ג), ובהליכות עולם ח"א (עמ' קכא-קכב). מיהו לגבי אשתו יתכן דגם בשאר המקומות המכוסים מהני (כשרגילה לגלותם בבית, או גם בחוץ באיסור), דבאשתו רגיל בה טפי. ועיין מה שהארכתי בזה מעט לקמן (אות טו ובהערה שם)]. אבל מ"מ לכו"ע לגבי יציאה לרה"ר, האיסור במקומו עומד, דחיישינן שמא יסתכלו וכאמור.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

טעם היתר פניה ידיה ורגליה לפ״ז

י. ונראה להביא ראיה נוספת לחילוק הנ״ל[214], שהרי כתב הצמח צדק (בשער המילואים, שו״ת סי׳ מה. וכן בחידושיו על ברכות פ״ג מ״ה אות ג), דכל דבר שאין בו הכרח לגלותו שוב אין שום היתר לגלותו גם אם רגילים בו, ושאני פניה ידיה ורגליה שההיתר בהם הוא מצד הכרח[215] ואין למדין אפשר משאי אפשר, ע״ש, והביאוהו כמה אחרונים, והארכתי בדבריו לעיל (פרק א אות ו בהערה על ד״ה ״ועוד, דגם אם״), ע״ש, ואם איתא שעצם הדבר ׳שמותר בהן ראיה בעלמא כשרגילים בזה׳ מספיק בשביל להתיר לצאת בגילויים, מדוע הוצרך לטעמא דמוכרח לגלותם. אלא ע״כ דאף אם בראיה ליכא הרהור כשרגילים בזה מ״מ עדיין איכא למיחש שמא יסתכלו (וגם סייג לערוה או פריצות עצמית. ראה לקמן אות יג), ולכן אף אם מותר בהם ראיה בעלמא כשרגילים בזה עדיין אי״ז מספיק בשביל להתיר לצאת בגילויים, דהא אכתי יש לחוש שמא יסתכלו וקירבה לערוה כנ״ל, ולכן כתב דהטעם שבכ״ז מותר בהן הוא מפני ההכרח ואין למדין אפשר משאי אפשר.

ועפי״ז יתבאר הא דלכאורה יש להבין ׳יסוד׳ היתרא דגילוי פניה ידיה ורגליה, איך הם נהיו מקומות המגולים שהותר לצאת כך, דהלא א״א לומר ד׳בגלל שרגילים בהם לכן אינו מביא הרהור ומותר ראיה בעלמא וממילא גם מותר לצאת איתם בגלוי׳ (ולא חיישינן שמא יסתכל), כי הרי לדרך זו ראיה בעלמא מועילה בכל הגוף אם רגילים בזה, ואפ״ה אסור לצאת בגילוי בשאר הגוף מחשש שמא יסתכלו וכנ״ל, וא״כ מאי שנא

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[214] **שגם** דבר שהותר בו ה׳ראיה׳ כשרגילים בו, מ״מ זה לא נהפך להיות מותר לצאת בו, אלא עדיין יש לחוש שמא ״יסתכלו׳.

[215] **וכיו״ב** כתב המאירי (סנהדרין יט.) ד״לעולם תהא אשה נזהרת בכל כוחה שלא להכשיל **בכל צד שאפשר לה להיזהר״**.

וע״ע בסוטה (כב.), ההיא בתולה דנפלה אאפה והתפללה ״יהי רצון שלא יכשלו בי בני אדם״, ע״ש, (וע״ע תענית כד. ובמהרש״א שם), ועי׳ בספר אורות אילים (סוטה שם) לבעל פלא יועץ, שכתב על גמ׳ זו ״מה טוב שילמֵד תפילה זו לבני ביתו״. וכתב ע״ז בגליון אליבא דהלכתא (גליון נז, עמ׳ קפג): והנה זה ברור שאין מקום לתפילה וו אלא אחר שמצידה עשתה מה שביכלתה לעשות כרי שלא יבשלו בה בני ארם. אבל עם עושה בידים היפך זה על ידי שמתייפה כל מה שתוכל בצאתה לרח״ר בטענה שעל הגברים לשמור עצמם שלא יביטו, ויחד עם זאת מתפללת ״יהי רצון שלא יכשלו בי בני אדם״, הרי זה כאחד שמניח את כספו ברה״ר ומתפלל ״יהי רצון שלא יגנבו גנבים את כספי״. עכ״ל. ומכיון שעשתה את מה שיכלה לעשות זהו ריבותא דההיא בתולה - שהתפללה שלא יהיה מכשול על ידה אפילו שלא באשמתה, כמו שכתב בשו״ת אז נדברו (חלק יד עמ׳ צט בהערה), וז״ל: חז״ל הקדושים שתמיד למדו יראת חטא מצאו כאן לנחוץ ללמוד מה זה יראת חטא מבתולה, שלא רק שלא תהיה הגורם אלא שלא יכשלו בה גם שלא ע״י אשמתה. עכ״ל. [ומ״מ לא נראה שזה מדינא, אלא חסידות ו״יראת חטא׳. ומה שאמרו (שבת קמט:) כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב״ה, היינו כשחבירו נענש על ידי בקשתו או קפידתו, אבל באונסו לא. ועי׳ בפתח עינים בשבת שם. וע״ע בקונטרס בגדים הדוקים (עמ׳ ט-י, בהערה) מה שכתב בזה. ע״ש. (ולקושיית המהרש״א בסוטה שם כבר נאמרו כמה תירוצים אחרים באחרונים, ואכמ״ל). אך עכ״פ כל מה שביכולתה לעשות מצידה, צריכה לעשות].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

פניה ידיה ורגליה שהותר לצאת איתם בגלוי[216]. ועל כרחך משום ההכרח שבדבר, וכמ"ש הצמח צדק ודעימיה הנ"ל. [ושערות אין בהן הכרח לגלותן, ובבתולה היקלו כדלעיל אות ח].

א"נ יש לומר, דאע"פ דלענין ראיה בעלמא אכן פניה ידיה ורגליה שווים לכל הגוף ומותר אם רגילים בזה ואפ"ה אסרינן גילוי שאר הגוף (אף אם רגילים בזה בעוה"ר) מחשש שמא יסתכלו כנ"ל, מ"מ לא חששו כן אלא באיברים החמורים יותר שיש בהם יותר משיכה וחשש שמא יסתכלו או קירבה לערוה וכד' כדלעיל, משא"כ פניה ידיה ורגליה שאינם איברים המושכים ומגרים היצר כל כך, לא חששו לשמא יסתכלו או לקירבה לערוה וכד'[217]. וראה עוד להלן (אות יח) סיכום הדברים לפי דרך זו. ע"ש.

אין לומר בזה "לא חיישינן לרשיעי" ו"הלעיטהו לרשע וימות"

יא. והנה יש ששואלים מדוע חיישינן 'שמא יסתכלו', והא אמרינן בעלמא דלא חיישינן לרשיעי. אולם הכא שאני, דאין אפוטרופוס לעריות (כתובות יג:), אפילו לחסיד שבזמן חז"ל (ירושלמי פ"ק דשבת ה"ג, דף ח סוע"א. וע"ע ספר חסידים סי' קסא וסי' תריט ועוד), ואין עיניו בידו, וכמ"ש הב"ח (או"ח סי' א, ד"ה ומ"ש והזכיר) ד"העין אינה ברשותו", ע"ש, וממילא גם צדיקים נכשלים בזה, ולא רק 'רשעים'. וכמו שלא נקשה מדוע אסור להתייחד עם אשה, וכי עסקינן ברשיעי שיעשו עבירה (וידוע המעשה על זה המובא בירושלמי הנ"ל), ה"נ בנידו"ד. בפרט שהרהורי עבירה קשים מעבירה (יומא כט.) והוא אחד מדברים שאין אדם ניצול בכל יום (ב"ב קסד:), וא"כ יש להיזהר מהן ביותר. גם בפרט לפי מה שכתב הרמב"ם (פ"ד מהל' תשובה ה"ד): דיש חמשה דברים שהן דברים קלים בעיני רוב האדם ונמצא חוטא והוא ידמה שאין זה חטא, ואחד מהם זה המסתכל בעריות, דמעלה על דעתו שאין בכך כלום, שהוא אומר וכי בעלתי או קרבתי, והוא אינו יודע שראיית העיניים עוון גדול, שהיא גורמת לגופן של עריות, שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם [ואחרי עיניכם]. עכ"ל. (ועי' בזרע יעקב ברכות ח.). וראה עוד בהלכות איסורי ביאה (פכ"ב הי"ח), שכתב: אין לך דבר בכל התורה כולה שהוא קשה לרוב העם אלא לפרוש מן העריות והביאות האסורות. עכ"ל. וכן מצינו החומרא בזה בטוש"ע (אהע"ז סי' כא ס"א) דצריך להתרחק מן הנשים מאד מאד, וכתב היפה ללב (ח"ה אהע"ז סי' כא סק"א) דה"ה דגם היא צריכה להתרחק מן האנשים מאד מאד. ע"ש. [וע"ע בספר דבר גדעון ח"א (עמ' נה) במה שציין עוד בזה]. ועי' בשיטמ"ק (נדרים כ:) בשם רי"ץ גיאת, גבי הצופה בנשים, וז"ל: והשמיענו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[216] **ומה** שכתב הרשב"א (ברכות כד.) שטעם ההיתר לקרוא כנגד פניה ידיה ורגליה הוא 'מפני שרגיל בהן' אינו לבאר מדוע מותר 'לצאת' בגילוי פניה ידיה ורגליה, דהרי כאמור בפנים אכתי קשה מאי שנא איברים אלו משאר האיברים הלא לדרך זו בכל הגוף מהני רגילות לענין ראיה בעלמא. אלא בע"כ דהרשב"א בא אחרי שזה מגולה [מצד ההכרח כדלהלן] – לתת טעם מדוע מותר לקרוא כנגד זה, דבזה באמת לא קשור ה'הכרח שלה' לגלות, ולכן כתב דכיון שרגיל בזה שפיר דמי.

[217] **וכן** שיערותיה חשיבי כשאר הגוף, דאע"פ דלענין ראיה בעלמא שרי אם רגילים בזה (כמו שאר הגוף דשרי לראות לפי דרך זו אם יתרגלו בו בעוה"ר), מ"מ יש לחוש שמא יסתכלו או דיש בזה סייג לערוה ופריצות עצמית וכו', כדלעיל. אלא שבבתולה היקלו בזה כדלעיל בפנים אות ח.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

התנא בדברים אלו, שצריך להרחיקם עד הקצה האחרון, שאם יתקרב בהם אפילו קירוב מעט, סופו לבא אל תכלית העבירה. עכ"ל. ובכל התורה מצינו הרחקות שונות, ולא אמרינן דלא חיישינן לרשיעי, וכ"ש כאן בענייני עריות. וזה ברור. וע"ע בספר בל"ג (עמ' רפו) באריכות. וכן מצינו בתנחומא (וישלח אות ה) לעניין 'תכשיטים' האסורים: "שאין נותנים פירצה לפני הכשר, ביותר לפני **הגנב**". ע"ש. וכל שכן בגילוי הגוף עצמו[218]. וכ"ה במאירי (סנהדרין יט.) וז"ל: לעולם תהא אשה נזהרת בכל כוחה שלא להכשיל את עצמה "**בפריצים**", ושלא להכשיל הפריצים בעצמה **בכל צד שאפשר לה להיזהר**. עכ"ל. וכן למד מזה הגר"נ בן סניור (בקונטרס הלכות והנהגות, עמ' יד), דחזינן מהמאירי דאפילו שהאנשים פרוצים, מ"מ צריכה להיזהר שלא תאמר הם ישאו את עוונם ומה לי בזה, אלא צריכה להיזהר בכל אפשרות שיש לה, שגם הפרוצים לא יכשלו בה, וזו הערה גדולה למבין. ע"ש. והובא בגן נעול (ח"א עמ' יח). וע"ש עוד.

ובפרט בנידו"ד דהיינו כיסוי השוק, שיותר קשה לשמור עיניו מלראותו, וכמ"ש כיו"ב רבינו המהרש"א (מכות כד. בחידושי אגדות ד"ה ועוצם) שלהסתכל ב'פני' אשה אפשר להיזהר - ע"י שלא יגביה עיניו, אבל כש'רגל' האשה מגולה לא סגי בכפיפת ראש, אלא צריך לעצום עיניו. עי"ש.

וע"ע בקובץ משנת יוסף (גליון ז סימן מז אות יג) שכתב, וזת"ד: וידעתי כי יש טוענות טענת הבל "אל תסתכל", וחולקות על גמרא מפורשת (נדרים לב:) שמבואר שם שחמשה אברים אינם ברשותו של אדם לשלוט עליהם, ומהם אלו העיניים (שעל כרחו יראה בעיניו. ר"ן שם), וכן הוא במדרש תנחומא (תולדות סימן יב). ע"ש. אא"כ יזכה במתנה כפי שניתן לאברהם אבינו (כמבואר שם). ע"ש. וכבר כתב הגרי"ח בספרו חוקי הנשים (פ"א) בזה"ל: ונמצא כי צריכות "להתבונן" "ולהתאמץ" "להישמר" "ולהיזהר", במיוחד בזה הזמן מהקלקול הגדול אצל הבחורים אשר מרקד בין עיניהם השטן. ע"ש. ואילו הני נשי "פוסקות" בקלות ופשיטות פטור לעצמם מליזהר ועוד יש להם טענות "אל תסתכל". עכת"ד.

וע"ע באליה רבה (או"ח סי' תער) שכתב שאם החוטא אינו אנוס, אז זה חשיב גדול המחטיאו יותר מן ההורגו, משא"כ אם החוטא אנוס, חטא המחטיא קטן יותר. וקילסו המשנ"ב בשעה"צ (שם סק"ט), והו"ד בספר בל"ג (עמ' יט), וע"ש עוד מה שפלפל בזה. וא"כ הכא אדרבה כיון שיש בידי הגבר בחירה והאשה מכשילה אותו, הו"ל גדול המחטיאו יותר מן ההורגו דחמיר טפי מאילו היה האיש מוכרח להסתכל רק עליה, וכאמור.

נמצא על פי כל האמור, דהחיוב כאן מוטל על האשה לכסות עצמה, ולא על האיש "שלא יסתכל". **ומעתה** לא שייך לומר שהאשה יכולה לגלות חלקים מגופה ו'לא חיישינן לרשיעי' ואף אם גבר ירצה להסתכל "הלעיטהו לרשע וימות", דהא כאמור מי שיסתכל אינו בהכרח "רשע", דאין עיניו בידו בפרט שהמדובר הוא על יצרא דעריות, ועוד דבאמת מצינו שכתבו דיש לה להיזהר מהפריצים, וכנ"ל באריכות. ועוד, דלא אמרו

[218] **וכן** הוכיח מתנחומא זו הגר"ש ואזנר זצ"ל, כמובא בקונטרס בגדים הדוקים (עמ' י), וז"ל: שמעתי מהגאון רבי שמואל הלוי ואזנר (שליט"א) [זצ"ל] להוכיח מהמדרש תנחומא (וישלח ה), דחובת האשה להצטנע ככל יכולתה אפילו מאנשעם שאינם הגונים, ואם עשתה כן אין המכשול של האינם הגונים נזקף לחובתה, ובאם לא נזהרה כראוי ונכשלו בה האינם הגונים, נענשת בעבורם. עכ"ל.

"הלעיטהו לרשע וימות" אלא כהא דמתניתין (מעשר שני, פ"ה מ"א) וגמ' ב"ק (סט.) - באדם שבא להיכנס לשדה ערלה שלא ברשות בעל הבית - שלא חייבו את בעל הבית לכתוב ולציין שם "העצים הם ערלה" או "כרם רבעי", כי השדה הוא ברשות בעה"ב, ומה לו לדאוג לאינשי דנכנסים 'לרשותו' שלא ברשות. משא"כ כאן דאיירינן בהילוך האשה ברה"ר, אין הגבר נכנס 'לרשות שלה' אלא זה רשות שניהם, ואדרבה הוא רשות השייכת לאיש יותר מאשר לאשה שהרי כבודה בת מלך פנימה, וא"כ אדרבה היא מביאה אליו את האיסור לרשותו, ולכן גם כשיוצאת לרה"ר לפי הצורך צריכה להיזהר עד כמה שיכולה שלא יסתכלו עליה.

ועוד, דשאני התם שמדובר על אדם **שבלא"ה עושה איסור**, דהיינו שבא 'לגזול', וע"ז אמרינן דאי"צ למנוע אותו מלעשות עוד עבירות – 'אכילת ערלה', וכמו שפירש המאירי שם ועוד מפרשים, עיין עליהם, משא"כ כאן שאם הולכת בגילוי הגוף הרי היא מכשילה בני אדם כשרים שלא רצו לעשות עבירה כל שהיא ורק בגלל הגילוי יש להם פתח להסתכל [בפרט שמביאה את האיסור בידים ולא רק 'נמנעת' מלהודיעם על הפירות שהם ערלה או רבעי כההיא דמעשר שני הנ"ל]. וכן מבואר בגליון מהרש"א (יו"ד סי' קנא סק"א) שכתב, וז"ל: התם בין כך ובין כך עובר על איסור גזל, ובאותו דבר שעושה רשעות על כל פנים אין אנו מצווים שלא ייעשנו באיסור אחר עוד, וגם זה משמע ברמב"ם בפירוש המשנה (פ"ה דמעשר שני מ"א ד"ה ואומר) דדוקא מחמת דאיסור גזל חמור מאיסור כרם רבעי שנפרישו. עכ"ל. וכן מבואר בשו"ת טוב טעם ודעת (ח"א סי' קעח). ע"ש. והדברים ברורים.

ועוד, דגם את"ל שאפילו שעלול להיות כאן מכשול מ"מ אין לייחס לאשה שהיא זאת שעשתה "מעשה" הכשלה בכך שחושפת את שוקה, כיון שהיא 'חיה את חייה הפרטיים', ולא התכוונה להכשילו ועליו לשמור את עצמו שלא להסתכל וכו' וכו', הנה מלבד שלא שייך לומר זאת שהרי ההסתכלות של האיש היא כמעט בלתי נמנעת והיא לא רק חייה את 'חייה' וכנ"ל באריכות [וגם בשיער כתב הגרי"פ פערלא (עשין צו) שהוא משום 'לפני עיור' (וקרא ד"ופרע את ראש האשה" רק גילה לנו שגם שיער נכלל בלפני עיור), ע"ש, ולא רק משום 'הרחקה מן הערירות', ומוכח דחשיב מעשה הכשלה וזה מתייחס אליה. וכ"ש בגילוי השוק ושאר הגוף[219].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[219] **ואמנם** ראיתי להרה"ג אלכסנדר יגלניק שליט"א בספרו 'הרימו מכשול' (עמ' ריז) שכתב ש"כאשר אדם עושה מעשה, אלא שהוא לא עסוק עם הנכשל, אלא עסוק עם עצמו או עם אחרים, והנכשל בא מעצמו ועובר על האיסור, אף שהמכשיל יודע שבמעשיו הוא גורם ומעורר את הנכשל לבוא ולהכשל, מ"מ אין בזה לפני עיור, כיון שהוא לא מתעסק כלל עם הנכשל ונחשב שהנכשל הוא זה שהכשיל את עצמו", וא"כ לפ"ז לכאורה גם אשה - שאינה עסוקה עם הנכשל, אלא סה"כ הולכת ברחוב לקנות קמח במכולת, ממילא מי שיסתכל ויהרהר הרי זה נחשב שהוא הכשיל את עצמו ולא נחשב שהיא 'הכשילה' אותו, וכמו מלמד תורה לתלמידים בשעה שגוי נמצא שם ומעוררו להאזין, וכן הפגנה על חילולי שבת הגורמת לשוטרים לבוא ולהכשל וכיו"ב כפי שהביא שם.

ברם כתב לי הרב יגלניק (מח"ס הרימו מכשול הנ"ל) דאינו דומה, כיון דשאני התם שאין לאדם שום עניין שהשני הגוי יקשיב לשיעורו או שהשוטרים יבואו בהפגנה וכיו"ב, ולכן אינו נחשב שמתעסק עם הנכשל כלל ועסוק במעשה היתר, משא"כ כאן נוח לה שאנשים יסתכלו ולא יעצמו עיניים, כדי שלא יכשלו בה, וכיון שיש לה רצון בכך, שפיר נחשב הדבר שמתעסקת גם עם הנכשל ולא רק עסוקה במעשה היתר לעצמה לבד. וע"ע להלן (בפנים) בשם קובץ 'המעיין' מה
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ואכמ"ל], זאת ועוד, ש'הרחקה מן העריות' ודאי שייך גם בכה"ג, שמהות הרחקה מן העריות אינו קשור דוקא ל"לפני עיור לא תתן מכשול" שתוכל לדון למי לייחס את המכשול, אלא הוא כפשוטו הרחקה שלא יהיה מצב של מכשול בעריות במחנינו, וא"כ ה"נ בנידו"ד הרי ברור שעלול להיות כאן מכשול וממילא צריך שיהיה הרחקה למנוע מכשול בלא קשר לנידון למי מתייחס ההכשלה, כאמור. [וראה לקמן (פ"ז אות ד) שיתכן שכל מקור חיוב כיסוי האשה הוא מ"לא תקרבו לגלות ערוה". וכבר הבאתי לעיל דבטוש"ע (אהע"ז סי' כא ס"א) איתא **דצריך להתרחק מן הנשים מאד מאד**, וכתב היפה ללב (ח"ה אהע"ז סי' כא סק"א) דה"ה **דגם היא צריכה להתרחק מן האנשים מאד מאד**. ע"ש. ועי' בשיטמ"ק (נדרים כ:) בשם רי"ץ גיאת, גבי הצופה בנשים, וז"ל: והשמיענו התנא בדברים אלו, שצריך להרחיקם עד הקצה האחרון, שאם יתקרב בהם אפילו קירוב מעט, סופו לבא אל תכלית העבירה. עכ"ל], ואם על גילוי שיער גילתה התורה שאין רצונה שיהיה קירוב כזה (עי' מגיד משנה פכ"א מהל' איסורי ביאה ה"א דמשמע שציווי התורה לכסות שיער הוא משום צד ריחוק מהערוה), כל שכן על גילוי גופה. וראה בזה עוד לקמן (פ"ז אות ד) באריכות.

ובאופן אחר קצת ראיתי בירחון המעיין (נו-ב, עמ' 71), וז"ל: איסור הסתכלות בערוה מוטל על הגבר; האם יש לאשה שייכות לאיסור זה? יש שנזקקו כאן לדין 'לפני עיור'; הדברים בוודאי נכונים, אמנם סבורני שאין זה סביר לשקול שאלות קיומיות של חברה ערכית ומחויבת להלכה רק בפורמט של 'לפני עיור'. שאלת 'לפני עיור' עולה על הפרק למשל במקרה שאדם פותח חנות לממכר חזיר לגויים, והוא שואל מה עליו לעשות אם יהודי משומד נכנס לחנותו. אבל כאן אין מדובר רק על 'רוח ההלכה' או על יישום הדרישה שעל עם ישראל להיות 'ממלכת כהנים וגוי קדוש', אלא על אורח חיים המבוסס על שמירת מצוות, במקרה זה מציאת אי אלו פרצות בדין 'לפני עיור' לא רלוונטית כלל לשאלה "האם החברה מעוניינת ומקבלת על עצמה את שמירת ההלכה - או לא", כי במידה והתשובה חיובית - אין אפשרות לקיים מציאות 'נורמלית' בה הציבור נכשל באופן תמידי (או עכ"פ עלול להיכשל) באיסור. אין אפשרות שמציאות אסורה תיהפך לכתחילה למציאות תמידית, זוהי סתירה פנימית. [האם יעלה על הדעת שבעיר יהודית של שומרי מצוות יווצר מצב יזום בו יעברו כולם תדיר על איסור מסויים. ומארגן התופעה יצטרך להזדקק לגדרי 'לפני עיוור' שבאנציקלופדיה תלמודית?]. עכ"ל. וע"ש עוד. ובגליון נו-ג (עמ' 102) הוסיף: עיריה שבמקום לסלול 'כביש ודרך' תציב 'מסלול מכשולים ומהמורות', האם תעבור רק על 'לפני עיור לא תתן מכשול' ו'משגה עיור בדרך', או שמא נחשיב אותה כעירייה 'שלא בנתה כלל דרך'? כך גם בנידוננו אין הסוגיא מתחילה מ'לפני עיור' גרידא. ע"כ. וע"ש. וע"ע בקונטרס 'בת מלך פנימה' (עמ' 22-26) מה שכתב בזה.

ושו"ר בספר גם אני אודך (תשובות הרב מאיר סבג נר"ו, עמ' תרד והלאה) שהאריך טובא בטוב טעם ודעת כיד ה' הטובה עליו, מדברי המדרשים והפוסקים, לאורך ולרוחב, כנגד טענה זו של "שלא יסתכל". ע"ש ותרו"ץ. וע"ע בקונטרס ותרגז הארץ (עמ' 14 והלאה). ואכמ"ל.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שכתבו שא"א לומר טעם קולא משום זה. (והדברים פשוטים, דאל"כ נימא הכי על כל גופה, דהרי גוף סברא זו שהיא לא מתעסקת עם הנכשל שייכת בכל גופה. ועל כרחך דליתא).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אין להקשות מיציאה בבגדי צבעונין

יב. ויש שהקשו, דא"כ מדוע הותר לצאת בבגדי צבעונין, הרי אמרינן בגמ' (ע"ז כ:) שאסור להסתכל על בגדי צבע של אשה, ואם איתא דחיישינן שמא יסתכלו, גם בזה לכאורה היה אמור להיות אסור לצאת. [עי' שו"ת אז נדברו (חי"ד סי' מז-מח, ועי' מה שהארכתי על דבריו לעיל פ"ב אות ו בהערה)].

והנה אמנם לא אכנס כרגע בגוף סוגיית בגדי צבעונין ותכשיטין, שהיא ארוכה מאד, ויש לעיין בה הרבה אם בכלל מותר וא"כ מה מותר ומה לא (עי' בספר הצניעות והישועה פי"ב באורך, ובספר בל"ג, ובקונטרס אבא חלקיה, ובגליון אליבא דהלכתא גליונות נה-נז, ובספר והצנע לכת דהרי ועוד), ועוד חזון למועד. אבל לא מבעיא לפי מה שכתבו (שם) שבאמת אסור לילך עם שום בגדים צבעוניים ותכשיטין המייפים את האשה, דלפ"ז פשיטא דמעיקרא אין ראיה משם כלל ועיקר, דבאמת הבגדי צבעונין שנאסר שם אינם דוקא על ההסתכלות של הגבר, אלא ה"ה שאסור לאשה לילך כך משום זה – דחיישינן שמא יסתכל. וכ"כ להדיא בארחות צדיקים (שער הגאוה), וז"ל: וגם האשה המתקשטת לפני האנשים, בזה היא מדלקת ליבם ומכנסת הרהורים בלבם, ובזה ענשה גדול מאד, שהיא נותנת מכשול לפני רבים, הלא אסרו חכמים להסתכל בבגדי צבעונים של נשים השטוחים בכותל אפילו כשאינה מלובשת בהן (ע"ז כ:), כל שכן שיש עונש גדול לאשה המתקשטת לפני אנשים המסתכלים בה. עכ"ל.

אלא גם אם נאמר שעכ"פ מעט תכשיטין ובגדים בצבע פשוט ולא בולט, מותר, ודברי חז"ל והקדמונים שאסרו להתקשט ב'בגדים צבעוניין' ותכשיטין ברה"ר מיירי רק בבגדים שבולטים ומושכים, מ"מ יתכן דבאמת כל האיסור להסתכל בבגדי צבעונין הוא רק בבגדים הבולטים, אבל בבגדי צבעונין הפשוטים שאינן אסורות לצאת עמן לפי צד זה, אזי גם אין איסור להסתכל בהן (ועי' רש"י בע"ז כ: ד"ה בעתיקי. ויש לפלפל). ואע"פ שבעודה לבושה בהן בודאי אסור להסתכל, מ"מ זה לא מצד הבגדי צבעונין אלא מצד שהאשה לבושה בהן (כמבואר במאירי נדרים כ. שאסור להסתכל באשה אפי' שלא כנגד הערוה אע"פ שהיא לבושה. ע"ש היטב), ומה יש לה לעשות יותר מאשר לכסות את עצמה, אבל כשהשוק מגולה וביכולתה לכסותו אין שום סברא לומר שאע"פ שאסור להסתכל מותר לילך כך. [ובלא"ה יש חילוק בין בגדי צבעונין לבשר, וכדלהלן].

וגם אם נאמר שמפשט לשון שאר הראשונים והשו"ע משמע שעצם זה שהם בגדים נאים שמייפין את האשה, אסור להסתכל, ואפילו אם הם בגדים פשוטים וכדמשמע מפשט הגמרא (והטוש"ע) שעיקר המדד הוא שזה צבעוני ומייפה את האישה, ראה בלשונותיהם[220], ונאמר שבכ"ז זה מותר גם ברה"ר [כל עוד שזה לא צבעוני יתר על המידה], וא"כ לכאורה יש להביא ראיה מזה, דלא חיישינן שיסתכלו, מ"מ זה אינו, כי יש חילוק

[220] **ז"ל** ספר החינוך (מצוה קפח): ואפי' להסתכל בבגדי צבע של אשה, כלומר "בגדים נאים שדרכן לעשותן מבגדים צבועים". עכ"ל. וכן הוא לשון הרא"ה (פירוש הקדמונים ע"ז שם): "והיינו דנקט בגדי צבע שעושין לנוי". וכיו"ב הוא לשון הריא"ז (פ"א הל' ה אות יב): "בגדי צבע שלה שמתייפה בהן". והמאירי (ע"ז שם) כתב בלשון: "ושהם בגדי צבעונין שמיפים את האשה בלבישתם". עכ"ל.

פשוט בין זה לבין גילוי השוק, דשאני התם שאין ההרהור בעצם הבגדים, אלא הבגדים הצבעונים "גורמים" להרהר בגוף האשה, שע"י ראייתם נזכר באשה ושוב עלול להרהר, ולכן כולי האי לא חיישי, שיסתכל ויגרום לו להרהר על גוף האשה ולא אסרו בזה אלא ההסתכלות עצמה ולא החשש שמא יסתכלו, אבל כאן שהנידון הוא על גוף האשה, ממילא אם בפועל זה מביא הרהור באשה, אין להתיר גילוי השוק בטענה שהגבר לא יסתכל וישמור עיניו, כיון שההסתכלות היא בגוף האשה שעלול להרהר בה, והחשש הוא יותר קרוב. וכן מבואר במשנה (זבים פ"ב מ"ב) שגוף האשה חמור מבגדי צבע. ע"ש. ופשוט. וכן מבואר ביש"ש (יבמות פ"ח סי' טו) שכתב דאפשר שלהסתכל בבגדי צבע של פנויה מותר, אבל באשה עצמה אפי' בפנויה אסור. ע"ש. וכיו"ב ראיתי שכתב בספר דברי שלום (עמ' נב בסופו וריש עמ' נג). ע"ש.

ועוד, דלגבי בגדי צבעונין כל מה שנאסר הוא דוקא במכירה (כדאי' בע"ז כ: ובפוסקים), וא"כ החשש הוא עוד יותר רחוק, דכאמור הוא דוקא למי שמכיר אותה (וגם להם מי יאמר שיזהו שזה היא וכד'), משא"כ כשגוף האשה גלוי אין זה תלוי אם מכירה או לא, והחשש הוא לכל העולם ולכך חיישינן שיהרהר בה. ואע"פ שגם לגבי בגדים אם היא לבושה בהם אסור להסתכל גם אם אינו מכירה (ויש חולקים גם בזה) כיעויין בספר גן נעול (צניעות ח"א עמ' ש-שא), מ"מ ודאי זה קיל טפי, וגם בלא"ה שם זה אסור מצד עצמו כי אסור להסתכל על האשה אפילו במלבושיה כפי שהבאתי לעיל מהמאירי, אך לא מצד עצם הלבוש.

וראה מה שכתב הגר"י סלאנטר (בתשובה שהודפסה בקובץ הפלס שנת התרס"א, עמ' 140) דאע"פ שהחוש מעיד שרוב פעמים כמעט אין הרהור נובע מהסתכלות על בגדי צבע של אשה, אפ"ה אסרוהו חכמים כיון שלפעמים יכול הדבר להביא לידי הרהור. ע"ש. א"כ חזינן שבגדי צבעונין לא כ"כ מביאין הרהור, וכיו"ב כתב בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ה סי' קנז) ש'החמירו מאוד' באיסור השחתת זרע, שהרי אסרו בגדי צבעונין אע"ג דהוי 'גרם רחוק'. ע"ש. הו"ד בספר הנפלא גן נעול הנ"ל (ח"א עמ' רצז). וממילא י"ל דעד כאן לא החמירו אלא להסתכל בהם גופא, אבל לאשה היקלו לילך כן במידה מסויימת ושקטה (ואע"פ די"ל דהגר"י סלאנטר והדברי מלכיאל הנ"ל קאי על הבגדים השטוחין על הכותל, ולכן לא מביא כ"כ הרהור, מ"מ נראה מדבריהם דזה קיל טפי מסתם הסתכלות על גוף האשה), וגם זה לא ברור (וכנ"ל), משא"כ כשגוף האשה גלוי בודאי חיישינן שמא יסתכלו. וז"פ.

עוד ביאור, בעין הנ"ל

יג. זאת ועוד, שאפשר שאיסור "פריצות" אינו בדוקא מחשש שמא "יהרהרו" או "יסתכלו" בה דתוכל לומר דהשתא שרגילים בזה תו ליכא הרהור ושרי, אלא כפשוטו – "פירצה קוראת לגנב" (סוכה כו.), דעי"ז יכול להתקרב דעתו אליה או לכיוצא בה. דעין רואה ולב חומד וכו'.

וכן מצינו להדיא במדרש תנחומא (וישלח אות ה) לעניין 'תכשיטים' האסורים: "שאין נותנים פירצה לפני הכשר, ביותר לפני הגנב". ע"ש. וכל שכן בגילוי הגוף עצמו דבודאי נחשב פירצה הקוראת לגנב. וגם אם יהיו הרבה פירצות בעיר, הגנב ירצה לבא.

וכן משמע מלשון רש"י (שבת פ. ד"ה בעירניות) שכתב לגבי כיסוי הפנים, שעירניות (בנות כפרים) אינן צריכות צניעות כל כך, משום שאין שחוק וקלות ראש מצוי שם, ועמה מועטין. ע"ש. ומשמע שהכיסוי אינו בהכרח רק למנוע את ה'הסתכלות' או ה'הרהור' בדבר שמגולה, אלא

עצם זה שיש כאן דבר מגולה, הרי זה יכול להביא לידי **קריבה לעריות**, אלא שאם אין שחוק וקלות ראש באותו מקום וכן עמה מועטין אין צריך 'צניעות כל כך' (כלשון רש"י) עד כדי כיסוי פנים, דמכיון שיש שם כבר ריחוק גדול (שאין שחוק וקלות ראש מצוי שם) לא הוצרכו לריחוק נוסף - של כיסוי פנים, אך צניעות רגילה דהיינו כיסוי שאר הגוף ודאי שחייבות 'מטעם זה'.

והיינו כאמור, דאף אם 'רגילים בזה' ואין כאן הכשלה באיסור 'הרהור' וגם מותר לקרוא ק"ש כנגד (בראיה בעלמא), מ"מ זה לא קשור לחובת כיסוי הנובע מסייג לערוה, דסו"ס פירצה קוראת לגנב, לתת דעתו עליה או על כיוצא בה, ולבסוף להגיע למכשול, ואסור שיהיה מצב של קירבה כזו, בלי קשר לעצם הכשלת גברים בהרהור שיהיה שייך לדון אם יש כאן הרהור או לא, כאמור. [ולפ"ז ג"כ יובנו הדברים שהסתעפתי לעיל בסמוך, שאע"פ שרגילים בשיער בכ"ז כתבו הראשונים דטעם הכיסוי ראש הוא משום פריצות. וכן הא דבבתולות היקלו. וכן הא דבפניה ידיה ורגליה שהוא מקום הכרחי לגלות, הקלו. דלהאמור שטעם חובת כיסוי הוא משום פריצות והתקרבות לערוה, שפיר יש לחלק הרבה בהנ"ל בין הדברים. ודו"ק. ואכמ"ל].

וכן מבואר במגיד משנה (פכ"א מהל' איסורי ביאה ה"א) שאחרי שכתב שהכתוב "לא תקרבו לגלות ערוה" בא ללמד שנמנענו מלהתעדן באחת מכל העריות ואפילו בלא ביאה, וכו', הוסיף: וכבר אמרו (כתובות עב.) ביוצאה וראשה פרוע שהוא אסור מן התורה. עכ"ל. ומשמע שהתורה חידשה בכיסוי הראש שגם זה הוא בכלל 'סוג של' קריבת ערוה[221] (ולא רק חיבוק ונישוק וכד') [ועיין בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' ב, בדברי הרב השואל)], וכל

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[221] **ואין** לומר שכוונת המגיד משנה היא לומר ש'אחרי שהתורה ציותה לכסות הראש' אזי מי שתגלה את ראשה יהיה קיים בה איסור ששייך להרחקה מן העריות, אבל אין זה 'טעם התורה מעיקרא'. הא ליתא, דא"כ היאך מביא זאת המ"מ לשם "ראיה" לשיטת הרמב"ם שאיסור קירבה לעריות הוא לאו דוקא במעשה עבירה – מכך שאפילו פריעת ראש אסור, הלא שם אי"ז אלא גזיה"כ ואינו קשור להרחקה מן העריות (וא"א לומר שכוונתו להוכיח מזה שאחרי שהתורה כך ציותה ממילא הוי ריחוק מן העריות, זה אינו, דהרי לזה אין לו שום "ראיה", שהרי זה עצמו הנידון האם יש בדברים שאינם המעשה עצמו משום לא תקרבו או לא, ומהיכן הביא הוכחה לזה. וע"כ שהבין שזהו גופא ציווי התורה בכיסוי הראש). וזה פשוט וברור.

ודע, דאע"פ שלשון הרמב"ם שם הוא: שחיבק ונישק דרך תאוה ונהנה "בקירוב בשר", הרי זה לוקה מן התורה וכו' שנאמר "לא תקרבו לגלות ערוה". עכ"ל. ולכאורה משמע שדוקא אם האיש נהנה "בקרוב בשר" איכא משום "לא תקרבו", אבל אם לא היה קירוב בשר כגון שנישק בגדיה, ליכא איסורא דלא תקרבו. וא"כ לכאורה בגילוי שערותיה ומלבושי פריצות הרי היא לא מתקרבת לפלוני אלא רק מגלה את שערותיה או בשרה וכדומה ולא יהיה בזה לא תקרבו. צ"ל דהמגיד משנה הבין שגם בגדי פריצות הוי בכלל "קירבה לגלות ערוה", שהרי סו"ס היא אמורה להיות מכוסה בבגד, המרחיק את עצמה מאדם זר, והשתא גילתה וחשפה את בשרה (או שערותיה), א"כ שפיר מקרי "קירבה" לערוה. ומה שכתב בספר אום אני חומה (חלק ב עמ' תלח) דנראה דלא שייך בזה לאו דלא תקרבו, משום "שאין קירוב הדעת בין אנשים מסויימים", לא ידעתי מנא ליה דבשביל "לא תקרבו" צריך שיהיה קירוב בין "אנשים מסויימים". ואדרבה כיון שהיא חשופה לעיני כל, והולכת כן ברה"ר בפני כל, הוי פירצה טפי, דהיאך אפשר לקיים מציאות 'נורמלית' בה הציבור נכשל באופן תמידי (או עכ"פ עלול להיכשל) באיסור ומתקרב לערוה. ומטעם זה גם אין להביא ראיה מרמיזה וכד' המובא ברמב"ם שם הלכה ב שאינם אלא מדרבנן וכמ"ש המגיד משנה שם, דשאני התם שאין זה מציאות תמידית כדהכא. וידי"נ הרה"ג מאיר סבג תירץ לי שאין לדמות קריצה ורמיזה לפריעת ראש, דכאשר האשה הולכת בראש פרוע הרי היא גורמת לקירוב האנשים אליה וכן האנשים בפועל נהנים ממנה ומתקרבים אליה בדעתם, ולכן הוי בלא תקרבו, אבל קריצה ורמיזה וכו' זה רק דרכים לגרום לאשה לחטוא עמו, אבל אין זה ענין של 'הנאה וקריבה מעצם שערה וגופה', כלומר שודאי שהקורץ
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שכן גילוי הגוף שפשוט שהוא **בכלל זה** ולא הוצרך פסוק לומר זאת[222] [ורק שיער שהוא מקום יותר מגולה, שהרי אומות העולם לא היו מכסים אותו כמבואר במדרש רבה (נשא פ"ט יג. – לכל הפחות חלקן, עיין רש"י סנהדרין נח: ד"ה משתפרע, וק"ל) וכן הגברים מגלים אותו (אפילו ששאר האיברים הם מכסים יותר), וגם מבואר ברא"ש בכתובות (פרק ב סימן ג) ובטור (אהע"ז סי' סה) ששיער לא מביא כ"כ הרהור, וכדכתב להדיא הלבוש (אהע"ז שם ס"ב): "ובפריעת הראש שזה אינו מביא 'כל כך' הרהור", ע"ש, משום כל זה הוצרך הפסוק לומר שגם השיער צריך לכסותו אפילו שהוא 'פחות חמור' כמבואר, אבל שאר גופה (זולת פניה ידיה ורגליה) פשוט הוא ולא צריך קרא. וע"ע בזה בקונטרס 'בת מלך פנימה' (עמ' 26-23) שהאריך בזה בדברי טעם. ע"ש].

וכן נראה כוונת הרב מטלז בשו"ת עדות ביהוסף (ח"א סי' כט ענף ה, דף צא ע"ד), שכתב וז"ל: דאסור מהתורה לצאת לשוק בפרוע ראש כמו דאסור לצאת בבשר מגולה. ע"ש. ומשמע דרצונו לומר שהתורה גילתה שגם כיסוי הראש נצרך כדי 'להרחיק מערוה' כשם שכך הוא בגילוי בשר, דשם פשוט שאסור מטעם זה (ע"ש היטב בלשונו).

וכן מוכרע מהא דהרמב"ם הביא את איסור פריעת הראש בתוך **דיני הרחקה מן העריות ומן העבירה** (הל' איסו"ב פרק כא הי"ז), וכן הטור והשולחן ערוך הביאו דין זה **בהלכות הרחקה מן העריות** (אה"ע סי' כא ס"ב). ומבואר כמו שכתב המגיד משנה הנ"ל שכיסוי הראש נאסר משום

❖ לכבוד ולתפארת ❖

והרומז לא יעשה כן אם לא שנהנה מראיית אותה אשה, ולכן בעצם ההנאה משערה עבר על לא תקרבו, אבל כאשר "מוסיף" לעשות מעשים שיגרו אותה או שמיקל ראש עמה, כיון שבעצם הדברים הללו אין בהם הנאה אלא הם רק דרך סלולה לבוא לידי מכשול אסור רק מדרבנן, אך פשוט שעל עצם ההנאה שנהנה משערה תוך כדי הדיבור או המעשים שעשה, שעובר גם בלא תקרבו, ודו"ק. עכ"ד. והוסיף, שבאמת הרמב"ם סותר עצמו, כי בפי' המשניות (פ"ז דסנהדרין מ"ד) כתב בהדיא שהקורץ בידיו או רגליו או הרומז בעיניו לוקה, וכ"כ עוד בהקדמה ליד החזקה (במנין המצוות ל"ת שנג) שרמיזה וקפיצה בכלל לאו דלא תקרבו, ועי' מה שהאריך בזה בספר דרך ישראל (טופרוביץ, על ברכות, בסוף הספר הל' יחוד סי' ב), וע"ע בספר מקור הלכה (זילבר, עמ' כ), ובשיעורי הגר"ש רוזובסקי (סנהדרין עה. עמ' שצו). ע"כ. ועכ"פ כן מפורש בדברי המגיד משנה, שיש בפריעת הראש עניין של הרחקה מן העריות שציוותה תורה. למה גדר זה כן וגדר זה לא? זה עוד שאלה מה טעם התורה בזה. ויתכן לומר כנ"ל. מכל מקום, גילוי גופה הוא כל שכן משערותיה ולא צריכא למימר.

[222] **ואין** להקשות מהרמב"ן המובא במ"מ שם, דפליג על הרמב"ם וסבר ששאר קירבות אינם אסורים מן התורה, וא"כ לכאורה גם פריעת ראש אינה קירבה לערוה, דיש לדחות, דסבירא ליה דפריעת ראש שאני, שהוא פריצות תמידית לרבים, שהולכת בגילוי ראש בפני כל, ונויה גלוי לרבים, וחמיר טפי, ולכן החשיבה התורה את זה לקירבה לערוה ופריצות האסורה, משא"כ התקרבות חד פעמית בעלמא, לא נחשבת קריבה האסורה מהתורה אא"כ בא עליה. א"נ יתכן שהרמב"ן הבין דמה שהתורה אסרה לאשה לצאת בפרוע ראש באמת אינו מצד לאו ד'לא תקרבו', אלא התורה ציותה את האשה להיות צנועה ולכסות את ראשה כדי "שלא להכשיל", שלא יהיה מצב תמידי שעלול לגרום להחטיא את הגברים בהרהור והסתכלות, משא"כ להרמב"ם אליבא דהמ"מ התורה בפריעת ראש חידשה שגם הגילוי שיער יש בו 'קירבה' מצד האשה, וכדמוכח מדברי הרמב"ם גופיה בהל' איסורי ביאה (פרק כא הי"ז) שהביא את דין פריעת ראש בדיני הרחקה מן העריות, ומזה הוכיח המ"מ בקל וחומר לשאר קירבות דבודאי דאסירי מלא תקרבו דלא כהרמב"ן. אבל בין למר ובין למר כיסוי הראש הוא מדאורייתא משום צניעות, דאפושי פלוגתא לא מפישינן. ודו"ק. (כיו"ב ביאר לי ידי"נ הרה"ג מאיר סבג שליט"א). ועכ"פ קשה מאד להחליט מדעתינו האם הרמב"ן יודה שפריעת ראש היא נאסרה מצד קירבה לערוה או לא, כאשר כלל לא מיירי בזה בהדיא אלא רק רוצים לבנות תילי תילים ע"פ איזה קושיא בדעתו. כך שלמעשה לא מבואר מקושיא זו בדיוק היאך באמת דעת הרמב"ן בזה, וכאמור.

הרחקה מן העריות. וכל שכן כיסוי הגוף שהוא ג"כ בכלל "הרחקה מן העריות", ואדרבה פשוט הוא ולא הוצרך לקרא, וכנ"ל. [וכבר הוכחתי לעיל (בפרק זה אות ז בהערה) שטעם התורה בכיסוי הראש - מעיקרא (ולא רק 'אחרי שהתורה ציותה והתרגלו לכסות') - הוא משום פריצות. ולכן גם אם כולן יהיו רגילות לגלות או לכסות בכיסוי הדומה לשיער עדיין יש בו משום 'פריצות' ולא רק גזיה"כ גרידא. עש"ב. ומינה בקל וחומר לכסוי הגוף].

וכ"כ מדנפשיה הגאון רי"ד זינצהיים בספרו מנחת עני (ערך גילוי שער באשה): "שכל פריצות הוא קירוב לידי גילוי עריות". [ומה שהקשה דלפ"ז מדוע ארוסה מותרת בגילוי ראש, הרי גם בה שייך חשש של קירבה, עיין מה שכתבתי בזה לעיל (בפרק זה אות ח ובהערות שם) מה שכתבתי מזה. ואכמ"ל].

וראה עוד לשון המאירי (כתובות עב.) כשביאר מהות "דת יהודית" כתב שיוצאים מהם '**דרכים ושבילים**' **לזנות**. עכ"ל. ואם כך הוא 'דת יהודית' כל שכן דת משה [ועי' לעיל (בפרק זה אות ז בהערה) שדת יהודית היא הרחבה לדת משה בעניין זה וכמבואר גם במאירי גופיה שם, ע"ש. וע"ע לקמן (פרק ז) בגדרי דת משה ודת יהודית].

וכן נראה מדברי הר"ן (ע"ז ט. מדפי הרי"ף) ובפסחים (ה: מדפי הרי"ף) וז"ל: אמרינן התם (סנהדרין עה.) מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת, והעלה לבו טינא, ואמרו הרופאים אין לו תקנה עד שתבעל לו, אמרו חכמים ימות ואל תבעל לו. תעמוד לפניו ערומה, [אמרו חכמים:] ימות ואל תעמוד לפניו ערומה. תספר עמו מאחורי הגדר, ימות ואל תספר עמו מאחורי הגדר. ובודאי שדברים הללו אינן גלוי עריות ממש "אלא שעובר בהן בלא תקרבו לגלות ערוה" שהוא לאו בגילוי עריות. עכ"ל. (וכ"ה בחידושי רבינו דוד בפסחים כה:). וכן מתבאר מרבינו יונה (בפירושו לאבות פ"ג מי"א). ע"ש. ומוכח דעמידתה ערומה לפני אדם זר אינה אסורה רק מחשש שמא העומד מולה 'יראה' או 'יסתכל' עליה וכיו"ב ו'מכשילתו' [כדי שתוכל לומר שאחרי שרגיל בזה לא יבא להרהר כ"כ], אלא גם אסורה 'בעצם' משום צד דלא תקרבו, דהוי סייג לערוה. [ומבואר בדבריו שאפילו סיפור דברים (כנראה בדברי חיבה. עיין רשב"א ברכות כד., ועוד. ואכמ"ל) הוי בכלל קרא דלא תקרבו, וכ"ש על גילוי הגוף]. ואף דשם הגילוי הוא 'בשביל' שיסתכל בה בכוונה, מ"מ נראה דגם גילוי הגוף שלא במתכוונת להראות איכא משום לתא דלא תקרבו, דסו"ס גורמת כאן למצב של קריבה שגבר יכול להסתכל שם. ודו"ק.

ושוב מצאתי שכ"כ להדיא בחסד לאברהם (שבתוך שו"ת חלק לוי הנד"מ, עמ' מד) וז"ל: איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה, דהיינו ללבוש **המלבושים** הנהוגים עתה שהם ממש בגדר גילוי ערוה, כי **פריצות כזו היא ההתחלה להטות מני אורח הישר** וכו'. עכ"ל. וכן מבואר בקרן לדוד (מועדים א, עמ' קנח) שכתב דגילוי בשר הוא אביזרייהו דגילוי עריות. גם בשו"ת צור יעקב (ח"ב במילואים שבסוה"ס עמ' ע) כתב בשם המהרי"ד מבעלזא, שהשוק הוא החלק התחתון והוא בכלל אביזרייהו דגילוי עריות. ע"ש.

וכן כתב הריא"ז מרגליות בספרו דעת הקדושה (סימן ו, עמ' קכז), דאפילו כשזה מכוסה אלא שמכוסה בגרביים שהם בגוון הרגל, הרי זה בכלל אביזרייהו דגילוי עריות. ע"ש. וע"ע להגר"ש קלוגר בספר מי נדה (סי' קצה ס"ס ד"ה אך). וכ"כ להדיא בספר מחניך קדוש (תרצ"א, בפתיחה), וז"ל: דעל ידי פריצות עוברים על לאו של "לא תקרבו לגלות ערוה". עכ"ל. וכ"כ בשו"ת משנת יוסף ח"ד (סי' ב אות ג) שגילוי בשר הוא אביזרייהו דגילוי עריות – עי' תרגום יונתן בבראשית (ו, ב) וכו', עי"ש. וע"ע בשו"ת להורות נתן (ח"ה בקונ' מבעד לצמתך פ"ה אות ג). וע"ש.

וכ"כ הגרי"א רוזנבוים זצ"ל בספרו הצניעות והישועה (פ"א אות ג), והוסיף דכן מצינו בדינה (בראשית רבה פרשה פ סי' ה, ובמתנות כהונה שם) שנתגלה זרועה, ואז "וישכב אותה" וכו'. וע"ע בשו"ת חיים שאל (סי' עד או כח) שכתב לענין מחיצה שאינה גבוהה הרבה, המון העם מסתכלין בנשים וכו' ופשוט דתולין עיניהם, על דרך פירצה קוראת לגנב. עכ"ל. וכ"ש פירצה דגילוי בשר, שקוראה לגנב. וכן מצינו להדיא בויקרא רבה (יט, ד): **על ידי שהאשה הזו מתעצלת מלכסות את עצמה כראוי, וכו', הדא הוא דכתיב "וגלה את ערותה"**. אלמא כיסוי הגוף הוא סייג להתרחקות מהערוה. ע"כ (מדברי הצניעות והישועה). וע"ש עוד.

וע"ע בדברי הגאון רבי ישראל סלנטר (בגליון הפלס תרס"א, עמ' 140) שכתב בזה"ל: הגם שהוא מכירה ורגיל עמה, מ"מ יש באפשר לפעמים להוסיף מה התקרבות הרעיון. עכ"ל. [ואף דיש מקום לחלק בין נידונו לנידוננו, מ"מ נראה דלמעשה אין חילוק, והפירצה קוראת לגנב גם כשיש הרבה פירצות בעיר].

וכבר מצינו החומרא בזה בטוש"ע (אהע"ז סי' כא ס"א) דצריך להתרחק מן הנשים מאד מאד, וכתב היפה ללב (ח"ה אהע"ז סי' כא סק"א) דה"ה **דגם היא צריכה להתרחק מן האנשים מאד מאד**. ע"ש. [וע"ע בספר דבר גדעון ח"א (עמ' נה) במה שציין עוד בזה]. ועי' בשיטמ"ק (נדרים כ:) בשם רי"ץ גיאת, גבי הצופה בנשים, וז"ל: והשמיענו התנא בדברים אלו, שצריך להרחיקם עד הקצה האחרון, שאם יתקרב בהם אפילו קירוב מעט, סופו לבא אל תכלית העבירה. עכ"ל.

שוב ראיתי אריכות דברים בהאי עניינא - שחובת צניעות היא מדין 'הרחקה' מן העריות, וביאור עניינים בזה, בטוב טעם, בקונטרס 'בת מלך פנימה'. עש"ב. וראה בזה עוד להלן (פ"ז אות ד). ע"ש.

עוד יתכן שהחובת כיסוי אינה דוקא לפי מצב גודל המכשלה היוצאת מזה שתוכל לומר שכשרגילים בזה אינו מביא הרהור וכיו"ב. אלא זה מיסודות האדם שהאשה צריכה לכסות את המקומות המכוסים שבה. ורק שיער שהוא מקום יותר מגולה (ראה לעיל ריש אות זו – ד"ה וכן מבואר) הוצרך קרא אבל שאר הגוף (זולת פניה ידיה ורגליה – כפי שהלכו בדורות המתוקנים) פשוט הוא ולא הוצרך להיכתב בקרא. וכיו"ב אמר לי הרב אליהו מדמון (מח"ס השוק והזרוע בהלכה), והוסיף שאין זה לא "דת משה" ולא "דת יהודית", אלא "דת בן אדם", שהרי גם הגויות היו הולכות כן.

וכן מבואר להדיא באגרות משה (ח"ט סי' יז), וז"ל: לגלות מבשר הגוף מהמקומות שצריכות לכסותן וכו' "**לבד האיסור עצמו**" הרי ההולכות בפריצות מחטיאות את הרבים בהרהורי חטא "**וגם מרגילות את עצמן ואת הרבים לעברות יותר חמורות, שאף אומות העולם ידעו שה' יתברך שונא זימה הוא**". עכ"ל.

וע"ע בשו"ת להורות נתן (חלק ה, בקונטרס 'מבעד לצמתך' פ"ה אות ב ד"ה ודעת) שכתב: ולא רק משום איסור לפני עיור לא תתן מכשול, אלא שיש בזה גם איסור משום פריצותא, יעויין במדרש רבה (פרשת נשא פ"ט) וכו', ועיין סוטה (מח.) וכו'. ע"ש. וכ"כ הגרב"י זילבר זצ"ל במקור היראה (אות רנד), דיש **איסור עצמי לילך בפריצות**, ויש לאו דלפני עיור, ויש לאו דלא תחמוד, אפילו אינה מתכוונת לזה. ע"ש. וכן מתבאר מדברי הגר"נ קרליץ בחוט שני (אבן העזר, עמ' מח בהערה), שכתב בזה"ל: דמלבד שאסורים ללובשם מן הדין "גם" הם גורמות בזה הרהורים וכו'. עכ"ל. משמע שמה

שהיא גורמת להרהורים הוא "בנוסף" לאיסור עצמי ללבוש בגדים אלו. וכן מתבאר בדברי הגר"ש ואזנר במכתבו (כת"י המובא בספר דברי שלום, עמ' שלז). ע"ש[223].

וכיו"ב כתב אלי הרב עמנואל מולקנדוב נר"ו, דלא נראה שצריך מקור לאסור בגדי פריצות. בפרט שגם אצל הגוים הדבר הזה אסור. לא כל דבר צריך מקור, יש דברים שהם הבסיס של היהדות. (וראה לקמן פ"ז אות ז בהערה שהובא משל נאה בעניין זה). ידועים דברי מהרח"ו (בשערי קדושה ח"א שער ב) לגבי המדות כמו כעס וגאוה וכדומה, שאין עליהם ציווי בתורה, משום שהם 'יסוד' התורה, והתורה ניתנה רק לאנשים שיש בהם מדות אלו, ולא צריך לצוות עליהם. וכבר אמרו (תנא דבי אליהו רבא פרק כא, יט) לעולם יהא 'אדם' ואח"כ ירא שמים. האם יש איסור לאדם ללכת ערום בשוק? [לגבר]. היכן זה כתוב? כתוב בגמ' (יבמות סג:) שהקב"ה שונא מי שהולך ערום בשוק. אבל זה גופא למה. על איזה איסור הוא עובר? בא נתחיל לחפש האם זה איסור דאוריתא או דרבנן או לפני עיור וכדומה. העיסוק בזה מראה שכאילו אם אין מקור אז זה מותר, ולא היא. וכיו"ב כתב בשו"ת אבני נזר (יו"ד סי' שו אות טז והלאה), שהקשה במה שנשבעו וכרתו ברית אברהם ויצחק לאבימלך, וכן עשו ליעקב, ואליעזר לאברהם, דלכאורה הרי שבועה אינה מז' מצוות שנצטוו בני נח, ומה יועיל ענין כריתת ברית זו. וכן שבועת הר סיני, שהוא יסוד קבלת התורה, לכאורה אינו מובן, דהרי כל זמן שלא קיבלו התורה לא נצטוו על השבועה, ומה פשר שבועה זו. ועוד, שאפילו היו מצווים לא להפר שבועה מ"מ כל כח השבועה הוא משום ש"מצוה לא יחל דברו", ומה כח יש באזהרה זו יותר משאר אזהרות שבתורה שיש עניין לצוותה ראשונה קודם הציווים של שאר התורה. ותירץ, דודאי מי שנשבע לאחר, זה הסברא מכרעת שמחויב לקיים ואין צריך לזה שום אזהרה (כמו שרגילין העולם לומר "מילה זה מילה"). [אך מי שנשבע לעצמו שלא יעשה דבר או שיעשה, בזה אין סברא, כי למי נתחייב, אם תאמר להקב"ה, מניין שהקב"ה חפץ בחיוב או איסור זה, לזה הוצרכה התורה לצוות "לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה"]. והוסיף שכן מצינו כיו"ב גם בב"מ (מח.) "דברים ואיכא בהדייהו מעות" (היינו כאשר המוכר והקונה גם דיברו על המקח וגם נתן הלוקח מעות, וכעת רוצה לחזור בו) קאי ב"מי שפרע וכו' הוא עתיד להפרע ממי שאינו עומד בדיבורו", והתבאר שם (מח:) דמותר לקללו משום ד"אין עושה מעשה עמך", אך לא מצינו שום עונש שמעניישין אותו, והיינו משום שאינו עובר על אזהרה, אלא רק שעושה מה שישראל בעצמם אין עושים מסברא. עכת"ד. ע"ש. וכ"כ במשך חכמה (שמות כ, ז). ע"ש. כמו כן כתוב שאומות העולם גדרו עצמם מעריות לאחר דור המבול (רש"י בראשית לד ז), לא צריך מצוות על זה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[223] **וע"ע** להגרי"נ בורלא בשו"ת וישב יוסף (יו"ד סי' ב ד"ה ואפילו, וד"ה ומה, וד"ה אחר), דכתב שאיסור פריעת הראש אינו רק מצד הגברים שתוכל לומר דכיון דרגילי בזה ליכא הרהור, אלא גם מצד הנשים עצמן משום צניעותא שלא תהיינה פרוצות כמ"ש הרמב"ם, ולכן אפילו אי הגברים רגילי בזה מ"מ אין זה דרך צניעות, ותנינן דתצא שלא בכתובה משום דת יהודית. ע"ש. ונראה דכוונתו שחיוב צניעות אינו רק מצד מכשול הגברים, אלא יש חיוב צניעות גם מצד האשה עצמה, דאם מגלה את ראשה הרי היא יותר 'מעורבת עם הבריות', ולכן אפילו אם הגברים רגילים בזה ולא טרדי ליבייהו, סו"ס יש בעיה מצד האשה עצמה שחושפת את נוי שערה (וה"ה את הדומה לו, עי' לעיל אות ז בהערה באריכות). וא"כ ה"נ יש לומר בגוף, דגם את"ל שבחלק מסויים מהגוף שייך לומר דלא טריד ליבייהו דהגברים אי רגילי בהו, מ"מ מצד הנשים עצמן אין להן לגלותו, זולת פניה ידיה ורגליה, כאמור. ושמא זה גם כוונת האג"מ והלהורות נתן ודעימיה הנ"ל בפנים.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ולא ציוויים. מי שלא מבין את זה הוא בהמה. אין מה לדון האם מי שרוצה שהקב"ה ישנא אותו - עושה בזה איסור או לא. אלו דיוני שוא. מדובר על אנשים שכל חפצם זה לעשות רצון בוראם. הלא גם לבוא על גויה אין איסור 'דאוריתא', אבל ידועים דברי הרמב"ם (ספר המצוות לאוין נב) שהוא בכלל יכרת ה' ולוקה על זה מדאורייתא וכו'. משא"כ פניה ידיה ורגליה, כיון שכל העולם נהג לגלותם מלפנים (מלבד מקומות בודדים שהיו הולכים רעולות), וכך נהגו בזמן חז"ל - זה אומר שכך היא דרך הצניעות. וזה מה שכתבו הרשב"א (ברכות כד.) ועוד, שפניה ידיה ורגליה שהדרך שהם להיות מגולות וכו'. עכ"ד. [וע"ע נדרים (כ.) כל המתבייש לא במהרה הוא חוטא, ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני. ע"ש. וזאת אע"פ שלא כתוב בשום מקום שיש חובה להיות ביישן או שיש איסור אם לא מתבייש. ומימרות אלו, לגבי הבושה, נסמכו לאיסורי הסתכלות האמורים שם לפני כן, ומשמע שהכל ענין אחד הוא. וכן מפורש במאירי שם, שאחרי שהביא שם את איסורי הסתכלות באשה וכו', כתב "וכלל הדברים יהא מסוה הבושת על מצחו תמיד" וכו'. ע"ש. ועי' בהקדמת רב נסים גאון לש"ס (ד"ה ואם ישיב) שכתב, וז"ל: כי כל המצוות שהן תלויין בסברא ובאובנתא דליבא, כבר 'הכל' מתחייבים בהן מן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ עליו ועל זרעו אחריו לדור דורים. עכ"ל. וע"ע ברשב"ם (בראשית כו ה), שכתב על הפס' "עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חוקותי ותורותי, וז"ל: לפי עיקר פשוטו, מצות השכליות, כגון גזל, ועריות, וחימוד, ודינין והכנסת אורחים, כולם היו נוהגין קודם מתן תורה, אלא שנתחדש ונתפרש לישראל וכרתו ברית לקיימו. עכ"ל. והו"ד בספר אור אברהם (גורביץ. הל' תשובה, בהוספות שבסוה"ס עמ' מד), והוסיף ודייק כן גם מרש"י (בראשית יט כו) גבי מעשה דלוט, וביאר מדוע מצינו בכ"ז מצוות שכליות שנכתבו בתורה. ע"ש. וע"ע בקובץ בית הלל (גליון יב עמ' עג בהערה), ובקונטרס דברים של טעם (פרק ז, ד"ה וגם והלאה). ע"ש. ואכמ"ל].

ומעתה מה שבק"ש אין איסור לקרוא כנגד כיון שרגילים, אינו משליך על היתר גילויו ברה"ר, שאינו קשור בהכרח לעצם ההרהור וכמבואר.

עפ"ז נדחה ראיה מהרמב"ם גבי כיסוי ראש

יד. והנה הרמב"ם (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) לא הזכיר דינא דשיער באשה ערוה. וכתב הכס"מ (ד"ה ומ"ש ואם), שסובר הרמב"ם שלא לענין ק"ש נאמר אלא לענין שאסור ליהנות בקולה ולהסתכל בשערה, ולכן לא הזכירם פה. ע"כ. ולכאורה מזה יש ללמוד שהרמב"ם סובר שאין הרהור בקריאת שמע כנגד שערות אשה, וכ"ש אם אינו קורא ק"ש כנגד. ומזה יש שרצו ללמוד היתר לצאת בפאה נכרית, שהרי סובר הרמב"ם שאין בזה הרהור וכנראה אין זה אלא גזיה"כ, וא"כ בפאה יצאה יד"ח הגזיה"כ. ע"כ דבריהם. אולם לפי האמור אין מזה סרך ראיה, דאף דאה"נ חזינן דשיער פחות מביא הרהור משאר הגוף, ולא נאסר אלא להסתכל בו ולא לקרות כנגדו, מ"מ עדיין לצאת כך איכא פריצותא - לא משום ראיה בעלמא - אלא משום דחיישינן שמא 'יסתכלו' עליה, או משום קירבה לעריות (דפירצה קוראת לגנב), או משום צניעות עצמית, וכנ"ל, וממילא ה"ה בפאה דאסור מאותו הטעם. וראה עוד לעיל (בפרק זה בהערה על אות ז, בסופה) באריכות בדברי הרמב"ם הללו, שאין להוכיח מדבריו כלל שכיסוי הראש הוא רק 'גזירת הכתוב'. ע"ש. ועיין עוד להלן (אות יח) סיכום הדברים העולים לפי דרך בזו. ע"ש.

דרך ג' **בביאור דברי הראשונים ז"ל**

טו. ובאמת שלאחר העיון, לא מצינו שום מקור בש"ס ובקדמונים שיש 'רגילות' בגילוי גוף בנשים זרות, דמה שכתבו הראשונים שמותר לקרוא כנגד פניה ידיה ורגליה 'דכיון שרגיל בהן לא טריד', לא נכתב כזאת על אשה אחרת, אלא אך ורק על אשתו. וכפי שיתבאר.

דהנה זה לשון הרשב"ץ בחידושיו (ברכות כד.):

אלא באשתו ולק"ש, אם טפח מגולה ממנה לא יקרא את שמע כנגדו משום הרהור. ופירש הראב"ד ז"ל, דאפשר דדוקא ממקום צנוע שבה, וכן נמי הא דאמר רב חסדא בגמ' שוק באשה ערוה – ואפילו 'באשתו' ולק"ש וכו' משום הרהור[224], וכן נמי הא דאמר שמואל קול באשה ערוה בקול זמר של 'אשתו' הוא וכו', וכן הא דאמר רב ששת שער באשה ערוה וכו' בשער מכוסה שבה קאמר ואפילו 'באשתו' ולק"ש, **אבל פניה ידיה ורגליה וקול דבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה, אין חוששין** להם מפני '**שהוא**' רגיל בהם ולא טריד. **ובאשה אחרת אסור** להסתכל בשום מקום ואפילו באצבע קטנה ובשערה, ואסור לשמוע אפילו קול דיבורה וכו' [כגון] שאלת שלום או השבת שלום דאיכא קירוב הדעת. עכ"ל. וכיו"ב הוא לשון הרשב"א, והנמוק"י [ושם הלשון יותר מפורש, כדלהלן], וההשלמה, והמאירי (כולהו בברכות שם) והארחות חיים (הל' ק"ש, סי' לו). ע"ש.

מבואר דכל הנידון של טפח שוק קול ושיער, אינו אלא **באשתו** - דבעלמא מותר לו להסתכל, וע"ז נתחדש כאן דבק"ש אסור - ובזה כתבו הראשונים הנ"ל שבמקומות המגולים שבה, כגון פניה ידיה ורגליה ושערות היוצאות מחוץ לצמתה **של אשתו**, מותר לו להסתכל בעת ק"ש כיון '**שהוא**' רגיל בהם (כלשונם), וכן את קול דיבורה אף אם הוא דיבור של חיבה כגון הבאת שלום, מותר, כיון **שהוא רגיל** בקול זה [משא"כ בקול זמר שבד"כ אינו רגיל בו, אסור גם בשל אשתו]. **ורק אח"כ מיירי באשה אחרת**, וכתבו שבה אסור להסתכל אפילו באצבע קטנה, ובכל שערה, וכן אסור לשמוע אפילו קול דיבורה כשהוא השבת שלום (אף שאינו זמר).

וכ"ה להדיא בנמוק"י הנ"ל: אבל פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה, **אין חוששין 'לבעלה'**, אבל באשה אחרת אסור להסתכל בשום מקום וכו' ואסור לשמוע גם קול דיבורה, כל עוד שיש בו קירוב דעת כשאילת או השבת שלום וכו'. ע"ש. וכ"ה בלשון רבינו מנוח (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז), שכתב וז"ל: ודעת הראב"ד (המובא בשאר ראשונים הנ"ל כאמור) **דגבי 'אשתו'** פניה וידיה ובשערה מחוץ לצמתה שאינה מתכסית אין חוששין בהן מפני שרגיל בהם ולא טריד, **'אפילו שבאשה אחרת אסור'**. עכ"ל. וכן הוא בספר השלחן (עמ' רמח): אבל פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה, אין חוששין להן **'באשתו'**, מפני שרגיל בהן. עכ"ל. וכן מבואר בעוד הרבה ראשונים, שכל הסוגיא מתחילה ונגמרת באשתו, אבל אשה אחרת היא מחוץ לסוגיא זו, ושייכת

[224] **רצונו** לומר דגם שוק נאמר על אותו דרך כמו טפח – לחדש שאפילו באשתו אסור בשעה שקורא ק"ש, דאילו באחרת בלא"ה אסור להסתכל על השוק ואפילו על אצבע קטנה, כדשקיל וטרי לעיל מיניה לגבי טפח "אילימא ליסתכולי אפי' אצבע קטנה נמי, אלא באשתו ולק"ש". וכך הוא לגבי קול ושיער כפי שממשיך לבאר.

לדיני עריות[225] [וראה עוד להלן בהערה (על סוף ד"ה תדע) באריכות].

וא"כ מאן יימר לן שגם באחרת הלזו מהני רגילות - דאם כל בני המקום רגילות לגלות את

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[225] **ואבאר**. הנה במשנ"ב (סי' עה ס"ק יג) כתב לגבי שערות היוצאות לחוץ לצמתה שמותר לקרות בזה אפילו נגד אשה אחרת "דכיון דרגילין בהן ליכא הרהורא", ורק לכוין להסתכל אסור גם בשערות אלו. ע"ש. וכ"ה בס"ק יח לגבי קול, שכתב שם על דברי הרמ"א "אבל קול הרגיל בו אינו ערוה", וז"ל: רוצה לומר כיון שרגיל בו לא יבא לידי הרהור ואפילו מאשת איש, ואפילו הכי אסור לכוין ליהנות מדיבורה שהרי אפילו בבגדיה אסור להסתכל ליהנות. עכ"ל.

ומבואר בשני מקומות אלו שהבין המשנ"ב שגם באשה אחרת טעם ההיתר בק"ש מול המקומות המגולים כפניה ידיה ורגליה ושערות היוצאות מחוץ לצמתה [שאינן מתכסות. רשב"א ברכות (כד.) ושאר ראשונים. והיינו מקצת שערות שגם אחרי הכיסוי המלא, 'קופצות' ונשארות בחוץ, וכמו שפירש שם המשנ"ב ס"ק יד להדיא] וקול באופן שלא מתכוין ליהנות, הוא "דכיון דרגילין בהן ליכא הרהורא".

אך הנה יש להתבונן היאך למד המשנ"ב את דברי הרשב"א והרשב"ץ ודעימיה הנ"ל, דהלא כשכתבו הראשונים הנז' את היתר פניה ידיה ורגליה ושערות היוצאות מחוץ לצמתה וקול דיבורה - מטעם ש'רגיל' בדברים אלו, לא כתבו זאת אלא על 'אשתו', שהרי רק אח"כ כתבו "ובאשה אחרת אסור אפילו באצבע קטנה" וכו', אלמא עד הכא מיירי על אשתו, וכמו שכתבתי בפנים, וא"כ היאך למד המשנ"ב שההיתר בפניה ידיה ורגליה וקול דיבורה כשאינו מתכוין ליהנות הוא גם על אשה אחרת ומטעמא דרגילות.

וצ"ל שהבין דלעולם גם בתחילה מיירי הרשב"א ודעימיה בין על אשתו ובין על אחרת, כלומר באשתו אפילו במתכוין ליהנות ובאחרת בראיה בעלמא ואינו מתכוין ליהנות, ומה שהמשיכו לומר "ובאשה אחרת" אסור אפילו באצבע קטנה וכו' כוונתם לומר "ובמתכוין ליהנות" באשה אחרת אסור אפילו באצבע קטנה וכו'. וק"ל.

אולם יש להעיר על זה, חדא, מהנמוק"י ורבינו מנוח וספר השלחן שהבאתי בפנים מפורש לא כן, שהרי הנמוק"י (ברכות כד.) כתב: אבל פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה אין חוששין "לבעלה", "אבל" באשה אחרת אסור וכו'. עכ"ל. אלמא בתחילה לא מיירי כלל גבי אשה אחרת אלא רק גבי "בעלה", ורק אח"כ מיירי באשה אחרת. וכן הוא בדברי רבינו מנוח (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) בשם הראב"ד [הוא ניהו הראב"ד המובא ברשב"א ובשאר ראשונים הנ"ל], וז"ל: דגבי "אשתו" פניה ידיה ורגליה ובשערה מחוץ לצמתה שאינה מתכסית אין חוששין בהן מפני שרגיל בהם ולא טריד, "אפילו שבאשה אחרת אסור". עכ"ל. מבואר נמי דבתחילה לא מיירי כלל אלא גבי "אשתו" כדכתב, וכן סיים בלשון "אפילו שבאשה אחרת אסור" ומוכח דלפני כן לא מיירי באחרת כלל, דהא לא כתב כלשון הרשב"א ודעימיה "ובאשה אחרת אסור אפילו באצבע קטנה" וכו' שתוכל להידחק דהשתא קאי על עניין חדש – לומר שהיכא ד"מתכוין ליהנות" באשה אחרת אסור אפילו וכו', אלא קאי על לפני כן, דעד השתא קאי על אשתו וע"ז מוסיף "אפילו שבאשה אחרת אסור". ודו"ק מעט. ומבואר כדפירשית. וכן מוכח מלשון ספר השלחן (עמ' רמח): אבל פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה, אין חוששין להן "באשתו", מפני שרגיל בהן. עכ"ל. אלמא מיירי באשתו ולא גם על אשה אחרת באופן שאינו מתכוין ליהנות. וכן משמע מלשון הארחות חיים (הל' ק"ש סי' לו) שכתב "אבל" אשה אחרת, דמשמע דעד השתא קאי רק על אשתו. וממילא כן יש לבאר גם ברשב"א ודעימיה הנ"ל, ואין שום טעם לבאר אחרת בדבריהם.

ועוד, דגם בלשון הרשב"א הרשב"ץ ההשלמה והמאירי (כולהו בברכות שם) גופייהו ג"כ קשה לומר כביאור הנ"ל, דהא אם איתא לביאור זה שנקודת החילוק בדבריהם היא לחלק בין "ראיה בעלמא" באינו מתכוין ליהנות דמיירי ביה בתחילה, לבין "הסתכלות" ליהנות דמיירי אחר כך, א"כ הוה להו לכתוב "ובהסתכלות" אסור באשה אחרת אפילו באצבע קטנה וכו', שהרי זה נקודת החילוק כאמור, ומדוע כתבו "ובאשה אחרת" אסור להסתכל אפילו באצבע קטנה וכו', אלא
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ודאי דעד השתא קאי על אשתו ולאחר מכן קאי על אשה אחרת. [ועוד דמלשונם בתחילת דבריהם משמע שעיקר החילוק בין טפח באשה ערוה לפניה ידיה ורגליה הוא שבזה רגיל ובזה לא רגיל אבל אם יהיה רגיל גם בשאר הגוף ה"נ דמהני, ואי מיירי באשה אחרת זה ודאי לא ניתן להיאמר. ועיין לעיל בהערה על סוף אות ב מה שיישבתי דבריהם בזה בדוחק. ע"ש]. ואף שעדיין יש מקום להידחק בזה לומר שעיקר החילוק הוא בין אינו מתכוין ליהנות למתכוין ליהנות אף שהלשון לא מדוייק, והמשנ"ב כנראה הבין כן מפני שסבר דסוגיית טפח באשה ערוה קאי גם על אשה אחרת - מדכתבו חלק מהראשונים "אפילו" אשתו, וממילא ההגבלות שנאמרו בזה – פניה ידיה ורגליה וכו' – הן גם על אשה אחרת, דמותר מפני הרגילות [וראה להלן עוד בזה], אולם לפי מה שיתבאר בהערה להלן דאין שום ראיה מלשון "אפילו" וכמפורש בהרבה ראשונים, ועוד דמפורש בראשונים דלעיל בקטע הקודם להדיא דמיירי בתחילה רק באשתו וכנ"ל, ומכללם הרי הם דברי רבינו מנוח בשם הראב"ד, וא"כ גם הרשב"א ושאר הראשונים הנז' כאן הרי הביאו זאת בשם הראב"ד, ועל כרחך דשניהם לדבר אחד נתכוונו. וזה ברור מאד.

ונמצא דאין ראיה דמהני רגילות בפניה ידיה ורגליה וכו', דהא הראשונים הנ"ל לא כתבו את הרגילות בדברים אלו אלא על אשתו, אבל באשה אחרת מנלן דמהני רגילות בפניה ידיה ורגליה וכו'.

ואף שעדיין יתכן שמה שכתבו הראשונים אח"כ שבאשה אחרת אסור אף באצבע קטנה וכו' – היינו דוקא ב'הסתכלות' ומתכוין ליהנות, אבל ב'ראיה' דאינו מתכוין ליהנות אולי יודו דמותר במקומות המגולים (כאצבע קטנה) וכן בקול כשאינו מתכוין ליהנות. [ושמא באמת המשנ"ב למד את דבריו מהכא – דכל האיסור בפניה וכו' הוא רק בהסתכלות ומתכוין ליהנות משא"כ בראיה. אך לא כ"כ משמע כן. וראה להלן ד"ה והנה, והלאה]. אך מ"מ הרי זה לא כתוב בתוך דבריהם כשכתבו את היתר ה'רגילות' במקומות אלו, אלא הוא כאמור בדרך אפשר כלפי המשך דבריהם שכל מה שאסרו בפניה ידיה ורגליה וכו' הוא דוקא בהסתכלות, אבל בראיה בעלמא וכו' 'יודו' שמותר, וא"כ אינו מוכרח כלל שהיתר זה נובע מה'רגילות' שבו, אלא הוא היתר בפני עצמו דהיינו משום ש'**ראיה בעלמא**' מותר (וגם אינו מטריד בכה"ג כדי שיאסר בק"ש), רק שמ"מ גם ה'ראיה' אינה מותרת בכל הגוף, אלא רק בפניה ידיה ורגליה - מכיון שמקומות אלו קלים **מצד עצמם**, אך לא קשור ל'רגילות', וכפי שמצינו ברמב"ן עה"ת (בראשית ב, ט) שכתב שקודם אכילת עץ הדעת היו האיברים כולם בעיניהם "כפנים והידים" ולא יתבוששו בהם. ע"ש. וכיו"ב כתב הספורנו (בראשית ב, ה) וז"ל: ובכן היה ענין איברי המשגל אצלם כמו ענין הפה והפנים והידים אצלנו. עכ"ל. אלמא פנים וידים (וה"ה לכפות רגלים) קילי מצד עצמם, וי"ל דלכן לא נאסר בהן ראיה בעלמא אלא רק 'הסתכלות', **אבל אין זה קשור לרגילות, דבאשה אחרת לא שייך רגילות כלל** (וראה להלן בפנים טעם החילוק בין אשתו לאחרת בזה) [ומה שבמקומות המכוסים אסור גם ראיה, אין זה דוקא משום ש'רגילים לכסותם' (כי היכי דתידוק מינה דאם רגילים לגלותם, יש צד היתר, ומזה תוכיח דמהני רגילות), אלא הוא משום דמקומות המכוסים חמירי 'מצד עצמם' דהוי כאש בנעורת וכדלקמן בהערה. תדע, שהרי באשתו כתב רבינו יונה בשם רה"ג (הו"ד בב"י סי' עה) שאפילו מקומות המכוסים שבה, מותר לקרוא ק"ש בראיה בעלמא אף שיש 'רגילות לכסותם', ועל כרחך טעם האיסור באשה אחרת בראיה בהם הוא רק משום ד'חמירי', ולכן באשתו דגס בה שרי אף שהרגילות לכסותם. והחולקים ס"ל דמקומות המכוסים חמירי אף לעניין אשתו דגס בה]. ומה שהוצרכו הראשונים הנ"ל בתחילת דבריהם לומר את ההיתר בפניה ידיה ורגליה וקול דיבורה של אשתו משום שרגיל בהן, ולא כתבו משום שמקומות אלו קילי ולא מביאים הרהור בראיה (כדפירשתי גבי אשה אחרת), היינו משום דמיירי ב"מסתכל" עליה ומתכוין ליהנות דאפ"ה שרי [כדמוכח מזה שלאחר שכתבו שבמקומות המגולים באשתו מותר לקרוא, כתבו דאפ"ה באשה אחרת אסור "להסתכל" אפילו באצבע קטנה, משמע דבאשתו שכתבו קודם לכן שמותר בפניה ידיה ורגליה, היינו אף להסתכל. וגם אם איתא דמיירי בראיה מאי איריא אשתו הלא גם באשה אחרת מותר שהרי זה מקומות המגולים, אלא ודאי דאיירי בהסתכלות, ובכ"ז התיר במקומות המגולים. וכ"נ שהבינו בדעת הראב"ד (המובא בראשונים הנ"ל) - רבינו מנוח (על הרמב"ם שם ד"ה לפיכך) וספר השלחן (עמ' רמח). ע"ש היטב] ובכה"ג ש"מסתכל" היה אמור להביא לו הרהור וטירדא אפילו בפניה ידיה ורגליה דקילי, ולכן הוצרכו לכתוב דבכ"ז מותר - משום ש'רגיל' לראות מקומות אלו באשתו, אבל ב'ראיה' לעולם אי"צ להגיע לזה, דכאמור ראיה בפניה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ידיה ורגליה דקילי, מותר גם בלי קשר לרגילות, דלכן גם באשה אחרת שלא רגיל לראותה שרי בזה (וכן בקול כשאינו מתכוין ליהנות שרי גם בלי קשר לרגילות).

תדע, שהרי לפי סברת הב"ח (סי' עה) שטפח באשה ערוה נאמר גם לגבי אחרת, ואשמועינן דאע"ג דראיה מותרת גם במקומות המכוסים אפי' של אשה אחרת, מ"מ גבי ק"ש גם ראיה אסורה. ע"ש. אטו ההיתר בזה (שלא בשעת ק"ש) הוא משום שרגיל בזה, והלא אדרבה זה מקומות המכוסים ולא רגיל בהן, אלא ההיתר הוא משום שזה ראיה בעלמא ולא הסתכלות והתבוננות, וא"כ ה"נ לדידן שמותר ראיה לכל היותר דוקא במקומות המגולים (כפי שיתבאר לקמן בהערה על אות טו שבפרק זה), אינו מחוייב כלל שזה מצד 'רגילות', אלא הוא מצד עצמו - שזה ראיה בעלמא - במקומות שאינם חמורים [ועוד דגם את"ל שזה משום רגילות, מ"מ אין לך בו אלא חידושו מה שנהגו לגלות באותם ימים, שבהם מועיל רגילות, ומנא לן להוסיף כן גם על שאר הגוף, אדרבה כל המוסיף הרי זה מסוב"ך. וראה בזה להלן אות יז]. ולקושטא גם בזה יש עיקולי ופישורי טובא, דיש משמעות מכמה מהראשונים שראיה שלא לצורך אסורה אפילו שלא מתכוין ליהנות גם במקומות המגולים. ואכמ"ל.

והנה מה שכתב המשנ"ב (ס"ק יג) הנ"ל לגבי היתר שערות היוצאות מחוץ לצמתן, שזהו אפילו באשה אחרת, משום הרגילות, כתב כן בשם האליה רבה (סק"ה), ובדבריו מתבאר מהיכן נבעו דברים אלו, והרואה יראה שאין לזה הכרח, ובראשונים מבואר לא כן, כפי שיתבאר בע"ה. דהנה שם הרב אליה רבה יסד בסודו כללא בהך מילתא, דאותו דבר עצמו שנאסר 'בעלמא' - באחרת, לא אסרוהו 'גבי ק"ש' באשתו - וכן באחרת בראיה בעלמא, ורק 'במדרגה שמעל' - החמורה יותר - אסרו בק"ש, כגון בהסתכלות - בעלמא נאסר להסתכל על אחרת גם בפחות מטפח, לכן בק"ש אסרו ב'מדרגה שמעל' דהיינו עכ"פ ב'טפח' דוקא. וכן לגבי קול – בעלמא אסור לשמוע אשה אחרת אפילו בהשבת שלום גרידא ולא רק בקול זמר, לכן בק"ש אסרו ב'מדרגה שמעל' דהיינו עכ"פ ב'קול זמר' דוקא. וכן לגבי שיער – בעלמא אסור להסתכל באחרת אפילו על שערה היוצא מחוץ לצמתה, לכן בק"ש אסרו ב'מדרגה שמעל' – דהיינו עכ"פ בשערה הרגיל, המכוסה דוקא. [ובכך יישב את קושיית הבאר שבע (באר מים חיים סי' ג). ע"ש].

וראשית בעיקרון מצד עצם היסוד הזה, אין שום הכרח דהכא גבי ק"ש איירינן גם באחרת [דהיינו שההגבלות של 'טפח' ושדוקא קול 'זמר' ושדוקא 'שערה המכוסה' (לאפוקי היוצא מצמתן) - הן גם על אשה אחרת - שאף שבעלמא אסור באחרת גם ללא הגבלות אלו (דהיינו גם: 'פחות מטפח', 'קול שאינו של זמר אלא של השבת שלום', 'שערה היוצא מחוץ לצמתה') אפ"ה בק"ש מותר (בראיה בעלמא, ובאינו מתכוין לשמוע וליהנות) – כי רק ב'מדרגה שמעל' אסרו גם בק"ש כנ"ל], דהא שפיר י"ל כן **רק על אשתו**, דהיינו **שכל דבר שנאסר בעלמא 'באחרת', נאסר גם בק"ש ב'מדרגה שמעל'** - '**באשתו**', אבל באחרת אסור גם ללא הגבלות אלו, וכל שכן בק"ש.

וכל מה שהוסיף שם את הגבלות אלו גם באשה אחרת גבי ק"ש, כגון לגבי טפח – שכתב: "לק"ש בעינן דוקא טפח, והוא הדין לאשה אחרת לענין ק"ש", וכן לגבי קול - "השבת שלום אין איסור לק"ש וכן הדין באשה אחרת", וכן לגבי שיער - "שער באשה ערוה וכו' במקום המכוסה, אבל חוץ לצמתה מותר בק"ש אפילו באשה אחרת", ע"ש - כל הוספות מילים אלו היו בגלל שבסק"א הבין שכוונת הלבוש והטוש"ע ב"טפח באשה ערוה" היא לחדש זאת בק"ש בין באשתו ובין באחרת, ומה שכתוב בגמ' (ברכות כד.) "באשתו ולק"ש" הכוונה "אפילו באשתו" וכמו שפירש הב"ח, ע"ש היטב, וממילא בהכרח ההגבלות הנזכרות כאן הן גם לגבי אחרת (והיינו בראיה ובאינו מתכוין לשמוע כנ"ל), אולם לפי מה שיתבאר בס"ד בהערה הבאה שמהראשונים מבואר שבאחרת 'בלאו הכי' אסור, ולא נתחדש בק"ש איזה איסור מיוחד בק"ש גבי אחרת, וכל החידוש הוא רק גבי אשתו, ממילא אין שום הכרח שההגבלות הנ"ל קיימים גם באחרת.

אך מ"מ גם את"ל שההגבלות הנ"ל קיימים גם באחרת, הנה כפי המתבאר לעיל, אין הכרח כלל שזה מצד 'רגילות', שהרי לדוגמא לגבי טפח – גם אם נאמר שפחות מטפח מותר גם באחרת, אין זה מצד 'רגילות', דאטו האדם רגיל לראות פחות מטפח? אתמהה (וגם את"ל דיש רגילות בפחות מטפח בקצה הגוף דלפעמים זה מתגלה מעט, מ"מ פחות מטפח בשאר הגוף מדוע מותר, ואיזה 'רגילות' יש לו בזה). אלא הוא משום שפחות מטפח אינו מביא הרהור כ"כ (וכן מבואר בלשון רבינו מנוח
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

פ״ג מהל׳ ק״ש הט״ז), ומעתה אף השערות שיוצאות מחוץ לצמתן ופניה ידיה ורגליה - גם את״ל שההיתר בהן הוא גם **באחרת** [לא שזאת כתבו הראשונים אלא שמה שאסרו אח״כ באשה אחרת היינו במתכוין ליהנות, אך אם לא מתכוין ליהנות ׳יודו׳ שמותר, ראה לעיל], מ״מ ההיתר בהן יהיה רק משום דאיירינן ב׳ראיה׳ (דאילו בהסתכלות פשיטא שאסור בהכל), ו׳ראיה׳ במקומות קלים אינו מביא הרהור כ״כ, ולכן לא אסרו, ולא מצד ׳רגילות׳ כלל. וכדביארתי לעיל. ע״ש. ורק באשתו שההיתר הוא אפילו ׳להסתכל׳ במקומות המגולים, ולשמוע קולה בכוונה ליהנות, הוצרכו הראשונים לומר את טעמא ד׳רגילות׳ (ובאשתו אכן שייך ׳רגילות׳).

ועכ״פ יש לדעת, דגם להבנת הגאון משנ״ב [והאליה רבה] שההיתר בפניה ידיה ורגליה וכו׳ באחרת באופן שאינו מתכוין ליהנות הוא מצד רגילות, וכנ״ל, מ״מ הרי כתב איהו להדיא בסק״ב וסקי״א (וכן בחיי אדם כלל ד ס״ב), שכל ההיתר בזה הוא רק בפניה ידיה ושערות היוצאות מחוץ לצמתה, אבל זרועה ושוקה אפילו רגילין בזה אסור, ע״ש, וכ״כ עוד בספרו גדר עולם (פרק ח). אלמא הבין שכל ההיתר של הרגילות הוא דוקא ׳בנוסף׳ לכך דהוא במקומות קלים כאלו, כפניה ידיה ורגליה ושערות היוצאות מחוץ לצמתן, וקול, אבל במקומות החמורים יותר גם אם יהיו ׳רגילין׳ בזה (ובכך יפחת מעט מההרהור) מ״מ עדיין ישאר הרהור. וכן כתבו עוד אחרונים רבים – ראה לעיל פרק ה (אות ב) באורך. וראה עוד להלן אות יז.

ובסיכומם של דברים עלה בידינו, שמקומות המגולים כפניה ידיה ורגליה ושערות היוצאות מחוץ לצמתן וקול דיבורה, מותר גם באשה אחרת באופן שאינו מתכוין ליהנות, ולדעת המשנ״ב היינו מטעם ד׳רגיל׳ בדברים אלו, והיינו דהרגילות המדוברת כאן אינה כלפי פלונית או אלמונית שרגיל בה בראיית איבר כזה או אחר, שהרי התיר גם כלפי נשים אחרות שאין לו עסק עמהן, אלא הרגילות היא על ׳סוג׳ האיברים של כולם, דבאיברים הנ״ל שכולם מגלים אותם יש לו רגילות ואינו מביא הרהור. ולכן גם אם אשתו תהיה רגילה לילך בבית בשוק מגולה וכד׳, יהיה אסור לבעלה לקרות בזה, כי כאמור הרגילות שהותרה כאן לשיטתו היא ב׳סוג׳ האיברים שרגילים בהם, שמותר לצאת איתם לחוץ, דהיינו פניה ידיה ורגליה ותו לא, שאינהו איברים קלים שאינן מעוררים הרהור כ״כ, וכמבואר. וזהו שכתב בסק״י דאפילו אם אין דרכה לכסותו רק בשוק ולא בבית ובחצר מ״מ בכלל ערוה היא אפילו לבעלה בבית. ע״ש. אולם, לפי דברינו לעיל התבאר מלשון הראשונים דההיתר ברגילות קיימינן ׳באשתו׳ דוקא, וא״כ שפיר י״ל דה׳רגילות׳ המדוברת כאן היא כפשוטו ממש - במה שרגיל לראות, כלפי אשתו, ולא כללי מה שכולם מגלות, דבאחרות לא מהני ׳רגילות׳ כלל ואין לו עסק עמהן כלל. תדע, דבאמת מלשון הראשונים הנ״ל משמע שאין חילוק ׳בעצם׳ בין פניה ידיה ורגליה לשאר גופה שאלו יותר קלים מאלו ובגלל זה מותר, אלא החילוק הוא רק ש׳בזה רגיל ובזה לא רגיל׳ ואה״נ אם יהיה רגילות לגלות יותר יהיה מותר כיון שרגיל בזה, ואם איתא דמיירי ברגילות של כולם, אטו אם כולן פרצו כל חלקה טובה והולכות חשופות שוק וירך וזרועות מגולות יותר ויותר, וכי יהיה אפשר לומר שרגיל בזה, ישתקע הדבר ולא יאמר, אך להאמור דאיירינן גבי אשתו, אתי שפיר, דבזה אה״נ הכל תלוי במה שרגיל לראותה בבית, ובתנאי שתלך כן תמיד בבית ולא רק לפעמים (ואין זה מצוי אא״כ באשה שעדיין אינה הולכת עם כיסוי השוק כדבעי, או שהולכת בחוץ כדבעי ורק בבית נוהגת ללבוש רק חצאית בסיס וכד׳, ויל״ע בגדרי צניעות בבית, ואכ״מ), שהרי גם שיער היה רגילות לגלות בבית (כמבואר בכתובות עב: לרוב הראשונים) ואפ״ה אמרו שיער באשה ערוה, וע״כ דהתם בדרך כלל היה השיער מכוסה, אלא שלפעמים היה מגולה ולא היו מקפידים לכסותו ׳תמיד׳ (וזהו ריבותא דקמחית דלעולם לא ראו קורות וכו׳) ולכן אין בזה רגילות, משא״כ פניה ידיה ורגליה או דבר אחר ש׳תמיד׳ רגילה לגלותו בבית, שרי. וכמו שכתבתי להלן בפנים (ד״ה תדע), ע״ש מה שכתבתי בזה. ונמצא דה׳רגילות׳ המדוברת כאן בהיתר פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה הוא כפשוטו - כלפי אשתו במה שרגילה בבית, ולא כלפי מה שכולן מגלות, דלא שייך ׳רגילות׳ באחרות כלל, ולא עליהן נאמר כזאת, אלא שבכ״ז מותר בהנך ראיה בעלמא משום דאינהו איברים קלים. והרי זה כמבואר.

ועכ״פ הצד השוה לשני הפירושים, שהיתר ראיה בעלמא באשה אחרת לא מהני אלא בדברים הקלים - כפניה ידיה ורגליה ושערה היוצא מחוץ לצמתה וקול, מאחד משני הטעמים - או משום שרגילות באיברים הקלים מהניא

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

באופן שאינו מתכוין ליהנות, או משום עצם הדבר שזה ראיה בעלמא ואינו מתכוין ליהנות באיברים הקלים שרי, ללא קשר לרגילות. וכנ"ל באריכות.

'רגילות' בקול באשה ערוה

ומעתה, יש להסתפק לגבי קול - שהוא קל כמקומות המגולים כנ"ל - דמותר גם באשה אחרת אם אינו מתכוין ליהנות (מצד רגילות או גם ללא זה, כנ"ל), האם הכוונה שהוא קל היות ו'קול' בעצמותו הוא דבר שאינו מביא הרהור כ"כ, דאין בו ממש, ולפ"ז אפילו קול 'זמר' נחשב כמקומות המגולים ויהיה מותר אם אינו מתכוין ליהנות, או שהוא קל היות ואיירינן בקול 'דיבורה' (אלא שזהו אפילו בקול של שאילת שלום וכד' אע"ג דיש בו קירוב הדעת) - לכן נחשב כמקומות המגולים, אך קול 'זמר' נחשב כמקומות המכוסים דחמיר, דאסור אפילו אם לא מתכוין ליהנות.

והנה לפי הבנת המשנ"ב שטעם ההיתר במקומות המגולים באשה אחרת כאשר אינו מתכוין ליהנות, הוא משום שרגיל בזה, והיינו שרגיל לגילוי כזה אצל כולן, מפני שהן איברים קלים, וכנ"ל, א"כ בהכרח אין ההיתר בזה אלא בקול 'דיבורה', שהרי זהו סוג קול השווה בכולן, דומיא דפניה ידיה ורגליה, אבל קול 'זמר' אי אפשר לומר שהוא 'רגיל' לשמוע קול זמר. ואם בפועל הוא נהיה רגיל לשמוע קול זמר מסויים (כגון מאונסו וכד') הרי זה כמו שאם נהיה רגיל לראות שוק וכד' דלא מהני, כי אין זה סוג גילוי ושמיעה של דבר שרגילות לראותו או לשומעו אצל כולן, ולכן אין היתר בזה.

אולם לפי מה שהתבאר לעיל שההיתר של פניה ידיה ורגליה וכו' אינו משום שאלו איברים קלים שגלויים אצל כולן וכו' אלא דמיירי רק גבי אשתו, דבאשתו מהני מה שרגיל לשומעה אבל באחרת לא שייך שיהיה 'רגיל' בזה, א"כ י"ל דאין חילוק בין קול דיבור לקול זמר, דכל שרגיל בקול אשתו הזה, שפיר דמי, אלא שבד"כ יותר מצוי הוא קול דיבור, דבזה תמיד רגיל, ולכן נקט הרשב"א ודעימיה קול דיבור, אבל אה"נ גם בקול 'זמר' של אשתו אם הבעל רגיל בו, כגון שרגילה לזמר איזה שיר מסויים הרבה פעמים ונהיה רגיל בזה, ג"כ יהיה מותר [כמו שאר גופה כדלעיל]. אלא שיש להסתפק לגבי אשה אחרת - שסיים הרשב"א ודעימיה שאסור אפילו בקול דיבורה [כגון שאילת שלום וכד' דאיכא קירוב הדעת] והיינו דוקא במתכוין ליהנות אבל אם לא מתכוין ליהנות מותר, דומיא דפניה ידיה ורגליה שג"כ סיים הרשב"א שאסור באשה אחרת ובכ"ז אמרינן לעיל דהיינו דוקא כשמתכוין ליהנות אבל אם לא מתכוין ליהנות שרי וה"נ בנידו"ד – האם זה יהיה מותר רק בקול דיבורה, דרק הוא נחשב מקום קל כמקומות המגולים דשרי ביה כשלא מתכוין ליהנות, אבל קול זמר כבר נחשב כמקומות המכוסים שאסור אפילו בלא מתכוין ליהנות, או דלמא 'קול' בכללותו נחשב כמקומות המגולים אפילו בקול זמר, כיון שאין בו ממש, ויהיה מותר גם בו כל עוד לא מתכוין ליהנות. ואע"פ דאינו 'רגיל' בזה, מ"מ לפי דברינו דלעיל ההיתר בפניה ידיה ורגליה הוא מפני שמדובר במקומות הקלים שיש להקל בהם כשלא מתכוין ליהנות, גם ללא קשר לרגילות [משא"כ למשנ"ב, כנ"ל], וא"כ ה"נ י"ל בקול זמר. ומהראבי"ה (סי' עו) משמע קצת שהוא שוה למקומות המכוסים, שכתב "דאע"ג דאין הקול נראה לעין מיהו הרהור איכא", ע"ש, וכן מדהשותה הגמ' (ברכות כד.) קול לשאר דברים כמו טפח מגולה וכד', והיינו בקול זמר כמ"ש הראשונים, א"כ משמע קצת שקול זמר שוה למקומות המכוסים שאסור אפילו בלא מתכוין ליהנות אלא רק רואה או שומע בעלמא. מיהו אינו מוכרח כ"כ.

והנה בהגהות מיימוניות (פ"ג מהל' ק"ש אות ס) כתוב: "וכן קול לרגיל בו". וכן ברמ"א (בהגה) העתיקו בלשון כיו"ב: "אבל בקול הרגיל בו אינו ערוה". ולא מבואר אם מיירי נמי על קול זמר שרגיל בו, או רק על קול דיבורה שרגיל בו. אמנם הב"י (ד"ה ומ"ש רבינו אבל) כשהביא את ההגהות מיימוניות הנז' העתיקו בלשון: דהוא הדין "לכל קול" הרגיל בה לא חיישינן. עכ"ל. ומשמע שההיתר בקול כשרגיל בו הוא לא רק בקול דיבורה אלא ב'כל קול', גם זמר. וכ"כ להדיא העטרת צבי (סי' עה סק"ו), וז"ל: אבל קול הרגיל. אפילו קול זמר, הואיל דרגיל בה אינו בא לידי תאוה. עכ"ל. וכ"כ השתילי זיתים (סק"ח), וציין ללחם חמודות (פ"ג אות קיז), וכוונתו שממנו ג"כ משמע שלאו דוקא קול דיבורה אלא גם קול זמר, אם רגיל בו - מותר. ע"ש.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אמנם ברור שכל אלו לא דיברו על על אשה אחרת, דהיאך יתכן שיהיה 'רגיל' בזמר של אשה אחרת, אטו ברשיעי עסקינן, ודוחק לומר דמיירי במקרה מאד מסויים - ש'נאנס' ושומע באופן תדיר קול זמרה מאיזה אשה או שכנה וכד', שהיא שרה 'אותו שיר' הרבה פעמים (דאם כל פעם שרה שיר אחר, לא יועיל, דכל שיר והסגנון שלו), ונהיה 'רגיל בזה' מאונסו (או במקרים חריגים נוספים שהביא בספר גן נעול צניעות ח"ב עמ' רמה). ועוד דגם את"ל דמיירי בכה"ג, עדיין קשה - דכשם שמה שסיים הרשב"א גבי פניה ידיה ורגליה דשרי כשאינו מתכוין ליהנות כתב המשנ"ב ודעימיה שזהו דוקא באלו, אבל מקומות אחרים בגוף אסור אפילו באינו מתכוין ליהנות וכולן הולכות כן, דבזה לא מהני רגילות, ה"נ בקול דיבור שכתבו בחדא מחתא י"ל דזהו דוקא בקול דיבור, אבל בקול זמר חמיר ואסור אף אם יהיה רגיל בזה ולא יתכוין ליהנות, כמקומות המכוסים. אלא ודאי דכל הנך קאי על אשתו, דכפי שביארתי לעיל, באשתו הרי משמע להדיא מדברי הרשב"א ושאר ראשונים, שכל החילוק בין קול זמר לקול דיבור הוא שבזמר לא רגיל ובדיבור רגיל, וא"כ במידה ויהיה רגיל גם בקול זמר תדיר, אה"נ שבאמת יהיה מותר (ובבא"ח שנה א' פר' בא אות יג משמע שמחמיר גם בזה, אך אינו מוכרח כ"כ. ודו"ק). אבל מה שהמשיכו (הרשב"א ושאר ראשונים) וכתבו שבאשה אחרת אסור אפילו קול, והינך רוצה לומר שכל זה הוא דוקא במתכוין ליהנות הא לאו הכי מותר, לעולם אימא לך שזהו רק בדרגה הפחותה דהיינו בקול דיבור אבל בקול זמר הוי כמקומות המכוסים שאסור אפילו באינו מתכוין ליהנות, דומיא דפניה ידיה ורגליה דסיים בהן יחד עם קול. והבן.

וכן מבואר להדיא בערוך השלחן (סעיף ז) שכתב בזה"ל: אבל קול דיבורה מותר, "וכן קול הרגיל בו מותר **באשתו** גם לקריאת שמע". עכ"ל. מבואר להדיא כפי שכתבתי בס"ד, שהרי בתחילה מיירי בקול דיבורה ואח"כ מיירי בשאר קול הרגיל בו, דהיינו גם בקול זמר, ובו הדגיש שההיתר הוא 'באשתו', כי באמת באחרת לא שייך (או לא יתכן, משום דהוי כמקומות המכוסים) שיהיה רגיל בקול זמר שלה, כאמור. וכ"כ בהלכה ברורה (ח"ה עמ' לט), וז"ל: ומ"מ אם הוא רגיל לשמוע קול זמר "**של אשתו**", ואין לחוש שיבוא לידי הרהור בשעת ק"ש, יש להקל אפילו לכתחילה. עכ"ל.

ומ"ש ההגהות מיימוניות (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) הנ"ל בשם הראבי"ה (סי' עו): וכן קול "לרגיל" בו. ע"כ. דמשמע דלא רק אבעל בלחוד קאי, הנה מלבד שבראבי"ה גופיה שם הגירסא היא "וכן בקולה שהרגילה" ובמרדכי (ברכות רמז פ) הגירסא "שהורגל" בו, וגם בהגהות מיימוניות גופיה יש גירסאות שכתוב בהן "וכן בקול הרגיל בו", וכן העתיקו הרמ"א בהגה (סי' עה ס"ג), והכוונה בזה לקול שלה (אשתו) שהורגל בו, כגון קול דיבור או אפילו קול זמר מסויים שרגילה לשוררו, אבל באחרת לא מיירי. עוד בה, שבאמת לא רק בבעל שייך רגילות אלא גם בשאר בני ביתו, וכ"כ בלקט קמח החדש (סי' עה אות כז), דיש מקומות שנוהגים שבשבת מזמרים זמירות כל בני הבית יחד כולל אשתו והבנות, וביאר שטעם ההיתר בזה הוא לפי מה שהרמ"א כאן מתיר בקול שהוא רגיל בו, "ועם בני ביתו הוא רגיל בקולם". ע"ש. וכ"כ בשו"ת אבן ישראל (ח"ט עמ' נח ד"ה נראה), שבשעת זמירות שגם הבתולות משתתפות באמירתן, כיון שהם מזמרים מקטנותן והוה קול הרגיל בו, שרי. ע"ש. אבל בנשים אחרות לא שייך שיהיה 'רגיל' בהן, כנ"ל. וגם אם חלילה נהיה רגיל לשמוע אשה אחת (הן באונס והן ברצון ח"ו), אין זה מתיר לאשה אחרת לשיר לידו בגלל שהוא כבר "רגיל לשמוע קול אשה שרה". וה"נ בנידוננו זה שיש רבים מהנשים שהולכות חשופות שוק (או עם גרביים שנראות כמו השוק פחות או יותר. ואפילו שחורות, הרי זה צמוד), לא נהפך הדבר להיות מותר לנשים לילך כן, שהרי ודאי שאין זה נחשב שהאיש 'רגיל' בכל אשה ואשה, בפרט שמן הסתם משתדל לשמור על עיניו כפי יכולתו. וז"פ.

[**ומלבד** זאת, ראה במג"א סק"ו דמשמע שהבין את הלחם חמודות הנ"ל שאמנם אכן התיר גם לגבי אשה אחרת, אבל דוקא בקול 'דיבור' ולא בקול זמר כלל. ע"ש. ולפ"ז מה שהמשיך הלחם חמודות בהביאו את ההגהות מימוניות "דה"ה לכל קול הרגיל בו", היינו דלא רק קול דיבור 'של אשתו' מותר, אלא גם קול של נשים אחרות - אם זה קול דיבור שרי. אבל בזמר, לא הוי 'קול רגיל' כלל. ובכך יל"פ גם את לשון הב"י שכתב ג"כ "כל קול", שכוונתו גם של אשה אחרת אבל רק ב'דיבור', שזהו סוג קול שאפשר לומר עליו ש'רגיל' בו. ודו"ק. וכ"כ לבאר בלבושה של תורה ח"ב עמ' תתכב. וע"ש עוד. אך לפי מה שביארתי לעיל לא שייך לומר ש'רגיל' באחרת, וע"כ צ"ל כדלעיל. ודו"ק כי קיצרתי].

השוק או חלק אחר מהגוף, תו לא מביא הרהור - הלא כל סברת "רגילות" הוזכרה כאן לגבי אשתו, ולא לגבי אשה אחרת, כאמור[226].

וטעם החילוק, פשוט לכל מבין, דגבי אשתו, כיון שמותר לו להסתכל עליה, וגם רגיל בה ממש דנמצאת יחסית תדיר בקרבתו, וגס בה, לכן מועיל בזה רגילות שלא יביאו לידי הרהור וטירדא בשעת ק"ש, משא"כ שאר נשי דעלמא - אפילו אם יצאו לרחוב חשופות, מ"מ לא מועיל בזה הרגילות כדי שתעשה שלא יהיה לאנשים הרהור, חדא דאטו ברשיעי עסקינן, הלא אסור להסתכל[227], והיאך יתרגל בדבר זה, ולא מסתבר שמראיה בעלמא או בטעות וכד', יעשה אצלו

❖ לכבוד ולתפארת ❖

ועכ"פ לגבי נידוננו - גם אם נאמר שההיתר של המשנ"ב באחרת מצד ש'רגיל' הוא גם לגבי קול זמר, מ"מ כבר כתבתי שזה יהיה משום שקול הוא דבר קל - ונחשב כמו פניה ידיה ורגליה דקילי ומהני בהו 'רגילות' לענין ראיה בעלמא וה"נ לגבי קול כשאינו מתכוין ליהנות, שהרי כתב להדיא בס"ק ב וס"ק יא - ששאר מקומות הגוף, כמו שוק וכד', חמירי שגם אם יהיו רגילים בהם לא יועיל, ובע"כ ד'קול' שאני. וכנ"ל.

[226] **והיינו** דלפי הדרך הקודמת, אה"נ - אם כל בני המקום רגילים לגלות את השוק וכד', תו לא מביא הרהור, אלא שזהו דוקא גבי ראיה בעלמא, וגבי ק"ש 'כנגד' זה, אבל עדיין ההסתכלות בו פשוט שאסורה ומביאה הרהור, וא"כ אכתי אסור לצאת כך - כי חיישינן שמא יסתכלו (ופניה ידיה ורגליה שאני דאי אפשר, ואין למדין אפשר משאי אפשר, כהצ"צ. או כי באיברים קלים אלו פחות יש חשש ש'יסתכלו'), או כי סו"ס איכא משום פריצות וקריבה לעריות, כדלעיל בפנים אות יג. אבל לפי דרך זו דהשתא, גם לגבי ראיה וכיו"ב נשאר עדיין הרהור, ומשו"ה גם יהיה אסור לקרוא כנגד זה, וכל מה שמצינו 'רגילות' בפניה ידיה ורגליה היינו משום דאיירינן באשתו, דבה שפיר מהניא רגילות - כדלהלן.

[227] **ואדרבה** אם מסתכל לכאו' מגביר תאוותו יותר ויותר ולא נהיה 'רגיל בזה', וכמו שאמר לי ידי"נ ר' גבריאל יצחקי נר"ו דכן מוכח לכאו' ביבמות (עו.), דאיתא התם, אמר אביי, [כדי להביא את הנבדק לידי קרי] מעברינן קמיה בגדי צבעונין [של אשה, והוא מהרהר באשה ונקרי. רש"י]. ופריך, אמר רבא, אטו כולי עלמא ברזילי הגלעדי הוא [דשטוף בזימה היה. רש"י]. ע"ש. ומוכח מזה דאדרבה רגילות גורמת להרבות את התאוה, ולא להיפך. ולכאו' זה סותר את מ"ש הטור (סי' עה) ודעימיה הנ"ל, דמותר לקרות כנגד שער הבתולות משום שרגילים בזה וכבר לא מביא לידי הרהור, דלהנ"ל התוצאה אמורה להיות הפוכה. וכיו"ב יש להקשות בדברי הראב"ד (הו"ד ברשב"א ברכות כד.) ושאר ראשונים שם שכתבו שמותר לקרות כנגד פניה ידיה ורגליה של אשתו, דכל האיסור הוא דוקא במקום המוצנע, אבל במקומות המגולים מותר, דכיון שרגיל בהן, לא בא לידי הרהור ולא טריד. ע"ש. ולהנ"ל לכאו' התוצאה אמורה להיות הפוכה, וכאמור. אלא ע"כ ליישב בפשיטות, דיש חילוק בין רגילות דהיתר לרגילות דאיסור, שדוקא אם רגיל למלאת תאוותו באיסור הוא דאמרינן דאדרבה יגבר תאוותו יותר ויותר, אבל אם רגיל בהיתר, כדהכא שמותר לו להסתכל על מקומות המגולים של אשתו ובנותיו (וגם שערותיהן של בתולות ביתו בכלל מקומות המגולים הם כלפיו), לכן אמרינן בהו דהרגילות בזה גורמת להפחית את ההרהור האסור בק"ש משום טירדא. אבל הא דרגילים בחוץ לילך בשוק מגולה אינו גורם להפחית את ההרהור, אלא מגבירו.

אולם יש לדחות, דאפשר לומר שהחילוק הוא בין רגיל בתשמיש לרגיל בהסתכלות, דהרגיל בתשמיש מרבה תאוותו, והרגיל בהסתכלות אין זה מרבה תאוותו. תדע, דהרי אמרינן (סוכה נב:) מרעיבו שבע משביעו רעב, ובפשטות מיירי על היתר (דאשתו, ע' רש"י שם), ואפ"ה קתני דאם משביעו רעב, וע"כ דהחילוק הוא בין רגילות דהסתכלות לרגילות דתשמיש. אלא שבכ"ז אין להביא ראיה להיתר מרגילות דהסתכלות, שלכן יהיה מותר לגלות את השוק כאשר רגילים בזה, זה אינו, כי כל זה דוקא כלפי מי שבאמת הוא רגיל להסתכל בה, כגון אשתו ובנות ביתו, משא"כ שאר נשי לא שייך לומר שהוא 'רגיל' בהן, וכנ"ל בפנים.

הרגל באופן שכבר מעתה לא יביא לו הרהור, ועוד שכל אשה שונה מחבירתה, בצורתה ובהליכתה, בפרט 'קול'[228] שכל אשה שונה קולה מקולה של חברתה, והיאך יתרגל בכל זה, אלא ברור שכוונת הראשונים היא שבמקומות המגולים ובקול 'של אשתו' - הבעל רגיל, ולכן מותר. משא"כ באחרת. כמבואר גם בלשונותם, כנ"ל.

זאת ועוד, דהרי לכי תידוק בדברי הרשב"ץ ושאר ראשונים בשם הראב"ד, הנ"ל, תמצא שמבואר בדבריהם, שלפי האמת אין החילוק כאן 'בעצם' בין פניה ידיה ורגליה לשאר הגוף, אלא נקודת החילוק היא רק שבשאר הגוף לא רגיל לראותו מגולה ואילו בפניה ידיה ורגליה רגיל לראותו מגולה, דהרי זה לשונם: דאפשר דדוקא ממקום צנוע שבה, וכו', אבל פניה ידיה ורגליה וכו' אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהם ולא טריד [ובאשה אחרת אסור וכו'], עכ"ל, ומשמע כאמור שאין חילוק 'בעצם' בין שאר הגוף לבין פניה ידיה ורגליה (ואף שודאי אינהו פחות מביאים הרהור משאר הגוף, אבל מ"מ זה לא סיבת החילוק כאן), אלא רק פשוט שבזה רגיל ובזה לא רגיל, דאם איתא שכוונתם שדוקא פניה ידיה ורגליה מותר לקרוא כנגדם כי הם פחות מגרים משאר הגוף – היה להם לכתוב: אבל פניה ידיה ורגליה 'דקילי' (שפחות מביאים הרהור משאר הגוף) מותר לקרוא כנגדם, וכיו"ב, ומדכתבו "אבל פניה ידיה ורגליה וכו' אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהם" מוכח דנקודת החילוק הוא הרגילות, וא"כ משמע שאם יהיו רגילות לגלות את שאר הגוף, נמי לא יביא לו הרהור כיון ש'רגיל בזה'[229], אלא שבזמנם בפועל מה שגילו זה היה רק פניה ידיה ורגליה. וכן משמע מלשון הראבי"ה (סי' עו) דלעיל שכתב: טפח באשה ערוה וכו' שוק באשה ערוה וכו', אסור לקרות ק"ש כנגדם. וכו'. וכל הדברים שהזכרנו למעלה לערוה, דוקא בדבר שאין רגילות להגלות, וכו'. עכ"ל. ומשמע בפשטות שאין חילוק כאן בין האיברים שזה קל יותר מחבירו ולכן מועיל בו רגילות ובשני לא, אלא נקודת החילוק הוא רק במה רגיל ובמה לא. ומעתה - אם איתא שאפשר ללמוד מרגילות כזו לרגילות בשאר נשי דעלמא, ייצא שאם נשים רגילות לצאת לרה"ר חשופים

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[228] **וכן** בושם קשה מאד לומר שאם יתרגלו לצאת מבושמות יהיה הדבר מותר היות ו'רגילים' בבושם, דהא כל בושם וריחו הוא והיאך 'יתרגל' בזה, בפרט דכשם שפרצופיהן שונים כך דעותיהן שונות. וזה פשוט מאד. ודלא כמו שראיתי לאחד מחכמי זמנינו שהיקל בזה משום רגילות, ודבריו נפלאו ממני מאד.

[229] **אין** כוונתי שהראשונים 'נחתו לזה', כי ברור שלא עלתה על דעתם שבדורות הללו יקלקלו כל חלקה טובה, ויחשפו יותר ויותר, אלא כוונתי שלפי חשבון סברתם שנקודת החילוק בין פניה ידיה ורגליה לשאר הגוף הוא לא בגלל שאלו קלים מאלו, אלא רק בגלל שבאלו רגיל ובשאר הגוף לא – מינה נלמד דאם גם בשאר איברים יהיה רגיל, יהיה מותר לבעל לקרוא כנגד זה, כי סו"ס רגיל בזה, כמו פניה ידיה ורגליה דבזמנם, דזיל בתר טעמא, וכפי שהוכחתי בפנים מלשונם. [ונפק"מ לדידן שאם עדיין הבעל לא הצליח לדבר על לב אשתו לכסות את השוק בדבר שהוא כיסוי (אלא היא עדיין 'מכסה' רק בגרביים בצבע רגל או שקופות וכיו"ב), מותר לו לקרוא כנגדה כיון שרגיל בזה. ולעניין אם האשה נוהגת נוהגת לגלות את השוק רק בבית, ראה לקמן (בהערה הבאה בסוגריים ד"ה ואגב) שיתבאר דאזלינן בתר ביתה, ומותר לבעל לקרוא כנגדה כיון שסוף סוף הבעל רגיל בזה. ומ"מ מסתבר שהוא דוקא שהולכת כן בבית באופן קבוע, כי אם הולכת כן בביתה רק לפעמים לא מהני, דהרי גם את שערותיה היו מגלים לפעמים (כמובא בכתובות עב: לרוב הראשונים), וכן שוקה היה מתגלה לפעמים (כמובא בראשונים בברכות כד.) ואפ"ה הוי ערוה, והיינו כיון דסו"ס בדר"כ היו מכוסים ורק לפעמים היו מגולים, ורק כאשר רגילה תדיר בבית לגלותם מהני, וכפי שיתבאר עוד לקמן בהערה הבאה].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הרבה יותר ויותר בגופן, אין בזה חשש, כיון ש'רגילים בזה', וזה ודאי לא ניתן להיאמר. ובעל כרחך שאין הנידונים שווים, ואי אפשר ללמוד מרגילות של אשתו לרגילות בשאר נשים. וזה ברור. וראה בהערה[230] בדעת הרמב"ם ובביאור העניין באריכות.

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[230] **ואמנם** בדעת הרמב"ם והטוש"ע מצינו קצת מבוכה בזה, דהנה זה לשון הרמב"ם בפ"ג מהל' ק"ש (הט"ז): וכל גוף האשה ערוה, לפיכך לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא ואפילו אשתו ואם היה מגולה טפח מגופה לא יקרא כנגדה. עכ"ל.

וראשית אקדים דבפשטות נראה דיש כאן שני חלקים בדברי הרמב"ם, ברישא מיירי ב'הסתכלות', ובסיפא ב'ראיה בעלמא'. ב'**הסתכלות**' - אסר אפילו במשהו ואפילו במקומות המגולים, בשעה שקורא ק"ש, וזהו מה שכתב ברישא: "וכל גוף האשה ערוה, לפיכך לא 'יסתכל' בגוף האשה כשהוא קורא. ואפילו אשתו". ב'**ראיה בעלמא**' - דוקא אם מגולה "טפח" אסר לקרוא ק"ש, אבל פחות מזה מותר. וזהו מה שכתב בסיפא: "ואם היה מגולה טפח מגופה לא יקרא כנגדה". ובנוסף, דוקא כשהטפח הוא מהמקומות המכוסים, אבל אם הוא מהמקומות המגולים מותר וכמ"ש הכסף משנה שם (ד"ה ומ"ש ואם) שמלשון "מגולה" טפח, משמע דמיירי דוקא במקום שדרכו להתכסות והשתא נתגלה (וכן דייק בייתר ביאור בב"י סי' עה ד"ה ומ"ש אבל), אבל במקומות המגולים (כפניה ידיה ורגליה) מותר לקרוא כנגדם.

והנה מלשונו שכתב "אפילו" אשתו, יש מקום לדייק לכאורה דאיירי בכל זה בין באשתו ובין באשה אחרת, ודין אחד להם לכל פרטיו - ש'הסתכלות' אסור אפילו במשהו ואפילו במקומות המגולים, ו'ראיה' אסורה רק בטפח ורק מהמקומות המכוסים.

וכ"כ לדייק הב"ח (ריש סי' עה) בהא דסיפא - גבי טפח, דמדכתבו הרמב"ם והטור לישנא ד"אפילו אשתו", אלמא אף באשה אחרת נמי אינו אסור אא"כ בטפח מגולה, אבל בפחות מטפח מותר. והיינו בראיה. ע"ש. ונמשכו אחריו כמה אחרונים. עיין עליהם. וכ"כ בשו"ת תפילה למשה (ח"ז סי' ז אות ג), דמלשון הטוש"ע מוכח שאפילו באשה אחרת לא אסרו אלא ב'טפח' מגולה. ע"ש.

ולפ"ז נמצא לכאורה שהרמב"ם מתיר לקרוא כנגד פניה ידיה ורגליה - גם של אחרת, שהרי כאמור הב"ח דייק מלשון "ואפילו" אשתו, דמיירי גם באשה אחרת, ובכ"ז אסר בהם הרמב"ם רק במקומות המכוסים כמ"ש הכס"מ הנ"ל, אבל כנגד המקומות המגולים מותר, ומשמע אם כן לכאורה - שמועיל רגילות גם באשה אחרת.

והנה יש שני גירסאות ברמב"ם - במה שכתב: וכל גוף האשה ערוה, לפיכך לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא ואפילו אשתו **ואם** היה מגולה טפח מגופה לא יקרא כנגדה. עכ"ל. - י"ג "ואם" עם וא"ו, וי"ג בלי וא"ו.

לפי הגירסא "אם" בלי וא"ו (וכ"ה בספר הבתים שער ק"ש שער חמישי, אות כט. וכ"כ הרב קפאח על הרמב"ם שם סוף הערה נב ד"ה מה, שבכל הכתבי יד איתא "אם" בלא וא"ו) יוצא בפשטות שתיבות "ואפילו אשתו" הם תחילת הסיפא: "ואפילו אשתו אם היה מגולה טפח מגופה לא יקרא כנגדה", וא"כ החילוק בין הרישא לסיפא הוא בין 'אשה זרה' ל'אשתו', דבתחילה דכתב הרמב"ם "לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא" - מיירי רק באשה זרה, וע"ז כותב דאסור להסתכל גם במשהו וגם במקומות המגולים - כדאמר רב ששת כל המסתכל באצבע קטנה כאילו הסתכל בבית התורף (ברכות כד.), ואילו בסיפא דכתב "ואפילו אשתו אם היה מגולה טפח מגופה לא יקרא כנגדה" בזה מיירי דוקא באשתו, ורצונו לומר דאע"פ שבכה"ג דרישא האיסור הוא דוקא לגבי אשה זרה [דהא באשתו מותר להסתכל בפחות מטפח, ואפילו בשעת ק"ש (לא כרבינו מנוח דאוסר, דאיהו גריס "ואם" היה מגולה וכו', ולפ"ד ה"ואפילו אשתו" קאי על הרישא. ראה להלן)], מ"מ "אפילו באשתו" יש איזה מצב שזה יהיה אסור, דהיינו "אם היה מגולה 'טפח' אסור לקרוא כנגדה", מיהו זהו רק במקומות המכוסים אבל במקומות המגולים שבה מותר וכדדייק הכסף משנה וכנ"ל. אך באחרת לא מיירי בסיפא כלל כי היכי דתידוק מיניה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דדוקא במקומות המכוסים אסור אבל במגולים מותר. ונמצא שאין שום הוכחה מכאן שמועיל רגילות באחרת. [ולפ"ז מה שכתב בתחילה - באיסור הסתכלות באחרת – "לא יסתכל בגוף האשה **כשהוא קורא**" ולכאורה הרי איסור הסתכלות באצבע קטנה אינו בדוקא 'כשהוא קורא', צ"ל דלאו דוקא הוא, אלא כיון דעסיק ותני בדיני ק"ש נקט לשון זו, א"נ ר"ל דכשהוא קורא איכא איסור נוסף, א"נ ר"ל דגם בדיעבד לא יצא וכמ"ש הלחם משנה שם (אלא שזה קצת דוחק בלשון, דהא אם עיקר מה שבא להשמיענו הוא לעניין דיעבד, היה כותב את זה בהדיא ולא בלשון של 'לא יסתכל' דמשמע שמחדש כאן עניין של לכתחילה – לא להסתכל). אבל שיעור 'טפח' שנזכר אח"כ אינו מחייב כלל דקאי נמי על אשה אחרת ועל ראייה, אלא אדרבה קאי רק גבי אשתו, וכלשונו – "ואפילו אשתו אם מגולה טפח לא יקרא כנגדה", כאמור]. וכן נראה מדברי הראש"ל ר' חיים אברהם גאגין ז"ל בספר סביב לאהל על האהל מועד (דף מט ע"א), שהבין כן בכוונת הרמב"ם [ומה שכתב שלפ"ז לשון הטור והאהל מועד שם אינם מדוקדקים, ראה להלן]. ע"ש. וראה לשון הכל בו (סי' י): וכל גוף האשה ערוה, ואפילו היא אשתו אם היתה מגולה טפח מגופה לא יקרא כנגדה. עכ"ל. ודו"ק.

אמנם לגירסת "ואם" בוא"ו (וכ"ה גירסת רבינו מנוח והכס"מ שם), ה"ואפילו אשתו" קאי על לפני כן, וא"כ החילוק בין הרישא לסיפא הוא בין 'הסתכלות' ל'ראיה', דבתחילה כתב ש"לא 'יסתכל' בכל גוף האשה (גם במקומות המגולים וגם בפחות מטפח) כשהוא קורא" [וראה לעיל בקטע הקודם בסוגריים מדוע כתב "כשהוא קורא" לגירסא הקודמת, וה"נ י"ל לגירסת ואם, מיהו לגירסא זו י"ל באופן נוסף, דכיון דמוסיף ע"ז "ואפילו אשתו" וזה עיקר החידוש כאן (כדלהלן בסמוך) לכן נקט לשון "כשהוא קורא" (משא"כ לפירוש ראשון ה"ואפילו אשתו" לא קאי על הרישא אלא על הסיפא ולכן בע"כ לומר כנ"ל)], והוסיף שזהו "אפילו באשתו" - דגם באשתו אם הוא 'מסתכל' אסור בשעת ק"ש אפילו במקומות המגולים ואף בפחות מטפח, וסיים שגם 'ראיה' אסורה באופן מסויים – "ואם היה מגולה טפח לא יקרא כנגדה", דהיינו שאם מגולה טפח אסור אפילו ב'ראיה', מיהו זהו רק כשמגולה טפח ממקומות המכוסים, אבל במקומות המגולים אין איסור (אלא אם כן ב'הסתכלות' – כדכתב ברישא).

ולכאורה לפי גירסא זו, כיון שברישא מיירי בין על אשתו ובין על אחרת, א"כ הסיפא - לגבי 'ראיה' בטפח ממקומות המכוסים - קאי נמי בין על אשתו ובין על אחרת, וממילא לכאורה הדרינן לדיוק הנ"ל דדוקא במקומות המכוסים אסור אבל במקומות המגולים מותר, בין באשתו בין באחרת. אלמא מהני רגילות גם לגבי אשה אחרת.

אמנם עדיין זה לא מוכרח, שהרי גם ברישא ה'אשה אחרת' זה לא עיקר החידוש כאן דהא פשיטא שאסור להסתכל בה וגם זה לא עיקר הנידון כאן בק"ש אלא מקומו בדיני עריות (וגם את"ל שכוונתו ל'איסור מוסיף' או שיש איזה נפק"מ כלפי ק"ש - לעניין דיעבד שצריך לחזור ולקרוא, מ"מ זה ודאי לא עיקר מה שבא להשמיענו, בפרט שנקט לשון "לא יסתכל" דמשמע דאתא לאשמועינן לעניין לכתחילה), ועיקר מאי דאתא לאשמועינן הוא מה שהוסיף "ואפילו אשתו" - דאפילו דבעלמא מותר לו להסתכל באשתו, הכא בק"ש אסור לקרוא כשמסתכל, וממילא גם מה שכתב אח"כ לעניין 'ראייה' - "ואם היה טפח מגולה לא יקרא כנגדו" – גם אם נאמר דקאי גם על אשה אחרת, מ"מ זה להשמיע האיסור במילתא דפסיקא – שב'הסתכלות' אסור בכל שהוא בין באשתו ובין באחרת כדכתב ברישא ו'ראייה' אסור כשמגולה טפח בין באשתו ובין באשה אחרת כדכתב בסיפא, אך לעניין ה'הגבלה' למקומות המכוסים דוקא אינו אלא על עיקר החידוש והנידון כאן, דהיינו גבי אשתו, אבל באשה אחרת שאסור 'בלאו הכי' אה"נ יתכן ואין בה הגבלה זו וגם במקומות המגולים אסור. [וכשם שברישא גבי הסתכלות שהגביל 'בשעה שקורא' - בהכרח אינו קיים באשה אחרת שהרי באשה אחרת אסור להסתכל גם כשלא קורא, ה"נ י"ל בסיפא דה'טפח' מ'מקומות המגולים' לא באו להגביל גם גבי אשה אחרת], ודו"ק. ונמצא שגם לגירסא זו אין שום הוכחה מכאן שמועיל רגילות באחרת. [וכ"ש לפי מה שיתבאר להלן (בסוגריים המתחילות 'יש לציין') פירוש אחר לפי גירסא זו, ע"פ המבואר בכס"מ, דלעולם האיסור הוא רק ב'הסתכלות', ואין כאן ברישא וסיפא אלא הסיפא מפרשת את הרישא, והכל קאי על אשתו בלבד, דבאחרת בלא"ה אסור, א"כ בודאי אין כאן שום הוכחה על רגילות באחרת. ע"ש ביאור הדברים. ודו"ק].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

❖ לכבוד ולתפארת ❖

ואף שהב"ח (סי' עה) כתב דדינא דטפח באשה ערוה קאי נמי על אשה אחרת, ואע"ג דבלא"ה אסור להסתכל עליה, שאני הכא דמיירי בראייה בעלמא. ע"ש. ולפי דבריו נמצא דבסיפא גבי ראיה יש חידוש גם באשה אחרת, דהא ס"ל דבעלמא ראיה מותרת, ורק בק"ש אסור, וא"כ לכאורה גם ההגבלה של 'מקומות המכוסים' הוא אף לגבי אחרת.

אולם ראשית, כל יסודו הוא מלשון "אפילו" אשתו כמבואר בלשונו שם, דמזה דייק דמשמע שגם באחרת השיעור הוא טפח, וממילא הוכרח לומר דכל האיסור להסתכל על אשה אחרת הוא רק בהסתכלות ליהנות משא"כ בראייה. ע"ש בלשונו. אך ראה להלן שבראשונים רבים מבואר שאין לדייק כלל מלשון זו שהכוונה גם לאשה אחרת [לא מיבעיא בלשון הרמב"ם כפי שכבר פירשתי לעיל לפי שני הגירסאות שאין ראיה וכנ"ל (ויש לפרש באופן נוסף, ואכמ"ל), אך גם ללשון הטור והשו"ע דמשם יש יותר מקום לדייק כן כדלהלן, ג"כ בראשונים רבים מוכח להדיא דאין לדייק כן], ואדרבה מפורש בדבריהם דכל הנידון כאן הוא רק על אשתו [כפי שיתבאר להלן באריכות], וא"כ פשוט דה"נ יש לפרש ברמב"ם ואין שום מקור לחדש אחרת.

זאת ועוד, דאפילו לדברי הב"ח שיוצא לפי דבריו שההגבלה בדברי הרמב"ם ל'מקומות המכוסים' דוקא היא גם לגבי אחרת כנ"ל, וא"כ נמצא דבמקומות המגולים מותר גם באשה אחרת [א"נ גם לולא דברי הב"ח אלא כדפירישית לעיל שהרמב"ם לא מיירי אלא על אשתו - מ"מ יש מקום לומר דהדין דין אמת דבמקומות המגולים מותר ראייה אפילו באשה אחרת, רק שהרמב"ם לא מיירי על זה הכא (דכאמור מיירי רק באשתו) כי רק בא לומר שאסור לקרוא כנגד טפח מ'מקומות המכוסים' ובזה באמת אין סיבה שידבר על אחרת שבה אסור בלא"ה גם בפחות מטפח וגם בשעה שאינו קורא כדלהלן, אבל במקומות המגולים לעולם אימא לך דגם באחרת שרי בראיה בעלמא], מ"מ לא כתוב כאן כלל שהטעם שמותר לקרוא כנגד מקומות המגולים זה משום 'רגילות', ואין לזה שום ראיה, דהלא מכיון שההיתר במקומות המגולים הוא רק ראיה בעלמא ('לקרות כנגדה') אבל הסתכלות אסור גם במקומות המגולים וגם בפחות מטפח (וכמו שכתב ברישא "לא יסתכל" וכו'), א"כ יש לומר דההיתר במקומות המגולים הוא היתר בפני עצמו בלא קשר לרגילות, דהיינו משום ש'**ראיה בעלמא**' מותרת (וגם אינו מטריד בכה"ג כדי שיאסר בק"ש), רק שמ"מ גם ה'ראיה' אינה מותרת בכל הגוף, אלא רק בפניה ידיה ורגליה - מכיון שמקומות אלו קלים **מצד עצמם**, אך לא קשור ל'רגילות', וכפי שמצינו ברמב"ן עה"ת (בראשית ב, ט) שכתב שקודם אכילת עץ הדעת היו האיברים כולם בעיניהם "כפנים והידים" ולא יתבוששו בהם. ע"ש. וכיו"ב כתב הספורנו (בראשית ב, ה) וז"ל: ובכן היה ענין איברי המשגל אצלם כמו ענין הפה והפנים והידים אצלנו. עכ"ל. אלמא פנים וידים (וה"ה לכפות רגלים) קילי מצד עצמם, וי"ל דלכן לא נאסר בהן ראיה בעלמא אלא רק 'הסתכלות', **אבל אין זה קשור לרגילות, דבאשה אחרת לא שייך רגילות כלל** (וראה לעיל בפנים טעם החילוק בין אשתו לאחרת בזה). ומה שהוצרכו הרשב"א ועוד ראשונים בשם הראב"ד לומר את ההיתר בפניה ידיה ורגליה של 'אשתו' משום "שרגיל בהן", ולא כתבו משום שמקומות אלו קילי ולא מביאים הרהור בראיה, היינו משום דאינהו סבירא להו להתיר אף ב"מסתכל" עליה בפניה ידיה ורגליה [כן מוכח מתוך דבריהם], ובכה"ג ש"מסתכל" היה אמור להביא לו הרהור וטירדא אפילו באיברים הקלים כפניה ידיה ורגליה, ולכן כתבו דבכ"ז מותר משום ש'רגיל' באשתו, אבל ב'ראיה' לעולם אי"צ להגיע לזה, דכאמור ראיה בפניה ידיה ורגליה דקילי, מותר גם בלי קשר לרגילות. וראה בזה לעיל בהערה על תחילת אות זו באריכות בדברים ברורים.

ומלבד כל זה, עיקר דברי הב"ח הנ"ל - דדינא ד'טפח באשה ערוה' נצרך גם לאשה אחרת משום ש'ראיה בעלמא' מותרת ולזה התחדש כאן שבשעת ק"ש אסור - צע"ג, שהרי כיון שהטפח שנאסר היינו מהמקומות המכוסים - וכמו שפירש הכס"מ שם (וכן בב"י סי' עה) את דברי הרמב"ם הנז' (וכן מבואר ברבינו מנוח שם) - ממילא 'ראיה' במקומות אלו הויא כאש בנעורת וחשיבא כ'הסתכלות' ואסור, וכדמוכח בב"ב (נז:) [שלכל הפחות המקומות המכוסים - אסורים אף בראיה. דאמרינן התם שאסור להסתכל בנשים העומדות על הכביסה אע"פ שאין כוונתו אלא ללכת כדרכו ועל כרחו ממילא הוא רואה אותן דרך העברה, דדומיא דהכי אמרינן התם דבדליכא דרגא אחרינא 'אנוס' הוא, ואפ"ה בדאיכא דרכא אחרינא רשע הוא. וגדולה מזו כתב הרשב"ם שם דאפי' עוצם עיניו רשע הוא שהיה לו להרחיק מן העבירה ע"ש, והיינו משום שיש לחוש שמא יתגבר יצרו עליו ויתכוין ליהנות או שמא יבוא לידי הרהור, וא"כ כל שכן שאסור להסתכל בנשים מדעתו בלא שום הכרח אפי' דרך העברה ואפי' בלא כוונה, והיינו לכל הפחות במקומות המכוסים, דומיא דנשים העומדות על הכביסה שמגלות שוקיהן לעמוד בנהר כמ"ש שם הרשב"ם, או זרועותיהן כמ"ש שם רבינו

❁ לכבוד ולתפארת ❁

חננאל. וראה עוד להלן גבי היכא דליכא דרכא אחרינא], וכמו שהוכיח בתפילה למשה (ח"ז סי' ז אות ח) הנ"ל, ע"ש, וכן כתבו עוד אחרונים (ראה להלן בסוגריים), וא"כ דינא דטפח באשה ערוה לא נצרך גבי אשה אחרת, שהרי כאמור באשה אחרת גם בלא ק"ש אסור, וגם בפחות מטפח, כמו הסתכלות. אלא הכא איירינן רק על אשתו, דלזה נצרך חידושא דטפח באשה ערוה גבי ק"ש. [וראה עוד להלן שיתבארו דברים אלו בארוכה]. ומעתה הדרינן למאי דכתבתי לעיל, דמה שכתב הרמב"ם "ואם היה טפח מגולה לא יקרא כנגדו" – גם אם נאמר דקאי גם על אשה אחרת, מ"מ זה להשמיע האיסור במילתא דפסיקא – שב'הסתכלות' אסור בכל שהוא בין באשתו ובין באחרת כדכתב ברישא ו'ראייה' אסור כשמגולה טפח בין באשתו ובין באשה אחרת כדכתב בסיפא, אך לעניין ה'הגבלה' למקומות המכוסים דוקא אינו אלא על עיקר החידוש והנידון כאן, דהיינו גבי אשתו, אבל באשה אחרת שאסור 'בלאו הכי' אה"נ יתכן ואין בה הגבלה זו וגם במקומות המגולים אסור. [וגם אם במקומות המגולים מותר, אינו מטעם 'רגילות' – כדלעיל בקטע הקודם].

[**וכדברים** הנ"ל שבמקומות המכוסים אסור אפילו ראיה, ובמגולים רק הסתכלות, כ"כ גם הצל"ח (ברכות כד. ברש"י ד"ה שוק), ואף שכתב כן על שוק דקרינן ליה "ערוה", מסתבר דה"ה לשאר מקומות המכוסים, בפרט דמה דקרינן ליה ערוה הוא אסמכתא בעלמא, והכלל הוא שכל מקום שהוא מכוסה, הוי ערוה, וכן במנחם משיב נפש (ברכות שם) כשהעתיק דברי הצל"ח הנ"ל השמיט תיבות "שנקרא ערוה", ע"ש, והיינו משום דלאו דוקא הוא אלא הכוונה לכל מקום שמכוסה כאמור, וגם הרי באמת גם שאר מקומות המכוסים קרינן להו ערוה כדאמרינן 'טפח באשה ערוה'. וזה כוונת הצל"ח במה שכתב בתחילה דלא יתכן להעמיד את 'טפח באשה ערוה' על מקומות המגולים משום "דבמקום המגולה ואינו מתכוין ליהנות ס"ל לרש"י דלא שייך לחלק בין טפח לפחות מטפח" (אלא בתרוויהו שרי), דלכאו' מ"מ נוקי ליה במקומות המכוסים ואינו מתכוין ליהנות ונחלק בין טפח לפחות מטפח, ולמה הוצרכו להעמיד בק"ש, אלא ודאי דזה פשיטא ליה לאידך גיסא, דבמקומות המכוסים אסור אף ראיה גם בפחות מטפח, ולכן סבר דבהכרח מיירי במקומות המגולים ולזה כתב דאילו היה הכוונה לראיה בלא מתכוין ליהנות לא היה חילוק בין טפח לפחות מטפח והכל מותר, וע"כ דמיירי במתכוין ליהנות ועל זה פריך דאי הכי אפילו באצבע קטנה אסור ולא רק בטפח, וע"ז משני באשתו ולק"ש, כי באמת באשה אחרת אין נפק"מ ב'טפח' - דבמקומות המכוסין אסור אפילו ראיה ואפילו פחות מטפח, ובמקומות המגולין בראיה מותר אפילו טפח ובהסתכלות אפילו פחות מטפח, כנ"ל. ע"ש היטב. וכ"כ הפמ"ג (סי' עה מש"ז סק"א) דבמקומות המגולין מותר ראיה בלא ליהנות ובמקומות המכוסין גם זה אסור. ע"ש. והביאו להלכה במשנ"ב (שם סק"ז). וכ"כ החזו"א (סי' טז סק"ז) ועוד הרבה אחרונים, אספם כעמיר גורנה בספר דבר גדעון (ח"א עמ' קמו). ע"ש. וכן בספר גן נעול (ח"ג פי"ג הערה 72). ע"ש. ולכאו' רבינו היבי"א (ח"ג או"ח סי' ז אות ג) לא נחת לכל זה, ע"ש דראייתו מהצל"ח לכאו' ראיה לסתור היא שהרי כאמור בצל"ח מבואר שבמקומות המכוסים (כשוק) אסור אפילו בהסתכלות בלא כוונה ליהנות (גם בלא ק"ש), דבזה ביאר מה שרש"י כתב על שוק שאסור להסתכל, אע"פ שלכאו' אפילו באצבע קטנה אסור, אלא דכוונת רש"י שבשוק אסור אפילו בלתי כוונה ליהנות (ואפילו פחות מטפח, דאל"כ אכתי נוקי ל'טפח באשה ערוה' בהסתכלות אבל בלי כוונה ליהנות. וכנ"ל), בשונה מאצבע קטנה שהוא מקום מגולה ששם אין איסור בזה. ע"ש. ושמא היבי"א הבין שדוקא בשוק החמיר הצל"ח, ולא בכל המקומות המכוסים. ודו"ק. אבל לכאו' אינו מוכרח, וכנ"ל. ועכ"פ הלחם יהודה (פ"ג מק"ש הט"ז) אכן סובר כן להדיא שיש לחלק בין שוק לשאר הגוף, דבשוק אסור אפילו בראיה בעלמא, ובשאר הגוף מותר ובק"ש אסור. ע"ש היטב. ולדבריו לא קשה על הב"ח מהא דב"ב הנ"ל, דהתם באמת שוקיהן מגולין, ושאני שוק דחמור ולכן אסור אפילו ראיה בעלמא. אלא שהר"ח שם (ד"ה שעומדות) פירש שהזרועות מגולות, ומוכח דגם זרוע אסור אף ראיה בעלמא בלתי כוונה ליהנות. וגם הרי משאר הראשונים בברכות שם מוכח דאדרבה שוק קל יותר משאר מקומות המכוסים (עי' בספר השוק והזרוע בהלכה סי' כא), ואם שוק אסור ראיה בלי כוונה ליהנות, כל שכן שאר מקומות המכוסים].

אלא שבטור (סי' עה) כתב בזה"ל: טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסותו, אסור לקרות ק"ש כנגדה, "אפילו היא אשתו". וכו'. ושער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדו, אבל בתולות "שדרכן לילך פרועות הראש", מותר. עכ"ל. [וכ"ה לשון השו"ע (שם סעיפים א-ב)]. ומתחילת לשונו משמע לכאורה שמשוה את אשתו לאשה אחרת, ובשניהם קעסיק, דלכן כתב והוסיף "אפילו היא אשתו". וכפי שדייקו הב"ח ודעימיה הנ"ל. וכאן הרי לא שייך לומר כפי שכתבתי ברמב"ם; דמה שכתבתי לפי גירסא ראשונה ברמב"ם הנ"ל דבריש דבריו קאי על אשה אחרת ובסיפא קאי על אשתו וההגבלה למקומות המכוסים היא רק על אשתו, בטור א"א לומר כן, שהרי בטור לא כתוב את אשתו קודם לכן

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שתוכל לומר דקאי על זה אלא להיפך כתוב תחילה ה'טפח' ואח"כ "אפילו היא אשתו" ומשמע לכאורה שבתחילה מיירי באחרת ורק אח"כ הוסיף שאפילו באשתו. [וכמו שדייק בספר עצי הגפן עמ' ט ד"ה ונראה. וכן כוונת הסביב לאהל (על האהל מועד דף מט ע"א). ע"ש היטב. וגם ברמב"ם יש לומר דהב"ח סבר לדייק דאע"ג דברישא מיירי באחרת ובסיפא באשתו מ"מ הרי כתוב 'אפילו' באשתו ומשמע ליה דזהו 'גם' באשתו אך ה"ה באחרת, ומזה דייק כדבריו]. וגם לא שייך לומר כפי שכתבתי לפי גירסא שניה ברמב"ם הנ"ל שההגבלה של 'טפח באשה ערוה' למקומות המכוסים גרידא היא רק על אשתו אבל באחרת 'בלאו הכי' אסור וההגבלה למקומות המכוסים דוקא לא נאמרה לגביה, בטור א"א לומר כן, שהרי 'התיר' לקרוא כנגד שיער הבתולות, ולכאורה בפשטות משמע שהכוונה גם על בתולות דעלמא, שהרי כאמור בתחילה דיבר בין על אשתו ובין על אחרת [אלא שבאחרת זה באיסור מוסיף או שזה נפק"מ לעניין דיעבד וכד' כדלעיל, אבל דיבר על תרוויהו לכאורה – מדהוסיף 'ואפילו אשתו']. וא"כ כשהמשיך וכתב להתיר כנגד שיער הבתולות לכאורה כוונתו גם על בתולות דעלמא, וחזינן מזה לכאורה שמקומות המגולים מותרים גם באשה אחרת. וגם אין לומר כאן שההיתר בה הוא לא מצד רגילות, אלא מצד שראיה במקומות המגולים קילי וכנ"ל (ד"ה זאת), דהרי הטור כתב אח"כ שכנגד שיער הבתולות "שדרכן לילך פרועות ראש" מותר, ומשמע דטעם ההיתר בהן הוא משום שרגילים בהו [ולא משום שראיה במקומות אלו קילי], וא"כ מוכח לכאורה דגם באחרת מהני "רגילות".

אך באמת אעיקרא מה שדייק הב"ח מלשון הרמב"ם והטור שכתבו "אפילו אשתו" דמשמע מזה שדין אשתו ואשה אחרת שוויים, דבתרוויהו איכא דינא דטפח באשה ערוה, אינו מוכרח כלל, כפי שאבאר. ואדרבה קשה מאד לומר כן, שהרי כבר כתבתי (לעיל ד"ה ומלבד. וראה עוד לקמן) שלמעשה אין נפק"מ באחרת לעניין ק"ש דוקא, דהא גם בפחות מטפח ושלא בשעת ק"ש אסור, כי במקומות המכוסים 'ראיה' בעלמא חשיבא כמו הסתכלות, וכנ"ל. ואף שיתכן והכוונה לאיסור מוסיף או נפק"מ לעניין דיעבד שיצטרך לחזור ולקרוא [וגם זה יהיה דלא כב"ח, דהא כתב דאיכא נפק"מ משום שבאחרת מותר ראיה בעלמא ולא לעניין איסור מוסיף או דיעבד] מ"מ זה דוחק, ובודאי שיותר נראה שמ"ש הרמב"ם "ואפילו אשתו", אינו מוכיח על תחילתו - לומר שמיירי לפני כן על אשה אחרת 'ומוסיף' ואפילו אשתו – ולא בא להשוות דיניהם לכל פרטיהם (שהרי באחרת אסור אפילו כשאינו קורא, כאמור), אלא הכל חדא הוא וכוונתו 'לפרש' את עיקר החידוש דנן, וה"ק מה שכתבתי לפני כן "לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא" אין כוונתי דוקא באשה אחרת, שהרי באחרת אסור בכל עת ולא רק בשעה שקורא, אלא רצוני לומר ד"אפילו באשתו" לא יסתכל בק"ש, כי באחרת בלא"ה אסור. [והוי כאילו כתב הרמב"ם "ואפילו **שהיא** אשתו". וכ"ה לשון הסמ"ג (עשין יח, ד"ה היה) דלהלן, גבי טפח. או כאילו כתב את אשתו ברישא: "אפילו באשתו לא יסתכל בגופה כשהוא קורא, ואם היה מגולה טפח מגופה לא יקרא כנגדה". דתרוויהו (הסתכלות במשהו בכל הגוף, וראיה בטפח במקומות המכוסים), אע"פ שאסורים באשה אחרת בלא"ה, קמ"ל דאפילו באשתו יש מצב מסויים שכל זה אסור, והיינו "כשהוא קורא". כמבואר]. ובאמת כן מוכח כוונת הרבה ראשונים בסוגיא דידן, כפי שאביא להלן, וממילא אין טעם להסביר ברמב"ם אחרת מדבריהם.

ועיין בספר בל"ג (עמ' רץ) שהביא הרבה מקומות שמצינו בהם כיו"ב - לשון 'אפילו'. כגון הא דכתב הרמב"ם (תפילין פ"ד הכ"ד): ואם הניחן (לתפילין) כלי בתוך כלי, מותר להניחן תחת מראשתיו בין כר לכסת שלא כנגד ראשו, כדי לשמרן, "ואפילו אשתו עימו במיטה". עכ"ל. והנה תלמידי רבינו יונה (טו. ד"ה ולהניחן) כתבו דשלא כנגד ראשו הדבר תלוי, אם אשתו עמו צריך כלי בתוך כלי, ואם אין אשתו עמו סגי בכלי אחד, וסיימו: אבל רבינו משה (רמב"ם הנ"ל) לא כתב כן, שהוא לא חילק בין אשתו עמו לאין אשתו עמו, ובכל ענין אמר שצריך כלי בתוך כלי לחומרא. ע"כ. ולכאורה היינו דדייקו כן מדכתב הרמב"ם: ואם הניחם כלי בתוך כלי מותר וכו' "ואפילו אשתו עמו", דמשמע דעד השתא מיירי באין אשתו עמו, ואפ"ה התיר רק בכלי בתוך כלי ולא כדבריהם שהתירו באין אשתו עמו גם בכלי אחד. וכתב ע"ז הב"י (או"ח סי' מ, ד"ה ומ"ש אבל): ולי נראה דאפשר דמשום דבאשתו עמו עסיק הרמב"ם משו"ה נקט 'אם הניחם כלי בתוך כלי', אבל אה"נ דלהרמב"ם נמי כשאין אשתו עמו לא בעינן כלי בתוך כלי. עכ"ל. ומוכח דניתן לומר דאף דכתב דין
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ואח"כ "ואפילו אשתו", י"ל דהדין קאי על זה, והיינו שכל זה מותר אפילו כשאשתו עמו וכ"ש כשהוא בלי אשתו שמותר גם בלי כלי בתוך כלי, דהאפילו בא להדגיש את עיקר החידוש, ולא מחייב שבאין אשתו עמו יהיה אותו הדין לכל פרטיו.

ואע"פ שהמשנה למלך (על הרמב"ם שם) הקשה על הב"י מטעם זה, שהלשון אינו סובל פירוש זה, דהרי כתב "ואפילו אשתו עמו", משמע דעד השתא קאי אפילו באין אשתו עמו, ע"ש, וכ"כ הפמ"ג (סי' מ א"א סק"ג), מ"מ מלבד שמלשון תלמידי רבינו יונה נראה דלא דייקו כן מזה שכתב הרמב"ם "אפילו אשתו עמו" דמשמע שקודם לכן מיירי בלא אשתו עמו, אלא דייקו כן מזה שרק כתב שזהו אפילו באשתו עמו, **ולא חילק** בדין זה כלל שבאחרת גם בלא כלי בתוך כלי מותר, משא"כ בנידו"ד אדרבה מה שלא חילק בין אשתו לאחרת, זהו משום שאשה אחרת אין מקומה כאן, והיא אסורה בלא"ה, מדיני עריות, וכלול בדין לא יסתכל על ערוה (פכ"א מהל' איסו"ב ה"ב), וכל הנידון כאן מתחיל ונגמר באשתו שבעלמא מותר והכא בק"ש אסור. וברור.

זאת ועוד, דגם למשנה למלך והפמ"ג שכן דייקו מלשון "אפילו", מ"מ הרי **כאן מבואר בראשונים להדיא שאין לדייק כלום מלשון זו**. דלשון הסמ"ג (עשין יח, ד"ה היה) כך הוא: טפח באשה ערוה כשהוא מגולה, ולא יקרא עד שיחזיר פניו ממנה "אף על פי שהיא אשתו". עכ"ל. ומשמע שה'אף על פי' סה"כ 'מפרש' את הטפח דלפני כן, דאיירי באשתו, ולא 'מוסיף' דאפילו באשתו כי היכי דתידוק מיניה דלפני כן איירי באשה אחרת. ואמנם זה א"ש טפי לגורסים ברמב"ם לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא "אפילו" אשתו, אך גם לגורסים "ואפילו" אשתו כך הוא הפירוש, וכמו שמבואר בלשון הראבי"ה (סי' עו): טפח באשה ערוה, ואפילו היא אשתו, ובאשה אחרת אפילו דבר קטן מטפח. עכ"ל. ומוכח דאע"פ שכתב "ואפילו היא אשתו", אין זה אומר שמה שכתב בתחילה "טפח באשה ערוה" היה על אשה אחרת (או עכ"פ גם על אשה אחרת) שהרי רק אח"כ מיירי באשה אחרת, אלא תנא והדר פירש את עיקר החידוש והנידון כאן. ושו"ר שכן הוכיח בספר 'ואת צנועים חכמה' (ח"א עמ' סב הערה 28). וע"ש. [וכיו"ב הוא לשון הרשב"ץ והנמוק"י והמאירי שהבאתי בפנים, שמחד גיסא כתבו טפח באשה ערוה "אפילו אשתו", ומאידך כתבו אח"כ "ובאשה אחרת אסור אפי' וכו'" ומוכח שבתחילה רק באשתו מיירי אפי' שכתבו בלשון "אפילו" אשתו]. ועד"ז יש להוכיח ג"כ מהארחות חיים (הל' ק"ש סי' לו), וז"ל: וכל גוף האשה ערוה, "אפילו היא אשתו", אם רואה ממנו טפח מגולה לא יקרא כנגדה, וכו', "אבל" באשה אחרת וכו'. עכ"ל. ולשון הרוקח (סי' שמה): טפח באשה ערוה, אסור לקרות כנגדה, וכו', "ובאשה אחרת אפילו כל שהוא", וכו', כל מקום שדרך האשה להתכסות, אם הוא נגלה אסור "אף אם היא אשתו". עכ"ל. ומוכח דאף שכתב "אף אם היא אשתו", אין זה אומר שאשתו ואשה אחרת דינם שווה, אלא הא כדאיתא והא כדאיתא וכפי שכתב בתחילה שבאשה אחרת אסור אפילו כל שהוא.

ומעתה גם מה שכתבו הטוש"ע: טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסותו, אסור לקרות ק"ש כנגדה, "אפילו היא אשתו". עכ"ל. אין שום הכרח לומר שבתחילה קאי גבי אשה אחרת או שכוונתם להשוות אשתו לאחרת דבשניהם השיעור הוא טפח, אלא בתחילה כתבו את עיקר הדין, ואח"כ פירשו דרצונם לומר אפילו אם היא אשתו, שהרי באשה אחרת אסור בלא"ה - אפילו בפחות מטפח ואפילו בשעה שלא קורא ק"ש. וכפי שמוכח גם משאר ראשונים, כדלעיל. [ואף שהדין קיים במכל שכן גבי אשה אחרת, באיסור נוסף, אבל מ"מ לא זה מטרתו לומר כאן, ולא עליה קמיירי, כי באחרת גם בלא ק"ש וגם בפחות מטפח אסור, כאמור. וממילא גם ההגבלה למקומות המכוסים גרידא אינה מוכרחת שקיימת גם באחרת. וגם אם קיימת אינו מצד רגילות וכנ"ל באריכות].

ובאמת שכן פירש להדיא הפרישה (סי' עה סק"ג) בפשיטות את דברי הטור (שם), דעל מה שכתב הטור "**אפילו היא אשתו**" כתב, וז"ל: דכנגד אשה אחרת אפילו באצבע הקטנה שלה אסור להסתכל. עכ"ל. ומוכח דהבין דלשון "אפילו" דכתב הטור בא להדגיש ולפרש את עיקר החידוש והנידון כאן, דבאחרת בלא"ה אסור, ואפילו באצבע קטנה, ולא דגם באשה אחרת השיעור הוא טפח. [ופשוט דה"נ יש לפרש ברמב"ם]. וכן נראה מדברי הבאר היטב (סק"ג) שכתב לתמוה על דברי הב"ח שכתב שגם באשה אחרת השיעור הוא טפח, דהלא בגמ' תירצו "באשתו" ולק"ש, ולא תירצו בקיצור דהכא לעניין ק"ש איירי ובכל הנשים, אלא ודאי דרק באשתו השיעור הוא טפח, ע"ש, וכתב על דבריו המאמר
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מרדכי (סק"ב) דלכאורה תמוה, מדוע העמיד קושייתו על הב"ח דוקא והלא אין תלונתו אלא על הרמב"ם והטוש"ע שכתבו לשון "אפילו אשתו". ע"ש. אולם להאמור מובן היטב, כי הבאר היטב הבין שלשון 'אפילו' אשתו לא מוכרח שגם באחרת זה אותו השיעור, וכנ"ל, וא"כ אין שום קושיא על הרמב"ם ודעימיה, כי באמת התכוונו רק לאשתו, ורק על הב"ח שכתב להדיא שגם באחרת השיעור הוא טפח הקשה שפיר דמהגמ' לא משמע כן, כאמור. וכן נראה שהבין הרב כסא אליהו (סי' עה סק"א) שכתב על דברי הרמ"א, שלדעתו 'לכולי עלמא' באשה אחרת השיעור הוא אפילו בפחות מטפח. ע"ש. ובע"כ הבין שלשון 'אפילו' הוא כמו שפירש הפרישה הנ"ל. ומ"ש בס' בני ציון (סי' עה סק"א סוד"ה וכזה) על דברי הפרישה הנז' "וזה ודאי תמוה", במחכ"ת להנ"ל אין כאן שום תימה כלל. וכמפורש בעוד ראשונים, כנז' לעיל. וכן מה שכתב הרב סביב לאהל (על האהל מועד, דף מט ע"א) דכיון דהאיסור באשה אחרת הוא אפילו בפחות מטפח, כדמוכח בגמ' דלא מצא אוקימתא בדינא דטפח באשה ערוה אלא לאשתו דוקא, לפ"ז לשון רבינו (האהל מועד) אינו מדוקדק, שכתב טפח באשה ערוה, והיינו ב'סתם אשה' מדקאמר אח"כ ואפילו היא אשתו, מכלל דמאי דקאמר תחילה טפח מגולה באשה היינו בסתם אשה, וזה אינו דבסתם אשה אפי' באצבע קטנה אסור וכדאמרן. וכמו כן יש להעיר בלשון הטור ז"ל בסי' עה שכתב כלשון רבינו ז"ל. ומהתימה על הב"י וגם על הלח"מ שלא נרגש מלשון הטור ז"ל. עכ"ל. [מה דק"ל רק על לשון האהל מועד והטור, ולא ק"ל נמי על לשון הרמב"ם (כמו שמבואר בדבריו שם), הוא משום שבדברי הרמב"ם ה"ואפילו אשתו" נכתב לפני ה"טפח באשה ערוה", משא"כ באהל מועד ובטור זה נכתב אחרי כן ולכן הבין דבתחילה בטפח מגולה מיירי באחרת – דעל זה הוסיף "ואפילו אשתו". (וכ"ש אם גרס "אם מגולה" וכו' בלא וא"ו, דודאי דלפ"ז הטפח ודאי חוזר על אשתו - 'אפילו אשתו אם מגולה טפח וכו'" וקאי דוקא עליה, וכדלעיל בתחילת ההערה, משא"כ בלשון האהל מועד והטור שה'אפילו אשתו' מופיע בסוף, משמע ליה שזה 'הוספה', דלפני כן מיירי באחרת)]. במחכ"ת אין כאן תימה, דלשון 'אפילו' אינו מורה שעד השתא קאי על אחרת, אלא תני והדר 'מפרש', וכדמוכח להדיא מלשון כמה ראשונים, כדלעיל בסמוך. וזה ברור.

שו"ר שכך נראה כבר מהטור עצמו בדבריו בקיצור פסקי הרא"ש (פ"ג סי' לז) שכתב בזה"ל: טפח "באשתו" ערוה. וכ"ה לשון תוס' חדשים (חלה פ"ב מ"ג). ומשמע שכל סוגיית "טפח באשה ערוה" לא נשניתה גבי אשה אחרת כלל, ולא בה הנידון, והיינו משום דבאחרת בלא"ה אסור להסתכל (אפילו 'ראיה', דכיון דאיירינן במקומות המכוסים, ראיה בהו הויא כהסתכלות לכו"ע, כדלעיל ד"ה ומלבד). ובפרט **שכן מוכח מעוד הרבה מאד ראשונים**, כגון תלמידו של הרא"ש אביו - רבינו ירוחם (נתיב ג' ח"ד, דף כה ע"ד), שכתב, וז"ל: טפח "באשתו" ערוה לענין ק"ש וכו' "ודוקא לבעלה" אבל לעצמה וכו'. [ואף שבסו"ד בא לאפוקי את עצמה שמותרת ולא לאפוקי איש אחר שאסור לו אפי' פחות מטפח וגם בלא ק"ש, מ"מ חזינן דמיירי ב"אשתו" ו"בעלה", ולא הזכיר איש אחר כלל, כי בו לא מתחיל הנידון כלל]. וכ"כ עוד בנתיב כ"ג ח"א (דף קצ"א ע"ד): טפח באשה ערוה וכו' ולאו דוקא טפח, אלא להסתכל אפילו באצבע קטנה שלה אסור, ולא אמרו טפח אלא לק"ש ולתפילה – "ולאשתו". ע"כ. וכ"כ המאירי (ברכות שם): אמרו חכמים, טפח "באשתו" אוסרת בק"ש. וכן מבואר בארחות חיים (הל' ק"ש סי' לו) הנ"ל, שכתב: וכל גוף האשה ערוה, "אפילו היא אשתו אם רואה ממנו טפח מגולה" לא יקרא כנגדה, וכו', "אבל" אשה אחרת אסור להסתכל בהם. עכ"ל. וכיו"ב הוא לשון הסמ"ג והראבי"ה והרשב"ץ וההשלמה והרוקח (הובאו לעיל). ולשון הרשב"א (ברכות שם) טפח באשה ערוה ואוקימנא באשתו ולק"ש. וכו'. ובאשה אחרת וכו'. עכ"ל. ומוכח מכל הני רבנן, דסוגיית "טפח באשה ערוה" נאמר אך ורק לגבי אשתו. [וחלקם כתבו לשון "אפילו באשתו", וע"כ דאין להוכיח מזה כלום. וכנ"ל ד"ה זאת]. וגם משמע מזה - מדלא כתבו כולהו רבנן שיש אופן שגם באשה אחרת קיים שיעור 'טפח לערוה לק"ש - שבאמת באשה אחרת אין אופן כזה, ואין נידון מיוחד אצל ק"ש גבה כלל, אלא אסור בה בלא"ה, אף בראיה, כי כאמור הנידון כאן הוא על מקומות המכוסים, דראיה בהו הויא כהסתכלות, וממילא אסור אף שלא בשעת ק"ש ואף בפחות מטפח (כדלעיל ד"ה ומלבד). וכן ברי"ד (ברכות שם) כתב לגבי שוק בזה"ל: שוק באשה ערוה וכו', פירוש שלא יקרא אדם כנגד שוק "אשתו". עכ"ל. וכן נראה מלשונות כמה מהראשונים, שהעתיקו את הגמרא (ברכות כד.) כפשוטה בלשון כזה דמשמע שבאחרת לא מתחיל הנידון [דבה אסור בלא"ה], כגון בפסקי הרי"ד (הנ"ל) שכתב: טפח באשה ערוה וכו' "לא צריכא אלא" לאשתו ולק"ש. עכ"ל. וכ"ה לשון מדרש הגדול (יתרו כ, יג). וכ"ה בהמאור (כד. ד"ה הא דאמר): טפח באשה ערוה "אוקימנא" באשתו ולק"ש. (והו"ד גם בספר המאורות, ברכות עמ' פד). וכ"ה בכס"מ (פ"ג מהל'

❁ לכבוד ולתפארת ❁

ק"ש הט"ז) "ואוקמוה" באשתו ולק"ש. [וכן משמע מלשון הרא"ש (פ"ג סי' לז) "הא באחרת הא באשתו ולק"ש", וכ"ה לשון האור זרוע (סי' קלג). וכן דייק הגר"א בביאורו (סי' עה סק"ב, ראה בדמשק אליעזר שם) מלשון הרא"ש הנ"ל. ע"ש]. דמשמע שאין צורך כלל להשמיע טפח באשה אחרת, אלא רק באשתו ולק"ש. וממילא בודאי שיש לנו להשוות דעת הרמב"ם אליהם, ולא למיעבד פלוגתא בכדי. בפרט שכאמור מהטור עצמו בקיצור פסקי הרא"ש מוכח כן, אלמא מה שכתב בטור "אפילו" אינו אלא להדגיש ולפרש את עיקר החידוש כאן, וממילא ודאי דכ"ה הפירוש גם ברמב"ם. וע"ע בספר בל"ג (עמ' רץ) מה שהאריך בזה שאין להוכיח ממה שכתב הרמב"ם "אפילו". ע"ש.

ואמנם ראיתי להרב בני ציון ליכטמאן (סי' עה סק"א) שכתב דכל הנך ראשונים שחילקו בין אשתו לאשה אחרת, היינו משום שסוברים שאיסור קריאת שמע בטפח מגולה הוא רק בהסתכלות ואילו בראיה מותר אפילו באשה אחרת, ולכן פשיטא להו דכל הנידון דטפח באשה ערוה הוא רק על אשתו, וגם סתמו לאיסור ולא נתנו שום היתר באחרת, משום שבאשה אחרת הרי בלא"ה אסור 'להסתכל', אפילו פחות מטפח ואפילו במקומות המגולים (ואילו ב'ראיה' סבירא להו שמותר גם בק"ש עצמו). אבל לרמב"ם ודעימיה שכתבו דבטפח מגולה "לא יקרא כנגדה" היינו שאסור אפילו אם לא מביט עליה, וא"כ לדידיה לעולם אימא לך שטפח באשה ערוה נאמר גם לגבי אחרת, דהרי כיון שלדבריו איסור טפח באשה ערוה הוא גם ב'ראיה' - ממילא שפיר יש נפק"מ גם באשה אחרת, דאף דבעלמא מותר 'ראיה' באשה אחרת, בק"ש אסור [בטפח]. ע"ש.

אך ראשית - עצם מה שמתבאר מדבריו שגם באשה אחרת מותר לראות אם לא מביט בה אלא רק ראיה בעלמא אפילו במקומות המכוסים [אלא שבק"ש נחלקו הרמב"ם עם שאר הראשונים האם גם זה אסור או שמותר] - הדבר נסתר לכאורה מהגמ' בב"ב (נז:) שהבאתי לעיל (ד"ה ומלבד) שמבואר שבמקומות המכוסים מיהא אסור אפילו ראיה בעלמא. [אא"כ נאמר דכוונתו אהיכא דליכא דרכא אחרינא, דאפ"ה גבי ק"ש סובר הרמב"ם דאיכא איסורא. אבל ראה להלן שלא נראה שלזה נתכוין הרמב"ם]. וא"כ נפל יסודו בזה, ולכולי עלמא כל נידון 'טפח באשה ערוה' התחדש באשתו, כי באחרת בלאו הכי אסור. וכנ"ל באריכות.

ועוד, שבארחות חיים (הל' ק"ש, סי' לו) ג"כ כתב כלשון הרמב"ם "אם רואה ממנו טפח מגולה לא יקרא כנגדה" וכו', דדייק הבני ציון מלשון זה שהאיסור הוא גם בראיה בעלמא, ובכ"ז סיים: "אבל אשה אחרת אסור להסתכל בהם". ומדסתם משמע דבאשה אחרת באמת אין נפק"מ הכא, וכמו שהרב בני ציון גופיה דייק כן משאר ראשונים, אלא שכתב שלרמב"ם אינו כן, אבל כאמור מהארח"ח מוכח לא כן, ומינה תלמד שגם ברמב"ם אינו מוכרח. ואדרבה גם ברשב"א ושאר ראשונים שהודה הבני ציון דמוכח בדבריהם שאין נפק"מ באשה אחרת, מדבריהם משמע בפשטות (ראה להלן בקטע הבא בסוגריים) שאיסור טפח באשה ערוה הוא גם בראייה, אלמא גם בראייה אין נפק"מ באחרת. והיינו טעמא, משום דבמקומות המכוסים אסור ראיה כהסתכלות, וכנ"ל, ויתבאר עוד לקמן. וכן משמע בספר הבתים (אותיות כט-ל). ע"ש.

ועוד, שהרי הב"י (סי' עה) הביא דברי רבינו יונה הנ"ל בשתיקה, שאיסור ק"ש בטפח מגולה הוא רק במסתכל ולא בראיה בעלמא, ולא העיר שהרמב"ם שכתב "לא יקרא כנגדה" חולק על זה, ומשמע דס"ל דלא פליגי, בפרט שהטור ג"כ כתב כלשון הזה ["אסור לקרות כנגדה"] ואם איתא דפליגי פשוט שהיה לב"י להביא את רבינו יונה כדיעה חולקת על הטור ולהדגיש זאת, כדרכו. ועוד דגם בשו"ע סתם כלשון הטור ["אסור לקרות כנגדו"] - אע"פ שהביא בב"י את רבינו יונה בשתיקה ללא שום חולק, אלמא ס"ל דלא פליגי. וא"כ גם למטוניה דהרב בני ציון שראיה בעלמא מותרת גם באחרת, מ"מ הרי מהב"י משמע שסובר שכל האיסור בק"ש הוא רק ב'הסתכלות' וכאמור, וא"כ בהכרח אין נפק"מ באחרת, כי באחרת אסור 'להסתכל' בה אפילו בפחות מטפח וגם שלא בק"ש, וכמ"ש הבני ציון גופיה. [מיהו על גוף דברי הב"י הנז' לכאורה יש להעיר, דמהרשב"א (ברכות כד. ד"ה שוק) והרא"ש (שם פ"ג סי' לז) ורי"ו (נתיב ג ח"ד דף כה ע"ד) והנמוק"י (ד"ה קול) והרשב"ץ (ברכות שם ד"ה ופירש) ועוד, משמע שאיסור ק"ש הוא גם בראיה בעלמא ולא רק בהסתכלות, שכתבו דאין איסור לעצמה לקרות ק"ש כנגד טפח או שוק מגולה שלה "דהא קתני האשה יושבת וקוצה חלתה ערומה", ואם איתא שאיסור ק"ש כנגד טפח מגולה הוא רק

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בהסתכלות, מהו ראייתם ממה שהיא יושבת וקוצה חלתה ערומה, הלא התם אינה "מסתכלת" על עצמה. ומדוע הב"י הביא את דברי רבינו יונה בשתיקה ולא הביא דבריהם כחולקים על דבריו. וצ"ל בדוחק שהבין הב"י דאע"פ שכל האיסור הוא רק "להסתכל" בק"ש וכרבינו יונה מ"מ הביאו ראיה ממה שהיא יושבת ערומה ומברכת, כי בפשטות משמע מזה שזהו אפילו כשהיא מסתכלת בגופה דאל"כ היה למשנה לחלק "ובלבד שלא תסתכל על גופה" וכיו"ב. ואף שאין זה ראיה מוכרחת מ"מ גוף הדברים מסתבר לראשונים גם מסברת עצמם, דאין לאסור לאשה עצמה לקרות כנגד עצמה, שהרי כל האיסור הוא רק משום הרהור, ובינה לבין עצמה (או אשה מול אשה) מאי הרהור איכא, ולא הביאו הך ראיה אלא לסמך בעלמא].

וכן מצאתי להר"ש בן ישועה בפירושו על הרמב"ם שם (הודפס בקובץ אהרן וישראל, סיון תשפ"ד. והוא אחד מן הראשונים ממקומו של הרמב"ם כמאה חמישים שנה לאחר רבי אברהם בן הרמב"ם), דכתב כיו"ב, וז"ל: מה שאמר [הרמב"ם] אם היה מגולה מבשרה אפילו "טפח", רומז לאשתו של אדם בלבד, ואמנם אשה שאינה אשתו, אפילו באצבע קטנה שהיא זרת רגלה אסור להסתכל כשהוא קורא, והטעם להבדל בין אשתו מזולתה בטפח, לפי שאין התפעלות האדם ממי שהוא רגיל בו כהתפעלותו ממי שהוא אחר זולתו, ואל הענין הזה רמזו ז"ל באמרם (ברכות כד.) "אשתו גופה כגופו", כלומר שהתעוררותו מראייתה אינה כהתעוררותו מראיית זולתה, לפי שהוא רגיל בה, ולפיכך נעשתה אצבע קטנה מאשה שאינה אשתו במקום טפח מאשתו. עכ"ל.

ושני דברים למדין אנו מדבריו, חדא, דהבין שהרמב"ם לא מיירי אלא באשתו אע"פ שכתב "אפילו" אשתו. ועוד, דמשמעות דבריו שבאשתו יש רגילות 'בעצם' מפני שהיא אשתו, ורגיל בה, ולא מפני שרגיל לראות איזה דבר מגולה בה וכד', דהרי טפח לא נאסר באשתו אלא במקומות המכוסים ואפ"ה פחות מטפח שרי 'לפי שהוא רגיל בה' – ועל כרחך דהרגילות היא מצד מה שהיא אשתו שחי עמה בקרבתה תדיר, משא"כ באחרת לא שייך רגילות, דסו"ס לא חי בקרבתה ולא רגיל עמה. ודו"ק. ומעתה גם מה שהתירו מקומות המגולים באשתו אפילו בטפח מפני שרגיל בזה י"ל דהיינו דוקא באשתו דומיא דפחות מטפח במקומות המכוסים, אבל באשה אחרת לא שייך בה רגילות כלל, וגם אם מותר בה ראיה בעלמא אינו מכח היתר 'רגילות' אלא מהיתר בפני עצמו דהיינו ראיה בעלמא במקומות קלים, כדלעיל באריכות. [נ.ב. מה שכתב דבאשה אחרת אסור אפילו באצבע קטנה "כשהוא קורא", נראה דלאו דוקא הוא, דהא אמר רב ששת כל המסתכל באצבע קטנה כמסתכל במקום התורף (ברכות כד.), ומפורש בגמ' שם דזהו אפילו שלא בשעת ק"ש, אלא משום דקעסיק ותני בעניין ק"ש כתב לשון זו. או שכוונתו שבק"ש יש איסור נוסף].

והשתא לפי כל זה, גם מה שהמשיך הטור "שער של אשה אסור לקרות כנגדו" קאי נמי על אותו דרך דרישא, דהיינו בכאלו שמתחיל בהן הנידון - שבעלמא מותר לו להסתכל עליהן, כגון אשתו ובנות ביתו וכד', דקמ"ל דבשעה שקורא אסור להסתכל על שיער אשתו שרגיל בה לראותו מכוסה והשתא נגלה, וכן מפורש ברשב"ץ (ברכות כד.) ע"ש, ועל זה כעת הוסיף: "אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש, מותר", דהיינו כגון אחיותיו ובנותיו [עי' בשו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' ריג), ובשערי תשובה (או"ח סי' רכה סק"א) ובמשנ"ב (שם סק"א), ובס' הסתכלות בהלכה (עמ' כג), דעל קרובותיו הועילה תפילתן של אנשי כנסת הגדולה לבטל יצרא דעריות, עי' יומא (סט:). וראה עוד באריכות בספר דבר גדעון (ח"א עמ' קנז-קס, ובציונים שם). וגדולה מזו כתב בספר בירור הלכה (סי' עה) שאפילו במקומות המכוסים של אחיותיו השיעור הוא טפח כאשתו, דאין איסור בהם כאשה דעלמא שאסור להסתכל אפילו בפחות מטפח כאצבע קטנה, וכן מבואר כבר בח"ח בספרו גדר עולם (פרק ח), וכמו שכתב לנכון בספר לבושה של תורה (ח"א עמ' קפד). ע"ש. וע"ע בדבריו באורך בסי' טז (עמ' קעא ואילך), ובדבר גדעון (ובציונים שם) הנ"ל], **שבהם** מותר, כיון שרגיל בהם. אבל בתולות דעלמא לא עסקינן כלל, ולא מועיל בהם רגילות כלל, דכאמור באשה אחרת לא התחיל הנידון כאן [אפילו בראיה, דגם אם נאמר שבמקומות המגולים מותר ראיה, מ"מ שיער נחשב מקום מכוסה, כיון שעכ"פ אצל הנשואה הוא מכוסה. וכן מוכח להדיא מהראשונים (כתובות יז.) שגם ראיה אסורה בשיער הבתולה (ראה בזה להלן). ובפרט לאדם זר שאינו ניכר לו אם בתולה היא או נשואה. ואע"ג דמדהיקלו לבתולה לצאת כך בפרועת ראש מטעמים שונים, ש"מ דלא חשו ביציאתה לחוץ אפילו שבכך ודאי שלא יבצר שיהיה ראיה בעלמא, וזה לכאו' דלא כהאמור שגם שערות בתולות נחשבות כמקומות המכוסים שאסור בהו אפילו ראיה בעלמא, מ"מ אין הדבר כן, כי אף שהותר להן לצאת כך, לא נהפך הדבר להיות היתר גמור להתיר בהו ראיה בעלמא, אלא
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דאחרי שהיקלו לבתולות (מטעמים שונים. ראה לעיל אות ח באריכות. ואף דשם כתבתי שאולי היקלו להן בצירוף הא דמהני רגילות בשיער, לא כתבתי כן אלא לפי האחרונים שהובאו שם, אך לקושטא מהראשונים אין לכך מקור וכפי שהתבאר באריכות בהערה זו וסביבותיה, והטעם שהיקלו להן לצאת הוא מהטעמים האחרים המובאים שם. ע"ש) - הועבר לגבר להישמר בזה, גם מראיה בעלמא כפי היכולת. (וזה דלא כהאחרונים שהובאו לעיל אות ו, ודו"ק)] וממילא הגבלת האיסור שבבתולות מותר לא קאי על אחרות. וכן ראיתי בבל"ג (עמ' רצב), דמה שכתב הב"י בשם הראשונים להתיר בשער בתולות, פשוט לכאורה שזה בתולות שבביתו כגון בנותיו ואחיותיו, ולא בתולות שבחוץ, דמה שייך לומר על שער בתולות זרות שרגיל בו. ע"ש.

והטעם שבכ"ז מותר לבתולות לילך בחוץ מגולות שיער, הוא מטעמים אחרים, שהיקלו בבתולה (ראה לעיל אות ח), אבל לא מסיבת 'רגילות', וכדמוכח מכל הראשונים [עי' היטב לעיל אות ז], כי כאמור טעמא דרגילות לא מהני אלא כלפי מי שמותר לו להסתכל עליה ונמצאת תדיר בקרבתו.

ולכן גם מ"ש הראבי"ה ודעימיה שבשערות הבתולות מותר לקרוא כנגדן משום 'שרגיל בהן', אין כוונתו על כל הבתולות, שהרי בשיער בתולות של אחרות לא התחיל הנידון בהן כאן לגבי ק"ש, וכמו שפתח הראבי"ה גופיה לפני כן **דהינא ד'טפח באשה ערוה' נאמר רק לגבי אשתו אבל באחרת אפי' פחות מטפח אפור**, ע"ש, אלא כוונתו על שער אשתו ובנות ביתו שבעיקרון מותר לו להסתכל על זה, אלא שבשעת ק"ש החמירו חז"ל לאסור משום דמיטריד, ובזה 'הגביל' הראבי"ה לומר שכל מה ש'החמירו' במותרות לו בשעת ק"ש כי היכי דלא ליטריד הוא דוקא בשיער אשתו שבסתמא היא מכסה אותו, אבל שיער הבתולות שלו מותר להסתכל גם בשעת ק"ש, כיון שרגילות לגלותו, ולא מיטריד. אבל בבתולות אחרות 'בלאו הכי' אסור, בלי קשר לק"ש (דראיה לכל הפחות במקומות המכוסים חשיבא כהסתכלות, ואף שהיא רגילה לגלותו, מ"מ שאר נשים מכסים אותו ומסתבר דמקרי מקומות המכוסים לעניין זה. ראה לעיל בסמוך בסוגריים).

וגם אם תרצה לומר דשמא כל מה שכתב הראבי"ה בתחילה שבאשה אחרת 'בלאו הכי אסור', הוא דוקא בהסתכלות, אבל בראיה אימא לך דמותר גם במקומות המכוסים ובשערה [אף שזה נסתר מהגמ' בב"ב (נז:) הנ"ל ומכתובות (יז.) כדלקמן וממשמעות כל הראשונים דאיירינן אך ורק באשתו ואילו באחרת אין נפק"מ מיוחדת בק"ש כלל - כדלעיל באריכות. אבל גם אם נאמר שמותר, או שנאמר דמקרי מקומות המגולים כיון שהבתולות רגילות לגלותו ומותר בהן ראיה בעלמא] אלא שבכ"ש גם זה אסור כשטפח מגולה כמו באשתו, מ"מ מאן יימר לן דבאמת בבתולות יהיה מותר לקרוא כנגד שערן (מטעמא ד'רגילים בהו'), הלא מכיון שהראשונים הנ"ל מיירו רק באשתו ובנות ביתו (עכ"פ כי דיברו בהסתכלות) ממילא י"ל דלכן הגבילו רק לשיער אשתו ומאידך התירו בשיער בתולות ביתו, כי באמת בשיער בתולות ביתו שפיר שייך שיהיה 'רגיל' בהן - דנמצאות תדיר בקרבתו, ומותר לו להסתכל עליהן, אבל בתולות דעלמא מהיכא תיתי שהותר גם בהן, אדרבה מסתבר דלא שייך להתיר בהן מצד ה'רגילות', שהרי מה לו ולהן, בפרט שכל אחת שונה מחברתה, בצורתה והליכותיה וכד', והיאך 'יתרגל' בהן, ודלמא איסורן במקומן עומד, ולא נאמר עליהם היתר כזה של 'רגילות' אף שהיקלו לצאת בגילויין (כדלעיל אות ח). [וגם בכ"ז תתעקש לומר שאמנם הראשונים לא מיירי בבתולות אחרות אבל עדיין הדין דין אמת שגם בבתולות אחרות מותר לקרוא כנגדן בראיה בעלמא. מ"מ אין ראיה שזה מטעם 'רגילות', אלא זה כפניה ידיה ורגליה שביארתי לעיל בדברי שאר הראשונים שהטעם הוא משום שבבדברים הקלים מותר ראיה בעלמא, ואינו מטעם רגילות, ורק באשתו ובנות ביתו שמותר אף להסתכל צריכינן לטעמא דרגילות. ע"ש. וה"נ בשערותיה לפי צד זה].

וכן נראה שהבין היד אפרים (סי' עה), דהנה המג"א (סק"ג) הקשה סתירה מהכא דכתבו הטוש"ע שמותר לקרוא כנגד שיער הבתולות מאחר שרגיל בהן, לאה"ע (סי' כא ס"ב) דכתבו דלא ילכו בנות ישראל פרועות ראש ואפילו הפנויות. וכתב ע"ז היד אפרים דלכאו' לק"מ דהכא מיירי בק"ש מולן כשהן בבית או בחצר, ואילו באה"ע מיירי בשיוצאות לשוק שאז אה"נ גם הבתולות מכסות את הראש ויוצאות. ע"ש. ולכאו' עדיין קשה על שאר אינשי היאך מותר להם לקרוא כנגד הבתולות, דמאי מהני שהן רגילות לילך בביתן ובחצריהם בפרועות ראש כאשר בפועל בחוץ כולן מכסות את הראש. אלא ע"כ דהבין דבאמת מיירי כאן רק על בני הבית, דעלייהו שפיר שייך לומר שהם רגילין בהן ומותרים בק"ש מולן,

❖ לכבוד ולתפארת ❖

ולכן הקשה דהיה לו למג"א לתרץ דלעולם בחוץ חייבות לכסות כדאמרינן באבן העזר, והכא בק"ש של בני הבית מותר כיון שרגילות לגלות בחצר ובבית. ועל זה תירץ דהמג"א לא כתב כן משום דא"כ נשואה נמי, דהרי בזמן חז"ל היו רגילות לגלות שיערן בבית או בחצר כדאיתא בכתובות (עב:) לרוב הראשונים, ואם אזלינן בתר מה שרגילה לגלות בבית ובחצר וזה הסיבה שמותר לקרוא מול שער הבתולה א"כ גם מול נשואה יהיה מותר, אלא ע"כ דבעינן שיהא רגיל בה לגמרי, דהיינו שגם בחוץ היא רגילה לגלותו, דאז הוי רגילות דמהניא, משא"כ אם רגילה לגלותו רק בבית או בחצר, לא מהני, ולכן מזה הוכיח המג"א שבתולה מגלה את ראשה גם בחוץ דמשו"ה מותר לקרוא כנגדה משא"כ נשואה שרק בבית רגילה לגלות ולכן אסור. וכ"כ המשנ"ב (שם סק"י) ובביה"ל (ד"ה מחוץ), דאזלינן בתר מה שרגילה לגלות אפילו בחוץ.

ואף שי"ל דלפי מסקנת היד אפרים שבתולה רגילה לגלות שערה גם בחוץ, אה"נ דהנידון יהיה גם על בתולות דעלמא, דהרי אין לשאול 'מאי מהני שהן רגילות לילך בביתן ובחצריהם בפרועות ראש' כנ"ל, דהא השתא כתב היד אפרים שאכן הבתולות רגילות לילך מגולות ראש לא רק בביתן אלא גם בחוץ. מ"מ אינו מוכרח, דעדיין י"ל שהכוונה דוקא על בתולות ביתו, שמותר לאביה או אחיה וכד' לקרוא כנגד שערן היות והם רגילין לראותן מגולות ראש תמיד - בין בביתן ובין בחוץ, משא"כ שיער הנשואות שגם בני הבית רגילין לראותן מגולות שיער רק בביתן. אבל גבי אינשי אחריני לעולם לא נאמר 'רגילות' כלפי אחרות, גם בתולות, כנ"ל.

ואדרבה, כן נראה יותר, שהרי אם נאמר שההיתר הוא גם בשיער בתולות אחרות, צ"ב, דאטו יש הבדל בין צורת שער הבתולות לבין צורת שער הנשואות שאפשר לומר שבזה רגיל ובזה לא רגיל. וכבר נתחבט בזה החזו"א (סי' טז סוס"ק ח), ובתחילה כתב ד"לכאורה לא היה ראוי לאסור אלא באשה שהוא מכירה ורואה אותה תמיד בשיער מכוסה וכי מגלה השתא חשיב ערוה, אבל רואה אשה שאינו מכירה וראשה פרוע לא עדיפא מפנויה". ושוב כתב "אבל לא משמע כן בפוסקים", והסיק בדוחק: "אלא הכי קבעו חכמים דשיער נשואה כיון דחייבת לכסות עשאוה כערוה לכולי עלמא (ר"ל גם לכאלו שלא מכירים אותה)". [וכ"כ בברכת ה' (ח"א עמ' רצב)]. והארכתי בדבריו טובא לעיל (בפנים אות ו). ע"ש. ולפי דבריו נמצא דלא רק בשיער הבתולות 'רגילים' אלא גם בשיער הנשואות כביכול רגילים ואין הרהור, אלא שבנשואות מכיון שיש כאלו שמכירין אותן ולהם יש הרהור, עשאוה כערוה לכל העולם, דלא פלוג. וזה דוחק. (ואגב מ"ש החזו"א "כיון דחייבת לכסותו" אתי לרבויי פרוצה שאף שרגילה לגלות שערה, אסור היות וסו"ס היא 'חייבת לכסותו', ראה לעיל אות ו באורך בביאור הדברים). אך לפי האמור בדרך זו מיושבים הדברים בלא"ה ואתי שפיר טפי בדרך מרווחת יותר, דהרי הכא עסקינן בבתולות ביתו, ובהן כמובן שפיר שייך שיהיו בני הבית יודעים מי נשואה ומי בתולה שבזה הן רגילין בשערה ובזה לא. אבל בבתולות דעלמא לא איירינן כלל, ואה"נ אסור בהן אפילו ראיה (גם בלי ק"ש) כמקומות המכוסים [וכדמוכח גם מהראשונים בכתובות יז. ראה להלן]. והרי זה כמבואר.

[**ואגב** דאתא ליידן דברי היד אפרים הנ"ל, אומר בה מילתא. דכאמור מהיד אפרים הנ"ל מבואר שסובר שבשביל לומר שזה נחשב כמקומות המגולים, צריך שזה יהיה דבר שהוא מגולה בין בבית ובין בחוץ (וע"ז דנתי לעיל בסמוך אם הכוונה דוקא על אנשי ביתה שרגילין בה כך בין בבית ובין בחוץ, או גם על אינשי דעלמא). אולם ראה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' טז אות ד), שכתב דדוחק לומר דאזלינן בתר מה שרגילה לגלות בחוץ כאשר בזמנם בקושי היו יוצאות לחוץ, כמבואר ברמב"ם (פי"ג מהל' אישות הי"א). ע"ש. וכן קצת מבואר עוד שם פרק כה (מהל' אישות ה"ב) ובשו"ע אה"ע (סי' קיז ס"ו): "במה דברים אמורים, במקום שמנהג הנשים להלך בשוק ופניהן גלויות וכו' אבל במקום שאין דרך הבנות לצאת לשוק כלל" וכו'. וע"ע ברא"ש בכתובות (פ"ז סי' טו) שכתב "אבל במקום שאין דרך הבנות לראותם חוצה וכו' כמו בספרד" (וכ"ה בטור אה"ע סי' לט). וע"ע בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' צא אות כג) שכתב וז"ל: דמלשון השו״ע באה״ע (סי׳ כא סעי׳ א) "פגע" אשה בשוק משמע דאין דרכן של נשים להיות בשווקים ורק על דרך מקרה "פגע". וכידוע דלפנים היה דרכן של נשים צנועות להיות בבית כדכתיב כל כבודה בת מלך פנימה. עכ"ל. וכ"מ בשו"ת עדות ביהוסף (סי' כט ענף ב). ע"ש. [וע"ע באריכות בקונטרס שערך כעדר העזים (עמ' 32-28) שהביא הרבה מקורות נוספים לכך]. וע"כ אזלינן בתר מה שרגילה לגלות בבית, ששם הוא 'רגיל בה'. ומה שהקשה היד אפרים דא"כ נתיר גם שיער נשואה מטעם שהבעל רגיל לראותה עם שערה מגולה בביתה (כמבואר בכתובות עב. לרוב הראשונים), ביאר בספר השוק והזרוע בהלכה שם (בהערה לה) דאע"פ שמבואר בגמ' שם שמותר לאשה לגלות ראשה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בביתה, ורוב בנות ישראל נהגו כן, מ"מ הכוונה בזה היא שלפעמים היו מגלות, אך לא היו רגילות 'תמיד' לגלותו. וזהו ריבותא דקמחית ש'מעולם' לא ראו קורות ביתה (בשעה שהיתה יכולה לכסותם. תו"י שם) - בשונה משאר נשים שאינן נזהרות לכסות תמיד. ע"ש. וכיו"ב כתב בספר את צנועים חכמה (ח"א עמ' סח) שמכיון שההיתר לגלות ראשה בבית אינו בפני אחרים, לכן רגילה בדרך כלל לכסות השיער גם בבית (בפרט שכתב המאירי בכתובות עב: שגם הגילוי בבית הוא מגונה), ורק לפעמים מגלתו, ולכן הוי ערוה, אבל אם תמיד תגלהו, מותר אפילו שבחוץ מכסה. וכתב לדייק כן גם מלשון הרשב"א (ברכות כד.) ושאר הראשונים שם, שכתבו בטעמא דהיתרא "מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד", ובפשטות עיקר הרגילות שלו היא בבית ומה שבחוץ מכסה אינו גורע מרגילותו. וכ"כ להדיא מהר"י הלוי אחי הט"ז (סי' ט) ש"גם בביתן מכסות את ראשן ע"פ הרוב ומשו"ה איכא הרהור כשקורא כנגדן". ע"ש.

וכן מוכח בשו"ת מים רבים (אה"ע סי' כט) ובספר יצחק ירנן (תקמ"ו, על הרמב"ם פכ"א מהל' איסורי ביאה הי"ז) ובספר זכור לאברהם (בן אביגדור, סי' עה) ובספר תורת אביגדור (וילנא תרל"א. סי' עה במג"א סק"ג) ובספר מגן בעדי (על המג"א שם) ובשבילי דוד (שם סק"א) - דעל אף שסוברים שם שבתולות אסורות בגילוי ראש בחוץ, מ"מ בק"ש כתבו שמותר כי רגילות לגלותו בבית. ע"ש. (וכ"כ עוד אחרונים, עי' בקונטרס שערך כעדר העזים סי' ה). אלמא אזלינן בתר ביתא. וכן מוכח מהב"ח אה"ע (סי' כא). [ומה שבכ"ז אסור כנגד שיער נשואות, צריך לומר כנ"ל דרק לפעמים היו רגילים הנשואות לגלותו בבית, אבל לא תמיד כבתולות. ובס' תורת אביגדור הנ"ל כתב דהיינו משום שנהגו לכסותו גם בבית משום איסורא כהסמ"ג וכו' או מחשש לזוהר. וכיו"ב כתב בספר מגן בעדי הנ"ל. ע"ש. אמנם זה קשה, דלחולקים על הסמ"ג ולפשטות הגמ' שלא חששה לזוהר, מאי איכא למימר. וע"כ לומר כדפירשית]. וע"ע מה שכתב בזה בספר השוק והזרוע בהלכה הנ"ל (סי' טז אותיות ג-ד, ואות ו). ע"ש. ואכמ"ל. (ובשיירי קרבן על הירושלמי כתובות פ"ז ה"ו כתב כן לפי הדיעה הסוברת שנשואה אסורה לגלות ראשה בבית ובחצר, דאז י"ל שכנגד בתולה מותר כיון שהיא כן רגילה לגלותו בבית, אבל לסוברים שנשואה ג"כ מותרת לגלות בבית, לא שייך לומר לדבריהם שמותר לקרוא כנגד שיער הבתולה מטעמא דרגילים, שהרי גם נשואה רגילה ובכ"ז אסרו לקרוא כנגדה. ע"ש. וצ"ל דסבירא ליה דלשיטת הסוברים שמותר גם לנשואה לגלות בבית ובחצר, ממילא ליכא היתרא דרגילות כלל, שהרי נשואה רגילה בבית ובכ"ז אמרו ששיער באשה ערוה, ויהיה אסור לקרוא גם כנגד הבתולות, או דלשיטתם שיער לא נאסר בכלל לק"ש. אבל לפי האמור אתי שפיר לכו"ע. וק"ל).

ולפ"ז מה שלא תירץ המג"א שבאמת הבתולות חייבות לכסות כדאיתא באה"ע וכאן איירי בבית ובחצר, היינו מפני דלשון הטוש"ע משמע ליה שהיו הבתולות גם דרכן "לילך" בחוץ בפרוע ראש ולא רק בבית או בחצר, ועוד דכן משמע ברפ"ב דכתובות שגם בחוץ דרכם לגלות, כמו שהביא המג"א אח"כ, וכמו שדחה גם הב"ח באהע"ז סי' כא מטעם זהאת ניסיון חילוק זה (ולא בגלל ש'אם כן נשואה נמי' כמ"ש היד אפרים הנ"ל).

ומ"מ גם מה שנתבאר דאזלינן בתר מה שרגילה לגלות בבית, מסתבר שהוא דוקא שהולכת כן בבית באופן קבוע, כי אם הולכת כן בביתה רק לפעמים לא מהני, דהרי כאמור גם את שערותיה היו מגלים לפעמים, וכן שוקה היה מתגלה לפעמים (כמובא בראשונים בברכות כד.) - ואפ"ה הוי ערוה, והיינו כיון דסו"ס בדר"כ היו מכוסים ורק לפעמים היו מגולים, ורק כאשר רגילה תדיר בבית לגלותם מהני].

תדע, דהרי דעת השו"ע שכל איסור ק"ש הוא רק בהסתכלות ולא בראיה [וכמו שהביא בב"י (סי' עה) בשם רבינו יונה, ולא הביא חולק. וראה בזה לעיל ד"ה "ועוד, שהרי"], ואפ"ה כתב בשו"ע (ס"ב) שמותר לקרוא כנגד בתולות, ואם איתא דמיירי גבי בתולות דעלמא, קשה, במאי עסיק, אי בהסתכלות אמאי מותר, הרי גם בבתולות אסור להסתכל, ואם בראיה, אז גם בשיער הנשואות יהיה מותר לפי שיטתו שאיסור ק"ש כנגד ערוה הוא רק בהסתכלות. אלא בע"כ דמיירי בבתולות ביתו, וקמ"ל דמותר להסתכל בשיערן גם בשעת ק"ש, כי רגיל בהן, בשונה משערות אשתו שרגיל לראותן מכוסה ולכן כשנתגלו אסור לקרות כנגד שערן.

[**ושוב** ראיתי לשון המאירי (ברכות כד.) שכתב, וז"ל: וכן כתבו אחרוני הרבנים, ששער הבתולות אעפ"י שכולו מגולה מותר, "אין הכונה אלא למסתכל". ובאשה אחרת אפי' באצבע קטנה וכו'. עכ"ל. ולכאו' דבריו צ"ב. ואולי כוונתו כנ"ל שכל מה שמותר לקרוא כשמסתכל על פניה ידיה ורגליה ושיער הבתולות היינו דוקא למי שמסתכל, כגון אשתו ובנות ביתו, אבל על אשה או בתולה אחרת אסור אפילו באצבע קטנה (שהיא מקומות המגולים ופחות מטפח) או בשיער הבתולה. (ולכאורה היה מקום לדחות ולומר דכוונתו שבדברים

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אלו של מקומות המגולים שהזכיר קודם לכן וביניהם שער הבתולות, שמותר לקרוא כנגדם, לא נאסר בהם אלא להסתכל, וכדמשמע מלשון הרמב"ם (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז), שלהסתכל בשעת ק"ש אסור אפילו במקומות המגולים, ורק ב'קריאה כנגד' נאסר דוקא במקומות המכוסים ואילו במקומות המגולים מותר. וכמו שהבאתי להלן בסמוך מרבינו מנוח (על הרמב"ם שם) והערוך השלחן (סי' עה) ועוד שכן הבינו בדעת הרמב"ם. אבל א"כ קשה דלפ"ז מהו זה שממשיך: ובאשה אחרת "אפילו באצבע קטנה", הרי גם באשתו אסור אפילו באצבע קטנה אם מסתכל, וכל החילוק הוא האם דוקא בשעת ק"ש או גם בעלמא, אלא ודאי דבאשתו מותר באצבע קטנה אף להסתכל וע"ז קאמר דבאחרת אסור אף באצבע קטנה. ועוד דכן מבואר ברבינו מנוח גופיה, שהראב"ד חולק על הרמב"ם וסובר שבמקומות המגולים מותר אף להסתכל, וא"כ המאירי שהעתיק שם את דברי הרמב"ם על כרחך נמי הכי ס"ל. וק"ל). מיהו הרב אליהו מדמון שליט"א כתב (בחיבורו שטרם יצא לאור, ומסרו לי לעיון), שיתכן וצריך להגיה במאירי "אין הכוונה אלא **למתפכח**", ור"ל דשער הבתולות מותר משום שאין הכונה לאסור כאן אלא בשיער המכוסה, אבל שיער הבתולות מותר. וא"כ אין ראיה].

ונמצא דהדרינן למאי דכתבתי בריש אמי'ר, שלא מצאנו מקור שהותר לגלות דבר או לראותו משום 'רגילות' **באשה זרה**.

[**יש** לציין שהפירושים שהוזכרו לעיל בדעת הרמב"ם הוא לפי הבנת כמה מהפוסקים דהרמב"ם תרתי קאמר – ברישא מיירי ב'הסתכלות' ובזה אסר בכל גופה דהיינו אף במקומות המגולים וגם בפחות מטפח, ובסיפא מיירי ב'ראיה' ובזה אסר דוקא בטפח ומהמקומות המכוסים. עי' לרבינו מנוח על הרמב"ם שם, ולהגאון בעל חוות יאיר בספרו מקור חיים (סי' עה, ד"ה אפילו), ולערוך השלחן (סי' עה ס"א), ולגר"מ לוי בשו"ת תפל"מ (ח"ז סי' ז אות ח). ע"ש. אלא שבתפילה למשה שם משמע שהבין שהחילוק בין הרישא לסיפא הוא בין הסתכלות לראיה בעלמא, דבסיפא דמיירי בטפח מגולה יש להיזהר גם מראיה בעלמא. ואילו מרבינו מנוח הנ"ל מבואר שהבין שהחילוק הוא בין הסתכלות להרחקה כצואה, דבסיפא דמיירי בטפח מגולה יש להרחיק ממש - כמלא עיניו או לסלקה לאחריו. ע"ש. ברם מרן בב"י (סי' עה ס"ו) ובכ"מ (ברמב"ם שם סוד"ה כשם) ודעימיה הבינו אפי' לגבי הערוה עצמה שאי"צ "לסלקנה לאחריו" כצואה, אלא העיקר שלא יראנה, דהיינו שיחזיר פניו. ע"ש. וכ"ש לגבי טפח המגולה ולא הערוה עצמה. ובמקור חיים והערוך השלחן הנ"ל כתבו לשון של "העלמת עין" ו"בלא הסתכלות" (שאת זה אסר הרמב"ם בסיפא) ויל"ע אם כוונתם כרבינו מנוח או כהתפל"מ. וברשב"א (ברכות כד.) ושאר ראשונים מוכח להדיא דאי"צ הרחקה כצואה להחזיר פניו וכד', שהרי כתבו "אבל באשה אחרת אסור להסתכל אפילו באצבע קטנה" וכו', ואם איתא שטפח באשה ערוה נאמר לעניין שצריך הרחקה כצואה א"כ הסתכלות מאן דכר שמיה, נהי שעל אשה אחרת אסור 'להסתכל' בלא"ה אפילו על אצבע קטנה אבל עדיין מותר 'לעצום עיניים' ונימא דלזה התחדש כאן בק"ש דכאשר מגולה טפח צריך הרחקה ממש כמו צואה להחזיר פניו וכד' כנ"ל, אלא ודאי דגם בק"ש אין האיסור אלא שלא יראנה (ואם עוצם עינים וכד' שפיר דמי), ולזה סייגו דבריהם וכתבו שבאשה אחרת אסור בלא"ה אפילו פחות מטפח. וכן הוכיח הצמח צדק (על המשניות ברכות פ"ג משנה ה אות ב). ע"ש. וכפירוש הנ"ל דהרמב"ם תרתי קאמר כן משמע קצת מפירוש הר"ש בן ישועה על הרמב"ם שם, ע"ש, אלא שמדבריו משמע דברישא מיירי באשה אחרת ובסיפא באשתו (וכמו שפירשתי לעיל בתחילת ההערה לפי גירסת "אם", ע"ש), ואילו מרבינו מנוח והאחרונים הנ"ל משמע דברישא דאסר 'הסתכלות' זהו גם באשתו. ע"ש. (וע"ש ברבינו מנוח שהוסיף, דהראב"ד חולק ע"ז וסובר שבפניה ידיה ורגליה מותר גם בהסתכלות, כיון שרגיל בהם. ע"ש היטב. ונמצא לדבריו שנחלקו הרמב"ם והראב"ד האם במקומות המגולים מותר גם הסתכלות או רק לקרוא כנגדה). ועכ"פ בין למר ובין למר אין מכאן מקור דמהני רגילות באשה אחרת, דאי איירי בסיפא לאסור טפח בראיה בעלמא [כהתפל"מ] - טעם ההיתר בפניה ידיה ורגליה מצד 'רגילות' הוא משום דאיירי רק באשתו, שהרי באחרת בלאו הכי אסור (דראיה במקומות המכוסים הויא כהסתכלות, וכנ"ל) ולא עליה מיירי, וגם את"ל שמותר (רק שהרמב"ם לא מיירי בזה) מ"מ אי"ז מטעם רגילות (וגם אם הרמב"ם היה מיירי בזה, הרי לא כתב שזה מצד רגילות), אלא הוא מטעם שראיה במקומות הקלים מצד עצמם מותר. ואי איירי בסיפא להצריך הרחקה ממש כמו צואה וכד' [כרבינו מנוח] – א"כ אע"פ דלפ"ז אפשר לומר דמיירי בין באשתו ובין באחרת (דהא גם באחרת בעלמא מותר אם עוצם עיניים ואפשר דקמ"ל הכא דבק"ש אסור) מ"מ טעם הרחקה זו היא משום דהוי ערוה ומאוס כצואה ולא הוי "מחניך קדוש" (ולא משום הרהור כפי שכתבו הרשב"א ושאר ראשונים, דהא לרבינו מנוח אליבא דהרמב"ם אף אם עוצם עיניים אסור), וא"כ זה הטעם שייך יותר במקומות המכוסים, אך מקומות המגולים שהם קלים מצד עצמם וטבע העולם בדורות המתוקנים לגלותם, לכן אינן נחשבין כצואה ואין בזה חיסרון של מחניך קדוש ומותר לקרות כנגדן אם עכ"פ עוצם עיניים (דאילו לא עוצם עיניים מבואר ברישא של הרמב"ם שגם במקומות המגולים אסור להסתכל וכנ"ל), אבל אין כאן שום קשר לרגילות, דהא לא מיירי במסתכל או רואה אותה. וגם את"ל דאעפ"כ הדין דין אמת

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שמותר בראיה בעלמא כנגד המקומות המגולים (רק שלא זה נידון הרמב"ם, דכאמור נידונו אליבא דרבינו מנוח הוא אם מותר לקרוא 'במחנה' הערוה אע"פ שעוצם עיניו וכד'), מ"מ לא מוכרח דהוא מטעם רגילות, אלא זה מטעם שראיה במקומות הקלים שריא [וגם את"ל שזה משום רגילות י"ל דזהו רק במקומות הקלים – ראה להלן אות יז]. וכפי שהתבאר לעיל באריכות.

אבל מדברי מרן הב"י בכס"מ שם משמע שסובר בפירוש דברי הרמב"ם שהכל חדא ואין כאן רישא וסיפא, שהרי על מה שכתב הרמב"ם "וכל גוף האשה ערוה לפיכך לא יסתכל וכו'" כתב הכס"מ בזה"ל: שם (כד.), אמר רב יצחק **טפח** באשה ערוה ואוקמוה באשתו ולק"ש. עכ"ל. ומוכח דהבין שגם הרישא שכתב הרמב"ם "לא יסתכל" בגוף האשה כשהוא קורא, קאי על "טפח", כי הסיפא שכתב הרמב"ם "ואם היה מגולה טפח וכו'" אתא 'לבאר' את הרישא ולומר דמיירי כאשר מגולה טפח. (וכן דרך הרמב"ם בהרבה מקומות). והוי כאילו כתב הרמב"ם: "לא יסתכל 'בטפח' מגולה ממקומות המכוסים מגופה של אשתו כשקורא את שמע". הא במקומות המגולים מותר אף להסתכל. ונמצא דלדבריו אין פלוגתא בין הרמב"ם לראב"ד, ולתרוויהו במקומות המגולים מותר אפילו הסתכלות ואף יותר מטפח [ובמקומות המכוסים אסור בטפח. וכן נראה מספר הבתים (אותיות כט-ל). ע"ש. (ונראה שהכס"מ סובר גם בדעת הרמב"ם שראיה מותרת בק"ש מול אשתו אף במקומות המכוסים, שהרי בב"י סי' עה הביא דברי רבינו יונה בשתיקה, ולא העיר שהראב"ד או הרמב"ם חולקים על זה. וראה עוד במה שהארכתי מעט בזה לעיל ד"ה "ועוד, שהרי". ע"ש). ואמנם לפי דבריו בהכרח ההיתר במקומות המגולים הוא משום 'רגילות' - ולא משום שזה 'ראיה' בעלמא במקומות דקילי - שהרי הוא מתיר במקומות המגולים גם 'הסתכלות' כאמור, מ"מ הרי בוודאי דהיינו דוקא באשתו, דאילו באחרת הרי אסור להסתכל אף במקומות המגולים (ולשון 'אפילו' אשתו, התבאר לעיל). וכפי שכתבתי לעיל בדברי הרשב"א וסייעתו בשם הראב"ד. וראה עוד לקמן בסוף הערה זו].

הרחבה בדינא דטפח באשה ערוה - אי קאי נמי אאחרת או לא, ואם מותר 'ראיה' במקומות המכוסים של אשה אחרת

כפי שכתבתי לעיל, לא זו בלבד שאין הכרח דאיירינן בטפח באשה ערוה גבי אשה אחרת ושמצינו ראשונים רבים דלהדיא מבואר בדבריהם דאיירינן באשתו דוקא, אלא גם זה לא יתכן לומר דדין טפח באשה נצרך גם גבי אשה אחרת, שהרי מהגמ' בב"ב (נז:) הנ"ל (ד"ה ומלבד) מוכח דראיה לכל הפחות במקומות המכוסים הוי כהסתכלות [וכ"כ אחרונים רבים, שבמקומות המכוסים - אסור אף ראיה, דהויא כאש בנעורת, ראה לעיל. וי"א גם במגולים, ואכמ"ל], וממילא כיון שאסור להסתכל באשה אחרת אפילו בפחות מטפח ממילא גם ראיה במקומות המכוסים אסור אפילו פחות מטפח, דחשיבא כהסתכלות, וכאמור. ולא משכח"ל דינא דטפח באשה ערוה לעניין ק"ש אלא באשתו. וכ"כ הגאון חזון איש (או"ח סי' טז סק"ז), דכל ראיה במקומות המכוסים הו"ל כאש בנעורת, וממילא כיון שדין טפח באשה ערוה אינו אלא במקומות המכוסים, שוב לא משכח"ל הך דינא באשה אחרת, כי גם הראיה שם אסורה כבר בלא"ה ואף בפחות מטפח, כמו הסתכלות. ע"ש.

ואמנם ראיתי להגאון הר"מ הלוי זצ"ל בשו"ת תפלה למשה (ח"ז סי' ז) הנ"ל שכתב לדחות דלעולם טפח באשה ערוה קאי גם על אשה אחרת, ואע"פ שראיה במקומות המכוסים הוי כהסתכלות וכדמוכח בב"ב (נז:), יש לומר דחז"ל קבעו בזה שיעור טפח, ובפחות מטפח לא שמיה ראיה ושרי. ע"ש. [וע"ע באג"מ (ח"ד מאו"ח סו"ס קכ) שכתב ג"כ שבטפח מכוסה שהתגלה אסור אפילו באינו מסתכל בכוונה, משא"כ בפחות מטפח אינו אסור אלא במתכוין ולא בראיה בעלמא. ע"ש היטב].

אך במחכ"ת לא נהירא, חדא דדבריו יעלו מזור רק מדוע נקט הרמב"ם 'טפח', כי פחות מזה סובר דלא הוי כהסתכלות אפילו במקומות המכוסים ושרי וכדקאמר, אבל אכתי קשה דבטפח גופא דקמיירי ביה הרי זה יהיה אסור גם בלא ק"ש, דבטפח מיהא גם איהו מודה דראיה הוי כהסתכלות, וא"כ מאי איריא מ"ש הרמב"ם "לא יקרא כנגדה" תיפו"ל מצד ראיית 'טפח' במקומות המכוסים גם בלא ק"ש. מיהו לזה י"ל דאה"נ באשה אחרת כאשר מגולה טפח זה אסור מצד הראיה עצמה, ולא נקט "לא יקרא כנגדה" אלא משום אשתו, והעיקר שבפחות מטפח מותר בין באשתו ובין באשה אחרת (כי זה ראיה בעלמא). אך גם זה אינו ברור, כי אם מה שכתב הרמב"ם "לא יקרא כנגדה" יפרש הגר"מ לוי דלאו דוקא הוא, ולא נקט הכי אלא משום אשתו אבל באשה אחרת אסור גם בלא ק"ש, א"כ ה"נ גבי מה שכתב הרמב"ם "טפח"
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מנין ליה דבאשה אחרת הוא ג"כ דוקא בטפח, נימא נמי דנקט טפח משום אשתו אבל באשה אחרת אסור אפילו בפחות מטפח. השתא שהוצרך להעמיד את ה'טפח' גם גבי אשה אחרת (שבפחות מזה מותר כי ראיה בפחות מטפח לאו כלום היא גם במקומות המכוסים), אלמא לא ניח"ל לומר שנקט את ה'טפח' משום אשתו, וא"כ מאי שנא מה שכתב הרמב"ם ש"לא יקרא כנגדה" דבזה כן ניחא ליה להעמיד דנקט כן משום אשתו. אלא ודאי דלא שנא, ותרוויהו נקיט דוקא משום אשתו, אבל באחרת אסור בלא"ה, גם בלי טפח, וגם שלא בשעה שקורא, אלא בכל עת ובכל שעה, וכפי שמשמע מפשט הגמ', כדלהלן.

ועוד, דהרי ברישא של הרמב"ם דמיירי בהסתכלות דכתב "לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא ואפילו אשתו", על כרחך לומר דמה שכתב "כשהוא קורא" היינו בגלל אשתו (דבאחרת בלא"ה אסור להסתכל) [דאין לומר דקאי על הסתכלות בעלמא ובטפח והסיפא מפרשת את הרישא, דהא הר"מ לוי סובר שם שדברי הרמב"ם תרתי נינהו, ואין הסיפא 'מפרשת' את הרישא. ע"ש], וממילא מוכרח שה"ואפילו" באשתו לא מורה דעד השתא קאי רק באשה אחרת אלא סה"כ בא להדגיש את עיקר החידוש דנן, וא"כ י"ל הכי גם לגבי הסיפא דכתב "ואם היה מגולה טפח לא יקרא כנגדה" דקאי על עיקר החידוש והנידון כאן דקאי עליו ברישא, דהיינו אשתו, כי באשה אחרת בלא"ה אסור להסתכל ואסור לראות מקומות המכוסים אף בפחות מטפח [מיהו לפי גירסת "אם" (עי' לעיל בריש ההערה), ליתא לראייה זו. מיהו הגר"מ לוי גרס "ואם (עי' בדבריו אות ג), וא"כ יש ראייה].

וגם מלבד כל זה קשה דלדבריו כד פריך (ברכות כד.) אהא דאמר רב יצחק טפח באשה ערוה "אילימא לאסתכולי בה אפילו באצבע קטנה אסור", לימא דהכא בראיה עסקינן - ולכן רק טפח אסור דרק אז ראיה הוי כהסתכלות, אבל בפחות מזה שרי. אלא ודאי דליתא, דבאשה אחרת אין חילוק בין פחות מטפח לטפח, אלא הסתכלות אסורה בכל הגוף אף באצבע קטנה, וכן ראיה - במקומות המכוסים לכל הפחות (ובמקומות המגולים בפשטות מותר, והיינו אף ביותר מטפח. ויש חולקים האוסרים ראיה גם שם כמו הסתכלות, ואסור אף בפחות מטפח. ואכמ"ל).

ובאמת מהב"ח (ריש סי' עה) הנ"ל נראה שסבר שאפילו טפח (ויותר) במקומות המכוסים מותר ראיה בעלמא, שהרי כתב שהחידוש בטפח באשה ערוה (במקומות המכוסים) באשה אחרת הוא דאע"פ שראיה מותרת, בכ"ז בק"ש אסור. הא קמן דאפילו במקומות המכוסים סבר שראיה מותרת ואפילו בטפח. וממילא לא יקשה הקושיות דלעיל [שהקשינו על דברי הגרמ"ל], כי מה שכתב הרמב"ם "לא יקרא" כנגדה י"ל דהוא כאמור משום שללא ק"ש – אכן מותר בראיה בעלמא אף בטפח, ורק בק"ש אסור, וכן מה שהגמ' לא העמידה דברי רב יצחק "טפח באשה ערוה" ב'ראיה' - שלא אסורה באצבע קטנה ואסורה בטפח, הוא משום שבאמת מותר בראיה אפילו בטפח, לדברי הב"ח. אך לקושטא הוא תימה מהגמ' בב"ב הנ"ל.

ומ"מ אפילו את"ל שבאמת ראיה בעלמא שרי אפילו במקומות המכוסים ואפילו טפח ואף באשה אחרת (אף שזה נסתר מהגמ' ב"ב וכנ"ל), ורק לגבי ק"ש אסור עכ"פ בטפח, מ"מ קשה, מדוע הוצרכה הגמ' (ברכות כד.) לאוקמי "באשתו" ולק"ש, לימא "אלא לקריאת שמע" דאף דבעלמא מותר ראיה בעלמא (גם בטפח לשיטה זו), לק"ש אסור. ושו"ר שכן הקשו העולת תמיד (סי' עה סק"ב), והפרי חדש (סי' עה סק"א) והבאר היטב (שם סק"ג) והלח"מ (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז), והפמ"ג (סי' עה א"א סק"א. וע"ע במש"ז שם סק"א), והרח"א גאגין בסביב לאהל (על האהל מועד, דף מט ע"א). וכן כיו"ב הוכיחו הגר"א בביאורו (שם סק"ב, ראה בדמשק אליעזר שם) והכסא אליהו (סק"א), ועוד אחרונים חביבים. [וכן הוכיח החזו"א (או"ח סי' טז סק"ז) בתחילה. ואף שאח"כ כתב דמיהו אפש"ל דהא דאמר 'באשתו' ר"ל 'אפילו' באשתו (כהב"ח, כדלהלן), מ"מ מסיק דלקושטא לא יתכן לומר כן, כי באחרת ראיה במקומות המכוסים הויא כאש בנעורת כמו הסתכלות, וממילא אסור אף בלא ק"ש ואף בפחות מטפח].

ואף שהב"ח (הנ"ל) הרגיש בזה וכתב דהרמב"ם מפרש דתלמודא קאמר "אפילו" באשתו אסור בק"ש. וע"ע בייתר ביאור במאמר מרדכי (סק"ב). וכ"כ בשו"ת תפלה למשה (שם אות ג ואות ה), דרבותא אשמעינן דגם באשתו אסור, דאי הוה משני "אלא לקריאת שמע" הו"א דזהו רק באשה אחרת אבל באשתו שרי אפילו טפח מגולה גם בק"ש. ע"ש. אך אחר הקידה במחכ"ת אין נראה כן מלשון הגמ', דהרי עיקר קושיית הגמ' היתה דאם הכוונה ל"איסתכולי" (ואז הנידון הוא על
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אשה אחרת, שהרי על אשתו טהורה מותר להסתכל) קשה דאפילו אצבע קטנה אסור ולמה אסר כאן רק טפח (או דמדוע אסר דוקא מקומות המכוסים, הלא אפילו באצבע קטנה שהוא במקומות המגולים אסור). וא"כ די שתתרץ "אלא לקריאת שמע", שבזה מתורץ מדוע אסר דוקא טפח (וממקומות המכוסים), כלומר שהמדובר כאן הוא בראיה בעלמא ולענין ק"ש, וכדי להשמיענו את הריבותא שהוא גם באשתו אז לכל היותר תוסיף זאת אח"כ דהיינו "אלא לקריאת שמע, ואפילו לאשתו", אך מדפתח דבריו יאיר "באשתו" משמע שרק בגלל שמדובר כאן באשתו תורץ הקושיא, דלכן יש נפק"מ ב'טפח' דוקא ומהמקומות המכוסים (אלא דכדי שלא יוקשה שהרי באשתו מותר, הוסיפה הגמ' "ובק"ש"), אבל באשה אחרת אין נפק"מ כלל [דלהסתכל גם בלי ק"ש אסור וגם פחות מטפח ובמקומות המגולים וכמו שאמרה הגמ' בתחילה, ולראות ראיה בעלמא ג"כ אסור גם בפחות מטפח וגם בלי ק"ש משום דאיירינן במקומות המכוסים דראיה דידהו הויא כהסתכלות וכנ"ל, ובמקומות המגולים גם יותר מטפח מותר ראיה וכנ"ל מהצל"ח (ויש אוסרים גם פחות מטפח. עכ"פ אין מקום לשיעור טפח דוקא)]. וכ"כ הלח"מ (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) דדוחק לומר דכוונת הגמ' "אפילו" אשתו. ע"ש. והטעם דזה דוחק נראה דהוא כדפירישית. [וכן נראה מדברי הפמ"ג הנ"ל, דאף שראה דברי הב"ח (כדמוכח מתוך דבריו שם) בכ"ז כתב דמוכח מהגמ' שבאחרת אסור אפי' בפחות מטפח. ע"ש. אלמא לא ניח"ל לומר שכוונת הגמ' ל'אפילו באשתו'. וכן מוכח משאר האחרונים שהובאו לעיל בקטע הקודם]. ומעתה מה שכתב הרב בני ציון (סי' עה) לתמוה על הלח"מ דהרי הרבה ראשונים פירשו "אפילו" באשתו. וכן כתב בשו"ת תפילה למשה הנ"ל. במחכ"ת ליתא, דכוונת הראשונים היא שלא רק באשה אחרת ששם בלא"ה (גם בלא ק"ש, וגם בפחות מטפח) אסור, אלא אפילו באשתו שבעלמא מותר, בק"ש אסור עכ"פ בטפח, אבל לא שבין באחרת ובין באשתו השיעור הוא טפח. וכפי שהוכחתי לעיל מהרבה ראשונים. וכן מה שכתב הגאון מאמר מרדכי (סק"ב) על הראיה של הלחם משנה הנ"ל מהגמ' שתירצה 'באשתו', דאין בראיה זו כדאי לדחות דברי הראשונים ז"ל שכתבו לשון 'אפילו' אשתו. ע"ש. להאמור הדבר בדיוק הפוך, דאין בדבריו כדאי לדחות דברי הראשונים שכתבו לשון 'אפילו' אשתו, ואפ"ה מבואר מדבריהם להדיא שכוונתם רק באשתו, ועל כרחך שאין להוכיח כלום מלשון זה, וכמו שנתבאר.

אלא דאי משום ההוכחה מהגמ' הנ"ל [שתירצה 'באשתו' ולק"ש, ומשמע שרק באשתו יש נפק"מ בק"ש] לכאו' עדיין יש מקום לדחות קצת, דמה דפתחה ואמרה אלא "באשתו" ולק"ש, י"ל דהוא מפני דקאי על הבנתה הקודמת דמיירי בהסתכלות, ולכן רק "באשתו" יש מקרה שאסור בהסתכלות דוקא בטפח (דהיינו לעניין ק"ש) משא"כ באחרת, אבל אה"נ דכל הדומה לה באופן שיהיה מותר [דהיינו בראיה אפילו באשה אחרת לדברי הב"ח] ג"כ הכא בק"ש אסור בטפח. וכיו"ב פירש הלחם יהודה (על הרמב"ם שם). אבל זה דוחק, דבפשטות משמע מהגמ' דכל הנפק"מ היא רק באשתו. וגם מ"מ קשה דהרי מהגמ' ב"ב (נז:) הנ"ל מוכח דבמקומות המכוסים אסור אפילו ראיה בעלמא, וא"כ אין נפק"מ באשה אחרת. **וכן משמעות שאר ראשונים דלעיל** שכל הנידון הוא אך ורק על אשתו. ואין שום טעם לפרש בכח את דברי הרמב"ם שכוונתו לטפח גם לגבי אשה אחרת, כאשר אין הכרח כלל לדיוק זה והוא נסתר משאר ראשונים, וכנ"ל. ועוד, דגם לפי פירוש זה הרי הגמ' לא מיירי באשה אחרת, אלא ד'יש נפק"מ באחרת', וממילא הראשונים דקאי על דברי הגמ' לא מיירי אלא על אשתו כדאיירי בגמ' (אף שיתכן מציאות לנפק"מ באחרת לדעה הנ"ל), ומעתה מה שהגבילו הראשונים את האיסור והתירו פניה ידיה ורגליה ושערות הבתולה 'משום רגילות' היינו באשתו ובנות ביתו, דבאינהו מיירי בגמ' [ולכן גם את"ל דבראיה בעלמא מותר בפניה ידיה ורגליה ושערות הבתולה, אין מוכח מכאן שזה משום 'רגילות', אלא זה משום דאינהו אברים דקילי דמותר בהו ראייה בעלמא, וכמו שביארתי לעיל באריכות. ואי"צ לכפול]. וכבר כתבתי זאת לעיל ד"ה וגם אם, ע"ש.

ליכא דרכא אחרינא

וגם אם נרצה לומר דיש נפק"מ כאשר ליכא דרכא אחרינא דמבואר בב"ב שם שבעיקרון מותר לעבור במקומות שיש גילוי השוק ורואה לאונסו דרך הילוכו ורק ממידת חסידות יחזיר פניו או יעצים עיניו (עי"ש ברשב"ם), דע"ז נימא דהנפק"מ הכא הוא לעניין 'עיקר הדין', דכאשר קורא ק"ש אסור מעיקר הדין [ולא מחסידות] אפילו בכה"ג. וכ"כ בספר לבושה של תורה (ח"ב סי' ע אות עח) דצ"ל דמיירי הב"ח בדליכא דרכא אחרינא. ע"ש. אולם מלבד דזה לא משמע בלשון הב"ח שכתב בסתם "דלא אסרו להסתכל אלא כשמכוין לראות דאז נהנה" דמשמע דכשלא מכוין לראות אין בזה איסור

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

כלל ומותר בכל גוונא דהיינו גם כשאיכא דרכא אחרינא (וכמו שהקשה גם הלבושה של תורה שם), עוד בה דגם דוחק הוא לומר דהרמב"ם נחת למקרה צדדי שהותר באשה אחרת, דהיינו דוקא בראיה בעלמא ובנוסף דוקא כשליכא דרכא אחרינא, לומר שבק"ש יהיה בכ"ז אסור מעיקר הדין. ולכן גם את"ל שבפועל יש נפק"מ באשה אחרת – בכה"ג דליכא דרכא אחרינא, מ"מ אה"נ שיהיה השיעור בזה ג"כ טפח אבל עכ"פ לא מסתבר שלזה נתכוין הרמב"ם, אלא כוונתו כמו שפירש הפרישה, שאפילו אשתו שבעלמא מותר הכא בק"ש אסור, משא"כ באשה אחרת ש'בלאו הכי אסור' (אף שיש איזה ציור שיהיה נפק"מ גם באחרת). וכן משמעות כל הראשונים – כדלעיל באריכות. וממילא גם מה שהגבילו דבריהם את האיסור והתירו פניה ידיה ורגליה ושערות הבתולה 'משום רגילות' היינו באשתו ובנות ביתו, דבאינהו מיירי. כדלעיל בסמוך. קחנו משם.

בפרט שכל דבריו של הב"ח שם נולדו מכח מה שדייק מלשון הרמב"ם שכתב "אפילו" אשתו, וכבר נתבאר שיש ראשונים רבים שנקטו לשון זו אע"פ דמוכח מתוך דבריהם דאיירו רק באשתו (ראה לעיל ביאור הדברים), וממילא נפל היסוד, ואין שום טעם וריח להמציא בכח שהרמב"ם נתכוין גם לאשה אחרת ובראיה בעלמא בדליכא דרכא אחרינא וכו' כאשר רואים בראשונים אחרים היפך דיוק זה, בפרט שיש עוד הרבה ראשונים (שאמנם לא כתבו לשון 'אפילו', אבל) נקטו שהסוגיא מיירי רק באשתו (ראה לעיל) ואפושי פלוגתא לא מפשינן, ולכן העיקר כהפרישה הנ"ל. וזה ברור. [בפרט דלא כ"כ שייך כאן 'ליכא דרכא אחרינא', דבשלמא בלכתו בדרך - אם נאמר לו להעצים עיניו או להעביר פניו לצד אחר בו לא יראה את הערוה גם בדרך הילוכו, הרי זה יהיה עליו טירחה מרובה, שכל דרכו שהולך לצידם יצטרך להעצים עיניו או להחזיר פניו, לכן מקילינן בדליכא ליה דרכא אחרינא ואמרינן דהוי כאי אפשר, ורק ממידת חסידות יש לעשות כן. משא"כ הכא דבק"ש עסקינן, דנזדמן לו ערוה לפניו, ורוצה לקרוא ק"ש, וא"כ הרי לזמן פורתא שיקרא ק"ש - יכול להחזיר פניו (או להעצים עיניו לחלק מהפוסקים), וקשה מאד להחשיב את זה כאילו 'ליית ליה דרכא אחרינא'].

ואעיקרא משאר הראשונים משמע דלא סבירא להו כהרשב"ם דהא דמיבעי ליה למינס נפשיה הוא רק ממידת חסידות, אלא סוברים דהוא מדינא, וממילא לא שייך להעמיד דברי הרמב"ם אף היכא דליכא דרכא אחרינא, דהא מ"מ צריך לאנוס עצמו שלא יראנה. וכפי שכתב ידידי רבי אליהו מדמון שליט"א (בחיבור כת"י), וז"ל: וזו לשון קיצור פסקי הרא"ש (סי' עא), צריך אדם להעצים עיניו מלהסתכל בנשים העומדות על הכביסה אפי' אם אין דרך אחרת לעבור. ע"כ. ומשמע שכן הוא הדין בכל אדם ואין זו רק מדת חסידות. וכ"כ רבינו ירוחם (נכ"ג ח"א), וז"ל: ואם אין דרך אחרת יטה עיניו לצד אחר. עכ"ל. וכ"כ האגודה, וז"ל: ואפי' אי ליכא דרכא אחרינא יצער נפשו ויעמיץ (עי' שבת ע"ז ב') עיניו שלא יראנה. עכ"ל. וכ"כ המאירי, וז"ל: ואפי' לא היתה שם דרך אחרת והוא מוכרח לילך עכ"פ צריך הוא לאנוס את עצמו ולהטות עצמו לצד אחר. עכ"ל. [והוסיף דכן משמע גם מהריא"ז והאור זרוע (ע"ש)]. ואי אפשר דלא לישתמיט אחד מן הפוסקים לפרש שמדת החסידות היא. ובאמת שכן משמע לשון הגמ' "מיבעי ליה" למינס נפשיה, דלפי רשב"ם הל"ל לעולם דליכא ד"א ואפ"ה אי אניס נפשיה חסיד הוא. ועוד דלפי' רשב"ם מאי פריך אי דליכא ד"א אנוס הוא ורחמנא פטריה, הא מ"מ אם עושה לפנים משורת הדין משתבח ביה קרא. אלא ע"כ ר"ח בר אבא דינא קמ"ל שאסור להסתכל בנשים העומדות עה"כ, ורבותא קמ"ל, דאע"פ שהעובר על שפת הנהר רואה אותן על כרחו אפ"ה צריך למינס נפשיה ולעצום עיניו. ואפי' תימא דקרא קאמר לה בתורת שבח, מ"מ כבר באו חכמים וקבעוהו חובה. שהרי גדולה מזו מצינו שאסרו להסתכל בפנויה ממה שאמר איוב ומה אתבונן על בתולה, וכתב רבינו יונה שהוא 'איסור' מדברי קבלה והובא בב"י (סי' כא), והיינו משום דאסמכוה אקרא. וכל שכן בנ"ד דאפשר שאין זה שבח אלא דבר האסור מן הדין, דכתיב נמי התם מואס בבצע מעשקות נוער כפיו מתמוך בשוחד. עכ"ל. ועוד האריך בזה. ואכ"מ. [וכדבריו כן כתב גם הרב אז נדברו (ח"ז סי' עה) לבאר בדעת הרמב"ם, דגם בדליכא דרכא אחרינא "מחוייב" לעצום עיניים או להטות עצמו לצד אחר (ודלא כרשב"ם הנ"ל דסגי בהא דהוי דרך הילוכו ורק ממידת חסידות ראוי לעצום עיניו או להטות עצמו לצד אחר), ע"ש, והביאו מרן זצ"ל ביחו"ד (ח"ה סי' סג), וגם בדעת הרשב"ם (ב"ב שם) ביאר בספר הסתכלות בהלכה (עמ' נו) דאינו יכול לומר על עצמו דאינו רוצה לקיים מידת חסידות, אלא צריך כל אדם
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

להתאמץ בזה לעצום עיניו או להטות עצמו לצד אחר ככל האפשר, וכלשון רשב"ם, ע"ש, וכ"ה בתורת ההסתכלות (עמ' כ), וע"ע באורך רב בשו"ת עטרת פז (ח"א כרך ג אהע"ז סי' ו). ע"ש. ואכמ"ל].

בדברי בעל הלכות גדולות

ובאמת שהמעיין בבה"ג - שהביאו ההגה"מ ועוד ראשונים בשמו שבאשה אחרת אסור אפילו פחות מטפח - ראה יראה שבה"ג בכלל לא בא לחדש כלום על הגמ', לומר שיש איזה חידוש דין באשה אחרת לגבי ק"ש (שאסור 'לקרוא' אפילו בפחות מטפח) שנוכל לדון שאולי יש ראשונים שחולקים על חידושו וסוברים שגם באשה אחרת האיסור הוא רק בטפח, ושלזה נתכוונו הרמב"ם והטוש"ע כשכתבו "אפילו אשתו" כמו שרצו לומר הב"ח ודעימיה וכו', אלא הבה"ג רק כתב שבאשה אחרת פשוט יש איסור להסתכל אפילו באצבע קטנה (פחות מטפח) וכמו שכתבה הגמ' בתחילה בהדיא "אילימא לאסתכולי בה והא א"ר ששת וכו' כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף, אלא באשתו ולקריאת שמע" - דבאשתו נאמר הדין של "טפח באשה ערוה" ולק"ש, כי באחרת בלא"ה אסור כדרב ששת. ותו לא מידי. ואדרבה גם הבה"ג כתב לגבי ק"ש מול טפח באשה לשון של "אפילו אשתו" כהרמב"ם, וזה לשונו (דף ג סוף טור ב, ובהוצאת מכון ירושלים בעמ' מד): אמר רבי יצחק, טפח באשה ערוה. למאי, אילימא להסתכל בה והאמר רב ששת למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים אצעדה וכומז, לומר לך כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו נסתכל במקום התורף. אלא באשתו ולקרית שמע, "דאפילו אשתו" כי מגלי טפח מינה אסור לקרות קרית שמע כנגדה. עכ"ל. הא קמן שהבה"ג שהביאו בשמו שסובר שבאשה אחרת אסור אפילו פחות מטפח, הוא עצמו כתב לשון "אפילו אשתו", וא"כ היאך תבוא לומר שהרמב"ם והטוש"ע חולקים עליו וסוברים שגם באחרת השיעור הוא טפח מכח זה שהם כתבו לשון "אפילו אשתו", אתמהה. ועל כרחך שאין לדייק מלשון זה כלום, וכנ"ל.

ואף שלפ"ז אדרבה לכאורה י"ל כמו שכתב הרב לחם יהודה (על הרמב"ם שם) דאין כאן מחלוקת לאידך גיסא, דכולהו מודו דגם באשה אחרת האיסור הוא בטפח, והיינו בראיה בעלמא, ומה שכתבו בה"ג ודעימיה דבאחרת השיעור הוא פחות מטפח, היינו בהסתכלות, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. ע"ש.

אבל במחכ"ת זה אינו, חדא, דהא הב"י (סי' עה) הביא את דברי רבינו יונה בשתיקה שכל האיסור בקריאת שמע כנגד ערוה הוא רק בהסתכלות אבל בראייה בעלמא מותר ומשמע דהכי סבירא ליה לדינא ואין בזה מחלוקת ראשונים [ראה לעיל ד"ה "ועוד, שהרי" (אע"פ שמצינו שהאשכול סי' ז חולק. אך יש לפקפק בדבריו, עי' בתורת הקדמונים ח"א סי' קלה. ואכמ"ל)], וא"כ בעל כרחך באשה אחרת אין נפק"מ גבי ק"ש, דממה נפשך – 'הסתכלות' אסורה אפילו פחות מטפח ואפילו במקומות המגולים ושלא בק"ש, ו'ראיה' מותרת אפילו לק"ש (היינו לשיטתו שראייה מותרת במקומות המכוסים, אבל לפי מה שהתבאר לעיל - ראייה אסורה כהסתכלות אפילו שלא בק"ש, דהא במקומות המכוסים קיימינן. וגם מה שבמקומות המגולים מותר אינו מטעם רגילות אלא משום שהם מקומות קלים שהותר בהם ראייה בעלמא. ראה לעיל באריכות).

ועוד, דהא באשכול (סי' ז) כתב כלשון הזה (בשם בה"ג): באשה אחרת אפילו פחות מטפח מגולה במקום שדרכו להיות מכוסה אסור לקרות. עכ"ל. (וכ"ה באו"ז סי' קלג בשם ר"ח). והרי התם קאי על ראיה בעלמא (דאילו בהסתכלות אסור גם שלא 'במקום מכוסה', אלא באצבע קטנה), ואפ"ה כתב שבאשה אחרת אסור אפילו פחות מטפח, אלמא גם בראיה אסר באשה אחרת אף בפחות מטפח, במקומות המכוסים. והיינו כדאמרן, דבמקום מכוסה ראיה הויא כהסתכלות שאסורה אפילו פחות מטפח. [ומה שכתב "אסור לקרות" לאו דוקא הוא (דגם בלא ק"ש אסור), אלא משום דעסיק וקאי בדיני ק"ש נקיט לשון זו. ואגב משמע מדבריו דבאשתו אסור מיהא בטפח אפילו דמיירי בראייה, ודלא כרבינו יונה הנ"ל. וצ"ע. עכ"פ בין למר ובין למר באחרת אין נפק"מ ואפילו פחות מטפח אסור וגם שלא בשעת ק"ש, וכפי שהתבאר].

ועוד, שאין שום סיבה לומר כן, דמה שהוכיח מלשון הטור שכתב 'אפילו אשתו', הרי ראשונים אחרים כתבו ג"כ כלשון הזה, ואפ"ה מוכח מתוך דבריהם דמיירי רק באשתו, ורק אח"כ המשיכו לאשה אחרת שאסור בה אפילו פחות
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מטפח. (וכמו שהבאתי לעיל באריכות). וממילא אין שום טעם להוציא דברים מפשטן - את דברי הגמ' דאוקימנא 'באשתו' ולק"ש, דמשמע שרק באשתו יש נפק"מ, אבל באחרת אין נפק"מ במיוחד לעניין ק"ש אלא בלא"ה אסור ואפילו בפחות מטפח וגם בראיה (כיון דאיירינן במקומות המכוסים שלכל הפחות בהם אסור אפילו ראיה, וכדלעיל). כנ"ל. [א"נ גם אם יש נפק"מ באחרת, מ"מ הגמ' לא מיירי ביה ולא ע"ז קאי הראשונים כשהתירו שערות הבתולה, ראה לעיל].

וגם מה שכתב הגר"מ לוי (בשו"ת תפילה למשה ח"ז סי' ז אות ג), לדייק מדברי הרשב"א והמאירי (ברכות שם) שכתבו, טפח באשה ערוה וכו' ובאשה אחרת אסור 'להסתכל' בשום מקום ואפי' באצבע קטנה, עכ"ל, דמשמע מזה דדוקא להסתכל אסור אבל לקרוא ק"ש כנגדה שרי ומדלא הזכירו שאסור אפי' בפחות מטפח משמע דדוקא טפח מגולה הוא דאסור גם באשה אחרת. ע"ש. במחכ"ת אינו דיוק, כי מה שכתבו שאסור 'להסתכל' קאי על מקומות המגולים כאצבע קטנה, שאע"פ שבאשתו מותר להסתכל בהן ואפילו בשעת ק"ש כדכתבו לפני כן, מ"מ באחרת אסור, בכל שעה. אבל ראיה מותר במקומות אלו. אבל במקומות המכוסים לעולם אימא לך שאסור אפילו ראיה גם בפחות מטפח. ומה שדייק דמדלא הזכירו שבאחרת אסור אפילו בפחות מטפח משמע שבאחרת נמי השיעור הוא טפח (והיינו בראיה), ג"כ אינו דיוק, כי אדרבה לא הזכירו את האחרת, לא משום שגם בה יש איסור דוקא בטפח אלא להיפך כי בה בלא"ה אסור, ולא עליה הנידון דק"ש ש"טפח באשה ערוה". ומה שכתב הרמב"ם והטור ובה"ג "דאפילו" אשתו כי מגלי טפח וכו', היינו כנ"ל - לומר דאפילו באשתו שבעלמא אין איסור להסתכל בה, מ"מ שייך גם בה איסור זה באיזה אופן, ומבאר "כי מגלי טפח מינה אסור לקרות קרית שמע כנגדה". וכ"ש באשה אחרת שבלא"ה אסור להסתכל בה ואפילו באצבע קטנה ושלא בשעת ק"ש. וכאמור - מאחר שכן הפירוש בבה"ג על אף שכתב "אפילו" אשתו, וכן מוכח מעוד ראשונים רבים, כדלעיל באריכות, ממילא ה"ה דיש לפרש כן ברמב"ם ובטור, דה"אפילו" בא להדגיש ולפרש את עיקר החידוש דנן ולא בא לומר שלפני כן איירי באשה אחרת, ולא להשוות את כל פרטיהם כאן. וזה ברור. (וע"ע בערוך השלחן סי' עה ס"ב מה שהקשה על הלחם משנה בדעת בה"ג, ולהאמור מיושב היטב).

[**בנוגע** למה שכתבתי לעיל בסמוך, שבבה"ג גופיה מוכח דמה שכתב שבאחרת אסור אפילו בפחות מטפח, אין זה חידוש דין באשה אחרת לגבי ק"ש - שאסור בה אף בפחות מטפח, אלא הוא הוא מה שאמרו בגמ' שבאחרת אסור אפילו באצבע קטנה ובלא ק"ש. וכו'. הנה אף שראיתי ביד מלאכי (כללי הפוסקים, כללי בה"ג. במהדו' מכון י-ם הוא בח"ב עמ' טז והלאה) שהאריך להוכיח דתרי בה"ג איכא, וא"כ לכאורה יש לומר דכוונת הראשונים שהביאו בשם בה"ג שאסור אפילו טפח, כוונתם לבה"ג שחיברו רב יהודאי גאון, ולא לבה"ג שלפנינו שחיברו הר"ש קיירא. וכ"כ בשו"ת תפילה למשה (ח"ז סי' ז סוף אות ב). ויישב בכך את מה שהקשו האליה רבה והערוך השלחן שבבה"ג שלפנינו כתוב "אפילו" אשתו ומשמע דה"ה באחרת השיעור הוא טפח, דלזה תירץ דתרי בה"ג נינהו. ע"ש. אך באמת זה אינו, דהבה"ג שמזכירו ההגה"מ בכל מקום הוא הבה"ג שלפנינו, ולא אחר. ראה בהל' תפילה (פ"א אות ד) שמה שהביא שם בשם בה"ג נמצא אצלינו בבה"ג (דף ד טור ב, ובמהד' מכון י-ם עמ' מח). וכן עוד שם (פ"ב אות כ) הביא מבה"ג שנמצא לפנינו (דף ו ע"ד, ובמהד' מכון י-ם הוא בעמ' נט). וכן עוד כהנה רבות, לא יכילם הגליון, ואתה תחזה. וראה עוד בפכ"ב מהל' שבת (אות צ) שהביא מבה"ג שג"כ נמצא לפנינו (דף כב ע"ג, ובמהד' מכון י-ם הוא בעמ' קמא), ושם כתב שחיברו רב יהודאי גאון. וכ"כ עוד בהל' יבום וחליצה (פ"ד אות ט. ולא נמצא לפנינו) ובהל' מלוה ולוה (פ"ה אות ו, ונמצא לפנינו בדף צה ע"ג, ובמהד' מכון י-ם בעמ' תפד) שבה"ג הוא ר"י גאון. ובזה נחלקו עליו הרבה וכתבו שחיברו ר"ש קיירא ואילו רב יהודאי חיבר "הלכות פסוקות", ראה ביד מלאכי שם. ונמצא דהבה"ג הוא אותו בה"ג, אלא שנחלקו מי חיברו וכאמור. ואמנם ביד מלאכי שם הביא מספר שלשלת הקבלה (לו ע"ב, ובנד"מ עמ' פא-פב) שאיהו כתב להדיא שגם ר"י גאון וגם ר"ש מקיירא חיברו כל אחד הלכות גדולות, מ"מ סתם בה"ג שהזכיר ההגה"מ היינו ודאי הבה"ג שלפנינו וכמו שהבאתי כמה דוגמאות, אלא שסבירא ליה שהוא הבה"ג שחיברו ר"י גאון, והשני שלא ידוע לנו חיברו ר"ש מקיירא, או שלא סובר כהשלשלת קבלה כלל שיש עוד הלכות גדולות אחרות. ואכמ"ל. ועכ"פ לפי מה שפירשתי הדבר פשוט שמה שהביאו הראשונים את בה"ג כוונתם למה שכתב שאסור אפילו באצבע קטנה באשה אחרת. ואמנם שוב בינותי דהרי הבה"ג דהכא שהביא ההגה"מ, הוא ציטוט מהראבי"ה (סי' עו) כדמסיים. וא"כ יש לנו לבדוק על איזה הלכות גדולות מיירי הראבי"ה (ולא מה שנמצא רגיל אצל ההגמ"י). ובאמת ראיתי שבכמה מקומות מביא הראבי"ה מדברי הבה"ג ואינו לפנינו, ראה לדוגמא בסו"ס תתקמ"ד (עי"ש בהערת המו"ל). אך מ"מ אינו מוכרח דכוונת הראבי"ה
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שם לבה"ג אחר, אלא יתכן ופשוט היה לו נוסחא אחרת, וכדמצינו טובא בראשונים דברים שמציינים לחד מן הראשונים ואינם לפנינו ובודאי שלא בגלל זה נאמר שיש שני ספרים כאלו שציינו אליהם, אלא זה אותו ספר ורק מרוב העתקות וכד' הושמטו או נשתנו דברים. וא"כ אינו מוכרח דכוונת הראבי"ה (בסי' תתקמד הנ"ל) לבה"ג אחר, אלא כוונתו לבה"ג שלפנינו, רק שאצלינו הושמט. וממילא בנידוננו (ראבי"ה סי' עו) ג"כ אינו מוכרח לומר שכוונתו לבה"ג אחר, ואפשר שפיר לומר שהבה"ג שהביא כוונתו לזה שלפנינו הנ"ל, וכמו שמוכח בשאר ראשונים שה"אפילו אשתו" לא סותר את זה שבאחרת אסור אפי' פחות מטפח, וכדביארתי. ושו"ר שכ"כ הר"א אופטוביצר בהערות על הראבי"ה שם (הערה 11), וז"ל, בה"ג: דאפילו אשתו כי מגלי טפח מינה אסור לקרות ק"ש כנגדה, ומפרש רבינו (ראבי"ה): אבל באחרת אפילו בפחות מטפח, אסור. עכ"ל. (וכן נראה שהבין הר"מ הרשלר בהערותיו לספר הבתים עמ' פח הערה 393. ע"ש). והרי זה כמבואר].

ומה שכתב הלחם יהודה שם להוכיח מרש"י (ברכות כד.) שכתב "שוק באשה ערוה, להסתכל, וכן באשתו לק"ש", דלכאורה מאי קמ"ל ב'להסתכל', הלא אפילו באצבע קטנה אסור. אלא רצונו לומר דשוק שאני משאר הגוף, דאסור אפילו בראיה, משא"כ שאר הגוף אף במקומות המכוסים, מותר אף ראיה. וממילא טפח באשה ערוה קאי נמי אאשה אחרת, בראיה, דבעלמא שרי ובק"ש אסרו, משא"כ שוק אסור אפילו ראיה. ע"ש. הנה זה דוחק עצום לומר שכל כוונת רש"י היא לרבות שבשוק האיסור הוא אפילו בראיה, ובו בזמן יכתוב לשון 'להסתכל'. וכן דחה בשו"ת תפלה למשה (ח"ז סי' ז סוף אות ב), וז"ל: אולם לפענ"ד נראה שזהו דוחק, דהא רש"י קרי בחי'ל "שוק באשה ערוה להסתכל", ואי עיקר חידושו שבשוק אפילו בראייה אסור, לא הוה ליה למימר 'להסתכל'. ע"כ. [ועי"ש מה שכתב משום זה לבאר כוונת רש"י באופ"א]. וכיו"ב הקשה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' כא אות ו ד"ה ובפמ"ג), דא"כ לא היה לו לרש"י לסתום דשוק ערוה 'להסתכל' כיון שגם באצבע קטנה לשון הגמ' כל 'המסתכל' וכו'. עכ"ל. ובפרט שמשאר ראשונים בברכות שם מבואר שהשוק הוא קל יותר משאר איברים (עי' בספר השוק והזרוע בהלכה סי' כא), ולא הפוך. [וראה במה שביארו בכוונת רש"י בשו"ת דבר שמואל (סי' רצג), ובשרביט הזהב (על רש"י ברכות שם), ובהשוק והזרוע בהלכה (סי' כא אות ו) הנז'. ע"ש. ואכ"מ].

בדברי הראבי"ה וההגהות מיימוניות

ומעתה מה שכתב הראבי"ה (סי' עו): פסק בהלכות גדולות, דכל הני דאמרינן הכא טפח באשה ערוה ואפילו היא אשתו "ובאשה אחרת אפילו דבר קטן מטפח" וכן שוק באשה ערוה וכן שער באשה ערוה וקול באשה ערוה - כל הני אסור לקרות ק"ש כנגדם. וכן פירש ר"ח. עכ"ל. אין כוונתו שהלכות גדולות "פסק" וחידש על פשט הגמ' איזה דין לגבי אשה אחרת [שבה אסור אפילו פחות מטפח], זה אינו, דזה באמת פשוט בתוך דברי הגמ' משום שאסור להסתכל על אשה אחרת אפילו באצבע קטנה שזה פחות מטפח ואת זה הביא הבה"ג ותו לא וכנ"ל, אלא כוונתו שבבה"ג פסק שכל הדברים שהוזכרו בברכות (כד.) שהם "ערוה" דהיינו: טפח, שוק, שער, וקול - כל הני אסור לקרוא ק"ש כנגדם, ולאפוקי משיטות ראשונים אחרים הסוברים ששער וקול לא הוי ערוה לעניין ק"ש (ורק לגבי אשה אחרת אסור להסתכל בשערה ולשמוע קול זמרתה או לשאול בשלומה וכד'). וזהו מה שהמשיך שם הראבי"ה וכתב על דברי הבה"ג הנ"ל "ואומר אני דטעמא, דאע"ג דאין הקול נראה לעין, מיהו הרהור איכא", כי באמת חידושו של הבה"ג הוא שגם הקול נקרא "ערוה" אע"פ שאינו 'מגולה' משהו מבשרה שיהיה אפשר להחיל עליו שם "ערוה", אפ"ה אסור, ובזה יהיב טעמא הראבי"ה וביאר דהיינו משום דסו"ס הרהור איכא וכל כה"ג נתנו עליו שם "ערוה". [ונראה דלמד כן מהבה"ג מדכתב כן אח"כ בסמוך (בסוף הקטע) את המימרות דשער ושוק וקול באשה ערוה, אלמא כל זה נאמר לגבי ק"ש, דהרי שם קאי בהלכות אלו ובשאר דיני ברכות, ולא בדיני התרחקות מעריות וכד'. ושו"ר שכ"כ הר"א אופטוביצר בהערות על הראבי"ה שם (הערה 12), וע"ש עוד].

ואע"פ שבהגהות מיימוניות (פ"ג מהל' ק"ש ס"ק ס) כתב בלשון הזה: פסק בה"ג הני מילי באשתו, אבל באשה אחרת אפילו דבר קטן מטפח, וכן שוק שבאשה ושער וקול באשה כל הני אסור לקרות ק"ש כנגדן, וכן פירש ר"ח. וכו'. ע"ש. וקצת משמע שהבין שכוונת בה"ג לפסוק ולחדש דהני מילי באשתו אבל באחרת אסור אפילו פחות מטפח, והיינו מדיני ק"ש ולא מדיני הסתכלות דעלמא, מ"מ מוכרחים אנו לפרש דעיקר כוונתו היא שחידש בה"ג דכל הני אסור לקרוא ק"ש
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

כנגדן, וכן מתבאר להדיא בסוף דבריו דחתים עלה "אבי העזרי", והיינו הראבי"ה (סי' עו) הנ"ל, אבל לגבי הא דכתב במאמר המוסגר שבאשה אחרת אסור אפילו פחות מטפח אין זה עיקר חידושו של הבה"ג, אלא הם דברי הגמרא עצמם שבאשה אחרת לא מתחיל כאן הנידון, וכאמור. וכן המרדכי (ברכות סי' פ) בתחילה הביא שרב האי גאון כתב דכל הני לעניין ק"ש נינהו, והוסיף 'וכן פסק בה"ג', ולא המשיך לכתוב שחידש בה"ג גם שבאשה אחרת אסור אפילו פחות מטפח, דבאמת אין זה עיקר חידושו, דהוא גמרא ערוכה וכאמור.

בדברי הרמ"א

ואמנם הרמ"א (סי' עה ס"א) כתב "ויש אומרים" דוקא באשתו אבל באשה אחרת אפילו פחות מטפח הוה ערוה (הגהות מיימוני פ"ג). עכ"ל. ומלשונו משמע שמרן השו"ע לא ס"ל הכי אלא סובר שגם באחרת השיעור הוא טפח, וכן דייק המאמר מרדכי (סק"ב), אך באמת כבר מצינו בכמה מקומות דלאו דוקא הוא, אלא כיון שלא 'מפורש' הוא במרן לא בב"י ולא בשו"ע, פריש לה הרמ"א, אבל לעולם אימא לך שגם מרן מודה לזה. וכיו"ב כתב החת"ס בתשובה (יו"ד סי' שכד), וז"ל, אלא שהרמ"א (יו"ד סי' שמא ס"ה) כתב על זה: וי"א שאסור ברחיצה וכו', ומשמע דדיעה הראשונה (מרן השו"ע) התיר באלו. וליתא, אלא **כך דרכו של רמ"א במקום שאינו מפורש בב"י מייתי בלשון י"א**, וזה ידוע כמה פעמים. עכ"ל. וכן כתבו עוד רבים מהפוסקים, עי' בשדי חמד (כללי הפוסקים סי' יד אות ג), ובספר בל"ג (עמ' רצב ד"ה ומה), ובספר אבני יסוד (מלכא, ח"ד כרך ב' עמ' א'שלא). עש"ב. ואכמ"ל. [וע' להגאון חזו"א (או"ח סי' טז סק"ז) שכתב: ולפ"ז (דראיה במקומות המכוסים חשיבא כהסתכלות) הא דאיתא ברמ"א דבאשת חבירו אפי' בפחות מטפח אסור, ליכא מאן דפליג בזה, דכיון דעביד איסורא ודאי איכא טרדא. עכ"ל. ויש להסתפק אם ר"ל דגם הרמ"א מודה לזה דמרן לא פליג בזה - אע"פ שכתב לשון "יש אומרים", וכנ"ל בשם החת"ס ועוד, או שמא רצונו 'להעיר' על הרמ"א שכתב לשון "יש אומרים", דלפי האמור ליכא מאן דפליג בזה. ונראה יותר כצד ראשון, דרק על דברי הב"ח שכתב "דלא קיימא לן בזה כבה"ג" העיר בלשון "ולהאמור ליכא מאן דפליג בזה", אבל מה שכתב על הרמ"א לפני כן בלשון "לפ"ז הא דאיתא ברמ"א וכו' ליכא מאן דפליג בזה", משמע דמפרש דבריו, ולא מעיר. ואינו מוכרח. ועכ"פ מוכח להדיא מדבריו שלא הפריע לו מה שכתב מרן לשון 'אפילו היא אשתו' אע"פ שבאחרת האיסור הוא אפי' פחות מטפח וליכא מאן דפליג בזה כדקאמר. והרי זה כמבואר. וע' להגאון תפלה למשה (ח"ז סי' ז אות ח) שתמה על החזו"א הנ"ל, דהיאך כתב דליכא מאן דפליג בזה, הלא הרמב"ם והטוש"ע כתבו לשון 'אפילו' אשתו. ע"ש. ולהאמור לק"מ].

אלא דעדיין יש לשאול, דאף דמצינו הרבה פעמים דלא בא הרמ"א לחלוק על מרן אע"פ שכותב בלשון "יש אומרים" כאמור, מ"מ כל זה בדין 'שנתחדש' בפוסקים, דבכה"ג עדיין נופל על זה לשון "יש אומרים" אע"פ שלא מצינו בזה חולקים, ברם בדבר שהוא לא חידוש של איזה פוסק, אלא דינא דגמ' כגון הכא דבאשה אחרת אסור אפי' בפחות מטפח כדאמר רב ששת כל המסתכל באצבע קטנה וכו', וכנ"ל, נראה דלא הוה ליה למיכתב לשון "ויש אומרים". [וע"ע בדרכי משה (אות א), ודו"ק].

לכן צ"ל שהרמ"א נמשך בזה אחר לשון ההגה"מ (הנ"ל) שמשמע מלשונו שזה חידוש של הבה"ג, ולכן כתב לשון "ויש אומרים" (ועדיין לא מוכרח שסובר ששאר ראשונים חולקים ע"ז, וכנ"ל). אבל באמת כפי שהוכחתי לעיל מדברי הבה"ג גופא, זה לא מה שנתחדש בדברי הבה"ג, כי הבה"ג סה"כ כתב שבאשה אחרת אסור להסתכל אפילו באצבע קטנה, והוא מדברי הגמרא עצמה "אילימא לאסתכולי בה והא א"ר ששת וכו' כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף, אלא באשתו ולקריאת שמע" - דבאשתו נאמר הדין של "טפח באשה ערוה" ולק"ש, כי באחרת בלא"ה אסור כדרב ששת. ועיקר מה שנתחדש בבה"ג (שהובא גם בראבי"ה סי' עו) הוא שכל הני נאמר לגבי ק"ש, גם שיער וקול, לאפוקי מראשונים אחרים דסברי דבקול ושיער לא נאסר בק"ש (אלא רק בשמיעת קול זמר והסתכלות בשיער, של אחרת). וכנ"ל.

או שסובר הרמ"א שבאמת שאר הראשונים ומרן פליגי וסברי שגם באשה אחרת האיסור בק"ש הוא ב'טפח', אבל אין הכוונה בזה שבפחות מטפח יהיה 'מותר', אלא ר"ל דאע"פ שבאשה אחרת אסור בלא"ה ואפי' באצבע קטנה, מ"מ
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בק"ש איכא 'איסור נוסף' כאשר מגולה עכ"פ טפח [אך מ"מ עיקר החידוש כאן הוא גבי אשתו. וראה מה שכתבתי בזה לעיל], וסובר שזהו כוונת הטור ומרן כשהוסיפו 'אפילו אשתו', דהיינו שלפני כן עסקו באשה אחרת 'באיסור מוסיף' בטפח, והוסיפו 'ואפילו באשתו'. וע"ז הביא הרמ"א את ההגה"מ ב'יש אומרים' - כי לדעתו ההגה"מ חולק על זה וסובר שגם לעניין ק"ש האיסור באחרת (באיסור מוסיף) הוא אף בפחות מטפח. [ועי' היטב במגן גיבורים (שלטי גיבורים סק"א) דמשמע שהבין נמי דהאיסור של ק"ש ב"טפח" הוא בין באשתו ובין באשה אחרת, אלא שבאשה אחרת באמת אין ריבותא, דבלא"ה אסור מכיון שאסור להסתכל אפילו באצבע קטנה וממילא כ"ש טפח, ומש"ה אמרו בגמ' (ברכות כד.) אלא "באשתו" ולק"ש, כי באשה אחרת אין ריבותא, אבל לא שבאשה אחרת יש "איסור של ק"ש" מול פחות מטפח. ע"ש היטב. ונראה דלא ניח"ל למימר דאיכא עכ"פ ריבותא בראיה, משום דס"ל דראיה במקומות המכוסים הוי כהסתכלות וכנ"ל ולכן עדיין אין ריבותא בזה]. ומ"מ מה שהמשיכו הטור ושו"ע בסעיף ב' ששיער באשה ערוה, קאי על החידוש שנתחדש כאן בדיני ק"ש - שגם באשתו שבעלמא מותר לו להסתכל בטפח מגופה ובק"ש אסור - שזהו לא רק לגבי הגוף אלא אף לגבי השיער, ובזה 'הגבילו' חידוש זה - דזהו דוקא באשתו, אבל בבתולות ביתו מותר, אך באחרות בלא"ה אסור.

זאת ועוד, דגם אם נאמר שמרן ורמ"א פליגי, מ"מ עדיין "טפח באשה ערוה" נשנה רק לגבי אשתו גם למרן. ואבאר, דהנה בפמ"ג (סי' עה א"א ס"ק א) כתב, שמזה שמרן השו"ע השמיט הך דהגהות מיימוניות שבאשה אחרת אסור לקרוא אף בפחות מטפח, מוכח שסובר שאם קרא ק"ש כנגד טפח מגולה, יצא בדיעבד, דאל"כ קשה, דהנה בגמ' (ברכות כד.) אוקימנא דוקא "באשתו" ולק"ש, משמע שבאחרת לא הוה מצי לאוקמי [ולא משמע ליה דכוונת הש"ס "אפילו אשתו" כמ"ש הב"ח. וכנראה משום דא"כ הו"ל לשנויי תחילה "אלא לקריאת שמע", ואח"כ אם תרצה תוסיף "אפילו באשתו". וכפי שהוכחתי לעיל, ע"ש], ובשלמא להגהות מיימוניות שבאשה אחרת אסור לקרוא אפילו בפחות מטפח (נפק"מ לדיעבד שחוזר וקורא), אתי שפיר דלא אוקמי גם באחרת כי באמת דוקא באשתו השיעור הוא טפח כאמור. אבל לשו"ע שלא הביא את ההגה"מ (שבאחרת אסור אפילו פחות מטפח), מדוע אוקמי בגמ' דוקא באשתו, הו"ל רק לומר "אלא לקריאת שמע", אלא ודאי שהשו"ע סובר שבדיעבד אם קרא כנגד טפח מגולה אינו צריך לחזור ולקרוא, ולכן לא מצי לאוקמי גם באחרת, דבאחרת אין נפק"מ בק"ש, לא לעניין לכתחילה (דבלא"ה אסור) ולא לעניין דיעבד - לומר שצריך לחזור ולקרוא (שהרי בדיעבד יצא כאמור). אבל ההגהות מיימוניות והרמ"א שכתבו שבאחרת אסור אפילו פחות מטפח, היינו משום שסברו שאם קרא כנגד טפח מגולה צריך לחזור, ולהכי מתבאר שפיר שיש נפק"מ בק"ש גם באחרת, אלא שלא אוקמי בגמ' גם באחרת משום שהשיעור בה הוא אפילו בפחות מטפח.

ולפ"ז מה שכתב השו"ע "אפילו היא אשתו" אין ר"ל שגם באחרת השיעור הוא טפח, שהרי כאמור בגמ' מוכח דזה אינו, אלא שבאחרת בלא"ה אסור (וכן באמת פירש הפרישה אות ג' את לשון הטור שהוא כלשון השו"ע, וכנ"ל), וע"ז פליג הרמ"א דגם באחרת איכא נפק"מ בק"ש - לעניין דיעבד, ואפ"ה לא מצי בגמ' לאוקמי גם באחרת, משום שבה אסור אפילו פחות מטפח וכמ"ש ההגה"מ, וכמבואר.

ונמצא שבין למר ובין למר סוגיית "**טפח** באשה ערוה" נשנתה דוקא גבי אשתו, דאילו באחרת לשו"ע בלא"ה אסור (ובדיעבד גם בק"ש יצא), ולרמ"א אסור אפילו פחות מטפח (נפק"מ לדיעבד שאסור לדיעה זו).

ואמנם ראיתי להב"ח (ד"ה שוב) שכתב שאף שהרמ"א הביא יש אומרים שבאחרת אסור אפילו בפחות מטפח, "מכל מקום גם הוא סובר דלא קיי"ל הכי, עיין שם". וכוונתו למה שכתב הרמ"א "ונראה מדברי הרא"ש דטפח באשה ערוה 'אפילו לאשה אחרת', רק שבעצמה יכול לקרות אע"פ שהיא ערומה". עכ"ל. אבל כבר דחו זאת הפמ"ג (א"א סק"א) והמאמר מרדכי (סק"ג) והתפל"מ (ח"ז סי' ז אות ו) שלא יתכן שזו כוונת הרמ"א, מתרי טעמי, חדא, דהא הרמ"א כתב: ונראה מדברי הרא"ש ז"ל דטפח באשה ערוה אפי' "לאשה אחרת". ואי כוונתו באשה אחרת כלפי איש הו"ל למימר "באשה אחרת" בביי"ת ולא בלמ"ד. ועוד, מהו סיום דברי הרמ"א "רק שבעצמה יכולה לקרות אע"פ שהיא ערומה", ואי מיירי מתחילה על איש כלפי אשה אחרת דבעי נמי טפח, א"כ עצמה מאן דכר שמה. ע"כ. ודפח"ח.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בדברי רבינו האיי גאון

ומה שכתב רבינו יונה (ברכות כה:), וז"ל: ערוה בעששית אסור לקרוא ק"ש כנגדה, וכתב רבינו האי גאון ז"ל, דה"ה לכל אשה שמגלה טפח במקום מכוסה שבה שאסור לקרוא כנגדה דטפח באשה ערוה. עכ"ל. אין כוונתו דה"ה לאשה אחרת, דהשיעור הוא טפח, זה אינו, דהרי לא הוזכר שם קודם לכן איזה רמז לאשתו כי היכי דיובן מה שכתב 'דה"ה לכל אשה', אלא דשם הרי קאי לגבי "ערוה" בעששית - ולזה קאמר דלאו דוקא ה"ערוה" עצמה, אלא ה"ה "לכל טפח שבמקומות המכוסים שבאשה", דגם בהם אם זה בעששית אמרינן ביה טפח באשה ערוה [וייתכן דצ"ל: דה"ה לכל האשה - עם ה"א, כלומר לאו דוקא הערוה. אבל גם אם לא נגרוס כן, כך פירושו]. תדע, דהלא סיים שם רבינו יונה (בשמו של רה"ג) דטפח באשה ערוה "אינו אסור אלא כשמסתכל בה, אבל בראיה בעלמא מותר", ואם איתא דכוונתו במה שכתב בתחילה היא, דטפח באשה ערוה הוא גם באשה אחרת, היאך כתב שהוא רק "במקום מכוסה שבה", וכן מדוע הוא דוקא בשיעור טפח, הלא כיון שסובר שהאיסור הוא רק בהסתכלות (וכפי שסיים, כאמור) א"כ זה יהיה אסור באשה אחרת גם באצבע קטנה שהוא מקום המגולה ופחות מטפח. ולומר דמה שחילק בסוף בין הסתכלות לראיה הוא רק באשתו ומה שכתב בתחילה דה"ה לכל אשה הכוונה דלאשתו הוא בהסתכלות דוקא וכדמסיים ובאשה אחרת הוא בראיה, זה דוחק עצום, דהמעיין שם יראה דמשמע דמיירי הכל בחד גוונא, ופשיטא דכל כי האי הו"ל לפרושי דהאיסור שכעת מוסיף דהיינו באשה אחרת אינו כהאיסור הפשוט (אשתו) שהוא בהסתכלות אלא בראיה, ואח"כ כשמסיים לחלק בין הסתכלות לראיה ידגיש דה"מ באשתו. אלא על כרחך דמה שכתב בתחילה דה"ה לכל אשה כשמגלה טפח במקום מכוסה שבה כוונתו רק לומר דה"ה בשאר טפח בגוף מלבד הערוה עצמה, לכל אשה ואשה (כלפי בעלה) [או דצ"ל "לכל האשה" בה"א], וכאמור. וזה ברור למעיין. אבל לעולם טפח באשה ערוה נאמר רק לגבי אשתו, דבאחרת בלא"ה אסור, אפילו ראיה (עכ"פ במקומות המכוסים). ולכן גם מה שסיים רבינו יונה לחלק בין הסתכלות לראיה - דראיה שרי (אף בק"ש), היינו דוקא לגבי אשתו, אבל לגבי אשה אחרת בלא"ה אסור אפילו ראיה בעלמא במקומות המכוסים דהוי כהסתכלות. ושו"ר שכן מוכח בחזו"א (או"ח סי' טז סק"ז). ע"ש היטב. וכ"כ בשו"ת תפילה למשה (ח"ז סי' ז', עמ' סח), דרבינו יונה קאי על אשתו דוקא. ע"ש. וכ"כ המרומי שדה (ברכות כד.) בדעת רבינו יונה, דקאי דוקא על אשתו. ובאמת שכן מוכח ברבינו יונה גופיה (המובא בשטמ"ק כתובות יז.), וכפי שיתבאר להלן (לקראת סוף ההערה). וע"ע בספר תורת ההסתכלות (סי' ב). ע"ש. וזה ברור. [ודלא כדמשמע מעולת תמיד (סק"א). וראה עוד לעיל בהערה על אות ו (ד"ה והיינו באשתו)].

וחן אמת שבפירוש רבי דוד עראמה על הרמב"ם (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) כתב בשם רה"ג, וז"ל: ואם היה מגולה וכו'. ופירש רבינו האיי ז"ל דבראיה בעלמא מותר, אפילו בטפח מגולה, ואינו אסור אלא לק"ש. עכ"ל. ולכאורה משמע דמיירי באשה אחרת, דאי באשתו מאי איריא 'ראיה', הסתכלות נמי. וגם את"ל דראיה לאו דוקא, מ"מ מאי אתא לאשמועינן, וכי יש הו"א שאסור להסתכל באשתו שלא בק"ש? אלא ודאי לכאורה דמיירי באשה אחרת וקמ"ל דאע"פ שבעלמא 'ראיה' מותרת, מ"מ בק"ש אסור. וזה דלא כהנ"ל.

אולם לפ"ז נמצא שרה"ג מתיר ראיה בעלמא גם במקומות המכוסים, ולכאורה זה נסתר מסוגיא ידועה בב"ב (נז:) הנ"ל, דמבואר שם שלכל הפחות המקומות המכוסים - אסורים אף בראיה. [וכן חילקו אחרונים רבים בין המקומות המכוסים למגולים, עי' במשנ"ב (שם סק"ז), ובחזו"א (סי' טז סק"ז) ועוד הרבה אחרונים, אספם כעמיר גורנה בספר דבר גדעון (ח"א עמ' קמו). ע"ש. וכן בספר גן נעול (ח"ג פי"ג הערה 72). ע"ש. וראה עוד בזה לעיל בריש הערה זו בסוגריים ד"ה וכדברים]. (ובעניין 'ליכא דרכא אחרינא' ראה לעיל).

ויתירה מזו, הרי זה נסתר להדיא מדברי רב האי גאון גופיה המובא ברבינו יונה (ברכות כה:) הנ"ל, שכתב דטפח באשה ערוה [לק"ש, כדאמרינן בדף כד.] "אינו אסור אלא כשמסתכל בה, אבל בראיה בעלמא מותר". ע"ש. וא"כ היאך כתב בר"ד עראמה בשמו שבעלמא ראיה מותרת ובק"ש אסור אף ראיה, דהלא כתב כאן להדיא שאין דין טפח באשה ערוה (לק"ש) לגבי ראיה. [ולומר שברבינו יונה מיירי דוקא באשתו ולכן אסר בק"ש דוקא בהסתכלות, ואילו בר"ד עראמה מיירי באחרת
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ולכן אסר אפילו בראיה, בק"ש, זה דחוק מאד, ואין לזה שום זכר בדבריו לא כאן ולא כאן. וגם זה תמוה מאד, שהרי מימרא 'טפח באשה ערוה' יש רק אחת, וממ"נ היאך מיירי שם בהסתכלות או בראיה. ובשלמא לאשכול ולב"ח (סי' עה) מיירי בין הסתכלות ובין בראיה (ופליג על רבינו יונה בשם רה"ג הנ"ל), אבל לומר שלגבי אחרת האיסור הוא אף בראיה ובאשתו רק בהסתכלות, זה תמוה, כאמור].

ויתכן להגיה בדברי הר"ד עראמה הנ"ל, שנשמט מקולמוסו תיבת 'בהסתכלות', וכך יש לגרוס: ופירש רבינו האיי ז"ל, דבראייה בעלמא מותר, אפילו בטפח מגולה, ואינו אסור אלא 'בהסתכלות' בק"ש. ע"כ. ועיקר חילוקו הוא בין ראיה להסתכלות. והשתא נשתוו שתי הפירושים הנאמרו בשמו לכוונה אחת.

וכן משמע מלשונו, דאם כהגירסא הפשוטה הול"ל: "**דבעלמא - ראיה** מותר, ואינו אסור אלא לקריאת שמע", שהרי עיקר החילוק הוא בין עלמא לזמן ק"ש, ולא ד"בראיה בעלמא מותר ואינו אסור אלא לקריאת שמע" דמשמע שרוצה לחלק בין 'ראיה' למשהו אחר דהיינו הסתכלות. ודו"ק מעט.

וגם את"ל דאין להגיה, מ"מ מכיון דחזינן שזה סותר את דברי רה"ג גופיה המובאים ברבינו יונה, בודאי דנקטינן כנוסחא המובאת ברבינו יונה, דידוע שהיה בידו פירוש רב האי עמ"ס ברכות (כפי שניתן לראות לכל אורך המסכת, שמעתיק מפירוש רב האי גאון על המסכת. וכן אמר לי ידידי הרב ישי רונן נר"ו מהדיר פי' רה"ג על מס' ברכות), משא"כ בדברי הר"ד עראמה, שהיה בדורות מאוחרים הרבה יותר מרבינו יונה (וכ"ש מרה"ג), ולא ידוע מקור העתקתו, ויתכן שנשתבש משהו בההעתקות במשך השנים, ובודאי דנקטינן כהנוסחא שברבינו יונה, לחלק בין ראיה להסתכלות, ולא שגם בראיה אסור בק"ש, כאמור. [וקאי אאשתו, לומר שכל האיסור בטפח מגולה שבה הוא דוקא בהסתכלות ולא בראיה בעלמא. אבל באחרת בלא"ה אסור. וכפי שהוכחתי לעיל].

אמנם ידידי הרב עמנואל מולקנדוב נר"ו כתב לי, שיותר נראה שלא להגיה בדברי הר"ד עראמה, אלא פשוט דאיירי דוקא על אשתו, וה"ק 'אף שמותר בעלמא לראות בה טפח מגולה מ"מ בק"ש אסור', ומה שהקשיתי דא"כ מאי אתא לאשמועינן וכי יש הו"א שאסור להסתכל באשתו שלא בק"ש, אינו קושיא, כי הוא בסה"כ סיכם והוציא את הדינים האמורים בגמ' [כדרכם של הרבה ראשונים], שהרי זה גופא מה שהגמ' כתבה 'אלא באשתו ולק"ש', שהכוונה בזה היא כנ"ל – ש'אף שבעלמא מותרת בה ראיה מ"מ בק"ש אסור'. (והשתא נשתוו דברי רה"ג עם שאר ראשונים שכתבו דמיירי דוקא באשתו, ולא באחרת. דלא כהב"ח). ומה שהקשיתי דא"כ מאי איריא 'ראיה בעלמא', הסתכלות נמי [דהלא באשתו מותר גם הסתכלות, ואף שלא בק"ש], לק"מ, דאין כוונתו לאפוקי התבוננות, ולא לזה נחית כלל, אלא כוונתו שמותר לראות בעלמא - 'כשלא קורא קריאת שמע', וע"ז מסיים "ואינו אסור אלא לק"ש". [ומ"מ מה שרבינו יונה סיים ש"כשמגולה טפח אינו אסור אלא כשמסתכל בה אבל בראייה בעלמא מותר", יתכן דאין זה המשך לתחילת דבריו בשם רב האי גאון, שהרי ברה"ג המובא ברד"ע הנ"ל מופיע לשון 'ראיה' – שאע"פ שבעלמא מותר בק"ש אסור, אלא הוא פסקי דינים שהמשיך אחרי דברי רה"ג שפתח איתו. וכן משמע קצת בב"י (סי' עה) ובב"ח (שם), שהביאו דבר זה מתלמידי רבינו יונה לבד, ולא הוסיפו 'בשם רה"ג' (וגם לא מסתבר שהב"ח יכתוב בפשטות על דברי רה"ג 'ולא נהירא', אף שהוסיף שכך הוא משמעות הפוסקים). ואף שבאשכול (אויערבך. הל' תפילה וק"ש, סי' ז) הביא כן להדיא בשם רב האי גאון, יתכן שנמשך אחרי לשונו של רבינו יונה שכן היה משמע מפשט לשונו (וכידוע שספר האשכול הזה אינו יצא מתחת יד אחד מהראשונים, ואינו מתקופתם כלל, אלא הוא אחד מהאחרונים שליקט מספרים שונים, ראשונים ואף אחרונים. ויתכן אף ש'זויפו' שם כמה דברים. עי' במה שכתב בתורת הקדמונים ח"א סי' קלה, ובמאמרים השונים שציין שם בריש מאמרו. ע"ש. ואכמ"ל), אולם אחר שנתבאר מדברי רה"ג המובאים בר"ד עראמה שלא נתכוין לזה כלל, יתכן ואין אלו דברי רה"ג אלא דברי רבינו יונה עצמו שחידש שכל האיסור הוא דוקא כשמסתכל ולא כשרואה. א"נ אף אם נאמר שזה המשך מדברי רה"ג עצמו, מ"מ אין זה סותר את דבריו שברד"ע, כי מכיון שלא נחית לחלק בין ראיה להסתכלות, אלא סה"כ לחלק בין עלמא דהיינו שלא בשעה שקורא ק"ש, לבין שעה שקורא, א"כ מה שכתב 'ראיה' כוונתו 'כשמתכוין לראות', וראה בלשונו שבאשכול הנ"ל: 'כשמסתכל בה **ומכוין לראות**'. אלמא לשון 'ראיה' נופלת גם על הסתכלות. ורק 'ראיה בעלמא' כוונתו לאפוקי מהסתכלות, ובדברי רד"ע כוונת תיבת 'בעלמא' היא לומר 'שלא בשעת ק"ש', וכנ"ל. ודו"ק].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

והנה אם כי אף שיתכנו מאד הדברים בכוונת רה"ג, אך מדברי ר"ד עראמה, קצת משמע שלא הבין כך בכוונת רה"ג, כי כתב "ופירש" רב האי גאון, ואם זה היה דברי הגמרא עצמה, לא הו"ל למימר לשון זו, ולא היה לו להביא משהו שסה"כ בא לסכם את הגמ' ולא לחדש משהו. מיהו מצינו כיו"ב בכמה מקומות, ראה לדוגמא לעיל בסמוך לגבי מה שכתב הרמ"א בשם ההגהות מיימוניות בשם ראבי"ה בשם בה"ג (יש לשים לב לריבוי ההעתקות הללו) שבאחרת האיסור הוא אפילו בפחות מטפח, שהעתיק זאת הרמ"א בלשון "ויש אומרים" שנשמע מזה כאילו יש חולקים על דבר זה, אף שבבה"ג גופיה מוכח שלא בא לחדש דבר על הגמ' של רב ששת, וכן נראה מהראבי"ה, כדלעיל. וק"ל. איברא דאכתי יש להעיר, שמלשון רה"ג (המובא ברד"ע) קצת משמע לא כן, כי להאמור שבא לסכם את הגמ' של טפח באשה ערוה ובאשתו ולק"ש, היה לו לנקוט בלשון שבאה להשמיע את האיסור - שבק"ש אסור אפילו שבעלמא מותר. ואילו מלשונו משמע דלהיפך בא להשמיע על ההיתר שיש כאן ולא על האיסור, דזה לשונו: דבראיה בעלמא מותר אפילו בטפח מגולה, "ואינו אסור אלא" לק"ש. עכ"ל. ודו"ק מעט. אך אינו מוכרח.

משא ומתן בדברי המעדני יו"ט

הנה ברא"ש (פ"ג דברכות סי' לז) כתב: לא קשיא הא באחרת הא באשתו ולק"ש בדבר שרגיל להיות מכוסה, "ודוקא באחרת" אבל בעצמה הא אמרינן לעיל האשה יושבת ערומה וקוצה חלתה. עכ"ל. ולכאורה תיבות "ודוקא באחרת" אין להם הבנה, דמשמע שר"ל שדוקא באשה אחרת אמרנו לדינא דטפח באשה ערוה - דאסור לה להסתכל מול טפח של אשה מגולה, אבל האשה עצמה מותרת, וזה תמוה דהלא אחרת מול אחרת מאן דכר שמיה.

וכתב במעדני יו"ט (על הרא"ש שם אות ס), דקאי על מה דאמרן "באשתו ולק"ש", דפירושו "אפילו" באשתו ולק"ש, וכ"ש באחרת ולק"ש [ואף שהסתכלות אסורה אפילו באצבע קטנה, מ"מ בק"ש היקלו כדי שלא יבוא לידי ביטול ק"ש. וכבר תמהו ע"ז האחרונים, ואכמ"ל], דאהא קא מהדר דדוקא באחרת - וה"ה אשה באשה אחרת - אבל היא בעצמה מותרת אפילו ערומה. ע"ש.

אמנם במחכ"ת זה דבר תימה ודוחק עצום, דהא ברא"ש גופיה לא כתוב "אפילו אשתו" כי היכי דתוכל לומר דקאי על הדיוק דמשמע מזה שה"ה באחרת וע"ז כותב "ודוקא באחרת", אלא סה"כ "הבין שהכוונה בגמ' היא" כאילו כתוב "אפילו אשתו" דממילא גם באחרת השיעור טפח, ויוצא שעל דיוק זה שניתן לדייק [מתיבות שבפועל לא כתב הרא"ש אלא רק הבין שכך הכוונה, כאמור] סובבים דבריו 'ודוקא באחרת'. וזה דבר זר לחלוטין. בפרט שגם אם היה כותב בפועל "אפילו באשתו" זה דוחק לומר דימשיך ויגביל את ה'דיוק' מזה שמשמע שה"ה באחרת - ש"ודוקא באחרת" אבל היא עצמה לא, אלא הו"ל למימר במפורש: אפילו באשתו "וכ"ש אחרת", וכו', ואת זה להגביל ולכתוב: "ודוקא באחרת". ובאמת פשט הלשון משמע שהכוונה "ודוקא באחרת" היא דדוקא באשה אחרת שקוראת ק"ש מולה, אסור, משא"כ בעצמה מותרת. אלא שעל זה קשה כנ"ל, דלפני כן לא כתב דינא דאחרת מול אחרת כי היכי דתוכל לומר דהשתא מגביל את זה וכותב שדוקא באחרת מול אחרת אסור אבל בעמה מותרת.

וכבר הקשה כן הגר"א (סי' עה סק"ג) וז"ל: וגם לשון הרא"ש קשה, שאמר "ודוקא באחרת", לאשה אחרת מאן דכר שמיה, אלא ט"ס, וצ"ל "ודוקא לאחרים", ר"ל בין לבעלה בין לאנשים אחרים [אבל עצמה מותרת לקרות אפילו ערומה כדתנן וכו']. עכ"ל. והוא כלשון הרשב"א (ברכות כד. ד"ה שוק): ודוקא לאחרים ולאנשים ומשום הרהור, אבל לעצמה לא. עכ"ל. ובאמת שכ"ה כיו"ב בלשון הרא"ש גופיה בתוספותיו (ברכות כד.): "ודוקא לאחר" אבל היא עצמה וכו'. עכ"ל.

ומשמע אם כן לכאורה שסוגיית טפח באשה ערוה נשנתה גם לגבי "אחרים – אנשים" כלשון הרשב"א הנ"ל. וצ"ע דהגר"א גופיה כתב בס"ק ב' דמקור היש אומרים שאוסרים באשה אחרת בפחות מטפח הוא הרא"ש גופיה שכתב הא באשתו הא באחרת, אלמא הרא"ש ס"ל דלגבי אחרים השיעור הוא אפילו פחות מטפח.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

והנה מלבד מה שיש לומר שכוונת הרא"ש שכתב "לאחר" היינו 'לבעלה', וכן הרשב"א שכתב "לאחרים" הכוונה על הבעל ונקט לשון רבים – על כל הבעלים דעלמא, וכ"ה להדיא לשון תלמידו של הרא"ש הלא הוא רבינו ירוחם (בנתיב ג ח"ד, דף כה ע"ד): "ודוקא לבעלה" אבל לעצמה וכו'. עכ"ל. מלבד זה, גם אם נאמר שכוונתו בין על בעלה ובין על אחרים (וכפי שפירש הגר"א, כנ"ל), מ"מ הרי כבר כתבתי לעיל שודאי שהדין דאסור לקרוא ק"ש כשטפח מגולה קיים במכל שכן גם גבי אשה אחרת, באיסור נוסף, אבל מ"מ לא זה 'מטרתו' לומר כאן בהא דטפח באשה ערוה, שהרי באחרת גם בלא ק"ש וגם בפחות מטפח אסור, אבל האיסור בטפח ודאי קיים גם בה, במכל שכן, כאמור. ומעתה זה כוונת הרשב"א והרא"ש הנ"ל שדוקא לאחרים יש את האיסור לקרוא מול טפח ושוק מגולה באשה, בין בבעלה וכ"ש באיש אחר, כי 'בפועל' האיסור הזה קיים גם באנשים אחרים, אלא שבהם יש איסור נוסף גם בלי קשר לק"ש. אך אח"כ כשמיירי בביאור גוף מימרת רב יצחק "טפח באשה ערוה" כתב "ואוקימנא" באשתו ובק"ש, כי כאמור החידוש שנצרך כאן בסוגייתנו הוא בשביל אשתו, ועליה נשנתה סוגיית "טפח 'באשתו' ערוה" (כלשון כמה ראשונים, ראה לעיל) וא"כ בודאי שגם המשך לשונו של הרשב"א שכתב "אבל פניה ידיה ורגליה וכו' אין חוששין להן מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד" קאי על ההיא דהתחדש בה כאן איסור, דהיינו אשתו, ובא להגביל חידוש זה, דאף שנתחדש בה כאן שבק"ש אסור, מ"מ זה בשאר גופה אבל בפניה ידיה ורגליה לא נאסר כאן ומותר להסתכל אף בשעת ק"ש כיון דרגיל בהן. וע"ז הוסיף "ובאשה אחרת אסור להסתכל בשום מקום, ואפילו באצבע קטנה ובשערה", אבל עד משפט זה קאי אאשתו ועליה הזכיר 'רגילות'.

ואין לומר שבתחילת הדיבור לעולם מיירי הרשב"א בין באשתו ובין באחרת וב'ראיה', ובזה כתב שהאיסור הוא רק בשאר הגוף אבל בפניה ידיה ורגליה מותר כיון שרגיל בהו [ויהיה מוכח דמהני רגילות גם באחרת], ואח"כ רצונו רק לומר שכל זה הוא דוקא 'בראיה' אבל 'בהסתכלות' אסור באשה אחרת גם במקומות המגולים, זה אינו – ראה לעיל באות זו בהערה על ד"ה וכ"ה. עש"ב.

אם יש להוכיח מהמשנה בכתובות (טו:) שראיה מותרת גם במקומות המכוסים

והנה במשנה בכתובות (טז:) איתא: אם יש עדים שיצאת בהנומא וראשה פרוע. וכו'. ע"כ. ולכאו' יש להבין, היאך יעידו עליה על שיצאה עם הינומא, הלא אסור להסתכל על תכשיטי אשה, וכן היאך יעידו שראשה פרוע והלא אסור להסתכל על שערותיה.

ואמנם למ"ד (שם יז:) דמפרש שהינומא הוא כמין חופה של הדס עגולה, לק"מ מהינומא, דאין זה תכשיטיה. אך למ"ד (שם) שמפרש שהינומא הוא צעיף שעל ראשה שמשורבב על עיניה (עי"ש בפירש"י ד"ה קריתא), קשה היאך היו מסתכלים על ההינומא. ואמנם בדרישה (אה"ע סי' סה סק"ה) נראה דהינומא קיל משאר תכשיטיה, אבל מ"מ בטור שם (אה"ע סי' סה ס"ב) מבואר שגם תכשיטיה מותר להסתכל, וקשה כנ"ל (וכמו שהקשה שם הדרישה). ועכ"פ לגבי פריעת ראשה קשה לכו"ע, היאך העידו על זה.

וכבר עמדו על זה הראשונים, כדלקמן. ויש להוסיף, דאין לתרץ שהיו מוכרחים לכך כדי שיהיה עדות שהיא בתולה, זה אינו, דהרי בשביל זה היה אפשר להעיד ע"פ שאר סימנים, כחילוק קליות וכד', ולא להתיר בגלל זה להסתכל על ההינומא ושערותיה (עי' שו"ת מהר"י הלוי ריש סי' ט). ומדבכ"ז התירו ע"כ דהוא היתר גמור, לא מצד הכרח העדות. וע"ע בדרישה (אהע"ז סי' סה ס"ב) שביאר הקושיא, דלא מצינו כלל דמחוייבים לדקדק לחזר שהיא תקבל מאתיים (אלא שאם יש עדים שהיא בתולה, ממילא מגיע לה מאתיים), ומה שהכריח ל"יש אומרים" [דלקמן] שמותר להסתכל ביום הראשון, אינו משום שמוכרחים להסתכל כדי שיהיה עדות שהיא בתולה, דכאמור אין חיוב לחזר אחרי זה, אלא הוא משום דיהבינן בגמ' (כתובות טו:) סימן זה של יצאה בהינומא וראשה פרוע, ובודאי לא עסקינן ברשיעי שמסתכלין בה שלא כדת, וע"כ דשרי. ע"ש. ונמצא דא"א לומר שהיו מוכרחים להסתכל כדי שיהיה עדות שהיא בתולה כנ"ל, שהרי כאמור לא מחוייבין לחזר אחרי זה שיהיה עדות כזו. [ולכאו' צ"ב, דמה כוונתו ש"לא מצינו שמחוייבין לדקדק לחזר שהיא תקבל מאתיים", הרי אם נאמר דלא
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

עסקינן ברשיעי שמסתכלין בה שלא כדת (קודם שתירצו הראשונים שבאמת זה מותר, כדלהלן) היכי משכח"ל תקנת בתולה שמקבלת מאתיים. ודוחק לומר דכוונתו כנ"ל, דכיון שסו"ס יש עוד תקנות, כחילוק קליות וכד' (או שהיו נותנין סימן לעצמן, כל אחד כמנהג מקומו), לכן אין סיבה לחזור ולדקדק עוד ועוד שתקבל מאתיים. דאין זה משמע בלשונו. ויותר נראה דכוונתו שרק היכא דמודים זה לזה שהיתה בתולה, תקנו חז"ל דתקבל מאתיים, אבל כאשר האיש והאשה חלוקים זה עם זה, אין לנו מצוה לחזר ולדקדק בזה כ"כ שתקבל מאתיים (או שבאמת כל זה בכלל קושייתם, דכיון דלא עסקינן ברשיעי שמסתכלין בה שלא כדת, ממילא איך העידו על ראשה פרוע וכו', וכן איך מתקיים תקנת בתולה שמקבלת מאתיים. וע"ז תירצו שבאמת זה מותר וכו' כדלהלן)]. **ובטה"ב** (ח"ב עמ' קסב, ובנד"מ עמ' קסט) **ביאר**, שלא שייך לתרץ שהתירו להסתכל "כדי שיוכלו להעיד עליה" (כנ"ל), כי מי יודע שיצטרכו להעיד עליה בבי"ד. ע"ש. **וידידי** הרה"ג ר"א מדמון שליט"א כתב (בחיבור כת"י) בזה"ל: וזה פשוט שאין להתיר לכל אדם להסתכל בה כדי שיוכל להעיד על כך אם תתאלמן או תתגרש ותאבד כתובתה, דמה לו ולה, אין אחריות כתובתה עליו. עכ"ל.

וליישב זאת, כאמור כבר כתבו בזה הראשונים, וז"ל השטמ"ק (שם יז.): וא"ת כיון שאינו מותר לראותה, היאך נוכל למצוא עדים שיראו אותה שיצאה בהינומא וראשה פרוע. י"ל דכיון שרואין הינומא או שאר הדברים שדרך לעשותם לבתולה ואומרים כל העולם זו כלה פלונית, אותה חזקה היא כמו ראיה, דהא קי"ל דסוקלין ושורפין על החזקות. ורבינו מאיר הלוי ז"ל תירץ בענין אחר, דדוקא להסתכל אמרו דאינו מותר, אבל ראיה בעלמא לפי שעה בשעה שמוליכין אותה מותר. עכ"ל. ולתירוץ הראשון משמע שהכוונה בזה היא שמותר מפני שראיית ההינומא היא כאשר אינה עליה [וכן משמע יותר מהרא"ש (דלהלן) שרק בתירוץ השני כתב שההינומא עליה, ויותר מבואר כן ברבינו ירוחם (נתיב כב ח"ב) שכתב בתירוץ השני ראיית ההינומא "אפילו" כשהיא עליה וכו', דר"ל דלתירוץ הראשון ההיתר הוא דוקא כשההינומא לא עליה, ולתי' השני הוא אפילו כשהיא עליה אלא שהסתכלות בהינומא זה לא כפניה, ולכן אין להתיר פניה כמו שרצו לומר הי"א שהביא לפני כן שמותר אפילו פניה. ודו"ק], ולהכי מותר להסתכל על זה ועל שאר הדברים שעושים עבור בתולה שנישאת (ועדיין צ"ב דהא אין מסתכלין גם על בגדים שעל הכותל, ויש לחלק). אך לתירוץ זה צ"ע, דהתינח הינומא אבל פריעת שערותיה מאי איכא למימר [ואין לתרץ שסמכו על התירוץ השני, דהרי התי' השני הוא מרבינו מאיר הלוי, שהוא תירץ "בענין אחר" כלשון השטמ"ק, ומוכח דכל אחד באפיה נפשיה הוא. ודלא כפי שכתבתי בספרי תהילת אהרן (עמ' צו בהערה). ובהגהות חשק שלמה (כתובות טו:) אחרי שכתב לגבי ההינומא דזה שאומרים כל העולם דזו של כלה פלונית אותה חזקה היא כמו ראיה, הוסיף "וכן יש לפרש בראשה פרוע". ע"ש. ולא זכיתי להבין כוונתו. ושו"ר לידידי הגאון ר"א מדמון שליט"א (בחיבור כת"י), שביאר דהחשק שלמה הבין שהתירוץ הראשון של השטמ"ק הנ"ל אין כוונתו כהתירוץ הראשון של הרא"ש (דלהלן) שההיתר כאן הוא מצד שההינומא אינו עליה וכנ"ל, אלא כוונתו כך, דקשיא ליה דכיון שאסור להסתכל בפניה היאך יעידו שפלונית יצאת בהינומא והרי לא ראו מי היא, וע"ז תירץ, שאין צורך לראות פניה אלא סגי בראיית ההינומא שעליה או פריעת ראשה. והיינו כתירוץ שני של הרא"ש (דלהלן) שאף שבפניה אסור אפי' ביום הראשון, מ"מ בפריעת ראשה ובתכשיטיה מותר. אלא שהקשה ע"ז ידידי הנ"ל, דדחוק הוא, שהיאך סתמו בפשיטות שמותר לראות ההינומא, והרי אין זה אלא בכלה, והיה להם לפרש. ולכן נראה יותר שכוונתו כתירוץ הראשון של הרא"ש].

עכ"פ לתירוץ השני (שהוא מהר"מ הלוי) משמע שבראיה בעלמא מותר להסתכל על שערותיה. ולכאו' להנ"ל צ"ב מדוע, הרי שערותיה הן ממקומות המכוסים דאסור אפילו בראיה בעלמא.

אבל מלבד שלתירוץ הראשון שבשטמ"ק הנ"ל מוכח דלא ס"ל דראיה שרי. גם הנה שאלה זו (דהיאך יעידו על פריעת ראשה וההינומא כאשר אסור להסתכל עליה) הקשה כן גם הרא"ש (בפסקיו פ"ב מכתובות סי' ג), וז"ל: וי"א דד[וקא] כל שבעה אסור [להסתכל בפני כלה כדי לחבבה על בעלה], אבל יום ראשון שהוא עיקר החיבוב אצל בעלה, מותר, דאל"כ מי יעיד שיצתה בהינומא וראשה פרוע. וליתא, דאפילו שעה אחת אסור להסתכל, אלא כיון שרואין ההינומא שעשו ואומרים זו היא של כלה פלונית היינו עדות. אי נמי ראיית ההינומא כשהיא עליה או פריעת הראש אין זו הסתכלות בפניה. עכ"ל. ומוכח מכל דבריו (הן לי"א שהביא והן לשתי התירוצים שכתב בעצמו) דס"ל דגם ראיה אסור, דאל"כ קושיא מעיקרא ליתא די"ל דהכא רק ראו את ההינומא ואת שערותיה וזה שרי, אלא ע"כ דבשערות מיהא גם זה אסור. [ודוחק לומר דהא דלא תירץ כן הוא משום דס"ל דבעינן לעדות בענין הסתכלות ולא ראיה. דאין סברא בזה שלעדות צריך דוקא אם הסתכל בדבר ואילו כאשר רק

❁ לכבוד ולתפארת ❁

ראה לא יכול להעיד, דזו לא שמענו. ושו"ר שכך הביא ראיה זו לאסור הגרב"י זילבר בספר תורת ההסתכלות (עמ' נא, ד"ה אבל, ובהערה). ע"ש. מיהו איהו רצה להביא מזה ראיה שכל ראיה בעלמא אסורה, אבל להאמור י"ל דדוקא משום שערה לא תירץ הכי, משום שהוא ממקומות המכוסים, אבל בפניה וכיו"ב ממקומות המגולים, לעולם מותר ראיה. וראיה לדבר, שהרי הרא"ש גופיה התיר ראיה בעלמא כמבואר בספר חסידים לר' משה הכהן בן אחותו של הרא"ש (סי' צט) בשמו, ע"ש, ועל כרחך לומר דהכא שאני דבמקומות המכוסים כשערותיה אסור אף בראיה בעלמא].

ואף שראיתי למרן הגרע"י זצ"ל בטה"ב (עמ' קסא, ובנד"מ עמ' קסח) שכתב, דיש להעמיס בכוונת הרא"ש [בתי' השני] כמו שכתב ה"ר מאיר הלוי הנ"ל שיש חילוק בין ראיה להסתכלות, וכיון שראו פניה שפיר דמי להעיד שיצאה בהינומא וראשה פרוע. ע"ש. מ"מ לענ"ד במחכ"ת לא נהירא, דא"כ למה הוצרך לחלק בין ההינומא ושערותיה לבין פניה, לימא סתמא דאה"נ שמותר, אבל רק ראיה בעלמא ולא הסתכלות. ומדלא קאמר הכי ש"מ דהכא גם ראיה אסור, משום דאיירינן בשערותיה שהוא מקום המכוסה, ואפ"ה בכלה הקילו בשערותיה והינומא. ואף שאפשר לדחוק ולומר כעי"ז, דהיינו שמה שהוצרך לחלק בין ההינומא ושערותיה לבין פניה היינו משום שכדי לראות מי היא אי אפשר אא"כ יסתכלו בפניה ממש, אבל להבחין שיצאת בהינומא או שראשה פרוע ולא מכוסה אי"צ להסתכל בהינומא או בשערה, כי הם דברים הניכרים ביותר שהעין מרגשת בהם מן הצד גם בלי לראותם בעצמם. אבל מלבד שזה דוחק, ויותר משמע שכוונתו לחלק ביניהם בעניין שבזה מותר להסתכל ובזה לא כי זה פחות חמור מפניה (ורק בזה היקלו בכלה), זאת ועוד שהרי כן מפורש בטור (אהע"ז סי' סה ס"ב) שכתב, וז"ל: וליתא, דאפילו שעה אחת אסור להסתכל בה, אבל מותר "להסתכל" בתכשיטין שעליה או בפריעת ראשה. עכ"ל. מבואר דגם להסתכל מותר, וכל החילוק הוא בין פריעת ראשה ותכשיטיה לבין פניה דזה לא התירו וזה התירו כדי לחבבה על בעלה. וכן מבואר בלבוש (שם ס"ב), וגם נתן טעם לחילוק זה, וזו לשון קדשו: ואע"ג שמצוה לרקד בפניה, אסור להסתכל בה, ואע"ג שע"י ההסתכלות בה יכול לשבחה ביותר ולחבבה על בעלה יותר, אפ"ה אסור כדי שלא יבא לידי הרהור כמו שאסור בשאר נשים. מ"מ מותר להסתכל בתכשיטין שעליה ובפריעת ראש, שזה אינו מביא כ"כ לידי הרהור, לפיכך משום כדי לשבחה ולחבבה מותר, אע"ג דבשאר נשים אסור גם בזה. עכ"ל. הרי להדיא שהחילוק הוא בין שערותיה ותכשיטיה שאינם מביאים הרהור כ"כ, לבין פניה ושאר גופה. וכן הבין הנצי"ב בספרו העמק שאלה (יתרו, סי' נב אות א, דף שלג ע"ב) וכמו שהביא בטה"ב הנ"ל, ואף שכתב עליו שאינו מוכרח, דאפשר להעמיס בכוונת הרא"ש שכוונתו לחלק בין ראיה להסתכלות, מ"מ במחכ"ת זה אינו וכנ"ל. ושו"ר שכן העירו על דברי מרן זצ"ל בקובץ המשביר (ח"ד עמ' קנז בסופו), ובירחון אור תורה (אדר תשפ"א, עמ' תצב), דאין משמע כן מלשון הרא"ש. ע"ש. ולהנ"ל הדברים גם מוכרחים מדברי הטור והלבוש כאמור.

ולרבינו מאיר הלוי שביאר טעמא דהיתר ראיה בהינומא ובפריעת ראשה משום דהוי ראיה בעלמא וזה מותר, לכאו' צ"ל דס"ל דראיה בעלמא שרי אף במקומות המכוסים וכהב"ח ואנן לא קי"ל הכי וכנ"ל. או דס"ל דחשיב כליכא דרכא אחרינא דלא היו נוהגין במקומותן לחלק קליות דוקא לבתולה (או שגם לבתולה לא היו מחלקים) וא"כ לא היה סימן שידעו שהיא בתולה אלא להסתכל על ההינומא ופריעת ראשה, ולהכי בראיה בעלמא מיהא מותר [מיהו ע' בשו"ת מהר"י הלוי (סי' ט ד"ה תשובה)]. ולא משום שסבר ששערות נחשבים מקומות המגולים אף כלפי אחרים ורק בנשואה שרגילה לכסות נחשב מקומות המכוסים, זה אינו, וכאמור.

ושו"ר לידידי הגאון ר"א מדמון שליט"א (בחיבור כת"י) שכתב דאעיקרא אין הכוונה שהר"מ הלוי סובר שראיה מותרת, שהרי א"כ נמצא שהרמ"ה חולק על כל עיקר הנידון וסובר דקושיא מעיקרא ליתא משום שאיסור הסתכלות בנשים אינו אלא בהתבוננות, ואילו מלשון השטמ"ק שכתב "ור"מ הלוי תירץ בעניין אחר" לא משמע הכי, אלא משמע שמודה לעיקר הקושיא. אלא ודאי דמודה דבעלמא גם ראיה אסורה (לכה"פ במקומות המכוסים כשערה), והכא הכי קאמר, דהא דמסקינן דאסור להסתכל בכלה (דלית הלכתא כוותיה דמי שהתיר), דוקא להסתכל אמרו דאין היתר בכלה כלל יותר משאר נשים, אבל ראיה בכלה בשעה שמוליכין אותה מותר. אבל בשאר נשים או אפילו בכלה אבל שלא בשעה שאין מוליכין אותה - אסור אפילו ראיה בעלמא, וכן משמע מדברי הר"מ הלוי גופיה בספרו יד רמ"ה עמ"ס סנהדרין (קז:). ע"ש היטב.

❖ לכבוד ולתפארת ❖

וביאור הדברים כך הוא, דבעיקרון לשון 'הסתכלות' אע"פ שעיקרו משמש לעיון והתבוננות, מ"מ הוא משמש לראיה בעלמא, כדמצינו בכמה דוכתי, כגון בב"ב (נז:) "ועוצם עיניו מראות ברע" זה שאין מסתכל בנשים וכו', הרי דשאינו מסתכל היינו שעוצם עיניו ואינו רואה כלל, וכן בכל מקום איסור הסתכלות בנשים היינו אפי' בראיה בעלמא, אבל הא דאמר רבי שמואל בר נחמני (יז.) מותר להסתכל בכלה וכו' בהכרח אין הכוונה רק ראיה בעלמא, דלחבבה על בעלה לא שייך אלא כשניכר לו שמסתכלים בה מפני יפיה שמתוך כך נכנס יפיה בלבו כדפירש"י, וזה לא שייך בראיה בעלמא, אלא אפי' בהתבוננות מותר. וע"ז שהתיר אפי' בהתבוננות אמרינן "ולית הלכתא כוותיה" דהיינו דבהתבוננות לעולם אסור, אבל בראיה בעלמא יש פעמים שמותר דהיינו בשעה שמוליכין אותה. ולא ניחא ליה להרמ"ה לחלק בסתם בין כל שבעה לשעה שמוליכין אותה, דמדאמרינן ולית הלכתא כוותיה משמע לגמרי אפי' שעה אחת [דמטעם זה נדחתה דעת האומרים דביום ראשון מותר והוצרך הרמ"ה לתרץ מי יעיד עליה], ולא ניחא ליה נמי לומר דראיה בעלמא מותר כל שבעה, דמאיזה טעם יהיה מותר, הא לא שייך בזה לחבבה על בעלה כנ"ל. משא"כ בשעה שמוליכין אותה לחופה חוק הוא שמגלין פניה ומראין אותה לבני אדם, כמ"ש בשטמ"ק שם בסמוך בשם הרא"מ הלוי. [וכן אמרו רז"ל בשמו"ר פמ"א סי' ה', מה כלה זו כל ימים שהיא בבית אביה מצנעת עצמה ואין אדם מכירה, וכשבאה ליכנס לחופתה היא מגלה פניה, כלומר כל מי שהוא יודע לי עדות (ר"ל שנבעלתי) יבוא ויעיד עלי. ובילקוט שה"ש רמז תתקפ"ח על פסוק נופת תטופנה, מה כלה זו ראשה פרוע לעיני כל ומגלה פניה לומר לא נחשדתי לדבר עבירה וכו']. ובלא"ה יש לומר דאין לנו להתיר יותר ממה שמוכח ממתני' אם יש עדים שיצאת בהינומא וכו', ומהתם לא מוכח דשרי אלא ראיה בעלמא בשעה שמוליכין אותה. וכעין זה כתוב בשטמ"ק שם בשם הרא"ם הלוי שאין לנו להתיר דבר זה אלא בראיה. עכ"ל של ידידי הנז'. ודפח"ח. [ודע, דגם את"ל שסבר רבינו מאיר הלוי ששערות אינם נחשבים למקומות המכוסים ובגלל זה התיר שם ראיה בעלמא, מ"מ כל זה אינו אלא לעניין היתר ראיה, אבל לצאת לחוץ אכתי חיישינן שמא יסתכלו בה (ובשיער הבתולה היקלו אף לצאת. ראה בהערה הבאה). וממילא גם אין להתיר לצאת בפאה או בשוק מגולה אף אם הורגלו לגלות אותו, כי גם אם נאמר שבגלל ההרגל נהיה הדבר כמקומות המגולים ויהיה מותר ראיה בו, מ"מ אסור לצאת איתו לבחוץ דסו"ס חיישינן שמא יסתכלו בה, דהרי אפילו פניה ידיה ורגליה לא הותר גילויים בחוץ אלא משום ההכרח שבדבר (וכמ"ש הצמח צדק בחידושיו על ברכות (פ"ג אות ג, וכ"ה בשער המילואים שו"ת סי' מה), והארכתי בדבריו טובא לעיל בריש הספר (פ"א אות ו, בהערה על ד"ה ועוד. ע"ש). ולא משום שמותר בהם ראיה בעלמא. ולכן גם אם ראיה מותרת בהם, אסור לצאת בהם שמא יסתכלו בה, ובבתולה הקילו בשערה וכאמור. וכפי שהארכתי לעיל אות ה והלאה. עש"ב. ואעיקרא, יש לחלק בין ראיה של שיער לבין ראיה של איברי הגוף המכוסים, שבהם י"ל דגם ראיה לא הותר אפילו לה"ר מאיר הלוי, כמ"ש כיו"ב הרבה אחרונים, והארכתי בזה לעיל (בפרק זה אות ב). ע"ש].

למעשה

ונמצא סיכומי הדינים לפי כל האמור, ד'להסתכל' - אסור בשעת ק"ש אפילו באשתו, בטפח ממקומות המכוסים, אבל פחות מטפח או במקומות המגולים מותר אף להסתכל. [כ"ה פשטות הכסף משנה על הרמב"ם שם ובב"י סי' עה (דהשוה כוונת הרמב"ם בכתובו "מגולה" לדברי הראב"ד, והרי הראב"ד התיר במקומות המגולים אף הסתכלות וכדלהלן. וגם מעיקרא על מה שכתב הרמב"ם "לא יסתכל" פירש הכס"מ דהיינו ב'טפח' כדסיים הרמב"ם, והיינו במקומות המכוסים כדפירש אח"כ הכס"מ, אלמא במקומות המגולים מותר אף להסתכל). אמנם לדעת רבינו מנוח (על הרמב"ם שם) אם 'מסתכל' אסור אפילו בפחות מטפח ואף במקומות המגולים, ורק ב'ראיה' יש חילוק בין טפח לפחות מטפח ובין מקומות המכוסים לגלויים - שרק ב'טפח ממקומות המכוסים' אסור. מיהו זה רק בדעת הרמב"ם, אבל בדעת הראב"ד (ורבוותא שהביאוהו בברכות כד. וכנ"ל בפנים) גם רבינו מנוח מודה שמותר אף להסתכל במקומות המגולים, וכמו שמשמע מדבריו, ע"ש]. ו'ראיה בעלמא - נחלקו הראשונים האם מותר אף במקומות המכוסים, דלדעת רבינו יונה (ברכות כה:) מותר, דלדבריו כל האיסור הוא דוקא בהסתכלות [אך מהראב"ד (הו"ד ברשב"ץ ברכות כד. ושאר רבוותא וכדלעיל) ודעימיה אף שמוכח מדבריו שהתיר במקומות המגולים הוא אף בהסתכלות וכנ"ל מ"מ במקומות המכוסים יתכן ואסר אף בראיה. ועיין מה שהארכתי מעט בזה לעיל (בהערה זו) ד"ה 'ועוד, שהרי הב"י'], אך האשכול (סי' ז) אסר אף בראיה (אלא שכבר פקפקו בספר האשכול הזה רבים, עי' בספר תורת הקדמונים ח"א סי' קלה. ואכמ"ל). ובב"י (סי' עה) הביא דברי רבינו יונה להלכה (ואף שלא הזכירו בשו"ע אינו מוכרח שחזר בו, כידוע. וע' בזה בעין יצחק ח"ג עמ' תקמה). וכ"פ בנידו"ד ביבי"א (ח"ו או"ח סי' יג

ושו"ר שכיו"ב כתב הגאון פרדס רימונים (סי' קצה מ"ז סוסק"ח), שכתב לבאר החילוק בין מה שאסור להסתכל אפילו על אצבע קטנה של אשה אחרת, לבין מה שמותר להסתכל אל פני אשתו נדה וידיה, שבאשה אחרת אפילו במקומות הגלויים אינו רגיל בה, דמה לו להסתכל על אשת חבירו [ואפילו בפנויה אסור להסתכל בה אם לא לצורך נישואין וכו'], וכיון שאינו רגיל בה ממילא הוי ערוה אפילו אצבע קטנה אם מסתכל בו. משא"כ באשתו דמותר להסתכל במקומות הגלויים בימי טהרתה, א"כ הרי רגיל בה, ועל כן מותר להסתכל ג"כ בימי נדתה, דלא אתא לידי הרהור, משא"כ במקומות המכוסים, דגם בימי טהרתה אינו רגיל להסתכל בהן, על כן אסור להסתכל בהם בימי נדתה, דאיכא למיחש דאתא לידי הרהור כיון שאינו רגיל בהן וכו'. וזה פשוט וברור. ע"ש. [ועיין לעיל אות טו בהערה דכיו"ב כתב ר"ש בן ישועה. ע"ש]. ולפ"ז מה יושיענו שנשים רבות מגלות את השוק, הלא אסור להסתכל עליהן, וא"כ לא מקרי שרגיל בזה, אלא עדיין יכול להביאו לידי הרהור. וכנ"ל באריכות. [ואף די"ל שדברי הפרדס רימונים הנ"ל הם רק לגבי הסתכלות - שלא שייך להתיר 'להסתכל' במקומות המגולים של אשה אחרת מטעם ש'רגיל בזה', שהרי אינו רגיל 'להסתכל' באחרת, משא"כ לגבי 'ראיה בעלמא' עדיין יתכן לומר שנחשב שהוא רגיל במקומות המגולים ומזה הטעם מותר לה לצאת בפניה ידיה ורגליה גלויות, מ"מ אינו מוכרח, ואדרבה לא מסתבר שמראיה בעלמא או בטעות וכד', יעשה אצלו הרגל באופן שכבר מעתה לא יביא לו הרהור, ועוד שכל אשה שונה מחבירתה, בצורתה ובהליכתה, והיאך יתרגל בכל זה. ומה שהותר ראיה בעלמא בפניה ידיה ורגליה אינו משום רגילות, אלא מטעם שראיה מותרת במקומות הקלים (עי' באריכות לעיל בהערה על ד"ה וכ"ה. וראה עוד להלן בסמוך אות טז). ועכ"פ גם את"ל דכלפי ראיה בעלמא שייך רגילות, מ"מ ראה להלן בסמוך דבדברים החמורים יש לחוש שמא יסתכלו או דהוי קירבה לערוה וכד', משא"כ פניה ידיה ורגליה שאינם מושכים כ"כ, לא חיישינן להכי, א"נ שאני פניה ידיה ורגליה דמותר לגלותם משום ההכרח שבדבר, ולא מטעם דרגילות]. וכיו"ב כתב בשו"ת מספר הסופר (סי' ו) שרגילות לא מועליה כלפי אשה אחרת, וגם אם מועילה היינו רק בדברים שהותר בה כגון פניה ידיה ורגליה משא"כ שיער ושאר הגוף. עש"ב.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אות ג), דאנן בדידן נקטינן כדברי מרן הב"י שלא אסרו בראיה בעלמא. ע"ש. מיהו כל זה באשתו וכאמור, אבל באשה אחרת אין רבותא הכא ב'טפח באשה ערוה' כלל, כי 'להסתכל' - גם בלי ק"ש אסור ואפילו פחות מטפח ואף במקומות המגולים וכדאמרינן אמר רב ששת כל המסתכל באצבע קטנה וכו', ו'לראות ראיה בעלמא' - ג"כ אסור גם בלי ק"ש ואפילו פחות מטפח משום דאיירינן במקומות המכוסים דראיה בהו הוי כהסתכלות וכנ"ל, ובמקומות המגולים שמותר ראיה גם אין איסור לקרות כנגד בראיה, וכנ"ל. וממילא מה שאמרו "טפח באשה ערוה" לא משכח"ל אלא על אשתו. ולכן גם מה שהגבילו הראשונים את הטפח באשה ערוה דוקא למקומות המכוסים ולא לפניה ידיה ורגליה, ונימקו הטעם 'משום רגילות', אין זה אלא על אשתו - דבעלמא מותר להסתכל בה ולזה התחדש הכא דבק"ש אסור ולזה הגבילו דבפניה ידיה ורגליה מותר להסתכל משום רגילות (וכן שערות הבתולה היינו בשערות בתולות ביתו), אבל באחרת לא התחיל הנידון כאן ולא עלייהו מיירי, ויתכן שבאמת אסור אפילו בפניה ידיה ורגליה ושערות הבתולה, וגם אי מותר בהו אינו מטעם רגילות אלא מטעם שראיה בעלמא מותרת במקומות הקלים שמטבע העולם לגלותם, וזהו היתר בפני עצמו ללא קשר לרגילות כלל, וכנ"ל באריכות רבה מפי ספרים ומפי סופרים.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

טעם היתר גילוי פניה ידיה ורגליה לפי זה

טז. ומה שבכ"ז הותר לאשה לצאת בגילוי פניה ידיה ורגליה, אינו משום 'רגילות', דכאמור לא שייך שיהיה 'רגילות' בנשים אחרות, אלא מחמת שהן "בעיקרן" אינם איברים הגורמים הרהור כ"כ, וכן אינם מושכים כ"כ כדי שתאמר שיש לחוש שמא יסתכלו או שיהיה בהם 'קירבה לערוה' וכד' (רק כמובן אם יתרגלו לכסותו יהיה אסור לאשה לפרוץ גדר ולגלותו, מחמת היותו 'בולט'. אך כשכולם מגלים אותו אין ההיתר מצד עצם הרגילות. ודו"ק מעט)[231].

אי נמי לעולם אין באיברים אלו קולא מצד עצמם (עכ"פ לעניין שמטעם זה יהיה 'היתר' לגלותם), אלא שבכל זאת הותר לצאת בגילויים משום ההכרח שבדבר ואין למדין אפשר משאי אפשר, וכמו שכתב הצמח צדק ודעימיה, והביאוהו כמה אחרונים, והארכתי בדבריו לעיל (פרק א אות ו בהערה על דיבור המתחיל "ועוד, דגם אם"), ע"ש, מה שאין כן שאר המקומות בגוף דאין איזה הכרח טבעי לגלותם, לכן חייבים בכיסוי[232].

דרך ד' בביאור דברי הראשונים ז"ל

יז. ואפשר לומר באופן נוסף, והוא כעין 'פשרה' בין כל ה-ג' פירושים הנ"ל. דהיינו, שבאשתו - אכן מועיל רגילות בכל גופה (לענין ק"ש לבעלה כנגד זה), [וכדלעיל בדרך ג']. ובאחרת – אף דגם בה מועיל רגילות [דלא כדרך ג' דלא מהני רגילות באחרת כלל] מ"מ זהו רק בפניה ידיה ורגליה, דבזה דוקא מהני רגילות, הן לענין ראיה בעלמא והן לענין יציאה בגילוי איברים אלו [כדרך א'], או לחילופין הרגילות מועילה בכל גופה אלא שזה רק לענין ראיה וק"ש כנגד, משא"כ לענין יציאה בגילוי עדיין יש לחוש שמא 'יסתכלו' או דעדיין איכא משום סייג לערוה וכד', זולת פניה ידיה ורגליה דקילי דלא חיישינן להכי [כדרך ב']. או דלענין יציאה בגילוי אע"פ דלעולם עדיין יש מקום לחשוש שמא יסתכלו וכו', מ"מ הותרו משום ההכרח.

והיינו, שמתחילת דברי הרשב"א ושאר ראשונים הנ"ל באמת משמע שכל החילוק בין שאר הגוף לפניה ידיה ורגליה הוא רק 'שבזה רגיל ובזה לא רגיל' - וממילא ה"ה לשאר הגוף אם יהיה רגיל, אלא ששם מיירי להדיא באשתו דוקא דאילו באחרת כתבו להדיא אח"כ שגם זה אסור (וכפי שהתבאר לעיל אות טז ובהערה שם באריכות רבה), אלא שעדיין הינך רוצה לומר שכל מה שהמשיכו ואסרו באחרת אף במקומות אלו הוא רק בהסתכלות אבל בראיה מותר, א"כ מעתה אימא לך שה'ראיה' שהותר במקומות אלו מצד הרגילות בהם הוא רק בגלל שבנוסף לכך גם זה מקומות קלים, אבל במקומות החמורים יותר לא יועיל רגילות, או שגם אם יועיל רגילות, הני מילי לענין ראיה בעלמא, אך לענין הגילוי עדיין אסור מחשש שמא 'יסתכלו', או משום סייג לערוה וכד', כנ"ל. ודו"ק.

[231] **ושערותיה** שהן פחות מביאים הרהור, אסרה תורה רק בנשואה, ראה לעיל אות ח באריכות.

[232] **וכן** שיערותיה שאין הכרח לגלותם, חייבים בכיסוי, כדלעיל. ע"ש.

סיכום

יח. ולסיכום העניין נמצא דיש ארבעה ביאורים במה שכתבו הראשונים שמותר לקרוא כנגד דבר שרגילים לגלותו:

דרך א. תחילה וראש י"ל דכל מה שהתירו הראשונים לקרוא ק"ש כנגד מקום המגולה הוא דוקא כנגד מה שהיה מגולה כבר אז בדורות המתוקנים, דהיינו פניה ידיה ורגליה - שהם איברים הקלים יותר שמצד הטבע הרגילות לגלותם ולכן מהני בהו רגילות להתיר בהם ראיה בעלמא ולקרוא ק"ש כנגד. אבל שאר הגוף, דחמיר מהנך, גם אם תשתנה המציאות ויתרגלו לגלותו בעוה"ר, לא מועיל כלל, כי באיברים החמורים יותר גם אם 'יתרגלו' לזה עדיין ישאר הרהור (אע"פ שכמובן אינו באותה דרגה של הרהור), והאיסור לראות בהם ראיה בעלמא כשאר מקומות המכוסים וכן לקרוא ק"ש כנגדן - יעמוד במקומו כמקדם. וכל שכן שחובת כיסויו נשאר במקומו. וכפי שכתבו חילוק זה הרבה מאד אחרונים.

וטעם היתר 'גילוי' פניה ידיה ורגליה הוא, מאחד משני טעמים:

חדא, גם כן משום שהם איברים קלים - כלומר כשם שהותר בהם ראיה בעלמא ולקרוא ק"ש כנגד מטעם שבאיברים הקלים מהני רגילות כנ"ל, כך הותר גם לצאת בגילויים מאותו הטעם (וכ"כ באג"מ ח"ד מאו"ח סו"ס קכ). וגם לא חששו שמא 'יסתכלו' בפניה ידיה ורגליה [אע"פ שלהסתכל אסור גם במקומות אלו] - מחמת שאינם איברים המושכים ומגרים היצר כ"כ. משא"כ שאר הגוף שהוא חמור ואסור בו אפילו 'ראיה' בעלמא כנ"ל, לכן אסרו לצאת בגילויו[233].

א"נ לעולם גם בדברים הקלים כפניה ידיה ורגליה יש מקום לחשוש שמא 'יסתכלו' או דאיכא קירבה לעריות (אע"פ שבראיה בעלמא היקלו בהם וכנ"ל), אלא שבכ"ז הותר לצאת בגילויים משום ההכרח שבדבר ואין למדין אפשר משאי אפשר, וכמ"ש הצמח צדק ודעימיה, משא"כ שאר

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[233] **ולגבי** שיערותיה אפשר לומר בשני אופנים: **א.** אפשר שהשיער הוא דבר ביניים, שמצד אחד הוא קל ומותר בו ראיה בעלמא כפניה ידיה ורגליה, וכן מותר לקרוא ק"ש כנגד שערות הבתולה [אלא שכנגד שערות הנשואה אסור משום דלא פלוג מכאלו שמכירים אותה מכוסה, דבודאי מביא להם הרהור גם בראיה ואסור להם לקרוא כנגדן ואגב הם קבעו לשערות הנשואה כערוה לכל, משא"כ שער הבתולה. וכמ"ש החזו"א, וכדלעיל אות ו באריכות. ע"ש], ומצד שני הוא חמור לעניין יציאה בגילוי שערות הנשואה, דהתורה אסרתה משום פריצות (כמבואר לעיל אות ז בהערה באריכות), משום שבדבר ביניים כזה כן יש לחשוש בגילויו שמא 'יסתכלו' או משום שלעניין גילויו עדיין איכא קירבה לעריות וכד', בשונה מפניה ידיה ורגליה דלא חיישינן להכי וכנ"ל, אלא שבבתולה היקלו לגלות גם את שערותיה ולא חששו שמא יסתכל ולקירבה לעריות וכו' מכמה טעמים (ראה לעיל אות ח באריכות). **ב.** לעולם שיער הוא מהמקומות החמורים יותר דלא מועיל בהן רגילות, או שגם את"ל שזה כמקומות הקלים שמועיל בהן 'רגילות' אך מ"מ זה לא נחשב ש'רגילים בו' מכיון שיש הרבה נשואות והן הרי כן מכסות את שערן, ומה שהותר ראיה בעלמא וק"ש כנגד שיער הבתולות מטעם שרגילים בהן, הוא דוקא בשיער של בתולות ביתו שמותר לו להסתכל עליהן וגם נמצאים תדיר בקרבתו, דבהם שפיר שייך לומר שרגיל בהן - אפילו בשיער ואפילו ששאר נשואות מכסות את השיער - אבל בשאר בתולות באמת אימא לך דלא הותר בהן ראיה בעלמא ולקרוא כנגד שערן - כמו שיער הנשואות. [ומה שבכ"ז הותר לבתולה לצאת בגילוי ראש ראה לעיל אות ח], וראה בזה עוד בהערה על אות טו (ד"ה והשתא, והלאה) באריכות.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

המקומות בגוף דאין איזה הכרח טבעי לגלותם, לכן חייבים בכיסוי[234].

[ראה באריכות בכל הנ"ל לעיל אותיות ב-ד].

דרך ב. גם אם נאמר שכשרגילים בגילוי מותר לקרוא ק"ש אף כנגד שאר גופה אם רגילים לגלותו ולא רק בפניה ידיה ורגליה [ומה שנקטו הראשונים 'פניה ידיה ורגליה' היינו משום שזה מה שהיה מצוי בזמנם שהיה הדרך לגלות, אבל אה"נ אם ישתנה הדרך לגלות עוד חלקים מגופה, יהיה מותר לקרוא גם כנגדן, שהרי רגילים בזה, כפניה ידיה ורגליה. ולא ש'נחתו' למה שיהיו רגילים בדורות הללו, אלא שלפי חשבון סברתם כך ייצא], מ"מ אין זה אלא לעניין הנידון דמיירי ביה - היתר לקרוא ק"ש כנגד, אבל לעניין לצאת כך אין שום ראיה שמותר.

וטעם החילוק, משום דלעניין ק"ש הנידון הוא על ראיה בעלמא (דהא בהסתכלות בלא"ה אסור) ובזה ניתן לומר שכבר הורגל העין ולא מביא הרהור, בין בפניה ידיה ורגליה, ובין בשאר הגוף כאשר רגילים לגלותן בעוה"ר, אבל עצם היציאה בגילוי אסור משום דאכתי יש לחוש שמא 'יסתכלו' או דסו"ס שייך לומר בזה 'פירצה קוראת לגנב' (דגם אם בכל העיר יהיה פירצות, יהיה לגנב 'מבחר' בכל העיר באיזה פירצה להיכנס) והוי כקירבה לערוה, או דסו"ס יש בו פירצות עצמית כמ"ש האגר"מ [ראה לעיל אות יג][235].

ולפ"ז טעם היתר 'גילוי' פניה ידיה ורגליה[236] הוא משום דפניה ידיה ורגליה אינם איברים המושכים ומגרים היצר כ"כ, ולכן לא חששו

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[234] **ולגבי** שערותיה, היה מקום לומר שאע"פ שאין הכרח לגלותו מ"מ הוא דבר חיצוני לגוף ושמא אין איסור בזה, ורק בגוף עצמו יש חילוק בין דבר שהכרח לדבר שאינו הכרח, א"נ מכיון שפניה הותר לגלות משום דטריחא מילתא וכנ"ל א"כ שמא לא שייך לחלק הראש לשתיים וחלקו לחייב כיסוי וחלקו לא (ושמא זה עצמו טירחא מילתא) לכן חידשה תורה שגם זה דרוש כיסוי והצנעה, מיהו רק בנשואה אך בבתולה לא - כדלעיל אות ח באריכות.

ולעניין אם מותר בו ראיה בעלמא, ראה לעיל בהערה הקודמת שני אפשרויות בזה, דהיינו או שזה נחשב כמקומות הקלים (פניה ידיה ורגליה) דמועיל בהן רגילות לענין ראיה בעלמא, ומה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שיער הנשואה אפילו בראיה בעלמא היינו משום לא פלוג עם מי שמכירה, כנ"ל. וא"כ ה"נ י"ל לדרך זו [אלא ששם כתבתי ששיער הוא 'דבר ביניים' שמצד אחד מותר בו ראיה כמקומות הקלים ומצד שני חוששים בו שמא יסתכל בשונה מפניה ידיה ורגליה שלא חוששים, אך לדרך זו שגם בפניה ידיה ורגליה יש מקום לחשוש רק שההיתר הוא משום ההכרח, אי"צ לזה. ודו"ק מעט]. **או שלעולם זה נחשב כמקומות** החמורים דלא מהני בהו רגילות אף לענין ראיה בעלמא (א"נ לא חשיב 'רגילים' לגלותו מאחר שהנשואות מכסותו), ומה שהותר לקרוא ק"ש כנגד שיער הבתולות היינו בתולות ביתו. ע"ש.

[235] **ומזה** הטעם כתבו הראשונים שטעם כיסוי ראש 'מעיקרא' הוא משום 'פריצות' (כדלעיל בהערה על אות ז באריכות) אף שאם מעיקרא כולן ילכו בגילוי שערותיהן לא יהיה הרהור ב'ראיה בעלמא' לפי דרך זו, בכל זאת התורה רצתה למנוע מצב כזה, משום דמ"מ יש חשש שמא 'יסתכלו' שבזה בודאי לא שייך רגילות או דסו"ס יש כאן קירבה לערוה כדלעיל.

[236] **דלכאורה** הרי לענין ראיה בעלמא מהני רגילות בכל הגוף (לפי פירוש זה) ואפ"ה אסרינן לצאת בגילויו מחשש שמא 'יסתכלו' או משום קירבה לעריות כדלעיל, וא"כ מאי שנא פניה ידיה ורגליה, הלא גם בהם יש מקום לחשש זה.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

לשמא יסתכלו או לקירבה לעריות וכו' כדלעיל, משא"כ שאר הגוף שהוא חמור חששו[237].

א"נ לעולם גם בדברים הקלים כפניה ידיה ורגליה יש מקום לחשוש שמא 'יסתכלו' או דאיכא קירבה לעריות (אע"פ שבראיה בעלמא מותר בהכל אם רגילים בזה לפי פירוש זה וכנ"ל), אלא שבכ"ז הותר לצאת בגילויים משום ההכרח שבדבר ואין למדין אפשר משאי אפשר, וכמ"ש הצמח צדק ודעימיה, משא"כ שאר המקומות בגוף דאין איזה הכרח טבעי לגלותם, לכן חייבים בכיסוי[238].

[ראה באריכות בכל הנ"ל לעיל אותיות ה-יד].

דרך ג. גם את"ל שדבר שהותר בו ראיה מותר גם לצאת בו (ולא אמרינן דאכתי יש לחוש להסתכלות או דעדיין איכא קירבה לערוה וכד' כדרך ב' הנ"ל), מ"מ כאן לא הותר (אע"פ שרגילים לגלותו) אפילו 'ראיה' שתוכל לומר שבגלל זה הותר לגלותו. דהיינו, שאע"פ דבאמת ההיתר של ה'רגילות' שהובא בראשונים הנ"ל הוא גם כלפי שאר הגוף (ולא רק פניה ידיה ורגליה, כפי שכתבתי בדרך א' בשם הרבה אחרונים) – כלומר שאם יהיה לאשה רגילות לגלות גם עוד חלקים מגופה (בביתה בהיתר, או גם בחוץ באיסור) מותר לקרוא ק"ש כנגד זה, מ"מ אין היתר זה אלא באשתו דרגיל בה, אבל לא באשה אחרת, דבאחרת לא שייך ש'יתרגל' בה, דאטו האדם רגיל בכל הנשים, ולכן איסור ראיה במקומות המכוסים שבה במקומו עומד (וכ"ש בשעת ק"ש), וממילא גם אסור לה לצאת כך על אף ההרגל שבדבר. וכאמור כל ההיתר הוא דוקא כלפי אשתו, דבה שייך לומר ש'רגיל' בה, דמותר לו להסתכל עליה ונמצאת הרבה בקרבתו, דהא על אשתו איירינן הכא ועל זה קאי [וכדלעיל (בהערה על אות טו) באריכות. וגם לחולקים הסוברים שיש 'נפקא מינה' גם באשה אחרת גבי ראיה מ"מ עיקר הנידון הוא על אשתו, ועל זה קאי המשך דבריהם להתיר כש'רגילים'].

ולפ"ז טעם היתר גילוי פניה ידיה ורגליה הוא לא מחמת ש'רגילים', דכאמור לא שייך שיהיה 'רגילות' בנשים אחרות, אלא מחמת שהן "בעיקרן" אינם איברים הגורמים הרהור כ"כ, וכן אינם מושכים כ"כ כדי שתאמר שיש בהם 'קירבה לערוה' וכד' (רק כמובן אם יתרגלו לכסותו יהיה אסור לאשה לפרוץ גדר ולגלותו, מחמת היותו 'בולט'. אך כשכולם מגלים אותו אין ההיתר מצד עצם הרגילות. ודו"ק מעט)[239].

א"נ לעולם אין באיברים אלו קולא מצד עצמם (עכ"פ לעניין שמטעם זה יהיה 'היתר' לגלותם), אלא שבכ"ז הותר לצאת בגילויים משום ההכרח שבדבר ואין למדין אפשר משאי אפשר, וכמ"ש הצמח צדק ודעימיה, משא"כ שאר המקומות בגוף

[237] **וכן** שיערותיה חשיבי כשאר הגוף, דאע"פ דלענין ראיה בעלמא שרי אם רגילים בזה (כמו שאר הגוף דשרי לראות לפי פירוש זה אם יתרגלו בו בעוה"ר), מ"מ יש לחוש שמא יסתכלו או דיש בזה סייג לערוה ופריצות עצמית וכו', כדלעיל. אלא שבבתולה היקלו בזה כדלעיל בפנים אות ח.

[238] **וכן** שיערותיה שאין הכרח לגלותם, חייבים בכיסוי, כדלעיל. ע"ש.

[239] **ושערותיה** שהן פחות מביאים הרהור, אסרה תורה רק בנשואה, ראה לעיל אות ח באריכות.

דאין איזה הכרח טבעי לגלותם, לכן חייבים בכיסוי[240]. [241]

[ראה באריכות בכל הנ"ל לעיל אותיות טו-טז].

דרך ד. כעין 'פשרה' בין כל ה-ג' פירושים הנ"ל.

דהיינו, שבאשתו - אכן מועיל רגילות בכל גופה (לענין ק"ש לבעלה כנגד זה), [וכדלעיל בדרך ג']. ובאחרת – אף דגם בה מועיל רגילות [דלא כדרך ג' דלא מהני רגילות באחרת כלל] מ"מ זהו רק בפניה ידיה ורגליה, דבזה דוקא מהני רגילות, הן לענין ראיה בעלמא והן לענין יציאה בגילוי איברים אלו [כדרך א'], או לחילופין הרגילות מועילה בכל גופה אלא שזה רק לענין ראיה וק"ש כנגד, משא"כ לענין יציאה בגילוי עדיין יש לחוש שמא 'יסתכלו' או דעדיין איכא משום סייג לערוה וכד', זולת פניה ידיה ורגליה דקילי דלא חיישינן להכי [כדרך ב']. או דלענין יציאה בגילוי אע"פ דלעולם עדיין יש מקום לחשוש שמא יסתכלו וכו', מ"מ הותרו משום ההכרח. (ולעניין שערותיה ראה לעיל בהערות, ואי"צ לכפול כאן בדרך ד' שהוא רק כעין פשרה בין כל הפירושים, כאמור. ודו"ק מעט).

וכמו שנתבאר כל זה באריכות לעיל בס"ד, ולא באתי בשורות אלו רק לסכם ולתמצת העניין[242].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[240] **וכן** שיערותיה שאין הכרח לגלותם, חייבים בכיסוי, כדלעיל. ע"ש.

[241] **ודע** עוד, דלפי פירוש זה באמת לא מצינו כאן מקור שמותר 'לראות' במקומות המגולים, דהא כל הראשונים לא מיירי אלא בלקרוא ק"ש כשרואה את 'אשתו' לפי פירוש זה, אבל באחרת מנלן. ועכ"פ גם את"ל דאכן מותר, מ"מ אינו משום 'רגילות' אלא מצד היתר בפני עצמו – שזה רק 'ראיה בעלמא', אלא שבמקומות החמורים יותר גם ראיה בעלמא אסורה, אבל לא קשור ל'רגילות' כלל, דכאמור לא שייך שיהיה רגילות בנשים אחרות. וכבר הארכתי בזה לעיל. (ובאמת גם עצם 'גילוי' פניה ידיה ורגליה אין ראיה מכאן, דהא מיירי באשתו. ומ"מ למדינן ממקומות אחרים שהיו מגלים את הפנים והידיים בחלק מהמקומות אף בזמנם, והכי נהוג האידנא, ואכמ"ל. ולגבי כפות רגליים עי' באריכות בספר השוק והזרוע בהלכה סי' יז אות ג, ועיין היטב לעיל פ"א אות ו ד"ה "ועוד, דגם").

[242] **ועכ"פ** גם אם יבוא המתעקש ויתעקש ויאמר שדת יהודית יכולה להשתנות [אע"פ שזה אינו וכנ"ל בהוכחות רבות וברורות. וע"ע לקמן פ"ז דיתכן שכיסוי השוק הוא בכלל מצד דת משה ולא דת יהודית], מ"מ הרי זה יהיה בגלל שמחמת שרגילים בזה אין הדבר מביא להרהור, וא"כ השתא שעינינו הרואות שזה כן מביא להרהור, וא"א להכחיש את המוחש, ממילא על כרחינו לא לסמוך על זה שהשתנה המנהג, מאיזה טעם שיהיה [ואפשר מטעם שצריך ש"כל" בני העיר ילכו כך, ולא סגי בחלק או רוב (ועיין לעיל בתחילת הספר פרק א אות ו ד"ה "וע"ע להגרי"ש", ובהערה שם). או שבזמנינו שכח היצה"ר גבר, מביא אותנו להרהור אף במצב שהשתנה המנהג. או שכיון שאין בזה מנהג קבוע, זאת הולכת קצת מעל הברך רח"ל וזאת הולכת מעט אחרי הברך וזאת הולכת אמצע וזאת הולכת עד הקרסול וכו', לכן זה מביא הרהור ואין שייך לומר בזה "רגילות"], ונמצא שממה נפשך אסור ואין לסמוך על המנהג כלל. וע"ע במאירי (כתובות עב.) שכתב וז"ל: וכולם עניינים של צניעות ומתורת שהם דברים של פריצות ויוצאים מהם דרכים ושבילים לזנות, "וכן כל כיוצא בזה כפי מה שעיני דיין רואות". עכ"ל. וכיו"ב כתב החלקת מחוקק (אהע"ז סי' קטו סק"ד). ע"ש. (ועיין מה שכתבתי בדבריהם להלן בסוף פרק זה בהערה, ד"ה ומה שכתב המאירי).

וכמו שרבים וטובים מעידים, שגם הגרביים השחורות האטומות, אם אינם מכוסים בחצאית או שמלה, הדבר מביא להם להרהור. וכ"ש הגרביים הדומים לצבע עור גורמים להרהורים, וכמו שהבאנו לעיל מספר שמחתי בישועתך (ח"ב עמ' רעט, ובמהדורה אחרת הוא בעמ' רפא) שכתב: "ובהיותי עוסק ב"ה עם בחורים רבים, נוכחתי בבירור שגרבי הסמינרים וכדו' הם גורמים בפועל מכשולות גמורים, וקבלתי כמה מכתבים כבר בנושא זה, שהעניין מקשה עליהם מאד בקדושה, וכואב להם". עכ"ל. וכן בספר "צניעות" (עמ' 95) כתב שהיו לו שיחות עם בחורים ואברכים, שמאחורי הקלעים מודים על האמת, שהם נכשלים בהסתכלות על רגלי הבנות והנשים. ע"ש. (וע"ש בעמ' 110 מעשה מבהיל
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וראה עוד בהערה[243] בביאור כמה מהפוסקים דלכאורה היה משמע מהם שדת יהודית יכולה להשתנות.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בזה, והעתקתיו לעיל פ״ב אות א בהערה). גם בספר הלבוש כהלכתו (פכ״א ה״ח בהערה) כתב דהמכשולות הנגרמים מהן (מהגרביים צבע הרגל) עצומים מאוד (עדות גדולי הדור ורבים וטובים). ע״ש. ואידך זיל גמור. והאומר שאין זה מביא הרהורים, יש להליץ עליו דברי הב״י (יו״ד סי׳ עג ס״ב) במה שכתב על הארחות חיים, ״וזה דבר שאין לו שחר, והשכל והמוחש מכחישים אותו״. וכבר כתב החת״ס בתשובה (יו״ד סי׳ מה) ש״הנסיון הוא עד נאמן יותר מכל הסברות הבנויות על ראיות״. והובא בגן נעול (ח״ג עמ׳ עח). וצ״ל אחד מן השתיים, או שאותו אדם לא ראה נשים מעולם ולא יודע המציאות בשטח, או שמרוב שלא נזהר בשמירת העינים אלא עיניו פקוחות על כל בני האדם אשר מסביבו, ממילא לא רואה איזה איסור מיוחד יש בזה, ובטל אצלו פס ההבדלה בין ״קדושה״ ל״טומאה״, וכעין מה שכתב בספר זהב לבושה (סוף עמ׳ תיט) לגבי פאה נכרית. ובמילים אחרות אמר לי חכם אחד: או שהוא מלאך ה׳ או שהוא מלאך חבלה.

ועיין בשו״ת חת״ס (ח״ה סי׳ קצ) שכתב: ״פשיטא שכל המצוות נדחות מפני חטא הרהור עבירה״. והעתיק דבריו גם בשו״ת פרחי כהונה (לרבי מסעוד הכהן, או״ח סי׳ כט), ובשו״ת צי״א (ח״ז סי׳ כח אות ג), ועוד. וע״ע במה שכתב וציין בזה הרה״ג שמואל הכהן נר״ו בספרו בנין שמואל (עמ׳ קפה-קפו). ע״ש.

[243] **בביאור דברי הראב״ד (המובא ברשב״א ודעימיה)**

יש שהעירו ממה שכתב הראב״ד (המובא ברשב״א ברכות כד. ובשאר ראשונים שם, ובב״י סי׳ עה) דהחידוש ב׳שוק׳ באשה ערוה [אע״פ שכבר אמרינן ד׳טפח׳ באשה ערוה] הוא דהו״א דשוק לא הוי ערוה מכיון שבאיש הוא גלוי, קמ״ל דהוי ערוה. ע״ש. ולכאורה אם איתא שכיסוי השוק אינו תלוי במנהג המקומות, מה ההו״א שיהיה נחשב מקום מגולה בגלל שהאיש מגלה אותו, הרי אפילו אם הנשים עצמם היו נוהגות לגלות כן לא היה נחשב דבר המגולה וכ״ש מה שאצל הגברים הוא מגולה, אלא על כרחך לכאורה שאילו היו הנשים נוהגות לגלות כן תמיד היה שפיר נחשב כמקום המגולה כיון שרגילים בזה, וע״ז קאמר הראב״ד דהו״א דאף במקום שנוהגות לכסות מ״מ יחשב כמקום המגולה בגלל שרגילים לראותו אצל הגברים מגולה, קמ״ל דזה שאצל הגברים הוא מגולה לא מהני. הא אם היו הנשים רגילות לגלות זאת, מהני.

אמנם ראשית לפי מה שהתבאר לעיל (אות ה ד״ה מ״מ, והלאה. וראה עוד באות יח ד״ה א״נ) שאף אם יש רגילות לגלות ומטעם זה יהיה היתר לענין ראיה בעלמא וק״ש כנגד, מ״מ לענייו יציאה בגילויו יש מקום לחשוש שמא ׳יסתכלו׳ או יש חשש של ׳קירבה לערוה׳ וכד׳, א״כ הכי נמי גם אם תרצה ללמוד מהראב״ד דאפילו בשוק יש היתר לקרות כנגדו בראיה בעלמא אם יהיו רגילות הנשים לגלותו, מ״מ אין זה סיבה להתיר להן לגלותו, דהא עדיין איכא למיחש שמא יסתכלו וכו׳ כדלעיל. [ואין לדחות ולהקשות דהיאך יתכן לומר כן, אטו הראב״ד מיירי באיסורא, זה אינו, דהא בשלמא אם הראב״ד היה כותב ש״אם יהיו רגילות הנשים לצאת בגילוי השוק מותר לקרות כנגדן״, אכן היה מקום לטעון דמן הסתם לא מיירי באיסורא, ולדייק דגם לעניין יציאה בגילוי הדבר יכול להשתנות. אבל הרי הרשב״א לא כתב על המצב בו הנשים יהיו רגילות לגלות בעוה״ר, אלא רק כתב שלא מועיל מה שהגברים מגלים אותו, והיינו על מצב היתר - שהגברים מגלים אותו והנשים מכסות, ומעתה אע״פ שלפי חשבון הסברא אה״נ אם הנשים יגלו אותו, יהיה היתר ׳לקרות כנגד בראיה בעלמא׳ כנ״ל, מ״מ זה יהיה באיסורא (דהא עדיין יש חשש שמא יסתכלו וכו׳ כדלעיל) והראב״ד לא מיירי בזה כלל, כי באמת הנשים לעולם מכסים אותו ולא יתכן לגלותן, כאמור. וק״ל]. (ברם לדרך ג׳ דלעיל א״א לומר זאת, דהא לדרך זו לא שייך רגילות כלפי אחרים כלל וא״כ אינו מובן לכאורה מה שה״גברים״ מגלים אותו. אא״כ תרצה לומר דהכוונה מצד מה שהוא עצמו ובני ביתו מגלים, אך כמובן זה דוחק. ויותר נראה כדלהלן בסמוך).
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ועוד, דבלא"ה אין נראה שכוונת הרשב"א מצד 'רגילות' כל שהיא, דהנה זה לשון הרשב"א הנ"ל: והא דא"ר יצחק טפח באשה ערוה ואוקימנא באשתו ולק"ש, פירש הראב"ד, דאפשר דוקא ממקום צנוע שבה, ועלה קאתי רב חסדא למימר דשוק באשה מקום צנוע וערוה הוא ואפי' לגבי בעלה ואע"פ שאינו מקום צנוע באיש. עכ"ל.

ומשמע מדבריו שזה ודאי שהשוק באשה הוא מקום מכוסה, ומאידך פניה ידיה ורגליה הן מקומות מגולים, אלא דס"ד דדוקא באיברים החמורים דהיינו במקומות המכוסים ממש (אצל כולם) - שאפי' האיש מכסה אותם (כגון הירך, הבטן, ושאר הגוף) אז הוי ערוה ומיטריד, אבל השוק דקיל אינו בכלל מקומות המכוסים שאסרו בק"ש, שהרי "אינו מקום צנוע באיש", ומה שהאשה צריכה לכסותו אין זה אלא משום שהאשה צריכה להיות צנועה יותר מהאיש אבל אין לזה דין ערוה לק"ש שבק"ש אסרו דוקא בדבר החמור טפי – שמכוסה אצל כולם, קמ"ל רב חסדא דאינו כן, אלא כיון שאצל האשה הוא מקום מכוסה, שוב הוי ערוה ואם מתגלה מיטריד [וכמו שביאר בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' כא אות א)].

ומעתה מבואר שלא עלה על דעתו של הראב"ד לומר שבגלל ש'רגילים' לראות את זה אצל הגברים, אין זה מביא הרהור קמ"ל [ומזה להמציא שאם גם הנשים יהיו רגילות אז כבר זה יהיה היתר], דהרי אין שום הו"א שבגלל שאצל גברים רגילים אז גם אצל נשים רגילים ולא מביא הרהור, אלא כוונתו כאמור - דס"ד שמכיון שהשוק יותר קל משאר הגוף שהרי אותו הגברים מגלים, א"כ אינו נחשב מקום מוצנע גמור כמו הירך והבטן שהם מקומות מוצנעים לגמרי שאפילו הגברים מכסים אותם, ושמא כל דין טפח באשה ערוה (שאסור לקרוא כנגד טפח מגולה באשתו) אינו אלא בדבר החמור המוצנע לגמרי, קמ"ל שאין הגדר הוא מקומות מוצנעים לגמרי אלא הגדר הוא מקום שהאשה מכסתו אע"פ שאצל האיש אינו מכוסה.

אלא דעדיין יש מקום לדייק ממה שסיים "אבל פניה ידיה ורגליה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד", דמשמע מזה שכל החילוק בין השוק לבין פניה ידיה ורגליה הוא שבזה רגיל ובזה לא רגיל, הא אם גם בשוק יהיה רגיל, שוב לא יביא לו הרהור. ברם לפ"ז גם על כל הגוף אם יהיה רגיל בהן יהיה מותר, שהרי כל החילוק בין פניה ידיה ורגליה לשאר הגוף הוא רק שבזה רגיל ובזה לא, ובודאי שלא ניתן להעלות על הדעת שאם הנשים יהיו רגילות לילך חשופות ירך או שאר הגוף יהיה מותר כיון ש'רגילים בזה', אלא בע"כ כפי שהתבאר לעיל באריכות בפנים בפרק זה ד' אופנים לבאר דברי הראשונים בזה, ע"ש, ואי"צ לכפול הדברים.

ביאור דברי הרא"ה והריטב"א והרא"ש

וראיתי שיש שרצו להביא ראיה מהריטב"א (ברכות כד. ד"ה שוק) שכתב: שוק באשה ערוה, קמ"ל שאע"פ שפעמים הוא נגלה, דינו כמקום מכוסה, שהוא מביא לידי ערוה. עכ"ל. ומקורו מהרא"ה (שם) דכתב "ואע"ג דזימנין דמגלי". דמשמע מזה שלפעמים השוק היה מתגלה. ויתירה מזו כתב הרא"ש בתוספותיו (ברכות כד. ד"ה ואמר): דלא תימא פעמים שהאשה "מגבהת" בגדיה ואין דרכו להיות מכוסה, קמ"ל דהוי ערוה. עכ"ל. משמע שאפילו לפעמים היא היתה מגביהה ומגלה במכוון את בגדיה לגלות שוקה. ומדלא העירו דזה באיסורא לכאורה משמע דאין בזה איסור.

אולם פשוט שזה אינו, דהא להדיא כתב הרא"ש (נדה פ"ח סי' א) שאין דרך אשה להגביה חלוקה ויראה בשרה, וכ"ה שם בתוס' ובתוס' הרא"ש (נז: ד"ה על), והיינו אפילו לזמן מועט כדמשמע מדבריהם. ע"ש. וא"כ על כרחך אין כוונת הרא"ש הנ"ל שפעמים האשה מגלה את שוקה ברה"ר [וע"ע בתוס' במגילה (יד: ד"ה שגלתה), ובביאור דבריהם בברית יעקב (טולידאנו), ובפתוחי חותם (בירדוגו), ובחידושי ר"מ מאימרן (כולהו עמ"ס מגילה בתוס' שם). ע"ש ודו"ק], אלא כוונתו שפעמים האשה מגלה את השוק בעבודות ביתה כדי להקל מעליה במלאכותיה, כעין מה שמצינו ברות רבה (ד, ט) "כל הנשים מסלקות כליהן" למען יהיה קל ללכת, וה"ה כדי לעשות מלאכותיהן בנוח, ובפרט שלא יטנף בזמן שמתכופפת ועושה מלאכה וכד' (כמבואר ברש"י שבת קיג. ד"ה ישלשל, ובעוד ראשונים על הסוגיא שם). ולכן היה הו"א שיהיה מותר לבעל לקרוא
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ק״ש כנגד זה כיון שרגיל בזה לפעמים כאמור, קמ״ל. אבל בחוץ לא היה השוק נגלה כלל [וכבר הוכחתי לעיל אות טו באריכות דהראשונים מיירי בק״ש של הבעל מול אשתו. ואכמ״ל].

עוד אפשר לומר, דהיינו כגון כשעוברת בנהר או עומדת שם על הכביסה. אבל זה נראה דוחק, דאין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה (ב״ב נז:), וכן לעבור בנהר מילתא דלא שכיחא היא, ולא כ״כ מסתבר שמצד גילוי רחוק כזה יש הו״א שלא יקרא ׳ערוה׳, בפרט שהרי כל היכא דאיכא דרכא אחרינא אסור לאדם לעבור שם, וגם כשליכא דרכא אחרינא הרי מיבעי ליה למינס נפשיה כמבואר בב״ב נז: (ולרוב הראשונים משמע שהוא מדינא ולא רק חסידות, ראה מה שהבאתי בזה לעיל [בהערה על אות טו ד״ה ואעיקרא] בשם הר״א מדמון), וא״כ איזה ס״ד יש לומר שיחשב שהאדם ׳רגיל׳ בגילוי השוק בגלל שלפעמים מגלה אותו במקרה רחוק כזה שבלא״ה אסור לו לעבור שם וגם כשעובר שם צריך להיזהר כפי יכולתו שלא לראות - כאמור. אלא ודאי כנ״ל, דמגבהת בגדיה היינו בביתה ובחצרה בשעת מלאכה להקל מעליה, וא״כ אין שום ראיה על רגילות אצל אחרת וכנ״ל.

ובדברי הריטב״א והרא״ה הנ״ל שכתבו שלפעמים זה ״נגלה״ - דיתכן שכוונתם שהשוק מתגלה ׳מאליו׳ ולא בכוונה - אפשר לבאר בעוד אופנים, דהיינו כשאין בגדיה ארוכין ביותר עד הקרקע, אלא עד סוף השוק ממש, וממילא לפעמים הוא נגלה - כגון אם תשחה להגביה דבר מן הארץ (עי׳ מדרש רות רבה שם), או כגון שתגביה ידיה והבגדים מתרוממין (עי׳ רש״י סוטה מ. ד״ה לאו משום). ועיין לעיל (פ״ב אות טו ד״ה אך) שהבאנו מהמשיבת נפש והמאירי דמשמע דבכה״ג שזה נגלה לפעמים מעט לזמן מועט בזמן התכופפות וכד׳, אין לחוש, ע״ש, וממילא י״ל דזהו ג״כ כוונת הרא״ה והריטב״א. אבל אינו נראה, דקשה לומר שמפני גילוי מועט זה וזמן מועט כזה יהיה הו״א שכבר נהפך להיות ׳רגיל׳ בגילוי שוק, ועוד של נשים אחרות. אלא נראה יותר שגם כוונת הרא״ה והריטב״א היא שזה נגלה על ידי שמגבהת בגדיה להקל במלאכתה בביתה או בשביל שלא יטנף – כפי שמוכרח לבאר בדברי הרא״ש, כנ״ל. ועכ״פ גם את״ל שבריטב״א וברא״ה הכוונה על שמתגלה לפעמים בחוץ כנ״ל מ״מ אי״ז אלא גילוי מועט מהשוק לזמן מועט דשרי וכנ״ל מהמשיבת נפש והמאירי, אך על גילוי גמור בחוץ אין שום ראיה. וע״ע בספר השוק והזרוע בהלכה (סי׳ ט אות יב, ד״ה וכל). ע״ש.

מיהו יש שעדיין רוצים להביא ראיה מעצם זה דמשמע מדברי הרא״ה הריטב״א והרא״ש הנ״ל שרק בגלל ש׳לפעמים׳ השוק מתגלה, הוי ערוה, הא אם ׳תמיד׳ השוק מתגלה שוב אין הדבר מביא הרהור ויהיה מותר לנשים לצאת גלויות שוק.

אולם ראשית כבר התבאר בסמוך שכוונת הרא״ש במה שכתב שלפעמים מגבהת בגדיה היינו בביתה בשעת מלאכתה להקל מעליה או כדי שלא יטנפו וכד׳ וגם בדברי הרא״ה והריטב״א יל״פ כן כנ״ל, וא״כ פשוט שאין החידוש כאן נאמר לגבי אשה אחרת, שהרי היאך שייך לומר שאדם זר יהיה רגיל בשוק מגולה כאשר כולן מכסות אותו תמיד [ורק בביתן לפעמים מתגלה]. וא״כ לא מצינו כאן שום קולא ברגילות של אחרת, ואה״נ שבאשתו שייך רגילות אבל באחרת מניין. וכפי שהארכתי לעיל בדרך השלישית ורביעית (אותיות טו, יז) בביאור דברי הראשונים. עש״ב בביאור הדברים ובראיות לכך.

ועוד, דלפי מה שהתבאר לעיל בפנים (אות ה ד״ה מ״מ, והלאה. וראה עוד באות יח ד״ה א״נ) שאף אם יש רגילות לגלות ומטעם זה יהיה היתר לענין ראיה בעלמא וק״ש כנגד, מ״מ לענייננו יציאה בגילויו יש מקום לחשוש שמא ׳יסתכלו׳ או יש חשש של ׳קירבה לערוה׳ וכד׳, א״כ הכי נמי גם אם תרצה ללמוד מהרא״ה והריטב״א והרא״ש דאפילו בשוק יש היתר לקרות כנגדו בראיה בעלמא אם יהיו רגילות הנשים לגלותו, מ״מ אין זה סיבה להתיר להן לגלותו, דהא עדיין איכא למיחש שמא יסתכלו וכו׳ כדלעיל. [ואין להקשות דאטו מיירי באיסורא, דעי׳ לעיל בריש ההערה (בסוגריים שבד״ה אמנם) וצרף לכאן].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ואעיקרא, לא מוכרח כלל שכוונת הרא"ה והריטב"א והרא"ש הנ"ל היא לומר שבגלל שלפעמים זה מתגלה לכן נהיה 'רגיל' בזה ולא מביא לו הרהור, דבאמת דוחק הוא שיש הו"א כזו שבגלל ש'לפעמים' מתגלה 'מעט' מהשוק, כבר נהפך השוק לדבר שאינו מביא הרהור ו'רגיל' בגילויו (בפרט את"ל שמדובר באשה אחרת. אבל גם גבי אשתו זה דוחק), אלא נראה יותר דכוונתם לומר דהו"א שבגלל שלפעמים השוק מתגלה לכן אין לו שם של 'ערוה', דערוה הוא לשון 'ערום' וגלוי מהכיסוי הדרוש לו (כמ"ש רש"י בבראשית פרק מב פס' ט), ולא תליא רק ב'הרהור', כי אמנם חז"ל 'הוסיפו' על התורה שלא רק כנגד ה'ערוה' ממש אסור לקרוא אלא גם כנגד שאר הגוף, ברם היינו דוקא כנגד דבר שהוא דומיא דקרא דלא יראה בך "ערות" דבר, לאפוקי מקומות המגולים דאין להם שם של "ערוה" כלל, שהרי בין כה הם מגולים ואין להם איזה כיסוי כי היכי דתאמר שכשהן מגולים מיקרו 'ערוה', ומעתה הו"א דגם כשמגולה רק לפעמים מתבטל ממנו שם "ערוה" שהרי לא 'נתחדש' כאן איזה גילוי כי היכי דיתקרי 'ערוה' (ערום מכיסוי), שהרי בין כה הוא מגולה עכ"פ לפעמים, קמ"ל דאפ"ה מקרי ערוה משום שבדרך כלל הוא מכוסה, או משום בגלל "שהוא מביא לידי ערוה" (כלשון הריטב"א). אבל לא קשור לרגילות.

ואבאר יותר, דהנה הריטב"א (ד"ה טפח) והרא"ש (בפסקיו פ"ג סי' לז, ובתוספותיו ד"ה טפח) והרא"ה (ד"ה ובגמ') פירשו מעיקרא על דברי רב יצחק עצמו שאמר "טפח באשה ערוה" "פירוש, ממקום מכוסה שבה", ומשמע שהבינו את דברי רב יצחק מצד עצמו בגוף דבריו דלא מיירי אלא על מקומות המכוסים, ולכן גם פירשו בקושיית הגמ' בזה"ל: ופריך אילימא לאיסתכולי בה הא אפי' "באצבע קטנה **שאין דרכו להיות מכוסה**" אסור להסתכל בו. עכ"ל. כלומר דכיון דפשיטא לן דרב יצחק לא מיירי אלא במקומות המכוסים כדלעיל ממילא מקשה הש"ס בפשטות דאי לאסתכולי אף באצבע קטנה "שאינה מכוסה" אסור. והיינו משום שלשון "ערוה" הוא כמשמעו דהיינו מקום שדרכו להיות מכוסה שנתגלה (וכנ"ל מרש"י בבראשית), אבל מקומות המגולים לא יתכן לקרותם ערוה. [בשונה מהראב"ד שהובא ברשב"ץ וברשב"א ועוד ראשונים (בברכות שם), שמרב יצחק עצמו שאמר טפח באשה ערוה לא מוכח דמיירי דוקא ממקום צנוע, אלא רק מדאצטריך רב חסדא לאשמועינן דשוק הוי ערוה מוכח הכי (דאם איתא דרב יצחק מיירי גם במקומות המגולים מאי אתא רב חסדא לאשמועינן). ולכן הגמ' לא יכלה להקשות על רב יצחק (שאמר טפח באשה ערוה) בפשיטות דמאי איריא מקומות המכוסים מקומות המגולים נמי, דהא לדידהו מרב יצחק גופיה באמת לא מוכח דמיירי דוקא במקומות המכוסים, ולכן פירש הרשב"ץ הנ"ל את הקושיא: ש"אפילו בלא טפח נמי הוי ערוה". (דהיינו שהקושיא היא מאי איריא 'טפח' ולא מאי איריא 'מקומות המכוסים')].

ומעתה מובן היטב מה שהריטב"א והרא"ה והרא"ש ביארו בחידושו של רב חסדא דשוק באשה ערוה "דלא תימא פעמים שהאשה מגבהת בגדיה ואין דרכו להיות מכוסה, קמ"ל דהוי ערוה", דכוונתם היא דמאחר שטפח באשה ערוה הוא דוקא בדבר שהיה מכוסה ונתגלה, דזהו לשון "ערוה", כנ"ל, א"כ הו"א דהשוק לא חשיב כ"כ "ערוה" שהרי לפעמים הוא מגולה, ואין דרכו להיות [תמיד] מכוסה, ולא יכון עליו לשון ערוה [אע"פ שהוא מביא הרהור, דלא גזרו חז"ל אלא דומיא דקרא דהיינו היכא דשייך למיקרא ביה "ערוה" (בנוסף לכך שהוא מביא הרהור) כנ"ל], קמ"ל "דהוי ערוה" (כלשון הרא"ש), כלומר דכיון דבדרך כלל הוא מכוסה, שפיר שייך למיקרא ביה לשון "ערוה" וגם עליו גזרו.

[**ומהריטב"א** הנ"ל משמע שהקמ"ל הוא שאע"פ שבאמת לא יכון עליו לשון "ערוה" מצד עצמותו, שהרי לפעמים הוא מתגלה, מ"מ מקרי "ערוה" מצד מה 'שהוא מביא לידי ערוה' - ולכן "דינו כמקום המכוסה, שהוא מביא לידי ערוה" כלשונו. **ודע**, דלפ"ז מה שיש שרצו לדייק מלשונו שכתב "דינו כמקום מכוסה" שמשמע מזה שבאמת אינו מקום מכוסה ורק 'דינו כמקום מכוסה', אינו דיוק כלל, דהא כל כוונתו בזה היא לומר שהוא לא נקרא "ערוה" מצד עצמותו - דאע"פ שמביא הרהור וחייבת לכסותו מ"מ לשון 'ערוה' נופל רק על דבר ש'תמיד' הוא מכוסה אבל אם לפעמים מתגלה לא נופל עליו לשון 'ערוה' כנ"ל - אבל בכ"ז 'דינו כמו מקום המכוסה' משום שבסופו של דבר 'הוא מביא לידי ערוה' וגזרו בו אע"פ שלא יכון עליו 'לשון ערוה' לגמרי, כאמור, אבל זה שבעיקרון צריך לכסותו (אע"פ ש'לפעמים' מתגלה) אין בזה ספק כלל. וזה ברור. וגם לפי הדרך הקודמת שכוונת הריטב"א דההו"א שיהיה מותר הוא משום הרגילות של ה'לפעמים' שמתגלה, מ"מ אין כוונתו לומר שלמעשה באמת הוא נחשב מקום מגולה (ורק 'דינו' כמו מקום המכוסה לעניין ק"ש), אלא קאי על לפני
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

כן שכתב דטפח באשה ערוה הוא מהמקומות המכוסים שבה, והם 'תמיד' מכוסים, אבל שוק 'לפעמים' מתגלה וקמ"ל דבכ"ז 'דינו כמו מקום מכוסה' דהיינו כמו הטפח באשה ערוה שדיברנו קודם שהוא מקום מכוסה תמיד, כיון שכל המקומות האלו חמורים שמביאים לידי ערוה. ופשוט].

וע"ע בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' כא).

בביאור דברי המיוחס לר"ן בשבת ס.

והנה ז"ל המיוחס לר"ן (שבת ס. ד"ה ותיהוי. ואינו להר"ן, עי' תחכמוני ח"ב עמ' 36 והלאה. וראה עוד להלן): **והילכך הני נשי דידן דאזלי בזרועות מגולות, אסור ליתן אצעדות בזרועותיהן לצאת לרשות הרבים, דהא איכא למיחש דילמא שלפא ומחויא לחבירתה דהא לא מיגניא בגילוי זרועה כיון דאורחה בהכין. עכ"ל.**

ומבואר בדבריו שבזמנו ובמקומו היו מגלות את הזרוע אע"פ שהוא דת יהודית כדאיתא בכתובות (עב:), ויש שרצו להביא ראיה מזה שגם לגבי השוק אם רגילים לגלותו, מותר.

אמנם זה אינו, דהרי על כרחך כוונתו דוקא על החלק התחתון, דלא מסתבר כלל שהיו מגלים גם את החלק העליון. וכ"כ הגר"מ לוי בברכת ה' (ח"א עמ' רצ). **ע"ש.** [ואע"ג דכתיב (שמואל ב, א י) "ואצעדה אשר על זרועו", ותרגם יונתן "וטוטפתא דעל דרעיה", ומשמע לכאורה דאצעדה דהכא היינו תפילין, וא"כ זרוע דהכא הוא העליון, שהרי עליו מניחים תפילין. זה אינו, דכבר מצינו ראשונים דמבואר בדבריהם שהאצעדה היתה על הזרוע התחתון, כגון הרי"ד (שבת סג:): אצעדה וכו' מחזקת בתי ידיה שלא יפלו על הידים. עכ"ל. דהיינו שבתי ידיה היו ארוכים מאד ורחבים, ומצמצמתן ע"י האצעדה שלא יפלו על כפות ידיה. וכן משמעות עוד ראשונים ואחרונים (עי' בספר השוק והזרוע בהלכה סי' יא אות ה ד"ה וז"ל, ואכמ"ל). וא"כ על כרחך שהבינו שאין הכרח מהתרגום לפשוטו של מקרא, אלא דלפי הדרש שאצעדה זו 'תפילין' ממילא ה'זרוע' האמור שם הוא זרוע דתפילין דהיינו העליון, שהוא שם פרטי של הזרוע, אבל לפי הפשט דאצעדה כמשמעה, זרוע הוא זרוע דאצעדה דהיינו התחתון. ועוד דהרד"ק בספר השרשים (שרש טטף) פירש דכוונת התרגום לתתכשיט ולא לתפילין, וכ"כ בפירוש ר' אברהם בן שלמה (שמואל שם), וא"כ אין לזה שייכות למקום תפילין כלל. ואע"פ שמהתורא"ש (שבת סג:) ומהרשב"ץ (בזוהר הרקיע אות יח) מבואר שהבינו שהאצעדה מונח בזרוע העליון, מ"מ אין שום הכרח שהר"ן הנ"ל יסבור כמותם ולא כהראשונים הנ"ל. וזה ברור. ויש עוד הרבה מה להאריך בנידון דאצעדה אם יש להוכיח משם היכן השוק, אך אין כאן מקומו, ועי' בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יא אות ה והלאה) באריכות]. **וממילא יד הדוחה נטויה שרק בזה היקל, והשווה אותו ל'ידיה', אבל בשוק יודה שאין להקל. וכמו שלא יתכן שהוא יקל בחלק העליון של הזרוע, ה"נ לא מסתבר שהוא יקל בשוק, דמאן לימא לן להשוות חלק הקנה לחלק התחתון של הרגל לעניין זה** (רק ב'מספר' החלקים זה שווה, שביד יש את החלק העליון ואת החלק התחתון וגם ברגל יש שתי חלקים, אבל מנין לן ששתי החלקים הללו משתווים עם שתי החלקים הללו לומר שאם בזה מהני מנהג יהני מנהג גם בשני. וזה פשוט. ושו"ר שכ"כ הגרב"י זילבר בבית ברוך על החיי"א עמ' ק, דאין תלוי זה בזה, והוסיף דרגל שאני דהוי סמוך לערוה יותר. וכ"כ בקונטרס 'שוק באשה ערוה' [שבסוף 'קונטרס הערות בעניין פאה נכרית'] בהקדמתו).

וכן מוכח בדברי הגרי"ש אליישיב בקובץ תשובות (ח"א סי' יג), דאחרי שכתב שא"א להוציא את דברי הפמ"ג מדברי פשוטם שסבר שהשוק זה מעל הברך (ועי' לעיל פ"א אות ו מהיכן נבע מה שחשב כן, עש"ב), **הביא את הדברי חמודות דלקמן ואת הר"ן הנ"ל, ואחרי כל זה כתב "אך גם אם לא נאמר כהפמ"ג ונניח שמ"ש רב חסדא שוק באשה ערוה הכוונה למטה מן הארכובה, אבל וכו", ע"ש, אלמא כל הנידון שדן לעיל מהדברי חמודות והר"ן אינו אלא בזרוע שהוא 'דת יהודית' ולזה רצה להקיש גם לחלק שמתחת לארכובה ש"אם אינו השוק" ממילא הוא דת יהודית ותלוי במנהג המקומות** [דהיינו שהביא מהדברי חמודות שכתב שמהרשב"א משמע שיש למעט רק כפות ידיה וכפות רגליה, ואפ"ה כתב לגבי זרוע שכל מקום לפי מנהגו, ומזה רצה הגרי"ש ללמוד דהכי נמי לעניין החלק שמתחת לברך - שאם אינו השוק הוי כזרוע, דגם כן תלוי במנהג המקומות], **אך אם החלק התחתון הוא השוק אזי הוי ערוה גמורה ואינו תלוי במנהג כלל. ונמצא דלפי האמת שאכן השוק הוא החלק**
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

התחתון (כפי שהתבאר לעיל פרק א באריכות), בודאי דא"א להביא ראיה מהר"ן הנ"ל שיועיל שינוי מקומות. ועי' להלן (בהמשך ההערה) בעניין מה שהביא שם הגריש"א בהמשך דבריו מדברי הרדב"ז ועוד, ועיין גם לעיל פרק א (אות ה בהערה, ובאות ז ד"ה ובספר) ובפרק ב (אות יב בהערה על ד"ה וכן) מה שכתבתי בדברי הגרי"ש אליישיב זצ"ל.

עוד יש לדחות, שהר"ן יפרש דמאי דאיתא בכתובות (עב:) "במראה זרועותיה לבני אדם", היינו שמראה גם מהזרוע העליון, ומעיקרא זה היה האיסור, ולא היה בזרוע התחתון דת יהודית מעולם, משא"כ בשוק שודאי רב חסדא (ברכות כד.) דאמר שוק באשה ערוה התכוין על החלק התחתון (כפי שהתבאר לעיל פרק א באריכות. ע"ש), לא יועיל שום שינוי מנהג בזה [אך זה דוחק, דהא משמע מדבריו שרק בזמנו אזלי בזרועות מגולות ולא קודם לכן].

ובספר השוק והזרוע בהלכה (סי' טז אות ח, ד"ה והנה) כתב, דאפילו אם נאמר שהר"ן סובר שהזרוע הוא החלק התחתון, מ"מ מסתימתן של ראשונים ומפירושן של אחרונים, אין דת יהודית תלויה במנהג כלל, וא"כ אין ללמוד מכאן להקל. ע"ש. בפרט שאע"פ שספר זה "יוחס" לחידושי הר"ן, באמת זה אינו, וכמ"ש בתחכמוני (ח"ב עמ' 36 והלאה) הנ"ל, ע"ש, ואע"ג שמכל מקום הרי כתבו חכם מ"זמן הראשונים", מ"מ קשה לסמוך על זה כנגד מה שפשטות הראשונים אינה כן (ואדרבה ראה לעיל פ"ה אות א הוכחות מראשונים רבים דאין דת יהודית משתנה. ע"ש), וכן פירוש האחרונים להדיא כן הוא דלא משתנה (עי' לעיל פרק ה אות ב והלאה). ויש להביא על זה מה שכתב הב"י באו"ח (סי' סו סעיף ד) דיש לפסוק כהרשב"א דלא כהמנהיג כיון "דהרשב"א רב מובהק הוא גבן". וכ"כ עוד בסו"ס עח, ע"ש, ובעוד דוכתי טובא [וזהו אפילו באיסור דרבנן דמצד המחלוקת יש לומר ספק דרבנן לקולא ואפ"ה פסק הב"י כהרשב"א משום דרב מובהק הוא גבן], כל שכן בנידוננו שלא ידוע מי כתב את אותם חידושים המיוחסים הנ"ל, שקשה מאד לסמוך על זה כנגד פשטות שאר הראשונים (ואדרבה משמעות דבריהם שלא משתנה, כאמור) ופירוש האחרונים, וכנ"ל. וע"ע כיו"ב בב"י (אה"ע סי' קיט ס"ו) דכתב על דברי תשובות הרשב"א והרי"ף והתשב"ץ (!) בזה"ל: ואינם נראים דברי סמכא, דלא לישתמיט חד מהפוסקים המפורסמים לכתוב כן אפילו ברמז, וכו', וכמה תשובות כתובות בשם גדולים ואינם שלהם, וכדאמרינן בפ"ב מיבמות (כב.) 'לאו מר בריה דרבינא חתים עליה'. עכ"ל. [וכתב שהראיה שהביא נדחית "בגילא דחיטתא" כמבואר למבין]. וכל שכן בנידוננו גבי "המיוחס" להר"ן ואינו כן כנ"ל. וע"ע בב"י (אה"ע סי' קנז ד"ה ומ"ש רבינו ולא), מה שכתב כנגד התלמידים שכתבו דבר בשם רב יהודאי גאון, ע"ש בדבריו החריפים, אף שגם הם הרי היו "מזמן רב יהודאי גאון". ולכן אע"פ שבסתמא ניתן לסמוך על חידושים המיוחסים הנ"ל כגון לסיוע וכדומה, אך כשהדבר הוא נגד משמעות שאר הראשונים ופירוש האחרונים, קשה מאד לסמוך על זה. [נ.ב. יש"כ לידי"נ הרה"ג ר' גבריאל מנחם יצחקי, שחלק מהדברים הנ"ל, הרי הן פרי עיטו, יהא שכרו כפול מן השמים]. ויש להוסיף על זה את הכלל הידוע שכייל לן הגאון חקרי לב (חו"מ ח"א סי' עה. דף עח ע"א) דכלל גדול בתורה מוסכם ומסור בידינו מגדולי רבני האחרונים (מהריב"ל ועוד, ע"פ דברי הרי"ף ביבמות פ"י דצ"ב ע"ב, ברין יבמה שנשאת לזר) שדין מחודש שחידש אחד מן הראשונים, ושאר הראשונים לא כתבוהו, יש לדון שהם חולקים עליו, דאם איתא לדבריו, לא הוו שתקי מינה, ע"ש. והו"ד בחזו"ע סוכות (עמ' קמד), ועפ"ז כתב דאין לחוש לחידושם של השבלי הלקט והתניא רבתי שכתבו דביום טוב ושבת דסוכות אכילת עראי ושתיית יין חשיבי כקבע וחייבים בסוכה, והיינו טעמא כאמור דא"כ לא הוו שתקי מינה כל רבותינו הראשונים. ע"ש. ועיין לידי"נ הגר"מ סבג בספרו גם אני אודך בתשובותיו (עמודים קיב-קיד) באריכות רבה בכלל זה מאחרונים רבים, וסייע להם מדברי הב"י בדוכתי טובא. עש"ב. ודון מינה ואוקי באתרין במכל שכן. ואע"ג שמכל מקום הרי אותו חכם העיד שכך אזלי נשים בזמנו ומקומו, מ"מ מאן יימא לן שחכמי הדור לא מחו בזה. ומה שלא הזכיר מזה במיוחס לר"ן הנ"ל אינו מוכיח כלום על דעת שאר החכמים שבדור כנ"ל, ועוד שזה לא עסקו שם ולא נחת לזה כלל, דעיקר עסקו שם הוא על האצעדה אם חיישינן דתשלוף או לא, ע"ש, ומה לו להזכיר תוכחות מוסר בצניעות הנשים כאשר עוסק בהלכות שבת, ועוד שמא לא מחו בהם מחמת שידעו שלא ישמעו להם כפי שמצינו בכמה דוכתי עוד מזמן הש"ס וכל שכן בדורות מאוחרים יותר (ועוד בעניין לבוש, שידוע הניסיון שיש בזה לנשים), וכמו שכתב לנכון בספר השוק והזרוע בהלכה הנ"ל, וזו לשונו: אולי באמת

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

היו נוהגות שלא כדין ולא מיחו בידן מאיזו סיבה, כהא דאמרינן בביצה (ל.) והא הני נשי דמליין חצבייהו וכו' ולא אמרינן להו ולא מידי, אלא הנח להם לישראל, ע"כ [ואם זאת מצינו לעניין שבת דמיקילין הנשים וידעו החכמים בזמן הש"ס שלא ישמעו לתוכחות הרבנים, אע"פ שאימת שבת היא אפילו על עם הארץ (ירושלמי פ"ד ה"א), כל שכן בעניין צניעות שהדבר קשה הוא אצל הנשים, ועוד בדורות מאוחרים יותר] (אלא שעכ"פ לעניין שבת יש נפק"מ אם מותר לצאת באצעדה בכה"ג או לא, וזה עיקר עסק המיוחס לר"ן שם). ומה שכתב הר"ן 'הני נשי דידן', אין הכרח דהיינו דידן ממש, אלא ר"ל נשי מקומינו (וגם אם כוונתו "דידן" ממש, ראה לעיל פרק ג אות יא, שאין להוכיח מזה כלום לעניין הדין). עכ"ל. [וע"ע בספר אדני שלמה (ח"ג סי' שג סט"ו אות מ, עמ' שלד) שאחרי שהביא שאלה זו בדברי הר"ן הנ"ל דהלא הוי דת יהודית, כתב דנראה ליישב, דהא כתב הר"ן בפרק המדיר דלא כייפינן לגרש אלא מצוה לגרש ויש ראשונים דסבירא להו דאף אין מצוה לגרש כי אם רשות, עיין ב"י אבה"ע (סי' קטו) ובש"ע שם (סוף סעיף ד), והשתא אתי שפיר דאף דנאמר דמצוה לגרש, אין רצונו בכך. ע"ש. ודו"ק].

עוד כתב בספר השוק והזרוע בהלכה הנ"ל, וז"ל: עוד י"ל, דמה שכתב הר"ן דאזלי בזרועות מגולות, ר"ל שהיה דרכן להיות מגולות זרוע אפי' שלא בשעת מלאכה, מיהו דוקא בבית ובחצר אבל ברה"ר היו מכסות, וזהו שכתב דהא לא מגניא "בגילוי" זרועה - דמשמע דברה"ר זרועה מכוסה [עיין בב"י (סי' עה ד"ה ומ"ש רבינו אבל) שכתב: ודקדק לומר אם היה "מגולה" טפח, לרמוז למה שנתבאר בסמוך וכו' "דהא לא שייך לומר מגולה אלא במקום שדרכו להתכסות". עכ"ל. וכ"ה בכס"מ (פ"ג מהל' ק"ש הט"ז), ועוד – עי' בספר סוגיא דפ"נ (עמ' קל)], ומ"מ איכא למיחש דלמא שלפא, דלא מיגניא בהכי כיון דבבית ובחצר דרכה בכך אפי' בפני בני אדם. ואל תתמה דחיישינן דלמא שלפא אפילו באיסור, דכה"ג אשכחן בשיטה לר"ן גופיה לקמיה (סג:) שכתב לענין כבלים דמתוך שהם חשובים חיישינן דילמא שלפא אע"ג דמיגניא, וכ"כ עוד לעיל (נז:) לענין כיפה של צמר בשם הר"י מלוניל. עכ"ל.

ובאמת שקשה מאד ללמוד קולא בעניינים אלו מתוך דברים שנכתבו בדרך אגב, דכבר נוכחנו לראות כמה טעויות שנולדו מדבר מעין זה. ואציין כמה דוגמאות לזה, חדא, תנן (שבת סד:) אשה יוצאת בפאה נכרית לחצר ולא לרה"ר. וכתב השלטי גיבורים (כט. מדפי הרי"ף) שמזה יש סמך לנשים היוצאות בפאה נכרית מגולה, ע"ש, ונמשכו אחריו כמה אחרונים, ודיו רב נשפך על סוגיא זו, אולם המעיין בראשונים יראה נכוחה שהפאה נכרית המדוברת היתה בכלל מתחת לשבכה - עבור מי שיש לה שיער דליל, לעבות את הכיסוי כדי שיראה כאילו יש לה 'מתחת לשבכה' שיער כרגיל, אבל לא היתה גלויה כלל, כפי שהאריכו בזה בכמה ספרים וכגון בספר תורת הקדמונים (ח"ב סי' קלט), ועוד רבים. ואכמ"ל. (וע"ע לעיל אות ז בהערה). וא"כ לפי המבואר בראשונים נפל היסוד שעליו הסתמך השלטי גיבורים. ואילו לא היו כתובים לפנינו דברי הראשונים הללו והיה קם חכם אחד ומבאר שהפאה נכרית המוזכרת בש"ס לא היתה גלויה כהיום אלא מתחת לשבכה, מיד היו טוענים כנגדו שאין זה אלא 'אוקימתא' לא מוכרחת וכו' וכו', אבל כאמור זה מפורש בראשונים, ועקב הפשיטות לא ראתה הגמ' צורך לבאר שאין הכוונה לפאה גלויה [משל למה הדבר דומה, לעיר שהיו נוהגים בה לילך בערטילאות כבהמה, אנשים נשים וטף, והנה בהיפגש אחד מבני העיר ההיא עם אדם מעיר אחרת, ישאלהו הלה לאמר בפליאה גדולה מדוע נוהגים כן בעירם, ועל סמך מה הן הולכים. וביאר לו שזהו ע"פ מה שכתוב "בהדיא" ברמ"א בהגה או"ח סי' עד סעיף ד: ואם הן "ערומות" צריך שתהא ערוה שלהן טוחות בקרקע" וכו'. ע"ש. והרמ"א לא הוכיחן על פניהן שלא נוהגות כדין. וד"ל].

וכן מצינו שטעו על פי חוסר ידיעה במציאות, בדברי הרב בא"ח (שנה ראשונה פרשת ויקהל הלכה יג) שכתב בזה"ל: נשים ההולכות לטבילה בליל שבת לא יקלעו שערות ראשם, אלא ישלשלום בין החלוק ובין הבגד, וילבשו פאה נכרית שהיא קלועה ועומדת מבעו"י. עכ"ל. ומזה אמר רב אחד (בדרשתו בבני ברק בחוה"מ פסח תשע"ח) שה"בן איש חי סובר כהשלטי גיבורים שמותר לצאת בפאה נכרית". אך באמת כל מי שיודע את המציאות שהיתה בזמן הבא"ח, מבין לבד שאין דברי אותו רב נכונים כלל, וטעה בזה בתרתי, חדא לא מיירי בפאה נכרית על כל הראש כמו המצוי היום, אלא בקצוות הכיסוי ראש מעל האזניים היו מוציאות שיער קלוע כ'צמות' ומשתלשלות מטה וחוזרות אחור ונכנסות

❖ לכבוד ולתפארת ❖

מתחת לכיסוי מאחורה, כפי שניתן לראות בתמונות מנשות בגדד באותה תקופה [ושם רואים שגם אצל הנשים הזקנות שבודאי שערן המקורי היה לבן או נוטה ללבן, בכל זאת הצמות הללו היו שחורות ממש, וזהו מפני שהיו מניחות צמות העשויות משיער זר וזהו ה'פאה נכרית' שכתב. וגם הצעירות היו משתמשים בהן אם היה שיערן דליל, או בשבת כשהיא צריכה לטבול ושערה צריך להיות סתור כשטובלת ואינה יכולה לקולעו אח"כ, דאסור לעשות צמות בשבת, כדלהלן. וכיו"ב]. וזהו מה שכתב (שנה ראשונה בפרשת בא סעיף יב): וכן נשים שדרכן לעשות שיער ראשם קליעות משתלשלין לאחוריהם, כיון שדרכן בכך מותר לקרות כנגדן. עכ"ל. [וראה בדבריו אלו להלן]. וכן מתבאר בעוד כמה מקומות בספריו שיובאו להלן בסמוך, שהפאה נכרית היה תחליף ל'שיער' (למי שלא יכלה לעשות קליעות משערותיה כנ"ל) ולא ל'כיסוי ראש', וכשם שהשיער בחוץ היה מכוסה, כך גם ה'פאה נכרית'. זאת ועוד, שגם אותן הצמות לא היו גלויות אלא בביתה לפני בעלה, אבל בחוץ היו כל הנשים מכסות את הכל בבגד העוטף את כל גופה ושערותיה ולא רואים את אותן צמות כלל. ויודע אני שיהיו כאלו שיטענו על דברים אלו שאין זה אלא 'אוקימתא' בדברי הבא"ח ואינו מוכרח וכו', אבל באמת זו לא אוקימתא כלל, אלא זו 'מציאות' שהיתה פשוטה בזמן ובמקום הבא"ח בלי שום ספק, כפי שאמר לי ידידי ר' יעקב זמיר ראש מכון מורשת יהדות בבל (והוסיף שבחוץ כולן היו מתעטפות כן, ולא רק הצנועות ביותר וכדומה), וכן ניתן לראות זאת בתמונות כאמור, וממילא ברור ופשוט שלזה נתכוין הבא"ח בדבריו הנ"ל. וכן מתבאר גם ממה שכתב (שנה שניה פרשת צו אות ט), וז"ל: "אם זו האשה נזדמנה טבילתה ליל שבת ואם תטבול מוכרחת להיכשל בכמה איסורים של קליעת שער וכיוצא, כי היא אשה חדשה ומוכרחת להתקשט **לפני בעלה**", ע"ש, אלמא לא היתה עם קליעותיה גלויות אלא "לפני בעלה". וע"ע בספרו בן יהוידע (עירובין ק:) שכתב "שיהיה שערה קלוע כדי שתתנאה בעיני בעלה" (ולא נראה שהכוונה ברה"ר, שהרי בעלה נמצא עמה בבית יותר מאשר בחוץ, בפרט בזמנם. וגם המציאות בבגדד היתה פשוטה שבחוץ הכל היה מכוסה וכנ"ל). ולכן כאמור פשוט דזהו ג"כ הביאור בדבריו בפ' ויקהל הנ"ל, דכיון שרגילה להתקשט בפני בעלה בשיער קלוע בקצוות הכיסוי ומשתלשל לאחוריה כנ"ל, בשבת כששערה אינה קלוע (כי צריכה לטבול) תשתמש עבור זה בפאה נכרית, אבל לצאת בה מגולה לרה"ר לא איירי ולא מידי. וע"ע בספרו חוקי הנשים (פרק יז, ד"ה ועוד מנהגנו) שכתב שביציאתה לחוץ אפילו הפנים היו מכוסות. ע"ש. ומוכח שהגילוי הצמות לא היה ברה"ר כלל. וכן בספר אמרי שמעון (עמ' רה) להגאון רבי שמעון אגסי זצ"ל - בן דורו של הבא"ח (נולד 15 שנה אחריו) - כתב "שהיו מתעטפות בצעיף מכף רגל ועד קדקדם, ומסוה של שיער עבה על פניהם" וכו'. [ניתן לראות תמונות ועדויות על הכיסויים הנזכרים בספר 'כסות ומסר' (הוצאת מכון בן צבי) בפרק 'רעלת בגדאד ובלעדיותה היהודית' עמ' 367]. ובקובץ אור ישראל (נתיבות תש"ן, עמ' עב) כתב: אנו הכרנו נשים צדקניות מכל עדות המזרח (מרוקאיות, טוניסאיות, בוכאריות, פרסיות, תימניות, טריפוליטאיות, עיראקיות ועוד) שכיסו את 'כל' שערן ברה"ר ואף התכסו בשאל-רדיד על כיסוי הראש, כשיצאו לרה"ר. (ויש אף תמונות המוכיחות את דברינו). וכו'. ע"ש. [ואף שאמת נכון הדבר שלא בכל המקומות נהגו בכיסוי העוטף את כל גופה, כדמוכח ברמב"ם (פי"ג מהל' אישות הי"א), וכן כיסוי הפנים לא היה נחלת הכלל, מ"מ אה"נ באותן מקומות שהיו מגלות את פניהן וכן לא עטופות בראש ושאר הגוף - מנלן שהיו נוהגות באותן צמות כלל, וגם אם היו נוהגות בו כנראה כשיצאו לחוץ היו מניחות כיסוי אחר המכסה את ראשה היטב, בדיוק כפי שבזמן הש"ס בבית היו הנשים עם קלתה שהוא כיסוי שאינו גמור (או אפילו בגילוי ראש לרוב הראשונים. עי' כתובות עב:), וכשיצאו לרה"ר היו חובשות כיסוי גמור, כמבואר בכתובות שם. וזה ברור. צא וראה בריטב"א (שבת ס. ד"ה הואיל) בשם ר"י בעל התוס', שבסילוק מחט שאינה נקובה איכא "גילוי שיער מועט", ע"ש, ומוכח שהקפידו גם על שיער מועט שכזה, ולכן הותר שם לצאת איתה לרה"ר כי היא לא תשלוף את זה (אפילו שעלול להתגלות רק קצת שיער כאמור), ע"ש, וכל שכן על צמות שלימות שלא היו מגלות כלל ברה"ר]. וכן ראיתי להגר"מ מאזוז שליט"א (הובא בשו"ת תפילה למשה להגר"מ לוי זצ"ל, ח"ה עמ' תצט) שכן כתב בהדיא בדעת הבא"ח, וז"ל: ומ"מ נראה שלא התיר הבא"ח 'לצאת לרה"ר' בשערות המשתלשלות לאחוריהן, ולא התיר הבא"ח אלא בבית, אבל כשיוצאות לרה"ר - הצעיף מכסה אותן, ולא הוצרך לבאר. עכ"ל. וזה ברור.

[**ובנוף** דברי הבא"ח (שנה ראשונה בפרשת בא סעיף יב) הנ"ל שכתב: וכן נשים שדרכן לעשות שיער ראשם קליעות משתלשלין לאחוריהם, כיון שדרכן בכך מותר לקרות כנגדן. עכ"ל. לכאורה יש להבין, דהא לפי מה שהתבאר ששערות אלו לא היו מגולות בחוץ כלל, א"כ

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

היאך שייך להתיר לקרוא ק"ש כנגד זה מטעם ד'רגיל' בזה. ויש לבאר בשני אופנים, חדא, דבאמת מיירי רק באשתו (כפי שכבר הארכתי לעיל אות טו בהערה להוכיח מהרבה ראשונים דסוגיית טפח באשה ערוה לא מיירי אלא באשתו, אבל באחרת בלא"ה אסור), דבזה בודאי שייך לומר שהבעל רגיל באשתו אע"פ שבחוץ היא מכסה שערה [וסבירא ליה לבא"ח בזה דלא כהמשנ"ב (סי' עה סק"י) הסובר דאזלינן בתר מה שרגילה בחוץ (ועי' בזה לעיל אות טו בהערה בסוגריים ד"ה ואגב), אלא בתר מה שרגילה לגלות בבית, וכן מוכח בדבריו בבא"ח פרשת בא (אות י) שיש אומרים שאם דרכה לגלות דדיה בשעה שמניקה לא הוי ערוה באותו זמן, דחשיב מקום מגולה, ע"ש, ובודאי מניקה בבית ולא בשוק ואפ"ה לא הוי ערוה (ועי' מ"ש בדברי הבא"ח הללו לעיל בפרק זה ריש אות ה בהערה. ע"ש). וכן מוכח בעוי"ח פרשת בא (סוף אות א) גבי המנהג החדש של הנשים. עי"ש. וכן מוכח ממה שמשמע בחוקי הנשים (פי"ז ד"ה אשה) שבבית חלק היו מגלים כפות רגליהן ואילו בחוץ היו תמיד מכסות, ובבא"ח (שנה ראשונה פרשת בא סוף אות יב) כתב שבאירופה שדרכן לכסות כפות רגליהן 'תמיד' (היינו גם בבית) הוי ערוה, ומשמע שם שרק באירופה הוא כן אבל בעירו לא, אלמא אזלינן בתר מה שרגילה בבית. וכמ"ש כל זה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' טז אות ו). ע"ש. אלא שעדיין יש לדון דמה דאזלינן בתר מה שרגילה לגלות בביתה הוא רק כלפי בעלה, אבל איש אחר אסור לקרוא ק"ש כנגד זה כיון שבחוץ זה מכוסה, או דכולם יכולים לקרוא כיון שסו"ס בבית זה מגולה. והנה לגבי הדדים בודאי נראה דהכוונה לבעלה דוקא, שהרי גם בבית אינה מגלה את זה תמיד, ועצם זה שהוא נחשב מקום מגולה לדיעה זו הוא חידוש ושנוי במחלוקת (ולא היקל בה הבא"ח אלא בשעת הדחק) ואין לך בו אלא חידושו לבעלה הרגיל בה ותו לא, וזה פשוט, אבל לגבי הצמות יש לדון, דמצד אחד אפשר שרק לבעל זה לא ערוה וכנ"ל, אך יש לומר דלאו דוקא כדלהלן]. אי נמי, גם אם נאמר דהבא"ח מיירי בין על אשתו ובין על אחרת, ובשניהם היקל לקרוא כנגד אותן צמות כאשר יתגלה לפניהם באיזה זמן [כגון המבקר בבית חבירו (בפרט לפי המציאות בזמנם שהיה בבית אחד גדול כמה מדורים שבכל מדור נמצאת משפחה מהבנים לאחר הנישואין, דבודאי יש פעמים שיכולים 'להיתקל' בנשים עם צמותיה גלויות), דבכה"ג לא בהכרח שהיא תצטרך לכסות את צמותיה, דלא קיבלו עליהן את הדת יהודית (עכ"פ חלק מהדת יהודית, כגון קלתה) אלא ברשות הרבים - עי' כתובות (עב:), ואכמ"ל], מ"מ יתכן דהבא"ח סובר דלעניין זה אזלינן בתר מה שרגילה לגלות בבית גם כלפי אחרים, דכל כה"ג הוי מקומות המגולים שמותר לקרוא ק"ש כנגדו אע"פ שבחוץ דרכן לכסותו, וכן נראה מוכרח, דהא במקומו ובזמנו של הבא"ח היו מכסות את פניהן ברה"ר כמ"ש בהדיא בספרו חוקי הנשים (פרק יז) וכ"כ הר"ש אגסי באמרי שמעון (עמ' רה) הנ"ל וכן ידוע המציאות בזמנו (כך אמר לי ידידי ר' יעקב זמיר ראש מכון מורשת יהדות בבל), ואפ"ה כתב הבא"ח (שנה ראשונה פרשת בא הלכה ח) שמותר לקרוא כנגד פניה ידיה ורגליה אפילו של אשה אחרת, ע"ש. אלמא אזלינן בתר מה שרגילות הנשים לגלות בתוך ביתן להתיר גם לאנשים אחרים לקרוא כנגד, והיינו טעמא, משום דבאיברים שעכ"פ בבית היא מגלה אותן אין בהן כ"כ הרהור היות וזה טבעי והכרחי שרגילות לגלות אותן במקומות מסויימים כגון בבית, ולכן מקרי ש'רגילים בסוג גילוי כזה' ולא הוי ערוה, אבל אין בזה הכרח שיש היתר לצאת בגילויים לחוץ, עי' היטב לעיל בפרק זה אות ה והלאה, ואות יג, וצרף לכאן. ואף שלגבי פניה מה שכיסו בחוץ לא היה אלא חומרא, מ"מ זאת משום דידעינן הכי ממקומות אחרים דלא בכל מקום הקפידו בזה אף בזמנם (ואכ"מ), אך מהיכא תיתי להמציא שגם כיסוי הצמות שכיסו בחוץ כנ"ל לא היה אלא חומרא. וכל שכן ש"ללמוד קולא" מכאן להתיר לגלות זאת ברשות הרבים, לא יתכן כלל. וראה עוד להלן בסמוך].

כמו כן מצינו בבא"ח (שנה ראשונה תולדות סעיף יז) שכתב לגבי הזרועות, וז"ל: וכן האשה גם כן חשיב בפרק ההוא בשתי ידיה בכלל מכוסים, ואם נגעה צריכה רחיצה, ובמקום שדרך הנשים לכסות פרקי זרועותיהם הסמוכים לכף, שדרכם להניח לולאות סמוך לכף בראש הכתנת, שתהיה הכתנת מכסה כל הזרוע, אז גם אם נגעה בזרוע צריכה רחיצה משום נקיות וכו', עכ"ל. והיו מאחרוני זמנינו שדייקו מהבא"ח הזה שהחלק התחתון של הזרוע היה מגולה, והזרוע שהוא דת יהודית הוא העליון. אולם גם בזה נגרם טעות מחמת חוסר הידיעה במציאות בזמנו ומקומו, דהא לפי המתבאר לעיל בסמוך אין זה ראיה כלל, שהרי ברשות הרבים גם זה היה מכוסה, ולא גילו את הזרוע (התחתון) אלא בבית [וגם בבית אין הבגד היה בצורה של 'שרוול קצר' עד אחרי המרפק, שכל כולו אינו אלא להתנאות, כפי המצוי בזמנינו, אלא זה היה כמין 'שסע' בשרוול בחלק התחתון (כעין שרווליו הגברים של היום בזמן שפתוח הכפתור שבקצה השרוול וגם הכפתור הקטן הנמצא מאחורה יותר פתוח), שהוא היה מתגלה לפעמים, וכנראה בזמן מלאכותיה אף היתה מקפלת אותו עד אחרי המרפק לצורך מלאכותיה, ואולי פעמים אף שלא בזמן מלאכותיה בגלל שתצטרך מידי פעם לגילויו במלאכותיה], אבל ברה"ר גם החלק התחתון היה מכוסה, על ידי הבגד העוטף

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

את כל גופה, כידוע מהמציאות שהיתה בזמן הבא"ח (כפי שאמר לי ידידי ר' יעקב זמיר ראש מכון יהדות מורשת בבל, ואף ניתן לראות זאת בתמונות נשי בגדד). בפרט שבבא"ח (שנה ראשונה פרשת תולדות הלכה יז) הנ"ל קרא לפרק התחתון "זרוע", ואילו לעליון קרא "פרק הסמוך לזרוע" או "פרק שאחר הזרוע", עי"ש, אלמא לדידיה הזרוע הוא החלק התחתון, וא"כ היאך היו מגלים אותו, הלא זהו דת יהודית (כתובות עב.:), ואין לומר דבזמן הש"ס היו מכסות ורק בזמן הבא"ח היו מגלות זאת, זה אינו דהא בעוד יוסף חי דלהלן כתב ש"כל הנשים" "משנים קדמוניות" היו מגלים פרק זה, והיאך זה יתכן אם זהו הזרוע כדלעיל, אלא על כרחך דכוונתו בתוך ביתה (וקשה לומר שבתחילה היו מכסות ואח"כ השתנה ש"כל" הנשים מגלות ואח"כ שוב השתנה לכסות, דמלבד שפשט לשון "משנים קדמוניות" משמע מאז ועד עתה, גם זה דוחק שהיו כל כך שינויים בעיה"ק בגדד טרם שבאו פריצים וחיללוה הלא המה בתי ספר אליאנס וגונדא דילהו בסוף ימיו של הבא"ח). וזהו כוונתו בספרו חוקי הנשים (פרק יז), דכתב, וז"ל: מלפני כמה שנים בעירנו זו, החלו הנשים לסגור פתח שרוולי חולצתם כדי שלא יתגלה זרועם. ואני מאוד הללתי אותם, שבח ותהילה על מנהגם זה. זה טוב מאשר יקפלו שרוולם ויתגלה זרועם עד מרפקם. ושמעתי מכמה אנשים החושבים כי מנהג זה הוא מנהג הצעירים (מודה בלע"ז), ובאתי לומר לכם, החושב כן אינו מבין, היות ומנהג זה מאוד נכון (היות והוא צנוע יותר). עכ"ל. דאין כוונתו שבעבר היו יוצאות גלויות זרוע ברה"ר, דזה לא יתכן כלל, שהרי זה לא היה בנמצא כלל בזמן הבא"ח וכנ"ל שברה"ר היו מכסות הכל [וכן משמע קצת מדכתב אח"כ "כשתלך האשה חוץ לביתה תניח כסוי על פניה" וכו' משמע דעד השתא מיירי להוכיחן בבגדים שלובשות בתוך ביתה, דהא גם בבית יש להיזהר בצניעות וכמו שהזהיר שם להדיא בד"ה אשה. ע"ש. ורק אח"כ מיירי על הבגדים שלובשת בצאתה לחוץ (ומה שלא כתב שם דברה"ר מלבד הכיסוי על פניה יש את הכיסוי העוטף את כל גופה, זהו משום דקאי שם 'להוכיחן' את אותן נשים שמסירות את כיסוי הפנים באמצע דרכן והוא מעשה נערות וכו', וישנן מעשים קשים מאלו וכו', ע"ש, ולא נחת לעניין 'לשבחן' על הלבוש שבחוץ שתוכל לשאול מדוע לא הוסיף לדבר על הבגד העוטף את גופה, שהוא היה פשוט אצליהן. והבן). וע"ש היטב בכל דבריו]. וזהו כוונתו גם בדבריו בעוד יוסף חי (פרשת בא סעיף א). ע"ש. וע"ע בבא"ח פרשת תולדות הנ"ל שלאחר שכתב לגבי החלק התחתון של הזרוע שיש שמגלים אותו ויש שמכסים (שם מיירי לענין נט"י בנגיעה במקומות המכוסים), הוסיף "וכן הדדין בזמן שמניקת את בנה שדרכן להיות מגולין תמיד", ע"ש, וכ"ה בפרשת בא (הלכה ח): "דהאשה דרכה לגלות דדיה בזמן היניקה", ע"ש, ואפ"ה בודאי אין הכוונה שהיתה מגלה את דדיה ברה"ר, אלא בבית כלפי בעלה, ואע"פ שסתם הדברים, מ"מ מובן מאליו שזה הכוונה, ומעתה לא רחוק דכך הוא גם לענין הזרוע, דכך היה פשוט בזמנם שבחוץ הכל היה מכוסה, ולא הוצרך לבאר, וכנ"ל גם לעניין הצמות הקלועות, (ולצערינו האידנא פחות קיים החילוק בין בפנים לבחוץ, ואדרבה להיפך. ולכן קשה לנו להכיל שכוונתו דוקא בבית). והדברים ברורים. [ועוד בעניין הלבוש במקומו של הבא"ח, עיין בספר עולמות של טוהר (ח"ב עמ' 560-559)]. **ולכן** קשה מאד ללמוד קולא מדברי הר"ן שנאמרו בדרך אגב ולא לעניין צניעות כלל.

הכלל העולה, מכיון שבריא"ז מבואר להדיא שלא מועיל מנהג לגלות השוק, וכן משמע בעוד הרבה ראשונים כדלעיל (פ"ה אות א), וכן מבואר בהרבה מאד מהאחרונים, כדלעיל שם (אות ב והלאה), א"כ בודאי דהכי נקטינן [דכאמור יש עיקולי ופישורי טובא בדעת המיוחס לר"ן, וקשה ללמוד ממנו להקל, וכנ"ל באריכות, וגם זה הוא רק בזרוע, ולא כתב כן גם לגבי שוק. ומאידך יש לנו דברי הריא"ז המפורשים לגבי שוק, וכן משמעות הרבה מהראשונים - דלא יועיל בזה שינוי אפילו לגבי זרוע, ובנוסף - פירוש שאר כל האחרונים - דלא מהני בזה מנהג, ואפילו בזרוע, כדלעיל באריכות, א"כ אין ספק בדברי המיוחס לר"ן מוציא מידי ודאי של הריא"ז ומשמעות שאר הראשונים ופירוש כל האחרונים. וזה ברור].

בביאור הדברי חמודות

והנה בדברי חמודות (פ"ג מברכות ס"ק קטז) כתב: ודבר שרגיל להיות מכוסה באשה. ובלשון הרשב"א שכתב הב"י לא נתמעט אלא פניה ידיה ורגליה, וצריך לפרש דשוקה אינה בכלל רגליה מדכתב על שוק דלקמן דצריכא לאשמעינן אע"פ שבאיש מגולה, וא"כ גם זרועותיה אינן בכלל ידיה, ומסתבר דכל מקום ומקום לפי מנהגו, דמידי הוא טעמא אלא
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

דדברים שרגילה שלא לכסותם לא מקרי ערוה משום דלא אתי בהו לידי וכו' כיון דרגיל בהו וכדלקמן גבי קול ושער. עכ"ל. ולכאורה משמע ממנו שגילוי הזרוע יכול להשתנות.

אמנם כבר ביארוהו האחרונים (טה"ב ח"ב עמ' קסד [ובנד"מ עמ' קעא], יבי"א ח"ו או"ח סי' יד אות ג, וכן ביו"ד שם סי' יד אות א, לבושה של תורה ח"א עמ' תמה, ועוד) שכוונתו רק על החלק שמהמרפק לכף היד, ולא על החלק העליון. עיין עליהם. וא"כ באנו למה שכתבתי לעיל בסמוך (על דברי הר"ן, ד"ה אמנם, וד"ה ועוד) שזה ברור שיש חילוק בין זה לבין השוק, הן מטעם זה שגם אם זרוע התחתון תלוי במנהג אינו בהכרח שגם שוק תלוי במנהג, דחמיר טפי, וכנ"ל (ועי"ש שכן מוכח לחלק בזה מדברי הגרי"ש אליישיב), הן מטעם שיתכן שסבר שה'זרוע' המוזכר בכתובות (עב:) שצריך לכסותו מדת יהודית הכוונה לזרוע בשמו הפרטי דהיינו העליון, ולא לחלק התחתון של הזרוע (הנקרא 'זרוע' רק בשם הכולל – שמדברים גם על העליון וגם על התחתון יחד), ורק ברשב"א הבין הדברי חמודות דהיה נהוג במקומו לכסות כל הזרוע עד כפות הידיים (ראה להלן בסמוך) וע"ז כתב דזה לא היה מנהג נחלת הכלל, והכל תלוי במנהג, משא"כ בשוק שהוא החלק התחתון בוודאי (כפי שהתבאר לעיל פרק א באריכות).

ובאמת, שכבר מגוף דבריו של הדברי חמודות מבואר דקאי על החלק התחתון של הזרוע, וכמו שכתב בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' טז אות א ד"ה מה, עמ' קי), דהנה מה שכתב הדברי חמודות "וצריך לפרש דשוקה אינו בכלל רגליה מדכתב על שוק דלקמן דצריכא לאשמועינן אע"פ שבאיש מגולה", לכאורה אינו מובן, דהו"ל למימר בפשיטות דשוק אינו בכלל רגליה "מדאמרינן לקמן שוק באשה ערוה", ולמה ממרחק הביא לחמו. ועוד מאי "וצריך לפרש", הרי זה מפורש ועומד ברשב"א דעלה קאי, דדוקא שוק מקום צנוע וערוה הוא אבל פניה ידיה ורגליה לא. ובע"כ דהדברי חמודות אתי לאפוקי שלא תטעה לפרש דשוק באשה ערוה היינו למעלה מן הארכובה (וכפי דסלקא דעתיה דהדברי חמודות בספרו תוי"ט בסנהדרין פ"ז מ"ב ובחולין פ"ו מ"ד, וחשב בתחילה שיש ג' עצמות באורך הרגל גם באדם, וכמו שהאריך לבאר בספר השוק והזרוע בהלכה הנ"ל סי' ו. ע"ש) אלא הכוונה היא על החלק התחתון, מדכתב הרשב"א שהוא מגולה באיש, וזה אינו אלא בפרק התחתון (ראה לעיל בריש הספר פרק א אות ב בשם כמה אחרונים). ועל זה המשיך לעיקר חידושו וכתב "וא"כ גם זרועותיה אינן בכלל ידיה", ר"ל כמו שהשוק אינו בכלל מ"ש הרשב"א "רגליה", ה"נ הזרוע אינו בכלל מ"ש הרשב"א "ידיה", דכוונת הרשב"א היא רק ל"כפות" רגליה ו"כפות" ידיה, כלומר אע"פ שאת זרועותיה דהיינו הקנה היה מותר מן הדין לגלותו (דזרועותיה דדת יהודית ס"ל דהוא החלק העליון), מ"מ מהרשב"א מוכח דנתכוין להתיר רק "כפות" ידיה כאמור, ועל זה ביאר דהיינו משום ד"מסתבר דכל מקום ומקום לפי מנהגו", כלומר שהרשב"א קאי לפי המנהג במקומו שהיו מכסים גם את החלק התחתון, דלכן התיר רק כנגד "כפות" ידיה וכמו שהוכיח הד"ח לפני כן כאמור, אבל מ"מ כל מקום ומקום לפי מנהגו, ובמקום שנוהגים לגלות גם את "הקנה" מותר גם לקרוא מולו. אבל על הזרוע העליון וכן על שוקה, שחייבים מן הדין בכיסוי, לא מתחיל הנידון אם מותר לקרוא מולם, דפשיטא דאסור, ובכל המקומות היו מכסים אותם.

ובספר השוק והזרוע בהלכה (סי' טז אות א) כתב עוד, דאף אם נאמר שגם הדברי חמודות מודה דהזרוע הוא החלק התחתון (וכמו שהאריך הרב המחבר לעיל בסימנים הקודמים שם. עש"ב), מ"מ כוונתו דאחרי שנתבאר שכוונת הרשב"א בהיתרו לקרוא ק"ש כנגד ידיה, היא רק ל"כפות" ידיה, ממילא נפקא לן חומרא גדולה שיהיה הזרוע התחתון ערוה לק"ש ולכל דבר שבקדושה [ולולא דברי הרשב"א היה מקום לומר שדוקא "שוק" באשה ערוה, אבל לא זרועותיה, דאף דחייבת לכסותו כמו שכתוב בכתובות (עב:) דהוא דת יהודית, מ"מ אפשר דלא חמיר כולי האי לאסור לבעלה לקרוא כנגד זרוע אשתו. אבל מהרשב"א שלא הוציא אלא את כפות ידיה ורגליה, מוכח דלא רק השוק באשה ערוה אלא גם זרועותיה, וע"ז כותב הדברי חמודות כדלהלן] והרי לא נהגו להקפיד בכך בארצותיהם שיהיו הנשים רגילות להיות בביתן מגולות זרוע כמ"ש מהרש"ל ביש"ש (הר"ד בס' הנ"ל סי' יז, ע"ש. וראה עוד לקמן), ועל זה כתב הדברי חמודות די"ל דכל מקום ומקום לפי מנהגו [ולגבי הבעל מהני מנהג אפילו שבחוץ רגילה (וצריכה) לכסותו], אבל ברה"ר לעולם היו מכוסות זרוע ולא מהני שום מנהג. ע"ש. וכיו"ב ביאר שם (אות ג) בדברי המקור חיים (סי' עה ס"א ד"ה וכתב). ע"ש. וכן מצינו בדברי הבא"ח כדלעיל (על דברי המיוחס לר"ן הנ"ל) באריכות. ע"ש.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[ועוד יתכן לומר, דהדברי חמודות לא עסק כלל באם המנהג טוב או לא, אלא רק לעניין ק"ש כנגד קאמר שכל מקום לפי מנהגו, אבל עצם המנהג לצאת כך אה"נ יש לומר דהוא באיסור (דעי' לעיל בפנים אותיות ה-יג דאף אם התירו ראיה בעלמא לגבי ק"ש כנגד זה, מ"מ א"א ללמוד מזה לעניין יציאה לחוץ, דשם איכא למיחש שמא יסתכלו או דסו"ס איכא קירבה לעריות, עש"ב), וכעין מה שכתבתי לעיל בדברי הר"ן, עיין לעיל. אכן בדברי חמודות דוחק טפי לומר כן. ודו"ק].

בביאור דעת מרן הגרע"י זצ"ל

ודלא כפי מי שכתב שהגרע"י זצ"ל מודה שהזרוע דדת יהודית (כתובות עב.:) הוא החלק התחתון, אלא שסובר שאכן מועיל עכ"פ בחלק זה מנהג, כפי שכתב הדברי חמודות, וחזינן דסובר שדת יהודית משתנה, והכי נמי בנידו"ד. דזה אינו, וכדכתב להדיא בטהרת הבית (הנ"ל ד"ה אמנם כבר), שאחרי שכתב לבאר את הדברי חמודות [שכתב שהדבר תלוי במנהג] שכוונתו רק על החלק התחתון של היד, הוסיף וז"ל: אבל מהמרפק ולמעלה עד הכתף בודאי שהוא מקום צנוע, וכמו שאמרו בכתובות (עב:) במראה זרועותיה לבני אדם, שיוצאת בלי כתובה, וכן הוא בטוש"ע אה"ע (סי' קטו ס"ד). וכן בגיטין (צ:) וכו'. וכן בב"ק (מח.) וכו'. "ולכן" אין הדבר תלוי במנהג אלא הוא בכלל טפח באשה ערוה, אפילו באשתו ולק"ש. ורק בחלק הזרוע הסמוך לכף היד הדבר תלוי במנהג של המקומות, וכמו שכתב בספר עוד יוסף חי (פרשת בא אות א. מיהו עיין לעיל מה שכתבתי באריכות בדעת העוי"ח). ולזה נתכוין הלחם חמודות הנ"ל. עכ"ל. וכן כתב עוד ביבי"א (ח"ו יו"ד סי' יד אות א). ע"ש. ומוכח דסובר שהזרוע המחוייב בכיסוי מדין דת יהודית (האמור בכתובות עב.:) הוא החלק העליון, ומה שהוזכר בעוי"ח ובדברי חמודות שהזרוע תלוי במנהג היינו על החלק התחתון שמעיקרא לא דיברו עליו בגמרא בעניין זה. ונמצא דאדרבה מוכח מדבריו כאן דסובר דדת יהודית לא יכולה להשתנות - דלכן הוצרך לומר דמה שכתב הדברי חמודות שתלוי במנהג המקומות הוא רק על החלק התחתון שלא הוזכר בגמ' שהוא דת יהודית. וזה ברור. [ולא באתי לדון להלכה מהו הזרוע, כי גם אם נמצא הוכחות ההיפך, כלומר שהזרוע הוא החלק התחתון (עי' בספר השוק והזרוע בהלכה באורך), אין זה יביא לידי ראיה לנידוננו לומר שהדברי חמודות סבר שדת יהודית משתנה מזה שהתיר מנהג בחלק זה, כי עכ"פ כיון שיש פוסקים שסוברים שהזרוע הוא החלק העליון, מנין לנו לומר שהדברי חמודות סבר כהאומרים שהזרוע הוא התחתון ולהוכיח שדת יהודית משתנה, דלמא סבר שהזרוע הוא החלק העליון, ולכן כתב להקל בשינוי מנהג בחלק התחתון, אבל באמת אילו היה סובר שהזרוע הוא החלק התחתון היה מודה שגם החלק הזה לא משתנה במנהגי המקומות, כי דת יהודית לא משתנה וכפי שהוכחתי לעיל בהוכחות רבות. וק"ל].

עוד בביאור הדברי חמודות

וע"ע בשו"ת להורות נתן ח"ה (חאהע"ז סי' צב אות ד) שכתב לבאר את הדברי חמודות באופן אחר, וז"ל: נראה דהדברי חמודות לאו להקל בא לגלות זרועותיה במקום שנהגו כך, שהרי הדבר מפורש בגמרא דיוצאת בלא כתובה, אלא להחמיר בא, לומר דמה שכתב הב"י (סי' עה) בשם הרשב"א (ברכות כד.) דפניה ידיה ורגליה הוי מקום מגולה ומותר לקרות ק"ש כנגדן, על זה כתב דמסתבר דכל מקום ומקום לפי מנהגו, ולכן היכי שנהגו לכסות גם פניהן או ידיהן או רגליהן [וכהא דמבואר בשבת (סה.) ערביות יוצאות רעולות, ופירש"י נשים ישראליות שבערב יוצאות רעולות, דרך ערביות להיות מעוטפות ראשן ופניהם חוץ מן העינים, הרי שיש שנהגו לכסות אף פניהן חוץ מן העינים], דבהני אסור לקרות אף כנגד פניהן וידיהן ורגליהן כיון דרגילין לכסותן אבל כנגד זרועותיה ודאי דאסור, דאין מקום שינהגו ישראליות לגלות זרועותיהן שהוא אסור מדינא דגמרא. עכ"ל.

ונראה לסייע פירושו, מזה דלכאורה יש להקשות דהדברי חמודות בתחילה פתח שמלשון הרשב"א משמע שרק פניה ידיה ורגליה מהני מנהג, ולא שוק וזרוע, ואילו מיד לאחר מכן כתב ההיפך מהרשב"א, מסברא דיליה, דמסתבר שכל מקום ומקום לפי מנהגו וכו', ואיך זה יתכן שתוך כדי דיבור סותר את דברי הרשב"א בלא ראיה והכרח אלא מסברא דיליה גרידא (וכיו"ב הקשה בספר הצניעות והישועה, ועי"ש שהשיא כוונת הדברי חמודות לכוונה אחרת, ע"ש, ולענ"ד לא נהירא). אלא

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

על כרחך כמו שכתב הרב להורות נתן הנ"ל שהדברי חמודות נתכוין לומר על פניה ידיה ורגליה שבמקום שהמנהג לכסות אותם, יהיה אסור, ואין זה סותר את הרשב"א (כי הרשב"א התיר אותם רק בגלל שהמנהג היה לגלותם), וזהו שכתב: ומסתבר דכל מקום ומקום לפי מנהגו דמידי הוא טעמא אלא דדברים שרגילה שלא לכסותם לא מקרי ערוה משום דלא אתי בהו לידי וכו' כיון דרגיל בהו וכדלקמן גבי קול ושער. עכ"ל. ור"ל דכיון שכל הטעם בפניה ידיה ורגליה הוא משום שהדרך לא לכסותם, לכן במקום שהדרך יהיה כן לכסותם, יהיה אסור לקרוא גם כנגד זה. אכן יש לדחות, די"ל דכוונת הדברי חמודות היא דמסתבר דמה שכתב הרשב"א פניה ידיה ורגליה, לאו דוקא הוא, אלא זה היה המנהג המרווח, אבל באמת כל מקום ומקום לפי מנהגו, וכך כנראה הבין האליה רבה (סי' עה סוסק"ב). אלא שכאמור אין ללמוד כן גם על השוק וכנ"ל.

ועכ"פ גם את"ל שהדברי חמודות מיקל בזה בשינוי המקומות, אי אפשר להקל בזה למעשה, דהנה באליה רבה הנ"ל העיר על הדברי חמודות דמהרוקח (סי' שכד) שכתב "טפח בבשרה או בזרועותיה מגולות אסור", מבואר דלא מהני מנהג בזרועות. וביאר הכה"ח (סי' עה סק"ב) דכוונתו דמהרוקח הנז' משמע דזרועותיה כבשרה ואין לחלק אם דרכה לגלות אם לאו. ע"ש. ולפ"ז ודאי דאזלינן בתר הרוקח ולא בתר הדברי חמודות. איברא דלקושטא אין הדבר מוכרח כ"כ בכוונת הרוקח, וכפי שכתב בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' טז אות ב), דבפשוטו לא בא אלא לומר דאף זרועותיה חשיבי ערוה אע"פ שבשעת מלאכה מגלתן ואכתי אפשר דאינם שווים ממש. אך מ"מ כבר נתבאר לעיל (פ"ה אות א) שמהריא"ז מוכח להדיא שלא מועיל שינוי מנהג בגילוי השוק, וכן מוכח מראשונים רבים דלא מהני שינוי בדת יהודית כלל, וכן כתבו אחרונים רבים (כדלעיל שם אות ב), ע"ש, וא"כ ברור ופשוט דהכי נקטינן [וכ"ש שגם בדברי חמודות איכא עיקולי ופישורי, וכנ"ל באריכות], ותול"מ.

בדברי הלבוש

ומה שהביא בשו"ת יבי"א (ח"ו או"ח סי' יג אות ה) מהלבוש (מנהגים אות לו) שאע"פ שכתב הספר חסידים דכשאנשים ונשים רואים זה את זה אין אומרים השמחה במעונו, מ"מ אין נזהרין בזה עכשיו משום שהנשים מורגלות הרבה בין האנשים ואין כאן הרהורי עבירה כ"כ. ע"ש. הנה מלבד שיש הבדל טובא בין הנידונים כמובן, וגם ביבי"א שם לא הביא אלא עבור "קצת סמך" כלשונו, אבל מודה דאינו מקור להיתר גמור, והיינו אפילו לעניין נידונו, כל שכן בנידוננו דחמיר טפי (כיעויין לעיל בפנים אות ט. ע"ש). זאת ועוד, דאעיקרא יש הרבה מאד מה לדון בזה, כיעויין בספר גן נעול (לוי, צניעות ח"א עמודים ה-ו), ובספר תורת המחיצה (עמודים קנז-קפט), ובספר בל"ג (פרק מג), ובגליון אליבא דהלכתא (גליון נז סוף עמ' קפג וריש עמ' קפד), עש"ב. ואכמ"ל.

בדברי המהרש"ל והט"ז

ויש שרצו להביא ראיה שדת יהודית משתנה מהמהרש"ל (ב"ק פ"ה סי' ז) והט"ז (חו"מ סי' שצג סק"א), שעל מה שכתב השו"ע שם (ס"ג) שאם אשה נכנסה ללוש ולאפות והניחה בעה"ב ויצא כדי לא להביט בה בעת לישתה ואפייתה, ובא עז של בעה"ב ואכל הבצק ומת, חייבוה חכמים לשלם. ע"כ. כתבו, וז"ל: בעוונתינו הרבים במדינות הללו פולין ואשכנז אין חוששין לזה לא אנשים ולא נשים ואפילו בלא אפיה מגלין זרועותיהן, ואי אתא דינא כה"ג פשיטא שהאשה פטורה, ואי טען בעל הבית שמשום צניעות הלך נאמן בשבועת היסת. ואי נראה בעיני הדיין דלא מוחזק בכך להיות בודל עיניו מראות ברע, פשיטא דלאו כל כמיניה להוציא ממון. עכ"ל.

אולם המעיין ישר יראה דאדרבה משם ראיה להיפך, לומר דלא מהני מנהג, דאע"פ שמנהגם היה "בעוונותינו הרבים" לגלות זרועותיהן, מ"מ אם היה טוען שבאמת משום צניעות הלך נאמן בשבועת היסת, ע"ש, ואם איתא דכיון שרגילים בכך מותר, מאי טענה יש לו על שהלך משם מפני צניעות, הלא מאחר שהורגלו בכך הוי כהולכת מכוסה כדבעי,
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכאשר היא מכוסה כפי הדין אין לו טענה כזו - כפי שמצינו שם (ב"ק מח.) שכאשר נכנסת 'לטחון' חיטים וניזוקה העז של בעה"ב פטורה האשה, שאין לו לבעה"ב להסתלק משם ולטעון שמחמת צניעות יצא משם. ע"ש. וכפי שביאר לנכון בל"ג (עמ' קלב). וזה ברור. (ומה שסיימו שאם לא מוחזק בכך להיות בודל עיניו מראות ברע, לאו כל כמיניה להוציא ממון, פשוט דהיינו מצד דיני ממונות, דבכה"ג שלא בודל עיניו מראות ברע ודאי לא הלך משם מפני צניעות, אבל לא שהדבר נהפך להיות היתר לחלוטין. וזה פשוט). וכן הוכיח בתחילה הגרי"ש אלישיב (קובץ תשובות ח"א סי' יג) דמהרש"ל והט"ז הנ"ל משמע דלא מהני מנהג. ומה שכתב אח"כ (ד"ה אך) לדחות ראיה זו שגם בדורו של הרש"ל והט"ז לא נהפך הדבר ח"ו למנהג בקהלות הקדושות ללכת בזרועות מגולות, ורק פורצי גדר וקלי דעת הם אשר לא חששו לזה, ואמנם גם בגללם משתנה הדין לגבי תביעתו של בעה"ב, ואם בא לחייב אותה, עליו להוכיח דמשום צניעות עזב את המקום, ע"ש, הנה מלבד שזה דוחק בלשון הרש"ל והט"ז, גם מ"מ זה רק מסיר את הראיה מדבריהם לומר שלא מועיל מנהג (כי רק חלקם הלכו מגולה), אבל אכתי גם ראיה להיפך (להיתר) א"א להביא מכאן. ועיין גם בספר נחלת אבות (תקע"א, דף יט ע"ג) שג"כ התאונן על המנהג הרע הזה שגילו זרועותיהן אפילו מעל המרפק וגזר על יוצאי חלציו לכסות עד כף היד. ע"ש. ולא העלה על דעתו שאחרי שנהגו כן שוב אין כאן איסורא דדת יהודית.

שו"ר בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יז אות א) שג"כ כתב על דברי הגרי"ש אליישיב הנ"ל, לגבי מה שכתב שהדבר פשוט שלא נהפך הדבר ח"ו למנהג וכו', דלשון מהרש"ל לא משמע הכי, והוסיף והוכיח כן מדברי הרש"ל גופיה ביש"ש שם, שכתב בתוכן העניין בראש הסימן שם "והאידנא בעוונותינו הרבים אין מצויה צניעות" (והוא לשון מהרש"ל עצמו כדמוכח בכמה דוכתי, כגון בסוף ב"ק פ"י סימנים ס-סא, ועוד). ועוד, וכי בשביל מיעוט פורצי גדר לא יוכל בעה"ב לטעון דמשום צניעות הלך אא"כ בשבועה. ולכן העיקר שמדברי הרש"ל והט"ז הנ"ל משמע שדת יהודית לא יכולה להשתנות, וכאמור. וע"ש עוד מה שכתב בזה.

בדברי הרדב"ז

וראיתי עוד בקובץ תשובות (ח"א סי' יג ד"ה והנה) הנ"ל שכתב להביא ראיה שאין איסור במה שנתקצרו השמלות אצל נשות ישראל ממה שהיה בזמן חז"ל, מזה שברדב"ז (ח"ב סי' שע) מבואר שבזמן 'התלמוד' היו מכסות את כפות הרגליים, ואילו 'בראשונים' בברכות כד. מבואר שהכפות רגליים היו מגולות, וע"כ דאחרי שנהגו כך אין בזה איסורא. עכת"ד.

אך כבר העיר על ראיה זו בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יז אות ב) הנ"ל, וזת"ד: ותימה, הלא הראשונים לא כתבו כן מעצמם - שתוכל לומר שהם מדברים על זמנם ומוכח שהשתנה המנהג בזמנם מזמן הגמ' ולא חשו לזה וכו' - **אלא הוציאו זאת מהגמ'**, דמדקאמר רב חסדא שוק באשה ערוה מוכח דדוקא מקומות המכוסים הוו ערוה, ומשו"ה הוצרך להשמיענו דשוק נדון כמקום מכוסה אע"פ שאינו מכוסה באיש, ומדקאמר שוק ולא רגל, ש"מ דרגל לא הויא ערוה, דאפי' באשה אינה מכוסה. וכ"כ הב"ח בסי' ע"ה דרב חסדא נקט שוק שהוא מכוסה משא"כ הרגל דבמקצת ארצות הכל הולכים יחף. וא"כ מבואר **דאף בזמן חז"ל היו מקומות שהלכו יחף**, ולא שזה השתנה בזמן הראשונים. וכן מבואר בדרישה יו"ד סי' קצ"ה (כדלהלן [בספר הנ"ל] אות ג). וא"כ אין הקושיא על הראשונים אלא על הרדב"ז, איך כתב שבזמן חז"ל היו הולכות מכוסות מכף רגל ועד ראש, הרי מדרב חסדא מוכח דרגל לא הויא ערוה. אבל באמת לק"מ, דכל הקושיא נולדה מכח דברי המ"ב דדרכה לכסותו היינו בשוק, ואין הרדב"ז מחוייב להסכים לזה. וכבר כתבנו לעיל סי' ט"ז אות ד' דמהראב"ד גופיה מוכח לא כן [וכן ראה בזה בדברינו לעיל אות טו בהערה בסוגריים ד"ה ואגב. ע"ש], ע"ש ויתבאר עוד בסמוך. ובלא"ה י"ל דאף הרדב"ז מודה שגם בזמן חז"ל היו ארצות שהיו הולכות מגולות, אלא ר"ל דמסתמא גם בארצות חכמי התלמוד היו מקומות שהלכו מכוסות, ואפ"ה אסרו בסתם ולא חילקו, משמע דבכל המקומות אסור. עכת"ד. וע"ש עוד מה שהאריך בזה. ודבריו ברורים.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בדברי הפרישה

ומה שכתב הפרישה (יו"ד סי' קפ"ו סק"ה), על דברי הטור שם שפסק שלא אסרו העברת שיער, אלא במקום שאין מעבירין אותו אלא הנשים, אבל במקום שמורידין גם האנשים, אם העביר, אין מכין אותו, ע"כ, דזהו על ידי שהגויים נהגו כן וילפינן מנייהו, או שישראל הנהיגו כן יחד. ע"ש. הדבר ברור שאינו עניין לנידו"ד כלל, דהתם אין איסור או חומרא בעצם, אלא רק התורה רצתה שהגברים לא יתנהגו כנשים, וזה יכול להיקבע ע"י בני המקום ואפילו ע"י גויים, משא"כ הכא שמצד איסור החמירו. וזה ברור. ושו"ר שכן דחה בספר את צנועים חכמה (ח"א סי' רנד). וגם הגרי"ש אליישיב בקובץ תשובות (ח"א סי' יג) שהביא את הפרישה הנ"ל, לא הביאו ללמוד שדת יהודית יכולה להשתנות, כמבואר למעיין, אלא רק לבאר דעל הצד שדת יהודית יכולה להשתנות היאך זה מתחיל, ולזה הביא את הפרישה, ע"ש. מיהו האפשרות הראשונה של הפרישה לא שייכת בנידוננו כמובן, דהא אדרבה אם הגויים ינהגו לגלות יהיה יותר סיבה להחמיר ולהמשיך בדת "יהודית" בכל עוז, משא"כ בנידון הפרישה וכנ"ל. וכנראה כוונת הגרי"ש מצד התירוץ השני של הפרישה שכולם הנהיגו כך בבת אחת. ועכ"פ אעיקרא כבר כתבנו שלדינא דת יהודית לא יכולה להשתנות כלל.

בדברי רבי יעקב שור בס' נר ערוך

ויש שרצו להביא "ראיה" שדת יהודית משתנה, מהגאון רבי יעקב שור בספרו נר ערוך (הנדפס בספר משנת יעקב, עמ' שצג) שכתב, וז"ל: וראיתי לרבינו (הערוך) לקמן בערך קפליטין שהביא הירושלמי (כתובות פ"ז) "היוצאה בקפליטין שלה אין בה משום ראשה פרוע", וכתב (הערוך) "פירוש, בלשון רומי שער ותלתלים פאה נכרית". הנה לפי פירושו מבואר היתר מרווח להיות הנשים הולכות בגילוי הראש בפיאה נכרית. עכ"ל. ולכאורה מהיכן למד משם היתר זה, הלא הירושלמי כתב במפורש אח"כ "הדא דתימא לחצר, אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע", ומבואר שהירושלמי אסר לצאת עם זה אפילו למבוי, וכ"ש לרה"ר. ומזה רצו להביא ראיה, דכוונת הר"י שור היא שבירושלמי מצינו עכ"פ שאין זה דת משה, אלא רק דת יהודית, וממילא מאחר שכבר הורגלו כן אין בזה משום דת יהודית. אמנם לדידי זה דוחק עצום להעמיס כן בכוונתו, ופשיטא דכל כה"ג הו"ל לפרש מהיכן למד "היתר מרווח" כזה, וזה ברור. ובאמת מה שהביא הר"י שור ראיה מהירושלמי במחכ"ת לא סיימוהו קמיה, ולא ראה אלא את מה שהביא הערוך מהירושלמי, ולא פתחו בפנים, כי הערוך הביא רק את תחילת הירושלמי "היוצא בקפליטין שלה אין בה משום ראשה פרוע", וחשב הר"י שור זצ"ל שכוונת הירושלמי שאין בזה משום פרוע ראש כלל, ומזה הביא ראיה להיתר מרווח, אולם במחכ"ת המעיין בפנים יראה דאח"כ הירושלמי סיים שאין הדברים אמורים אלא בחצר ולא במבוי, וכ"ש שלא ברה"ר. וזה פשוט. [ואף שהבבלי (כתובות עב:) אסר להדיא לצאת עם "קלתה" לרה"ר, ואת זה מסתמא לא נעלם מעיני הבדולח של הר"י שור, מ"מ כנראה סבר שיש חילוק בין קלתה לפאה. אבל לבנות תילי תילים שמכאן יש גם "ראיה" דמהני שינוי דת יהודית, ליתא].

בדברי הגמ' שאין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה

ועוד ראיתי מי שרצה להביא ראיה מהא דאיתא בגמ' (ב"ב נז:) ד"אין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה", ופירשב"ם (ד"ה לפי) שצריכות לגלות את שוקן. דלכאורה מלשון ש'אין דרכן' משמע שאינו איסור גמור, וממילא יכול להשתנות בין המקומות.

אמנם ראשית כבר הבאתי לעיל בפנים (בפרק זה אות ד, ד"ה "ועוד, דבלא"ה"), דמצינו הרבה פעמים שכתוב בלשון "דרך" בנות ישראל, והכוונה שכך הוא הדין, כגון במדרש רות רבה (סוף פכ"ב) "אין דרכן של בנות ישראל לילך לבתי תיאטראות ולבתי קרקסאות של גוים וכו', ואין דרכן של בנות ישראל לדור בבית שאין בו מזוזה", וכמו שהעיר בזה הר"א קלצקין בספרו דברים אחדים (תרפ"ט, עמ' לב). ע"ש. וכיו"ב כתב הגרב"י זילבר (בקונטרס מלבושי הנשים אות ב). וראה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

עוד במדרש רבה (נשא פ"ט טז [ה, יח], עמ' קנו במהד' וגשל): "את פרשת מדרך של בנות ישראל שדרכן להיות מכוסות". וכן מצינו בעוד הרבה מאד מקומות, כפי שציינתי באריכות לעיל בפנים וכנ"ל. ע"ש.

וע"ע בסמ"ע (חו"מ סי' קסא סק"ז) שהוכיח מהשו"ע שם שאפילו אם יש מנהג באותו מקום שהנשים מכבסות על הנהר, אין השותף יכול לעכב ממנו מלכבס בחצר, כיון דאין הולכין אחר מנהג גרוע כזה. עיי"ש.

ומ"מ יש להבין מהו לשון "להתבזות" על הכביסה, לימא "אין דרכן של בנות ישראל למיעבד כביסה על הנהר" או לשון כיו"ב. ולכאו' משמע מזה שהוא רק עניין של 'ביזוי' ולא איסור מן הדין, וא"כ צ"ע דאטו לגלות שוקה זה לא איסור גמור דפריצותא (וכמובן אין נפק"מ לקושיא זו 'מהו' השוק, דהא סו"ס כתוב שהיו מגלות את השוק, יהיה היכן שיהיה). ויותר מזה קשה לשון הירושלמי (נדרים פ"ה ה"א) דקאמר התם, חוץ מן הכביסה "מפני כבוד בנות ישראל". ולכאו' משמע דאינו אלא עניין של כבוד גרידא, ולא איסור. [וראה בספר אמרי במערבא (עמ' 558 ו-901) שכתב שחלוק לשון הירושלמי עם הבבלי, שהבבלי דרכו להשתמש יותר בלשון שלילית ואילו הבבלי חיובית, ונתן לכך מספר דוגמאות, ואחד מהן זה האמור כאן].

וחיה מי שרצה להוכיח מכח זה דכיסוי השוק יכול להשתנות ולכן זה רק עניין של ביזוי וכד'. **אולם** זה אינו, שהרי גם למטוניה ששוק תלוי במנהג מ"מ בזמן שנהגו לכסות אותו (וכדהתם שהוצרכות 'לגלות' שוקן בשביל הנהר, וכן כתיב 'גלי שוק עברי נהרות, אלמא לפני כן היה מכוסה ועכשיו הוצרכה 'לגלות', ויש עוד מקורות טובא בזה) **בודאי שיש** איסור גמור לגלות השוק, והדק"ל גם לדידיה מדוע כתיב רק לשון 'ביזוי' [וא"כ אין להוכיח מכאן כלום שזה כביכול תלוי ועומד במנהג, דכאמור זה לא יתרץ].

וי"ל דכבר מצינו בכמה מקומות דבדבר שהוא פריצות שייך ניוול ובושה בגילויו, ראה לדוגמא בנדרים (כ.) "כל המתבייש לא במהרה הוא חוטא, ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני", וזה נסמך לאיסורי הסתכלות האמורים שם לפני כן, ומשמע שהכל ענין אחד הוא. וכן מפורש במאירי שם, שאחרי שהביא שם את איסורי הסתכלות באשה וכו', כתב "וכלל הדברים יהא מסוה הבושת על מצחו תמיד" וכו'. ע"ש. כלומר שמי שמסתכל על נשים הוא לא מתבייש, וזה גורם לקירוב הדעת, וממילא לא במהרה הוא חוטא, ולכן צריך שיהיה מסוה הבושת על מצחו תמיד. וכ"ה בעניין סוטה - הבושה והניוול שיש לה כשפורעים את ראשה מלמדנו שיש בזה פריצות, דבאיש הבושה היא ב'הסתכלות' על האשה ובאשה הבושה היא ב'גילוי' של זה, וכשמסירים את מסוה הבושה עלול להגיע קירוב הדעת ופריצות. וק"ל. וכן מפורש בריטב"א (כתובות עב. ד"ה ראשה), וז"ל: דכיון דאמרה תורה לפרוע ראשה "**כדי לנוולה**", מכלל דפריעת הראש "**פריצות**" היא באשה. עכ"ל. ומוכח כדפירשית. (וכדבריו כן פירשו שם התוס' רי"ד בפירוש השני והנמוק"י, וכ"מ בפירש"י עה"ת. וראה לעיל פ"ו אות ז בהערה). וכיו"ב מצינו בגמ' בקידושין (פא:) שכשהבת **בושה** לעמוד ערום בפני אביה אסור לאביה לישון עמה בקירוב בשר, ומפרש הש"ס מאי טעמא, **יצר אלבשה**, דהיינו שבגיל כזה שהיא בושה לעמוד ערום לפניו, מרגישה היא ביצר הרע, ואיכא למיחש בזה להרגל עבירה. ע"ש. ומוכח שהבושה והצניעות עניינם אחד. וכ"מ בשו"ת באר משה (ירושלימסקי, ח"ב עמ' תפג): דענין בושה הוא ענין צניעות. עכ"ל. וכן מצינו (בראשית ב, כה) שאדם וחוה קודם החטא "לא יתבוששו" (ועי"ש בפירש"י), וכן כתיב (ישעיה מז, ג) "תגל ערותך גם תראה חרפתך" (עי"ש במצודות וברד"ק), ועד"ז אמרו (יבמות סג:) שאין לך משוקץ ומתועב לפני המקום יותר ממי שמהלך ערום בשוק, וע"ע בתענית (טז.) ובסנהדרין (כו:) שהגמ' מנגידה את 'צנעה' ל'בזיון', ע"ש, וכן במדרש ילמדנו (בראשית יד) אמרו על נוח שהשתכר וחשף את עצמו שהוא "ביזה את הצנוע", וע"ע בלשון הרמב"ם (הל' עדות פי"א ה"ה): וכן הבזויין פסולין לעדות וכו' והם האנשים שהולכין ואוכלין בשוק בפני כל העם, וכגון אלו שהולכין ערומים בשוק בשעה שהן עסוקין במלאכה", וכל שכן באשה שהדבר נוגע לאיסור הרהור והסתכלות של האחרים. וכן בנדה (טז:) נדרש הפסוק במשלי "בוזה דרכיו" על מי שהתנהג באופן שאינו צנוע בענייני אישות. וע"ע תוס' סנהדרין (דף כ' ריש ע"א. ובבל"ג עמ' רפ בהערה), וע"ע בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' יז אות ד) ובספר כבודה בת מלך (סוף עמ' ח), בכמה דוגמאות שמצינו לשון 'בושה' על ענייני
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

צניעות. ע"ש. [וע"ע להרב יוסף לקח (כתובות עב. ד"ה ופרע)]. ועי' בזה עוד בקונטרס 'הערות בעניין פאה נכרית' (אות ב. עמודים יז-יח). ע"ש. וכיו"ב מצינו עוד בכמה דוכתי, ואכמ"ל. וא"כ ה"נ יל"פ דהא דאמרינן דאין דרכן "להתבזות" על הכביסה היינו משום דאיכא פריצותא בהכי כשמגלה את השוק, דהכל עניין אחד הוא וכמבואר.

ולפי כל זה, הא דאמרינן בב"ב שם: עוצם עיניו מראות ברע, א"ר חייא בר אבא זה שאין מסתכל **בנשים בשעה שעומדות על הכביסה**, ע"כ, אין הכוונה לנשים מבנות ישראל שעומדות על הכביסה, דהא אמרינן דאין דרך בנות ישראל בהכי (אלא מכבסות בחצר וכיו"ב), אלא הכוונה לנכריות.

וכן נראה שהרגיש בזה רבינו גרשום (ב"ב נז: הנ"ל) שלכן הוצרך לפרש: שאין מסתכל בנשים העומדות על הכביסה, בנהר, "אפילו נכריות" וכו'. ע"ש. דלכאורה למה הוצרך להוסיף כן, אלא משמע בפשטות דהרגיש כנ"ל - דהרי בסמוך ממש אמרינן דאין דרכן של בנות ישראל בהכי, והיאך יש מציאות כזו, ולכן הוכרח לפרש דהיינו נכריות. וכ"כ לבאר בספר חידושי בתרא (ח"ב אות תסג), והוסיף דלהכי אמרינן בגמ' בלישנא ד"נשים" ולא "עריות". ע"ש.

והנה בגמ' במו"ק (יח.) אמרינן משמיה דריו"ח שמותר לכבס בגדי פשתן בחוה"מ (דאין בהם טירחא מרובה. רש"י שם ד"ה כלי, נדפס שם בריש ע"ב), ושם בעמוד ב' איתא, אמר בר הידיא, לדידי חזיא לי ימה של טבריא, שהיו מוציאים לשם ספלים מלאים בגדים של פשתן כדי לכבסן בחול המועד (ור"ל דמזה מוכח כדברי ריו"ח הנ"ל שאין בבגדי פשתן איסור כיבוס בחוה"מ). ופריך לה אביי, מאן לימא לן דברצון חכמים עבדי דלמא שלא ברצון חכמים עבדי. ע"כ.

מגוף דברי הגמ' אין ראיה שהכיבוס היה ע"י נשים, אבל לפי מה שביאר המהרי"ט (ח"א סי' פג) מוכח לכאורה דהכיבוס היה על ידי נשים. דשם הקשה המהרי"ט מכמה דוכתי דמצינו דמייתי הש"ס ראיה מהא דלא מיחו בהם חכמים, ולא אמרינן הך מילתא ד'דלמא שלא ברצון חכמים עבדי'. ותירץ בתירוץ השני שם, דשאני הא דמו"ק הנ"ל דנשים היו מכבסות, דסתם כיבוס ע"י נשים הוא, ולא היו שומעות לדברי חכמים, ובנשים אפילו באיסורא דאוריתא אמרינן הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין, ולכן אמרינן שם דדלמא שלא ברצון חכמים עבדי. ע"ש. ולכאורה מוכח מזה דלא כהנ"ל, אלא דגם נשים היו מכבסות.

וחיה מקום לומר דאע"פ דאכן הנשים היו מכבסות בנהר אך גם גם בזה היה הדבר שלא ברצון חכמים כשם שלעניין כיבוס בחוה"מ אמר לו אביי דדלמא שלא ברצון חכמים עבדי. אמנם בפשטות לא משמע כן, דהא בר הדיא הביא ראיה משם לעניין נידונו (כיבוס בגדי פשתן בחוה"מ), ואם איתא שזה היה אסור מצד עצם זה של חוסר הצניעות שהנשים מכבסות בנהר, א"כ על כרחך דלא ברצון חכמים קעבדי מצד זה, ושוב מדוע דלא יסיק אדעתיה לומר דגם הכיבוס בפשתן בחוה"מ שלא ברצון חכמים הוא, ומאי ראיה מביא.

אך יש לדחות, דאף דאה"נ עצם הכיבוס בנהר היה שלא ברצון חכמים וכדאמרינן התם שאין דרך בנות ישראל בכך כאמור, מ"מ דחיקא ליה למימר דבתרתי לא עבדו כרצון חכמים, ולכן הביא ראיה לנידונו ממה שמכבסות בחוה"מ, דבפשטות זה כן היה ברצון חכמים כאמור, בפרט דבשלמא עצם הכיבוס שהנשים עושות כן בנהר שהוא דבר תמידי ואינו בזמן מסויים דוקא, ניתן לומר בזה דלא היו שומעות לדברי חכמים, אבל לעניין כיבוס בחוה"מ שהוא רק בזמן מסויים בשנה, ואינו תמידי, פחות מסתבר שלא ישמעו, ומזה דבכ"ז לא מחו שפיר מייתי ראיה דשרי, ועל זה השיב לו אביי שעדיין ראיה גמורה ליכא, כי י"ל שגם בזה שלא ברצון חכמים עבדי, כלומר שגם בזה ידעו שלא ישמעו להם.

ועוד, שעצם תירוץ המהרי"ט בזה לאחר הקידה חמש מאות במחכ"ת לכאורה נסתר מהריטב"א (עירובין צו: ד"ה מדלא) שמבואר בדבריו שבסתמא (גם בגברים) אמרינן דדלמא שלא ברצון חכמים עבדי [לעניין ש'אין ראיה' כמובן], ורק כאשר קים לה לגמ' שברצון חכמים עשו, הביאה הגמ' ראיה משם. ע"ש היטב. ולפי דרכו, מה שהביא המהרי"ט מכמה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מקומות דהביאו ראיה מדלא מיחו ולא דחו דדלמא שלא ברצון חכמים הוא, י"ל נמי דקים להו דברצון חכמים עשו. ונמצא דאין זה הכרח שהכיבוס שם נעשה ע"י נשים [ודוקא בגלל זה דחו דדלמא שלא ברצון חכמים עשו], כי גם אם זה גברים אמרינן דדלמא שלא ברצון חכמים עשו, וכאמור.

ומה שכתב המהרי"ט דסתם כיבוס ע"י נשים הוא, הנה זה בסתם כיבוס, אבל הכא שמדובר בכיבוס בפשתן, שמי הכיבוס שלהם מסריחים כמובא ברש"י (ברכות כה: ד"ה מי) נראה דאין הכיבוס היה ע"י נשים דמאיסי להו, אלא היה ע"י גברים, וכמ"ש כיו"ב בשו"ת מהר"ם די בוטון (סו"ס יח) לגבי הא דאין השותפין יכולין לעכב מלעשות הכביסה בחצר משום דאין דרך בנות ישראל להתבזות על הכביסה (וכדאי' בב"ב נז: הנ"ל), דכל זה בסתם כביסה, אבל על כביסת הצמר שעושים ממנו הבגדים, שאינה מלאכה כל כך מיוחדת לנשים לכבס דהצמר מעורב במים דמאיסי המעורבים בשתן, ודרכן של אנשים לכבס, בזה אפשר דיכולין לעכב, וכן ראיתי בספר בני שמואל (סימן יד). ע"ש. עכ"ל. [ולא מצאתי את הבני שמואל שהביא]. נלמד מדבריו דכל דבר שמימיו מסריחין שפיר י"ל דדרך הגברים לכבס (ובתחילה חשבתי דמה שכתב שהצמר מעורב במים דמאיסי המעורבים בשתן ט"ס הוא וצ"ל 'בפשתן', דמימיו מסריחין וכנ"ל, אמנם שוב ראיתי שבעבר היו משתמשין במי רגלים כחומר ניקוי, ע' ירושלמי מו"ק פ"ג ה"ב וקובץ אסיא סט-ע, עמ' 151, אלא שמ"מ אפשר ללמוד מזה לכל דבר מסריח וכנ"ל). ברם י"ל דמה שכתב רש"י שמי פשתן מסריחים היינו דוקא מי פשתן עצמו הן מסרחין, אבל לא מי 'בגדים' של פשתן, ובמו"ק (יח:) הנ"ל הרי מיירי בבגדי פשתן וכלשון הגמ' 'מני כיתנא'. מיהו איך שלא יהיה כיון דאיירינן בכיבוס על הנהר, שפיר י"ל דאדרבה מסתמא הכיבוס הזה היה ע"י הגברים, שהרי אין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה (ב"ב נז:), וגם אם זה היה הנשים כבר כתבתי דדלמא שלא ברצון חכמים עבדו. וגם אם ברצון חכמים עבדו, אין ראיה וכדלהלן.

ולקושטא, גם בלא כל הנ"ל - היינו גם אי נימא דאכן הכיבוס שם היה ע"י נשים וברצון חכמים הוא (והא דאמרינן דאין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה, נאמר דאינו איסור גמור ומותר מעיקר הדין לנשים לכבס אע"פ שנצרכות לגלות שוקן) - מ"מ הטעם שאין בזה איסור שם, הוא משום שבאמת שפת הנהר הינו מקום המועד ל'פורענות', כלומר שידוע שיש שם נשים שלפעמים מגלות את השוק, וזהו מקומם, ובכה"ג אמרינן דעל הגבר להיזהר, ולילך בדרכא אחרינא, או אם אנוס הוא וחייב לילך דרך שם בכ"ז סמכינן על הא דהוי דרך הילוכו ולא יתבונן בזה ואנוס הוא ונכון גם להטות עיניו לצד שאין שם נשים, וכדאמרינן בב"ב (שם). וכעין מאי דאמרינן על הניזק להרחיק את עצמו.

וכיו"ב מצינו בספר אבני ישפה (ח"ג יו"ד סי' עה) שכתב שהרוקדת מאחורי המחיצה כדין, ולפעמים מציץ איש קל דעת, אינה צריכה לחוש לו, ולא עוברת בזה לפני עיור, כי בכה"ג על הגבר ההוא להיזהר. ע"ש. וכ"כ הגר"ע יוסף, הובא בשו"ת מעיין אומר (חי"ב פ"ב סי' סט, עמ' רעח). והיינו כנ"ל שכיון שזה מקום של הנשים, לרקוד, איהו דאזיק אנפשיה. ועיין ב"ב (כא.).

משא"כ כשהולכת ברחוב עם שוק מגולה, אע"פ שהגברים יודעים שכך הוא בעוה"ר, מ"מ אין לומר עליהם 'איהו דאזקי אנפשייהו', מאחר שאין זה מקום מיוחד לנשים, ואדרבה מקום הנשים הוא יותר בבית, דכל כבודה בת מלך פנימה, והנשים צריכות לשמור עצמן לבל יכשלו בהן. ופשוט. וכן ראיתי בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' טז אות ט), וז"ל: ומה שהביא מכביסה, שאני התם ששפת הנהר הוא מקום מיוחד לכך וההכרח לא יגונה, אבל טוויה מה לה לטוות בשוק. עכ"ל. וע"ע לעיל (פ"ו אות יא) שהארכתי שחובת הזהירות מוטלת על האשה, ולא על האיש "שלא יסתכל". [ואין להקשות מהשעה"צ (סי' תקס אות כה) שכתב לגבי אשה המזמרת לתינוק, שאם יש אנשים נוספים בבית, אסור. אע"פ דהתם היינו ברשותה, מ"מ מסתמא הגברים האלו נמצאים שם בגלל שהזמינה אותם או שהם מהמשפחה הקרובה וכד', שהרי לא יכנסו לביתה ללא רשות, ופשיטא שעליה להיזהר בכה"ג, ולא להזמין גברים ולומר ש'אתם תיזהרו'. ופשוט].

ואע"פ שגם בעומדות על הנהר לכאורה מה לי הא דזהו מקומם הלא סו"ס הן יודעות שיש גברים שעלולים לעבור שם (מאחר דאין להם דרכא אחרינא) [ובשלמא בריקוד מאחורי המחיצה, הרי המסתכל איסורא קעביד, ולהכי ודאי דלא מתייחסינן

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ליה, משא"כ הכא הרי מתירינן למי שאין לו דרכא אחרינא לעבור שם], מ"מ מכיון שהיה הדבר צורך הכרחי לכביסה, דפעמים שאין לנשים מקום אחר לכבס [כגון שחצרם עשוי מדרון ויכול להכנס המים לביתו או לחצירו של השכן, עי' ירושלמי ב"ב פ"א ה"ה, והובא במאירי ועוד ראשונים על הגמ' (ב"ב נז:)] וממילא הוי כאי אפשר - לכן העבירו את חובת הזהירות כאן לגבר, והזהירוהו **שאין לו לעבור שם** אא"כ ליכא דרכא אחרינא וגם בזה ראוי שיעצים עיניו או עצמו לצד אחר כדי שלא יראה אף מאונסו. אבל אם היה הדבר אפשרי, אכן היו מכבסות בחצר [עד כדי כך שיש בזה השלכה ממונית - שבחצר של שותפין אע"פ שבכל הדברים יכולין לעכב זה את זה (כגון שאחד רוצה לשים תנור בחצר והשני לא רוצה מפני שממעט אויר החצר. עי' רש"י ב"ב שם) מ"מ בכביסה לא יכול לעכב על שותפו הרוצה לכבס שם, כמבואר שם]. משא"כ לילך חשופות שוק ברחוב בפני כל בלי הכרח ובאופן תמידי, פשיטא דאיסורא ממש הוא. ולא שייך לומר ש'זהו מקומם' ויכולות לנהוג שם כפי שירצו, אדרבה להיפך, וכנ"ל.

בפרט שלעניין יצאה לרה"ר לא שייך כ"כ לומר לגברים לעצום עיניהם או להטות גופם כל דרכם, דהרי כל פניות שיפנו והנה אשה לקראתם (והפתרון היחיד שיהיה הוא לומר לגברים שישארו בבית), משא"כ בנהר הוא מקום ספציפי וממוקד, ושייך להרחיק ממנו את הגברים וכבך פתרנו את כל הבעיה. וע"ע בשו"ת אגרות משה (ח"ד אהע"ז סי' סב אות א).

[**וכל** שכן לפמ"ש הרב אז נדברו (ח"ז סי' עה) לבאר בדעת הרמב"ם, דגם בדליכא דרכא אחרינא "מחוייב" לעצום עיניים או להטות עצמו לצד אחר (ודלא כרשב"ם הנ"ל דסגי בהא דהוי דרך הילוכו ורק ממידת חסידות ראוי לעצום עיניו או להטות עצמו לצד אחר), ע"ש, והביאו מרן זצ"ל ביחו"ד (ח"ה סי' סג), וגם בדעת הרשב"ם (ב"ב שם) ביאר בספר הסתכלות בהלכה (עמ' נו) דאינו יכול לומר על עצמו דאינו רוצה לקיים מידת חסידות, אלא צריך כל אדם להתאמץ בזה לעצום עיניו או להטות עצמו לצד אחר ככל האפשר, וכלשון רשב"ם, ע"ש, וכ"ה בתורת ההסתכלות (עמ' כ), וע"ע באורך רב בשו"ת עטרת פז (ח"א כרך ג' אהע"ז סי' ו) ע"ש (ולכאורה מה שכתב שם לפרש בדעת הרמב"ם דקאי על הסתכלות דוקא, ע"ש, הנה הרי גם בגמ' קתני בהך לישנא ובכ"ז מקשינן היכי דמי אי דאיכא דרכא אחרינא וכו'. ויל"ע היטב בכל דבריו שם). וכן ידידי הגר"א מדמון כתב (בחיבור שטרם הוציא לאור, ומסרו לי לעיון), וז"ל: וזו לשון קיצור פסקי הרא"ש (סי' עא), צריך אדם להעצים עיניו מלהסתכל בנשים העומדות על הכביסה אפי' אם אין דרך אחרת לעבור. ע"כ. ומשמע שכן הוא הדין בכל אדם ואין זו רק מדת חסידות. וכ"כ רבינו ירוחם (נכ"ג ח"א), וז"ל: ואם אין דרך אחרת יטה עיניו לצד אחר. עכ"ל. וכ"כ האגודה, וז"ל: ואפי' אי ליכא דרכא אחרינא יצער נפשו ויעמיץ (עי' שבת ע"ז ב') עיניו שלא יראנה. עכ"ל. וכ"כ המאירי, וז"ל: ואפי' לא היתה שם דרך אחרת והוא מוכרח לילך עכ"פ צריך הוא לאנוס את עצמו ולהטות עצמו לצד אחר. עכ"ל. [והוסיף דכן משמע גם מהריא"ז והאור זרוע (ע"ש)]. ואי אפשר דלא לישתמיט אחד מן הפוסקים לפרש שמדת החסידות היא. ובאמת שכן משמע לשון הגמ' "מיבעי ליה" למינס נפשיה, דלפי רשב"ם הל"ל לעולם דליכא ד"א ואפ"ה אי אניס נפשיה חסיד הוא. ועוד דלפי' רשב"ם מאי פריך אי דליכא ד"א אנוס הוא ורחמנא פטריה, הא מ"מ אם עושה לפנים משורת הדין משתבח ביה קרא. אלא ע"כ ר"ח בר אבא דינא קמ"ל שאסור להסתכל בנשים העומדות עה"כ, ורבותא קמ"ל, דאע"פ שהעובר על שפת הנהר רואה אותן על כרחו אפ"ה צריך למינס נפשיה ולעצום עיניו. ואפי' תימא דקרא קאמר לה בתורת שבח, מ"מ כבר באו חכמים וקבעוהו חובה. שהרי גדולה מזו מצינו שאסרו להסתכל בפנויה ממה שאמר איוב ומה אתבונן על בתולה, וכתב רבינו יונה שהוא איסור מדברי קבלה והובא בב"י (סי' כא), והיינו משום דאסמכוה אקרא. וכל שכן בנ"ד דאפשר שאין זה שבח אלא דבר האסור מן הדין, דכתיב נמי התם מואס בבצע מעשקות נוער כפיו מתמוך בשוחד. עכ"ל. ועוד האריך בזה. ואכ"מ. וממילא שפיר טפי למימר כאמור דהיקלו בזה על הנשים בכה"ג ו'חייבו' את הגברים הנצרכים לעבור שם דאינהו יעצמו עיניים או יטו עצמם לצד אחר].

פרק ז

אם שוק הוא
דת משה או דת יהודית
ומקור חובת כיסוי הגוף

פרק ז - אם גילוי השוק אסור מ'דת יהודית' או מ'דת משה'
והיכן מקור חובת כיסוי השוק והגוף

הקדמה ❁ אם ניתן ללמוד חובת כיסוי הגוף והשוק מסוגיית "טפח [ושוק] באשה ערוה" ❁ לפני עיור ❁ לא תקרבו לגלות ערוה ❁ ופרע את ראש "האשה" ❁ משא ומתן במקור זה ❁ יתכן שלא צריך בכלל מקור לאיסור 'פריצות' ❁ סיכום

הקדמה

א. עד כה ביארנו שדת יהודית לא יכולה להשתנות,

ומזה תלמד שגם את"ל שחיוב כיסוי השוק אינו אלא מ'דת יהודית', אפ"ה אינו יכול להשתנות. וכדלעיל באריכות. אבל באמת אעיקרא יש לדון דיתכן שחיוב כיסוי השוק הוא בכלל מ'דת משה', וא"כ בוודאי שאינו יכול להשתנות. ועוד דגם את"ל שאינו אלא 'דת יהודית' מ"מ כשתעמוד על מקורם של דברים - מהיכן נלמד חובת כיסוי הגוף, תבחין שאין שום מקור שיהיה איזה חילוק בין חיוב הכיסוי של החלק העליון לחיוב הכיסוי של החלק התחתון, אלא שניהם נלמדו מאותו מקור, ומעתה אם החלק העליון אינו יכול להשתנות היאך החלק התחתון יוכל להשתנות כאשר הוא נלמד מאותו מקור של החלק העליון כאמור.

אם ניתן ללמוד חובת כיסוי הגוף והשוק מסוגיית "טפח [ושוק] באשה ערוה"

ב. ואבאר, דהנה באמת יש לעמוד ולהתבונן, מהיכן למדים שהאשה צריכה לכסות את גופה [ובכלל זה גם את שוקה]. דבשלמא כיסוי ה'ראש' כבר למדינן (כתובות עב.) מקרא ד"ופרע את ראש האשה" (וראה לעיל פ"ו אות ז בהערה באריכות), אבל 'גופה' מנלן.

ואמנם מצינו סוגיא ערוכה בזה בברכות (כד.) 'טפח באשה ערוה' 'שוק באשה ערוה', **אך** יש לדון אם אפשר ללמוד משם לנידוננו, כפי שיתבאר.

דהנה זה ברור שהסוגיא הזו עצמה לא קאי '**ללמד**' על חובת כיסוי השוק והגוף, אלא שם קאי '**אחרי** שיש חיוב כיסוי' היאך הדין **כשהתגלה** טפח מגופה ומשוקה מאשתו – אם יוכל בעלה לקרוא ק"ש כנגד זה או לא [דעל זה אמרינן התם דאע"פ דעיקר קרא ד"והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר" היינו על הערוה עצמה שאסור לקרוא כנגדה, מ"מ חכמים הוסיפו לאסור כל טפח מהשוק ומשאר גופה, וכמו שכתבו להדיא כמה אחרונים (הבאתים לקמן אות ח בהערה)], אבל בחובת 'כיסוי' השוק והגוף ברשות הרבים לא מיירי התם, וא"כ צריך לעיין איה מקורו.

ברם אע"פ שאין לנו ידיעה משם לגבי מקור מהתורה לחיוב כיסוי הגוף, מ"מ לכאורה אכתי יש מקום ללמוד משם מהו 'מקום המכוסה' שצריך לכסותו [ממקור כל שהוא] ומה לא, דהרי כבר כתבו כל הראשונים שם שכל מה שנאסר שם

לקרוא ק"ש הוא דוקא כנגד 'מקום **המכוסה**' שבאשה, וא"כ מכיון שאמרו 'שוק באשה ערוה' ואסרו לקרוא כנגדו, ממילא מוכח דהוא 'מקום מכוסה'.

אלא דאכתי יש מקום לבעל דין לטעון, דאע"פ שאכן מוכח שם שה'מציאות' היתה שהשוק היה 'מקום מכוסה', כאמור, אך מ"מ אין כאן ראיה ש'חובה' לכסות אותו, אלא שם סה"כ קאי על מה ש'נהגו' לכסות את השוק, דבכה"ג שנהגו לכסותו [וכן את שאר הגוף זולת פניה ידיה ורגליה], ממילא כאשר התגלה ממנו הוי ערוה, אבל לעולם אימא לך דמעיקרא אין חובה לכסות את השוק, ואם ינהגו לגלותו לא יעברו על איסור. [וגם לגבי שאר הגוף אין כאן גילוי לחובת כיסויו, אף שפשוט מסברא].

אולם לכאורה הדבר תלוי בגדר מה שחילקו שם בין 'מקומות המכוסים' כשוק ושאר גופה, לבין 'מקומות המגולים', כפניה ידיה ורגליה.

דאם נאמר שההיתר לקרוא ק"ש כנגד פניה ידיה ורגליה 'מחמת שרגילים בהם' זהו דוקא באיברים אלו, אבל בשוק [ושאר הגוף] לא מועילה רגילות, ואסור לבעל לקרוא כנגד שוק אשתו 'גם כשרגילים בזה' (כדרך א' המובאת בפרק ו אות ב, ע"ש), א"כ יש ללמוד הדברים קל וחומר לגבי נידוננו, דאם בקריאת שמע - אפילו 'לגבי בעלה' שגס בה – חזינן דשוק ושאר הגוף הן מקומות הגורמים הרהור טפי אף כשרגילים בזה, אם כן כל שכן שלעניין יציאה לחוץ - יהיו השוק ושאר הגוף 'מקומות המכוסים בעצם' דלא יועיל רגילות בהם (וכן לפי דרך ב' שם לא יועיל רגילות, דסו"ס חיישינן שמא יסתכלו או דהוי כקירבה לערוה וכד', כדלעיל באריכות)[244].

אבל אם נאמר כדרך ג-ד (המובא לעיל פ"ו אותיות טו-יז) שכל החילוק בין פניה ידיה ורגליה לשאר הגוף הוא רק בכך שבפועל 'בזה רגיל ובזה לא' ואה"נ אם אשתו תהיה רגילה לגלות יותר בביתה, יהיה מותר לבעלה לקרוא כנגד, מחמת שסו"ס 'הוא' רגיל בזה [והיינו כשרגילה כן 'תמיד' בבית (עיין מה שכתבתי בזה לעיל פ"ו אות טו בהערה בסוגריים ד"ה ואגב דאתא). ואין זה מצוי, וגם לא ברור גדרי צניעות בבית - דיתכן שגם בבית אסורה לגלות חלקים מגופה בהדיא תמיד (אא"כ בזמנים מסויימים כמובן). אך עיין בזה בתורת הקדמונים (ח"ג סי' ב). ועכ"פ כלפי ק"ש מותר לבעלה לקרוא כנגדה בכה"ג לפי צד זה], א"כ יש לדון האם כ"ה גם לעניין יציאה לחוץ דתועיל רגילות, או לא.

אכן נראה פשוט שגם לפי צד ב' - שכל החילוק בין האיברים הוא בכך ש'בזה רגיל ובזה לא' - הלא הדבר ברור שכל זה היינו משום דאיירינן באשתו, דלכן מועיל רגילות גם בשאר חלקי גופה (עכ"פ לגבי ק"ש, כנ"ל בקטע הקודם במוסגר), אבל באחרת לא הותר לקרוא כנגדה אלא רק בפניה ידיה ורגליה ותו לא - גם אם יתרגלו בעו"ה לגלות יותר ויותר, דהרי לא יתכן שיהיה מותר לקרוא כנגד שאר הגוף של אחרת, גם אם כולן תהיינה רגילות לגלותן. [ועי' בהערה טעם החילוק[245]]. וכפי שהארכתי

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[244] **ועיין** ברש"י (ברכות כד. ד"ה קולך), שאפילו לגבי קול שלא כתוב עליו 'ערוה' בהדיא בכ"ז הוי ערוה משום דמדשבח לה קרא ש"מ תאוה הוא, וכן הוא גם לגבי שיער (וכמ"ש בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' טו ד"ה אבל, וכ"ה להדיא כבר בנמוק"י שם, ופשוט); א"כ כ"ש שוק דלמדו שם מקרא דהוי ערוה (אף דהוא אסמכתא) פשיטא דמעורר תאוה הוא. וז"פ.

[245] **וטעם** החילוק פשוט לכל מבין, דגבי אשתו, כיון שמותר לו להסתכל עליה, וגם רגיל בה ממש דנמצאת יחסית תדיר בקרבתו, וגס בה, לכן מועיל בזה רגילות שלא יביאו לידי הרהור וטירדא בשעת ק"ש, משא"כ שאר נשי דעלמא - אפילו אם יצאו לרחוב חשופות, מ"מ לא מועיל בזה הרגילות כדי שתעשה שלא יהיה לאנשים הרהור, חדא דאטו
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

כבר לעיל (פ"ו אות טו ובהערה שם). עש"ב.

ואין לומר שאע"פ שאכן הרגילות שהותר כאן הוא רק באשתו ואילו באחרת לא מועיל אך הני מילי בשאר חלקים אבל שוק שהוא יותר קל לעולם אימא לך דמהני גם באחרת. זה אינו, שהרי מכיון שכולם מודים כדבר פשוט שבשאר הגוף הוי ערוה 'בעצם' - ולא מהני שינוי מנהג ורגילות וכד' [עכ"פ לגבי אשה אחרת, כאמור], מעתה אין לנו את הרשות להמציא מסברת כרס שמכיון ששוק הוא 'יותר קל' אז כבר נהפך להיות ערוה ש'לא בעצם' ותלויה ועומדת ברגילות - שאם רגילים בזה כבר אינו מביא הרהור כלל ויהיה מותר לקרוא כנגדו ולצאת בגילויו[246], ואדרבה מלשון הרשב"א (ברכות כד.) ור"ד עראמה (על הרמב"ם פ"ג מהל' ק"ש הט"ז) משמע שרב יצחק שאמר 'טפח באשה ערוה' התכוין לכל הגוף כולל השוק [ורב חסדא רק 'פירש' שגם השוק '**בכלל**' דבריו של רב יצחק שאסור (אע"פ שהיה מקום לחלק ביניהם). או שרב חסדא 'פירש' שכוונת רב יצחק היא למקומות המכוסים '**בגוף**' שוק והדומה לו בשאר הגוף, לאפוקי פניה ידיה ורגליה], אלמא כולהו בשם 'ערוה' חדא נכתבו (טפח באשה ערוה), ומהיכ"ת להמציא ולחלק בין זה לזה לומר שזה 'ערוה בעצם' והשני לא. משא"כ פניה ידיה ורגליה (ושערות הבתולה, ולעיל פ"ו אותיות ו-ח הארכתי בזה טובא, ועיין גם לעיל שם אות טו בהערה, ואכ"מ) יצאו מכלל ערוה זו, ולכן תלויים במנהגי המקומות. וכיו"ב כתב בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' סג סוף אות ו): כל שלא מצינו בהדיא מה שמותר פשיטא דהכל בכלל האיסור, והנה לא מצינו שהתירו אלא פניה ידיה ורגליה ותו לא. עכ"ל.

ובאמת שכך כתבו כל האחרונים, שכל ההיתר הוא דוקא בפניה ידיה ורגליה ותו לא (ראה לעיל פ"ה אות ב באריכות רבה, וכן בפ"ו אות ב), אלא שכתבנו לעיל (פ"ו אות טו ד"ה תדע) שמלשון הראשונים קצת לא משמע כן [אף שיש קצת פנים לכאן ולכאן] - דהיינו שמשמע מדבריהם שכל הגוף תלוי ברגילות, אך הרי זאת משום דהראשונים מיירי רק כלפי אשתו [כפי שביארתי לעיל (שם בהערה) באורך וברוחב], אבל האחרונים הנ"ל שכתבו בפשיטות דזה רק בפניה ידיה

❖ לכבוד ולתפארת ❖

ברשיעי עסקינן, הלא אסור להסתכל, והיאך יתרגל בדבר זה, ולא מסתבר שמראיה בעלמא או בטעות וכד', יעשה אצלו הרגל באופן שכבר מעתה לא יביא לו הרהור, ועוד שכל אשה שונה מחבירתה, בצורתה ובהליכתה, [בפרט 'קול' שכל אשה שונה קולה מקולה של חברתה], והיאך יתרגל בכל זה, אלא ברור שכוונתם שבמקומות המגולים ובקול 'של אשתו' - הבעל רגיל, ולכן מותר, אבל באחרת הס מלהזכיר.

[246] **דנחי** שהדבר פשוט שיש דרגות שונות בכל הגוף, זו למעלה מזו, והשוק יותר קל מהירך, וכן על זה הדרך, אבל מכאן ועד להמציא מסברת כרס שבשוק מועיל שינוי בין המקומות בשונה משאר הגוף, והעיקר ליישב את המנהג ה"קדוש" שתחילתו היתה מתרבות הגויים וההשכלה וכד' (ראה לעיל פ"ג אות י ובמצויין שם), הדבר רחוק מאד ואינו נכון. ושמא למחר תאמר שמועיל מנהג גם לתחילת הירך (קצת מעל הברך) כי הוא מביא 'פחות הרהור' מסוף הירך (הסמוך למתניים), או שמועיל מנהג לגלות עד הכתף כי כל הזרוע יותר קל מהירך, וכן על זה הדרך. אלא ודאי אין לנו להמציא המצאות לפי דרגות שונות שיש בגוף, אלא רק מה שמצינו מצינו, דהיינו פניה ידיה ורגליה, דבהם מועיל מנהג ותו לא. [בפרט שאדרבה הרבה פוסקים כתבו שהשוק חמיר טפי משאר הגוף לעניין שאסור לבעל לקרוא ד"ת מולו אף בפחות מטפח, בשונה משאר חלקי הגוף דרק בטפח אסור לו לקרוא, וכמ"ש הב"ח (סי' עה) והט"ז (שם סק"ב), מפני שהשוק מקום הרהור יותר משאר אברים. ע"ש. וע"ע בספר בגדי תפארתך (עמ' סב) שהביא עוד הרבה פוסקים דס"ל הכי]. וכל המשנה (ממנהג של קדמת דנא. ולא ממנהג שנלקח מהגוים וההשכלה וכו', שהמשנה ממנהג כזה אדרבה תבא עליו ברכה) עליו הראיה. וע"ע במה שכתבתי לעיל (פ"ב אות יג ד"ה ואם באת) בעניין זה של סברת הקולא עקב דרגות שונות בגוף.

ורגליה, הוא משום שהבינו דאיירינן גם גבי אשה אחרת, ובזה ברור להו דלא יתכן שיועיל רגילות בדבר אחר זולת פניה ידיה ורגליה ולא בשאר הגוף, דמזה הטעם גופא היה המציאות [בדורות המתוקנים] שכולן היו מכסות את כל הגוף חוץ מפניה ידיה ורגליה – משום שכל הגוף הוא מעורר הרהור בכל גוונא משא"כ פניה ידיה ורגליה דתלוי במנהגי המקומות. ונמצאת למד, שגם אם כולן תלכנה בגילוי[247] שוק או איבר אחר, לא יועיל לעניין יציאה לרה"ר, זולת פניה ידיה ורגליה. והרי זה כמבואר. ובאמת שכבר הוכחנו כן (בפרק ה אות א) מדברי הראשונים, דלא מהני מנהג בגילוי שוק. ע"ש. וע"ע בפרקים הקודמים באריכות בעניין זה.

ומ"מ כל הנ"ל לכאורה לא יעלה לנו מזור ללמוד מהו **ה'מקור'** לחיוב כיסוי הגוף, אלא רק מראה לנו **'סימן' שהגוף הוא מכוסה** - שלכן אסור **לקרות כנגדו** 'כשהתגלה', אבל מהיכן זה נלמד שהגוף מכוסה לא כתוב כאן כלל.

לפני עיור

ג. אמנם לפי חשבון הדברים הנ"ל בסמוך ניתן לומר בפשיטות שזה נלמד מקרא ד'לפני עיור' - דכיון שמצינו שלגבי ק"ש אסור לקרוא כנגד שוק ושאר מקומות המכוסים כי זה מביא הרהור, והיינו אפי' אם רגילים בזה [עכ"פ באשה אחרת] וכנ"ל, א"כ מסתבר שגם אסור לה לצאת כשזה גלוי כדי שלא לעורר הרהור אצל הגברים, ואדרבה נראה דכל שכן הוא[248], עי' היטב בדברים דלעיל (בסמוך). וכ"כ כמה פוסקים, ראה בהערה[249]. **אך** יש לברר אם יש לזה גם חיוב 'עצמי' או לא. ויתבאר להלן.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[247] **ובכלל** כיסויו הוא גם כיסוי 'צורתו' כפי שהתבאר לעיל (פ"ב אותיות י-יד) באורך. וגם לעניין זה לא מהני שינוי מנהג מכפי שהקפידו ע"ז בדורות המתוקנים, כדלעיל בפרקים הקודמים באריכות [וגם לפי הצד שרדיד העוטף את כל גופה הוי דת יהודית ובכ"ז תלוי במנהגי המקומות, אין לדמות זאת לגרבייים - ראה לעיל (פ"ד אות ד, ובהערה שם). וכ"ש לפי מה שהתבאר שם (אות יא) שהעיקר כפירוש הב"ח והתשובה מאהבה, דלפ"ז אין ראיה מהרדיד כלל. עש"ב].

[248] **ואין** לומר שאע"פ שזה מביא הרהור מ"מ אין איסור "לפני עיור" בזה משום שעל האיש להישמר שלא להיסתכל ולא על האשה להתלבש. דעיין לעיל (פרק ו אות יא) בארוכה שדחינו טענות אלו של "אל תסתכל" ו"לא חיישינן לרשיעי" ו"הלעיטהו לרשע וימות" וכיוצא בזה, אף אם זה נהיה היום כ'אורח חיים רגיל' ו'צורת החיים'. עש"ב.

[249] **דכ"ח** בלשונות הפוסקים כשכתבו באיסור לבישת בגדי פריצות, שהוא משום לפני עיור, ראה מחניך קדוש (בפתיחה לספרו), וז"ל: דע"י פריצות עוברים וכו' וגם עוברים על לאו של "לפני עיור לא תתן מכשול", דקאי נמי על הגורם עבירה לחבירו, ואמרו חז"ל (מדרש רבה פרשת פנחס, כא) מנין שהמחטיא את האדם יותר מן ההורגו, שההורג הורג בעוה"ז ויש לו חלק לעוה"ב, והמחטיא הורגו בעוה"ז ובעוה"ב. עכ"ל. וכ"כ הגאון צמח צדק (ברכות פ"ג מ"ה אות ג), וז"ל: אי אפשר לנשים לילך כן בשוק, שהרי יתנו מכשול, ועוברים על לאו דלפני עיור לא תתן מכשול. עכ"ל. וכ"כ הגאון בעל השבט הלוי (ח"ב סי' סב), וז"ל: ואין לומר דהכא ליכא רק איסורי דרבנן, דזה אינו, דודאי איסור דאוריתא איכא ללכת כן [בבגדי פריצות] לפני אחרים להכשילן בהסתכלות והרהורים. עכ"ל. וכ"כ עוד בחלק ה' (סי' צד), וז"ל: דודאי מכשול דבגדים פרוצים נוגע לאיסורי תורה של ולא תתורו וגו'. עכ"ל. וכוונתו ברורה דהאשה עוברת על 'לפני עיור' במה שמכשילה את האיש ב'ולא תתורו'. וכן הוא להדיא במכתבו (כת"י המובא בספר דברי שלום, עמ' שלז), שכתב, שהגרירה אחרי האופנה בתלבושת לא צנועה, יש בזה גירוי היצרים לאחרים, ובת הלובשתם עוברת על לפני עיור לא תתן מכשול באופן תמידי. ע"ש. וכ"כ הגרש"ז אויערבאך בשו"ת מנחת שלמה (ח"ג סי' קג אות טו), וז"ל: ולכן ראוי לכל אשה כשרה ויראת ה', הן נשואה והן פנויה להזהר מאד מפריצות זו וכו', והרי הן עוברות גם על לאו דאורייתא של לפני
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

עיור לא תתן מכשול, שיכשלו ח"ו על ידן בהרהורי עבירה שקשים מעבירה. עכ"ל. וכ"כ הגרב"י זילבר במקור היראה (אות רנד). וכ"כ בשו"ת יחו"ד (ח"ג סי' סז), וז"ל: והדבר ברור שנשים ההולכות ברחוב בבגדי פריצות כאלה, עוברות גם על איסור ולפני עיור לא תתן מכשול, שהן גורמות לאנשים להסתכל בהן, ולבוא לידי הרהורי עבירה הקשים מעבירה. עכ"ל. וכ"כ הגר"נ קרליץ זצ"ל בספרו חוט שני (אבן העזר, עמ' מח, ובהערה שם), שאם גורמת שאנשים יהרהרו בה בכל דרך שהיא, הרי היא עוברת על לפני עיור לא תתן מכשול. והוסיף בהערה שם, וז"ל: וק"ו שהאב אסור מן הדין לתת כסף לבנותיו וכן הבעל לאשתו, לקנות בהם מלבושים ופאות שאסורים מן הדין, דמלבד שאסורים ללובשם מן הדין גם הם גורמות בזה הרהורים לאחרים אשר גם האשה מוזהרת עליהם, ואם כדי לא לעבור על לאו דאורייתא מחויב האדם להוציא את כל ממונו כדי שלא לעבור איסור, כל שכן שלא יתן כסף ויסייע לעבור איסורים ולהכשיל את האחרים באיסורים חמורים, וזאת מלבד שגם הוא נתפס באיסורים אלו. עכ"ל. וכ"כ הרי"א רוזנבויים זצ"ל בספרו הצניעות והישועה (פ"א אות ז), וז"ל: כתב הרמב"ם (סה"מ ל"ת רצט), דלאו זה של לפני עיור כולל ג"כ מי שיעזור על עבירה, או יסבב אותה, כי הוא יביא האיש ההוא לעון, ובעזרתו הכשילו כו', או יכין לו סיבת העבירה, ע"כ, והרי האשה הפרוצה מכינה להאנשים סיבת העבירה, שיסתכלו בפריצותה, ויבואו להרהורים רעים ולחטאים רעים וכו'. עכ"ל. וכן מבואר כבר באגרת התשובה לרבינו יונה (אות עח) שההולכת שלא בצניעות מחטיאה אותם וכו'. ע"ש. וכ"כ כיו"ב בספר ארחות צדיקים (שער הגאוה), ובספר קב הישר (פרק פב), ובשבט מוסר (פי"ד אות טו), ובפלא יועץ (ערך מחשבה), ובדרשות חת"ס (ח"א עמ' דש). ומשמע דהוא משום לפני עיור. וכן מתבאר מדברי השל"ה (שער האותיות אות צ, צניעות), וז"ל: ומכל שכן האשה, שהיא "מחוייבת להיות צנועה ביותר" וכו' ולא יימצא ולא יהיה מגולה מכל גופה אפילו במשהו, "שלא תכשיל שום אדם במראית עין. עכ"ל. וכן מבואר בדברי הגרי"פ פערלא (עשין צו, דף שכה ע"ב ד"ה איברא – השני), ובשו"ת להורות נתן (חלק ה, בקונטרס 'מבעד לצמתך' פ"ה אות ב ד"ה ודעת), ובקובץ תשובות (ח"א סי' יג). ובעוד פוסקים.

בגדרי לפני עיור

ואחד שאלני א"כ מדוע בש"ס ובראשונים לא הובא ה'דוגמא' הזו של אשה היוצאת בבגדי פריצות שיש בזה משום לפני עיור, ונקטו רק דוגמאות אחרות. אך זה אינו הערה כלל, דאטו כל הדוגמאות של הראשונים שיש 'לפני עיור' – במקום אחד נשנו כדי שתוכל להקשות מדוע שייר דוגמא זו? כל אחד במקומו הוא, וכל אחד ופרטיו הן. ואטו תנא כרוכלא ליחשיב וליזיל. אלא תנא הנך, ואידך זיל גמור (שבת לא.). ולטעמיך, גם על עצם הדוגמאות המובאות בראשונים ג"כ יש לשאול את אותה השאלה, מהיכן "המציאו" הראשונים שיש בדברים הללו לפני עיור, הלא לא הובאו דוגמאות אלו בש"ס. וע"כ דליתא. וז"פ.

ומה שהביא אותו אחד מהריטב"א (קידושין מב: וב"מ י:) לגבי קידושי גרושה לכהן שכתב שאין בזה לפני עיור כיון שאין האיסור עד דבעיל, ע"ש, והקשה הנז' דלכאו' מדוע אין לפני עיור במה שהמציאה את עצמה לפניו וגרמה לו. עכ"ד. אין זה כלום, כי שם הריטב"א לא מיירי אלא על לפני עיור של 'השליח' – שמקדש את הגרושה בשביל הכהן, דבזה כתב שאין לו לפני עיור 'במה שמקדש' ומכשיל את הכהן, כי הכהן לא עובר בזה באיסור עד דבעיל כדאמרינן בקידושין שם (עח.), אבל לא מיירי כלל באיסור של המתקדשת אם יש בה לפני עיור במה שהמציאה עצמה לפניו וכו' (וגם לא כתוב בכלל שהיא המציאה את עצמה לפניו, דאפשר ששמע עליה או אפילו ראה אותה בדרכה - ואז ביקש משליח לקדש אותה בשבילו, בלא ש"תמציא את עצמה" לפניו).

ומה שהוסיף אותו אחד לטעון שיש אומרים שלפני עיור הוא דוקא כשבפועל המקבל חטא במה שהביא לו אבל אם בסוף המקבל לא נכשל לא עובר הנותן בלפני עיור, וא"כ כאן לא בטוח שיכשלו בהרהור. הנה מלבד שזה שנוי במחלוקת (עי' באריכות במאור ישראל מו"ק יז. ד"ה אמתא, ובספר הנפלא הרימו מכשול יגלניק עמ' תרט-תרכא), עוד בה דהרי גם למ"ד שאם המקבל לא נכשל אז לא עובר הנותן בלפני עיור מ"מ בודאי דאסור לעשות כן גם על ספק, דהא שמא המקבל כן יכשל בסוף (ואז הנותן יעבור למפרע על לפני עיור), כמ"ש בספר הרימו מכשול הנ"ל ע"ש (והוסיף דאפשר דגם אם בפועל
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

באמת לא נכשל המקבל, עבר הנותן על איסור, דהוי כחשב לאכול בשר נבילה ועלה בידו בשר טלה). וא"כ ה"נ בנידו"ד דבודאי איסורא איכא. בפרט שהרהור עבירה הוא אחד מדברים שאין אדם ניצול בכל יום (ב"ב קסד:), וא"כ כשהיא הולכת בבגדים לא צנועים הרי זה מוסיף עוד חשש מכשול, דפירצה קוראת לגנב (סוכה כו.), ואין אפוטרופוס לעריות (כתובות יג:), אפילו לחסיד שבזמן חז"ל (ירושלמי פ"ק דשבת ה"ג, דף ח סוע"א. וע"ע ספר חסידים סי' קסא וסי' תריט ועוד). בפרט שהרהורי עבירה קשים מעבירה (יומא כט.) וא"כ יש להיזהר מהן ביותר. וע"ע לעיל פרק ו (אות יא).

ומה שהביא מהריטב"א (ע"ז סג.) שכתב בזה"ל: דמהכא שמעינן דכל שאין אנו נותנין לו האיסור עצמו והדבר ספק אם יקח איסור אם לאו אין בו משום לפני עיור אפילו לגבי ישראל. עכ"ל. אינו עניין לנידו"ד, כי הריטב"א מיירי כשנותן חפץ שמצד עצמו הוא היתר אלא ש'אפשר' להשתמש בו לאיסור, כגון אדם שאומר לפועליו צאו ואכלו בדינר זה, דאמרינן בע"ז שם שאינו חושש בזה דשמא יקחו בזה דבר שאינו מעושר, דעל זה ביאר הריטב"א הטעם - שכיון ש"**אין נותן לו את האיסור עצמו**" וספק אם המקבל ישתמש בחפץ ההיתר הזה לאיסור או לא – אין איסור דלפני עיור, ע"ש, אבל אם נותן חפץ של איסור, בודאי שיש בזה איסור דלפני עיור וכנ"ל, וא"כ ה"נ כשהאשה ממציאה עצמה ברה"ר בגילוי בשר או בבגדים לא צנועים בודאי דאיכא משום לפני עיור.

ומה שכתב בשו"ת בני בנים (ח"ג עמ' צב) שלפי דברי הרמ"א (יו"ד סי' קנא) אין איסור של לפני עיור בנידו"ד כיון שיכול להרהר מעצמו גם בלעדי האשה הזו שהרי יש ברחוב עוד נשים אחרות (דהיינו 'חד עברא דנהרא'), הנה לא מיבעיא לדעת המשנה למלך (פ"ד מהל' מלוה ה"ב) הסובר שכל זה הוא דוקא בכה"ג שהנכשל יוכל להכשל גם ללא שאף אחד אחר יעבור על לפני עיור וכגון שהנזיר יכול ליקח בעצמו את היין, אבל אם הוא בעצמו לא יכול ליקח אלא שיש ישראל אחר שיתן לו נמצא שהנזיר לא יכול להכשל ללא שאיזה ישראל יעבור על לפני עיור, ואז כל מי שיתן לו יעבור על לפני עיור. ע"ש. א"כ ה"נ מה שיש נשים יהודיות אחרות שיכול להיכשל בגללם אינו מעלה או מוריד [ולא בכל רחוב יש גם גויות]. אלא גם לדעת הפני משה (ח"ב סי' קה, דף ר ע"ג) שחולק על המל"מ, וסובר שגם בכה"ג ליכא משום לפני עיור, מ"מ הרי כבר כתבו האחרונים שגם בדבר שהחוטא 'יכל' לעשות כן מעצמו מ"מ אם אדם 'עורר' אותו לעשות כן, ודאי שעובר המכשיל בלפני עיור, וכדמצינו בכמה דוכתי, כגון ברש"י (ב"מ ס.) שהמוכר לתגר יין מזוג, עובר בלפנ"ע (שהתגר ימכור זאת כיין רגיל ויכשל בגזל), ומוכח דאע"פ שהתגר יכול לקחת יין מחנותו ולמוזגו במים ולמכור, בכל זאת אית ביה משום 'לפני עיור' – כי התגר מעצמו לא היה עושה כן, ורק המוכר לו יין מזוג מעורר אותו להיכשל. וכן מוכח מהאיסור לקנות מהגנב משום שמעודדו להמשיך לגנוב, ומוכח דאף שבידו לגנוב כל אימת שירצה, מ"מ מכיון שמעורר אותו לגנוב, אסור משום לפני עיור. ועי' עוד אריכות בזה בספר הרימו מכשול יגלניק הנ"ל (עמ' תרמג-תרמה), והביא שכן כתבו החזו"א והח"ח ועוד גדולי האחרונים [ועי' להלן בסמוך במה שהבאתי מהנטעי גבריאל], עי"ש.

יש לציין שאיסור דרבנן בלא"ה איכא לדעת רוב הראשונים אף ב'חד עברא דנהרא', אלא דהכא באיסורא דאורייתא קיימינן. **עוד** יש לציין שמחלק מהראשונים מוכח דסבירא להו שגם בחד עברא דנהרא אסור משום לפני עיור, עי' בירחון האוצר (גליון פו, עמ' קע-קעב). ועי"ש שבצירוף דעת הראשונים הללו הכריע להחמיר כהמל"מ הנ"ל. **עוד** יש לציין, שגם לפי מי שסובר שאיסור הסתכלות באשה אסור רק מדרבנן, מ"מ י"א שגם בכה"ג המכשיל עובר באסור מדאוריתא (עי' בספר הרימו מכשול הנ"ל סי' יז), וגם לחולקים מ"מ הרי מכשילה ב'הרהור' (כמ"ש האחרונים שציינתי בריש ההערה), שהוא איסור דאוריתא לכו"ע. ועכ"פ איסורא מיהא איכא. ויש עוד מה להאריך בזה, ואכ"מ. [וייש"כ לידי"נ הרה"ג ר' גבריאל מנחם יצחקי, שחלק מהדברים הנ"ל דלפני עיור, הרי הן פרי עיטו, יהא שכרו כפול מן השמים].

ושו"ר מה שהאריך בזה בספר נטעי גבריאל (הל' יחוד, פרק נא הלכה ד), וז"ל: אשה היוצאת לרחוב העיר בבגדים שאינם צנועים עוברת בלפני עיור מאחר שהיא מכשילה את האנשים בהסתכלות אסורה ובהרהורים רעים. **ובהערה** שם הביא את רבינו יונה (הנ"ל בריש ההערה), והוסיף: וכ״כ בפר״ח (סי׳ תצ״ו כללי איסור והיתר ס״ק כג) דכשאין האיסור מזומן לפניו והוא מביאו לביתו ומזמין לפניו האיסור כקאי בתרי עברי דנהרא חשבינן. והביא דבריו ביד מלאכי (מערכת ל אות

לא תקרבו לגלות ערוה

ד. עוד יש לומר, כפי שכבר הבאתי לעיל (פ"ו אות יג. וע"ע לעיל שם אות יא ד"ה ובאופן), דיתכן שאיסור "פריצות" אינו בדוקא משום עצם ה"הכשלה" שמא "יהרהרו" או "יסתכלו" בה - ומשום לפני עיור "לא תתן" מכשול כנז' לעיל בסמוך, אלא כפשוטו – "פירצה קוראת לגנב" (סוכה כו.), דעי"ז יכול להתקרב דעתו אליה או לכיוצא בה. דעין רואה ולב חומד וכו'. וכן מצינו להדיא במדרש תנחומא (וישלח אות ה) לעניין 'תכשיטים' האסורים: "שאין נותנים פירצה לפני הכשר, ביותר לפני הגנב". ע"ש. וכל שכן בגילוי הגוף עצמו דבודאי נחשב פירצה הקוראת לגנב. וגם אם יהיו הרבה פירצות בעיר, הגנב ירצה לבא. והוא מדין "ריחוק מן העריות".

וכן משמע מלשון רש"י (שבת פ. ד"ה בעירניות) שכתב לגבי כיסוי הפנים, שעירניות (בנות כפרים) אינן צריכות צניעות כל כך, משום שאין שחוק וקלות ראש מצוי שם, ועמה מועטין. ע"ש. ומשמע שהכיסוי אינו בהכרח רק למנוע את

❖ לכבוד ולתפארת ❖

שסג), וע"ש. וכ"כ בשו"ת משפטי שמואל (קלעי) סי' קלד, דיש לומר דהא דהתירה הגמ' בע"ז דף (ו:) ליתן מכשול בחד עברא דנהרא [מהתורה] היינו כשאותו האיסור מבקש המומר מעצמו, דאז אף שאנחנו לא ניתן לו ילך ויקחנו מעצמו ממקום אחר - אחר שנתעורר בדבר, אבל כשאינו מתעורר בעצמו אלא שאנו אומרים לו שיעשה איסור פשיטא שאסור [אף ש'יכל' לעשות כן מעצמו]. עיי"ש. ובנשמת כל חי (ח"ב חו"מ סי' ט) כתב להוכיח כן מדברי הרמב"ם בפיה"מ (פ"ו מתרומות מ"ג) שכתב: ועובר על לפני עור אם היה הוא 'סיבה' לעבור העבירה. עיי"ש. ומשמע דכל שהוא "סיבב" העבירה - עובר משום לפני עור. עיי"ש. וכ"כ בספר חפץ חיים הלכות לשה"ר (כלל ט ס"א בהגה"ה) דהגורם לחבירו שידבר לשה"ר עובר בלפ"ע, אף שהיה באפשרות חבירו לדבר לשון הרע גם מבלעדי עזרתו, מ"מ כיון שהוא לא דיבר מתחילה ורק חבירו גרם לו שידבר, הרי הכין לו סיבת העבירה ודמיא כדקאי בתרי עברי דנהרא. וכן מוכח מהא דאמרינן במו"ק דף (יז.) דהמכה בנו גדול עובר בלפ"ע משום דגורם לו לעבור על כיבוד אב - ואף שהבן היה 'יכול' לחטוא כלפי אביו אף אם לא הכהו, מ"מ כיון דעתה אם לא הכהו לא היה מדבר נגדו - מיקרי ככאי בתרי עברי דנהרא, ע"ש. וכ"כ עוד בפתיחה לאוין בקונטרס באר מים החיים (סק"ד) שהאריך להוכיח כן מהא דבבא מציעא (עה:) דהמלוה לחבירו שלא בעדים עובר על לפני עור, ונפסק כן בפוסקים, ופירש רש"י שעולה על רוחו של לוה לכפור, הרי דהמעורר אצל חבירו רצון לעשות עבירה, **אע"פ שחבירו אינו נעשה מוכרח לחטוא עי"ז**, מ"מ כיון שקרוב הוא למכשול עובר על לפני עור. והביא ראיה מהא דמו"ק דף (יז.) דהמכה בנו הגדול עובר משום לפני עור, והתם אינו ודאי שיתריס הבן באביו מחמת ההכאה, מ"מ מאחר שקרוב הדבר למכשול עובר האב בהכאתו על איסור תורה של לפני עור. עוד הביא לדייק כן מלשון הרמב"ם בספר המצוות (מצוה רצט) עיי"ש, מוכח דאיסור אינו דווקא דאין ביד החוטא כלל לעבור, אלא אפילו היכא דבידו בכל עת לחטוא אלא שהמכשיל הכין לו כעת לסיבת העבירה, נמי מיחשב כתרי עברא דנהרא ועובר בלפנ"ע. וכ"כ החזו"א (יו"ד סי' סב אות יג), דכל שהמכשיל גורם העבירה ודאי אסור בלפנ"ע אע"ג דבידו לחטוא ללא המכשיל, וכמש"כ התוס' בב"מ (עה:) גבי הלואה בריבית, דאם לא היה המלוה מוכן להלות בלא הערב, עובר הערב בלפנ"ע על הכשלת המלוה באיסור ריבית, ואע"ג דאם חפץ המלוה להלוות ללא הערב לא נבצר ממנו היכולת, מ"מ כיון שהכריע את חפץ המלוה קעבר בלפנ"ע. עכ"ד. וכ"כ הקהילות יעקב (לקוטים ח"ב סי' ז). **והדבר פשוט** שאשה הלובשת בגד שאינו צנוע הוא קרוב למכשול יותר ממלוה חבירו שלא בעדים. כמבואר בגמ' חגיגה (דף יא:) דעריות נפשו של אדם מחמדתן ומתאוה להן בין בפניו כשהוא רואה לפניו ובין שלא כפניו שאינו רואה לפניו, וגזל נפשו של אדם מחמדתן ומתאוה להם רק בפניו דנפיש יצריה כשהוא רואה לפניו שיכול לגזול. וק"ו דחמיר נידו"ד ממכה בנו הגדול, שהוא עבירה שאף בפניו לא אשכחנא דנפיש יצריה. וכן מפורש להדיא בחפץ חיים (לשה"ר כלל ו באמ"ח סק"ד) דאיסורי הסתכלות קרובים הם למכשול טפי משאר איסורי תורה. עיי"ש. לכן יש להזהיר הבנות והנשים על כך. עכ"ל הנטעי גבריאל. ודפח"ח.

ה'הסתכלות' או ה'הרהור' בדבר שמגולה, אלא עצם זה שיש כאן דבר מגולה, הרי זה יכול להביא לידי **קריבה לעריות**, אלא שאם אין שחוק וקלות ראש באותו מקום וכן עמה מועטין אין צריך 'צניעות כל כך' (כלשון רש"י) עד כדי כיסוי פנים, דמכיון שיש שם כבר ריחוק גדול (שאין שחוק וקולות ראש מצוי שם) לא הוצרכו לריחוק נוסף - של כיסוי פנים, אך צניעות רגילה דהיינו כיסוי שאר הגוף ודאי שחייבות 'מטעם זה'.

וכן מבואר במגיד משנה (פכ"א מהל' איסורי ביאה ה"א) שאחרי שכתב שהכתוב "לא תקרבו לגלות ערוה" בא ללמד למנוע מלהתעדן באחת מכל העריות ואפילו בלא ביאה, וכו', הוסיף: וכבר אמרו (כתובות עב.) ביוצאה וראשה פרוע שהוא אסור מן התורה. עכ"ל. **ומשמע שהתורה חידשה בכיסוי הראש שגם זה הוא בכלל 'סוג של' קריבת ערוה**[250] (ולא רק חיבוק ונישוק וכד') [ועיין בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' ב, בדברי הרב השואל)], וכל

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[250] **ואין** לומר שכוונת המגיד משנה היא לומר ש'אחרי שהתורה ציותה לכסות הראש' אזי מי שתגלה את ראשה יהיה קיים בה איסור ששייך להרחקה מן העריות, אבל אין זה 'טעם התורה מעיקרא'. הא ליתא, דא"כ היאך מביא זאת לשם "ראיה" לשיטת הרמב"ם שאיסור קירבה לעריות הוא לאו דוקא במעשה עבירה – מכך שאפילו פריעת ראש אסור, הלא שם אי"ז אלא גזיה"כ ואינו קשור להרחקה מן העריות (וא"א לומר שכוונתו להוכיח מזה שאחרי שהתורה כך ציותה ממילא הוי ריחוק מן העריות, זה אינו, דהרי לזה אין לו שום "ראיה", שהרי זה עצמו הנידון האם יש בדברים שאינם המעשה עצמו משום לא תקרבו או לא, ומהיכן הביא הוכחה לזה. וע"כ שהבין שזהו גופא ציווי התורה בכיסוי הראש). וזה פשוט וברור.

ודע, דאע"פ שלשון הרמב"ם שם הוא: שחיבק ונישק דרך תאוה ונהנה "בקירוב בשר", הרי זה לוקה מן התורה וכו' שנאמר "לא תקרבו לגלות ערוה". עכ"ל. ולכאורה משמע שדוקא אם האיש נהנה "בקרוב בשר" איכא משום "לא תקרבו", אבל אם לא היה קירוב בשר כגון שנישק בגדיה, ליכא איסורא דלא תקרבו. וא"כ לכאורה בגילוי שערותיה ומלבושי פריצות הרי היא לא מתקרבת לפלוני אלא רק מגלה את שערותיה או בשרה וכדומה ולא יהיה בזה לא תקרבו. צ"ל דהמגיד משנה הבין שגם בגדי פריצות הוי בכלל "קירבה לגלות ערוה", שהרי סו"ס היא אמורה להיות מכוסה בבגד, המרחיק את עצמה מאדם זר, והשתא גילתה וחשפה את בשרה (או שערותיה), א"כ שפיר מקרי "קירבה" לערוה. ומה שכתב בספר אום אני חומה (חלק ב עמ' תלח) דנראה דלא שייך בזה לאו דלא תקרבו, משום "שאין קירוב הדעת בין אנשים מסויימים", לא ידעתי מנא ליה דבשביל "לא תקרבו" צריך שיהיה קירוב בין "אנשים מסויימים". ואדרבה כיון שהיא חשופה לעיני כל, והולכת כן ברה"ר בפני כל, הוי פירצה טפי, דהיאך אפשר לקיים מציאות 'נורמלית' בה הציבור נכשל באופן תמידי (או עכ"פ עלול להיכשל) באיסור ומתקרב לערוה. ומטעם זה גם אין להביא ראיה מרמיזה וכד' המובא ברמב"ם שם הלכה ב שאינם אלא מדרבנן וכמ"ש המגיד משנה שם, דשאני התם שאין זה מציאות תמידית כדהכא. וידי"נ הרה"ג מאיר סבג תירץ לי שאין לדמות קריצה ורמיזה לפריעת ראש, דכאשר האשה הולכת בראש פרוע הרי היא גורמת לקירוב האנשים אליה וכן האנשים בפועל נהנים ממנה ומתקרבים אליה בדעתם, ולכן הוי בלא תקרבו, אבל קריצה ורמיזה וכו' זה רק דרכים לגרום לאשה לחטוא עמו, אבל אין זה ענין של 'הנאה וקריבה מעצם שערה וגופה', כלומר שודאי שהקורץ והרומז לא יעשה כן אם לא שנהנה מראיית אותה אשה, ולכן בעצם ההנאה משערה עבר על לא תקרבו, אבל כאשר "מוסיף" לעשות מעשים שיגרו אותה או שמיקל ראש עמה, כיון שבעצם הדברים הללו אין בהם הנאה אלא הם רק דרך סלולה לבוא לידי מכשול אסור רק מדרבנן, אך פשוט שעל עצם ההנאה שנהנה משערה תוך כדי הדיבור או המעשים שעשה, שעובר גם בלא תקרבו, ודו"ק. עכ"ד. והוסיף, שבאמת הרמב"ם סותר עצמו, כי בפי' המשניות (פ"ז דסנהדרין מ"ד) כתב בהדיא שהקורץ בידיו או רגליו או הרומז בעיניו לוקה, וכ"כ עוד בהקדמה ליד החזקה (במנין המצוות ל"ת שנג) שרמיזה וקפיצה בכלל לאו דלא תקרבו, ועי' מה שהאריך בזה בספר דרך ישראל (טופרוביץ, על ברכות, בסוף הספר הל' יחוד סי' ב), וע"ע בספר מקור הלכה (זילבר, עמ' כ), ובשיעורי הגר"ש רוזובסקי (סנהדרין עה. עמ' שצו). ע"כ. ויהיה החילוק אשר יהיה, עכ"פ כן מפורש בדברי המגיד משנה, שיש בפריעת הראש עניין של הרחקה מן העריות שציוותה תורה. מדוע גדר
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שכן **גילוי הגוף שפשוט שהוא בכלל זה** ולא הוצרך פסוק לומר זאת [ורק שיער שהוא מקום יותר מגולה, שהרי אומות העולם לא היו מכסים אותו כמבואר במדרש רבה (נשא פ"ט יג. – לכל הפחות חלקן, ע' רש"י סנהדרין נח: ד"ה משתפרע, וק"ל) וכן הגברים מגלים לפחות את חלקו (אפילו ששאר האיברים הם מכסים יותר), וגם מבואר ברא"ש בכתובות (פ"ב סי' ג) ובטור (אהע"ז סי' סה) ששיער לא מביא כ"כ הרהור, וכדכתב להדיא הלבוש (אהע"ז שם ס"ב): "ובפריעת הראש שזה אינו מביא 'כל כך' הרהור", ע"ש, משום כל זה הוצרך הפסוק לומר שגם בשיער יש קירבה מסויימת, וצריך לכסותו, אבל שאר גופה (זולת פניה ידיה ורגליה) פשוט הוא ולא צריך קרא. שו"ר בזה בקונטרס 'בת מלך פנימה' עמ' 23-26 שהאריך בזה בדברי טעם. ע"ש][251].

וכן נראה כוונת הרב מטלז בשו"ת עדות ביהוסף (ח"א סי' כט ענף ה, דף צא ע"ד), שכתב, וזו לשונו: דאסור מהתורה לצאת לשוק בפרוע ראש כמו דאסור לצאת בבשר מגולה. ע"ש. ומשמע דרצונו לומר שהתורה גילתה שגם כיסוי הראש נצרך כדי 'להרחיק מערוה' כשם שכך הוא בגילוי בשר, דשם פשוט שאסור מטעם זה (ע"ש היטב בלשונו).

וכן מוכרע מהא דהרמב"ם הביא את איסור פריעת הראש בתוך **דיני הרחקה מן העריות ומן העבירה** (הל' איסו"ב פרק כא הי"ז), וכן הטור והשולחן ערוך הביאו דין זה **בהלכות הרחקה מן העריות** (אה"ע סי' כא ס"ב). ומבואר כמו שכתב המגיד משנה הנ"ל שכיסוי הראש נאסר משום הרחקה מן העריות. וכל שכן כיסוי הגוף שהוא ג"כ בכלל "הרחקה מן העריות", ואדרבה פשוט הוא ולא הוצרך לקרא, וכנ"ל. [וכבר הוכחתי לעיל (פרק ו אות ז בהערה) שטעם התורה בכיסוי הראש - מעיקרא (ולא רק 'אחרי שהתורה ציותה והתרגלו לכסות') - הוא משום פריצות. ולכן גם אם כולן יהיו רגילות לגלות או לכסות בכיסוי הדומה לשיער עדיין יש בו משום 'פריצות' ולא רק גזיה"כ גרידא. עש"ב. ומינה בקל וחומר לכסוי הגוף].

וכ"כ מדנפשיה הגאון רי"ד זינצהיים בספרו מנחת עני (ערך גילוי שער באשה), וז"ל: "שכל

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

זה כן וגדר זה לא? זה עוד שאלה מה טעם התורה בזה. ויתכן לומר כנ"ל. אך הדברים ברורים. מכל מקום, גילוי גופה הוא כל שכן משערותיה ולא צריכא למימר.

[251] **ואין** להקשות מהרמב"ן המובא במ"מ שם, דפליג על הרמב"ם וסבר ששאר קירבות אינם אסורים מן התורה, וא"כ לכאורה גם פריעת ראש אינה קירבה לערוה, דיש לדחות, דסבירא ליה דפריעת ראש שאני, שהוא פריצות תמידית לרבים, שהולכת בגילוי ראש בפני כל, ונויה גלוי לרבים, וחמיר טפי, ולכן החשיבה התורה את זה לקירבה לערוה ופריצות האסורה, משא"כ התקרבות חד פעמית בעלמא, לא נחשבת קריבה האסורה מהתורה אא"כ בא עליה. א"נ יתכן שהרמב"ן הבין דמה שהתורה אסרה לאשה לצאת בפרוע ראש באמת אינו מצד לאו ד'לא תקרבו', אלא התורה ציותה את האשה להיות צנועה ולכסות את ראשה כדי "שלא להכשיל", שלא יהיה מצב תמידי שעלול לגרום להחטיא את הגברים בהרהור והסתכלות, משא"כ להרמב"ם אליבא דהמ"מ התורה בפריעת ראש חידשה שגם הגילוי שיער יש בו 'קירבה' מצד האשה, וכדמוכח מדברי הרמב"ם גופיה בהל' איסורי ביאה (פרק כא הי"ז) שהביא את דין פריעת ראש בדיני הרחקה מן העריות, ומזה הוכיח המ"מ בקל וחומר לשאר קירבות דבודאי דאסירי מלא תקרבו דלא כהרמב"ן. אבל בין למר ובין למר כיסוי הראש הוא מדאורייתא משום צניעות, דאפושי פלוגתא לא מפישינן. ודו"ק. (כיו"ב ביאר לי ידי"נ הרה"ג מאיר סבג שליט"א). ועכ"פ קשה מאד להחליט מדעתינו האם הרמב"ן יודה שפריעת ראש היא נאסרה מצד קירבה לערוה או לא, כאשר כלל לא מיירי בזה בהדיא אלא רק רוצים לבנות תילי תילים ע"פ איזה קושיא בדעתו. כך שלמעשה לא מבואר מקושיא זו בדיוק היאך באמת דעת הרמב"ן בזה, וכאמור.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

פריצות הוא קירוב לידי גילוי עריות". [ומה שהקשה דלפ"ז מדוע ארוסה מותרת בגילוי ראש, הרי גם בה שייך חשש של קירבה, עיין מה שכתבתי בזה לעיל (בפרק ו אות ח ובהערות שם) מה שכתבתי מזה. ואכמ"ל].

וראה עוד לשון המאירי (כתובות עב.) כשביאר מהות "דת יהודית" כתב שיוצאים מהם '**דרכים ושבילים' לזנות**. עכ"ל. [ועי' לעיל (בפרק זה אות ז בהערה) שדת יהודית היא הרחבה לדת משה בעניין זה וכמבואר גם במאירי גופיה שם, ע"ש. וע"ע לקמן (פרק ז) בגדרי דת משה ודת יהודית].

וכן נראה מדברי הר"ן (ע"ז ט. מדפי הרי"ף) ובפסחים (ה: מדפי הרי"ף), וז"ל: אמרינן התם (סנהדרין עה.) מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת, והעלה לבו טינא, ואמרו הרופאים אין לו תקנה עד שתבעל לו, אמרו חכמים ימות ואל תבעל לו. תעמוד לפניו ערומה, [אמרו חכמים:] ימות ואל תעמוד לפניו ערומה. תספר עמו מאחורי הגדר, ימות ואל תספר עמו מאחורי הגדר. ובודאי שדברים הללו אינן גלוי עריות ממש "אלא שעובר בהן בלא תקרבו לגלות ערוה" שהוא לאו בגילוי עריות. עכ"ל. (וכ"ה בחידושי רבינו דוד בפסחים כה:). וכן מתבאר מרבינו יונה (בפירושו לאבות פ"ג מי"א). ומוכח דעמידתה ערומה לפני אדם זר אינה אסורה רק מחשש שמא העומד מולה 'יראה' או 'יסתכל' עליה וכיו"ב ו'מכשילתו', אלא גם אסורה 'בעצם' משום לתא דלא תקרבו, דהוי סייג לערוה. [ומבואר בדבריו שאפילו סיפור דברים (כנראה בדברי חיבה. עיין רשב"א ברכות כד., ועוד. ואכמ"ל) הוי בכלל קרא דלא תקרבו, וכ"ש על גילוי הגוף]. ואף דשם הגילוי הוא 'בשביל' שיסתכל בה בכוונה, מ"מ נראה דגם גילוי הגוף שלא במתכוונת להראות איכא משום לתא דלא תקרבו, דסו"ס גורמת כאן למצב של קריבה שגבר יכול להסתכל שם. ודו"ק.

ושוב מצאתי שכ"כ להדיא גם בחסד לאברהם (שבתוך שו"ת חלק לוי הנד"מ, עמ' מד), וז"ל: איש אל כל שאר בשרו **לא תקרבו לגלות ערוה**, דהיינו ללבוש **המלבושים** הנהוגים עתה שהם ממש בגדר גילוי ערוה, כי **פריצות כזו היא ההתחלה להטות מני אורח הישר** וכו'. עכ"ל. וכן בקרן לדוד (מועדים א, עמ' קנח) כתב דגילוי בשר הוא **אביזרייהו דגילוי עריות**.

גם בשו"ת צור יעקב (ח"ב במילואים שבסוה"ס עמ' ע) כתב בשם המהרי"ד מבעלזא, **שהשוק הוא החלק התחתון והוא בכלל אביזרייהו דגילוי עריות**. ע"ש. וכן כתב הריא"ז מרגליות בספרו דעת הקדושה (סימן ו, עמ' קכז), דאפילו כשזה מכוסה אלא שמכוסה בגרביים שהם בגוון הרגל, הרי זה בכלל אביזרייהו דגילוי עריות. ע"ש. וע"ע להגר"ש קלוגר בספר מי נדה (סי' קצה ס"ס ד"ה אך). וכ"כ להדיא בספר מחניך קדוש (תרצ"א, בפתיחה), וז"ל: דעל ידי פריצות עוברים על לאו של "לא תקרבו לגלות ערוה". עכ"ל. וכ"כ בשו"ת משנת יוסף ח"ד (סי' ב אות ג) שגילוי בשר הוא אביזרייהו דגילוי עריות – עי' תרגום יונתן בבראשית (ו, ב) וכו', עי"ש. וע"ע בשו"ת להורות נתן (ח"ה בקונ' מבעד לצמתך פ"ה אות ג). וע"ש.

וכ"כ הגרי"א רוזנבוים זצ"ל בספר הצניעות והישועה (פ"א אות ג), והוסיף דכן מצינו בדינה (בראשית רבה פרשה פ סי' ה, ובמתנות כהונה שם) שנתגלה זרועה, ואז "וישכב אותה" וכו'. ועיין עוד בשו"ת חיים שאל (סי' עד או כח) שכתב לענין מחיצה שאינה גבוהה הרבה, דהמון העם מסתכלין בנשים וכו' ופשוט דתולין עיניהם, על דרך פירצה קוראת לגנב. עכ"ל. וכל שכן פירצה דגילוי בשר, שקוראה לגנב. וכן מצינו להדיא בויקרא רבה (יט, ד): **על ידי שהאשה חזו מתעצלת מלכסות את עצמה כראוי, וכו', הדא הוא דכתיב** "**וגלה את ערותה**". אלמא כיסוי הגוף הוא סייג להתרחקות מהערוה. ע"כ (מדברי הצניעות והישועה). וע"ש עוד.

וע"ע בדברי הגאון רבי ישראל סלנטר (בגליון הפלס תרס"א, עמ' 140) שכתב בזה"ל: **הנם שהוא מכירה ורגיל עמה, מ"מ יש באפשר לפעמים להוסיף מה התקרבות הרעיון**. עכ"ל. [ואף דיש מקום לחלק בין נידונו לנידוננו, מ"מ נראה דלמעשה אין חילוק, והפירצה קוראת לגנב גם כשיש הרבה פירצות בעיר]. ועיין באריכות בעניין "לא תקרבו", ב'פתח עיניים' שבראש ספר 'אום אני חומה' חלק א. ע"ש.

וכבר מצינו החומרא בזה בטוש"ע (אהע"ז סי' כא ס"א), דצריך להתרחק מן הנשים מאד מאד, וכתב היפה ללב (ח"ה אהע"ז סי' כא סק"א) דה"ה **הנם היא צריכה להתרחק מן האנשים מאד מאד**. ע"ש. [וע"ע בספר דבר גדעון ח"א (עמ' נה) במה שציין עוד בזה].

ועי' בשיטמ"ק (נדרים כ:) בשם רי"ץ גיאת, גבי הצופה בנשים, וז"ל: והשמיענו התנא בדברים אלו, שצריך להרחיקם עד "הקצה האחרון", שאם יתקרב בהם אפילו "קירוב מעט", סופו לבא אל תכלית העבירה. עכ"ל.

שוב ראיתי אריכות דברים בהאי עניינא - שחובת צניעות היא מדין 'הרחקה' מן העריות, וביאור עניינים בזה, בטוב טעם, בקונטרס 'בת מלך פנימה'. עש"ב ותרוה צמאונך[252].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[252] **ביאור דברי היחו"ד בקמור חובת כיסוי הגוף**

והנה ביחו"ד (ח"ג סי' סז) דן אודות מכירת בגדי פריצות, אם יש בזה משום לפני עיור ומסייע. ובהערה שם כתב דאם נאמר שהאיסור בזה הוא רק מדרבנן, היה מקום להקל ע"פ הפוסקים שכתבו שאין איסור מסייע באיסור דרבנן. אמנם לקושטא כתב, וז"ל: אולם האמת תורה דרכה, שההולכת ברה"ר בבגדי פריצות ממש, עוברת על איסור מן התורה, שהרי אפילו היוצאת לרה"ר וראשה פרוע היא עוברת על איסור תורה, כמבואר בכתובות (עב סע"א) דפריך דאורייתא היא, דכתיב ופרע וכו', ואע"פ שלגבי נשים פנויות אין איסור כלל ללכת בפרוע ראש, כ"ש לצאת לרה"ר בגילוי זרועות שלא חילקו בזה בין נשואות לפנויות, שבודאי יש בזה איסור מן התורה, ועוד שמכשילות את האנשים בהסתכלות ובהרהורים רעים, שלדעת רבינו יונה יש בזה איסור מן התורה, ועוד שדרשו חז"ל בעבודה זרה (כ:), ונשמרת מכל דבר רע, שלא יהרהר אדם ביום וכו', ומכיון שהיא עוברת מן התורה על לפני עיור, גם המוכר לה עובר על לפני עיור וכו'. ע"ש.

וראשית יש להבין מה כוונתו בתחילה שכתב ללמוד מק"ו מפריעת הראש, דאם רצונו לומר דבגדי פריצות יהיו אסורים מצד הק"ו גופיה [דאם שיער אסור בנשואה אפילו שבבתולה מותר, כ"ש זרועות שלא חילקו בזה, שיהיה אסור מן התורה], א"כ דיו לבא מן הדין להיות כנידון, דכל איסור גילוי הגוף יהיה רק בנשואה, ומנין לנו על בתולה [וממילא גם ה'קל וחומר' לא מתחיל. ואולי אפשר רק ללמוד מבנין אב (או מק"ו מצד שגילוי שערות יותר קל מהגוף בלי קשר לחילוק בין נשואות או בתולות, אלא מצד מה שמבואר בהרא"ש כתובות פ"ב ס"ג. ע"ש. ובלבוש אה"ע סי' סה ס"ב. וכן מבואר ברמב"ם פ"ג מהל' ק"ש הט"ז, שהיקל לעניין ק"ש לקרוא כנגד שיער ואילו כנגד שאר הגוף לא). אך עכ"פ א"כ זה יהיה רק על נשואה וכאמור].

וצ"ל דס"ל דבבתולה אה"נ א"א ללמוד מק"ו משיער הנלמד מ"האשה", אלא רק מ"לפני עיור" כפי שכתב אח"כ. **ויותר** נראה שכוונתו לומר דמכיון שיסוד איסור פרועת ראש הוא משום '**קירבה לעריות**', וכמבואר במגיד משנה (פכ"א מהל' איסורי ביאה ה"א) שהבאתי בפנים - דאחרי שכתב שהכתוב "לא תקרבו לגלות ערוה" בא ללמד שנמנענו מלהתעדן באחת מכל העריות ואפילו בלא ביאה, וכו', הוסיף: וכבר אמרו (כתובות עב.) ביוצאה וראשה פרוע שהוא אסור מן התורה. עכ"ל. ומשמע שהתורה חידשה בכיסוי הראש שגם זה הוא בכלל 'סוג של' קריבת ערוה (ולא רק חיבוק ונישוק וכד'), אם כן **כל שכן גילוי הגוף** שיהיה 'בכלל' קירבה לעריות (בין בבתולה בין בנשואה) ולא צריך פסוק מיוחד ללמדו כפי שנצרך בשיער שהוא פחות מביא מכשול וקירבה, וכפי שהתבאר באריכות בפנים, ומכיון שמהפסוק אין למדים אלא ששיער הוא
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

פריצות ונדרש לכסותו כדי להתרחק מהערוה ממילא שפיר י"ל דהבינו חז"ל דשיער שהוא קל אין לאוסרו אלא לנשואה ולא לבתולה (עי' לעיל בפנים פ"ו אות ח) אבל כיסוי הגוף החמור דפשוט הוא ולא נצרך לקרא סברו חז"ל דאין לחלק בזה בין נשואה לבתולה. ודו"ק.

ועכ"פ מבואר בדבריו שההליכה עם בגדי פריצות בגילוי זרועות, הרי הוא איסור תורה (מק"ו משיער, וכן מלפני עיור). ולכאורה זה סותר את מה שכתב בכמה מקומות שגילוי הזרועות הוא רק איסור 'דת יהודית' הנכתב בכתובות (עב:), ראה בלשונו בטה"ב (ח"ב עמ' קסד, ובנד"מ עמ' קעא) **וביבי"א** (ח"ו יו"ד סי' יד אות א). [וע' בזה עוד לעיל (בהערה על סוף פרק ו, על הדברי חמודות)]. וגם ביחו"ד שם גופיה לעיל מיניה הביא את הרמב"ם (פכ"ד מהלכות אישות הי"ב) והשו"ע (אהע"ז סי' קטו ס"ד) שכתבו ב'דת יהודית' את "טווה בשוק ומראה זרועותיה לבני אדם", ודייק מזה דגילוי זרועות הוא רק מדרבנן, כדאמרינן בכתובות (עב.) שהעוברת על דת יהודית הוא איסור דרבנן (כדפריך התם על פרועת ראש "דאוריתא היא", ולמה קרי ליה דת יהודית. ומוכח דדת יהודית הוא רק דרבנן) [ואגב לא ידעתי מה ראה בדברי הרמב"ם והשו"ע הנ"ל יותר מדברי הש"ס בכתובות (עב.:)], וא"כ אח"כ כשכתב שה"אמת תורה דרכה שזה איסור מן התורה וכו'", לא ענה על הא דהביא לעיל דמשמע ברמב"ם והשו"ע שהוא איסור דרבנן.

וצ"ל שלמסקנתו הבין שנצטרך לתרץ דשאני "טווה בשוק" דאינו גילוי זרועות גמור אלא בדרך מלאכה וארעי, לכן לא הוי דאורייתא, דבכה"ג אינו גורם מכשול כ"כ, ולא הוי 'קירבה' כ"כ דנאסרה מהתורה, אבל לעולם אם הולכת בגילוי זרועות ממש הוי דאורייתא, כפי שבאמת ביארו הצניעות והישועה (פ"ג סוף אות יד) והאום אני חומה (ח"א עמ' מו) והאז נדברו (ח"ט סי' נז). ע"ש. [והבאתי דבריהם להלן בפנים אות ה]. אלא שהם למדו את זה מקרא ד"האשה", דמזה גופא למדים לא רק ללב אלא גם לשאר גופה [ראה להלן אותיות ה-ו], אבל מדברי מרן זצ"ל שם מוכח דלא סבר כן, אלא מקור הלימוד לדבריו הוא מקל וחומר משערה ו"לא תקרבו" (ראה לעיל בסמוך), ומ"לפני עיור", כאמור. אך הצד השוה ביניהם הוא דכל הנך ס"ל שכל גופה הוא דת משה, אפילו זרועותיה, ורק כשמתגלה בדרך מלאכה ובארעות הוי דרבנן, כנ"ל.

עוד אפשר לומר, שהטעם שזרועות אינם אלא 'דת יהודית' אע"פ שכל הגוף נלמד מ'לפני עיור' או 'לא תקרבו', משום דאינם ככיסוי הראש שיש אצלו פסוק מיוחד המלמד **בפרטות** על חיוב כיסוי הראש ולכן מקרי 'דת משה', משא"כ חיוב כיסוי הגוף התורה לא 'ציותה בהדיא' לכסותו, אלא כתבה לא לגרום מכשול ולא לגרום למצב של קירבה, ובין הדברים **כלול** בתוכו גם איסור גילוי הגוף שעלול לגרום מכשול ולקירבה, ומכיון שזה לא ציווי בפרטות – לכסות הגוף, לא מקרי 'דת משה'. וראה בזה עוד לקמן באריכות בהערות בס"ד. מיהו בדעת מרן זצ"ל א"א לומר כן, דהלא כתב ביבי"א (ח"ד אה"ע סוף סי' ג) שבהכרח אין בדת יהודית לאו דבחוקותיהם לא תלכו, שהרי בגמרא מבואר שדת יהודית אינו אלא דרבנן, ע"ש, ואם איתא להנ"ל הרי י"ל דלעולם יש בדת יהודית משום לאו דבחוקותיהם לא תלכו, והא דלא מקרי משום זה 'דת משה' הוא משום שאין פס' זה מצווה על כך 'בפרטות' כנ"ל, אלא ע"כ דלא סבירא ליה הכי, וע"כ דמו"ר זצ"ל הבין כדברי האז נדברו ודעימיה הנ"ל, דהא דאמרינן דטווה בשוק ומגלה זרועותיה הוי רק דת יהודית [ולשיטתו היינו מדרבנן, כאמור] אינו אלא משום שזה מתגלה בדרך ארעי ואין בזה קירבת ערוה כ"כ. [עוד היה אפשר לומר דבאמת זרוע אינו חמור כשאר הגוף, ואפילו אם יגלו אותו להדיא (שלא בשעת מלאכה וארעי וכד') אינו מביא כ"כ מכשול וקירבה כגילוי שאר הגוף, ולכן לא הוי אלא דת יהודית. אמנם מרן הגרע"י הבין דזה לא יתכן, כי אם שער הוי בכלל מכשול וקירבה, כ"ש זרוע].

מיהו אפשר דבאמת ביחו"ד לא נחית לתרץ מדוע באמת בגמ' כתוב שזה רק דרבנן, אלא רק כתב שבהכרח שיש כאן איסור **דאוריתא** (מק"ו משערה, או מלפני עיור), ואת סוגיא דכתובות דמשמע שאם זה דאוריתא לא הוי דת יהודית, נצטרך למצוא לזה תירוץ באיזה דרך, דלכל קושיא יש תירוץ, ולא נחת לחילוק של דרך מלאכתה וארעי וכיו"ב. עכ"פ לקושטא כן צריך לחלק [או משום שזה לא ציווי פרטי, כדלעיל בקטע הקודם]. וק"ל.

ולפ"ז בהכרח גם אם 'רגילים' בזה לא יועיל, שהרי אילו נאמר שכאשר רגילים בזה תו לא מיחשיב קירבה לערוה א"כ מעיקרא מדוע זה נאסר משום לא תקרבו, הלא אם כולן יגלו תו לא יהיה כאן קירבה ולישתרי, אלא ודאי דלא מהני בזה מנהג ולא מידי.

ועוד, דמכיון שכל הגוף נלמד משם, מהיכ"ת להוציא את השוק מהכלל, ומי הוא זה אשר יאבה להמציא סברת כרס זו לחלק לאמר שחלק זה ערוה בעצם ולא מועיל בו מנהג, וחלק זה לא ערוה בעצם, בפרט בדורינו שהחושך יכסה ארץ ונפל הרגש הצניעות ארצה. ומה שנוהגים היום להקל בזה היא לא סיבה להמציא סברות אלו, מאחר שלמעשה אין זה אלא מנהג שמקורו לא טהור, ואין שום מצוה לבאר מנהג כזה ולהמציא קולא 'מסברת כרס' כנגד הנהוג בדורות המתוקנים, ללא שום מקור. ואמנם היו מהאחרונים שנסמכו על המשנ"ב והפמ"ג, ומכח זה נמשך המנהג להקל בזה גם אחרי שגדרו פירצות ובדורות קצת יותר מתוקנים, אמנם כבר התבאר לעיל (פרק א אות ו) מהיכן נבעו דברי הפמ"ג והמשנ"ב, וכל אחד יוכל להבחין אם שייך לסמוך על זה למעשה או לא. עש"ב בדברים ברורים. [ודע דמשום כל זה גם אם לא תייחס אליה את מעשה ה'הכשלה' מאיזה סיבה, ולא יהיה בעיה של לפני עיור 'לא תתן' מכשול, דאיהו דאזיק אנפשיה וכיו"ב מסברות אלו, מ"מ 'מציאות' של קירוב עדיין איכא, ואת זה ציוותה התורה למנוע. וכנ"ל באריכות. ועיין בזה עוד לעיל פ"ו אות יג. ע"ש].

ולעניין אם משום לאוין ד"לפני עיור" או "לא תקרבו" הנ"ל – נקבע הדבר להקראות 'דת משה' או לא, ראה להלן בהערה שהרחבנו בזה הרבה, וכאן[253] בקיצור הדברים.

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[253] **ראה** להלן בהערה שהבאנו שני אפשרויות להגדרת 'דת משה' ו'דת יהודית'. **ואבאר** כאן בקיצור, דהנה לפי ביאור הגרי"פ פערלא (הובא להלן שם) שכל הלימוד של כיסוי הראש נלמד מלפני עיור (או לא תקרבו) - דמזה שכך דרך בנות ישראל [כדחזינן בקרא ד'ופרע'] ש"מ דאית ביה פריצותא ואסור משום הנ"ל, א"כ על כרחך ההגדרה של 'דת משה' נקבע לפי מה שמרומז בפסוק 'בפרטות' - דהלא גם קלתה לא היה דרך בנות ישראל לצאת איתה ובכ"ז הוי רק דת יהודית, אלא דכאמור כיון שבפסוק מרומז 'בפרטות' רק על פרוע ראש ממש [שהכהן פורע את ראשה, אלמא הוא לא היה פרוע לפני כן], לכן רק זה מקרי דת משה ולא קלתה, וא"כ גם לענייננו בחובת כיסוי הגוף - מצד הפסוקים הללו - גם אם הינם נחשבים כמקור לעצם חיוב כיסוי הגוף - מ"מ לא מקרו 'דת משה' משום זה.

אמנם לפי הביאור השני שם שלמדין מעצם המנהג שהוזכר בפסוק (עי"ש), א"כ אפשר לעולם דההגדרה של 'דת משה' היא כל שהוא דאורייתא – גם אם לא מרומז 'בפרטות' אלא נלמד מלאו כללי כגון "לפני עיור" או "לא תקרבו", כנ"ל, בשונה מ'קלתה' שאינו מרומז בפסוק ולכן אין החיוב להרחיק מזה מדאורייתא אלא מדרבנן ודת יהודית בלבד. אבל כיסוי 'גופה' הוא הרחקה הנצרכת מדאורייתא, דלא גרע משיער, וא"כ הוי דת משה. [ומה שבכ"ז טווה בשוק ומראה זרועותיה הוי רק 'דת יהודית', עיין להלן בפנים מה שביארנו בזה בשם האז נדברו ועוד]. א"נ י"ל דהחלוקה של 'דת משה' ו'דת יהודית', נקבע לפי "קפידת" הבעל, ולבעל לא מפריע עצם המכשול שהיא מכשילה את אחרים בהסתכלות, אלא הקירבה בו, ולכן גם בנידוננו לגבי כיסוי הגוף תלוי הדבר ממה למדינן, דאם הוא מלפני עיור, מקרי 'דת יהודית' שהרי אין לבעל קפידא בעצם הנתינת מכשול לפלוני שיעבור על איסור הרהור או לא. אבל אם זה מצד קירבה לערוה, מקרי דת משה, דזה עצמו קפידת הבעל [וכן מה שהתורה אסרה פריעת ראש צ"ל דהוא משום קירבה לערוה, כמ"ש המ"מ (פכ"א מאיסורי ביאה ה"א), ולכן שפיר מקרי 'דת משה'].

אלא שכמובן אין בזה נפק"מ, דהרי כאמור למעשה בסופו של דבר, גם לפי הצד הראשון שאינו נקרא 'דת משה' אלא אם כן מרומז 'בפרטות' בפסוק עליו, ולכן גופה לא הוי דת משה אלא דת יהודית שהרי אינו מוזכר בפרטות עליו

ופרע את ראש "האשה"

ה. אמנם כאמור כל זה מבאר יפה את חיוב כיסוי הגוף הכללי, אך יש לדון האם יש ציווי מפורש ופרטי כלפי חיוב כיסוי הגוף, או לא.

דהנה כבר הביאו כמה מאחרוני זמנינו שאכן מצינו מקור קדום [יחסית] המלמד מהיכן נלמד חובת כיסוי הגוף, והוא בדברי המהר"ם מלמד בשו"ת משפט צדק (תקנ"ה, ח"ג סי' ג', דף ח' ע"ג), שכתב, וז"ל: ובגמ' (סוטה ח.) ת"ר ופרע את ראש האשה, אין לי אלא ראשה, **גופה מנין, ת"ל "האשה"**, א"כ מה ת"ל "ראש", מלמד שהכהן סותר את שערה כו', הרי שכמו שסתירת שער הראש אמרינן בפרק המדיר (כתובות עב.) דהוי דאורייתא משום דכתיב בקרא "ופרע את ראש האשה", **כן נאמר שגילוי הגוף והלב שהיה צריך לגלות בה הוי מדאורייתא אחר דמ"האשה" נפקא לן**, דאין לחלק מדרשא לדרשא אחר דכולהו מקרא נפקי. עכ"ל.

וכ"כ בספר אום אני חומה (ח"א עמ' מה), וז"ל: חיוב האשה לכסות לגמרי המקומות שחייבים בכיסוי, והוא מדאורייתא, והוי בכלל דת משה. עכ"ל. ובהערה (שם ס"ק קצג) ציין למשפט צדק הנ"ל. (וכ"כ שם עוד בקיצור בעמ' קצא, ובח"ב עמ' שטז).

וכ"כ בשו"ת אז נדברו (ח"ט סי' נז) דגילוי בשר הוא מהתורה מקרא ד"האשה" הנ"ל. וכן כתב עוד בחלק י"ב (סי' מ) דאם החלק התחתון הוא השוק (כמו שכתב איהו - ראה לעיל פ"א אות ה, וכדנתבאר לעיל באריכות שם) הרי זה דת משה ולא רק דת יהודית [אלא שאחר כך כתב דיש אומרים שזה דוקא אם מגולה מ"גוף" האשה ממש. ואכתוב בזה להלן אות ו]. ע"ש. וכן כתב עוד בחלק י"ד (סי' מז ד"ה ומנ"ל).

והא דבגמ' כתובות (דף עב.) איתא, ואיזהו דת יהודית טווה בשוק "ומראה זרועותיה לבני אדם", ומוכח לכאורה דגילוי הזרוע לא הוי דת משה אלא רק דת יהודית. תירצו האום אני חומה (שם) והאז נדברו (ח"ט סי' נז) דהוא משום דהתם אינו אלא דרך ארעי שנתגלה ע"י טוויתה. ע"ש[254].

❖ לכבוד ולתפארת ❖

וכנ"ל, מ"מ הלא עצם חיוב הכיסוי אנו למדים משם - שכל גופה אם מגלה חלק ממנו הוי מדאורייתא - משום לפני עיור (או לא תקרבו לגלות ערוה) [זולת פניה ידיה ורגליה], אלא שרק 'לא נקרא' דת משה משום שאינו מרומז בפרטות בפס' מה היה מגולה ומה מכוסה ככיסוי הראש וכנ"ל, וא"כ היאך יתכן לומר שאם ישתנה הרגילות יהיה מותר. [בפרט שהרי 'כל הגוף' נלמד משם, וא"כ מאן פליג לן שחלק מסויים בגוף יכול להשתנות וחלק שני לא, אין זה אלא סברת הכרס, שבדורינו אין לו משמעות שבעתיים אחרי שרגש הצניעות האמיתית נפל ארצה. וגם הפמ"ג (סי' עה מש"ז סק"א) שרצה לומר שהחלק התחתון תלוי במנהג המקומות תלה זאת להדיא במה שהשוק הוא החלק העליון, דלכן החלק התחתון אפשר שאין חשש במקום שרגילים לגלותו, ע"ש, משמע להדיא דאם השוק הוא החלק התחתון (וכפי שהתבאר לעיל פרק א באריכות, וע"ש באות ו שהארכתי לבאר בס"ד מהיכן נבעו דברי הפמ"ג והמשנ"ב ובכך כל אחד יוכל להבחין אם שייך לסמוך על זה או לא. עש"ב בדברים ברורים) – לא יועיל מנהג. וכן מבואר בראשונים ובאחרונים, כפי שהארכתי לעיל בפרק ה. עש"ב].

ועיין עוד להלן בהערה שהרחבנו בזה טובא בס"ד.

[254] **וכ"כ** בספר הצניעות והישועה (פ"ג סוף אות יד), וז"ל: ולכאו' יקשה בזה ממאמרם ז"ל (כתובות עב:) בדת יהודית במראה זרועותיה, ואי גילוי בשרה אסור מה"ת, הא הוי דת משה ולא דת יהודית. וי"ל לפי מה שכתבו התוס' (פסחים נ: ד"ה מתקולתא) דמתבזה בטוויה שמגלה זרועותיה, דהיינו שהטוויה בעצם גורמת שזרועותיה מתגלין בעל

וכן נראה כבר מחד מן קמיא, רבינו מיוחס (דברים כד, א), וכמו שהוכחתי לקמן (אות ו ד"ה וראיתי).

והטעם דלא קתני במתניתין (כתובות עב.) בכלל 'דת משה' גם את ההולכות בזרועות מגולות, או בשאר גילוי בשר הגוף [דלהאמור הרי זה דת משה], כתב באז נדברו (ח"ט סי' נז) הנ"ל שהוא **מאותו טעם דלא קתני התם גם 'פרועת ראש ממש' בכלל "דת משה"** - דהוא משום דכיון דכבר תנן שאפילו כשמכוסה השער אלא שאינו מכוסה היטב (דהיינו רק ע"י קלתה) עוברת על דת, ממילא נילף במכ"ש כאשר ראשה מגולה ממש [וכמו שתירצו כן בשו"ת משפט צדק הנ"ל ובשו"ת בית יצחק שמעלקיס (חאו"ח סי' יד סק"ב) ובשו"ת אמרי שפר (סימן פ), וכמו שהביא בספר כבודה בת מלך (עמוד פ). ע"ש. ועיין עוד מה שכתבתי בזה בפרק ה אות א בהערה על ד"ה ועי'], והכי נמי נימא דכיון דכבר תנן שטווה בשוק ומראה זרועותיה, שבזה הרי היא הולכת לבושה היטב אלא שמגלה בשעת טויה את זרועותיה דמקפלת השרוול[255] או שמגביהה ידיה ועל ידי זה השרוול מתקפל, כמו שמדויק לשון הגמ' היטב לפי זה, אם כן אין צריך לשנות אם מגלה בלא שום סיבה ולזמן מרובה יותר, שודאי וכל שכן הוא שאסור (ואף הוי דת משה). ונמצא דאדרבה יש מזה גם ראיה שגילוי זרועות הוי דת משה, דמדלא קתני ה"הולכת בזרועות מגולות" בכלל דת יהודית, אלא רק "טווה בשוק", אלמא המגלה זרועותיה בהדיא באמת דאורייתא הוא[256]. ע"ש.

וע"פ כל זה יוצא שבאמת גילוי כל הגוף הוא דת משה, דלמדינן מקרא ד"האשה".

משא ומתן בזמקור זה

ו. **אמנם** לכאורה יש להעיר בזה, דהנה יש להקשות מדוע כתוב שם במשנה (סוטה ז.) שיש לגלות גופה רק "עד ליבה", הלא בפסוק שלא חילק בזה משמע לכאורה שיש לגלות את כל גופה (כשם שיש לגלות כל ראשה ולא רק חלק ממנו).

ועל כרחך צ"ל כמ"ש בספר קול דודי עמ"ס סוטה (ח. אות קצו), דמאחר שלומדים רק מריבוי ד"האשה" ולא כתוב כן בהדיא שיש לגלות, א"כ אין צריך לגלות אלא רק חלק מגופה, משא"כ הראש דכתיב בהדיא - יש לגלות כולו[257]. א"נ כרחה, א"כ גילוי זרועותיה בטוויה אינו פריצות בעצם, שאינה מגלה ברצונה, אלא שהנשים הצנועות הנהיגו למנוע מלטוות בשוק כדי שלא יבאו לגילוי זרוע בשוק אפילו ע"י הכרח הטווייה, ולזה הטווה בשוק עוברת על דת יהודית דייקא. עכ"ל.

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[255] **צ"ע** מדוע צריכה לקפל השרוול בשביל לטוות. ויותר נראה שהכוונה היא שבכך שטווה ומגביהה ידיה, עי"ז השרוול מתקפל, כדלהלן. וע' מ"ש בזה בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' טז אות ז ד"ה ומבואר). ע"ש.

[256] **אמנם** אי משום הא יש לדחות, דשמא מה שנקט "טווה בשוק" הוא לרבותא, שאף בכזה אופן שלא נעשה להדיא אלא רק מכח מלאכתה, גם בזה היא נכללת בעוברת על דת יהודית (ושו"ר כיו"ב בפרישה אה"ע סי' קטו ס"ק יב), אבל לעולם גם אם מגלה זרועותיה לגמרי נימא דהוי עדיין בתוך דת יהודית ולא דת משה.

[257] **מיהו** לכאו' יש להעיר על תירוץ זה, דהרי למסקנת הגמ' שם גם הראש נלמד מתיבת "האשה" בלבד, ואילו תיבת "ראש" מלמדת על סתירת קליעות שערה. ע"ש. ושמא עדיין י"ל שסתירת קליעותיה מלמד על גילוי שערה, דהיינו שכיון דלמדינן על סתירת קליעותיה מפסוק בהדיא, משמע שהגילוי שהיה כאן הוא כל הראש, כי הפסוק בא לומר

לשון ״ופרע״ היינו שמגלה מעט ולא הכל [דומיא דלשון ״פֶּתַח״ שמתפרש רק בסותר חלק מהכותל ומשאיר חלק, דאם מסיר כל הכותל אינו פתח כי אם פרצה. וכמו״כ ״פריעה״ היא רק כשמסיר חלק מהבגדים ומשאיר חלק, דאז מורגש שיש פריעה לגבי חלק הבגד הנשאר], משא״כ הראש היות והוא רק חלק מכל גוף האשה שפיר מקרי ופרע גם במגלהו כולו דהוא ׳פרוע׳ לגבי שאר גופה. עכת״ד. (וע״ע בספר דבר שאול סוטה שם סי׳ טו אות ב). ואחרי דידעינן שצריך לגלות רק ״חלק מהגוף״ כאמור, הבינו חז״ל דזה קאי על הלב[258].

ומעתה נמצא דה׳דת משה׳ קאי רק על ליבה גופיה, ולכל היותר גם על הגוף שמתגלה מלמעלה עד ליבה, דזה מה שהיה אצל הסוטה[259], אבל מנין שגם שאר הגוף צריך לכסותו (מהתורה)[260].

אמנם יש לדחות, דלעולם לומדים מ״האשה״ חיוב כיסוי לכל גופה, וכהאחרונים הנ״ל אות ה [וכן נראה כבר מרבינו מיוחס, כפי שאבאר להלן (ד״ה וראיתי)], ומה שבכל זאת תנן (ז.) שלמעשה מגלים אותה רק עד ליבה ולא את כל גופה, י״ל כפי שכתב הצניעות והישועה (פ״ג אות ח) שהפסוק מירי כשאין הרהור [וכמ״ש תוס׳ שאנץ (שם ח:)] דהיינו כשאין אנשים (והכהן פונה לאחוריו ומקיים בה מצות פריעה באופן שיפלו בגדיה וכמ״ש התוס׳ [ח.] מהספרי), ולכן שפיר יגלה את ״כל גופה״. אבל המשנה שכתבה שמגלה ״עד ליבה״ מירי כשיש שם אנשים שבאו לראות (כמבואר שם ח:) ובזה

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

על אותו גילוי - שמלבד זה צריך גם לסתור הקליעות, וא״כ כשם שסתירת הקליעות הוא בכל ראשה (כי למדינן ליה מקרא בהדיא ״ראש״) ה״נ הגילוי היה בכל ראשה. וק״ל.

258 **כנראה** משום שהלב זה עיקרו של האשה, וכשאמרה התורה לגלות חלק מהאשה הכוונה ללב האישה ועיקרה, בפרט שאולי בלב נתכוונו בלשון נקיה לדדים (כפי שכתב גם בדברי חכמים וחידתם דלהלן. ע״ש בכמה ראיות שמצינו כיו״ב) שהם הוד יופיה כפי שבאמת נראה מלשון המשפט צדק הנ״ל שכך הבין[258]. וכעין זה ביאר הר״א פוסק בספרו דברי חכמים וחידתם (דף מ ע״ג ד״ה ולהבין), שהבינו חז״ל בתיבת ״האשה״ שפירושו מקום שמתחיל תאות אשה לחוש המישוש, ושכן נראה מקרא ד״ונוסרו כל הנשים״ (יחזקאל כג מח), והיינו הדדים שהם נקראים בלשון נקיה ״ליבה״ כדמצינו בכמה דוכתי. ע״ש. או שלכל היותר קים להו לחז״ל שכוונת הכתוב לגילוי מלמעלה עד ליבה (או דשמא אית להו שום דרשה לזה).

259 **והוא** מדה כנגד מידה שכשם שעשתה איסור כשגילתה חלק זה, לבועל, כך עושים לה כעת לנוולה, ומזה תלמד שאסור לאשה לגלות חלק זה לאחרים. כ״ה לפירוש הראשון ברש״י (כתובות עב סע״א, לגבי כיסוי הראש). ולפירוש השני ברש״י שם יהיה פירושו כאן באופן הזה, שמדמגלים לה חלק זה ש״מ שעד עכשיו היה מכוסה דדרך בנות ישראל לכסות, כי זה פריצות אם יהיה מגולה.

260 **ונחי** דודאי שאין להוכיח מהגמ׳ דסוטה הנ״ל לאידך גיסא שרק חלק זה של גופה [עד הלב] חייב כיסוי (מזה שרק חלק זה מגלים בה מדה כנגד מדה ושמוכח דעד השתא היה מכוסה), דהרי שאר הגוף יוכיח, דאע״פ דפשוט לכל בר דעת דאסור לגלותו, בכ״ז לא היו מגלים אותו כעת אצל הסוטה, ועל כרחך לומר דהוא גזה״כ דסגי בגילוי של חלק מגוף הסוטה, וכנ״ל, וחז״ל תקנו דסגי עד ליבה שהוא עיקר האשה, או שהפסוק עצמו קאי דוקא על ליבה והיינו דדיה שהן הוד יופיה וכדלעיל. אך מ״מ ודאי דמאידך גיסא גם לא נוכל להביא ראיה משם לגבי החלק התחתון דיש חובה לכסותו מ״דת משה״, דדלמא אין חובה (מהפסוק, ואינו אלא דת יהודית), שהרי הפסוק הזה בכלל מיירי בחלק העליון של גופה עד ליבה, ולא קאי על שאר הגוף וכאמור.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מגלה רק עד ליבה, משום הרהור. ואין כאן חשש של עקירת מצוה דאוריתא, דעיין בתוס' שם (ח. ד"ה אם היה) דשב ואל תעשה לאו מיעקר הוא, לכן מחשש הרהור לא פורע את כל גופה. ע"ש.

ולכאורה מוכרחים אנו לומר כן [שמהפסוק עצמו הלימוד הוא באמת לכל גופה], שהרי בגמ' (ח.) בתחילה למדו מהפסוק "ופרע את ראש האשה" לגבי פריעת ראשה של הסוטה, ופריך גופה מנין, ומשני ת"ל "האשה", ושוב פריך **א"כ מה תלמוד לומר "ופרע את ראש"**, כלומר דהלא סגי אם יהיה כתוב "ופרע את האשה" ומזה נילף שצריך לפרוע את כולה וגם ראשה בכלל, ולשם מה נכתבה תיבת "ראש" (ומשני דצריך גם לסתור את קליעות שערה). ע"כ. ומוכח דאילו הוה כתיב רק "ופרע את האשה" **כל הגוף היה בכלל זה** ואז היינו גם לומדים שיש לפרוע את ראשה (ולכן פריך מה ת"ל "ראש"), ואם איתא דמ"ופרע את האשה" (דהיינו שיש לפרוע את גופה) למדים רק ל"חלק מגופה" [כפי שרצו לומר הקול דודי ועוד דלעיל ד"ה ועל], מנין שגם ראשה בכלל, הלא כשם שאין זה מחייב שיש לפרוע את 'כל' גופה, כך נימא דאי"צ לפרוע את שערות ראשה, ואדרבה שערותיה הוא פחות חמור מגופה, וגם הוא פחות נחשב שהוא מ'גוף' האשה. אלא ודאי דמ"האשה" באמת למדים ל'כל' גופה (וגם שערותיה בכלל, ולכן תיבת "ראש" מיותר, ומשני דבעינן ללמד שיש גם לסתור קלעי שערותיה), ולא רק ל'ליבה'. [ומה שלמעשה מגלים רק את ליבה, היינו כפי שביאר הצניעות והישועה הנ"ל בקטע הקודם]. וכן מתבאר מדברי מהר"ד פארדו בספרי דבי רב (נשא, יא. עמ' צה ד"ה ונלע"ד וד"ה ואהא), ע"ש היטב. וכן הוכיח בספר הצניעות והישועה (פ"ג אות ח), וז"ל: ועוד, דמדאמרו (סוטה שם) אם כן מה ת"ל "ופרע את ראשה", הרי רצונם לומר דאחר דאמר ופרע את "האשה", כולה בכלל, וגם ראשה, מש"ה לא היה צ"ל "ראש", ותירצו מלמד שהכהן סותר את שערה, הלא"ה באמת אין צריך לומר "ראש", דהכל בכלל, הרי דקרא איירי בכל גופה. עכ"ל.

ולפ"ז אכן מוכח דדת משה הוא לכסות את השוק כשאר חלקי הגוף, דילפינן כל זה מ"האשה", וכאמור. [ויתכן מאד דלפ"ז אפילו אם השוק הוא החלק העליון (מה שאינו נכון בעליל, וכפי שהארכתי לעיל פרק א, ושם אות ו הארכתי לבאר מהיכן נבעו דברי הפמ"ג, עש"ב), אפ"ה צריך לכסותו, ויתכן אף מ'דת משה', ראה בהערה[261]].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

[261] **דהנה** לפי מה שהתבאר דמסוטה למדינן לכל גופה, לכאורה אפשר ללמוד דאף אם נאמר שהשוק הוא החלק העליון, אפ"ה צריך לכסות גם את החלק התחתון, שהרי סוף סוף מסוטה למדינן דחובה לכסות את 'כל גופה'.

אלא דלכאורה הרי פניה ידיה ורגליה שמותר מן הדין לילך מגולה, יש לשאול מדוע מותר לגלותם, הרי הפסוק אומר שהיו מגלים בסוטה את כל גופה (מעיקרא דדינא אף שלמעשה אמרו חכמים שאין לגלות אלא את ליבה, וכנ"ל), וא"כ הכל נתחייב בכיסוי. אלא על כרחך לומר דשאני התם שפניה ידיה ורגליה של הסוטה היו כבר מגולים לפני כן, ואין זה נכלל בגילוי המיוחד שהיה בסוטה שמשם למדים לחיוב כיסוי, וא"כ ה"נ נימא דדלמא החלק התחתון היה כבר מגולה לפני כן מפני שאינו ה'שוק', ועיקר הגילוי שהיה בה הוא בשאר הגוף ועליו תלמד חיוב כיסוי אך לא על החלק התחתון של הרגל.

אכן יש לומר שבאה הגמ' בשבת (צח:) [תנא דבי ר' ישמעאל למה משכן דומה לאשה שמהלכת בשוק ושפוליה מהלכין אחריה] ועוד גמרות [וכן מוכח בנביאים בכמה מקומות, ראה להלן ד"ה אך] ומגלה לנו שבזמנם החלק התחתון כן היה מכוסה, וממילא שפיר קרא ד"האשה" מלמד גם על החלק התחתון.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

והיינו, דבפסוק מבואר לעשות לסוטה מידה כנגד מידה, דכנגד מה שעשתה איסור וגילתה את החלק התחתון [שלפני כן היה מכוסה כדידעינן מהגמ' בשבת הנז' ומהנביאים] כך אנו מגלים לה אותו (מעיקרא דדינא דקרא – שהרי בפועל תקנו חכמים שלמעשה יגלו רק את ליבה. וכנ"ל), ומוכח שיש איסור לגלות את החלק התחתון - דעל זה נענשה הסוטה בביזיונה בגילויו [מעיקרא דדינא דקרא] - כמו כיסוי ראש. **וכל** שכן לפי האמת ש'שוק' הוא החלק התחתון (כדלעיל פרק א באריכות) דלזה יש לן גילוי מילתא גם מהגמ' בברכות (כד.) לגבי ק"ש, דאמרינן שאסור לקרוא כנגד שוק שהתגלה - 'שוק באשה ערוה' - וכתבו הראשונים שם שזהו משום שכל **מקום המכוסה** נחשב ערוה ואסור לקרות כנגדו. ע"ש. אלמא היה דרכן לכסות את ה'שוק', ואף שמשם יש לדחות דזהו רק משום שכך היה 'מנהגן' והמציאות בזמנם ומנין דהוא איסור קבוע, אבל מ"מ [מלבד מה שדחיתי זאת לעיל בפנים, גם הרי סו"ס] אחרי דידעינן מהתם דעכ"פ מנהגן היה לכסותו ממילא שוב אפשר ללמוד מסוטה כנ"ל - דמזה שהשוק היה מכוסה והיו מגלים אותו לסוטה לבזותה ולהענישה על כך מידה כנגד מידה - ש"מ דאיסור הוא, כמו כיסוי ראש, כמבואר.

אמנם לכאורה היה מקום לומר שזה אתי שפיר רק לפירוש הראשון ברש"י (כתובות עב סע"א) לגבי כיסוי הראש - שהלימוד הוא ממידה כנגד מידה, דלפי זה יש לומר כן גם לגבי הגוף, באופן הנ"ל. **אבל** לפירוש השני ברש"י שם שכתב שהלימוד הוא כך, דמדמגלים ראשה 'ש"מ דעד השתא היה מכוסה ודרך בנות ישראל לכסות ראשן', יש לדון, דהנה יש להקשות לפירוש זה איך למדינן מ"ופרע את ראש האשה" ש"אסור" לצאת בפרוע ראש, הלא לפירוש זה לא למדים אלא ש"דרך בנות ישראל לצאת בכיסוי ראש", ודלמא אין הדבר אלא בתור מנהג שנהגו בנות ישראל מדעתן כדמצינו בכמה דוכתי (ראה להלן בהמשך ההערה ד"ה אבל לקושטא). ותירץ הגר"י פערלא (עשין צו, דף שכה ע"ב ד"ה איברא - השני) שאה"נ מה שאנו רואים מ"ופרע את ראש האשה" הוא רק שכך דרך בנות ישראל לצאת בכיסוי ראש, אלא שעצם זה שכך נהגו בנות ישראל לצאת מסתבר לחז"ל דזהו משום פריצותא וא"כ שוב יש לאסור מצד "לפני עיור" [א.ה. אי נמי משום "לא תקרבו לגלות ערוה" - ראה לעיל בפנים (בפרק זה אות ד) באריכות]. ע"ש. ויש להקשות דלכאורה א"כ מדוע הגמרא הוצרכה להביא פסוק ("ופרע את ראש האשה") בשביל ללמוד משם שדרך בנות ישראל היה לכסות את ראשם (וממילא איכא משום לפני עיור או לא תקרבו וכנ"ל), לימא בפשיטות דמכיון דחזינן בעינינו שכך הוא דרך בנות ישראל לכסות את ראשן, ש"מ שהוא פריצותא, ולמה הוצרכו להביא פסוק (ופרע) בשביל ללמוד מה הדרך [ואין לדחות דהגמ' לא יכלה להביא ראיה מהדרך שהיה אז כי אולי השתנה ובתחילה לא היו רגילים לכסות. זה אינו, כי אם בזמן הש"ס היו דרכן לכסות, כל שכן קודם לכן], אלא ודאי לכאורה דלא מהני סתם "דרך" דחזינן השתא (או אפילו "דרך" דידעינן דהיה כך מעיקרא) ללמוד מזה שהוא פריצות ואסור משום לפני עיור (או לא תקרבו), אלא צריך שיהיה "מוכח מהפסוק" שכך דרך בנות ישראל. וא"כ לגבי גילוי החלק התחתון של הרגל שאין הוכחה "מהפסוק" שכך הדרך היה להיות מכוסה (אלא רק מהגמרא בשבת וכד' יש הוכחה, כנ"ל) א"כ לכאורה אין ללמוד מה"דרך" דהשתא בשביל לומר שכך דרך בנות ישראל ולאסור בו משום לפני עיור (או לא תקרבו לגלות ערוה).

אך נראה דמכיון שמצינו עכ"פ בנביאים [בירמיה (יג, כב. כמבואר שם ברד"ק ובמצודות) ובנחום (ג, ה. ראה מלבי"ם שם), וברות (ב, ה. כמבואר במאירי שבת קיג:). ולפי האמת שהשוק הוא החלק התחתון ממילא מוכח כן גם מישעיה (מז, ב) דכתיב 'גלי' שוק עברי נהרות, דמשמע שבשביל לעבור נהר צריכה 'לגלות' את השוק. וע"ע לעיל (פ"ב אות י, ובהערה שם) בזה] שהיה דרכן לכסות עד הסוף א"כ מסתבר דסגי בזה בשביל ללמוד עכ"פ לעניין גילוי מילתא שזה מה שהיה מכוסה בזמנם וממילא לאסור משום לפני עיור [או לא תקרבו לגלות ערוה], כמו כיסוי ראש, אע"פ שכאן לא מצינו גילוי מילתא לזה מפסוק "בתורה" כמו שיש בכיסוי הראש.

ועוד, דבאמת אין סברא כ"כ להצריך דוקא הוכחה "מפסוק" שכך "הדרך", דמה לי הוכחה מפסוק ומה לי הוכחה מהמציאות שהיתה בזמנם בדורות המתוקנים, הצד השוה שבהם דדרך בנות ישראל בכך, דמזה חזינן דנשמרו מזה משום פריצותא וממילא הגילוי בזה הוי איסורא דלפני עיור [או לא תקרבו לגלות ערוה].
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ולכן נראה יותר דבאמת בשביל **עצם הלימוד לאסור** אה"נ דלא בעינן דיהיה הוכחה מהפס' עצמו דכך היה הדרך לכסות, אלא אפשר ללמוד כן גם מעצם זה דחזינן הכי דהדרך לכסות כאמור, ומה שהוצרך תנא דבי רבי ישמעאל בכל זאת ללמוד מקרא (ופרע את ראש האשה) ולא למד מהדרך עצמו, היינו משום דהעדיף להביא ראיה לכך גם מהכתוב, דמוכח מקרא גופיה דכך היה הדרך (וממילא מוכח דאיכא משום לפני עיור או לא תקרבו לגלות ערוה כנ"ל), ועוד דרק משום שמרומז בקרא ראוי לקרותו בתואר "**דת משה**" כפי שיתבאר להלן בסמוך, אבל 'עצם האיסור' ניתן ללמוד גם בלא הוכחה מפסוק שכך הדרך, כאמור. ולפ"ז אחרי שיש לנו מקורות רבים שכך היה הדרך לכסות את החלק התחתון (כהגמ' בשבת צח: והפסוקים בנביאים הנ"ל, ועוד) [גם אם אינו השוק (אע"פ שאין צד כזה וכדלעיל פרק א באריכות)], ממילא שוב אפשר ג"כ ללמוד שיהיה חלק זה אסור משום לפני עיור (או לא תקרבו), כמו בכיסוי הראש.

היוצא מכל זה, שאפילו אם נאמר שהשוק זה החלק העליון [אף שלמעשה התברר לעיל (פרק א) באריכות דבודאי אינו כן], מ"מ יש לכסות גם את החלק התחתון, וילפינן לה מסוטה - ממש כמו כיסוי ראש - **שלפירוש הראשון ברש"י** דלמדינן [כיסוי ראש] מ'מידה כנגד מידה' שהענישוה במה שעשתה איסור בגילוי הראש – אם כן ה"נ הענישוה בגילוי החלק התחתון [שקודם לכן היה מכוסה כדידעינן מהמקורות הנ"ל כדלעיל. והשתא גילוהו לפום עיקר דינא דאורייתא, אך למעשה תקנו חכמים שיגלו רק את ליבה, כנ"ל] להענישה בכך על מה שעשתה איסור בזה שגילתהו לחלק התחתון לפני הבועל. **ולפירוש השני ברש"י** נמי דלמדינן [כיסוי ראש] מכך 'שהיה הדרך לכסות את הראש (כדמוכח מקרא שהצריכו 'לגלות' הראש) ש"מ דיש בו משום לפני עיור או לא תקרבו לגלות ערוה' – אם כן ה"נ כיון דידעינן מנביאים ומגמרות הנ"ל שכך היה הדרך לכסות את החלק התחתון בדורות המתוקנים [כדלעיל בסמוך ד"ה אך], **מעתה שוב יש ללמוד שיש חיוב בדבר**, דיש בזה משם לפני עיור או לא תקרבו לגלות ערוה, וכנ"ל באריכות.

ביאור מושג "דת משה" ו"דת יהודית"

מיהו כל זה רק בעניין **מקור הדין**, אבל לעניין אם יקרא בשם "דת משה" או "דת יהודית", יש לדון.

דהנה יש לשאול, לפי מה נקבע ההגדרה 'דת משה' או 'דת יהודית', ומדוע פריעת ראש לגמרי הוי בכלל 'דת משה' ואילו קלתה הוי רק 'דת יהודית'. ואף שמצד הסברא אפשר לתת בזה סברות, כגון שהתורה הצריכה להתרחק מהעריות עד גבול מסויים, ויותר מזה לא חייבה, ורק בנות ישראל נהגו להוסיף סייג נוסף - לא לצאת אף בקלתה. מ"מ יש להתבונן מה המקור לחילוק זה.

ובשלמא לפי הפירוש הראשון של רש"י שהלימוד של כיסוי הראש הוא מ'מידה כנגד מידה', שפיר יש לומר דמכיון **דענשינן לה לפרוע ראשה ממש** [שתהא בלי כלום אפילו קלתה], ממילא ילפינן מסוטה רק דעשתה איסור במה ש'גילתה ראשה ממש', דעל זה בא לה העונש לפרוע ראשה ממש - מידה כנגד מידה כאמור, ולעולם אילו היתה חובשת קלתה לא היתה נענשת על זה מדין תורה. [ורק בנות ישראל נהגו וקיבלו על עצמן לעשות סייג נוסף ולהיזהר אפילו מקלתה ולחבוש כיסוי גמור, וזהו דת יהודית].

אבל לפירוש שני ברש"י שלמדים זאת מכך שרואים שעד השתא היתה עם כיסוי ראש אלמא 'דרך בנות ישראל לכסות ראשן', והיינו שמזה שדרך בנות ישראל להיזהר שלא לגלות ראשן משמע שיש כאן זהירות משום פריצות וממילא הו"ל בכלל לפני עיור או לא תקרבו לגלות ערוה (כנ"ל), א"כ צ"ב לכאורה, דהרי גם בקלתה אין דרך בנות ישראל לצאת, ולכאורה בעי למיקרי להו נמי 'דת משה', ולמה רק 'גילוי ראש גמור' מיקרי דת משה. כמו כן שאר ענייני דת יהודית וכיוצא בהן **מימני הפריצות כמ"ש הראשונים בכתובות שם** נמי אמור להיות אסורים מ"דת משה" לכאורה, כי הרי גם בזה היו רגילות להיזהר, וא"כ זה ג"כ נכלל ב"לפני עיור" (או לא תקרבו לגלות ערוה, כנ"ל) לפי החשבון הנ"ל, ומדוע החשיבה אותם המשנה ב"דת יהודית" בלבד.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

❁ לכבוד ולתפארת ❁

וצריך לומר דאף דאה"נ גם 'קלתה' (וכן שאר ענייני דת יהודית) שנהגו בנות ישראל להיזהר בזה נמי נאסר משום לפני עיור (או 'לא תקרבו') כאמור, מ"מ זהו רק לגבי עצם **מקור** האיסור, אבל לעניין **שייקראו** '**דת משה**' עדיין אין זה מספיק מה ש'דרך בנות ישראל להיזהר מזה', אלא רק כאשר **מרומז בפסוק** '**בפרטות**' על זה אז אמרינן דמקרי 'דת משה' (וכמ"ש המאירי בכתובות שם, דאפילו אם רק מרומז בתורה מקרי דת משה. ע"ש. וכוונתו מרומז 'בפרטות' עליו, דהא בכלליות בלא"ה איכא משום לפני עיור או לא תקרבו), אבל אם אין לו אפילו רמז בפסוק בפרטות, אלא נלמד רק ממה שכולן דרכן להיזהר בזה דממילא מוכח שהוא פריצותא ואיכא איסור 'כללי' משום לפני עיור (או לא תקרבו), ואין לו בפרטות רמז בפסוק [כגון 'קלתה' ושאר ענייני דת יהודית, כנ"ל], בכה"ג לא מיקרי 'דת משה', אע"פ שכאמור באמת הכל נלמד מלפני עיור.

וכעין זה מצינו בהגדרת אביזרייהו, דאין נקרא 'אביזרייהו' אלא הלאו המיוחד לאותו איסור, אבל לאו כללי הנוהג בכל האיסורים, אינו בכלל אביזרייהו, כגון הלאו של לפני עיור, אפילו שמכשילו באיסור של עבודה זרה מ"מ כיון שאינו מיוחד לעבודה זרה בלבד אלא כולל כל המצוות, אינו אביזרייהו של עבודה זרה, וכמו שכתבו הנמוק"י (סנהדרין עד: [יח. מדפי הרי"ף] ד"ה הני), והריטב"א (ע"ז ו: ד"ה ת"ל), והרמ"א (יו"ד סי' קנז ס"א).

ושו"ר כיו"ב להגרי"ש אלישיב בקובץ תשובות (ח"א סי' יג ד"ה אכן הא), דשם נשאל מדוע זרועותיה לא הוו אלא 'דת יהודית' (כתובות עב.:) ולא למדינן ליה נמי מ"האשה" וליהוי 'דת משה', ותירץ משום שרק 'ליבה' הוי דת משה כהא דסוטה שהיו מגלים את 'ליבה', משא"כ 'זרועותיה' א"א ללמוד משם דאסור לילך מהתורה (ועי' בזה להלן בפנים שכן נראה מהמשפט צדק), והוסיף על זה: **ואין אנו דנים עכשיו מענין "לפני עיור"**, **שהיא מכשילה עי"ז אנשים**, **אלא אם יש** '**בעצמותו**' **איסור מדין תורה**. עכ"ל. והיינו כעין האמור, דלעניין שיקרא 'דת משה' לא סגי בזה שיש עליו איסור 'כללי' של לפני עיור, אלא צריך שיהיה 'בעצמותו' איסור מדין תורה. ואע"פ שלמעשה גם כיסוי הראש אינו "בעצמותו" איסור מדין תורה אלא **מגלה לנו** שכך הדרך וממילא נכלל ב"לפני עיור" (לפירוש השני ברש"י), מ"מ צ"ל שכיון שעכ"פ "מרומז בפסוק בפרטות" עליו שיכלל בלפני עיור סגי בזה לעניין שיקרא "דת משה", משא"כ קלתה וזרועותיה ושאר ענייני דת יהודית, אין להם רמז בפרטות בפסוק, ולכן לא מקרי 'דת משה', כנז' לעיל בקטע הקודם. וכעי"ז ראיתי אח"כ בספר הלבוש כהלכתו (עמ' 35) שכתב, דאע"פ שרוב ענייני דת יהודית הוא פריצותא (ולא רק תוספת צניעות כרדיד) ואסור מהתורה משום לפני עיור, וכמבואר גם בגיטין (צ:) שהטווה בשוק מצוה "מן התורה" לגרשה, מ"מ אינו כלול בדת משה, מפני שדברים אלו אינם כתובים מפורש בפסוק. וכמבואר בכתובות כב. שהתורה כתבה רק את כללי הדברים ולא הוצרכה לכתוב את הפרטים המובנים בסברא. ע"ש. ובהכרח צריך לומר כן לפי המשפט צדק (שאביאו להלן בפנים) שסובר שכל הגוף חוץ מהלב הוא 'דת יהודית' בלבד, דלפ"ז אם נאמר שכל מה שהוא 'דת יהודית' בהכרח הוא דרבנן ללא שום איסור דאוריתא א"כ ייצא שמותר לגלות את כל גופה חוץ מ'חתיכת בגד על הלב' (ורק רבנן אסרו את זה). וזה לא יעלה על הדעת. ועל כרחך לומר כנ"ל, דדת יהודית היינו שנהגו בנות ישראל על פי מה שהבינו מעצמם שזה גורם מכשול וקירבה ואסור משום לפני עיור או לא תקרבו - אפילו ששום פסוק לא ציוה אותם 'בהדיא' לכסות את הגוף.

[**ויש** דלא ניחא להו בתירוץ זה, דאם 'לפני עיור' גרידא לא מהני להחשיבו "דת משה", א"כ מה מוסיף לן אם מרומז בקרא ד"ופרע". אמנם ראה למהר"א אמאגאו (מגדולי חכמי טורקיה לפני כשלש מאות שנה, הוצ' אהבת שלום, בחידושיו לכתובות על רש"י שם) דהיה לו ס"ד שם לומר דאע"פ דבאמת הוא '**דרבנן**' ורק 'רמיזא בתורה' אפ"ה מקרי דת משה, ע"ש, ונהי דבמסקנתו כתב דהוא דוחק, מ"מ היינו משום דכיון שאין לו חיוב מן התורה לא הוה קרינן ליה דת משה (ובע"כ הוא מדאוריתא ולהכי קרי ליה דת משה), ע"ש, אכן לפמ"ש הגרי"פ פערלא (הנ"ל בתחילת הערה זו ד"ה אמנם) דבאמת זה לא רק דרבנן גמור (ורק 'רמוז בתורה') אלא יש בזה גם איסור תורה (משום לפני עיור), שפיר דמי למימר הכי - דכיון דהוא דאוריתא מ'לפני עיור' (או מ'לא תקרבו') ובנוסף לזה גם 'רמוז בתורה בפרטות' בקרא ד"ופרע", מקרי 'דת משה'].

והשתא לפי כל זה נבא לנידון דידן לגבי החלק התחתון של הרגל, דלכאורה אף שאפשר ללמוד מהדרך עצמו דליהוי "לפני עיור" (או 'לא תקרבו לגלות ערוה') וכנ"ל, מ"מ אכתי לא יתקרי "דת משה", משום שלא מרומז עליו בפסוק

❖ לכבוד ולתפארת ❖

בפרטות, שהרי בפסוק רק מוכח דהיו מגלים את כל גופה וכנ"ל אך דלמא החלק התחתון היה מגולה כבר קודם לכן כפניה ידיה ורגליה, אלא שיש לנו מקורות אחרים שהיו מכסים גם את החלק התחתון, וא"כ נמצא דאינו נרמז בפסוק גופיה, ואף שבכל זאת מכך שזה היה הדרך בדורות המתוקנים לכסותו נלמד שגילויו אסור משום לפני עיור או לא תקרבו וכנ"ל (ד"ה וצריך) מ"מ כאמור "דת משה" לא ייקרא. [ואמנם בתחילה חשבתי לדחות, דמכיון שסו"ס עצם הכיסוי כן מרומז בפסוק (דמכך שצריך לגלות את גופה של הסוטה מוכח דהיה לפני כן מכוסה וכ"ה דרך בנות ישראל), ממילא שפיר חשיב שהוא מרומז, ורק לגילוי מילתא בעלמא מה נכלל ב'גילוי' זה (שממנו נלמד לכיסוי) למדינן משאר גמרות דגם החלק התחתון היה מכוסה והשתא גילוהו (מעיקרא דדינא), אבל סו"ס הוי כמרומז בפסוק גופיה ושפיר מתקרי דת משה. אך שו"ר שזה אינו, דהרי א"כ אכתי קשה כנ"ל, דגם בקלתה נאמר כן, שהרי סו"ס עצם הכיסוי ראש כן מרומז בפסוק ורק לגילוי מילתא מה נכלל בכיסוי זה למדינן לה מהדרך עצמו, ובכ"ז אמרינן דהוי רק דת יהודית. ובע"כ לומר שאה"נ שוק וקלתה מכיון שאין עליו רמז בפסוק בפרטות א"כ אע"פ שבסופו של דבר נלמד מ'לפני עיור' מ"מ נקרא 'דת יהודית' כי כאמור אין עליו רמז בפסוק בפרטות].

אבל מ"מ לעניין דינא אין נפק"מ בזה, דכפי שכבר כתבתי לעיל, הרי למעשה בסופו של דבר אנו למדים שכל גופה אם הוא מגולה הוי משום איסור דאורייתא דלפני עיור (או לא תקרבו לגלות ערוה), זולת פניה ידיה ורגליה (שהיו מגולים כבר קודם לכן, ולא נכללו בגילוי המיוחד שהיה בסוטה שמשם למדים לחיוב כיסוי), אלא שרק 'לא נקרא' דת משה משום שאינו מרומז בפרטות בפס' מה היה מגולה ומה מכוסה ככיסוי הראש וכנ"ל, וא"כ היאך יתכן לומר שאם ישתנה הרגילות שוב יהיה מותר. [בפרט שהרי 'כל הגוף' נלמד משם, וא"כ מאן פליג לן שחלק מסויים בגוף יכול להשתנות וחלק שני לא, אין זה אלא סברת הכרס, שבדורינו אין לו משמעות שבעתיים אחרי שרגש הצניעות האמיתית נפל ארצה]. וזה ברור.

ועוד, דמכיון דאתה למד מכך ש'דרך בנות ישראל בכך' ממילא מוכרח שזה לא יכול להשתנות, שהרי מעיקרא מה שדרכו בנות ישראל בדרך זו לכסות הכל ולא גילו את זה אפילו שאם יגלו את זה וכולן תלכנה כך יהיה 'פחות הרהור', היינו משום דסו"ס איכא קצת הרהור אפילו אם רגילים, ולכן אסור, וא"כ מה נשתנה השתא דנהגו לגלותו, סו"ס כאמור הרי גם בהתחלה יכלו לגלות ולא יהיה הרהור, ובכ"ז כיסו, וע"כ דהוא משום דסו"ס איכא קצת הרהור כאמור (אמנם לא כפי שהיה מעיקרא אם כולן היו הולכות כן ופתאום אחת מגלה, אבל קצת הרהור מיהא איכא), ומהיכי תיתי לומר שזה היה רק מתורת חומרא וכיו"ב [וגם אם תימא דזה היה רק מתורת חומרא, אולי נבוא ונתיר עוד ועוד חלקים מגופה מטעם זה דדלמא מה שכיסו אותו היה משום חומרא בלבד, אלא ודאי דלא אמרינן הכי. וכאמור אין שום מקור לחלק בין חלק זה לחלק זה].

וע"פ האמור נדחה גם מה שיש שרצו לומר שלפי כל האמור כאן שהאיסור הוא משום לפני עיור [ובפשטות גם מרומז על כל הגוף בקרא דהאשה ומקרי 'דת משה', כדלעיל], א"כ אדרבה כל שרגילים בגילוי הגוף, א"כ ליכא לפני עיור. דזה אינו, חדא, דא"כ גם על גילוי שיער שלמד הגרי"פ פערלא שיסודו הוא ג"כ מ"לפני עיור" ורק 'נרמז' בקרא ד"ופרע את ראש האשה" וכנ"ל, נמי נימא דכאשר רגילים לגלותו ליכא משום לפני עיור, וזה ברור שאין אומרים כן שהרי בברייתא בכתובות (עב.) דאמרינן אזהרה לבנות ישראל וכו' קיימינן על מקור הלימוד שצריכה לכסות את ראשה ולא על זה שאחרי שהדרך לכסות איכא איסורא לגלות [ודעת הרב יוסף משאש יחידאה בזה. ויש עליו קושיות עצומות ממהלך הגמ' בכתובות (עב.) הנ"ל ומהראשונים שם, ועוד. ואכמ"ל], ועוד שלפ"ז גם גילוי שאר הבשר כגון הירך וכד' יהיה מותר [שנלמד ג"כ מלפני עיור וכנ"ל וגם נרמז בקרא ד"האשה"] כאשר רגילים לגלותו, והא ודאי ליתא ולא העלה אף אדם על דל שפתיו להתיר זאת. אלא פשוט דאיסורא דלפני עיור דהכא ניצב וקיים גם אם כולן יהיו רגילות בכך [אף שודאי 'פחות' מכאשר כולן רגילות לכסות ואחת מורידה, אבל קיים]. וזה ברור.

[מיהו יתכן לומר בכל זה בדרך אחרת. דהיינו, שבאמת א"א ללמוד 'באופן גורף' שכל היכא שכך הדרך בדורות המתוקנים, ממילא הוי כהכשלה וריחוק מן הערוה הנצרך 'מדאורייתא'. דלא כל מה שהדרך היה כך, הוי מדאורייתא. ומה שלמדו חז"ל (כתובות עב.) מהפסוק "ופרע את ראש האשה" שמזה דחזינן התם שדרך בנות ישראל לכסות ראשן, אלמא פריצות הוא ואסור מדאוריתא, וכנ"ל, ומוכח לכאורה שזה כן תלוי זה בזה, י"ל דהיינו דוקא שם דמסתבר לחז"ל בהבנה פשוטה שהרחקה כזו של כיסוי ראש (- שמוכח מהפסוק של

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ לכבוד ולתפארת ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

"ופרע" שכך הוא דרך בנות ישראל -) היא נצרכת מדאורייתא, ורק קלתה שהיא פחות מכשילה ואינה גורמת קירבה כ"כ, מסתבר להו לחז"ל דלא הוי הרחקה הנצרכת מדאורייתא, ולכן הוי רק דרבנן ואסור מ'דת יהודית'. וכן י"ל בשאר ענייני דת יהודית, שהבינו חז"ל שאינן הרחקות הנצרכות מדאוריתא. ושו"ר שכן נראה מלשון האור זרוע (סי' תשמ): בעוברת על דת יהודית וכו' שאינו אלא פריצותא בעלמא ולא איסורא דאוריתא. עכ"ל. וכן נראה מלשון רבינו קרקש (כתובות עב:), ומלשון הכנה"ג בספרו דינא דחיי (עשין מח, ד"ה ואיזו). ע"ש. עכ"פ גם לפ"ז, לגבי כיסוי הגוף (והשוק בכללו) מסתבר מאד דהוא נצרך להרחקה מדאורייתא, וממילא מהיכא תיתי להוציא את 'שוק' מכללו ו'להחליט' שאינו אלא מדרבנן, בפרט בדורינו שנתקהו חושי הצניעות ואבדה ההרגשה מהי צניעות אמיתית (ולא יצאו מהכלל אלא פניה ידיה ורגליה). וכן כתבו להדיא כמה אחרונים שכיסוי הגוף הוא דאוריתא - הובאו להלן בסוף פרק זה (אות ח בהערה)].

יתבאר שכל זה הוא רק לדרך הגרי"פ פערלא אך לקושטא אינו מוכרח ויתכן דרך מרווחת יותר

מיהו מה שהוצרכנו לכל זה, הוא רק לדרך הגרי"פ פערלא הנ"ל, שהבין שמה שפירש רש"י (כתובות עב סוע"א) בפירוש השני שהלימוד הוא: "מדכתיב 'ופרע' מכלל דההוא שעתא לאו פרועה הות, שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש", אף דמה שאנו רואים מזה הוא רק שכך "דרך בנות ישראל לצאת בכיסוי ראש" ולא כתוב שזה "אסור", מ"מ כוונתו ש"מעצם זה שכך דרך בנות ישראל לצאת" מסתבר לחז"ל דזהו משום פריצותא וא"כ שוב יש לאסור מצד "לפני עיור" (או מצד "לא תקרבו לגלות ערוה". ראה לעיל). ולכן הוצרכנו לכל האריכות הנ"ל - לבאר מדוע למדו את זה רק מהפסוק ולא מעצם זה דחזינן וידעינן דכך דרכן של בנות ישראל לכסות את הראש. וכן הוצרכנו לבאר מדוע שאר ענייני דת יהודית [שג"כ היה דרך בנות ישראל בכך] לא הוו 'דת משה' מטעם דהוו נמי לפני עיור (או לא תקרבו). ושלפ"ז יש לדון על השוק האם הוי נמי בכלל זה ואסור מדאורייתא או שבגלל שלא מוכח מהפסוק עצמו להדיא על החלק התחתון אז א"א להוכיח, וגם אם נאמר שאפשר להוכיח ממה שכך הדרך [בדורות המתוקנים] דהוי לפני עיור או לא תקרבו [וכך מסתבר] האם מטעם זה גם מקרי 'דת משה', או שבשביל שיכנס להגדרה של 'דת משה' צריך שיוזכר בפסוק בפרטות עליו וכו' וכך נראה. [או שי"ל שרק כיסוי ראש וגוף הוי דת משה, משא"כ שאר ענייני דת יהודית. ראה לעיל בסמוך בקטע הקודם בסוגריים]. כנזכר כ"ז לעיל באריכות.

אבל לקושטא לכאורה אין דברי הגרי"פ פערלא מוכרחים במחכ"ת, דהנה עיקר הוכחותיו דאין ללמוד מעצם זה דחזינן בקרא שכך דרכן של בנות ישראל [לכסות את ראשן], הוא דזה שכתוב בתורה שכן דרך בנות ישראל והמנהג כן אינו מחייב שגם חשיב עד כדי דליהוי 'איסור', וכדהוכיח מגיטין (מז:) דאמרינן "ולביתך" מלמד שמביא אדם ביכורי אשתו, ומזה רצתה הגמ' להוכיח דקנין פירות כקנין הגוף דמי, דהיינו דמזה שמגיע אליו רק פירות ואפ"ה יכול לומר "האדמה אשר נתת לי", מוכח דכקנין הגוף דמי. והקשו התוס' (שם ד"ה ולביתך), וז"ל: וא"ת והא מן התורה אין לבעל פירות בנכסי אשתו אלא תקנתא דרבנן בעלמא היא, א"כ על כרחך גזיה"כ הוא. וי"ל דרך נשים שנותנות פירות לבעליהן, וכי האי גוונא איירי קרא. עכ"ל. מוכח מדבריהם דאע"פ שהתורה דיברה על פי אותו מנהג שהבעל אוכל פירות נכסי מילוג שלה, מ"מ זה ודאי שנשאר הדבר רק מדרבנן כדכתבו מעיקרא (ומקורם מכתובות מז:), ולא אמרינן דאחרי שהתורה מיירי לפי מנהג זה משמע שיש מנהג קדום שחובה להביא פירותיה אליו ויהיה זה מדאוריתא. אלמא דאין ללמוד ממנהג לומר שהוא חובה מדאוריתא. והתוספות שם גם הביאו ראיה לדבריהם, וז"ל: וכענין זה אמרינן בריש קידושין (ד.) "אי כתב רחמנא מעשה ידיה לאביה דקא מתזנא מיניה, ואע"ג דמדאוריתא אינו חייב במזונות בתו, אלא דאורחא דמילתא הוא שהוא זן אותה". עכ"ל. מוכח מזה נמי כאמור. [ועי"ש עוד שהוכיח כן משבעת ימי המשתה, שכתוב (בראשית כט, כז) "מלא שבוע זאת", ופירש"י (שם) ע"פ הירושלמי, שהכוונה בזה לשבעת ימי המשתה. וזאת אע"פ שהם רק מדרבנן כמו דמשמע בירושלמי (ריש פ"ק דכתובות). ע"ש. אולם אי משום הא לכאורה יש לדחות דהתם עד משה רבינו לא נהגו כן כולם אלא רק נכבדי העם, וכדמשמע בירושלמי הנ"ל וכמו שביאר הרמב"ן (בראשית שם). ע"ש. ולהכי לא שייך לומר שזה חובה]. וכיו"ב הביא ההפלאה (בכתובות עב. ברש"י שם) מהא דאמרינן (סנהדרין מו:), אמר ליה שבור מלכא לרב חמא, קבורה מן התורה מניין. אישתיק ולא אמר ליה מידי. וכו'. ופריך, ונימא [דהמקור לקבורה הוא] מדאיקבור צדיקי [אברהם (בראשית כה, ט), יצחק (שם לה, כט), יעקב (שם נ, יג)]. ומשני, מנהגא בעלמא. אלמא אין להביא ראיה ממנהג שהוזכר בכתוב לקבוע הדבר כחובה מדאורייתא. עוד הוכיח ההפלאה

❖ לכבוד ולתפארת ❖

(כתובות י. ד"ה ויש להביא) מדכתיב (שמואל א, כ) "אשר נסתרת שם ביום המעשה", ותרגם יונתן ביומא דחולא, ופירש"י דקרי ליה לערב ר"ח יום המעשה, אלמא ר"ח גופיה לאו יום המעשה הוא. ואין לנו שום איסור לעשות מלאכה בר"ח מדברי קבלה, ומוכח דאף דנקרא כן מפני המנהג אין בזה שום איסור. ע"ש. ומכח כל זה הוכרח הגרי"פ לומר דאה"נ הלימוד הוא לא מעצם המנהג דחזינן בקרא ד"ופרע את ראש האשה", אלא זהו רק מגלה לנו שכך היה הדרך, ומסתבר להו לחז"ל דהדרך שנהגו כך הוא משום פריצותא וממילא איכא משום לפני עיור, ומאחר שמרומז בכתוב [בפרטות עליו] הוי דת משה.

אך לכאורה ניתן לדחות את כל הוכחותיו, דלעולם י"ל שבאמת הלימוד הוא **מעצם זה דמשמע דעד השתא היתה מכוסה**, והא דהקשו הגרי"פ וההפלאה שמצינו בכמה מקומות שגם 'מנהג שהוזכר בתורה' לא הוי דאוריתא, יש לומר דהיינו דוקא התם שאין הכרח לומר שהוא מצד חובה, אבל הכא אם איתא דהכוונה בזה היא רק ללמד ש"אם" היא מכוסה צריך לפרוע את ראשה אבל זה לא חובה שיהיה מכוסה לפני כן, א"כ הו"ל להסב דבריה על 'ראשה' כלומר "וראשה יהיה פרוע", ולא על 'האדם' דהיינו "ופרע את ראש האשה", דמשמע שמילתא דפסיקא היא שהיה מכוסה לפני כן, וכפי שכתב מהרא"ל צינץ בספרו אילת אהבים (כתובות שם) שלכאו' יש להקשות מדוע א"כ לא למדים חיוב כיסוי ראש גם לגבר מקרא דמצורע "ראשו יהיה פרוע" (ויקרא יג, מה) ומפרשינן במו"ק (טו.) דהיינו שיהיה פרוע מכוסתא וסודרא. ע"ש. דמשמע הא עד השתא היה מכוסה, ויתחייב הגבר בכיסוי הראש מהתורה. ותירץ, דשאני התם במצורע דכתיב "יהיה פרוע" דמשמע נמי שאם היה מגולה לא יכסה ויהיה בפירוע כאשר היה, משא"כ הכא דכתיב "ופרע", ולא כתיב "יהיה פרוע", משמע דמילתא דפסיקא היא דודאי אין ראשה פרוע, ולכן כתיב "ופרע", דודאי מכוסה היה, שהרי אסור לצאת בפריעת ראש, אלא שצריך הכהן לפרוע ראשה. ע"ש. וכאמור לפ"ז יש לתרץ קושיות הגרי"פ הנ"ל, דבכה"ג דנידו"ד שפיר דמי למילף ממה שהפסוק הזכיר את דרך בנות ישראל לכסות את ראשן, מהטעם שהזכיר המהרא"ל צינץ.

ושו"ר מה שכתב בזה בספר סוגיא דפאה נכרית (עמ' ס), ליישב קושיות הגרי"פ פערלא הנ"ל באופן אחר, דאחר שהביא שם את מאי דדחינן בסנהדרין (מו:) הנ"ל דליכא למיגמר דין קבורה במת מדאקבור צדיקי דדלמא מנהגא הוא (ולכאו' ה"נ ליכא למילף דאיכא איסורא בפריעת ראש דדלמא מנהגא הוא), כתב ליישב, וזת"ד: ובאמת צריך להבין גם לפי ההו"א שם בסנהדרין שכן ילפינן ממנהגא, דאטו מהא דכתיב "נעליכם ברגליכם" "נעלך לא בלתה" "שלף איש נעלו" וכד' דחזינן שלבשו נעליים נימא דאיכא חיובא לחבוש נעלים, וכן "וחלצה נעלו מעל רגלו" האם נימא: מכלל דעד השתא לאו חלוץ הוה ש"מ אין דרך בני ישראל לילך חלוצי נעל ואיכא חיובא ללבוש נעל? אלא ודאי דכל היכא דחזינן דהמנהג דעלמא שהלכו כך מחמת סתם מלבוש להגן עליהם מפני הקוצים וכד' וממילי דדרך ארץ נינהו [וכ"ה שאר הדוגמאות שהבאנו לעיל], ודאי דלא היה לגמ' שום הו"א ללמוד מזה חובה, ומה שהיה הו"א בקבורה למילף מיניה היינו משום דהיכא דאפשר לומר דהמנהג דחזינן בתורה היה משום קפידא דוקא ומילתא בטעמא ולא סתם, בזה שפיר יש למילף דהוי חיובא. וא"כ בקבורה ודאי דאפשר לומר דהא דהיה מנהג בזה הוא משום "כבוד המת" ונילף מיניה, וע"ז תירצו בגמ' דמ"מ ליכא ראיה דהלא גם בדרכים אחרים אפשר למנוע בזיון המת ולאו דוקא בקבורה (כגון שריפה חנטה וכד'), והא דנקט הכתוב קבורה היינו משום דמנהגם היה בקבורה. ולפי"ז שפיר מובן נידו"ד, דבמנהג דרואין דנהגו כך לכסות את הראש דמסתבר להו לחז"ל דהיינו משום דאית בזה פריצות, שפיר דמי ללמוד ממנהגם. עכת"ד. ודפח"ח. וכיו"ב ראיתי לחכ"א שכתב, בזה"ל: אמנם יש להקשות, שהרי בתורה כתוב גם (לגבי יבם) "וחלצה נעלו מעל רגלו", ומוכח שדרך העולם שיש להם נעלים על רגלם, והתורה רואה את זה כדבר פשוט וברור, ואטו לפ"ז יהיה חיוב ג"כ ללבוש נעליים. והתשובה פשוטה, אכן, התורה רואה גם בזה דבר מוסכם ונכון, אך מהו הדבר הנכון שהתורה הצדיקה אותו, רק העובדה המציאותית הזו שאנשים אינם רוצים להנגף בדרכים מאבנים וכדומה, ולכן הם נוהגים ללבוש נעלים, עובדה זו אין בה עניין רוחני ותורני, ומשום כך אין בזה שום חיוב מהתורה. משא"כ לגבי כיסוי ראש, כיון שהתורה הזכירה את המנהג הנ"ל, שנהגו בנות ישראל לילך בכיסוי ראש, והמנהג הוא משום ענין רוחני ותורני, כלומר משום הענין של

❁ לכבוד ולתפארת ❁

ההימנעות מפריצות, בזה ודאי מסתבר, שכשהתורה הזכירה אותו ואנו למדים על כך שהיא רואה את הדבר כמוסכם ונכון, יש בכך הסכמה על עצם הדבר הזה, דהיינו הסכמה על כך שהדבר באמת נחשב כפריצות וראוי לכסותו. עכ"ל.

ולפי כל זה [בדרך זו, לא כהמהרי"פ פערלא] לא קשה מה ששאלנו לעיל (בתחילת ההערה) מדוע הגמ' הוצרכה ל'פסוק' כדי ללמוד שכך הדרך, לימא כיון דחזינן בעינינו שכך הדרך א"כ מוכח שזה אסור. דלהאמור באמת א"א ללמוד חיוב מעצם זה שכך הדרך, אלא הלימוד הוא ממה שהפסוק הזכיר שהוא מכוסה במילתא דפסיקא (לדרך המהרא"ל צינץ הנ"ל) או ממה דבמנהג ודרך זו [שנהגו לכסותו] שהוזכר בתורה אית בזה סברא טובא - שהטעם הוא משום פריצות (לדרך הספר סוגיא דפאה נכרית הנ"ל). וכן אתי שפיר מה ששאלנו לעיל מדוע קלתה אינה מ'דת משה' הלא הדרך היה לכסות גם אותה. דלהאמור אין הלימוד מעצם הדרך [כפי שרצה לומר הגרי"פ פערלא, דכיון שכך הדרך אלמא זה גורם למכשול ואסור משום לפני עיור (או לא תקרבו), כדלעיל], אלא הלימוד הוא מזה שהפסוק "הסכים" לדרך זו לחייב לנהוג כך (כנ"ל למהרא"ל צינץ כדאית ליה ולספר סוגיא דפ"נ כדאית ליה), ומעתה אין לנו ראיה שהפסוק הסכים אלא על אופן שנופל עליו לשון "פריעה" ומסתבר להו לחז"ל שבקלתה סגי בשביל שכשיסרוה יקרא לשון זו. ובנות ישראל הוסיפו גדר ונהגו לכסות לגמרי.

[**מיהו** לכאורה עדיין יש לשאול, דאף דאה"נ אין ראיה מקרא ד"ופרע" שהסכים עם מנהג זה לכסות את קלתה ושאר ענייני 'דת יהודית', מ"מ מדוע באמת אין בקלתה ושאר ענייני דת יהודית איסור דאורייתא מצד "לפני עיור" ו"לא תקרבו" וליהוו כדת משה. וצ"ל כפי שכתבתי בדברי הגרי"פ פערלא לעיל, דאה"נ, ומה דאפ"ה לא מקרו "דת משה" הוא משום ש"לפני עיור" הוא לאו כללי ולא לאו בפרטות על זה, ולא קרי דת משה אלא אם הדת משה מזהיר בפרטות על זה. וכנ"ל. (אלא שלפירוש של הגרי"פ פערלא גם ראשה וגופה נלמדים נטו מלפני עיור, וא"כ מאי שנא משאר ענייני דת יהודית, ובעל כרחינו לדחוק דסו"ס כיון ד'מרומזים' בפסוק ד"ופרע" בפרטות על זה, לכן מקרו דת משה משא"כ שאר ענייני דת יהודית אין עליהם רמז בפרטות אע"פ ששניהם יסוד איסורם הוא מלפני עיור, כאמור. משא"כ לפירושים של המהרא"ל צינץ וה'סוגיא דפאה נכרית' הנ"ל כיסוי הראש והגוף לא רק שהוא 'מרומז' בקרא ד"ופרע" אלא אפשר ממש 'ללמוד' משם ולכן לדבריהם אתי שפיר טפי החילוק בין כיסוי הראש והגוף דמיקרו דת משה בשונה משאר ענייני דת יהודית דנלמדים נטו מאיסור כללי דלפני עיור). **ועוי"ל** מצד אחר, דהחלוקה של 'דת משה' ו'דת יהודית', נקבע לפי "קפידת" הבעל, כלומר אם וכאשר יש כאן איסור תורה הדורש את מה שמקפיד הבעל, הרי הוא אמור להיכלל בדת משה, אבל שאר ענייני הדת יהודית ופריצות אע"פ שיש בהם איסור מהתורה של "לפני עיור" ועוד, מ"מ אין אזהרת פסוק זה נוגע לעצם קפידת הבעל (שהרי לא מפריע לו מה שאחרים נכשלים בהרהורים וכד' שתאמר שעל זה מצביע הפסוק "לפני עיור" וליהוי דת משה, אלא עצם הפריצות המקרבת אותה לאחרים וחשש זנות וכד' הכרוך באותה הכשלה מפריעים לו, ואינו קשור לקרא ד"לפני עיור" המונע מ'נתינת מכשול' לאחרים) ולכן לא מקרי אלא דת יהודית, כשם שב'מקללת' קפידתו היא על עצם הבזיון, ומה שיתכן ועלול להיות כרוך בזה איסורי תורה דקללה וכד' - אין זה מעניין קפידתו של הבעל ולכן לא מקרי אלא דת יהודית, וה"נ הכא. משא"כ פריעת הראש גמורה כן קרויה "דת משה", משום שהכתוב ציוה אותה שלא תהא פרוצה בפריעת הראש, שעלולה לבא בזה לידי קירבה לאיש אחר חלילה, וזהו בדיוק קפידתו של הבעל, ואינו רק מצד 'הכשלת הרבים' הנלמד מקרא ד"לפני עיור". ודו"ק היטב. אלא שעדיין יש לשאול דהניחא לגבי 'לפני עיור', דאין פסוק זה הופך את ענייני דת יהודית לדת משה משום שאין קפידת הבעל בהכשלה זו כאמור, אבל 'לא תקרבו' לכאורה שייך לקפידת הבעל, ומדוע ענייני דת יהודית לא מקרו 'דת משה' מצד הקירבה. וצ"ל דכיון שהם רק חשש רחוק למכשול, לא נכללו ב'לא **תקרבו**', ורק מדת יהודית הוסיפו עוד סייג על זה להתרחק יותר ויותר. (מיהו ההסבר השני - דזה תלוי בקפידת הבעל - כתבתי רק לדרך השניה (דהיינו לפי ביאור המהר"ל צינץ והסוגיא דפ"נ הנ"ל) דלא כהגרי"פ פערלא הנ"ל, כי לדרך של הגרי"פ פערלא א"א להסביר דהטעם דהדברים הנכללים בדת יהודית לא הוו דת משה אפילו דאית בהו משום לפני עיור מצד זה שהם לא בקפידת הבעל, שהרי גם כיסוי הראש לשיטתו יסוד איסורו הוא משום לפני עיור, ואפ"ה הוי דת משה, אלא לשיטתו בע"כ החילוק הוא אם נרמז כן בפסוק או לא וכנ"ל). וע"פ כל זה יש להעיר לכאורה על מה שכתב הגאון יבי"א (ח"ד אה"ע סוף סי' ג) שבהכרח אין בדת יהודית לאו דבחוקותיהם לא תלכו, שהרי בגמרא מבואר שדת יהודית אינו אלא דרבנן, ע"ש, דלהאמור בהני תרי טעמי תריצי, אין זה מוכרח במחכ"ת. **מיהו** שוב בינותי דיתכן לומר בכל זה דרך אחרת, דהיינו דדוקא הרחקה כזו של כיסוי ראש היא נצרכת מדאורייתא, אבל קלתה שהיא פחות מכשילה ואינה גורמת קירבה כ"כ, מסתבר להו לחז"ל דלא הוי הרחקה הנצרכת מדאורייתא, ולכן הוי רק דרבנן ואסור מ'דת יהודית'. וכן י"ל בשאר ענייני דת יהודית, שהבינו חז"ל שאינן הרחקות הנצרכות מדאוריתא. וכנראה כך

ועוי"ל באופן אחר, דאע"פ שלעולם חיוב הפריעה והגילוי בסוטה אינו אלא בליבה בלבד, גם מדינא דאוריתא (דלא כהצניעות והישועה הנ"ל, אלא כהקול דודי ודעימיה הנ"ל ד"ה ועל), אך מ"מ אפשר ללמוד מזה 'חיוב כיסוי' של אשה על הכל, שהרי לשון "ופרע" מתפרש '**גילוי חלקית**' [וכנ"ל שם בשם הקול דודי] וממילא מוכח שלא רק החלק הזה שאנו מגלים בה (ליבה) היה מכוסה מלפני כן, אלא היה מכוסה גם עוד חלקים מגופה (דאל"כ אין גילוי הלב 'גילוי חלקי' כלשון "ופרע", כאמור). ומכיון שמצינו [בברכות כד.] שהשוק נקרא ערוה (אע"פ שהוא אסמכתא בעלמא), בהכרח גם הוא היה מכוסה, וממילא ניתן ללמוד שהכיסוי [שמכללו נתגלה חלקית מחמת מצות "ופרע"] היה גם על שוקה, והיה "דרך לכסותו". **ובקיצור**, כשם שאנו למדים מ"האשה" בכך שמגלים את ליבה ש"מכלל דעד השתא היה מכוסה" - דמוכח דיש לכסותו, ה"נ נילף ד"מכלל דעד השתא גם עוד מחלקי הגוף [הידועים לנו בגילוי מילתא מפסוקי הנביאים ומסוגיות בש"ס] היה מכוסה" (שהרי "ופרע" משמעו גילוי חלקי) ויש לכסות את כל המקומות המכוסים הללו, גם את השוק[262].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

הבין מרן זצ"ל ביבי"א הנז'. עכ"פ גם לפ"ז, לגבי כיסוי הגוף מסתבר מאד דהוא נצרך להרחקה מדאורייתא, וכן כתבו להדיא כמה אחרונים שכיסוי הגוף הוא דאוריתא (הובאו להלן אות ח בהערה), וממילא מהיכא תיתי להוציא את 'שוק' מכללו ו'להחליט' שאינו אלא מדרבנן, בפרט בדורינו שנתקהו חושי הצניעות ואבדה ההרגשה מהי צניעות אמיתית. ולא יצאו מהכלל אלא פניה ידיה ורגליה].

ומעתה לפי פירוש המהר"ל צינץ והספר סוגיא דפ"נ הנ"ל לגבי דרך לימוד כיסוי ראש – ה"נ י"ל לגבי כיסוי **גוף** האשה דחזינן מקרא ד"האשה" שהיו מגלים את כל גופה (מעיקרא דדינא) ומוכח דעד השתא היה גופה מכוסה דדרך בנות ישראל לכסותו – דגם בזה הדרך לימוד היא באותו אופן, דחזינן מקרא דמילתא דפסיקא הוא שכל גופה היה מכוסה והשתא הוא דמגלה אותו (לדרך המהרא"ל צינץ הנ"ל), או דאית בזה סברא טובא שהטעם למנהג זה שנהגו לכסותו הוא משום פריצות (לדרך הספר סוגיא דפאה נכרית הנ"ל). ואף שאת פניה וידיה ורגליה אנו לא למדים משם לחייב לכסותן משום דגם לפני כן היו מגולים אצל הסוטה, מ"מ החלק התחתון בהכרח היה מכוסה לפני כן גם אם אינו ה'שוק' [אף שלמעשה בהכרח הוא החלק התחתון. ראה לעיל פרק א באריכות], כפי שמצינו בגמ' בכמה מקומות (כגון בשבת צח: ועוד, כפי שהבאתי לעיל בתחילת ההערה ד"ה אך), וא"כ ודאי דזה נכלל בגילוי של הסוטה וממילא שפיר ניתן ללמוד שיש חובה לכסותו מהתורה - ככיסוי הראש ושאר הגוף שהיו דרכן לכסותן ובסוטה גילום, ואסור מדאורייתא והוי דת משה.

[262] **אמנם** לכאורה ביאור זה יבוא רק לפירוש השני ברש"י (כתובות עב סוע"א) שצורת הלימוד ב'כיסוי הראש' הוא דמדמגלים ראשה מכלל דעד השתא היה מכוסה ודרך בנות ישראל לכסות זאת משום פריצותא, ע"ש, דלפ"ז שפיר יש ללמוד גם דמדמגלים את ליבה מכלל דעד השתא היה מכוסה ומכלל דשאר גופה [לפי מה דידוע לנו ממקורות אחרים] היה מכוסה, וחזינן דבנות ישראל היה דרכן לכסות כל גופן (חוץ מפניה ידיה ורגליה) משום פריצותא. [וגם בזה שייך כל האריכות שבהערה הקודמת, קחנו משם].

אבל לפי מה שפירש רש"י שם בפירוש הראשון לגבי צורת הלימוד של כיסוי הראש, דהוא על דרך 'מידה כנגד מידה', דכשם שהיא גילתה את שערה ועשתה איסור לפני הבועל, כך אנו עושים לה לנוולה, דמזה מוכח דמה שעשתה (כלומר פרייעת הראש) הוא היה באיסור דלכן מענישים אותה מידה כנגד מידה. ע"ש. לפ"ז בשלמא לגבי הלב שהיו מגלים שפיר איכא למימר מידה כנגד מידה, אבל לגבי שאר הגוף איך למדים מהפסוק שיש איסור לגלותם? הרי לא מצינו שנענשה בהם – לגלותם – כדי שתוכל לומר בהם נמי 'מידה כנגד מידה' כנ"ל, וא"כ אולי באמת אין בזה איסור לגלותם (מהפסוק)? [אין כוונתי בזה שמה שלא מצאנו שהיו מגלים לסוטה "בהכרח" שאינו פריצות, דפשיטא דזה אינו (דאטו שאר גופה אינו פריצות), אלא כוונתי שבמה שלא מצאנו בסוטה "אי אפשר ללמוד משם שהוא פריצות", דהרי ליכא בזה מידה כנגד מידה. ובהכרח האיסור בשאר גופה הוא כדרך הצניעות והישועה הנ"ל, או משום דת יהודית האסור משום 'לפני עיור' או 'לא תקרבו' כהדרך השניה דלהלן וכדנראה
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מיהו המעיין היטב בדברי הרב משפט צדק הנ"ל יראה דבאמת דרך אחרת עמו, דאיהו סובר, שבאמת דוקא אם מגלה את "ליבה" הוי 'דת משה', אבל אם מגלה את זרועותיה אפילו שמגלה כן שלא מחמת הכרח הטוויה וכד' בדרך ארעי, בכל זאת הוי איסור פריצות ד'דת יהודית', [ומשמע שכך הוא גם כל גופה[263] חוץ מליבה], ע"ש, דלא כפי שהבינו האום אני חומה והאז נדברו הנ"ל בדבריו שכל גופה הוי דת משה, ראה בהערה[264].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

מהמשפט צדק וכפי שאבאר בסמוך בפנים, או לחילופין משום ק"ו מליבה או שערה (ראה לעיל אות ד בהערה בשם היחו"ד), או מסברא פשוטה (ראה לקמן אות ז)].

אמנם חכם אחד כתב לי ליישב שיבוא פירוש זה גם אליבא דהפירוש הראשון ברש"י הנז' שהוא מידה כנגד מידה. וכה דבריו: גם לדרך זו הלא כך יתפרשו פסוקי התורה: 'ופרע את ראש האשה' - תן לאשה זו כמידתה חלק רע שבררה לעצמה, ומה שגילתה גופה באיסור בפני מנאפה, גלה בה כעת בדרך בזיון. ומכיון שלא מסתבר שרק חלק מסויים מגופה כגון ליבה אסור מהתורה והשאר לא, דפשיטא דבית הערוה איסור חמור הוא יותר, על כרחינו ציווי התורה כך הוא - 'תן לה כמידתה אך במשורה, וגלה בה רק חלק ממה שאסור בגילוי בעוון זה שגילתה'. ובמילים פשוטות, משמעות הפסוקים מורה (לדרך זו) שהתורה הענישה את האשה במידה חסרה, וממילא משמע שהאיסור בגילוי אצל אשה הוא יותר ממה שמגלים בסוטה [ולגילוי מילתא מה נכלל בתוך גופה שנאסר גם הוא, ילפינן משאר מקומות בתלמוד דמוכח שהיו מכסות את השוק, כגון 'שוק באשה ערוה' (ברכות כד.) דכתבו הראשונים שם שזה מקום מכוסה, וכן מוכח בעוד גמרות שהובאו בספר בכמה מקומות, כגון בהערה הקודמת ד"ה אך]. ולפי"ז שוב אין חילוק בין הלישנות. עכ"ד.

[263] **וכ"כ** בספר בל"ג (עמ' קלו) מדנפשיה, וז"ל: ואגב יש להעיר דבאמת לא מצינו שדברו חז"ל בחיוב לכסות הגוף ובשיער מצינו שנדרש מהקרא וגם זה בדרך רמז כדאיתא בכתובות עב. ועי"ש ברש"י, אבל לבוש כל הגוף עצמו מנין יצא החיוב וכו'. ונראה דבאמת כל כיסוי הגוף הוי מדת יהודית, ולא כתיבא בקרא לעוצם פשיטות הדבר, מה שאין כן שיער שנהגו הבתולות בגילוי השיער היה צריך להכתב, וא"כ לפי"ז כשנרצה לעמוד על אופן החיוב של כיסוי הגוף חובה עלינו להתבונן בזמנים הקדמונים ומהם נלמד דת יהודית שנהגה מקדמת דנא, וממילא פשוט שכל הבגדים חייבים להיות ארוכים ורחבים. ע"ש. ועיין עוד להלן (סוף פרק זה – אות ז) בזה.

[264] **דכן** נראה ממה שכתב (ח: ריש טור ב) וז"ל: וא"כ אחר שדינה (שם אשה) זאת העידו עליה שהיתה מגלה את **חיקה** ליון, **כבר היתה מגלה את לבה** שהוא **בתוך מקום חיקה**, שחיקה מקרי לבה ויותר ויותר. עכ"ל. וחזינן בבירור מכל לשון זה שסובר דרק 'ליבה' הוא דת משה; הן מריש דבריו שכתב "שהעידו עליה שהיתה מגלה את **חיקה** ליון כבר היתה מגלה את **ליבה**" - דלכאורה למה הוצרך לזה, הלא אם ס"ל ד'כל גופה' הוא דת משה, א"כ מעצם זה ש"העידו עליה שהיתה מגלה את **חיקה** ליון" כבר הויא עוברת על דת משה, ומדוע הוסיף "שבכך היתה מגלה את **ליבה**"? אלא ודאי דרק בגלל ליבה הוי דת משה. וכן מוכח נמי מדהמשיך וכתב "שהוא בתוך מקום חיקה", דלכאורה מפני מה הוצרך להוסיף זאת, הרי כבר כתב שגילתה את 'ליבה' וא"כ סגי בזה כדי ללמוד שעברה על דת משה, אלא ודאי דקאי על העדות שהעידו ש"גילתה את חיקה" וע"ז דן מה נכלל באותו עדות (דת משה או יהודית), וכתב שמתוך העדות למדת שהיתה מגלה את ליבה, שהרי הוא בתוך חיקה, ולכן הוי דת משה. וכן מוכח מדסיים "שחיקה מקרי ליבה (ויותר)", דלכאורה מה איכפת לן אם חיקה כולל גם את ליבה או לא, סו"ס גילתה את 'חיקה' שהוא מגופה, אלא ודאי שבשביל שיהיה דת משה חייב דוקא שיהיה 'גילוי ליבה'. וכן אח"כ בדף ט ע"א (טור ב) כתב: שהיתה מראה חיקה "ששם לבה ודדיה אשר הם הוד יפיה (כמו שאמרו ז"ל על מ"ש ויגש גחזי להדפה בפ"ק דברכות [וע' ר"נ גאון שם שכתב "שנתן ידיו בהוד שביפיה בין דדיה". וע"ע בירחון האוצר גליון צ עמ' נח-נט]) עוברת על דת משה מקריא". עכ"ל. משמע דרק בגלל שגילתה את לבה ודדיה (עי' בדברי חכמים וחידתם דלעיל בריש אות זו בהערה) הויא עוברת על דת משה, משא"כ שאר הגוף.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ **לכבוד ולתפארת** ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ובשלמא אם היה כותב רק "שדינה (שמה של האשה) הזאת היתה מגלה את ליבה", עוד היה אפשר להעמיס ולומר שלאו דוקא ליבה הוא דת משה אלא גם כל גופה הוי דת משה ומה שנקט ליבה הוא משום שזה מה שמצינו שנתפרש במקור הדין, אבל ממה שהוסיף לדון על העדות שהעידו שגילתה את חיקה, האם זה כולל גם את ליבה או שלא כולל, כנ"ל מוכח דסובר שה'דת משה' הוא רק על גילוי 'ליבה' בלבד כפי שהוזכר בסוטה, אבל שאר הגוף הוא דת יהודית (והתורה לא הזהירה ע"ז מרוב פשיטותו, וגם ליבה לא נלמד אלא מ'דרך אגב' שגילו אותה לסוטה), וממילא אתי שפיר כל הלשונות שלו הנ"ל, דכאמור הוא קאי על העדות שהעידו ש'היא גילתה את חיקה', ועל זה בא לדון מהו 'חיקה', וקאמר דבתוך 'חיקה' כלול גם 'ליבה' ויותר ויותר, וא"כ נמצא שהיתה עוברת על דת משה - בגלל גילוי הלב. וזה ברור.

[**ומה** שלא שאל וחקר את העדים אם באמת היה מגולה גם 'ליבה' או לא והוצרך ללמוד מלשון 'חיקה', היינו משום שהעדים לא היו בפניו, וכדנראה שם מלשון השאלה, שהובא לפניו **נוסח לשון של מעשה ב**"**ד** שכתוב שם שהעידו עליה "**שגילתה את זרועותיה וחיקה ליון וכו' ולחיות כל זה אמת כתבנו וחתמנו**", ועם זה באו לפני המחבר ושאלוהו האם בגלל זה יוכל לגרש את דינה וכו', ע"ש, וממילא לא יכל המחבר לברר אצל העדים, שהרי לא לפניו באו העדים, אלא לפני הב"ד הקודם שחתמו על השטר. ולכן דן בלשון הב"ד שכתבו שהעידו עליה שגילתה את "חיקה", האם הוי דת משה או לא, ומסיק שכן, משום שבתוך חיקה יש את ליבה].

ועוד ראיה שכך סובר, שהרי כתב כמה פעמים שגילוי הזרועות הם רק 'דת יהודית' [אפילו שלא בשעת טוויה. כגון בדף ח' ע"ד למעלה: כבר היתה מגלה את ליבה שהוא בתוך חיקה, שחיקה מקרי מקום **ליבה** ויותר ויותר וא"כ הויא עוברת על **דת משה**, **וג"כ עוברת על דת יהודית כמה שהיתה מגלה את זרועה** וכו'. עכ"ל. וכן נראה מדבריו כמה פעמים אח"כ שכתב לשון 'איסור' על חיקה ולשון 'פריצות' על זרועה, דהיינו שחיקה זה ה'איסור' עצמו של קרא ד"האשה", וזרועה הוא משום דת יהודית שאסור משום פריצותא כמו שכתבו הראשונים]. ומוכח שהבין שלשון "ופרע" משתמע רק לחלק מהגוף ולא לכולו, שהרי חזינן דזרוע אינו בכלל זה וכאמור, וא"כ מנין למדו שיש לקרוע דוקא "עד ליבה", אולי פחות, או אולי יותר, אלא ודאי שהבין כפי שכתבתי לעיל בשם הקול דודי והדבר שאול והדברי חכמים וחידתם (כל אחד לפי דרכו) בביאור הדבר מדוע למדים רק לליבה או לכל היותר מלמעלה עד ליבה, וא"כ רק זה הוי דת משה, משא"כ שאר הגוף.

ומה שכתב המשפט צדק בתחילה (ח: סוף טור א): "כן נאמר שגלוי **הגוף** והלב שהיה צריך לגלות בה הוי מדאורייתא אחר דמהאשה נפקא". צ"ל דפרושי קא מפרש, וכוונתו שכאשר מגלה את **הלב** הוי מדאוריתא מאחר דמ"האשה" נפקא, אלא שכאשר מגלה את הלב בהכרח מגלה קודם לכן גם את הגוף, ולכן **כאשר היא מגלה את הגוף והלב**, **בסופו של דבר יש כאן דת משה**, **מחמת הלב**, ואדרבה יתכן לדייק דרק בגלל שמגלה מלבד הגוף גם את הלב לכן הוי דת משה, אבל גילוי הגוף גרידא בלא הלב לא הוי מדת משה. וק"ל.

ויש שהקשו על הבנה זו במשפט צדק, ממה שכתב בקטע הבא (ט. טור ב), וז"ל: ומה גם דהנה אף למ"ש הרב שם, הנה נאמר שלא יש בנדון ההוא כיעור, אבל סוף סוף הרי בגלוי זרועותיה אם היה, אמ' נאמר דהויא עוברת על דת, וירצה לגרשה בנדון ההוא דהוא מצוה, וכמו שאמרינן בשלהי גטין (צ.:) כמה דתניא בשם ר' מאיר, וזו היא מדת אדם רע שרואה את אשתו יוצאה וראשה פרוע וטוה בשוק ופרומה משני צדדיה כו' עד זו מצוה מן התורה לגרשה, שנאמר כי מצא בה ערות דבר כו', וקאמר התם דהויא רשעה. יע"ש. והנה התם קאמר שרואה 'יוצאה וראשה פרוע', שאם היא פרועה מכל וכל יוצאה במבוי מפולש כו' הויא עוברת על דת משה, וכן נאמר ב'טוה', אחר שלא מבעיא שמגלה זרועות כשטוה, אלא אחר שהיא פרומה אית בה רעותא אחריתי, כמ"ש רש"י שם וז"ל: ופרומה משני צדדיה אצל אצלי ידיה כדרך אדומיות שבצרפת, שבשרן נראה מצידיה כו' יע"ש, וכמו שכתבנו לעיל בגלוי הלב, ואם נאמר דמה דקאמר ש'יוצאה וראשה פרוע' ר"ל בקלתה או במטפחת דההיא אינה עוברת על דת משה רק על דת יאודית ונאמר דפרומה גם כן הוי דוגמתה דהויא עוברת על דת יאודית לבד, לא יתיישב, דאפילו בלי פרומה מאחר דטוה בשוק ומגלה זרועותיה מקריא עוברת על דת יאודית, עכ"ז אפי' נימא הכי, בנ"ד הוא עדיפה שהיתה מראה חיקה ששם לבה ודדיה אשר הם הוד יפיה כמו שאמרו ז"ל על מ"ש ויגש גיחזי להדפה בפ' קמא דברכות כו', עוברת על דת משה מקריא, ויוכל בעלה לגרשה. עכ"ל. ויש
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ולפ"ז האיסור של כל גופה שאינו נלמד מ"האשה" כאמור, הוא נלמד רק מ"לפני עיור" או "לא תקרבו לגלות ערוה – ראה לעיל בתחילת פרק זה (אותיות ג-ד). [ומה דלא הוי דת משה, ראה לעיל בסמוך בהערה שני הסברים, או מצד זה ש"לפני עיור" הוא לאו כללי ולא הזהיר בפרטות על זה, ולא קרי דת משה אלא אם הדת משה מזהיר בפרטות על זה. או מצד אחר, דהחלוקה של 'דת משה' ו'דת יהודית', נקבע לפי "קפידת" הבעל, ולבעל לא מפריע עצם המכשול שהיא מכשילה את אחרים בהסתכלות. עש"ב].

וכנראה הוא סובר כפשוטו דמאי דתנן (סוטה ז.):

וכהן אוחז בבגדיה, אם נקרעו נקרעו, אם נפרמו נפרמו, "עד שהוא מגלה את ליבה". ע"כ. [וכנ"ל]. היינו משום דקרא איירי רק על הלב (גם מעיקרא דדינא, ודלא כהצניעות והישועה הנ"ל) ויסבור שכנראה היה לגמ' איזה דרשה או הכרח לומר דקרא איירי רק בלבה [כפי שהבאתי לעיל (ד"ה ועל) מהקול דודי ועוד], וממילא רק הוא הוי דת משה [ואף שבדרך אגב מתגלה עוד חלקים מגופה, אין זה עיקר הגילוי אצלה, ולכן א"א ללמוד אלא על הגילוי הלב

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❁ **לכבוד ולתפארת** ❁ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שהבינו מדבריו דכוונתו להסתפק גבי 'פרומה משני צידיה' שזה בעצם חלק מ'גופה', האם מקרי דת משה או דת יהודית, ומוכח דלא כפי שביארתי לעיל שלדברי הרב משפט צדק רק ליבה הוי דת משה ואילו שאר הגוף הוא רק דת יהודית.

אך אין זה נכון, וראשית אבאר דבריו כאן [שלפום ריהטא נראים מוקשים ואינם מובנים כ"כ], דהרב כאן מסתפק האם הדברים שהוזכרו בגיטין (צ.:) הם דת משה או דת יהודית, ואקדים שהרב הבין את האמור שם "טווה בשוק ופרומה משני צידיה" שאין הכוונה "או" פרומה וכו', אלא הכוונה לאשה שעושה את שתיהם דהיינו שטווה בשוק ופרומה משני צידיה, כשם ש"יוצאה וראשה פרוע" אין הכוונה לשתי דברים דהיינו אשה שיוצאה ואשה שראשה פרוע אלא הכוונה לדבר אחד שהיא יוצאה כאשר ראשה פרוע, ה"נ הכוונה שהיא טווה בשוק וגם פרומה משני צידיה [ואף שלכאורה אין הדבר מוכרח בכוונת הגמ', אבל כך הבין הרב משפט צדק]. ומעתה הסתפק הרב האם מדובר הכל שם על 'דת משה' דהיינו שמה שכתוב "יוצאה וראשה פרוע" היינו שהיא בפריעת ראש ממש, וכן מה שכתוב טווה בשוק ופרומה משני צידיה, הוי דת משה משום שהיא פרומה עד כדי כך שמתגלה בכך גם ליבה וכפי שכתב לעיל שבליבה יש בזה דת משה (ולא מצד הזרועות אלא מצד הפרומה שמתגלה ליבה בכך וכאמור דהכוונה לאשה שטווה ופרומה), או שמדובר שם על 'דת יהודית', דהיינו ש"יוצאה וראשה פרוע" הכוונה לשיוצאת עם קלתה או מטפחת, ו"פרומה משני צידיה" הכוונה בצורה כזו שהיא לא מגלה את ליבה אלא רק את צידיה, דבזה אין דת משה אלא רק דת יהודית דוגמת המקרה הקודם שיוצאת עם קלתה. ועל זה הוסיף שכהצד השני אמנם יוקשה שא"כ מדוע הוצרכה הגמ' לומר שהטווה בשוק היא גם פרומה משני צידיה (שלצד זה היינו מדת יהודית), הלא עצם זה שהיא טווה בשוק הוי עוברת על דת יהודית משום שעכ"פ מתגלה זרועותיה (וכדאמרינן בכתובות עב.:), אך כתב שעכ"ז גם אם נאמר כהצד הזה ונמצא איזה תירוץ לשאלה זו, מ"מ בנידון שלו זה ודאי שהוא דאוריתא שהרי הנידונת שם גילתה את חיקה 'ששם ליבה ודדיה', שזה ודאי דת משה, וכפי שכתב לעיל שלומדים מ'האשה' [ומה שהוסיף "שהם הוד יופיה וכו'", זה רק לבאר הטעם מה נשתנה ליבה ודדיה משאר הגוף, אבל המקור הוא מ"האשה" וכמו שכתב לפני כן. ופשוט].

ונמצא לפי זה דאין כוונתו להסתפק בעצם על צידי האשה האם זה אסור משום דת יהודית (-פריצותא, וכלשונו בכל התשובה שם על דבר שהוא 'דת יהודית', יעוי"ש), או משום דת משה, אלא זה פשיטא ליה שהגוף עצמו הוא דת יהודית, והלב [דדיה] הוא דת משה, אלא כל ספיקו הוא באיזה ציור איירי, האם באופן שהוא דת משה (כגון שפרומה מצידיה עד כדי כך שגם ליבה נראה) או באופן שהוא דת יהודית (כגון שלא מתגלה אלא צידיה בלא ליבה כלל). או י"ל שנסתפק האם כל רוחב הגוף במקום הלב נכלל בכלל 'דת משה' או רק מקום ליבה ממש, משא"כ שאר הגוף. כנלע"ד. ודלא כפי שהבין בספר השוק והזרוע בהלכה (סי' טז אות יא). ע"ש.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

עצמו, או שלכל היותר באמת גם מה שמתגלה עד ליבה הוי נמי דאוריתא], (ולכן אותה אישה שבנידונו של המשפט צדק, כיון שגילתה את ליבה שפיר מקרי דעברה אפילו על 'דת משה', וכנ"ל בהערה).

אך לכאו' יש להקשות על דבריו, דהרי כפי שהבאתי לעיל (ד"ה ולכאורה) לכאורה מהגמ' (ח.) משמע דכל גופה הוא דת משה, שהרי שם בתחילה למדו מהפסוק "ופרע את ראש האשה" לגבי פריעת ראשה של הסוטה, ופריך גופה מנין, ומשני ת"ל האשה, ושוב פריך א"כ מה תלמוד לומר "ופרע את ראש", כלומר דהלא סגי אם יהיה כתוב "ופרע את האשה" ומזה נילף שצריך לפרוע את כולה וגם ראשה בכלל, ולשם מה נכתבה תיבת "ראש" (ומשני דצריך גם לסתור את קליעות שערה). ע"כ. ומוכח דאילו הוה כתיב רק "ופרע את האשה" כל הגוף היה בכלל זה ואז היינו גם לומדים שיש לפרוע את ראשה (ולכן פריך מה ת"ל "ראש"), ואם איתא דמ"ופרע את האשה" (דהיינו שיש לפרוע את גופה) למדים רק ל"חלק מגופה", מנין שגם ראשה בכלל, הלא כשם שאין זה מחייב שיש לפרוע את 'כל' גופה, כך נימא דאי"צ לפרוע את שערות ראשה, ואדרבה שערותיה הוא פחות חמור מגופה, וגם הוא פחות נחשב שהוא מ'גוף' האשה. אלא ודאי לכאו' דמ"האשה" למדים לכל גופה (וגם שערותיה בכלל, ולכן תיבת "ראש" מיותר, ומשני דבעינן ללמד שיש גם לסתור קלעי שערותיה), ולא רק ל'ליבה' כפי שסובר המשפט צדק.

וכיו"ב יש לעיין בדברי רבינו המאירי (כתובות שם) דכתב בזה"ל: וטווה בשוק, פירשוה בגמ' במראה זרועותיה "דרך חוצפא", עכ"ל, משמע שגם כשמראה ממש את זרועותיה הוי רק דת יהודית, ולא רק כשמתגלה זרועותיה דרך מלאכתה[265]. ולכאורה מהגמ' (ח.) הנ"ל משמע שכל גופה הוי דת משה, כנ"ל. ועיין הערה[266].

❖ **לכבוד ולתפארת** ❖

[265] **ועיין** גם ירושלמי (גיטין פ"ט ה"א), דתניא, אין לי אלא היוצאת משום ערוה בלבד, ומניין היוצאה וראשה פרוע צדדיה פרומין וזרועותיה חלוצות, ת"ל כי מצא בה ערות דבר. ע"כ. ולכאורה יש מקום לומר שכוונת הירושלמי בכל זה על דת יהודית (וכ"כ הפני משה שם) וא"כ מבואר מזה דגם אם "זרועותיה חלוצות" (היינו שמעלה את השרוולים כלפי מעלה) הוי דת יהודית ולא דת משה. אמנם באמת אינו מוכרח דמיירי על דת יהודית דוקא, דהרי עיקר הילפותא שם היא למימר דלא רק על דבר ערוה ממש יגרשנה (כגון שיש עדים שזינתה וכד') אלא ה"ה במעשי כיעור ופריצות כההיא דכתובות (עב.), ולעולם לאו דוקא דת יהודית, אלא ה"ה דת משה. אמנם אכתי מהמאירי הנ"ל משמע לכאורה שגם במראה להדיא את זרועותיה לא הוי אלא דת יהודית וכנ"ל.

[266] **אכן** יש מקום לדחות הקושיא בדברי המאירי, ע"פ מה שפירש הרב המהדיר (הערה טו) שכוונת המאירי בזה היא לומר כפי שכתב הרשב"א (בשו"ת סי' תקעא, והו"ד בב"י אה"ע סי' קטו) שאם עשתה כן במקרה לא הפסידה כתובתה. ע"ש. (וע"ע בהפלאה בקו"א סי' קטו). וא"כ י"ל דעדיין הכוונה בזה על דרך מלאכתה בטוויה, אלא שכיון שעושה זאת בקביעות ולא במקרה, קרי ליה המאירי "דרך חוצפא". **תדע**, שהרי המאירי לא בא לומר מימרא שלו, אלא לפרש את המשנה שכתוב בה "טווה בשוק", וא"כ בהכרח זה נעשה דרך מלאכתה בטוויה ולא בגילוי גמור בבגד קצר או בגילוי הזרוע להדיא וכד'. והיינו דגם כאשר זה נעשה במודע ומתוך זלזול בעניין הצניעות, עדיין יש הבדל בין כשזה נעשה דרך מלאכתה ובין כשזה דרך לבוש לכתחילה שאז יתכן דזה דת משה, כי גם כשזה נעשה בדרך טווייתה זה אכן דרך חוצפא, שהרי זה לא קרה 'בטעות' אלא נעשה במודע ומתוך שלא חשוב לה עניין הצניעות, אבל עדיין המשמעות של זה היא אחרת מאשר מי שהולכת מלכתחילה בחשיפה כזו. וכן משמע ממה שכתב המאירי אחר כך: "ומדברת עם כל אדם, רצונו לומר שמשחקת עמהם דרך חוצפא", עכ"ל, ואטו אין דרך חוצפה בעצם המשחק עם גברים, ומה כוונתו להדגיש ב"דרך חוצפא"? אלא ודאי לכאורה דכוונתו בזה שמשחקת עמהם 'בקביעות' (וכן פירש הרב המהדיר שם), וא"כ

ושמא י"ל, שהמאירי והמשפט צדק למדו כמו הרא"מ הורוויץ באהל תורה (סוטה ח. בילקו"מ), שכתב לבאר בקושיית הגמ' דאקשינן א"כ מה ת"ל "ופרע את ראש", דאין הקושיא על תיבת "**ראש**" שמיותר, דלזה פשיטא דאינו מיותר דהלא צריכינן ליה כדי שלא נאמר שהגילוי הוא רק **בגוף** "האשה", אלא הקושיא היא מ"את", דמיותר הוא. ע"ש. וע"ע בהבנת המקרא (במדבר ה, יח). ולפ"ז י"ל שלעולם הלימוד מ"האשה" הוא **לליבה** בלבד (וכדרך הקול דודי ודעימיה דלעיל בד"ה ועל), ומה שהגמ' שאלה "מה ת"ל ופרע את ראש" אע"פ שאנו זקוקים לזה בשביל שיער [שהרי את השיער אנו לא יודעים מ"האשה", כמו שאת שאר הגוף אנו לא יודעים משם], מ"מ ה"את מיותר"[267]. כך צ"ל שלמדו המאירי והמשפט צדק.

מיהו מדברי רבינו מיוחס (דברים כד, א) משמע שסובר שכל הגוף הוא דת משה, ולא רק ליבה. ואבאר שיחתי. דהנה שם כתב, וזו לשונו: ואי זהו "דת יהודית" [עי"ש דגרס דת 'יהודים'], יוצאה וראשה פרוע, ומשחקת עם הבחורים, וכמה דאת אמר העזה פניה ותאמר לו, "ומגלה זרועיה וטוה, ודדיה ומניקה את בנה בפני רבים, וכל שכן שוקיה" וכמה דאת אמר גלי שוק עברי נהרות. עכ"ל.

ולכאו' דבריו צריכים ביאור ממה נפשך, לא מיבעיא אם סבר שכל גופה הוא דת משה, דגמרינן מ"האשה" (וכהאחרונים דלעיל באות ה), דפשיטא דקשה אם כן מדוע כתב את גילוי האברים הנ"ל בתור "דת יהודית", הלא כל גופה דת משה הן. אבל גם אם סבר שרק ליבה הוא דת משה [וכפי שביארנו והוכחנו בדעת המשפט צדק], קשה עכ"פ על 'דדיה' היאך כתב שהם רק דת יהודית, הלא בפשטות 'ליבה' הוא כינוי כבוד לדדיה וכנ"ל (בתחילת אות זו, ד"ה ועל) בשם ספר דברי חכמים וחידתם ועוד, ואם כן אינהו מיהא ודאי דת משה הוו[268].

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ❖ לכבוד ולתפארת ❖ ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

כך גם כוונתו גבי הטווה בשוק. אכן כל זה דוחק. וצ"ע. ואולי כוונתו בטווה בשוק דרך חוצפא כלומר בצורה כזו שיתגלה הזרוע וזהו החוצפה [כי לא בכל טוויה בהכרח יתגלה הזרוע (וכן משמע מדפליג עליה רב אבימי ופירש את המשנה שמדובר בטווה ורד כנגד פניה, אלמא אע"פ שטווה בכ"ז הבעיה בדת יהודית היא מצד טווית ורד כנגד פניה ולא מצד שיתגלה הזרוע, והלא מבואר במאירי שם דלא פליגי בעצם הדין אלא רק בפירוש כוונת המשנה ב"טווה בשוק", וא"כ מדוע לא חשש אבימי לעצם גילוי הזרוע שיש בטוויה, אלא ודאי דאין זה בהכרח שיתגלה), וממילא אם טווה בשוק בצורה כזו שמתגלה הזרוע - הרי הוא דרך חוצפא].

[267] **אך** לכאורה לא משמע כן מלשון התנא דאמר "אם כן" מה ת"ל ופרע את ראש, דלפי דברי האהל תורה הנ"ל אין זה קשור למה שתירץ התנא לפני כן שלמדים מ"האשה" על גילוי גופה, אלא הוא קושיא בפני עצמה, ש"את מיותר". אכן יש לדחות לפי מה שכתבו התוס' בב"מ (צג. ד"ה אי הכי) והרשב"א (שם צב: ובגיטין לט. ד"ה אי הכי ובשו"ת ח"א סו"ס שסא, וח"ה סי' לו ד"ה תשובה), שלא בכל מקום יש ל"אם כן" "אי אמרת בשלמא". אבל זה ודאי דוחק, וכמ"ש הרשב"א בגיטין שם שברוב המקומות יש "אי אמרת בשלמא".

[268] **ועי'** לעיל (פ"ו אות ה בהערה, על דברי הישכיל עבדי) לגבי מה שכתב הבא"ח (שנה ראשונה פרשת בא הלכה י) שיש אומרים שדדיה נחשבות כפניה ידיה ורגליה ויש חולקים, דביארנו דאין כוונתם כלפי איניש דעלמא, דהרי זה שהיא מניקה בביתה אינו הופך אדם זר להיות 'רגיל' בזה בעוד שאינו נמצא שם, ועוד דגם אם היא מניקה בחוץ, וכי כל הנשים מניקות בחוץ כי היכי דליהוי סרך כל שהוא של 'רגילות' לראות דדים מגולים, אלא ברור שכוונתו כלפי בעלה, דבזה נחלקו שני הדיעות שם האם אזלינן בתר מה שרגילה לגלות בבית, וכיון שרגילה לגלות את דדיה בזמנים אלו והבעל רגיל לראותה כן בביתה, שפיר דמי, או דלמא אזלינן בתר מה שרגילה בחוץ (או עכ"פ שרגילה כן תמיד בבית ולא רק בשעת ההנקה עצמה), וכיון שבחוץ היא מכסה את דדיה סוברת דיעה זו (וכ"ד המשנ"ב סי' עה סק"י) שגם בעלה לא יכול לקרות

ובעל כרחינו לומר דאע"פ שדדיה הן דת משה וכנ"ל (לפי שני הצדדים), מ"מ כל זה היינו דוקא במגלה אותם להדיא, דבזה איכא קירבה וחשש מכשול טפי, אבל במגלה אותם דרך מלאכה ובארעי, כגון כשמניקה, לא הוי דת משה, דאין בזה קירבה כ"כ, ולא הוי בכלל קירבה לעריות שהתורה אסרה, ולכן קאמר שהם רק דת יהודית, ומעתה מסתבר שגם זרועותיה ושוקיה שנקט דאינהו נמי דת יהודית היינו משום דקאי על גילוי בדרך מלאכה וארעי, אבל גילויים להדיא הוי דת משה וכנ"ל לצד ראשון. תדע, דהרי אם איתא דמאי דהוו דת יהודית היינו משום דכל גופה [אפילו בגילויו להדיא] באמת הוי דת יהודית חוץ מליבה, א"כ מדוע נקט רק איברים אלו הלא כל גופה (מלבד ליבה) הוי דת יהודית, אלא ודאי דסבירא ליה דכל גופה באמת הוא דת משה ורק כאשר מתגלים בדרך ארעי הוו דת יהודית, ולכן נקט רבינו מיוחס דוגמאות השייכות להתגלות בשעת מלאכה וכד', דהיינו זרועות, דדים, שוקיים [ע' בדברי שלום (עמ' קעג) שהביא כמה דוגמאות מחז"ל אימתי היה מתגלה השוק באופן אקראי]. אבל בשאר חלקי הגוף (או בשערות ראשה) לא מצוי כ"כ שיתגלה בדרך מלאכה וכד'[269]. ואמנם הוא כתב זאת בלשון "ודדיה ומניקה את בנה בפני רבים", דלכאורה משמע דתרתי נינהו: גילוי דדיה, והנקה בפני רבים. אך יותר נראה דפרושי קמפרש, וה"ק: גילוי דדיה, בכך שמניקה את בנה בפני רבים. וכ"ה לגבי זרועות, שכתב שם: "ומגלה זרועיה וטוה", דכוונתו שמגלה את זרועותיה בכך שהיא טווה. כשם שבגמ' כשאמרו (כתובות עב:) "טווה בשוק ומראה זרועותיה לבני אדם" כוונתם שבכך שהיא טווה בשוק היא מראה זרועותיה לבני אדם (ובגיטין צ סע"א הזכירו רק "טווה בשוק", והיינו דעי"ז יתגלה זרועה וככתובות הנ"ל)[270].

❖ לכבוד ולתפארת ❖

כנגד זה. אבל שאר אינשי מאן דכר שמיה וכנ"ל. (ובגוף הדין אם אזלינן בתר ביתא או בתר בחוץ, ראה מה שכתבתי בזה בס"ד לעיל פרק ו אות טו בהערה בסוגריים ד"ה ואגב).

269 **דדוחק** לומר דלעולם כל גופה (זולת ליבה) הוי דת יהודית גם אם מגלה להדיא, ומאי דנקט דברים אלו שמתגלים בדרך ארעי כוונתו לריבותא שאפילו כשמתגלה בדרך ארעי דהו"א דאי"צ למיחש בזה, קמ"ל דמ"מ הוי עכ"פ דת יהודית, ואה"נ גם בגלויים להדיא היה האיסור מדת יהודית (אבל דדיה היה דת משה, או דהבין דליבה היינו ליבה ממש בלא דדיה, דאז דוקא ליבה הוי דת משה, אבל דדיה הוי כשאר הגוף שהוא דת יהודית לצד זה).

270 **ושו"ר** כעת בספר שאר יוסף (ח"ז עמ' מ-מו), שדן בזה מהיכן למדים חיוב כיסוי הגוף. אך לא מצאתי בדבריו ממש לענ"ד. חוץ ממה שכתב בסוף, שנלמד ממה שכתוב אצל אדם וחוה "ותפקחנה וכו'", וכתב דבמדרש רבה מבואר שהכוונה לבגדים המכסים את כל הגוף, אלא שהוסיף שמ"מ נמסר הדבר לחז"ל להחליט הגדרים בזה דהיינו שיש חילוק בין גבר לאשה ושיש חילוק בין המקום כלומר בין רה"י לרה"ר וכו', אבל עיקר מקורו נלמד משם. והנה המדרש רבה שכתב, לא ציין איה מקומו, וכנראה כוונתו למדרש רבה פרשה יט אות ז: ויעשו להם חגורות, אמר ר' אבא בר כהנא חגורה אין כתיב כאן אלא חגורות, חגורי חגורות: אסטכיוין גליון סדינים. כשם שעושים לאיש, כך עושין לאשה: צלצלין קולסין סכנין. ע"כ. אמנם יל"ע אם הלבושים הנזכרים כאן הם סוגי חגורות או מלבושים ממש. וראה בעץ יוסף ובעוד מפרשים שכתבו על הסוגים של החגורות שהוזכרו אצל הזכר ד"מיני מלבושים הם". ושו"ר ברש"י על המדרש שפירש את "גליון" המוזכר בלבושי הזכר "גלימה". ואולי כ"ה גם אצל האשה. וצ"ע באמת מהם לבושים אלו. ועי' ברמב"ן עה"ת (בראשית ב, ט) שכתב: והנה בעת הזאת לא היה בין אדם ואשתו המשגל לתאוה, אבל בעת ההולדה יתחברו ויולידו, ולכן "היו האיברים כולם" בעיניהם כפנים והידים ולא יתבוששו בהם. עכ"ל. ובפשטות משמע שלפני כן כל האיברים היה כפנים וידים ולאחר שאכלו מעץ הדעת נפקחו להבין שצריך לכסות הכל חוץ מפנים וידים. אמנם

הכלל העולה מהדברים האמורים באותיות ה-ו: כמה מהאחרונים למדו מקרא ד"ופרע את ראש האשה" גם לחיוב כיסוי הגוף (זולת פניה ידיה ורגליה בלבד, ראה לעיל בהערה על תחילת אות זו ד"ה ולפ"ז). וכן נראה מרבינו מיוחס. ויש שלמדו כן גם בדעת המשפט צדק, אולם לענ"ד מלשונו מבואר שהבין שכל הגוף חוץ מליבה אינו אלא 'דת יהודית' ואסור משום לפני עיור או לא תקרבו (ועי' לעיל בהערה באריכות שביארנו מדוע לא הוו דת משה מצד לפני עיור או לא תקרבו).

❁ לכבוד ולתפארת ❁

יש לדחות שלפני שאכלו היה "הכל" כפנים וידים, ואילו לאחר מכן "לא הכל" אלא רק איברי המשגל, וכלשון הספורנו (בראשית ב, ה): ובכן היה ענין "איברי המשגל" אצלם כמו ענין הפה והפנים והידים אצלנו. עכ"ל. וכ"ה להדיא בדבריו בהמשך (פ"ג פס' ז): וידעו כי ערומים הם, ידעו שראוי לכסות מקום הערוה. עכ"ל. וכ"ה להדיא בתוספות השלם (בראשית א, עמ' קכו) שלא היו מתכסין רק ערותן אבל גופן היה ערום. ע"ש. וכ"ה ברלב"ג שם. ובחזקוני (פ"ג פס' ז) כתב שהעלה תאנה היה להם למלבוש, ובחגורות פירש דזה או להחזיק את המלבוש הנ"ל או שהוא כמלבוש על מקום הערוה (וצ"ב בפירושו השני, דאם יש להם מלבוש על כל גופם מה צריך עוד מלבוש על מקום ערוה, ואם העלה תאנה היה רק על החלק העליון, אטו החלק התחתון היה רק עם חגורה). וצ"ע.

ושו"ר שלכאורה גם אם נסביר כפי שהארכתי מהראשונים שהכוונה לכיסוי הערוה, מ"מ זה רק מה שהם עשו בעצמם – "ויעשו להם חגורות", אבל הרי אח"כ (פ"ג פס' כא) כתוב שה' עשה להם גם "כתנות עור" וילבישם, ופירש רשב"ם: "כתנות להלביש כל הגוף". וכ"ה להדיא בחזקוני (שם): וילבישם, בתחילה (פס' ז) "ויעשו להם חגורות" משמע ממתנים ולמטה, ולבסוף (פס' כא) "כתנות עור וילבישם", לכל גופם. עכ"ל. [אמנם זה אתי רק לפירוש השני שהובא ברש"י שם, אבל לפירוש הראשון הכוונה כאן שה' יצר את העור שיש על גוף האדם. ע"ש]. ושו"ר שכן כתב גם הצניעות והישועה (פ"ט אות ה, ובנד"מ עמ' עג), ועי"ש עוד היאך הוכיח שזה היה כתנות עד הארץ [וכ"נ מהחזקוני הנ"ל]. ע"ש.

אלא שצריך לעיין במה שדן שם השאר יוסף אם אפשר להביא מקור הלכתי מדבר שהיה קודם מתן תורה. ע"ש. [ועכ"פ גם אם באמת א"א ללמוד משם, עכ"פ יש לנו ללמוד שיש דברים שצריך פשוט לפקוח את העינים ולהבין לבד שצריך לכסות, ולא צריך להיות ציוי על זה מפורש. ורק לפני שאכלו מעץ הדעת לא היו צריכים להבין לבד. וכן נראה לכאו' מהמדרש שכתוב בו שעל כל אבר ואבר אמר הקב"ה תהי אשה צנועה תהי אשה צנועה, ולכאו' הרי עוד לא נצטוה על כלום, אלא ודאי שזה דבר המובן מאליו מעיקרו אלא שבתחילה עוד לא היה להם דעת, ואילו לאחר שאכלו מעץ הדעת הבינו שצריך להתכסות].

וראיתי באנציקפלודיה תלמודית (ח"א ערך אין למדין מקודם מתן תורה, עמ' תרלה) שכתבו כמה חילוקים בזה: וזה לשונם: א. אין למדים גופי מצוה מקודם מתן תורה, אבל למדים אופני קיומה. ב. דבר שיש בו טעם וסברא למדים גם מקודם מתן תורה, ודוקא מצוה בלי טעם אלא גזיה"כ הוא שאין למדים מקודם מתן תורה. ג. מה שאפשר ללמוד גם מאחר מתן תורה הוא שאין למדים מקודם מתן תורה, אבל אם אין לנו לימוד מאחר מתן תורה למדים מקודם מתן תורה. במקום שאין סברא לחלק למדים גם מקודם מתן תורה, ודוקא במקום שיש לחלק ולומר שהם עשו לצורך ידוע, כגון באבילות של יעקב שהשעה היתה צריכה לכבודו של יעקב אין למדים משם. ה. לימודים שהם בתורת גילוי מילתא וביאורי לשונות ותיבות למדים גם מקודם מתן תורה. ויש חולקים לגמרי על הכלל וסוברים שלמדים אף מקודם מתן תורה ודברי הירושלמי (מו"ק פ"ג ה"ה) נאמרו בניחותא שאפשר ללמוד מקודם מתן תורה. ע"ש. ולפ"ז גם בנידו"ד לכאורה ניתן ללמוד מקודם מתן תורה לפי חלק מהחילוקים הנ"ל. וצ"ע עוד בפוסקים בעניין זה.

אם כי שוב העירוני, שקשה ללמוד מכאן, שהרי לאחד מהפירושים במדרש רבה (כ, יב, הו"ד ברש"י בבראשית ג, כא) הלבוש הזה "חלקים כצפורן היו" - מדובקים על עורן (רש"י שם), ואם כל הלימוד לחיוב כיסוי הגוף הוא רק משם א"כ מזה נלמד גם להתיר בגדים צמודים כגרביון הנדבקים על העור, לכל הגוף, וגם משמע שהיה זה מולבש על כל הגוף, וא"כ נלמד גם כיסוי כפות הידיים והרגליים מדאורייתא. וע"כ הא ליתא. וצ"ע.

יתכן שלא צריך בכלל מקור לאיסור 'פריצות'

ז. עוד יתכן שהחובת כיסוי אינה דוקא לפי מצב גודל המכשלה היוצאת מזה שתוכל לומר שכשרגילים בזה אינו מביא הרהור וכיו"ב. אלא זה מיסודות האדם שהאשה צריכה לכסות את המקומות המכוסים שבה. ורק שיער שהוא מקום יותר מגולה [שהרי אומות העולם לא היו מכסים אותו כמבואר במדרש רבה (נשא פ"ט יג. – לכל הפחות חלקן, ע' רש"י סנהדרין נח: ד"ה משתפרע, וק"ל) וכן הגברים מגלים אותו (אפילו ששאר האיברים הם מכסים יותר), וגם מבואר ברא"ש בכתובות (פ"ב סי' ג) ובטור (אהע"ז סי' סה) ששיער לא מביא כ"כ הרהור, וכדכתב להדיא הלבוש (אהע"ז שם ס"ב): "ובפריעת הראש שזה אינו מביא 'כל כך' הרהור", ע"ש] הוצרך קרא אבל שאר הגוף (זולת פניה ידיה ורגליה – כפי שהלכו בדורות המתוקנים) פשוט הוא ולא הוצרך להיכתב בקרא [וע"ע בזה בקונטרס 'בת מלך פנימה' (עמ' 23-26) שהאריך בזה בדברי טעם. ע"ש].

וכיו"ב אמר לי הרב אליהו מדמון (מח"ס השוק והזרוע בהלכה), והוסיף שאין זה לא "דת משה" ולא "דת יהודית", אלא "דת בן אדם", שהרי גם הגויות היו הולכות כן.

וכ"כ באגרות משה (ח"ט סי' יז), וז"ל: לגלות מבשר הגוף מהמקומות שצריכות לכסותן וכו' "**לבד האיסור עצמו**" הרי ההולכות בפריצות מחטיאות את הרבים בהרהורי חטא "**וגם מרגילות את עצמן ואת הרבים לעברות יותר חמורות, שאף אומות העולם ידעו שה' יתברך שונא זימה הוא**". עכ"ל.

וע"ע בשו"ת להורות נתן (חלק ה, בקונטרס 'מבעד לצמתך' פ"ה אות ב ד"ה ודעת) שכתב: ולא רק משום איסור לפני עיור לא תתן מכשול, אלא שיש בזה גם איסור משום פריצותא, יעויין במדרש רבה (פרשת נשא פ"ט) וכו', ועיין סוטה (מח.) וכו'. ע"ש. וכ"כ הגרב"י זילבר זצ"ל במקור היראה (אות רנד), דיש איסור עצמי לילך בפריצות, ויש לאו דלפני עיור, ויש לאו דלא תחמוד, אפילו אינה מתכוונת לזה. ע"ש. וכן מתבאר מדברי הגר"נ קרליץ בחוט שני (אבן העזר, עמ' מח בהערה), שכתב בזה"ל: דמלבד שאסורים ללובשם מן הדין "גם" הם גורמות בזה הרהורים וכו'. עכ"ל. משמע שמה שהיא גורמת להרהורים הוא "בנוסף" לאיסור עצמי ללבוש בגדים אלו. וכן מתבאר בדברי הגר"ש ואזנר במכתבו (כת"י המובא בספר דברי שלום, עמ' שלז). ע"ש[271].

וכיו"ב כתב אלי הרב עמנואל מולקנדוב נר"ו, דלא נראה שצריך מקור לאסור בגדי

[271] **וע"ע** להגרי"נ בורלא בשו"ת וישב יוסף (יו"ד סי' ב ד"ה ואפילו, וד"ה ומה, וד"ה אחר), דכתב שאיסור פריעת הראש אינו רק מצד הגברים שתוכל לומר דכיון דרגילי בזה ליכא הרהור, אלא גם מצד הנשים עצמן משום צניעותא שלא תהיינה פרוצות כמ"ש הרמב"ם, ולכן אפילו אי הגברים רגילי בזה מ"מ אין זה דרך צניעות, ותנינן דתצא שלא בכתובה משום דת יהודית. ע"ש. ונראה דכוונתו שחיוב צניעות אינו רק מצד מכשול הגברים, אלא יש חיוב צניעות גם מצד האשה עצמה, דאם מגלה את ראשה הרי היא יותר 'מעורבת עם הבריות', ולכן אפילו אם הגברים רגילים בזה ולא טרדי ליבייהו, סו"ס יש בעיה מצד האשה עצמה שחושפת את נוי שערה (וה"ה את הדומה לו, עי' לעיל פ"ו אות ז בהערה באריכות). וא"כ ה"נ יש לומר בגוף, דגם את"ל שבחלק מסויים מהגוף שייך לומר דלא טריד ליבייהו דהגברים אי רגילי בהו, מ"מ מצד הנשים עצמן אין להן לגלותו, זולת פניה ידיה ורגליה, כאמור. ושמא זה גם כוונת האג"מ והלהורות נתן ודעימיה הנ"ל בפנים.

פריצות[272]. בפרט שגם אצל הגוים הדבר הזה אסור. לא כל דבר צריך מקור, יש דברים שהם הבסיס של היהדות. ידועים דברי מהרח"ו (בשערי קדושה ח"א שער ב) לגבי המדות כמו כעס וגאוה וכדומה שאין עליהם ציווי בתורה, משום שהם 'יסוד' התורה, והתורה ניתנה רק לאנשים שיש בהם מדות אלו, ולא צריך לצוות עליהם. וכבר אמרו (תנא דבי אליהו רבא פרק כא, יט) לעולם יהא 'אדם' ואח"כ ירא שמים. האם יש איסור לאדם ללכת ערום בשוק? [לגבר]. היכן זה כתוב? כתוב בגמ' (יבמות סג:) שהקב"ה שונא מי שהולך ערום בשוק. אבל זה גופא למה. על איזה איסור הוא עובר? בא נתחיל לחפש האם זה איסור דאוריתא או דרבנן או לפני עיור וכדומה. העיסוק בזה מראה שכאילו אם אין מקור אז זה מותר, ולא היא. וכיו"ב כתב בשו"ת אבני נזר (יו"ד סי' שו אות טז והלאה), שהקשה במה שנשבעו וכרתו ברית אברהם ויצחק לאבימלך, וכן עשו ליעקב, ואליעזר לאברהם, דלכאורה הרי שבועה אינה מז' מצוות שנצטוו בני נח, ומה יועיל ענין כריתת ברית זו. וכן שבועת הר סיני, שהוא יסוד קבלת התורה, לכאורה אינו מובן, דהרי כל זמן שלא קיבלו התורה לא נצטוו על השבועה, ומה פשר שבועה זו. ועוד, שאפילו היו מצווים לא להפר שבועה מ"מ כל כח השבועה הוא משום ש"מצוה לא יחל דברו", ומה כח יש באזהרה זו יותר משאר אזהרות שבתורה שיש עניין לצוותה ראשונה קודם הציווים של שאר התורה. ותירץ, דודאי מי שנשבע לאחר, זה הסברא מכרעת שמחויב לקיים ואין צריך לזה שום אזהרה (כמו שרגילין העולם לומר "מילה זה מילה"). [אך מי שנשבע לעצמו שלא יעשה דבר או שיעשה, בזה אין סברא, כי למי נתחייב, אם תאמר להקב"ה, מניין שהקב"ה חפץ בחיוב או איסור זה, לזה הוצרכה התורה לצוות "לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה"]. והוסיף שכן מצינו כיו"ב גם בב"מ (מח.) "דברים ואיכא בהדייהו מעות" (היינו

❖ לכבוד ולתפארת ❖

[272] **ראיתי** מי שהמשיל על זה משל נאה, וז"ל: שנת 2031 למניינם. בעולם המערבי הולך ומתפשט טרנד חדש, לאמר "די ללבוש המטריד, די לשמרנות המציקה, אם לבעלי החיים מתאים ללכת ללא לבוש, גם לנו זה מתאים". ה'רעיון' החדש הולך וצובר תאוצה, וקונה לו שביתה בלב מרכז התרבות המערבית כולה. ובני האנוש החלו להופיע בחוצות קריה ערטילאיים, כמו אדה"ר לפני החטא (להבדיל אא"ה). כמובן שמדינת ישראל, 'הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון', לא טמנה את ידה בצלחת, ולמרות אי אלו מחאות שוליות של החרדים וגורמים שמרניים בימין, העבירה חוק מתירני בענין, ומני אז גם הישראלים ה'מתורבתים' החלו להופיע בהופעה דומה. ולאחר זמן מה, גם בשולי החברה החרדית החלו להופיע ניצנים של תופעה זו, לאמר "ננהג אף אנו כמעשיהם, נהיה בני-תרבות כדבעי, ונשליך את הלבוש המעיק מאחרי גבינו". ואכן, התופעה הלכה וחדרה אט אט אל תוככי החברה החרדית, ואף התקדמה אל עבר הקהילה השמרנית. וכמובן, שכנגדם נזעקו הרבנים ומורי ההוראה, ומחו בתוקף כנגד תופעה הרסנית זו, ואסרו אותה בחומרה גדולה, הלכו וזעקו והתריעו ללא הרף כנגדה, בנסיון נואש לסתום את הפרצה המזעזעת. קמו לנגדם כל מיני 'חכמים' בעיניהם, ונזעקו לעומתם, "מה לכם כי תמציאו עלינו איסורים שונים ומשונים, תראו לנו מקור אחד ברור לאסור את הדבר". "לא תמצאו איסור מפורש בזה, לא בגמרא, לא בראשונים, לא באחרונים, ואפילו לא בפוסקי הדור שלפנינו, שום כלום, כל דבריכם מצוצים הם מן האצבע, סברות כרס בלי שום מקור". אחריהם קמו עוד מתחכמים, והתחילו לפלפל, "הרי לא מפורש בתורה איסור כלל על ערטילאיות, ואדרבה, אדם הראשון, יציר כפיו של הקב"ה, הרי הלך כך ולא ראה בזה שום פסול. ורק אחר החטא הוא התקלל וירד בדרגתו, וראה בושה בהליכה כזו. אנו לא רואים בכך בושה כלל, וממילא אין בכך שום איסור ושום בעיה הלכתית". ורוח הקודש מצווחת ואומרת, "אוי לי על בני, איה חכמתם ואיה תבונתם, היאך נאבדה חכמת חכמיו, והיאך נסתתרה בינת נבוניו. עד מתי יעשו את תורתי פלסתר, ועד אנה תסתתר מעיניהם הדרך אשר צויתי בתורתי, ואשר הנחיתי אותם בה בבהירות, לאמר: זו הדרך לכו בה". והנמשל מובן. עכ"ל.

כאשר המוכר והקונה גם דיברו על המקח וגם נתן הלוקח מעות, וכעת רוצה לחזור בו) קאי ב"מי שפרע וכו' הוא עתיד להפרע ממי שאינו עומד בדיבורו", והתבאר שם (מח:) דמותר לקללו משום ד"אין עושה מעשה עמך", אך לא מצינו שום עונש שמענישין אותו, והיינו משום שאינו עובר על אזהרה, אלא רק שעושה מה שישראל בעצמם אין עושים מסברא. עכת"ד. ע"ש. וכ"כ במשך חכמה (שמות כ, ז). ע"ש. כמו כן כתוב שאומות העולם גדרו עצמם מעריות לאחר דור המבול (רש"י בראשית לד ז), לא צריך מצוות על זה ולא ציוויים. מי שלא מבין את זה הוא בהמה. אין מה לדון האם מי שרוצה שהקב"ה ישנא אותו - עושה בזה איסור או לא. אלו דיוני שוא. מדובר על אנשים שכל חפצם זה לעשות רצון בוראם. הלא גם לבוא על גויה אין איסור 'דאוריתא', אבל ידועים דברי הרמב"ם (ספר המצוות לאוין נב) שהוא בכלל יכרת ה' ולוקה על זה מדאורייתא וכו'. משא"כ פניה ידיה ורגליה, כיון שכל העולם נהג לגלותם מלפנים (מלבד מקומות בודדים שהיו הולכים רעולות), וכך נהגו בזמן חז"ל - זה אומר שכך היא דרך הצניעות. וזה מה שכתבו הרשב"א (ברכות כד.) ועוד, שפניה ידיה ורגליה שהדרך שהם להיות מגולות וכו' [וראה עוד לעיל (פ"ה אות ז) שהרא"ה כתב "במקום 'שנהוג' להיות מכוסה", וזאת כתב על "טפח באשה ערוה" - כלומר שזה בכל הגוף "שנהוג" להיות מכוסה, לאפוקי פניה ידיה ורגליה. ע"ש]. עכ"ד.

וע"ע נדרים (כ.) כל המתבייש לא במהרה הוא חוטא, ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני. ע"ש. וזאת אע"פ שלא כתוב בשום מקום שיש חובה להיות ביישן או שיש איסור אם לא מתבייש. ומימרות אלו, לגבי הבושה, נסמכו לאיסורי הסתכלות האמורים שם לפני כן, ומשמע שהכל ענין אחד הוא. וכן מפורש במאירי שם, שאחרי שהביא שם את איסורי הסתכלות באשה וכו', כתב "וכלל הדברים יהא מסוה הבושת על מצחו תמיד" וכו'. ע"ש.

ועי' בהקדמת רב נסים גאון לש"ס (ד"ה ואם ישיב) שכתב, וז"ל: כי כל המצוות שהן תלויין בסברא ובאובנתא דליבא, כבר 'הכל' מתחייבים בהן מן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ עליו ועל זרעו אחריו לדור דורים. עכ"ל. וע"ע ברשב"ם (בראשית כו ה), שכתב על הפס' "עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חוקותי ותורותי, וז"ל: לפי עיקר פשוטו, מצות השכליות, כגון גזל, ועריות, וחימוד, ודינין והכנסת אורחים, כולם היו נוהגין קודם מתן תורה, אלא שנתחדש ונתפרש לישראל וכרתו ברית לקיימו. עכ"ל. והו"ד בספר אור אברהם (גורביץ. הל' תשובה, בהוספות שבסוה"ס עמ' מד), והוסיף ודייק כן גם מרש"י (בראשית יט כו) גבי מעשה דלוט, וביאר מדוע מצינו בכ"ז מצוות שכליות שנכתבו בתורה. ע"ש. וע"ע בקובץ בית הלל (יב, עמ' עג בהערה), ובקונ' דברים של טעם (פ"ז, ד"ה וגם והלאה). ע"ש. ואכמ"ל.

סיכום

ח. ולסיכום העניין, מצינו כמה אפשרויות ללמוד חיוב כיסוי הגוף, ואלו הם: א. לפני עיור (ראה לעיל אות ג). ב. לא תקרבו לגלות ערוה (ראה לעיל אות ד). ג. מסוטה - דכתיב ופרע את ראש "האשה", דמכך שמלבד שגילו לה את ראשה גם גילו לה את כל גופה (מעיקרא דדינא דקרא), שמעינן שצריך לכסות גם את הגוף, ושני פירושים נאמרו ע"ז ברש"י (כתובות עב סע"א) לגבי כיסוי הראש וה"ה הכא לגבי הגוף (ראה לעיל אותיות ה-ו). ד. ג"כ מסוטה, אך בדרך אחרת, דהיינו מדמגלים לה את ליבה "מכלל דעד השתא הלב היה מכוסה, ומכלל דשאר גופה מכוסה גם עכשיו" (ראה לעיל אות ו, ד"ה ועוי"ל). ה. 'קל וחומר' או לכל הפחות 'בנין אב' מליבה או שערה (ראה לעיל אות ד

בהערה). ו. מאדם וחוה שהלבישם הקב"ה כתנות (ראה לעיל אות ו בהערה, וע"ש שהובא דחייה לזה). [ושו"ר בספר מחניך קדוש (בפתיחה) ובספר הצניעות והישועה (פ"ג) שמנו כמה וכמה לאוין שיש בבגדי פריצות, וכעת אין לי פנאי להשתעשע בדברי קדשם]. ז. **ומעתה**, אחרי שהתבאר[273] שחיוב כיסוי הגוף הוא יתכן וחיוב כיסוי הגוף הוא מהדברים שלא צריכים מקור, אלא זה מיסוד היהדות, כפי שמצינו בכמה דברים (ראה לעיל אות ז).

❖ לכבוד ולתפארת ❖

273 **אין לומר שכיסוי השוק הוא מדרבנן ושאר הגוף מדאוריתא**

והנה ראיתי לחכם אחד שרצה לומר דכיסוי השוק הוא רק מדרבנן כמו שכתבו האחרונים בדיני ק"ש, ולכן מהני ביה מנהג, משא"כ שאר הגוף הוא דאורייתא ולכן לא מועיל בו מנהג.

אמנם ראשית, גם אם נאמר שכיסוי השוק הוא מדרבנן, כבר הוכחנו לעיל בפרקים הקודמים בראיות רבות שאין זה משתנה, ואין טעם לכפול הדברים.

אבל אעיקרא, מה שכתב ש"כיסוי השוק" הוא דרבנן כמו שכתבו האחרונים בדיני ק"ש, אינו נכון כלל, דהא לא מיירי התם כלל לעניין חובת כיסוי, ואדרבה משם מבואר שאין חילוק בין שוק לבין שאר הגוף, כפי שיתבאר.

דהנה הבט וראה בשו"ע הרב (סי' עג ס"א) שכתב, וז"ל: ואע"פ שאין הכתוב מדבר אלא בערוותו ממש, כשהיא מגולה ונראית כמו שיתבאר שם, מ"מ מדברי סופרים בשעה שה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך, דהיינו כשעוסק בק"ש או בתפילה או בת"ת, כמו שיתבאר בסי' עד, כל דבר שמביא לידי הרהור נקרא ערוה כמו שאמרו טפח באשה ערוה כמו שיתבאר בסי' עה. עכ"ל. וכן מבואר כבר ברשב"א (ברכות כד. ד"ה אמר), שהאיסור ב'טפח באשה ערוה' הוא משום הרהור וטירדא, ולא מחמת עצם הפסוק של "ולא יראה בל ערות דבר" העוסק בערוה עצמה בלבד. וכן מבואר בשו"ת פנים מאירות (ח"א סי' עד) שרק בית בושתה הוא ערוה שדיבר עליו הכתוב. וזה גם כוונת הפרי חדש (סי' עג סק"ב, וסי' עה סק"א). וכ"כ בשו"ת נחלת בנימין (סי' כט).

וכ"כ בספר בני ציון ליכטמאן (סי' עה דף פו ע"ד ד"ה ונראה), וז"ל: "לא יראה בך ערות דבר" היינו ערוה ממש, איברי המשגל באיש ובאשה, וזהו דבר תורה, וחכמים הוסיפו טפח באשה דכיון שמביא לידי הרהור דינו כערוה. עכ"ל.

ואע"פ שבנשמת אדם (כלל ד ס"א) נסתפק עכ"פ לגבי שוק אם הוא דאוריתא, מ"מ כבר העיר על דבריו בתועפות ראם על היראים (דף לט סע"ב, סק"ב) לדייק מדברי היראים, שגם זה דרבנן. ע"ש. וע"ע בשו"ת יבי"א (ח"ג או"ח סי' ז אות ה והלאה). וזה פשוט ומפורסם. וכן מבואר בחזון איש (או"ח סי' טז סק"ח).

ומבואר שכל הגוף חוץ ממקום הבושת עצמו הוא דרבנן, וא"כ אם באת ללמוד משם שחיוב כיסוי השוק הוא מדרבנן, תלמד לכל הגוף שהוא דרבנן, שהרי כל האחרונים הנ"ל כתבו כן כלפי כל הגוף ולא רק לעניין שוק, והלא זה ודאי אינו, דמלבד מה שהבאנו לעיל בפנים מה שכתבו האחרונים בבירור מהיכן לומדים חובת כיסוי הגוף מהתורה, גם יש עוד כמה וכמה פוסקים שכתבו בהדיא שחיוב כיסוי הגוף הוא מדאורייתא (אע"פ שלא פירשו מהיכן למדו כן), כדלהלן. אלא הדבר ברור שהאחרונים הנ"ל לא מיירי אלא גבי ק"ש מול טפח מגולה (באשתו, או גם באחרת אך בראיה בעלמא. ראה לעיל פ"ו אות טו באריכות) כמבואר בדבריהם, אך לעניין חובת כיסוי לא מיירי כלל, דזה בודאי מדאורייתא כדלקמיה.

עיין להרב יערות דבש (ח"א דרוש ו ד"ה והנה) שכתב, וז"ל: וזהו ודאי, בשוק ברבים ודאי **דאוריתא** לילך בכסוי ובצניעות, ואפילו גילוי שיער דאוריתא בשוק. עכ"ל. וכ"מ בקרן לדוד (מועדים א, עמ' קנח) שכתב דגילוי בשר הוא אביזרייהו דגילוי עריות. וכן בשו"ת צור יעקב (ח"ב במילואים שבסוה"ס עמ' ע) כתב בשם המהרי"ד מבעלזא, שהשוק הוא החלק התחתון והוא בכלל אביזרייהו דגילוי עריות. ע"ש. וכן כתב הריא"ז מרגליות בספרו דעת הקדושה (סימן ו, עמ' קכז),

דאורייתא[274] [וראה עוד בלבושה של תורה (ח"א עמ' שצד) שג"כ למד שגילוי השוק הוא מדת משה. ע"ש], א"כ בודאי דלא יועיל שום שינוי מנהג בזה, כמו שבשיער לא מהני שינוי מנהג[275]. ועוד, שהרי כפי שהתבאר 'כל הגוף' נלמד מאותו מקור, וא"כ כשם שבשאר הגוף לא אמרינן דיוכל להשתנות ממילא כך הוא גם בשוק, דמהיכי תיתי לחלק ביניהם אם שניהם נלמדים מאותו מקור. ומה שמצינו מצינו, דהיינו פניה ידיה ורגליה דאינהו מעיקרא לא חוייבו בכיסוי (ראה לעיל פ"ו באריכות), אך שאר מקומות המכוסים אין שום מקור לחלק בין איבר זה לאיבר אחר [ואע"פ שהשוק 'פחות' מביא הרהור משאר הגוף, מ"מ אין בכך סיבה מספקת לזלזל בגילויו או בסוג הכיסוי שלו - כנגד הנהוג בדורות

❖ לכבוד ולתפארת ❖

דאפילו כשזה מכוסה אלא שמכוסה בגרביים שהם בגוון הרגל, הרי זה בכלל אביזרייהו דגילוי עריות. ע"ש. וכן אמר הג"ר יואל סג"ל פלנר [בעל יפה פרי תואר, אב"ד אוהל (הונגריה), נלב"ע בתרפ"ה] בדרשה המובאת בספר מליצי יושר (סופר, עמ' 506) בזה"ל: מוטב לעבור וללבוש בגדים חדשים [בשבוע שחל בו ט' באב] מלעבור איסור **דאורייתא** בגדי פריצות קצרים. עכ"ל. וכ"כ הרב מטלז בשו"ת עדות ביהוסף (ח"א סי' כט ענף ה, דף צא ע"ד), וז"ל: דאסור **מהתורה** לצאת לשוק בפרוע ראש כמו דאסור לצאת בבשר מגולה. ע"ש. וכ"כ הר"א בריזל בסידור זמירות (בחלק והיה מחניך קדוש שבסוה"ס, עמ' ו) וז"ל: [אף] במקום שנתפרצו ח"ו, ורגילות הנשים לגלות זרועותיהן או לגלות לפנים מן הצואר, בודאי הם ערוה, כי שם **הדין תורה** שמוכרחים להיות מכוסים. עכ"ל. וכן הוא בספרו חוקת ישראל (עמ' קי) בשם תקנות משמרת הצניעות ירושלים תרצ"ו, שאסור מן התורה לילך בבגדי פריצות. וכ"ה בספר הנהגות הצדיקים (ח"ה עמ' תרמג). ע"ש.

והנה כולהו לא חילקו בין מקום למקום בגוף, ומוכח שכל 'מקומות המכוסים' הרי הן מדאורייתא, נמצא שבין לעניין ק"ש ובין לעניין גילוי, אין חילוק בין המקומות המכוסים אלא הכל שוה, דהיינו לענין ק"ש (מול אשתו, או מול אחרת בראיה בעלמא. ראה לעיל פ"ו אות טו באריכות) – הכל דרבנן (זולת בית הבושת), ולענין חובת כיסוי - הכל מדאורייתא. ומעתה ודאי דלא שייך לחלק בין השוק לשאר הגוף לומר שבזה מועיל מנהג ובזה לא, כדלהלן בפנים.

[274] **מיהו** כל זה כשהולכת בגילוי שוק ממש, אבל אם הולכת עם גרביים שחורות אלא שאינם אטומות, לכאורה הוי בכלל קלתה (שהוא כיסוי לראש עם נקבים, וכנ"ל פ"ד אות ג בסוגריים, ושם אות ט בהערה) דאסור לכו"ע רק מדין 'דת יהודית' [אלא שיתכן דהכא הוי דת משה, דמה ש'קלתה' הוא רק דת יהודית היינו כמ"ש רש"י (בכתובות עב. במהדו"ק המובא בשטמ"ק) "דאי אפשר שלא יראו שערותיה בין הנסרים", וכן אח"כ (ד"ה דרך מבוי) "ואין שערותיה נראין 'כל כך' לבני מבוי בין הנסרים", כלומר שכל הראש מכוסה אלא שכיון שזה רק ע"י כעין 'רשת' צפופה ומתחתיה יש רק שערות שהן דבר דק, אזי הם בסה"כ יבצבצו ויירא ב'מעומעם', ולכן הוי רק מדת יהודית, משא"כ בגרביים שאינם אטומות אזי כל הרגל באחידות נראית, ואדרבה הרגל יותר בולטת מחמת ניגוד הצבעים וכמ"ש הגר"ש ואזנר (הו"ד לעיל פ"ב אות ז). ועוד דאפשר שדוקא בשערותיה דקיל אמרינן דבמעומעם לא אסור מדאורייתא אלא רק מדת יהודית, אבל בגופה דחמיר לעולם הכיסוי גמור נצרך מדינא דאוריתא. וכ"כ כיו"ב בספר את צנועים חכמה (ח"א עמ' קא). ע"ש], אך מ"מ זה לא ישתנה לפי המנהג [כפי שהתבאר באריכות עד כה, שגם דת יהודית לא משתנה. וכשם שבחולצה מחוררת דלכאו' אסור רק מדת יהודית כמו קלתה, לא יעלה על אף אחד לומר דשרי כאשר כולן ילכו כן, ה"נ בגרב מחוררת או שקופה וכיו"ב], וכ"ש אם הולכת עם גרביים אטומות דלא הוי אלא דת יהודית [וגם בזה לא ישתנה לפי המנהג כפי שהתבאר לעיל באריכות. וע"ע לעיל פ"ד אות ד בהערה מה שכתבתי בזה]. ואם הולכת עם גרביים אטומות לגמרי אלא שזה בצבע הרגל בפשטות הוי דאוריתא לפי מה שביארתי לעיל (פ"ו אות ז בהערה. ועיין גם בפ"ב אות ו בהערה מה שהארכתי על דברי האז נדברו בעניין זה) באריכות דלא חשיב כדרשה בטעמא דקרא (ועיין עוד בספר סוגיא דפאה נכרית דת משה וישראל פ"ב ענף ג, עמ' סה). עש"ב.

[275] **וגם** את"ל שאפילו שחיוב כיסוי הגוף מדאורייתא בכל זאת הוא נקרא 'דת יהודית' כי לא מרומז בפסוק 'בפרטות' על הגוף בשונה מכיסוי הראש (עיין לעיל אות ו בהערה), מ"מ זה רק לעניין 'היאך ייקרא' כאמור, אבל מ"מ עצם החיוב הוא מדאוריתא, ולא שייך שישתנה.

המתוקנים, אלא לכל היותר לומר שהוא 'פחות חמור' מהאיברים האחרים. להרחבה בנוגע לטענה זו ראה לעיל, פרק ב אות יג ד"ה ואם, ובהערה שם. ע"ש באורך], וכ"כ בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' סג סוף אות ו): כל שלא מצינו בהדיא מה שמותר פשיטא דהכל בכלל האיסור, והנה לא מצינו שהתירו אלא פניה ידיה ורגליה ותו לא. עכ"ל. ודבריו ברורים. [וכבר התבאר לעיל (פ"ב אותיות י-יד) שבכלל הכיסוי הוא לא רק הכיסוי עצמו, אלא גם את 'צורתו', ואדרבה עיקר ההרהור תלוי בו, דצבע גוף בלא צורה לא עושה כלום משא"כ צורת גוף בלא צבע. וגם בו לא יועיל שינוי מנהג, עיין לעיל באריכות].

הלכה למעשה

הלכה למעשה

ה'שוק' ללא כל ספק הוא החלק התחתון של הרגל – מהברך עד הקרסול (ראה בזה בפרק א). **ולא מועיל בו שינוי מנהג** (ראה בזה בפרקים ד-ז באריכות).

* * *

ולכן:

א. יש לכסות את השוק בכיסוי מלא ורחב [כמו חצאית או שמלה], **כדי לכסות גם את 'צורתו' - כשם שבשאר הגוף אסור ללבוש בגד צמוד כגרב באופן שניכר צורת האיברים וכיו"ב, כמבואר בכמה מקומות** (ראה בזה בפ"ב אותיות י-יד).

ב. כל שכן שלא יועילו גרביים שקופות, או כאלו שהם בצבע שהוא בגוון של רגל [או שמזכירות צבע רגל] **אף אם הם עבות מאד.**

ולכן גם אשה שעדיין אינה לובשת חצאית או שמלה עד הקרסול כפי הדין, לפחות שלא תלבש גרביים שקופות או בצבע המזכיר את גוון הרגל (ראה בכל זה בפרק ב אותיות א-ט). **אבל כאמור מצד הדין יש לכסות בבגד רחב כחצאית או שמלה, ולא מועילות גרביים אפילו שחורות.**

וראה בגוף הספר באריכות רבה, דבר דבור על אופניו בס"ד, מפי סופרים ומפי ספרים.

כמובן שא"א להשתנות ברגע אחד, וכל שכן אם הרצון לשינוי מגיע מצד הבעל ופחות מהצד של האשה, שצריך לדעת איך לדבר בחכמה כדי שיתיישבו הדברים על ליבה, ולא בפעם אחת או פעמיים. וראה בזה עוד בגוף הספר (פרק ג אות ב) מה שהבאנו עצות מעשיות בזה כיצד יעשה כאשר מתקשה הבעל לשנות את אשתו ובנות ביתו. ולמזהיר ולנזהר ירבה שלומם כמי נהר.

לבריאות איתנה נחת
ושמחה להורים ולסבים:

אופיר בן תיתה הי"ו

איריס בת לאה הי"ו

אמנון בן בת שבע הי"ו

אסתר בת יעקותה הי"ו

פנחס בן רחל הי"ו

מאיר בן רחל הי"ו

לאה בת מרסל הי"ו

ששונה בת מרים הי"ו

לעילוי נשמת:

בת שבע מסעודה בת ששונה ז"ל

פנחס בן עלושה ז"ל

יעקותא בת מרגושה אסתר ז"ל

מינה בת מרגושה אסתר ז"ל

עטרסה בת מרגושה אסתר ז"ל

בוסתנאי בן יעקותא ז"ל

אליס עלושה בת סרינה ז"ל

אוליביה בת אליאן רחל ז"ל

אוזיפה בן סאסיה ז"ל

יוסף בן חוה ז"ל

לעילוי נשמת:

סבי

ציון בן מילי ז"ל

סבתי

תיתה בת ז'ינה ז"ל

לעילוי נשמת:

מרת

מלכה יפה פיה בת הרב יוסף

ע"ה

נלב"ע י"ט חשון תשפ"ד

להצלחת

מנשה בן יחיא הי"ו

ובני ביתו

להצלחת

בנימין בן גוהר הי"ו

ובני ביתו

לזיווג הגון

לחיה מושקה בת עדנה הי"ו

ולרפואת

עדנה בת רבקה הי"ו

בתושח"י

לחזרה בתשובה וצניעות

מור בת תמר

הי"ו

להצלחה
בלימוד התורה:

בנימין ישראל בן תהילה

הי"ו

ויצחק מאיר בן תהילה

הי"ו

להצלחה
בכל העניינים

ר' יעקב רחמניאן הי"ו

ובני ביתו